

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

سید محمد علی روشنائی

فهرست کتب خطی اصغمان

دو هزار نسخه عربی و فارسی

جلدهای ۱-۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست کتب خطی اصفهان : دو هزار نسخه عربی و فارسی

نویسنده:

محمدعلی روضاتی

ناشر چاپی:

موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهرا (سلام الله علیها)

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

٥	فهرست
٣٦	فهرست كتب خطی اصفهان : دو هزار نسخه عربی و فارسی
٣٦	مشخصات كتاب
٣٧	جلد ١
٣٧	اشاره
٤٣	«١» آداب سفر و زیارت مشهد مقدس
٤٤	«٢» رساله در نماز جعفر طیار
٤٤	«٣» آداب سنتیه
٥١	«٤» اثبات حدوث الاراده
٥٣	«٥» إثبات الحقّ فی ترجمه إحقاق الحقّ
٥٤	«٦» الإثناعشریه فی المواعظ العددیه
٥٥	«٧» كتاب اثولوجيا ارسطاطاليس
٥٥	«٨» إحقاق الحق و إزهاق الباطل
٥٦	«٩» نسخه دیگر
٥٦	«١٠» الإحتجاج على أهل اللّجاج
٥٧	«١١» كتاب الإحكام فی أصول الأحكام
٥٧	«١٢» أحكام الخمر و سائر المسكرات و العصير العنبي و الزبيبي و التمری
٥٨	«١٣» نسخه دیگر
٥٩	«١٤» احیاء علوم الدین
٦٠	«١٥» أدب اللّسان
٦٠	«١٦» الأربعون حديثًا، فی الامامه
٦١	«١٧» الأربعون حديثًا
٦١	«١٨» نسخه دیگر
٦٢	«١٩» نسخه دیگر

- ٦٢ ..... «٢٠» نسخه ديگر
- ٦٢ ..... «٢١» ارشاد الأذهان الى أحكام الايمان
- ٦٣ ..... «٢٢» نسخه ديگر
- ٦٤ ..... «٢٣» نسخه ديگر
- ٦٤ ..... «٢٤» نسخه ديگر
- ٦٤ ..... «٢٥» نسخه ديگر
- ٦٤ ..... «٢٦» الاستبصار، فيما اختلف [فيه] من الأخبار
- ٦٥ ..... «٢٧» نسخه ديگر
- ٦٥ ..... «٢٨» نسخه ديگر
- ٦٦ ..... «٢٩» نسخه ديگر
- ٦٧ ..... «٣٠» نسخه ديگر
- ٦٧ ..... «٣١» استقصاء الاعتبار في شرح الاستبصار
- ٦٨ ..... «٣٢» أسرار العريته
- ٦٨ ..... «٣٣» اشارات الى مفاتيح الأحكام
- ٦٩ ..... «٣٤» نسخه ديگر
- ٦٩ ..... «٣٥» الأشباه و النظائر، الفقهيته، على مذهب الحنفيته
- ٧٠ ..... «٣٦» اصصلاحات الصوفيته
- ٧١ ..... «٣٧» أصل سُليم بن قيس
- ٧٢ ..... «٣٨» اصول دين
- ٧٧ ..... «٣٩» إعراب العوامل
- ٧٨ ..... «٤٠» إعراب و تفسير ستّ سُور من القرآن الكريم
- ٨٥ ..... «٤١» اكسير العبادات في أسرار الشهادات
- ٨٦ ..... «٤٢» الإلتقاطات يا: رساله في مسئله الوقف
- ٨٦ ..... «٤٣» الإلتقاطات كتاب القضاء
- ٨٧ ..... «٤٤» الألفيته
- ٨٩ ..... نسخه ديگر

- ٨٩ ..... «٤٥» الألفيته، في فرض الصلوه
- ٩٠ ..... «٤٦» كتاب الألفين الفارق بين الصدق و المين
- ٩١ ..... «٤٧» أم الحقائق في كشف الدقائق يا: أم العرفان، في تفسير القرآن
- ٩٢ ..... «٤٨» الأمالي يا: المجالس
- ٩٣ ..... «٤٩» نسخه ديگر
- ٩٣ ..... «٥٠» الأمالي يا: المجالس
- ٩٤ ..... «٥١» نسخه ديگر
- ٩٤ ..... «٥٢» نسخه ديگر
- ٩٥ ..... «٥٣» نسخه ديگر
- ٩٦ ..... «٥٤» نسخه ديگر
- ٩٦ ..... «٥٥» أمل الأمل في علماء جبل عامل
- ٩٧ ..... «٥٦» الإنتصار
- ٩٧ ..... «٥٧» أنوار التنزيل و أسرار التأويل
- ٩٨ ..... «٥٨» نسخه ديگر
- ٩٨ ..... «٥٩» نسخه ديگر
- ٩٨ ..... «٦٠» الأنوار الجلالية، للفصول النصيريه
- ٩٩ ..... «٦١» أنوار الرياض
- ٩٩ ..... «٦٢» نسخه ديگر
- ١٠٠ ..... «٦٣» نسخه ديگر
- ١٠٠ ..... «٦٤» نسخه ديگر
- ١٠١ ..... «٦٥» الأنوار السنيه في شرح الجعفرية
- ١٠٢ ..... «٦٦» الإيضاح في شرح تلخيص المفتاح
- ١٠٢ ..... «٦٧» ايضاح الفوائد في شرح مشكلات القواعد
- ١٠٣ ..... «٦٨» ايقاظ الغافلين
- ١٠٤ ..... «٦٩» الإيقاظات
- ١٠٤ ..... «٧٠» الباقيات الصالحات في التفسير و المعجزات

- ١٠٦----- «٧١» بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمه الأطهار
- ١٠٦----- «٧٢» نسخه ديگر
- ١٠٧----- «٧٣» نسخه ديگر
- ١٠٧----- «٧٤» نسخه ديگر
- ١٠٧----- «٧٥» نسخه ديگر
- ١٠٧----- «٧٦» نسخه ديگر
- ١٠٨----- «٧٧» نسخه ديگر
- ١٠٨----- «٧٨» نسخه ديگر
- ١٠٨----- «٧٩» نسخه ديگر
- ١٠٩----- «٨٠» نسخه ديگر
- ١٠٩----- «٨١» نسخه ديگر
- ١١٠----- «٨٢» نسخه ديگر
- ١١٠----- «٨٣» نسخه ديگر
- ١١٠----- «٨٤» نسخه ديگر
- ١١١----- «٨٥» نسخه ديگر
- ١١١----- «٨٦» نسخه ديگر
- ١١٢----- «٨٧» نسخه ديگر
- ١١٣----- «٨٨» بحر الجواهر خاقانى و صرح اللآلى حسيني
- ١١٣----- «٨٩» البدايه فى شرح الغايه
- ١١٤----- «٩٠» بدايع الأفكار فى صنايع الاشعار
- ١١٧----- «٩١» بَزَز نامه
- ١١٨----- «٩٢» برهان التمداد فى شرح الارشاد
- ١٢٥----- «٩٣» البشارات بشارات الاصول
- ١٢٤----- «٩٤» بصائر الدرجات
- ١٢٤----- «٩٥» بصائر الدرجات
- ١٢٧----- «٩٦» بُعِيه الطالب فى معرفه المفروض و الواجب

- ١٢٨ ..... «٩٧» بهجه الحدائق
- ١٢٨ ..... «٩٨» بهجه المباحج
- ١٢٩ ..... «٩٩» البهجه المرضيه فى شرح الالفيه
- ١٢٩ ..... «١٠٠» كتاب البيان از اول طهارت تا آخر صوم
- ١٣٠ ..... «١٠١» پنجاه موعظه
- ١٣٠ ..... «١٠٢» التّبصره
- ١٣١ ..... «١٠٣» التّبصره الجليه و التذكره الحساميه فى المسائل المهمه الزضاعيه
- ١٣١ ..... «١٠٤» التّبيان فى إعراب القرآن
- ١٣٢ ..... «١٠٥» تجريد العقائد
- ١٣٢ ..... «١٠٦» تحرير الأحكام الشرعيه على مذهب الاماميه
- ١٣٣ ..... «١٠٧» نسخه ديگر
- ١٣٥ ..... «١٠٨» نسخه ديگر
- ١٣٦ ..... «١٠٩» تحرير القواعد المنطقيه فى شرح الرساله الشمسيه
- ١٣٦ ..... «١١٠» تحفه الأبرار المتلفظ من آثار الأئمه الأطهار لتنوير قلوب الأخيار
- ١٣٧ ..... «١١١» تحفه الأخيار شرح مونس الابرار
- ١٣٧ ..... «١١٢» تحفه الخاقان
- ١٣٨ ..... «١١٣» نسخه ديگر
- ١٣٨ ..... «١١٤» تحفه الرضويه
- ١٣٨ ..... «١١٥» تحفه السلطان
- ١٣٩ ..... «١١٦» تحفه عباسى
- ١٤٢ ..... «١١٧» تحفه الغريب فى الكلام على مَعْنَى اللَّبِيب
- ١٤٣ ..... «١١٨» التحفه القواميه فى فقه الإماميه
- ١٤٥ ..... «١١٩» نسخه ديگر
- ١٤٥ ..... «١٢٠» تدبير المعاش لتحصيل زاد المعاد
- ١٤٦ ..... «١٢١» تذكره خواص الأئمه فى معرفه الأئمه
- ١٤٦ ..... «١٢٢» تذكره الفقهاء

- ١٢٣» ترتيب اختيار الرجال ١٤٧
- ١٢٤» ترجمه ادعيه كافي - ١٥٢
- ١٢٥» ترجمه أناجيل أربعه ١٥٣
- ١٢٦» ترجمه تفسير علي بن ابراهيم - ١٥٦
- ١٢٧» ترجمه ثواب الأعمال و عقاب الأعمال ١٥٧
- ١٢٨» ترجمه حديث إهليلجه ١٥٧
- ١٢٩» ترجمه حديث مفضل - ١٥٨
- ١٣٠» ترجمه الدرر الواقيه ١٥٩
- ١٣١» ترجمه رساله صادقيه ١٦٠
- ١٣٢» ترجمه رياض السالكين في شرح صحيفه سيد العابدين ١٦٠
- ١٣٣» نسخه ديگر ١٦٢
- ١٣٤» نسخه ديگر ١٦٢
- ١٣٥» نسخه ديگر ١٦٣
- ١٣٦» نسخه ديگر ١٦٣
- ١٣٧» نسخه ديگر ١٦٤
- ١٣٨» ترجمه سير و سلوك ١٦٤
- ١٣٩» ترجمه الضلوه ١٦٥
- ١٤٠» ترجمه عهدنامه اميرالمؤمنين عليه السلام - ١٦٥
- ١٤١» ترجمه كتاب الإقبال بصالح الأعمال ١٦٦
- ١٤٢» نسخه ديگر ١٦٧
- ١٤٣» نسخه ديگر ١٦٨
- ١٤٤» ترجمه مختصر مصباح المتهدد ١٦٨
- ١٤٥» ترجمه مختصر مصباح المتهدد ١٦٩
- ١٤٦» ترجمه مختصر مصباح المتهدد ١٧٠
- ١٤٧» ترجمه معالم الأصول ١٧٠
- ١٤٨» ترجمه مكارم الاخلاق ١٧٢

- ١٧٣ ----- «١٤٩» ترجمه مناقب اميرالمؤمنين، سلام الله عليه. -----
- ١٧٤ ----- «١٥٠» تسديد العقائد في شرح تجريد القواعد -----
- ١٧٥ ----- «١٥١» التصريح بمضمون التوضيح -----
- ١٧٥ ----- «١٥٢» تعليقات شرح تجريد الكلام -----
- ١٧٦ ----- «١٥٣» نسخه ديگر -----
- ١٧٦ ----- «١٥٤» تعليقات على الحواشي الخفريه على شرح إلهيات التجريد -----
- ١٧٧ ----- «١٥٥» تعليقات على الضحيفه الكامله السجاديه -----
- ١٧٧ ----- «١٥٦» نسخه ديگر -----
- ١٧٨ ----- «١٥٧» تعليقات منهج المقال -----
- ١٧٨ ----- «١٥٨» تفسير الأئمه لهدايه الأئمه -----
- ١٨١ ----- «١٥٩» نسخه ديگر -----
- ١٨١ ----- «١٦٠» نسخه ديگر -----
- ١٨١ ----- «١٦١» نسخه ديگر -----
- ١٨٢ ----- «١٦٢» تفسير التحرير -----
- ١٨٣ ----- «١٦٣» تفسير سوره الحمد و البقره -----
- ١٨٣ ----- «١٦٤» تفسير القرآن الكريم -----
- ١٨٤ ----- «١٦٥» نسخه ديگر -----
- ١٨٤ ----- «١٦٦» تفسير القرآن الكريم -----
- ١٨٥ ----- «١٦٧» تفسير القرآن الكريم -----
- ١٨٦ ----- «١٦٨» تفسير القرآن الكريم -----
- ١٨٧ ----- «١٦٩» تفسير كازور -----
- ١٨٨ ----- «١٧٠» التفسير الوسيط -----
- ١٨٩ ----- «١٧١» تفصيل وسائل الشيعه إلى تحصيل مسائل الشريعه -----
- ١٨٩ ----- «١٧٢» نسخه ديگر -----
- ١٨٩ ----- «١٧٣» نسخه ديگر -----
- ١٩٠ ----- «١٧٤» نسخه ديگر -----

- ١٧٥» نسخة ديكر ١٩٠
- ١٧٦» نسخة ديكر ١٩١
- ١٧٧» نسخة ديكر ١٩١
- ١٧٨» التقريرات ١٩١
- ١٧٩» تقويم آيات القرآن ١٩٢
- ١٨٠» تكمله المصادر ١٩٣
- ١٨١» تلخيص الأقوال فى تحقيق أحوال الرجال معروف به رجال وسيط ١٩٤
- ١٨٢» نسخة ديكر ١٩٨
- ١٨٣» تلخيص المحضل ١٩٨
- ١٨٤» نسخة ديكر ١٩٩
- ١٨٥» تلخيص المفتاح ٢٠٠
- ١٨٦» تلخيص المقال فى تحقيق احوال الرجال ٢٠٠
- ١٨٧» تمهيد القواعد الأصوليه و العربيه لتفريع فوائد الأحكام الشرعيه ٢٠٣
- ١٨٨» نسخة ديكر ٢٠٣
- ١٨٩» التنبهات الغليه على وظائف الصلوات القلبيه ٢٠٤
- ١٩٠» تنزيه الأنبياء و الأئمه صلوات الله عليهم و سلامه ٢٠٤
- ١٩١» التنقيح الرائع من المختصر النافع ٢٠٥
- ١٩٢» تنقيح المرام ٢٠٥
- ١٩٣» تهذيب الأحكام ٢١٢
- ١٩٤» نسخة ديكر ٢١٣
- ١٩٥» نسخة ديكر ٢١٣
- ١٩٦» نسخة ديكر ٢١٣
- ١٩٧» نسخة ديكر ٢١٤
- ١٩٨» نسخة ديكر ٢١٤
- ١٩٩» نسخة ديكر ٢١٤
- ٢٠٠» نسخة ديكر ٢١٥

- ٢١٥ ..... «٢٠١» نسخة دیگر
- ٢١٦ ..... «٢٠٢» نسخة دیگر
- ٢١٦ ..... «٢٠٣» نسخة دیگر
- ٢١٧ ..... «٢٠٤» نسخة دیگر
- ٢١٧ ..... «٢٠٥» نسخة دیگر
- ٢١٧ ..... «٢٠٦» تهذيب الوصول
- ٢١٨ ..... «٢٠٧» نسخة دیگر
- ٢١٨ ..... «٢٠٨» نسخة دیگر
- ٢١٩ ..... «٢٠٩» توضيح الاشتباه والاشكال في «ضبط» أسامي الرواه و ألقاب الرجال
- ٢٢١ ..... «٢١٠» التيسير
- ٢٢١ ..... «٢١١» التآقب في المناقب
- ٢٣٤ ..... «٢١٢» ثمره الفؤاد
- ٢٥٥ ..... «٢١٣» نسخة دیگر
- ٢٥٨ ..... «٢١٤» ثواب الأعمال و عقاب الأعمال
- ٢٥٨ ..... «٢١٥» جامع الأحكام في مسائل الحلال و الحرام
- ٢٥٩ ..... «٢١٦» جامع الأخبار
- ٢٦١ ..... «٢١٨» جامع الشتات في التوارد و المتفرقات
- ٢٦٨ ..... «٢١٩» جامع المعجزات
- ٢٦٩ ..... «٢٢٠» جامع المقاصد في شرح القواعد
- ٢٦٩ ..... «٢٢١» نسخة دیگر
- ٢٧٠ ..... «٢٢٢» نسخة دیگر
- ٢٧٠ ..... «٢٢٣» جلاء العيون
- ٢٧١ ..... «٢٢٤» نسخة دیگر
- ٢٧١ ..... «٢٢٥» جمال الأسبوع
- ٢٧١ ..... «٢٢٦» نسخة دیگر
- ٢٧٢ ..... «٢٢٧» الجمع بين التفسير و التأويل و ما يهتم فيه من الأخبار و الآثار و أسرار التنزيل

- ٢٧٣ ..... «٢٢٨» الجُمْل في التحو
- ٢٧٣ ..... «٢٢٩» جُمْل الإعراب
- ٢٧٩ ..... «٢٣٠» جُنّه الأمان الواقيه و جُنّه الايمان الباقيه
- ٢٧٩ ..... «٢٣١» الجُنّه الواقيه و الجُنّه الباقيه
- ٢٨٠ ..... «٢٣٢» نسخه ديگر
- ٢٨٠ ..... «٢٣٣» جُنّه الساعى
- ٢٨٤ ..... «٢٣٤» جُنّه الفردوس
- ٢٨٥ ..... «٢٣٥» جوامع الجامع
- ٢٨٦ ..... «٢٣٦» نسخه ديگر
- ٢٨٦ ..... «٢٣٧» نسخه ديگر
- ٢٨٦ ..... «٢٣٨» جواهر التفسير لتحفه الأمير
- ٢٨٧ ..... «٢٣٩» نسخه ديگر
- ٢٨٧ ..... «٢٤٠» جواهر العقول فى شرح فرائد الاصول
- ٢٨٨ ..... «٢٤١» جواهر الكلام فى شرح شرايع الاسلام
- ٢٨٨ ..... «٢٤٢» نسخه ديگر
- ٢٨٩ ..... «٢٤٣» نسخه ديگر
- ٢٨٩ ..... «٢٤٤» نسخه ديگر
- ٢٩٠ ..... «٢٤٥» نسخه ديگر
- ٢٩٠ ..... «٢٤٦» نسخه ديگر
- ٢٩١ ..... «٢٤٧» نسخه ديگر
- ٢٩١ ..... «٢٤٨» جواهر المسائل
- ٢٩١ ..... «٢٤٩» الجواهر المنثوره فى الادعيه المأثوره
- ٢٩٢ ..... «٢٥٠» حاشيه ارشاد الأذهان الى أحكام الايمان
- ٢٩٢ ..... «٢٥١» حاشيه اصول الكافى
- ٢٩٢ ..... «٢٥٢» حاشيه الألفيه
- ٢٩٢ ..... «٢٥٣» حاشيه أنوار التنزيل و أسرار التأويل

- «٢٥٤» حاشيه أنوار التنزيل و أسرار التأويل - - - - - ٢٩٤
- «٢٥٥» حاشيه أنوار التنزيل و أسرار التأويل - - - - - ٢٩٤
- «٢٥٦» حاشيه تهذيب المنطق - - - - - ٢٩٥
- «٢٥٧» حاشيه تهذيب الاحكام - - - - - ٢٩٥
- «٢٥٨» حاشيه حاشيه شرح تجريد الكلام - - - - - ٢٩٦
- «٢٥٩» حاشيه حاشيه شرح تجريد الكلام - - - - - ٢٩٧
- «٢٦٠» نسخه ديگر - - - - - ٢٩٨
- «٢٦١» نسخه ديگر - - - - - ٢٩٩
- «٢٦٢» حاشيه حاشيه شرح تجريد الكلام - - - - - ٢٩٩
- «٢٦٣» حاشيه حاشيه شرح الشمسيه - - - - - ٣٠٤
- «٢٦٤» نسخه ديگر - - - - - ٣٠٤
- «٢٦٥» حاشيه حاشيه شرح الشمسيه - - - - - ٣٠٥
- «٢٦٦» حاشيه الحاشيه الخطاويه على الشرح المختصر لتلخيص المفتاح - - - - - ٣٠٥
- «٢٦٧» نسخه ديگر - - - - - ٣٠٦
- «٢٦٨» حاشيه حاشيه عدّه الأصول - - - - - ٣٠٦
- «٢٦٩» حاشيه الروضه البهيه في شرح اللمعه الدمشقيه - - - - - ٣٠٧
- «٢٧٠» نسخه ديگر - - - - - ٣١٥
- «٢٧١» حاشيه الروضه البهيه في شرح اللمعه الدمشقيه - - - - - ٣١٥
- «٢٧٢» نسخه ديگر - - - - - ٣١٦
- «٢٧٣» نسخه ديگر - - - - - ٣١٧
- «٢٧٤» نسخه ديگر - - - - - ٣١٧
- «٢٧٥» حاشيه الروضه البهيه في شرح اللمعه الدمشقيه - - - - - ٣١٨
- «٢٧٦» حاشيه الروضه البهيه في شرح اللمعه الدمشقيه - - - - - ٣١٩
- «٢٧٧» حاشيه الروضه البهيه في شرح اللمعه الدمشقيه - - - - - ٣٢٠
- «٢٧٨» حاشيه رياض المسائل - - - - - ٣٢١
- «٢٧٩» حاشيه زبده الأصول - - - - - ٣٢٢

- ٣٢٢ ..... «٢٨٠» حاشيه شرايع الاسلام
- ٣٢٢ ..... «٢٨١» حاشيه شرايع الاسلام فى أحكام الحلال و الحرام
- ٣٢٣ ..... «٢٨٢» حاشيه شرح الاشارات
- ٣٢٤ ..... «٢٨٣» حاشيه شرح الألفيته
- ٣٢٤ ..... «٢٨٤» حاشيه شرح تجريد الكلام
- ٣٢٥ ..... «٢٨٥» نسخه ديگر
- ٣٢٥ ..... «٢٨٦» حاشيه شرح تجريد الكلام
- ٣٢٧ ..... «٢٨٧» نسخه ديگر
- ٣٢٧ ..... «٢٨٨» نسخه ديگر
- ٣٢٧ ..... «٢٨٩» نسخه ديگر
- ٣٢٨ ..... «٢٩٠» نسخه ديگر
- ٣٢٨ ..... «٢٩١» نسخه ديگر
- ٣٢٨ ..... «٢٩٢» نسخه ديگر
- ٣٢٨ ..... «٢٩٣» نسخه ديگر حاشيه شرح تجريد الكلام
- ٣٢٩ ..... «٢٩٤» نسخه ديگر حاشيه شرح تجريد الكلام
- ٣٣٠ ..... «٢٩٥» حاشيه شرح تلخيص المفتاح
- ٣٣١ ..... «٢٩٦» حاشيه شرح تلخيص المفتاح
- ٣٣٢ ..... «٢٩٧» حاشيه شرح تلخيص المفتاح
- ٣٣٤ ..... «٢٩٨» نسخه ديگر
- ٣٣٤ ..... «٢٩٩» نسخه ديگر
- ٣٣٥ ..... «٣٠٠» حاشيه شرح الشمسيه
- ٣٣٥ ..... «٣٠١» حاشيه شرح مختصر المنتهى
- ٣٣٦ ..... «٣٠٢» حاشيه شرح مختصر المنتهى
- ٣٣٧ ..... «٣٠٣» نسخه ديگر
- ٣٣٧ ..... «٣٠٤» حاشيه شرح مختصر المنتهى
- ٣٣٨ ..... «٣٠٥» حاشيه شرح مختصر المنتهى

- ٣٣٩ ..... «٣٠٦» نسخه ديگر
- ٣٣٩ ..... «٣٠٧» حاشيه شرح مختصر المنتهى
- ٣٤٠ ..... «٣٠٨» نسخه ديگر
- ٣٤١ ..... «٣٠٩» حاشيه شرح مطالع الأنوار
- ٣٤١ ..... «٣١٠» حاشيه الشفاء
- ٣٤٢ ..... «٣١١» حاشيه شوارق الإلهام فى شرح تجريد الكلام
- ٣٥٦ ..... «٣١٢» حاشيه غده الأصول
- ٣٤٨ ..... «٣١٣» نسخه ديگر
- ٣٤٩ ..... «٣١٤» حاشيه فرائد الاصول
- ٣٧٠ ..... «٣١٥» حاشيه الفوائد الضيائيه فى شرح الكافيه
- ٣٧٠ ..... «٣١٦» حاشيه الفوائد الضيائيه فى شرح الكافيه
- ٣٧١ ..... «٣١٧» حاشيه قواعد الأحكام فى مسائل الحلال و الحرام
- ٣٧٢ ..... «٣١٨» حاشيه كتاب من لا يحضره الفقيه
- ٣٧٢ ..... «٣١٩» حاشيه الكشاف
- ٣٧٣ ..... «٣٢٠» حاشيه المتوسط
- ٣٧٣ ..... «٣٢١» ضميمه رساله مختصره، در تحقيق زكوه
- ٣٧٤ ..... «٣٢٢» حاشيه المطول
- ٣٧٤ ..... «٣٢٣» نسخه ديگر
- ٣٧٥ ..... «٣٢٤» حاشيه المطول
- ٣٧٥ ..... «٣٢٥» حاشيه المطول
- ٣٧٦ ..... «٣٢٦» حاشيه معالم الأصول
- ٣٧٦ ..... «٣٢٧» حاشيه معالم الاصول
- ٣٧٧ ..... «٣٢٨» حاشيه معالم الاصول
- ٣٧٧ ..... «٣٢٩» حاشيه معالم الأصول
- ٣٧٨ ..... «٣٣٠» حاشيه معالم الاصول
- ٣٧٩ ..... «٣٣١» حاشيه معالم الاصول

- ٣٧٩ ..... «٣٣٢» حاشيه معالم الاصول
- ٣٨٠ ..... «٣٣٣» حَجَّه البالغه فى أسرار اعتقادات الاحمديه
- ٣٨٢ ..... «٣٣٤» حدائق الحقائق فى شرح كلمات كلام الله الناطق
- ٣٨٣ ..... «٣٣٥» حدائق الحقائق فى فسر دقائق أفصح الخلائق
- ٣٨٤ ..... «٣٣٦» حدائق المقربين
- ٣٩٤ ..... «٣٣٧» الحدائق الناضره فى أحكام العتره الطاهره
- ٣٩٤ ..... «٣٣٨» نسخه ديگر
- ٣٩٤ ..... «٣٣٩» نسخه ديگر
- ٣٩٥ ..... «٣٤٠» نسخه ديگر
- ٣٩٥ ..... «٣٤١» الحدائق النديه فى شرح الفوائد الصمديه
- ٣٩٦ ..... «٣٤٢» حدود و ديات
- ٣٩٦ ..... «٣٤٣» نسخه ديگر
- ٣٩٦ ..... «٣٤٤» نسخه ديگر
- ٣٩٧ ..... «٣٤٥» الحديده الحسينيه فى قطع لسان أعوان الأمويه
- ٣٩٧ ..... «٣٤٦» حديقه الشيعه
- ٣٩٨ ..... «٣٤٧» حديقه المتقين فى معرفه أحكام الدين لارتقاء معارج اليقين
- ٣٩٩ ..... «٣٤٨» الحديقه النجفيه فى شرح فواتح الروضه البهيه فى شرح اللمعه دمشقيه
- ٤٠٠ ..... «٣٤٩» الحديقه الهلاليه
- ٤٠٠ ..... «٣٥٠» جَزُزُ الأمانى و وجه التهانى معروف به «الشاطبيه»
- ٤٠١ ..... «٣٥١» الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين
- ٤٠٢ ..... «٣٥٢» حقّ اليقين فى اصول الدين
- ٤٠٢ ..... «٣٥٣» حلّ مشكلات الاشارات
- ٤٠٣ ..... «٣٥٤» حياه جاودانى
- ٤٠٣ ..... «٣٥٥» حياه الحيوان
- ٤٠٤ ..... «٣٥٦» حياه القلوب
- ٤٠٥ ..... «٣٥٧» حياه النفس فى حظيره القدس

- ٤٠٥ ..... «٣٥٨» الخرائج و الجرائح
- ٤٠٦ ..... «٣٥٩» خزائن الجواهر سلطاني
- ٤٠٦ ..... «٣٦٠» الخصال
- ٤٠٧ ..... «٣٦١» نسخه ديگر
- ٤٠٧ ..... «٣٦٢» نسخه ديگر
- ٤٠٨ ..... «٣٦٣» نسخه ديگر
- ٤٠٨ ..... «٣٦٤» خلاصه الأذكار و اطمينان القلوب
- ٤٠٩ ..... «٣٦٥» نسخه ديگر
- ٤٠٩ ..... «٣٦٦» خلاصه اللغات و تفسير المشكلات
- ٤٠٩ ..... «٣٦٧» خلاصه المنهج
- ٤٠٩ ..... «٣٦٨» نسخه ديگر
- ٤١٠ ..... «٣٦٩» نسخه ديگر
- ٤١٠ ..... «٣٧٠» نسخه ديگر
- ٤١٠ ..... «٣٧١» نسخه ديگر
- ٤١٠ ..... «٣٧٢» خلافته
- ٤١٢ ..... «٣٧٣» نسخه ديگر
- ٤١٣ ..... «٣٧٤» درايت نثار
- ٤١٤ ..... «٣٧٥» الدر المنثور من المأثور و غير المأثور
- ٤١٤ ..... «٣٧٦» الدر المسبوك في نقل نصيحة الملوك
- ٤١٥ ..... «٣٧٧» الدروس الشرعيه في فقه الاماميه
- ٤١٦ ..... «٣٧٨» نسخه ديگر
- ٤١٦ ..... «٣٧٩» دلائل الأحكام في شرح شرائع الاسلام
- ٤١٧ ..... «٣٨٠» نسخه ديگر
- ٤١٨ ..... «٣٨١» دليل المؤمن في سلوك سبيل المهيمن
- ٤١٩ ..... «٣٨٢» الدمعه الساكبه و المصيبه الراتيه و المناقب الثاقبه و المثالب العائبه
- ٤١٩ ..... «٣٨٣» ديباجه برهان الصادقين

- ۴۲۰ ..... «۳۸۴» دیوان اشعار
- ۴۲۱ ..... «۳۸۵» دیوان اشعار
- ۴۲۱ ..... «۳۸۶» الديوان
- ۴۲۲ ..... «۳۸۷» ذخیره المعاد
- ۴۲۲ ..... «۳۸۸» ذخیره المعاد فی شرح الارشاد
- ۴۲۳ ..... «۳۸۹» نسخه دیگر
- ۴۲۳ ..... «۳۹۰» نسخه دیگر
- ۴۲۳ ..... «۳۹۱» نسخه دیگر
- ۴۲۴ ..... «۳۹۲» الذریعه إلى اصول الشریعه
- ۴۲۵ ..... «۳۹۳» ذریعه النجاح
- ۴۲۸ ..... «۳۹۴» ذکرى الشیعه فی أحكام الشریعه
- ۴۲۸ ..... «۳۹۵» ربیع الشیعه
- ۴۳۰ ..... «۳۹۶» الرساله الإثننا عشریّه فی الردّ علی الصوفیّه
- ۴۳۱ ..... «۳۹۷» نسخه دیگر
- ۴۳۲ ..... «۳۹۸» رساله در أحكام حج
- ۴۳۲ ..... «۳۹۹» رساله در ارث
- ۴۳۳ ..... «۴۰۰» رساله در حکم نقل جنائز
- ۴۳۴ ..... «۴۰۱» رساله در زکوه و خمس
- ۴۳۵ ..... «۴۰۲» رساله در سیر و سلوک
- ۴۳۵ ..... «۴۰۳» رساله در طینت
- ۴۳۶ ..... «۴۰۴» رساله در علم نحو
- ۴۳۶ ..... «۴۰۵» رساله عملیّه تویسرکانی
- ۴۴۰ ..... «۴۰۶» رساله فی القضاء و القدر
- ۴۴۱ ..... «۴۰۷» رساله کفارات شرعیّه
- ۴۴۲ ..... «۴۰۸» رساله فی حکم اللباس المشکوک
- ۴۴۲ ..... «۴۰۹» رساله در امر به معروف و نهی از منکر

- ٤٤٤ ..... «٤١٠» رساله در بيان عقائد مذهب شيعه
- ٤٤٥ ..... «٤١١» رساله در بيان مذهب شيعه
- ٤٤٥ ..... «٤١٢» الرساله المشقيه
- ٤٥٠ ..... «٤١٣» رساله مناظره ابن أبي جمهور
- ٤٥٠ ..... «٤١٤» رساله في المنطق شايد نامش «فوائد ضروريته» باشد.
- ٤٥١ ..... «٤١٥» رساله في نكاح الذميه
- ٤٥١ ..... «٤١٦» رساله يوحنا
- ٤٥٢ ..... «٤١٧» الرشاد، في شرح الارشاد
- ٤٥٣ ..... «٤١٨» رضوان الأملين في تعليقات القوانين
- ٤٥٣ ..... «٤١٩» زوابع النفوس
- ٤٥٤ ..... «٤٢٠» الزوضه البهيه في شرح اللمعه الدمشقيه
- ٤٥٥ ..... «٤٢١» ضميمه صيغ العقود و الاقاعات
- ٤٥٥ ..... «٤٢٢» نسخه ديگر
- ٤٥٦ ..... «٤٢٣» نسخه ديگر
- ٤٥٦ ..... «٤٢٤» روضه الزهراء
- ٤٥٧ ..... «٤٢٥» نسخه ديگر
- ٤٥٨ ..... «٤٢٦» روضه الشهداء
- ٤٥٩ ..... «٤٢٧» نسخه ديگر
- ٤٥٩ ..... «٤٢٨» روضه الصفاء في سيره الأنبياء و الملوك و الخلفاء
- ٤٥٩ ..... «٤٢٩» نسخه ديگر
- ٤٦٠ ..... «٤٣٠» روضه المتقين في شرح أخبار الأئمه المعصومين
- ٤٦٠ ..... «٤٣١» نسخه ديگر
- ٤٦١ ..... «٤٣٢» نسخه ديگر
- ٤٦١ ..... «٤٣٣» نسخه ديگر
- ٤٦٢ ..... «٤٣٤» نسخه ديگر
- ٤٦٣ ..... «٤٣٥» رياض السالكين في شرح صحيفه سيد العابدين

- ٤٦٤ ..... «٤٣٦» رياض العابدين فى شرح صحيفه مولانا و مولى المؤمنين على بن الحسين زين العابدين
- ٤٦٥ ..... «٤٣٧» رياض المسائل فى تحقيق الأحكام بالدلائل
- ٤٦٥ ..... «٤٣٨» نسخه ديگر
- ٤٦٦ ..... «٤٣٩» نسخه ديگر
- ٤٦٦ ..... «٤٤٠» نسخه ديگر
- ٤٦٧ ..... «٤٤١» نسخه ديگر
- ٤٦٧ ..... «٤٤٢» نسخه ديگر
- ٤٦٧ ..... «٤٤٣» نسخه ديگر
- ٤٦٧ ..... «٤٤٤» نسخه ديگر
- ٤٦٨ ..... «٤٤٥» نسخه ديگر
- ٤٦٨ ..... «٤٤٦» رياض المؤمنين
- ٤٧١ ..... «٤٤٧» زاد الزائرين و جامع الزيارات
- ٤٧١ ..... «٤٤٨» زاد المعاد
- ٤٧٢ ..... «٤٤٩» زبده البيان فى براهين أحكام القرآن
- ٤٧٢ ..... «٤٥٠» نسخه ديگر
- ٤٧٣ ..... «٤٥١» زبده البيان فى رسوم مصاحف عثمان
- ٤٧٥ ..... «٤٥٢» زهر الربيع
- ٤٧٦ ..... «٤٥٣» الزهراء الذويه فى الزوضه البيهيه
- ٤٧٧ ..... «٤٥٤» الزهره البارقه لمعرفة احوال المجاز و الحقيقه
- ٤٧٧ ..... «٤٥٥» زواهر الجواهر فى نوادر الزواجر
- ٤٧٧ ..... «٤٥٦» زيارتنامه مشهد مقدس رضوى
- ٤٧٨ ..... «٤٥٧» نسخه ديگر
- ٤٧٩ ..... جلد ٢
- ٤٧٩ ..... اشاره
- ٤٨٥ ..... «٤٥٧» التسبع المثانى
- ٤٨٦ ..... «٤٥٨» سجاوندى

- «٤٥٩» التّرائر الحاوى لتحرير الفتاوى ٤٨٧
- «٤٦٠» سراج الملوك ٤٨٧
- «٤٦١» سرمايه ايمان ٤٨٧
- «٤٦٢» سفينه النجاه ٤٨٩
- «٤٦٣» سؤال و جواب ٤٩٢
- «٤٦٤» سؤال و جواب ٤٩٢
- «٤٦٥» سيره التّبيّ صلى الله عليه و آله معروف به «سيره ابن هشام» ٤٩٣
- «٤٦٦» الشّافى فى شرح الكافى ٤٩٣
- «٤٦٧» الشّافى المنتخب من كتاب الكافى ٤٩٥
- «٤٦٨» شرائع الاسلام فى مسائل الحلال و الحرام ٤٩٥
- «٤٦٩» نسخه ديگر ٤٩٥
- «٤٧٠» نسخه ديگر ٤٩٦
- «٤٧١» شرح الأرزوزه الرضاعيه ٤٩٦
- «٤٧٢» شرح أسماء الله الحسنى ٤٩٦
- «٤٧٣» شرح الاشارات و التنبهات ٥٠٠
- «٤٧٤» نسخه ديگر ٥٠٠
- «٤٧٥» نسخه ديگر ٥٠١
- «٤٧٦» شرح الألفيه ٥٠١
- «٤٧٧» شرح الألفيه ٥٠١
- «٤٧٨» شرح الأنموذج ٥٠٣
- «٤٧٩» نسخه ديگر ٥٠٣
- «٤٨٠» شرح بيست باب ٥٠٣
- «٤٨١» شرح تجريد الكلام ٥٠٤
- «٤٨٢» نسخه ديگر ٥٠٥
- «٤٨٣» نسخه ديگر ٥٠٥
- «٤٨٤» نسخه ديگر ٥٠٥

- «٤٨٥» شرح تحرير الأحكام ٥٠٦
- «٤٨٦» شرح التذكرة في علم الهيئة ٥٠٦
- «٤٨٧» شرح التذكرة في علم الهيئة ٥٠٩
- «٤٨٨» شرح التلويحات ٥١٠
- «٤٨٩» شرح تهذيب الأحكام ٥١١
- «٤٩٠» شرح تهذيب المنطق ٥١١
- «٤٩١» شرح تهذيب المنطق ٥١٥
- «٤٩٢» شرح حاشية تهذيب المنطق ٥١٥
- «٤٩٣» شرح حديث الغمامه من إعجاز مولانا أمير المؤمنين عليه السلام ٥١٧
- «٤٩٤» نسخه ديگر ٥٢٢
- «٤٩٥» شرح حرز الأمانى ٥٢٣
- «٤٩٦» شرح خلاصه الحساب ٥٢٣
- «٤٩٧» شرح دعاء الصباح ٥٢٣
- «٤٩٨» نسخه ديگر ٥٢٦
- «٤٩٩» شرح ديوان مرتضوى ٥٢٦
- «٥٠٠» شرح زبده الأصول ٥٢٦
- «٥٠١» شرح زبده الأصول ٥٢٨
- «٥٠٢» نسخه ديگر ٥٢٨
- «٥٠٣» نسخه ديگر ٥٢٨
- «٥٠٤» شرح الشافيه ٥٢٨
- «٥٠٥» شرح الشافيه شرح كتاب التصريف ٥٣٢
- «٥٠٦» شرح الشافيه ٥٣٣
- «٥٠٧» شرح شافيه أبى فراس، فى مناقب آل الرسول و مثالب بنى العباس ٥٣٣
- «٥٠٨» شرح عقيله أتراب القوائد فى أسنى المقاصد ٥٣٥
- «٥٠٩» شرح غرر الحكم و دُرر الكلم ٥٣٥
- «٥١٠» نسخه ديگر ٥٣٦

- «٥١١» نسخة ديكر ٥٣٦
- «٥١٢» شرح قصيده البرده ٥٣٦
- «٥١٣» شرح قصيده دِعْبِل ٥٤٠
- «٥١٤» شرح قطر التدى و بلّ الضدى ٥٤١
- «٥١٥» شرح الكافى، الشريف ٥٤١
- «٥١٦» شرح الكافى ٥٤٩
- «٥١٧» نسخة ديكر ٥٥٠
- «٥١٨» نسخة ديكر ٥٥١
- «٥١٩» نسخة ديكر ٥٥١
- «٥٢٠» شرح الكافيه ٥٥٢
- «٥٢١» شرح كتاب البرهان و الجدل و الحدّ و المغالطه ٥٥٢
- «٥٢٢» شرح كتاب التوحيد ٥٥٢
- «٥٢٣» شرح لبّ الألباب ٥٥٩
- «٥٢٤» شرح اللباب فى علم الإعراب ٥٦٠
- «٥٢٥» شرح اللّمعه الدمشقيه فى فقه الاماميه ٥٦٣
- «٥٢٦» شرح اللّمعه الدمشقيه ٥٦٣
- «٥٢٧» شرح مختصر الأصول ٥٦٤
- «٥٢٨» شرح المختصر النافع ٥٦٥
- «٥٢٩» شرح مراح الارواح ٥٦٨
- «٥٣٠» نسخة ديكر ٥٦٩
- «٥٣١» شرح المشاعر ٥٦٩
- «٥٣٢» شرح المشاعر ٥٦٩
- «٥٣٣» شرح معالم الأصول ٥٧٥
- «٥٣٤» شرح معالم الأصول ٥٧٥
- «٥٣٥» شرح المغنى ٥٧٦
- «٥٣٦» نسخة ديكر ٥٧٧

- ٥٧٧ ..... «٥٣٧» شرح مفاتيح الشرائع
- ٥٧٨ ..... «٥٣٨» نسخه دیگر
- ٥٧٨ ..... «٥٣٩» شرح مفاتيح الشرائع
- ٥٨٠ ..... «٥٤٠» شرح كتاب المفضل للزمخشري
- ٥٨٠ ..... «٥٤١» شرح مقاصد الطالبين
- ٥٨٢ ..... «٥٤٢» شرح منهاج الوصول
- ٥٨٢ ..... «٥٤٣» شرح الموافقات السلطانيه
- ٥٨٤ ..... «٥٤٤» نسخه دیگر
- ٥٨٤ ..... «٥٤٥» شرح موجز القانون
- ٥٨٧ ..... «٥٤٦» شرح نهج البلاغه
- ٥٨٧ ..... «٥٤٧» شرح نهج البلاغه
- ٥٨٧ ..... «٥٤٨» شرح الهدايه
- ٥٨٩ ..... «٥٤٩» شرح الهدايه
- ٥٨٩ ..... «٥٥٠» شرح الوافيه
- ٥٨٩ ..... «٥٥١» الشفاء
- ٥٩١ ..... «٥٥٢» نسخه دیگر
- ٥٩٢ ..... «٥٥٣» نسخه دیگر
- ٥٩٢ ..... «٥٥٤» شفاء الصدور في شرح الزبور
- ٥٩٢ ..... «٥٥٥» شمع يقين يا آيينه دين
- ٥٩٣ ..... «٥٥٦» شوارق الإلهام في شرح تجريد الكلام
- ٥٩٣ ..... «٥٥٧» شواهد الرُّبوبيه في المناهج السلوكيه
- ٥٩٥ ..... «٥٥٨» الصافي
- ٥٩٥ ..... «٥٥٩» نسخه دیگر
- ٥٩٥ ..... «٥٦٠» نسخه دیگر
- ٥٩٧ ..... «٥٦١» صافي شرح كتاب الكافي
- ٥٩٨ ..... «٥٦٢» نسخه دیگر

- ٥٩٩ ----- «٥٦٣» نسخه ديگر
- ٥٩٩ ----- «٥٦٤» نسخه ديگر
- ٦٠٠ ----- «٥٦٥» نسخه ديگر
- ٦٠٠ ----- «٥٦٦» نسخه ديگر
- ٦٠١ ----- «٥٦٧» نسخه ديگر
- ٦٠١ ----- «٥٦٨» نسخه ديگر
- ٦٠٢ ----- «٥٦٩» نسخه ديگر
- ٦٠٢ ----- «٥٧٠» نسخه ديگر
- ٦٠٣ ----- «٥٧١» نسخه ديگر
- ٦٠٣ ----- «٥٧٢» نسخه ديگر
- ٦٠٤ ----- «٥٧٣» صحائف الأعمال
- ٦٠٧ ----- «٥٧٤» صحاح اللغه
- ٦٠٧ ----- «٥٧٥» الصحيفة الثانيه السجديه
- ٦٠٩ ----- «٥٧٦» الصحيفة الثانيه السجديه
- ٦٠٩ ----- «٥٧٧» الصحيفة العلويه و التحفه المرتضويه
- ٦١١ ----- «٥٧٨» الصواعق المحرقه
- ٦١١ ----- «٥٧٩» صوافى الصافى
- ٦١٤ ----- «٥٨٠» ضوء المصباح يا: الضوء على المصباح
- ٦١٥ ----- «٥٨١» نسخه ديگر
- ٦١٥ ----- «٥٨٢» ضياء القلوب
- ٦١٨ ----- «٥٨٣» طيف الخيال فى مناظره العلم و المال
- ٦٢٤ ----- «٥٨٤» نسخه ديگر
- ٦٢٤ ----- «٥٨٥» القباب فى شرح اللباب
- ٦٣٠ ----- «٥٨٦» غده الأصول
- ٦٣١ ----- «٥٨٧» غده الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين
- ٦٤٢ ----- «٥٨٨» غده الداعى و نجاح الساعى

- ٦٤٢ ----- «٥٨٩» نسخه ديگر
- ٦٤٣ ----- «٥٩٠» نسخه ديگر
- ٦٤٣ ----- «٥٩١» نسخه ديگر
- ٦٤٣ ----- «٥٩٢» العقد الطهماسى
- ٦٤٣ ----- «٥٩٣» علاقه التجريد
- ٦٥٦ ----- «٥٩٤» علل الشرائع و الأحكام و الأسباب
- ٦٦٠ ----- «٥٩٥» علم الهدى و أسرار الاهتدا فى فهم سلوك معنى أسماء الله الحسنى
- ٦٦٠ ----- «٥٩٦» العمده من عيون صحاح الأخبار فى مناقب امام الابرار
- ٦٦١ ----- «٥٩٧» عمده الوصول، الى زبده الاصول
- ٦٦١ ----- «٥٩٨» عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الايات و الأخبار و الأقوال
- ٦٦٢ ----- «٥٩٩» نسخه ديگر
- ٦٦٣ ----- «٦٠٠» نسخه ديگر
- ٦٦٣ ----- «٦٠١» نسخه ديگر
- ٦٦٤ ----- «٦٠٢» نسخه ديگر
- ٦٦٤ ----- «٦٠٣» نسخه ديگر
- ٦٦٥ ----- «٦٠٤» نسخه ديگر
- ٦٦٥ ----- «٦٠٥» نسخه ديگر
- ٦٦٦ ----- «٦٠٦» نسخه ديگر
- ٦٦٦ ----- «٦٠٧» نسخه ديگر
- ٦٦٧ ----- «٦٠٨» نسخه ديگر
- ٦٦٧ ----- «٦٠٩» نسخه ديگر
- ٦٦٨ ----- «٦١٠» نسخه ديگر
- ٦٦٩ ----- «٦١١» نسخه ديگر
- ٦٧٠ ----- «٦١٢» عوالم اللآلىء الحديثيه على مذهب الإماميه
- ٦٩٢ ----- «٦١٣» نسخه ديگر
- ٦٩٢ ----- «٦١٤» (عهدنامه مالک اشتر)

- ٦٩٢ ..... «٦١٥» عين البكاء
- ٦٩٢ ..... «٦١٦» عين الحياه
- ٦٩٤ ..... «٦١٧» عين اليقين ملقّب به الأنوار والأسرار
- ٦٩٤ ..... «٦١٨» عيون أخبار الرضا عليه السلام
- ٦٩٦ ..... «٦١٩» عيون الحكم و المواعظ و ذخيره المتّعظ والواعظ
- ٦٩٦ ..... «٦٢٠» نسخه ديگر
- ٦٩٩ ..... «٦٢١» عيون الاصول الى علم الاصول
- ٦٩٩ ..... «٦٢٢» غايه البادى فى شرح المبادئ
- ٧٠٠ ..... «٦٢٣» غايه المأمول فى شرح زبده الاصول
- ٧٠٤ ..... «٦٢٤» غايه المرام فى شرح تهذيب الاحكام
- ٧٠٦ ..... «٦٢٥» نسخه ديگر
- ٧٠٦ ..... «٦٢٦» نسخه ديگر
- ٧٠٦ ..... «٦٢٧» غايه المرام فى شرح شرائع الاسلام
- ٧٠٨ ..... «٦٢٨» نسخه ديگر
- ٧٠٨ ..... «٦٢٩» غررالحكم و دررالكلم
- ٧٠٩ ..... «٦٣٠» نسخه ديگر
- ٧٠٩ ..... «٦٣١» نسخه ديگر
- ٧٠٩ ..... «٦٣٢» غررالفوائد و درر الغلائد
- ٧١٠ ..... «٦٣٣» نسخه ديگر
- ٧١٠ ..... «٦٣٤» غنيه النزوع فى الأصولين و الفروع
- ٧١٠ ..... «٦٣٥» فارسى هيئت
- ٧١٠ ..... «٦٣٦» فتح الباب إلى الحقّ والصواب
- ٧١٣ ..... «٦٣٧» فتوح المؤمنين
- ٧١٩ ..... «٦٣٨» الفرائد البهيه فى شرح الفوائد الصمديه
- ٧٢٠ ..... «٦٣٩» فرائد القلائد فى مختصر شرح الشواهد
- ٧٢٠ ..... «٦٤٠» الفرائض النصيريه

- ٧٢٠ ..... «٦٤١» دعا فرخ الصالحين
- ٧٢٢ ..... «٦٤٢» الفصول الغرويّه في الأصول الفقهيّه
- ٧٢٢ ..... «٦٤٣» نسخه ديگر
- ٧٢٢ ..... «٦٤٤» نسخه ديگر
- ٧٢٢ ..... «٦٤٥» الفصول المختاره من العيون و المحاسن
- ٧٢٣ ..... «٦٤٦» نسخه ديگر
- ٧٢٣ ..... «٦٤٧» الفصول المهمه
- ٧٢٨ ..... «٦٤٨» الفضائل
- ٧٢٨ ..... «٦٤٩» فضل الصلوات
- ٧٣٠ ..... «٦٥٠» فقه الرضا عليه السلام
- ٧٣٠ ..... «٦٥١» فهرست تهذيب الأحكام
- ٧٣١ ..... «٦٥٢» فهرست وسائل الشيعه
- ٧٣١ ..... «٦٥٣» الفوائد الحائريّه
- ٧٣٢ ..... «٦٥٤» فوائد بدتيه
- ٧٣٥ ..... «٦٥٥» الفوائد الضيائيه بحلّ مشكلات الكافيه
- ٧٣٥ ..... «٦٥٦» نسخه ديگر
- ٧٣٥ ..... «٦٥٧» نسخه ديگر
- ٧٥٠ ..... «٦٥٩» الفوائد العليه في شرح الجعفريّه
- ٧٥٣ ..... «٦٦٠» الفوائد المدتيه
- ٧٥٤ ..... «٦٦١» الفوائد الملييه بشرح الرساله التفليّه
- ٧٥٤ ..... «٦٦٢» فيروزجات طوسيّه على الدرّه النجفيّه
- ٧٥٤ ..... «٦٦٣» القامعه للبدعه في ترك صلوه الجمعه
- ٧٥٧ ..... «٦٦٤» القانون
- ٧٥٨ ..... «٦٦٥» القيسات
- ٧٥٨ ..... «٦٦٦» نسخه ديگر
- ٧٥٩ ..... «٦٦٧» قُرّه الغين و سُرور التشأتين

- ٧٦١ ..... «٦٦٨» قره العين
- ٧٦٩ ..... «٦٦٩» القسطاس المستقيم
- ٧٧٠ ..... «٦٧٠» القلائد السننيه على القواعد الشهيديه
- ٧٧٨ ..... «٦٧١» نسخه ديگر
- ٧٧٨ ..... «٦٧٢» قواعد الأحكام فى معرفه الحلال والحرام
- ٧٧٩ ..... «٦٧٣» نسخه ديگر
- ٧٨٠ ..... «٦٧٤» نسخه ديگر
- ٧٨٠ ..... «٦٧٦» نسخه ديگر
- ٧٨٠ ..... «٦٧٧» نسخه ديگر
- ٧٨٠ ..... «٦٧٨» نسخه ديگر
- ٧٨١ ..... «٦٧٩» القواعد و الفوائد يا: قواعد الشهيد الأول
- ٧٨١ ..... «٦٨٠» نسخه ديگر
- ٧٨١ ..... «٦٨١» القوانين المحكمه
- ٧٨٣ ..... «٦٨٢» نسخه ديگر
- ٧٨٣ ..... «٦٨٣» نسخه ديگر
- ٧٨٣ ..... «٦٨٤» كاشف المعانى فى شرح حرز الأمانى
- ٧٨٤ ..... «٦٨٥» الكافى بخش اصول
- ٧٨٥ ..... «٦٨٦» نسخه شگفت آور ديگر
- ٧٨٦ ..... «٦٨٧» نسخه ديگر
- ٧٨٦ ..... «٦٨٨» نسخه ديگر
- ٧٨٦ ..... «٦٨٩» نسخه ديگر
- ٧٨٦ ..... «٦٩٠» نسخه ديگر
- ٧٨٧ ..... «٦٩١» نسخه ديگر
- ٧٨٧ ..... «٦٩٢» نسخه ديگر
- ٧٨٧ ..... «٦٩٣» الكافى بخش فروع فقه
- ٧٩٠ ..... «٦٩٤» نسخه ديگر

- ٧٩٠ ..... «٦٩٥» نسخه ديگر
- ٧٩٠ ..... «٦٩٦» نسخه ديگر
- ٧٩٠ ..... «٦٩٧» نسخه ديگر
- ٧٩١ ..... «٦٩٨» نسخه ديگر
- ٧٩١ ..... «٦٩٩» نسخه ديگر
- ٧٩٢ ..... «٧٠٠» نسخه ديگر
- ٧٩٢ ..... «٧٠١» نسخه ديگر
- ٧٩٢ ..... «٧٠٢» نسخه ديگر
- ٧٩٣ ..... «٧٠٣» نسخه ديگر
- ٧٩٣ ..... «٧٠٤» نسخه ديگر
- ٧٩٣ ..... «٧٠٥» نسخه ديگر
- ٧٩٤ ..... «٧٠٦» رساله در حرمت نماز جمعه در زمان غيبت
- ٧٩٤ ..... «٧٠٧» نسخه ديگر
- ٧٩٤ ..... «٧٠٨» نسخه ديگر
- ٧٩٥ ..... «٧٠٩» نسخه ديگر
- ٧٩٥ ..... «٧١٠» نسخه ديگر
- ٧٩٥ ..... «٧١١» نسخه ديگر
- ٧٩٥ ..... «٧١٢» نسخه ديگر
- ٧٩٦ ..... «٧١٣» الكامل البهائي في السقيفه
- ٧٩٩ ..... «٧١٤» كتاب في آداب الملوك
- ٨٠٠ ..... «٧١٥» كتاب ادعيه و اعمال مذهبي
- ٨٠٠ ..... «٧١٦» كتاب الأربعين في امامه الائمه الطاهرين
- ٨٠٩ ..... «٧١٧» نسخه ديگر
- ٨٠٩ ..... «٧١٨» كتاب الأربعين في أصول الدين
- ٨٠٩ ..... «٧١٩» كتاب في أصول الفقه
- ٨٠٩ ..... «٧٢٠» كتاب في أصول الفقه

- ٨١١ ..... «٧٢١» كتاب فى أصول الفقه
- ٨١١ ..... «٧٢٢» كتاب التجويد
- ٨١٣ ..... «٧٢٣» كتاب التّوحيد
- ٨١٣ ..... «٧٢٤» كتاب التّوحيد
- ٨١٣ ..... «٧٢٥» كتاب دعاء
- ٨٢٠ ..... «٧٢٦» كتاب دعاء
- ٨٢٠ ..... «٧٢٧» كتاب الرجال
- ٨٢٨ ..... «٧٢٨» نسخه ديكر
- ٨٢٩ ..... «٧٢٩» كتاب الرجال يا: وجيزه فى تشخيص أحوال الرواه
- ٨٣٠ ..... «٧٣٠» كتاب فى رسم كلمات القرآن
- ٨٣١ ..... «٧٣١» كتاب الزيارات
- ٨٣١ ..... «٧٣٢» كتاب زيارات
- ٨٣٣ ..... «٧٣٣» كتاب الفقه
- ٨٣٣ ..... «٧٣٤» نسخه ديكر
- ٨٣٣ ..... «٧٣٥» كتاب فى الفقه
- ٨٣٥ ..... «٧٣٦» كتاب فقه
- ٨٣٥ ..... «٧٣٧» كتاب فى القراءات
- ٨٣٧ ..... «٧٣٨» كتاب فى قراءات
- ٨٣٧ ..... «٧٣٩» كتاب مبين
- ٨٣٧ ..... «٧٤٠» كتاب من لا يحضره الفقيه
- ٨٣٩ ..... «٧٤١» نسخه ديكر
- ٨٤٠ ..... «٧٤٢» نسخه ديكر
- ٨٤٠ ..... «٧٤٣» نسخه ديكر
- ٨٤٠ ..... «٧٤٤» نسخه ديكر
- ٨٤١ ..... «٧٤٥» نسخه ديكر
- ٨٤١ ..... «٧٤٦» نسخه ديكر

- ٨٤١ ..... «٧٤٧» نسخه ديگر
- ٨٤٢ ..... «٧٤٨» نسخه ديگر
- ٨٤٢ ..... «٧٤٩» نسخه ديگر
- ٨٤٢ ..... «٧٥٠» نسخه ديگر
- ٨٤٢ ..... «٧٥١» نسخه ديگر
- ٨٤٣ ..... «٧٥٢» الكشاف عن حقائق التنزيل و أسرار التأويل - - - - -
- ٨٤٣ ..... «٧٥٣» كشف الايات - - - - -
- ٨٤٥ ..... «٧٥٤» كشف الأسرار في شرح الإستبصار - - - - -
- ٨٤٦ ..... «٧٥٥» كشف الإلتباس عن «موجز» أبي العباس - - - - -
- ٨٤٦ ..... «٧٥٦» كشف الغطاء عن مبهمات الشريعة الغراء - - - - -
- ٨٤٧ ..... «٧٥٧» كشف اللثام عن قواعد الأحكام - - - - -
- ٨٤٧ ..... «٧٥٨» نسخه ديگر
- ٨٤٧ ..... «٧٥٩» نسخه ديگر
- ٨٤٨ ..... «٧٦٠» كشف المحجّه لثمره المهجه - - - - -
- ٨٤٨ ..... «٧٦١» كشف المدارك - - - - -
- ٨٤٩ ..... «٧٦٢» الكفايه في علم الإعراب - - - - -
- ٨٤٩ ..... «٧٦٣» كفايه المقتصد - - - - -
- ٨٤٩ ..... «٧٦٤» نسخه ديگر
- ٨٥٠ ..... «٧٦٥» نسخه ديگر
- ٨٥٠ ..... «٧٦٦» كفايه المؤمنين - - - - -
- ٨٥١ ..... «٧٦٧» كمال الدين و تمام التعمه - - - - -
- ٨٥١ ..... «٧٦٨» نسخه ديگر
- ٨٥١ ..... «٧٦٩» الكنز، في القراءات العشر - - - - -
- ٨٥٢ ..... «٧٧٠» كنزالدقائق و بحرالغرائب - - - - -
- ٨٥٢ ..... «٧٧١» كنزالفوائد - - - - -
- ٨٥٦ ..... «٧٧٢» الكنوز الوديعة من رُموز الذريعه - - - - -

- ٨٥٧ ..... «٧٧٣» الكواكب الضيائية في شرح الزبده البهائيه
- ٨٥٨ ..... «٧٧٤» كيميای سعادت
- ٨٥٨ ..... «٧٧٥» گوهر مراد
- ٨٦٠ ..... «٧٧٦» لبّ الألباب في علم الإعراب
- ٨٦٠ ..... «٧٧٧» لسان الذاكرين
- ٨٦٠ ..... «٧٧٨» لسان الصدق
- ٨٦٢ ..... «٧٧٩» نسخه ديگر
- ٨٦٣ ..... «٧٨٠» لطائف اللّغوات
- ٨٦٣ ..... «٧٨١» لمحات في شرح اللمعات
- ٨٦٧ ..... «٧٨٢» لمعات فُديسيه
- ٨٧٥ ..... «٧٨٣» لوائح القمّر
- ٨٧٥ ..... «٧٨٤» لوامع رباني لمحات در رد شبه نصراني
- ٨٨٩ ..... «٧٨٥» لوامع صاحبقراني
- ٨٨٩ ..... «٧٨٦» نسخه ديگر
- ٨٩٠ ..... «٧٨٧» نسخه ديگر
- ٨٩٠ ..... «٧٨٨» نسخه ديگر
- ٨٩٠ ..... «٧٨٩» نسخه ديگر
- ٨٩١ ..... «٧٩٠» مغني اللبيب عن كتب الاعاريب
- ٨٩٢ ..... درباره مركز

فهرست کتب خطی اصفهان : دو هزار نسخه عربی و فارسی

مشخصات کتاب

سرشناسه : روضاتی، سیدمحمدعلی، ۱۳۰۸ - ۱۳۹۱.

عنوان و نام پدیدآور : فهرست کتب خطی اصفهان : دو هزار نسخه عربی و فارسی / محمدعلی روضاتی؛ [به سفارش] مرکز تحقیقات رایانه ای حوزه علمیه اصفهان.

مشخصات نشر : قم: موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء (س)، ۱۳۸۶-

مشخصات ظاهری : ج.: نمونه.

فروست : مجموعه منشورات؛ ۱۵، ۲۳

شابک : دوره: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۸۵-۰۴-۳؛ ۴۵۰۰۰ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۸۵-۰۵-۰؛ ۴۵۰۰۰ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۹۶۴-۹۵۵۶۷-۳-۱:

وضعیت فهرست نویسی : فایا

یادداشت : ج. ۲ (چاپ اول: ۱۳۸۹).

یادداشت : ناشر جلد دوم حوزه علمیه اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه ای است.

مندرجات : ج. ۱. آ - ز. ج. ۲. س - ل

موضوع : نسخه های خطی -- ایران -- اصفهان -- فهرست ها

موضوع : نسخه های خطی عربی -- ایران -- اصفهان -- فهرست ها

موضوع : نسخه های خطی فارسی -- ایران -- اصفهان -- فهرست ها

شناسه افزوده : حوزه علمیه اصفهان. مرکز تحقیقات رایانه ای

رده بندی کنگره : Z۶۶۲۰/الف ۹ ۱۳۸۶ ۹

رده بندی دیویی : ۰۱۱/۳۱

شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۶۴۸۳۵

ص : ۱

جلد ۱

اشاره

ص : ۱

«۱» آداب سفر و زیارت مشهد مقدس

(آداب شرعی _ فارسی)

از: محمّد کاظم بن محمّد فاضل الخادم. گویا خادم افتخاری دربار مقدّس رضوی بوده، و همان است که در «کواکب منتشره: ۶۱۲» عنوان شده و گویند رساله «أسرار الصلوه» شهید ثانی _ علیه الرحمه _ را به فارسی ترجمه کرده و در مقدمه آن خود را این گونه شناسانده است:

«العبد الأثم ابن محمّد فاضل المدرّس الخادم محمّد کاظم الشّریف المدرّس نائب الخدمه و دعاگوی صمیمی اعلی حضرت ظلّ اللّهی...». رساله را به شاه سلطان حسین تقدیم کرده است.

کتاب: در مقدمه گویند: «این رساله مختصره در بیان آداب سفر و متعلّقات آن و فضیلت زیارت آن حضرت، [مقصودش حضرت امام رضا علیه السلام است] صلوات الله علیه، و طریقه آن به نحوی که در اخبار و آثار ائمّه اطهار مذکور و در کتب معتبره اصحاب مزبور و مسطور است».

مؤلف برای کتاب نام مخصوصی انتخاب نکرده، و مرتّب است بر مقدمه و دوازده فصل و خاتمه، و در مقدمه گویند که شاه سلطان حسین صفوی سفری به مشهد مقدّس رضوی مشرف شد و مؤلف، این کتاب را به نام او تألیف و به او تقدیم کرد.

آغاز: «بسم. الحمد لله الذی هدانا لبلطفه العمیم و منه القدیم».

انجام: «و در حرز و امان خدای تعالی باشد تا شب، و الحمد لله اَوْلًا و آخِرًا...».

تاریخ تألیف و استنساخ و نام کاتب ندارد، اما پیدا است که در زمان مؤلف نوشته شده است.

(ضمیمه)

«۲» رساله در نماز جعفر طیار

(آداب شرعی _ فارسی)

از: محمد تقی بن میر عبدالله کشمیری.

کتاب: در بیان کیفیت و آداب نماز حضرت جعفر طیار علیه السلام است که به اشاره شاه سلطان حسین صفوی تألیف شده، و در پایان این چنین آمده است: «تَمَّتِ الرِّسَالَةُ فِي ١١٢٣».

این هر دو اثر با خط نسخ خوب و ادعیه و زیارات با اعراب و حرکات است و ظاهرًا به خط یک کاتب نیست.

اعتذار: تقدّم این نسخه شبه مجموعه، برای تیمّن و تبرّک به موضوع آن است.

«۳» آداب سنّیه

(احکام فقهی _ فارسی)

از: میر محمد صالح حسینی خاتون آبادی. وی این کتاب را پیرامون مسائل مربوط به بردگان (غلامان _ کنیزان)، طی سه مقاله نوشته و درباره هر یک از مطالب با استناد به روایات مذهبی، گسترده سخن گفته است.

نویسنده از بزرگان دانشمندان زمان شاه سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی و از خاندان معروف سادات خاتون آبادی اصفهان بوده که اعقابشان هنوز درین ولا معنّون و مشهورند. وی ابتدا شاگرد ملا میرزای شیروانی دانشمند محقق بوده و پس از فوت او

در زمره شاگردان ممتاز پدرزن خود _ جناب آخوند ملا_ محمدباقر علامه مجلسی _ در آمده پس از درگذشت علامه مجلسی، ریاست حوزه علمی اصفهان و منصب امامت جمعه تا دو سالی پیش از فوت به او مفوض گردیده عمری به عزت به سر برد و در سال ۱۱۲۶ بدرود زندگی گفت (۱). رحمه الله علیهم اجمعین.

میر محمد صالح را بیش از بیست جلد تألیف نفیس است که اسامی آنها ضمن شرح حال مجمل او در «ریحانه الأدب ۱:۳۶۵» مذکور و از جمله آنها «حدائق المقرّبین» معروف مشهورست که در حدیقه پنجم آن، احوال گروهی از بزرگان جهان دین و دانش شیعه را گزارش داده و با چندین کتاب دیگر از تألیفات او به موقع خود در این فهرست خواهد آمد.

و از جمله، همین کتاب «آداب سستی» می باشد که در موضوع خود کم نظیر و با اینکه تألیف مبسوط مفصّلی است، شگفتا که نامش در کتب تراجم و فهرس دیده نمی شود، و نسخه اصل خطّ مؤلف را این جانب در کتابخانه مرحوم آقای حاج میرزا محمدباقر اُلفت مسجد شاهی دیده بودم (۲).

جای مسرت این که نسخه موجود هیچ گونه نقصانی در آن نیست و به شیوه پسندیده مؤلف که برای هر یک از تألیفات مستقلّ خود فهرس مفصّلی ترتیب و در آغاز کتاب

ص : ۹

۱- ۱) برای آگاهی بیشتر به: «زندگینامه علامه مجلسی ۱:۲۸۸ و ۲:۴۶» و «کواکب منشره: ۳۶۸» و «مقاله در بیان احوال و آثار ملا محمدعلی بن محمدرضا تونی خراسانی» از این حقیر، رجوع فرمایند.

۲- ۲) انواع و اقسام رساله ها و کتاب ها در خصوص مسائل گوناگون و احکام و آداب نکاح در کتاب «ذریعه ۲۴:۲۹۷ _ ۳۰۱» یاد شده است. از جمله «رساله فی النکاح بین العبید و بیان حکمه» از مرحوم آقا میر محمدحسین خاتون آبادی فرزند گرامی همین آقا میر محمد صالح _ علیهما الرحمه _ . و گویند آن رساله بزرگی است دارای فوائد بسیار و جواب شبهات بی شمار. عنوان های «برده، برده داری، غلام، کنیز» در دانشنامه ها و لغت نامه ها پیرامون موضوعات کتاب مورد بحث مفید است.

قرار می داده، این اثر نفیس نیز دارای فهرس مطالب است که عیناً نقل می کنیم.

آغاز: «بسم... الحمد لله مالک الزقاب، و محرّرها بفضلہ من أليم العقاب، و الصّیلوه علی محمّد و اهل بیته الأکرام الأخیار، المذین بولايتهم یحصل العتق من النار، و باطاعتهم یستحقّ الفوز فی دار القرار. و بعد، گوشه نشین زاویه عبودیت و بندگی و معتکف صومعه دعا گوئی، المذنب الخاطی محمد صالح بن عبدالواسع الحسینی، جعلهما الله علیق لطفه و رحمته و طلیق عفوه و مغفرتہ، اثر نگار صفحه ذکر مطلب، و چهره پرداز شاهد عرض مدّعا می گردد که: چون حکمت عملی که معرفت آن و عمل نمودن به آن سرمایه فوز به سعادات جاودانی است، منقسم به سه فنّ است. فن اول علم تهذیب أخلاق که عبارتست از تصفیه باطن و معالجه نفس به تخلیه آن از صفات ذمیمه و تخلیه آن به أخلاق حمیده. و فن دوم علم تدبیر منزل است که عبارت از معرفت کیفیت سلوک اهل یک منزل و ساکنان یک خانه با یکدیگر است. و فن ثالث علم سیاست مدتیّه است که علم سلوک با اهل بلاد و متوطنان مدینہاء شهرها از بندگان و عباد است. و همواره خاطر قدسی مظاهر شهنشاه گیتی ماه انجم سپاه... الشّاه سلطان حسین الصفوی الموسوی الحسینی... به ترویج جمله معارف و علوم... متعلّق است... و در این وقت، مراسم علم ثانی و فنّ باقی از آن فنون ثلثه را مکنون ضمیر منیر والا ساخته، خاطر خورشید اعتلا به معرفت تفصیلی آنها به نحوی که از اخبار و احادیث ائمه اطهار علیهم صلوات الملک الجبار و کلمات علمای اخیار رضوان الله علیهم معلوم و مستفاد می گردد؛ متعلّق، و به اینجهت؛ این بنده قلیل البضاعه و فرومایه عديم الاستطاعه، به نگارش معظم مباحث آن که معرفت طریق سلوک با ممالیک و عبید و إماء است؛ مأمور گردید.

لهذا این بنده مطیع بتحریر این رساله شافیه پرداخت، و چون خواست که فائده آن

أتمّ و أكمل و منفعت آن أعمّ و أشمل بوده باشد، به بعضی از تحقیقات و تدقیقات که مناسب این مقصد اقصی بود نیز اشاره نمود، و آن را به «آداب سنیّه» موسوم، و بر سه مقاله مرتّب ساخت.»

انجام: «ختم: بدانکه أشهر میان علماء آنست که مال إمام علیه السلام را در زمان غیبت واجبست که به فقراء و مساکین رسانند... و به هر یک زیاده از قدر إحتیاج او ندهند.. به اینجا ختم می کنم این رساله کثیرالفائده را، و قد وقع الإتمام فی لیالی العشر الآخر من شهر الله الأعظم شهر رمضان من شهر سنه عشرين و مائه بعد الألف، و الحمد لله أولاً و آخرًا، و صلّى الله علی محمّد و آله الأقدسین.»

چنانکه دیده می شود مؤلف در ماه رمضان سال ۱۱۲۰، کتاب خود را به پایان رسانیده است.

فهرس مطالب که عیناً از آغاز کتاب نقل می شود: «بسم... فهرست رساله شریفه موسومه به «آداب سنیّه». این رساله مشتمل است بر سه مقاله:

مقاله ۱ و آن ۴ باب است:

ب ۱ _ در بیان کفّاری که جایز است إسترقاق و حلالست بنده کردن آنها، و در این باب مذکور می شود که طریق اسیر نمودن سه صورت دارد و در صورت ۱ و ۲ بلا خلاف، بنده می شوند، و در صورت ۳ میان علماء خلافت و حکم بیندگی در این صورت محلّ إشکال و خلاف احتیاط است. ب ۲ _ در تفصیل طوایف أسیران که در این أزمه أسیر میشوند، و بیان آنکه هر یک از این طوایف در کدام صورت از آن صور ثلاث داخل است و در این باب؛ مذکور میشود مجملی از ولایاتی که از آنها أسیر

ص : ۱۱

میگیرند و بعضی از احوال ولایات گرجستان(۱). ب ۳ _ در بیان آنکه واجب نیست تفتیش حال مملوکی که بوجه شرعی به آدمی منتقل میشود، و در این باب مذکور می شود حکم شخصی که مملوک دیگری یا آزادی را فروخته باشد. ب ۴ _ در ذکر اُمّهات اولادی که مادران بعضی از اِمّان علیهم السلام بودند، و در این باب مذکور می شود بعضی از احوال شریفه ایشان و آنکه ایشان هفت بزرگوارند(۲).

مقاله ۲ و آن ۷ باب است:

ب ۱ _ در بیان آداب خریدن غلامان و کنیزان و وظائف واجبه و مستحبّه آن، و در این باب مذکور می شود صیغه بیع و شرای ایشان. ب ۲ _ در بیان مسائل دیگر که متعلّق است به خرید و فروش مملوکین، و در این باب مذکور می شود حکم تفریق میان فرزند و مادر و برادر و خواهر و احکام دیگر ایشان. ب ۳ _ در بیان حقوق مولی و آقا بر ممالیک، و در این باب مذکور می شود حکم آنکه ثواب عبادت ایشان بیشتر است از ثواب عبادت آزادان، و حکم گریختن ایشان، و حکم تحلیل که آقا، کنیز خود را به دیگری حلال کند که با او مقاربت کند و صیغه آن. ب ۴ _ در بیان آنکه اولی در باب کنیزی که مولی خواهد با او مقاربت نماید، اینست که او را آزاد کند، آنگاه متعه نماید و مقاربت کند، و در این باب مذکور می شود وجوه ترجیح این مسلک و بعضی از

ص : ۱۲

۱-۱) نویسنده درین باب، طوایف گوناگون اسیران و بردگان زمان خود را چنین شرح داده: ۱_ طایفه حبشی (۳ صنف). ۲_ طایفه هندی (۲ صنف). ۳_ طایفه قلماق. ۴_ طایفه اروس. ۵_ طایفه چرکس. ۶_ طایفه گرجی، و تفصیل ولایات گرجستان. ۲-۲) مؤلف در این باب احوال مادران ائمه اطهار که امّ ولد بوده اند را گزارش داده، و از جمله مادر حضرت سجاد را شهربانویه دختر یزدجرد پادشاه عجم شناسانده و روایاتی که درباره هر یک وارد شده، آورده است.

تحقیقات شافیه که در کتب دیگر مذکور نیست و از خصایص این رساله است، و مذکور می شود احکام استبراء و آنکه آن در چند صورت ساقط می شود. ب ۵ _ در بیان حال امهات اولاد بعضی از ائمه طاهرین سلام الله علیهم اجمعین که ملک یمین بودند یا به حباله نکاح درآمده بودند، و در این باب مذکور می شود ترغیب و تحریض بر ملک یمین که در اخبار و احادیث شده و نکته آنکه به چه جهت آن بزرگواران کنیزان را اختیار نمودند و سادات و اشراف را به حباله خود درنیاوردند، و آنکه آن امهات اولاد همگی نجیب و بزرگزاده و بعضی پادشاه زاده بودند(۱). ب ۶ _ در بیان حقوق ممالیک بر مولی و در این باب مذکور می شود پنج حق از حقوق واجبه و ۱۲ حق از حقوق مستحبّه ایشان و مذکور می شود آنکه در بعضی موارد که ائمه ما علیهم السلام و اهل ورع و تقوی از تقصیرات بندگان خود عفو می نموده اند. ب ۷ _ در بیان تأدیب و سیاست شرعی بندگان، و در این باب مذکور می شود کیفیت تأدیب ایشان که چند تازیانه است و در بعضی احوال جایز است مقید ساختن ایشان، و هرگاه جنایتی به احدی کرده باشند سیاست شرعی آن چیست و اگر دیگری به ایشان جنایتی نموده باشد، حکمش چیست.

مقاله ۳ و آن ۱۲ باب است:

ب ۱ _ در بیان استحباب عتق و فضیلت و ثواب آن، و در این باب مذکور می شود آنکه جایز نیست آزاد کردن بنده کافر. ب ۲ _ در بیان آنکه عتق بنده سنت مؤکد می شود هرگاه شروطی چند یافت شود، و در این باب هفت شرط مذکور می شود. ب ۳ _ در بیان ازمنه که وقوع عتق و آزادی در آن ازمنه افضلست و در این باب مذکور

ص: ۱۳

۱-۱) نگارنده درین باب کیفیت علاقه زوجیت مادران ائمه اطهار علیهم السلام را شرح داده که به عقد نکاح یا به ملک یمین یا به طریق تحلیل بوده اند، و درین باب شرافت و بزرگزادگی آن مخدّرات را اثبات کرده است.

می شود حدیث آزاد نمودن حضرت امام زین العابدین علیه السلام بندگان خود را در شب عید رمضان و آزمونه متبرّکه که دیگر، و آنکه ممکنه متبرّکه که نیز این حکم دارد و عتقی که در آن ها واقع شود نیز افضل است و آنکه سزاوار اینست که هر کس سعی نماید در اِکثار عتق و اینکه حضرت امیرالمؤمنین _ صلوات الله و سلامه علیه _ هزار بنده آزاد فرمود. ب ۴ _ در بیان آنکه در بعضی احوال عتق مرجوح می شود. ب ۵ _ در بیان آنکه در برخی از احوال فروختن بنده و تصدّق نمودن قیمت آن اولی است از آزاد نمودن او، و در این باب مذکور می شود دو حالت که مقتضی افضلیت تصدّقات است و حکایت غریبی درباره غلام و وکیل حضرت امام حسن عسکری، علیه السلام. ب ۶ _ در بیان شروطی که واجبست تحقّق آنها در مُعتق، و در این باب ۶ شرط مذکور می شود، و اینکه عتقی که از کافر صادر شده باشد، چه صورت دارد. ب ۷ _ در بیان صیغه عتق، و در این باب مذکور می شود انواع مختلفه صیغه که متفق علیه کلّ علماء است. ب ۸ _ در بیان آنکه سنّت است که مُعتق بعد از ایقاع؛ مجلّه بنویسد و گواهان بگیرد و به او دهد، و در این باب مذکور می شود صورت آزادنامه که حضرت امام جعفر صادق علیه السلام از برای غلام خود نوشت. ب ۹ _ در مسائل دیگر که متعلّق است به عتق، و در این باب مذکور می شود حکم سرایت که در عتق واقع می شود و حکم مالی که بنده آزاد داشته باشد و حکم بنده را که مدبّر ساخته باشند که بعد از وفات آقا آزاد باشد و صیغه تدبیر که به چه نحو گفته می شود. ب ۱۰ _ در بیان عتقی که به جهت کفّاره واجب می شود، و در این باب مذکور می شود اموری که موجب کفّاره می شود، و آنها ۱۲ امر است. ب ۱۱ _ در اینعتاقی که بدون اختیار مولی واقع می شود، و در این باب مذکور می شود اسبابی که سبب این آزادی می شود و آنها ۶ چیز است و حکم خواجه سرایان که بیع و شراء آنها چه حال دارد. ب ۱۲ _ در بیان میراث بنده که آزاد شده باشد، و در این باب

مذکور می شود اقسام آزادی سنت و واجب و حکم به میراث هر یک و اقوالی که علماء در این باب اختیار نموده اند و حکم مال امام علیه السلام که در زمان غیبت او در چه مصرف صرف می شود. و به اینجا ختم می شود این عَجالَه کثیرالفایده، و الحمد لله...».

نسخه: دارای ۱۲۹ برگ که ۲ برگ در اول و دو برگ در آخر عطف و ۵ برگ از آغاز، فهرست کتابست. تصحیح شده و در دو موضع مهر (عبده زین العابدین حسینی) دیده می شود، و روی برگ ۱، چند دعا نوشته شده. خط نسخ ۱۲ سطری، عناوین در متن و کنار صفحات تماماً به سرخی است. کاغذ: اصفهانی، قطع ۱۱ و نیم × ۱۷ و نیم. جلد تیماج سیاه یک لا. این نسخه از کتابخانه نیای معظم مرحوم آیه الله حاج میر سید محمّد چهارسویی برادر گرامی امام مجدّد صاحب «روضات الجنّات» بوده است.

«۴» اثبات حدوث الاراده

(کلام - عربی)

دانشمند فرزانه حاج محمد خلیل قزوینی این کتاب را در ردّ گفتار حکماء و متکلمین که قائل به ازلت اراده و از صفات ذات بودن آن هستند، نوشته و حادث بودن و از صفات فعل بودن اراده را موافق مذهب اهل بیت و روایات شیعه اثبات نموده، و با دلائل عقلی کلام خود را تأیید کرده، و دو حدیث مشهورِ عمران صابی و سلیمان مروزی را نیز شرح داده، و کتاب پر سود محققانه ای نوشته است.

از گزارش زندگی این دانشمند که پنجاه و نه سال پس از درگذشت همنام و هم شهری اش دانشمند بزرگ ملاّ خلیل بن غازی قزوینی - صاحب «حاشیه عدّه الأصول» متوفی به سال ۱۰۸۹ - کتاب خود را نوشته، اطلاعی در دست نیست، و تنها حاجی نوری در «خاتمه مستدرک: ۴۱۳» نامی از او و کتابش آورده و کتاب را ستوده است. همانند او صاحب «ذریعه ۱: ۸۸» آن را یاد و نسخه ای را در نزد سید محمّد ناصر

حسینی طهرانی در طهران نشان داده، سپس «أعیان الشیعه ۱۱۱: ۳۰» نیز کلام «ذریعه» را نقل کرده، و هم محدث قمی در «فوائد رضویّه ۱: ۱۷۴» از او و سه خلیل قزوینی دیگر یاد کرده است. (۱)

آغاز: «بسم... ربّ هب لی سمعاً یسمع آیاتک، و عقلاً یفهم ایمانک، و بصراً یری قدرتک... فهذه مقاله فی إبطال القول بأزلیه الإیراده و جعلها من صفات الذّات؛ كما هو المشهور من الحكماء و جمهور المتکلمین، و إثبات حدوئها و أنّها من صفات الفعل؛ كما هو المعلوم من مذهب أهل البیت علیهم السلام...».

انجام: «فانقطع سلیمان و خاب و خسر مأمون، و ظهر حجّه اللّه علی الجاحدین... فهذا آخر ما أردنا ایراده فی هذه الرّساله... و كان ذلك فی ۲۲ من الرّبع الثّانی من سنه ۱۱۴۸ ببلده قزوین... و أنا العبد خلیل بن محمد زمان القزوینی... وقع الفراغ من نسخه فی أواسط شهر ربیع الأوّل من شهر سنه ۱۱۵۴... بقلم... محمّد صادق ابن محمّد سلیم الحسینی الطالقانی...».

نسخه: دارای ۹۲ برگ و ۳ برگ عطف. بالای برگ دوم، شخصی چنین نوشته است:

«رساله إثبات إرادة و علم حاجی محمّد خلیل قزوینی، از امانات عالیحضرت سیادت منقبت میر محمّد صادق قزوینی»، و در زیر آن؛ عمّ فاضل دانشمند میر سید محمّد بن حجّه الاسلام حاج میر أبوالقاسم موسوی خوانساری نوشته است: «انتقل إلى علی نهج مشروع، و أنا الحقیقیر محمّد بن السید أبی القسم الموسوی، ره». کاغذ فرنگی، خطّ

ص : ۱۶

۱- ۱) در «کواکب منتشره: ۲۴۵» خلیل بن محمد زمان را و در (ص ۳۶۳) محمد صادق کاتب نسخه ما را عنوان فرموده اند، لکن چیزی زائد بر مطالب فوق نیآورده اند. در (ص ۲۴۳) هم شرح حال خلیل بن محمد اشرف قائمی اصفهانی مهاجر به قزوین متوفی ۱۱۳۶ را که معاصر همنامش بوده ذکر نموده اند. به «فهرست کتابخانه امام جمعه کرمان: ۳۱» نیز مراجعه فرمایند.

شکسته نستعلیق ۲۱ سطری، فهرس مطالب بدون عنوان تماماً در حواشی به خط نسخ نوشته شده، آثار مقابله دارد. قطع ۱۱ × ۱۷، جلد تیماج سیاه ضربی مقوایی.

«۵» اثبات الحق فی ترجمه إحقاق الحق

(کلام _ فارسی)

از: مترجم در این نسخه نامعلوم، لکن یک نسخه به همین نام و نشان از کتابخانه مرحوم ملک الشعراء بهار در مجلس است و استاد محمدتقی دانش پژوه آن را در «نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۴:۶۵۸:۵» به اختصار این چنین شناسانده است:

«اثبات الحق در ترجمه إحقاق، از میرزا محمد نایینی در گذشته ۱۳۰۵ (ذریعه ۴:۷۵:۴). المآثر و الاثار)». سپس آغاز و انجام کتاب را آورده که همانند نسخه ما است.

آقای منزوی هم در «فهرست نسخه های خطی فارسی ۲:۱۸۷۰:۱» این هر دو نسخه را پیرو معرفی دانش پژوه نوشته اند. اما در «ذریعه ۴:۷۵» که ترجمه احقاق نایینی را نوشته اند، هیچ نامی بدان نداده اند، و اینک نمی دانیم که نسخه بهار در مجلس هم همانند نسخه ما بی نام مترجم بوده و مرحوم دانش پژوه، به اجتهاد خود، ترجمه نایینی را همین «اثبات الحق» دانسته یا این که در آن نسخه نام مترجم این چنین بوده است؟

و این در حالی است که مرحوم بلاغی در «تاریخ نائین ۱:۱۲۷» و از آنجا در نسخه اصل «مکارم الاثار. سال ۱۳۰۵ ق» نام کتاب نایینی را «ترجمان الحق و لسان الصدق» نوشته اند، و همین گونه است در شرح حالی که میرزا علی خان نایینی فرزند حاجی میرزا محمد برای پدرش در مقدمه دیوان اشعار خود نوشته و گوید: «... سالی چند از اواخر عمر خود را صرف اتمام آن نمود و آن را ترجمان الحق و لسان الصدق موسوم ساخت...»: مقدمه مقال منثور و منظوم دوازده صفحه ای از مرحوم حاجی میرزا محمد

به عنوان «وَجوب حكومت» که در دفتر هشتم مجموعه گرامی «میراث اسلامی ایران، صفحه ۳۳۵» چاپ شده است.

کتاب: ترجمه «إحقاق الحقّ و إزهاق الباطل» (شماره ۸) از قاضی نورالله مرعشی شهید _ أعلى الله مقامه _ است به فارسی.

آغاز: «حمد و ثنائی چون نَعْمای خالق اکبر، نامحدود».

انجام: «و هر چند پیچیده شود ساق به ساق. و إليه المرجع و المساق».

نسخه: نام کاتب و تاریخ ندارد. به قرائن از روی اصل نوشته شده و دارای تصحیحات و خطوط شخص مترجم است. مقدار موجود از آغاز کتاب تا پایان ترجمه قسم کلام است، که پس از آن مبحث اصول فقه می باشد.

اثبات الواجب القديم: مجموعه (ش ...)

الإثناعشریّه فی الرّد علی الصوفیّه: الرساله الاثناعشریّه

«۶» الإثناعشریّه فی المواعظ العددیّه

(مواعظ _ عربی)

از: سید محمد بن محمد بن حسن مشهور به ابن قاسم حسینی عاملی، علیه الرحمه.

نسخه: به خطّ نسخ خوب محمد هادی بن مرحوم محمد علی حسینی قاری اصفهانی. تاریخ ختم استنساخ: چهارشنبه ۲۵ صفر ۱۲۹۰.

تاریخ ختم تألیف در این نسخه: روز شنبه نهم ماه رجب ۱۰۶۸، در مشهد مقدّس رضوی. اثر مقابله و تصحیح به نظر نرسید.

ص : ۱۸

«۷» کتاب اتولوجیا ارسطاطالسی

(فلسفه _ عربی)

تفسیر فروریوس الصوری

نقله الی العریثه: عبدالمسیح بن ناعمه الحمصی.

ترجمه لأجل المعتصم بالله: أبو یوسف بن یعقوب بن اسحق الکندی.

تاریخ ختم استنساخ: نصف شوال ۱۱۰۰.

«۸» إحقاق الحق و إزهاق الباطل

(کلام _ عربی)

از: قاضی شهید سید نورالله بن شریف الدین حسینی مرعشی شوشتری، علیه الرحمه.

کتاب: ردّ مبسوط محققانه ای است بر کتاب «إبطال نهج الباطل و إهمال كشف العاطل» تألیف فضل بن روزبهان خنجی که ناصبی آن را از آغاز ربیع دوّم تا سوّم جمادای دوّم ۹۰۹ در کاشان در ردّ کتاب «كشف الحقّ و نهج الصّیّدق» علامه حلّی _ اعلی الله مقامه _ در مسأله امامت نگاشته است.

تاریخ ختم تألیف: آخر ربیع الاول ۱۰۱۴ در شهر اکره هندوستان و مدّت هفت ماه به تألیف آن اشتغال داشته است. به طبع رسیده.

نسخه اصل مصنّف است، مشتمل بر ۵۳۵ برگ که تا برگ ۳۶۷ به خطّ کاتب مخصوص مؤلف و با تصحیح و تحشیه شخص قاضی شهید است و از برگ ۳۶۸ تا آخر نسخه متنّاً و هامشاً، تماماً به خطّ خود مؤلف بزرگوار است. در گوشه بالای چندین صفحه، مُهر آن مرحوم «نورالله بن شریف الحسینی» هست. در هامش برگ ۱۱۶ ابیاتی از یکی از اعظام فضلاء شیعه به نام محمّد، و نیز ابیاتی از سید حسین بن علی، در ردّ

ایات رکیکه ناصب به خط همان شخص محمّد نام دیده می شود. ظهر نسخه مهر «آئی عبدالله آتانی الکتاب ۱۰۲۸» که شاید از فرزند مؤلف است و مهر «اکبر علی موسوی خان» یا «علی اکبر خان موسوی» هست، و در برگ آخر شرحی است که نشان می دهد این نسخه در ربیع دوم ۱۱۲۶ به وسیله حکیم محمّد داود از هند آورده شده است.

«۹» نسخه دیگر

نسخه: جلد اول کتاب است که به این عبارت خاتمه یافته: «كما قلت في جملة قصيدة في مدح مولای الرضا علیه السلم

سؤال از تو چه حاجت که جود ذات تو را بؤد تقدّم بالذات بر وجود سؤال»

کاتب: محمد شریف الجریبی؟ القهپایه. تاریخ ختم کتابت: ۲۱ محرم ۱۱۳۱ در اصفهان. تا اواخر نسخه، اثر مقابله دارد و حواشی مؤلف (منه) در حاشیه صفحات به خط کاتب نوشته شده.

«۱۰» الإحتجاج علی أهل اللجاج

(کلام _ عربی)

از: ابو منصور أحمد بن علی بن أبی طالب طبرسی، علیه الرحمه .

کتاب: احتجاجات دینی و مذهبی نبی اکرم و أئمّه اطهار علیهم السلام و صحابه و علماء است با مخالفان، و به طبع رسیده.

نسخه: برگ اول و آخر آن نو نویسی است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. ظاهراً از آثار سده یازدهم می باشد.

ص : ۲۰

«۱۱» کتاب الإحكام في أصول الأحكام

(اصول فقه _ عربی)

از: سیف الدین ابوالحسن علی بن محمد آمدی اصولی شافعی.

کتاب: در مباحث مربوط به اصول فقه است بر رأی اهل سنت و در غایت بسط و تفصیل.

نسخه: به خط رضا ابن محمد جعفر. تاریخ ختم استنساخ: ۱۲ جمادی الاولی ۱۲۴۵. روی صفحه اول نوشته اند که دو ثلث آخر کتاب «به خط عالیجناب ملا رضا می باشد» و ایضاً تفصیل تعداد اوراق و ابیات نسخه به حساب سیاقی.

أحكام حج: رساله در احكام حج

«۱۲» أحكام الخمر و سائر المسكرات و العصير العنبي و الزبيبي و التمري

(فقه _ عربی)

از: مرحوم آقای حاج سید اسدالله بن حاج سید محمد باقر موسوی شفتی اصفهانی بیدآبادی، أعلى الله مقامهما.

کتاب: در بیان احکام خمر و مسکرات و انواع عصیر است از نظر فقهی به تفصیل و استدلال در دو بخش یا دو رساله که ابتداءً به عنوان شرح «شرايع الاسلام» محقق حلی _ طاب ثراه _ نگاشته شده است، پیرامون دو عبارت از آن کتاب: ۱_ «الثامن. المسكرات...». ۲_ «و فی حکمها العصير...».

تاریخ ختم تألیف: هفتم ماه رجب ۱۲۸۲.

ص : ۲۱

آغاز: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. قوله رحمه الله: الثامن. المسكرات، و في تنجيسها خلاف، و الأظهر النجاسة. إعلم أنه لا خلاف بين علماء الإسلام خاصتهم و عامتهم».

انجام: «و الأحوط الاجتناب عنه، و الله العالم بحقایق الأحكام. فرغ من تسويد هذه الأوراق في سابع شهر رجب ۱۲۸۲».

سپس مطلب دیگری در یک صفحه، به این افتتاح: «و ینبغی ختم المقال فی العصیر العنبری بذكر خاتمه» و به این خاتمه: «و نفی عنه الخلاف فی الجواهر(۱)». الی غیر ذلك من کلماتهم».

نسخه: مسوده اصل خط شکسته مؤلف و کمابیش ۲۴ سطری است. قطع ۱۶×۲۲. متن مختلف. دارای ۹۰ برگ که ۵ برگ در اول و آخر عطف سفید و ۵ برگ در جابجای نسخه بیاض مانده است. روی برگ دوم، مهر «کتابخانه مجدالدین نصیری. ش ۱۴۳۴» است که وی نسخه را در حدود سال ۱۳۵۰ در اصفهان از ورثه مؤلف خریداری و به طهران برده و نزد او کتابی ناشناس بوده و اینک پس از چهل سال به موطن خود بازگشته و شناخته شد.

دو اثر دیگر از مصنف: «رساله ای در احکام حج، ش ۳۹۸» و «کتاب الفقه» در این فهرست یاد می شود، و چند کلمه در احوال ایشان در ذیل شماره «۴۰» بیاید.

«۱۳» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و در حیات مؤلف نوشته شده و به ظن قوی، به خط کاتب نسخه «کتاب الفقه» همین مؤلف می باشد. ظهر نسخه شرحی به خط نیای

ص : ۲۲

۱- ۱) مقصود «جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام» تألیف استاد مصنف، شیخ محمد حسن بن الشیخ باقر _ قدس الله روحه الشریف _ است.

معظم، آیه الله مرحوم حاج میرزا سید حسن چهارسوقی، و نیز این عبارت به خط کاتب نسخه به شنگرف دیده می شود: «فی احکام الخمر و سائر المسکرات و العصیر العنبی و الزبیبی و التمری»، و نیز: «آیات هاتین الرسالتین ۶ هزار بیت».

این نسخه که پیدا است به دستور شخص مؤلف از روی اصل سابق الذکر مبیضه شده است، چنین آغاز می شود: «بسم الله الرحمن الرحیم و صلی الله علی محمد و آله اجمعین. إعلم أنه لا خلاف بین علماء الاسلام...»، و حدس زده می شود که مؤلف ابتداءً قصد نوشتن شرحی بر «شرایع الاسلام» محقق حلی را داشته، لکن بعداً این کتاب را که فقط پیرامون یک سطر از شرایع نگاشته، زائد بر حدّ شرح دیده و خواسته است آن را کتابی مستقل نماید و لذا به کاتب دستور داده است که عبارات متن شرایع را در نسخه مبیضه نقل نکند. این نسخه اندک اختلافات دیگری نیز با نسخه اصل دارد که آن هم یقیناً به دستور خود مصنف بوده است.

قطع ۱۵ و نیم × ۲۱ و نیم. متن ۹ × ۱۴. خط نسخ ۱۹ سطری. عناوین در متن و هامش به سرخی نوشته شده. دارای ۱۲۷ برگ که دو برگ در آخر بدرقه است و دو برگ ۵۹ و ۶۰ نیز میان دو مبحث (یا دو رساله) مسکرات و احکام عصیر (البته به دستور شخص مصنف) بیاض گذارده شده است.

«۱۴» احیاء علوم الدین

(آداب شرعی _ عربی)

از: أبو حامد محمد بن محمد بن محمد غزالی طوسی (متوفی ۵۰۵).

نسخه: مجلد اول کتاب و مشتمل است بر ده کتاب ربع عبادات.

نام کاتب که از خوشنویسان زمان بوده، معلوم نشد و ظاهراً از روی نسخه ای قدیمی استنساخ کرده و چون مقابله و تصحیح نشده است، در آن اغلاط فراوان راه یافته.

«۱۵» أدب اللسان

(موعظ _ فارسی)

از: نیای معظّم نامدار، آیه الله العظمی آقا میرزا سیّد محمّدباقر موسوی چهارسوقی، صاحب کتاب شریف «روضات الجنّات»،
أعلى الله مقامه.

کتاب: دارای هجده مجلس است، به خطّ فرزند جلیل القدر مؤلّف گرامی، آیه الله آقا میرزا سیّد مسیح چهارسوقی، رضوان
الله علیه. در گوشه بالای سر آغاز مجلس نخستین نوشته اند: «خزانه چهارم از باب اول». در برخی از مجالس دیگر نیز چنین
یادداشت هایی دیده می شود، و در جاهایی چند سطر نانویس مانده. چند موضع را نیای گرامی، مرحوم آیه الله آقای حاج
میرزا سیّد حسن چهارسوقی _ فرزند ارجمند کاتب بزرگوار اصل _ نوشته و تکمیل کرده اند. تاریخ تألیف و کتابت دیده
نشد.

«۱۶» الأربعون حدیثاً، فی الامامه

(کلام _ عربی)

از: شیخ سلیمان بن عبدالله ماحوزی بحرانی، علیه الرحمه.

کتاب: در شرح و بیان چهل حدیث از احادیث دالّه بر امامت حضرت امیرالمؤمنین علیّ بن ابی طالب علیه السلام است به
روایات اهل سنّت. به نام شاه سلطان حسین صفوی موشح شده. تاریخ ختم تألیف: شب پنجشنبه سوم ذی القعدة ۱۱۰۶.

نسخه: به خطّ علیّ بن لطف الله بن عبدالله الجشی. ختم کتابت: چهارم ماه رجب ۱۲۳۴. تملک عبدالله بن مبارک بن علی بن
عبدالله بن ناصر آل حمیدان احسائی خطی در ۱۲۳۴ و محمّد بن علی بن علی بن محمّد حجری بحرانی در ۱۲۴۲ و مهر او (در
حرز محمّد و علی ۱۲۳۷) در آخر نسخه، و جمله «من کتب جناب الحاج سید عبدالله

خلیفه. ابوالمجد» به خط مرحوم آقا شیخ محمّد رضا ابوالمجد، در اوّل نسخه است. سه چهار برگ در پایان، شامل مطالب متنوّع در مناقب، به خط کاتب نسخه نوشته شده.

«۱۷» الأربعون حدیثاً

(شرح حدیث _ عربی)

از: شیخ بهاءالدین محمد بن حسین عاملی معروف به شیخ بهائی قدس سره (متوفی ۱۰۳۰).

کتاب: شرح و بیان چهل حدیث شریف نبوی از طرق اهل بیت علیهم السلام با ذکر اسناد. از کتب بسیار معتبر و مشهور است و مکرّر به طبع رسیده. تاریخ ختم تألیف: روز دوشنبه بیست و سوم صفر ۹۹۵.

نسخه: به خط حسن بن قاسم شیرازی اصل مکی مولد و موطن. ختم کتابت: شب چهارشنبه ۲۷ ماه رجب ۱۰۴۴. حواشی مؤلف در هامش نسخه به خط کاتب نوشته شده و چهار برگ آغاز نسخه نونویس است. مهر نیای گرامی، آیه الله آقامیرزا سید جلال الدین روضاتی، ظهر نسخه است.

«۱۸» نسخه دیگر

نسخه: نفیس و به خط نسخ زیبای محمدحسین حسینی جزائری، متخلص به مستغرق، مکتبی به ابوعلی، ملقب به اضعفی. تاریخ ختم استنساخ: جمعه ۲۶ ربیع دوّم ۱۰۸۱. کاتب از اهل علم و عرفان بوده و همه جای نسخه حاشیه های مفیدی از خود به امضاء «ضع» نگاشته. اشعاری نیز به عربی و فارسی از خود آورده است. مهر «الفقییر الی ربّه الغنی، محمد یعقوب الحسینی» و «عبده محمدرحیم الطباطبائی ۱۲۱۴ ظ» در نسخه هست. پس از برگ نخست، دو جزو مفقود شده، بقیّه سالم است.

ص : ۲۵

«۱۹» نسخه دیگر

نسخه: اندکی از آغاز ناقص است. تاریخ ختم تألیف: روز دوشنبه ۲۳ صفر ۹۹۵. تاریخ ختم استنساخ: روز جمعه ۲۲ شوال ۱۰۴۸. نام کاتب ندارد. امتیازی جز حواشی مؤلف ندارد. در صفحه آخر اثر وقف دارد. روی دو سه برگ آخر نسخه، مطالب متفرقی نوشته شده است.

«۲۰» نسخه دیگر

نسخه: کامل است و تاریخ ختم تألیف، بسان نسخ دیگر و تاریخ ختم استنساخ، دوّم ماه رمضان ۱۰۹۲ و در پایان نام کاتب ذکر نشده. در آغاز، فهرست تفصیلی کتاب به خط کاتب نسخه نوشته شده و در پایان آن نام کاتب عزیزالله ممسنی قید گردیده که ظاهراً تمام نسخه به خط همین شخص است و حواشی «منه» و غیره نیز به خط هموست. تملک محمدقاسم بن زین الدین بهبهانی روی برگ اول است، و لغز شیخ حسین بن عبدالصمد، والد شیخ بهائی _ علیهماالرحمه _ و جواب شیخ بهائی به این لغز نیز روی برگ اول فهرست نوشته شده است. از اول تا اواخر نسخه دارای آثار مقابله و تصحیح می باشد.

«۲۱» ارشاد الأذهان الی أحكام الایمان

(فقه _ عربی)

از: علامه حلّی جمال الدین حسن بن یوسف بن المطهر، رضوان الله علیهم.

کتاب: یک دوره فقه است، مشتمل بر نکته های بدیعه در مسائل شرعیّه، که به

ص : ۲۶

خواهش فرزند مؤلف فخرالمحققین فخرالدین محمّد تألیف شده. به طبع رسیده است. تألیف این کتاب چنان که از آخر آن مستفاد می شود، پس از تألیف «نهایه» و «تحریر» و «تذکره» و «قواعد» و غیرها نگاشته شده است.

نسخه: تمام است و شخصی نام و نشان کاتب را که در آخر نسخه نوشته شده بوده، خط زده و مخدوش کرده است و به هیچ وجه خوانده نمی شود. تاریخ ختم استنساخ: اواسط شوال ۱۰۱۱. روی برگ بعد از خاتمه چند تاریخ ولادت نوشته شده که ظاهراً تاریخ تولد اولی به خط کاتب نسخه است و مجملاً در اینجا نقل می کنیم. (تولد فرزند ارجمند محمدجعفر روز سه شنبه ۱۶ عربیّه ۲۵ قدیمه ۱۹ ترکیه در ماه رمضان ۱۰۴۹)، (تولد فرزند دلبنده ملا فیض الله شب جمعه ۲۹ ذیحجه ۱۰۵۵ _ در سن شش سالگی در بیلاق سمّام باخره انتقال کرد)، (تولد فرزندی حسن مکنی ابوالمحسن روز پنجشنبه ۲۱ محرم ۱۰۹۱ _ در ۲۲ ج ۲ همین سال فوت شد)، (تاریخ تولد فرزندی محمد کاظم در پشت کتاب جعفریه نوشته شد)، (تاریخ تولد فرزندی ابوالصلاح در ظهر مجموعه دعا قلمی شد)، (تفاوت سن ابوالصلاح با ابوالمحسن یک سال و چهار ماه می شود که ابوالصلاح از او بزرگتر است)، (تاریخ جلوس شاه صفی سنه ۱۰۳۸).

شش برگ بدرقه آخر نسخه است که مطالبی از کتاب «زوائد و فوائد» و «مواریث حبل المتین شیخ» و مطالب دیگری روی آنها نوشته شده است و هکذا روی ده برگ عطف اوّل نسخه، مطالب متفرقه شرعی بسیار و ابیات شعری چندی نوشته اند.

«۲۲» نسخه دیگر

نسخه: قدیمی است و دارای حواشی بسیار، مانا که وقف بوده و برگ اوّل و آخر آن را برداشته اند. نیای گرامی مرحوم آیه الله حاج سید محمد موسوی چهارسوقی آن دو

برگ را به خط خود نگاشته اند. مهر «مراد الحسنی الحسینی الطباطبائی» و دیگری، روی برگ دوم هست. تاریخ فوت حاجی محمد ابراهیم کرباسی قدس سره: «تخمیناً سه ساعت گذشته از شب پنجشنبه هشتم جمادای یکم ۱۲۶۱» داخل جلد کتاب نوشته شده است.

«۲۳» نسخه دیگر

نسخه: قدیمی است و دارای حواشی بسیار و توضیحات لغوی به فارسی و عربی. معادل دو برگ از ابتداء و چهار برگ از انتهاء مفقود شده، لذا نام کتاب و تاریخ کتابت معلوم نیست. نسخه به دقت تصحیح شده و آثار مقابله به خط شخص دانشمندی دارد.

«۲۴» نسخه دیگر

نسخه: کامل است و نام کتاب و تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً در قرن ۹ _ ۱۰ نوشته شده و سراسر آن دارای حواشی متفرقه مفیدی است.

«۲۵» نسخه دیگر

نسخه: کامل است و نام کتاب و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن در قرن یازدهم نوشته شده. حواشی پراکنده در برخی صفحات هست. تعداد برگ ها در حاشیه ها، ۲۱۶ برگ است.

«۲۶» الاستبصار، فیما اختلف [فیه] من الأخبار

(حدیث _ عربی)

از: شیخ الطائفه ابوجعفر محمد بن حسن طوسی، علیه الرحمه.

کتاب: شامل ۹۲۵ باب و ۵۵۱۱ حدیث در جمیع ابواب فقه است در سه جزء، و به طبع رسیده.

ص : ۲۸

نسخه: به خطّ نسخ زیبای محمد بن عبداللّه بن أیبالفتیه البحرانی الأوالی که از خوش نویسان عصر خود بوده. تاریخ ختم کتابت: ۲۲ شوال ۹۶۵.

دانشمندی نسخه را از اوّل تا اواخر جزء دوّم «کتاب الحج» در نزد مرحوم سید محمد بن ابی الحسن حسینی عاملی صاحب «مدارک الاحکام» قرائت کرده و سید همه جا در حواشی آثار مقابله و تصحیح گذارده و در پایان کتاب صوم، اجازه روایت کتاب را به وی داده است.

حواشی بسیاری با رمز «م. د. سلمه الله _ یا _ مدّ ظلّه» از اول تا اواخر جزء دوم نوشته شده که ظاهرًا از سید محمد مذکور و به خطّ مجاز است. مهر «الله نور السموات و الأرض» در پایان نسخه هست و برگ اوّل نو نویس می باشد.

«۲۷» نسخه دیگر

نسخه: شامل جزء اوّل و دوّم است و قسمت عمده آن به خطّ قدیم و دارای آثار مقابله و تصحیح و تحشیه به خطّ یکی از بزرگان علماء است و مقداری از اوراق آن، که مفقود بوده، نیای گرامی، آیه الله مرحوم حاج میر سید محمد موسوی به خطّ خود استنساخ و تکمیل کرده اند. تاریخ ختم تحریر ایشان: چهارشنبه ۳ ربیع یکم ۱۲۶۹. یک فهرست مبسوط از تمامی استبصار، در آغاز نسخه ضمیمه شده که نویسنده آن معلوم نیست.

«۲۸» نسخه دیگر

نسخه: کامل است. کاتب: عبداللطیف بن عبدالباقی رودسری. تاریخ ختم استنساخ:

۱۸ ذی الحجّه ۱۰۷۶. تا اواسط کتاب اثر تصحیح و مقابله و مقداری حواشی متفرقه دارد. روی ورق اول نوشته اند: «وقف اولاد ذکور و اولاد اولاد ذکور مرحوم ملا شیخ علی رودسری».

«۲۹» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است از آغاز کتاب الشهادت تا پایان مشیخه که انجام کتاب است. کاتب، محمد سعید الحسینی که پیدا است از فضلاء زمان و دارای خط و ربطی بس ممتاز بوده. تاریخ ختم استنساخ: روز پنجشنبه ۲۶ ذی القعدة ۱۱۱۲.

امتیازات نسخه: ۱ _ فهرست دقیق این مجلد را کاتب در ۶ صفحه به تاریخ پنجشنبه سوم ذی الحجّه ۱۱۱۲ نگاشته و در آغاز نسخه نهاده. ۲ _ بالای تمام اوراق ارقام هندسی گذارده و تعداد اوراق ۱۷۸ برگ می باشد که در فهرست به آنها نیز اشاره کرده است. ۳ _ بالای سر هر کراسی را کاتب تاریخ استنساخ گذارده و تاریخ شروع به استنساخ جزوه اول، روز پنجشنبه ۱۷ ذی الحجّه ۱۱۰۹ است. لکن تاریخ استنساخ جزوه دوم سه شنبه ۲۷ محرم ۱۱۱۱ می باشد که تا کراس ۶ همین اشتباه تکرار شده. ۴ _ رؤس تمام مطالب کتاب و اول اسانید آن، به شنگرف نوشته شده. ۵ _ نسخه به دقت مقابله و تصحیح شده و بسیاری از کلمات دارای حرکات و اعراب می باشد. ۶ _ در مواضع حاجت، کاتب حاشیه هایی از کتب مختلف نقل کرده و برخی از حواشی مختوم به رمز (س م د) است که ظاهراً از خود کاتب می باشد.

روی برگ اول نسخه شخصی نوشته است «به تاریخ عصر روز شنبه ۲۵ صفر ۱۱۷۲ کتاب مزبور به تصرف آمد».

نسخه: کامل است. کاتب: ابراهیم تفرشی. تاریخ ختم استنساخ: ۱۰۹۱. اثر تصحیح و مقابله و حاشیه ای ندارد.

وقفنامه «بدرالنساء خانم بنت نواب مستطاب... شاه قلی خان اعتمادالدوله سابق، غفر له... و تولیت... مجتهد الزمانی میر سید محمد...» روی برگ اول است.

«۳۱» استقصاء الاعتبار فی شرح الاستبصار

(شرح حدیث _ عربی)

از: شیخ ابوجعفر محمد بن ابی منصور حسن بن شیخ زین الدین «شهید ثانی» شامی عاملی، متوفی در مکه مکرمه ۱۰۳۰، رضوان الله علیهم.

کتاب: شرح «الاستبصار فیما اختلف من الأخبار» شیخ طوسی _ علیه الرحمه _ است به «قوله، ره».

نسخه: مشتمل بر جزء اول و جزء سوم کتاب است فقط. تاریخ ختم تألیف جزء اول در کربلا: روز پنجشنبه ۱۷ جمادی الاولی ۱۰۲۵ «هم در نسخه و هم در ذریعه» و تاریخ ختم جزء سوم که تماماً در «صلوه» است: اواخر ماه صفر ۱۰۰۷ در کربلا «چنانکه در همین نسخه است» و شاید اشتباه باشد یعنی شاید صحیح «۱۰۲۷» باشد و الله العالم.

کاتب: نامعلوم و پیدا است که یکی از کاتبان حرفه ای زمان خود در اصفهان بوده.

تاریخ ختم استنساخ جزء سوم: ۲۶ ذی الحجه ۱۲۴۴. اثر تصحیح و مقابله و تحشیه مطلقاً ندارد. روی برگ اول نوشته اند: «عدد اوراق ۳۱۷، ورقی ۱۰۸ بیت، مجموع کتابت کتاب ۳۴ هزار بیت».

«۳۲» أسرار العربیه

(نحو _ عربی)

از: ابوالبركات عبدالرحمن بن محمد معروف به ابن الانباری نحوی.

کتاب: در باب اسرار و علل مسائل نحو است و مذاهب نحویان قدیم و جدید تا عصر مؤلف، و به طبع محققانه رسیده در دمشق به سال ۱۳۷۷.

نسخه: به خط «محمد حسین ابن فاضل علامه زبده المجهدين سيد محمد موسوی خوانساری» است که به شرح مرقوم در اول و آخر نسخه، آن را در مدرسه صدر اصفهان در سال ۱۳۰۸ از روی یک نسخه مغلوط و ناقص الآخر (تا معادل ص ۴۰۴ نسخه چاپی) استنساخ کرده، و به خطا پنداشته است که تألیف ابن داود حلی است.

دو مهر کاتب «الواثق بالله محمد حسین بن محمد الموسوی ۱۳۰۱» و «الراجی محمد حسین الموسوی» ظهر نسخه است، و همچنین یادگاری از محمدصادق بن محمد الموسوی به تاریخ ۲۴ جمادای دوم ۱۳۰۹.

محمد حسین و محمد صادق، این دو برادر دانشور فرزندان عالم جلیل آقا سید محمد فرزند آقا سید محمدصادق مجتهد «کرام بره: ۶۴۷» فرزند علامه بزرگ آقا سید محمد مهدی موسوی خوانساری صاحب کتاب «عدیمة النظیر» _ علیهم الرحمة _ بوده اند.

«۳۳» اشارات الی مفاتیح الأحکام

(اصول فقه _ عربی)

از: حاجی محمد ابراهیم بن حاج محمد حسن کرباسی اصفهانی، علیهما الرحمة. (۱)

کتاب: در مباحث اصول فقه و معروف است به «اشارات الأصول» در دو مجلد که

ص: ۳۲

۱- ۱) تاریخ دقیق وفات حاجی در شماره «۲۲» گذشت.

مجلد اول آن به طبع رسیده.

نسخه: مجلد اول است از مقدمه ای در تعریف علم اصول تا منهج تاسع در نسخ «مباحث ألفاظ». نام کاتب ندارد و در پایان، تاریخ کتابت سنه ۱۲۴۰ قید شده است. حاج میرزا فتح الله خان بزرگ زاد _ رحمه الله _ نسخه را در ۲۲ فروردین ۱۳۱۴ از حاجی ربیع یهودی به مبلغ یک تومان و هشت ریال خریده، سپس در تاریخ دوم شهر رجب ۱۳۶۰ آن را به نیای گرامی، آقای حاج میرزا سید حسن آیه الله چهارسوقی اهداء کرده است. خطوطشان در آخر نسخه دیده می شود.

«۳۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم کتابت در ۱۶۹ برگ، از منهج عاشر در ادله شرعیّه تا خاتمه در وصایای نافع. تاریخ اتمام تألیف: ثلث اول سال ۱۲۵۳. کاتب: رفیع اصفهانی فرزند محمدعلی غراباغی. تاریخ ختم کتابت: جمادای یکم ۱۲۷۰. بدون اثر مقابله و تصحیح. روی برگ اول تملک و مهر مرحوم حاج میرزا قوام الدین فرزند حاج میرزا عبدالرزاق رشتی اصفهانی به تاریخ ۵ ربیع ثانی ۱۳۳۳ نوشته شده.

آغاز: «بسم... المنهج العاشر فی الأدله الشرعیه و فیه مطالب».

یک نسخه در فهرست مرعشی، ش ۳۰۱۸، در برگ ۱۸۷ به خط حسن بن عبدالقادر کتابت ۱۲۵۶ و مقابله با خط مصنف معرفی شده و یک نسخه نیز در فهرست کتب حاج سید مصطفی صفایی.

«۳۵» الأشباه و النظائر، الفقهیه، علی مذهب الحنفیه

(فقه _ عربی)

از: زین الدین بن ابرهیم بن محمد بن نجیم مصری معروف به ابن نجیم (متوفی ۹۷۰).

ص : ۳۳

کتاب: در هفت فنّ از فنون فقهیه است در فقه حنفی و به طبع رسیده. تاریخ ختم تألیف: ۲۷ جمادای دوم ۹۶۹. فهرست کتاب در آغاز به قلم مؤلف آمده است.

نسخه: فاقد برگ آخر است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت آن معلوم نیست. اضافات و اصلاحات حواشی نسخه ظاهرًا به خط مؤلف است. تملک و مهر علی بن محمد جزائری در تاریخ ۱۰۰۰ (ظ) و عبدالرحمن بن احمد حنفی در ۱۰۷۱ و عبدالله بن ابرهیم حنفی و محمد صالح سلیمانی و نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین چهارسوقی به تاریخ ۱۶ شوال ۱۳۲۱، روی نسخه هست. ظهر برگ آخر شرحی به خط والد معظم ایشان آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی به تاریخ ۱۸ جمادای یکم ۱۳۱۰ نوشته شده است.

«۳۶» اصطلاحات الصوفیه

(تصوّف _ عربی)

از: کمال الدین عبدالرزاق کاشی.

کتاب: شرح و توضیح اصطلاحات صوفیه است در دو قسم و به طبع رسیده.

نسخه: به خط فرزند مصنف محمد بن عبدالرزاق الکاشی است. تاریخ ختم کتابت قسم اول: روز یکشنبه ۱۷ جمادای الاخره ۷۶۴ و ختم استنساخ قسم دوم: روز سه شنبه ۲۶ جمادای الاخره ۷۶۴. در پایان هر دو قسم در هامش، شرحی درباره مقابله و تصحیح نسخه به تاریخ ۷۶۵ نوشته شده.

روی برگ آخر تملک جنید بن فضل الله لرعس (بزغش؟) که ظاهرًا همان صاحب «شدّ الازار» معروف است، و نیز تملک و مهر محمدباقر بن احمد اصفهانی «العبد المذنب محمدباقر» و «عبد محمدباقر» و مهر «عبد محمد محسن الطباطبائی» و مهر نیای گرامی «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی» در آغاز و انجام نسخه

هست. و این یادداشت روی برگ آخر دیده می شود: «تحويل حمل در هذه السنه ۱۱۹۶ در عصر روز چهارشنبه پنجم شهر ربیع الثانی یک ساعت و بیست و پنج دقیقه به غروب آفتاب...».

ناگفته نماند که تاریخ تألیف «اصطلاحات» نامعلوم است، لکن تاریخ پایان تألیف «شرح منازل السائرین» روز دوشنبه بیستم ماه رجب ۷۳۱ در خانقاه ربیع رشیدی است و به تصریح شخص مؤلف، این اصطلاحات پس از تألیف «شرح فصوص الحکم» و «تأویلات القرآن الکریم» و «شرح منازل السائرین» و به منظور توضیح و کشف مصطلحات صوفیانه آن کتاب ها تألیف شده است.

دیگر این که «اصطلاحات» چاپ شده در حاشیه «منازل السائرین» تنها نیمه نخست کتاب است که قسم اصطلاحات باشد، لکن در «معجم المطبوعات: ۱۵۴۲» و «فهرست کتاب های چاپی عربی: ۶۱» و «قائمه بأوائل المطبوعات العربیة بدار الکتب: ۱۰۱» آمده است که این کتاب به صورت کامل هر دو قسم، به اهتمام «سپرنگر» مستشرق اطریشی به سال ۱۸۴۵ میلادی (۱۲۶۱ هجری) در ۱۶۷ صفحه، به انضمام نه صفحه در کلکته چاپ شده است. و نیز به قول مرحوم مشار، باز در سال ۱۳۱۲ هم در ۷۹ صفحه وزیری در همان کلکته به چاپ رسیده است.

«۳۷» أصل سلیم بن قیس

(حدیث _ عربی)

از: سلیم بن قیس هلالی، از اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام .

کتاب: از قدیم ترین آثار شیعه امامیه است، مشتمل بر احادیث مرویه و وقایع بعد از رحلت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله، و مکرر به طبع رسیده است.

نسخه: به خط نیای معظم، عالم محقق متتبع جلیل، آیه الله حاج میر سید محمد

موسوی چهارسوقی، اعلی الله مقامه. تاریخ ختم کتابت: یازدهم جمادای یکم ۱۲۸۸. در آغاز شرحی راجع به کتاب و شخص سلیم نگاشته اند، و در پایان نسخه نیز مکتوبی است از عمر بن خطاب به معاویه و سه مکتوب دیگر.

ظهر نسخه مَهر تملک نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین چهارسوقی هست.

«۳۸» اصول دین

(کلام _ فارسی)

از: آقا جمال خوانساری، از دانشمندان بزرگ عهد صفوی که در جمیع فنون شرعی و علوم عقلی و نقلی سرآمد اقران و مُشار به بنان بوده. نام گرامی اش جمال الدین محمد، پدر بزرگوارش استاد الكلّ فی الكلّ آقا حسین معروف به محقق خوانساری فرزند فاضل کامل جمال الدین محمد. این پدر و فرزند فرزانه دانشمند، یعنی آقا حسین و آقا جمال، اصلاً خوانساری بوده و در اصفهان سکونت داشته اند. بزرگ ترین حوزه های درسی این دارالعلم مختص آنها بوده و از هر دو تألیفات و آثار گران بهایی به جای مانده است. رضوان الله تعالی علیهما.

شرح حال آقا جمال و آقا حسین در «روضات الجنّات: ۱۵۶ و ۱۹۴ _ ۱۹۷» به ترتیب یاد شده و در عموم کتب تراجم نیز مذکور است.

آقا جمال نزد پدر نامور خود و مرحوم ملا محمّدباقر محقق سبزواری، خالوی خود درس خوانده و در «ریحانه الأدب ۱: ۲۴» که شرح حال او را آورده، از دوازده تألیف او یاد کرده، و پاره ای از آثار آن مرحوم مانند کتاب نفیس «ترجمه الفصول المختاره» و «ترجمه مفتاح الفلاح» به طبع رسیده و پیرامون آنها و ترجمه اجمالی مؤلف نیز در کتاب «مؤلفین کتب چاپی فارسی ۲: ۳۸۱ _ ۳۸۳» گفتگو شده است.

ص : ۳۶

آقا جمال در ۲۶ ماه رمضان ۱۱۲۵ پس از گذشتن بیست و پنج سالی از رحلت پدرش در اصفهان وفات یافت و در تکیه ای مخصوص از مزار تخت پولاد، پهلوی پدر به خاک رسید.^(۱) اینک قبور آنان مورد توجه عموم مردم است و پیوسته از زیارتشان بهره مند می شوند. رحمه الله علیهما.

«اصول دین» جای گفتگو از آثار نفیس مرحوم آقا جمال است که در «ذریعه ۲: ۱۸۶» یاد شده و نسخه مورّخه ۱۱۱۱ آن را مؤلف بزرگوار ذریعه دیده اند.

مع الأسف نسخه ما از آخر ناقص است و تا فصل ششم از باب چهارم آن بیشتر نیست. در فهرست های موجود نیز نسخه ای دیگر از این کتاب نشان داده نشده است.

مؤلف، این کتاب را به دستور شاه سلطان حسین صفوی تألیف کرد و در دیباچه از او به نیکویی یاد نمود، و آن را بر یک مقدمه و پنج باب به شمار اصول پنجگانه مرتّب گردانید.

مؤلف در باب اول در مباحث گوناگون اثبات واجب و صفات ثبوتیه و سلبیّه، و در باب دوم در مباحث عدل باری تعالی، و همچنین در سایر ابواب، گسترده و بسیار محققانه سخن گفته و حقّاً کتاب جامع و مفیدی به وجود آورده است.

آغاز: «بسم... ثمره شجره عبارت آرایبی، حمد و ثنای حکیم حکمت آفرینی است، که شاهد یکتا زیبایی ذات منزّه صفات بی مثالش در آینه خدای نمای عالم صورت، که

ص : ۳۷

۱- ۱) این تاریخ و گزارش برگرفته از کتاب شریف «روضات الجنّات: ۱۵۶» است. نیای گرامی _ اعلی الله مقامه _ مأخذ تاریخ را یاد نکرده اند، و در «کواکب منّثره: ۱۴۶» سال (۱۱۲۱) را به استناد مصراع شعر فاتح «کرد ایزد با حسین بن علی حشر جمال» برگزیده اند، اما در آن مصراع «حسین ابن علی» باید حساب کرد تا (۱۱۲۲) باشد، زیرا تاریخ درست فوت آقا جمال _ علیه الرحمه _ ، شب یکشنبه دوم ماه رمضان یکهزار و بیست و دو است، به شرحی که در کتاب «دو گفتار: ۶۳ _ ۶۵. چاپ اصفهان _ قم، ۱۳۷۸ ش» نوشته ایم.

جلوه گاه جهان معنی غیبی است، به وجهی چهره گشای ظهور و شهود گردیده، که به هیچ وجه من الوجوه حجاب خفاء، پرده پوش رخسار پیدایی آن نمی تواند بود، و گل خود _ روی هستی بی زوالش در گلشن همیشه بهار إدراک عقلی، که بهارستان ریاض معارف لاریبی است به رنگی بساط تجلی و خودنمایی چیده، که خار خار شک و شبهه اصلاً خس پوشی علم یقینی به آن نمی تواند نمود.

و گل سر سبد رنگین کلامی و سخن سرایی، درود نامحدود رسول کریم حجت قرینی است که به رهنمایی بحرین معقول و منقول عالمیان را شناسای گوهر یکتای توحید یزدانی نمود، و به شکل آرای مقدماتین اصول و فروع، جهانیان را عارف به طریقه مستقیمه نتیجه کبرای علم ربّانی فرمود. صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ، ما تولدت من صله العقل بالثقل نتائج الحقّ و اليقين.

و بعد، بر عاقلان خبیر و خردمندان بصیر... پوشیده نیست که شیرازه بندان صحیفه کامله عقل و آگاهی، نخست در تصحیح کتاب کبریا انتساب معرفت الهی که مقدمه جمیع طاعات و اساس تمام عبادات است کوشیده، کارگزاری این فریضه را مقدم بر سایر واجبات دینیّه و اهمّ از همه فرائض مهمّه ایمانیّه می دانند.

لهذا، نواب کامیاب... شاه سلطان حسین الحسینی الموسوی الصّیّ فوی، بهادرخان،... که به میامین توفیقات یزدانی و تأییدات سبحانی همواره همت والا- نهمت بر تأکید قواعد دین مبین، و تشیید مبانی شرع مستبین، و اقامه فرائض و طاعات، و اماطه معاصی و منکرات گماشته، در هر باب اهتمام تمام و مبالغه بیانجام می نمایند، مقرر فرمودند که داعی دوام دولت قاهره، و راجی خلود سلطنت ابد مدّت باهره، نیازمند توفیق کردگاری: جمال الدّین محمّد خوانساری، در باب مسائل متعلّقه به مبدأ و معاد، و مباحث منوطه به اصول دین قوی بنیاد، عقاید خود را به طریقی که از ادلّه عقلیّه و نقلیّه استنباط نموده، در

رساله (ای) بر وجه اختصار به عرض اقدس رساند، تا عامّه اهل ایمان، و طلباب معرفت و ایقان از مطالعه آن کامیاب و بهره مند گشته، ثواب آن به روزگار فرخنده آثار آن رواج افزای مذهب حقّ اثنا عشری، و راهنمای طریق مستقیم دین پروری واصل و متواصل گردد.

لاجرم، امثالاً- لأمره المطاع الأعلى، به عنوانی که موافق مزاج همایون بود، به نگارش این رساله مشتمله بر مقدمه و پنج باب مبادرت نمود...».

انجام موجود: «و آنچه بعضی از اهل سنّت گفته اند که مراد به میراث در این دو آیه علم و نبوّت است نه مال و اسباب، با آنکه خلاف ظاهر است قبول کنیم آن را در آیه اولی، اما در آیه دوّم احتمال آن نیست، زیرا که بنی اعمام که».

فهرست مطالب:

مقدمه _ در ذکر اصول دین بر سبیل اجمال و تحقیق وجه بودن آنها از اصول دین. باب ۱ _ در اثبات واجب الوجود و صفات ثبوتیه و سلبیه او، در این چند فصل است. ف ۱ _ در اثبات واجب الوجود، تعالی شانه. ف ۲ _ در اثبات واجب الوجود به طریق دیگر. ف ۳ _ در توحید واجب، تعالی. ف ۴ _ در اثبات علم حق تعالی. ف ۵ _ در بیان آنچه کافی است اعتقاد به آن در معرفت علم حق تعالی. ف ۶ _ در اثبات قدرت حق تعالی. ف ۷ _ در اثبات عموم قدرت حق تعالی. ف ۸ _ در تحقیق اراده حق تعالی. ف ۹ _ در تحقیق سمیع و بصیر به عین شنوا و بینا بر حق تعالی. ف ۱۰ _ در تحقیق حیّ و قیوم. ف ۱۱ _ در تحقیق تکلم حق تعالی. ف ۱۲ _ در ذکر باقی اوصاف واجب الوجود.

باب ۲ _ در عدل حقّ تعالی و آنچه متعلّق به آنست، و در این چند فصل است. ف ۱ _ در اثبات عدل حق تعالی. ف ۲ _ در بیان آنکه نسبت اضلال و امثال آن به

خدای تعالی بر ظاهر آن محمول نیست. ف ۳ _ در ثبوت اغراض از برای افعال حق تعالی. ف ۴ _ در بیان آنکه افعال عباد مستند به ایشان است. ف ۵ _ در بیان عدم استقلال عباد در افعال خود. ف ۶ _ در بیان وجوب انتصاف مظلوم از ظالم. ف ۷ _ در تحقیق قضاء و قدر. ف ۸ _ در ذکر حدوث عالم.

باب ۳ _ در نبوت، و در این چند فصل است. ف ۱ _ در معنی نبی و طریق ثبوت نبوت. ف ۲ _ در بیان وجوب عصمت انبیاء، علیهم السلام. ف ۳ _ در وجوب تنزه انبیاء از اموری که موجب تنفر از ایشان باشد. ف ۴ _ در اثبات نبوت پیغمبر ما صلی الله علیه و آله. ف ۵ _ در ابطال آنچه یهودان می گویند در رد نبوت آن حضرت صلی الله علیه و آله، و آن دو وجه است. ف ۶ _ در افضلیت آن حضرت صلی الله علیه و آله از سایر انبیاء و از تمام ملاتکه.

باب ۴ _ در امامت که اصل چهارم از اصول دین است، و در این چند فصل است. ف ۱ _ در بیان معنی امام و ذکر دلیل بر وجوب نصب او. ف ۲ _ در بیان وجوب عصمت امام. ف ۳ _ در طریق ثبوت امامت امام. ف ۴ _ در ابطال قول اهل سنت. ف ۵ _ در پاره ای از مطاعن. ف ۶ _ پاره ای از مطاعن مشترکه...

نسخه: دارای ۴۴ برگ. برگ اول عطف و ظهر آن شرحی به خط مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد موسوی _ رحمه الله علیه _ درباره تفأل به قرآن کریم منقول از بخاری نوشته شده. روی برگ ۲ این شرح به خط نیای بزرگوار، مرحوم آیه الله حاج میر سید علی مجتهد چهارسویی فرزند گرامی آقای حاج میر سید محمد مذکور دیده می شود: «اصول دین. تصنیف العالم الفاضل جامع المعقول و المنقول حاوی الفروع و الأصول آقا جمال، قدس سره». مهر: «علی ابن محمد الموسوی». چند بیت شعر نیز روی همین برگ نوشته شده.

کاغذ ترمه، جلد تیماج مشکى یک لا که با تیماج قهوه ای حاشیه و تعمیر شده، آستر تیماج قرمز، تمام اوراق کتاب صحافی و مرمت شده، خط نستعلیق ۲۰ تا ۲۴ سطری، عناوین به سرخی، قطع ۱۳ × ۲۱، متن ۶ و نیم × ۱۴ تا ۷ و نیم × ۱۵. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. از اول نسخه تا برگ ۲۴ در حیات مصنف استنساخ شده و حواشی مختوم به «منه، سلمه الله» است. بقیه به خط کاتب دیگر پس از فوت مصنف نوشته شده و حواشی به قید «منه، ره» می باشد. نیمی از ظهر برگ ۴۳ و سطور آخر نسخه که روی برگ ۴۴ نوشته شده به خط مرحوم آقای حاج میر سید علی مجتهد مذکور است و چنان که گذشت، نسخه ناتمام و تا فصل ششم از باب چهارم بیشتر موجود نیست و از باب پنجم که پیرامون مبحث معاد است چیزی ندارد.

اصول کافی: الکافی

«۳۹» إعراب العوامل

(نحو - عربی)

از: نامعلوم.

کتاب: إعراب (یا ترکیب) عوامل شیخ عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجانی (متوفی ۴۷۱) است و ظاهراً إعراب شرح بدرالدین محمود بن احمد عینی (متوفی ۸۵۵) بر عوامل جرجانی است و با تفحص در «کشف الظنون» و غیره، فعلاً بیش از این چیزی درباره کتاب حاضر نمی توان گفت. از متن عوامل نیز که به حُمره در نسخه نوشته شده و با متن که به مرکب سیاه نوشته شده ممزوج است، معلوم می شود که متن «شرح عوامل» است و عبارت اوائل متن چنین است:

«الحمد لله رب العالمين و الصّیلموه علی محمّد و آله اجمعین. و بعد فانّ العوامل فی النحو علی ما ألفه الشیخ عبدالقاهر بن عبدالرحمن الجرجانی رحمه الله علیه مائه عامل».

ص : ۴۱

آغاز: «بسم. الحمد لله القوی العزیز عن إدراك كنهه عقول العقلاء... و بعد فانی قزرت اعراب العوامل تیسیراً للمستفیدین و کزرت قواعد اعرابها تقریراً للمبتدئین... قال المصنف رحمه الله: الحمد لله».

انجام: «فهذه مائه عامل فلا يستغنى الصغير والكبير والوضع والرفيع عن معرفتها واستعمالها. تمت الكتاب».

کاتب: سید مرتضی بن رفیع الدین محمد حسینی. تاریخ ختم استنساخ: ۲۹ شوال و سال کتابت نوشته نشده و ظاهراً از آثار قرن ۱۲ می باشد. در پایان نسخه گواهی مقابله و تصحیح دارد. در آغاز ۱۳ صفحه عطف دارای مطالب متفرقه است و تاریخ سنه ۱۱۲۸ «ظاهراً»، و در پایان نسخه ۷ صفحه بدرقه دارای مطالب متفرقه، و عموماً مطالب این ۲۰ صفحه فوائد ادبی و لغوی است.

«۴۰» اعراب و تفسیر ست سوره من القرآن الکریم

(عربی)

مؤلف این کتاب حاج میرزا زین العابدین شهبهانی از خاندان شیخ الاسلام های اصفهان(۱) که خود عالمی فاضل و متبحر در علوم قرآنی بوده، چند کتاب در این رشته تألیف کرده و از جمله «شجره طیبه» او در تجوید مکرراً چاپ شده است.

از سرگذشت زندگانی این دانشمند اطلاع زیادی نداریم، جز اینکه نویسنده فاضل شیخ المورخین حاج میرزا حسن خان انصاری(۲) در «آگهی شهبان از کار جهان ۳»:

ص : ۴۲

۱- ۱) این خاندان از اعقاب مرحوم محقق سبزواری، صاحب «جامع الزیارات عباسی. ش ۲۱۷» که در عهد صفویه شیخ الاسلام اصفهان بوده، می باشند. منصب شیخ الاسلامی پس از او در میان اولادش به ارث رسیده و خاندان معروف شیخ الاسلام که اینک در اصفهان و جاهای دیگرند، از همین طایفه اند.

۲- ۲) شیخ جابری در فنون عدیده دارای تألیفات بسیاری است که اغلب به طبع رسیده. شرح حال او را در «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۳۱ _ ۱۳۲» نوشته ام. وی شب جمعه ۱۸ ماه رجب ۱۲۸۷ در شیراز متولد و صبح پنج شنبه ۱۵ جمادی الآخره ۱۳۷۶ در اصفهان بدرود زندگی گفت. رحمه الله رحمه واسعه.

۱۱۳ _ ۱۱۴) در وقایع سال ۱۳۱۸ گوید: فوت هفت تن از علمای بزرگ اصفهان ۱ _ ثقه الاسلام آقای حاج شیخ محمد علی... ۲ _ آقای حاج میرزا بدیع... ۳ _ حاج سید مهدی کرمانی ۴ _ حاج میرزا زین العابدین ۵ _ آقای سید محمدرضا ۶ _ حاج میرزا عبدالرزاق رشتی... و ۷ _ به أعلم عصر حجه الاسلام آقای میرزا محمد هاشم چهارسوئی ختم شد. انتهى. شیخ جابری همین مطالب را در کتاب دیگرش «تاریخ اصفهان» نیز آورده و مقصودش از حاج میرزا زین العابدین همین صاحب «شجره طیبه» است. (۱) و مؤلف محترم «الذریعه ۱۳: ۳۴» نیز کتاب «شجره طیبه» را که عنوان نموده، اطلاعی افزون بر آنچه از مقدمه و خاتمه شجره معلوم می شود اظهار نفرموده، لکن در همان موضع یکی دیگر از آثار او را به نام «تذکره القراء» یاد کرده است که نسخه آن به خط مؤلف در کتابخانه حاج آقا حسین شهبهانی اصفهانی، مقیم طهران موجود و در آخر آن نوشته است که در پنجم ربیع الاخر ۱۲۶۷ از تألیف آن فراغت یافته است. «تذکره القراء» نیز به عربی است و مرتب بر یک مقدمه و ۱۴ باب.

مستشرق معروف بریتانیایی ستوری «Storey A. C.» در کتاب مفید خود «Persian Literature» که پیرامون تألیفات فارسی بحث کرده است نیز از شجره طیبه یاد کرده، جز این که نام آن را ظاهراً به علت عدم دقت واقف نشده و کتاب را در فصل کتبی که عنوان مخصوصی ندارند ولی مؤلفین آنها معلوم است، چنین معرفی کرده:

قواعد در طرز ادای آیات قرآنی، تألیف زین العابدین سبزواری که در آخر قرآنی

ص: ۴۳

۱- ۱) برای آگاهی بیشتر: «بیان المفاخر ۲: ۲۶۱» و «خاندان شیخ الاسلام»، هر دو از مرحوم حاج سید مصلح الدین مهدوی ملاحظه شود.

در فاصله سال های ۱۲۸۵ _ ۱۲۸۶ در طهران به چاپ رسیده. (۱)

مؤلف کتاب «فهرست کتاب های چاپی فارسی: ۱۰۰۷» نیز گوید: شجره طیبه (تجوید القرآن) «تألیف» زین العابدین بن محمدعلی سبزواری متوفی ۱۳۱۸ ق، در اول قرآن چاپ حسن، طهران، ۱۳۵۳ ق، سنگی «چاپ شده است».

و خود مؤلف در مقدمه «شجره طیبه» گوید: «...چنین گوید خادم خدام شرع متین، زین العابدین بن مرحوم مغفور مبرور میرزائی میرزا محمدعلی، من أحفادِ علامه سبزواری _ أعلى الله مقامهما و بَرَد الله (۲) مضجعهما _ که چون در سوابق اُزمان رسایل متعدده در علم قرائه نوشته بود به مذهب عاصم، و از آن جمله رساله ئی است که موسوم نموده ام آن را به «شجره طیبه» چون ابواب و فصول آن به صورت اشجار مُثمره مرسوم گشته، و به لسان عرب نوشته شده و از این سبب فیض آن عاید عوام نمی گردید، لهذا در این اوان حسب الحکم مُطاع لازم الاتباع سرکار شریعتمدار خلائق افتخار حجه الاسلام و المسلمین... مولینا حاجی سید اسدالله (۳) زید مجده و علاه، در صدد آن برآمدم که رساله مزبوره را به لسان فارسی ایراد نمایم... (۴) و أقول: بسم... و سمیتها بشجره طیبه،

ص : ۴۴

۱-۱) رجوع به «نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران درباره نسخه های خطی ۱: ۱۴۰» شود.

۲-۲) این کلمه اشتباهاً «و بردائه» چاپ شده است.

۳-۳) مرحوم حاج سید اسدالله صاحب «شرح شرایع» فرزند دانشمند حاج سید محمدباقر شفتی بیدآبادی به سال ۱۲۲۷ بنا به قول صاحب «الکرام البرره» یا ۱۲۲۸ بنا به قول صاحب «مکارم الآثار» در اصفهان متولد، و به نگارش مکارم، شب سلخ جمادای دوّم ۱۲۹۰ در کربلا وفات و در نجف اشرف دفن شد. به دستور وی نسخه قرآن مجید با ضمائم به سال ۱۲۸۶ در طهران چاپ شده است. شرح حال حاج سید اسدالله در «الکرام البرره: ۱۲۴ _ ۱۲۶» و «اعیان الشیعه ۱۲: ۱۵۲ _ ۱۵۴» و جاهای دیگر مذکور است و «أحكام الخمر...» ایشان به شماره «۱۱» گذشت.

۴-۴) در «ذریعه ۱۳: ۳۴» سبق قلم شده نوشته اند: اصل کتاب فارسی بوده و تعریبش کرده و به طبع رسانیده است.

و رتبتها علی اثنی عشر باباً و خاتمه...».

«شجره طیبه» دارای یک صفحه مقدمه و ۱۸ صفحه ابواب کتاب به صورت مشجر در احکام تجویدی است و ظاهراً اولین بار در پایان نسخه «قرآن کریم» به سال ۱۲۸۶ در طهران به طبع رسیده است. پس از آن بار دیگر ضمیمه نسخه قرآن طبع معروف رکن الملک به سال ۱۳۱۱، و سپس _ بنا به نگارش مؤلف «فهرست کتاب های چاپی فارسی» _ ضمیمه طبع دوم قرآن حسن به طبع رسیده است.

دیگر از آثار قرآنی حاج میرزا زین العابدین شهشهانی «اعتصام التمرید فی توضیح مُعضلات کلام الله المجید» است که نسخه آن در کتابخانه توفیق وهبی در بغداد نشان داده شده است: «نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۵: ۴۰۹».

آغاز إعراب: «بسم... و بعد، فیقول الفقیر الی الله الغنی أضعف المضعفین! و تراب اقدام المؤمنین زین العابدین بن محمد علی بن محمد ابراهیم بن مرتضی بن عبدالمطلب بن محمد رحیم بن محمد جعفر (۱) بن مولانا آخوند ملا محمد باقر بن محمد مؤمن الشریف السبزواری _ أعلى الله مقامه و رفع الله درجته و بّرد الله مضجعه _ (۲): لَمَّا سَأَلَنِي بَعْضُ الْأَحْبَاءِ أَنْ أُعْرِبَ سُورَةَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ يَسَاءَ وَ الرَّحْمَنَ وَ الْجَمْعَةَ وَ آيَةَ النَّوْرِ وَ سُورَةَ الْمَلِكِ وَ الدَّهْرَ وَ خَاتَمَهُ فِي فَضِيلَةِ الْقُرْآنِ، فَأَجَبْتَهُمْ وَ شَرَعْتُ مَتَوَكَّلًا عَلَى اللَّهِ تَعَالَى. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْبَاءُ: حَرْفٌ جَرٌّ لِلِاسْتِعَانَةِ أَوْ الْمَصَاحِبَةِ...».

انجام: «و لم يفارقه القرآن حتّى ينزل به من الكرامه أفضل ما يتمنى. تمت». سپس در

ص : ۴۵

۱- ۱) آخوند ملا محمد جعفر فرزند گرامی محقق سبزواری همان است که در «کواکب منتشره: ۱۳۵» عنوان شده و از او رساله «نوروزیه» برای شاه سلطان حسین صفوی و «شرح الفیه شهید اول» را یاد کرده اند. در «فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۸: ۴۷۲» هم نسخه اصیل رساله «رؤیه الهلال» او معرفی شده، و رساله «سیاده الأشراف» آن مرحوم را نیز در دست داریم.

۲- ۲) این دعاها را در حق نیای اعلایش محقق سبزواری نوشته است.

حاشیه نوشته است: «قد فرغت من تصنیفه فی يوم الأربعاء فی اول يوم الصفر المظفر «کذا» سنه ۱۲۶۵».

نسخه: دارای ۱۶۲ برگ است. دو روی برگ اول مطالب متفرقی به خط مؤلف، و روی برگ ۲ تقریظی از عالم جلیل سید محمد مهدی نایب الصدر و تقریظی از عالم دیگری است. آغاز کتاب از ظهر برگ ۲ و پایان، ظهر برگ ۱۶۰ می باشد. روی دو برگ آخر نیز مطالب گوناگونی به خط مؤلف نوشته شده. کاغذ فستقی، خط نسخ ۱۵ سطری، آیات قرآنی و عناوین را به سرخی نوشته و هم بالای برخی کلمات خط کشیده است. جلد تیماج مشکی، آستر کاغذ گلی، قطع ۱۵ و نیم × ۲۲، متن ۸ × ۱۴ و نیم.

***

آنچه درباره مؤلف از این نسخه مستفاد می شود:

در ظهر برگ ۱ شرح مبسوطی پیرامون شمار و جوهی که در قرائت بسمله متصور است نگاشته، به این عنوان: «قولنا «بسم الله الرحمن الرحيم» الكلام فيه من وجوه متعدده تبلغ الجميع اربعمائه و ستين ألفاً و ثمانمائه! لأنّ الباء منه يحتمل اللفظ ثلاثة: الكسر و الفتح و الضمّ، و بحسب المعنى أيضاً كذلك: الاستعانه و...».

در پایان این شرح گوید: «... يحصل اربعمائه و ستون ألفاً و ثمانمائه، كما قلناه أولاً. قاله استادی العالم الفاضل الكامل المدقق المحقق، أعنى ميرزائی ميرزا عبدالعلى الهرندی، وفقه الله و إيانا بحق محمد و آله. كتبه فی يوم السبت من شهر ربيع الاول سنه ۱۲۶۸. و ذلك إجمال الكلام فی المقام، و التفصیل فی الكتب المبسوطه منّا و من غیرنا بتوفیق الله العزیز العلام».

روی برگ ۲ تقریظ مرحوم نایب الصیدر چنین است: «بسم... الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی أفضل من بعث لكشف المعضلات و أشرف من ظهر لتفسیر الآيات فی

ص: ۴۶

الآفاق و الأنفس، و على آله الطاهرين العُذيين هم آياتٌ بيّنات. أمّا بعد، فالعلم نورٌ يقذفه الله في قلب من يشاء. و لعمر الحبيب! أنّه ربّ شيخٍ صرف دهره كلّه في العلم و ماله في حقّ العلم و حقيقته من نصيب! و ربّ شابّ آتاه الله سبحانه حقايق المعاني و دقايق التبيان في برهه يسيره من الزّمان، و الغالب الوقوع في هذا الفنّ أهل بيت العلم و الشّرف «كذا»، و منه يكون ولد الفقيه نصف الفقيه؛ لأنّه اللؤلؤ الخارج من ذلك الصّيدف. ثمّ إنّني وجدت الأخ الفاضل الشّريف الجليل و المحبوب الحبيب النّبيل صاحب هذه الأجزاء و الأوراق _ جعله الله تعالى منارًا في العلم و مدارًا في الآفاق _ بحدائث سنّه من هذا القبيل، منذ كان يتردّد إلّاي و يقرأ بعض الصّحف أحيانًا عليّ. أعانه الله بيمينه و جعله ممّن ينتصر به لدينه. و حرّره بيّمنه الأقلّ الأحقر». سجع مُهر: «محمّد مهدي الحسيني».

روى همين برگ، تقرّظ ديگري نيز ديده مي شود به اين عبارت: «اللّهم و فقه لطلب العلم خالصًا لوجهك الكريم. قرء عليّ ما في هذه الوريقه قرّه عيني و مُهجه كبدي علمًا و جسمًا، و كانت في غايه الرّشاقه، فبرد قلبي بعد مارق من فوت والده _ أعلى الله مقامه و حشره مع الأئمّه المعصومين، صلوات الله عليهم أجمعين _ من وصوله خليفه له من المرتبه العلميه، بل استعداده و اهتمامه أكثر منه، و المرجو من الرّحمن أن يجعله من العلماء البارعين و الفقهاء الخالصين في طلب العلم لله ربّ العالمين...». سجع مُهر: «محمد علي بن... الحسيني».

دو روی برگ ۱۶۱، مؤلّف مطلب مفضّلي به خطّ خود نوشته که با اين جمله شروع مي شود: «بسم... شنيدم از جدّم _ زاد الله عزّه و طول الله عمره _ به اين که شخص عالمي از شيعه سؤال کرد از افندي که دليل شماها بر اينکه عمر و عثمان و ابابکر امام اند چيست؟...».

و در آخر اين شرح نوشته است: «تمّت لمحزّره زين العابدين بن محمد عليّ، اللّهم

اغفر له، کتبه فی یوم الخمیس السّابع من شهر ج ۲ سنه ۱۲۶۵».

در متن کتاب ذیل آیه «و قل لهما قولاً کریماً» به پدر و مادرش چنین دعا کرده: «... و طوّل عمرهما» که معلوم می شود در آن تاریخ زنده بوده اند.^(۱)

اکنون گوئیم؛ میرزا عبدالعلی هرنندی که حاج میرزا زین العابدین او را استاد خود خوانده، به طوری که در «تذکره القبور، یا، رجال اصفهان: ۱۱۶ _ ۱۱۷» و «مکارم الآثار سال ۱۲۲۲ ج ۳ ش ۳۲۲» آمده، فرزند زاهد متقی حاج میرزا محمدتقی^(۲) بن حاج محمد حسین نایب الصّدر اصفهانی است، از علماء و فضلاء گوشه نشین و مشغول تدریس از مقدمات تا «شرح لمعه» و در علم نحو سرآمد آقران بوده، به حدّی که اعقابش تا کنون به خانواده نحوی معروف و مشهورند. تألیفاتی نیز دارد که در دو کتاب یاد شده مذکور است. از جمله «دو شرح بر کتاب سیوطی» و «رساله عیدیه». وی در ۱۲۲۲ متولّد و در ماه ربیع الاوّل ۱۳۰۶ (در «تذکره القبور» ۱۳۰۷ است) وفات یافت و در بقعه تکیه سر قبر آقا، بیرون دروازه در دشت اصفهان دفن شد.

و سید محمد مهدی نایب الصّدر که تقریظ نوشته نیز در همان «رجال اصفهان: ۹۴» و «مکارم الآثار. سال ۱۲۶۷ (۵: ش ۱۱۳۴)» معنون است و در هر دو کتاب از مقامات علمی و فضائل معنوی و تقوای او شرحی مذکور. نوعاً بر کتاب هایی که به دستش رسیده حاشیه نوشته یا فائده ای یادداشت کرده است و خط او را نگارنده بسیار دیده ام. نسبش از این قرار است: محمد مهدی بن محمد کاظم بن علینقی بن علیرضا بن

ص : ۴۸

۱- ۱) در سرآغاز «اعتصام المرید» تصریح کرده که پدرش در سنه ۱۲۶۵ وفات یافته است.
۲- ۲) حاج میرزا محمدتقی داماد حاج ملا عبدالله هرنندی مؤلف «دلائل الدین» متوفای ۱۲۵۶ بوده، در «رجال اصفهان: ۴۹ و ۱۴۳» و در همین فهرست: «صحائف الأعمال. ش ۵۷۴» یادی از او شده و در «مکارم الآثار. سال ۱۲۵۶ ج ۵ ش ۸۹۱» نیز مذکور است. میرزا عبدالعلی به این مناسبت نواده حاج ملا عبدالله است.

میرزا محمد باقر حسینی عاملی اصفهانی، و میرزا محمد باقر مذکور از علماء اصفهان بوده در مسجد شاه امامت داشته و در ماه شوال ۱۱۲۳ وفات کرده در تکیه آقارضی واقع در تخت پولاد اصفهان دفن شده است.

مرحوم نایب الصّدر در سال ۱۲۶۷ وفات یافته و در تکیه آقا رضی جنب قبور آباء کرامش دفن شد. تقریظی که بر این کتاب نوشته، اگر چه تاریخ ندارد، لکن واضحست بین سال های ۱۲۶۵_ ۱۲۶۷ می باشد و از این تقریظ مستفاد می شود که در آن تاریخ مؤلف در سنین جوانی بوده و هم در نزد سید تحصیل کرده است.

تقریظ دیگر نیز که از شخصی به نام «سید محمدعلی حسینی» است، به نظر می رسد برادر نایب الصّدر مذکور باشد که در «رجال اصفهان: ۹۵» از او یاد شده، چند تن دیگر نیز به این نام و شهرت در همان کتاب ذکر شده اند، و گویا نویسنده این تقریظ، جدّ مادری مؤلف هم بوده و تقریظ را پس از فوت پدر مؤلف نگاشته است، و الله العالم.

«۴۱» اکسیر العبادات فی أسرار الشهادات

(مقتل _ عربی)

از: آخوند ملا آقا بن عابد بن رمضان بن زاهد شیروانی، معروف به فاضل دربندی، علیه الرحمه.

کتاب: در باب احوال شهدای کربلاء علیهم السلام است و به طبع رسیده و به «أسرار الشّهادة» نیز نامیده می شود، و مشتمل است بر چهل و چهار مجلس.

فراغت مؤلف از تألیف کتاب: جمعه نیمه ذی القعدة ۱۲۷۲.

نسخه: از مجلس یازدهم کتاب است تا آخر و از روی نسخه ای که در تبریز به طبع رسیده استنساخ شده است و نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

ص : ۴۹

إكمال الدين و إتمام النعمة: كمال الدين

«۴۲» الإلتقاطات يا: رساله فى مسئله الوقف

(فقه _ عربى)

از: ظاهرًا، مرحوم حاج میرزا حبیب اللہ بن محمدعلی رشتی نجفی است.

در «الذریعه ج ۲ ص ۲۸۵» فرماید: «الالتقاط» کتابی است در فقه در شرح «شرايع» محقق حلی. از اول طهارت تا آخر عبادات، آن را در چندین جلد دیده ام و مقداری هم از معاملات آن تألیف شده و «اجاره» و «غصب» آن به طبع رسیده است و مقداری دیگر نیز تألیف شده به عنوان «الالتقاط» از جمله کتاب وقف. پایان کلام ذریعه.

در خاتمه الطبع رساله غصب آمده است که آنچه به عنوان «التقاط» در آن کتاب ذکر شده، مطالبی است که مؤلف از محضر استادش مرحوم شیخ انصاری التقاط و استفاده فرموده، انتهى.

نسخه: نام کتاب و نام مؤلف ندارد.

آغاز: «فى مسئله الوقف... التقاط. قال المحقق بعد ذکر الصیغه و لا یلزم أى الوقف».

انجام: «هذه آخر ما قرأنا عند الاستاد دام ظلّه العالی فى باب الوقف و یتلوه باب الاجاره... تعالی ۱۳۳۰».

شماره صفحات نسخه: ۱۷۷.

«۴۳» الإلتقاطات كتاب القضاء

(فقه _ عربى)

از: ظاهرًا مرحوم آقای حاج میرزا حبیب اللہ مجتهد رشتی است به شرحی که در

ص : ۵۰

«التقاطات وقف» گفته ایم.

نسخه: کتاب قضاء است و نام مؤلف ندارد، مگر در روی جلد میثنی نسخه که قطعه کاغذی چسبانیده و نوشته اند «التقاطات حاجی میرزا حبیب الله در قضاء».

نام کاتب پس از حک و اصلاحی که در آن شده، در آخر نسخه «محمد جواد بن محمد» و تاریخ سنه ۱۳۲۳ نیز ذکر شده است.

«۴۴» الألفیه

(نحو _ عربی)

از: ابن مالک نحوی، محمد بن عبدالله بن مالک اندلسی شافعی متولد ۶۰۱ در شهر جیان اندلس، متوفی ۶۷۲ در دمشق، سال وفات خواجه نصیرالدین طوسی قدس سره . «مجله معهد المخطوطات العربیه ۳۳: ۱: ۱۲۱ به بعد». مقدمه کتاب «التسهیل».

کتاب: ارجوزه ای است در مباحث نحو زبان عربی و به نام «خلاصه» نیز خوانده می شود و در نهایت اشتهار است و مکرر شرح شده و به طبع رسیده است.

نسخه: دست نوشته سید جوان فاضل بارع ناکام آقا سید حسن _ محمد حسن _ موسوی، هفتمین و آخرین برادر امام مجدد آیه الله العظمی صاحب «روضات» است.

از تاریخ تولدش آگاهی ای در دست نیست و این که مرحوم آقای مهدوی در «مزارات اصفهان: ۲۴۸. چاپ اصفهان، ۱۳۸۲ ش» نوشته اند: «در سال ۱۲۵۴ هـ. ق در اصفهان متولد گردید»، نظر به مدت عمر تخمینی آن مرحوم است.

اما در گذشتش را نیای بزرگوار، مرحوم آیه الله آقا میرزا سید مسیح این گونه یادداشت فرموده اند: «فوت مرحوم مغفور آقا سید حسن، عمو، ثانی عشر (۱۲) ربیع الثانی سنه ۱۲۷۳».

مرحوم آقای آیه الله چهارسوقی، نیای گرامی، از والد ماجد و اعمام کرام خود

ص : ۵۱

حکایت می کردند که آقا سید حسن در فهم و درایت و فضل و کمال سرآمد اقران بوده و به او «آقا مجتهد» می گفته اند. دریغا که پیش از رسیدن به بیست سالگی در تجرد و زمان حیات والد ماجدش «متوفی ۱۰ ج ۲، ۱۲۷۵»، دو سال و دو ماهی پیش از پدر، بدرود زندگی گفته و در قبرستان عمومی قدیمی محله چهارسوی شیرازی ها _ که در «مقاله توثیه» از آن یاد کرده ایم _ دفن شد. تا این که در حدود سال (۱۳۵۰ ق، ۱۳۱۰ ش)، برای احداث خیابان، به حکم دولت وقت، آن قبرستان را خراب کردند و عظام برخی از مدفونین را بازماندگانشان به تخت فولاد منتقل کردند، قبر آقا سید حسن

جای سند شماره ۱

ص : ۵۲

را که برای انتقال نعش اوشکافتند، جنازه آن مرحوم را، پس از هفتاد و اندی سال، دست نخورده و تر و تازه یافتند و تنها کفن پوسیده شده بود که مرحوم آقای آیه الله چهارسوقی آن را تجدید کردند و جنازه را به تخت فولاد برده و در حوالی مزار فایض الأنوار برادر ارجمندش امام مجدّد به خاک سپردند. أعلى الله تعالی مقاماتهم و قدّس أَسرارهم.

بالجمله، نسخه با دو برگ عطف و سه برگ بدرقه، دارای هشتاد و هفت برگ به حجم بغلی کوچک است. تاریخ پایان کتابت: بامداد روز چهارشنبه سوّم ربیع دوّم ۱۲۷۰، سه سال و ده روزی پیش از درگذشت کاتب شریف.

در حواشی برخی از صفحات و اطراف اشعار ألفیه، کاتب، مطالب توضیحی بسیار از شراح ألفیه، مانند سیوطی، ابن عقیل و میرزا ابوطالب نقل کرده است. روی برگ دوم عطف، چند نوشته تملک بوده که آنها را محو کرده اند. لذا گردش این نسخه در طول یکصد و چهل سال معلوم نشد، تا آنکه در پایان ماه رمضان المبارک ۱۴۱۰، از دستفروشی خریداری شد و به خاندان بازگشت.

«۴۴ مکرر»

نسخه دیگر

نسخه: به خط فتح الله بن ملا محمدعلی ارونقی. تاریخ: غره محرم ۱۲۱۶. در هامش یکی از برگ ها، تاریخ وفات سید رضا موسوی، سه شنبه ۱۲ ماه رجب ۱۲۲۲ نوشته شده و در هامش برگ آخر، تملک «حسین الموسوی ۱۲۷۹» دیده می شود.

از کتب خانوادگی است. سهواً شماره مستقل داده نشد.

«۴۵» الألفیه، فی فرض الصلوه

(فقه _ عربی)

از: محمد بن مکی عاملی شهید اوّل، رضوان الله علیه.

ص : ۵۳

کتاب: مسائل مربوط به واجبات نمازهای پنجگانه است و به طبع رسیده.

نسخه: به خط (...) ابن شمس الدین محمد نسابه است که برای فرزندش ابوالبقاء عمادالدین محمود حسنی حسینی نوشته و در شب چهارشنبه بیست و نهم ماه شعبان ۱۰۲۰ از کتابت آن فارغ شده. مع الأسف چند برگگی از آخر نسخه مفقود شده، لذا نام شخص کاتب معلوم نشد.

کاتب بر تمام نسخه حواشی گوناگون نوشته و ترجمه متن را زیر سطرها آورده است.

«۴۶» کتاب الألفین الفارق بین الصدق و المین

(کلام _ عربی)

از: مولانا جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر، علامه حلّی قدس سره .

نسخه: به خط عبدالرشید بن عبدالواحد تستری. تاریخ ختم استنساخ: دوشنبه ۱۷ شوال ۱۰۶۸.

انجام: «کب. قوله تع أحسنوا الحُسنى و زیاده. کُلّ امام داع الی ذلک بالضروره و لا شیء من غیر المعصوم بداع الی ذلک بالامکان. فلا شیء من الامام بغیر معصوم. فهذا آخر ما وجدنا من کتاب الألفین، و الحمد لله وحده. و ذلک فی غرّه رمضان المعظم سنه ۷۱۲. تمت الكتاب...».

پنج صفحه پس از ختم کتاب تعویذات روزها است به نقل از «طبّ الائمه علیهم السلام». پس از آن سه صفحه نقل داستانی است از یکی از سادات، تماماً به عربی تحریر شده. اثر مقابله و تصحیح و تحشیه ای در سراسر نسخه دیده نمی شود.

ص : ۵۴

«۴۷» أمّ الحقائق فی كشف الدقائق یا: أمّ العرفان، فی تفسیر القرآن

(تفسیر _ عربی)

از: محمّد _ المدعوّ بشلیمان _ الجرجی، ابن تاریقلی.

این بزرگوار از دانشمندان پرکار و به کلی ناشناخته اواخر عصر صفوی در اصفهان است و علت ناشناخته ماندن او و بسیاری دیگر از امثال او، مفقود شدن نیمی از کتاب «ریاض العلماء» است که بخش اعظم آن حرف میم شامل محمّد نام ها بوده است.

از آثار دیگر این دانشمند که دیده ایم: یکی «ترجمه ریاض السالکین. ش ۱۳۲» است در چندین مجلّد بزرگ، و دیگر «کشکول اللّغه» در سه مجلّد کلان، که اصل مسوّده آن در یک مجلّد گردآوری شده، و سه دیگر «زبدہ الدعوات و الاداب» که در «کشکول اللّغه» در مادّه «زبد» به خود منسوب داشته و در «رأس» بدان ارجاع داده است. دیگر، تعلیقات فراوانی که در حواشی یک نسخه «روضه کافی» نوشته و در «الکافی» خواهیم گفت.

نسخه: دارای همان عنوان اول، یعنی «أمّ الحقائق فی كشف الدقائق» است. اما خود پس از مدّت زمانی در مفتّح «کشکول اللّغه» و مفتّح «ترجمه ریاض السالکین. ش ۱۳۲» آن را «أمّ العرفان فی تفسیر القرآن» خوانده است.

مجلّد موجود از این تفسیر شریف، از آغاز تا آیه کریمه «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَ نُوحًا، ۲۳، سوره مبارکه آل عمران» می باشد و از آخر ناقص است و نام کاتب و تاریخ کتابت نامعلوم اما در زمان شخص مؤلّف استنساخ شده و برگ نخست دارای سرلوح تزینی است.

در جلد یکم «فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی. بخش تفسیر: ۲۲» یک نسخه چهل برگی «تفسیر آیه الکرسی» وقفی نادرشاه به سال (۱۱۴۵) معرفی شده که در آخرش نوشته اند که از تفسیر ملا سلیمان جرجی استنساخ کرده اند. در «ذریعه ۴: ش ۱۲۴۸» نیز مطلب را از آنجا نقل کرده اند، همچنان در «کواکب منشره: ۳۱۹»، و در این ایام به عنوان «تفسیر آیه الکرسی» در مجموعه کرماند «تراث الشیعه القرآنی ۱: ۲۹۸ - ۳۲۴. قم ۱۴۲۶» به چاپ رسید. جزاهم الله خیراً.

توضیح: ظاهراً جرجی معرب گرجی است، و در «کشکول اللغه» نیز خودش الکرجی نوشته است. رحمه الله تعالی علیه.

«۴۸» الأمالی یا: المجالس

(حدیث _ عربی)

از: ابوجعفر محمد بن حسن بن علی، شیخ طوسی، یا فرزندش ابو علی حسن بن محمد، علیهم الرحمه.

کتاب: مجموعه ای است از احادیث آل محمد علیهم السلام که شیخ طوسی در روزهای جمعه املاء فرموده است و به طبع رسیده.

نسخه: از مجلس روز جمعه چهارم محرم ۴۵۷ «صفحه ۳۳۴ نسخه چاپی» تا پایان کتاب است. نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتابت: سنه ۱۰۹۰.

مُهر «محمد علی بن محمد باقر الموسوی ۱۲۴۵» و «عبدالله ابوالحسن بن محمد علی الموسوی ۱۲۸۶» و «عبدالله بهاءالدین محمد الطباطبایی» و «کتاب أمالی شیخ طوسی» به سرخی در روی برگ نخستین دیده می شود. نسخه از کتابخانه آیه الله والد گرامی _ علیه الرحمه _ است.

ص : ۵۶

نسخه: تمام است و آخرین مجلس آن «یوم الترویة من سنة ۴۵۸» می باشد و در آخر نسخه به خط کاتب چنین است: «تم الجزء الثاني من الأمالی للشیخ العالم الأجل السعید محمد بن الحسن بن علی بن الحسن الطوسی، رضی الله عنه».

آثار مقابله و تصحیح دارد و گویا از روی یک نسخه قدیمی استنساخ شده است که در اواخر نسخه جابه جا چند سطری بیاض مانده است. نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. به گواهی خط و کاغذ باید از قرن یازدهم باشد.

در هامش یکی از اوراق اوائل ثلث سوم، شرحی به خط جدنا الامجد عالم محقق جلیل آیه الله حاج میر سید محمد موسوی برادر گرامی آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات» دیده می شود.

روی برگ اول وقف نامه نسخه است که «ایمانی بیکا» آن را برای مدرسه «توشمال باشی» وقف کرده است.

«۵۰» الأمالی یا: المجالس

(حدیث _ عربی)

از: شیخ صدوق ابوجعفر محمد بن علی ابن بابویه قمی، علیه الرحمه.

کتاب: مجموعه ای است از احادیث آل محمد علیهم السلام در دو جزء «بنا بر بعضی از نسخ»، که شیخ از روز جمعه دوازده شب از ماه رجب ۳۶۷ مانده، تا روز پنج شنبه یازده شب مانده از شعبان ۳۶۸ در مشهد مقدس رضوی در نود و هفت مجلس املاء فرموده، و به طبع رسیده است.

ص : ۵۷

نسخه: به خط حاجی افضل ابن حاجی ذوالفقار، تاریخ کتابت: ربیع یکم ۱۰۹۴ در جامع کبیر شیراز. آثار وقف داشته همه را بریده اند، از جمله در ظهر نسخه و در جای بریدگی (علیرضا الحسینی) که ظهر نسخه «مشرق الشمسین» نیز مهر دارد، نسخه را به پسرش سید جعفر در ۱۱۱۷ بخشیده. حاج ملا محمد شفیع خویی _ علیه الرحمه _ در ۱۲۱۸ نسخه را در کاشان خریده و مهر کرده است «الراجی محمد شفیع بن محمد» و «محمد شفیع محمد شفیع».

«۵۱» نسخه دیگر

نسخه: به خط زین العابدین بن حاجی محمد رارانی(۱). ختم کتابت: شب شنبه ۲۴ ماه شعبان ۱۰۶۳.

شخص دانشمندی این نسخه را دو بار با نسخه سید فضل الله راوندی قدس سره به دقت مقابله کرده، صورت اجزاتی را نیز که در آن نسخه بوده در اینجا آورده، از اول تا آخر نسخه همه جا در حواشی تعلیقات سودمندی از کتب متفرق نوشته و در پایان نسخه یک فهرست مبسوط برای مطالب کتاب آورده است. این دانشمند با آنکه نام خود را نوشته لکن از قرائن توان گفت صاحب مهری است که در دو سه موضع کتاب ثبت شده و «المتوکل علی الله محمد کاظم ۱۰۸۶» خوانده می شود. مهر «آئی عبده و أحمد ۱۱۶۹» نیز ظهر نسخه هست.

«۵۲» نسخه دیگر

نسخه: از روی نسخه مصححه پیشین «ش ۵۱» استنساخ و ظاهراً توسط یکی از نزدیکان دانشمند سابق الذکر تصحیح و تحشیه شده است. برگ آغاز و انجام نونویس

ص : ۵۸

۱-۱) راران، از توابع اصفهان است.

است و به خط نیای گرامی، آیه الله آقای حاج میر سید محمّد موسوی چهارسویی. به علت فقدان برگ آخر، نام کاتب و مصحح و تاریخ کتابت معلوم نیست.

مهر شریف نیای معظّم آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنّات» روی برگ اول و شجره نامه خاندان به خط آخرین فرزند نیای معظّم، یعنی مرحوم آیه الله آقا میرزا سید مجتبی قوام الاسلام روضاتی _ اعلی الله مقامهما _ در برگ آخر نسخه است.

«۵۳» نسخه دیگر

نسخه: کامل و به خط نسخ زیبای احمد بن محمد طاهر حسینی قومه (ظ . یعنی قمشه ای) است. تاریخ ختم استنساخ: غره ربیع دوّم ۱۰۶۷. در هامش صفحه آخر ابو محمد عباس محمد معروف به ناسخ، در تاریخ غره ذیحجه ۱۰۷۹ شرحی به عربی نوشته به مضمون اینکه نسخه را با سعی و جهد به جهت فرزانه صاحب جلیل... «زیناً للدين و الدنيا علیقلی بیکاً» مقابله کرده است. در همه جای نسخه آثار مقابله و تصحیح و حواشی مختصر توضیحی دیده می شود.

آغاز: «بسم. الحمد لله رب العالمین و صلّی الله علی رسولہ محمّد و آله الطّاهرین. المجلس الاول، و هو یوم الجمعه: حدثنی الشیخان الفقیهان العالمان ابو محمد عبدالله الدوریستی و أبو الفضل شاذان بن جریئیل، قالوا: حدثنا الشیخ الصدوق، عن جدّه، عن ابیه».

و در هامش همین موضع سرآغاز نسخه دیگری به خط کاتب نقل شده است به این صورت: «بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله رب العالمین و العاقبه للمتّقین و لا عدوان إلا علی الظالمین و لا إله إلا الله أحسن الخالقین و صلّی الله علی رسولہ محمّد و آله الطّاهرین. المجلس الاول، و هو یوم الجمعه لاثنتی عشره ليله بقیة من رجب من سنه

سبع و ستين و ثلثمائه. يقول علي بن محمد بن أبي الحسن عبدالصمد التميمي كاتب هذه النسخه: حدثني بجميع ما في هذا الكتاب الشيخ الفقيه العالم الزاهد المفيد والدي طيب الله تربته... قراءه عليه و خطه عندي حجه في شهر سنه ثلث و ثلثين و خمسمائه. قال حدثنا الشيخ الفقيه والدي قال حدثني السيد العالم ابوالبركات علي بن الحسين الهوري و الشيخ أبوبكر محمد بن احمد بن علي، قالا».

«٥٤» نسخه ديگر

آغاز: «بسم. الحمد... الطاهرين. المجلس الاوّل يوم الجمعة العشرين من شهر رجب سنه ٣٤٧».

انجام: «كذلك يطبع الله على كل قلب متكبر جبار. و صلّى الله...».

کاتب: عبدالله بن طالب شفتی. ختم کتابت: عصر روز پنجشنبه غره ماه شعبان ١٠٩٨ در دارالسلطنه اصفهان.

نسخه: امتیاز و اثر تصحیح ندارد. رؤوس مطالب در حاشیه نوشته شده با مقداری حواشی متفرقه که اکثر توضیح لغات است از کتاب «صحاح جوهری».

أمالی السید المرتضی: غرر الفوائد

«٥٥» أمل الأمل فی علماء جبل عامل

(رجال _ عربی)

از: محمّد بن حسن بن علی، معروف به شیخ حُرّ عاملی، علیه الرحمه.

نسخه: کامل و مطابق نسخ چاپ شده است.

ص : ٦٠

کاتب: محمد بن الحسن الخراسانی التریبی. تاریخ ختم استنساخ: شنبه ۲۹ ربیع دوم ۱۲۵۲. هیچ گونه اثر تصحیح و مقابله و حاشیه ای ندارد.

«۵۶» الانتصار

(فقه _ عربی)

از: سید شریف مرتضی علم الهدی علی بن الحسین الموسوی، قدس سره.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت و اثر مقابله و تصحیح و هیچ نوع امتیازی ندارد و در حدود سال ۱۱۲۰ نوشته شده است.

«۵۷» أنوار التنزیل و أسرار التأویل

(تفسیر _ عربی)

از: قاضی ناصرالدین عبدالله بن عمر بن محمد بیضاوی شیرازی.

کتاب: تفسیر مختصر و جامعی است از قرآن کریم و معروف است به «تفسیر بیضاوی» و به طبع رسیده.

نسخه: مجلّد اول است به خطّ محمد هاشم بن محمد ابراهیم حسینی سمنانی که در روز شنبه هفدهم جمادای دوم ۱۰۸۱ از کتابت آن فراغت یافته و نسخه را به فرزند صالح فاضلش امیر محمد ابراهیم بخشیده و مهر کرده است. سجع مهر: «بنده آل محمد هاشم ۱۰۴۸». تملک و مهر فرزند مذکور: «عبده محمد ابراهیم الحسینی» و «ابراهیم الحسینی»، و نیز مهر «محمدباقر ۱۲۴۴» و تملک مورّخ ذیقعد ۱۲۷۸ و مهر مرحوم آیه الله حاج سید اسدالله شفتی بیدآبادی «عبده الراجی اسدالله بن محمدباقر الموسوی»، و نیز مهر «یا محمّد عربی ۱۱۷۷» در ظهر نسخه هست.

حواشی بسیار به خطّ کاتب در کنار صفحات نوشته شده است.

ص : ۶۱

«۵۸» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم است به خط محمد هاشم حسینی سمنانی کاتب مجلد اول یاد شده در شماره پیشین. تاریخ فراغت از کتابت: روز دوشنبه هفتم ماه رمضان ۱۰۸۱.

کاتب این نسخه را نیز به فرزندش امیر محمد ابراهیم بخشیده است. ظهر این نسخه مهر «عبدۀ علیّ الحسینی ۱۰۳۱» و مهر «الواثق بالله الغنیّ عبدہ احمد الحسینی» که نسخه را از پسر عمش میر محمد علی خریده است دیده می شود.

مشخصات دیگر عیناً مانند مجلد اول است.

«۵۹» نسخه دیگر

نسخه: ربع اول کتاب است تا پایان سوره مبارکه نساء. قسمت اصلی از سده ۱۰ - ۱۱. نام کاتب معلوم نیست. مقداری از آغاز و انجام نسخه که ناقص بوده، به خط نیای گرامی، آیه الله حاج میر سید محمد بن زین العابدین موسوی است که در یکشنبه ۲۱ ربیع الاول ۱۲۶۹ از کتابت آن فراغت یافته اند. اوراق اصل، دارای حواشی مختلف می باشد.

«۶۰» الأنوار الجلالیة، للفصول النصیریة

(کلام - عربی)

از: شیخ ابو عبدالله مقداد بن عبدالله بن حسین سیوری حلّی معروف به فاضل مقداد، علیه الرحمه.

کتاب: شرح ترجمه عربی «فصول» فارسی خواجه نصیرالدین محقق طوسی است به «قال، اقول»، و ترجمه عربی فصول از رکن الدین محمد بن علی جرجانی حلّی غروی - علیهما الرحمه - است.

ص: ۶۲

نسخه: به خط سید محمد بن سید علی است که ممکن است یکی از دو نفر دانشمند عاملی مُعاصر صاحب «أمل الآمل» باشد. (۱) تاریخ ختم استنساخ: سه شنبه ۱۴ ذی الحجه ۱۱۰۶. حواشی به امضای «محمد. عفی عنه» در نسخه هست که شاید از کاتب نسخه باشد.

«۶۱» أنوار الرياض

(فقه _ عربی)

از: مرحوم آقا میر سید محمد بن عبدالصمد حسینی شهشانی اصفهانی.

کتاب: حاشیه «ریاض المسائل» آقا میر سید علی طباطبایی _ رحمه الله علیهما _ است به «قوله» و در کمال بسط.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از آغاز تا مبحث حیض است و آخر آن نانویس مانده.

انجام موجود: «و هذا هو مراد الشارح بقوله فلیس الاستدلال فی محله مقتصرًا علی التردید».

همه جا حواشی مؤلف به توقیع «منه مد ظله» به خط کاتب نوشته شده که معلوم می کند نسخه در حیات مؤلف استنساخ شده. لکن اثر تصحیح و مقابله ندارد.

«۶۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم کتاب است در شرح کتاب صلوه «ریاض المسائل». نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و در زمان حیات مؤلف نوشته شده است.

در آخر نسخه، فائده ای به این شرح از قلم شارح دیده می شود:

ص : ۶۳

[علی ما صرح به بعضهم. ثم إنني قد رأيت في مختتم هذا المجلد في بعض النسخ ما لا يخلو عن بعض الفوائد، و هو ما لفظه:

«تمّ المجلد الأوّل من رياض المسائل في تحقيق الأحكام بالدلائل، على يد مؤلّفه المفتقر إلى الله الغنيّ عليّ بن محمّد عليّ الطباطبائيّ، في أواخر العشر الثاني من الشهر الثاني من السنه الرابعه من العشر الاخر من المائه الثانيه من الألف الثاني من الهجره النبويّه...»

«و يُستفاد من هذه العبارة ما سمّي به الشارح شرحه هذا، و إلاّ فالديباجه خاليه عن التسميه. و هو مشهور بذلك، موصول إلينا بنقل خلفه الصّالح شيخنا السيّد (ره)، فإنّ أهل البيت يدرى بما في البيت، و قد سمّيناه به في أوّل ديباجه هذه الحاشيه.»

«و أيضًا: يُستفاد منها تاريخ الفراغ من هذا المجلد و هو عشر و نيف خلون من شهر صفر المظفرّ سنه ألف و مائه و تسعين و أربعه. و أنا الخاطي. أقول...» [.

«۶۳» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوم است از کتاب زکوه تا پایان اعتکاف و مجلد چهارم که تماماً در حجّ است و در مقدمه کتاب حجّ گوید که پس از فراغت از اعتکاف در حجّ شروع کرده به تاریخ روز جمعه حول شب قدر ۲۳ ماه رمضان ۱۲۵۸. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خطّ کاتب برخی مجلّات دیگر است که در زمان حیات مؤلّف نوشته است.

«۶۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد هفتم است در شرح ابواب عتق و تدبیر و مکاتبه و اقرار و ایمان و نذر و عهود و صید و ذبایح و مطاعم و مشارب و غضب و شفعه و احیاء موات و لقطه و مواردی از کتاب «رياض المسائل» به «قوله».

ص : ۶۴

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

و پس از آن: جزء هشتم است در شرح ابواب قضاء و شهادات و حدود و قصاص و دیات که پایان کتاب است، ایضاً به «قوله». نسخه به خط کاتب مجلد هفتم است و در پایان آن نیز نامی از خود ننوشته، و مؤلف در خاتمه گوید که این تعلیقه تقریباً در ده مجلد و نزدیک مدّت بیست سال با فقد اسباب و مشوّقات و کثرت موانع تألیف شده و تاریخ ختم تألیف، دهه یکم شوال ۱۲۷۱.

ظاهراً استنساخ نیز در همان ایام و از روی نسخه اصل بوده و احتمال اینکه خطّ شخص مؤلف باشد، محتاج دقت و تأمل است.

«۶۵» الأنوار السنیه فی شرح الجعفریّه

(فقه _ عربی)

از: محمّد بن محمود افغانی نسب حنفی مذهب سلفی عقیده قندهاری موطن بغدادی مسکن.

کتاب: در شرح «الرساله الجعفریّه» محقق کرکی _ علیه الرحمه _ است، در فقه طهارت و صلوه، به شرح مزجی و برای داود پاشا حاکم بغداد شرح کرده است.

نسخه: به خطّ مؤلف با تعیین عدد اوراق کتاب «۴۶۴ برگ» و ۸ برگ عطف در اوّل و یک برگ در آخر.

تاریخ فراغت از تألیف: ظهر روز سه شنبه دهم جمادای دوّم ۱۲۴۴ در مزار شیخ عبدالقادر جیلی در بغداد.

نسخه از کتابخانه مرحوم آیه الله ابوالمجد بوده و یکی از دانشمندان متأخر نجف اشرف که محتمل است خود مرحوم آقای ابوالمجد باشد تا اواسط کتاب را مطالعه نموده، مطالب سخیفه آن را در حاشیه ردّ کرده است.

ص : ۶۵

«۶۶» الإيضاح في شرح تلخيص المفتاح

(معانی، بیان _ عربی)

از: جلال الدین محمد بن عبدالرحمن بن عمر قزوینی، معروف به خطیب دمشق.

کتاب: شرح «تلخیص المفتاح» است از خود شارح، و چاپ شده است.

نسخه: به خط علی بن محمد بن حسین بن علی بن محمد بن احمد بن سودون عاملی. (۱)

تاریخ فراغ از کتابت: ۱۰۶۷، در مدرسه فاین با «پایین پا» در مشهد مقدس رضوی. حواشی پراکنده در هامش صفحات نوشته شده است.

در ظهر نسخه، نیای اعلی، آیه الله الحاج میرزا سید زین العابدین موسوی، نسخه را به فرزند گرامی خود، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی بخشیده اند. سجع مُهر: «عبد زین العابدین الموسوی» و ذیل آن نیز این بزرگوار شرحی نوشته اند. مهر جدّ امجد، آیه الله «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی» نیز ظهر نسخه هست. رضوان الله علیهم اجمعین.

«۶۷» ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد

(فقه _ عربی)

از: فخرالمحققین فخرالدین محمد بن الحسن بن یوسف بن المطهر حلّی، علیهم الرحمه.

کتاب: در شرح «قواعد الأحکام فی معرفه الحلال و الحرام» علامه حلّی، پدر گرامی

ص : ۶۶

۱-۱) از خاندان سودون عاملی در قرن دهم و یازدهم دو تن از علماء آنها در «أمل الامل» یاد شده اند، به نام های حسین و علی و از آنجا در «روضه نضره: ۱۶۲ و ۴۰۸» نقل شده است.

شارح است در دو مجلد، به «قال، أقول». مجلد اول در زمان حیات مصنف و مجلد دوم پس از فوت ایشان تألیف شده. شارح، خطبه کتاب را جداگانه به نام «جامع الفوائد» شرح کرده است، كما يأتي.

نسخه: شامل مجلد اول از کتاب طهارت تا آخر وصایا. تاریخ ختم تألیف: روز عید فطر ۷۲۴ در حله. کاتب: اسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن عبدالله (ظ) حساوی هجری. ختم کتابت، در روز یکشنبه ۲۲ شهر رجب ۸۶۵ و مجلد دوم شامل کتاب نکاح تا پایان مقصد اول از باب ثانی آن. کاتب در اینجا کتاب را ختم کرده و گوید پس از این مقصد دوم در مهر است و سپس نام خود را ثبت نموده. پس از آن شش برگ شامل مسائل فقهی گوناگونی است که کاتب خود از خطوط گروهی از فقیهان نزدیک به زمان خود گردآورده است.

در ظهر نسخه، کاتب نام کتاب و مؤلف را نگاشته و شخصی نسخه را از حاج مکی بن العینائی از قریه خرطوم به مبلغ سی و دو قطعه سلیمانیه خریده است.

مهر مرحوم فاضل «هندی» اصفهانی «لک البهاء کله ۱۰۸۸» و تملک نیای معظم، آیه الله العظمی حاج شیخ محمدباقر اصفهانی فرزند گرامی صاحب هدایه المسترشدین نیز دیده می شود.

«۶۸» ایقاظ الغافلین

(موعظ _ فارسی)

از: محمد مؤمن بن محمد حسین دهکردی اصفهانی، رحمه الله.

کتاب: در موعظه است مشتمل بر چهار فصل. تاریخ ختم تألیف، شب نهم جمادی الاولی ۱۲۶۴.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم استنساخ: ۲۴ ربیع الاول ۱۲۶۵. مؤلف در خاتمه

ص : ۶۷

نسخه نوشته است که آن را با نسخه اصل برای سید اجل... سید محمدباقر مقابله و تصحیح کرده است. و مقصود از سید محمدباقر مذکور، مرحوم میرزا سید محمدباقر بن علینقی موسوی زنجانی است که از علمای اصفهان و صاحب خاندانی علمی در این سامان بوده. تملک و مهر او «عبد محمد باقر بن علینقی الموسوی» ظهر نسخه هست.

«۶۹» الإیقاظات

(کلام _ عربی)

از: سید محمدباقر بن شمس الدین محمد حسینی استرآبادی، معروف به میرداماد، أعلى الله مقامه.

کتاب: در مباحث مسأله معروف به خلق اعمال و جبر و تفویض است و در هامش «قبسات» مرحوم میر (از ص ۶۶ تا ۱۴۸)، به سال ۱۳۱۵ به طبع رسیده است.

نسخه: فاقد برگ آخر است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. لکن به دلالت حواشی «منه، مدّ ظلّه العالی» در زمان مؤلف استنساخ شده و نسخه ممتازی است.

«۷۰» الباقیات الصالحات فی التفسیر و المعجزات

(تفسیر _ فارسی)

از: آخوند ملا احمد بن حسن، واعظ بیرجندی الأصل یزدی المسکن مشهدی الخاتمه، علیه الرحمه.

کتاب: تفسیر برخی از آیات قرآن کریم است، ناظر به مدائح و معجزات اهل بیت علیهم السلام به اسلوب کتب موعظه، در دو مجلد که تنها جلد یکم را در دست داریم.

مجلد نخست شامل تفسیر ۵۷ سوره، از سوره مبارکه حمد تا سوره مبارکه حدید، در ۵۷ مجلس که فهرست آن در سرآغاز کتاب هست، و آن را به نام ناصرالدین شاه

ص : ۶۸

قاجار «مقتول در ۱۳۱۲ ق» مصدر کرده. تاریخ تألیف این جلد: سلخ ماه شعبان ۱۲۷۳ در یزد.

نسخه: به خط خوش «أقل الطلبة ملا جواد بن ملا محمد باقر امام جماعت محله گرمسیر قصبه تفت قهستان». تاریخ کتابت: روز دوشنبه ۲۵ ماه رمضان ۱۲۷۴. مؤلف خود این نسخه را تصحیح کرده است.

تملك شخصی به تاریخ روز چهارشنبه پنجم جمادای دوم ۱۲۹۰، ظهر نسخه بوده و محو شده است. أيضًا تملك آیه الله حاج سید محمد باقر توی سرکانی، مورخه ماه شعبان ۱۳۱۰ و مهر «عبدہ الراجی محمدباقر الحسینی».

سخنی پیرامون این کتاب و مؤلف

در حقیقت، «الباقیات الصالحات» را نمی توان در شمار کتب تفسیر درآورد، زیرا از هر سوره ای چند آیه ذکر می کند و سپس به شیوه کتب وعظ و منبر وارد بحث می شود و به ذکر مصیبت اهل بیت علیهم السلام مجلس را ختم می کند.

مؤلف، پس از تألیف این کتاب و «بحر الدموع» و «سما الغزوات» و «خزائن الأنوار» و «ینابیع الموعظه»، به درخواست دوستان، کتاب «الشموس المضيئه» را در سرگذشت انبیای عظام علیهم السلام به استناد آیات و احادیث شریفه نگاشته و در دوشنبه از ماه صفر ۱۲۱۹ آن را به انجام رسانیده و نسخه در ۲۷۲ برگ، به خط سید محمد بن حیدر حسینی حمصی که در همان زمان تألیف نوشته است، در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود و در «فهرست ۶: ۲۳۰۸» یاد شده است، چنان که آقای احمد منزوی در «فهرست ۶: ۴۴۹۹» آورده اند.

ص : ۶۹

(حدیث _ عربی)

از: علامه مجلسی (متوفی ۱۱۱۰) مولانا محمدباقر بن محمدتقی اصفهانی، أعلى الله مقامهما.

کتاب: بزرگ ترین مجموعه احادیث و اخبار آل محمد علیهم السلام است در ۲۶ مجلد و به طبع رسیده.

نسخه: مجلد اول است پیرامون عقل و علم و جهل، و در زمان حیات مؤلف از درآمد حمام واقع در اراضی نقش جهان (حمام خسروآقا) که شاه سلیمان صفوی وقف کرده نوشته و وقف شده است. برگ آخر مفقود شده، لذا نام کاتب معلوم نیست.

«۷۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلد اول کتاب است. کاتب: میر ابوطالب بن ابوطالب حسینی مازندرانی. تاریخ پایان استنساخ: شب چهارشنبه عشر اول «عشر الأوّل من الشهر الزّابع فی السّینه الّتی تشتمل علی مراتب الآحاد تاسعها و العشرات ثانیها و المآت واحدھا و الألوّف أوّلھا» در مدرسه جدیدہ رفیعہ مبارکہ سلطانیہ، کہ از روی نسخه استکتابی شاه سلطان حسین «جُعِلت دولته متّصله بدوله خاتم آل محمد...» نوشته شده است. روی برگ اول وقفنامه نسخه به خطّ همین کاتب به عربی نوشته شده و مهر او «خاک پای علی ابوطالب» است و نسخه مصحّح خوش خطّ خوبی است، با حواشی مؤلف علامه.

ص : ۷۰

«۷۳» نسخه دیگر

نسخه: جلد اول کتاب است. کاتب: ربیع ابن حاجی علی عسکر دیمرتینی جیی اصفهانی. تاریخ انجام کتابت: ۴ ربیع یکم ۱۱۳۴. اثر تصحیح و مقابله ندارد.

کتابت این نسخه از جمله آخرین آثار دوران سلطنت شاه سلطان حسین صفوی است.

«۷۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوم کتاب است در باب اخبار عدل و معاد. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به خط نسخ جلی و دارای جدول و آثار مقابله و تصحیح است و یک سرلوحه در بالای صفحه اول دارد.

«۷۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوم کتاب است. نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتابت: ۲۳ ربیع الثانی ۱۲۵۳. آثار مقابله و تصحیح و گواهی بر مقابله در آخر نسخه دارد. فهرست ابواب در آغاز به خط کاتب نوشته شده و روی برگ اول جمله: «تخمیناً ۲۹۰۰۰ بیت» قید گردیده است.

«۷۶» نسخه دیگر

نسخه: مجلد چهارم کتاب است در احتجاجات و مناظرات. تاریخ ختم تألیف: ربیع دوم ۱۰۸۰. کاتب: صفر علی بن اسماعیل نجف آبادی اصفهانی. تاریخ ختم کتابت:

روز سه شنبه ۲ جمادی الاولی ۱۲۵۴ بر حسب امر... حاجی میر محمدعلی مدرّس در دارالسلطنه اصفهان استنساخ شده است. ظهر نسخه نوشته اند تخمیناً ۱۸۸۰۰ بیت کتابت دارد. در صفحه آخر نوشته اند که با نسخه ای که از آن استنساخ شده، مقابله کرده اند.

«۷۷» نسخه دیگر

نسخه: تقریباً نیمه اول جلد ششم است و تاریخ احوال پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و آخر آن ناقص است و به این عبارت ختم می شود: «و عامّه الکفار به من یهود بنی اسرائیل و هکذا أمر الرسول».

نام کاتب به نظر نرسید. در آغاز کتاب، وقفنامه مورخ ذی الحجه ۱۱۰۹ نوشته شده است از زبان مؤلف علامه، و در بالای همین صفحه تاریخ ذی القعدة ۱۱۰۹ دیده می شود که ظاهراً این تاریخ به خط مؤلف است.

«۷۸» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز مجلد هشتم کتاب است در وقایع بعد از وفات پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله تا پایان احوال ابوبکر.

انجام: «ثم نقلنا إلى وادٍ فی جهنم یقال لها وادی الودود».

صفحه آغاز دارای یک سرلوحه زرّین و تمام صفحات جدول کشی شده و ظاهراً مصحح است. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

«۷۹» نسخه دیگر

نسخه: قدری از نیمه دوم جلد هشتم کتاب است که معروف به «فتن» می باشد. از

اوائل «باب تفصیل مثالب عمر...» مطابق «ص ۲۷۳ طبع کمپانی» تا اوائل «باب جمل ما وقع بصفین...».

انجام: «و انما نهی رسول الله صلی الله علیه و آله عن اختناث الأتقیه لأن رجلاً اختنث».

نام کاتب و تاریخ کتابت و هیچ نوع تحشیه و تصحیح و امتیازی ندارد.

«۸۰» نسخه دیگر

نسخه: بخش دوم از مجلد هشتم از «ابواب ما جرى بعد قتل عثمان من الفتن و الوقایع و الحروب و غیرها» است تا آخر.

تاریخ ختم تألیف: سلخ ذی الحجه ۱۰۹۱. کاتب: محمد نصیر بن شمس الدین محمد میبیدی یزدی. تاریخ ختم استنساخ: ذی القعدة ۱۱۰۴. چند حاشیه به تویق «لراقمه خلیل» دیده می شود. ظاهراً نسخه به نظر مؤلف علامه رسیده و مصحح است.

«۸۱» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دهم کتاب است در احوال حضرت زهرا و مناقب امامین همامین حسنین و احوال حضرت امام حسن محتبی، علیهم الصلوه و السلام.

انجام: «د. تزوج علیه السلام سبعین حُرَّةً و ملک مائه و ستین أمهً فی سائر عمره و کان أولاده خمسة عشر. تمت بعون الله تعالی».

نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتابت ۱۱۲۴. در هامش همین موضع «بلغ مقابله». صفحه آغاز دارای یک سرلوحه زرین و تمام صفحات جدول کشی شده و مصحح است.

ص : ۷۳

«۸۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دهم است در احوال حضرت فاطمه زهرا و حسنین علیهم السلام و مقتل حضرت سید الشهداء علیه السلام و از آخر ناقص است.

انجام موجود: «فقال الشيخ الشامي انكم لأنتم هم».

نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد.

«۸۳» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سیزدهم کتاب است در تاریخ امام دوازدهم، عجل الله تعالی فرجه. تاریخ ختم تألیف: ماه رجب ۱۰۷۸. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. در هامش تاریخ پایان مقابله با اصل، روز دوشنبه ۴ ذی القعدة ۱۰۹۷ گواهی شده. وقفنامه علامه مجلسی به خط کاتب و مهر «محمد باقر العلوم» مورّخه محرم ۱۰۹۸ ظهر نسخه نوشته شده است.

«۸۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سیزدهم کتاب و کامل است و تاریخ ختم تألیف در آن نیز ماه رجب ۱۰۷۸ می باشد. کاتب: عبدالمجید طباطبائی. تاریخ ختم استنساخ: ششم صفر ۱۱۱۶. تعداد اوراق نوشته شده به موجب ورق شمار گوشه صفحات: ۲۹۲ ورق. در آغاز نسخه فهرست ابواب کتاب است که یکی از احفاد مؤلف علامه ترتیب داده چون در آغاز فهرست گوید: «فهرست ما فی هذا المجلد من مؤلفات... جدی العلامة...» و گویا این شخص همان کسی است که تملک خود را در پایان فهرست به این شرح نوشته:

«هو. انتقل بالبيع الصحيح الشرعی الى العبد المذنب ابن عبدالکریم ابوطالب عفی

عنهما». مهر: «المذنب ابوطالب». مهر دیگر نیز به این سجع دیده می شود: «أفوض أمري إلى الله عبده محمد معصوم الطباطبائي». نسخه حاشیه و تزیینات ندارد.

«۸۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلد هفدهم کتاب است در مواعظ و حکم و از موقوفات شاهزاده مریم بیگم است و تولیت آن با متولی مدرسه مریم بیگم می باشد. تاریخ وقفنامه که ظهر نسخه نوشته شده است: محرم ۱۱۲۵.

کتاب نسخه چنانکه در آخر آن نوشته است: محمد نصیر کاتب ابهری جیبی اصفهانی. ختم کتابت: سنه ۱۱۲۴.

ضمیمه کتاب المیراث از «الدروس الشرعیة»

(فقه _ عربی)

از: شهید اول شیخ محمد بن مکی عاملی قدس سره .

نسخه: به خط محمد زمان بن قوح احمد سمنانی که در روز یکشنبه هشتم ربیع دوم ۱۰۹۷ در قریه «خار از توابع بیارجمند» از آن فراغت یافته.

ضمیمه باب ابطال العول از «کتاب من لا یحضره الفقیه» (اخبار _ عربی)

از: شیخ صدوق محمد بن علی بن بابویه القمی.

نسخه: به خط محمد زمان مذکور فوق است و تاریخ ختم استنساخ، اواخر ربیع یکم ۱۱۰۵.

«۸۶» نسخه دیگر

نسخه: جزء دوم از مجلد ۱۸ کتاب است در ابواب صلوه.

ص : ۷۵

آغاز: «کتاب الصلوه. بسم. باب فضل الصلوه و عقاب تارکها».

انجام: «و لعلّ اکثر تلك القُنُونات بالصلوات المستحبّه انسب لا سیما صلوه الوتر قد تم هذا الكتاب... فی يوم السبت فی احدی عشر شهر ذی الحجه ۱۲۴۷».

در بالای صفحات ۳۱۷ ورق شماره گذاری شده و در آغاز، فهرست ابواب و فصول با تعیین شماره اوراق نوشته شده است. هیچ نوع اثر مقابله و تصحیح و امتیاز و نام کاتب به نظر نرسید.

«۸۷» نسخه دیگر

نسخه: مجلد ۲۲ کتاب است در باب زیارات پیغمبر اکرم و ائمه اطهار _ علیهم الصلوه و السلام _ مشتمل بر ۶۸ باب.

تاریخ ختم تألیف: ۲۷ ماه رجب ۱۰۸۱. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و در فاصله سال تألیف و ۱۰۸۷ که تاریخ وقفنامه است استنساخ شده و نسخه بسیار مصحح و مضبوط و معتبری است و در چندین موضع اصلاحات و اضافات به خط مبارک مؤلف علامه نوشته شده و بسیاری از اضافات و اصلاحات نیز به خط شریف مرحوم میرزا عبدالله افندی صاحب «ریاض العلماء» است که حقیر از شیوه خط آن مرحوم، تشخیص دادم.

فهرست کتاب در آغاز نسخه با تعیین شماره اوراق نوشته شده و تعداد اوراق در گوشه صفحات، ۴۲۶ ورق تعیین شده و روی برگ اول فهرست نوشته اند: «مجموع اوراق این کتاب ۴۲۴ می باشد و هر ورق هم ۵۰ بیت می باشد».

روی برگ اول نسخه، وقفنامه آن به خط مبارک مؤلف به تاریخ ذی القعدة ۱۰۸۷ نوشته شده و واقف، شیخ علی خان بوده که مؤلف علامه از او بسیار تجلیل فرموده است.

«۸۸» بحر الجواهر خاقانی و صرح الالهی حسینی

(اصول دین _ فارسی)

از: میرزا سید محمدباقر بن میرزا سید محمد موسوی شیرازی معروف به ملّاباشی، علیه الرحمه.

کتاب: در مسائل کلام و اصول دین و مذهب است به نحو مبسوط و بسیار عالمانه و مفید. در یک مقدمه در بیان وجود انسانی و تکلیف ظاهر و باطن و تعریف و تقسیم علم و تعریف شیعه و مؤمن، و سه مقصد در توحید و نبوت و امامت، و خاتمه ای در احوال ۱۴ معصوم علیهم السلام و مصدر است به نام فتحعلی شاه قاجار، و به طبع رسیده.

نسخه: به خطّ زیبای محمدباقر بن میرزا محمد خوراسکانی. تاریخ ختم استنساخ: یوم الخمیس ماه صفر ۱۲۵۸.

البحور الزاخره: غایه المرام

«۸۹» البدایه فی شرح النایه

(فقه _ عربی)

از: نامعلوم، صاحب کتاب «الوراقه الحجازیه».

کتاب: شرح مزجی «غایه الاختصار» ابوشجاع حسین بن احمد اصفهانی است در فقه مذهب شافعی. تاریخ تألیف: ۸۸۹.

نسخه: به خطّ عبدالله بن علی بن راشد بن کریمی عشاری بصری شافعی رفاعی. تاریخ ختم استنساخ: چهارشنبه اوایل ربیع دوم ۱۰۹۶. تملک و مهر «ابراهیم بن عبدالله

ص : ۷۷

«۹۰» بدایع الأفكار فی صنایع الأشعار

(ادب _ فارسی)

از: کمال الدین حسین بن علی، واعظ کاشفی سبزواری، از دانشمندان متبحّر و زبردست اواخر قرن نهم و اوّل قرن دهم هجری است. از گفتار میرعلیشیر در «مجالس النفاّس: ۹۳ لطائف نامه» معلوم می شود که وی به سال ۸۷۶ از سبزوار به هرات رفته و با ملاّ عبدالرّحمن جامی که خواهر زن او را به زنی داشته و امیر حسین معمّائی نیشابوری و امیر علیشیر نوایی وزیر دانش پرور سلطان حسین بایقرا، معاصر و مؤانس بوده و کتاب هایی به نام امیر و سلطان نگاشته و عاقبت به سال ۹۱۰ در هرات وفات کرده است.

تألیفات کاشفی بسیار است و در اغلب فنون دست داشته و کتاب نوشته. میر علیشیر در حَقّش گوید: «مولانا بغایت ذوفنون و پرکار واقع شده و کم فنی باشد که او را در آن دخلی نباشد... (۱)». بعضی از آثار او به تدریج در این فهرست آورده می شود. شرح حالش اجمالاً در «ریحانه الأدب ۳: ۳۴۵» ذکر شده است.

موضوع این کتاب «شعرشناسی» (از رشته های ادبی)، یکی از دانش هایی است که کاشفی دارا بوده و در آن کتاب نوشته. اثر ادبی دیگر او «مخزن الإنشاء» است. نسخه آن در کتابخانه مجلس ایران و هم در کتابخانه بریتانیا موجود است و پس از چندی خود مؤلف با اندک تصرّفی همین «مخزن الإنشاء» را «صحیفه شاهی» نام گذارده که نسخه آن فراوان و چاپ شده است.

ص : ۷۸

برخی از آثار کاشفی به غایت شهرت یافته و فراوان دیده می شود. مانند «روضه الشهداء»، تفسیر «موهب علیه»، «اخلاق محسنی»، «انوار سهیلی»، «أسرار قاسمی» و جز اینها که همه به طبع رسیده. بعضی دیگر با اینکه چاپ نشده، نسخه های متعددی از آنها موجود است. مانند «جواهر التفسیر». لکن چند نسخه از کتاب های بسیار مفیدش بسی کمیاب و عزیز الوجود است. مثل «تحفه الصلوات» و همین «بدایع الأفكار» که نام هر دو در «الذریعه ۳: ۴۴۷ و ۶۳» آمده اما از هیچ کدام، نسخه ای نشان داده نشده است. تنها از «بدایع الأفكار» یک نسخه دیگر در ایران سراغ داریم و از «تحفه الصلوات» هم منتخبی به نام «فضل الصلوات» که آن نیز از خود اوست پس ازین آورده می شود.

آغاز: «بسم ... الحمد لمُبدع البدایع، و الشُّکر لمُنشی ۱ الصِّنائع ثُمَّ الصَّلوه و التَّحایا أهدی لمکرم البرایا. چون جناب معلی و سده اعلی، حضرت امارت مآب، عدالت انتساب...

جوان جوان بخت روشن ضمیر بدولت جوان و بتدبیر، پیر

المُحتظی بأصناف العنایات من الله ذی القوه المتین، شجاع الدوله و الدین امیر سید حسین (۱)... مرجع جماهیر أفاضل و مقصد مشاهیر أمائل است، و هر یک... بأجناس وسایط... خود را در سلک مقیمان عتبه علیه... او... منتظم... می گردانند... فقیر حقیر... حسین بن علی المشتهر بالكاشفی... با وجود قلت بضاعت... بر مقتضی (فابتغوا الیه الوسیله)... مختصری در علم شعر مشتمل بر بعضی از آنچه تعلق به عوارض شعری دارد، چون معرفت اقسام و انواع شعر و علم صنایع و بدایع آن و علم نقد و طرفی از آنچه متعلق به ماهیت شعر است، چون علم قوافی و معرفت حروف و حرکات آن از کتب

ص : ۷۹

۱- ۱) این شخص امیر سید حسین معمائی نیست و اگر مقصود سلطان حسین بایقرا باشد، کلمه سید در جلو نامش زائد و اشتباه کاتب است، لکن القاب هم متناسب مقام او نیست (بنگرید به مقدمه «فضل الصلوات»).

بُلغاء و رسائل فصحاء التفات (التقاط؟) نموده در حیز تقریر و بلکه تحریر آورد... لاجرم بعرض این مختصر که موسوم است بر «بدایع الافکار فی صنایع الاشعار» متمسک شده... و اساس این رساله بر مقدمه و دو باب و خاتمه لایق افتاد...».

انجام:

«اصلاح طالع من و درمان درد من اندازه منجم و حدّ طیب

آواره دل حسن اندر نوای دوست آواره گی بحال غریبان غریب»

فهرس مطالب:

مقدمه در تعریف شعر و شرح انواع و اقسام آن و ذکر بعضی الفاظ که مستعمل و متداول این طایفه است، مشتمل بر ۴ فصل.

ف ۱ در شعر. ف ۲ در بیان انواع شعر، و آن قصیده است و غزل و قطعه و رباعی و فرد و مثنوی و مسّط و ترجیعات. ف ۳ در بیان اقسام شعر، و آن مترادف باشد و محجوب و ذات المّطالع و محدود و مطبوع و مُلایم و سَیلس و سهل و ممتنع و جَزَل و مُرتجل و فکری و ذوالنوعین و ممتنع و متنوّع. ف ۴ در ذکر بعضی الفاظ که مستعمل و متداول این طایفه است. باب اول در بیان صنایع شعر. باب دویم در بیان عیوب نظم، و این (علم را) علم نقد خوانند، چنانچه علم صنایع شعر را علم بدیع گویند.

خاتمه در بیان معنی قافیه و عدد حروف و أوصاف و ألقاب و ذکر معایب که تعلق بدو دارد مشتمل بر هفت فصل.

ف ۱ در بیان معنی قافیه و حروف و حرکات او. ف ۲ در أنواع قوافی که با هم جمع تواند شد. ف ۳ در أوصاف قوافی. ف ۴ در بیان قافیه اصلی و معمول. ف ۵ در ذکر قافیه شایگان. ف ۶ در بیان عیوب قوافی و آن چند نوع است. فصل ۷...

ص : ۸۰

فصل هفتم در این نسخه نوشته نشده و کاتب یک روی برگ آخر را نوشته و روی دیگر برگ سفید است. از فصل ششم نیز شاید اندک نقصانی داشته باشد، اگر چه تمام انواع عیوب قوافی را تا قسم دوم از دو قسم ایطاء که ایطاء خفی باشد داراست و مثال ایطاء خفی نیز در نسخه آمده است.

کاشفی در این کتاب از دانشمندان و ادیبان بسیار نام می برد و اشعار زیاد از شعرای پیشین می آورد و در فصل ۶ خاتمه در مثال ایطاء جلی از مرحوم خواجه طوسی چنین یاد می کند:

«و حکیم بحق و فیلسوف مطلق، نصیر الحق و الدین محمد الطوسی، قدس سره در «معیار الأشعار» ذکر فرموده است...».

نسخه: به خط نستعلیق ۱۵ سطری، ۷۴ برگ، و ۱ برگ عطف، کاغذ سمرقندی، قطع ۱۳ × ۲۰، عناوین به سنگرف، جلد مقوایی، نام کاتب و تاریخ ندارد و متعلق به قرن یازدهم و خالی از اغلاط کتابتی نیست.

«۹۱» بَرز نامه

(فلاحت _ عربی)

از: فسطوس بن اسکور اسکینه. مترجم: نامعلوم.

کتاب: در علم فلاحت است. گویا از فارسی به عربی ترجمه شده.

آغاز: «بسم. و الاعتصام بکرمه العمیم. هذا نسخه کتاب وضعه فسطوس بن اسکور اسکینه عالم الروم الّذی یسمی فیلسوفاً، فیما وصف ممیلاً - یستغنی عنه الفلاحون و غیرهم من الناس عن علمه فیما ینفعهم الله تعالی به فی معایشهم. و یسمی هذا الكتاب بالفارسیّه «بَرز نامه»، و معنی بَرز نامه «کتاب الزّروع» و قد قدّم علی المقاصد العلامات السّماویّه

الَّتِي تَسْتَدَلُّ بِهَا عَلَيَّ أَشْيَاءَ. عَلَامَاتِ الْهَوَاءِ الصَّافِي».

انجام: «و لا- یزیدن علی عشره أزواج فأنهنّ لا- یألفن اذا كثرت، و الله أعلم بالصواب، و قد تمّت الرساله فی أوایل شهر ذی القعدة سنه ۹۲۳ هجریه».

نسخه: نام کاتب ندارد و تاریخ کتابت ظاهرًا همان اوائل ذی القعدة ۹۲۳ می باشد که گذشت. روی برگ اول از «زایچه فرزند اعزّ شیخ محمد» شب دوشنبه ۲۱ جمادی الاخره ۹۴۹ و تاریخ تولّد دیگری در روز سه شنبه ۷ ماه رمضان ۹۵۰ نوشته شده.

«۹۲» برهان السّداد فی شرح الارشاد

(فقه _ عربی)

از: شیخ محمّد بن احمد، ابن خاتون عاملی.

این کتاب نفیس گزارشی است بر «إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان» آیه الله فی العالمین علامه حلّی قدس سره که پیرامون آن و دو گزارش دیگر آن در «کنز الفوائد» و «منهج الرشاد» سخن گفته ایم و اینک گزارش دیگر که «برهان السّداد» نام دارد و تا کنون در هیچ جا شناسانده نشده است.

نویسنده دانشمند این گزارش، شیخ محمّد بن أحمد بن نعمه الله بن خاتون عاملی، از فقهاء بزرگ سده یازدهم هجری است.

مع الأسف، گزارش زندگانی این شخص به خوبی روشن نیست و آنچه نگارنده تا کنون به دست آورده است، ذیلًا شرح می دهد.

۱ _ خاندان «آل خاتون» چنانکه در «أعیان الشیعه ۵: ۱۲۹» آمده است، از

ص : ۸۲

خاندان های علمی قدیمی جبل عامل، بلکه از قدیم ترین خاندان های آن دیار و پیش از سده هفتم به دانش معروف بوده اند. افراد این خاندان از آغاز در قریه «أمیه» جبل عامل که اکنون ویران است بوده، سپس به «عینا» و «أخیرا» به «جویا» منتقل شده اند. «خاتون» که این خاندان بدو منسوبند یکی از دختران ملوک اُیوبی بوده که به عقد یک نفر از پدران این خاندان درآمده بود.

۲ _ نویسنده «ریاض العلماء: ق ۱۰۸ ب، نسخه عکسی نگارنده» گوید: «ابن خاتون عاملی». این عنوان بر گروهی فراوان از رشته فرزندان خاتون اطلاق می شود، به حدی که غالباً برخی به برخی دیگر اشتباه می شوند.

۳ _ نام و شرح حال جمعی از این خاندان در «روضات الجنات ۱: ۱۸۲ - ۱۹۳» در متن و تعلیقات نگارنده این فهرست، ضمن ترجمه شیخ أحمد ابن خاتون آمده است.

۴ _ چند تن از این خاندان به نام شیخ محمد ابن خاتون شهرت یافته اند که مع الأسف شرح حال آنان در کتب تراجم نوعاً با یکدیگر اشتباه شده است و از میان آنان دو تن از همه بنام تر و دانشمندترند:

نخست: شیخ محمد بن احمد بن نعمه الله بن خاتون، صاحب «برهان السداد» جای گفتگو.

دوم: شیخ شمس الدین ابوالمعالی محمد بن علی بن احمد بن نعمه الله بن خاتون که برادرزاده شخص سابق و از شاگردان و راویان شیخ بهاءالدین محمد عاملی قدس سره بوده و کتاب «اربعین» وی را ترجمه و شرح کرده و «ترجمه قطب شاهی» نامیده است. وی در حیدرآباد می زیسته و همانجا در گذشته است. شرح حالش در «أمل الأمل: ۲۸» و مواضع دیگری موجود است که در تعلیقات «روضات الجنات ۱: ۱۸۹ - ۱۹۰» یاد

کرده ایم. شیخ حرّ - رضوان الله علیه - کتابی به عنوان «شرح الارشاد» به او نسبت داده و نیای گرامی، صاحب «روضات: ۱۸۹» و شیخ ما صاحب «ذریعه ۱۳: ۸۰ ش ۲۵۷» - رحمه الله علیهما - نیز تنها به استناد أمل الأمل از آن یاد کرده اند. لکن به گمان ما، نسبت «شرح ارشاد» به مترجم اربعین از اشتباهاتی است که در اثر تشابه اسمی این دو تن رخ داده است.

در «أمل الأمل: ۲۷» و از آنجا در «روضات ۱: ۱۹۹» شخصی به عنوان: «الشیخ محمّد بن خاتون العاملی العینائی. کان فاضلاً صالحاً فقیهاً معاصراً، توفی فی بلادنا» یاد شده است که ظاهراً مقصود همان صاحب «برهان السداد» است، و الله العالم.

۵ - صاحب «برهان السداد» به نحو اجمال در «روضات ۱: ۱۹۰ - ۱۹۱» ذیل عنوان شیخ جمال الدین ابوالعباس احمد بن شمس الدین محمّد بن علی بن محمّد بن محمّد بن خاتون عاملی نیز مذکور و ترجمه عبارت آن چنین است: اما شیخ محمّد بن شیخ شهاب الدین أحمد بن نعمه الله بن خاتون، همان است که میرزا ابراهیم حسینی همدانی از او اجازه روایت دارد و من صورت اجازه او را در اجازات «بحار» دیده ام، و طریق روایت او در این اجازه منحصر است به پدرش شیخ شهاب الدین احمد، از جدّش شیخ نعمه الله، از شیخ علی کرکی. و نیز سید ماجد مجتهد بحرانی «استاد فیض» - أعلى الله مقامهما - از شیخ محمّد مذکور به همان طریق روایت می کند، چنانکه در «بحار» یاد شده است. پایان کلام روضات.

نگارنده این فهرست در حاشیه «روضات ۱: ۸۱» در شرح حال سیّد ظهیرالدین ابراهیم بن میرزا حسین حسینی همدانی چنین توضیح داده است که نسخه اجازه شیخ محمّد برای سیّد مذکور در «بحار الأنوار ۲۵: ۱۲۱ - ۱۲۲» موجود و تاریخ آن روز

جمعه ۱۴ محرم ۱۰۰۸ و در مکه معظمه نوشته شده است.

و در حاشیه ص ۱۸۴ نیز استظهار نموده است که شیخ جمال الدین ابوالعباس أحمد «صاحب عنوان در روضات» را فرزندی بوده به نام نعمه الله و وی را فرزندی بوده به نام شیخ احمد که هر دو شیخ اجازه مولانا عبدالله بن حسین شوشتری بوده اند و این شیخ محمد صاحب «برهان السداد» فرزند شیخ احمد بن نعمه الله مذکور و شیخ اجازه سید ظهیرالدین ابرهیم است.

و هم در حاشیه ص ۱۹۱ چنین نوشته ایم که شیخ محمد از مشایخ اجازه سید حسین ابن حیدر بن قمر حسینی کرکی عاملی نیز بوده و سید مذکور در یکی از اجازات خود _ که در روضات ضمن شرح حال شیخ بهائی از آن نقل کرده اند _ هفتمین شیخ اجازه خود را همین شیخ محمد قرار داده و گوید: «و سابعهم: الشيخ الفاضل الفقيه محمد بن احمد بن نعمه الله بن خاتون العاملي صاحب شرحي «الارشاد» و «الألفيه» و كتاب «الأنموذج في المنطق و الحكمه الطبيعي و الإلهي» و غيرها».

مرحوم سید ماجد بحرانی نیز چنان که در عبارت روضات گذشت از شیخ محمد روایت می کند. وی در اجازه ای که برای امیر فضل الله دست غیب نگاشته، گوید: «و عن شيخنا عمده الفضلاء المتفقيين و أسوه العلماء المتتبهين الشيخ محمد بن المقدس الشيخ أحمد بن الشيخ الجليل الشيخ نعمه الله بن خاتون، عن أبيه، عن جدّه، عن شيخنا... علي بن عبدالعالي الكركي».

صورت این اجازه نیز در «بحار الأنوار ۲۵: ۱۳۹» ضبط شده است.

در کتابخانه آستان قدس رضوی، قطعه ای از «تهذيب الأحكام» شیخ طوسی قدس سره موجود و در پایان آن این عبارت به خط صاحب «برهان السداد» دیده می شود: «أنهاه _ أدام الله تعالى توفيقه _ ... قرائه و تحقیقها و إتقاناً و تدقیقاً و بحثاً عن مشکلاته...»

ص : ۸۵

و ذلك بمكّه المشرفه، ثالث عشر جمادى الآخره ١٠٠٩، و كتب... محمّد بن أحمد ابن نعمه الله بن خاتون العاملی...». فهرست رضویّه ١. فصل ٤: ٢٣.

نیز در خزانه رضویّه نسخه ای از «حاشیه ألفیه شهید» از شیخ محمّد مذکور موجود است که به خطّ خود نگاشته و نسبش را در پایان نسخه «محمّد بن أحمد بن نعمه الله بن خاتون العاملی» یاد کرده و در جنب نسب مذکور این عبارت دیده می شود: «ثمّ انتقل منه _ سلمه الله _ علی وجه الهبه إلى أقلّ عبداللّه محمد بن علی نعمه الله الشهير بابن خاتون العاملی، سنه ١٠٣٩». رجوع شود به «اعیان الشیعه ٤٣: ٢٦٦» «فهرست رضویّه ٢: ٤٦». محمّد بن علی نامش در معرّفی نسخه خواهد آمد.

از عبارت منقول در بالا روشن می شود که صاحب «برهان السداد» تا سال ١٠٣٩ در قید حیات بوده است.

* * *

بیش از این چیزی از شرح حال و آثار این دانشمند معلوم نگردید و چنان که گفتیم تا حال نسخه ای از کتاب «جای گفتگو» در جایی شناسانده نشده است، تنها جایی که از این کتاب یاد شده است، اجازه سید حسین کرکی است که در بالا عبارت آن را نقل کردیم، سپس صاحب «ذریعه ١٣: ٧٩ ش ٢٥٥» نیز تنها به استناد همان اجازه کتاب را عنوان نموده اند.

مع الأسف نسخه ما ناتمام و تا مقصد پنجم «صلوه میّت» بیشتر نیست و معلوم نشد که شارح موفق به اتمام کار خود شده یا تا همین مبحث بیشتر نوشته است.

آغاز: «بسم... الله کافی من توکل علیه. الحمد لله المذی من علی عباده بالتکلیف، فجعله لأحوالهم فی المعاش نظام الانتظام، و سبباً فی المعاد لنیل السعاده الأبدیه فی دار السلام، علی سبیل الاستحقاق المقارن للإجلال و الإعظام، و تفضّل بیعث الأنبياء الكرام

و نصب الأوصياءِ العُلَّام، أُلطافاً فيما تناله أيدي العقول و الأوهام... أمّا بعد، فإنَّ علم الفقه عمادُ هذا الدين الأحمديّ كما نصَّ عليه الرسول الأمين، و استفراغ الوسع في تحصيله على سبيل الاحاطه بمجمله و تفصيله فرضٌ على التعيين... ثمَّ لَمَّا كان الكتاب الموسوم بـ «ارشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان» من تصانيف الشيخ الأعظم و الإمام الأكرم... أبي منصور الحسن بن المطهر... أحسن ما صنّفه علماؤنا الماضون في فنّه من مطوّل و موجز و متوسط ترتيباً، و أتمّ ما ألفه سلفنا الصالحون... تنقيحاً و تهذيباً؛ توفّرت الدواعى على شرحه.

فشرحته شرحاً قيّد من عباراته المطلق، و فتح من أبواب اشاراته المغلق، و بيّن مقاصده و تمّم فوائده، سلكت فيه بين نهجى الإيجاز و الإكثار، تجافياً عن ملل الإسهاب و خلل الاختصار... على أنّي معترفٌ بما أنا عليه من قلّة البضاعه و قصر اليد فى الصنّاعه... هذا مع ضيق المجال و تشتتّ البال برمد الأيام و نكد الدهر و معانده أرباب الضلال.

و كان إنشاء الخاطر له بمكّه المشرفه المنوّره المحروسه الموقّره، حين منّ الله علىّ بمجاوره بيته العتيق، فحصل لى به أنس الرفيق و همّه التوفيق. و ذلك عام ١٠٠٢ من الهجره النبويّه و نقله المحمديّه الأحمديّه. و سمّيته «برهان السّداد فى شرح الإرشاد».

أقول و بالله أعتصم ممّا يصمّ، و هو حسبى و نعم الوكيل: قال المصنّف _ قدّس الله روحه و نور ضريحه _ : بسم الله الرحمن الرحيم. اقتداءً بالكتاب العظيم و عملاً بقول النّبىّ الكريم...».

انجام: «و يمكن أن يكون هذا إشارة إلى التفويض إلى الله تعالى و الرضا بالواقع، كيف كان، فأنه لَمَّا رأى الميّت و علم أنّ الله سبحانه اختار موته و حياه الرائي رضى بفعل الله و قضائه؛ حمد الله فقال: الحمد لله الّذى أحيانى فأنه اختار حياتى و لو اختار موتى

لأمتني فالحمد لله على ذلك. و هذا من أعلى درجات الإيمان. و ربما فُسر المخترم هنا بالهالك على غير بصيره، و المعنى على هذا ظاهرٌ من غير تكلف إلى شيء مما ذكر.

نسخه: دارای ۱۶۶ برگ، برگ یکم عطف و سفید است، روی برگ ۲، نام کتاب و مؤلف _ مانا به خط خود او _ چنین نوشته شده است:

«کتاب برهان السداد، فی شرح الارشاد. تصنیف العبد الفقیر إلى عفو الله: محمد بن أحمد بن نعمه الله بن خاتون العاملی. عامله الله بلطفه الخفی و أجراه علی عواید بزه الحفی، بجاه محمد الأمين و آله الأکرمین».

در گوشه همین صفحه، شیخ محمد بن علی بن احمد ابن خاتون، برادرزاده مؤلف تملک خود را نوشته بوده که مع الأسف جمله هایی از آن در صحافی ضایع شده و آنچه باقی مانده این عبارت است: «خاتون العاملی. عفی عنه». مهر: «الواثق بالله [ظ] الغنی: محمد بن علی، الشهیر بابن خاتون العاملی».^(۱) نیز روی همین صفحه: «هو. من عواری الزمان عندی و أنا العبد عبدالنبی النباطی». أيضًا: «کتاب شرح الارشاد شیخ محمد خاتون، به خط نسخ ۲۶ سطری». أيضًا: «بیاد آقا رضا خرید نموده شد».

کاغذ فستقی، جلد تیماج سرخ دارای تُرنج، آستر تیماج قهوه ای، صحافی و تعمیر شده، خط نسخ ۲۶ سطری، متن «ارشاد» و پاره ای از عناوین در هامش به سنگرف نوشته شده، بالای رؤوس مطالب نیز به سنگرف خط کشیده شده است. قطع ۲۰ × ۳۰، متن

ص : ۸۸

۱-۱) روی برگ نخست یک نسخه کتاب «الذریعه» تألیف سید مرتضی علم الهدی _ علیه الرحمه _ این تملک نوشته شده است: «قد اتفق التصرف فيه لأقل العباد محمد بن علی الشهیر بابن خاتون العاملی بمحروسه قزوین من شهر سنه ۱۰۲۷». چند سال بعد نسخه به ملکیت مرحوم محقق سبزواری صاحب «خلافتیه. ش ۳۷۲» درآمده و در بالای همان صفحه نوشته است: «دخل فی نوبه تصرف الفقیر محمد باقر السبزواری». سپس نسخه نسل به نسل تا اوائل سده چهاردهم در خاندان محقق سبزواری _ که کم کم به شیخ الاسلام مشهور شدند _ باقی بوده است تا در ماه شوال المکرم ۱۳۸۳ به دست این جانب رسید.

۱۱ و نیم × ۲۲. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. مانا که نسخه به خط مؤلف باشد و چنان که گفتیم نسخه ما مشتمل بر شرح کتاب طهارت و صلوه است و تا مقصد خامس مندوبات صلوه که در نماز میت است، رسیده و به شرح جمله «و الدعاء عند المشاهده» خاتمه یافته است.

برهان الصادقین: دیباجه برهان الصادقین

«۹۳» البشارات بشارات الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: آقا میرزا ابوالمعالی کرباسی «متوفی ۱۳۱۵» فرزند مرحوم حاج محمد ابراهیم کرباسی اصفهانی، علیهما الرحمه.

کتاب: در سه مجلد کلان است. دو مجلد در مباحث الفاظ و مجلد سوم در ادله عقلیه و خاتمه ای در نصابیح. تاریخ ختم مجلد سوم (۱) نیمه اول سده سیزدهم نزدیک

ص : ۸۹

۱ - ۱) یک نسخه از مجلد سوم این کتاب در اصفهان نزد خاله زاده گرامی، آقای میرزا محمد کلباسی فرزند مرحوم آقای حاج میرزا ابوالهدی به نظر راقم سطور رسید که عیناً دارای مختصات نسخه ما و هم در چند موضع دارای خطوط شخص مؤلف است. از جمله وقف نامه نسخه که در ظهر آن نوشته اند: به تاریخ عید غدیر ۱۲۹۲. تاریخ ختم تألیف از آن نسخه می باشد و آنجا در پایان کاتب خود را محمدباقر بن محمدحسن که از کاتبان بنام اصفهان بوده معرفی کرده، و تاریخ ختم کتابت آن مجلد را روز پنجشنبه از سال ۱۲۸۹ قید نموده است. بنا به اظهار آقای میرزا محمد کلباسی یک مجلد دیگر از بشارات در کتابخانه شخصی آقای حاج سید مصطفی صفائی خونساری در قم بوده که محتمل است مجلد دوم این دوره باشد. شایان توجه این که مؤلف خود در خاتمه مجلد سوم تصریح نموده که از تألیف این کتاب هنگامی فراغت یافته که سنش مشرف به چهل بوده، و تاریخ تولد مؤلف را فرزندش در «البدر التمام» به سال ۱۲۴۷ ذکر کرده، پس ختم تألیف در حدود ۱۲۸۷ می شود و از وضع این دو مجلد که به نظر رسیده به خوبی پیدا است که مؤلف تا اواخر عمر مشغول به تصحیح و تنقیح و تکمیل کتاب خود بوده است. رضوان الله علیه و علیهم.

چهل سالگی مؤلف.

نسخه: مجلد اول است شامل مقدمه ای در تعریف علم اصول تا آخر مبحث مفاهیم. دیباچه ندارد و از آغاز مطلب شروع شده. نسخه بسیار مرتب و تمیز و با خطوط عالی استنساخ شده. مرحوم حاج میرزا ابوالهدی (کلباسی) فرزند مؤلف نیز آن را به دقت تکمیل و تصحیح فرموده است. ظهر نسخه تملک مرحوم حاج میرزا قوام رشتی اصفهانی به تاریخ ۵ ربیع دوم ۱۳۳۲ و مهر او «الراجی قوام الدین بن عبدالرزاق» هست.

«۹۴» بصائر الدرجات

(حدیث _ عربی)

از: شیخ محمد بن حسن صفار قمی، علیه الرحمه.

کتاب: مجموعه احادیث راجعه به علوم و فضائل آل محمد _ صلوات الله عليهم _ است در ده جزء. شامل ۱۸۹ باب (چنان که در نسخه ما شماره گذاری شده). و این نسخه کامل و کبیر بصائر است. کتاب ضمیمه «نفس الرحمن فی فضائل سلمان» و هم جداگانه به طبع رسیده.

نسخه: به خط پیرمحمد مقیم بن پیر نورالدین به فشویه قهاب (ظ). تاریخ ختم کتابت: دوازدهم ماه رجب ۱۰۹۳. در پایان نسخه تاریخ مقابله بیستم محرم ۱۰۵۹ یاد شده و تصحیحات اوائل نسخه به خط مرحوم علامه مجلسی مولانا محمدباقر بن محمدتقی به نظر می رسد. نسخه از کتابخانه خانوادگی است.

«۹۵» بصائر الدرجات

(حدیث _ عربی)

از: شیخ محمد بن حسن صفار قمی.

ص : ۹۰

نسخه: مشتمل بر چهار جزء، و مانا که اختصاری است از نسخه کامل بصائر، و صاحب «کشف الحجب» تنها از همین مختصر یاد کرده است.

کاتب: محمد شریف بن محمد قائمی. تاریخ ختم کتابت جزء دوم: روز دوشنبه دهم ذیقعده ۱۰۵۹، و تاریخ ختم کتابت جزء سوم: ذی الحجه همان سال، و جزء چهارم: روز سه شنبه دوم جمادی....

بقیه تاریخ در اثر بریدگی برگ آخر محو شده است. در برخی جاها حواشی مختصری با رمز «ا ه م سلمه الله» که گویا مقصود ابراهیم است، دیده می شود.

ظهر نسخه نام کتاب و مؤلف و کاتب به خط و امضاء و مهر کاتب نوشته شده. همچنین تاریخ تولد شخصی به نام محمد تقی در یکشنبه غزه ربیع یکم ۱۱۳۸ (۱۱۳۹؟)، و در ظهر برگ آخر تاریخ تولد فاطمه ملقب به خانمی در شب پنجشنبه ۲۶ شوال ۱۱۵۱.

«۹۶» بُغِيهِ الطَّالِبِ فِي مَعْرِفَةِ الْمَفْرُوضِ وَالْوَجِبِ

(فقه و عقائد _ عربی)

از: شیخ جعفر بن خضر جناجی نجفی کاشف الغطاء، علیه الرحمه.

کتاب: رساله مختصری است برای استفاده مقلدین و شامل دو مطلب است. اول در اصول عقائد به طور ایجاز در سه چهار برگ. دوم در مباحث طهارت و صلوه مبنی بر ذکر فتوای محض. (۱)

نسخه: به خط اسمعیل بن حاجی محمد تفلیسی. تاریخ ختم کتابت: نهم صفر

ص : ۹۱

۱-۱) توضیحاً نام کتاب در این نسخه «غنیه الطالب» آمده: [و سمّيتها بُغِيهِ الطَّالِبِ...]، لکن در کتب و فهارس همه جا «بُغِيهِ الطالب» ضبط کرده اند. از این کتاب شریف چند نسخه دیگر نیز در اینجا موجود است.

«۹۷» بهجہ الحدائق

(شرح نهج البلاغه _ عربی)

از: سید علاءالدین محمد بن ابی تراب گلستانه، علیه الرحمه.

کتاب: شرح «نهج البلاغه» سید رضی موسوی _ اعلی الله مقامه _ است که در آن مجموعه ای از خطب و نامه ها و کلمات قصار حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام را گرد آورده. این شرح، شرح صغیر شارح است که بعد از شرح کبیر خود «حدائق الحقائق فی شرح کلمات کلام الله الناطق» نگاشته است. منتخبی از شرح صغیر در هامش برخی از چاپ های قدیم نهج البلاغه به طبع رسیده.

نسخه: تقریباً ثلث اول کتاب است و کاتب دو ثلث این نسخه، مجتهد بزرگ مرحوم حاج سید حسین بن العلامه الکبیر حاج میر ابوالقاسم موسوی، نیای اعلای خاندان نگارنده این فهرست می باشد که در روز پنجشنبه سلخ (یا ۲۹) ماه شعبان ۱۱۳۵ از نوشتن آن فراغت یافته و بقیه را حفید گرامی ایشان مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد برادر دانشور امام مجدد صاحب «روضات الجنات» استنساخ کرده و در ۱۳ ربیع دوم (۱۲۸۳) آن را به پایان رسانیده اند، رحمه الله علیهم اجمعین.

«۹۸» بهجہ المباح

(تاریخ و مناقب _ فارسی)

از: شیخ ابو سعید (ابو علی. خ) حسن بن حسین معروف به شیعی سبزواری، رحمه الله.

کتاب: تلخیصی است از «مباحج المہج فی مباحج الحجج»، تألیف مرحوم قطب الدین کیدری شارح «نهج البلاغه»، در مناقب و معجزات و احوال چهارده معصوم صلوات الله و سلامه علیهم.

نسخه: چند برگ از اوّل و حدود هشت برگ از آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. ظاهراً در قرن ۱۰ _ ۱۱ نوشته شده، اثر تصحیح و مقابله و هیچ امتیازی ندارد و مغلوط است.

«۹۹» البهجه المرضیه فی شرح الالفیه

(نحو _ عربی)

از: جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی.

کتاب: شرح مزجی «ألفیه» ابن مالک است و مکرّر به طبع رسیده و مشهور است.

نسخه: به خطّ نیای بزرگوار، مرحوم آیه الله حاج میر سید علی موسوی مجتهد چهارسوقی فرزند مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد، برادر معظّم امام مجدّد صاحب روضات، رضوان الله علیهم.

تاریخ ختم کتابت: ۱۲۶۹. مهر کاتب: «علی ابن محمد الموسوی». کاتب معظّم، حواشی بسیار از کتب گوناگون در این نسخه آورده. حواشی دیگری نیز از والد ماجد این حقیر، آیه الله آقا میرزا سید محمدهاشم بن آیه الله میرزا سید جلال الدین روضاتی در نسخه هست.

«۱۰۰» کتاب البیان از اوّل طهارت تا آخر صوم

(فقه _ عربی)

از: شهید اوّل، محمّد بن مکّی العاملی، أعلى الله مقامه.

آغاز نسخه که افتادگی دارد: «التّیه مقارنه لغسل الرّأس او متقدّمه».

برخی اوراق حاشیه هایی منقول از مواضع متفرّقه دارد.

ص: ۹۳

نسخه: به خطّ عبدالعالی بن احمد بن مفلح. تاریخ کتابت: آخر نهار یوم السبت خامس (ظ) شعبان ۸۵۷.

«۱۰۱» پنجاه موعظه

(موعظ _ فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: در سرآغاز آن چنین معرفی شده: «اما بعد بدانکه این پنجاه موعظه است از خداوند رحمن به حضرت موسی بن عمران _ علیه السلام _ بدون واسطه جبرئیل علیه السلام و ترجمه آن به فارسی نوشته شده. موعظه اول».

نسخه: به خطّ عبدالوہاب لنجانی. تاریخ ختم استنساخ: ۱۲۷۶. در هامش پایان نسخه چنین نوشته شده: «بنده خاطی عاصی حسین الموسوی البربری به دقت تمام این کتاب را مقابله نمودم و مظنون الصّیحه شد، عمل باین صحیح است برأی مجتهدم، توقع دعاء دارم از عاملین این کتاب در حال حیوه و بعد از مماتم». مهر «عبده حسین الموسوی».

این شخص در ذیل عنوان «رساله عملیہ آقا میر سید حسن مدرّس» نیز یاد شده است. مهر والد ماجد معظّم نویسنده این فهرست، «محمد هاشم بن جلال الدّین الموسوی» ظهر نسخه هست.

«۱۰۲» التّبصره

(فقه _ عربی)

از: آیه الله العظمی الشیخ محمدتقی ابن الحاجّ محمد رحیم ایوان کیفی اصفهانی.

کتاب: در مباحث فقه استدلالی است و چنان که کاتب این نسخه در پایان آن نوشته مشتمل است بر ابواب طهارت و صلوه و بیع و زکوه، یعنی تمام مقداری که تألیف شده

ص : ۹۴

است. این کتاب شریف در «الذیعه ۱۶: ۲۸۳ ش ۱۲۲۸» به عنوان «الفقه الاستدلالی»، نه به نام «التبصره» یاد شده است.

نسخه: به خط «سمی تاسع الأئمه» یعنی محمّد تقی، و در روز آدینه دهم جمادای دوّم ۱۲۸۱ از آن فراغت یافته و تنها شامل کتاب طهارت است، همانند نسخه ناقص دیگری که دیده شد.

اوراق پراکنده اصل خطّ نیای اعلی، مصنّف بزرگوار _ علیه الرحمه و الرضوان _ نیز در دست است.

«۱۰۳» التبصره الجلیّه و التذکره الحسامیّه فی المسائل المهمّه الرّضاعیّه

(فقه _ عربی)

از: حُسام الدین بن جمال الدین طریحی نجفی مسلمی، علیه الرحمه.

ایشان برادرزاده صاحب «مجمع البحرین» و از رجال علمی خاندان گرامی طریحی نجفی بوده و در «روضه نضره: ۱۳۵» به اختصار و در «کواکب منتزه: ۱۵۷ _ ۱۵۸» به تفصیل، یاد شده است. نیز رجوع به «فهرست گلپایگان: ۱۶۸ _ ۱۶۹» شود.

کتاب: پیرامون آداب رضاع «شیر دادن طفل» و مسائل فقهی و حدیث های وارده در آن باب است.

نسخه: به خطّ جانعلی بن احمد خویی تبریزی. تاریخ ختم کتابت: روز یکشنبه اخیر ذیقعدہ ۱۱۵۰ در دارالعلم شیراز. حاشیه های شخص مؤلّف در حواشی نسخه آمده است.

«۱۰۴» التّبیان فی إعراب القرآن

(علوم قرآنی _ عربی)

از: ابوالبقاء محبّ الدین بن عبداللّه عکبری (متوفی ۶۱۶).

کتاب: در إعراب و ترکیب آیات قرآن کریم است و معروف و مشهور به «ترکیب ابی البقاء».

نسخه: چند برگ از آخر ناقص است و ظاهرًا در قرن ۱۱ نوشته شده و دارای آثار مقابله و تصحیح است.

آغاز: «بسم. الحمد لله الذی وقفنا لحفظ کتابه و وقفنا علی الجلیل من حکمه و أحكامه».

انجام موجود: «قوله نار الله، أي هی نار الله... و يجوز أن یكون حالاً من المجرور».

«۱۰۵» تجرید العقائد

(کلام _ عربی)

از: خواجه نصیرالدین محمد، محقق طوسی، أعلى الله مقامه.

نسخه: خط نسخ خوب. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. ظاهرًا در اوائل سده دوازدهم نوشته شده است.

«۱۰۶» تحریر الأحكام الشرعیة علی مذهب الامامیه

(فقه _ عربی)

از: آیه الله علامه حلّی ابومنصور جمال الدین حسن بن یوسف حلّی (متوفی ۷۲۶) أعلى الله مقامه.

نسخه: کامل است و مشتمل بر چهار قاعده.

قاعده اوّل در عبادات تا آخر جهاد.

قاعده دوّم: در عقود تا آخر نکاح. در این موضع کاتب نوشته است: «... تحریر الأحكام فی شرایع الاسلام...» و نام خود را

حسین بن مرتضی حسینی و تاریخ استنساخ

ص : ۹۶

را سلخ جُمادای دوّم ۹۸۲ نوشته.

قاعده سوّم: در ایقاعات از فراق (طلاق) تا آخر اطعمه و أشربه و در پایان، کاتب نام خود را حسین بن مرتضی بن همام الدین حسینی و ختم استنساخ را روز یکشنبه ۱۸ ذی القعدة ۹۸۶ نوشته.

قاعده چهارم: از میراث است تا آخر دیات. در پایان این عبارت است که عیناً نقل می شود: «فرغ المصنّف من کتابته سنه سبع و تسعین و ستمائه الهجریه. قد وقع الفراغ من تحریر «تحریر الاحکام فی مسائل الحلال و الحرام» فی العشر الثانی من الشهر الثالث من الثلث الثالث الداخل فی العام السّابع من العشر التّیاسع المتمّمه للألف، حرّره ابن مرتضی بن همام الدین حسین الحسینی، غفر الله...».

در پاره ای مواضع مختصر حواشی متفرقه دارد. روی برگ اوّل تملک «محمد اشرف الاصفهانی» و مهر او و تملک گنجعلی «ابن مرحوم لطف علی بیکا تو شمالباشی» و مهر او و تملک و مهر پدرش «ابن نجف قلی بیک ناظر بیوتات لطفعلی توشمال» غفر الله ذنوبهما به تاریخ شهر جمادی الاولی ۱۰۸۸ و مهر او «لطف علی است در دو جهان دستگیر ما ۱۰۷۸»، دیده می شود.

«۱۰۷» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوّم، از نکاح تا اطعمه و أشربه و مجلد چهارم، از میراث تا دیات و جمعاً دارای دویست و بیست برگ است.

در پایان کتاب نکاح این چنین است: «تمّ الجزء الثانی من کتاب تحریر الأحکام الشرعیّه علی مذهب الإمامیه، بحمد الله تعالی و منّه، علی ید مصنّفه حسن بن یوسف بن مطهر، فی مستهلّ جمادی الآخره سنه إحدى و تسعین و ستمائه و يتلوه فی الجزء الثالث

منه [الكلام] في الايقاعات، و الحمد لله».

تاریخ پایان تألیف جلد سوم در ماه صفر ۶۹۷، و چهارم در هشتم شوال ۶۹۷.

کاتب: عبد علی بن علاء الدین بن عبدالرحمن بن ح_ل_اره النَّصری «به نون». ختم کتابت جلد سوم: روز آدینه ۱۴ جمادای دوم ۸۵۴، و جلد چهارم در همان سال، بی ذکر روز و ماه.

در اول و آخر نسخه، روی چندین برگ عطف و بدرقه، یادداشت های فراوان به خط کاتب نسخه و سید مساعد بن حسن بن مخزوم الحسینی و فرزند گرامی او سید حسین بن مساعد(۱) و کسان دیگر نوشته شده، و از جمله شهادتی است به تاریخ پنجشنبه ۶ ذی القعدة ۸۷۴.

همچنین تاریخ تولد سید حسین بن مساعد، در روز آدینه ۱۸ جمادای یکم ۸۶۸، به خط پدرش، مکرراً در سه موضع. و تاریخ تولد سومین خواهر ابوینی او؛ فاطمه، روز چهارشنبه ششم جمادای یکم ۸۷۵، و برادر ابوینی آن دو، به نام محمد در شب آدینه نهم ماه رمضان ۸۸۳، همه به خط پدرشان سید مساعد، لیکن بعدها روی برخی نام ها را خط زده اند.

همچنین مطالبی منقول از «ذخیره العالم و بصیره المتعلم، للسید المرتضی، ره» و از «رساله فی تفسیر قولهم فی باب الزکاه: شرط الضمان إِمکان الأداء و الاسلام» که محمد ابن المطهر (لابد جناب فخر المحققین) برای فرزندش یحیی در هشتم محرّم ۷۰۰ نوشته است.

ص : ۹۸

۱- ۱) سید حسین بن مساعد حسینی حائری، صاحب «تحفه الأبرار»، نسابه عالم فرزند عالم و از مشایخ اجازه است. شرح حالش به اختصار در «احیاء الداثر ۷۲ _ ۷۳» و «منیه الراغبین ۴۲۷» و جاهای دیگر هست، و به تفصیل در «جامع الأنساب، بخش چاپ نشده».

اشعار و مطالب گوناگون دیگر نیز در این اوراق هست. همان گونه در سراسر نسخه، حاشیه ها با قید «بخطه» دیده می شود. همچنین حواشی و منقولات از کتب فقهی جناب علامه و دیگران _ علیهم الرحمه _، نیز حاشیه ای از سید حسین بن مساعد روی برگ ۷۲ با تویق «ح م»، باز حاشیه ای به خط عالم جلیل شیخ حسین بن الحسام در پشت برگ ۶۱ با تویق «حسین بن الحسام» نوشته شده، و ایشان عزالدین حسین بن زین الدین علی بن الحسام عینائی عاملی مذکور در «ضیاء لامع ۴۹» می باشد.

در ظهر برگ ۱۵ روبروی مسأله «ز _ لو تزوج حُرُّ بأمه اثنین» صورت خوابی که جناب علامه مصنف از پدر بزرگوار دیده اند، به خط کاتب نسخه، به این عبارت دیده می شود:

«بخطه: رأیت فی التَّوم بعد وفاه والدی _ رحمه الله _ کأننی أبحث أنا و إیاه هذه المسئله و نقل الخلاف فیها و أن السید منع الإباحه هنا و الشیخ جَوَّزها. فقلت له أنا فی المنام: الوجه ما قاله السید، لأنَّ سبب البضع لا يتبعض، فلو حلَّت هنا لتعدَّد السبب بالملك و الإباحه. فقال _ رحمه الله _ : هذا غلط! لأننا لا نقول: يستباح بعضها بالملك، بل هی حرام بجملتها... الإباحه يحصل التحلیل فی الجمیع».

«۱۰۸» نسخه دیگر

نسخه: جزء سوم و چهارم کتاب است، از اول کتاب نکاح تا آخر. نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست و اثر تصحیح و مقابله و حاشیه ندارد.

تعداد اوراق به طوری که در بالای صفحات نوشته شده ۳۲۸ ورق، و فهرست مباحث در آغاز نسخه آمده است.

«۱۰۹» تحرير القواعد المنطقيه في شرح الرساله الشمسيه

(منطق _ عربي)

از: قطب الدين محمد بن محمد رازی معروف به ملا قطب تحتانی (متوفی ۷۶۶).

کتاب: معروف و متداول و مورد بحث و درس طلباب علوم بوده و مشهور است به «شرح شمسيه» که مقصود شرح رساله «الشمسيه» تأليف نجم الدين عمر بن علي قزوینی معروف به کاتبی است (متوفی ۶۷۵) و مکرر با حواشی و تعليقات گوناگونش به طبع رسیده.

نسخه: نام کاتب و تاريخ کتابت ندارد. دعائي روی برگ اول به خط و امضاء محمد کریم دربندی به تاريخ ۱۶ شوال ۱۱۸۱ نوشته شده. احتمالاً این شخص کاتب نسخه است. حواشی گوناگون در همه جا دیده می شود.

«۱۱۰» تحفه الأبرار المتلفظ من آثار الأئمة الأطهار لتنوير قلوب الأخيار

(فقه _ فارسی)

از: حاج سید محمدباقر بن محمد نقی (به ن) موسوی شفتی بیدآبادی، حجه الاسلام، أعلى الله مقامه.

کتاب: مشتمل است بر یک مقدمه در مسائل اجتهاد و تقلید و سه باب در مقدمات صلوه و افعال صلوه و خلل و احکام شکوک. تاريخ تأليف ندارد.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاريخ آخر نسخه، سنه ۱۲۴۸ می باشد. روی برگ اول مرحوم آقای حاج سید جعفر فرزند گرامی مؤلف _ عليهما الرحمه _ نوشته اند که این نسخه از

ص : ۱۰۰

منافع مزرعتین موران و طهرانجی وقف بر طلاب اصفهان گردید بر حسب وصیت مرحوم بهرام بیگ، و تاریخ ۲۰ جمادای دوّم ۱۳۰۴ می باشد.

«۱۱۱» تحفه الأخیار شرح مونس الابرار

(مدایح _ فارسی)

از: شیخ الاسلام مولانا محمد طاهر بن محمد حسین شیرازی نجفی قمی، علیه الرحمه صاحب «تحفه عباسی. ش ۱۱۶».

کتاب: شرح قصیده رائیه فارسی هزاربیتی مؤلف است در مدح امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیهماالسلام و ردّ بر صوفیه و نیمی از آن چاپ شده است.

نسخه: نیمی از آن به خطّ مرحوم آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین بن محمد مسیح روضاتی، نیای نگارنده این فهرست، و نیمی دیگر به خط کاتب خوش خطی است که به دستور آن مرحوم نوشته و استنساخ آن ناتمام مانده است.

«۱۱۲» تحفه الخاقان

(تفسیر _ فارسی)

از: میرزا محمدباقر (نوّاب _ نوّاب السالکین) لاهیجانی اصفهانی، علیه الرحمه متوفی سوم ماه شعبان ۱۲۴۸.

نسخه: قسمت اوّل از مجلّد اوّل از پنج مجلّد کتاب است، (۱) در امور عامّه پیغمبران. سرآغاز این جلد را مؤلف به نام فتحعلی شاه قاجار موشّح کرده است. نام کاتب و تاریخ کتابت به نظر نرسید. لکن پیداست که در زمان مؤلف (اوائل قرن ۱۳) نوشته شده

ص : ۱۰۱

۱- ۱) اول: تفسیر آیات قصص. دوم: آیات احکام. سوم: آیات معارف. چهارم: آیات موعظ. پنجم: آیات وعید. «مکارم الآثار ۴: ذیل ش ۶۵۲» و تعلیقات پس از چاپ.

و صفحه اول دارای سرلوح معمولی و سایر صفحات جدول کشی شده و اثر مقابله و تصحیح مطلقاً ندارد.

«۱۱۳» نسخه دیگر

نسخه: جزء دوم از کتاب قصص است. شامل قصه قارون تا قصه هاروت و ماروت و بحث امور عامه پیامبران و علت بعثت و شمار انبیاء علیهم السلام.

نسخه اصل خط مؤلف است، لکن بی نام و تاریخ.

«۱۱۴» تحفه الرضویه

(مناقب _ فارسی)

از: ملا نوروز علی بن محمدباقر واعظ مشهدی معروف به فاضل بسطامی.

کتاب: در چهار باب و یک خاتمه است، در احوال حضرت امام علی بن موسی الرضا علیهما السلام و ثواب زیارت آن حضرت و کرامات و معجزات و آداب زیارت و فوائد گوناگون دیگر، به نام محمد شاه قاجار تألیف شده و به طبع رسیده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. از کتابخانه مرحوم آقای حاج میرزا سید محمدباقر توی سرکانی، و در داخل جلد، تاریخ سفر مشهد خود را به سال ۳۷ _ ۱۳۳۶ قمری ضبط کرده اند.

«۱۱۵» تحفه السلطان

(فقه _ فارسی)

از: ملا محمدحسین غلام، علیه الرحمه.

کتاب: مشتمل بر یک مقدمه است در تفسیر آیه شریفه وضوء، و فصل اول در نقل ادله و اقوال علماء سنی و رد آنان در همین موضوع، فصل دوم در افعال واجبی وضوء،

ص: ۱۰۲

فصل سیم در افعال سنّی وضوء، خاتمه در بیان بعضی از احکام و مسائل وضوء. تاریخ ختم تألیف: شب غزّه ذی الحجّه ۱۱۱۹.

نسخه: به خطّ نسخ زیبای کاظم بن نقی مؤذن قزوینی. تاریخ ندارد. حواشی محققانه ای به امضاء «د، ر، عفی عنه» در نسخه هست. صفحه اوّل کتاب دارای یک سرلوح ممتاز و همه صفحات جدول کشی شده است.

تحفه شاهجهانی: حاشیه تهذیب المنطق

«۱۱۶» تحفه عباسی

(کلام _ فارسی)

از: عالم متبحّر و فقیه محدّث جلیل القدر آخوند ملا محمد طاهر بن محمد حسین شیرازی أصل، نجفی منشأ، شیخ الاسلام و مقیم قم _ علیه الرحمه _ که همانجا به سال ۱۱۰۰ وفات یافت و در قبرستان قدیم مقابل صحن مطهر، جنب مرقد زکریّا بن آدم به خاک رفت. مؤلفاتش بالغ بر ده جلد است و «تحفه الأخیار» او در سال ۱۳۷۷ به طبع رسید و عموم آثارش نسخه های خطّی است و بعضی از آنها نیز در این فهرست آورده خواهد شد. مانند «حقّ الیقین. ش ۳۵۲» و «کتاب الأربعین». شرح حالش اجمالاً در «ریحانه ۳: ۳۲۰» و رساله سعیدیّه در «دومین دو گفتار» این جانب «چاپ اصفهان، ۱۳۸۶» موجود است.

تکمله: تاریخ فوت را که پیشتر ۱۰۹۸ نوشته بودیم، برگرفته از ضبط مرحوم محدّث نوری در دو کتابش «فیض قدسی» و «خاتمه مستدرک» و به پیروی از او در «ذریعه» و «ریحانه» و «روضه نضره» بوده و در کتاب شریف «روضات» تاریخی نوشته اند. تاریخ درست و دقیق را مرحوم خاتونابادی در «وقائع السنین: ۵۴۶» در وقائع سال

ص: ۱۰۳

یکهزار و یکصد تمام، این گونه رقم زده است:

«فوت آخوند مولانا ملا محمد طاهر شیخ الاسلام قم، در هشت ساعتی شب جمعه بیست و سوم ذی قعدة سنه هزار و صد هجری. عمر او صد سال بود».

نیز، در سرآغاز نسخه کتاب «حجّه الاسلام فی شرح تهذیب الأحکام» مرحوم آخوند ملا محمد طاهر، که سال ها پیش از این در ضمیمه کتاب «ترتیب التهذیب» چاپ لوحی شد، شرح زیر به امضای «فتحعلی، عفی الله عنه» نوشته شده است:

«مات _ رحمه الله _ فی سنه المائه بعد الألف و دفن _ طاب ثراه _ بقم».

طاهر، آن رونق شریعت و دین چون از این خاکدان به آیین رفت

شرع چون شد ز فوت او کاسد عقل گفتا که: رونق دین رفت»

«رونق دین رفت» مطابق است با یکهزار و یکصد تمام.

پس از چاپ شرح حال ملا محمد طاهر در «روضه نضره: ۳۰۲» ناشر «کواکب منتشره: ۳۹۶» مرحوم آخوند را در آنجا نیز تجدید عنوان کرده اند، ولی تاریخ در جنب نامش «م ۱۱۵۰» اشتباه چاپ شده و سال ۱۱۰۰ هم پایان سده یازدهم است. برای آگاهی بیشتر از آثار ملا محمد طاهر به «فهرست مجلس ۲۳: ۳۲۰» و «فهرست کتابخانه مرعشیه ۱۱: ش ۴۰۱۴» رجوع فرمایند.

کتاب: اصول دین است به زبان ساده با دلائل روشن که مؤلف در مبحث توحید به ذکر عجائب خلقت پرداخته و حکمت های گوناگون نظام طبیعت را شرح داده و از نتایج کائنات سخن گفته و حکم و فوائد فصول چهارگانه، گردش آفتاب و ماه و بروج، شب و روز، ستارگان، زمین، کوه ها، قوه کهربا، زیق، اختلاف شب و روز، عجائب کشتی ها، دریاها، معادن، انواع درختان، گیاه ها، آب ها، حیوانات، وزیدن بادهای ابرها، باران و برف و تگرگ، صاعقه، خلقت انسان، و... هر یک را به تفصیل یا اجمال بیان

کرده و سپس به ذکر دلایل کلامی در مبحث توحید و سایر مباحث پرداخته است.

نیمه اول کتاب تنها اختصاص به توحید دارد و در مبحث نبوت، بیش از دو سه صفحه گفتگو نکرده، وارد امامت شده، در این باره نیز نسبتاً به تفصیل سخن رانده و گزیده مثالب اعداء و مناقب و احوال ائمه اطهار علیهم السلام را بیان نموده و وارد مبحث معاد شده، و بالاخره شروحاتی مختصر پیرامون عدد کبائر و مسائل نماز نگاشته و کتاب را خاتمه داده است. عناوین مباحث جزئی کتاب به نحو سؤال و جواب چنین است: [اگر پرسند که... پس بگو که...].

این کتاب در «ذریعه ۳: ۴۵۲ شماره ۵ و ۱۶۴۴» یاد شده و نسخه ای از آن را نزد مولوی ذاکر حسن هندی و نسخه دیگری را در کتابخانه راجه سید محمد مهدی فیض آبادی نشان داده اند. از نام کتاب برمی آید که آن را برای شاه عباس دوم نوشته است، همان گونه که پس از آن کتاب «عطیه ربّانی و هدیه سلیمانی» را به نام شاه سلیمان تألیف کرد.

آغاز: «بسم... الحمد لله رب العالمین و الصلوه و السلام علی محمد و آله الطاهیرین. و بعد، بدان ای عزیز من و آگاه باش که دنیا موضع راحت و محلّ فراغت نیست. بلکه دنیا مزرعه آخرتست... بدانکه معرفت اصول دین مرتبه اش از همه طاعتها و عبادتها بالاتر است.. و چون رساله ها که درباره معرفت نوشته اند مشکل و دشوار بود در فهم، بنابراین؛ محتاج إله قادر محمد طاهر این رساله را ترتیب داد، و آن را بر عبارات ظاهره و دلایل واضحه بقانونی که از انبیاء و ائمه معصومین علیهم السلام منقولست مشتمل ساخت... و آنرا به «تحفه عبّاسی» موسوم گردانید... ای عزیز من: اگر پرسند که اصول دین چند است؟ بگو پنج است... اگر پرسند...».

انجام: «و مشهور اینست که بجای (الحمد) یکبار (سبحان الله و الحمد...) کافست، اما احتیاط اینست که تمام سه بار گفته شود. تَمَّت الرِّسَالَةُ «التحفه العباسیه» من تصنیفات مولانا محمّد طاهر القمی... فی تاریخ صفر المظفر ۱۲۷۳...».

نسخه: دارای ۹۶ برگ که ۴ برگ از اول و ۳ برگ از آخر نونویس و به خط نیای گرامی، عالم متبّع محقق بزرگوار، حجّه الاسلام حاج میر سید محمّد چهارسویی^(۱) است به تاریخ ماه صفر ۱۲۷۳، و بقیه در اواخر قرن ۱۱ یا اوائل قرن ۱۲ نوشته شده. خط نسخ ۱۴ سطری، کاغذ اصفهانی و ترمه، عناوین به شنگرف، قطع ۱۳ و نیم × ۱۸ و نیم، جلد تیماج مشکی نو.

«۱۱۷» تحفه الغریب فی الکلام علی مغنی اللیب

(نحو - عربی)

از: بدرالدین محمّد بن ابی بکر بن عمر دمامینی، متولّد ۸۶۳ در اسکندریّه، متوفی ۹۲۸ در گلبرجای هند.

کتاب: شرح «مغنی اللیب عن کتب الأعاریب» ابن هشام است به «قال - أقول» و دارای نکات ادبی و تاریخی فراوان ممتازی است، و این دوّمین شرح شارح است که در شهر

ص: ۱۰۶

۱- ۱) متولّد ۲۱ محرم ۱۲۲۲ در خوانسار، متوفی ۲۸ ماه رمضان ۱۲۹۳ در اصفهان، مدفون در تکیه مادر شاهزاده، خارج بقعه در بالای سر پدر علامه بزرگوارش مرحوم آیه الله حاج میرزا زین العابدین موسوی. در کتابشناسی هیچ یک از علماء متأخر این سامان به پایه او نرسیده اند، صدها نسخه خطی در چندین کتابخانه به نظر نگارنده رسیده که تمام یا قسمتی از آنها به خط آن مرحوم بوده و بسیاری از آن آثار در همین فهرست ذکر شده است، و ایشان این خصیصه را از پدران دانشمند خود به ارث برده اند. امام مجدّد صاحب «روضات الجنات» از تبخّر و مهارت این برادر دانشور در تألیف کتاب شریف خود استفاده فرموده اند.

نهر واله از بلاد هند به دستور سلطان آنجا نوشته، و به قول «کشف الظنون» در ۹۱۸ از آن فراغت یافته است.

دمامینی شرح سومی هم به صورت مزجی بر مغنی نوشته و چون به حرف فاء از باب اول رسیده وفات یافته و همین شرح ناتمام و مهم است که به سال ۱۳۰۵ در هامش مجلد اول حاشیه مغنی شُمْنی «المُنصف من الکلام» بدون خطبه و دیباچه چاپ شده است، چنان که در چاپ تصویری قم «حوالی ۱۴۰۵» دیده می شود. اما در «معجم المطبوعات: ۸۸۰» که اصل همان یک چاپ را ذکر نموده، آغاز خطبه دمامینی را به چند کلمه آورده که لابد از نسخه ای خطی یا جای دیگری گرفته است.

در چاپ های سنگی تبریز و طهران مغنی که تمام صفحات پر از حواشی گوناگون است، هم از تحفه جای گفتگو و هم از شرح ناتمام دمامینی نقل شده است بدون تعیین و تبیین.

نسخه: یک برگ از آغاز و چند برگ از آخر و قدری از وسط ناقص است و به چند گونه خط نوشته شده و به آخر باب اول رسیده است. پس نیمه اول کتاب می باشد.

«۱۱۸» التحفه القوامیه فی فقه الإمامیه

(فقه، منظوم _ عربی)

از: میر قوام الدین محمد بن محمد مهدی حسنی سیفی قزوینی _ علیه الرحمه _ از علمای بزرگوار بسیار پر کار موفق با ذوق و سلیقه ممتاز و ذوق شعری فارسی و عربی و همه گونه خط خوش به سر حد کمال، در تمام دوران شاه سلطان حسین صفوی و نادر افشاری، از خاندان سیفی حسنی قزوینی.

ص: ۱۰۷

در «کواکب منتره: ۶۰۳ _ ۶۰۵» که شرح حال و آثارش را نوشته اند، تاریخ فوتش را ۱۱۵۰ ذکر کرده اند که مأخذی ندارد و نسبتش را هم آنجا و هم در عنوانِ فرزندش میر عبداللّه (ص ۴۶۵)، حُسنی نوشته اند که نادرست است و سادات سیفی قزوینی حسنی (بفتح حاء) هستند. همچنان که در نسخه اصیل کتاب مورد بحث و هم به خطّ شریف خود میر قوام الدین در «بیاض محمد شریف بن ملاّ روح اللّه الجیلانی» موجود نزد این حقیر، صریحاً و واضحاً «حسّنی» است. و کذلک در نسخه اصیل «اجازه کبیره مرحوم سیّد عبداللّه جزائری» به خط فرزندش مرحوم سیّد بهاءالدین محمّد (ق ۱۲۲). مع الوصف در اجازه چاپ آقای سماوی حائری (ص ۱۶۵) در متن «الحسینی» آورده و در حاشیه فرموده اند که: «فی کلا [کلتا] النسختین: الحسنی، و ما أثبتّه من کتب التراجم!»

کتاب: منظومه ای است در فقه، مشتمل بر چهار رُبع، که در آن کتاب «اللّمعه الدمشقیّه» شهید اوّل _ رضوان اللّه علیه _ را در شهر قزوین به نظم در آورده و این رباعی که از خود ناظم است و در ذیل فهرست کتابش که در آغاز همین نسخه نوشته شده، مُبین شمار ابیات هر ربع از منظومه می باشد، و پس از آن مقدمه کوتاهی به نثر:

این «تحفه» کزو شود مسائل مفهوم قدرش باشد بر اهل دانش معلوم

از «لمعه منظومه» و «علم منظوم» «فقه منظوم» همچو «عقد منظوم»

۱۱۸۶ ۱۱۷۶ ۱۳۲۱ ۱۲۱۰

نسخه: در کمال نفاست و صحت است و پیدا است که مؤلف خود آن را به منظور پیشکش به شاه سلطان حسین نویسانده و شخصاً تصحیح کرده و سپس به انواع آرایش ها تزئین و آراسته است. مع الأسف برگ اوّل منظومه را که دارای لوح و تهذیب بوده، در همان زمان ها بریده و برداشته اند با تزیین های دیگر.

ص: ۱۰۸

در آخرین صفحه، شخص ناظم این چنین نوشته است:

«بلغ قبلاً سنه ۱۱۱۷، و كتب العبد الداعي لدوام الدوله القاهره: ناظم الرساله، حامداً مصلياً مسلماً مستغفراً».

کاتب نسخه: محمد نصیر بن محمد شریف طالقانی. تاریخ استنساخ: ۱۱۱۶.

«۱۱۹» نسخه دیگر

نسخه: به خط هادی بن مهدی است و در پانزدهم محرّم الحرام ۱۲۴۹ از کتابت آن بیاسوده، و کامل است.

«۱۲۰» تدبیر المعاش لتحصیل زاد المعاد

(طب _ عربی)

از: نامعلوم. (چند کتاب از قبیل «کشف الظنون» و ذیل آن و فهرس برخی از کتابخانه ها را نگاه کردیم، چنین نامی به نظر نرسید.)

کتاب: مختصر مفیدی است در علم طب و حفظ الصحه مشتمل بر یک مقدمه در تعریف طب و شش مقاله و یک خاتمه. در دیباچه این فائده را آورده:

«و ما حکى الثعلبى فى تفسير قوله تعالى «و كلوا و اشربوا و لا تسرفوا» من ان الرشيد كان له طيب نصرانى حاذق فقال لعلى بن الحسين بن واقد: ليس فى كتابكم من علم الطب شىء و العلم علمان علم الأبدان و علم الأديان فقال له على: جمع الله الطب فى نصف آيه من كتابه و هو قوله «و كلوا و اشربوا و لا- تسرفوا» فقال النصرانى: فلا يروى عن نبيكم شىء من الطب، فقال على: جمع رسول الله صلى الله عليه و سلم الطب فى كلمات و هو قوله: «المعده بيت الداء و الحميه رأس كل دواء و أعط كل بدن ما عودته». فقال

ص: ۱۰۹

النصرانی: ما ترک کتابکم و لا رسولکم لجالینوس طبا.

نسخه: به خط نستعلیق و یک دو برگ از اول و مقداری از آخر ناقص است.

آغاز موجود: «و الارضین و ما فیهن خصوصاً فی خلق نفسه».

انجام موجود: «حرف الواو. ورد. أجوده شدید الحمرة... ینفع من برد المعده و الكبده و سوء الهضم فاذا».

به علت نقص نسخه، نام مؤلف و نام کاتب و تاریخ استنساخ معلوم نشد و نام کتاب در برگ دوم متن موجود است. تاریخ کتابت تخمیناً قرن دهم به نظر می رسد.

«۱۲۱» تذکره خواص الأمم فی معرفه الأئمه

(مناقب _ عربی)

یا: «تذکره الخواص من الأمم فی ذکر مناقب الأئمه». حدود سال ۷ _ ۱۲۸۵ ق چاپ شده است، به چاپ سنگی در طهران.

از: شمس الدین ابوالمظفر یوسف بن قرغلی واعظ حنفی معروف به سبط ابن _ الجوزی متولد ۵۸۱ یا ۵۸۲، متوفی ۶۵۴ در دمشق.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت و اثر تصحیح و مقابله ندارد. این نسخه با نسخه چاپ سنگی مختصر اختلافاتی دارد و اگر چه خود نیز مغلوپ است، اما برای مقابله با چاپی مفید خواهد بود.

«۱۲۲» تذکره الفقهاء

(فقه _ عربی)

از: آیه الله علامه جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر حلی (متوفی ۷۲۶)، رحمه الله.

نسخه: جزء ۱۲ و ۱۳ کتاب است از آغاز اجاره تا آخر کتاب الوقف. تاریخ ختم

ص: ۱۱۰

تألیف جزء ۱۲ چنان که در این نسخه آمده: پنجم شوال ۷۱۵ در حله، و تاریخ ختم استنساخ این جلد: ۲ ربیع الاول ۱۲۳۴. تاریخ ختم تألیف جزء ۱۳ در این نسخه: ۱۶ جمادی الاولى ۷۱۶ در سلطانیه و این جزء، تاریخ استنساخ ندارد و نام کاتب مطلقاً به نظر نرسید و اثر تصحیح و مقابله و تحشیه و امتیازی ندارد.

«۱۲۳» ترتیب اختیار الرجال

(رجال _ عربی)

از: ملا عنایه الله کوپایی اصفهانی، علیه الرحمه.

کتاب: در عنوان «تلخیص الأقوال. ش ۱۸۱» شرحی پیرامون علم رجال نوشته ایم. یکی از قدیمی ترین کتاب هایی که در این علم تألیف شده، «رجال کشی» است که آن را «معرفه الناقلین عن الأئمه الصادقین» خوانده اند.

نویسنده این کتاب، ابو عمرو محمد بن عمر بن عبدالعزیز کشی از دانشمندان امامیه و در طبقه مرحوم شیخ کلینی (متوفی ۳۲۹) بوده است. پس از کشی، شیخ الطائفه أبو جعفر طوسی قدس سره (متوفی ۴۶۰)، کتاب او را به سال ۴۵۶ در نجف اشرف تلخیص و بر هفت جزء تقسیم کرد. تلخیص شیخ به نام «اختیار الرجال» خوانده می شود، لکن چون از اصل کتاب کشی قرن ها است خبری نیست، اکنون «رجال کشی» را بر همین انتخاب شیخ اطلاق می کنند، و در کتب رجال نیز آن را به رمز «کش» مشخص می نمایند.

پیرامون اصل و منتخب این کتاب در «ذریعه ۱: ۳۶۵ و ۱۰: ۱۴۱» و «فهرست دانشگاه ۲: ۴۸۲ ببعده» و جاهای دیگر سخن رفته است و چون «اختیار الرجال» شیخ که از زمان خود او مورد توجه واقع شده ترتیبی در نام راویان نداشت و استفاده از آن بسی

ص: ۱۱۱

دشوار بود، چند تن از دانشمندان به ترتیب این کتاب همت گمارده و در «ذریعه ۴: ۶۶» و «فهرست دانشگاه ۲: ۴۹۹» معرفی شده اند. (۱)

از جمله این دانشمندان، مرحوم ملاّ عنایه الله کوپایی اصفهانی شاگرد مولانا احمد مقدّس اردبیلی و آخوند ملاّ عبدالله شوشتری اصفهانی و شیخ بهائی است _ رحمه الله علیهم اجمعین _ . وی در رشته علم رجال بسیار رنج برده و کارهای سودمند گرانمایی به انجام رسانده است. از گزارش زندگانی او جز اندکی که از «روضات الجنات: ۴۰۳» و آثار خود او به دست می آید، اطلاعی نداریم و آنچه در «مستدرک الوسائل» و «فوائد رضویّه ۱: ۳۴۲» و «ریحانه الأدب ۳: ۳۲۶» و جاهای پراکنده «ذریعه» و «فهرست دانشگاه» گفته اند، چیزی سوای همان مطالب نیست، چنان که حاج ملاّ علی طهرانی قدس سره نیز در «توضیح المقال: ۶۱ _ تاریخ تألیفش ۱۲۹۹» چند سطر که درباره این دانشمند نوشته به استناد تألیفات رجالی اوست، گوید: «و منهم: المولی عنایه الله: کتابه «مجمع الرجال» من أقوى الشواهد علی عروجه أقصى مدارج الفضل و الکمال و زیاده غوره و تعمقه فی علم الرجال. و رأیت أيضًا له حواشی علی «نقد الرجال». و له أيضًا ترتیب النجاشی و الکشّی و الحواشی علیه».

در «روضات: ۴۰۳» فرماید که: «فاضل ثقه أمين، زکّی الدّین عنایه الله... قهپایی اصفهانی رجالی ملقب به زکّی نجفی که اصل و ریشه او و محلّ تحصیلش در نجف اشرف بوده...».

بعد، آثار او را برشمرده، و از بعض ارکان نقل فرموده که او دانشمندی محقق و در

ص: ۱۱۲

۱- ۱) «اختیار الرجال» با غلط های بسیار به سال ۱۳۱۷ به اهتمام مرحوم شیخ علی محلاتی در بمبئی چاپ حروفی شده و بر این کتاب، مرحوم میرداماد (متوفی ۱۰۴۰) تعلیقات فراوانی نوشته است «ذریعه ۶: ۸۸». مجدّدًا اختیار و همچنین تعلیقات در این اواخر به طبع رسید.

علم رجال بسیار وارد و دلیر بود. سپس شاگردی او را نزد سه دانشمند یاد شده از «مجمع الرجال» استنباط نموده و افزوده اند: «وی معاصر امیر سید مصطفی تفرشی صاحب «نقد الرجال» بود و با او حکایت ها دارد که در اینجا نمی آورم و شاید در ترجمه سید به پاره ای از آنها اشارت کنم». اما آنجا هم چیزی یاد نشده است.

از آثار ملاً عنایه الله این کتاب ها موجود و هیچ یک به طبع نرسیده است: ۱- «ترتیب رجال کشی» که همین کتاب مورد گفتگو است. ۲- «ترتیب رجال شیخ طوسی». ۳- «ترتیب فهرس شیخ طوسی» که از هر دو در «مجمع» یاد کرده. ۴- «ترتیب رجال نجاشی» که نام همه اشخاص مذکور در آن را چه با عنوان و چه در ذیل عنوان دیگران به ترتیب حروف گرد آورده و از خود نیز تعلیقات سودمند بر کتاب افزوده است. نسخه این ترتیب نزد حاجی نوری و نسخه دیگر نزد آیه الله آقا سید حسن صدر در کاظمین بوده: «ذریعه ۴: ۷۰». ۵- حاشیه بر «نقد الرجال». نسخه آن را صاحب «توضیح المقال» دیده است: «توضیح: ۶۲». «ذریعه ۶: ۲۲۸» دیده شود. ۶- «مجمع الرجال». قهپایی پس از کوشش هایی که در علم رجال و ترتیب کتاب های آن نمود، کتابی مبسوط و بزرگ به ترتیب دقیق درین علم نوشته و هر چه در کتب رجال سابق بود در اینجا جمع آوری کرده «مجمع الرجال» نامید و به سال ۱۰۱۶ از تألیف آن فراغت یافت. (۱) نسخه اصل این کتاب که به خط مؤلف و پر از حواشی اوست در یک جلد قطور اکنون نزد صاحب «ذریعه» موجود و نویسنده آن را زیارت کرده است. برای توضیح بیشتر رجوع شود به

ص: ۱۱۳

۱- ۱) مؤلف در پایان کتاب از شاه عباس اول تجلیل کرده و از جمله گوید: «الْحَدَى خَصَّه اللهُ تَعَالَى مِنْ بَيْنِ الْمُلُوكِ بِصَحِيحِ الْإِعْتِقَادِ وَ كَمَالِ الْعَقْلِ وَ وَفْقِهِ عَلَى إِعْلَاءِ كَلِمَةِ الْفِرْقَةِ النَّاجِيَةِ...»، و پس از دعای شایسته در حق او، تاریخ ختم تألیف را در دارالسلطنه اصفهان در سحر شب دوشنبه ۲۳ جمادای دوم ۱۰۱۶ نوشته است. رحمه الله علیه.

«الذریعه ۱: ۳۶۵ و ۴: ۶۵ تا ۶۷ و ۶: ۲۲۸ و ۱۰: ۱۳۸» و «فهرست دانشگاه ۲: ۴۸۲ بعد». (۱)

«ترتیب اختیار الرجال» را قهپایی بر این روش نوشته که ابتدا پس از دیباچه کوتاهی، عین حدیث های مذکور در اول «إختیار» را نقل و سپس شروع به ترجمه ها نموده، کنیه های مصدر به «ابن» و بعد مصدر به «أب» و سپس اسامی را به ترتیب حروف أَلِفبا آورده و ترجمه های کتاب را به یونس بن یعقوب تمام کرده و در پایان، مختصری مشتمل بر نام و نسب مؤلف و تاریخ اتمام کتاب «ظهر دوشنبه ۱۷ محرم ۱۰۱۱» نوشته است.

«ترتیب» در «ذریعه ۴: ۶۶» یاد شده و نسخه خط مؤلف را در کتب موقوفه شیخ عبدالحسین طهرانی در کربلا و نسخه دیگر را در کتابخانه آقا سید حسن صدر _ رحمه الله علیهما _ نشان داده و فرموده اند که نسخه خط مؤلف مشتمل بر حواشی کثیره ای از خود او و به خط او است و در آخر آنها رمز نام خود را «ع» نهاده است.

آغاز: «بسم... الحمد... و بعد؛ لما كان كتاب «إختيار الرجال» المتجزى على سبعة أجزاء للشيخ الأجل... محمد بن الحسن الطوسي... الموضوع لذكر رجال الخاصة «ظ» و بیان حالهم بالروایات الواردة فیهم و أقوال المعتمدين فی هذا الفن المنتخب من كتاب الشيخ المتقدم أبی عمرو... الكشی... فی معرفه الرجال من العامه و الخاصه... المشهور بكتاب الكشی لانتخابه منه؛ غیر مرتب، و كان یترتب علیه الأمور العظام من الإشتباه فی الرجال و عدم سهوله تحصیل المطلب و تمام معرفه حاله حیث كانت متفرقه فیہ و غیرها،

ص: ۱۱۴

۱- ۱) این کتاب شریف به همت والای عالم عامل محقق جلیل حاج سید ضیاءالدین علامه فانی اصفهانی «متوفی در ماه شوال ۱۴۱۹» در هفت مجلد در چاپخانه های اصفهان به طبع رسید و در سال ۱۳۸۸ ق، خاتمه یافت. جزاه الله تعالی خیرًا.

تشرّفَتْ بترتیبہ علی ترتیب حروف الہجاء بعین عبارتہ بغیر تغییر فیہا إلا ما یلزمہ من ذکر کلّ رجل متّصل بآخر فی عنوان بما یخصّ بہ و التزام ذکر کلّ رجل غیر معنون یفہم مدحہ فی الكتاب من روایہ أو قول بعنوان، بل إلتزام ذکر کلّ ما یظہر من ذکرہ فایدہ من مدح أو ذمّ فی المحلّ المناسب لہ؛ إیفاءً لحقّہ، و كذلك المذكور بالذمّ... و أوردت المصدر بالکنی و الألقاب فیہ مقدّمًا مرتّٰیا لتناسبہ للمصدّر بالألف... و أنا العبد عنایت اللّٰہ بن شرف الدین القهبائی الزکیّ النجفی حامدًا مصلّٰیا. حمدویہ بن نصیر الکشیّ...».

انجام: «قد تمّ ترتیب هذه النسخة الشریفه علی حروف الہجاء المسمّیہ باختیار الرجال للشیخ الجلیل الطوسی من کتاب الشیخ أبی عمرو.. المشہور بالکشی لانتخابہ إیّاه منہ، علی ید مرتّبہ أقلّ خلق اللّٰہ تعالیٰ و أحوجهم إلی رحمته عنایت اللّٰہ بن شرف الدین بن محمود بن شرف الدین علی.. القهبائی أصلًا الزکیّ لقبًا النجفی توطّٰنًا، و فقی اللّٰہ علی الرجوع إلیہ... فی ضحوہ یوم الاثنین سابع عشر شهر محرّم الحرام سنہ حادی عشر و الف... ببلدہ اصبهان... و الحمد للّٰہ».

***

نسخہ: دارای ۱۶۲ برگ کہ بہ خطوط گوناگون نسخ و نستعلیق و شکستہ ۲۱ سطری. گمان می رود برخی از اوراق بہ خطّ مؤلف باشد، و یادداشت هایی کہ در کنار پارہ ای از صفحات هست (۱) مؤید این گمانست.

روی برگ ۱ نام کتاب «منتخب رجال کشی» و سپس وقفنامہ ای بہ خطّ و مهر محمد کاظم بن مرحمت و مغفرت پناه حاجی میرزا محمد صادق گلستانہ الحسنی الحسينی بہ

ص : ۱۱۵

(۱-۱) از این گونه یادداشت ها: «انشاء اللّٰہ تع حدیث... ازینجا زده شود؛ و در ذیل... نوشته شود کہ خیلی مناسب است».

تاریخ غره صفر ۱۲۳۶ دیده می شود که در آن نوشته: «عالیجناب، فضایل مآب، قدوه المحققین، سید الفضلائی؛ مقتدی الأنامی؛ مجتهد العصر و الزمانی حاجی سید محمد باقر (۱) زید فضله؛ حسب الوصیّه مرحوم مغفور حاجی میرزا محمد صادق گلستانه وقف نمود این کتاب را با سایر کتب دیگر به نهجی که در ظهر کتب دیگر مرقوم شد است...». مهر: «عبدہ محمد کاظم بن محمد صادق گلستانه». در همین صفحه تملک ابوطالب حسینی دیده می شود: «قد شرفنی اللّٰه تعالیٰ بتملکہ... فی سوق بلدی اصفهان... و أنا ابن حیب اللّٰه ابوطالب الحسینی... ذی الحجّہ سنہ ۱۱۷۵». مهر: «ابوطالب بن حیب اللّٰه الحسینی». ایضاً مهر شخص دیگری: «الموفّق عبدہ للسّداد محمد علی بن عبدالجواد».

کاغذ اصفهانی، قطع ۱۳ × ۱۹، جلد میشن قهوه ای مقوایی ضربی، داخل کاغذ گلی رنگ. نام کاتب و تاریخ کتابت در نسخه نیست و عنوان ها عموماً در هامش نوشته شده است.

ترجمه احقاق الحق: إثبات الحق

«۱۲۴» ترجمه ادعیه کافی

(دعاء _ فارسی)

از: میر محمد سلیم بن میر محمد صادق حسینی طالقانی، علیه الرحمہ.

کتاب: ترجمه کتاب دعاء «کافی» شیخ کلینی _ رضوان اللّٰه علیہ _ است در شصت باب.

آغاز: «بسم... اما بعد، چون بندگان مأمورند که حوائج مشروعہ خود را از درگاه الهی به ادعیه مأثورہ مسئلت نمایند، و ادعیه کلینی از جمله ادعیه معتمد علیها

ص: ۱۱۶

۱-۱) حاج سید محمد باقر حجه الاسلام رشتی شفتی بیدآبادی اصفهانی، علیه الرحمہ.

است؛ داعی دوام دولت قاهره، میر محمد سلیم ابن میر محمد صادق طالقانی را به خاطر رسید که در این اوراق ادعیه و معنی آن را بیان نماید تا همه کس را از آن بهره آید».

انجام: «تمام شد کتاب دعاء و بعد از او است کتاب فضل القرآن. تم کتاب الدعاء من الکلینی متناً و شرحاً علی ید أقل الشادات و الطلحه میر محمد سلیم ابن میر محمد صادق الحسینی الطالقانی».

نسخه: نام کاتب و تاریخ تألیف و کتابت ندارد. متن ادعیه با مرکب و به خط نسخ مشکول و ترجمه در زیر سطور به شنگرف به خط نستعلیق نوشته شده، و نسخه به شکل بیاض است و بعید نیست که به خط شخص مترجم باشد.

«۱۲۵» ترجمه آناجیل اربعه

(دینی _ فارسی)

از: میر محمدباقر بن اسماعیل حسینی خاتونابادی اصفهانی، ملاباشی «معلم» شاه سلطان حسین صفوی، متولد ۱۰۷۰، متوفی مسموماً در ربیع یکم ۱۱۲۷، مدفون در تکیه خاتونابادی های تخت فولاد اصفهان، صاحب «ترجمه تفسیر علی بن ابراهیم. ش ۱۲۶» و «ترجمه عهدنامه امیرالمؤمنین علیه السلام. ش ۱۴۰» و «رساله در کفارات شرعیّه. ش ۴۰۷». والد ماجدش صاحب «شرح الکافی. ش ۵۱۶» است.

میر محمدباقر دارای شخصیتی کاملاً ممتاز و مقرب نزد شاه بوده و در سخنوری بر فراز منبر تدریس، بیانی هوش ربا داشته، و آثار چندی را برای شاه و به نام او تألیف یا از عربی به فارسی ترجمه کرده است.

شرح حال و نام آثارش در «کواکب منتشره: ۸۷ _ ۸۹» و «دانشمندان مهدوی: ۱۵۸:

ص: ۱۱۷

ش ۲۲۲) و «زندگینامه علامه مجلسی ۱: ۳۲۴» و «مکارم الآثار ۱: ۱۱۲» و «فهرست منزوی ۱: ۳۹۲» و «شهداء الفضیله: ۲۳۴» آمده است. محدث قمی _ اعلی الله مقامه _ در کتاب شریف «منتهی الامال ۲: ۵۵». چاپ علمیه اسلامیّه که خاندان معظم سادات خاتونابادی را معرفی نموده، درباره میر محمدباقر مآلباشی فرماید:

«... و در مدرسه چهارباغ اصفهان تدریس می فرمود و در سنه (۱۱۲۷) یکهزار و یکصد و بیست و هفت او را به زهر شهید کردند. در تاریخ او گفته شد: آمد جگر از شهید ثالث بیرون (۱۱۲۷ = ۲۲۳ - ۱۳۵۰)، در تخت فولاد، در جوار والدش، در یکی از حجرات مدفون گشت».

بیفزاییم که گوشه هایی از احوال آن جناب در چند جای «وقائع السنین و الأعوام» دیده می شود، و داستان افول ستاره اقبال او در سال ۱۱۲۷ آمده و بالاخره گوید: «و در شب سه شنبه ششم شهر ربیع الاول سنه هزار و صد و بیست و هفت، سه ساعت به طلوع صبح مانده از دنیا رحلت نمود، به آزار ذات الریه، در وقتی که آفتاب در برج حوت بود. اللهم اغفر له... و عذب من سعی فی دمه».

کتاب: ترجمه انجیل های چهارگانه «کتاب عهد جدید» از کتب مقدس مسیحیان است که میر محمد باقر به فرمان شاه از نسخه عربی به فارسی ترجمه کرده و خود در حواشی توضیحاتی پیرامون مطالب گوناگون آن اناجیل نوشته است.

تاریخ تألیف: بیستم شوال المکرم ۱۱۰۸، دو سالی پیش از درگذشت علامه مجلسی اعلی الله مقامه و مقامه.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، مانا نسخه ای است که به فرمان مؤلف برای پیشکش به شاه و با امتیازاتی استنساخ شده است.

دانشمند کوشای روحانی حاج شیخ رسول جعفریان، در سال‌های «۱۳۷۳ _ ۱۳۷۵ ش» به همت والای خود کتاب را از روی همین نسخه و یک نسخه دیگر، دوبار در تهران چاپ کردند و مقدمه مبسوط و ممتّعی بر آن نوشتند.

ص: ۱۱۹

از مرحوم میر محمدباقر یک دفتر متفرقات «بیاض» شکل در دست داریم که در برگ چهارم آن عمود نسب خود را در آغاز جوانی نوشته است. این نسب نامه به این صورت _ غیر از اختلافات جزئی _ دو سه نام در میان اسامی، بیشتر از آنچه دیگران نوشته اند دارد، مانند چند جای «وقائع السنین» عمّش میر عبدالحسین، و «الفیض القدسی» و خاتمه «مستدرک الوسائل» لابد از همان وقایع، و «منتهی الامال ۲: ۵۵» و از آن در «شهداء الفضیله»، و «کواکب منشره: ۲۳۷» از مشجرات میر عبدالکاسم، و «مکارم الاثار ۱: ش ۷۴» از مستدرک، و «نابغه فقه و حدیث: ۲۴۷»، و بالاخره «نورالابصار» به قلم مرحوم آقا سید حسین آزاد خاتونابادی، که این هر دو همانند «مکارم» است. و الله العالم.

«۱۲۶» ترجمه تفسیر علی بن ابراهیم

(تفسیر _ فارسی)

از: میر محمدباقر بن اسماعیل حسینی خاتونابادی _ علیه الرحمه _ صاحب «ترجمه أناجیل. ش ۱۲۵».

کتاب: ترجمه فارسی «تفسیر علی بن ابراهیم قمی» _ رضوان الله علیه _ است به حذف آسانید، که به دستور شاه سلطان حسین صفوی ترجمه شده و مترجم در مقدمه، شرح مبسوطی در مدح و ثناء شاه و عصر و زمان او نوشته، و سبک و اسلوب کار خود را نیز به تفصیل بیان کرده، و گویا تألیف آن ناتمام مانده است. عبارات کتاب یکدست و شیواست.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خط یکی از خوشنویسان زمان است که آثار دیگری هم از او به نظر رسیده و معرفی کرده ایم.

علی ای حال، نسخه شاهانه است و دارای یک سرلوح زیبا و صفحات به طلا

جدول کشی شده می باشد.

«۱۲۷» ترجمه ثواب الأعمال و عقاب الأعمال

(حدیث _ فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: مجموعه روایاتی است در باب ثواب و عقاب اعمال. اصل عربی آن تألیف شیخ صدوق ابو جعفر محمد بن علی بن بابویه قمی _ علیه الرحمه _ است و به طبع رسیده.

آغاز: «بسم. أشهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له... گفت شیخ ابو جعفر... آنچه باعث بود مرا بر تألیف کردن این کتاب».

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتابت: عصر روز سه شنبه ۱۷ جمادای دؤم ۹۷۸. از کتابخانه نیای گرامی، مرحوم آیه الله حاج میر سید علی، فرزند آیه الله حاج میر سید محمد موسوی برادر معظم امام مجدد صاحب «روضات الجنات» و سه برگ آغازین به خط آن دو بزرگوار و افزوده ای در انجام از آقای حاج میر سید محمد است، و هم ایشان در ظهر نسخه نوشته اند: «ترجمه زواره ای می باشد ظاهراً». دارای ۹۶ برگ.

«۱۲۸» ترجمه حدیث اهللیجه

(عقائد _ فارسی)

از: رضی الدین محمد بن بهاء الدین محمد بن حسن علی بن عبدالله شوشتری، معروف به ملا محمد رضی شوشتری.

کتاب: ترجمه حدیث شریف اهللیجه است که از ناحیه حضرت امام جعفر صادق علیه السلام در ردّ طبیعیان و ملحدان روایت شده، و خود رساله مبسوطی گردیده و به نام «اهللیجه» شهرت یافته است.

مترجم متن رساله را با مرکب سیاه و در زیر هر سطری ترجمه آن را به سنگرف نوشته

ص : ۱۲۱

و همه جا توضیحی از خود در هامش صفحات آورده، و کتاب را به نام شاه سلطان حسین صفوی موشح و به او تقدیم داشته است.

در «کواکب منتره: ۶۷۶» ملاً محمّد رضی را عنوان کرده و پس از نام و نسبش، تنها آگاهی که از او داده اند این است:

«له شرح أدعیه السّرّ (ذریعه ۱۳ رقم ۲۱۹) فارسیّاً، ألفه لمريم بیگم من بنات الصّفویّه. عند السیّد شهاب الدین».

او در مقدمه کتاب جای گفتگو، از خود و پدرانیش چنین یاد کرده است: «قدیمی بنده داعی این دودمان ابد مقرون، ابن بهاءالدین محمد بن حسن علی بن عبداللّه الشوشتری: رضیالدین محمّد، که اباء و اجدادش در انتشار دین مبین و طریقه حقه ائمه طاهرین و دعاگویی دوام دولت ابد قرین و فاتحه خوانی بقای سلطنت ذریه آل طآه و یأس، همه از بندگان و دعاگویان قصب السبق ربوده اند...». سبحان الله!

نسخه: ظاهرًا اصل است و به خطّ نسخه و نستعلیق زیبای مؤلف که در پایان گوید: «و کتب العبد الداعی ابن بهاءالدین محمّد: رضیالدین محمد، فی سنه ۱۱۲۴».

همه صفحات جدول کشی به طلای اشرفی و دارای یک سرلوحه در صفحه اول است.

«۱۲۹» ترجمه حدیث مفصل

(اخبار _ فارسی)

از: فخرالدین ماوراء النهری، نزیل بلده قم دار المؤمنین، رحمه الله. (۱)

ص: ۱۲۲

۱- ۱) شرح حال خواندنی ایشان را در «روضه نضره: ۴۳۳» و مآخذ آنجا ملاحظه فرمایند. در آنجا نسخه دیگری از ترجمه مورد بحث را نزد «محمّد الواعظ الخوانساری المعاصر بالکاظمیّه» نشان داده اند، که _ با کم لطفی _ منظورشان مرحوم آیه الله آقای حاج میرزا سید محمّد موسوی اصفهانی والد ماجد آیه الله صاحب «أحسن الودیعه» باشد. أعلى الله تعالی درجاتهم.

کتاب: ترجمه مبسوطی است به فارسی از حدیثِ مفضّل بن عمر _ علیه الرحمه _ که از حضرت امام جعفر صادق _ صلوات الله و سلامه علیه _ روایت کرده و معروف است به «توحید مفضّل» و در «کتاب التوحید» بیاید.

مترجم در مقدمه گوید که «حامی المساکین و الفقراء محبّ العلماء و الصّیالحاء مجمع الفضائل و الکمالات مصدر المعارف و الخیرات زائر بیت الله، الوفیّ حاجی نظر علیّ» از مؤلف خواسته است که حدیث مفضّل را به فارسی ترجمه کند.

تاریخ اتمام ترجمه: «ماه محرم در سال پنجمین در عشر هفتمین از مائه بعد الألف» که می شود محرم ۱۰۶۵.

نسخه: به خطّ نسخ و نستعلیق محمدطاهر بن ملک حسین (ظ) فراهانی. ختم استنساخ: یکشنبه عشر آخر ربیع دوم ۱۰۸۲ «در مزرعه عالیجاه مقرب الخاقانی آقائی (ظ) موسوم به مزرعه سنجدی در چلبی (ظ) که به اتفاق حضرت مخدومی محمود بیکا به سیر مزرعه مزبور رفته بودیم.

«۱۳۰» ترجمه الدرّوع الواقیه

(دعاء _ فارسی)

از: مغيث الدين محمد بن شمس الدين محمد حسيني طهراني، عليه الرحمه. (۱)

کتاب: ترجمه کتاب «الدروع الواقیه من الأخطار، فيما يعمل مثله فی أيام کلّ شهر علی التکرار» تألیف سید رضیالدين علی بن طاوس رضی الله عنه است بر سیل اختصار، که آن را مترجم پس از مراجعت از سفر حجّ به اورنگ آباد، بر حسب میل و رغبت «سید اجلّ

ص: ۱۲۳

۱- ۱) محمد الرازی: مغيث الدين بن شمس الدين محمد الحسيني، من العلماء الأعلام. سافر إلى محروسه برهانپور، برهه. رأيت بخطه نسبه و تملكه لكتاب «الدروس» أيام إقامته في برهانپور في شوال (۱۰۸۷)، وصيكت خاتمه الكبير: [مغيث الدين محمد الحسيني]: «الروضه النضره: ۵۱۷».

میر منصور» نگاشته است.

نسخه: نیمی از برگ آخر ندارد. لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. ظاهراً متعلق به سده یازدهم است و گویا استنساخ هم ناتمام بوده. از کتابخانه مرحوم آقا شیخ محمد رضا نجفی ابوالمجد اصفهانی.

«۱۳۱» ترجمه رساله صادقیه

(حدیث _ فارسی)

از: محمد محسن بن عین علی ورنوسفادرانی. (۱)

کتاب: ترجمه و شرح رساله حضرت امام جعفر صادق علیه السلام که به اصحاب خود قلمی فرموده اند در وظائف شیعیان، به روایت «روضه کافی» از اسماعیل بن جابر.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: سنه ۱۲۰۸ و گویا به خط مترجم یا به تصحیح او است.

«۱۳۲» ترجمه ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید العابدین

(دعاء _ فارسی)

از: مترجم، در شش مجلد کتاب که معرفی می کنیم نام خود را نیاورده است، لکن در حاشیه پر دامنه ای که بر اوائل نسخه جای گفتگو به خط خود نوشته، مطلبی را به کتاب دیگر خود «أُمُّ العرفان فی تفسیر القرآن = أُمُّ الحقائق. ش ۴۷»، و در حاشیه اوائل همین جلد، تحقیق درباره عدل را به کتاب دیگر خود «کشکول اللغه» و در جای دیگر تحقیق

ص: ۱۲۴

۱-۱) نسخه ای از «سلوک الرجال» تألیف آخوند ملا محمد محسن بن عین علی ورنوسفادرانی در کتابخانه مدرسه رضویه قم، در یک مجموعه می باشد، چنان که در فهرست آقای مدرّسی آمده است. ورنوسفادران، از محلات سده ماربین از دیه های حومه غربی اصفهان است.

درباره تقییل را به لغت قبل کتاب یاد شده، حواله داده است. الی غیر ذلک.

پس مؤلف یا در حقیقت مترجم «ریاض السالکین» همان «محمّد المدعوّ بسلیمان الجرجی ابن تاریقلی» است که در «أمّ الحقائق» آمده و او را ملا سلیمان گرجی می خوانده اند، رحمه الله علیه.

کتاب: ترجمه «ریاض السالکین» معروف به «شرح صحیفه سیّد علیخان» است که مرحوم سیّد علیخان مدنی شیرازی «صحیفه مبارکه سجّادیّه» را به عربی و بدان نام شرح کرده، و مترجم به امر شاه سلطان حسین صفوی (چنان که در مقدمه گوید) آن را به زبان فارسی درآورده است و در بسیاری از مواضع آن، مطلبی را از خود به عنوان «مترجم گوید» اضافه نموده و این اضافات غالباً نقل مطالب دو شرح صحیفه میر محمدباقر داماد و مرحوم آخوند، یعنی علامه مجلسی است، با برخی منقولات دیگر.

همچنین در بعضی جاها حاشیه ای - عموماً به عربی - در توضیح و تکمیل مطالب متن آورده و حواشی همگی به خطّ شخص مترجم می باشد. و در حاشیه اوّل نسخه گوید:

«و اکثر آنچه در ترجمه دیباجه و ادعیه نوشته ام موافقت دارد با ترجمه آقا حسین مرحوم بر صحیفه کامله».

نسخه: جلد اوّل کتاب است از آغاز تا آخر دعاء اوّل صحیفه کامله. کاتب: محسن بن احمد بن شرفجهان صفوی. تاریخ پایان استنساخ: سنه ۱۱۲۶.

توضیحاً چنان که گفتیم از این کتاب شریف شش مجلد از یک دوره همسان به نظر رسیده و از میان آنها جلد ششم مفقود شده، و از جلد هشتم به بعد آگاهی نداریم.

چنان که در پیشگفتار این فهرست اشاره شد، کوشش و اهتمام شاهان صفوی در احیاء و تأیید و ترویج زبان فارسی و آیین پاک تشیع، در سیاست ضدّ ترکان عثمانی، و تشویق و تأیید و تکریم روزافزون علماء و دانشمندان و مکاتب هنری سبب پیدایش

این همه آثار علمی بزرگ و کوچک در این زبان شده است.

«۱۳۳» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم و مشتمل است بر شرح دعاء دوم صحیفه تا پایان دعاء ششم. مقدمه و خاتمه ای ندارد و در پایان چنین نوشته است:

«صلوات الله عليهم اجمعين تمت هذا آخر المجلد الثاني من ترجمه رياض السالكين و يتلوه المجلد الثالث انشاء الله تعالى في ترجمه الدعاء السابع، و الحمد لله وحده، ۸ شهر جمادى الأولى سنة ۱۱۲۶».

سپس سطری دیگر نوشته بود که محو کرده اند و شاید آن سطر شامل نام کاتب و یا نام مؤلف نیز بوده است و تاریخ مذکور، معلوم نیست که تاریخ ختم تألیف است یا تاریخ ختم استنساخ.

کاتب: همان شخصی است که بقیه مجلدات را نوشته و سبک نگارش و سایر خصوصیات مانند نسخ دیگر است و از آغاز تا انجام به تصحیح شخص مؤلف رسیده، و حقیر در خطوط مؤلف دقت کردم در این مجلد نامی از خود و دیگر تألیفاتش به میان نیاورده است.

«۱۳۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوم کتاب و ترجمه شرح دعاء هفتم صحیفه کامله است تا پایان دعاء شانزدهم. مقدمه و خاتمه ای ندارد.

انجام: «هذا آخر المجلد الثالث و يتلوه المجلد الرابع من الدعاء السابع عشر، انشاء الله تعالى. كتبه الفقير الحقير المذنب العاصي: محمد محسن بن أحمد بن شرفجهان...».

ص: ۱۲۶

کلمه شرفجهان و کلمه دیگری پس از آن را محو کرده اند. این مجلد نیز همانند مجلد اول تماماً به تصحیح شخص مؤلف رسیده و حواشی کمی نیز به خط خود بر آن نوشته است.

خط و کاغذ و جدول کشی و دیگر مشخصات همانند سایر مجلدات است.

ببفازیم که با تدبّر در مطالب مرقوم در «فهرست مرعشیه قم ۹: ۲۷۵ ش ۳۴۷۹»، معلوم گردید که نسخه مجهول المؤلفی که به عنوان «شرح صحیفه سجّادیه» به اختصار ذکر کرده اند، همانا نسخه دیگری است از همین جلد سوم کتاب مورد بحث ما که ظاهراً میر محمد اسماعیل حسینی خاتونابادی از روی همین نسخه «جای گفتگو» نویسانده و گهگاه از خود نیز حاشیه ای بر آن نوشته است.

«۱۳۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلد چهارم کتاب است. مشتمل بر ترجمه شرح دعاء هفدهم تا پایان دعاء بیستم که در باب مکارم اخلاق است.

این جلد نیز مقدمه و خاتمه ای ندارد. نام کاتب و تاریخ کتابت هم ندارد و به خط کاتب مجلدات دیگر است.

در اوائل نسخه، مؤلف در حاشیه به لغت «بلس» و «طین» در «کشکول اللغه» خود، و در جای دیگر به کتاب «امّ العرفان = ام الحقائق» ش ۴۷ خود ارجاع داده است.

نسخه، سرتاسر به تصحیح شخص مؤلف رسیده است.

«۱۳۶» نسخه دیگر

نسخه: مجلد پنجم کتاب و مشتمل است بر ترجمه شرح چهار دعاء، از دعاء ۲۱ صحیفه «و کان من دعائه علیه السلام إذا أحرزته أمر...» تا دعاء ۲۴ «و کان من دعائه

ص: ۱۲۷

علیه السلام لأبویه علیهما السلام».

این جلد نیز مقدمه و خاتمه ای ندارد و نام کاتب و تاریخ کتابت نوشته نشده، لکن به خط و خصوصیات مجلدات دیگر است و خطوط تصحیحی شخص مؤلف گهگاه در حاشیه ها دیده می شود. بر این مجلد حاشیه ای که در آن نامی از سایر آثار خود آورده باشد نیست و هکذا در متن.

«۱۳۷» نسخه دیگر

نسخه: ظاهرًا جلد هفتم کتاب و مشتمل است بر ترجمه و شرح چهار دعاء از دعاء ۲۹ صحیفه «و کان من دعائه علیه السلام اذا قتر علیه الرزق: اللهم انک ابتلینا» تا دعاء ۳۲ «و کان من دعائه علیه السلام بعد الفراغ من صلوه اللیل لنفسه بالاعتراف بالذنب» که آخر آن دعاء چنین است «صلوه لا حد لها و لا منتهی یا ارحم الراحمین».

این جلد نیز مقدمه و خاتمه ای ندارد و نام کاتب و تاریخ کتابت هم نوشته نشده، لکن به خط و خصوصیات همان مجلدات سابق الذکر است و همانند آنها، و تماماً به تصحیح شخص مؤلف رسیده و حواشی چندی به خط خود بر مواضع عدیده نگاشته است و مکرر مطالبی را از جمله درباره «غلبه الرجال» و «بیان الأسراف» و «الفقیر المسکین» و «قلب» و جز اینها به کتاب دیگر خود «کشکول اللغه» و یکجا به نام «کجکول اللغه» و هم چند مطلب را به تفسیر خود «أمّ العرفان» حواله داده است.

«۱۳۸» ترجمه سیر و سلوک

(اخلاق _ فارسی)

از: حسین بن علی تبریزی خسروشاهی.

کتاب: ترجمه رساله عربی «سیر و سلوک» پیشوای سلسله شیخیه، سید کاظم بن قاسم

ص: ۱۲۸

رشتی است که خسروشاهی آن را به امر وی به فارسی ترجمه کرده و دیباچه ای در تعریف و تمجید سید بر آن افزوده است.

تاریخ ختم اصل عربی: دوشنبه ۱۱ شب گذشته از صفر ۱۲۳۸ در دهکده سراوان (۱) رشت. تاریخ ختم ترجمه: چهارشنبه ۲۴ شوال ۱۲۴۲. چاپ شده.

نسخه: به خط زیبای علی بن ملا زین العابدین منجم تبریزی، در کربلا. ختم کتابت: سه شنبه ۲۸ ماه رجب ۱۲۴۷.

«۱۳۹» ترجمه الصلوه

(فقه _ فارسی)

از: مولانا محمد بن مرتضی کاشانی معروف به ملا محسن فیض (متوفی ۱۰۹۱) علیه الرحمه.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خط یکی از خوشنویسان (ترجمه نویسان) زمان شاه سلطان حسین صفوی نوشته شده و ظاهراً همان کاتب نسخه های «ترجمه ریاض السالکین» باشد.

«۱۴۰» ترجمه عهدنامه امیرالمؤمنین علیه السلام

(عهدنامه _ فارسی)

از: مرحوم میر محمدباقر بن میر اسمعیل حسینی خاتونابادی، صاحب «ترجمه اناجیل اربعه. ش ۱۲۵» و جز آن.

کتاب: ترجمه فارسی عهدنامه ای است که حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیهماالسلام

ص: ۱۲۹

۱-۱) در کتاب «فهرست کتب مشایخ شیخیه ۲: ۱۱۷» که این کتاب را عنوان کرده اند به جای سراوان، «شیروان» آمده است و در «ذریعه ۱۲: ۲۸۳» که دو نسخه از اصل عربی رساله را در کتابخانه حجت کربلا و نزد آقا میرزا محمود کلباسی نشان داده اند، «شیروان» ضبط شده و درست همان سراوان است: «فرهنگ آبادی های ایران: ۲۵۰». در نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه (فهرست، ج ۱۱: ۲۴۵۳) نام موضع مرقوم قید نگردیده است.

به مالک اشتر رحمه الله نوشته اند و مترجم به فرمان شاه سلطان حسین صفوی آن را به فارسی درآورده و به نام او مصدر کرده است. تاریخ ترجمه ندارد.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خط یکی از خوشنویسان زمان مؤلف است.

«۱۴۱» ترجمه کتاب الإقبال بمصالح الأعمال

(ادعیه _ فارسی)

از: مترجم، در سه مجلد موجود نام خود را _ شاید از سر تواضع و احترام _ ننوشته است. اما از آنجا که در اواسط اعمال ماه رجب گوید: «و کمترین به هر دو طریق در کتاب های مؤلفه خود یاد کرده ام و به تفصیل در کتاب «هبه الرجال» مذکور است»، لذا از این نشانی با رجوع به «الذریعه ۲۵: ۱۵۹ ش ۵۲» او را شناختیم. در آنجا فرماید:

«هبه الوصال فی أدعیه الهلال. لملاً عبدالمطلب بن الحسن بن محمد الاصفهانی، و هو الّمدی انتخب منه کتابه الموسوم «هدیه الأجله فی أدعیه رؤیه الأهلّه» و أهداه إلى الشّاه سلطان حسین الصفوی، كما صرّح به فی أوّل الهدیه».

و در (ص ۲۰۴ ش ۲۸۱) فرماید:

«هدیه الأجله فی أدعیه رؤیه الأهلّه. لملاً عبدالمطلب بن الحسن بن محمد الاصفهانی. کتبه للشّاه سلطان حسین الصفوی بعد أن کتب أوّلاً- «هبه الوصال فی أدعیه الهلال» فانتخب منه هذا الكتاب مرّتْـیَا علی فصول ثلاثه و خاتمه... و هو کتاب جلیل، رأیت النسخه فی مکتبه الشریعه».

صاحب «ذریعه» همین مطالب را در «کواکب منتشره: ۴۷۵» نیز آورده اند، اما هیچ گونه آگاهی دیگری از ملاً عبدالمطلب در آنجا هم دیده نمی شود.

ص : ۱۳۰

کتاب: ترجمه «کتاب الإقبال» سید رضی‌الدین ابوالقاسم علی بن موسی، معروف به سید ابن طاوس حسنی داودی حلّی است، رضوان الله علیه.

نسخه: ترجمه اعمال دو ماه مبارک رجب و شعبان است و بقیه در جلد‌های دیگر. نام کاتب، در پایان اعمال ماه رجب، به طلای اشرفی این چنین است: «تمت الكتاب علی يد الفقر مرتضی بن ملامحتشم ترجمه نویس».

در اواسط اعمال ماه شعبان، مترجم _ به خلاصه _ گوید که:

«نواب اشرف اقدس همیون اعلی... بالمشافهه العلیه العالیه فرمان همیون و اشاره به نفاذ مقرون صادر» کردند که آنچه در کتاب اقبال ذکر نشده از کتب دیگر، مترجم نقل نماید. که معلوم می شود «اقبال» به فرمان شاه سلطان حسین ترجمه شده است.

تاریخ آغاز ترجمه در اواخر این مجلد، سال ۱۱۲۰ آمده است، و مترجم گوید که این کتاب را پس از ترجمه کتاب «مهج» یعنی «مهج الدعوات» و پس از ترجمه کتاب «المجتبی» که هر دو از مرحوم ابن طاوس است ترجمه کرده است. پس این هم دو اثر دیگر از ملا عبدالمطلب، رحمه الله.

این مطلب نیز ناگفته نماند که در «ذریعه ۴: ۱۴۰» و «کواکب منشره: ۱۲۲ و (۵۶۲)» فرموده اند که ملا محمدتقی بن علی نقی طبسی شاگرد مرحوم آقاجمال خوانساری، کتاب «مهج الدعوات» را به فرمان شاه سلطان حسین صفوی به فارسی ترجمه کرده است! و نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی است.

«۱۴۲» نسخه دیگر

نسخه: مخصوص اعمال ماه مبارک رمضان است، با همان خط و اسلوب و مختصات جلد یکم (ش ۱۴۱). بدون ذکر نام کتاب و مترجم و کاتب. از آخر آن

ص: ۱۳۱

یکی دو برگ افتاده است. نسخه در کمال نفاست و به چند گونه مرگب و طلا نوشته و جدول کشی شده است و در اثر کثرت استفاده و استعمال کمی معیوب گردیده.

«۱۴۳» نسخه دیگر

نسخه: مخصوص اعمال ماه شوال المکرم و ذوالقعدة الحرام است.

آغاز: «بسم. نمونه دهم، در آنچه یاد کنیم آن را از فایده های ماه شریف شوال». و نزدیک به همین عبارت در آغاز نمونه یازدهم که مربوط به ماه ذی القعدة است.

انجام: «إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ. تَمَّتِ الْكِتَابُ، بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ، وَ بِتَوْجُّهِ نَوَّابِ كَامِيَابِ قَمَرِ رِكَابِ فَلَكِ جَنَابِ. تَمَّتْ تَمَّ، تَمَّ».

در این جلد نیز نام مترجم و تاریخ ترجمه و نام کاتب و تاریخ کتابت نیست. کاتب از خوشنویسان ممتاز و ترجمه نویسان ماهر عهد شاه سلطان حسین است. ترجمه دعاها را به شنگرف در زیر سطرها و عنوان ها را به رنگ های گوناگون نوشته و در آغاز هر نمونه یک سرلوح زیبا به کار برده است.

ترجمه مجالی المجالی: مرآت آگاهی

«۱۴۴» ترجمه مختصر مصباح المتهدجد

(دعاء _ فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: ترجمه فارسی «مختصر مصباح المتهدجد» یا «مصباح المتهدجد صغیر» است که اصل و مختصر، هر دو تألیف شیخ الطائفه محمد بن حسن طوسی قدس سره است در عبادات و ادعیه. این نسخه ترجمه، ابتدا متن عربی مقدمه شیخ را آورده و سپس به ترجمه کتاب

ص: ۱۳۲

پرداخته است که به این عبارت آغاز می شود:

«فصل، فی ذکر عبادات الشَّرع. عبادات در شرع پنجست: ۱ نماز ۲ زکوه ۳ روزه ۴ حج ۵ جهاد. پس نماز مکرر می شود در هر روز و شب، و روزه در سالی یکبار، و زکوه هر آنکس را که مالک مالی باشد...».

دعاءها به فارسی ترجمه نشده و عیناً نقل گردیده است، و نام مؤلف (مترجم)، معلوم نشد.

نسخه: به خط نسخ خوب، و عنوان ها به طلا و شنگرف و لاجورد است و صفحات جدول کشی شده و کاتب بیش از ربع کتاب را استنساخ نکرده و تا مقداری «از آن دعائی که مخصوصست به عقیب ظهر آنچه روایت کرده معاویه بن عمار از ابی عبدالله علیه الصلوه و السلام: یا اسمع السامعین...» نوشته است.

نام کاتب و تاریخ کتابت و آثار مقابله و تصحیح ندارد. ظاهراً در اوائل سده دهم نوشته شده و شبیه نسخه دیگر است. تعداد اوراق: ۳۵ برگ.

«۱۴۵» ترجمه مختصر مصباح المتهدد

(دعاء _ فارسی)

از: نامعلوم.

نسخه: از اوّل و آخر ناقص است، از اوّل به مقدار هشت برگ و از آخر تا اواسط «فصل در احکام زکوات» دارد که به این عبارت منتهی می شود:

«فأما گاهی که رأی ایشان در باب مقاتله با کفار نیکو و درست باشد در دین اسلام و رقاب بنده».

عنوان ها به شنگرف نوشته شده و از حیث خط و کاغذ و تزیینات همانند نسخه دیگر باشد. نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست و آثار مقابله و تصحیح دارد. مقدار موجود

ص: ۱۳۳

اصل ۱۱۹ برگ، اندازه ۲۱ × ۱۳، نوشته ۸ و نیم × ۱۶.

«۱۴۶» ترجمه مختصر مصباح المتهجد

(دعاء _ فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: ترجمه فارسی دیگری است از «مختصر مصباح المتهجد» شیخ طوسی _ رضوان الله علیه _ و با ترتیبی دیگر.

نسخه: از اول و آخر اندکی ناقص است و به این عبارت آغاز می شود:

«أهله مسرورًا. و یکبار شستن واجب بود و دویم سنت چنانکه مذکور شد، و سنت بود مرد را که ابتداء به شستن از ظاهر دست کند».

انجام: «و ما ختم می کنیم خاتمه این کتاب را به زیارت جامعه، تیمنا و تبرگا. بدانکه زیارت جامعه جامع ترین و فاضل ترین و بلیغ ترین و فصیح ترین زیارت هاست... و استرعاکم امر خلقه و قرن».

خط نسخه خوب و عنوان ها به شنگرف نوشته شده و صفحات جدول کشیده. نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. ظاهرًا در اواخر سده دهم نوشته شده است. مقدار موجود ۱۹۶ برگ.

ناگفته نماند که در «ذریعه ۴: ۱۳۶. ش ۶۵۵» نیز «ترجمه مصباح المتهجد الصغیر» عنوان شده و نسخه آنجا هم مجهول المؤلف است.

«۱۴۷» ترجمه معالم الأصول

(اصول فقه _ فارسی)

از: آقاهادی فرزند آخوند ملا محمد صالح مازندرانی، (متوفی ۱۱۲۰)، خواهرزاده

ص: ۱۳۴

علامه مجلسی مولانا محمدباقر، رضوان الله علیهم اجمعین.

کتاب: ترجمه شرح مانندی است از اصول کتاب «معالم الدین و ملاذ المجتهدین» تألیف شیخ ابومنصور حسن فرزند شهید ثانی شیخ زین الدین بن علی بن احمد شامی عاملی _ علیهم الرحمه _ ، متوفی ۱۰۱۱.

تاریخ پایان ترجمه: روز آدینه دهم ماه رمضان ۱۰۸۹.

متن عربی و ترجمه به سال ۱۳۷۹ ق، «با مقدمه و تصحیح مرتضی مدرّسی چهاردهی، معلّم دانشگاه طهران» _ رحمه الله علیه _ ، طبع ۴۴۴ صفحه، در تهران به چاپ رسید. (۱)

نسخه: از آنجا که کاتب از روی نسخه بی اول و آخری نوشته است، چند برگ از آغاز و چند برگ از آخر نانویس و کتاب نیز ناشناخته مانده است تا آن که به مدد نسخه چاپی شناخته شد.

از اول تا به آخر، دارای حواشی «منه» است و آثار مقابله دارد. کاتب در بسیاری از حواشی تاریخ گذارده و در چند جا هم نام خود را «عبدالکریم دربندی» و تاریخ نوشتن حواشی را ماه رجب و شعبان ۱۱۹۱ قید کرده است.

آغاز نسخه: «نامی اشرف است از جماد و نامی منقسم می شود به حسّاس و غیر حسّاس».

انجام: «عمل نموده باشند بر یکی از این دو روایت او اولی خواهد بود».

ص : ۱۳۵

۱-۱) روی صفحه عنوان و جلد کتاب نوشته اند: «ترجمه و شرح آقا هادی مترجم مازندرانی». نسبت درست آن است که در «کواکب منوره: ۸۰۵» عنوان فرموده اند: «هادی المترجم الاصفهانی ابن محمد صالح المازندرانی».

(آداب شرعی _ فارسی)

از: مترجم، به علت فقدان اوراقِ اوّل نسخه، ناشناخته است.

کتاب: ترجمه «مکارم الأخلاق» رضی الدین ابو نصر حسن بن فضل طبرسی _ علیه الرحمه _ از علماء قرن ششم هجری است و این ترجمه از علی بن حسن زواره ای نیست.

نسخه: یک برگ یا بیشتر از آغاز ناقص است.

آغاز موجود: «که ما در عقب او میرویم و بخدا قسم که چندان پینه کردم این جامه خود را»، که این قسمت از ترجمه مقدمه کتاب است و سپس فهرست ابواب و فصول با تعیین شماره اوراق نسخه که به موجب شماره نویسی گوشه اوراق، ۳۱۵ برگ است.

انجام: «و صلوات فرستد خدا بر سید و آقای ما محمد و آل اطهار او و رحمت فرستد رحمت فرستادنی. بحمد الله تعالی ترجمه این کتاب خیر نظام به انجام رسید و شاهد دلارای این مرام به حله زیبای اتمام مطرّز و مزین... و آن ولینعمت عالم و عالمیان و پناه جهان و جهانیان پیوسته به سعادت و دولت بر فراز سریر سلطنت و فرمان روایی کامیاب...».

نام کاتب و تاریخ کتابت و تاریخ تألیف ندارد. ظاهرًا نگارش ترجمه و استنساخ از حدود زمان شاه سلطان حسین و برای شاه وقت نگارش یافته است. عناوین مطالب به سرخی همه جا در متن و حاشیه، هر دو به خط جلی نوشته شده. در چندین موضع نسخه کلمه «وقف» دیده می شود. شاید با دقت در تمام نسخه مترجم شناخته شود.

در «ذریعه ۴: ش ۶۷۲» است که سید امیر نظام الدین عبدالحی مترجم «ألفیه»، ترجمه

مکارم الاخلاق دارد و صاحب «ریاض العلماء» گفته است که آن را به خط خوش صاحبش در اردوباد دیده است.

و در همان «ذریعه ۴: ش ۳۵۲» که ترجمه اَلْفَيْه شهید را عنوان کرده اند، نام و نسب مترجم را سید امیر نظام الدین عبدالحمید بن عبدالوهاب بن علی حسینی قاضی هرات از سوی شاه اسماعیل صفوی (متوفی ۹۳۰) نوشته و گویند که او رساله «المعضلات» را در (۹۵۹) تألیف کرده است.

ایضاً رجوع به «احیاء الداثر: ۱۱۹ و ۱۲۰» شود.

«۱۴۹» ترجمه مناقب امیر المؤمنین، سلام الله علیه.

(مناقب _ فارسی)

از: مرحوم میر محمد یوسف حسینی (۱) از علمای اواخر عصر صفوی.

کتاب: شامل یکصد منقبت و فضیلت در حق امیر المؤمنین و اولاد طاهرين آن حضرت _ صلوات الله عليهم اجمعين _ است به نقل از کتب سنّیان، تألیف شیخ ابوالحسن محمد بن أحمد بن علی بن حسین بن شاذان قمی، معروف به ابن شاذان فقیه، فرزند خواهر ابن قولویه قمی و استاد شیخ ابوالفتح کراچکی (متوفی ۴۴۹) که در (۴۱۲)، کتاب را نزد مؤلفش در مسجد الحرام خوانده است، رحمه الله عليهم اجمعين.

نسخه: تمام است و نام کاتب ندارد و آخرش چنین است:

«ما قام قائم على الأرضين. وقد فرغت من تسويده في سلخ شهر ربيع الثاني في السنة الثالثة عشر بعد ألف و المائه من الهجره...».

معلوم نیست که این تاریخ اتمام ترجمه است یا تاریخ استنساخ. در همین موضع در

ص: ۱۳۷

---

۱ - ۱) کاتب نسخه «الفوائد الطوسيه» خود را محمد یوسف بن المظفر الحسيني المازندراني و تاریخ کتابتش را اواخر ذی الحجه ۱۰۷۵ نوشته است. همو باشد یا دیگری، دانسته نیست.

هامش نوشته اند: «بلغ مقابله من خط المؤلف، سلمه الله تعالى».

ترجمه نصیحه الملوک: الدرّ المسبوک

ترکیب ابوالبقاء: التبیان فی إعراب القرآن

«۱۵۰» تسدید العقائد فی شرح تجرید القواعد

(کلام _ عربی)

از: شمس الدین محمود بن ابی القاسم (عبدالرحمن) بن احمد اصفهانی.

کتاب: شرح «تجرید الکلام» محقق خواجه نصیرالدین محمد طوسی _ علیه الرحمه _ است، به «قال، اقول».

نام کتاب در متن نسخه ما به صورت فوق ضبط شده و در «الذریعه» و غیره به صورت «تسدید القواعد، فی شرح تجرید العقائد» و در «کشف الظنون» و «هدیه العارفين»، «تشیید القواعد» است. نگارنده در اینجا رعایت ضبط نسخه را نمود.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، ما نا که از سده هشتم باشد. تملک کمال الدین حسین بن محمد علی استرآبادی و مهر او «عبد کمال الدین حسین» و بخشیدن علامه مذکور نسخه را به فرزندش محمد علی به خط فرزند، و نیز تملک همو «محمد علی بن کمال الدین حسین بن محمد علی الاسترآبادی» و دو مهر او «افوض امری الی الله، المذنب محمد علی ۱۰۹۸ ظ» و «محمد نبی الله علی ولی الله»، و نیز تملک محمد حسین بن کمال الدین حسین استرآبادی در اول و آخر نسخه هست.

از کتب کتابخانه خانوادگی نیاکان گرامی _ علیهم الرحمه _ است.

«۱۵۱» التصريح بمضمون التوضيح

(نحو _ عربی)

از: خالد بن عبدالله ازهری.

کتاب: شرح مزجی کتاب «التوضیح» جمال الدین ابو محمد عبدالله بن یوسف ابن هشام انصاری است در شرح «ألفیه» ابن مالک در علم نحو و به طبع رسیده.

نسخه: از آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ ختم کتابت معلوم نیست. لکن روی ورق اول این شرح به خط کاتب نوشته شده:

«قد ابتدأت بكتابه هذا الكتاب المستطاب و أنا الفقير الى الله الغنى سليمان بن صالح بن سليمان الشامي (1) و ذلك يوم الثلاثاء ثامن عشر شعبان المبارك سنة اثنين «كذا» و تسعين و ألف».

فهرست مباحث کتاب در همین صفحه به خط کاتب نوشته و شماره برگ ها نیز در ذیل عناوین تعیین شده که آخرین مبحث «تصریف» برگ ۲۱۴ بوده. فعلاً تا برگ ۲۳۵ نسخه، موجود است.

«۱۵۲» تعلیقات شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: شمس الدین محمد بن احمد خفّری (سده دهم).

برای آگاهی از خلاصه احوال و آثار او به «روضات الجنّات: ۶۴۶ و ۳۹۳، چاپ ۱۳۶۷ ق» و کتب فراوان تراجم و فهراس متأخر رجوع شود.

کتاب: حاشیه ای است بر بخشی از «قسم إلهی» شرح علاءالدین علی قوشجی، معروف

ص: ۱۳۹

۱-۱) ظاهراً همان است که در «کواکب منشرة: ۳۲۱» به نام «سليمان الكاظمي ابن صالح العاملي» عنوان شده است.

به شرح جدید، بر «تجرید الکلام» خواجه نصیرالدین طوسی _ اعلی الله مقامه _ و همین روزها (۱۳۸۲ ش) در تهران از طرف مرکز نشر میراث مکتوب چاپ شد.

«حاشیه خفری» تا بیش از سه قرن در حوزه های کلامی مورد توجه و تعلیم و تدریس بود. شیخ محمد مهدی رازی در کتاب «مشکاه المسائل» که تاریخ تألیفش (۱۲۳۰) در تهران است گوید: «حاشیه خفری» را نزد جناب آخوند ملا علی نوری حکیم خوانده است و «شرح مختصر الاصول عضدی» و غیره را نزد استاد اعظم آخوند ملا محمد علی نوری اصفهانی» _ رحمه الله علیهم اجمعین _ : «معجم العزیز الطباطبائی: ش ۶۳۲».

«تعلیقات علی الحواشی الخفریه. ش ۱۵۴» از مولانا عبدالرزاق لاهیجی» و «حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۶۲» از آقا جمال الدین محمد خوانساری و «حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۹۴» از مولانا میرزا محمد شیروانی، ملاحظه شود.

نسخه: به خط «أقل الطلبة محمد سعید بن اسماعیل المازندرانی». تاریخ ندارد، و از سده دوازدهم است.

«۱۵۳» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز و انجام ناقص است و هیچ نام و نشانی از کاتب و تاریخ کتابت و غیره ندارد. دارای حواشی «منه» و «سلطان» و جز آنها است.

«۱۵۴» تعلیقات علی الحواشی الخفریه علی شرح إلهیات التجرید

(کلام _ عربی)

از: مولانا عبدالرزاق بن علی بن حسین لاهیجی، علیه الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است بر «حاشیه فاضل خفری. ش ۱۵۲» بر الهیات «شرح ملا علی

ص : ۱۴۰

قوشجی» بر کتاب «تجريد الکلام» خواجه نصیرالدین طوسی قدس سره .

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به قرائن در اواسط سده ۱۳ نوشته شده. آقا میرزا سید محمد مهدی نایب الصدر _ علیه الرحمه _ شرحی درباره کتاب روی برگ اول نوشته است، و اندکی تعلیقات متفرقه در حواشی دارد. نیز این یادداشت روی داخل جلد نسخه است: «میرزا محمد حسن کتاب فروش فی المعامله الثانیه فی شعبان ۱۲۶۴». مهر «عبدہ الراجی محمد باقر بن عبدالجواد» نیز روی برگ اول دیده می شود.

«۱۵۵» تعلیقات علی الصحیفه کامله السجادیّه

(دعاء _ عربی)

از: مولانا محمد بن مرتضی، معروف به آخوند ملا محسن فیض کاشانی (۱۰۰۷ _ ۱۰۹۱)، علیه الرحمه.

کتاب: حواشی بر «صحیفه کامله سجادیّه» است در توضیح عبارات و تفسیر لغات مشکله و به طبع رسیده. تاریخ پایان تألیف: «تم شرح الدعاء ۱۰۵۵».

نسخه: به خط نجم الدین بن محمد حسین حسینی. تاریخ ختم کتابت: «یوم الأربعاء» از ماه صفر ۱۰۸۹.

از کتابخانه نیای گرامی آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین روضاتی، علیه الرحمه.

«۱۵۶» نسخه دیگر

نسخه: به خط عبدالرحیم طالقانی. تاریخ کتابت ندارد و از سده یازدهم است. ظهر نسخه «حسین بن محمد بیک اصفهانی» گوید که نسخه را برای خود نویسانده است.

ص : ۱۴۱

(رجال _ عربی)

از: محقق وحیدآقا محمد باقر بن محمد اکمل بهبهانی (متوفی ۱۲۰۶)، رحمه الله.

کتاب: حاشیه محققانه است بر «منهج المقال» یعنی رجال کبیر مرحوم میرزا محمد استرآبادی، و چاپ شده است.

نسخه: اثر تصحیح و حاشیه ندارد. کاتب: ابراهیم بن عالیجناب میرزا عبدالمجید. تاریخ ختم کتابت: ۱۷ جمادای دوم ۱۲۵۲.

(تفسیر _ عربی، فارسی)

از: میرزا محمد رضا نصیری واقعه نویس سابق سابق = (چنین است عبارت وقفنامه مورّخه ۱۱۲۹ در آغاز نسخه با تکرار سابق) و به تعبیر خودش در «کشف الآیات»: محمد رضا بن عبدالحسین مُنشئ الممالک.

«مُنشئ الممالک» لقب یا منصب عبدالحسین است که در زمان سلطنت شاه صفی صفوی (۱۰۳۸ _ ۱۰۵۲) آن مقام را داشت. محمد معصوم مورّخ اصفهانی در «خلاصه السیر: ۲۶۸» گوید:

«سنورنامه که از جانب حضرت ظلّ اللّهی نوشته مصحوب ساروخان ارسال شده و میرزا عبدالحسین مُنشئ الممالک انشاء نموده».

سنور یعنی سرحدّ: «دستور شهریاران: ۳۳۷». همین عنوان و اصل سنورنامه که در حقیقت یک مصالحه نامه اضطراری است در «خلد برین: ۲۲۰ ذیل تاریخ عالم آرا» «ظ» برگرفته از «خلاصه السیر» نیز هست، و درباره آن در «سفارتنامه های ایران: ۵۰»

ص: ۱۴۲

سخنی گفته اند.

بهترین ترجمه این لقب «مُنشئ الممالک» همانا «وزیر امور خارجه» است...: «سازمان اداری حکومت صفوی: ۱۱۷».

اما واقعه نویس، در همین کتاب سازمان گوید:

«مجلس نویس که واقعه نویس نیز خوانده می شد از مصادِر و ارباب مناصب مهم به شمار می رفت و طبق اظهارات شاردن (۵: ۳۴۳) در غیبت وزیر اعظم امور مربوط به او را انجام می داد. در مجالس و اجتماعات به دست چپ شاه می نشست و غالباً او را به نام وزیر چپ «وزیر دست چپ» می نامیدند».

نیز رجوع به کتاب «مقدمه ای بر شناخت اُسفار تاریخی» شود.

باری، مقصود این است که مُنشئ الممالک در «کشف الآیات»، لقب عبدالحسین است نه محمّدرضا، و به موجب عبارت وقفنامه، محمّدرضا لقب واقعه نویس یا «مجلس نویس» داشته است نه مُنشئ الممالک، و این همان است که در «الکواکب المنتهه: ۲۷۰ محمد رضا مجلس نویس و ۲۷۱ محمدرضا النصیری» عنوان شده است، یعنی این هر دو عنوان _ نه «محمد رضا منشئ الممالک: ۲۷۱» _ مربوط به صاحب «تفسیر الأئمه» و «کشف الآیات» است که در «الروضه النضره ۲۲۱ _ ۲۲۲» احوال و آثارش به اختصار و در «الذریعه ۴: ش ۱۱۶۸» در متن و حاشیه به درستی و تفصیل آمده است.

کتاب: تفسیر بزرگی است در چندین مجلد کلان بر قرآن کریم بر وفق اخبار اهل بیت علیهم السلام که ترجمه آیات و اخبار شریفه را نیز به فارسی آورده و معروف به «تفسیر واقعه نویس» بوده است.

ص: ۱۴۳

صاحب «ذریعه» مجلد نخست و مجلد دیگری از آن را دیده و وصف کرده اند. همان گونه که مختصر تفسیر را نیز در «ج ۲۰ ش ۲۵۱۹» شناسانده و فرمایند که آن نیز از خود مؤلف اصل است در شش مجلد و به فارسی محض.

اینک مجلّات کتاب جای گفتگو در گوشه و کنار کتابخانه های شخصی و عمومی قم و مشهد مقدّس و تهران و جاهای دیگر پراکنده و موجود است و هیچ جلدی از آن تا به حال چاپ نشده است.

نسخه: جلد دوّم است. وقفنامه مورّخه ۱۱۲۹، در آغاز نسخه هست که آن را با سایر مجلّات بر طلبه ساکن مدرسه سلطانیّه که عالیجاه... آقا کمال در محله عباسآباد اصفهان بنا کرده، وقف نموده است. (۱)

مرحوم میرزا عبدالله افندی صاحب «ریاض العلماء» در بالای نخستین برگ نسخه

ص: ۱۴۴

۱- ۱) ... و مقزّر شد که تا هنگام عزّ جُلوس _ یعنی جلوس شاه سلطان حسین صفوی به سلطنت در سال ۱۱۰۵ _ و شرف یافتن اُمراء از سعادت زیارت و پای بوس، اگر امر ضروری باشد اُمراء مُلک آرا، با هم مصلحت دیده و آرای خود را متّفق ساخته به اتّفاق هم به وساطت مقزّب الخاقان آقا کمال ریش سفید حرم محترم به عزّ عرض رسانند: «دستور شهریاران: ۱۷، تهران، ۱۳۷۳، به کوشش محمد نادر نصیری مقدّم» تألیف محمّد ابراهیم نصیری مجلس نویس فرزند میرزا زین العابدین منشی الممالک برادر میرزا محمد رضا صاحب «تفسیر الأئمّه». در پیش گفتار کتاب، خاندان و نیاکان مؤلف را شناسانده اند. کتاب دیگری که در دست است و به علّت نقصان اوّل نسخه نام آن دانسته نیست و با نام «ألقاب و مواجب دوره سلاطین صفویّه، به تصحیح دکتر یوسف رحیم لو، مشهد مقدّس، ۱۳۷۱» چاپ شده، تألیف میرزا علی نقی نصیری از همین خاندان است. در «ص ۳ و ۴» گویند: «و دستور آن است که آقایان سفید را فلاّن بیگ و فلاّن آقا می گویند و لفظ آقا را در آخر اسم او قرار می دهند مثل ابراهیم آقا و ابراهیم بیگ، و آنچه سیاه اند لفظ آقا را پیش از اسم او می گویند مثل آقا کمال، که سفید و سیاه از هم امتیازی داشته باشد». این دو کتاب نیز همانند «تذکره الملوک» در شناخت اوضاع و احوال دولت صفوی و خصوص عصر شاه سلطان حسین و مصطلحات رایج در آن زمان بسیار ارزشمند بوده و پیشگفتار هر دو نیز دارای کمال امتیاز و اعتبار است و در آنها رجال خاندان نصیری طوسی و نیاکانشان را شناسانده اند.

نوشته است: «تتمّه تفسیر آیه الم ذلک الكتاب الی آخر الایه».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

«۱۵۹» نسخه دیگر

نسخه: جلد نهم است، از تفسیر سوره مبارکه یوسف (۱۲) تا سوره مبارکه نحل (۱۶). علامات و مشخصات و مختصات همانند نسخه (۱۵۷) است. نام کاتب و تاریخ کتابت در این نسخه نیز به نظر نرسید.

خط و مهر مرحوم صاحب «ریاض العلماء» به گونه چند نسخه دیگر، روی برگ اول است. با این عبارت: «جلد هفتم که ملا حسین چیکا _ دنباله این کلمه بریده شده، شاید چیکانی بوده _ کتابت نموده، جلد تمام».

«۱۶۰» نسخه دیگر

نسخه: جلد دهم است، در تفسیر تمام سوره مبارکه بنی اسرائیل «۱۷».

کاتب: علی نقی بن مرحوم محمد مؤمن ابهری، و نویسنده گوشه های صفحات که به شنگرف، حزب ها و جزءها را با دیگر نشانه های مربوط به آیات شریفه نوشته است، نام خود را در برگ آخر: «نمّقه العبد میر باقر» نوشته است. مشخصات این جلد نیز همانند دو جلد پیشین است.

صاحب «ریاض العلماء» روی برگ اول نوشته است: «به فرزندی میرزا احمد، وفقه الله تعالی، بخشیده شده است». مهر.

«۱۶۱» نسخه دیگر

نسخه: جلد چهاردهم است، از تفسیر سوره مبارکه قصص (۲۸) تا سوره مبارکه

ص : ۱۴۵

أحزاب (۳۳). علامات و مشخصات و مختصات همانند نسخه های پیشین است. نام کاتب و تاریخ کتابت به نظر نرسید.

خط شریف صاحب «ریاض العلماء» روی برگ نخستین چنین است: «بسم الله، به فرزندی میرزا احمد، وفقه الله تعالی، بخشیده شد». مهر.

وقفنامه به تاریخ: محرم ۱۱۲۹، جهت مدرسه سلطانیه که آقا کمال در محله عباس آباد ساخته بود. نام مؤلف در این وقفنامه این گونه است: «مرحوم مبرور میرزا محمد رضا نصیری واقعه نویس سابق سابق».

تفسیر ابن العربی: تأویلات القرآن الکریم

تفسیر بیضاوی: أنوار التنزیل و أسرار التّأویل

تفسیر حسینی: مواهب علیّه

«۱۶۲» تفسیر التحریر

(ریاضی _ عربی)

از: ملا عبدالعلی بیرجندی.

کتاب: شرح و تفسیر کتاب «تحریر المجسطی» خواجه نصیرالدین طوسی علیه الرحمه است، به «قوله. أقول» که به امر استادش قطب الدین محمود بن مسعود شیرازی به رشته تحریر کشیده و به نام سعدالدین محمد ساوجی موشح گردانیده است.

نسخه: کامل است، جز اینکه با شتابزدگی نوشته شد و بسیار مغلوط و فاقد اشکال هندسی می باشد. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از آثار قرن «۱۱ _ ۱۲» است. تملک میر محمد اسمعیل بن ابوالمحسن حسینی در ۱۱۹۹، ظهر نسخه هست.

ص : ۱۴۶

«۱۶۳» تفسیر سوره الحمد و البقره

(تفسیر _ عربی)

از: مرحوم آخوند ملاصدرا، صدرالدین محمد بن ابراهیم شیرازی.

کتاب: تفسیر فلسفی عرفانی سوره مبارکه حمد و شصت و پنج آیه از سوره مبارکه بقره است، و به طور کامل و مکرر چاپ شده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن واضح است که در سده سیزدهم نوشته شده و حواشی حکیم الهی آخوند ملا علی بن جمشید نوری اصفهانی بر کتاب نیز، به خط کاتب متن در حواشی آمده است.

چند برگگی از آخر سوره حمد و از آغاز سوره بقره در نسخه نیست.

مُهر تملک نیای گرامی، مرحوم آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین چهارسوقی: «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی» ظهر نسخه هست.

«۱۶۴» تفسیر القرآن الکریم

(تفسیر _ عربی)

از: علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، علیهم الرحمه.

کتاب: از اقدم تفاسیر شیعه است مستند به روایات اهل بیت علیهم السلام با یک مقدمه در انواع آیات قرآن کریم و خاتمه ای در فضائل و خواص آیات شریفه (۱)، و به طبع رسیده.

نسخه: به علت بریدگی برگ آخر، نام کاتب و تاریخ کتابت آن معلوم نیست. ظاهراً از سده «۹ _ ۱۰» می باشد. چند برگگی از آغاز نسخه نیز ناقص بوده که نیای گرامی، مرحوم

ص: ۱۴۷

۱-۱) این خاتمه که به عنوان «فضایل القرآن» شروع و مشتمل بر روایات مسنده در خواص سوره هاست ظاهراً از اضافات این نسخه است و از اصل تفسیر نبوده، چنان که در نسخه های چاپی نیز نیامده است.

آیه الله حاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی، نوشته و تکمیل کرده اند. ظهر نسخه تملک مورخ شوال ۱۲۷۷ و مهر «عبده محمد کاظم»، و نیز تملک و مهر مرحوم حاج میرزا قوام الدین رشتی دیده می شود.

«۱۶۵» نسخه دیگر

نسخه: چند برگ از آغاز کتاب ناقص است و از پایان نسخه مستفاد می شود که کاتب آن محمد طالقانی، در ۲۲ صفر ۱۰۴۲ آن را به انجام رسانیده و به شرح مرقوم در حاشیه، حمزه بن علیقلی در اواخر شوال ۱۰۹۹، از مقابله نسخه با چند نسخه شریفه کم غلط فراغت یافته است.

«۱۶۶» تفسیر القرآن الکریم

(تفسیر _ عربی)

از: فرات بن ابراهیم بن فرات الکوفی _ علیه الرحمه _ ، از محدثان شیعه در قرن سوم.

کتاب: مجموعه روایاتی است در تفسیر آیاتی از قرآن کریم که در شأن اهل بیت علیهم السلام نازل شده، و به طبع رسیده است.

نسخه: به خط عقیف الدین طیفور بن سراج الدین جنید الحافظ الواعظ. در «الضیاء اللامع: ۷۲» آمده است:

«طیفور بن سراج الدین جنید، هو عقیف الدین الحافظ الواعظ المفسر الجلیل، رأیت تفسیره الکبیر «الذریعه ۴: ۲۸۰» المقصور علی الأحادیث المرویه عن الأئمه الطاهرین علیهم السلام. أكثر الثقل فیہ عن «تفسیر فرات بن ابراهیم الکوفی. الذریعه ۴، ۲۹۸» و فی آخره أورد أحادیث کثیره فی مناقب امیر المؤمنین علیه السلام، و فرغ منه الأربعاء (۱۸) ذی الحجه و هو یوم الغدیر سنه (۸۷۶) و النسخه بخط پیر محمد بن علی بن

ص: ۱۴۸

بهمن، فرغ من الكتابه (۱۶ جمادی الأولى ۹۰۹) فی مکتبه سلطان المتکلمین»، انتهى.

فراغ از کتابت: روز چهارشنبه هیجدهم ذی الحجه (۸۰۰ یا ۸۰۰ و کسری). ظهر نسخه نام کتاب «تفسیر غیاث بن ابراهیم، رضی الله عنه» نوشته شده است. رجوع به هر دو عنوان در «ذریعه» فرمایند.

تملک صاحب مهر «لک البهاء کله ۱۰۸۸»، و تملک و مهر «عبده مهدی بن عبدالکریم» به تاریخ غره ربیع یکم ۱۲۴۷، و مهر «سلام علی ابراهیم»، و تملک حاج میرزا عبدالرزاق رشتی اصفهانی به تاریخ ذی الحجه ۱۳۱۳ و مهر او «عبده عبدالرزاق بن محمد کاظم»، همگی ظهر نسخه هست.

«۱۶۷» تفسیر القرآن الکریم

(تفسیر _ عربی)

از: یکی از علماء اصفهان در سده سیزدهم.

کتاب: تفسیر عرفانی محققانه و بسیار مفیدی است بر قرآن کریم از آغاز سوره مبارکه حمد تا آیه شریفه ۲۵ سوره اعراف. برخی کلمات و شعر فارسی به ندرت در آن دیده می شود.

آغاز نسخه: «متی اصطلح الغنم و الذئب قال الراعی من حین اصطلح الراعی مع الله».

انجام: «قال فیها ای فی المحبه تحيون بصدق الهمة و قرع باب العزیمه و فیها تموتون بطلب الحق علی جاده الشریعه بأقدام الطریقه و منها تخرجون الی عالم الحقیقه. و العلم عند الله تع».

نسخه: اصل و به خط مؤلف است و مع الأسف برگ اول آن مفقود شده و در هیچ جای نسخه نامی و تاریخی دیده نشد، جز در پایان مطلبی در حاشیه بالای برگ چهارم

ص : ۱۴۹

سوره الأنعام که به طور صریح نوشته است «جعفر الخراسانی» و این امضاء و مطلب حاشیه، به عین خطّ متن است و در بیشتر صفحات هم از این قبیل مطالب به همین خط در حواشی دیده می شود. به نظر می رسد که این صاحب امضاء، خود مؤلف تفسیر باشد به ظنّ قوی، اما شناخته نشد که کیست.

تملک نیای گرامی مرحوم آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین موسوی چهارسوقی به تاریخ ۱۶ ماه شوال ۱۳۲۱ در هامش برگ سوّم نسخه هست که می رساند از کتابخانه والد ماجدشان آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی بوده است.

«۱۶۸» تفسیر القرآن الکریم

(تفسیر _ عربی)

از: ناشناس.

آغاز: «لَمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَّ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ، فَوَهَبَ اللَّهُ لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ، نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ، يَعْنِي مُقْبِلًا إِلَى طَاعَةِ اللَّهِ إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ، يَعْنِي فِي آخِرِ النَّهَارِ، الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ، يَعْنِي الْخَيْلَ. قَالَ الْكَلْبِيُّ وَّ مَقَاتِلُ: صَفَنَ الْفَرَسَ إِذَا رَفَعَ إِحْدَى يَدَيْهِ».

انجام: «سوره الناس ستّ آیات مکّیه. بسم الله الرحمن الرحيم. قوله الله تبارك و تعالی قل أعوذ بربّ الناس، یعنی سید الناس، و يقال: أستعید بخالق الناس، و يقال: أستعید بالله العذی هو رازق الخلق. ثم قال: ملک الناس، یعنی خالق الناس و مالکم و له نفاذ الأمر و الملك فیهم. ثم قال عزّ و جلّ: إله الناس، یعنی خالق الناس و مُعْطِیْهِمْ و مانِعِیْهِمْ. مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْكَذَّابِ، یعنی من شَرِّ الشَّیْطَانِ، و يقال أستعید بالله لیحفظنی من شَرِّ الشَّیْطَانِ لِأَنِّي لَا أُسْتَطِيعُ أَنْ أَحْفَظَ نَفْسِي مِنْ شَرِّهِ لِأَنَّهُ يَجْرِي فِي نَفْسِ الْإِنْسَانِ...»

و أما شیاطین الإنس فیأتی علانیة. و روی أبو معاویه عن عثمان بن واقد أرسلنی أبی

إلى محمّد بن المنكدر أسأله عن المعوذتين أهما من كتاب الله تعالى؟ قال: من لم يزعم أنّهما من كتاب الله تعالى فعليه لعنة الله و الملائكة و الناس أجمعين إلى يوم الدين».

سپس مطلبی نقل شده که بقیّه آن در برگ آخر بوده و افتاده است. آخرین برگ موجود آخرین برگ کراسه چهاردهم می باشد، كما يظهر من النسخه.

«۱۶۹» تفسیر کازور

(تفسیر _ فارسی)

برای آگاهی از اقوال گوناگون درباره مؤلف و کتاب که تفسیر قرآن کریم است به زبان فارسی، باید به «الذریعه ۴: ۳۰۹: تفسیر گازر، و ۵: ش ۵۰۲: جلاء الأذهان» و «إحياء الداثر: ۶۱ _ ۶۲» و «فهرست آقای احمد منزوی» رجوع شود. در نسخه معتبر جای گفتگو، نام مؤلف نیست و نام کتاب «تفسیر کازور» به همین شکل، در پایان آمده است.

نسخه: از سوره مبارکه أنعام است تا پایان كهف.

آغاز: «بسم... الحمد لله حقّ حمده و الصّیلموه علی خیر خلقه محمّد و آله المعصومین. سوره الأنعام. عبد الله عبّاس گفت که این سوره به یکبار فرود آمد به مکه، هفتاد هزار فرشته بودند با وی به تسبیح و تهلیل».

انجام: «و هر که همه سوره بخواند وی را نوری باشد از زمین تا به آسمان. تمت کتابه المجلد الثانی من تفسیر کازور، بعنايه الله، علی يد العبد... حسین بن علی بن حسن به عیسی الحسینی السبزواری مولداً و محتداً و منشأ، يوم الخميس من العشر الأوّل لذي الحجة الحرام، فی سابعه، لسنه تسعين و ثمانمائه. اللهم اغفر لصاحبه و مصنفه و قارئه...».

این تاریخ «پنجشنبه هفتم حجه ۸۹۰» درست و مطابق تقویم است، و در هامش

همین موضع کاتب نوشته است که صاحب نسخه: «و هو الصاحب المحترم مفخر الحاج و الحرمین [کذا] خواجه حاجی فتح الله بن المرحوم خواجه مجدالدین استرآبادی.

و أما الكاتب، فقال الشيخ «رحمه الله عليه» في «الضياء اللامع: ٤٨»: «الحسين السبزواری هو السيد عزالدین الحسين بن نورالدین علی بن بهاءالدین حسن بن شرف الدین عیسی الحسینی. كتب بخطه الجید نسخه من «الدروس» فی کَرَک نوح من جبل عامل... و فرغ الكاتب من کتابه يوم السبت ٢٣ رجب (٨٧١) و صححها بخطه و قلمه و قرأها علی بعض مشایخه و علیها بلاغاته الكثيره... و علی ظهر الصیفحه الأولى اجازة أحد مشایخه هذه صورتها: قرأ علی السيد الامام الأعظم الأکمل صاحب النفس القدسیه و الأخلاق المرضیه جامع الکمالات النفسائیه السيد الأعظم فرع الشجره الأحمديه و الزيتونه العلویه السيد عز الدنیا و الدین حسین... و کتب... محمّد بن أحمد بن محمد المطاری و ذلك فی العشر الاخر من شهر رمضان المعظم سنه ٨٧٢.

صورت تمام اجازة شریفه در «ضیاء» آمده است. برای معرّفی کاتب جلیل القدر به همین اندازه اکتفا شد. و نسخه کتاب «دروس» موصوف را مرحوم شیخ در نزد مرحوم آقای حاج سید ضیاءالدین علامه فانی اصفهانی دیده اند، رحمه الله علیهما.

خط نسخه: بسیار خوانا و نسخ جلی است. همان گونه که در وصف نسخه «دروس» فرموده اند. تملک «مخدوم بن نورالله بن نورالهدی الحسینی الرضوی الشجری» و مهر محو شده او روی برگ آغازین است.

«١٧٠» التفسیر الوسیط

(تفسیر _ عربی)

از: ابوالحسن علی بن أحمد الواحدی.

نسخه: از اول سوره مبارکه مریم است تا آخر قرآن کریم.

ص: ١٥٢

کاتب: «محمود بن أبی الـنـهی بن أبی بکر بن عبدالکریم الابهری. ظ. فی المدرسه العزیه ظ بمدينه السیلام تبریز، فی غره النّهار من یوم الثّناء ۲۱ ربیع الاول ۷۳۱، بعد قرائته علی فخر المله و الحقّ و الدّین أحمد بن الحسن الجاربردی».

در صفحه آخر: اجازه جاربردی مذکور برای کاتب است بخطّ المُجیز.

«۱۷۱» تفصیل وسائل الشّیعه إلی تحصیل مسائل الشّریعه

(حدیث _ عربی)

از: مولانا محمد بن حسن حرّ عاملی، علیه الرحمه.

نسخه: از آغاز کتاب است تا آخر باب طهاره الحدید.

انجام: «اقول تقدّم وجهه، و الله أعلم».

کاتب: صفرعلی بن اسمعیل نجف آبادی اصفهانی. تاریخ ختم استنساخ: ۱۲۵۱. هیچ گونه اثر تصحیح و مقابله و تحشیه و امتیازی ندارد.

«۱۷۲» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب زکات است تا آخر کتاب اعتکاف. نام کاتب و تاریخ کتابت به نظر نرسید، و مسلّمًا در اواسط قرن سیزدهم استنساخ شده و امتیازی ندارد.

«۱۷۳» نسخه دیگر

نسخه: مجلد چهارم است از آغاز کتاب جهاد تا انجام کتاب وصایا (که پس از آن جزء پنجم و کتاب نکاح است).

کاتب: صفرعلی بن اسمعیل نجف آبادی اصفهانی. تاریخ ختم استنساخ: روز دوشنبه

ص : ۱۵۳

اثر تصحیح و مقابله و تحشیه و هیچ امتیازی ندارد. روی برگ اول فهرست کتب این جلد به اختصار نوشته شده و نیز: «کتابت این مجلد تخمیناً ۲۶۲۰۰ بیت».

«۱۷۴» نسخه دیگر

نسخه: جلد پنجم و از آغاز کتاب نکاح است تا کتاب لقطه و «باب حکم التقاط اللحم و الجبن و البيض».

انجام: «فقال هم في سعه حتى يعلموا».

کاتب: صفرعلی بن اسمعیل نجف آبادی اصفهانی. تاریخ پایان استنساخ: پنجشنبه ۲۷ ذی الحجه ۱۲۵۱.

هیچ نوع امتیاز و تصحیحی ندارد. روی برگ اول نوشته اند: «۳۴۵۶۰ بیت است تخمیناً».

«۱۷۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلد ششم کتاب است از «کتاب الفرائض و الموارث» تا آخر.

انجام: پایان نسخه که مشتمل بر تاریخ تألیف و نام کاتب و تاریخ کتابت است عیناً نقل می شود: «و كان الفراغ من تأليفه في منتصف رجب سنة ۱۰۸۲. ثم يقول الفقير الى الله الغني مصطفى بن عبدالواحد ابن سيار الحويزاوى محتداً المشهدى مسكناً: انى قد نسخت هذه النسخه المباركه من نسخه الأصل و كان الفراغ منها فى اليوم التاسع من شهر ربيع الثانى من شهر سنه ۱۱۰۰».

در هامش این موضع نوشته اند: «به تاریخ شهر محرم سنه ۱۱۳۰ ملاحظه شد» و مهر

ناخوانا، ظاهرًا: «عبدہ زین العابدین الحسینی».

روی برگ اول نسخه وقف نامه «نوّاب مریمی آداب فاطمی ألقاب... مریم بیگم» به تاریخ ۱۱۱۶ نوشته و به مُهر مشار الیها رسیده است که تولیت پس از او با پادشاه وقت و نسخه در «مدرسه واقفه واقعه در خارج دروازه حسناباد» باشد.

کاتب نسخه، شاگرد صالح مؤلف است و در «امل الأمل» عنوان دارد و از آنجا در «کواکب منشره: ۷۲۷».

«۱۷۶» نسخه دیگر

نسخه: از اول کتاب الفرائض و المواریث است تا پایان کتاب بدون خاتمه. نام کاتب و تاریخ کتابت و اثر مقابله و تصحیح ندارد.

«۱۷۷» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب «الفرائض و المواریث» است تا پایان کتاب و خاتمه آن. تاریخ ختم تألیف این جلد، نیمه ماه رجب ۱۰۸۲.

کاتب نسخه: محمد مؤمن بن ملا محمد طالقانی «بحسب الأمر امیرالسادات العظام و نجباء الکرام حاوی الاصول و الفروع جامع المعقول و المنقول اعنی مجتهد الزمان سید رضی علوی اصفهانی». تاریخ ختم استنساخ: اواسط جمادای یکم ۱۰۹۶. آثار مقابله و تصحیح و حاشیه ای ندارد.

«۱۷۸» التقریرات

(اصول فقه _ عربی)

از: نیای معظّم راقم فهرست، آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسوقی (متولّد روز شنبه سوم ماه رجب ۱۲۹۴، متوفی شب پنجشنبه سیزدهم جمادای یکم ۱۳۷۷،

ص : ۱۵۵

مدفون در وادیالسلام نجف اشرف)، فرزند گرامی آیه الله آقا میرزا سید مسیح (۱۲۵۵ - ۱۳۲۵)، فرزند فرزانه آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمدباقر موسوی صاحب روضات الجنات (۱۲۲۶ - ۱۳۱۳)، اعلی الله تعالی مقاماتهم.

کتاب: تقریرات مبسوط درس اصول فقه استادالفقهاء مرحوم آیه الله آقا سید محمدباقر موسوی درچه ای اصفهانی، مجتهد جلیل القدر (۱۲۶۴ - ۱۳۴۲) است، در دو مبحث:

۱ - مبحث ظن، با تاریخ ۲۹ جمادای یکم ۱۳۱۶ تا ۱۵ ذی القعدة ۱۳۱۷.

۲ - مبحث اصل براءت و احتیاط، که در روز ترویج ۱۳۱۷ شروع و در ۱۵ شوال ۱۳۱۹ به مسأله اقل و اکثر ختم شده است. (۱)

نسخه: اصل مبیضه خط مؤلف بزرگوار است. صورت چند اجازه مؤلف و چند ماده تاریخ به خط شریف ایشان در آغاز نسخه هست.

«۱۷۹» تقویم آیات القرآن

(علوم قرآنی - فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: کشف الأیات قرآن کریم است بر أسلوب قدیم و ظاهرًا از آثار قرن ۱۱ - ۱۲

ص: ۱۵۶

۱- ۱) از جمله کسانی که تقریرات درس استاد الفقهاء آقای درچه ای را نوشته اند: میرزا محمد جعفر فرزند میرزا محمد علی بن مؤمن بن محمد حسین بن میر عبدالحفیظ بن میر محمد اشرف «صاحب علاقه التجرید» است، که تقریرات درس استاد را در فقه و اصول - هر دو - نوشته و در چهار مجلد قرار داده است. مرحوم آقای علامه امینی صاحب الغدیر - اعلی الله مقامه - دوره را به نجف اشرف منتقل و در کتابخانه امیرالمؤمنین - علیه السلام - نهاده اند: «کواکب منشره: ۲۲۶». یاد شده، عالم جلیل مرحوم حاج سید جعفر سدهی، والد ماجد مرحوم آقای حاج سید جمال الدین صهری واعظ عالم شهیر اصفهان متولد (۱۳۲۱) متوفی (۷ - ع ۲ - ۱۳۸۸) مذکور در «دانشمندان مهدوی: ۲۳۷» است. ایشان خود اثر پدر یعنی «تقریرات» را به مرحوم علامه امینی اهداء کرده اند.

می باشد. یک نسخه دیگر نیز در «الذریعه» معرفی شده است، به اجمال.

آغاز: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ». این رساله ایست در باب یافتن آیات قرآن که در کدام جزو است مثلاً بعد از کلمه «اتَّخَذَ» این شکل «کج» نوشته اند، شکل اول که کاف و جیم است علامت «جزو» است یعنی این آیه در جزو ۲۳ است و شکل دوم که الف است علامت «رکوع» است یعنی در رکوع اول جزو ۲۳ و علامت ۲۳ که در بالا نوشته شده آن نیز علامت جزو است به واسطه تبیین نوشته اند، و همه علامات از این قرار است. القسم الأوّل فی أوائل الأی. باب الألف من الألف بعدهما التاء - ءاتَّخَذَ، کج ۲۳ (۱).

نسخه: به خطّ غیاث الدّین محمّد بن امیر جعفر حسنی. تاریخ پایان استنساخ: اوّل محرم ۱۱۱۶ در مدرسه جدّه کبیره اصفهان. در چهار صفحه اوراق بدرقه آخر نسخه نیز مطالب متفرّقه از احصاء آیات قرآنی و فهرست ابواب «تقویم آیات القرآن» و ساعات استخاره نوشته شده است.

روی برگ اوّل وقفنامه نسخه نوشته شده واقف: «اقلّ الطلبة عبد الجلیل تبریزی» و «اختیار تولیه غیر را نیز به اوستادی ام فضیلت و کمالات پناه مستغنی الألقابی آخوند ملا محمّد شریف تبریزی مفوّض نمودم».

تاریخ تحریر وقفنامه: ماه شوّال ۱۱۳۹.

«۱۸۰» تکمله المصادر

(لغت _ عربی به فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: در تکمیل دو کتاب «مصادر» زوزنی و «مصادر» بیهقی «یا: بُستی» نگاشته شده است به ترتیب ابواب ثلاثی مجرّد و مزید، در ۲۸ باب. نسخه ای دیگر از این کتاب در کتابخانه سلیمانیه استانبول «شهید علی پاشاه: ۲۶۹۹» موجود است.

ص: ۱۵۷

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. از قرائن، در اوائل سده یازدهم نوشته شده، لکن تمام و مصحح است و فهرست ابواب در مقدمه به خط کاتب آمده است.

تمامک و مَهر ابوالفضائل بن حاجی حسین یزدی: «عبدہ ابوالفضائل» و نصیر بن حاجی میرزا بیگ یزدی: «نعم المولی و نعم النصیر ۱۱۰۳» و «منتظر فتوح لطف إلهی ۱۱۱۶» و «نعم المولی و نعم النصیر ۱۰۸۵» و «و اذکر فی الکتاب اسمعیل» و «عبدالرزاق بن محمد کاظم» در تاریخ ۲۴ ذیحجه ۱۲۹۳ و «قوام الدین بن عبدالرزاق» در نسخه هست.

در حاشیه های بالای صفحات از آغاز تا برگ ۷۴ متن «تهذیب المنطق» و تا برگ ۴۲، قدری از «حاشیه تهذیب المنطق» از آخوند ملا عبدالله یزدی _ علیه الرحمه _ به خط کاتب اصل نوشته شده است.

«۱۸۱» تلخیص الأقوال فی تحقیق أحوال الرجال معروف به رجال وسیط

(رجال حدیث _ عربی)

از: میرزا محمد بن علی استرآبادی، علیه الرحمه.

دانش اسلام به وسیله گروهی بیشمار از مردم زمان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و زمان ائمه اطهار علیهم السلام به ما رسیده است. این دانش ها را به زبان عربی؛ حدیث، روایت، خبر می نامند و آنها که این دانش ها را به ما رسانیده اند، رُوات (جمع راوی) گویند. خواه از مردم زمان پیغمبر اکرم یا زمان ائمه اطهار علیهم السلام. در قرن سوم هجری که انبوهی از روایات و احادیث اسلامی در سینه های روایان و محدثان و هم در گوشه و کنار خانه های آنها، بر روی پوست، یا استخوان حیوانات، یا برگ و پوست بعضی از درختان و به ندرت بر

روی کاغذها جمع شده بود و از طرفی نیز دانشمندان بزرگی در دنیای اسلام به پا خاستند و وارث آن همه آثار اسلامی گشتند، برای آنکه ترتیبی در کار روایت ها داده و راویان را بشناسند و در نتیجه همچنان که در خود روایت ها نیز دستور بود، روایت های درست را از نادرست تشخیص دهند، گروهی از دانشمندان، نام های راویان را و آنچه درباره آنها از مشایخ خود شنیده بودند در دفترهایی جمع کرده و بر آنها نام «أسماء الرجال»، «معرفة الرجال»، «فهرست أسماء الرجال»، «المشیخه»، «التراجم»، «معرفة أخبار الرجال»، «تاریخ الرجال» و امثال اینها گذارده، و کم کم راوی شناسی علمی مخصوص گشته و به علم «رجال» شهرت یافت و تألیفات بی شماری درین رشته پدید آمد که نام بیشتر آنها در «الذریعه إلی تصانیف الشیعه ۱۰: ۸۰ تا ۱۶۱» آمده، و هم گروه بسیاری از نویسندگان کتب رجال و تألیف آنها در «فهرست دانشگاه ۲: ۴۸۵ تا ۴۹۷» یاد شده اند.

بزرگ ترین دانشمند راوی شناس محقق شیعه، میرزا محمد بن علی بن ابراهیم استرآبادی (۱) است که سوای دو کتاب «آیات الأحکام» و حاشیه «تهذیب الأحکام»، سه اثر مهم در رشته رجال و راوی شناسی نگاشت. بزرگ تر و معروف تر و محققانه تر از دو دیگر «منهج المقال» است که به رجال کبیر شهرت یافته و چاپ شده. میرزا این کتاب را هنگامی که در نجف اشرف می زیسته تألیف نموده و به سال ۹۸۴ آن را پایان داده است.

صاحب «كشف الحجب: ۴۸۸»، کتاب «منهج المقال» را به عنوان «مجمع الأقوال»

ص: ۱۵۹

۱- ۱) در فهرست مرکزی دانشگاه تهران که نسخه بسیار نفیس «منهج المقال» را معرفی کرده اند، مؤلف را به عبارت شگفت آور «مولی سید میرزا» و «حسینی» وصف نموده اند. اما باید دانست که آن مرحوم از طرف مادر شریف بوده اند و سیادت از جانب پدر نداشته اند، اگر چه این اشتباه سابقه داری است و صاحب کتاب «جامع الرواه» نیز گویا بر این باور بوده است.

ذکر کرده است.

دومین کتاب رجالی او، همین «تلخیص الأقوال» است که به رجال وسیط مشهور شده و آن را پس از «منهج المقال» تألیف و در ۱۰ ج ۲ _ ۹۸۸ تمام کرده است. (۱)

سوم: کتاب معروف به وجیز و رجال صغیر که نسخه آن در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است «فهرست آنجا ۲: ۳۵۹ و ۶: ۶۰۶». صاحب «ریحانه الأدب» چند بار این «رجال صغیر» را «توضیح المقال» خوانده است، بدون ذکر مأخذ و گویا اشتباه است.

میرزا محمّد مدّتی از پایان زندگی خود را در مکه معظمه گذرانیده و عاقبت به سال ۱۰۲۸ در همانجا وفات و در جوار مزار حضرت خدیجه علیها السلام به خاک رفت. شرح حالش اجمالاً در «ریحانه الأدب ۲: ۴۲۴» مسطور است.

آغاز: «بسم... الحمد لله و کفی و سلام علی عباده الّذین اصطفی. أمّا بعد، فهذا کتاب «تلخیص الأقوال» فی تحقیق أحوال الرّجال قد أثبتّ فیہ الأسماء علی ترتیب الحروف، مُراعياً للأوّل ثمّ الثانی و هكذا. و للأصل من عدم الزّیاده حرفاً و حرکةً فقدّمْتُ مثلاً عبید علی عبیده، و عمرو علی عمر فی أسماء الرّجال، ثمّ يتبعها من أسماء الآباء و الکنی

ص : ۱۶۰

۱-۱) «تلخیص الاقوال» در «الذریعه ۴: ۴۲۰» یاد شده و نسخه وقفی مورّخه ۱۰۱۵ دارای اجازه به خطّ مؤلّف را در کتابخانه شیخ عبدالحسین طهرانی _ أعلى الله مقامه _ در کربلا نشان داده اند. نسخه ای نیز در «فهرست دانشگاه ۲: ۵۴۹» مورّخه ۱۰۸۹ معرّفی شده و نام کتاب در اوّل «تلخیص الاقوال» و در دوّم «تلخیص المقال» آمده است. ما نیز نسخه ای به همین نام خواهیم آورد «ش ۱۸۶». تکمله: در کتاب شریف «الروضه النضره» صاحب الذریعه که به سال ۱۴۱۱ چاپ شد، ده نسخه به عنوان اوّل و سه نسخه به نام دوّم، با مشخصات هر یک معرّفی شده و شرح حال یک صفحه ای مرحوم میرزای استرآبادی نیز در صفحه ۴۹۷ دیده می شود. لازم است یادآور شویم که صفحه اوّل نسخه جای گفتگو نونویس است و معلوم نیست در برگ اصلی مفقود، «تلخیص الأقوال» بوده است یا «تلخیص المقال».

و نحوهما و أعلم للخلاصه «صه» و للنجاشی...».

پس از ذکر علامتهای اختصاری، شروع در باب الف و نام هایی که به حرف الف آغاز می شود نموده و به باب یاء خاتمه داده، و بعد بابی برای کنیه ها و لقب ها و نسبتها و زنانی که روایت حدیث کرده اند نهاده، و خاتمه ای قرار داده مشتمل بر ده فائده و در آخر فائده دهم، سند روایت خود را به اصحاب حدیث متصل نموده است.

انجام: «فرغ منه مؤلفه الزاجی عفو ربّه الهادی محمد بن علی الاسترآبادی عاشر شهر جمادی الاخره سنه ۹۸۸ حامداً مصلياً... و کتب بیمناه الدآثره فقیر عفو ربّه القوی الغنی محمد باقر الموسوی الحسینی، ببلده اصفهان».

نسخه: دارای ۳۲۳ برگ است که برگ اول و برگ آخر آن نونویس و به خط نیای بزرگوار، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمدباقر چهارسویی صاحب «روضات الجنات» (۱) _ أعلى الله مقامه _ می باشد و بقیه در زمان خود مؤلف نوشته شده و حاشیه های فراوان و بسیار مهم شخص مؤلف با توفیق «منه سلمه الله» و «منه دام ظلّه» و «منه مدّ ظلّه العالی» است، (۲) و نسخه در نهایت صحت و دارای آثار مقابله می باشد.

متن: خط نستعلیق بسیار خوب ۱۹ سطری، حواشی نسخ ممتاز، عناوین به شنگرف، جدول کشیده با طلای اشرفی، کاغذ دولت آبادی، قطع ۱۲ و نیم × ۲۵. جلد تیماج

ص : ۱۶۱

۱- ۱) متولد ظهر ۲ شنبه ۲۲ صفر _ ۱۲۲۶ در خوانسار، متوفی اواخر ثلث اول شب ۲ شنبه ۸ ج ۱ _ ۱۳۱۳ در اصفهان، مدفون در بقعه تکیه مخصوص به نام خود در تخت پولاد اصفهان _ برد الله مضجعه الشریف _ . ایشان امضاء نام و نسب خود را در پایان نسخه _ چنان که نقل کردیم _ «محمدباقر الموسوی الحسینی» مرقوم فرموده اند.

۲- ۲) از حاشیه مفصّلی که بر ترجمه «الحسین بن اسکیب» مرقوم فرموده، معلوم می شود که نسخه «خلاصه الأقوال» علامه حلّی مورد استفاده ایشان، دارای حواشی و تعلیقات شهید ثانی و به خط خود آن جناب بوده است. رضوان الله علیهم أجمعین.

سرخ مقوایی ضربی طلای اشرفی صفوی اعلا. داخل: تیماج زرد تیره، جدول کشیده.

گویا نسخه برای شخصیت والایی نوشته شده و فراهم گشته است و نیز این که برگ نخستین دارای سرلوح و تزیین ارزشمند بوده، در زمان دور، آن را جدا کرده اند!^(۱)

«۱۸۲» نسخه دیگر

نسخه: کامل و مصحح است و دارای حواشی مؤلف و حواشی دیگر با امضاء «مح سد، عفی عنهما» که بی شک همان محمد بن سعید قطیفی یکی از مالکان نسخه است.

کاتب: صلاح بن برهیم بن محمد بن سعید بن حسین اللحیل الجمری الأوالی الموالی. تاریخ کتابت، سنه ۱۰۷۷ و تاریخ ختم تألیف در این نسخه نیز دهم جمادای دوم ۹۸۸ قید شده است. ظهر نسخه این شرح دیده می شود: «هو الله. دخل فی حیازه أقلّ عباد الله و أحوجهم الی رحمه ربّه، الفقیر الی الله الغنیّ محمّد بن سعید القطیفی، عفی الله عنهما، بتاريخ شهر ربیع المولود للسنه السادسة و الثمانین و ألف». مهر خوانده نمی شود.^(۲)

أیضاً تملک احمد بن ملّا أبو الحسن، و تملک «ابن عبدالحسین الحسینی» و مهر او «محمد معصوم الحسینی».

«۱۸۳» تلخیص المحصل

(کلام - عربی)

از: خواجه امام نصیرالدین محمد بن محمد بن حسن، محقق طوسی، أعلى الله مقامه.

ص: ۱۶۲

۱- ۱) نسخه خوبی از «تلخیص» و «فهرست شیخ الطائفه طوسی» و «ایضاح الاشتباه» در کتب اهدایی امام جمعه به دانشکده ادبیات تهران موجود است «فهرست: ۶۲».

۲- ۲) «الروضه النضره»: محمّد القطیفی ابن سعید: رأیت بعض تملکاته لکّتب علمیه فیها المجامد الثانی من «المسالک»، کتب تملکه علیه فی (۱۰۸۷)، و النسخه عند مشکور الحولاوی فی النجف».

کتاب: شرح «قال. أقول» و تهذیب و تصحیح کتاب «محصل افکار المتقدمین و المتأخرین من الحكماء و المتکلمین» محمد بن عمر، فخر رازی است در علم کلام، و در «کشف الظنون» گوید که محقق در ماه صفر ۶۶۹ (تسع و ستین و ستمائه) از تحریر آن فراغت یافته است. (۱) کتاب به صورت ناقص و تحریف شده در ذیل اصل «محصل» در مصر چاپ شده است.

نسخه: از برگ ۸ تا اواسط ظهر برگ ۱۳ به تصدیق میرداماد و غیره به خط علامه حلّی _ قدس الله روحه _ است، و از آنجا تا پایان برگ ۱۸ به خطی شبیه خط مرحوم علامه است، و از برگ ۱۹ تا برگ ماقبل آخر به خط دیگری است با تصحیحاتی به خط علامه. هفت برگ آغاز نسخه و برگ آخر که از اصل نسخه مفقود بوده ظاهراً در زمان میرداماد نوشته شده است.

تملک جناب میرداماد «محمد بن محمد المدعو بباقر داماد الحسینی» به تاریخ ۱۰۰۲ در اصفهان و مهر او «يثق بالملك القادر الغنی، عبده محمد باقر بن محمد الحسینی» و تملک سید محمد بن محمد صالح حسینی و مهر «عبدالقادر الحسینی» در ظهر نسخه هست.

در هامش برگ ۸، میرداماد گواهی داده است که از آنجا خط علامه حلّی است. رحمه الله عليهم اجمعين.

«۱۸۴» نسخه دیگر

نسخه: به خط محمد حسین بن محمد حسین «کذا» هزار جریبی. تاریخ ختم کتابت:

ص : ۱۶۳

۱-۱) تاریخ تألیف در این نسخه و نسخه ش ۱۸۳ نیامده است.

غزه ماه رجب ۱۰۰۴. تملك حاج محمد شفيح خوئی و مهر او «عبدہ الزاجی محمد شفيح» ظهر نسخه و تاريخ ولادت آقا محمد صالح شب جمعه ۲۷ ذی القعدة ۱۱۱۷ و زايجه او در آخر نسخه است.

«۱۸۵» تلخیص المفتاح

(ادب _ عربی)

از: خطیب دمشقى محمد بن عبدالرحمان قزوینی (متوفى ۷۳۹).

کتاب: تلخیص قسم سوم «مفتاح العلوم» ابو يعقوب يوسف سکاکی در فنون بلاغت است، با افزودن فوایدی.

نسخه: به خط نصرالدین عبدالؤمن حسنی. تاريخ استنساخ: روز پنجشنبه ۲ ماه رجب ۹۸۹ در شهر اکره.

روی صفحه اول فهرست کتاب و بالای اوراق عدد شمار اوراق نسخه به سیاق نوشته شده است. حواشی متفرقه در هامش نسخه به خط کاتب هست.

«۱۸۶» تلخیص المقال فی تحقیق احوال الرجال

(عربی)

پیرامون این کتاب و مؤلفش محقق بزرگ میرزا محمد استرآبادی رحمه الله و نسختی از آن در شماره «۱۸۱» گسترده سخن گفتیم. اینک نسخه دیگری را می شناسانیم.

دو مطلب شایان ذکر نیز به عنوان تکمیل گفته های سابق باید نوشت:

اول این که: دانشمند محقق بارع، حاج ملا محمد بن علی اردبیلی از شاگردان علامه مجلسی و عالم جلیل شیخ جعفر کمره ای، که در اماکن مقدسه عراق عرب می زیسته و بنا به نگارش آقا رضی بن محمد قزوینی در ماه ذوالقعدة ۱۱۰۱ در کربلاى معلی بدرود

ص : ۱۶۴

زندگی گفته است، کتابی بس مفید و گرانبها در علم رجال و راوی شناسی به نام «جامع الرواه» تألیف نموده (۱) که درین اواخر در طهران به طبع رسید. وی این کتاب را به منزله ذیلی بر «تلخیص المقال» استرآبادی قرار داده و تمام آن را از آغاز تا انجام در رجال خود پراکنده نموده تا آنجا که خطبه و دیباچه و خاتمه را نیز نقل کرده است، جز این که حواشی فراوان و بسیار مهمّ شخص مؤلف «تلخیص» بر کتابش در این کتاب دیده نمی شود. ظاهرًا نسخه نه چندان معتبر مورد استفاده مرحوم اردبیلی، دارای تمام حواشی نبوده است، و این نقیصه بزرگی است که لازم است در یک چاپ محققانه تدارک شود.

هنگامی که نویسنده این فهرست در حوزه درس مرحوم آیه الله عظیم الشان نابغه المتأخرین حاج آقا حسین طباطبائی بروجردی _ اعلی الله مقامه الشریف _ (۲) در قم مشغول تحصیل بود، آن عالم بزرگ، فرمان طبع «جامع الرواه» را از آن روی که رجال بسیار مفید و مهمّی است صادر نمود و خود نیز مقدمه جامعی برای آن کتاب املاء فرمود که عینًا در آغاز نسخه به طبع رسید. این مقدمه دارای فوائد بسیار و شایان مراجعه است.

ص : ۱۶۵

۱- ۱) تاریخ فراغت از تألیف «جامع الرواه» شب ۱۹ ربیع الاول ۱۱۰۰. آقا رضی ابن محمد قزوینی که خود نسخه ای از این کتاب را در نجف اشرف ظرف چند سال از روی نسخه اصل استنساخ و در روز پنجشنبه ۲۷ محرم ۱۱۱۵ از آن فراغت یافته است در صفحه اوّل نسخه خود که تاریخ رحلت مؤلف را یاد کرده است، چنین نوشته: از مؤلف قدس سره شنیدم این کتاب را در مدت ۲۵ سال تصنیف کرده است: «مقدمه جامع الرواه، صفحه ل».

۲- ۲) آیه الله بروجردی قدس سره در ماه صفر ۱۲۹۲ (یا اوائل ۱۲۹۱) در بروجرد متولد و صبح ۵ شنبه ۱۳ ماه شوال ۱۳۸۰ در بلده طیبه قم وفات یافت و بر حسب دستور خود ایشان در دالان مسجد اعظم مدفون شد. شرح حال آن مرحوم را نویسندگان این فهرست در کتاب «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۶۰ _ ۱۶۴» نوشته و به طور مبسوط در چند کتاب مستقل نیز تدوین و هم در کتاب «تاریخچه شهر سامرا» مذکورست.

دوم این که: نام کتاب در نسخه ای که به شماره «۱۸۱» شناسانیدیم، در برگ اول و دیباچه مؤلف که به خط شریف نیای معظم، صاحب «روضات الجنات» است؛ «تلخیص الأقوال» آمده و درین نسخه _ جای گفتگو _ به خط شیخ احمد احسائی «تلخیص المقال». در موضع سابق نیز یاد کردیم که در «ذریعه ۴: ۴۲۰» بسان اول، و در نسخه «فهرست دانشگاه ۲: ۵۴۹» همچون ثانی است. در «جامع الرواه: ۷»، تلخیص المقال است و در همه جای «مصنّفی المقال»، تلخیص الأقوال. جز اینکه در ص ۴۳۰ مصنّفی که اجمالی از شرح حال استرآبادی و نسخ کتب رجالی او را یاد کرده، هر دو را ضبط و «الأقوال» را به صورت نسخه بدل نوشته اند.

نسخه: دارای ۲۵۶ برگ و ۲ برگ عطف در اول و آخر. صفحه اول و از برگ ۲۵۱ تا آخر نونویس و به خط عالم شهیر شیخ احمد احسائی (۱) است و بقیه گویا در زمان مؤلف نوشته شده که بعضی از حاشیه ها دارای توییح «منه دام ظلّه»، یا «منه مدّ ظلّه» می باشد. احسائی در پایان این نسخه نوشته است:

«و قد فرغ من تتمیم هذا الكتاب بهذه الأوراق العبد الفقير المسكين أحمد بن زين الدين بن ابراهيم بن صقر بن ابراهيم بن داغر، الساكن قرية «المطيرفي» متأصلاً، غفر الله لهم اجمعين، ضحى الخميس الثامن والعشرين من ربيع الثانى سنة ۱۱۹۹ من الهجرة النبويه، عليه وآله السلام، ذاكراً حامداً مصلياً مستغفراً راجياً خائفاً سائلاً من الجواد الكريم».

نسخه در پاره ای از جاها دارای آثار مقابله است. تصحیحات در حواشی مختلف نوشته شده. تمام حواشی مؤلف در این نسخه نیامده و در چند موضع حاشیه هایی با

ص : ۱۶۶

۱-۱) ولادتش در ماه رجب ۱۱۶۶، وفاتش روز ۱ شنبه ۲۱ ذی القعدة ۱۲۴۱، مدفنش در قبرستان بقیع مدینه منوره، شرح حالش مفصلاً در «روضات الجنات ۱: ۲۱۶ _ ۲۳۲» طبع اصفهان در متن کتاب و حواشی نویسنده این فهرست مذکورست.

امضای «محمد بن محمد باقر الخراسانی، عفی عنه» دیده می شود. روی برگ ۲ تملک «أبو جعفر...» به تاریخ غزه ع ۲ _ ۱۲۱۷ و در اول و آخر نسخه مهر «لا اله الا الله الملك الحق المبين. عبده...» هست که پس از کلمه ابو جعفر و عبده محو شده و خوانده نمی شود.

خط نسخ ۲۲ تا ۲۵ سطری، ۴ برگ آخر شکسته نستعلیق، حواشی مختلف، عناوین به سرخی، کاغذ زاغی شکری رنگ، جلد دو شکل تیماج قهوه ای که با تیماج سیاه تعمیر شده، آستر یک طرف تیماج قرمز، طرف دیگر بدون آستر است. قطع ۱۳ × ۲۴، متن نوعاً ۷ × ۱۸.

«۱۸۷» تمهید القواعد الأصولیه و العربیه لتفریح فوائد الأحکام الشرعیه

(قواعد _ عربی)

از: شهید ثانی شیخ زین الدین بن علی بن احمد شامی عاملی، علیهم الرحمه.

نسخه: تاریخ تألیف و نام کاتب ندارد. تاریخ انجام کتابت قسم اول، ۱۲۲۳ است. یک حاشیه در اوائل کتاب از «ملاً محمد علی نوری، مد الله ائیام إفادته» و حاشیه ای دیگر از «محمد تقی عفی عنه» است که این شخص تملک خود را به عنوان و امضاء «اقل الطلبة محمد تقی بن محمد بشیر» به تاریخ ۲۵ ماه رجب ۱۲۸۶، در ظهر نسخه نوشته است.

«۱۸۸» نسخه دیگر

تاریخ پایان تألیف در این نسخه: وقت ظهر روز جمعه مفتاح ربیع دوم ۹۵۸ ضبط شده است، بر خلاف نسخه دیگر (مجموعه ش...) که آن درست است و مطابق تقویم.

ص: ۱۶۷

نسخه: به خط بانویی است که خود را «أقل خلق الله منزلاً و مرتبه: بنت محمد هادی بن مانی» شناسانده است.

تاریخ پایان استنساخ: روز جمعه ۱۶ ربیع دوم ۱۰۳۵. برگ اول مفقود شده است.

تنبيه الخاطر: نزهه الناظر

«۱۸۹» التنبیهات العلیه علی وظائف الصلوات القلبیه

(معارف _ عربی)

از: شهید ثانی شیخ زین الدین بن علی بن احمد شامی عاملی، علیهم الرحمه.

کتاب: در اسرار نمازها است. تاریخ تألیف: روز شنبه نهم ذی الحجه (عرفه) ۹۵۱.

نسخه: نام کاتب ندارد، لکن تاریخ انجام کتابت: روز شنبه از ربیع دوم ۱۰۹۵ در پایان نسخه قید شده. تملک و مهر مرحوم سید محمدعلی موسوی لاریجانی مازندرانی اصفهانی، و نیای گرامی، آیه الله حاج میر سید علی بن آیه الله حاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی در ظهر نسخه هست.

«۱۹۰» تنزیه الأنبياء و الأئمه صلوات الله عليهم و سلامه

(کلام _ عربی)

از: سیدنا الشریف الأجل المرتضی ذوالمجدین ابوالقاسم علی بن الحسین بن احمد الموسوی، اعلى الله مقامه.

نسخه: تمام است. کاتب: ابن المرحوم اسمعیل محمد عبدالله. تاریخ پایان کتابت: پنجشنبه ۱۲ ماه رمضان ۱۰۸۴. امتیازی ندارد.

ص : ۱۶۸

در آخر نسخه سه صفحه درباره اسامی و احوال آباء پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به فارسی نوشته شده و در صفحه چهارم، شرحی درباره ادله فقهیه شیعه به عربی.

«۱۹۱» التنقیح الرائع من المختصر النافع

(فقه _ عربی)

از: شیخ مقداد بن عبدالله سیوری حلّی معروف به فاضل مقداد، علیه الرحمه.

کتاب: در شرح «مختصر نافع» محقق حلّی است به «قوله»، در دو مجلد.

نسخه: شامل هر دو مجلد است: اول از مقدماتی در تعریف فقه تا کتاب وصایا. دوم از کتاب نکاح تا دیات.

کاتب: محمد بن حسین بن محمد، در غره ربیع دوم ۱۰۳۰ از کتابت آن فارغ شده.

تملک محمد تقی بن محمد مهدی سهروردی شهیر به شولستانی به سال ۱۰۱۴ با مهر «عزّ من قنع و ذلّ من طمع، محمّد تقی، سنه ۱۱۰۳» و تملک مهدی ملقب به آقا بزرگ ابن حاجی و مهر «افوض امری إلى الله، عبده محمد مهدی، ۱۱۶۶ ظ» و اجازه گرفتن مرحوم حاج میرزا محمد باقر بن علی نقی موسوی زنجانی اصفهانی از سرکار شریعتمدار حاجی شیخ مرتضی در نجف برای تصرّف کردن در کتاب به تاریخ ماه صفر ۱۲۶۱ و تملک مرحوم حاج آقا محمّد بن حاج میرزا ابوالقاسم بن حاج میرزا محمد باقر زنجانی در ظهر نسخه دیده می شود.

«۱۹۲» تنقیح المرام

(اصول فقه _ عربی)

چنانکه در «حاشیه عدّه الأصول. ش ۳۱۲» یاد کرده ایم، کسانی از شاگردان مولانا خلیل قزوینی نگارنده «حاشیه عدّه الأصول» بر کتاب مذکور او حاشیه نوشتند که از

ص : ۱۶۹

جمله آنها حاج ملا علی اصغر بن محمد یوسف قزوینی است. وی در این باب، کتاب «تنقیح المرام» جای گفتگو را در چندین مجلد بزرگ نگاشت.

نسخه ما مجلد اول کتاب است که تمام این مجلد فقط گزارش حاشیه اولی از حواشی خلیلیه «مذکور در شماره یاد شده» می باشد. قزوینی در آغاز این مجلد گوید: «چون دانشجویان به فراگرفتن حواشی عدّه الاصول فاضل مؤید... مولی خلیل قزوینی بسیار راغبند، لکن در آن مطالب مشکلی بود، من این کتاب را در حل مشکلات و توضیح عبارات آن نوشتم...».

از نسخ و مجلّات دیگر این کتاب اطلاعی در دست نیست و در فهرس موجود چیزی نیافتیم، جز اینکه در «ذریعه ۴: ۴۶۴» که آن را عنوان کرده است، فرماید: «نسخه ای از مجلّد سوّم کتاب را که به آخر مبحث مجمل و مبین منتهی می شود به خط نگارنده آن دیدم که در عاشورای ۱۱۱۰ «سال درگذشت علامه مجلسی ثانی» از تألیف آن فراغت یافته و در ظهر نسخه فرزندش ملا محمد مهدی بن علی اصغر «که پس از این یاد خواهد شد» نوشته بود این نسخه مجلّد سوم حاشیه عدّه پدرش می باشد، و چون ملا محمد مهدی در نزدیکی سال ۱۱۲۹ وفات یافت، دو وصی او که برادرانش ملا محمد مؤمن و حاج محمد حسین بوده اند، این نسخه را به دانشمند جلیل حاج محمد رضا قزوینی _ که به سال ۱۱۳۶ در فتنه افغان ها شهید شد _ فروختند و در ظهر نسخه شرحی مبنی بر فروش آن به نحو مذکور نگاشتند. این نسخه اکنون در نجف اشرف نزد آقا سید محمد باقر حفید آیه الله آقا سید محمد کاظم طباطبائی یزدی موجود است». پایان کلام ذریعه.

در «حاشیه عدّه الاصول. ش ۳۱۲» نیز گفته ایم که در «ذریعه» از «تتمیم أمل الآمل» مرحوم شیخ عبدالنبی قزوینی نقل کرده اند که ملا احمد طالقانی حاشیه ای بر حاشیه عدّه

ملاً خلیل و تنقیح المرام _ جای گفتگو _ نگاشته است.

شرح حال حاج ملاً علی اصغر، مؤلف کتابِ مورد بحث در «أمل الأمل: ۵۱» آمده و آنجا است که وی عالم فاضل ماهر صالحی است و پیش دانشمندان قزوین از جمله مولانا خلیل و برادرانش ملاً محمّد باقر و رضیالدین محمّد تحصیل کرده، او را است کتابی بزرگ در ادعیه به نام «سفینه النّجاه» و «رموز التفاسیر الواقعه فی الکتب الأربعة و غیرها من کتب الحدیث»، و حواشی مبسوطی بر «حاشیه عدّه» ملاً خلیل که جدّاً دقیق نوشته، و او را است «فهرست أشعار مغنی اللّیب»، وی از معاصران است، انتهى.

امام مجدّد صاحب «روضات الجنّات: ۳۹۹» نیز شرح حال وی را از أمل الأمل آورده و مطالبی از «تنقیح المرام» او نقل فرموده و ترجمه را به شرح حال فرزندش ملاً محمّد مهدی پایان داده اند. در کتب تراجم دیگر نیز مانند «فوائد رضویّه: ۲۷۴» و «أعیان الشیعه ۴۱: ۸۴» و «معجم المؤلّفین ۷: ۳۹» از این دانشمند به اجمال یاد کرده اند، لکن از تاریخ تولّد و وفات او اطلاعی نداده اند، و چنان که گذشت مجلّد سوّم تنقیح المرام را در عاشورای ۱۱۱۰ به پایان رسانیده و در شماره «...» نیز که «سفینه النّجاه» او را می شناسانیم، خواهیم گفت که در ۸ ربیع دوم ۱۰۹۸ از نگارش مقاله سوّم آن فراغت یافته است.

شیخ حرّ _ علیه الرحمه _ در «أمل الأمل: ۷۰» از دانشمندی به عنوان «مولانا محمّد یوسف بن پهلوان صفر قزوینی»^(۱) یاد کرده و گوید: «وی از شاگردان ملاً خلیل و مردی

ص: ۱۷۱

۱- ۱) در طبع اوّل أمل، اشتباهاً «محمد بن یوسف بن...» است، لکن در طبع دوّم آن و همچنین در نسخ خطّی أمل و مواضع دیگر _ مانند «مجموعه رسائل ریاضی» که به خطّ همین شخص در کتابخانه دانشمند فاضل آقای سید محمد موسوی جزائری نجفی موجود است _ همه جا محمد یوسف دیده می شود. رجوع به «فهرست دانشگاه: ۱: ۱۱۳ و ۱۲۹» شود.

فاضل و عالم و از معاصران است، در بعضی از مدارس قزوین درس می گفت و کتابی مبسوط در «آداب حج و کیفیت وضع مسجد الحرام» و رساله کوچکی در «مناسک حج» نگاشت،^(۱) انتهی.

نویسنده فاضل «فهرست دانشگاه ۱: ۱۱۳ و ۱۲۹» _ بدون این که مأخذی برای نظریه خود آورده باشند _ این شخص را پدر ملا علی اصغر، مؤلف تنقیح دانسته اند، در صورتی که این انتساب از کتب تراجم و فهارس و جاهای دیگر تا آنجا که تحقیق کردیم، به هیچ وجه مستفاد نمی شود. اضافه بر این که صاحب «ذریعه ۱۱: ۴» آنجا که رساله آداب الحج را عنوان کرده، فرماید: «للمولی محمد یوسف بن پهلوان صفر القزوینی، ساکن اصفهان...».

باری، ملا علی اصغر را فرزندانی بوده و یکی از آنها ملا محمد مهدی سابق الذکر است که مرحوم شیخ حرّ در «أمل الامل: ۶۹» در ترجمه او فرماید: «مولانا محمد مهدی بن علی اصغر قزوینی، فاضل عالم محقق ماهر صالح ثقة معاصر، کتاب هایی دارد، از جمله «عین الحیوه» در ادعیه که فضائل دعائها را در آن به فارسی آورده است. «الانتقاد» در نحو. «شرح الجمل»^(۲) از مولانا خلیل ... إلخ».

ص : ۱۷۲

۱- ۱) برای آگاهی بیشتر به کتاب های: «ذریعه ۲۰: ۸۶. مجموعه ریاضیه» و «الروضه النضره اشتراکی: ۳۷۴ و ۶۴۶» و کذا «الکواکب المنتشره: ۸۳۴» و «تلامذه العلامه المجلسی: ۱۳۵، ش ۲۰۲» و «اجازات الحدیث: ۲۸۵، ش ۱۰۶» مراجعه فرمایند.

۲- ۲) نام این کتاب در طبع اول امل الأمل و نسخه خطی _ خط نیای معظم، صاحب روضات، اعلی الله مقامه _، ضمن شرح حال ملا خلیل، کتاب «الجمل» به لفظ جمع آمده، لکن در چاپ دوم «المجمل» دیده می شود و در شرح حال ملا علی اصغر در هر سه نسخه «شرح الجمل» باز به لفظ جمع و در همه مواضع روضات نیز به همین صورتست. صاحب «ذریعه ۵: ۱۴۲ و ۱۳: ۱۷۷» فرماید: در «ریاض العلماء» ضمن شرح حال ماتن و شارح در هر دو جا «مجمل» یاد شده و خود شارح نیز آن را به همین نام خوانده و نسخه امل صاحب روضات مصحح نبوده که در آن «جمل» داشته است، انتهی. این فرمایش مؤلف بزرگوار ذریعه است. لکن گذشت که در سه موضع امل الأمل های چاپی، علاوه بر نسخه خطی «الجمل» دیده می شود، و الله العالم. ناگفته نماند که خلیل بن احمد نحوی معروف نیز کتابی به نام «جمل الاعراب» در علم نحو نگاشته است که نسخه آن را به شماره (۲۲۸) می شناسانیم.

صاحب امل چند کتاب دیگر از تألیفات ملاّ محمّد مهدی را یاد کرده و گوید: نام کتاب های او و پاره ای از احوال فضلاء قزوین را از خطّ و نامه خود او که برای من فرستاده بود نقل کردم، انتهى.

از جمله آثار ملاّ محمّد مهدی که در امل یاد نشده و پس از فرستادن آن نامه به شیخ حرّ تألیف کرده، کتاب «ذخر العالمین (۱) فی شرح دعاء الصّیّمین» است که نُسخ آن در «ذریعه ۱۰: ۹ و ۱۳: ۲۵۶» و «فهرست دانشگاه ۱: ۱۱۲» یاد شده است. تاریخ تألیف این کتاب در «فهرست دانشگاه» نیامده و در «ذریعه ۱۰: ۹» فرماید: روز چهارشنبه ۱۳ جمادای دوّم ۱۱۱۶ از تألیف آن فراغت یافته و نسخه ای که تاریخ کتابتس اوائل ذی القعدة ۱۱۱۹ بوده دیده ام، انتهى.

لکن در «ج ۱۳ ص ۱۱۷ س ۲۲ و ص ۲۵۶ س ۱» فرماید: وی در ۱۱۱۹ این کتاب را تألیف کرده است!

ممکن است همین تاریخ اخیر درست باشد. زیرا مؤلّف «أعیان الشّیعه ۴۷: ۸۲» درباره این کتاب گوید: «ینقل فیہ عن المولی خلیل و الاقا رضا القزوینیّین و یعبّر عن کلّ واحد منهما بالأستاذ. فرغ منه ذی القعدة ۱۱۱۹». (۲)

ص: ۱۷۳

۱- ۱) در ذریعه اشتباهاً «ذخر العالمین» چاپ شده است.

۲- ۲) در حدود سال ۱۳۹۶ ق، چند جزء پراکنده از «ذخر العالمین» دستنویس به دست آمد که کاتب آن «ملاّ عبداللّه ابن مرحمت پناه آخوند ملاّ محمد» و تاریخ کتابتس نیمه ماه رجب یکهزار و سیصد است و عبارت خاتمه مؤلّف این چنین است: «یقول الفقیر الشارح محمد مهدی بن الحاج علی أصغر القزوینیّی _ عفا الله عنه و عن والديه _ تمّ ما یسّر الله تعالی ایراده فی شرح هذا الدعاء و له الشکر، و علی رسوله و أوصیائه التحیّه و الثناء، فی اوائل شهر شوّال _ ختم بالخیر و الاقبال _ من شهر سنه ۱۱۱۹ تسع و عشر و مائه بعد الألف». أيضاً: شرح حال ملاّ محمد مهدی _ علیه الرحمه _ در «کواکب منتشره: ۷۶۲ _ ۷۶۳» نیز چاپ شده است.

«ذخر العالمین» به عربی نیز ترجمه گردیده و در «ذریعه ۴: ۱۰۲» یاد شده است.

کتاب دیگری نیز از او به نام «دلیل الدّعاء فی شرح عین الحیاه» که متن «عین الحیاه» هم از خود اوست، در ذریعه و فهرست دانشگاه معرّفی کرده اند.

غیر از ملاّ محمّد مهدی مذکور، دو فرزند دیگر نیز از ملاّ علی اصغر صاحب ترجمه می شناسیم: ملاّ محمّد مؤمن و حاج محمّد حسین که در پیشتر از آنها یاد کردیم.

* * *

مطلب دیگری که پیرامون «تنقیح المرام» جای گفتگو باید اضافه کنیم این که، نگارنده در حیات ملاّ خلیل تألیف کتاب خود را شروع کرده، لکن به نیمی از مجلد اوّل نرسیده، استادش درگذشت. لذا از آغاز کتاب تا مبحث علم تفصیلی باری به اشیاء یعنی تا نیمه های مجلد اوّل «برگ ۱۲۴ نسخه» همه جا گوید: «قوله، أئده الله» و از آنجا به بعد «برگ ۱۲۵» گوید: «قوله، قدّس الله سرّه و جعل الجنّه مثواه».

روی برگ اوّل نسخه ما در گوشه ای شماره «۱۰۰۰۰» دیده می شود، مانا که خواست نگارنده ازین عدد، شماره ایات این مجلد باشد. اینک سایر مشخصات:

آغاز: «بسم... الحمد لله رب العالمین.. و بعد، فيقول راجی رحمه ربّه الغنیّ المغنی، ابن محمّد یوسف: علی اصغر القزوينی...: لَمَّا رَأَيْتَ تَوَفَّرَ دَوَاعِيَ الْمُحَصِّلِينَ إِلَى تَعَلُّمِ الْحَوَاشِي الْمَعْلُوقَةِ عَلَى «عَدَّةِ الْأُصُولِ» لِلْمَوْلَى الْفَاضِلِ الْمُؤَيَّدِ، وَ الْحَبْرِ الْكَامِلِ الْمَسَدَّدِ، مَحْيَى الْعُقَائِدِ الدِّيْتِيَّةِ، مَرَوِّجِ الْأُصُولِ الْيَقِيْتِيَّةِ، مُظْهِرِ نَكَاتِ الْآيَاتِ وَ دَقَائِقِهَا، مَوْضِحِ

ص : ۱۷۴

لطائف الروایات و حقائقها، معزّ الحقّ و معین الدّین، عون الاسلام و ملجأ المسلمین، سمیّ خلیل الرّحمن «کذا»، خلیل العلم و ناصر ذوی الايمان _ جزاه الله تعالى... _ فأنه کتابٌ عزیز مشتمل على قواعد متقنه... لكنّ أكثر متعاطیه قد حُرّموا توفیق الإهداءِ الى ما فيه على وجه الكمال، لاشتمال كثير من مطالبه على غموض و إشکال. فتعرّضتُ لتوضیح مطالبه و حلّ مشكلاته، مع قلّه البضاعه؛ و تصدّیت لتنقیح مقاصده و تفصیل مجملاته مع فقد الاستطاعه. و ما تحرّزتُ فيه عن الإطناب، إذ ليس الغرض فيه إلاّ تسهیل الصّعب. و سمّيته «تنقیح المرام» و على الله تعالى التّوكل و به الاعتصام... قوله _ أيده الله _ : «من أهل زماننا». خصّ أهل زمانه بما نسب إليهم، مع أنه مشتركٌ بينهم و بين من تقدّمهم؛ لاختصاص الصّرف بهم...».

انجام: «قوله _ قدّس سرّه _ : «لا- على القطعيه أيضًا». یعنی لا یلزم بمحض... و الاعتراض مندفع لأنّ حجّيته ليست ضروريّه، فالحاجه ماسّه إلى إثباتها لیترتّب علیها قطعیه. تمّت الكتاب فی يوم الجمعة، وقت الضّحی ۱۳ جمادی الآخر(ه) من شهر سنه ۱۱۲۵».

نسخه: دارای ۲۷۶ برگ، برگ اوّل و برگ آخر و روی برگ دوّم سفید است. روی برگ ۲۳ و ۴۱ این جمله دیده می شود: «اقلّ الحاج عبدالحسین دهدشتی». مهر: «عبدالحسین بن محمّد کریم». همین مهر ظهر برگ ۲ و مهر «عبد محمد باقر» نیز روی برگ مذکور است. روی برگ ۲، عبارت «ابتیاعی آمیرزا حسن کتاب فروشِ سر نیم آورد»، نوشته شده.

کاغذ: چار بغل، جلد تیماج زرد حاشیه کرمک طلا کوب، آستر میشن زرد خط کشی شده با طلا، دارای سرطبل. خط نستعلیق ۲۳ سطری، آیات قرآنی به نسخ مضبوط،

عناوین در هامش و «قولهُ» در متن به شنگرف نوشته شده. قطع ۱۵ × ۲۴، متن ۸ و نیم × ۱۷. نام کاتب ندارد. آثار مقابله و تصحیح تنها در چند برگی از آغاز نسخه دیده می شود. چند جای اوائل نسخه نیز حاشیه هایی مختوم به رمز «منه» یا «منه دام ظلّه» نوشته شده است.

«۱۹۳» تهذیب الأحکام

(حدیث شریف _ عربی)

از: شیخ ابوجعفر محمد بن الحسن الطوسی، شیخ الطائفه، أعلى الله مقامه.

نسخه: کامل است و تماماً به خط علی بن محمد بن حسن بن محمد، معلم خوراسکانی از بلوک جی اصفهان است و تنها قسمتی از کتاب صلوه آثار مقابله و تصحیح و قدری حواشی متفرقه دارد.

تاریخ پایان استنساخ کتاب زکوه و زیادات آن: روز پنجشنبه ۲۰ ماه شعبان ۱۰۰۷ و کتاب صوم: سه شنبه ۳ ماه رمضان و کتاب حج: شنبه ۲۸ ماه رمضان و کتاب جهاد: دوشنبه ۸ شوال و اجارات: پنجشنبه ۲ ذی القعدة، همگی در همان سال ۱۰۰۷. تاریخ فراغت از استنساخ کتاب نکاح که پیداست پیشتر نوشته بوده: دوشنبه سوم ربیع الاول ۹۷۲ و کتاب العتق و غیره: دوشنبه ۵ ذی الحجه ۱۰۰۷ و صید و ذبایح: ۱۱ ذیحجه و وقوف و صدقات: سه شنبه ۱۲ ذیحجه و وصایا: یکشنبه ۱۷ ذیحجه و فرایض و مواریث: چهارشنبه سلخ ذیحجه، همگی در همان سال ۱۰۰۷ و کتاب حدود: شنبه چهاردهم محرم ۱۰۰۸ و دیات و قصاص: دوشنبه ۲۴ محرم ۱۰۰۸، و در این موضع کاتب شرحی نوشته است به خلاصه این که این نسخه را بر حسب امر عالیحضرت سیادت و رفعت پناه... حاجی امیر جلال الدین حسن حسینی استنساخ کرده است. سپس مشیخه تهذیب را نوشته و ۲۴ محرم ۱۰۰۸ تاریخ کرده است.

ص : ۱۷۶

«۱۹۴» نسخه دیگر

نسخه: از اوّل کتاب است تا پایان جهاد و امر به معروف که پس از آن دُیون و کفالات و حوالات است، و از آغاز ناقص است.

آغاز موجود: «بعض الوجوه قلنا كذلك نقول لأنّ المسح يجب في التيمّم».

نام کاتب که به خطّ نسخ خوب نوشته، معلوم نیست و تاریخ کتابت ندارد. ظاهراً در قرن ۱۱ نوشته شده.

سراسر نسخه دارای آثار مقابله و حواشی متفرقه نافع است.

«۱۹۵» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب تا آخر کتاب الحجّ است.

در آخر کتاب الصلوه، تاریخ کتابت: «فی ليله اثنان [كذا] من أوائل العشر الأوّل من شهر شعبان المعظم سنه ۱۰۷۵»، و بدون نام کاتب است.

«۱۹۶» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب است تا آخر زیادات کتاب صلوه که احکام نماز میت است.

نام کاتب و تاریخ کتابت به نظر نرسید. به قرائن در قرن ۱۲ استنساخ شده است. حواشی کمی از «م ق ر سلّمه الله» که مقصود مرحوم علامه مجلسی (متوفی ۱۱۱۰) است، و از غیر ایشان، به خطّ کاتب نسخه نوشته شده.

تمام صفحات به شنگرف و لاجورد جدول کشی دارد.

ص: ۱۷۷

«۱۹۷» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب است تا آخر زیادات کتاب الصلوه که نماز میت است.

کاتب: سید علی بن ضیاءالدین محمد طباطبائی اصفهانی. تاریخ پایان کتابت طهارت: ۲۴ جمادی الاولی ۱۱۱۱ و پایان نسخه: روز جمعه غره ربیع الاول ۱۱۱۶ ظ.

آثار مقابله و تصحیح و حواشی پراکنده و مفیدی در نسخه هست. از جمله حواشی با رمز «س ع ی، عفی عنه».

«۱۹۸» نسخه دیگر

نسخه: چند برگگی از اول ناقص است و از آخر نیز تا مقداری از کتاب نکاح را شامل است. تماماً به خط نسخ خوب است و آثار مقابله و تصحیح و تحشیه و نام کاتب و تاریخ کتابت مطلقاً ندارد. ظاهراً در قرن ۱۱ - ۱۲ نوشته شده است.

«۱۹۹» نسخه دیگر

نسخه: از اول کتاب زکوه است تا پایان زیادات کتاب تجارت.

کاتب: حسن بن جمعه بن علی زبیدی نجفی (چنان که در آخر کتاب صوم نوشته است). (۱)

در پایان کتاب حج آمده است: «تم الجزء الرابع من کتاب تهذیب الأحکام و آخره

ص : ۱۷۸

۱- ۱) حسن الزبیدی النجفی ابن جمعه بن علی. کتب لنفسه فی النجف حاشیه صاحب المدارک علی ألفیه الشہید و فرغ منه فی الاثنین ۱۲ رجب (۱۰۰۲)، ثم قرأه بتمامه علی المؤلف، فکتب هو علی آخر النسخه اجازة له، وصفه بالأخ الصالح التقی الشیخ حسن بن جمعه. تاریخها یوم الأربعاء تاسع رجب (۱۰۰۷): «الروضه النضرة: ۱۴۴».

کتاب الحج». و در هامش این موضع نیز این شرح دیده می شود:

«بلغ المقابلة بنسخ معتبره عليها العمل في هذه الأوقات، فصَحَّ ان شاء الله. و كتب جواد بن سعد بن جواد عفى عنه»، که این شخص همان عالم بزرگوار شیخ جواد کاظمی صاحب تألیفات جلیله است «الروضه النضره: ۱۲۶».

تاریخ پایان استنساخ کتاب زیارات، روز جمعه ۷ ذی الحجه و پایان کتاب جهاد، روز شنبه ۱۵ ذی الحجه ۱۰۱۳ و تاریخ استنساخ پایان کتاب، روز پنجشنبه دهم صفر همان سال ۱۰۱۳ می باشد.

صفحه اول دارای سرلوحه قدیمی است، و تمام صفحات جدول کشی شده، و چندان اثر تصحیح و تحشیه ندارد.

«۲۰۰» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب الزکاه است تا پایان کتاب مکاسب، با کمی حواشی در برخی صفحات.

نام کاتب ندارد. تاریخ استنساخ در پایان کتاب الصَّیام، «یوم الخمیس» جمادای یکم ۱۰۹۴ قید شده است. برگ اول ندارد.

«۲۰۱» نسخه دیگر

نسخه: فاقد اول است و از اندکی قبل از «باب زکوه الذهب» شروع و تا آخر کتاب المزار، خاتمه یافته، و سرتاسر نسخه دارای حواشی گوناگون و مفیدی است.

نام کاتب: پیغمبر قلی بن باباعلی مشهدی. تاریخ ختم استنساخ: پنجم ماه رجب ۱۰۹۶.

ص : ۱۷۹

«۲۰۲» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب جهاد است تا پایان تهذیب، و آغاز آن مفقود شده است.

نام کاتب در آخر نسخه: «پیرمحمد مقیم ابن حاجی پیر نورالدین اصفهانی زبده زنده پیر احمد جامی»، و تاریخ پایان استنساخ، روز پنجشنبه ۱۲ ذی القعدة ۱۰۵۶ می باشد.

نسخه مقابله و تصحیح شده و در هامش ورق آخر شرحی است به قلم «اسمعیل بن باقر الحسینی الشهیر بخاتون آبادی» که گوید نسخه را در مشهد مقدس رضوی با نسخ صحیحه مقابله کرده و در روز بیستم ماه شعبان ۱۰۷۰، از آن فراغت یافته است.

«۲۰۳» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب طلاق «باب حکم الایلاء» است تا پایان مشیخه.

کاتب: محمدحسین بن یحیی نوری مازندرانی که به موجب شرحی که در خاتمه نگاشته، خود از علماء و فضلاء بوده است. (۱)

تاریخ انجام استنساخ: روز سه شنبه ۲۶ محرم ۱۰۹۹. سراسر نسخه به دقت مقابله و تصحیح شده، و نسخه بدل های بسیار و حواشی بی شمار از کتب گوناگون به خط کاتب فاضل بر آن نقل گردیده، و میزان صحت و سقیم همه احادیث شریفه در حاشیه ها به رمز و به رنگ سرخ تعیین شده است. شکر الله مساعیه الجميله.

ص : ۱۸۰

۱-۱) برای آگاهی از احوال و آثار موجود این عالم جلیل به «کواکب منثره: ۲۲۴ _ ۲۲۵» و «فهرست مرعشیه. ش ۱۲۷۷» و «تلامذه العلامه المجلسی: ۹۵» رجوع فرمایند.

«۲۰۴» نسخه دیگر

نسخه: از اوّل کتاب الديوّن است تا آخر کتاب الديات.

شاید يك برگ از آخر افتاده باشد. نام كاتب و تاريخ كتابت معلوم نشد، و از آثار قرن ۱۱ _ ۱۲ می باشد.

«۲۰۵» نسخه دیگر

نسخه: از كتاب الديوّن و الكفالات است تا پايان كتاب طلاق، و به موجب ارقام معينه داراي ۳۲۷ برگ.

نام كاتب و تاريخ كتابت ندارد و تمام به خطّ نسخي یکی از خوشنويسان زمان است.

در آخر كتاب نکاح در حاشيه به خطّ كاتب، «۷ ذیحجه الحرام سنه ۱۰۸۲» نوشته شده كه گویا تاريخ كتابت است.

چهار سرلوح بسیار ممتاز دارد و تمام صفحات جدول كشي و سراسر نسخه داراي آثار مقابله و تصحيح و حواشي گوناگون و سودمند است. در آخر نسخه پشت و روی يك برگ بدرقه، مطالبی از «بحارالانوار» نقل شده است.

تهذيب المنطق: مجموعه (ش... و رجوع به تكمله المصادر (ش ۱۸۰)

«۲۰۶» تهذيب الوصول

(اصول فقه _ عربي)

إلى علم الأصول

از: علامه حلّي، ابو منصور جمال الدين حسن بن يوسف بن المطهر، عليهم الرحمه.

كتاب: در مباحث اصول فقه است به نحو اختصار و به طبع رسیده.

ص : ۱۸۱

نسخه: نام کاتب ندارد. ختم کتابت: دوشنبه ۲۳ ربیع دوم ۱۰۵۵. در اوراق عطف اول و آخر نسخه، فهرست کتاب به اجمال و تفصیل آمده، یادداشت های متفرق و اشعار گوناگون نوشته شده. دارای تملک و مهر محمدعلی بن محمد باقر الحسینی و محمد محسن بن محب علی شوشتری.

«۲۰۷» نسخه دیگر

نسخه: در متن نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن در هامش، این دو عبارت نوشته شده: «قد تمت فی يوم الاثنين العشرين من شهر الشّوال (کذا) من شهر سنه اثنی عشر و ألف». ایضاً: «در روز دوشنبه بیستم شهر شوال سنه ۱۰۱۲ تمام شد، ابتداء سنه لویثیل. کاتبه حمزه بن ضیاءالدین محمد الهندی (یا التبریزی).»

کمی حواشی متفرقه دارد، لکن اثر تصحیح و مقابله و امتیازی ندارد.

«۲۰۸» نسخه دیگر

نسخه: به خط محمد سلیم بن امیر حسین الحسینی (یا الحسنی) الرازی. (۱) تاریخ پایان استنساخ ناخوانا است و ظاهراً سنه ۱۰۵۰ باشد. حواشی متفرقه ای بر اوائل نسخه هست. صورت وقفی از «مولانا محمد شریف بربری» که تولیت آن را با «سید عبدالرسول حسینی بربری» قرار داده، ظهر نسخه نوشته شده است.

توحید صدوق: کتاب التوحید

ص: ۱۸۲

۱- ۱) محمد سلیم الرازی العالم الفاضل الحکیم الماهر، بدون نام پدر و نسبت در «روضه نضره: ۲۴۸ _ ۲۴۹» با تاریخ (۱۰۶۶) یاد شده است.

«۲۰۹» توضیح الاشتباه و الاشکال فی «ضبط» أسامی الرواه و ألقاب الرجال

(رجال _ عربی)

از: مرحوم ملاّ محمّد علیّ بن محمّد رضا ساروی (منسوب به ساری مازندران). مؤلّف کتاب را به ترتیب کتب رجال حدیث نگاشته و بسان «ایضاح الإشتباه» علامه حلّی قدس سره محدّثینی که نام و نسب یا لقب و کنیت یا نسبت آنها محتاج ضبط بوده، در آن آورده، و به اندکی از شرح حال آنان همچنان که در کتب رجالیه یاد شده، اشاره می کند.

از باب مثال ترجمه ابوتمام طائی را چنین آورده است: «حبيب _ بالفتح _ بن أوس _ بفتح الهمزة و سکون الواو ثم السّین المهمله _ أبو تمام الطائی _ بتخفيف الميم کسحاب. کان إمامیاً، و له شعرٌ كثيرٌ فی أهل البيت عليهم السلام. و ذکر أحمد بن الحسين _ رحمه الله _ أنّه رأى قصيدةً يذكر الأئمة حتّى انتهى الى أبي جعفر الثّانی عليه السلام، لأنّه توفى فی أيامه. و قال الجاحظ إنّ کان من رؤساء الرّافضة، و له کتاب «الحماسه» و کتاب «مختار شعر القبایل» .»

از شرح حال و گزارش زندگانی این مؤلّف که در اواخر قرن دوازدهم می زیسته و کتاب خود را به سال ۱۱۹۳ تمام کرده است، هیچ گونه اطلاعی در دست نیست، لکن نظر به اینکه امام مجدّد صاحب «روضات الجنّات: ۶۳۲ رقم ۶۱۶» عنوانی مستقلّ برای او قرار داده اند، مؤلّف «فهرست دانشگاه» گمان کرده اند [گزارش زندگی او در روضات الجنّات دیده می شود]، در صورتی که کمترین اطلاعی از ترجمه حال او در آن کتاب نیست و تنها از کتابش استنباط نموده اند که مردی دانشمند و دقیق بوده.

نسخه های این کتاب در چند کتابخانه یافت می شود که در ذریعه و فهرست دانشگاه و فهرست های دیگر نشان داده شده است.

آغاز: «بسم... الحمد لله المحمود المتعال... أمّا بعد، فهذا كتاب «توضیح الاشتباه و الإشکال فی أسامی الزّواہ و ألقاب الرّجال» (۱) لما رأیت من کثره التّصحیح و التّحریف فی الأقوال، و دریت أنّ فی التّصحیح جزیل الأجر فی المآل، و رتّبته علی ترتیب الحروف...».

انجام: «هذا آخر ما أوردناه، و الحمد لله وحده، و قد فرغ منه مؤلّفه الرّاجی إلى عفو ربّه تعالی: محمّد علی بن محمّد رضا الشّارئی المازندرانی، تاسع شهر شوّال المکرم من شهور سنه ۱۱۹۳...».

نسخه: دارای ۱۰۵ برگ و ۲ برگ عطف در اوّل و آخر، کاغذ فستقی، خط نسخ ۱۴ إلى ۱۸ سطری، حواشی نستعلیق، عناوین به سرخی، جلد تیماج سرخ، آستر تیماج ماشی رنگ، قطع ۱۳ و نیم × ۲۱، متن نوعاً ۸ × ۱۵. دارای حواشی بسیار از مؤلف به رمز «منه ره». نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، اما چیزی از زمان مؤلف دور نیست. نسخه از آن نیای معظّم، صاحب «روضات الجنّات» بوده است.

ص : ۱۸۴

۱-۱) چنین است نام کتاب و مُرادف آن در نسخه ما. لکن در نسخه خطّی دیگر که از کتابخانه مرحوم ابوالمجد آقا شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی به دست آمد و نیز در نسخه چاپی کتاب «فی ضبط أسامی» إلخ است که معلوم می شود «ضبط» از قلم کاتب نسخه مورد بحث افتاده است. نسخه چاپی مقصود همان است که آقا میر جلال محدّث ارموی _ علیه الرحمه _ سه چهار سالی پس از نشر این فهرست (ج ۱) در طهران به طبع رسانید تنها از روی نسخه شخصی خودشان که مع الأسف به هیچ وجه شایسته اعتماد نبوده است. در «روضات الجنّات» و به تبع آن (ظاهراً) در سایر کتب، مانند «الذریعه ۴: ۴۹۰»، «فهرست دانشگاه ۲: ۵۵۰»، «مصفی المقال: ۲۸۰»، «ایضاح المکنون»، «معجم المؤلّفين ۱۱: ۱۰» و غیر از اینها همگی مُرادف را «فی تصحیح الأسماء و النسب و الألقاب من الرجال» ضبط کرده اند.

(علوم قرآنی _ عربی)

از: ابو عمرو، الدّانی، عثمان بن سعید مقرئ اندلسی (متوفی ۴۴۴).

رجوع به «مجله مجمع اللغة العربیة بدمشق ۷۵: ۲: ۳۸۱» شود.

کتاب: در بیان قراءات سبعة قرآن کریم است.

نسخه: نام کاتب ندارد. پایان کتابت: روز شنبه ۵ ماه رجب ۱۱۰۹. اثر تصحیح و مقابله و امتیازی ندارد. روی برگ اول سند روایت کتاب به این شرح نوشته شده است:

«الرّصافی، قال: قرأت علی الشیخ ابی بکر محمّد بن محمّد بن متلیون کذا الأنصاری، عن أبی جعفر الحصار و أبی عبد الله بن نوح، قراءةً علیهما، عن أبی الحسن ابن هذیل، قراءةً علیه، عن ابی داود، عن مؤلّفه أبی عمرو عثمان بن سعید بن عثمان الدّانی المّمقرئ، رض.»

آغاز: «بسم. الحمد لله المتفرد بالدوام المتطول بالإنعام.»

انجام: «و إن كان آخر السّوره هاءً کنايه موصوله بواو حذف صلتها... فاعلم ذلك موقفاً لطريق الحقّ و منهاج الصّواب، ان شاء الله و بالله التوفیق.»

اول باب وقف: «باب ذکر الوقف علی أواخر الكلم. إعلم أنّ من عاده القراء أن یقفوا علی أواخر الكلم المتحرّکات له فی الوصل بالسکون لا غیر.»

(مناقب _ عربی)

این کتاب شریف درباره معجزات پیغمبر اکرم و بتول غدرا و ائمه طاهرین _ سلام الله عليهم اجمعین _ است، و بنا به نگارش شیخ عمادالدین حسن بن علی بن محمد طبری

مازندرانی در دو کتابش «کامل بهائی» و «مناقب الطاهیرین»، مؤلف آن شیخ امام علامه ناصر الشریعه حجه الاسلام عمادالدین ابو جعفر محمد بن علی بن محمد طوسی مشهدی است.

امام مجدّد، صاحب «روضات الجنّات: ۵۶۷ _ ۵۷۰» که عنوانی برای مؤلف این کتاب وضع و تحقیقی کامل در احوال و آثارش فرموده و شطری از مطالب کتاب الثاقب را نقل کرده اند، فرماید: «اکثر احادیث این کتاب را که پیرامون معجزات و آیات اهل بیت است، صاحب کامل بهائی به فارسی ترجمه و در دو کتاب مذکورش نقل کرده است و از این دو کتاب و کتب فقهی دانشمندان شیعه که فتاوی مؤلف ثاقب را به عنوان «عماد طوسی» نقل می کنند، معلوم می شود که وی در طبقه شاگردان شیخ طوسی (۳۸۵ _ ۴۶۰) و فرزندش شیخ ابو علی (متوفای بعد از ۵۱۵) بوده و شیخ منتجب الدین (۵۰۴ _ بعد از ۵۸۵) نیز در کتاب «فهرست: ۱۱» خود که شامل تراجم رجال بعد از شیخ طوسی است، او را چنین یاد کرده و ستوده است: «شیخ امام عماد الدین ابو جعفر محمد بن علی بن حمزه طوسی مشهدی، فقیه عالم واعظ، او را است تصانیفی، از جمله: «الوسیله»، «الواسطه»، «الرائع فی الشرائع»، «المعجزات (۱)» و «مسائل فقهیه».»

سپس صاحب روضات فرموده اند که کتاب الوسیله او، نام کاملش همچنان که در مقدمه آن آمده «الوسیله الی نیل الفضیله» است و کتاب تحقیقی نفیسی است مشتمل بر قریب هشت هزار بیت و از متون فقهی خوش ترتیب و تهذیب به شمار می رود. (۲)

کلام صاحب «ریاض العلما» را نیز نقل فرموده که در احوال شیخ نصیرالدین علی

ص : ۱۸۶

۱- ۱) گویا مقصود از کتاب المعجزات همین کتاب الثاقب باشد.

۲- ۲) این کتاب در سال ۱۲۷۶ ضمن مجموعه فقهی بزرگ که معروف به «الجوامع الفقهیه» و مشتمل بر ۱۲ کتاب و رساله نفیس است، در طهران به طبع رسیده.

بن حمزه بن حسن طوسی گفته است: «پس از این شرح حال شیخ اجل فقیه عمادالدین ابوجعفر محمد بن علی بن حمزه بن محمد بن علی طوسی مشهدی را که مشهور به ابن حمزه و معروف به ابو جعفر ثانی است _ در حرف میم _ نقل خواهیم کرد(۱)».

همچنین صاحب روضات فرموده اند: «از محقق کرکی بسیار تعجب می کنم چگونه در یکی از اجازات مبسوطش که اینک نزد من است، نام ابن حمزه مورد بحث را «هبه الله بن حمزه» ضبط کرده و هم او را از فقهای حلب دانسته است!

سپس درباره کلام محقق کرکی و منشأ آن به تفصیل سخن رانده و فرموده اند از جمله کسانی که تصریح به نام صاحب «ثاقب» و کتابش «وسیله» نموده اند، شیخ یحیی ابن سعید هذلی حلی (۶۰۱ _ ۶۸۹) مؤلف کتاب «الجامع للشرایع» است در کتاب شریفش «نزهه الناظر فی الجمع بین الأشباه و النظائر» که گوید: «وقال الشيخ ابو جعفر محمد بن علی الطوسی، المتأخر، رضی الله عنه، فی الوسیله».

نیای بزرگوار _ اعلی الله مقامه _ پس از ذکر کلام فاضل حلی و مطالبی که از آن مستفاد می شود، باز از گوشه و کنار در مقام تحقیق احوال و آثار مؤلف کتاب الثاقب برآمده و در مورد طریق روایتی متصل به او فرموده اند که سید عبدالحمید بن فخار موسوی حائری از او روایت می کند، پس وی در طبقه پدر سید عبدالحمید که سید شمس الدین ابو علی فخار بن معد مؤلف کتاب «الحجّه علی الذاهب الی تکفیر ابیطالب» و متوفای ۱۷ ماه رمضان ۶۳۰ باشد قرار دارد.(۲)

ص : ۱۸۷

۱- ۱) مع الأسف باب میم ریاض العلماء که مجلد چهارم از بخش تراجم علمای شیعه و باب مهم آن کتاب است، مفقود شده و در دست نیست.

۲- ۲) خاندان سید فخار و تراجم رجال آن را به تفصیل در جلد اول «جامع الانساب: ۲۳ و ۲۶ و ۱۱۳ و ۱۱۹» معرفی کرده ایم، و چنان که بیاید ابن حمزه _ علیه الرحمه _ داستانی را در سال ۵۶۰ در کتاب مورد بحث نقل فرموده است.

دیگر از جمله مطالب متنوعی که در «روضات الجنات» ذیل عنوان مؤلف «ثاقب» آمده، شرحی است که در تعریف کتاب نگاشته اند به این مضمون که: «الثاقب فی المناقب» کتابی است در باب خود بس طریف و میان نظائرش ممتاز، جامع بسیاری از فضائل و معجزات غریبه پیغمبر اکرم و حضرت فاطمه زهرا و ائمه هدی _ سلام الله علیهم _ و چون این کتاب را محمدین ثلثه متأخرین یعنی صاحب «وافی» و «وسائل» و «بحار» نداشته اند و از مطالب آن چیزی نقل نکرده اند، سزاوارست که ما کتاب خود «روضات» را از آن خالی نگذاریم و مقداری از مطالب عالیّه آن را در اینجا بیاوریم.

سپس تا پایان عنوان را، مطالب منقوله از کتاب الثاقب اشغال نموده و در آخر تصریح کرده اند که تاریخ تولّد و وفات و آثار دیگر مؤلف این کتاب تا این زمان بر ما معلوم نگردید، جز این که بنا بر تحقیقاتی که کردیم دانستیم که وی مردی است بزرگ از خاندانی با جلالت که شرح و وصف محامد او صافشان نتوان داد.

مآخذ دیگر شرح حال ابن حمزه: «اعیان الشیعه ۶: ۶۵»، «ریحانه الادب ۳: ۱۳۰»، «فوائد رضویّه: ۵۶۴ _ ۵۶۶»، «الکنی و الألقاب ۱: ۲۶۲ _ ۲۶۳»، «معجم المؤلفین ۱۱: ۴»، و در «فوائد رضویّه» گوید که من نسخه کتاب الثاقب را در خزانه کتب محدّث نوری، صاحب «مستدرک الوسائل» دیده و از آن نقل کرده ام.

مؤلف «ذریعه ۵: ۵» کتاب را به صورت «ثاقب المناقب» عنوان و شرحی درباره آن داده اند به خلاصه این که از کلام شیخ منتجب الدین معلوم می شود با او معاصر بوده، چون اسنادی برای کتابش ذکر نکرده است.

همچنین در «ذریعه» است که ابن حمزه در کربلای معلی وفات یافت و در خارج باب النجف در بقعه مخصوصی که اینک زیارتگاه است دفن شد. صاحبان «مدینه المعجزات» و «کشکول انیس المسافر» و «الدمعه الساکبه» و «دار السلام» و «وقایع

الأيام» از این کتاب نقل کرده اند.

صاحب «روضات» از این کتاب، سه داستان نقل فرموده اند، یکی داستان ابوالصمصام صحابی و هشتاد ناقه، که ابن حمزه آن را از شیخ خود ابو جعفر محمّد بن حسین بن جعفر شوهانی مجاور مشهد رضوی روایت کرده، دیگر داستان ابو عبداللّه محدّث که به اعجاز امیر المؤمنین علیه السلام نابینا شد، و ابن حمزه این داستان را در کاشان به خطّ شیخ ابو عبداللّه جعفر بن محمّد دوریستی که به سال ۴۷۳ به عبارت فارسی نوشته بود، یافت و سپس خود به عبارت عربی در آورد و به سال ۵۶۰ در کتاب «ثاقب» نهاد.^(۱) سوّم، داستان انوشیروان مجوسی اصفهانی که از مقربان دولت خوارزمشاه بود و به مرض برص دچار شد و به مجرد توّسل به قبر مطهر حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام از آن مرض شفاء یافت، و خود ابن حمزه شاهد این واقعه بوده و مردم خراسان هم دیدند، این مجوسی پس از شفا یافتن به کیش اسلام درآمد و صندوقی از نقره برای مرقد مطهر آن حضرت، ترتیب داد.

نسخه این کتاب در کتابخانه نیای معظّم اعلی، آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین موسوی (۱۱۹۰ - ۱۲۷۵)، پدر دانشور صاحب روضات - که شرح حال ایشان را در «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۹۷» نگاشته ام و در حدود سال ۱۲۵۰ از خوانسار به اصفهان مهاجرت فرموده و خاندان بزرگی در این شهر تشکیل داده اند - بوده و ابتدا به دستور آن مرحوم، فرزند دانشمند بزرگوارش آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمّد هاشم چهارسویی - اعلی الله مقامه - شرحی درباره کتاب و نویسنده اش مستخرج از کتاب «مناقب الطاهرین» روی برگ اوّل نسخه نگاشته اند و چون ظاهراً ایشان قبل از

ص : ۱۸۹

۱-۱) گویا این که در نشریه «اخبار التراث العربی ۳۳: ۳» مصنّف کتاب الثاقب را گوید: «المتوفی ۵۶۰هـ» اشتباهی است ناشی از این تاریخ.

برادر دانشور خود _ صاحب روضات _ کتاب را معرّفی کرده اند، آغاز و انجام کلام ایشان را عیناً نقل می کنیم تا حقّ عظیم ایشان نیز در این موضوع محفوظ ماند، و عبارت آن مرحوم چنین است:

«بسم الله... و بعد، فهذا كتاب «الثاقب في المناقب» و هو كتاب شريف لطيف حسن الترتيب جيّد التّبويب، لم أرفى كتب المعجزات و المناقب مثله. فيه أحاديث غريبه و أخبار شريفه، لعمري يليق أن يكتب بممداد المسك و العنبر و أقلام النّور على صفحات حدود الحور، و حقيقاً بأن يرقم بالخناجر على بطون العيون و الحناجر! و هو على ما قاله الشّيخ الجليل و الفاضل النبيل المحدّث المتتبع الماهر الفقيه الثّيبه صاحب المصنّفات اللّطيفه و المؤلّفات الشريفة المولى حسن بن علي بن محمّد بن الحسن الطبري المازندراني «بَرَدَ اللهُ مَضْجَعَهُ» في كتابه «مناقب الطاهرين»: من مصنّفات الشيخ الامام العلّامه الفقيه ناصر الشريعه حجّه الاسلام عمادالدين ابى جعفر محمّد بن علي بن محمّد الطوسي المشهدى، نور الله مرقده... و لم أرَ أحدًا من متأخري المتأخريين ينقل عنه إلا شيخنا العالم الفاضل الفقيه العلّامه الشيخ يوسف البحراني _ أعلى الله مقامه _ فإنّه في كتاب «الدرر النّجفيّه» ينقل خبرًا عنه من غير ذكر مصنّفه. و هذا منه و من أمثاله من المحدثين يدلُّ على عدم علمه بمصنّفه، فإنّ ديدنهم ذكر المصنّف مع الكتاب كما لا يخفى على اولى الالباب. و الحمد لله... و أنّما رتبت هذه الكلمات و نَمّقتها بأمر والدى العلّامه _ ادام الله تعالى أيّامه _ و أنا الحقير الفقير المحتاج الى عفو الله القويّ محمّد هاشم الموسويّ. عفى عنه»، انتهى.

این نسخه نفیس تا هنگام فوت نیای معظم اعلى مرحوم آقاي حاج ميرزا سيد زين العابدين، در کتابخانه شخصی ایشان بوده و بعد از فوت که موجودی کتابخانه میان فرزندان گرامی تقسیم شده، در سهم آیه الله العظمی صاحب روضات واقع و آن مرحوم

صفحه اول نسخه را که ناقص بوده، به خط خود از روی نسخه دیگری استنساخ و هم از آغاز تا انجام، با آن نسخه مقابله و تصحیح کرده و در پاره ای از جاها حاشیه ای نوشته اند، و در حاشیه آخرین برگ این شرح را مرقوم داشته اند:

«هو الله تعالى. فرغت من مقابله مع نسخه مصححه لم تخل بعد ذلك من سقم، بيد أنني لم آل جهدًا بإعانه من الله تبارك و تعالی في الإجتهد الصّحيح عند الشبهات الواردة على و ما كنتُ أثبتُ شيئًا إلا بعد الاطمینان الكامل، و لم ألف تصحيفًا فيه إلا بالغتُ في إرجاعه إلى ما هو الحقّ الحقيق إن شاء الله. و بالجمله، فهذه أصحّ نسخه _ ان شاء الله تعالى _ من نسخ الكتاب، أرجو من الله تعالى منفعه الأصحاب... و أنا الفقير الى رحمه ربّه الغنيّ القويّ محمّد باقر بن زين العابدين الموسوی... تحریرًا فی يوم الاثنين لخمس لیل بقین من محرّم الحرام ۱۲۷۷».

* * *

نسخه دیگری از کتاب «الثاقب» در کتابخانه ملک در تهران به نظر نگارنده رسید که در «فهرست کتابخانه» هم به شماره «۳۷۵۶» ثبت شده، و دارای ۲۴۴ برگ ۱۵ سطری است و خط و کاغذ آن شبیه نسخه ما و کاتب آن «محمد بن قسطه» است. ظهر نسخه تملک آقا سید ریحان الله بن سید جعفر کشفی دارابی «مورّخه ۱۳۲۴» دیده می شود. به «فهرست امام جمعه کرمان: ۲۵» و نشره «أخبار التراث العربی ۳۳: ۳» نیز مراجعه فرمایند.

آغاز: «بسم... الحمد لله العلیّ مجده، الغالبُ جنده، الفایض فضلّه، الدائم طولّه، الذی له الخلق و بیده الخذلان و النّصر، و إليه المرجع و المصیر و هو العليم القدير... و أشهد أن لا إله الا الله... و أشهد أن محمّدًا عبده و رسوله... ثمّ انه لَمّا دنا أجله و انقضی نجه و آثر جوار ربّه نظر لأمتّه نظر الوالد لولده، و ركز فيهم رايه الحقّ، و نصب لهم لوآء

الصّدق، و خلف فيهم الثقلين: كتاب الله و عترته أهل بيته دليلين في الظلمه قائدين الى الرحمه، و ذكر أنّ الكتاب يصدّق بعضه بعضاً... و الدليل على أحكامه من جعله النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله له قريناً و نصبه عليه أميناً بقوله: انّي مخلّف فيكم الثقلين كتاب الله و عترتي أهل بيتي... و قد دلّ الكتاب على أنّهم المعصومون من الزلزل المأمونون من الخطل بقوله تعالى: إنّما يريد الله ليذهب عنكم الرجس... قال الله تعالى: يا أيّها الذين آمنوا اتّقوا الله و كونوا مع الصّادقين. ثمّ نفى الإختيار عن غيره و أضافه إلى أمره بقوله: و ربّك يخلق ما يشاء و يختار، ما كان لهم الخيره. فتناسى أكثر الأمّه وصيّته...

ثمّ إنّّي ذكرت ذات يوم من خصائصهم تنفّاً و من فضائلهم طرفاً بحضرة من هو شعبه من تلك الدّوحه الغرّاء و زهره من تلك الرّوضه الغنّاء. فاستحسن واردّها و استطرب «ف. خ» شاردها، و استحلى مذاقها، و استوسع نطاقها، فأشار بتصنيف أمثالها و تويريف ظلالها و جمع ما ندرّ من فوائدها و شدّ من فرائدها.

فاستخرت الله تعالى في ذلك و طفقت أجمع على ترتيب غريب و تركيب عجيب و أنظم على أن أذكر أوّلاً طرفاً من المعجزات لسيد الأنبياء... صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله، ثمّ أثنى بما في كتاب الله تعالى من آيات الانبياء... ثمّ إنّّي أذكر بإزاء كلّ آيه آيه توازيها، و بدل كلّ فضيله فضيله تضاهيها من آيات أئمتنا ع _ . ثمّ أستأنف الكلام و أرّتب النّظام و أبتدئ بذكر أميرالمؤمنين على عليه السّلام، ثمّ أستأنف الكلام و أذكر قليلاً من آياته و طرفاً من دلالاته. ثمّ أذكر لسيدة النّساء السيّده الحوراء فاطمه الزهراء _ عليها أفضل الصّلاه و السلام _ ما يدلّ على شرف فضائلها و يهدى الى وضوح دلالتها. ثمّ أذكر لكلّ واحدٍ من الأئمّه على التّرتيب و النّسق إلى الحجّه المنتظر عليه السّلام بعض آياته ليذلّ على شرف غايته، إذ لو ذهبت بأجمع ما ظهر من الآيات و ما بهر على ايديهم من الدّلالات لضاق الزّمان و تعدّر الامكان و فنّى القلم و نفد البياض. و إنّ أصحابنا _ رضى الله عنهم _

قد صنّفوا في هذا المعنى كتباً و صحفًا ضخمةً، و أنا ألتقط منها ما هو أروع في السمع و أوقع في القلب و أملاً للصّيدر. و قد رسمته «سميته. خـ» بـ «الثاقب في المناقب»...».

انجام: «عن يوسف بن أحمد الجعفرى، قال: حججتُ سنة ستّ و ثلاثين و ثلثمائة، ثمّ جاورت بمكّه ثلاث سنين، ثمّ خرجت عنها منصرفاً الى الشام. فبينما أنا في بعض الطريق و قد فاتتني صلوه الفجر فنزلتُ من محملى و تهيأتُ للصلوه، فرأيت أربع نفر في محمل فوقفت أعجبُ منهما «منها. ظ»، فقال لى أحدهم: ممّ تتعجب؟ تركتُ صلاتك! فقلت: و ما علمك بى؟ فقال: تحبّ أن ترى صاحبَ زمانك؟ فقلت: نعم! فأومى إلى أحد الأربعة، فقلت له: و أنّ له دلائل و علامات، فقال: أيما أحبّ اليك؟ أن ترى المحمل و ما عليه صاعدًا إلى السّماء، أو ترى المحمل دون ما عليه يرتفع الى السّماء؟ فقلت: أيهما فهو دلالة. فرأيتُ المحمل و ما عليه صاعدًا الى السّماء، و كان الرجل أومى إلى رجل به سمره و كأنّ لونه الذهب بين عينيه سجّاده.

انتهى الكتاب بعون الله و توفيقه فى وقت العصر، يوم الربوع، سادس عشرين شهر شعبان المعظم المكرم فى سنة ستّ و ثلاثين «كذا» (١) من الهجره النبويّه... على يد أفقر عباد الله الغنى: محمّد بن محمّد الجزائرى الإبريسى...

و حرّر بمكّه المشرفه بالجبل المبارك ابوقيس مشاهده البيت الحرام. غفر الله للكاتب و الأمر بذلك».

فهرست:

الباب ١ فى ذكر طرف من معجزات نبينا محمّد صلّى الله عليه و آله و سلّم. ف فى بيان مقدّمات الكتاب. ف فى بيان آياته التى ظهرت على يده عليه السّلام فى المياه. ف فى بيان آياته الوارده فى الأطمعه و الأشربه. ف فى ظهور آياته فيما نزل من السّماء. ف فى

ص : ١٩٣

(١-١) گویا مقصود «ستّه و ثلاثين و الف» باشد، به شهادت خطّ و کاغذ.

ظهور آياته صَلَّى اللهُ عليه وآله وسلم في إبراء المرضى والأعضاء المُبْانِه والمجروحه. ف في بيان ظهور آياته في كلام الجمادات. ف في بيان آياته من كلام البهائم والطفل الذي لم يبلغ حين الكلام. ف في بيان ما يقَرَّر من ذلك من كلام الذراع المسموم والشاه المسمومه. ف في ظهور آياته صَلَّى اللهُ عليه وآله من ذُرور اللَّبن من ضرع الشاه التي ما بها لبن. ف في ظهور آياته عليه السَّلام في الاستسقاء وإِظلال السحاب عليه وغيره. ف في ظهور آياته صَلَّى اللهُ عليه وآله في طاعه الشجر والحجر له. ف في ظهور آياته صَلَّى اللهُ عليه وآله في إحياء الموتى. ف في ظهور آياته صَلَّى اللهُ عليه وآله من ظهور النَّور. ف في بيان ظهور آياته صَلَّى اللهُ عليه وآله من الأخبار. ف في ظهور آياته عليه السَّلام في معانٍ شتى.

الباب ٢ في بيان معجزات الانبياء التي ذكرها اللهُ تعالى في القرآن و بيان فضائلهم و ما جعله اللهُ سبحانه و تعالى لأهل بيت نبينا _ عليه و عليهم السَّلام _ ممَّا يضاهاها و يشاكلها و يُدانيها. ف في ذكر آدم صلوات اللهُ عليه. ف في ذكر ابراهيم خليل اللهُ صَلَّى اللهُ عليه وآله. ف في بيان آيات اسمعيل عليه السَّلام. ف في ذكر يوسف عليه السَّلام. ف في ذكر آيات ايوب عليه السَّلام. ف في بيان آيات كلِّم اللهُ موسى عليه السَّلام. ف في بيان آيات داود عليه السَّلام. ف في بيان معجزات نبيِّ اللهُ سليمان عليه السَّلام. ف في ظهور آيات آصف بن برخيا. ف في بيان آيات روح اللهُ عيسى بن مريم عليه السَّلام.

الباب ٣ في معجزات امير المؤمنين و سيد الوصيين علي بن ابيطالب عليه السَّلام. ف في بيان ظهور آياته عليه السَّلام من إحياء الموتى. ف في ظهور آياته عليه السَّلام ممَّا رأى في المنام ثم ظهر حكمه في اليقظه. ف في بيان ظهور آياته عليه السَّلام من الأشجار. ف في ظهور آياته عليه السَّلام مع الحيات. ف في بيان ظهور آياته عليه السَّلام مع الأسد. ف في ظهور آياته مع الشمس. ف في ظهور آياته عليه السَّلام في إقدار اللهُ تعالى إياه

على ما لم يقدر عليه غيره. ف في ظهور آياته عليه السّلام في الإخبار بالغايات. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في أشياء شتى.

الباب ٤ في ذكر آيات ستّ النساءِ فاطمة الزّهراء صلوات الله عليها... ف في ذكر آياتها عليها السّلام و هي في بطن أمّها. ف في بيان آياتها بانزال الملك من السّماء بتزويجها عليها السّلام. ف في بيان آياتها مع الرّحا. ف في بيان ظهور آياتها عليها السّلام مع القدر و النّار. ف في بيان آياتها فيما أنزل عليها من السّماء. ف في بيان ظهور آياتها في غليان القدر بغير نار.

الباب ٥ في بيان آيات السبّ الزكّيّ أبي محمّد الحسن بن عليّ عليه السّلام. ف في بيان آياته من إحياء الموتى. ف في بيان ظهور آياته فيما يشاكل ذلك. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام من إخراج الثّمرة من الشجر اليابس. ف في ظهور آياته من إظهار بعض حكم القيمه و أحوالها في الدنيا. ف في بيان ظهور آياته في انقلاب الرجل امرأه و الإمراه رجلاً. ف في بيان آياته فيما أعطاه جبرئيل من فاكهه الجنّه. ف فيما ظهر من آياته عليه السّلام من الإخبار بالغايات.

الباب ٦ في بيان آيات السبّ الشهيد ابي عبد الله الحسين بن عليّ عليهما السّلام. ف في ظهور آياته عليه السّلام من خصال النبيّ صلّى الله عليه و آله و ظهور آياته بعد موت رسول الله. ف في بيان ظهور آياته في إبراء الأبرص. ف في بيان ظهور آياته في إسواد الشّعر بعد ما ابيضّ. ف في بيان ظهور آياته مع الماء. ف في بيان ظهور آياته في اظهار موضع قبره. ف في ظهور آياته بعد الموت. ف في بيان آياته عليه السّلام مع فطرس الملك. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في إجابته الدعاء. ف في بيان ظهور آياته من الإخبار بالغائبات. ف في بيان ظهور آياته في معان شتى.

الباب ٧ في ذكر آيات زين العابدين عليّ بن الحسين صلوات الله عليهما. ف في بيان

ظهور آياته عليه السّلام في إنطاق الله تعالى الحجر الأسود حجّه له. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في إحياء الموتى. ف في بيان ظهور آياته في استلانه الغلّ من الحديد في يده. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في كون النّبى معه. ف في بيان ظهور آياته فيما صلّى عليه أهل الأرض والسّماء. ف في ظهور آياته في طاعه الوحش له و التماسهم منه الحاجه. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام من الإخبار بالمعّيات. ف في ظهور آياته عليه السّلام في معانٍ شتى.

الباب ٨ في ذكر آيات أبي جعفر محمّد بن عليّ عليهما السّلام. ف في بيان ظهور آياته في إحياء الموتى. ف في بيان آياته في إبراء الأعمى. ف في ظهور آياته في خروج الثمر من الشجره اليابسه. ف في ظهور آياته في العنب و اللباس. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في ما رأى من ملكوت السّماء. ف في بيان ظهور آياته في الإخبار بالمعّيات. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في معانٍ شتى.

الباب ٩ في ذكر دلالات الامام الصّادق جعفر بن محمّد عليه السّلام. ف في بيان ظهور آياته في إحياء الموتى. ف في بيان ظهور آياته فيما أخبر به من حديث النّفس. ف في بيان ظهور آياته من الإخبار بالغائبات. ف في بيان آياته و معجزاته في معانٍ شتى.

الباب ١٠ في ذكر معجزات موسى بن جعفر عليهما السّلام. ف في ظهور آياته عليه السّلام في إحياء الموتى. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام و معجزاته من كلامه في المهدي. ف في بيان ظهور آياته في الإخبار من آجال الناس. ف في إخباره عن حديث النّفس. ف في ظهور آياته من إخباره بالمعّيات. ف في بيان ظهور آياته في معانٍ شتى.

الباب ١١ في آيات ابي الحسن علي بن موسى الرضا عليهما السّلام. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في الاستسقاء. ف في بيان ظهور آياته فيما ظهرت في الأسود. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في قلب الحجر ذهبًا. ف في بيان حديث النّفس في ظهور

آياته عليه السّلام. ف في بيان ظهور آيات تجرى مجرى تلك. ف في ظهور آياته عليه السّلام في الإخبار بأجال النّاس. ف. ف في آياته فيما أخبر به ممّا رآه في المنام. ف في بيان آياته في الإخبار بالمغيبات. ف في بيان ظهور آياته في معانٍ شتى.

الباب ١٢ في بيان آيات ابي جعفر محمّد بن على النقيّ عليه السّلام. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في إحياء الموتى. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام فيما كَلّم في المهدي. ف في بيان آياته عليه السّلام في كمال عقله في سنّ الأطفال. ف في بيان ظهور آياته في كلام العصي في يده عليه السّلام. ف في بيان ظهور آياته في قطع المسافه. ف في بيان ظهور آياته مع الشجر. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام من العلم بحديث النفس. ف في بيان ظهور آياته من العلم بالاجال. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في الإخبار بالغائبات. ف في ظهور آياته في معانٍ شتى.

الباب ١٣ في ذكر آيات ابي الحسن على النقيّ عليه السّلام. ف في بيان ظهور آياته في إحياء الموتى. ف في بيان ظهور آياته من الماء و الشجر. ف في بيان معجزاته في الحجر و الرمل. ف في بيان ظهور آياته في الإعلام عن آجال النّاس. ف في ظهور آياته عليه السّلام من الإخبار بالغائبات. ف في ظهور آياته عليه السّلام في معانٍ شتى.

الباب ١٤ في ذكر آيات ابي محمّد الحسن بن على العسكريّ عليه السّلام. ف في بيان ظهور آياته في الحصا. ف في بيان ظهور آياته من الإخبار بحديث النفس. ف في بيان آياته عليه السّلام في الإخبار بالغائبات. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في معانٍ شتى.

الباب ١٥ في ذكر آيات صاحب الزمان الخلف الصالح المنتظر المهديّ محمّد بن الحسن عليه السّلام. ف في بيان ظهور آياته في حال ولادته و بعدها. ف في بيان ظهور آياته في حال طفولتيته عليه السّلام. ف في بيان ظهور آياته من الإخبار بأجال النّاس. ف في بيان ظهور آياته بالغائبات. ف في بيان ظهور آياته عليه السّلام في معانٍ شتى..

نسخه: دارای ۲۲۹ برگ و ۲ برگ کاغذ فرنگی سفید عطف در اوّل و یک برگ در آخر. کاغذ چاربغل، خط نسخ ۱۸ سطری، از آغاز تا انجام نسخه به تصحیح آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنّات» رسیده و آثار مقابله و تصحیح در تمام صفحات دیده می شود. عناوین در متن به شنگرف و در هامش به خط صاحب روضات _ علیه الرحمه و الرضوان _ نوشته شده. جلد تیماج مشکی جدید، آستر کاغذ گلی فرنگی، قطع ۱۴ × ۲۰ و نیم، متن ۷ و نیم × ۱۵.

روی برگ ۱ تملّک نیای گرامی چنین است: «مما جزّه القضاء و ساقه القدر إلی ملکی البائر فی شهر سنه ۱۲۷۶. الحمد لله علی کلّ نعمه» مهر: «محمّد باقر بن زین العابدین الموسوی ۱۲۵۸». ایضاً به خط ایشان: «عدد ابیات کتاب تخمیناً هزار بیت و کسری از قرار بیتی پنجاه حرف...».

«۲۱۲» نمره الفؤاد

(اسرار احکام _ عربی)

از: قطب الدین محمّد بن شیخ علی الشریف اللاهجی، از دانشمندان بزرگ سده یازدهم هجری است، که اثر نفیس او؛ «محبوب القلوب» شهرتی بسزا دارد.

«محبوب القلوب» به زبان عربی و مشتمل بر یک مقدمه و سه مقاله و یک خاتمه است. «مقدمه» در بیان حقیقت فلسفه و منشأ آن و مبدأ سایر علوم و وصف حکماء بزرگ یونان و فرس و هند و سایر بلاد و تراجم آنان و اجمالی در حدود بلادشان. «مقاله یکم» در احوال حکماء از زمان حضرت آدم علیه السلام تا بدو ظهور اسلام و نقل کلمات و حکمت های منقوله از آنان. «مقاله دوّم» در احوال فلاسفه اسلام و علماء علم کلام و نقل مقالات و کلمات آنان، با ذیلی در احوال عرفاء مشایخ موحدین صوفیه. «مقاله سوّم» در احوال ائمه اخیار علیهم السلام و نقل جمله ای از احادیث مشتمله بر حکم و اسرار،

ص : ۱۹۸

با ذیلی در احوال بزرگان مشایخ شیعه امامیه. «خاتمه» در احوال مؤلف و پدران.

از این کتاب نفیس تنها مقدمه و مقاله یکم طی ۱۶۰ صفحه به قطع بزرگ و چاپ سنگی در طهران به طبع رسیده و حواشی بسیاری که مؤلف بر کتاب خود نوشته نیز در اطراف نسخه مطبوعه آمده است (۱).

سه نسخه کامل از «محبوب القلوب» در طهران در کتابخانه های مجلس و مدرسه سپهسالار و کتابخانه مرکزی دانشگاه موجود و نسخه اخیر اصح و انفس از دو دیگر و مشتمل بر ۱۱۱۷ صفحه و به خط عمادالدین محمود (برادر مؤلف) و ملا برخوردار لاهیجانی و شیخ محمد جعفر (پسر مؤلف) می باشد و چندی پس از درگذشت مؤلف استنساخ شده است (۲).

ص : ۱۹۹

۱-۱) مؤلف «طرائق الحقائق ۳: ۲۸۷» که در سفر گیلان خود این کتاب را دیده [شب را به مطالعه کتاب «محبوب القلوب» مشغولی بود...] در حاشیه گوید: «کتاب محبوب القلوب، تألیف قطب الدین محمد بن علی اشکوری گیلانی، در تراجم حکماء و متألهین است و جناب حاجی میرزا نصیر گیلانی آن را بطبع رسانیده، و یکی از مریدان مرحوم حاجی محمد حسن نائینی به امر وی آن را از عربی به فارسی ترجمه نموده خوب از عهده برآمده است. من». پراکنده گویی: مرحوم علامه محمد قزوینی «طرائق» را برای یافتن نامی از اشکوری و محبوب القلوبش تفحص و تصفح نموده و آن را نیافته است، نه در طرائق و نه در سایر کتاب هایی که نامشان را نوشته و در دسترس داشته است: «یادداشت های قزوینی ۶: ۱۵۲». امّا در فهرست کتابخانه خود چاپ شده در همان «یادداشتها ۸: ۹۹» ذیل عنوان «محبوب القلوب» مطالبی درباره آن کتاب و مؤلفش آورده و عبارت «طرائق» را هم نقل کرده است!

۲-۲) برای اطلاع از تفصیل خصوصیات این نسخه رجوع شود به مقدمه جلد اول «تفسیر شریف لاهیجی: ۳۳ به بعد» و «فهرست دانشگاه ۱۴: ۳۹۴۰ به بعد». در کتاب اخیر که به تفصیل تمام نسخه را معرفی کرده اند، از جمله مراجع جدید شرح حال لاهیجی؛ مجله «فرهنگ ایران زمین. دوره ۷ مورّخه ۱۳۳۹ ش» را یاد کرده اند. یک نسخه دیگر نیز در «فهرست امام جمعه کرمان: ۱۰۴» یاد شده و آگاهی بیشتر در «فهرست آقای احمد منزوی ۲: ۷۲۹» آمده است.

خاتمه «محبوب القلوب» را نویسنده فاضل مقدمه جلد اول «تفسیر شریف لاهیجی: ۱۲- ۳۲» طی بیست صفحه، عیناً از روی دو نسخه اولی نقل فرموده. مع الأسف در این خاتمه مبسوط مفضّل، با اینکه مؤلف آن را به نام شرح حال خود و پدراناش نگاشته، بیش از چند جمله ای در این باره ها نیاورده و بقیه، مطالب گوناگون دیگری است از احادیث و اخبار و اشعار موعظه و نصیحت و آداب طلب علم و غیره. آنچه پیرامون شرح حال او در آنجا آمده است ذیلاً به اختصار ترجمه می کنیم.

در باب نام و نسب و نسبت خود گوید: «مؤلف کتاب... قطب الدین محمد بن شیخ علی بن عبدالوهاب بن پيله فقيه، اشكوری دیلمی لاهیجی. اشکور، ناحیتی از نواحی دیلم است و تا مسکن فعلی ما که لاهیجان است تقریباً هفت فرسخ فاصله دارد... جدّ اعلایم پيله فقيه اشكوری مردی فقیه و صالح بود و به علوم زبان که سابقاً در بلاد گیلان مرسوم و متداول بود از قبیل نحو و صرف و تفسیر و معانی و بیان معرفت داشت. و «پيله» به زبان اهل گیلان به معنی «بزرگ» است، و پيله فقيه یعنی «فقيه بزرگ». پيله فقيه در اشکور می زیست تا اینکه به تکلیف والی آن بلاد به لاهیجان منتقل گردید(۱).

«در این اوقات سید جلیل سید محمد یمنی به اتفاق فرزندش سید نبیل فاضل سید علی و یگانه فرزند سید علی سیده فاطمه، از دیار خود به جهت خوف از سلطان روم به ایران آمدند و در دارالسلطنه قزوین نزد شاهنشاه اعظم... شاه طهماسب صفوی موسوی اقامت گزیدند و سید محمد پس از سه ماه توقّف در قزوین در گذشت و چون هوای قزوین برای سید علی و دخترش سازگار نبود، شاه رخصت داد تا به بلاد گیلان که هوایش موافق هوای بلاد یمن بود منتقل شدند و در اشکور در منزل جدّم «پيله فقيه» اقامت کردند،

ص : ۲۰۰

۱- ۱) نسختی از «تسوق نامه ایلخانی» به خطّ پيله فقيه در کتابخانه حاجی سید نصرالله تقوی بوده است: «الذریعه ۴: ۴۵۸».

لکن چون والی لاهیجان در همان ایام جدّم را به لاهیجان خواند، آنان نیز به معیت او بدان سامان رفتند... و والی، قطعه زمینی در محله «میدان» که محلّ سکونت خود و دیگر والیان بود برای آنان خریداری کرد و در آنجا خانه ای ساخت و ایشان را در آنجا مسکن داد... پس از آن، سید علی به سبب مرافقت و مؤالفتی که با نیاکانم یافته بود، یگانه دختر خود «سیده فاطمه» را به عقد جدّم مولانا عبدالوهاب ابن پيله فقيه که مردی فقیه و پارسا بود در آورد...

«سپس پدرم شیخ مولانا علی از آن سیده جلیله متولد شد و پدرش مولانا عبدالوهاب در صغر سنّ او وفات یافت و شیخ مولانا علی به همت و تربیت ما در به اعلی درجات علم و عمل نائل آمد و جامع علوم معقول و منقول گردید و شیخ الاسلام لاهیجان شد و مرجعیت امور مسلمین یافت وصیت دانش و کمالات او در بلاد گیلان بلکه در تمامی ایران منتشر گشت... تا آن که پدرم دختر شیخ المشایخ عصر و خلاصه المنجمین زمان شیخ إسمعیل _ متولّی مرقد مطهر منور شیخ الأولیاء و الأتقیاء «شیخ رضا کیا» را که در نیم فرسخی طرف شرق بیرون شهر لاهیجان واقع است _ به حباله نکاح خود در آورد و چهار پسر از او به وجود آمد، و خود در یکی از سال های وبائی فجّاه در أثناء نماز صبح بدرود حیات گفت و سنّ او در آن هنگام تقریباً شصت و سه سال بود...

«پس ازین اتفاق، مرحوم شیخ جلال که فرزند بزرگتر پدرم و مردی خوش محاوره و دارای طبیعتی وقّاد و سلیقتی نقّاد و بسیار پارسا و پرهیزگار بود، زمامدار امور وی گردید. لکن دیری نپایید که پس از سه سال از فوت پدر در عنفوان شباب وفات یافت و او سه سال از من بزرگ تر بود.

«پس چون برادرم درگذشت قضا و قدر مرا به کارهای پدر و برادر کشانید و کأس

رنج و تعب چشائید، و روزگار غدار مدّتی مرا از تحصیل دانش و کسب آداب باز داشت...»(۱).

* * *

تا اینجا بود آنچه از خاتمه «محبوب القلوب» در باب شرح حال مؤلف استفاده می شود و مطالب دیگر خاتمه چنانکه گفتیم مشتمل بر روایات و مواعظ و اشعاری است که ربطی به شرح حال ندارد، و در پیش گذشت که نسخه «محبوب القلوب» کتابخانه مرکزی دانشگاه طهران را سه نفر تحریر کرده اند و کیفیت آن در پشت نسخه نوشته شده، از آن جمله: «... قاضی عماد الدین [محمود، برادر مؤلف] تمام متن و حواشی را تا اواسط حالات حضرت امام جعفر صادق علیه السلام به خطّ نسخ و تعلیق نوشته و مرحوم شد، مرحوم ملاّ برخوردار که از زمره علمای معتبرین لاهیجان و گاهی هم در مجالس محترمه عقود و مبايعات محرّر شرعیات بوده، حواشی را به اتمام رساند، مرحوم شیخ جعفر پسر مؤلف باز به امر مرحوم میرزا سیدی، فهرست کتاب را به خطّ ثلث تحریر نمود. _ رحمهم الله _...».

عبارت ملاّ برخوردار نیز که در آخر نسخه نگاشته، در مقدمه تفسیر «ص ۳۶»، نقل شده و آنجاست که تاریخ فراغ از استنساخ، روز پنج شنبه ۱۶ ماه ذوالقعدة ۱۰۹۵ بوده و هم در مقدمه مذکوره از ظهر نسخه، کلامی نقل شده که در آنجا مؤلف را چنین وصف کرده است:

«... قطب فلک علم و دانش و مرکز مدار فهم و بینش، محیط مُحاط غرایب فنون

ص: ۲۰۲

۱- ۱) در «فهرست دانشگاه ۱۴: ۳۹۴۸» پس از آنکه فشرده ای از مطالب «محبوب القلوب» را که در بالا نقل کردیم آورده، گوید: [همین نکات در «خیر الرجال» هم هست و گویا قرینه باشد که لقب او بهاءالدین هم بوده است].

و علوم و حاوی محوی مراتب منثور و منظوم، عمود قوائم شریعت پناهی، سالک مسالک هوشمندی و آگاهی؛ الشیخ الأجل الامجد الواصل إلى غفران الملك الرحمن المنان، شیخ قطب الدین محمد، شیخ الاسلام بلده طیبه لاهیجان».

بنا به نقل نویسنده فاضلِ مقدّمه تفسیر «ص ۴۱ - ۴۲»، شیخ محمّد جعفر فرزند مؤلّف نیز که فهرست «محبوب القلوب» نسخه کتابخانه مرکزی را ترتیب و به خطّ خود در آغاز آن نگاشته و تصریح کرده است که در روز غدیر سال ۱۰۹۵ «۲۵ روزی پس از ختم استنساخ اصل نسخه» از آن فراغت یافته است، شرحی ظهر نسخه قلمی داشته که در مقدّمه تفسیر نقل شده و در آنجا ازین عبارت که گوید: «و از تألیفات مرحوم مغفور شیخ قطب الدین محمد شیخ الاسلام بلده مزبوره»، به خوبی مستفاد می شود که مؤلّف پیش از آن تاریخ (۱۰۹۵) بدرود زندگی گفته بود، و نویسنده فاضلِ مقدّمه تفسیر از این تصریح و هم از عبارت شخص مؤلّف در حاشیه شرح حال جالینوس حکیم که اوائل مقاله یکم «محبوب القلوب: ص ۵۲ نسخه چاپی» است و در آنجا داستان زلزله عظیم گیلان و لاهیجان را نگاشته و تاریخ وقوع زلزله را هنگام نماز صبح روز چهارشنبه عید قربان ۱۰۸۸ قید نموده است؛ ازین دو تاریخ استفاده کرده و چنین نتیجه گرفته اند که وی میان این دو تاریخ یعنی ظرف هفت سال فاصله در گذشته است.

پاره ای از مطالب بالا را مؤلّف فاضلِ «فهرست دانشگاه ۱۴: ۳۹۳۸ - ۳۹۵۳» نیز آورده و تصویر یازده صفحه از متن و آغاز و انجام و فهرست نسخه دانشگاه را عینا چاپ کرده اند که موجب سپاس گزاری است.

از جمله مطالبی که از حاشیه مذکور مستفاد می شود، این است که صاحب ترجمه دارای فرزندی نیز به نام شیخ ابوسعید بوده که خبر سلامتی کسان خود را برای پدر - که آن هنگام در اصفهان می زیسته - نگاشته است.

نیز از جمله مطالبی که در متن «محبوب القلوب: ۵۱ - ۵۲» ضمن شرح حال جالینوس آورده و در مقدمه تفسیر «ص ۳۷ - ۳۸» نیز نقل شده است، داستان حریق خزائن بزرگ سلطنتی رومیّه است که از کتابی که جالینوس در باب «نفی غم» نگاشته، نقل فرموده و از جمله اشیاء قیمتی که طعمه این حریق شده، نُسخ نفیسه ای بوده به خطّ ارسطاطالیس و خود جالینوس و دیگر حکماء بزرگ. سپس مؤلف محبوب القلوب گوید: «نظیر این سانحه یعنی وقوع حریق در کتب نفیسه جالینوس، برای من نیز اتفاق افتاده و در حدود سال ۱۰۵۸ در شهر لاهیجان قریب ششصد مجلد کتب نفیسه ام و سایر اشیاء و خانه ها دستخوش این آتش سوزی شد، که در میان آن کتب، نُسخی به خطّ محقق طوسی و علامه حلّی - طاب ثراهما - و هم به خطّ بزرگان دیگر وجود داشت و نیز بسیاری از نوشته های پدر و برادرم - رُوح الله روحهما - و آنچه خود نوشته و تصحیح و مقابله با نسخ صحیح کرده بودم تماماً از میان رفت تا آنجا که چیزی برای من جز سرمایه ام که حسن ظنّ به خدای تعالی و دوستی اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله است باقی نماند».

* * *

این بود گزیده ای از آنچه در باب احوال قطب الدین لاهیجی از کتاب محبوب القلوب مستفاد می شود، و درباره برادرانش که خود تصریح فرموده اولاد ذکور پدرش منحصر به چهار نفر بود، نام دو نفر از آنها «شیخ جلال و قاضی عمادالدین محمود» معلوم گردید و نام یک تن دیگر مجهول ماند، و از فرزندانش نیز «ابوسعید» را خود ذکر کرده و خط شیخ محمد جعفر هم ظهر نسخه محبوب القلوب موجود است.

نخستین جایی که پس از محبوب القلوب، ترجمه مؤلف را در آن می توان یافت، «أمل الأمل: ۵۵ - ۵۶» است که وی در آنجا چنین یاد شده:

ص: ۲۰۴

«مولانا قطب الدین محمد بن علی الشریف الدیلمی اللاهیجی. فاضل عالم جلیل القدر، له مصنّفات منها «رساله فی العالم المثالی» و غیر ذلک. و هو من المعاصرین».

مؤلف بزرگوار «ذریعه» تصریح فرموده اند که صاحب ترجمه نزد سید المحققین میر محمد باقر داماد قدس سره (متوفی ۱۰۴۰) شاگردی کرده، و نویسنده فاضل مقدمه «تفسیر شریف لاهیجی» در این باره چنین توضیح داده اند:

«ناگفته نماند: تاکنون من در کلمات خود مؤلف به این مطلب برنخورده ام که وی به تلمیذ خود نزد میر داماد تصریح کرده باشد، لیکن جماعتی به آن تصریح کرده اند، بلکه از کلام بعضی از ایشان مانند صاحب ذریعه برمی آید که وی در محبوب القلوب در ترجمه حال خود به این امر تصریح کرده است، فراجع إن شئت»^(۱).

چنانچه موضوع شاگردی قطب الدین نزد میر داماد به ثبوت رسد توان گفت که قطب در حدود سال هزار هجری متولد شده، و وفات او نیز چنانکه گذشت میان سال های ۱۰۸۸ _ ۱۰۹۵ واقع شده است.

پس از کتاب «امل الأمل» در سایر کتب تراجم متأخرین نیز نوعاً مطالب آن کتاب را عیناً یا مضموناً نقل کرده و اطلاع مهم و تازه تری نداده اند، و در «فهرست حقوق: ۳۷۵ _ ۳۷۶» که نسخه ای از «شرح شرح مختصر المنتهی» تألیف محقق تفتازانی را معرفی کرده؛ یکی از امتیازات نسخه را چنین یاد نموده اند:

«خط قطب الدین محمد بن شیخعلی شریف لاهیجی دارنده نسخه با مهر او «أغثنی یا قطب الأقطاب ۱۰۶۳» در صفحه عنوان هست». انتهی، و تصویر صفحه مذکوره در مقدمه تفسیر (ص ۹۸) چاپ شده است.

ص: ۲۰۵

(۱-۱) گمان می کنیم این مطلب از شرح حال میر داماد در «محبوب القلوب» مستفاد می شود، نه از شرح حال خود مؤلف.

سواى «محبوب القلوب» که یاد کردیم و «ثمره الفؤاد» که جای گفتگو است، مؤلف را کتاب ها و رساله هایى است که آنچه تاکنون شناخته شده، بدین قرار است:

۱- «شرح صحیفه سجّادیه». نسخه این شرح نزد نویسنده فاضلِ مقدّمه «تفسیر شریف لاهیجی» موجود و پیرامون آن در مقدّمه مذکوره (ص ۷۵ - ۸۲) سخن گفته و در آغاز مبحث چنین آرند: «از جمله تألیفات مؤلف ترجمه ای است شرح مانند بر «صحیفه سجّادیه...».

سپس بخش هایى از آن کتاب را نقل و در پایان سخن گفته اند: «باید دانست که این شرح صحیفه با صَغَر حَجْم، مشتمل بر بیانات بسیار سدید و تحقیقات بسیار مفید است که اگر خوض در نقل منتخبات آن کنیم باید همه را نقل کنیم، زیرا همه اش منتخب و نفیس است و این مقدار که نقل شد برای معرّفی آن به عنوان نمونه کافی است، و معرّفی آن از این نقطه نظر است که نسخه این شرح تاکنون در جایی نام برده نشده و معرّفی نگردیده است».

۲- «فانوس خیال» یا «رساله مثالیّه»، که در آخر آن گفته است: «تَمَّت الرّسالة الّتی سمّیناها «فانوس الخیال فی إرائه عالم المثل» بعون الله الملك المتعال، فی غرّه شوال - ختم بالخیر و الإقبال - سنه ۱۰۷۷ من الهجره المقدّسه» (۱).

ص : ۲۰۶

۱- ۱) مقدمه تفسیر شریف لاهیجی: ۵۵. فانوس خیال را که عمر خَیّام در شعر خود به کار برده: «فانوس خیال از او مثالی دانیم»، مرحوم استاد سعید نفیسی این چنین توضیح داده است (با تلخیص): «فانوس خیال، خَیّام سینمای امروز است، و آن فانوسی بوده است که در آن شمع روشن می کرده اند و روی شیشه هایى نقش هایى می کشیدند و آن شیشه های نقش دار را از جلو روشنایی شمع - البتّه در تاریکی - می گذاردند و آن نقش روی شیشه بر دیوار یا پرده سفیدی می افتاد... مقصود... خَیّام از این رباعی آن است که وضع انسان درین عالم و تصوّری که انسان از این جهان می کند مانند فانوس خیال است که در آن عالم، فانوسی است و خورشید چراغ آن است و مردم مانند صورتهایی هستند که در این فانوس گردان هستند، یعنی یک یک می آیند و می روند: کتاب «در مکتب استاد: ۱۸۹». از رباعی دیگری در «مجموعه خطّی محمّد بن عبدالحسین آل الحسینی الجزائری» از عمر خَیّام آمده است: دانی چه بود آدم خاکی خَیّام فانوس خیالی و چراغی در وی

این رساله نیز در مقدمه تفسیر (ص ۴۹ _ ۶۴) و «فهرست دانشگاه» معرفی شده است.

۳_ «لطائف الحساب». نسخه این کتاب در آستان قدس رضوی موجود و در «فهرست رضویّه ۴: ۴۱۵» فرماید که نسخه مذکوره به شماره «۵۶۰۹ عمومی، ریاضی خطّی» است. «مقدمه تفسیر: ۴۳».

۴_ «رساله در شرح بیّتی از مثنوی». نسخه آن را که ضمیمه «ثمره الفؤاد، شماره ۲۱۲»، است آنجا می شناسانیم.

مؤلف در این چند کتاب و رساله که تا حال ذکر شد، لقب خود را «قطب الدین» یاد کرده است، جز این که دو کتاب مهم دیگر نیز در دست است که نام مؤلف در آنها بر این نهج آمده: «بهاءالدین محمد بن شیخ علی الشریف اللاهیجی»، یعنی در این دو کتاب به جای قطب الدین، لقب بهاءالدین است و نویسنده فاضل مقدمه تفسیر شریف لاهیجی که مکرر از آن یاد کردیم، بسیار کوشیده و ادله چندی اقامه فرموده تا ثابت گرداند که نویسنده این کتاب ها یک نفرست لاهیجی که مکرر از آن یاد کتاب ها لقب خود را قطب الدین و در برخی بهاءالدین یاد کرده است، و البتّه تحقیقاتی که درین باره نموده اند قابل اعتماد و شایسته اعتبار است، و آن دو کتاب، یکی بنام:

«خیرالرجال» است که در بیان احوال رجال اسانید کتاب «من لایحضره الفقیه» شیخ

صدوق در نهایت اتقان و اعتبار نگاشته و به سال ۱۰۷۵ (۱) مطابق عدد نام کتاب از آن فراغت یافته و در مقدمه «تفسیر شریف لاهیجی: ۷ - ۸ و ۷۲ - ۷۵» پیرامون آن گفتگو شده است، و دیگری:

«تفسیر قرآن مجید» است به زبان فارسی، که در همین دو سه سال اخیر به همت چند تن از دانشمندان در چهار مجلد کلان در طهران به طبع رسید، والحقّ تفسیر بسیار شیوا و مفیدی است، و مجلد اول آن دارای یک مقدمه صد صفحه ای است که مکرر ذکر آن در این مبحث گذشته است.

عبارتی که در پایان این تفسیر شریف دیده می شود قدری در انتساب آن به صاحب «محبوب القلوب» ایجاد شبهه نموده. زیرا علاوه بر این که لقب مؤلف در اینجا «بهاء الدین» آمده، تألیف کتاب را نیز در شهر «پتنه» از بلاد هندوستان نشان می دهد، و آن عبارت چنین است:

«تمّ تألیف هذه الترجمة الأنيقة على يد مؤلفها بهاء الدين محمد بن الشيخ علي الشريف اللاهيجي _ عفا الله عنهما _ في الشهر المولود [فيه] من نزل عليه القرآن _ صلوات الله عليه و آله _ في يوم الثلاثاء الرابع والعشرين من سنة ستّ و ثمانين و ألف من هجرة خير البرية _ عليه و آله الصلاة و التحية _ في بلدة البتنه _ صانها الله عن الفساد و الفتنة _ من بلاد الهند». «مقدمه تفسیر: ۱۲»، «أعيان الشيعة ۴۶: ۴۵».

لکن نویسنده فاضل مقدمه ازین عبارت استظهار فرموده اند که شاید مؤلف در آخر کار تألیف تفسیر به هندوستان و شهر «پتنه» افتاده باشد.

ناگفته نماند که مؤلف بزرگوار «ذریعه» در کتاب جلیل القدر دیگرش «مصنّفی المقال»

ص: ۲۰۸

۱-۱) در مقدمه تفسیر (ص ۸) گویا از کلام «ذریعه» گمان برده اند که تاریخ تألیف «ثمره الفؤاد» نیز در همین سال بوده است، لکن چنان که خواهد آمد تاریخ نسخه شماره [۲۱۲] ما، ۱۰۷۲ می باشد.

برای قطب الدین و بهاء‌الدین دو عنوان مستقل «ص ۳۶۹ و ۴۱۵» قرار داده و در ذیل بهاء‌الدین استظهار تعدّد فرموده اند، لکن در «ذریعه ۷: ۲۸۲» ذیل عنوان «خیر الرجال» استظهار اتحاد، و الله العالم (۱).

صاحب «تفسیر» در «اعیان الشیعه ۴۶: ۴۵» و «تاریخ علماء و شعرای گیلان: ۷۹» به عنوان بهاء‌الدین مذکور است. در اعیان فرماید:

«بهاء‌الدین محمّد بن الشیخ علی شریف اللاهیجی. کان من أعلام محققى عصره. ذكره الزنوزی فی «ریاض الجنّه» و قال إنّه رأى له كتاباً فی التفسیر فی مجلّدين کبیرین، رآه فی مکتبه الشیخ عبدالحسین فی خراسان...».

سپس مختصّات تفسیر را ذکر و دو تألیف دیگر او را چنین یاد کرده است:

«۲ _ کتاب خیر الرجال، فی رجال أسانید [کتاب] من لایحضره الفقیه، علی ترتیب الأبواب و ذکر فی البین أسامی الرجال و الرواه بترتیب الحروف، فرغ منه سنه ۱۱۲۸» (۲).

«۳ _ الرّساله المِثالیّه، فارسیه. رتّبها علی أنوار و إشراقات و لمعاتٍ فی بیان أسامی عالم المِثال و التقسیم و الوسعه و الأشکال و الأصقاع و البُلدان و وساطه الأشباح بین الأجسام و الأرواح و غیر ذلك، رأيتها فی طهران فی عدّه أوراق مع جمله رسائل متنوّعه، و عزّبتها.»

نویسنده «تاریخ علماء و شعرای گیلان» گوید: «المولی بهاء‌الدین لاهیجی. آن جناب از ولایت لاهیجان است، از علماء و مفسّرین زمان خود بوده که مثل آن بزرگوار کم

ص: ۲۰۹

۱- ۱) رجوع به مقدمه تفسیر: ۷ _ ۸ شود.

۲- ۲) این تاریخ صحیح نیست و ظاهرًا منشأ آن کلام صاحب «کشف الحجب» است که وی نیز ۱۱۲۸ را تاریخ تألیف دانسته و گویا تاریخ استنساخ نسخه ای از خیرالرجال بوده است. «رجوع به مقدمه تفسیر: ۸ شود.»

دیده شده است، و در حکمت و تفسیر ید طولایی داشت. یکی از تألیفات مولانا کتاب «خیرالرجال» فی ذکر آسانید [کتاب] من لایحضره الفقیه است که بغایت نیکو نوشته است» انتهى.

در «فهرست دانشگاه ۱۲: ۲۹۳۸ _ ۲۹۵۱» یک نسخه «مجموعه» به شماره ۳۹۵۰ معرفی شده است که مشتمل بر هفت رساله و جمعاً ۱۲۳ برگ می باشد، و چهار رساله آغاز آن همه به خط صاحب «محبوب القلوب» و بقیه به خط مفید بن سعید لاهیجانی است و تصویر ده صفحه نمونه خط قطب نیز در آنجا چاپ شده است. ذیلاً با رعایت اختصار، فهرستی از رسائل آن مجموعه به دست می دهیم:

۱_ «فیصل التفرقه بین الاسلام و الزندقه» تألیف ابو حامد محمد غزالی، تاریخ استنساخ آخر ذوالقعدة ۱۰۸۷ در اصفهان، نویسنده نسخه که صاحب «محبوب القلوب» است بر آن حاشیه دارد.

۲_ «المنقذ من الضلال» غزالی، در روز پنج شنبه ۲۴ ذوالقعدة ۱۰۸۷ و آخر ماه رجب ۱۰۸۸ آن را استنساخ کرده است.

۳_ «اثبات واجب» از مولانا رجبعلی واحد تبریزی، به سال ۱۰۸۸ در اصفهان استنساخ شده است.

۴_ «شرح ابیات»، از خود اشکوری است که در شرح بیتهای نظامی و رباعی ای از سحابی و رباعی دیگر از گمنام نوشته است و جایجا از منظومات خود آورده که آنها را مؤلف فاضل فهرست گرد آورده و نقل کرده اند.

این چهار رساله به خط نستعلیق زیبای قطب الدین اشکوری است و بقیه «۵_ الوجیزه فی الرجال» و «۶_ الأوزان و المقائیس» هر دو از علامه مجلسی و «۷_ المقادیر الشرعیة و الموازین الطبیة» از قاضی بن کاشف الدین محمد یزدی، هر سه رساله به قلم مفید بن

«ثمره الفؤاد» جای گفتگو کتابی است در اسرار عبادات و معاملات و وظائف قلبی و باطنی انسان دوشادوش و وظائف ظاهری عملی و بسیار با حالت و ذوق نوشته شده و پر از آیات و اخبار و اشعار فارسی و عربی و قصص و حکمت ها است، جابجا مؤلف اشعاری از خود آورده، و همچنان که نگارنده فهرست دانشگاه، منظومات او را از مجموعه مذکور در فوق گرد آورده و نقل کرده اند؛ ما ذیلاً اشعاری را که در «ثمره الفؤاد» به خود نسبت داده است، نقل می کنیم:

مانده در کسوت الفاظ، معانی پنهان جامه بر قامت آزاده دلان زندان است

بر سر ما شد ز نخوت، بار ما دستار ما سبجه ما، از ریا در دست ما زَنار ما

پشت حرص از بار خواهشها خمید و وانشد یک گره در رشته طول امل از کار ما

به خاکِ یثربِ نقل ار تیمم می کنی بهتر که از بهر طهارت آب از یونان عقل آری

در راه طلب پای فلک آبله دارد جویای تو در هر کفِ خاکی تله دارد

بیمن گریه، طفل از مادر خود شیر می گیرد دعاها را اجابتها ز فیض چشم جو پُر شد

خاموشی ارباب فنا بانک رحیل است گوش شنوا هر که درین قافله دارد

بیگانگی ز خلق جهان عین وحدت است زان آشنای کس نشود آشنای او

سواى اينها، ابيات ديگرى نيز بدون ذكر قائل آنها در «ثمره الفؤاد» آمده است، چنانكه اشعار عربى و فارسى زيادى هم از ديوان منسوب به اميرالمؤمنين عليه السلام و مثنوى

ص : ۲۱۱

و سنائی و مواضع دیگر آورده و در ثمره سادسه هم دو بیتی از «سوانح سفر حجاز» شیخ بهائی به این عنوان نقل کرده است:

«و من هذا قال شیخ أصحاب الشریعه و قدوه أرباب الحقیقه فی منظومه الموسومه بسوانح سفر الحجاز...».

موضوع بحث از اسرار عبادات شرعیّه پیش از مؤلف «ثمره الفؤاد» نیز عنوانی داشته و جمعی از بزرگان شیعه و اهل سنت درین باب آثاری دارند. مانند: مرحوم شهید ثانی در «اسرار الصلوه» و فیض کاشانی در «المحجّه البیضاء» و «حقائق» و عبدالرزاق کاشانی در آثارش و غزالی در «احیاء العلوم» و جز اینها، چنانکه نام بعضی نیز در آغاز همین کتاب آمده است.

«ثمره الفؤاد» در «ذریعه ۵: ۱۵» چنین یاد شده است:

«ثمره الفؤاد للمولی قطب الدین محمد بن الملا شیخ علی الشریف اللاهیجی الأشکوری مؤلف «محبوب القلوب» الذی کان من تلامیذ المیرالدما، و توفی بعد (۱۰۷۵). فیہ بیان أسرار الأحکام و حقائق الأعمال من العبادات و غیرها. اوله... رتبه علی مقدمه فی أنّ العقل هو الرسول الباطن بامداد الشرع، ثمّ مائدتین فی کلّ منهما أثمارٌ فی أسرار العبادات و أسرار المعاملات إلى آخر الدیات، و ألحق به خاتمه فی تعیین الفرقة الناجیه الإمامیه الاثنی عشریه... رأیت نسخه عصر المؤلف و هی موقوفه الحاج عماد الفهرسی للخزانه الرضویّه و هی بخط المیر یوسف، فرغ من الكتابه فی (۱۰۷۵) فی حیاة المؤلف و أطراه کثیراً و وصفه بشیخ الاسلام، و ذکر أنّه کتبه بأمر المیرزا عبدالله بعد إطرانه الکثیر له. و نسخه أخرى أيضاً فی المشهد الرضوی کانت فی مکتبه المولی المحدث الشیخ عباس القمی، رحمه الله»، انتهى.

نسخه دیگری از «ثمره» به خط مبارک نیای عظیم الشأن اعلی آیه الله الحاج میرزا

و نسخه دیگری که ازین کتاب می شناسیم، نسخه خطّ مؤلف است که در کتابخانه مرحوم آقا میرزا فضل الله شیخ الاسلام در زنجان بوده و آقای دکتر حسین علی محفوظ کاظمینی در «مجله معهد المخطوطات العربیه ۲: ۳۵» آن را چنین وصف کرده اند:

«ثمره الفؤاد (۱) لقطب الدین محمد بن الشیخ علی الشریف اللاهجی الأشکوری، بخطّه» (۲).

فهرست: «ثمره الفؤاد» مشتمل است بر یک مقدمه درباره کلیاتی از امور باطن و تصفیه نفس و دو مائده و یک خاتمه.

«المائده الاولى»، و فيها أثمارٌ من أسرار العبادات. «الثمره الأولى» فی الأفعال القلبیه للطهاره. «الثمره الثانيه» فی الأفعال القلبیه للصلوه الیومیّه. «الثمره الثالثه» فی الأفعال القلبیه للزکوه. «الثمره الرابعه» فی الأفعال القلبیه للصوم. «الثمره الخامسه» فی الأفعال القلبیه للحج. «الثمره السادسه» فی الأفعال القلبیه للجهاد.

«المائده الثانيه»، فيها أثمارٌ لذیذةٌ من الأفعال القلبیه و الأعمال الباطنیة للمعاملات الشرعیة. «الثمره الأولى» فی الأعمال القلبیه للبیع و التجاره. «الثمره الثانيه» فی الوظیفه القلبیه للرهن. «الثمره الثالثه» فی الأعمال القلبیه للودیعه. «الثمره الرابعه» فی الأعمال القلبیه للعاریه. «الثمره الخامسه» فی الأفعال القلبیه للوکاله. «الثمره السادسه» فی العمل القلبیه [کذا] للشرکه. «الثمره السابعه» فی الأفعال القلبیه للحواله. «الثمره الثامنه» فی الأعمال القلبیه للضمان. «الثمره التاسعه» فی الأعمال الباطنیة للدين. «الثمره العاشره» فی الأعمال القلبیه للنکاح. «الثمره الحادیه عشر» فی الأفعال القلبیه للطلاق. «الثمره الثانيه عشر» فی

ص: ۲۱۳

۱- ۱) در مجله اشتباهاً «ثمره الفؤاد» چاپ شده.

۲- ۲) لاهیجی در این کتاب از کتاب «محبوب القلوب» خود یاد کرده است.

الأعمال السريّة للعتق». «الثمره الثالثه عشر» فى الأعمال الباطنيه للإيمان و الندور. «الثمره الرابعه عشر» فى الأعمال السريّه للدعاوى و البيّنات. «الثمره الخامسه عشر» فى الأفعال القلبيّه للمواريث و الوصايا. «الثمره السادسه عشر» فى الأعمال القلبيه للصيد. «الثمره السابعه عشر» فى الأعمال السريّه للذبائح. «الثمره الثامنه عشر» فى الأعمال القلبيه للحدود. «الثمره التاسعه عشر» فى الأفعال السريّه للقصاص. «الثمره العشرون» فى الأعمال القلبيه للديات.

خاتمه الرساله. در تعيين فرقه ناجيه و نشان هاى ايشان و بيان افتراق امت به هفتاد و دو فرقه. در اين مبحث گويد: [كما اعترف بذلك و أنصف حجّه الاسلام _ عندهم _ أبو حامد محمد بن محمد الغزاليّ الطوسىّ فى كتابه «سرّ العالمين»، و قد أفشى سرّ معتقده فيه بقوله «استقرت الحجّه...»].

آغاز: «بسم... الحمد لله الذى جعل قوام الدين و نظام أمور المسلمين منوطاً بأعمال الجوارح ظاهرًا، و مربوطاً بأفعال القلوب باطنًا. و الصّيلوه على متمم مدار الإصطفاء و معدّل نهار الاهتداء أوّل الأنبياء باطنًا و آخرهم ظاهرًا؛ و وصيّته الذى هو سهيّمه فى الخلقه النوريّه أوّلاً. و مُعينه فى تأديه الرساله إلى الخليقه آخرًا؛ و أولاده خلفاء الله فى أرضه، المستحفظين للأمانه الموروثه من آبائهم الكاملين المكّملين؛ كى لا- يتطرّق عليها الفساد و الإختلال من مَساس المجنّين، و تفرّق الاتّصال من وساطه المخبطين؛ صلوه تامّه باقيه إلى يوم الدين.

و بعد، يقول الفقير إلى الله الغنى اللطيف المغنى: قطب الدين محمّد بن شيخعلى الشريف اللاهجى: إنّ الأعمال _ كما هو مزعوم أرباب الكمال _ شرّعت لغرض التّيه و صيرورتها شجره مغروسه فى أرض القلب و ملكه راسخه لجوهر النفس. فالتّيه هى المقصود بالذات من الأعمال، كما المقصود من الأبدان الأرواح؛ فهى روح العمل، كما

و التيه هي العزم المقارن للفعل المطلوب شرعاً على وجهه، و حيث أنّ التيه هي العزم المذكور علم أنّه لامدخل فيها للسان، و من هذا سنح بخاطري الفاتر بالنظم الفارسي:

مانده در كسوت الفاظ، معاني پنهان جامه بر قامت آزاده دلان زندان است

و ما يتخيله بعض القاصرين من أن ضميمه اللسان إلى القلب يحصل بها معونه في القصد، من الخيالات النَّاشيه عن الجهل بحقيقه التيه. و قد ورد في الحديث مرفوعاً عن سيدنا رسول الله صلى الله عليه و آله و معنعناً عن مولانا أبي عبد الله الصادق عليه السلام أنّ الله تعالى يحشر الناس على نياتهم يوم القيامة. و في مخاطبات الامام موسى بن جعفر عليهما السلام لهشام بن الحكم: يا هشام! كيف يزكو عند الله عملك و أنت قد شغلت قلبك عن أمر ربك و أطعت هواك على غلبه عقلك؟!.

فظهر أنّ مفروض القلوب أشرف و أكّد من مفروض الأبدان كما في التنزيل... و لذا فهم الكليم _ عليه شرائف التسليم _ من خلع التعلين بقوله تعالى «اخلع نعليك» أطراح الكونين، فامتثل _ سلام الله عليه _ ظاهرًا بخلع التعلين، و باطنًا باطراح العالمين؛ كما قال من قال:

دل در پی این و آن نه نیکوست ترا یکدل داری بس است یک دوست ترا

و هذا هو الاعتبار، أي العبور من الشيء إلى غيره، و من الظاهر إلى السرّ، و لا يكون هذا رخصه في رفع الظواهر و الاعتقاد في إبطالها حتّى يُعتقد مثلاً: لم يكن معه _ على نبينا و عليه السلم _ نعلان، و لم يسمع الخطاب من خالق العباد. حاش لله عن هذا الاعتقاد؛ فإنّ إبطال الظاهر رأى الباطنية المذنبين نظروا بعين العوراء إلى أحد العالمين، و لم يعرفوا الموازنه بينهما، كما أنّ إبطال الأسرار مذهب الحشويّه و مطمح أنظار أرهاط القيل و القال، و الذي يجمع بينهما فهو من أصحاب الكمال و أرباب الحال!

پای درین ره نه و رفتار بین حلقه برین درزن و اسراربین

و العلماء العرفاء كزين الفقهاء الشهيد الثانى و الفاضل البحرانى و العارف الكاشى و الكامل الغزالى _ شكر الله مساعيهم _ قد أوردوا فى تأويل الآيات و أسرار العبادات تحقيقات شريفه و تدقيقات لطيفه، لكن قلما بينوا لكل باب من الفقه بابًا يقارنه معامله العبد مع ربه، حتى ظهور بان لناظرى المطالب الفقهيته بنظر البصيره من العبادات و المعاملات حقايقها و أسرارها.

فحدانى ذلك إلى تأليف هذه الرساله (1) التى سميناها «ثمره الفؤاد»، موردًا فيها لأكثر فرضٍ فرض على الأبدان على ما فى صحف أهل الإيمان بنظيره المفروض على القلوب و الضمائر، لئلا يتغافل عاملٌ بواحدٍ عن الآخر، و لا يكتفى طالب للثمر بأوراق الشجر؛

زنهار! ازين گلستان قانع مشو به خارى...

... يكي زر زد و خانه بى قوت يافت يكي كهربا جُست و ياقوت يافت!

و وضعتُ تلك الأثمار النضيجه المجتبه من شجره طوبى كلام أهل الولاية، فى مائدتين؛ فى كل مائده نوعٌ من الأثمار الملكوتيه، و أهديتها لذوى القلوب من الأحباب، طوبى لهم و حسن مأب،

و مسك حديشى فى هواها لأهله يצוע، و فى سمع الخليين ضائع

خوان ترا اين دو نواله سخن دست نديدست بدو دست كن

گر نمکش هست بخور نوش باد ورنه زياد تو فراموش باد!

مقدمه نافعہ لقلوب الأبرار، ينبغى ايصالها إلى مذاق فؤادهم، قبل تناول الاثمار، إن مولانا موسى بن جعفر عليهما السلام قال لهشام بن الحكم...».

انجام: «و قد روى جابر بن عبدالله الانصارى _ رضى الله عنه _ أنه جاء رجل إلى مولانا

ص : ٢١٦

(١-١) الرساله: أعم من الكتاب، لجواز أن يكون بالقول دون كونها مكتوبه، و يطلق فى العرف على كتاب صغير الحجم. منه.

الامام الحسن بن علیّ علیهما السلام فقال: یا بن رسول الله! أنا من شیعه أميرالمؤمنین، فغضب _ سلام الله علیه _ و قال له: یا عبدالله! فیاذاً أنت کابراهیم الخلیل المذی قال الله: «وإن من شیعه لإبراهیم إذ جاء ربّه بقلبٍ سلیم». إن كنت له فی أوامره و زواجره مطیعاً فقد صدقت، و إن كنت بخلاف ذلك فلا تزد بذنوبک هذه الدعوة العظیمه الشریفه الّتی لست من أهلها، لا تقل «أنا من شیعه أميرالمؤمنین علیه السلام» ولكن قل «أنا من موالیه و محبّیه و مُعدی أعدائه»؛

هُم القوم، من أصفاهم الودّ خالصاً تمسک فی آخره بالسبب الأقوی

هُم القوم، فاقوا العالمین مناقبا محاسنها تجلی و آیاتها تروی

موالاتهم فرض و حبّهم هدی و طاعتهم وُد و ودّهم تقوی

فالحمد لله الّذی قدختم کتابی بختام المسک و هو التّقوی، فانّ العاقبه للمتّقین».

نسخه: دارای ۹۲ برگ و یک برگ عطف در آخر، کاغذ فستقی، جلد تیماج قهوه ای و حاشیه سرخ با کرمک و خط کشی طلا آستر تیماج سبز با خط طلا، خط نستعلیق زیبا ۱۴ سطری، خط کشی شده به طلا و لاجورد، عناوین به شنگرف، بالای آیات کریمه قرآنی نیز به شنگرف خط کشیده. قطع ۱۱ × ۱۸ و نیم، متن ۵ و نیم × ۱۲. حواشی توضیحی فراوان مؤلف، همه جا در هامش به خط نستعلیق متن مختوم به «منه» و در چند موضع از اواسط کتاب «منه، و فقه الله» نوشته شده است. خط این نسخه کاملاً شبیه خط شخص مؤلف است که در «فهرست دانشگاه» تصویر آن دیده می شود، جز این که در برخی موارد بسیار جزئی، کلمات یا اعراب ها به غلط نوشته شده (۱). این نسخه تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد، لکن نظر به اضافات و اصلاحاتی که نسبت به نسخه

ص: ۲۱۷

۱- ۱) نسخه ای از کتاب «قتبسات» مرحوم میرداماد در دست داریم که متن آن یا دست کم حواشی «منه» آن، به همین خط و قلم نوشته شده است.

شماره پس از این و مورّخه «روز جمعه ۴-ع ۱- ۱۰۷۲» دارد، گویا اندکی پس از آن نسخه نوشته شده است. روی برگ اول اثر پنج شش مهر و تملک دیده می شود که آنها را محو کرده اند، تنها مهر «علی ابن محمّد الموسوی» نمایان است که مقصود نیای گرامی، مرحوم آیه الله آقای حاج میرسید علی مجتهد چهارسویی می باشد.

«۲۱۳» نسخه دیگر

نسخه ای از این کتاب را در شماره پیش شناسانیدیم. اینک نسخه ای دیگر:

این نسخه ضمیمه رساله کوتاهی است در شرح بیتی از مثنوی جلال الدین بلخی و جمعاً دارای ۹۰ برگ است، برگ اول و آخر عطف، و تا روی برگ ۸۳ اصل کتاب ثمره نوشته شده. پشت آن برگ و روی برگ ۸۴ سفید و از پشت این برگ تا روی برگ ۸۹ رساله شرح بیت مثنوی است. کاغذ زاغی، جلد تیماج سبز، آستر شده با تیماج گلی جدید، خط نستعلیق زیبا ۱۴ سطری. کمی از حواشی مؤلف نیز به خط نستعلیق متن به رمز «منه» در هامش نوشته شده، و خط این نسخه نیز کاملاً شبیه به خط نسخه پیشین است و پیداست که این نسخه از نسخ ابتدائی مؤلف است و نسبت به نسخه پیشین نواقص بسیار دارد. اغلاط املائی جزئی در این نسخه، بیش از نسخه پیشین دیده می شود. عناوین به شنگرف و بالای آیات قرآنی نیز به شنگرف خط کشیده شده است. قطع ۱۳ × ۲۲، متن ۷ × ۱۴.

روی برگ یکم نسخه این عبارت، به خط نیای بزرگوار، مرحوم آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسویی نوشته شده است: «کتاب ثمره الفؤاد، فی کیفیة التّیّه و حقیقتها و أحكامها، لقطب الدین محمّد بن شیخعلی اللاهجی». روی برگ ۲، یک مهر ناخوانا، و نیز مهر «سید مرتضی الحسینی» و مهر «أنا مدینه العلم و علی بابها» و مهر

«لا إله إلا الله الملك الحق المبين...» دیده می شود. پشت برگ ۸۳ در هامش دو حدیث از حضرت عسکری و حضرت سید الشهداء علیهما السلام به خط نسخ زیبای مرحوم آیه الله چهارسویی نوشته شده است.

پایان این نسخه: «فالحمد لله الذي قد ختم كتابنا بختم المسك، و هو التقوى فان العاقبه للمتقين، في يوم الجمعة الرابع من شهر ربيع الأول سنة ۱۰۷۲».

* * *

پس از «ثمره الفؤاد» در این نسخه، رساله شرح یک بیت از مثنوی است.

آغاز رساله: «بسم... حمد نامحدود احدی را که بلند ساخت هر که را پستی گزید، و پست ساخت آن که را بلندی طلبید؛ و هو الذی فی علوه دان، و فی دنوه عال؛ فأینما تولوا فتم وجهه المتعال،

جهانرا بلندی و پستی توئی ندانم چه هر چه هستی توئی

و صلوه نامعدود بر سفیر بی نظیر او که با وجود ایجاد بلندی و پستی عالم به سبب وجود باجودش فقر و مسکنت را شعار نفس مقدس خود ساخته به کلام بلند «الفقر فخری» کلاه گوشه فقراء باب الله را عرشا ساختند،

با همه چون خاک زمین پست بود وز همه چون باد تهی دست بود

و بر آل اطهار او که علو پستی را بر دُنُو بلندی نشأه فانیه رجحان داده مستدعی بدعاء «اللهم! لا ترفعنی فی الناس درجه إلا حططتی عند نفسی مثلها، و لا تُحدث لی عزاً ظاهراً إلا أحدثت لی ذلّه باطنه عند نفسی بقدرها» بودند؛

هر جا که از بلندی و پستی سخن رود از آسمان بلندتر از خاک کمتر

باعث فقیر محتاج توفیق ایزدی: قطب الدین محمد بن شیخعلی الشریف اللاهجی بر تحریر این سطور آنکه یکی از دوستان حقیقت بین که نشیب و فراز اطوار ناهنجار دنیای

ناپایدار به عینین سر و سرّ دیده بود، و نغمات بی آهنگ زیر و بم روزگار غدار به صماخین گوش و هوش شنیده؛ تحقیق معنی بیتی از ابیات مولوی معنوی که در «مثنوی» فرموده:

هر که بالاتر رود ابله تر است استخوان او بتر خواهد شکست

نمود...».

انجام رساله: «بنابراین چنانچه امیر مؤمنان _ علیه سلام الله الملك المئان _ که کلام حقیقت انتظامش مومیایی شکستگیهای جسم و جان است فرموده اند «رحم الله امرء عرف قدره و لم يتعدّ طوره»: درود معبود کسی را سزاوار باشد که عارف بر احوال خود گشته تجاوز از حدّ ننماید و شکر مُنعم حقیقی بر صحت حال و نیل بر کفاف حلال نماید و بجاه و مال غیر که در اکثری از اشخاص زیاده از آنچه به او رسیده اگر رساند باعث طغیان حال و خسران مآل است، چنانکه کریمه «إنّ من عبادی من لا یصلحه إلاّ الفقر، لو أغنیته لأفسده» و حدیث شریف نبویّه «انظروا إلی من هو أسفل منکم و لا تنظروا إلی من هو فوقکم، فأنّه أجدر ألاّ تزدروا نعمه الله علیکم» شاهد است، بر آن رشک نبرد و غبطت ننماید که: به هر کس آنچه می بایست دادست؛

إذا ما کساک الله سربال صحّه و لم تخلّ عن قوت یحلّ و یعذب

فلا تغبطنّ المکثرین فإنّما علی قدر ما یکسوهم الدهر یسلب

داده خود سپهر بستاند نقش «الله» جاودان ماند»

نسخه رساله: چنانکه گفتیم، این رساله مختصر در ده صفحه است که هشت صفحه آن، پیرامون مطالب عرفانی و سلوک مشتمل بر چند آیه و حدیث و اشعار فارسی عرفانی و کلمات عرفاء است و حواشی چندی نیز از مؤلف دارد و دو صفحه آخر در بیان «قصده ناظم» است.

ص : ۲۲۰

«۲۱۴» ثواب الأعمال و عقاب الأعمال

(حدیث _ عربی)

از: شیخ صدوق ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه القمی، علیه الرحمه.

نسخه: کامل است، لکن تصحیح نشده و مغلوط می باشد. پایان استنساخ ثواب الأعمال: ماه شوال ۱۰۸۰، و استنساخ عقاب الأعمال: ۱۸ ذی القعدة همان سال. کاتب: ملا مهرعلی، ساکن مشهد مقدس که برای حاجی محمد شریف جیلانی نوشته است.

نسخه دیگر: مجموعه ش (...)

«۲۱۵» جامع الأحكام فی مسائل الحلال و الحرام

(حدیث _ عربی)

از: مرحوم سید عبدالله بن محمد رضا شبر حسینی (متوفی ۱۲۴۲)، علیه الرحمه.

کتاب: نظیر «بحار الانوار» مرحوم علامه مجلسی است در چهارده مجلد، به تفصیلی که زیر عنوان «جامع المعارف و الأحكام»، در «الذریعه ۵: ش ۲۸۱» فرموده اند. (۱)

نسخه: مجلد پنجم است در مزار، یعنی زیارات و مشاهد و مساجد. تاریخ ختم تألیف این مجلد: روز جمعه ششم محرم ۱۲۳۴. کاتب خوش نویس: درویش بن مرحوم کاظم. تاریخ ختم استنساخ: هفتم ربیع یکم ۱۲۳۶.

نسخه را آیه الله آقا میرزا سید مسیح چهارسوقی در ۱۲۸۲ «از یدِ زوجه سید رضای مخمل فروش معرّفه به جناب آشیخ حسین جاوانی» خریده و در ربیع دوم ۱۲۸۳، آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات» آن را به یازده ریال از فرزند گرامی

ص: ۲۲۱

۱-۱) چند مجلد از این کتاب شریف در «نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۲: ۱۴۶ _ ۱۴۷» شناسانده شده است.

خریده اند. سپس بار دیگر از راه ارث به همان جناب انتقال یافته و از ایشان نیز به فرزندشان مرحوم آیه الله حاج میرزا سید حسن چهارسوقی در روز مبعث ۱۳۲۶ منتقل شده است، نیاکان گرامی، علیهم الرحمه و الرضوان.

ابیات کتاب: تخمیناً شانزده هزار و کسری در ظهر نسخه تعیین شده است.

«۲۱۶» جامع الأخبار

(حدیث _ عربی)

از: نامعلوم، به تفصیلی که در «الذریعه» و غیره نوشته اند.

نسخه: به خط منصور بن ابراهیم بن میر حسین بوته سری. تاریخ پایان استنساخ: شوال ۹۳۱.

آغاز: «بسم. الحمد لله الأول بلا أول كان قبله و الاخر بلا اخر يكون بعده».

انجام: «و قال ع: بشر المشائين في الظلم بنور تام يوم القيمة. تمت».

«۲۱۷»

جامع الزیارات عبّاسی

(زیارات _ فارسی)

از: محقق سبزواری آخوند ملا محمد باقر بن محمد مؤمن متولد به سال ۱۰۱۷، از دانشمندان و فقیهان بنام عهد صفوی که در اصفهان می زیسته و نزد شیخ بهائی و میرفندرسکی و ملا حسنعلی شوشتری _ علیهم الرحمه _ درس خوانده و سرانجام به سال ۱۰۹۰ در اصفهان وفات یافته، جنازه اش را به مشهد مقدّس رضوی نقل و به مُحاذات قبر مرحوم شیخ حرّ عاملی در سرداب جنوبی مدرسه میرزا جعفر، پهلوی صحن مطهر دفن کردند. تاریخ وفاتش را چنین گفته اند:

شد شریعت بی سر و افتاد از پا اجتهاد

محقق سبزواری _ علیه الرحمه _ مورد توجه شاه وقت عبّاس ثانی صفوی و سلطان _

ص : ۲۲۲

العلماء خلیفه سلطان بوده و در زمان خود بر جمیع علماء مقدّم و مشمول عنایات و احترامات خاصّه قرار داشته، چنانکه همین «جامع الزیارات» را به دستور شاه نوشته است. وی را تألیفات نافعہ دیگری است که برخی از آنها در این فهرست آورده خواهد شد. شرح حالش در کتب تراجم، مضبوط و اجمالاً در «ریحانہ الادب ۳: ۴۸۸» و «الروضہ النضرہ» مذکور است. برخی احوال و آثارش نیز در «وقائع السنین» مرحوم خاتونابادی دیده می شود که خود از نزدیکان ایشان بوده است.

آغاز: «بسم... الحمد لله رب العالمین و العاقبه للمتّقین... أما بعد، چون همگی خاطر قدسی مظاهر ملکوت ناظر نواب اشرف اقدس.. شاهی... الشّاه عبّاس الحسینی الموسوی الثّانی.. متوجّه نیل ثنوبات اُخروی و تحصیل قربات معنویست به انواع طاعات و عبادات میل وافر دارند... زیارت حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم و زیارات حضرات ائمّه معصومین... است، اراده اشرف اعلی متوجّه آن شده بود زیارت هر یک... در هر وقت... استحباب داشته باشد کتاب علیحده مذکور شود.. و ترجمه زیارت به عبارت فارسی مذکور شود، تا نواب اشرف بمقتضای آن عمل نموده... و کمترین بندگان محمد باقر سبزواری حسب الامر الأشرف الأعلی بخدمت جمع و تألیف مذکور مأمور گردید... و این کتاب موسوم است به «جامع الزیارات عبّاسی» و مرتّب است بر چند فصل. ف ۱ _ در زیارت حضرت رسول. ف ۲ _ در زیارت حضرت فاطمه زهرا.. و زیارت ائمّه أربعه بقیع... ف ۳ _ در زیارت حضرت امیرالمؤمنین... ف ۴ _ در زیارت حضرت امام حسین... ف ۵ _ در زیارت حضرت امام موسی کاظم و امام محمد تقی.. ف ۶ _ در زیارت حضرت امام رضا... ف ۷ _ در زیارت حضرت امام علی نقی و حضرت امام حسن عسکری و حضرت صاحب الزّمان... ف ۸ _ در بعضی زیارات که مخصوص هیچ یک از ائمّه نیست... ف ۹ _ در تفصیل ایام سال که

در (کدام) یک از لیالی و ایام استحباب زیارت کدامیک از ائمه... وارد شده».

سپس شروع در فصل اول نموده و ترجمه عبارتهای زیارات را نیز نوشته است.

پایان نسخه: «و ما أملت فی زیارتکما إنّه قریب مجیب. تمّ ما وجدناها من هذه الزیارة، و قفنا الله لتحصیل باقیها، و الحمد لله...».

این کتاب در «الذریعه ۵: ۵۷» یاد شده و نسخه ای از آن را در کتابخانه سید عبدالحسین حجت در کربلا نشان داده اند.

نسخه: دارای ۱۲۹ برگ، که برگ اول و آخر عطف است، و ۲ برگ از وسط و یک برگ از آخر نونویس و به خط نیای گرامی، عالم فاضل متتبع مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد چهارسویی است که فقط دعاهاى ناقص را از روی کتب ادعیه تکمیل نموده و از کلام ایشان در پایان نسخه که ذکر شد معلوم می شود که نسخه دیگری از این کتاب نداشته اند. بقیه نسخه به قرینه خط و کاغذ در زمان مؤلف نوشته شده. خط نسخ ۹ سطری، ترجمه ها نستعلیق، کاغذ ترمه، قطع ۱۲ × ۱۸، عناوین و ترجمه ها به سرخی، جلد تیماج سیاه. صحافی و تجلید به دستور متمم نسخه.

«۲۱۸» جامع الشتات فی النوادر و المتفرقات

(فوائد علمی _ عربی و فارسی)

از: آخوند ملا محمد اسمعیل بن حسین بن محمد رضا مازندرانی اصفهانی، معروف به فاضل خاجویی که در محله خاجوی اصفهان سکونت داشته. وفاتش: ۱۱ شهر شعبان ۱۱۷۳. مدفنش در تخت پولاد اصفهان نزدیک قبور فاضلان و آخوند ایژه ای _ علیه الرحمه _ . دبیر، شاعر اصفهانی در تاریخ فوتش گفته:

بهر تاریخ او دبیر نوشت: خانه علم منهدم گردید

شرح حالش اجمالاً در «ریحانه الأدب ۱: ۳۷۰ ط ۲» و «مکارم الاثار ۷: ش ۱۴۹۸» و «تذکره القبور: ۵۳ - ۵۵». تألیفات این دانشمند بسیار و هر یک در موضوع خود شاهکار است. از جمله: «شرح اربعین حدیث» و «فوائد رجالیه» و «شرح دعاء الصباح» ش ۴۹۸ و «تعلیقہ آیات الأحکام» و همین «جامع الشتات» پرفایده ترین کتاب های او به شمار می رود. (۱)

فاضل خواجویی را نیز رساله محققانه ای است در اثبات افضلیت ائمه اطهار - علیهم السلام - بر انبیاء عظام، سوی حضرت خاتم الانبیاء - صلی الله علیه و آله و سلم - که نامش «ذریعه النجاه» و مانند بسیاری دیگر از تألیفاتش در «جامع الشتات» یاد شده است.

«جامع الشتات»، کَشکولِ بسیار مفید و ممتعی است و فهرست آن را از این پس خواهیم آورد.

آغاز: «بسم... بعد حمد الله ولـیّـه جامع الشتات، و الصلوه علی نبیّه المتحلّی بأحسن السّمات و علی آله الشّاعرین بقاطبه الدّقایق و تمام النّکات».

انجام: «روی أنّ نبیّهم لَمّا دعا الله أن یملّکهم أتى بعضا یُقاس بها من یملّک علیهم فلم یساوها الا طالوت، و مثل ذلك فی هذه الأُمّه درع نبیّهم فی أتمّتهم، علیه و علیهم من الصلوات أفضلها و من التسلیمات أكملها».

فهرس مطالب: شرح حدیث نبوی (الناس معادن...) - شرح حدیث «استبصار» از حضرت صادق علیه السلام درباره مقدار کز (إذا كان الماء ثلثة أشبار...) - شرح جمله

ص : ۲۲۵

۱- ۱) از «جامع الشتات» نسخه شماره ۷۵۴۴ کتابخانه آستان قدس رضوی در «فهرست الفبایی: ۱۶۰» یاد شده و گویند مختلف الخط و بی تاریخ است. یک نسخه نیز در فهرست مرعشیّه قم (ج ۱۱ ش ۴۳۹۲) معرّفی شده است. فهرست آقای احمد منزوی (ج ۱ ص ۶۵۵) هم دیده شود. برای توضیح اشتباهی که درباره فاضل شده است رجوع به «شرح الکافی» ش ۵۱۶ در همین فهرست فرمایند.

(وصول معدم خیر من مثرجاف) در وصیت امیرالمؤمنین علیه السلام به محمد حنفیه _ شرح حدیث (القرآن ذلول ذو وجوه...) _ شرح حدیث (یحمل هذا الدین فی کل قرن عدول...) _ شرح داستان إفک _ شرح حدیث نبوی (فضّلونی علی الأنبیاء إلا علی یونس بن مئی...) و معراج حضرت یونس علیه السلام _ شرح عبارت (اولئته تعالی و آخریته) و نقل کلام علامه مجلسی در «شرح صحیفه» راجع به این عبارت و اعتراض به آن _ شرح حدیث نبوی «معانی الأخبار»: (ملعون ملعون من کّمه اعمی...) و تعرّض کلام مرحومین صدوق و ملا میرزا شیروانی در این باره _ شرح حدیث (انّ ابرهیم علیه السلام مرّ فی ارض کربلا و هو راكب...) مروی در ج ۱۰ «بحار الأنوار» _ شرح این رباعی:

ممکن بود که هستی واجب شود فنا وین ممتنع که مهر تو از دل شود جدا

در تنگنای عکس نقیض خیال تو ترسم که صورتم ز هیولی شود جدا!

شرح حدیث مروی از ابوجعفر علیه السلام (انّ ائوب علیه السلام مع جمیع ما ابتلی به لم تنتن له رایحه...) _ تفسیر فقهی آیه شریفه (و اذا قرء القرآن فاستمعوا له و انصتوا) _ شرح کلام صاحب «تحفه»: (سبب محو القمر أنّ الأشعه تنعکس من البحار...) و تعرّض کلمات محققین بزرگ _ شرح حدیث علوی (اذا حضر سلطان من سلطان الله جنازه فهو أحقّ بالصّلوه علیها...) و نقل کلام مرحوم فیض در «وافی» _ حلّ قیاس مشکل (الطلاق یتوقّف علی النکاح...) در کلمات فقها _ شرح حدیث أبوذر و گفتار ابن شقیق به او (لو کنت رأیت رسول الله لسألته هل رأیت ربّک؟) مروی در «نهایه» ابن اثیر _ شرح حدیث نبوی (المؤمن یأکل فی معاء واحد و الکافر یأکل فی سبعة أمعاء) _ شرح حدیث نبوی (انّ الرضا بالکفر کفر) _ تفسیر فقهی آیه شریفه (انما المشرکون نجس) و تکلیف کفار _ شرح حدیث نبوی (الطلاق بید من أخذ بالساق) _ مسئله احکام نظر مترتب بر مسئله وطی _ شرح حدیث نبوی (ما اقلّت الغبراء و لا اظلت الخضراء علی أصدق لهجه من أبیدر)

— شرح حدیث حضرت صادق علیه السّلام (مَنْ قرأ فی المصحف متّع ببصره...) — شرح کلام امیر المؤمنین علیه السّلام (عقول النّساء فی جمالهِنَّ و جمال الرّجال فی عقولهم) — شرح حدیث قدسی (ما تردّدت فی شیءٍ أنا فاعله...) — شرح حدیث نبوی (لو كانت لی ید ثالثه...) — شرح حدیث (الولد الحلال یشبه بالخال) — شرح کلام علامه حلی (انّ الصابون اذ الاقته نجاسه...) — حکم مخالفین امامیه در باب امامت — شرح حدیث «صحیفه رضویّه» که حضرت مجتبی علیه السّلام (دخل المستراح فوجد لقمه ملقاه...) و بیان احکام و امور کثیره مستنبطه از این حدیث — شرح کلام بیضاوی در تفسیر آیه شریفه (لا ینال عهدی الظّالمین) و کلام عصام الدین محشّی بیضاوی و ردّ بر آنها — ردّ کلام زمخشری در تفسیر آیه شریفه (ألم یروا کم أهلکنا قبلهم من القرون...) — شرح حدیث (... فی الجنّه علی صور أبدانهم لو رأیته لقلت فلان) و ردّ کلام مرحوم شیخ بهاء الدین عاملی در «شرح اربعین حدیث» پیرامون این عبارت، و کیفیّت خلق بهشت و دوزخ — شرح جمله (وصول معدم خیر من مشرف) که در اوائل کتاب شرح کرده و در اینجا قریب به همان عبارات تکرار شده — شرح حدیث «کافی» و «فقیه» از حضرت صادق علیه السّلام (أنه سئل عن المیت هل یبلی جسده؟ قال: نعم حتّی لا یبقی له لحم...) — شرح حدیث «فقیه» از ابو جعفر علیه السّلام (انکم تلقّون موتاکم لا اله الا الله...) — شرح قول حکماء (انّ الأفلاک بأجمعها حیّه ناطقه) — مقاله ای در باب وحدت وجود و تعدّد نمود بی بود. (۱) مصحح نسخه اینجا در حاشیه نوشته اند: (لم یکن هذا العنوان الی آخره فی

ص : ۲۲۷

۱-۱) فاضل در خاتمه این مقال گوید: «و ما را در تفصیل مذاهب این طائفه و تزییف أقوال و اعتقادات ایشان رساله ای است مبسوط. فمن أراد الاطلاع علیها فلیرجع إليها». فاضل مرحوم در کتاب دیگرش «شرح دعاء صباح» در شرح فقره شریفه «لا اله الا انت» مطالب مهمی بیان داشته و در آخر کار پس از جمله ای که در باب ذکر قلبی آورده گوید: «و لنا علی إبطال وحده الوجود رساله مفرده و جیزه نقلنا فیها زبده أقوالهم و عمدۀ ما تشبّثوا به علیها و أشرنا فیها ما فیهِ و علیه. فلیطلب من هناک». انتهى. و تقدّم تألیف «رساله وحدت وجود» بر أصل تألیف «شرح دعاء الصباح» از این عبارت معلوم نمی شود. زیرا در آخر شرح گوید که این دعا را در عنفوان شباب شرح کرده و در پیری آن را از سواد به بیاض آورده است، و لذا شاید مطلب حواله دادن به رساله در این شرح را پس از اصل تألیف و هنگام میبّضه کردن آن که در اواخر زمان حیاتش بوده الحاق کرده باشد، و الله العالم. ناگفته نماند که «رساله وحدت وجود» تاریخ ندارد و نسخه دستخطّ مبارک خود فاضل مرحوم — أعلى الله مقامه — دارای سی صفحه کتابت است و به نظر این ضعیف، در اواخر زمان تسلط حرامیان غلیجایی تألیف شده است.

نسخه الأصل) _ شرح حدیث مروی در «معانی الأخبار»: (لعن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم النامصه و المتمصه...) _ بحث در پیرامون استدلال شافعی به روایت عبدالله بن عمر (إِنَّ سَيِّدَنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَرَّ بِرَاعٍ وَهُوَ يَزْمُرُ بِزِمَارِهِ...) و ترجمه ابن عمر _ شرح و توضیح (الظاهر عنوان الباطن) _ تفسیر آیه شریفه (فما استمتعتم به منهن...) و کلام بیضاوی و زمخشری و دیگران درباره مُتعه و تحقیق مسئله _ تفسیر آیه شریفه (الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ...) _ شرح حدیث «خصال» از رسول اکرم صلى الله عليه وآله وسلم (ثلثه إن لم تظلمهم ظلموك...) _ جواب سؤالی که از مؤلف شده درباره ائمه اطهار علیهم السلام: (هل كانوا متعلمين عند غيرهم..؟) و جواب سؤال دیگر: (هل فرق بين التقاء الختانيين و غيبوبه الحشفه فى وجوب الغسل...؟) _ شرح حدیث (علماء أمتي خير من أوصياء بني إسرائيل) _ تفسیر آیه شریفه (لئن بسطت الی يدك...) _ فرق میان ملت و دین _ تفسیر فقهی آیه شریفه (و الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ...) _ شرح عبارت دعاء (لا ملجأ و لا منجى و لا مفز...) _ شرح حدیث نبوی (يا على! لك أول نظره...) _ شرح کلام شبلی درباره توحید (مَنْ سَأَلَ عَنِ التَّوْحِيدِ فَهُوَ جَاهِلٌ...) _ شرح کلمه توحید و روایت نبوی (ما من الكلام أحب إلى الله عزَّ و جلَّ من

قول لا اله الا الله... و شرح ۳ حدیث دیگر درباره کلمه طیبه _ توضیح و تشریح (العبودیّه جوهره کُنْهَها الرُّبُوبِیَّه...)_ شرح ۲ حدیث «کافی» از حضرت صادق علیه السّلام (کان امیرالمؤمنین سلام الله علیه إذا لم یکن آدم یقطع الخبز بالسکین) و نظیر آن _ شرح عبارت دعاء «صحیفه» در دعاء صباح و مساء: (یولج کلّ واحد منهما فی صاحبه...) و بیان مرحوم شیخ بهاء الدّین _ بحث در پیرامون عبارت رساله «چهار آینه» تألیف مرحوم فاضل اصفهانی معروف به هندی در فصل اثبات وحدت صانع _ تفسیر آیه شریفه (و قال لهم نبیهم إنّ الله قد بعث لکم طالوت ملکاً...) _ حدیث (کان الله و لم یکن معه شیءٌ) و کلام ابن جنید _ جواب سؤالی درباره صفات ثبوتیه... _ تفسیر آیه شریفه (إنّ الأبرار یشرّبون من کأس...) و کلام مرحوم ملا میرزا محمّد بن الحسن شیروانی و بحث در امامت _ شرح حدیث «معانی الأخبار» از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلّم (انّ ولد الزنا شرّ الثلثه) و تطبیق بر ثانی _ تحقیق درباره مطلبی که از علامه حلّی سؤال شده و جواب آن مرحوم (فی جواب من سألہ عمّا ورد أنّ آدم و نوحاً ضجیعان لمولینا امیر المؤمنین علیه السّلام...) و بحث درباره افضلیت ائمه علیهم السلام _ تحقیق در حدیث مروی از حضرت صادق علیه السّلام (لا یحلّ الفتیا لمن لا یتستغنی من الله بصفاء سرّه...) و احادیث درباره تزکیه نفس و توجّه _ بحث در پیرامون حدیث نبوی (إنّه سئل عن القیمه متى تکون؟ قال: إذا تکاملت العدّتان...) _ حدیث مناجاه موسی علی نبینا و آله و علیه السلام مروی در «مجمع البحرین»: (و قد قال: یا ربّ! لِمَ فضّلت أمّه محمّد علی سائر الأمم؟.....) و کلام مؤلف درباره گریه بر سید الشهداء علیه السّلام _ تحقیق درباره حدیث مروی در «قواعد شهید»: (لا تدخل الحکمه جوفاً ملئی طعماً) _ تحقیق درباره حدیث (بینه المؤمن خیر من عمله) _ إنتقاد بر کلام مرحوم شهید ثانی در «درایه الحدیث» _ باب حدیث مشهور: (قال بعض العلماء: أربعه أحادیث تدور علی

الألسن و ليس لها أصل...) _ تحقيق در کلام مرحوم صاحب «مدارك» بعد از نقل کلام محقق: (الفصل الخامس في احكام الأموات...) _ بحث و تحقيق پيرامون کلامي که «مجمع البيان» از اهل تحقيق نقل فرموده: (ليس يمتنع أن يخلق الله حوًا من جمله جسد آدم...) _ تحقيق کلام ابن سينا در فصل پنجم از مقاله دهم إلهيات «شفاء» در مقام تعيين خليفه و امام (ثم يجب أن يفرض السان طاعه من يخلفه...) و بحثي لطيف پيرامون إمامت و خلافت. (1)

پايان فهرست «جامع الشتات»

***

خاجویی هم در این کتاب و هم در «فواد رجالیه» مکرر از کتاب «مجمع الرجال» مرحوم ملا عنایت الله قهپایه ای نقل کرده است.

«جامع الشتات» را مؤلف ابتدا تألیف و سپس در آن تغییراتی داده و برخی مطالب و عبارات را بیش و کم نموده و نسخه دیگری نوشته است.

نسخه موجود ظاهرًا مبیضه اولی است که کاتب بی نام و نشانی به خط نسخ زیبا نوشته است، اما تمام نسخه به خط او نیست و چندی پس از او شخص دانشمندی این نسخه را با نسخه متأخر مؤلف که به خط خود او بوده مقابله و به دقت تصحیح نموده و هم مطالبی را که مؤلف به نسخه اولی اضافه نموده، آورده و مقداری از آخر نسخه را نیز که ناقص بوده، تکمیل کرده است. این مصحح دانشمند گویا نیای گرامی، آیه الله حاج

ص : ۲۳۰

۱-۱) فاضل خاجویی در هامش این موضع نگاشته: «نقل عن الشيخ العارف مجد الدين البغدادي أنه قال: رأيت النبي صلى الله عليه وآله في المنام. فقلت: ما تقول في حق ابن سينا؟ فقال صلى الله عليه وآله: هو رجل أراد أن يصل إلى الله بلا وساطتي فحجبه هكذا بیدی، فسقط في النار. أقول: و يؤيده أنه قال بقدم العالم؛ و إجماع المسلمين منعقد على كفر من قال به».

میر سید علی مجتهد چهارسویی (متولد ۲۹ ج ۲ - ۱۲۴۷ - متوفای ۱۷ محرم ۱۳۲۶) برادرزاده امام مجدد صاحب «روضات الجنات» و فرزند مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد بن الحاج میرزا زین العابدین موسوی چهارسویی بوده اند. این تشخیص را تنها از راه شباهت خط داده ایم و جز این دلیل دیگری موجود نیست.

«جامع الشتات» در «الذریعه ۵: ۶۰» یاد شده. و نسخه ای ناقص از آن را در کتابخانه بی نظیر مرحوم شیخ محمد سماوی (۲۷ حجه ۱۲۹۲ - ۱ شنبه ۲ محرم ۱۳۷۰ در نجف) که پس از فوت وی متفرق شد، نشان داده و فرموده اند که بر این نسخه، حواشی بسیاری از شیخ عبدالنبی نامی است که شناخته نشد.

نسخه: دارای هفتاد برگ، کاغذ آهاردار و بیشتر جدول کشیده و مطالب را در متن و حاشیه نوشته اند که از متن به حاشیه و از حاشیه به متن صفحه دیگر می پیوندد. قطع ۲۴ × ۱۶. متن صفحات غالباً دارای ۱۸ سطر، و دارای جلد تیماج حنایی است.

جامع الفوائد: مجموعه ش (...)

الجامع الكبير: مقدمه الجامع الكبير

جامع المعارف و الاحکام: جامع الاحکام

«۲۱۹» جامع المعجزات

(مناقب - فارسی)

از: محمد واعظ اصفهانی که معاصر با مرحوم آقای حاج ملا محمد مهدی نراقی (متوفی ۱۲۰۹) یا نزدیک زمان ایشان بوده است، چون در این کتاب از «مُحرق القلوب» آن مرحوم نقل می کند.

ص : ۲۳۱

نسخه: مجلد دوم کتاب است مشتمل بر یک مقدمه در اثبات امامت امیرالمؤمنین علیه السلام و ۲۴ باب در انواع معجزات آن حضرت و یک خاتمه در برخی مناقب سیده نساء العالمین فاطمه الزهراء علیها السلام و حکایت ازدواج آن حضرت.

کتاب مرغوبی است، و چند برگی از آخر نسخه ساقط شده، لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نگردید. به «فهرست مرعشیه قم. ش ۱۹۱۹» رجوع شود.

«۲۲۰» جامع المقاصد فی شرح القواعد

(فقه _ عربی)

از: شیخ علی بن عبدالعالی عاملی مجتهد، معروف به محقق کرکی، أعلى الله مقامه (متوفی ۹۴۰).

کتاب: حاشیه و شرح مبسوطی است بر کتاب «القواعد» علامه حلّی قدس سره، به «قوله»، در چند مجلد.

نسخه: از اول کتاب است تا آخر جزء ثانی که پس از آن کتاب تجارت خواهد بود، در ۲۴۴ برگ. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به قرائن از آثار قرن ۱۲ است.

«۲۲۱» نسخه دیگر

نسخه: مجلد اول است از آغاز کتاب تا آخر نماز عیدین.

انجام: «ما هو أعمّ من الكلّ و البعض. تمّ الجزء الأول، و الحمد لله ربّ العالمین و صلّی الله علی محمد و آله اجمعین».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. ظاهراً در اواخر قرن دهم یا اوائل یازدهم نوشته شده و مصحح است.

ص : ۲۳۲

تملک و مُهر عنایت اللّٰه بن عبدالکافی نایینی روی برگِ اوّل است. برای آگاهی های دیگر از این دانشمند نایینی، به «کواکب منشره: ۵۶۶» رجوع شود.

«۲۲۲» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز تا انجام کتاب النّکاح است: «...مقتضی کلام اهل اللّٰغه أنّ استعمال لفظ النّکاح».

انجام: «و لیکن هذا آخر الجزء السابع من کتاب شرح القواعد و يتلوه فی الثامن، ان شاء اللّٰه تعالی بمَنه: قوله الفصل الثالث فی التّفویض، و فرغ من تسویده مؤلفه... علی بن عبدالعالی بالمشهد المقدّس الغروی.. نصف النّهار من یوم السّبت تقریباً ثامن عشری شهر جمادی الأوّل من سنه ۹۳۵».

اثر تصحیح و مقابله در نسخه دیده نمی شود، لکن همه جا حواشی پراکنده کمی نوشته شده است.

«۲۲۳» جلاء العیون

(سیره _ فارسی)

از: مولانا محمّدباقر بن محمّدتقی، علامه مجلسی، علیه الرحمه (متوفی ۱۱۱۰).

کتاب شریف: در بیان احوال و مناقب و مصائب حضرات چهارده معصوم علیهم السلام است و مکرّر به طبع رسیده است.

نسخه: یک برگ از اوّل ناقص است و قسمت پایین برگِ آخر را نیز که لابدّ مشتمل بر نام کاتب و تاریخ کتابت بوده بریده اند. لکن ظاهر است که به خطّ نستعلیق یکی از کاتبان حدود زمان مؤلف نوشته شده، و اثر تصحیح و مقابله و امتیازی ندارد.

ص: ۲۳۳

«۲۲۴» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب و از آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتاب معلوم نیست. به قرائن در سده دوازدهم نوشته شده. دو برگ اول نونویس و از «باب پنجم، در بیان تاریخ ولادت و شهادت حضرت سید شهداء» شروع می شود.

واقف نسخه: «سیده نجیبه ام کلثوم بیگم بنت مرحمت و غفران پناه میرزا محمد سعید معروف به غیرت». تاریخ وقفنامه: «۱۴ ماه رمضان ۱۲۶۵».

روی برگ اول: «تاریخ وفات مرحوم... والد... در شب جمعه ۱۴ ماه رجب... ۱۲۷۲». اثر تصحیح و تحشیه و امتیازی ندارد.

«۲۲۵» جمال الأسبوع

(دعاء _ عربی)

بکمال العمل المشروع

از: سید رضی‌الدین ابوالقاسم علی بن موسی بن جعفر حسنی، معروف بن ابن طاوس حلّی، رضوان الله علیهم.

کتاب: در آداب و اعمال و اوراد و اذکار وارده در شبانه روز ایام هفته است. مؤلف خود در مقدمه گوید: این کتاب چهارمین جزء از اجزای چهارگانه کتاب «مهمّات فی صلاح المتعبّد و تتمّات لمصباح المتهدّج» است که آن ذیلی بر «مصباح المتهدّج» مرحوم شیخ طوسی می باشد. به طبع نیز رسیده.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتابت: ۱۱۰۴. از کتب خانوادگی است.

«۲۲۶» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً از آثار سده دوازدهم است. تملک

ص : ۲۳۴

نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین موسوی چهارسوقی فرزند آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی به تاریخ ۱۶ شوال ۱۳۲۱ ظهر نسخه هست.

«۲۲۷» الجمع بین التفسیر و التأویل و ما یهمّ فیہ من الأخبار و الآثار و أسرار التنزیل

(تفسیر _ عربی)

از: ناشناخته. آنچه روی صفحه عنوان نسخه نوشته اند: «تفسیر ایجی» درست نیست، و ایجی ها در «دانشمندان و سخنسرایان فارس ۴: ۳۴۸» به تفصیل ذکر شده اند.

کتاب: تفسیر عرفانی متوسّی طی است بر قرآن کریم. بسیار جامع و نفیس، و از تألیف رُبع نخست آن که پایان تفسیر سوره مبارکه انعام است به روز چهارشنبه دوازدهم جمادای یکم ۸۷۹ در مدینه منوره، بین المنبر و القبر الشریف، فراغت یافته است.

آغاز: «بسم. أمّا بعد، فانّ جدی الشہید إمام عرفاء وقتہ... (۱) قد ألف کتابًا جامعًا بین أقوال السلف فی التفسیر و...».

نسخه: تا آغاز سوره مبارکه کهف است. نام کاتب و تاریخ کتابت نامعلوم و از قرائن، کمی پس از تألیف استنساخ شده است. (۲)

ص : ۲۳۵

۱-۱) نام را در نسخه محو کرده اند، و معلوم می شود که مقصود، همان شخصی است که در سراسر کتاب از او با عنوان «قال الکاشف» نقل می کند، و در سطر دوم ظهر برگ سوم تصریح کرده است که او شیخ ابو محمد روزبهان بقلی است، همان که شرح حالش در «شدّ الازار: ۱۷» و به تفصیل در مقدمه کتابش «عبر العاشقین»، و تفسیرش «عرائس الیّان» در «فهرست دانشگاه ۱، ۱۷» یاد شده، و مقداری از عرائس در حواشی «صفوه الصفاء» چاپ شده است.

۲-۲) بقیه نسخه این تفسیر در تملک مرحوم حاجی خانابا خان مشار صاحب کتاب مؤلفین و غیره بوده و خود آن را به کتابخانه آستان قدس رضوی بخشیده است و در جلد یازدهم فهرست آن کتابخانه (ص ۵۹۴) معرفی کرده اند. این جانب آن نسخه کرامند را در اسفندماه ۱۳۶۵ در آن کتابخانه زیارت کردم، تتمه همین نسخه موصوفه می باشد، لا غیر.

مطلب جالبی درباره حضرت ابوطالب علیه السلام در «ص ۲۶۸» آورده است.

«۲۲۸» الجُمَل فی النَحْو

(ادب _ عربی)

از: ابوبکر عبدالقاهر بن عبدالرحمن بن محمّد جرجانی (متوفی ۴۷۱).

کتاب: مشتمل است بر پنج فصل: ۱ - مقدمات ۲ - عوامل افعال ۳ - عوامل حروف ۴ - عوامل اسماء ۵ - اشیاء متفرقه.

ظاهرًا مؤلف برای این کتاب اسمی قرار نداده و چون در مقدمه گوید: «هذه جمل رتبتها ترتیبًا قریب المتناول»، لذا به عنوان کتاب الجمل شهرت یافته و گویا هنوز به طبع نرسیده است.

در پایان کتاب نیز گوید: «فهذا آخر ما آوردنا من الجمل فی عوامل الإعراب». و این کتاب غیر از رساله مختصری است که به عنوان «عوامل جرجانی» چاپ شده و مشهور است.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: «یوم الخمس» محرم ۱۰۸۴.

دو نسخه دیگر از «الجمل» در مجموعه ها (ش... و ...) ذکر می شود.

«۲۲۹» جُمَل الإِعْرَاب

(نحو _ عربی)

نگارنده «ذریعه ۵: ۱۴۳» این کتاب را عنوان کرده و فرموده اند: تألیف پیشوای لغت ابو عبدالرحمن خلیل بن احمد بن عمرو بن تمیم ازدی بصری (متوفی ۱۷۰ یا ۱۷۵) است که علامه حلّی _ أعلى الله مقامه _ در «خلاصه الأتوال: ۳۳» (۱) تصریح به تشیع و امامی

ص : ۲۳۶

---

۱ - ۱) الخلیل بن أحمد. أفضل الناس فی الأدب، و قوله حجّجّه فیّه، و اخترع علم العروض، و فضله أشهر من أن یذکر، و کان امامی المذهب: «خلاصه».

بودن او نموده، صاحب «ریاض العلماء» آن را «جمل الإعراب» و سیوطی در «بغیه الوعاه: ۲۴۳ _ ۲۴۵» «الجمل» و ابن خلکان «کتاب العوامل» خوانده اند... نسخه جدید مورّخ ۱۲۶۰ این کتاب در کتابخانه شیخ محمّد سماوی در نجف اشرف موجود و صاحب «ریاض العلماء» نسخه قدیمی آن را سراغ داشته است «پایان کلام ذریعه».

پس خلیل در عصر و زمان حضرت امام موسی بن جعفر علیهما السلام که در سال ۱۸۳ «به پنجاه و پنج سالگی» به شهادت رسیدند، می زیسته است.

طاشکپری زاده نیز در «مفتاح السعاده ۱: ۹۴ _ ۹۶» در ترجمه خلیل از این کتاب به نام «الجمل» یاد کرده، و همچنین نیای معظّم در «روضات الجنّات: ۲۷۱ _ ۲۷۴» که شرح حال خلیل را نگاشته اند پس از نقل کلام سیوطی و بحث درباره «کتاب العین» گویند: «و کتابه الجمل، صغیرٌ جدّاً، و کأنّ عندنا نسخهٌ منه، و له ایضاً کتابٌ فی العوامل». انتهى.

نسخه ای که صاحب روضات ذکر فرموده اند، همین است که ما در اینجا می شناسانیم.

نویسنده «ریحانه الأدب ۵: ۱۲۰» و مؤلّف «معجم المؤلّفين ۴: ۱۱۲» نیز «جمل» را در تألیفات خلیل آورده اند، لکن این کتاب در «کشف الظنون» به هیچ عنوان مذکور نیست، و در «فهرس المخطوطات المصوّره ۱: ۸۲» _ پس از معرّفی سه نسخه از کتاب «الجمل فی النحو» تألیف ابوالقاسم عبدالرحمن بن اسحق زجاجی نحوی (متوفای ۳۳۹) که به طبع هم رسیده _ وصف نسخه ای از کتاب مورد بحث که در کتابخانه ایاصوفیای ترکیه موجود است چنین آمده: «الجمل، فی النحو. کتب علیه أنّه للخلیل بن أحمد الفراهیدی، و هذا خطأ. فالکتاب لعالم من العلماء المتأخرین عن عصر الخلیل. نسخه کتبت فی القرن السابع. آیا صوفیا...».

در «مجله معهد المخطوطات العربیة ۵: ۲۵ و ۲۸» که دانشمند فاضل آقای دکتر حسین علی محفوظ کاظمینی، فهرست نفائس کتابخانه آستان قدس علوی را در نجف اشرف نشان داده اند؛ دو نسخه به نام های «الجمل فی النحو» و «جمل علم النحو» دیده می شود که ممکن است یکی از آنها یا هر دو همین کتاب مورد بحث باشد.

شرح حال و اسامی تألیفات خلیل و مآخذ دیگر شرح حال او _ تقریباً به استقصاء _ در این کتاب ها نیز یاد شده است: معجم المطبوعات: ۸۳۵. تاریخ آداب اللغه العربیة ۲: ۱۴۰ _ ۱۴۴. الأعلام ۲: ۳۶۳. معجم المؤلفین ۴: ۱۱۲ _ ۱۱۳. مصادر الدراسة الأدبیة ۱: ۱۰۰ _ ۱۰۲. همچنین در «الوافی بالوفیات ۱۳: ۳۸۵: ۴۸۸» و کتاب شریف نفیس «قاموس الرجال ۴: ۲۹ _ ۳۱ ط ۱».

شایان توجه این که مؤلف «الأعلام» در عداد آثار خلیل، از کتابی به نام «جمله آلات العرب» یاد و به وجود نسخه آن اشاره کرده است. (۱) این کتاب همانست که جرجی زیدان در «تاریخ آداب اللغه العربیة: ۱۴۴» نیز یاد کرده و نسخه آن را در کتابخانه ایاصوفیای ترکیه نشان داده و از جمله کتاب هایی دانسته که به خلیل نسبت داده اند.

گمان می کنیم نسخه «جمله آلات العرب» مذکور همان «الجمل، فی النحو» است که در «فهرس المخطوطات المصوّره» یاد شده، و شاید نسخه قدیمی هم که مؤلف «ریاض العلماء» از کتاب مورد بحث دیده همان نسخه ترکیه باشد، و الله العالم.

اینک گزیده ای از ترجمه خلیل بن احمد که نویسنده «ریحانه الادب» آورده اند نقل می کنیم و سپس به معرفی کتاب مورد بحث می پردازیم:

«... عالمی است عامل، صدوق، فاضل، حکیم، ادیب، عاقل، عابد، زاهد، قانع

ص: ۲۳۸

۱- ۱) در پاورقی صفحه ۳۶۳ «الاعلام» نیز گوید: در یمن کتابی به نام «التفاحه» در علم نحو موجود و از آن خلیل دانسته شده است.

و متواضع، و اقوال حکیمانه بسیاری بدو منسوب و مردم می گفتند که بعد از صحابه کسی متقی تر از خلیل را سراغ نداریم و نصر بن شمیل گوید که خلیل در بصره باتمام عسرت گذارنده و قدرت دوفلوس نداشته، و شاگردان وی در اثر تعلیمات او ثروت بی نهایت داشته اند...».

«باری، خلیل در نجوم نیز ماهر و از ائمه و پیشوایان علم ادب، و فضل و کمال و زهد او مشهور و اقوالش حجت و در کتب نحویه و ادبیه منقول و محل استشهاد و در علوم ادبیه افضل مردم، و به تصریح علامه و ابن داود و بعضی دیگر از علمای رجال؛ امامی مذهب _ بلکه موافق آنچه از مستطرفات «سرائر» ابن ادریس نقل شده _ از اکابر مجتهدین امامیه بوده است...».

«و نیز نخستین کسی است که تمامی حروف هجای زبان عرب را در یک بیت جمع کرده است:

صَفَّ خَلَقَ جَوَدٍ كَمَثَلِ الشَّمْسِ إِذْ بَزَغَتْ يَحْظِي الضَّجِيعَ بِهَا نَخْلًا بِقَنْطَارِ

«و هم چنانچه معروف است، اولین کسی بوده که لغت عرب را در کتابی که «کتاب العین» نامیده ضبط و تمامی الفاظ آن لغت و قواعد و احکام آنها را به ترتیب حروف هجا تدوین نموده، لکن اساس ترتیب را موافق رویه هندوان که در ترتیب حروف لغت سنسکریت داشته اند مبنی بر مخارج حروف داشته...».

«خلیل از تلامذه ابو عمرو بن علاء و ایوب و ابو عمرو عیسی بن عمر و بعضی دیگر و استاد سیوییه و اصمعی و نصر بن شمیل، و مبتکر و واضع علم عروض بوده»، انتهى.

اینک کتاب الجمل: این کتاب مشتمل بر ۱۱ باب است، به این شرح:

۱ _ باب جمل المنصوبات. النَّصْب. و قَدْ مَدَّ لِأَنَّهُ أَكْثَرُ الإِعْرَابِ طَرَفًا و جَوْهًا فَالْنَّصْبُ ثَمَانِيَةٌ و أَرْبَعُونَ وَجْهًا: نَصْبٌ مِّنْ مَّفْعُولٍ بِهِ، و مِّنْ مَّصْدَرٍ، و مِّنْ قَطْعٍ، و...

٢ _ باب جمل الرفع. و هي اثنان و عشرون وجهًا. الفاعل، و ما لم يسم فاعله، و...

٣ _ باب جمل الجزر. الجزر تسعة أوجه: بعن و أخواتها، و جزر الزائده و...

٤ _ باب جمل الجزم. و هو أحد عشر وجهًا: جزم بالأمر، و بالنهي بغير فاء، و...

٥ _ باب جمل الألفات. و هي اثنان و عشرون ألفًا: ألف وصل، و ألف قطع و...

٦ _ باب جمل اللامات. و هي ثلثون لامًا: لام الصنفه، و لام الأمر و...

٧ _ باب جمل الهآت. و هي تسع هآت: هاء سح، و هاء استراحه، و...

٨ _ باب جمل التآت. و هي أربع عشر تاء: تاء السح، و تاء التأنيث، و...

٩ _ باب جمل الواوات. و هي عشرة: واو سح، و واو استيناف، و...

١٠ _ باب جمل لام ألفات. و هي اثنا عشر: لا نهى، و لا استثناء، و...

١١ _ باب جمل المآت. و هي أربع عشر: ما، و تفسيرها تنصرف إلى وجوه كثيره...

مطالب ابواب را يکان يکان شرح داده و مثال هايى به نظم و نثر آورده است.

آغاز: «بسم... قال الخليل بن أحمد، رحمه الله تعالى: هذا كتاب «جمل الإعراب» إذ كان جميع النحو فى الرفع و النصب و الجزر و الجزم و جمل الألفات و اللامات و الهآت و التآت و الواوات و اللام ألفات و المآت. بيّننا كلّ معنى فى باب، باحتجاجات من القرآن و الشواهد من الشعر. فمن عرف هذه الوجوه بعد نظره فى هذا المختصر الذى صنّفناه فى النحو استغنى عن كثير من كتب النحو، و لا قوه إلا بالله. باب جمل المنصوبات...».

انجام: «و «ما» يقوم بمعنى «من» مثل قوله تعالى «فما يكذبك بعد بالدين»، و قس على ما بينت لك، إن شاء الله تعالى. و هذا ما وجدناه مكتوبًا. و الحمد لله على إتمامه و كماله. و صلى الله على محمّد المصطفى، صلى الله عليه و آله و سلم كثيرًا كثيرًا دائمة دائمة سرمدًا أبدًا.

تَمَّت الكتاب بعون الملك الوهاب. بحسب الفرموده حاجی ام، أخوی، آقا محمّدا، دام ظلّه، علی يد العبد فخرالدین دزفولی، به تاریخ سیم ماه ذی حجّه الحرام سنه أربع و عشرين و مائه بعد ألف من هجره النبویّه، صلّی الله علیه. سنه ۱۱۲۴».

نسخه: دارای ۵۱ برگ. روی برگ ۱ این مطالب نوشته شده: «هذه رساله للخليل بن احمد النحوي الصّرفي، و هذا من العجائب الغرائب و من الاتّفاقات». «من متملكات الفقير الحقير محمّد بن مرحوم شيخ علي». مهر «محمّد رسول الله» و «أفوض أمری الله، عبده محمّد». «منتقل شد از كمترين، أصالّه و وكاله برادر خودم ميرزا ابوطالب به خدام آقايی آقا سيد حسين؛ مدّ ظلّه». مهر «صائب بن عبدالرحيم ۱۱۳۶». «للسيد الجليل السيد حسين؛ دام ظلّه» (۱). ظهر برگ آخر نیز مطالب و اشعاری چند نوشته شده.

کاغذ اصفهانی، جلد تیماج زرد یک لا، خط نسخ ۱۲ سطری، عناوین در متن و هامش به شنگرف، قطع ۱۲ × ۱۸، متن ۷ × ۱۲ و نیم.

نام کاتب و تاریخ کتابت از پایان نسخه نقل شد. در هامش چند موضع حاشیه هایی به خطّ مرحوم عالم فاضل سید محمّد جواد (۲) از جمله برادران گرامی امام مجدّد صاحب روضات که برخی دیگر از خطوط و آثار او را _ ان شاء الله _ در این فهرست می شناسانیم، دیده می شود.

در پایان یکی از این حواشی نام خود را چنین نوشته: «جواد بن زین العابدین الموسوی

ص : ۲۴۱

۱- ۱) مقصود مرحوم عالم مجتهد جلیل القدر آیه الله العظمی آقا سید حسین بن الحاجّ میر ابوالقاسم موسوی، متوفای ۸ ماه رجب ۱۱۹۲ نیای اعلای نگارنده این فهرست، و خود دارای تألیفات بسیار است. از جمله: «حاشیه شرح لمعه» و «شرح زیارت عاشورا» و «رساله در اجماع» و غیرها که ضمن شرح حال آن مرحوم در «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۰۱ _ ۱۰۲» یاد کرده ایم.

۲- ۲) تولّد آقا سید جواد ۱۷ صفر ۱۲۱۹ در خوانسار واقع شده و همانجا در گذشته است، لکن از تاریخ وفاتش اطلاعی نداریم.

الحسيني الهاشمي». ذیل همین حاشیه شخص دیگری، گویا مرحوم آیه الله العظمی آقا میرزا محمد هاشم _ برادر آقا سید جواد _ حاشیه ای نوشته و نظر علمی او را در آنجا نپذیرفته اند.

«۲۳۰» جَنَّةُ الْأَمَانِ الْوَاقِيَةِ وَ جَنَّةُ الْإِيمَانِ الْبَاقِيَةِ

(دعاء _ عربی)

از: شیخ تقیالدین ابراهیم بن علی بن حسن کفعمی عاملی، علیه الرحمه.

کتاب: دارای پنجاه فصل است در آداب شرعی و اوراد و اذکار و اعمال مستحبّه و مباحث مفیده و دارای حواشی بسیار از شخص مؤلف، سپس ملحقی در ادعیه و احراز دیگر، معروف به «مصباح کفعمی» و به طبع رسیده است.

تاریخ انجام تألیف: روز سه شنبه ۲۷ ذی القعدة ۸۹۵: «الذریعه».

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ فراغت از کتابت: سه شنبه ۱۴ ذی القعدة ۱۰۷۹.

در برگ آخر، مرحوم میرزا سلیمان خان رکن الملک منشی شیرازی شرحی نگاشته که حاج شیخ یحیی امام جمعه و جماعت شیراز نسخه را به رسم ارمغان به او داده است، به تاریخ شب چهارشنبه هفتم ماه شعبان ۱۳۰۳ و مهر کرده: «رکن الملک».

ظهر نسخه، تاریخ تولّد محمد صادق در روز پنجشنبه ۲۱ ذی القعدة ۱۲۵۹ و تواریخ تولّد دیگر و تملک رکن الملک و تملک و مهر نیای گرامی آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسوقی _ اعلی الله مقامه _ به تاریخ ربیع دوم ۱۳۴۱ و خطوطی از آن مرحوم هست.

«۲۳۱» الْجَنَّةُ الْوَاقِيَةِ وَ الْجَنَّةُ الْبَاقِيَةِ

(دعاء _ عربی)

از: شیخ تقی الدین ابراهیم بن علی بن حسن کفعمی (متوفی ۹۰۵.ظ) _ علیه الرحمه _ .

ص : ۲۴۲

کتاب: مختصری است در ادعیه و اوراد دعاءها و حرزها و تعویذها و زیارت ها و... مشتمل بر چهل باب یا فصل و «ظ» منتخب از «جَنَّةُ الْأَمَانِ الْوَأَقِيهِ وَ جَنَّةُ الْإِيْمَانِ الْبَاقِيهِ. ش ۲۳۰» معروف به «مصباح کفعمی» که هر دو به طبع رسیده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خط نسخ زیبا و مصحح است و تمام صفحات دارای جدول کشی و ظاهرًا در قرن یازدهم نوشته شده است.

دعای کمیل و دعای مشلول و طریقه نماز میت، ضمائم نسخه است.

«۲۳۲» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ ندارد و گویا از سده دوازدهم است.

«۲۳۳» جَنَّةُ السَّاعِي

(معارف دینی _ عربی)

دانشمند فاضل محمد نصیر، این کتاب را از روی اخبار و احادیث مذهبی در علم اخلاق نوشته، چون دارای مذاق اخباریان بوده، در مقدمه از توسعه دامنه اصول فقه خورده گرفته، هم از مسلک صوفیگری و لائالیگری های زمان خود، به شدت نکوهش کرده است. گزارش زندگانی این نویسنده در دست نیست، جز آنکه در «ذریعه ۵. ۱۵۸» نسخه ای از «جَنَّةُ السَّاعِي» را در کتابخانه دانشمند بزرگوار آقای سید عبدالله برهان المحققین سبزواری نشان داده و مدفن محمد نصیر را در بارفروش (بابل کنونی) مازندران تعیین فرموده است. (۱) نویسنده، در آغاز این کتاب از سه تألیف دیگر خود:

ص: ۲۴۳

۱- ۱) در «کواکب منتشره: ۷۷۹» چند سطری درباره محمد نصیر به استناد مصنفاتش نوشته و گویند که او در کتاب «نور الیقین» نسخه کتابخانه مدرسه آیه الله بروجردی در نجف اشرف، خود را «المیر محمد نصیر بن المیر محمد معصوم المشهدی» شناسانده است. در «ذریعه ۲۴ ش ۲۰۸۳» ذیل عنوان «نورالیقین» سخنانی فرسنگها به دور از شأن و معرفت و عقیده و طریقت مؤلف بزرگوار «علیه الرحمه» و همچنین مخالف با موضوع کتاب، همانند بسیار جاهای دیگر، افزوده شده است که موجب تحیر و تأسف می باشد، اللهم اجعل عواقب أمورنا خیرًا. برای آگاهی بیشتر به کتاب «تراجم الرجال. ش ۲۶۷۹» و مجله «آینه پژوهش. ش ۵۲. ص ۵۳ - ۵۸» رجوع فرمایند.

«نور الیقین فی أصول الدین» و «مرآة المصلین» در مسائل نماز و «حدیقه الداعی» در ادعیه یاد کرده است.

دیباچه «جَنَّة السَّاعی» به بَراعت استهلال مشتمل بر نام بسیاری از کتب متقدِّمان و متأخِّران در اخبار و ادعیه و فضائل است و در آنجا از «بحار الأنوار» و «مرآة العقول» یاد کرده که می رساند مؤلف پس از علامه مجلسی می زیسته است.

آغاز: «بسم... الحمد لله الذي أضياء قلوب أهل الجَنَّة بنور اليقين والاستبصار و أجرى عيون أخبار رضاه بفضله في حديقه جامع المحدِّثين الأخيار، و منحهم كنز العرفان، و جعل مسكن فؤادهم دُرر معاني الأخبار، و ألبسهم دُرور التوكل و جنه نصره الحق، و أعد لهم عده الانتصار، و بين لهم محاسن الخصال بمجالس ذكر صفات الشَّيعة و مصفَى قصص لألىء البحار...

اما بعد، فيقول محمد نصير: قد ظهر قول سيد الأنام محمد: و الأرض ملئت ظلماً و جوراً لمن كان عقيلاً، لأن تفسير القرآن و كل إلى العمريين، و الحديث قيد و خصص برأى الأصوليين، كأنهم لا يرونه برأسه كفيلاً، و قدّم على الأصول علم الفضول، و أشرك المنطق بالله الخالق... و يدرسون كتب المخالفين و يتركون حديث الصادقين و لا يحصلون براهين أصول الدین تحصيلاً يقولون بزيادة الوجود على الذات و لزومه له و كذا في الصفات و يطولون أدله الحق تطويلاً... و يتغنّون بالأذكار كالصوفيّ شرّ الأحزاب و يسمّونهم المسلمين مع دعوى الوصول و كشف الحجاب، بل يستدعون منهم لو كانوا عليلاً؛ يثنون الصلوة في يوم الجمعة، و يستنكفون عن حضور الجماعة...

و حلقوا اللّٰحی و فتلوا الشوارب، وردّوا تفسیر الشیخ بهاء الدین للشّارب.. و ما لم یذكر من الأوضاع المبتدعه اکثر ممّا ذکرناه. و تذکرت «فلیظهر العالم علمه فمن لم یفعل فعلیه لعنه الله» فأردت أن أفصل الحقّ لطالبیه تفصیلاً، فوقّقت لإتمام «نور الیقین فی أصول الدّین» و الشّروع فی تحقیق الفروع فی «مرآه المصلّین» و جعل الله فی «حدیقه الدّاعی» للدّاعین سلسیلاً، فبقی علم الأخلاق فشرعت فی هذا الكتاب و سمّيته «جنّه السّاعی»... تزیین الكتاب بذكر بعض أولى الألباب».

فهرس کتاب: «تزیین الكتاب بذكر بعض أولى الألباب» (مشمول است بر ۷۵ در):

درّ ۱ حدیثی در فضیلت عبدالمطلب. درّ ۲ تا ۱۰ حدیث های در احوال ابوطالب علیه السلام و إثبات ایمان آن جناب. درّ ۱۱ تا ۱۴ در فضل حمزه و جعفر فرزندان عبدالمطلب علیهم السلام. درّ ۱۵ در فضل جعفر طیار و سلمان فارسی. درّ ۱۶ تا ۲۶ فضائل سلمان و ابوذر و مقداد و عمّار. درّ ۲۷ تا ۵۷ عدیّ بن حاتم و ابو رافع و بلال و ابان بن تغلب و مالک اشتر و محمّد بن ابی بکر و رشید هجرى و صعصعه و طرمّاح بن عدیّ و جابر بن یزید جعفی و ابو حمزه و یونس بن عبدالرحمن و برید و ابوبصیر و محمد بن مسلم و زراره و ابان ابن تغلب و حمران و سایر اصحاب بزرگوار و نیکو سیرت ائمه اطهار علیهم السلام و آخرین آنها در درّ ۷۵ محمّد بن عثمان بن سعید العمری است. «نظم لألیّء منشوره من الأخبار فی فضل المؤمن و صفاته علی الإختصار» درین قسمت حدیث سماعه بن مهران را درباره عقل و جهل و لشکر آنها از حضرت صادق علیه السلام آورده و یکایک جنود عقل و جهل را عنوان و شرح داده و برای هر یک از عنوان ها نامی نهاده است:

«۱- مهوی من أفئدتهم هواء فی ذکر الخوف و الرّجاء. ۲- دوافع الجور فی العدل و الجور. ۳- دُرر دار البقاء فی الرضاء بالقضاء. ۴- مُزّیل الکفر فی باب الشکر. ۵- تحف

ذوى التّعقل فى الحرص و التوكل. ٦_ منجيات النّصب فى الرحمه و الغضب. ٧_ اماته الخفّه فى فضل العفّه. ٨_ معتق الرّقبه فى الزّهد و الرّغبه. ٩_ مدمّر من يحشروهم رزق فى مدح الرّفق. ١٠_ واضع الدّلّ و الإصر فى التواضع و الكبر. ١١_ جنّه أهل العلم فى السّيفه و الحلم. ١٢_ تحف أولى النّظر فى بعض أنحاء الهذر. ١٣_ لقلب اللّئيم فقر فى الغنى و الفقر. ١٤_ الجواهر المنيعه فى التعطف و القطيعه. ١٥_ قواصم الهلوع فى فضل القنوع. ١٦_ تحفه ذوى القدر فى الوفاء و الغدر. ١٧_ معادن المنفعه فى الطّاعه و المعصيه. ١٨_ ملقى الملحد فى الجبّ فى البغض و الحبّ. ١٩_ مفضح شبه الذّئب فى الصّدق و الكذب. ٢٠_ هدايا أهل الدّيانه فى فضل الأمانه. ٢١_ أسباب الخلاص فى فضل الإخلاص. ٢٢_ لألىء مصفّاه فى فضل المداراه. ٢٣_ موائد الأمان فى باب الكتمان. ٢٤_ للمؤمنين نعيمه فى ذمّ النّميمه. ٢٥_ موانع الفسوق فى البرّ و العقوق. ٢٦_ أنباء نقيّه فى باب التّقيه. ٢٧_ دوافع السّخافه فى القدر و النّظافه. ٢٨_ عطاء و حياء فى باب الحياء. ٢٩_ قاتل الشّيطان فى القصد و العنوان. ٣٠_ منار الهدى فى ذمّ الهوى. ٣١_ على الشّيطان حربيه فى فضل التّوبه. ٣٢_ عطايا الغفّار فى الإصرار و الإغترار. ٣٣_ دروع الحافظه فى باب المحافظه. ٣٤_ تراث سادات أولى الألباب فى نوادر مقصود الكتاب.»

انجام: «دُرّ: و عن السّكونى، عن أبى عبدالله عليه السلام، قال: قال رسول الله صلى الله عليه و آله: من أطاع امرء ته أكبه الله على وجهه فى النّار. قيل: و ما تلك الطّاعه؟ قال: تطلب إليه الدّهّاب إلى الحّمّامات و العرسات و العيدان و النّياحات و الثّياب الرّقاق؛ فيجيبها.»

نسخه: دارای ٢٤٤ برگ و ١ برگ عطف در اوّل و ٣ برگ عطف در آخر. كاغذ: اصفهانى، خطّ نسخ، عناوين به سرخى، جلد تيماج فرسوده يك لا. قطع ١١ × ١٧ و نیم. نام كاتب و تاريخ كتابت ندارد و با اينكه مقابله و تصحيح شده باز بى غلط نيست.

(حدیث _ فارسی)

از: سید علیّ الحسینیّ العریضیّ الإمامی، علیه الرحمه.

کتاب: شرح «کتاب من لا یحضره الفقیه» مرحوم شیخ صدوق است به فارسی.

مؤلف در مقدمه، پس از ذکر نام «سلطان سلیمان پادشاه الحسینیّ الموسویّ الصفویّ بهادرخان» گوید:

«بنابراین، داعی دوام دولت قاهره _ که اَبَا عن جِدِّ مشمول عواطف سلطانی است _ به شرح و ترجمه هشت کتاب حدیث به این ترتیب پرداخته به «هشت بهشت» موسوم ساخت... جنه الفردوس، شرح من لا یحضره الفقیه. جنه الخلد، شرح کافی. جنه النعم، شرح تهذیب. جنه المأوی، شرح استبصار. جنه المقام، شرح کمال الدین و تمام النعمه. جنه الصدق، شرح أمالی. جنه عدن، شرح علل الشرائع. جنه السلام، شرح عیون أخبار الرضا علیه السلام. و اکتفاء به اصل احادیث شده، از قول مؤلفان قلیلی ذکر می شود و تفصیل کلام در هر مقام از سایر تصنیفات بنده در گاه سید علی الحسینی العریضی الإمامی ظاهر می گردد، از آن جمله کتاب «مجمع البحرین» در چهل و پنج مجلد. و این ترجمه «جنه الفردوس» است، تاریخ کتاب: خاتم جم. (۱) کتاب طهارت و در لغت به معنی پاکیزگی».

انجام: «پس علیّ و فاطمه و حسن و حسین اهل بیت من و متاع من اند. از ایشان پیش مرو، ایشان را پاک... ساختی».

نسخه: به خط نستعلیق و شکسته. تمام یا بعضی به خط شخص مؤلف یا تصحیح خود او است. در ذیل صفحه آخر نوشته اند:

«هو. میر سید علی امامی... بتاریخ شهر رجب المرجب سنه ۱۰۸۶». مُهر: «أفوض

ص: ۲۴۷

(۱-۱) خاتم جم، سال ۱۰۸۴ را می رساند، یعنی سال تألیف کتاب.

«۲۳۵» جوامع الجامع

(تفسیر _ عربی)

از: امین الاسلام ابوالفضل علی بن حسن بن فضل طبرسی _ اعلی اللہ مقامه _ .

کتاب: سومین تفسیر جناب طبرسی است که روز شنبه ۱۸ صفر ۵۴۲ به تألیف آن شروع فرموده و در ۲۴ محرم سال بعد از آن فراغت یافته، و به طبع رسیده است.

نسخه: ربع اول کتاب است، کاتب: محمد خلیفه بن دجله بن عبدالنبی بن زیار، جزایری مولد سمنانی مسکن. در نهم شوال ۱۰۲۳ به نوشتن آن آغاز کرده و روز پنجشنبه دهم جمادای یکم ۱۰۲۵ فراغت یافته است.

در آغاز نسخه، محمد بن مظفر بن ابرهیم، معروف به تقیالدین صوفی زیابادی قزوینی نزیل سمنان، استاد کاتب نسخه، اجازه روایتی برای وی نگاشته و تنها شیخ روایتی که در این اجازه برای خود ذکر کرده شیخ نظام الدین ابوالفتح عامر بن فیاض جزایری مشهدی راوی از مولانا عبداللہ شهید شوشتری و آخوند مولانا احمد اردبیلی است، رحمه اللہ تعالی علیهم اجمعین.

تاریخ اجازه: روز پنجشنبه دهم جمادای الاولی ۱۰۲۵ در جامع شهر سمنان. مُجیز در این اجازه گواهی داده است که کاتب... فاضلِ نحریر... شیخ محمد خلیفه جزایری نسخه را نزد وی محققانه خوانده است. (۱) شخص کاتب نیز در همه اوراق بلاغ مقابله را قید و جابجا تاریخ دقیق آن را ذکر کرده است.

از آغاز تا انجام نسخه، حواشی مفیدی به خط کاتب، منقول از «کشاف» و «مجمع البیان» و «معالم التنزیل» و «تفسیر ابوالفتح» و کتب دیگر به عربی و فارسی نوشته شده

ص : ۲۴۸

است. مهر کاتب «اقل الخلیفه محمد خلیفه» ظهر نسخه هست.

«۲۳۶» نسخه دیگر

نسخه: ربع آخر کتاب است از آغاز تفسیر سوره مبارکه مجادله تا آخر قرآن کریم. تا آغاز سوره تغابن نونویس است و از اوائل این سوره تا آخر به خط محمد خلیفه جزائری سمنانی سابق الذکر. تاریخ ختم کتابت در هاشم انجام آن: شب جمعه ۲۷ ذی قعدة ۱۰۲۷، و تاریخ ختم قرائت و تصحیح آن نزد تقی الدین صوفی استاد کاتب، روز چهارشنبه (بیاض) ذی الحجه ۱۰۲۸.

مختصات این نسخه نیز مانند ربع اول است و مع الاسف بیش از نصف دوره این نسخه بی نظیر مفقودالاثر می باشد. نسخه از کتابخانه اجدادی است.

«۲۳۷» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است و آغاز آن افتاده و از تفسیر آیه شریفه «وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ» شروع می شود.

کاتب شخصی است به نام محمود که پدرش را ظلمًا مقتول کرده اند، و در سال ۱۰۵۴ در شهر ایروان از نوشتن فراغت یافته است.

«۲۳۸» جواهر التفسیر لتحفه الأمير

(تفسیر _ فارسی)

از: حسین بن علی، واعظ کاشفی سبزواری، صوفی سنی.

کتاب: تفسیر عرفانی و مبسوطی است بر قرآن کریم تا آیه شریفه ۸۴ سوره مبارکه

ص : ۲۴۹

نساء و بیش از این مقدار تألیف نشده و دارای مقدمه مفصل و مفیدی است در فوائد متعلقه به قرآن کریم. مطالب و اشعار صوفیانه در این تفسیر بسیار دیده می شود (۱).

نسخه: از اول تفسیر است تا پایان سوره مبارکه حمد. چند برگ از آغاز نسخه مفقود شده. نام کاتب معلوم نیست. فراغت از کتابت: روز یکشنبه ۱۸ ربیع الاول ۱۰۷۷، و چون رقم سال کتابت را محو کرده اند آنچه پس از دقت معلوم شد همین سال ۱۰۷۷ بود، لکن احتمال خطا در تشخیص رقم عشرات بعید نیست.

تملک نجف علی بن محمد صالح بروجردی «ظ» در پایان نسخه هست.

«۲۳۹» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز تفسیر سوره مبارکه بقره است تا آیه ۲۸۰ و بقیه تفسیر این سوره که شش آیت است از نسخه مفقود شده، دو برگ آغاز آن نیز نو نویس است و از قرائن، نسخه متعلق به سده دهم و یازدهم است.

«۲۴۰» جواهر العقول فی شرح فرائد الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: سید ابوالقاسم بن معصوم حسینی اشکوری نجفی، رحمه الله علیه.

کتاب: در شرح «فرائد الاصول» مرحوم شیخ الطائفه مرتضی الأنصاری است، در چند

ص : ۲۵۰

۱- ۱) کاشفی خود در مقدمه «مواهب علیه» یا «تفسیر حسینی» سبب تألیف را گوید: «... که قبل ازین به اشارت... امیر علیشیر (نوائی)... عنان توجه به تألیف کتاب «جواهر التفسیر، لتحفه الأمير» که محتوی بر چهار مجلد است انعطاف پذیرفت، و اتمام مجلد اول... دست داده... اما به واسطه وفور علائق..... تحریر بواقی مجلّادات در حیز تعویق... می افتاد، تا غره محرّم المکرم (۸۹۷)... به خاطر فاطر... رسید که... ترجمه مبرّا از تکلف...».

جزء و به طبع رسیده.

نسخه: شامل جزء اول است در مسأله حجّیت قطع و قدری از ظنّ و جزء اول از مجلد دوم در اصل براءت. تاریخ استنساخ جزء اخیر: ۱۳۰۹. نام کاتب ندارد و ظاهرًا به خطّ شخص شارح است.

تملک مرحوم آقا شیخ محمدرضا ابوالمجد، ظهر هر دو جزء نسخه هست.

جواهر الفرائض: الفرائض النصیریّه

«۲۴۱» جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام

(فقه _ عربی)

از: آیه الله العظمی شیخ محمد حسن بن شیخ باقر نجفی، اعلی الله مقامهما.

نسخه: از اول کتاب تا مسائل حیض، و ناقص الاخر است. به تصحیح مرحوم شیخ موسی خمایسی و ظاهرًا شخص مؤلف می باشد.

«۲۴۲» نسخه دیگر

نسخه: از «رکن ثانی» در طهارت تراپیه، تا آخر طهارت است که کاتب آن، محمدجعفر بن محمد کاظم طباطبائی در ۱۲۶۶ (۱۲۶۶) از آن فارغ شده، و از آغاز جلد دوم «کتاب الصلوه» تا مسأله هفتم «اذا دخل وقت نافله الزوال مثلاً فلم یصلّ و سافر استحبّ له قضاءها و لو فی السیف» به خطّ محمّد جعفر بن محمّد کاظم طباطبائی که در روز پنجشنبه هفتم محرم ۱۲۶۹ از استنساخ آن فراغت یافته است.

ص : ۲۵۱

«۲۴۳» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر تمام کتاب حج است که تاریخ ختم تألیف آن روز یکشنبه ۲۶ ماه رمضان ۱۲۵۶ و تاریخ ختم استنساخ روز جمعه سوم ربیع یکم ۱۲۶۳ و کاتب محمد علی بن شیخ حمید نجل حاجی مطر عفاکوی اصلاً باهلی نسباً ساکن نجف اشرف است.

نیز مشتمل بر کتاب جهاد و کتاب امر به معروف و نهی از منکر است که تاریخ ختم تألیف اخیر، روز شنبه ۲۶ جمادای دوم ۱۲۵۷ و تاریخ ختم استنساخ روز چهارشنبه صفر ۱۲۶۲ و کاتب محمد علی یاد شده است، و این آخرین جلد کتاب «جواهر الکلام» است، و در چند موضع از حواشی این نسخه نوشته اند که تماماً با نسخه اصل مصنف «سلمه الله» مقابله و تصحیح شده است.

«۲۴۴» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز تا انجام نکاح در دو جزء.

کاتب: علی بن شیخ جعفر قفطانی. تاریخ کتابت جزء اول: روز جمعه ۷ ذی الحجه ۱۲۵۳. در هامش این موضع و هم در هامش آخر جزء ثانی قید کرده اند که این نسخه با نسخه صحیحه ای که با نسخه مصنف «سلمه الله...» مقابله شده، مقابله و تصحیح شده است. تاریخ تألیف جزء ثانی که پایان نکاح است، نزدیک عصر روز ۴ شنبه، ۱۴ ربیع دوم ۱۲۴۷ بوده و در این موضع، مؤلف اشاره به طاعون عظیم بلاد عراق نموده اند. تاریخ استنساخ جزء دوم: عصر روز جمعه «ثالث ثالث ثالثه السّین بعد الالف و المائتین».

«۲۴۵» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب طلاق است تا آخر نذر و عهد که مجموعاً یازده کتاب می باشد.

آغاز: «القسم الثالث من الأقسام التي بُني عليها هذا الكتاب في الايقاعات».

در آخر کتاب لعان این شرح به خط کاتب نوشته شده: «قد فرغت من نقل الجزء الاول من ايقاعات جواهر الكلام لاستاذ الكل في الكل الشيخ محمد حسن أدام الله ظلّه العالی و... وانا الاقلّ الجانی علی القفطانی... حرّر يوم النصف من رجب سنه ۱۲۶۳...».

در آخر کتاب تدبیر و غیره: «تمّ يوم الجمعة ثالث عشر من شوال سنه ۱۲۳۳. و ظاهرًا این تاریخ تألیف است یا کاتب اشتباه نوشته است.

در آخر کتاب نذر و عهد که پایان نسخه است: «وقد وقع الفراغ من تسويده يوم الاثنين ۱۶ من شهر شوال سنه (۱۲۶۳)». و در هامش همین موضع: «بلغ مقابله بقدر الجهد و الطاقه علی يد الجانی فلاح».

«۲۴۶» نسخه دیگر

نسخه: از «القسم الثاني من الأقسام الأربعة التي بُني عليها الكتاب في العقود، جمع عقد» از مباحث کتاب متاجر، تا پایان کتاب الحجر است و خاتمه آن چنین می باشد:

«تمّ المجلد الثالث من العقود بعون الله الرؤوف الودود، و يتلوه المجلد الرابع في الضمان».

کاتب: محمد جعفر بن محمد کاظم طباطبائی. تاریخ استنساخ: ۶ ماه رجب ۱۲۶۸.

در برخی از مواضع آثار مقابله و تصحیح دارد. ظهر نسخه تعداد اوراق آن ۳۱۶ برگ تعیین شده است.

«۲۴۷» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب ضمان تا آخر وصایا که مجموع شانزده کتاب است.

کاتب: علی بن مرحوم شیخ جعفر قفطان. پایان استنساخ: روز سه شنبه ۱۶ ماه رمضان ۱۲۶۲، ظاهرًا در نجف اشرف.

نسخه بسیار معتبر و مصحح است که با اصل خط مؤلف معظم در زمان حیات، مقابله شده است.

«۲۴۸» جواهر المسائل

(فقه _ فارسی)

از: محمد مهدی بن محمدباقر محلاتی.

کتاب: اختصار «تحفه الأبرار» حجه الاسلام حاج سید محمدباقر بن محمدنقی موسوی شفتی اصفهانی بیدآبادی است، در احکام نماز.

نسخه: نام کاتب ندارد. در پایان نسخه، تاریخ ۱۲۴۸ و در هامش، مقابله با نسخه اصل قید شده است. ظهر برگ آخر، مهر شخص مرحوم سید حجه الاسلام و ذیل آن عبارت: «حقیر این کتاب را صحیح می دانم» و سپس مهر «عبده مهدی بن محمدباقر» دیده می شود، اللهم اغفر لهم.

«۲۴۹» الجواهر المنشوره فی الادعیه المأثوره

(دعاء _ فارسی)

از: سید عبدالحسین علوی فاطمی حسینی اصفهانی فرزند میر سید احمد علوی عاملی، یاد شده در ذیل «علاقه التجرید» و «لوامع ربّانی».

کتاب: مجموعه ای است از دُعاهای و حرزهای مجرب.

ص : ۲۵۴

نسخه: از اوّل و آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. ظاهراً حدود زمان تألیف استنساخ شده است. تملک و مهر «عبده محمد حسین الحسینی...» و «عبده ابوالقاسم الحسینی ۱۲۰۲» در نسخه هست.

«۲۵۰» حاشیه ارشاد الأذهان الی أحكام الایمان

(فقه _ عربی)

از: محقق کرکی شیخ علی بن حسین بن عبدالعالی، علیهم الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است بر «ارشاد الأذهان» علامه حلّی در فقه امامیه.

نسخه: همانند اغلب نسخه های کتاب از آغاز تا کتاب البیع است. نام کاتب ندارد و تاریخ پایان استنساخ ۹۸۱ می باشد. نیمی از برگ آخر بریده شده و به جای آن نیم برگی که دارای چندین تاریخ تولّد از اشخاص گمنام است الصاق کرده اند. در آغاز و انجام نسخه، یادداشت های گوناگون نوشته شده، مهر «الواثق بالله الغنی، محمّدباقر بن محمّد مهدی الحسنی الحسینی ۱۱۹۰ ظ» در چند جای نسخه هست که مقصود سید محمّدباقر بن محمّد مهدی بن محمّدحسین بن محمّدصالح خاتونابادی است، علیهم الرحمه.

«۲۵۱» حاشیه اصول کافی

(حدیث _ عربی)

از: سید بدرالدین حسینی عاملی.

کتاب: مجموعه حواشی سید بدرالدین است بر «اصول کافی» شیخ کلینی که محمّدتقی موسوی در سال ۱۰۹۴، آنها را از هامش اصول کافی که سید بدرالدین به خطّ خود حواشی آن را نوشته بوده جمع آوری و مدوّن کرده و یک مقدمه موجز و خاتمه ای در معرفی کتاب بر آن افزوده و در خاتمه از خدا توفیق جمع آوری حواشی

ص : ۲۵۵

محشی را بر فروع کافی خواسته است، رحمه الله عليهم.

نسخه: به خط محمدتقی موسوی گردآورنده حواشی است و ظهر نسخه نیز وقفنامه ای نوشته بوده که بعداً آن را محو کرده اند. (۱)

«۲۵۲» حاشیه الألفیه

(فقه _ عربی)

از: جعفر بن محمد. (۲) همین قدر در آخر کتاب خود را معرفی کرده است.

کتاب: حاشیه ای است بر رساله ألفیه شهید اول در فقه صلوه. ختم تألیف: دهم ذی قعدة ۹۲۵.

نسخه: کامل است و نام کاتب را محو کرده اند. ختم کتابت: ۲۰ ماه رمضان ۹۲۷. ظهر نسخه صورت نسب سلاطین صفویه را به نحوی که در کتب متداول دیده می شود نوشته اند، جز اینکه گوشه برگ اول پاره شده و پنج شش نام از آغاز آن نامعلوم است. خصوصیات دیگری در نسخه نیست.

«۲۵۳» حاشیه أنوار التنزیل و أسرار التأویل

(تفسیر _ عربی)

از: عصام الدین ابراهیم بن محمد بن عربشاه اسفراینی حنفی.

کتاب: حاشیه محققانه ای است بر تفسیر بیضاوی در دو جزء: اول تا آخر سوره مبارکه اعراف. دوم، از سوره نبأ تا آخر قرآن کریم. و در مقدمه، آن را به سلطان سلیمان خان اهدا کرده است «كشف الظنون».

ص : ۲۵۶

۱-۱) این کتاب شریف به سال ۱۴۲۵ ق، از روی همین نسخه در قم چاپ شد.

۲-۲) این جعفر بن محمد، در اجازات الذریعه و در احیاء الداثر و در تکمله أمل الأمل، تنها به استناد اجازه ای که در بحارالانوار نقل شده است، عنوان دارد و در احیاءالداثر فرماید که یک نسخه قواعد علامه به خط او در کتابخانه آستان قدس موجود است به استناد فهرست آنجا.

نسخه: از اوّل است تا آخر سوره مبارکه مائده. برگ اوّل و آخر مفقود است و ظاهرًا در سده دهم استنساخ شده. حواشی به امضای «صدرالدین» و «عبدالله» دارد. مهر نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین روضاتی «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی» روی برگ اوّل نسخه هست.

«۲۵۴» حاشیه أنوار التنزیل و أسرار التأویل

(تفسیر _ عربی)

از: شیخ بهاءالدین محمد بن حسین بن عبدالصمد عاملی، معروف به شیخ بهائی (متوفی ۱۰۳۰) أعلى الله مقامه.

کتاب: حاشیه ای است بر تفسیر قاضی ناصرالدین عبدالله بیضاوی (متوفی ۶۸۵)، و با مختصر تفاوتی در هامش تفسیر مذکور، به سال ۱۲۸۳ ق، در طهران چاپ شده است.

آغاز: «الحمد لله الذي جعل نسخه عالم الإمكان».

انجام موجود: «و انّ الوجه الخامس أحسن من الرابع و أقلّ تكلفاً منه و أمّا تزییف».

نسخه: ناتمام است و نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. گویا در سده سیزدهم نوشته شده. مهر «محمد بن ابوالحسن الرضوی ۱۲۴۱» و تملک محمد طاهر بن احمد الجیلانی ۱۲۴۵، در آغاز نسخه هست.

«۲۵۵» حاشیه أنوار التنزیل و أسرار التأویل

(تفسیر _ عربی)

از: شیخ محیی الدین محمد بن مصلح الدین مصطفی القوجی، معروف به شیخ زاده، (متوفی ۹۵۰)، كما فی «معجم المطبوعات».

کتاب: حاشیه مبسوط مفصّلی است بر تفسیر بیضاوی، در شش مجلد و بارها چاپ شده است.

ص : ۲۵۷

نسخه: مجلد سوم کتاب است، شامل سوره مبارکه نساء تا پایان سوره مبارکه یوسف.

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن پیدا است که در حدود زمان تألیف نوشته شده است. نام مؤلف و تاریخ تألیف نیز در نسخه نیست.

در بالای برگ اول نوشته اند: «حاشیه شیخی زاده بر تفسیر بیضاوی». قطع بزرگ، مذهب، جلد تیماج ترنج دار.

«۲۵۶» حاشیه تهذیب المنطق

(منطق _ عربی)

از: مولانا عبدالله بن شهاب الدین حسین یزدی شهابادی (متوفی ۹۸۱) علیه الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر «تهذیب المنطق» سعدالدین مسعود بن عمر تفتازانی (متوفی ۷۹۲)، و این حاشیه از کتب متداول درسی و معروف است به «حاشیه ملا عبدالله» و در «معجم المطبوعات» نام آن را «تحفه شاهجهانی» ضبط کرده است.

نسخه: به مقدار ۲۴ برگ از اول ناقص است. کاتب: هدایت الله ابن محمد شریف گیلانی. تاریخ ختم استنساخ: ۲۳ ربیع یکم ۱۰۸۰.

حاشیه جدید جلالیه: حاشیه شرح تجرید الکلام

«۲۵۷» حاشیه تهذیب الاحکام

(فقه الحدیث _ عربی)

از: شیخ محمد بن حسن بن زین الدین عاملی رحمه الله علیهم اجمعین.

آن بزرگوار در دهم ماه شعبان المعظم ۹۸۰ متولد و در شب دوشنبه دهم ذی القعدة الحرام ۱۰۳۰، در مکه مکرمه وفات یافت، و إليه يتصل نسب بعض أجدادنا من آل صدرالدين العاملي عليهم الرحمه.

ص : ۲۵۸

کتاب: حاشیه ای است بر «تهذیب الأحکام» شیخ طوسی علیه الرحمه در شرح مشکلات و توضیح مجملات آن.

نسخه: شامل کتاب طهارت و صلوه است. در آخر طهارت، کاتب نام خود را محمدرضا فیروزآبادی و تاریخ فراغت از کتابت را روز یکشنبه ۱۸ شوال ۱۰۲۲، در کربلای معلی یاد کرده و گوید از روی نسخه خط مصنف نوشته است. در آخر کتاب صلوه، کاتب خود را محمّد مؤمن تبریزی معرفی نموده، گوید آن را به سال ۱۰۲۷ در کربلا استنساخ کرده است.

مؤلف شخصاً از آغاز تا اواخر نسخه را مقابله و تصحیح فرموده و اضافاتی در برخی جاها نوشته است.

تملک جعفر بن کمال بحرانی و فرج الله (شاید حویزی) و محمد زکی بن حاجی و شتاسب، و همچنین مهر مرحوم حاج سید محمدباقر حجّه الاسلام شفتی بیدآبادی در ظهر نسخه دیده می شود.

«۲۵۸» حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: جلال الدین استرآبادی صدری معروف به ملا جلال استرآبادی _ علیه الرحمه _ از علماء شیعه در اواسط قرن دهم و اوائل زمان شاه طهماسب: «ذریعه ۶: ۶۸» و «احیاءالداثر: ۴۰».

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر «حاشیه قدیمه دوائیه» که حاشیه اولی ملا جلال الدین محمّد دوانی صدیقی (متوفی ۹۰۷) است بر «شرح جدید تجرید» که شرح مزجی ملا علی قوشجی (متوفی ۸۷۹) است بر «تجرید الکلام» حضرت خواجه نصیرالدین محمّد طوسی قدس سره، و عجاله و معلوم نیست محشی تا به کجا شرح کرده است.

ص: ۲۵۹

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و ظاهراً در اوائل قرن ۱۲ نوشته شده.

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين. قوله: أمّا بعد حمد واجب الوجود على نعمائه. أمّا، هنا للاستيناف أي هو واقع في ابتداء الكلام من غير أن يكون ههنا مجمل».

انجام: «قوله: فإنّ الجوهر القابل للأبعاد لا- يكون الا كذلك. ليس المراد أنّه لا يكون إلا متقاطع الأبعاد... و في عبارته الشرح متعلّقاً بالأبعاد كما ينطق به قوله: و تقييد الأبعاد بكونها على الوجه المذكور، آه. و يفسّر بوجه آخر كما ذكرنا ايضاً، فاندفع التدافع. بخطّه».

بقيته صفحه سفيد و نانوشته است.

از اوّل تا آخر نسخه حواشی بسیار مختوم به کلمه «بخطّه» است و لابد مقصود این است که این حواشی را خود مؤلف کتاب به خطّ خود نوشته بوده و کاتب از خطّ شخص مؤلف نقل کرده است. نیز اندکی حواشی مختوم به رمز «م ص ح عفی عنه» به خطّ محشّی نوشته شده و او مرحوم آقا میر محمد صالح خاتونابادی است که تملک و مهر ایشان «محمد صالح الحسینی» و نیز واگذاری نسخه را به فرزندش «زین العابدین» روی برگ اوّل دیده می شود. ايضاً تملک و مهر ابوالقاسم بن محمد اسمعیل حسینی خاتونابادی.

«۲۵۹» حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: حبيب الله بن عبد الله دهلوی، مشهور به ملا- میرزا جان باغنوی شیرازی شافعی (متوفی ۹۹۴) معاصر مولانا احمد محقق مقدّس اردبیلی (متوفی ۹۹۳). شرح حالش در «دانشنامه جهان اسلام، ج ۴» و مقاله «حاشیه شرح حکمه العین» چاپ شده در «میراث شهاب ۴۳، ۴۴: ۴۸ _ ۶۶ (۱۳۸۵)». رجوع به «حاشیه شرح تجرید الکلام».

ص : ۲۶۰

کتاب: حاشیه ای است بر «حاشیه قدیمه ملا جلال دوانی بر شرح تجرید قوشجی. ش ۲۸۵». رجوع به «ذریعه ۶: ش ۳۴۸» و «فهرست مرکزی تهران ۳: ۲۲۹» شود.

آغاز: «[قال] المصنّف _ رحمه الله _ : أمّا بعد حمد واجب الوجود علی نعمائه. لا یبعد أن یقال: فی ترک الموصوف ههنا ایماء لطیف الی ما سیجیء من أن صفاته، تعالی».

انجام: فی مسافتین مساویتین أن تكون الحركه فی الأول أشدّ من الحركه فی الثانی.

نسخه: به خط شمس الدین اردستانی. تاریخ پایان کتابت: روز یکشنبه ۲۱ ربیع دوم ۹۸۸، در بقعه متبرکه علائیه. در همه جا دارای حواشی فراوان است از «منه، سلّمه الله _ مدّ ظلّه» و «ص د ق، ره» و «ملا سلطانه حسین» و «غیاث، غفر الله له» و «ه. ی (هادی)، عفی عنه» و «میرزا رفیعا، رحمه الله»، و اشخاص دیگر جز اینها.

ظهر نسخه تملک و مهر «عبده محمد صالح بن محمد الحسینی» دیده می شود.

«۲۶۰» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از آثار اوائل سده یازدهم است. دارای حواشی مؤلف و غیره. روی برگ آخر وقفنامه کتاب است به خط محمد صالح بن محمد علی مازندرانی که به مقتضای وصیت سیادت و مرحمت پناه میر خلیل الله مازندرانی آن را به نظارت والد ماجد خود به سال ۱۱۱۸ وقف بر طلاب اصفهان نموده و مهر کرده است: «عمل صالح محمد دگر است ۱۱۱۷».

تملک نعیم الدین محمد شیرازی و تاریخ شروع او به خواندن «حاشیه جلیله جلالیه قدیمه» در روز پنجشنبه ۲۱ محرم ۱۰۱۴، ظهر نسخه هست با ابیاتی پراکنده از چند تن شاعر.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتابت: روز دوشنبه عشر اخیر جمادای یکم ۱۱۰۱ در اصفهان. دارای حواشی «منه» و «میر اسمعیل مدرّس، سلّمه الله» و «مسیح».

تملک و مُهر سیّد محمّد بن محمّد طاهر حسینی «سیّد محمّد الحسینی ۱۱۵۲» و تملک «محمّد اسمعیل بن ابوالحسن (یا ابوالحسن) حسینی خاتون آبادی در ۱۲۲۸، و محمّد رحیم بن محمّد علی، و تملک و مُهر والد ماجد نگارنده فهرست «محمّد هاشم بن جلال الدین الموسوی» به تاریخ ۱۳۳۸، همه در ظهر نسخه است.

روی برگ آخر، یادداشتی است از محمّد علی بن ملا محمّد سنگسری.

«۲۶۲» حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: آقا جمال الدین محمّد خوانساری اصفهانی فرزند آقا حسین محقق خوانساری علیهما الرحمه (متوفی ۱۱۲۲): «دو گفتار، روضاتی: ۶۳»، صاحب «اصول الدین. ش ۳۸» و «حاشیه الروضه البهیة. ش ۲۷۱» و «حاشیه شرح مختصر المنتهی. ش ۳۰۵» و «رساله در طینت. ش ۴۰۳».

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر حاشیه شمس الدین محمّد خفّری «تعلیقات شرح تجرید الکلام. ش ۱۵۲».

نسخه: دارای ۹۵ برگ، به قطع ثمن «۱۱ × ۱۷». نام کاتب و هیچ گونه یادداشتی ندارد. تاریخ پایان کتابت: روز پنجشنبه نخستین روز ماه مبارک رمضان ۱۲۴۵. دارای حواشی از «محمّد اسمعیل الاصفهانی، ره» و جز او.

در کتاب «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۷۵. چاپ اصفهان. ۱۳۳۲ ش» و در

«شرح روضات الجنّات ۱: ۲۱۵ - ۲۱۶. چاپ اصفهان. ۱۳۴۱ ش»، مطلبی راجع به آخوند ملا اسماعیل حکیم اصفهانی نوشته بودیم،^(۱) و از آن زمان ها با مرحوم استاد جلال الدین همایی پیرامون احوال و آثار آن حکیم گفتگویی به استمرار داشتیم و مدّتی نسخه «حاشیه شوارق الإلهام. ش ۳۱۱» را - چنان که خواهیم گفت - در اختیار استاد گذاشتیم، تا اینکه در اوائل سال (۱۳۵۱ ش) نسخه جای گفتگو به دست آمد و چون دارای حواشی حکیم بود آن را نیز چندی در اختیار استاد نهاده و آن مرحوم مقاله ای به عنوان «ملا اسماعیل اصفهانی حکیم» تنظیم و به سال (۱۳۵۶ ش) در «نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی (اصفهان). ش ۱۳ و ۱۴» به چاپ رسانیده و همین نسخه را نیز به تفصیل معرّفی کردند.

اینک در اینجا - پاس یاد آن دانشمند جامع - برخی از سخنانشان را با تذکراتی می آوریم و باقی کلام را به «حاشیه شوارق الإلهام. ش ۳۱۱» حواله می دهیم. استاد نوشته اند (ص ۲۶):

«حواشی جمالیّه بر حواشی خفّیه. آقا جمال خوانساری (متوفی ۱۱۲۵) فرزند آقا حسین (متوفی ۱۰۹۸ یا ۱۰۹۹ هـ . ق) ... نسخه ای از حواشی جمالیّه آقا جمال خوانساری به خطّ یکی از علمای قرن سیزدهم هجری، روی کاغذ آبی سمرقندی، با خطّ تحریری پُخته و بسیار صحیح و منقّح، که پیداست خطّ عالم اهل فنّ است نه بیگانه، این حقیر از کتابخانه... به طور امانت گرفتم که تاریخ فراغ از کتابتش روز پنجشنبه اوایل ماه رمضان ۱۲۴۵ قمری است، و در آخر نسخه عبارت ذیل را نوشته است: «قد فرغت من تسوید هذه الحاشیه الشریفه الجمالیّه بإعانه الله الخفیّه و الجلیّه فی یوم الخمیس الغرفی شهور رمضان المبارک من شهور سنه ۱۲۴۵». متأسّفانه هیچ کجا

ص: ۲۶۳

۱-۱) تفصیل این مطلب در «حاشیه شوارق الإلهام. ش ۳۱۱» خواهد آمد.

اثری از نام و امضای کاتب نسخه ندارد».

اینک چند تذکر:

۱ _ تاریخ فوت آقا جمال الدین در شب یکشنبه دوم ماه رمضان یکهزار و یکصد و بیست و دو، و تاریخ فوت پدر بزرگوارش آقا حسین در شب سه شنبه غره ماه رجب یکهزار و نود و هشت، درست است. چنان که در کتاب «دو گفتار: ۶۲ _ ۶۴» به تفصیل نوشته ایم.

۲ _ تاریخ پایان نسخه جای گفتگو را استاد همایی به علت ضعف چشم و رنگی بودن برگ های نسخه که آبی غلیظ است، اشتباه خوانده اند، و درست آن «فی یوم الخمیس الغره، شهر رمضان المبارک» است. یعنی در پنجشنبه نخستین روز آن ماه شریف.

۳ _ این که کاتب دانای نسخه، نام خود را در هیچ جا نوشته است، و افزون بر این روی برگ نخست و آخر نیز هیچ گونه اثر تملک و نام و نشانی دیده نمی شود، بدان علت است که در نیمه نخست سده سیزدهم و دوران آقا محمدخان قاجار و فتحعلی شاه با شکوفایی فقاقت و اجتهاد و ظهور آثار مهم فقهی و اصولی و تشکیل مجالس درس فقیهان بزرگ و گرمی حوزه های علوم شرعی، بازار آثار علوم عقلی به کساد گرایید و معدودی که ذوق و شوق آن گونه علوم را داشتند، در اقلیت افتاده و تا حدی در حال تقیه واقع و در خفیه و پنهانی اشتغال می ورزیدند.

از این روی است که برخی نسخه های کتب و رسائل حکمت و فلسفه و عرفان را در آن زمان ها به کلی بی نام و نشان می نوشتند و تنها خود ارباب فن آنها را می شناختند. از این گونه آثار، شمار بسیار دیده شده و همین امر حتی فهرست نویسان ماهر را برای شناخت آنها به زحمت و اشتباه انداخته است.

ص : ۲۶۴

امریا پیش از سده سیزدهم و در امتداد عصر و زمان دو محقق بزرگوار خوانساری و نظایرشان، تدریس و تعلیم علوم عقلی تا اواخر سده دوازدهم رایج بوده و از باب نمونه «حاشیه خفّری» و تعلیقات گوناگون آن، به خصوص تعلیقات مرحومین آقا جمال الدین و آخوند ملا عبدالرزاق جزو کتب درسی بوده است.

یک تن از مدرّسان بنام آن زمان آقا میرزا سید ابوالقاسم خاتونابادی (متوفی ۱۲۰۲: مکارم الاثار ۱: ش ۷۴) که از دانش آموختگان حوزه آخوند ملا اسماعیل خاجویی و آقا محمّد بیدآبادی است که سی سالی در مدرسه سلطانی چهارباغ به تدریس کتب حکمت اشتغال داشته، و مرحوم آیه الله آقا سید ابوالقاسم جعفر موسوی (۱۱۶۳ - ۱۲۴۰: مکارم ۴: ش ۵۶۶) نیای گرامی امام مجدّد صاحب «روضات الجنّات» - أعلى الله تعالی مقاماتهم - مدّتی نزد آن مرحوم، کتاب خفّری را با دو حاشیه یاد شده آن می خوانده، و همزمان به سال ۱۱۹۱ هر آن دو حاشیه را به خطّ شریف خود استنساخ نموده است، و آن نسخه کرامند را صاحب «کرام برره: ش ۱۰۹ و ۱۱۵» نزد آقا سید محمّد رضای تبریزی در نجف اشرف دیده اند.

همچنان که جناب سید بحرالعلوم (۱۱۵۵ - ۱۲۱۲) شیخ اجازه آقا سید ابوالقاسم جعفر یاد شده و شاگرد والد ماجد ایشان آیه الله حاج سید حسین مجتهد موسوی - قدس الله أسرارهم - نیز به مدّت چهار سال نزد آقا میرزا سید ابوالقاسم خاتونابادی حکمت و کلام خوانده و فقه و اصول و دیگر علوم شرعیّه را آن استاد از سید بحر فرامی گرفته است: «مکارم ۲: ش ۱۷۵».

بگذریم، استاد همایی، سپس در مقاله یاد شده (ص ۲۷) نوشته اند:

«باری، در حواشی نسخه چنان که گفته شد از «ملا محمّد اسماعیل اصفهانی» بسیار و از ملا علی نوری نیز چند موضع تعلیقاتی به عنوان «للاستاد» آورده و ظاهر این است

که کاتب نسخه که قطعاً از علما و فضلاى آن زمان بوده سبمت تلمذ و شاگردى نزد آن هر دو استاد داشته است و به طوری که در پیش گفته ام ملاً- محمّد اسماعیل را به دعای «رحمه الله» و نوری را به دعای «مدّ ظلّه» و «زید عمره» و «سلمه الله» و امثال آن یاد کرده است».

و (در صفحه ۲۸) نوشته اند: «از جمله افادات عالمانه کاتب که به خطّ خود پشت ورق اوّل نسخه نوشته بیان اشاراتی است که آقا جمال در حواشی خود مکرّر به کار برده است به این قرار: بعضی المحققین ملاً عبدالرزاق...».

اما این توضیح اشارات از افادات کاتب این نسخه نیست، بلکه - ظاهراً - از خود مرحوم جمال المحققین است، چه این حقیر چند نسخه از این کتاب شریف را که دیده ام، همه در سر آغاز، عین آن توضیحات را داشته اند.

بالاخره، استاد دو سه صفحه دیگر پیرامون فوائد مُستفاد از نسخه جای گفتگو و ملاً محمّد اسماعیل و حاج میرزا بدیع درب امامی، کاتب نسخه حاشیه شوارق - رحمهما الله - مطالبی نوشته اند که در «حاشیه شوارق الالهام» ش ۳۱۱ استفاده می کنیم، و نتیجه تحقیق خود را در صفحه ۳۱ این چنین بیان کرده اند:

«عقیده نگارنده: آنچه به ذهن نگارنده تقریب می شود این است که ملاً محمّد اسماعیل اصفهانی محشّی حواشی جمالیّه با ملاً اسماعیل واحدالعین صاحب حواشی شوارق یکی است و وفات ملاً اسماعیل در حدود ۱۲۴۳ هجری قمری، سه سال قبل از وفات آخوند ملاً علی نوری اتفاق افتاده است...».

در این باره نیز در «حاشیه شوارق الالهام» ش ۳۱۱ سخن خواهیم گفت، و مقاله یاد شده استاد همایی، سال ها بعد (۱۳۶۹ ش) در کتاب «مقالات ادبی» ایشان نیز به چاپ رسید.

(منطق _ عربی)

از: عماد بن یحیی بن علی فارسی «مقدمه این نسخه» یا عماد بن محمد بن یحیی بن علی فارسی «کشف الظنون».

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» و «قال الشارح» بر «حاشیه» میر سید شریف علی بن محمد جرجانی (متوفی ۸۱۶) معروف به «حاشیه کوچک» بر شرح قطب الدین محمد بن محمد رازی معروف به قطب تحتانی (متوفی ۷۶۶) که به نام «تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الرساله الشمسیه» برای غیاث الدین محمد بن خواجه رشید وزیر سلطان محمد خدابنده تألیف کرده است «کشف الظنون»، و «الرساله الشمسیه» متن مختصری است در علم منطق تألیف نجم الدین علی بن عمر، دبیران قزوینی معروف به کاتبی (متوفی ۶۷۵)، شاگرد خواجه نصیرالدین محمد طوسی قدس سره (متوفی ۶۷۲).

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و ظاهراً در قرن دهم استنساخ شده. تملک محمد مهدی بن محسن رضوی و مهر او «علی الله فی کلّ الامور توکلی، و بالخمس اصحاب الکساء توسّلی. عبده محمد مهدی بن محسن الرضوی» در صفحه آخر و روی برگ دوم هست.

«۲۶۴» نسخه دیگر

نسخه: مقدمه ندارد و بعد از بسمله، چنین آغاز می شود:

«قوله: و رتبه علی مقدمه و ثلاث مقالات، الخ. إعلم أنّ من دأب المصنّفین».

از آخر نیز ناقص است و تا به این عبارت: «و اعلم أنّ بین ما ذکر فی هذا المقام من بیان الأقسام».

حواشی متفرّق بر نسخه هست و نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. ظاهرًا در قرن یازدهم نوشته شده است.

«۲۶۵» حاشیه حاشیه شرح الشمسیه

(منطق _ عربی)

از: ملاّ قره داود، از شاگردان سعدالدین «کشف الظنون»، یا مولانا داود _ رحمه الله _ (چنانکه کاتب در پایان نسخه حاضر نوشته است).

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» و «قال الشارح» بر حاشیه میر سید شریف علی بن محمد جرجانی (متوفی ۸۱۶)، معروف به «حاشیه کوچک» که در شماره ۲۶۰ گذشت.

نسخه: یکی دوبرگ از اول ناقص است.

آغاز موجود: «و لا یخفی أنه لا یتعلّق کلمه علی بالترتیب بشیء من هذین المعنیین».

انجام: «ظاهرًا و صریحًا لا ضمناً، فهو لا یلائم المقام و یمکن أن یقال: أشار رحمه الله الی الجواب و الایراد بقوله فالاولی. تمت حاشیه الشرح الشمسیه لمولانا داود، رحمه الله».

کاتب: عبدالواحد بن ابوالقاسم حسینی مازندرانی. تاریخ ختم استنساخ: آخر ماه شعبان ۱۰۹۸.

«۲۶۶» حاشیه الحاشیه الخطائیّه علی الشرح المختصر لتلخیص المفتاح

(ادب _ عربی)

از: آخوند ملاّ عبدالله شاه آبادی یزدی، (متوفی ۹۸۱) علیه الرحمه.

کتاب: تعلیقه ای است بر حاشیه نظام الدین عثمان بن عبدالله خطائی حنفی معروف به

ص: ۲۶۸

مولانا زاده «حاشیه شرح تلخیص المفتاح. ش ۲۹۷» که به «حاشیه خطائی» مشهور شده و آن تعلیقه ای است بر «شرح مختصر» ملا سعدالدین تفتازانی (متوفی ۷۹۲) بر «تلخیص المفتاح» جلال الدین محمد قزوینی معروف به خطیب دمشق (متوفی ۷۳۹)، که در آن قسم سوم «مفتاح العلوم» سراج الدین ابویعقوب یوسف بن محمد سکاکی (متوفی ۶۲۶) را که در فنّ معانی و بیان است تلخیص نموده است.

تاریخ تألیف حاشیه مورد بحث در این نسخه، ۱۷ ذیحجه ۹۷۲ در شیراز در مدرسه صدریه منصوریه آمده است، لکن در مآخذ دیگر سال ۹۶۲ ذکر شده است.

کاتب: شفیع بن محمد الحسنی الحسینی الطبسی الگیلکی. تاریخ استنساخ: شب چهارشنبه ۱۵ صفر ۱۰۷۴.

آغاز نسخه ساقط شده و نام کتاب در نسخه به نظر نرسید.

«۲۶۷» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ تألیف محشی را ندارد. تاریخ استنساخ: روز یکشنبه سلخ محرم ۹۸۸.

آغاز: «بسم. حمداً لمن خلق الانسان و علمه اللیان، و شکرًا لمن أعلمه بدائع المعانی فی روائع التیان».

انجام: «أما فی تفسیر الأوّل الثانی أو فی تفسیر الثانی حتّی لا یفوت ذلک الحسن، هذا. و المرجو من اللّٰه تعالی حسن الخاتمه و صلاح العاقبه و صلّی اللّٰه علی محمّد و آله أجمعین».

«۲۶۸» حاشیه عدّه الأصول

(کلام _ عربی)

از: محمّدباقر بن غازی قزوینی: «کواکب منشره: ۹۲ _ ۹۳».

ص : ۲۶۹

کتاب: حاشیه ای است بر مبحث کلام «حاشیه عدّه الأصول. ش ۳۱۲» برادر مؤلف مولانا خلیل قزوینی علیهما الرحمه.

نسخه: به خط مرتضی بن مراد خان رودباری. تاریخ استنساخ: ۱۱۲۶. مهر: «الواثق بالله الغنی محمد مهدی الحسنی الحسینی» و «آئی عبدالله آتانی الکتاب» و «عبده محمد علی» و خط مرحوم آقای حاج میرزا سید محمدباقر توی سرکانی، در نسخه هست.

حاشیه الحفری: تعلیقات شرح تجرید الکلام. ش ۱۵۲

«۲۶۹» حاشیه الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه

(فقه - عربی)

از: شیخ جعفر بن عبدالله بن ابراهیم حویزی کمره ای اصفهانی، معروف به شیخ محمدجعفر قاضی علیه الرحمه.

نیای معظم - قدس الله سره الشریف - در کتاب «روضات الجنّات: ۱۵۰ چاپ سنگی دوم» فرموده اند که اصل آن جناب از حویزه و تولّدش - بدون آگاهی از تاریخ آن - در کمره و مسکنش اصفهان و مضجعش در نجف اشرف بوده است.

عمده تحصیلات عالیّه آن مرحوم در اصفهان و به خصوص نزد علامه بزرگ مرحوم آقا حسین محقق خوانساری (۱۰۱۶ - ۱۰۹۸) بوده و به دامادی آن جناب نیز نائل گردیده است. (۱)

ص : ۲۷۰

۱- ۱) شیخ محمد جعفر خود در کتاب ارزشمند «تحفه سلطانی: ۱۰۸، چاپ خاور ۱۳۳۹ ش» گوید: «و حقّ در مسأله حرکت آن است که استاد محقق و ربّانی مدقق - که مثلش در زمان فلاسفه تا به حال به هم نرسیده - آقا حسین - ادا الله فیض افاداته، و أفاض علی قبره سجال رحماته - در کتب خود تنقیح آن نموده و آن این است...». از این دو گونه دعاء نوشتن می توان گمان کرد که شیخ محمد جعفر اصل کتاب را در زمان حیات استاد تألیف کرده و همان است که نسخه هایش به نام «اصول دین» در «فهرستواره کتاب های فارسی ۶: ۷۳» ذکر شده و پس از سال ها و هنگام پذیرش منصب شیخ الاسلامی و درخواست شاه، مقدّمه بسیار ممتازی بر آن افزوده و به نام شاه «تحفه سلطانی» خوانده است. نسخه های آن نیز در همان «فهرستواره، ۶: ۹۶» مذکور است. امید که عالم محقق با استفاده از نسخه های گوناگون، این کتاب شریف را به چاپ شایسته ای برساند.

عالم جلیل میر عبدالحسین حسینی خاتونابادی (۱۰۳۹ _ ۱۱۰۵) در کتاب تاریخ «وقایع السنین: ۵۴۰» آورده است که دو ماهی پیش از وفات آقا حسین، شاه سلیمان صفوی (۱۰۵۴ _ ۱۰۷۷ _ ۱۱۰۵) علامه مجلسی (۱۰۳۷ _ ۱۱۱۰) را _ با التماس مکرر _ به شیخ الاسلامی آن سرزمین برین تعیین نمود، و نیز در همان سال:

«در روز پنجشنبه نوروز سنه ۱۰۹۸، شیخ فاضل عالم ألمعی یلمعی فطن سرآمد ارباب شعور و فطانت و سر کرده جامعیت علوم و فنون، شیخ جعفر کمره به تکلیف نواب اشرف... شاه سلیمان _ وفقه الله _ قاضی اصفهان شد. متّع الله المسلمین بفوائد قریحته الصّائبه و أخلاقه الزاکیه السّتیّه».

میر عبدالحسین به سال ۱۱۰۵ در گذشته و بازماند گانش پس از او، وقایع چندی را نوشته و به کتاب ملحق کردند. از جمله در «ص ۵۵۱» است که پس از یک سال و نیم از درگذشت علامه مجلسی (متوفی ۲۷ ماه رمضان ۱۱۱۰)، منصب شیخ الاسلامی هم _ از سوی شاه سلطان حسین بن شاه سلیمان _ به شیخ محمد جعفر قاضی تفویض شد.

و در «ص ۵۵۳» که هم از ملحقات وقایع است، گوید:

«در ماه جمادی الثانیه سنه یکهزار و یکصد و پانزده، محمود آقای ناظر به سفر حج بیت الله الحرام رفت و ضریح کاظمین را برده نصب نمود، در ماه شعبان المعظم و مشغول تعمیر کربلائی معلی شد... و در این سال فاضل مدقق صاحب فطرت عالیّه شیخ محمد جعفر کمره شیخ الاسلام اصفهان اراده حج نموده به اتفاق محمود آقا رفتند

و در کرمانشاه بیمار شد و در امام موسی « علیه السلام » چاق شد و باز در آنجا نکس کرده به کربلا رفت و از آنجا متوجه نجف اشرف شده و در دو فرسخی نجف اشرف به رحمت خدا رفت «رحمه الله»، و در نجف اشرف مدفون شده در حوالی مدفن علامه «ره». و در این سال آخوند ملا محمد سراب نیز رفت و مباشر تجهیز مرحمت پناه شیخ محمد جعفر او شده بود، و جمعی از اتباع شیخ مرحوم نیز فوت شدند در این سفر و صبیحه شیخ نیز فوت شده بود». (۱)

آخوند ملا محمد سراب _ علیه الرحمه _ صاحب کتاب «ضیاء القلوب» است.

بیفزاییم که عالم ادیب بارع در نثر و نظم شیخ محیی الدین بن حسین حویزی آل ابی جامع عاملی «مذکور در کواکب منتشره: ۷۱۶» که ساکن حویزه بوده و به اصفهان نیز سفر می کرده است، یک قصیده مانند بیست و هفت بیتی و ناتمام، در تودیع با شیخ محمد جعفر، زمانی که عازم سفر حج شد، سروده و در بیاض متفرقات خود نوشته و تاریخ آن را جمادای یکم ۱۱۱۵ گذارده است:

«و قلت أيضاً مودعاً لحضره علامه دهره و وحید عصره شیخ الاسلام و المسلمین الشیخ جعفر _ حرسه الله تعالی _ لما توجه
الی حج بیت الله الحرام و زیاره النبى و الأئمه

ص : ۲۷۲

۱- ۱) نسخه اصل تاریخ «وقایع السنین»، در تملک عالم جلیل مرحوم حاج سید آقا میرزای اصفهانی (متوفی ۱۳۱۲) بوده است و آن را در اختیار صاحب «مستدرک الوسائل» قرار داده و ایشان در چند جای خاتمه مستدرک از آن نقل کرده اند «مانند: صفحات ۵۳ و ۱۵۴ و ۲۰۱ و ۲۹۰ جلد بیستم چاپ مؤسسه آل البیت»، اما به اشتباه نام مؤلف را امیر محمد اسماعیل خاتونابادی نوشته و اصل و ملحقات را نیز از هم تمیز نداده اند. حاج سید آقا میرزای اصفهانی و حاج میرزا یحیای میرزا شفیع، دو تن دستیار دانشمند اصفهانی حاجی نوری بوده اند، که این دو بزرگوار هر چه توانسته اند در گردآوری منابع و مآخذ برای ایشان کوشش کرده اند. نسخه اصل وقایع در اواسط سده چهاردهم در ایران ظاهر شده و با تأسف بسیار، در آن دخل و تصرف گردیده و مجعولاتی بدان افزوده اند که به نسخه چاپی نیز راه یافته است.

— عليهم أفضل الصلوه و السلام — في جمادى الأولى سنة ١١١٥، و لم يتفق إتمامها، و قد بدالى عن ارسالها إليه — سلمه الله تعالى — و هي:

هِنَّ السَّالِمَاتِ يَا سَلِيمَ وَدَّعَهَا قَلْبِي السَّقِيمَ

تا آخر.

شیخ محیی الدین پس از آگاهی از درگذشت شیخ محمدجعفر قاضی، در ذیل آن ابیات این گونه نوشته است:

«و قد توفی — رحمه الله — فی هذا السفر، فی شهر شعبان (٢٣) من السنه ١١١٥».

پس، به موجب آنچه نقل کردیم دانسته شد که قاضی مرحوم در جمادای یکم (١١١٥) عزم سفر حجاز را از طریق عراق داشته و در جمادای دیگر به همراه کاروان محمود آقای ناظر از اصفهان خارج شده و پس از یکی دو ماه وارد شهر مقدس کاظمین شده و از آنجا به کربلای معلی مشرف گردیده و به سوی نجف اشرف رهسپار و در دو فرسنگی مانده به نجف، در بیست و سوم ماه شعبان المعظم ١١١٥، جان به جان آفرین سپرده و در نجف اشرف به خاک رفته است.

با این کیفیت، مقصد اصلی آن مرحوم که سفر حج بود حاصل نگردید، و ناگفته نگذاریم که تاریخ دقیق فوت شیخ محمد جعفر به صورتی که نقل کردیم تنها در نوشته مرحوم شیخ محیی الدین ضبط شده است.

این نیز ناگفته نماند که امام مجدد — طاب ثراه — در پایان شرح حال شیخ جعفر فرموده اند که از جمله شاگردان او سید فاضل... میرزا قوام الدین محمد سیفی قزوینی است که با او بسیار نزدیک بود تا آن که زمان شیخ به اجل محتوم سرآمد:

«و ذلک بأرض العراق — المحروسه — حین مراجعته من سفر الحجّ فی حدود سنه خمس عشره بعد مائه و ألف، فرثاه سیدنا المکرّم».

ص : ٢٧٣

سپس مرثیه طولانی سید سیفی _ علیه الرحمه _ را نقل فرموده اند.

صاحب «مستدرک الوسائل ۲۰: ۵۳» پس از نقل آنچه از ملحقات «وقایع السنین» گذشت، عبارت کتاب شریف «روضات» را آورده و گوید آن اشتباه است:

«اشتباه، فانه _ رحمه الله _ لم یوفق للحج، كما نصّ علیه الخاتون آبادی المعاصر له و كان یکتب الوقایع یومًا فیومًا».

اینک گوئیم که اولاً، در کلام خاتونابادی نصّ بر مدعا نیست و وقایع را هم آن چنان روز به روز نوشته و نسخه منحصر به فرد آن هم به دست مبارک امام مجدّد _ طاب مثواه _ نرسیده است.

ثانیاً، به نظر می رسد که مأخذ آن بزرگوار، سخن مرحوم سید عبدالله جزائری «متوفی ۱۱۷۳: کواکب منتهه: ۴۵۶» باشد که در «تذییل السّلافه»، ترجمه ش ۵، نسخه خطّ فرزندش سید بهاءالدین محمّد» در ذیل احوال امیر قوام الدین محمّد سیفی گوید:

«و من شعره فی مرثیه الشیخ جعفر القاضی لما توفی بالعراق عند قدومه من الحجّ، سنه خمس عشره بعد المائه و الألف: الدّهر یعنی الینا المجد و الکرّم»، تا آخر اشعار که در «روضات» آورده اند و صاحب «أعیان الشیعه: ج ۱۶ و ج ۱۷ مکرراً» و دیگران از آنجا اخذ کرده اند.

پس این سخن از «تذییل سلافه العصر» _ و احتمالاً ایضاً از خاتمه «معارج الأحکام» آقا میر سید حسین قزوینی _ بوده است.

بگذریم، اگر چه در این فهرست بنای نوشتن شرح حال محقق کمره ای نبود، لکن آنچه ذکر شد به نظر لازم آمد، و اکنون نیز دریغ است که به جانب ادبی _ نثر و نظم _ آن مرحوم که تالی منشآت گران سنگ استادشان محقق خوانساری است، اشاره نشود.

اصولاً، در سراسر عصر صفوی توجه به ادبیات که پایه و اساس فهم علوم معقول

و منقول به شمار می آید، کاملاً مشهود است.

از دفتر گزیده پرآوازه صمدیه «الفوائد الصمدیه» مرحوم شیخ بهاءالدین محمد عاملی (م ۱۰۳۰) و شروح آن گرفته تا کتاب «النهایه فی شرح الهدایه» مرحوم ملا محمد علی تونی خراسانی اصفهانی «مقاله راقم این فهرست، چاپ اصفهان، ۱۳۸۱ ش»، در این خلال، آثار ادبی بسیاری به نظم و نثر در دو زبان عربی و فارسی در دست است، و گوشه هایی از آن کوشش ها در «أمل الامل» و تکمله ها و «ریاض العلماء» و به خصوص در «سُیْلَافَه العَصْر» و «تذییل السُیْلَافَه» دیده می شود. و به این نکته نیز توجه دهیم که شاهان صفوی در راه مبارزه فرهنگی با زبان های دیگر _ به خصوص زبان ترکی _ کوشش فراوانی در نشر و توسعه زبان فارسی داشته و دانشیان را به تألیف و ترجمه در این زبان مادری همه گونه ترغیب و تشویق کرده اند.

پس، شگفت آور نیست که فقیه مجتهد قاضی شیخ الاسلام متورّع متشرّعی چون شیخ محمد جعفر کمره ای، در فنون نظم و نثر و ادب نیز دست توانا داشته باشد.

نمونه را در کتاب «بیان بدیع»^(۱) تألیف مُنیف دانشمند ادیب اصفهانی میرزا ابوطالب فندرسکی از شاگردان مقرب آقا حسین محقق خوانساری _ علیهما الرحمه _ می توان دید.

او نخستین شاهدهی که از دیگران در کتاب خود آورده از آن استاد است، گوید:

«و چنان که جناب زیده المجتهدین اعتضاد المله و الدین استاد البشر العقل الحادی عشر، استاد یم آقا حسین خونساری فرماید، رباعی...»: ص ۳۲.

او به تقریب، ده بار در مدح استاد سخن گفته و شواهدی از نظم و نثر او آورده است،

همچنان که بارها ابیاتی از جناب شیخ محمد جعفر به شاهد آورده و از او تجلیل

ص : ۲۷۵

---

۱ - ۱) بیان بدیع. میرزا ابوطالب فندرسکی. مقدمه، تصحیح و تحشیه سیده مریم روضاتیان _ حفظها الله _ دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، قم، ۱۳۸۱.

کرده است. همانند «ص ۱۳۱ تا ۱۳۸»:

«... چنان که فاضل کامل علامه شیخ محمد جعفر کمری در مدح استاد خویش اعنی استاد الدوران نحریر الزمان علام ذوفنون وارث حکمت ارسطو و افلاطون قدوه العالمین خاتم المجتهدین، استاد یم آقا حسین خونساری _ اَدام اللّٰه ظلّٰله _ گوید، بیت:

یا غزلاً لحظه للصارم القتال تال مُهجتی من حبّ هذا طرفک المکسال سال

«... چنان که فاضل کامل علامه شیخ محمد جعفر کمری در مدح استاد المجتهدین قدوه العالمین حضرت آقا حسین _ دام ظلّه _ گوید، شعر:

فخر أصناف الوری آقا حسین ذو التّقی الذی من کفّه بحرّ علی الأمجاد جاد

ذو العلی شمس الضحی بدر الدجی نجم الهدی کم فتی من غوره عن حندس الإلحاد حاد»

«... چنان که فاضل زمان و علامه دوران شیخ محمد جعفر کمری در مدح استاد خویش اعنی استاد المجتهدین رکن الملّه و الدین آقا حسین خونساری _ اَدام اللّٰه ظلّٰله _ گوید:

لوتری زبراً له عن مثله السّحار حار خلت ماء الخضر من مکنون ذی الأسفار فار

تمام این قصیده شگفت آور بیست و چهار بیتی را حجّه الحقّ حاج ملا هادی حکیم سبزواری (۱۲۱۲ _ ۱۲۸۹) _ اَعلی اللّٰه مقامه _ در کتاب شریف «الراح القراح: ۳۶۱ _

ص : ۲۷۶

۳۶۶(۱) هم به شاهد آورده و شرح کرده اند:

«و مثلها: قصیده عملها شیخ الاسلام جعفر الاصفهانی _ علی طرز الطنطرائی _ فی الحبر العلامه حاوی المعقول و المنقول
الفاضل الکامل آقا حسین الخوانساری، طاب ثراه و جعل الجتّه مثواه: یا غزلاً...».

مانا که مرحوم حاجی دفتری از اشعار و آثار قاضی را در دست داشته و چه بسا در اصفهان به دست آورده باشند، چه در
صنعت توریه _ از صنایع معنوی _ نیز تمام سروده بیست بیتی آن جناب را در «ص ۱۳۹ تا ۱۴۱» آورده و شرح کرده اند: و
قول شیخ الاسلام جعفر الاصفهانی...:

ضَلَّ سَبِيلَ الْهُدَى وَ بَانَ مَنْ مَثَلَ الْقَدِّ مِنْكَ بَأْنَا

و در باب تأکید المدح بما یشبه بالذم، نیز سه بیت بر سبیل شاهد آورده و شرح کرده اند: «و من الثانی قول شیخ الاسلام جعفر
الاصفهانی»: ص ۲۵۶.

و در صنعت جناس خطی از صنایع لفظیه «ص ۳۷۱ _ ۳۷۲»، دو فقره از نامه دوستانه شیخ محمّد جعفر قاضی را به جناب
آخوند ملا میرزای شیروانی (۱۰۳۳ _ ۱۰۹۸) داماد مولانا محمد تقی مجلسی و از شاگردان بارع آقا حسین خوانساری _ علیهم
الرحمه و الرضوان _ آورده و شرح کرده اند:

«و منها الفقرتان من رساله و دادِ بعثها الشيخ جعفر شيخ الاسلام الى الفاضل المدقق الشيرواني، و هي هذه: هدايا إخلاص لا
تفيدها يد الأبد إلا احكاماً...».

این بود آنچه درباره گوشه هایی از احوال و آثار مرحوم شیخ محمّد جعفر قاضی، صاحب «حاشیه الروضه البهیه»، در تاریخ
«آدینه ۲۷ ربیع یکم ۱۴۲۶» به نگارش

ص : ۲۷۷

۱- ۱) الراح القراح، تألیف الفیلسوف الکبیر... السبزواری، صححه و قدّم له و علّق علیه: مجید هادی زاده _ استاد فاضل، سلّمه
الله _ ، انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ۱۳۸۱.

در آوردیم، و اینک معرّفی کتاب و نسخه هایش:

کتاب: حاشیه معتبر مشهوری است بر «شرح اللمعه» شهید ثانی قدس سره، و در حواشی برخی نسخه های چاپ سنگی نیز موجود است.

نسخه: در حیات محشّی نوشته شده و علاوه بر حواشی شخص او، چند حاشیه نیز از «محبّی الدین، سلّمه الله» به خطّ کاتب در اوائل نسخه هست.

جای جای نسخه افتادگی داشته و به صورت اوراقی بوده تا این که «محّمّد حسین» آن را در دارالسلطنه تبریز خریداری و تا جایی که توانسته نواقص آن را به خطّ خود تکمیل کرده است. این شخص گویا آقا محمد حسین فرزند آقا محمد علی هزارجریبی فقیه بزرگ باشد.

آغاز و انجام: همانند نسخه دیگر است.

«۲۷۰» نسخه دیگر

نسخه: به خطّ محمّد بن ابوالقاسم موسوی، گویا در اصفهان. تاریخ استنساخ: یکشنبه غره ماه رجب ۱۲۶۴. اثر مقابله و تصحیح و حاشیه نویسی ندارد. همچنین نام کتاب و مصنّف ندارد، بلکه به خطّ، روی جلد نوشته اند: «حاشیه فی النحو».

آغاز: «بسم. نحمدک یا إلهی و نصلی علی نبیک الهادی و آله الهداه».

انجام: «و تعلق حقّ الملک یفید جمیع آثاره فلا بدّ من جعل الملک مشروطاً بأحد الأمرین، و الکلام بعدّ موضع نظر. قوله».

«۲۷۱» حاشیه الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة

(فقه _ عربی)

از: آقا جمال الدّین محمّد بن آقا حسین خونساری اصفهانی، صاحب «حاشیه حاشیه

ص : ۲۷۸

کتاب: تعلیقه ای است بر «شرح لمعه» شهید ثانی.

نسخه: تا کتاب الصلوه است و به خطّ محمد بن عبدالله، و تاریخ ختم کتابت: روز جمعه هشتم صفر ۱۲۰۶ در تبریز.

تملک و مُهر محمدعلی به تاریخ ۱۲۱۲ و تملک و مهر آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنّات» به تاریخ ۱۲۷۰ و یادداشتی از مرحوم آیه الله حاج سید محمد باقر بن حاج سید عبدالغفار توی سرکانی اصفهانی، در ظهر نسخه دیده می شود.

امام مجدّد صاحب روضات در ظهر نسخه مرقوم فرموده اند که «عدد ابیات کتاب بیست و شش هزار بیت و کسری است، و عمده شرح مرحوم آقا جمال همین مجلد است و تتمّه را که تقریباً دو ثلث این مجلد می شود به طریق اختصار نوشته است».

«۲۷۲» نسخه دیگر

نسخه: تمام است، لکن در اواسط آن مقداری افتادگی دارد. علامت تصحیح و مقابله ندارد.

در آخر مجلد اوّل مؤلف نام خود را «جمال الدین محمد بن حسین الخوانساری» و تاریخ ختم تألیف این مجلد را ماه رمضان ۱۱۰۴ قید کرده است.

کتاب تاریخ کتابت این جلد را پنجشنبه غره ماه رجب ۱۲۴۶ و نام خود را باقر بن محمد ابراهیم نجف آبادی نوشته است.

در پایان کتاب تاریخ ۲۳ ذی القعدة (سنه ثلاث و خمسين من المائه الثانيه بعد الالف) دیده می شود که یا کاتب نقل از نسخه ای کرده است که از روی آن نوشته و یا در ضبط تاریخ استنساخ خود اشتباه کرده است.

پس از پایان نسخه، چند برگ مقاله ای است در باب نذر که به این عبارت: «اعلم أنّ المعهود من النذر أن يكون متعلقاً بفعل» شروع و به این عبارت «فی توجیه رجب، فتأمل، انتهى» ختم می شود.

«۲۷۳» نسخه دیگر

نسخه: جلد نخست است تا کتاب صلوه.

تاریخ تألیف: «و كان ذلك في شهر رمضان المبارك سنة اربع و مائه بعد الألف». کاتب: محمّد صالح بن محمّد کاظم خاتونابادی.

ظهر نسخه، یادداشتی به خطّ محمّد صادق بن محمّد رضا الحسینی الخاتونابادی به خطّ خوش: «قد وقع شروع شرح اللمعه مع هذه الحاشیه فی خدمه الاستاد العالم الكامل المحقق المدقق الفاضل النحریر ملاً محمّد علی النوری المازندرانی، فی شهر محرّم الحرام ۱۲۲۹ مع جمع من الطّلاب، و کتبت هذه للتذکر... و انا... ابن محمد رضا محمد صادق الحسینی الخاتونابادی» مشاهده می شود.

«۲۷۴» نسخه دیگر

نسخه: از حاشیه مبحث اذان «شرح لمعه» است تا مقداری از کتاب زکوه.

آغاز: «قوله فی کتاب الصّلوه فی الفصل الثالث».

انجام: «و لا یشمل ما یشتریه أحد و الّما اختصّ الحکم».

بقیه ساقط شده است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. ظاهراً از آثار قرن ۱۲ _ ۱۳ می باشد.

(فقه — عربی)

از: میرزا محمد اصفهانی معروف به دیلماج علیه الرحمه.

در «ذریعه ۶: ش ۵۱۳» دو نسخه از حاشیه «میرزا محمد المعروف بالدیلماج و لذا یُعرف بحاشیه الدیلماج» را یاد کرده اند و این که برخی از حواشی در هامش نسخ چاپ سنگی هست. و در «روضه نضره: ۵۱۷» محمّد الدیلماج الاصفهانی را عنوان و فرموده اند که شاگردش عبدالوهاب اصفهانی «کتاب من لا یحضره الفقیه» شیخ صدوق را به سال ۱۰۸۶ در اصفهان با او مقابله کرده و نزدش فراگرفته است و او را «العالم العامل الفاضل الکامل جامع المعقول و المنقول المیرزا محمّد الدیباج» شناسانده است.

در اینجا از حاشیه مورد بحث — به علّت فراموشی — سخنی نگفته اند و ناشناس ماندن این عالم بزرگ نیز از جهت مفقود شدن حرف میم کتاب «ریاض العلماء» است. دیلماج یعنی مترجم.

کتاب: حاشیه ای است بسیار معتبر بر «شرح لمعه» شهید ثانی، از طهارت تا دیات.

نسخه: به خطّ شمس الدین علی بن استاد شاه قاسم فیروزآبادی قاینی. تاریخ کتابت: روز سه شنبه نهم جمادی الاولی (۱۰۹۲). در چند موضع تعلیقاتی به امضاء «موسی بن جعفر» دارد. ظهر برگ نخست نیز تملک همین شخص به عنوان «موسی بن جعفر بن احمد بن لطفعلی تبریزی» و مهر او و تملک و مهر علی نقی بن علی تبریزی و ادریس الموسوی الحسینی و «المهدیمن هدیت ۱۱۴۹» دیده می شود.

(فقه _ عربی)

از: مرحوم حاجی میرزا محمد معصوم بن میر محمد علی حسینی خاتون آبادی.

کتاب: در مقدمه به این شرح معرفی شده است: «بسم... امّا بعد، فبقول... محمد معصوم... هذه تعلیقه وجیزه علی الروضه البهیة... من تقریرات شیخنا و استادنا الامام العالم العلّامه قدوه المحققین و زبده المدققین المؤید بتأییدات الباری رفیع بن رفیع الجیلانی، لازالت آیام افادته... قوله... الظرف مستقر... الظرف المستقر ما كان متعلّقه عامّاً أي من أفعال العموم».

انجام: «قوله: للإطلاق أي لإطلاق كلام المصنّف «ره» و لو قال: لإطلاق المستند _ و هو أخبار کثیره _ لكان أولى، كما لا یخفی».

مولانا رفیع بن رفیع گیلانی مقیم اصفهان، عالم بزرگوار دارای تألیفات اصولی و فقهی معتبر، در «کرام برره: ش ۱۰۳۳» شرح حال دارد و درگذشتش را در حدود ۱۲۴۵ نوشته اند. امّا «المشهدی» در عنوانش اشتباه است و مشهدی رفیعی دیگری است که در «کواکب منتشره: ۲۸۳» ذکر شده است.

همچنین مطلبی که از «اللائلیء الثمینة» نقل فرموده اند، ربطی به این عالم بزرگوار ندارد. پس از «و له آثار جلیله هامه» تا «انتهی ملخص ما فی اللالیء» در سطر یکم (صفحه ۵۷۸) زائد و اشتباه است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن در زمان مرحوم آقا میر محمد معصوم در اواسط قرن ۱۳ نوشته شده است. آثار تصحیح و مقابله ندارد.

(فقه _ عربی)

از: یکی از دانشمندان سده دوازدهم.

کتاب: حاشیه مبسوط معتبری است بر کتاب المیراث شرح لمعه شهید ثانی قدس سره . و در آن از «الزهرات الذویة فی الروضه البهیة» که حاشیه مدوّنه بزرگی است بر شرح لمعه، از معاصر خود، علامه مرحوم مولانا شیخ علی شهیدی (۱۰۱۳ _ ۱۱۰۳)، مکرر نقل می کند، اما به عنوان حاشیه و تعلیقه:

«ثم ههنا دقیقه لفظیه قد أفادها بعض من عاصرناه من حفده الشارح فی تعلیقاته علی ذلك الشرح...».

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. در زمان مؤلف نوشته شده و تا اواسط نسخه حواشی بسیار از شخص مؤلف «منه، دام ظلّه» دارد.

آغاز: «بسم... استحقاق انسان، إلخ. فیہ أنّ المراد بالانسان فی الموضوعین إمّا الانسان بالفعل أو الأعمّ منه و من الانسان بالقوه...».

انجام ناتمام: «لموافقتها لمذهب بعض العامه. قوله: سواء كان الأبوان موجودان».

ظهر نسخه: «من مملکات أقلّ طلبه بدرالدین ابن نورالدین محمد الحسینی». سجع دو مهر بادامی: «عبده بدرالدین الحسینی ۱۱۳۲». ۱۳۶ برگ وزیری.

حاشیه الروضه البهیة: مخزن الأسرار الفقهیة

حاشیه الروضه البهیة: المناهج السویة

(فقه _ عربی)

از: مرحوم آخوند ملا محمد تقی بن حسینعلی هروی اصفهانی صاحب «الحدیقه النجفیّه. ش ۳۴۸».

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر کتاب «ریاض المسائل فی بیان أحكام الشرع بالدلائل» تألیف مرحوم آقا میر سید علی طباطبائی کربلائی (متوفی ۱۲۳۱).

نسخه: از آغاز کتاب طهارت است تا مبحث تغسیل و تکفین که به خواهش جمعی از طلباب که ریاض را در نزد شارح می خوانده اند تألیف کرده، چنان که خود در آخر این نسخه گفته، و هم گفته است: چون کلام بدینجا رسید دوست داشتم به این دو بیت خاتمه دهم:

ولایتی لأمیر النحل تکفینی عند الممات و تغسیلی و تکفینی

و طینتی عجت من قبل تکوینی فی حبّ حیدر، کیف النار تکوینی

و سپس گوید: فراغت حاصل شد از این تعلیقات در مشهد حسین بن علی علیهما السلام بر دست مؤلف در روز ۲۱ محرم ۱۲۸۹....

ناگفته نماند که در مقدمه نیز مؤلف گوید: «انّ هذا تعلیقه و جیزه علّقتها علی کتاب ریاض المسائل» که این کتاب را مؤلف به عنوان «تعلیقه» یاد کرده است.

نام کتاب نسخه معلوم نشد و پیداست در کربلا- نوشته شده در زمان مؤلف و به دست یکی از شاگردانش، چون در آغاز کتاب کاتب خود به حُمره چنین نوشته است:

«هذه تعلیقه علی الریاض لأستاذنا الأعظم و مولانا الأفخم زبده المحقّقین و قدوه المدقّقین الاخوند ملا محمد تقی الهروی».

ظاهراً نسخه به نظر مؤلف رسیده و چند جا در حاشیه احتمال دارد به خطّ خود مطالبی نوشته باشد.

«۲۷۹» حاشیه زبده الأصول

(اصول فقه _ عربی)

از: شیخ بهاءالدین محمد بن حسین عاملی اصفهانی _ علیهما الرحمه _ (متوفی ۱۰۳۰).

کتاب: حاشیه ای است که شیخ بر «زبده الاصول» تألیف خود نگاشته و چنان که در پایان این نسخه آمده در ۱۲ محرم ۱۰۱۸ از تبیض آن فراغت یافته است.

نسخه: به خطّ علی بن کربلای رضاقلی ابروانی. روز پنجشنبه ۱۶ ماه رجب ۱۲۳۹ در مدرسه جدّه کوچک اصفهان از استنساخ آن فراغت یافته است.

«۲۸۰» حاشیه شرایع الاسلام

(فقه _ عربی)

از: محقق کرکی شیخ علی بن حسین بن عبدالعالی _ علیهم الرحمه _ (متوفی ۹۴۰).

کتاب: حاشیه ای است بر «شرایع الاسلام، فی أحكام الحلال و الحرام» محقق حلی علیه الرحمه.

نسخه: از آغاز تا کتاب تجارت است. ختم کتابت: ماه صفر ۹۷۳. مقداری از اوّل نسخه ناقص بوده که مجتهد جلیل مرحوم آقای حاج میر سید علی چهارسوقی (نیای گرامی) آن را نوشته و تکمیل نموده اند. تملک و مهر آن مرحوم به تاریخ ۱۲۶۹، ظهر نسخه هست. تملک و مهر طاهر بن کربلایی محمدعلی سورکی در آخر نسخه دیده می شود.

نسخه دیگر در مجموعه شماره (...)

«۲۸۱» حاشیه شرایع الاسلام فی أحكام الحلال و الحرام

(فقه _ عربی)

از: نامعلوم، و ظاهراً از محققین قرن سیزدهم بوده است.

ص : ۲۸۵

نسخه: از شرح کتاب التجاره که یازدهمین کتاب شرایع است تا آخر کتاب العاریه که بیست و یکمین کتاب می باشد، و کاتب نام خود و تاریخ کتابت نسخه را ننوشته، تنها در چند موضع در حاشیه یادداشت کرده است که نسخه را از روی نسخه اصل و نسخه دیگر استنساخ نموده.

«۲۸۲» حاشیه شرح الاشارات

(فلسفه _ عربی)

از: مرحوم آقا حسین بن جمال الدین محمد، محقق خوانساری (متوفی ۱۰۹۸).

کتاب: چنان که خود در آخر قسم إلهی یعنی پایان کتاب اشاره کرده است، تعلیقه ای است بر کتاب «مشکلات الاشارات» که شرح خواجه نصیرالدین طوسی _ علیه الرحمه _ است بر کتاب «الاشارات و التنبیحات» شیخ الرئیس ابوعلی سینا و بر شرح شرح که ظاهراً مقصودش کتاب «المحاكمات بین شارحی الاشارات» قطب الدین رازی است و بر «حاشیه محقق شیرازی باغنوی» که مقصودش ملاً حبیب الله معروف به میرزاجان است. و این کتاب مشتمل است بر دو بخش طبیعیات و الهیات، و در «ذریعه ج ۶ ص ۱۱۱» تاریخ فراغت از تألیف آن را روز دوشنبه ۴ ماه شعبان ۱۰۷۱ ذکر کرده اند.

نسخه: نام کاتب ندارد و تاریخ ختم استنساخ: روز یکشنبه ۲۲ صفر ۱۱۰۴، و حواشی از فرزند مؤلف، آقا جمال الدین محمد خوانساری با رمز «جم، مد ظله العالی» و امثال این تعبیرات در نسخه هست.

تملک مرحوم میر محمد اسمعیل بن ابوالمحسن حسینی خاتونابادی، به تاریخ ۱۲۱۴ روی برگ اول نسخه نوشته شده.

آغاز نسخه: «بسم... قال المح [یعنی المحاکم] قد عرفت فیما سبق أنّ الاشارة، إلخ، أی الحكم».

ص : ۲۸۶

(نحو _ عربی)

از: شیخ حسن بن علی بن احمد شافعی ازهری، معروف به بدرالدین مدابغی (متوفی ۱۱۷۰).

مآخذ شرح حالش در «الأعلام ۲: ۲۰۵ - ۲۰۶» و «معجم کخاله ۳: ۲۴۸» مذکور است.

کتاب: حاشیه مدابغی است، بر «شرح نورالدین ابوالحسن علی بن محمد اشمونی، بر ألفیه ابن مالک»^(۱) و بسیار مهم، مبسوط و پر فائده.

نسخه: به خط مقبل بن حسن است که از حواشی نسخه شخص محشی، استخراج کرده و به هنگام اذان عصر روز پنجشنبه پایان (ختام) ماه رجب ۱۱۹۶، در صالحیه شام، از آن فراغت یافته است.

تملک ابراهیم البلاغی و علی آل سلیمان و مهر حجّه الاسلام شفتی «محمد باقر بن محمد نقی الموسوی» ظهر نسخه است.^(۲)

حاشیه شرح الایساغوجی: مجموعه ش (...)

(کلام _ عربی)

از: حبیب الله بن عبدالله دهلوی، مشهور به ملا میرزا جان باغنوی، صاحب «حاشیه

ص: ۲۸۷

۱- ۱) فی نشره «أخبار التراث العربی» التي يُصدرها معهد المخطوطات بجامعة الدول العربیه. العدد ۳۰. السنه الثانيه. القاهره. يوم الأحد «۹ / ۹ / ۱۳۹۲» ص ۸: «الأستاذ عبدالکریم الأسعد، من سوريا، و هو يُعدّ رساله ماجستير موضوعها «أبوالحسن الاشمونی و کتابه منهج السالك إلى ألفیه ابن مالک. و ذلك في کلیه الاداب بجامعة عين شمس تحت إشراف الدكتور رمضان عبدالنوّاب الاستاذ المساعد...».

۲- ۲) دور نیست که سید حجّه الاسلام _ أعلى الله مقامه _ در نگارش «حاشیه البهجه المرضیه» خود از این نسخه استفاده شایان فرموده باشد.

حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۵۹.

کتاب: حاشیه ای است بر مبحث جواهر و أعراض شرح ملاً علی قوشجی «ظ»، بر تجرید الکلام خواجه نصیرالدین طوسی اعلی الله مقامه.

آغاز: «قوله: فناسب ذلك. حاصل وجه المناسبه».

انجام: «علی أنّ الحركه و السكون مهمّ الكون دون الخبر».

نسخه: خطّ قوام الدین محمد. تاریخ پایان کتابت: شب هفتم محرم ۱۰۶۲.

تملک عمادالدین محمود حسینی و دو مهر او: «یا عماد من لا عماد له» و «یا الله المحمود...» و تملک و مهر «عبده ابوالحسن» که ظاهراً از مرحوم ملاً ابوالحسن شریف عاملی است، ظهر نسخه هست.

«۲۸۵» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: ۱۱۲۴.

مهر «محمّد باقر العلوم» و «لا- إله إلاّ الله الملك الحقّ المبین. محمّد باقر بن محمد تقی ۱۱۵۷» و «لا- إله إلاّ الله الملك الحقّ المبین. محمّد رضا» ظهر نسخه هست.

«۲۸۶» حاشیه شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: جلال الدین محمد بن أسعد دوانی، معروف به محقق دوانی (متوفی ۹۰۸).

کتاب: حاشیه ای است بر «شرح تجرید» ملاً علی فاضل قوشجی، که از هنگام نگارش آن تا این اواخر، یعنی در طول بیش از چهار قرن مورد اعتناء و استقبال و دست مایه طلاب فلسفه و کلام بوده و معروف است به «حاشیه قدیمه جلالیه»، و حاشیه بر آن در شماره های (۲۵۷) و (۲۵۸) گذشت.

ص: ۲۸۸

نسخه: به خط سلطان محمد حسینی دامغانی. پایان استنساخ: روز دوشنبه «یا دَوْم» ماه رمضان ۱۰۶۵، در مدرسه معصومه بلده طَبَّیه قم.

در دو برگ آخر، چند تحقیق علمی از محمد هادی بن معین الدین محمد آمده است. _ همان دانشمند ماهر متبخر مذکور در «روضه نضره: ۶۲۸ _ ۶۲۹» _ .

روی برگ یکم، چند تملک و یادداشت از خاندان بزرگ سادات خاتونابادی اصفهان دیده می شود از جمله مهر امیر عبدالواسع «عبد الواسع الحسینی ۱۱۴۷ ظ» و تاریخ شروع یکی از این خاندان در قرائت کتاب در روز شنبه هشتم شوال ۱۱۰۴، نیز تاریخ شروع دیگری به خواندن آن در اواخر ذیالحجه ۱۰۶۶، و تملیک میر محمد صالح امام جمعه (۱) نسخه را به فرزند ارجمندش میر محمد حسین، و مهر او «محمد صالح الحسینی ۱۰۹۰ ظ»، و تملک و مهر همو «العبد محمد حسین الحسینی...»، و تملک فرزند میر محمد حسین که نامش با گوشه هایی دیگر از تملکات در صحافی رفته است.

ایضاً: تملک نیای گرامی، آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات» و مهر ایشان «محمدباقر بن زین العابدین الموسوی» در همان جا هست.

اوائل نسخه دارای حواشی بسیاری است، از جمله چند حاشیه از «حمزه» که ظاهراً مقصود ملاً حمزه گیلانی فیلسوف حکیم بارع اواخر زمان صفویه است و شرح حالش به اجمال در «کواکب منتشره: ۲۲۸» دیده می شود.

ص : ۲۸۹

۱- ۱) در کنار خط آن مرحوم، امام مجدد نوشته اند: «هذا خط الأمير محمد صالح الخاتون آبادی زوج ابنه العلامة المجلسی «ره» و أبو أسباطه و كان امام الجمعة باصبهان». گوشه هایی درباره علماء اعلام سادات خاتونابادی در «کتاب دو گفتار» و «مقاله در احوال و آثار ملاً محمد علی تونی»، هر دو از این جانب یاد شده است.

«۲۸۷» نسخه دیگر

نسخه: از آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست.

حواشی از ملا میرزا و آقا حسین و آقا جمال خوانساریین _ علیهم الرحمه _ دارد.

ظهر نسخه تملک عمادالدین محمد حسینی، و مُهر «و إِنَّه فی أُمّ الکتاب لَدینا لَعَلَّی حَکیم» و تملک و مُهر والد ماجد نویسنده این فهرست «محمد هاشم بن جلال الدین الموسوی» دیده می شود.

«۲۸۸» نسخه دیگر

نسخه: از اول و آخر ناقص است و دارای حواشی بسیار از «منه، رحمه الله» و «آقا جمال، ره» و «عب، رحمه الله» و «ملا میرزا، رحمه الله» و «آقا، مدّ ظلّه» و غیره.

«۲۸۹» نسخه دیگر

نسخه: از آخر ناقص است. دارای حواشی «منه» و «صدرالدین دشتکی» و «میرزا جان» و غیره.

شرح حال دوانی در ظهر نسخه _ به اختصار _ از کتاب «سُلّم السّموات» نقل شده است.

نسخه از کتابخانه خاندان فیض کاشانی _ علیه الرحمه _ بوده، خطوط آنان در ظهر نسخه دیده می شود، و تملک میر علی بن حاجی محمد سلیم مهر و شنی. شرحی نیز به خط مرحوم آقا سید محمد مهدی نایب الصدر اصفهانی دارد، و در این اواخر از کتابخانه مرحوم آقا شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی _ علیه الرحمه _ بوده است.

«۲۹۰» نسخه دیگر

نسخه: از اوّل ناقص می باشد و در صفحه آخر، کاتب نام خود را محمّد قاسم بن ملاّ ابراهیم...، و تاریخ کتابت را سنه ۱۰۹۶ در مدرسه میرزا محمد شفیع اصفهان قید کرده است. حواشی متفرقه در سراسر نسخه هست.

آغاز نسخه: «بوجود آخر لم یناقض ذلک».

«۲۹۱» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز و انجام ناقص است، و دارای حواشی بسیار از «منه» و «آقا حسین» و «آقا جمال» و «ملاّ میرزا» و «ملاّ عبدالله» و «کمال الدین حسین لاری». از آثار سده یازدهم است.

«۲۹۲» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ استنساخ: روز پنجشنبه هشتم ماه رمضان ۱۰۶۷. حواشی «منه» و کمی از حواشی «جم» در حاشیه ها نوشته شده. و در آخر نسخه دو صفحه به عنوان «المطالب تنقسم إلى أمّهات» به نقل از «شرح القسطاس» به خط کاتب نوشته شده است.

در ذیل تاریخ استنساخ، مهری است که سجع آن «اللهم اجعلنی بحق النبی کاسمی معصوماً» می باشد.

«۲۹۳» نسخه دیگر حاشیه شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: جلال الدین محمّد بن اسعد دوانی صدیقی، معروف به محقق دوانی.

ص : ۲۹۱

کتاب: «حاشیه جدید» است بر «شرح تجرید الکلام» ملاً علی فاضل قوشجی، و مؤلف آن را به تقریبی در ردّ بر امیر صدرالدین محمد دشتکی (۸۲۸ _ ۹۰۳) نگاشته است، زیرا دشتکی پس از دیدن «حاشیه قدیمه جلالیه»، خود حاشیه ای بر «شرح تجرید» نگاشته و در آن بر دوانی بسیار خرده گیری کرده است. (۱)

دوانی در اواخر این شرح، مطلبی به فارسی از «شرح حکمت علائی» نقل کرده و گوید: «گمان می کنیم این شرح از شیخ عمر بن الخیام است».

نسخه: اول و آخر ندارد و از آثار آغاز سده یازدهم می نماید.

«۲۹۴» نسخه دیگر حاشیه شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: مولانا میرزا محمد بن حسن مدقق شیروانی اصفهانی (متوفی ۱۰۹۸) _ علیه الرحمه _ صاحب «حاشیه شرح مختصر المنتهی». ش ۳۰۴ و «شرح معالم الاصول. ش ۵۳۳»: «دو گفتار، روضاتی: ۲۸ و مواضع دیگر». نمونه خط آن مرحوم در «فهرست رضویّه ۵: روبروی ص ۴۳۲» دیده می شود.

کتاب: به شرحی که خود محشّی در مقدمه فرموده، حواشی است بر إلهیات «تجرید الکلام» خواجه نصیرالدین طوسی رحمه الله و بر «شرح جدید» که شرح علاءالدین علی قوشجی است و نیز توضیح مشکلات «حاشیه شمس الدین محمد بن احمد خفّری. ش ۱۵۲» بر شرح مزبور.

مؤلف در مقدمه، مدحی بلیغ از شاه سلیمان صفوی نموده و این کتاب را تحفه

ص: ۲۹۲

۱- ۱) دشتکی حاشیه جدید دوانی را نیز ردّی نگاشته است. شرح حال دشتکی و دوانی در «احیاء الدائر اشتراکی: ۲۱۸ _ ۲۲۲» آمده است، اما سخنان و آراء شخصی متصدّی تحقیق، به جای حاشیه، بر حسب معمول، متن را دچار انحراف از مقصد و مرام مصنّف بزرگوار کرده است.

حضرت او گردانیده است.

در مقدمه یا موضع دیگری از نسخه حاضره، مطلقاً نامی از ملا میرزای شیروانی نیست و حقیر از تطبیق آغاز نسخه با آنچه از سرآغاز نسخه کتابخانه مجلس در فهرست آن کتابخانه نقل شده است، دریافتم که این حاشیه از مرحوم شیروانی است. در ذریعه ۶: ش ۷۲۶، تاریخ تألیف را به نقل از یک نسخه، در «ماه رجب ۱۰۷۶» نوشته اند.

نسخه: شامل دو بخش است به دو خط. بخش اول از آغاز حاشیه است که به این عبارت شروع می شود:

«خیر ما یوشح به معاهد الکلام» تا شرح «قوله و انتفاعه بأن یقال انّ صفة العالم، ا.ه».

و خاتمه چنین است:

«أو بجوهر مجرد هو المبدع الأول له «تع» مما سبق تفصیله و كذلك ما سیجیء من حضور الاشياء بأعیانها. تمت».

بخش دوم به این عبارت شروع می شود:

«قال المص، قدس سره: و انتفاء القبح یدل علی صدقه. أقول: یمکن أن یكون مراده أن انتفاء القبح».

و به این عبارت خاتمه می یابد که پایان نسخه است:

«و هذه الأولویة ضروریة. هذا اخر كلام المص أطال الله عمره، و الحمد لله رب العالمین».

نام کاتب ها و تاریخ کتابت مطلقاً در نسخه نیست و ظاهراً، تماماً در زمان حیات محشی نوشته شده و مقصود از «المصنف، أطال الله عمره»، مولانا میرزای محشی است.

«۲۹۵» حاشیه شرح تلخیص المفتاح

(ادب _ عربی)

از: ابوطالب بن ابوالفتح الحسینی «مقدمه کتاب».

ص : ۲۹۳

در «احیاء الدائر: ۱۱۱» فرماید: «المیر ابوطالب بن المیر أبی الفتح الحسینی الشیرازی. له حاشیه علی شرح الجامی الموسوم بالفوائد الضیائیة، و نسخه الحاشیه موجوده فی «الرضویة»، تاریخ کتابتها (۱۰۰۸): «الذریعه ۶. رقم ۲۸۳». پایان.

ملا عبدالرحمن جامی متولد ۸۱۷، متوفی ۸۹۸ است. از این روی با در نظر گرفتن تاریخ کتابت (۱۰۰۸)، میر ابوطالب را در اعلام قرن دهم نوشته اند.

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر کتاب «مختصر المطول» که شرح مزجی دوّم و مختصر سعدالدین تفتازانی مسعود بن عمر (متوفی ۷۹۲) است بر «تلخیص المفتاح» خطیب دمشق جلال الدین محمد بن عبدالرحمن (متوفی ۷۳۹) که تلخیص قسم معانی بیان «مفتاح العلوم» سکاکی است و شاید نام این حاشیه «أشعه لامعه» باشد.

حاشیه بر شرح مزجی اول را به عنوان «حاشیه المطول» می نویسیم.

آغاز: «بسم. نحمدک اللهم علی تلخیص البیان... اما بعد فبقول... انّ هذه أشعه لامعه و أنوار ساطعه طالعه من مطالع شرح کذا الثانی لمختصر المعانی».

انجام موجود: «قوله: الفنّ الأوّل. اعلم أنّ الكتاب و أجزاءه يطلق علی المعانی السبعه المشهوره... فما ذکره الفاضل المحشّی هنا قاصر علی ما لا یخفی علی صاحب الطبع السّليم و الفهم المستقیم».

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و مطلب در وسط صفحه آخر، ناتمام مانده است. ظاهراً از آثار قرن یازدهم می باشد.

«۲۹۶» حاشیه شرح تلخیص المفتاح

(ادب _ عربی)

از: نامعلوم، و با مراجعه به «کشف الظنون» نیز شناخته نشد.

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر کتاب «مختصر المطول» تفتازانی (ش ۲۹۵).

ص : ۲۹۴

آغاز: «بسم. نحمدك اللهم على ما أعطيتنا من سواغ النعم و بوالغ الحكم».

انجام: «بل المتروك بالمتروك اليه فيق ترك المعين الى غير المعين او الخطاب».

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم استنساخ: شنبه ششم جمادای یکم ۱۲۴۶.

حاشیه شرح حکمه العین: مجموعه ش (...)

«۲۹۷» حاشیه شرح تلخیص المفتاح

(ادب _ عربی)

از: فاضل خطایی (یا _ خطائی)، عثمان بن عبدالله، نظام الدین حنفی، مولانا زاده.

آگاهی مستندی که از این فاضل دانشمند داریم معاصر بودن با میر سید شریف جرجانی حنفی متوفی به سال ۸۱۶ است، چنان که در اوائل حاشیه بر مطول «در نهمین صفحه نسخه خطی ما» گوید:

«الی ذلك أشار السيد _ سلمه الله _ في حواشي الكشاف» که این گونه دعاء، صریح در حالت زنده بودن میر سید شریف است.

دیگر، گفته کاتب چلبی (متوفی ۱۰۶۷) در «کشف الظنون ۱: ۴۷۶» است که همین کتاب مورد بحث را این گونه شناسانده است:

«و حاشیه مولانا نظام الدین عثمان الخطایی المتوفی سنه (۹۰۱) احدی و تسعمائه، و هی حاشیه لطیفه».

نیز در (ستون ۴۹۷) حاشیه دیگری از او بر کتاب «التلویح فی کشف حقائق التنقیح» باز از تفتازانی در اصول فقه را گوید:

«و حاشیه العلامه مولانا زاده عثمان الخطایی. ذکره حسن چلبی و نقل عنه» کذا. که از این دو موضع «کشف الظنون» معلوم می شود که این شخص:

ص : ۲۹۵

۱_ نامش عثمان است بدون ذکر نام پدر و شهرتش خطایی است و در هر دو موضع خطایی با دو یاء آخر الحروف است.

۲_ در موضع اول مولانا و در موضع دوم مولانا زاده است.

۳_ در موضع دوم لقب او را نظام الدین نوشته است.

۴_ در موضع نسخه، وفاتش را هم با رقم و هم با حروف، در نهصد و یکم دارد و این بسیار شگفت آور است، چه با معاصر بودنش با شریف جرجانی متوفی به سال هشتصد و شانزده سازش ندارد، مگر آن که بسی بیش از یکصد سال عمر کرده باشد یا این که تاریخ ۹۰۱ اشتباه باشد و مؤید این نظر، نقل حسن چلبی متوفی در هشتصد و هشتاد و شش از او است.

دو دیگر: اسماعیل پاشا در «هدیه العارفين ۱: ۶۵۶» گوید:

«الخطائی. عثمان بن عبدالله، نظام الدین الخطائی الحنفی المعروف بمولانا زاده المتوفی سنه (۹۰۱). له حاشیه علی التلویح للفتاوانی فی الاصول، حاشیه علی مختصر التفتاوانی لشرح التلخیص، حاشیه علی المطول فی المعانی و البیان».

کتابه در «معجم المؤلفین ۶: ۲۵۸-۲۵۹» همین سخنان را بی کم و بیش آورده است. پس در «هدیه العارفين» نام پدر و مذهب حنفی داشتن او را افزوده و «خطایی» را با همزه و یاء، «ئی» نوشته است.

ملائی دیگری از اهل سنت امیا شافعی مذهب در «الکواکب السائره» و از آنجا در «شذرات الذهب»، و از هر دو در «معجم المؤلفین ۱: ۳۱۰» به این صورت آمده است:

«احمد منلازاده. توفی فی حدود (۹۰۱). أحمد بن عثمان السمرقندی الخطابی الشافعی الشهير بمنلازاده شهاب الدین، عالم فقیه مقرئ، من تصانیفه کتاب جمع فیه من الهدایه و المحرر، شرح هدایه الحکمه، و شرح الشمسیه».

شیخ بزرگوار ما قدس سره در «الذریعه ۶: ۷۰»، آنجا که سخن از حاشیه جای گفتگو داشته اند، در حاشیه، بحثی مفصّل پیرامون نویسندگان فرموده و با این که چاپ قدیم «کشف الظنون» را در دست داشته و آنجا نیز «خطایی» با دو یاء بوده است، آن را نپذیرفته و آن شخصی را که در «شذرات الذهب» دیده اند _ به ظن قوی _ همان صاحب حاشیه مورد بحث و نسبتش را «خطایی» به باءِ دوّم حروف و منسوب به جدّش خطاب دانسته اند.

با توضیحاتی که نوشتیم این نظریّه را نمی توان پذیرفت، و اطاله سخن در این باب به ملاحظه همین حاشیه «ذریعه» بود، و الله المستعان.

کتاب: حاشیه ای است بر شرح مختصر تفتازانی بر «تلخیص المفتاح»، به «قوله».

نسخه: نام کاتب ندارد. پایان کتابت: ۲۹ محرم ۱۱۰۷. اندکی از حواشی مرحوم ملاّ عبدالله یزدی بر این کتاب _ که به شماره ۲۶۵ گذشت _ در کنار صفحات آمده است.

«۲۹۸» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب ندارد و تاریخ پایان کتابت: «یوم الخمیس» ماه صفر ۱۰۲۳. چند برگ از آغاز افتاده و اوائل نسخه دارای حواشی پراکنده ای است.

«۲۹۹» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب که خود از اهل فضل بوده ندارد، و از سده یازدهم یا دوازدهم است. حواشی بسیار از مرحوم ملاّ عبدالله یزدی دارد. همچنین حواشی دیگر از: جمال، کمال، خواجه، شاه علی، سلط، محمد هادی دام ظلّه، سیف، فصیح، رضی، چلبی، سید، حسین، ن، سع، عصام الدین، و دیگران.

ص: ۲۹۷

تملك محمدباقر بن آقا محمد و مهر او «یا امام محمد باقر» ظهر نسخه هست. و نیز تملك شخصی که سجع مهر او «حسین منی و انا من حسین» است.

روی برگ نسخه ابیاتی منسوب به امیرالمؤمنین _ سلام الله علیه _ و فوائد متفرقه چندی به خط کاتب نوشته شده است.

«۳۰۰» حاشیه شرح الشمسیه

(منطق _ عربی)

از: میر سید شریف محقق جرجانی علی بن محمد حسینی حنفی (متوفی ۸۱۶).

کتاب: حاشیه ای است به «قوله. أقول» بر کتاب «تحریر القواعد المنطقیه» تألیف قطب الدین محمد بن محمد رازی، معروف به ملا قطب تحنانی (متوفی ۷۶۶)، در شرح رساله «الشمسیه» در علم منطق تألیف نجم الدین عمر بن علی قزوینی معروف به کاتبی (متوفی ۶۷۵)، و در «کشف الظنون» گوید حاشیه میر سید شریف مذکور معروف است به «حاشیه کوچک»، و در «ذریعه» گوید که به طبع رسیده است.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ پایان استنساخ: ۱۰۱۳. حواشی متفرقه از محشیان این کتاب در حاشیه ها نوشته شده است.

«۳۰۱» حاشیه شرح مختصر المنتهی

(اصول فقه _ عربی)

از: میر سید شریف جرجانی علی بن محمد بن علی حسینی حنفی استرآبادی (متوفی ۸۱۶).

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر شرح قاضی عضدالدین عبدالرحمن بن احمد بن عبدالغفار ایجی شیرازی شافعی (متوفی ۷۵۶) بر کتاب «مختصر منتهی السؤل و الأمل فی علمی الأصول و الجدل» معروف به «مختصر الاصول»، که هم «مختصر» و هم

ص : ۲۹۸

«منتهی» هر دو تألیف ابو عمر و عثمان بن عمر بن ابی بکر مالکی معروف به ابن الحاجب (متوفی ۶۴۶)، و این حاشیه ای است در کمال توضیح و تحقیق و سید شریف از اول شرح قاضی عضد شروع کرده و تا آخر مبحث مقدمه واجب رسانیده است، فقط: «ذریعه: ۶ ص ۷۵ سطر ۲۶».

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم. قوله: الحمد لله. أردف التسميه بالتحميد في مفتاح الكلام اقتفاء لما ورد في الأخبار و اقتداءً بطريق الأخبار و أداءً لبعض حقوق...».

«قوله من لطف الله تعالى. يعني من لطف الله سبحانه بعباده إحداث الموضوعات اللغوية. فانه، أي فإن الله».

آغاز مبحث مبادی لغویّه: «بأن يصرح أهل اللغة باسمه ظ كقولهم هذا اللفظ مجاز او بحدّه كقولهم هذا اللفظ مستعمل في غير وضع أول على وجه يصح».

انجام: «و لا- يلزم إهمال حالها لأنها قد علمت ههنا و الله اعلم بالصواب. تم في منتصف شهر ذي الحجه الحرام سنه (۱۰۳۹)، حسب الاراده مخدمى أعزى فضيلت پناهی مولانا حسين شیرازی نوشته شد. العبد المذنب أقل خلق الله ابن محمد الخفری عبدالله، عفی عنهما».

تملك محمد علی بن محمد صادق مجلسی و محمد مهدی بن محمد حسین الحسینی و یادداشت های دیگر در اول و آخر نسخه هست.

«۳۰۲» حاشیه شرح مختصر المنتهی

(اصول فقه _ عربی)

از: ملا میرزا جان حبیب الله باغنوی شیرازی صاحب «حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۵۸».

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر شرح مختصر الأصول عضدی (ش ۳۰۱).

ص : ۲۹۹

آغاز: «قوله: من لطف الله تعالى إحداث الموضوعات اللغوية. هذا الكلام يدل بظاهره على أن الأصوات و الحروف مخلوقه له تعالى».

انجام: «لا يصير سبباً لأن نعمل به دون الآخر، فتأمل، فتأمل. تم بحمد الله و حسن توفيقه».

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، به قرائن در قرن یازدهم نوشته شده و تماماً به یک خط و اسلوب است. مهر محمد جواد الموسوی در آخر نسخه هست. از کتابخانه مرحوم آقا شیخ محمد رضا ابوالمجد اصفهانی.

«۳۰۳» نسخه دیگر

نسخه: به خط مولانا اسمعیل بن محمد حسین خاجویی (متوفی ۱۱۷۳) است و تا شرح «قوله: و أين أحدهما من الآخر»، به این جمله خاتمه یافته است که: «إذ سيجيء أن لا فرق بين العامّ المخصّص» و بقیه نوشته نشده است.

ظهر نسخه فقط تملک میر محمد اسمعیل بن ابوالمحسن الحسینی الخاتون آبادی در ماه رجب ۱۲۰۱ دیده می شود.

ناگفته نماند که مطلقاً هیچ نام و نشانی از مؤلف اصل و شارح و محشی و کاتب و امثال آن، در هیچ جای نسخه به نظر نرسید. این جانب تمام مشخصات فوق را از آگاهی های شخصی خود و تطبیق با نسخ و علائم خارجی ثبت و ضبط نمود و در آنچه نوشته شد جای هیچ گونه تردید و شبهه ای باقی نیست، و الحمد لله رب العالمین.

«۳۰۴» حاشیه شرح مختصر المنتهی

(اصول فقه _ عربی)

از: آخوند مولانا میرزای شیروانی (متوفی ۱۰۹۸)، صاحب «حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۹۴».

ص : ۳۰۰

کتاب: حاشیه ای است به «قولهُ» بر «شرح قاضی عضدایجی. ش ۳۰۱»، همان حاشیه ای که در «ذریعه ۶: ۱۲۹ ش ۶۹۶» آن را از یکی از علمای شیعه دانسته و گفته اند که شاید از آقا جمال خوانساری باشد. و در همان جا «ش ۷۰۸» گویا به پیروی از برخی نسخه ها، به اشتباه، حاشیه ملا میرزا جان باغنوی را به ملا میرزای شیروانی نسبت داده اند.

آغاز: «بسم. قوله: بأن یصرّح أهل اللّغه باسمه بأن یقول: هذا مجاز، أو بحده».

انجام موجود: «و ینافی العلیّه و ینحصر الفرق بین هذا الدلیل و الدلیل الثانی فی أنّه فی الأوّل».

نسخه: از آخر ناقص است و هیچ گونه امتیاز و مختصّاتی ندارد و در حواشی نیز چیزی نوشته نشده است.

در گوشه بالای روی برگ اول نوشته اند: «حاشیه ملا میرزا شروانی».

«۳۰۵» حاشیه شرح مختصر المنتهی

(اصول فقه _ عربی)

از: جمال الدین محمّد بن الحسین الخوانساری «خاتمه مؤلف»، معروف به آقا جمال _ علیه الرحمه _ ، صاحب «حاشیه حاشیه تجرید الکلام. ش ۲۶۲».

کتاب: حاشیه ای است به «قولهُ» بر «شرح [حاشیه. ظ] میر سید شریف جرجانی حنفی متوفی ۸۱۶» بر «شرح مختصر ابن الحاجب. ش ۳۰۱». و این حاشیه مرحوم آقا جمال در چندین مجلد است.

نسخه: به موجب شماره اوراق که در برخی از صفحات گذارده اند، هفتاد و هشت برگ از اوّل آن ناقص است.

آغاز موجود: «قطع النظر عن حصول المعارض الأقوی».

ص : ۳۰۱

انجام: «قول الشارح: قالوا ثانياً لو صحَّ، إلخ. أنت خبير... كما لا يخفى. هذا ما تيسر لنا من الكلام فيما يتعلق بالأحكام، و الحمد... و لقد تمَّ بيد مؤلِّفه الفقير... جمال الدين محمد بن الحسين الخوانساری، عفی عنهما، فی أواخر شهر رجب المرجب سنة سبعین (كذا) بعد الألف...».

تاریخ پایان استنساخ: روز یکشنبه ۲۶ جمادای یکم ۱۱۱۸. نام کاتب ندارد.

آقا جمال، در این مجلّد از خالوی خود «مولانا محمدباقر سبزواری» و پدر خود «آقا حسین خوانساری» در چند موضع نقل کرده و در آن تاریخ، هر دو بزرگوار زنده بوده اند. حواشی مؤلّف در سراسر نسخه به خطّ کاتب نوشته شده است.

«۳۰۶» نسخه دیگر

نسخه: از مبحث ادلّه شرعیّه «من قول المصنّف، قال: مسئله: الأدلّه الشرعیّه: الكتاب و السنّه و الاجماع و القیاس»، تا ابتدای مبحث اجماع.

آغاز: «قال الشارح: لأنّ الدلیل وحیّ أو غیره. قال فی النّهایه».

انجام: «فلا یكون فیهِ تعارض أصلاً فلا یلزم نسخ، فتأمّل. و یتلوه مبحث الاجماع».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. از آثار سده ۱۳ است.

«۳۰۷» حاشیه شرح مختصر المنتهی

(اصول فقه _ عربی)

از: سعدالدین مسعود بن عمر تفتازانی هروی، معروف به ملا سعد.

کتاب: حاشیه مبسوطی است به «قولُه» بر شرح عضدالدین عبدالرحمن ایجی (ش ۳۰۱)، و در «فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، جلد ششم» به عنوان «شرح الشرح محقق تفتازانی» (۷۲۲ _ ۷۹۲)، معرّفی شده است.

ص: ۳۰۲

آغاز: «الحمد لله الذي وفقنا للوصول إلى منتهى أصول الشريعة الغراء، و شرح صدورنا بنور الإهداء إلى سلوك محبتها البيضاء».

انجام: «سهل الاطلاع على الترجيح على ما فيه جهة واحده لا جهات على ما فيه جهتان. الى غير ذلك من التفاصيل. و هذا معنى قوله. و فيما ذكر ارشاد لذلك. و الله الهادي الى سبيل الرشاد. و هو حسبي و نعم الوكيل».

نسخه: به خط محمد بن علي بن حسن بن حسين الـرلدي (كذا) الاصفهاني است که در ۱۹ ربیع یکم ۸۸۸، در دارالملک شیراز نوشته است. اوائل نسخه صحافی و تعمیر شده است.

«۳۰۸» نسخه دیگر

نسخه: به خط أيوب بن قطلوبک حنفی. تاریخ پایان استنساخ: ۲۷ جمادای یکم ۷۹۷ در جوار مدرسه صرغتمشیه قاهره.

تملك عماد [جمال] الدين محمّد بن حسن بن اسحق حسینی و عماد بن سید غلامعلی حسینی و تملك و مهر «عبد محمد جعفر بن غلامعلی» و تملك محمّد باقر توی سرکانی در اصفهان در ۲۵ ذی القعدة ۱۲۳۵ و مهر نیای بزرگوار، آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین حفید امام مجدد صاحب الروضات _ أعلى الله مقامهما _ در ظهر نسخه هست.

توضیح: بیست برگ از آغاز نسخه به خطی مُغایر خط بقیه نسخه است، و در بالای برگ چهل و یکم نوشته اند: «نصف کمتر از این موضع افتاده است»، و گویا این سخن درست است، چون کاتب اصل در گوشه بالای نخستین برگ هر جزوه «کراسه» شماره پیاپی جزوه را نوشته و در این موضع شماره «۱۱» گذارده که معلوم می شود پیش از آن،

ده جزوه بوده است، و هر جزوه دارای ده برگ، و جمعاً نسخه در اصل دارای «۲۱ جزوه» بوده که شماره گذاری شده است. در حال حاضر نسخه دارای «۱۲۸ برگ» می باشد.

«۳۰۹» حاشیه شرح مطالع الأنوار

(منطق _ عربی)

از: علی بن محمد بن علی حسنی حسینی حنفی، معروف به میر سید شریف جرجانی (متوفی ۸۱۶).

کتاب: حاشیه است بر «لوامع الأسرار» که شرح قطب الدین محمد بن محمد رازی شافعی (متوفی ۷۶۶) است، بر «مطالع الأنوار» قاضی سراج الدین محمود ارموی (متوفی ۶۸۹)، و در هامش شرح مطالع چاپ شده است.

نسخه: به خط محمد مؤمن گنابادی. تاریخ پایان استنساخ: غره ذی الحجه ۱۰۱۳. ظهر نسخه تملک محمد رضا بن بابا میر القمی الحسینی و علی نقی بن علی، دیده می شود.

«۳۱۰» حاشیه الشفاء

(حکمت _ عربی)

از: مرحوم آخوند ملا محمدباقر بن محمد مؤمن سبزواری خراسانی (متوفی ۱۰۹۰).

کتاب: تعلیقه ای است بر قسم حکمت الآهی کتاب الشفاء شیخ الرئيس ابو علی سینا.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و ظاهراً در زمان حیات محشی استنساخ شده و شاید برخی اضافات در حاشیه ها به خط خود ایشان باشد. چند حاشیه به امضاء «ظ. ه.» و غیره دارد.

آغاز: «بسم. الحمد لله رب العالمین... اما بعد فان کتاب الإلهیات من الشفاء مما قد

ص: ۳۰۴

کثرت مراجعه المحصلین الیه».

انجام: «و کلّ جزء من أجزاء النظام له غايه و المرجع أخيراً الى العنايه الأولى و رجع إلى نفس الذات الأحديّه».

روی برگ اوّل، تملّک «ابوالقاسم الحسينی الخاتون آبادی» نوشته شده.

«۳۱۱» حاشیه شوارق الإلهام فی شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: آخوند ملاّ محمّد اسماعیل فرزند آخوند ملاّ سمیع یا محمّد سمیع اصفهانی، معروف به ملاّ اسماعیل واحدالعین علیه الرحمه.

از گزارش زندگانی این حکیم محقق مدقق استاد بارع، جز اندکی آگاهی _ آن هم در حدّ وصف علم و کمال او _ در دست نیست. بلکه اشتباهاتی هم به وجود آمده است.

در جلد ششم الذریعه «ش ۷۸۱» که حاشیه جای گفتگو، و «ش ۶۵» که حاشیه أسفار بی ذکر مأخذ، و در جلد سیزدهم «ش ۱۳۷۴» که «شرح العرشیه»، هر سه را از حکیم استاد شناسانده و در «کرام برره: ۱۴۰» که عنوانش کرده اند، وفاتش را در هر چهار جا به سال ۱۲۷۷ نوشته اند، و برای تعیین این تاریخ هیچ مأخذی نیاورده اند و منشأ آن دانسته نیست.

مرحوم معلّم در «مکارم الآثار ۶: ش ۱۳۵۳» و این حقیر در شرح «روضات الجنّات ۱: ۲۱۷» به استناد آن قول ناشناخته، همان تاریخ ۱۲۷۷ را نوشته ایم.

لکن، اولاً در نسخه کتاب جای گفتگو که به خطّ عالم مؤتمن جلیل القدری است، همه جا _ در حواشی _ برای مصنّف طلب رحمت و مغفرت شده، از جمله به این لفظ: «منه، اعلى الله سبحانه مقامه فى عُرفات الجنان»، و تاریخ کتابت نسخه ۱۲۷۲ می باشد.

ص: ۳۰۵

یعنی پنج سال پیش از تاریخ ذریعه و کرام.

و ثانیاً، نسخه ای از «حاشیه حاشیه الخفّری علی شرح التجرید» در شماره (۲۶۱) شناسانیدیم که پایان کتابت آن در پنجشنبه غُره ماه رمضان المبارک ۱۲۴۵ است و در حواشی آن از اوّل تا آخر، به خطّ کاتب متن _ که او نیز عالم مؤتمنی بوده _ حاشیه هایی است با توفیق «محمّد اسمعیل الاصفهانی، ره» و «محمد اسمعیل، ره» و «للاستاد محمّد اسمعیل، ره» و در همه جا «ره» که مخفّف «رحمه الله» باشد آورده، و این می رساند که آخوند ملا اسماعیل در ۱۲۴۵ حیات نداشته است.

بیافزاییم که در حواشی آن نسخه حاشیه های بسیار نیز با همان خطّ و ربط از جناب آخوند ملا علی بن جمشید نوری مازندرانی اصفهانی _ متوفای شب آدینه بیست و سوم ماه رجب ۱۲۴۶ _ دارد که همه جا پس از نام ایشان، «زید عمره» و «مدّ ظلّه» و نظیر این دعاها نوشته است.

در ضمن، باید گفت که شواهد چند گویای آن است که در این دو اثر، ملا محمّد اسماعیل دیگری متصوّر نیست، و باید حواشی جمالیّه را از آن همین محشی شوارق جای گفتگو دانست.

از جمله شواهد مهمّ این که مرحوم آقا میرزا محمّد بن سلیمان تنکابنی (متولّد ۱۲۳۴ یا ۱۲۳۵)، (۱) در احوال شریف العلماء ساکن کربلای معلی، متوفی به بیماری طاعون همگانی کربلا در روز ۲۴ ذی قعدة ۱۲۴۶ _ یعنی همان سال فوت آخوند ملا علی نوری در اصفهان _ در کتاب «قصص العلماء: ص ۹۷ _ ۹۸، چاپ یکم سنگی

ص : ۳۰۶

۱- ۱) به تعبیر خود آن مرحوم در ص ۶۶: «و مولد این فقیر در سنه ۱۲۳۴ یا هزار و دویست و سی و پنج بود». و در همان جا گوید: «و والد ماجد در عربیت بسیار مسلط شد، و در نزد آخوند ملا علی نوری مدّت بیست و دو سال تلمذ نمود و کتب ملا صدری را در نزد او دید».

تهران، ۱۲۹۶، بی شماره صفحه» گوید:

«و از جمله تلامذه شریف العلماء آخوند ملا اسماعیل یزدی بود... و در آن عهد دو ملا اسماعیل وحید عصر بودند: یکی ملا اسماعیل واحدالعین اصفهانی که از شاگردان آخوند ملا علی نوری بوده، در حکمت، مسلم عصر، و او را بر «شوارق» حواشی است، و دیگر ملا اسماعیل یزدی...»، انتهى.

امّا این وحید عصر یزدی در کربلا جانشین مرحوم شریف العلماء است در علم اصول فقه، گذشته از این که هیچ گونه اثر مکتوبی از او معرّفی نشده است.

مقصود این است که «محمد اسماعیل الاصفهانی» در نیمه نخست سده سیزدهم، جز همین صاحب «حاشیه شوارق الالهام» شخص دیگری یافت نشد.

در جای دیگری از کتاب «قصص» که نام حکیم بزرگوار اصفهان آمده است در ضمن شرح حال حاجی ملا محمد تقی برغانی شهید ثالث _ اعلی الله مقامه _ است که در باب مرحوم شیخ احمد احسائی معروف (ص ۳۶) گوید:

«وقتی شیخ به اصفهان رفت ملا اسماعیل واحدالعین _ که از تلامذه آخوند ملا علی بوده _ به مجلس شیخ رفت و در مسئله علم، میان او و شیخ صحبت شد، و ملا اسماعیل بر او غالب بود. و ملا اسماعیل ارشد تلامذه آخوند ملا علی بوده و او را حواشی بر کتاب شوارق است.»

شگفتا که با این اوصاف، و نیز ادّعی شاگردی پدرش مرحوم ملا سلیمان طیب نزد آخوند ملا علی به مدّت بیست و دو سال، که مستلزم حشر و نشر داشتن او با جناب ملا اسماعیل است، دیگر هیچ مطلبی راجع به حکیم در «قصص» نیاورده است.

شگفتاورتر این که نام هیچ استادی جز آخوند ملا علی و نام هیچ شاگردی برای

حکیم، جز مرحوم حاجی ملا هادی سبزواری «در گذشته ۲۸ حجه ۱۲۸۹: مکارم ۲: ش ۱۹۱» در مآخذ دیده نمی شود، هم چنان که در آثار موجود خود حکیم نیز نام استادی به میان نیامده است.

اما حاجی در گزارش موجزی که از «کیفیت تحصیل خود و...» نوشته، به صراحت فرماید:

«قرب به هشت سال در اصفهان ماندیم... پنج سال حکمت دیدم خدمت زبده الحکماء الإلهیین فخرالمحققین و بدرالعالمین و العالمین و المتخلّقین بأخلاق الروحانیین بل بأخلاق الله جناب حقائق آگاه آخوند ملا اسماعیل اصفهانی _ قدس سره الشریف _ و چون آخوند ملا اسماعیل مرحوم شدند دو سه سالی بالاختصاص خدمت جناب حکیم متأله استاد الكل المحقق الفائق و النور الشارق آخوند ملا علی النوری، قدس الله نفسه و طیب رمله، حکمت دیدم»: «مجله یادگار، س ۱، ش ۳»، «مکارم الآثار، سال ۱۲۱۲، ۲: ش ۱۹۱».

با این که مرحوم حاجی در آغاز همین گزارش فرموده است که تا پایان یازده سالگی خود «عشره کامله» در سبزواری بوده و ده سال هم «عشره کامله» در مشهد مقدس رضوی به سر برده و سپس آهنگ اصفهان کرده است، اما تاریخ تولد _ و نیز تاریخ دیگری _ در این گزارش ننوشته، و مشهور در سال تولد ایشان یک هزار و دویست و دوازده است، لکن مرحوم فرصت شیرازی (۱۲۷۱ _ ۱۳۳۹) در مقدمه ای که بر دیوان اشعار حاجی نوشته گوید: «بعضی تولد او را در سال ۱۲۰۲ گفته اند»: «مکارم: ۴۵۱».

با این اوصاف نمی توان تاریخ فوت مرحوم ملا اسماعیل حکیم اصفهانی را _ و لو به تقریب _ از گزارش حاجی سبزواری هم به دست آورد. افزون بر این که مرحوم آقای

تنکابنی سال عمر حاجی را تا نود و پنج سال و بیشتر هم افزایش داده است! در صورتی که اگر تولّد، ۱۲۱۲ باشد، مدّت عمر هفتاد و هشت و اگر ۱۲۰۲ باشد هشتاد و هشت سال می شود.

آقای تنکابنی در «قصص: ۴۳، همان چاپ سنگی نخست» مطالبی درباره حاجی سبزواری و بزرگواری و کرامات او و سپس دیدار خود با آن جناب نوشته که آغازش چنین است:

«و این فقیر مؤلف کتاب در سالی که به سفر خراسان می رفتم چون به سبزواری رسیدم مسائلی چند از کلام و حکمت و تفسیر در رساله جمع نمودم و آنها اشکالات عویصه بود و خدمت حاجی ملاً هادی سبزواری دادم که از معاریف حکمای زمان و از تلامذه آخوند ملاً علی نوری بوده و نود و پنج سال از عمر او می گذشت...».

بقیه مطالب و به خصوص شرح دیدارش با جناب حاجی بسیار خواندنی و شگفتاور است، اما تاریخ آن سفر و آن دیدار معلوم نشد.

در اینجا باز یادآور شویم که موضوع شاگردی حکیم نزد استاد نوری و ارشد تلامیذ بودن را تنها در کتاب «قصص» می بینیم، والا چگونگی تحصیلات حکیم جز همان دو کلمه به کلی مجهول است، همان گونه که از تاریخ تولّد و مولد و منشأ و دیگر خصوصیات زندگی و وفات و مدفن و اقرباء و ارحام حکیم هیچ گونه آگاهی در دست نیست، و ما تنها مأخذ معتبری که در بیان اوصاف علمی و کمالات عالیه حکیم داریم همان گواهی بلندی است که مرحوم حاجی سبزواری درباره آن بزرگوار با الفاظ شامخه اظهار داشته و اعلی ترین پایگاه ترقّی و تعالی انسانی را می رساند: زبده الحکماء الإلهیین... تا آخر.

درباره «مکارم الاثار» چنان که پیشتر گفتیم، جناب معلّم _ علیه الرحمه _ تنها به استناد «ذریعه»، حکیم را در سال (۱۲۷۷ ق، ۱۲۴۰ ش) عنوان فرموده و چند سطر به تلفیق از آن کتاب و «قصص» آورده و به نسخه «حاشیه شوارق» جای گفتگوی ما نیز اشاره نموده اند: «جلد ششم. ش ۱۳۵۳»، و ما آنجا در پاورقی (ص ۲۱۵۲) نوشتیم که:

«در (ج ۴ ص ۱۲۶۶) تصویر قطعه «بتا هلاک شود دوست در محبت دوست» به خط درویش چاپ شد که کاتب در ذیل آن چنین نوشته است: «بنا بخواش دوست گرامی علامی آخوند ملا محمد سمیع حفظه الله تعالی در صدد تحریر و تسطیر این چند کلمه برآمد بتاريخ ۱۱۸۹» راقم این سطور احتمال می دهد که آن شخص همین ملا محمد سمیع پدر واحدالعین باشد، و الله العالم. م.»

اما روضات الجنّات، اگر چه نامی از حکیم اصفهانی در آن کتاب شریف نیامده است، اما در حاشیه شرح حال مرحوم شیخ احمد بن زین الدین احسائی (جلد اول، چاپ اصفهان، ۱۳۸۲ ق، ش ۲۲) سخنی بدین گونه نوشتیم:

«و اول من تعرّض لنقض کلماته و ردّ اقواله فی المعقول هو الفيلسوف البارع الحكيم الملا محمد اسمعيل بن محمد سمیع الاصفهانی المعروف بواحد العين...».

و چنان که گذشت مرحوم تنکابنی نوشته اند هنگامی که شیخ به اصفهان وارد شد ملا اسماعیل به مجلسش رفت و در مسئله علم صحبت کردند و ملا اسماعیل بر او غالب بود.

تاریخ ورود شیخ احمد از یزد به اصفهان _ چنان که از «فهرست کتب مشایخ ۱: ۲۱۰ _ ۲۱۱» مستفاد می شود _ در نیمه نخست سال یکهزار و دویست و بیست و نه (۱۲۲۹) بوده و چهل روز در این شهر اقامت داشته و سپس به طرف کرمانشاه رهسپار و در دوّم ماه رجب همان سال وارد کرمانشاه شده است.

ناگفته نگذاریم که شیخ احمد اجازه روایتی مبسوطی به درخواست جناب حاجی محمد ابراهیم کرباسی (متولد ۱۱۸۰ متوفی ۱۲۶۱) برای ایشان نوشته و تاریخ آن «شب ۲۵ ذی‌قعدة ۱۲۲۹» می‌باشد. پس باید گفت استجازه در اصفهان و نوشتن اجازه در کرمانشاه بوده است. این اجازه را مرحوم معلّم حبیب آبادی از روی نسخه اصل آن در بیست و پنج صفحه استنساخ نموده و در «امالی» خود نهاده و به چندین اشتباه تاریخی آن در حاشیه تذکر داده است.

به هر حال، حضور چهل روزه شیخ در اصفهان را _ بدون ذکر تاریخ _ حاج سید کاظم بن قاسم رشتی شاگرد بنام و مصاحب علی‌الدوام شیخ که خود در این سفر حضور داشته است، در کتاب «دلیل‌المتحیرین، نگاشته سال ۱۲۵۸» به زیبایی وصف نموده و به موضع علماء اصفهان با شیخ سخن گفته و اسماء و اوصاف شریفه نه نفر از بزرگان علماء و از جمله حکیم اصفهانی را به قلم آورده است، اگر چه درباره مباحثه حکیم و شیخ سخنی گفته، بل، حکیم را به کمترین وصفش یاد کرده است، و باید در نظر داشت که شیخ احمد در آن هنگام با زبان و زبّی و لهجه خاصّ عربی شیوا و ممتاز و کوله باری از علم و دانش والای مخصوص و ادبیّات قویّ غنیّ و جاه و جلال زاهدانه عارفانه، با التزام به اظهار نوافل و رواتب و اوراد و اذکار و امثال این تعینات و قیود، شرح کبیر جامعه کبیره به دست؛ در این شهر ظاهر شده است.

باری، عبارت «دلیل‌المتحیرین. برگ سیزدهم نسخه خطّی» چنین است:

«فلّیّا خرج و وصل الی اصفهان و کنت بخدمته الشریفه تلقّاه أهل اصفهان لا سیّما علماؤهم و حکّامهم و أعیانهم بأحسن ملقی... و بلده اصفهان إذ ذاک الزمان _ کهذا الزمان _ صرّه ایران مجمع العلماء الفحول و معدن فضلاء المعقول و المنقول و فی ذلک

الزمان روضه العلم مخضره و سوق المعرفه و الفضل عامره، و فيها من أعيان العلماء من الفقهاء و الحكماء ما يعجز عن بيان وصفهم اللسان و لا يتحمل درك معالم فضلهم الجنان، مثل:

جناب السيد الأجلّ السند الأنبل مرجع الأنام حجّه الاسلام موئل الأصاغر و الأكابر السيد محمد باقر، و مثل العالم الفاضل العامل الكامل علامه الدهر و وحيد العصر ذوالفهم العالی المستقيم و المولى الوليّ الحميم الحاجّ محمد ابراهيم الملقب بالكرباسيّ، و العالم العامل و الفاضل الكامل الورع التقى الشيخ محمّد تقى، و العالم المتقن و الفاضل المؤمن قدوه العلماء الأطياب الميرزا باقر النّوّاب، و الحكيم العظيم و العالم الحميم ذو الفهم الراسخ و الفضل الباذخ العليّ الوليّ الملاً على النورى، و العالم الكامل الملاً محمّد علىّ النورى، و الفاضل الجليل الملاً اسماعيل الملقب بواحد العين، و العالم الأعلى الأنور الأزهر الملاً على أكبر، و المولى الأولى صاحب الرياسه الكبرى الاقا مير محمّد حسين سلطان العلماء، و غيرهم من العلماء العظام و الفضلاء الفخام...».

از این جماعت معظّم، مرحوم آقاى آخوند ملاً على أكبر ايّره اى _ از اعظم حوزه مرحومان ميرزا سيّد ابوالقاسم مدرّس سابق الذكر و آقا محمّد بيدآبادى _ در يازدهم شّوال ۱۲۳۲ پيش از بقيه درگذشته است و پس از او جناب سلطان العلماء حاج مير محمّد حسين امام جمعه در شب دوشنبه ششم ماه صفر ۱۲۳۳ وفات كرد.

در «فهرست كتب مشايخ» آورده اند كه شيخ احمد پس از درگذشت محمّد على ميرزا دولتشاه حاكم كرمانشاه (وفاتش ۱۲۳۷) از كرمانشاه خارج و به مشهد مقدّس رضوى و بعد به يزد رفته و سه ماه درنگ نموده و سپس به اصفهان وارد شده و از آنجا به كرمانشاه بازگشته و از آنجا به عتبات عاليات مشرف شده و آهنگ سفر حجّ كرده

و در بیست و یکم ذی قعدة ۱۲۴۱ در نزدیکی مدینه منوره فوت شده است. «فهرست ۱: ۲۱۵».

این آمدن بار دوم شیخ به اصفهان از «دلیل المتحیرین» به هیچ روی مستفاد نمی شود.

***

از اینها همه بگذریم و بنگریم به سخنان استاد جلال الدین همایی و برخی اشتباهات.

مرحوم همایی در مقاله «صفحه‌ی از تاریخ اصفهان (قرن ۱۱ - ۱۴)» که در چند شماره از مجله «وحید» در تهران چاپ شد، در شماره سوم سال پنجم (ص ۲۸۴ - ۲۸۵) پی در پی از حکیم بزرگوار، به «درکوشکی واحدالعین» تعبیر کرده، وفاتش را «علی الأصحح در حوالی ۱۲۷۰» نوشته و در پاورقی گویند: «اما به تازگی مأخذ معتبری به نظرم رسیده است که حدود ۱۲۷۰ ق را معلوم می کند. این موضوع را هم در مقاله «ملا اسماعیل خواجه‌ئی» جداگانه خواهم نوشت...».

منظور استاد همایی از مأخذ معتبر همین نسخه حاشیه شوارق است که به نظر ایشان رسانیده بودیم و چنان که در «حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۶۲» گفتیم، ایشان درباره این هر دو نسخه و کتاب، مقاله «ملا اسماعیل اصفهانی حکیم» را ارائه نمودند.

اما نسبت «درکوشکی» واحدالعین را استاد در مقاله اخیر (ص ۲۱) این چنین متعرض شده اند:

«و چون از مردم محله درکوشک (=درب کوشک) اصفهان بود، گاهی او را «درکوشکی» نیز می گفتند».

این گفته استاد در جای دیگری دیده نشد و دور نیست که از اوهام و اشتباهات باشد. «و چون از مردم محله درکوشک... گاهی او را درکوشکی نیز می گفتند» ادعایی بیش

نیست. ایشان نوشته اند که چه کسی یا کسانی این چنین می گفته اند!

وصف نسخه

مرحوم همایی در مقاله اخیر «ملاً اسماعیل اصفهانی حکیم»، نسخه جای گفتگو را (در ص ۲۲) این گونه معرّفی کرده اند:

«توضیحاً نسخه خطی بسیار ممتاز از حواشی شوارق ملاً اسماعیل به خطّ زیبای حاج سید محمد بدیع ابن سید مصطفی موسوی درب امامی اصفهانی معروف به حاج میرزا بدیع درب امامی (متوفی ۱۳۱۸ هـ. ق) مدفون در تکیه میر سید محمد شهشهرانی، اوایل تخت فولاد اصفهان دیده ام که تاریخ شروع کتابتش اوایل ماه صفر (۱۲۷۲ هـ) و تاریخ اتمامش پنجشنبه یازدهم ربیع المولود (۱۲۷۲ هـ. ق) است و صاحب حاشیه را به دعای «رحمه الله» با رمز «ره» ذکر کرده علامت این که در آن تاریخ فوت شده بود. عبارت خاتمه نسخه این است:

«وقع الفراغ من هذه الحاشیه المنسوبه الی مولدنا محمد اسمعیل الاصفهانی ره، یوم الخمیس الحادی عشر من شهر ربیع المولود سنه ۱۲۷۲ علی يد أقلّ الطلاب محمد بدیع بن السید مصطفی الموسوی الدرب امامی» و مقدار کتابت را پشت نسخه پنج هزار بیت نوشته و خطّش نسخ و ثلث خوش اسلوب پخته شیوا است».

استاد همایی افزوده اند: «حاج میرزا بدیع درب امامی اصفهانی کاتب نسخه از مدرّسان بزرگ مدرسه نیماورد اصفهان بوده و مخصوصاً در تدریس «قوانین الأصول» شهرتی بسزا داشته است... و در فلسفه ظاهرًا شاگرد همین ملاً اسماعیل اصفهانی واحدالعین بوده و تعبیر «مولانا» در خاتمه نسخه قرینه یی برای نسبت شاگردی و استادی تواند بود».

ص: ۳۱۴

در صفحه ۳۰ این چنین افزوده اند:

«اما از طرف دیگر تلمّذ حاج میرزا بدیع درب امامی متوفی (۱۳۱۸ هـ. ق.) نزد ملاّ محمّد اسماعیل اصفهانی صاحب حواشی شوارق با فرض وفات او قبل از (۱۲۴۵) و در حوالی (۱۲۴۳ هـ. ق.) مستلزم این است که حاج میرزا بدیع لااقلّ نزدیک صد سال یا ۹۸ سال عمر کرده یعنی مثلاً حدود (۱۲۲۰) هجری متولّد شده باشد... توضیحاً علاوه می کنم از مرحوم استادی علامه العلماء حاج آقا رحیم ارباب اصفهانی _ رحمه الله علیه _ (۱) که خود از شاگردان درس قوانین حاج میرزا بدیع بوده اند تحقیق کردم، فرمودند حاج میرزا بدیع اسنّ علمای عصر خود بود و سنّ ایشان از حوالی نود سالگی متجاوز بود...».

و در صفحه ۳۱ باز گفته اند:

«و این ملاّ اسماعیل همان کسی است که حاجی سبزواری در اصفهان نزد او تحصیل فلسفه کرد، و حاج میرزا بدیع درب امامی هم از شاگردان او بود و حواشی شوارق او را در سال ۱۲۷۲ برای خود کتابت کرد...»

اینک گوئیم:

۱ _ مرحوم حاج میرزا حسنخان شیخ جابری انصاری (تولّد ۱۲۸۷، وفات ۱۳۷۶ ق) در «تاریخ اصفهان. جلد سوم. ش ۱۶۳، ص ۴۷»، حاج میرزا بدیع موسوی درب امامی را گوید: «وفاتش ۱۳۱۸ در سنّ شصت و هفت سالگی»، و مرحوم معلّم حبیب آبادی (تولّد ۱۳۰۸، وفات ۱۳۹۶ ق) در کتاب خطّی «امالی. ص ۱۹۱ _ ۱۹۲» شرح حال مرحوم بدیع را از زبان عالم جلیل آقای حاج میرزا فتح الله (متولّد

ص: ۳۱۵

۱- ۱) آن بزرگوار از مشایخ کبار این ذرّه بی مقدار بودند. مرحوم استاد، تولّد ایشان را «شنبه ۱۲ جمادای دوّم ۱۲۹۷» و در گذشتشان را در شب عید غدیر (۱۳۹۶ مطابق ۱۹ آذر ماه ۱۳۵۵) نوشته اند. رحمه الله علیهما.

۴شنبه ۱۷ ربیع یکم ۱۳۰۱، متوفی شنبه ۱۱ ماه رجب ۱۳۷۷) فرزند آن مرحوم نوشته و از جمله این که: «در عصر آدینه ۲۱ شعبان ۱۳۱۸ در سنّ شصت و هفت سالگی وفات کرده».

این دو مأخذ معتبر می رساند که تولّد حاج میرزا بدیع درب امامی _ اعلی الله مقامه _ در سال (۱ - ۱۲۵۰ ق)، چند سالی پس از درگذشت آخوند ملاّ اسماعیل حکیم بوده است، و کلمه «مولانا» هم در نوشته ایشان هیچ گونه دلالتی بر استاد و شاگردی ندارد. عکس مرحوم آقای حاج میرزا بدیع نیز که در جلد هفتم «مکارم الاثار: ۲۷۲۶» چاپ شد حاکی اندکی بیش از شصت سالگی است.

تفصیل مطالب «امالی» را به سال ۱۳۳۲ ش، در کتاب «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۷۱ - ۱۷۵. چاپ اصفهان» نقل کرده و نسخه «حاشیه شوارق» جای گفتگو را نیز یادآور شده ایم و با در نظر گرفتن تاریخ کتابت آن درباره حکیم نوشته بودیم: «وفاتش را در «الذریعه، ج ۶» به سال (۱۲۷۷) ضبط فرموده، ولی ظاهراً درست نیست و باید حدود ۱۲۷۰ باشد».

مرحوم استاد همایی کتاب زندگانی را در جریان چاپ مرور می کردند و اتفاق را در همین شرح حال حاج میرزا بدیع، دو حاشیه نوشته اند که همانجا به چاپ رسید. اما گویا هم ایشان به هنگام نوشتن مقاله و هم این حقیر در زمان نوشتن تعلیقه روضات، از مطالب مرقوم در کتاب زندگانی غفلت کرده ایم.

سخنان استاد در صفحات ۳۱ و ۳۲، درباره چگونگی تدریس مرحومان آخوند ملاّ علی نوری و ملاّ محمّد اسماعیل حکیم اصفهانی است که هیچ گونه سندی در این خصوص ارائه نکرده اند و ظاهراً منشأ آن اظهارات استنباط ظنی خود ایشان است.

تا آن که، مقاله را به نقل سه بیت شعر سروده آخوند ملاً علی و سه بیت هم از خودشان پایان داده اند. چکیده آن مطالب را در «دو رساله در فلسفه اسلامی: ۱۴» نیز آورده بودند. و بالاخره، جریان فکری فلسفه را در «دو رساله: ۲۱ _ ۲۲» زیر عنوان «مکتب فلسفی مخالف ملاً صدرا» شرحی نوشته اند، به خلاصه این که:

«مرحومان آقا حسین و آقا جمال الدین خوانساری و آقا میر محمد اسماعیل خاتونابادی و بسیاری دیگر از بزرگان فلسفه و کلام، پیرو مکتب مرحوم آخوند ملاً رجبعلی تبریزی اصفهانی بوده اند...». درینجا که استاد تاریخ در گذشت آن هر سه بزرگوار را نادرست نوشته اند.

حُسن ختام

در پایان این مقال، نمونه ای از طرز تفکر و تراوش قلمی حکیم بزرگوار را از صفحه چهل و سوم «حاشیه شوارق» جای گفتگو ارائه نموده و سپس دو بیت شعر سروده آن مرحوم را به همان شکلی که بر روی پاره کاغذ فرسوده یافته ایم به تصویر می آوریم و از آن در دستخط عالمانه بسی چیزها نیز می توان فهمید که به همین اشاره بسنده می کنیم.

قال الحکیم: «قوله: و القوانین العلمیه مع توحید. ا هـ. أقول: فأنها حجاب العلم حجابکذا الأكبر، و اعلم أن الحجب کلها راجعه إلى حجاب واحد هو النفس و الأنانیة، فلا بُدّ من رفعها بقتلها. فأقتلوا أنفسکم ذلكم خیر لکم. و لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله أموات بل أحياء عند ربهم ولكن لا تشعرون. و هذا القتل إنما يتحقق بتهدیب الباطن عن الأخلاق الرذیله و الملكات الرذیله من الکبر و العجب و الریاء و البخل و غيرها من الصفات المذمومه. فالعلم الذی یكون حجاباً هو العلم الرسمی الذی لا یوجب لصاحبه إلا الأنانیة و التکبر و لا یحصل منه إلا البعد عن المبتغی. فلا بدّ من رفضه تحصیلاً للغایه

ص: ۳۱۷

العظمى. و أما العلم الحقيقي فلا بد منه في السلوك فيصير العلم و البيان بالسلوك كشفاً و عياناً. فلا تتبع الهوى فيضه لك عن
سبيل الله». و در حاشیه این بیت آمده است:

برون از شهر بند عقل شهری است که در هر کوچه اش غوغای عسق است

کاتب جلیل القدر برای «عشق» هیچ نقطه نگذارده است، رحمه الله علیه.

ص: ۳۱۸

معرفی نسخه شریفه «حاشیه شوارق الالهام» دارای ۱۰۶ برگ به حجم ۱۹ × ۱۱ و سخنی درباره محشی حکیم و کاتب علیم آن و برخی فوائد پراکنده پایان یافت، و «شرح المشاعر» احسائی به شماره (۵۳۰) بیاید. و الحمد لله رب العالمین. «۲۴ - ج ۱ - ۲۶».

«۳۱۲» حاشیه عده الأصول

(اصول فقه - عربی)

«عده الأصول» از آثار گرانبهای حضرت شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (۳۸۵ - ۴۶۰) - علیه الرحمه - است که آن را پیرامون مسائل مهمه اصول فقه نگاشته، و خود در آغاز آن فرموده است که چون امامیه را کتابی مبسوط و محققانه در این فن نبود که بتوان بدان استناد کرد، لذا به درخواست اصحاب خود آن را در دو جزء نگاشت، و ابتداء فصلی در شناختن ماهیت اصول فقه و انقسام آن و چگونگی ترتیب ابواب آن آورد. شیخ الطائفه در عده پیرامون مسائل مهم اصول گسترده سخن گفته و تحقیق کرده است، لکن بسیاری از مطالبی که در کتاب خود از آنها بحث فرموده اینک از مسائل اصول فقه شناخته نمی شود. وی درین کتاب از «تلخیص الشافی» خویش که به سال ۴۳۲ نگاشته یاد کرده است.

سید بحر العلوم - قدس الله روحه - در «فوائد رجالیه» خود در وصف این کتاب فرموده است: «کتاب العده، و هو احسن کتاب صنف فی الأصول».

دانشمند بزرگ عهد صفوی، مولانا خلیل بن غازی قزوینی (۱۰۰۱ - ۱۰۸۹) صاحب «الشافی. ش ۴۶۷» و «صافی. ش ۵۶۲»، حاشیه هایی بر کتاب عده نگاشت که ذیلاً پیرامون آنها گفتگو می کنیم، و گویا کسی جز این دانشمند بر کتاب مذکور گزارشی ننوشته، نه از دانشمندان پیش از او و نه پس از او. لکن بر حاشیه مولی خلیل - جای

ص : ۳۱۹

گفتگو _ تعلیقاتی نگاشته شده که یاد می کنیم.

شرح حال ملاخلیل قزوینی در عموم کتب تراجم به تفصیل آمده، از جمله معاصر او شیخ حرّ عاملی (۱۰۳۳ _ ۱۱۰۴) در کتاب «أمل الآمل: ۴۴» فرماید:

«المولی الجلیل خلیل بن الغازی القزوینی، فاضلاً عالم علامه حکیم متکلم محقق مدقق فقیه محدث ثقه ثقه جامع الفضائل ماهر معاصر، له مؤلفات منها: «شرح الکافی» فارسی، و شرح عربی، و «شرح العُدّه» فی الأصول، و «رساله الجمعه»، و «حاشیه مجمع البیان»، و «الرساله النجفیه»، و «الرساله القمیه»، و «الجمال (۱) فی النحو»، و «رموز التّفسیر الواقعه فی الکافی و الرّوضه» و غیر ذلك. رأیته بمکّه فی الحجّه الأوّلی، و کان مجاوراً بها، مشغولاً بتألیف حاشیه مجمع البیان. توفی سنه ۱۰۸۹. و قد ذکره صاحب «السّلافه» و أثنی علیه ثناءً بلیغاً و ذکر بعض المؤلّفات السّابقه» انتهى.

امام مجدّد صاحب «روضات الجنّات: ۲۶۵ _ ۲۶۷» نیز شرح حال ملاّ خلیل را به تفصیل آورده و در آنجا از «ریاض العلماء» نقل فرموده اند که وی به سال ۱۰۰۱ در قزوین به دنیا آمد و نزد شیخ بهائی و میرداماد درس خواند و با خلیفه سلطان نیز در نزد حاج ملاّ محمود رنانی و حاج ملاّ حسین یزدی شاگردی کرد، و نزد سلاطین و امراء دولت صفوی محترم بود. پیش از آنکه به سی سالگی رسد متولّی و مدرّس روضه منوره حضرت عبدالعظیم در ری گردید، لکن به پیش آمدی بر کنار شد. پس به مکّه معظمه رفت و مدّتی مجاور بود، تا به قزوین بازگشت و به تصنیف و تألیف و نشر دانش ها پرداخت. و او را با حکام قزوین و طهران داستان ها است.

سپس صاحب ریاض شطری از متفردات و اقوال شاذّه مرحوم خلیل را برشمرده که

ص : ۳۲۰

(۱-۱) توضیح ذیل «تنقیح المرام. ش ۱۹۲» مراجعه شود.

ما آن مطالب و چیزهای دیگری نیز که صاحب روضات و دیگران فرموده اند به کوتاهی و ترتیب در زیر نقل می کنیم:

متفردات ملا خلیل:

۱ _ تحریم نماز جمعه در زمان غیبت امام علیه السلام و منع شدید از اقامه آن (۱).

۲ _ سلوک روش اخباریان و انکار شدید طریقه اجتهاد.

۳ _ اعتقاد به صحّت جمیع اخبار کتاب «کافی» شیخ کلینی و وجوب عمل به آنها.

۴ _ آنچه در «کافی» به لفظ «رُوی» آمده از کلام صاحب الأمر علیه السلام است.

۵ _ قول به ثبوت معدومات.

۶ _ عمل به علم «نه گمان» در مسائل فرعیّه مذهبی در زمان غیبت.

ص : ۳۲۱

۱-۱) وی اولین بار در «شرح کافی» فارسی تحریم نماز جمعه را مفصلاً نگاشت. مرحوم ملا محمد طاهر قمی رساله ای در ردّ او تألیف و بسیار از او نکوهش کرد و وجوب نماز جمعه را ثابت نمود. قزوینی این رساله را دید و خود ردّی بر آن نوشت و بسی از قمی خرده گرفت و بر او تاخت. لکن تا حدّی از نظر تحریمی اوّل خود عدول کرد. پس از این باز رساله دیگری نگاشت و در آن به طریقه انصاف گرایید و از تفسیق نماز جمعه گزاران انکار نمود. این مطلب از روضات: ۲۶۶ و ۳۳۶ به خوبی مستفاد می شود، لکن در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۳۵۸» اشتباهاً گفته اند که «او نماز آدینه را واجب می دانست و در همین زمینه با محمّد طاهر قمی ستیزها کرده است.» انتهی. در صورتی که در پاورقی صفحه ۱۵۰۴ فهرست مذکور، مطلب را به درستی یاد کرده اند. در اینجا مناسب است بیافزاییم که قائل «أقول» در آخر شرح حال مولانا خلیل در «روضه نضره: ۲۰۴» پیرو افکار و حدسیات همیشگی خود پیرامون اوضاع علمی و مواضع علماء عصر صفوی، کلماتی چند نوشته اند که عطف به ما سبق باید کرد! ضمناً، در همان «روضه: ۲۶۸» در ترجمه شمس الدین محمد شیرازی _ به نقل از «شُذُور العقیان» _ داستانی راجع به او و مولانا خلیل آورده اند که برای آگاهی بیشتر از موضوع و تفصیلی از احوال این هر دو دانشمند باید به «نجوم السماء: ۱۰۴» رجوع فرمایند.

۷- قبح و ذمّ شدید از سیاق ارباب حکمت و عرفان و اصحاب طبّ و منجّمان.

۸- منافسات و مراسلات تندی که با دانشمند بزرگ آخوند ملاّ محمّد طاهر قمی داشت.

۹- تحریم شرب تنباکو و تألیف رساله ای در این باب و ارسال برای علامه مجلسی (۱).

۱۰- مناظره و مخالفتی که با جناب آخوند ملاّ محسن فیض داشت و بعداً از او معذرت خواست.

۱۱- انکار وجود جنّ پس از زمان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله: «روضات ۷۲۹».

۱۲- شکل اوّل نتیجه نمی دهد، زیرا مستلزم دور است (۲): «قصص العلماء».

۱۳- جواز ترجیح بلا مرجّح: «قصص العلماء: ۲۶۴ و ص ۳۲۸ همین فهرست» (۳).

مرحوم افندی، پس از آنکه پاره ای از مطالب فوق را نقل کرده، گوید: «و عندی أنّه کان معوّج السلیقه _ غایته - فی فهم عبارات الأئمّه و الأصحاب، و ترجمته بالفارسیه _ مع تمام مهارته فی اللّغه و عمله بقوانین العربیه _ قد اشتبه جدّاً فی تفسیر طائفه منها كما عُرف ذلك منه مراراً».

بالجمله، نیای گرامی، صاحب روضات پس از نقل مطالب ریاض و داستان های دیگر، شرحی پیرامون «صافی» و «شافی» و حاشیه عدّه او نگاشته و شاگردانش را یاد فرموده، ترجمه را به شرحی راجع به قزوین و بعضی از دانشمندان آن سرزمین پایان

ص: ۳۲۲

۱-۱) مولانا خلیل سی و شش سالی از مولانا محمّد باقر مجلسی (متولّد ۱۰۳۷) بزرگ تر و با مولانا محمّد طاهر تقریباً همسن و سال و از مولانا محسن (متولّد ۱۰۰۷) شش سالی بزرگ تر بوده است.

۲-۲) این اشکال را شیخ ابوسعید ابوالخیر برای ابوعلی سینا نوشت و جواب شنید.

۳-۳) دیگر اقوال شاذّه ملاّخلیل را بایستی در آثار او یافت.

با تمام اوصاف مذکوره عموم دانشمندان به جلالت قدر و عظمت شأن ملا خلیل _ علیه الرحمه _ مُذعن و معترفند و از فضائل و کرامات او داستان هایی نقل کرده اند که شمه ای از آنها در روضات و «فوائد رضویّه: ۱۷۲ _ ۱۷۴» و جاهای دیگر یاد شده (۱)، و نکات مفیدی نیز پیرامون زندگانی و موقعیت او در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۳۵۷ و ۱۳۸۵ و ۱۶۶۹» مذکور است. و در «ذریعه ۶: ۷۹» فرماید که میرصدرالدین محمد بن محمد صادق حسینی قزوینی، به سال ۱۱۰۳ «رساله یی در انتقاد بر مولی خلیل قزوینی» نگاشته است.

محدّث قمی در کتاب «فوائد رضویّه» گوید: «قبر شریفش در قزوین در مدرسه معروفه منتسب به اوست» انتهى.

و باید دانست که مولی خلیل صاحب ترجمه غیر از حاج محمد خلیل قزوینی است که «اثبات حدوث الإیراده» او را به شماره [۴] شناسانیم.

حاشیه عدّه الاصول:

قزوینی در مقدمه کتاب مورد بحث که حاشیه نخستین عبارتی است از «عدّه» که آن را گزارش داده و به «حاشیه اولی» شناخته می شود گوید: «بسیاری از دانشجویان زمان ما

ص: ۳۲۳

۱- ۱) یک نسخه از شرح عربی کافی شریف که در زمان خود مولانا خلیل شارح استنساخ شده به نظر این جانب رسید که ظهر آن این اشعار _ ظاهرًا _ در مدح شارح نوشته شده است: ای نور شمع فضل! که امروز در جهان از کائنات کرده ترا ایزد انتخاب! عالم تویی که پیرو شرع پیمبری و این نخل را همی دهی از جوی دیده آب! آنها که صوفی اند دم از غیب می زنند، و آنان که گشته حکمتشان بر گلو طناب؛ سرگشتگان وادی جهل و حماقت اند لب تشنه اند و آب بجویند از شراب! بادا، بقای عمر تو در دهر، تا بود بر آسمان نشانه یی از ماه و آفتاب!

از کتاب‌هایی که اصحاب ما _ علماء امامیه _ در اصول فقه نگاشته‌اند روی گردان شده و به کتاب‌های دیگران، مانند «شرح مختصر حاجبی» پرداخته‌اند، به گمان اینکه آنها بهتر از کتب اصحاب است. من نیز مدتی به خواندن و تدریس و ترویج آن گونه کتب مشغول بودم، و چنانکه عادت مدرّسان است در رفع اشکالات کتاب‌هایی که بر آنها خوانده می‌شود؛ من نیز به این کار دلخوش بودم، لکن توجه دانشجویان به این کتاب‌ها کم‌کم سبب رواج بسیاری از مطالب باطله و ضعف ایمان ضعفاء العقول گردید... من که این وضع ناگوار را می‌دیدم بر آن شدم که دانشجویان را ازین راه بازگردانم تا ثوابی برده باشم. پس این حواشی را بر کتاب «العده فی اصول الفقه» تألیف شیخ الطائفه... نگاشتم، و در پاره‌ای از حواشی گسترده سخن گفتم تا آنجا که هر یک به صورت رساله‌ای درآمد شایستگی استقلال یافت، بخصوص حاشیه اولی، که در آن پاره از پاره‌ای اسرار و جوب پیروی از اهل بیت اطهار علیهم السلام برداشتم و خطاء دیگران را که از سلوک این طریقه سرباز زدند، روشن ساختم... إلخ».

شارح در دنباله این مطالب باز راجع به اخبار و آثار امامیه سخنانی آورده، سپس عبارتی از «عده» را عنوان کرده و پیرامون آن طی چهار مقدمه گسترده سخن گفته که فهرست مطالب آنها را پس از این خواهیم آورد.

حاشیه اولی _ جای گفتگو _ به تنهایی کتاب مفصّلی شده و از آن نسخه‌های متعدّد در دست می‌باشد، لکن تا آنجا که اطلاع داریم تماماً به طبع نرسیده است. شاگرد دانشمند مؤلف، ملا علی اصغر بن محمد یوسف قزوینی نیز همین حاشیه را در یک مجلد بزرگ به نام «تنقیح المرام» شرح کرده که در شماره (۱۹۱) پیرامون آن سخن گفتیم.

قزوینی پس از نوشتن حاشیه اولی به گزارش بقیه کتاب «عده» پرداخت که آن نیز در مجلّدی دیگر قرار گرفت.

از این حواشی، قسمتی در کنار و بقیه «در ۱۱۷ صفحه به خط نستعلیق» ضمیمه دو کتاب «عدّه الاصول» و «رساله اجتهاد و تقلید» محقق بهبهانی، به سال ۱۳۱۷ در طهران چاپ شده، و ابتدا دو سطر از آغاز حاشیه اولی در آن آمده و پس از اسقاط قریب به تمام حاشیه مذکوره چند صفحه ای نیز از آخر همین حاشیه عیناً آورده شده و بعد حاشیه دوّم چنین آغاز می شود:

[قوله «و ابدأ فی أول الكتاب فصلاً يتضمّن ماهیة اصول الفقه و انقسامها و کیفیتہ ترتیب أبوابها». البدء _ کالمنع _ الإنشاء و الإحداث...].

مقدمه شارح نیز در نسخه چاپی نیامده است و این مقدار چاپ شده تنها حواشی مجلد اول کتاب «عدّه» که مشتمل بر ۵۴ فصل است می باشد و از حواشی مجلد دوّم اطلاعی نیافتیم.

مجملاً، حاشیه ای که مولانا خلیل بر نخستین عبارت مورد نظر از کتاب عدّه «قوله: لأنّ الشریعه کلّها مبثیة علیه، إلخ» نگاشته، چون بسیار طولانی شد و خود به صورت رساله ای درآمد، لذا مستقلاً تدوین و به «حاشیه اولی» یا «مجلد اول حواشی ملاّ خلیل» شهرت یافت و قسمت های دیگر حواشی به عنوان «حاشیه ثانیه» یا مجلد دوّم، شناخته می شود که چنان که گفتیم از مجموع این دو حاشیه قسمتی از اول و آخر حاشیه اولی و نیمی از حاشیه ثانیه «که تا پایان مجلد یکم عدّه رسیده» ضمیمه کتاب العدّه چاپ شده است.

نسخه های رضویّه و سپهسالار و دانشگاه نیز که در فهرست های آن کتابخانه ها شناسانده شده، عموماً مشتمل بر «حاشیه اولی» و قدری از «حاشیه ثانیه» است.

در «ذریعه ۶: ۱۴۸(۱)» که این کتاب را عنوان کرده اند، از «ریاض العلماء» نقل

ص: ۳۲۵

(۱-۱) کتاب مورد بحث در حرف شین «ذریعه ۱۳: ۳۶۸» نیز به عنوان «شرح عدّه الاصول» یاد شده است.

نموده اند که حاشیه عدّه ملاخلیل در دو مجلد است، یکی به «حاشیه اولی» و دیگری به «حاشیه ثانیه» شناخته می شود، در آنها مسائل کثیره از اصول و فروع و غیرهما و اقوال غریب و عجیب آورده، در تمام مدّت عمر خود مشغول تغییر دادن این حواشی بود، لذا نسخ آنها مختلف شده به اختلافات شدید که خارج از حدّ ضبط و احصاست، و بعضی از شاگردانش افکار سابق او را در «حاشیه اولی» ترجیح می دادند و نسخه خود را به افکار جدید او تبدیل نمی کردند، انتهى.

مرحوم محدّث نوری نیز این مطلب را در «مستدرک الوسائل ۳: ۵۰۷» از ریاض نقل کرده اند.

تعلیقاتی که جمعی از شاگردان مولانا خلیل بر کتاب مورد بحث نگاشته اند و در آغاز عنوان بدانها اشاره نمودیم و در ذریعه نیز یاد شده، اینها است:

۱ _ حاشیه ملا احمد طالقانی، که شیخ عبدالنّبی قزوینی _ علیه الرحمه _ در «تتمیم أمل الأمل» گوید: «نام او عبدالدائم بود و علماء قزوین تغییر داده، احمد خواندند، تحصیلاتش نیز در نزد علماء قزوین و مردی بسیار بافهم بود و در علوم مختلفه کتاب نوشت، از جمله «شرح بدایه الهدایه» شیخ حرّ و «حاشیه بر حاشیه ملاخلیل» و بر «حاشیه ملا علی اصغر».

۲ _ حاشیه مولی احمد بن خلیل قزوینی، فرزند و شاگرد محسّی که در أمل الأمل و ریاض از او یاد شده و در حیات پدر به سال ۱۰۸۳ در گذشت (۱).

۳ _ حاشیه ملا محمّد باقر بن غازی قزوینی، برادر ملاخلیل، که از بزرگان علماء عصر خود بوده و تصانیف بسیار داشته؛ تا اوائل سده ۱۲ زنده بوده است. نسخه حاشیه او را

ص : ۳۲۶

۱-۱) بحمدالله، نسختی از این حاشیه به خطّ مرتضی بن مرادخان الرودباری، مورّخه ۱۱۲۶ از کتابخانه تویسرکانی، نصیب گردید.

۴ _ حاشیه ملا علی اصغر که به نام تنقیح المرام است و در شماره (۱۹۱) معرفی شد. اینک مشخصات جای گفتگو:

آغاز: «بسم... الحمد لله رب العالمین، و الصلوه علی سیدنا و نبینا و عدتنا فی شدتنا محمد و علی سید الاوصیاء و سند الأولیاء
أمیر المؤمنین و آلهم الطیبین الطاهرین و لا سیما حجه الله علی العالمین و آمینه فی أرضه و سمائه الحجه بن الحسن الامام
المنتظر القائم بالحق، رزقنا الله تعالی إدراک دولته و حسن ملازمته، به و بابائه علیهم السلام .

أمیا بعد، فیقول الغنی بربه عمیا سواه: خلیل بن الغازی القزوینی... إن اکثر طلبه العلم من أهل زماننا قد رغبوا عن كتب اصول
الفقه لأصحابنا الامامیه، رضوان الله علیهم... قوله: «لأن الشریعه کلها مبیئیه علیه، الخ» إشارة إلى دلیل علی وجوب شدّه الاهتمام
بعلم أصول الفقه لیتبین به فائدته، و الحاجه إلیه و تحریر الدلیل یحتاج إلى تمهید مقدمات أربع. المقدمه الأولى...».

انجام: «و أمیا الاعتراض علی المستدل بأن کلّ من قال بحجّیه الإجماع قائل بأنّه حجّه قطعیه فالتمسک بالظاهر فیہ یستلزم جعل
الظاهر دلیلاً علی أقوى منه، فممکن الدفع؛ لأنّ له أن یقول إنّما استدللّ به علی أصل الحجّیه، لا علی القطعیّه أيضاً. قدتمت
الحاشیه الأولى من الحواشی الخلیئیه علی «عده الأصول» فی يوم الأربعاء فی العشر الأول من شهر محرّم الحرام سنه ۱۰۸۹. کتبه
محمد معصوم ابن ملا محمد باقر الطالقانی، عفی عنهما ذنوبهما».

در هامش پایان نسخه چنین نوشته شده است: «بلغ قبلاً من اوله إلى آخره هنا أصلاً و حاشیه مع الأصل، أمّ النسخ و فی هامشه
خطّ المحشی _ ادم الله تعالی ظلاله علی مفارق الأنام و لا سیما العالمین من العالمین _ و صحّ بقدر الجهد و الوسع، الآ
مازاع عنه

البصر، فی مجالس آخرها شهر محرم الحرام سنه تسع و ثمانین و ألف من الهجره. قابله أخوه ابن ملاّ محمّد باقر: حبيب الله الطالقانی، عفی عنهما».

فهرست مطالب (۱): مقدمه اول: در تمییز مبدأ مبادی علم از غیر آن.

مقدمه دوم: تقیید احکام پنج گانه به شرعی و عقلی و ذکر معنای حکم شرعی و حکم عقلی.

معنای معصیت کبیره.

مراد از مدح و ذمّ مأخوذ در حدّ احکام عقلی.

معنای قبیح ذاتی و تنبیه بر قبیح ذاتی کذب.

معنای اطلاق مشیّه الله بر افعال عباد.

معنای مشیّت حتم و مشیّت عزم.

معنای وقت فعل و ترک، و استطاعت.

تحقیق معنای ترجیح بلا مرجح لغّه و اصطلاحاً.

بیان جمع بین امتناع قبیح بر ذات باری و معصومین، و بین قدرت باری و معصومین بر قبیح، و ردّ بر نظام و صاحب «مواقف».

تحریر محلّ نزاع در باب قدرت باری میان متکلمین و فلاسفه.

استدلال بر جواز تخلف معلول از علّت تامّه.

تحقیق کامل در صفات باری.

علم تفصیلی باری تعالی به همه اشیاء.

دلایل ثبوت معدومات در خارج.

برهان بر بطلان تجرّد نفوس و عقول.

ص: ۳۲۸

منع جریان برهان تطبیق و نحو آن در علم تفصیلی باری تعالی به همه اشیاء.

جواب هایی از شکّ تخلّف معلول از علّت تامّه.

بحث در ترتیب فلاسفه که گویند «الشیء أمکن فاحتاج إلی موجدٍ فأوجد..».

بیان اینکه تکوین ذاتاً مقدّم بر تحقّق معلول نیست.

دو دلیل بر اینکه هر فاعلی مختارست، و ابطال انقسام فاعل به موجب و مختار.

ابطال امتناع مقدور میان دو قدرت مؤثّر.

تحقیق ربط حادث زمانی به قدیم «بر اصول فلاسفه».

خروج باری تعالی از زمان و زمانیات.

بیان معنای تقدّم واحد و تحقیق در مکالمه سلیمان مروزی با حضرت رضا علیه السلام.

دو جواب از شبهه جذر اصمّ و بحث در سؤال ابوقزه از صفوان بن یحیی.

شبهه انتفاء حادث یومی، معروف به شبهه داود قیصری.

شکّ اراده موجهه به وجوب سابق و تقریر و جواب از آن.

کلامی از سید مرتضی _ رحمه الله _ و تجویز ایشان ترجیح بلامرّجح را.

حدیث سلیمان جعفری از حضرت رضا علیه السلام، پیرامون مشیّت و اراده و کلمات علماء.

بحث در مذهب معتزله پیرامون خلق افعال.

تقریر شبهه استلزام و بحث در جواب هایی که به این شبهه داده اند.

تحقیق در باب توفیق و خذلان و معنای عصمت.

معنای این که باری تعالی خالق همه اشیاء است، و نقل مطالبی از «توحید» صدوق.

معنای قضا و قدر و معنای بداء.

مقدمه سوّم: بحث در اطلاق وجوب شرعی بر افعال اختیاری.

مقدمه چهارم: در اینکه علم به مسائل اصول فقه مستلزم علم به احکام فقهیه و اصلیه

ص: ۳۲۹

پایان مقدمات ۴ گانه حاشیه اولی و تقریر دلیل بر وجوب شده اهتمام به علم اصول.

نسخه: دارای ۱۵۹ برگ. ظهر برگ ۱، تملک و مهر ملا محمد بیگ بن حاجی عبدالکریم «بنده آل محمد: کریم ۱۱۲۴»، و مهر «لا إله إلا الله الملك الحق المبين. عبده محمد تقی» و تملک نیای بزرگوار، عالم جلیل مرحوم آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین موسوی چهارسویی (متوفی ۴ ماه رجب ۱۳۳۹ در اصفهان، مدفون در نجف اشرف، جنب پدر عالی قدر خود، مرحوم آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی چهارسویی)، مورّخه ۱۶ شوال ۱۳۲۱ دیده می شود. در گوشه ای از همین صفحه نوشته شده: «شرح ملا خلیل». ظهر برگ ۱۵۸ برگ آخر سفید است. کاغذ اصفهانی رطوبت رسیده، جلد تیماج قهوه ای فرسوده یک لا با ترنج و سر ترنج، خطّ نسخ ۱۶ سطری، عناوین همه جا در متن و هامش به شنگرف، حواشی «منه دام ظلّه العالی و سلّمه الله تعالی، من خطّه دام ظلّه» شکسته نستعلیق به خطّ کاتب متن. بالای سه چهارم صفحه اول و ظهر برگ ۱۵۲ متن کتاب «عده» تا جمله «و یرغب أهل الفضل عنها» نوشته شده، در پاره ای از مواضع، حواشی مختلفی از «شرح منهاج» و «نهایه» ابن اثیر و «ملا عبدالرزاق» و رمز «سمع» و «شرح مقاصد» و «قاموس» و «مواقف» و «شرح کافی ملاصدرا» دیده می شود که ظاهراً اینها نیز منقول از خطّ شارح است. قطع ۱۲ و نیم × ۱۹، متن ۶ × ۱۲ و نیم. همه جای نسخه آثار تصحیح و مقابله دارد و نام کاتب و مصحح و تاریخ کتابت و تصحیح از انجام نسخه نقل شد.

«۳۱۳» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم و سوم و به تعبیر دیگر «حاشیه ثانیه عده الاصول» است، و به چاپ

آغاز: «قوله: أبدأ في أول الكتاب فصلًا يتضمّن ماهيته أصول الفقه».

انجام مجلد دوم: «و هذا القول الحاد. تمّ المجلد الثاني من الحواشي الخليلية على عدّه الاصول للشيخ أبي جعفر...».

آغاز مجلد سوم (که بی فاصله از برگ بعد شروع می شود):

«هذا ابتداء المجلد الثالث من الحواشي الخليلية...».

انجام مجلد سوم: «فيما نحن فيه اليه. تمّت الحواشي الخليلية على النصف الأوّل من كتاب العدّه... و يتلوه في النصف الثاني: فصل في ذكر الوجوه التي يحتاج الأشياء فيها إلى بيان و ما به يقطع البيان. تمّ».

مجلد دوّم که نیمه نخست نسخه است دوبار مقابله و تصحیح شده و متن کتاب عدّه نیز در بالای صفحات نوشته شده است، و کاتب نامش فقط در پایان این جلد «بابا بن محمد صالح قزوینی» و تاریخ پایان کتابت ۱۰۷۱ نوشته و گواهی مقابله با نسخه اصل «أمّ النسخ» در آخر این جلد در هامش، یکبار به تاریخ «يوم الثلاثاء ماه جمادى اول ۱۰۷۱» و بار دیگر در روز چهارشنبه نهم ربیع دوّم ۱۰۹۱ گزارش شده است.

جلد سوّم، مطلقاً اثر مقابله و تصحیح ندارد و به خطّ همان کاتب است.

«۳۱۴» حاشیه فرائد الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: یکی از شاگردان ناشناس مؤلف فرائد الاصول.

کتاب: حاشیه ای است به «قوله. اقول» بر کتاب «فرائد الاصول» مرحوم حاج شیخ مرتضی انصاری قدس سره و در زمان حیات ایشان نوشته شده است و مقداری نیز پس از وفات آن مرحوم.

نسخه: از اوّل کتاب استصحاب است تا آخر تعادل و ترجیح.

آغاز: «قوله قده: المراد بالابقاء الحكم بالبقاء. أقول: أراد الاستاد بهذا التفسير الاشارة الى ما قد يورد في هذا المقام».

انجام: «و لو خصوص الاطمینان منه من أى سبب حصل و هو کماتری فاسد».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و پیداست در حدود زمان محشّی و در نجف اشرف نوشته شده است.

«۳۱۵» حاشیه الفوائد الضیائیّه فی شرح الکافیّه

(نحو _ عربی)

از: ابراهیم بن محمد بن عربشاه اسفراینی، معروف به عصام الدین.

کتاب: حاشیه ای است بر «الفوائد الضیائیّه» که به «شرح جامی» شناخته می شود و مقصود، شرح ملاً عبدالرحمن جامی است بر کتاب «الکافیّه» ابن حاجب در علم نحو.

نسخه: به خطّ عسکری حسینی است و تاریخ کتابت ندارد. ظاهراً در قرن ۱۲ نوشته شده. آثار وقف در آن هست، و بر چند موضع در حواشی نسخه، مرحوم میر بهاءالدین مختاری از علماء مشهور قرن ۱۲ اصفهان، به خطّ مبارک خود حاشیه ای نوشته و امضا کرده است «بهاء».

«۳۱۶» حاشیه الفوائد الضیائیّه فی شرح الکافیّه

(نحو _ عربی)

از: مرحوم سیّد نعمه الله موسوی جزائری. صاحب «زهر الربیع. ش ۴۵۲».

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر کتاب «الفوائد الضیائیّه» ملاً عبدالرحمن جامی که

معروف است به «شرح جامی» بر کتاب «الکافی» تألیف ابن حاجب مشهور، و به طبع رسیده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و در نیمه اول قرن ۱۳ نوشته شده و بسیار مغلوط است و غیر قابل استفاده و هیچ امتیازی ندارد.

تملک «اقل السادات و الطلبة»، به تاریخ ۱۸ ذی الحجه ۱۲۴۲ در آخر نسخه هست.

حاشیه قدیمه جلالیه: حاشیه شرح تجرید الکلام

«۳۱۷» حاشیه قواعد الأحكام فی مسائل الحلال و الحرام

(فقه _ عربی)

از: محقق کرکی نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی عاملی (متوفی ۹۴۰) علیه الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر کتاب «قواعد الأحكام» علامه حلی قدس سره .

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به قرائن در اوائل قرن یازدهم استنساخ شده است.

آغاز: «بسم. کتاب الطهاره. قوله رحمه الله: فالوضوء يجب للواجب من الصلوه و الطواف و مس كتابه القرآن. وجوب الصلوه و الطواف ثابت بأصل الشرع».

انجام: «قوله: و بنى الشاک فی العدد علی الأقل. تم».

روی برگ اول، فائده ای از «شیخ بهاءالدین محمد العاملی مدّ ظلّه العالی»، و تملک «من جمله کتب الع الأقل علی بن الحسن الجیلانی»، در آغاز کتاب هست.

ص : ۳۳۳

«۳۱۸» حاشیه کتاب من لا یحضره الفقیه

(حدیث _ عربی)

از: میر محمد صالح بن عبدالواسع حسینی خاتونابادی علیهما الرحمه. صاحب «ذریعه النجاح. ش ۳۹۳».

کتاب: حواشی چندی است بر کتاب «من لا یحضره الفقیه» مرحوم شیخ صدوق، از «باب میاه» تا نماز میت که احمد بن محمد مهدی شریف خاتون آبادی _ شاگرد محشی _ آنها را به خط محشی و پس از فوت او یافته و استنساخ کرده است.

نسخه: به خط همان احمد بن محمد مهدی شریف خاتونابادی است، در شش برگ بزرگ و ظهر نسخه مطالب فوق را یادداشت کرده است.

«۳۱۹» حاشیه الکشاف

(تفسیر _ عربی)

از: میر سید شریف جرجانی زین الدین ابوالحسن علی بن محمد بن علی حسینی (متوفی ۸۱۶).

کتاب: حاشیه ای است بر تفسیر «الکشاف عن حقائق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل» تألیف جار الله محمود زمخشری، و در ذیل کشاف به طبع رسیده است.

نسخه: به خط نستعلیق خوب محمد هاشم بن نقدعلی رضوی حسینی خوانساری. تاریخ ختم کتابت: نهم ذی الحجه ۱۰۹۱. متن کشاف تا مقداری که حاشیه شده در بالای صفحات نسخه به خط کاتب نوشته شده است.

حاشیه لوامع الأسرار: حاشیه شرح المطالع

«۳۲۰» حاشیه المتوسط

(نحو _ عربی)

یا «حاشیه علی الشرح المتوسط المسمی بالوافیه علی الکافیه»

از: میر سید شریف جرجانی علی بن محمد حسینی (متوفی ۸۱۶).

کتاب: حاشیه ای است بر کتاب «الوافیه» که شرح متوسط سید رکن الدین حسن بن محمد حسینی استرآبادی (متوفی ۷۱۷) است بر کتاب «الکافیه فی النحو» تألیف ابو عمر و عثمان ابن حاجب (متوفی ۶۴۶).

در کشف الظنون گوید، میر سید شریف، حاشیه مذکوره را نتوانست تمام کند و فرزندش محمد آن را تمام کرد.

نسخه: نام کاتب ندارد.

آغاز: «بسم. الحمد لله علی عظمه جلاله حمد عریق بمطالعه جماله».

انجام: «من کلّ وادٍ الا فی وقف وقایه الله الساری فی و السباع. تمّت الحاشیه المتوسط...». [کذا].

تاریخ استنساخ: ۹ ذی القعدة ۹۷۸.

«۳۲۱» ضمیمه رساله مختصره، در تحقیق زکوه

(فقه _ فارسی)

از: نامعلوم.

آغاز: «بسم. بدان و فکک الله «تع» زکوه در غلات اربعه که گندم و جو».

انجام: «و فی الحدیث هاتوا ربع عشر أموالکم، و الحمد لله رب العالمین. این چند

ص: ۳۳۵

کلمه حسب الالتماس بعض اعزّه... سمت تحریر یافت و أنا... محمد شریف کشمیری... تمت فی بلده السیستان شهر صفر ۱۰۱۹»

نسخه: دارای پنج صفحه است.

«۳۲۲» حاشیه المطول

(معانی بیان _ عربی)

از: ملا حسن چلبی ابن محمد شاه بن محمد فناری رومی حنفی (متوفی ۸۸۶): «زِکلی ۲: ۲۱۶».

کتاب: حاشیه ای است محققانه بر «مطول» سعدالدین تفتازانی (رجوع به ش ۲۹۳) و به طبع رسیده.

نسخه: به خط محمد بن علی الکلیولی. تاریخ پایان کتابت: ۹۷۷.

سید احمد قاضی سابق قسطنطنیه ابن سید حاج محمد ارض رومی، نسخه را در اواخر محرم ۱۱۰۱ به بهای ۱۴ غروش در قسطنطنیه خریده و ظهر نسخه یادداشت کرده است.

مُهر «توکلت علی الله و اعتصمت بالله و ما توفیقی الا بالله، عبده احمد»، و مُهر «عبده محمد حسین بن محمد الموسوی» در آخر نسخه، و «محمد باقر بن زین العابدین الموسوی» امام مجدد صاحب روضات الجنّات و نواده گرامی «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی» _ رضوان الله علیهم _ روی برگ اول دیده می شود.

کاتب مقدمه چلبی را ننوشته است. نگارنده این فهرست، آن را از روی نسخه دیگر با شرح حال مؤلف در آغاز نسخه آورده است.

«۳۲۳» نسخه دیگر

نسخه: از آخر ناقص است و از آثار سده دوازدهم می باشد.

ص : ۳۳۶

«۳۲۴» حاشیه المطول

(معانی بیان _ عربی)

از: میر سید شریف جرجانی. صاحب «حاشیه المتوسط. ش ۳۲۰».

نسخه: از آخر ناقص است و تا شرح قول مصنف «و هذا معنی لطف مسلکه» رسیده است.

آغاز: «بسم... فهذه حواش علی الشرح المشهور لتلخیص المفتاح کنت قد قیدتها علیه».

انجام موجود: «فیه اشاره الی أن تلافی المطلوب بقدر».

تا اواسط، نسخه دارای حواشی بسیاری است. مخصوصاً از شخصی که به این صورت ها رقم زده است: «عبد النبی عثمانی»، «عبد النبی احمد ابادی»، «عبد النبی احمد نگری» و «عبد النبی غریب».

مهر بزرگ وقفنامه از در آمد «املاک موقوفه مرحوم حاجی ملا احمد قهپایه ای به تولیت جناب آقا میرزا محمود خان قهپایه و نظارت جناب شریعتمدار آقای حاجی میرزا محمد حسن حکیمباشی» به جهت طلاب اصفهان در چند جای نسخه هست.

خطوط «مهدی بن شیخ محمد بن مرحوم شیخ عیسی» و «کازم بن سید احمد امین عاملی» و جز آنها روی برگ اول دیده می شود.

«۳۲۵» حاشیه المطول

(معانی بیان _ عربی)

از: نامعلوم.

کتاب: حاشیه مفصلی است بر «مطول» تفتازانی.

آغاز: «قوله: افتتح کتابه، اها. ای کتابه المقدر فی الذهن إن کانت الخطبه ابتدائیه».

ص : ۳۳۷

انجام: «قوله: فمفتون، من الفتن، بمعنى الاحراق... أى فمنهم الصالحون و منهم دون ذلك، و المقصود أنّ البصره مصر جامع، و الله أعلم».

نسخه: به خط نستعلیق زیبا در سده ۱۲ یا ۱۳ نوشته شده، لکن بدون تاریخ و نام کاتب است.

تملک محمد نصیر بن محمد علی و خط مرحوم آقای حاج سید محمد باقر تویسرکانی، به تاریخ ۳ ربیع الثانی ۱۳۵۰، ظهر نسخه هست.

«۳۲۶» حاشیه معالم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: شیخ محمد بن حسن بن زین الدین عاملی، علیهم الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است بر مقدمه اصولیه «معالم الدین و ملاذ المجتهدین» شیخ حسن فرزند ارجمند شهید ثانی، و این حاشیه از فرزند مؤلف است که پس از درگذشت پدر نگاشته.

نسخه: در زمان محشی نوشته شده و تا اواخر آن به دست خود وی تصحیح و مقابله گردیده. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

ظهر نسخه تملک درویش علی بن محمد مقیم (ظ) حلّی در ۱۱۴۴ و محمد بن شیخ درویش العوض ساکن حلّه در ۱۱۸۷ و مهر نیای گرامی، آیه الله حاج میر سید علی بن حاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی، دیده می شود.

«۳۲۷» حاشیه معالم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: محمد ابراهیم بن حسین الحسینی، معروف به حاج میرزا ابراهیم مجتهد شیرازی _ علیه الرحمه _ . شرح حالش در «مکارم الاثار ۵: ۱۴۹۱».

ص : ۳۳۸

کتاب: حاشیه ای است بر تمام مقدمه اصولیه «معالم الدین و ملاذ المجتهدین».

نسخه: تاریخ تألیف و نام کاتب ندارد. ختم استنساخ: جمعه اواخر ذیقعده ۱۲۴۸، و در حیات شارح کتابت شده.

ظهر نسخه تملک محمد حسین بن محمد اشرف خراسانی در مدرسه جدّه کوچک اصفهان به تاریخ ۱۲۵۹، و تملک نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین چهارسوقی در ۱۶ شوال ۱۳۲۱ دیده می شود.

«۳۲۸» حاشیه معالم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: استاد وحید آقا محمد باقر بن محمد اکمل بهبهانی علیهما الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است بر مقدمه اصولیه «معالم الدین و ملاذ المجتهدین».

نسخه: به خط محمد حسن بن شیخ محمد باقر السعدی. فراغ از کتابت: ظهر چهارشنبه ۱۷ صفر ۱۲۱۰.

تملک علی بن شیخ محمد باقر السعدی و بخشیدن مرحوم حاج محمد جعفر بن محمد صفی فارسی آباده ای مجتهد اصفهانی نسخه را به «قره العین ثمره فؤاد عطاء الله» در ۱۶ ذی الحجه ۱۲۷۸، ظهر نسخه نوشته شده.

«۳۲۹» حاشیه معالم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: حاج میر محمد حسین بن میر عبدالباقی حسینی، امام جمعه اصفهان، معروف به سلطان العلماء، متولد شب یکشنبه سلخ ذی القعدة ۱۱۶۰: «فهرست گلپایگان: ۱۳۷» به نقل از خط خودش: متوفی شب دوشنبه ششم ماه صفر ۱۲۳۳: «مکارم الاثار ۳: ش ۴۴۵»، «دو گفتار، روضاتی: ۴۶»، صاحب «رساله در حکم نقل جنائز. ش ۴۰۰».

ص : ۳۳۹

شیخ محمد مهدی بن محمد رازی، از فضلی گمنام نیمه نخست سده سیزدهم که مدتی در اصفهان به سر برده و نزد شش تن بزرگان آن عصر و مصر دانش آموخته است، در کتاب «مشکاه المسائل» خود که آن را در سال (۱۲۳۰ ظ) به پایان برده و نسخه منحصر آن در کتابخانه آستان قدس (به شماره ۴۹۶۷) موجود است، درباره جناب حاج میر محمد حسین گوید:

«كان فاضلاً عالمًا عاملاً باذلاً محققاً مدققاً شاخصاً فقيهاً، ذا الشوكه و الشان، جليل المرتبه و المكان، و جيهًا عند العوام و الخواص و الأمراء و السلاطان، يُخاطب بسلطان العلماء، قاضي حوائج الناس و ملاذ الناس و ملجأ العوام و الخواص. له فتاوى كثيره و تأليفات أئنه و الأموال الكثيره...»: «معجم السيد عبدالعزيز: رقم ۱۹۸».

کتاب: تعلیقاتی است بر برخی از مواضع «معالم الدین و ملاذ المجتهدین»، از مرحوم شیخ حسن عاملی _ اعلی الله تعالی مقامه و مقامه _ .

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، و حواشی چندی بر آن از دانشمندی در پایان نسخه به خط کاتب اصل آمده است.

پیش از این در دست مرحوم آقا شیخ محمد رضا ابوالمجد نجفی اصفهانی بوده است.

«۳۳۰» حاشیه معالم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: آخوند ملا محمد صالح بن احمد مازندرانی اصفهانی علیه الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است بر مقدمه اصولیه «معالم الدین و ملاذ المجتهدین».

نسخه: به خط فضل الله بن مرحوم ابراهیم نوری. ختم کتابت: هفدهم محرم ۱۱۰۴ به فرمان حاجی محمد رضا نوشته شده و یکی دو برگ از آغاز نسخه افتاده است.

ص : ۳۴۰

«۳۳۱» حاشیه معالم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: نامعلوم

کتاب: حاشیه ای است بر مقدمه اصولیه «معالم الدین و ملاذ المجتهدین» از آغاز تا مبحث اجتماع امر و نهی.

نسخه: ناقص است و نام کاتب و تاریخ ندارد. آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی چهارسوقی، ظهر نسخه تلمک خود را در (۱۲۷۵) نوشته و افزوده اند که نسخه حاشیه ای است بر معالم، مشتمل بر ابکار فوائد متأخرین به خصوص سید بحرالعلوم و آقا سید علی طباطبائی صاحب «ریاض». محشی از شاگردان این دو تن بوده است رحمه الله علیهم.

«۳۳۲» حاشیه معالم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: نامعلوم.

کتاب: حاشیه ای است بر مقدمه اصولیه «معالم الدین و ملاذ المجتهدین».

نسخه: مسوده اصل است به خطوط مختلف و مشابه. مانا که قدری از مسودات دو حاشیه است بر معالم از دو مؤلف و تقریرات دروس استادان خود را می نوشته اند. نام امیر سید علی طباطبائی و ملا علینقی سالیانی و غفار(۱) در نسخه آمده است.

ظهر نسخه مهر «یا امام علی النقی» و مهر آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین موسوی

ص : ۳۴۱

۱- ۱) این شخص به ظن قوی، عبدالغفار بن زین العابدین بن علی اکبر نوری سالیانی، کاتب نسخه «ملاذ الاوتاد» است که شاگرد ملا علینقی سالیانی بوده و در هامش کتاب مذکور، شرحی بر معالم به نام «بحار العلوم و نجاه الغموم» به او نسبت داده است. شاید نسخه جای گفتگو از این دو سالیانی باشد.

چهارسوقی، نیای نویسنده این فهرست دیده می شود. روی برگ آخر یادداشتی به تاریخ ۲۷ ذیقعده ۱۲۳۲ نوشته شده.

حاشیه معالم الاصول: هدایه المسترشدين

حاشیه معالم الاصول: وسیله وصول العالم

حاشیه الوافیه: حاشیه المتوسط

«۳۳۳» حَجَّه الْبَالِغَه فِي أَسْرَارِ اعْتِقَادَاتِ الْاِحْمَدِيَّه

(اعتقادات _ فارسی)

از: حاج عبدالمطلب بن حاجی محمد حسن اصفهانی، مشتهر به عباس آبادی، از شاگردان و پیروان شیخ احمد احسائی و سید کاظم رشتی و از متعصبان فرقه، بلکه از معاندین با متشرعه.

کتاب: چنان که در «الذریعه» فرماید کتابی مبسوط و دارای مقدمه ای مشتمل بر چندین عنوان است، و ظاهرًا هر عنوانی خود رساله ای مستقل نیز گردیده، و مقصودش از «اعتقادات الاحمدیه» همان شیخ احمد احسائی است که پیروانش بعدًا به «شیخیه» شهرت یافتند.

نسخه: شامل دو عنوان است:

۱ _ «عنوان سیم از طریق دویم از مقدمه کتاب حجّه البالغه... در باب مطلق علم الله از تعبیر و بیان و أداء و کیفیات آنها». و این عنوان خود یک رساله بلکه کتاب مستقلی شده با خطبه و دیباچه و در پایان آن گوید:

ص: ۳۴۲

«تمت اصل و ملحقات رساله... في بيان عنوان اثبات تحقق أنّ لله علمين، في محروسه كاظمين عليهما السلام من يد مصنفه... في شهر جمادى الثاني ١٢٥٧...».

کاتب: «اقلّ الطلبة احمد بن اسمعيل الخراساني الترشيزي النامقي في صحن المقدّس من ابى عبدالله عليه السلام». تاريخ کتابت: ٧ ماه رجب ١٢٥٩.

در چند موضع کاتب حاشیه ای بر رساله نوشته که یک موضع را مؤلف به خطّ خود ردّی نوشته است.

روی برگ اول این نسخه، این شرح نوشته شده است:

«صورت تصدیق مرحوم سید، نورالله ضریحه و اعلى الله مقامه. بسم الله الرحمن الرحيم... و بعد فانّ الحقیق الفانی الجانی کاظم بن قاسم الحسینی الرشتی قد نظر فی هذه الرساله التي صنفها ذو الفطره الزکيه و الفطنه المرضیه الأکرم الأمجد الحاجّ عبدالمطلب فی مسئله البداء المتفرّعه على مسئله علم الله سبحانه فقد أجاد على ما وقع نظری عليه فی بیان علم الله سبحانه و مراتبه و أفاد و تکلم بالمراد و هو لعمری حقیق أن یکتب بالنور على و جنات الحور فکلّ ما یتفرّع علیه على التفریع الواقعی فی جمیع المباحث من البداء و غیره حق لا شکّ فيه و لا ریب یعتبریه، جزاه الله عنّا افضل الجزاء و صلّى الله على محمّد و آله آل الله، و کتب بیمنه الدائرہ الع کاظم بن قاسم الحسینی الرشتی ٢٣ ط ١٢٥٧».

٢ _ «عنوان هفتم از طریق دویم از باب ششم از فصل هفتم مقدمه کتاب حجه البالغه... در بیان حرمت عمل به مظنه که به علل چند... بنحو تجرید نسخه یی گردید». و این عنوان نیز خود رساله، بلکه کتابی مستقلّ است با خطبه و دیباچه، و کاتب در آخر آن گوید:

ص: ٣٤٣

«حسب الخواش جناب حقایق و معارف مآب عمدہ المحققین و قدوه العارفين فخر الحاج حاجی الحرمین مطاعی حاجی عبدالمطلب در تسوید و نگارش این رساله برآمده و در شهر ربیع الاولی ۱۲۵۹ در کاظمین... به اتمام رسانید، کتبه اسد الله التماس دعا داریم».

ظاهراً خطوط مؤلف در حواشی این رساله نیز هست.

ضمیمه

(صورتظ جواب مکتوب عالیجناب معلی القاب)

سلاله الساده و النجباء میرزائی میرزا عبدالغنی سلمه الله تعالی

جواب نامه ای است که میرزا عبد الغنی (ظاهراً خاتونابادی) به حاج عبدالمطلب اصفهانی مذکور فوق نوشته و او را واسطه قرار داده است که دستور العملی از حاج سید کاظم رشتی برایش بگیرد و او مطلب را به سید گفته و سید جواب مفصلی داده است که حاج عبدالمطلب به صورت این مکتوب در آورده و گویا به خط خود در شش صفحه نوشته و امضا کرده و در آخر دو رساله فوق، ضمیمه کرده و برای میرزا عبدالغنی فرستاده است.

«۳۳۴» حدائق الحقائق فی شرح کلمات کلام الله الناطق

(شرح نهج البلاغه _ عربی)

از: علاءالدین محمد بن ابی تراب گلستانه اعلی الله مقامه.

کتاب: شرح «نهج البلاغه» مرحوم سید رضی است به شرح مزجی. تاریخ پایان جزء ثانی: ۱۰۸۰.

نسخه: از اواسط جزء ثانی است که شرح خطبه شقشقیه است از بحث راجع به خلیفه

ص : ۳۴۴

ثانی. تاریخ استنساخ این بحث: دوشنبه نوزدهم ماه شعبان ۱۰۹۶، و بحث دّوم، راجع به خلیفه سوّم و بقیه خطبه شقشقیّه که پایان جزء دوّم است. تاریخ استنساخ این جزء نیز ۱۰۹۶، و جزء سوّم کتاب از خطبه «بنا اهتدیتم فی الظلماء» تا خطبه «و الله لو وجدته قد تزوّج به النساء»، تاریخ استنساخ: سه شنبه هیجدهم شوال ۱۰۹۶. کاتب: ناصر بن جمّاز الحسینی از فضلاء زمان.

از کتابخانه اجدادی است و مُهر نیای گرامی، مرحوم آیه الله آقا میرزا سیّد جلال الدین روضاتی روی برگ اوّل نقش بسته است.

«۳۳۵» حدائق الحقائق فی فسر دقائق أفصح الخلائق

(عربی)

از: قطب الدین محمّد بن حسین بن حسن کیدری بیهقی _ علیه الرحمه _ .

کتاب: شرح «نهج البلاغه» مرحوم سیّد رضی است به «قوله، علیه السلام»، و در آن از شرح قطب راوندی و امام احمد وبری _ علیهما الرحمه _ بسیار نقل می کند.

تاریخ پایان تألیف: اواخر ماه شعبان ۵۷۶. برای آگاهی بیشتر به «نامه آستان قدس ۲۵: ۱۱» رجوع شود.

نسخه: به خطّ محمّد شریف بن علی رضا مازندرانی. پایان کتابت: روز جمعه از عشر اوّل ماه صفر ۱۰۴۹.

از نگاه به نسخه دانسته می شود که آن از روی یک نسخه کهن نوشته شده و چون کاتب مایه علمی چندانی نداشته، از عهده قرائت درست برنیامده و نوعاً عبارات را به صورت غلط استنساخ کرده و در اوائل نسخه نیز جابجا مقدار کلمه یا جمله یا چند سطر را نانویس گذارده است.

ص : ۳۴۵

از کتابخانه نیاکان بزرگوار، آیات عظام آقای حاج میرزا سید زین العابدین موسوی، حاج میر سید محمد فرزند گرامی ایشان، و بالاخره، آقای میرزا سید جلال الدین چهارسوقی _ اعلی الله مقاماتهم _ بوده است.

«۳۳۶» حدائق المقرّبین

(فارسی)

از: میر محمد صالح حسینی خاتون آبادی علیه الرحمه، که تألیف دیگر او «آداب سنیّه» را به شماره [۳] معرفی نمودیم.

«حدائق المقرّبین» در احوال ملائکه و انبیاء و ائمه اطهار علیهم السلام و بعضی دیگر از طبقات ممتازه و بیان تفضیل بعضی بر بعضی دیگر است.

موضوع «تفضیل» از جمله مباحثی است که از قدیم مورد نظر و بحث بوده است. سید مرتضی علم الهدی _ طاب ثراه _ (۳۵۵ _ ۴۳۶) سوّمین مسأله از «جوابات المسائل الرازیّه» را به این موضوع «تفضیل الأنبیاء علی الملائکه» اختصاص داده و چهار صفحه در این باره سخن گفته است (ص ۱۰۹ _ ۱۱۲ چاپ قم) و در خلال آن بحث، به رساله جداگانه خود در این موضوع اشاره فرموده است. اینک به منظور واضح شدن مسأله، صورت استفتا و سؤال را به فارسی درمی آوریم و برای آگاهی از پاسخ آن بزرگوار شایسته است به اصل کتاب رجوع شود. صورت سؤال به این مضمون است:

«چه می فرمایید درباره پیامبران و فرشتگان، آیا کدام یک از این دو گروه برتر و افضل و ثوابشان بیشتر است، و عقیده واجب در این باب چیست؟».

در زمان شاه طهماسب صفوی نیز مرحوم سید المحقّقین سید حسین موسوی عاملی معروف به مجتهد و مفتی (متوفی ۱۰۰۱) کتاب «دفع المناواه عن التفضیل و المساواه» را در همین موضوع نوشت و در «۴ ع ۱ _ ۹۵۹» از تألیف آن فراغت یافت، «الذریعه».

ص : ۳۴۶

در حدیقه پنجم «حدائق المقریین» احوال گروهی از صحابه بزرگوار و یاران ائمه اطهار علیهم السلام و سی نفر از علماء نامدار شیعه که نخستین آنها شیخ کلینی صاحب «کافی» و آخرین، علامه مجلسی باشند، ذکر نموده و از این بابت کتاب مورد استفاده کسانی که در تراجم دانشمندان تألیف دارند نیز بوده. با این وصف، نسخ آن کمیاب است و تنها نسخه دیگری به نظر نگارنده رسیده که چندان قابل اعتماد نیست. (۱)

نسخه ثالثی نیز مسموع گردید که در اصفهان وجود دارد.

مؤلف «الذریعه ۶: ۲۸۹» کتاب را عنوان نموده، لکن نسخه ای از آن نشان نداده و فرموده است که صاحب «روضات الجنات» و حاجی نوری در «الفیض القدسی» از آن نقل کرده اند.

نیای گرامی صاحب روضات قدس سره خود مستقیماً از این کتاب استفاده و نقل کرده اند، لکن حاجی نوری به آن دسترسی نداشته و حتی در «الفیض القدسی: ۳۳» و چند جای دیگر که به توسط روضات از این کتاب نقل نموده، اشتباهاً مؤلف آن را میر محمّد حسین خاتون آبادی (فرزند میر محمد صالح) معرفی کرده، اما در «مستدرک ۳: ۳۸۶» استدراک این اشتباه شده است.

«حدائق المقریین» بنا به روش مؤلف در اغلب آثارش، دارای فهرست مطالب است که خود نگاشته و در آغاز آنها نهاده است. ما نیز همان فهرست را بعداً در اینجا نقل می کنیم.

ص: ۳۴۷

۱- ۱) انجام آن نسخه: «قد وقع الفراغ من كتابه هذا الكتاب المستطاب في خامس شهر ربيع الأول، على يد أقلّ العباد، ابن حاجی ابراهیم: هادی خاتون آبادی جیی اصفهان... فی عام ۱۱۱۷. تمّ».

آغاز: «بسم... هدیر(۱) کبوتران ملائکه مقرّبین در بروج مشیّده سمواتّ تسییح و تقدیس خداوندی است که لألی نعم و جواهر آیدیش افزونتر از آن است که به میزان عقول و مقیاس حواسّ توان سنجید... اما بعد؛ تهی دست جواهر فضایل و معانی محمّد صالح بن عبدالواسع الحسینی... بعرض طالبان شوارع هدایت... می رساند که اگرچه طبیعت امکان که عَرَضِ لازم هر فردی از افراد ممکنات است مشوب به جهات نقص... است، و شرافت و کرامت ذاتی مخصوص ذات کمال الصّیفات جناب اقدس الآهی است؛ لیکن چون قامت قابلیت انسان بطراز «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» شرف امتیاز یافته... این بنی نوع را بر سایر انواع موجودات تفضیل داده اند، و صنف پیغمبران و اوصیای عالیشان از اصناف نوع انسان بمزید کرامت... ممتاز... و از اشخاص این صنف با عزّ و تمکین، حضرات سیّد المرسلین و ائمه طاهرین... بأعلی درجات کرامت رسیده... لاجرم همه خلایق از اوّلین و آخرین و ملائکه مقرّبین و سایر انبیاء و مرسلین مأمور به این إذعان و مکلف به تولّای ایشانند... و بر طبق این مطلب اخبار معتبره بسیار در کتب و آثار وارد شده، و با وجود آنکه حال بر این منوال است اساطین علماء از متأخرین و قدماء متعزّض این مطلب آسنی نشده... و به این سبب این غرض اقصی بر اکثر طالبان طریق هدی مشتبه و مستور... بوده،

تا در این زمان سعادت توأمان بندگان ثریا مکان نواب کامیاب... الشاه سلطان حسین الصّی فوی الموسوی الحسینی... که فیما بین سلاطین روزگار و خواقین معدلت آثار، بمزید حسن عقیدت و صفای طویّت اختصاص دارند، بلکه در میان سلسله علیه خود نیز به کمال اهتمام در پیروی شرع سیّد اَنام و نشر آثار آبای عظام _ علیهم صلوات الله الملك

ص : ۳۴۸

العلّام _ ممتازند، و با وجود تحمّل أعباء سلطنت و أشغال ملّت و دولت؛ پیوسته بتفتیش مسائل دینیّه و تحقیق معارف یقینیّه مشغول می باشند؛ به تنقیح این مطلب و تحقیق فضایل و منازل أجداد طاهرین خود راغب و أحوال متعلّقه به ایشان طالب بودند، و خاطر ملکوت ناظر به تبیین اقاویل و فتاوی علماء و إبانه حقّ و استخراج آیات و روایات دالّه برین غرض اقصی متعلّق گردید؛

لهذا این قلیل البضاعه بتألیف این رساله کثیر الفائده و تنقیح این مطلب... پرداخت، و به تفضیل انبیاء و مرسلین و ملئکه مقربین و تفضیل صحابه أخیار حضرت سیّد ابرار و اصحاب ائمه اطهار و تفضیل سایر ناس از طبقات علمای کرام و سادات واجب الاحترام نیز عنان قلم را منعطف گردانید... و این رساله نبیله به «حدائق المقربین» موسوم و به پنج حدیقه مرتّب گردید...».

انجام: «و یقین بدان که حقّ تعالی به بندگان مؤمنین؛ رؤوف و رحیم و به شیعیان ائمه طاهرین _ صلوات الله علیهم اجمعین _ عطوف و کریم است. و الحمد لله علی افضاله... به اینجا ختم می کنم این کتاب جزیل الأبواب را...»

صوره خط المؤلف: وقد وقع الفراغ من اتمام هذه النسخة الشريفة في اواسط شهر الله المبارك شهر رمضان من شهر سنه خمسہ عشر و مائه بعد الالف، و الحمد لله رب العالمین... و وقع الفراغ من استنساخ هذا الكتاب المتسطاب الذي قلّ ما يوجد مثله في هذه الابواب، علی يد أقلّ السادات و الطلاب في ضحوه يوم الخميس سادس عشر شهر رجب المرجب سنه ثمان و ثلثمائه و ألف ۱۳۰۸».

و در هامش کاتب گرامی نسخه چنین نوشته اند: «قوبل بحسب الوسع و الطاقه، و له الحمد».

فهرست کتاب: «بسم... فهرست کتاب «حدائق المقرّبین» تألیف أحقر داعیان دوام دولت قاهره محمّد صالح الحسینی... این کتاب مشتمل است بر پنج حدیقه:

حدیقه اول: در تفضیل ملائکه، بعضی بر بعضی، و این حدیقه مشتمل است بر ۷ باب: باب ۱ _ در بیان کثرت ملائکه و عجایب خلقت ایشان. باب ۲ _ در بیان اصناف ملائکه... «ده صنف»... باب ۳ _ در بیان آنکه ملائکه معصومند از گناهان... باب ۴ _ در بیان مذاهب علماء در باب ملائکه... باب ۵ _ در بیان بعضی از احوال ملائکه... باب ۶ _ در بیان تفضیل بعضی از ملائکه بر بعضی. باب ۷- در بیان روح و اصناف آن و در این باب مذکور می شود بعضی از سُرادات و حُجُب.

حدیقه دوم: در تفضیل بعضی از انبیاء و مرسلین بر بعضی و تفضیل ایشان بر ملائکه و این حدیقه نیز منظوی است بر ۷ باب: باب ۱ _ در بیان عدد انبیاء و مرسلین. باب ۲ _ در بیان نبی و رسول و فرق میان آنها. باب ۳ _ در بیان أولوالعزم و معنی آن. باب ۴ _ در بیان آنکه همه پیغمبران معصومند از گناهان... باب ۵ _ در بیان عصمت ایشان از سهو و نسیان... باب ۶ _ در بیان تفضیل همه پیغمبران بر ملائکه... باب ۷ _ در بیان تفضیل پیغمبران بعضی بر بعضی.

حدیقه سیم: در تفضیل رسول خدا و ائمه هدی _ علیهم التحیّه و الثناء _ بر همه عالمیان و تفضیل بعضی از ایشان بر بعضی، و این حدیقه مشتمل است بر ۱۴ باب بعد آن مقرّبان ربّ الأرباب: باب ۱ _ در تفضیل سید کاینات _ صلی الله علیه و آله _ بر همه موجودات... باب ۲ _ در بیان تفضیل آن حضرت بر سایر انبیاء و مرسلین... باب ۳ _ در بیان تفضیل امیرالمؤمنین و فاطمه زهراء و سایر ائمه طاهرین _ صلوات الله علیهم أجمعین _ بر همه انبیاء و مرسلین. باب ۴ _ در بیان آنکه علم حضرت سید المرسلین و علوم ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین زیاده است از علوم سایر انبیاء

و مرسلین... باب ۵ _ در بیان آنکه ایشان عالم بودند به همه علوم و بیان اسباب حصول علم برای ایشان، و در این باب ایراد می شود کتب آسمانی و کتاب «جفر و جامعه» و «مصحف فاطمه علیها السلام» و «ناموس» و «دیوان».. باب ۶ _ در بیان آنکه کتب و آثار پیغمبران گذشته همه به ایشان به میراث رسیده... باب ۷ _ در بیان آنکه همه پیغمبران و ملائکه مقربان پناه می بردند در شدتها و بلاها به ایشان و مأمور بودند به اعتقاد به ولایت ایشان، و این طویل الذیل است... باب ۸ _ در بیان تفضیل حضرت سید المرسلین بر امیرالمؤمنین و سایر ائمه طاهرین _ صلوات الله علیهم اجمعین _ و در این باب مذکور می شود مناظره نواب گیتی ستان _ انار الله برهانه _ با حاتم بیک و وزیر و محاکمه شیخ بهاءالدین محمد _ علیه الرحمه _ . باب ۹ _ در باین آنکه امیرالمؤمنین و همه ائمه طاهرین «ص» امام بودند و نبی و رسول نبودند... باب ۱۰ _ در بیان آنکه حضرت امیرالمؤمنین تالی حضرت سید المرسلین است و بعد از آن حضرت افضل است از همه عالمین، و در این باب مذکور می شود بعضی از قصص معراج... باب ۱۱ _ در بیان تفضیل آن حضرت بر سایر ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین. باب ۱۲ _ در بیان اختصاص آن حضرت بخطاب مستطاب امیرالمؤمنین... باب ۱۳ _ در بیان تفضیل حسنین علیهما السلام بر سایر ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین... باب ۱۴ _ در بیان مساوات سایر ائمه طاهرین علیهم السلام با تفضیل حضرت صاحب الامر _ علیه السلام _ بر آن هشت امام دیگر.

حدیقه چهارم: در تفضیل فاطمه زهراء _ صلوات الله علیها _ بر همه زنان عالمیان، و این حدیقه مشتمل است بر هفت باب: باب ۱ _ در بیان فضیلت فاطمه زهراء صلوات الله علیها. باب ۲ _ در بیان فضیلت خدیجه کبری. باب ۳ _ در بیان فضیلت حضرت مریم صلوات الله علیها. باب ۴ _ در بیان فضیلت آسیه رضی الله عنها. باب ۵ _ در بیان تفضیل

فاطمه زهراء صلوات الله عليها بر ایشان. باب ۶ _ در بیان بعض از نساء طاهرات و بقیه زوجات طاهرات حضرت رسالت _ صلی الله علیه و آله _، و در این باب ۱۲ نفر از زنان مکرمات مذکور می شود. باب ۷ _ در بیان سایر نساء مکرمات که از تشیع اخبار و روایات ظاهر می گردد، و در این باب ۲۱ نفر از آن نساء طاهرات ایراد می شود.

حدیقه پنجم: در بیان جمعی از اخیار که بحسب درجه بعد از انبیاء و ائمه علیهم السلام اند، و این حدیقه نیز مشتمل است بر هفت باب: باب ۱ _ در بیان گروهی از صدیقان که مقرب بودند نزد خداوند عالمیان. باب ۲ _ در بیان صحابه حضرت رسول «ص» و منازل ایشان، و در این باب مذکور می شوند ۲۱ نفر از اکابر صحابه. باب ۳ _ در بیان اصحاب حضرت امیرالمؤمنین و سایر ائمه طاهرین _ صلوات الله علیهم اجمعین _ و این باب مشتمل است بر ایراد سه گروه از اصحاب ایشان: ۱ _ اصحاب امیرالمؤمنین _ علیه السلام _ و از اصحاب آن حضرت ۱۴ نفر مذکور می گردد که از اخیار اصحاب آن حضرتند. ۲ _ اصحاب حضرت امام حسن و حضرت امام حسین صلوات الله علیهما... ۳ _ اصحاب سایر ائمه کرام علیهم السلام، و از اصحاب ایشان چهل نفر از اجلاء و اعظم اصحاب ایشان ایراد می شود. باب... ۴ _ در بیان جمعی از اکابر دین که در زمان غیبت امام بوده اند و در نزد حق تعالی گرامی و مقربند... باب ۵ _ در بیان گروهی از مقربان از اهل این اعصار و ازمان و در این باب بیان می شود آثار و علامات مقربان. باب ۶ _ در بیان فضایل سادات رفیع الدرجات و اختلاف طبقات ایشان در فضیلت و کرامت... باب ۷ _ در بیان فضیلت مؤمنان، و در این باب بیان می شود اختلاف مراتب ایمان و تفاوت درجات مؤمنان، و به این باب این حدیقه و این کتاب ختم می شود، والله المستعان. مؤلف این کتاب و جامع این حدائق و ابواب گوید که خداوند

عالمیان شقاوت و سعادت مکلفان و اشخاص بنی نوع انسان را مبتنی بر کفر و ایمان گردانیده... پس هر مؤمنی که طالب کمال ایمان و محبت باشد و ثوابت جلیله و مراتب عالیه آن نشأه را خواهد باید که خود را محروم نگرداند از مطالعه این کتاب...».

کاتب این نسخه: مرحوم آیه الله آقا میرزا سید مسیح موسوی چهارسویی (نیای گرامی پدر نگارنده این فهرست) یکی از هفت نفر فرزندان دانشمند مرحوم آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنّات» است، که در ۲۷ شوال ۱۲۵۵ متولد شده و در ۹ ذوالحجّه ۱۳۲۵ وفات یافته و در جنب مزار کثیر الأنوار پدر نامدارشان در تخت پولاد اصفهان مدفون گردید.

ایشان این نسخه را به خط نسخ زیبای خود استنساخ نموده (۱)، حواشی مؤلف را نیز به خط شکسته و نستعلیق در هامش صفحات نوشته و چنانکه عبارت ایشان از پایان نسخه نقل شد، در روز پنجشنبه ۱۶ ماه رجب ۱۳۰۸ از استکتاب آن فراغت یافته و نسخه را با اصل آن مطابقه و تصحیح نموده و در اختیار پدر بزرگوارشان گذارده اند. ایشان نیز در روی برگ اول اجازه ای به خط و مهر خود، مشتمل بر تعریف و تمجید اصل تألیف و مؤلف و کاتب نگاشته و به فرزند دلبد گرامی اجازه داده اند که جمله احادیث و اخبار ائمه اطهار را به طرق معلومه مجیز از ایشان روایت نماید و یکی از مشایخ اجازه خود را نیز چنین یاد کرده اند: «... أجّلهم و أقدمهم هو أئمة أهل زمانه و أوثق من يعتنى بشانه و یقدم علی أقرانه مولینا و سیدنا و سمینا الأسمى الحاجّ السید محمّد باقر الموسوی الرشتی القاطن باصفهان...». تاریخ این اجازه: ۱۸ ماه شعبان ۱۳۰۸ است.

ص : ۳۵۴

۱- ۱) آثار دیگری نیز به خط ایشان موجود است که به موقع خود در این فهرست آورده می شود.

نسخه: دارای ۲۳۸ برگ (۴۷۶ صفحه)، به این شرح که ۴۶۳ صفحه اصل کتاب، ۸ صفحه فهرست مؤلف، ۱ صفحه اجازه و ۲ برگ سفید عطف در اول و آخر است. کاغذ فرنگی، خط نسخ ۲۱ سطری، عناوین در متن و هامش به سرخی نوشته شده، جلد تیماج تریاکی رنگ، آستر کاغذ ابری اصفهانی، قطع ۱۴ × ۲۲، متن ۸ و نیم × ۱۵.

«۳۳۷» الحقائق الناضره فی أحكام العتره الطاهره

(فقه _ عربی)

از: مرحوم شیخ یوسف بن احمد بحرانی درازی عصفوری (۱۱۰۷ _ ۱۱۸۶) _ أعلى الله مقامه _ . احوال و آثارش در «کواکب منتره: ۸۲۸ _ ۸۳۱».

نسخه: از «الباب الثالث فی بقیه الصیلموات» است تا آخر کتاب صلوه که جلد چهارم باشد. کاتب: محمد رضا بن محمد جعفر. تاریخ ختم استنساخ: ۲۰ ذی الحجه ۱۲۴۵.

اثر مقابله و تصحیح و تحشیه ندارد.

«۳۳۸» نسخه دیگر

نسخه: از اول کتاب زکوه است تا اواخر کتاب اعتکاف و از آخر چند برگ ناقص است. نام کاتب معلوم نیست، لکن در آخر کتاب خمس، تاریخ ۱۲۴۵ دیده می شود.

«۳۳۹» نسخه دیگر

نسخه: تمام کتاب حج و مزار است. کاتب: ابراهیم بن محمد نجف آبادی اصفهانی. تاریخ استنساخ: ۲۳ ربیع یکم ۱۲۴۵. اثر تصحیح و مقابله و تزئین ندارد.

ص : ۳۵۶

نسخه: مجلد نکاح است با لواحق آن و یک صفحه ای از آغاز کتاب نوشته نشده. تاریخ ختم استنساخ، ۱۴ ربیع یکم ۱۲۴۸ می باشد. نام کاتب ندارد.

«۳۴۱» الحدائق الندیّه فی شرح الفوائد الصمدیّه

(نحو _ عربی)

از: صدرالدین علی بن نظام الدین احمد حسنی حسینی، معروف به سید علیخان شیرازی علیه الرحمه.

کتاب: شرح کبیر مزجی بر «الفوائد الصمدیّه» معروف به «صمدیّه»، تألیف شیخ بهاءالدین محمد عاملی قدس سره است و به طبع رسیده.

تاریخ تألیف: دوشنبه ۱۳ جمادای دوّم ۱۰۷۹ در هند.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن در بیشتر اوراقِ اوائل نسخه، مؤلف مقابله آن را با نسخه اصل گواهی کرده است.

تملک محمد تقی بن میرزا محمد حسین و مهر او «العبد المذنب محمد تقی الحسینی» و مهر «عبد محمد اسمعیل ۱۲۲۲» و تفصیل بخشیدن آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات» نسخه را به فرزند گرامی خود آقا میرزا سید مسیح و مهر هر دو بزرگوار، ظهر نسخه هست.

نیز در آنجا به خط کاتب آمده است که شماره ابیات کتاب بیست و یک هزار و یکصد و بیست بیت است.

«۳۴۲» حدود و دیات

(فقه _ فارسی)

از: مولانا محمّد باقر بن مولانا محمّد تقی، علامه مجلسی _ اعلی الله مقامهما _ (متولّد ۱۰۳۷، متوفی ۱۱۱۰): «دو گفتار، روضاتی: ۶۱ _ ۶۲».

کتاب: در مباحث حدود و دیات و تعزیرات است، به تفصیل. تاریخ پایان تألیف: پنجم جمادای یکم ۱۱۰۲، و چاپ شده است.

نسخه: به خط محمّد تقی بن محمّد مقیم موسوی رضا توفیقی ساکن اصفهان. تاریخ استنساخ: شنبه هشتم ذوالقعدة ۱۲۳۷. برگ اول ندارد.

«۳۴۳» نسخه دیگر

نسخه: به خط شریف نیای اعلی، مرحوم آقای حاج سیّد حسین بن حاج میر ابوالقاسم مجتهد موسوی حسینی، استاد و شیخ اجازه مجتهدان بزرگ زمان سیّد محمد مهدی بحر العلوم و میرزا ابوالقاسم صاحب «قوانین» در اصول فقه _ اعلی الله مقاماتهم _ . پایان کتابت در عصر روز دوشنبه ۲۶ ذیحجه ۱۱۳۵.

«۳۴۴» نسخه دیگر

نسخه: به خط محمّد رضا بن آ محمّد باقر بن ملا ملک احمد. اتمام کتابت: روز دوشنبه ۱۷ ربیع دوّم ۱۲۶۸.

مهر نیای گرامی، مرحوم آیه الله آقا میرزا سیّد جلال الدین روضاتی در ظهر نسخه هست.

ص : ۳۵۸

«۳۴۵» الحديده الحسينيه في قطع لسان أعوان الأمويه

(مناظرات _ عربي)

از: محمد صالح بن محمد محسن القرشي.

کتاب: در ردّ بر یکی از اتباع معاویه و یزید در منع از لعن آنان. به هنگام توقّف در بلده شماخی تألیف شده است.

نسخه: تاریخ و نام کاتب ندارد.

«۳۴۶» حديقه الشيعه

(امامت _ فارسی)

کتاب: «حديقه الشيعه» با عنوان جلد دوّم مکرّر به طبع رسیده و نسخ خطّی آن نیز موجود است و در آنجاها مؤلّف کتاب را مرحوم آخوند ملا احمد مقدّس اردبیلی _ رحمه الله عليه _ ذکر کرده اند.

اما این نسخه جای گفتگو و نسخه های دیگری از همین جلد دوّم حديقه در دست است که مقدّمه آن به نام سلطان عبدالله قطب شاه، ساکن حیدرآباد هند و مؤلّف آن «معزالدین محمّد بن محمّد رضا اردستانی» معرّفی شده و این نام در نسخه حاضر در حاشیه ورق دوّم نوشته شده است، و مطلقاً در متن نسخه حاضر، نه اسمی از جلد اوّل کتاب و نه نام کتاب و نه نام مؤلّف آن مذکور نیست، و بلکه از مقدّمه کتاب مستفاد می شود که این نسخه خود یک کتاب مستقلّی است، لکن در حاشیه صفحه اوّل به خطّی غیر از خطّ متن، عبارت «چون جزو اول از کتاب حديقه الشيعه» السخ، و نیز این که این نسخه: «المسمّى بشواهد الأئمّه» است، قید شده است. و غیر از مطالب مقدّمه و اندکی از خاتمه و شروحي که در نسخه منسوب به مقدّس اردبیلی درباره مذمت از صوفيّه نوشته

شده و در این نسخه نیست، دیگر این نسخه هیچ گونه تفاوتی با نسخه چاپی حدیقه الشیعه منسوب به محقق اردبیلی ندارد، و
الله العالم.

نسخه: به خط «کتابه العبد الأفلّ محمد علی الحسینی جهالمالی استرآبادی در هنگامی که به سرکاری مسجد جامع دارالسلطنه
حیدرآباد مشغول بود این توفیق یافت تحریراً فی تاریخ دوم شهر جمـد الثانی «کذا» سنه ۱۰۶۲»، عیناً از آخر نسخه نقل شد. و
در ذیل همین موضع این شرح با قلم خوردگی روی اسامی دیده می شود:

«ولادت با سعادت قره العیونی میر محمد حسینی ولد سیادت پناه میر اسحق بن سیادت و نجابت دستگاه... (پارگی دارد)
جهانمالی اتفاق افتاد در شب پنجشنبه سیم ماه جمید الثانی «کذا» وقت سحر سنه احدی سبعین و الف من الهجره ۱۰۷۱».

و باز دو تاریخ تولّد دیگر در پایین صفحه بوده است که بریده شده و در صحافی از بین رفته است. و نیز این شرح در همین
موضع است:

«مالک این کتاب شریف میرزا عبدالوهاب خان سرتیپ فوج اصفهان است و در سنه هزار و دویست و هشتاد در اصفهان
خریده بسیار خراب بود تعمیر نموده» الخ. مهر: «عبدالوهاب ابن محمد رفیع».

کاغذ نسخه تماماً به رنگ لاجوردی است و کاتب به خط نستعلیق مستعجلاً استنساخ نموده. لکن در مواضع عدیده از اوّل تا
آخر، در حواشی نوشته اند که مقابله شده است.

«۳۴۷» حدیقه المتّقین فی معرفه أحكام الدین لارتقاء معارج الیقین

(فقه _ فارسی)

از: مرحوم آخوند ملا محمد تقی مجلسی اعلی الله مقامه، صاحب «روضه المتّقین».

ص : ۳۶۰

کتاب: در بیان احکام طهارت و صلوه و زکوه و خمس و صیام است و به طبع رسیده.

نسخه: به خط محمد قاسم بن ملک محمد است که به خواهش «عالیجناب اخند ملا جعفر جیلانی»^(۱) نوشته. ختم کتابت: روز سه شنبه ۱۵ صفر ۱۲۱۰ [یا ۱۲۱۵].^(۲) دو برگ از آغاز نسخه مفقود شده. یادگار مرحوم آقا سید فضل الله بن سید محمد هاشم حسینی بهشتی اصفهانی «خواهر زاده نیای گرامی، مرحوم آیه الله چهارسوقی» به تاریخ شب هشتم ربیع دوم ۱۳۲۲ در آخر نسخه هست.

«۳۴۸» الحدیقه النجفیه فی شرح فواتح الروضه البیهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه

(فقه - عربی)

از: آخوند ملا- محمد تقی بن حسینعلی، هروی اصفهانی نجفی - علیه الرحمه - (متوفی در کربلائی معلی ۱۲۹۹). صاحب «السبع المثانی. ش ۴۵۸» و «حاشیه ریاض المسائل. ش ۲۷۸».

کتاب: شرح مقدمه «شرح لمعه» شهید ثانی - رضوان الله علیه - و دارای فوائد جلیله ای است.

از کتاب «الذریعه ۶: ش ۲۴۲۸» دانسته می شود که «حدیقه» سه مجلد است:

۱ - در شرح مزجی دیباچه تا اول طهارت.

ص : ۳۶۱

۱- ۱) ظاهراً مقصود صاحب «شرح المشاعر» است.

۲- ۲) به قرینه تاریخ ختم کتابت نسخه «حاشیه معالم الاصول. ش ۳۲۷» محقق بهبهانی که به خط محمد حسن بن شیخ محمد باقر السعدی در چهارشنبه ۱۷ صفر ۱۲۱۰ است، ظاهراً در اینجا (۱۲۱۰) صحیح باشد و یک روز اختلاف ضرری ندارد، چون آفاق مختلف است.

۲_ در شرح تمام کتاب متاجر.

۳_ شرح کتاب های اجاره، وکالت، شُفعه، اقرار و قدری از غضب.

نسخه: همان بخش نخست، و از آغاز و انجام دو سه برگ ناقص است، از این روی نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد.

«۳۴۹» الحدیقه الهالیته

(دعاء _ عربی)

از: بهاءالدین محمد بن حسین بن عبدالصمد حارثی عاملی، معروف به شیخ بهائی، علیه الرحمه، متوفی ۱۰۳۰.

کتاب: حدیقه چهل و سوم از کتاب «حدائق الصالحین، فی شرح صحیفه الامام زین العابدین علیه السلام» است که شرح صحیفه سجادیه باشد و تألیف آن ناتمام مانده، و این حدیقه به صورت کتابی مستقل می باشد که در قزوین شروع به نگارش آن نموده و در کاظمین در اوائل جمادای دوم ۱۰۰۳، تألیف آن تمام شده است، و به طبع رسیده.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و در زمان مؤلف نوشته شده. دو برگ اول آن مفقود است.

«۳۵۰» جزُ الأمانی و وجه التّهانی معروف به «الشاطیبه»

(قرآآت _ عربی)

از: «الشیخ الامام المُقرئ ولیّ الله، أبو [محمد] القاسم بن فیئره بن خلف بن أحمد الرُّعینی ثمّ الشاطیبي، رحمه الله»: به خط کاتب در ظهر نسخه. وفات: ۵۹۰ در قاهره: «الأعلام، زر کلی ۵: ۱۸۰: القاسم بن فییره».

کتاب: قصیده ای است در قرآآت هفتگانه قرآن کریم، دارای ۱۱۷۳ بیت شعر، در

ص: ۳۶۲

کمال ابداع، و مطبوع است: «معجم المطبوعات». شرحی بر آن به شماره (۴۹۵) بیاید.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن در سده نهم نوشت شده، و همان زمان در میان سطرها و کنار صفحات حواشی فراوان نوشته بوده اند، بعدها نسخه فرسوده و معیوب گشته، تا این که در اوائل سده دوازدهم متن اشعار را به دقت از کناره اوراق معیوب جدا کرده و از نو، به صورت متن و حاشیه درآورده و صحافی نموده و نسخه را در کمال نفاست احیاء کرده اند و صفحه عنوان و دو صفحه آغازین را تشعیر و طلاندازی و جدول کشی و کمنداندازی نموده اند، و گویا این کارها به دستور مالک نسخه، مرحوم امیرالدین محمد زاهدی طیب از پزشکان بنام زمان شاه سلطان حسین صفوی، ساکن محله نواصفهان، انجام گرفته است.

«۳۵۱» الحِصْنِ الحَصِينِ مِنْ كَلَامِ سَيِّدِ المرسلين

(دعاء _ عربی)

از: شیخ شمس الدین محمد بن محمد بن محمد بن علی عمری دمشقی شیرازی، معروف به ابن الجزری شافعی (متوفی ۸۳۳): «الأعلام، زر کلی ۷: ۴۵ - ۴۶».

کتاب: در دعاهای و حرزهای معتبره که از طریق اهل سنت از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده، و در اواخر سال ۷۹۱، هنگامی که دمشق در محاصره تیمور لنگ بود، آن را برای استخلاص از چنگ دشمنان دین تألیف کرده است. تاریخ فراغت از تألیف: یکشنبه ۲۲ ذی الحجه ۷۹۱، در مدرسه ای که خود مؤلف در «رأس عقبه عتیان» داخل شهر دمشق احداث کرده بود. کتاب به طبع رسیده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و ظاهراً حدود زمان تألیف نگاشته شده است. از کتابخانه آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی بوده، تملک فرزند ایشان،

ص: ۳۶۳

نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین به تاریخ ۱۶ شوال ۱۳۲۱، ظهر نسخه هست.

«۳۵۲» حقّ الیقین فی اصول الدین

(اصول دین _ عربی)

از: مرحوم آخوند ملا محمد طاهر بن محمد حسین قمی، صاحب «تحفه عباسی. ش ۱۱۶».

کتاب: در یک مقدمه است و پنج باب و خاتمه، در بیان اصول دین بر وفق مذهب شیعه و اخبار اهل بیت علیهم السلام.

نسخه: به خط علی بن درویش شبیل (ظ) الشریف. تاریخ استنساخ: ۱۲ ربیع دوم ۱۲۴۰.

«۳۵۳» حلّ مشکلات الاشارات

(فلسفه _ عربی)

از: خواجه نصیرالدین محمد بن محمد بن حسن محقق طوسی _ أعلى الله مقامه _ (متولد ۵۹۷، متوفی ۶۷۲): «الأعلام، زرکلی ۷: ۳۰ _ ۳۱».

کتاب: شرح کتاب «الاشارات و التنیهات» شیخ الرئيس ابو علی ابن سینا است و به طبع رسیده.

نسخه: به خط افضل بن محمد شفیع خراسانی تونی. تاریخ استنساخ: روز آدینه ۱۰۷۹، در مدرسه جدّه اصفهان. دو داستان سلامان و ابسال در دنباله آمده است، لکن نسخه فاقد قسم منطوق می باشد.

تملک کمال الدین محمد بن معین الدین محمد فسوی «میرزا کمالای شیرازی اصفهانی داماد مرحوم آخوند ملا محمد تقی مجلسی، متوفی ۱۰۷۰» _ علیهما الرحمه _ و صاحب «شرح الشافیه. ش ۵۰۵» و مهر او «شفیع کمال الدین فی الآخره، محمد

ص : ۳۶۴

و عترته الطاهره، ۱۰۸۰» و «یا من له القدره و الکمال، ۱۰۸۰» ظهر نسخه هست. چند حاشیه نیز به امضاء «کمال. و فقه الله تعالی» در سراسر نسخه هست.

ظهر برگ آخر، اسامی شروح و حواشی اشارات به خط میرزا کمالا نوشته شده است.

«۳۵۴» حیاہ جاودانی

(قرآت _ فارسی)

از: حاج محمد رضا فرزند محب علی سبزواری مشهدی، حافظ قاری روضه رضویہ (متوفی ۱۰۵۵ در شصت سالگی)، مدفون در روضه رضویہ، پایین پای مبارک: «ذریعه» به نقل از ملا مصطفی قاری شاگرد وی در «رساله سند قرائت عاصم».

کتاب: منظومه مبسوطی است در قرائت و تجوید و فرش سور قرآنی، در مقابل «حرز الأمانی شاطبی. ش ۳۵۰»: «ذریعه». و خود گوید که این نظم فارسی شاطبی است.

نسخه: از آخر ناقص و مبتور است و لذا تاریخ تألیف و کتابت و نام کاتب معلوم نیست. و ظاهراً از آثار سده دوازدهم است.

وقفنامه ماه شوال ۱۱۲۱ روی برگ اول است. وقفی: آقا شفیع طبق وصیت او.

آغاز: «حیات جاودانی در قرائت سبعة. بسم...»

درین منظومه کردم ابتدا اول بسم الله که رحمن و رحیمست وز حال بندگان آگاه

انجام موجود: «بتنوین لفظ اول دان به حال وقف الف دارد».

«۳۵۵» حیاہ الحیوان

(موسوعات _ عربی)

از: ابوالبقاء کمال الدین محمد بن موسی دمیری مصری شافعی، متوفی ۸۰۸.

نسخه: مجلد دوم کتاب است از حرف ضاد معجمه تا آخر، که فهرس آن با تعیین

ص : ۳۶۵

ارقام صفحات به شکل لاتینی _ رایج کنونی _ با عنوان «برنامج الكتاب» به خط کاتب اصل، ظهر نسخه آمده است.

این نسخه به خط مغربی جلّی نوشته شده و بسیار نفیس است، و در پایان آن کاتب به طلای مزین نوشته است: «مما نسخ عن أمر عبد الله المتکل علی الله أبی محمّد حسن، نصره الله» و سپس تاریخ استنساخ: روز جمعه ۱۸ ربیع دوّم (عام ز ۴ و) که ظاهراً مقصود سال ۷۷۶ باشد، بنا بر حساب جمل. و نام کاتب «علی بن سعد بن علی بن محمّد بن عبد الله الخندقی» آمده است.

صفحه اول دارای یک سرلوح طلای تزینی و یک ترنج طلا در حاشیه است و در سرلوح عبارت «قال الشيخ الامام ابو عبدالله محمّد الدّمیری» به طلا نوشته شده. تعداد اوراق نسخه در گوشه بالای صفحات به خط کاتب و به صورت لاتینی، ۱۸۷ تعیین شده است.

تملک محمد تقی بن محمد رضا رازی در دارالسلطنه اصفهان به سال ۱۰۴۹، ظهر نسخه دیده می شود.

«۳۵۶» حیاة القلوب

(مناقب _ فارسی)

از: علامه مجلسی، مولانا محمّد باقر بن محمّد تقی (متوفی ۱۱۱۰) _ علیهما الرحمه _ .

نسخه: مجلد دوّم است از آغاز تاریخ رسول اکرم صلی الله علیه و آله تا باب ۲۸ و از آخر ناقص است.

انجام موجود: «و ابن شهر آشوب از سلمان روایت کرده است».

نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد و به قرائن در قرن سیزدهم نوشته شده است، و هیچ نوع امتیازی ندارد.

ص : ۳۶۶

«۳۵۷» حياه النفس فى حظيره القدس

(عقائد _ عربى)

از: مرحوم شيخ احمد بن زين الدين احسائى، مقتداى شيخه.

کتاب: مشتمل بر يك مقدمه و پنج باب و خاتمه است در مباحث اصول دين و به طبع رسیده.

نسخه: به خط محمد حسين شهير به ميرزا جان ابن محمد رضى حسینی. تاريخ ختم کتابت: دهم جمادى الاولى ۱۲۶۸.

«۳۵۸» الخرائج و الجرائح

(معجزات _ عربى)

از: الشيخ الامام قطب الدين ابوالحسين سعيد بن هبه الله الراوندى رضى الله عنه، صاحب «منهاج البراعه». که در آنجا پيرامون احوال و آثارش بحث شده است.

مرحوم آقاى حاج سيد عبدالعزيز طباطبائى نیز در هفتمین بخش از سلسله مقالات «نهج البلاغه عبر القرون» چاپ شده در نشریه شریفه «تراثنا» ش ۳۸ و ۳۹. قم. ۱۴۱۵: ۲۵۴ - ۲۹۷»، زیر عنوان «منهاج البراعه»، درباره جناب قطب و خاندان و آثارشان قلمفرسایى کرده و در آغاز، نام و نسب ایشان را بدون توضیح این گونه نوشته اند:

«قطب الدين ابوالحسين سعيد بن عبدالله بن الحسين بن هبه الله بن الحسن بن عيسى الراوندى، و يقال له اختصاراً: سعيد بن هبه الله».

برای توضیح اجمالی پيرامون این نام و نسب، مختصری در «ثقات عيون: ۱۲۴» دیده می شود و محتاج تحقیق بیشتر است.

کتاب: شامل بیست باب در معجزات حضرات معصومین علیهم السلام و أعلام نبوت و دلائل

ص : ۳۶۷

امامت و مسائل مربوط به معجزات است، و مکرّر به طبع رسیده.

نسخه: کامل و معتبر است. نام کاتب ندارد. تاریخ پایان کتابت: روز آدینه بیستم ربیع دوّم ۸۹۵. تملّک و مَهر «عبدہ الراجی محمّد جواد الموسوی» در تاریخ ۱۲۳۴ و تملّک بهرام علی در ۹۵۲، ظهر نسخه هست.

«۳۵۹» خزائن الجواهر سلطانی

(دعاء _ فارسی)

از: میر محمّد حسین بن محمّد صالح حسینی خاتونابادی _ علیهما الرحمه _ . «دو گفتار، روضاتی: ۲۸ _ ۲۹» و «رساله توثیه: مقاله در بیان احوال و آثار ملاّ محمد علی تونی».

کتاب: مجموعه ای است در ادعیه و زیارات و اعمال عبادتی.

نسخه: خزینه دویم است در بیان فضایل و اعمال ماه مبارک شعبان، مشتمل بر چند باب، و مقدّمه آن در بیان احکام رؤیت هلال و آنچه متعلّق به آن است، و خاتمه در بیان نماز خسوف و کسوف و آیات و زلزله و احکام آن، و بیان روز نوروز و اعمال آن.

در آخر خزینه دویم (پیش از خاتمه)، این عبارت به خطّ کاتب و متّصل به متن کتاب دیده می شود:

«و فرغت من تحریره فی شهر ربیع الاول المنتظم فی شهر سنه احدی و عشرين و مائه بعد الألف».

از آخر خاتمه یکی دو ورق ساقط شده و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد، بی شکّ در زمان مؤلّف استنساخ شده و خطوط خود وی نیز در نسخه هست.

«۳۶۰» الخصال

(حدیث _ عربی)

از: شیخ صدوق ابو جعفر محمد بن علی بن بابویه قمی _ رضوان الله علیهم _ .

ص : ۳۶۸

کتاب: در آداب شرعیّه عددیّه است که در احادیث اهل بیت علیهم السلام وارد شده است در دو جزء و به طبع رسیده.

نسخه: به خطّ عالم مجتهد مرحوم آیه الله آقا میرزا سید محمّد مهدی چهارسوقی، فرزند اکبر آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات». تاریخ فراغت از استنساخ جزء اول: اواخر ماه شعبان ۱۲۶۶. فراغت از جزء دوم: پنجم ذیقعد ۱۲۶۶.

کاتب معظّم همه جا در حواشی توضیحات و حدیث های دیگری از سایر کتب آورده است. روی اوراق عطف اول و آخر نیز مطالبی به خطّ عالم عامل بزرگوار، مرحوم آقا میرزا سید علاءالدین فرزند کاتب نسخه _ اعلى الله مقاماتهم _ دیده می شود.

«۳۶۱» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: جمعه ۱۲ ماه رمضان ۱۱۳۲. در پایان جزء اول، اسمعیل بن شیخ ابراهیم عبدالعالی در ۱۱۳۳، بلاغ نسخه را نوشته است.

ظهر نسخه، تملک محمّد و مهر او «اللهم صلّ علی محمد و آل محمد» و تملک مورّخ ۱۱۵۰ و مهر «حسین الرضوی ۱۱۴۸» و مهر «عبدالوهاب بن محمّد مهدی الموسوی» که در جمادای دوم ۱۲۸۳ کتاب را بابت طلبی که از «مرحومه مغفوره عمّه خیر النساء بیگم» داشته، قبول کرده است و مهر «محمّد باقر بن محمّد نقی الموسوی» یعنی مرحوم سید حجّه الاسلام شفّتی بیدآبادی اعلى الله مقامه.

«۳۶۲» نسخه دیگر

نسخه: به خطّ «ابالفتح بن مسعود بن شیخ محمّد القاری». تاریخ استنساخ: ظهر روز سه شنبه ۲۱ جمادای یکم ۹۶۴ در دارالسلطنه تبریز. برگ نخست افتاده بوده مرحوم

عالم کامل آیه الله حاج میر سید محمد موسوی _ نیای اعلی _ به خط خود نوشته و نسخه را تکمیل کرده اند. روی برگ اول یادداشتی از «مهدی بن محمد باقر فشارکی» مرحوم آقا میرزا مهدی فرزند مرحوم آخوند ملا محمد باقر فشارکی _ علیهما الرحمه _ از علماء بزرگوار اصفهان به تاریخ «۲۰ حجه ۱۲۸۹» نوشته شده است.

«۳۶۳» نسخه دیگر

نسخه: شامل هر دو جلد کتاب، به خط حاجی محمد طالب بن مولانا محمد. پایان استنساخ: شانزدهم ذیقعدہ ۱۰۶۳. فهرست کتاب در آغاز نسخه گذارده شده است.

خلاصه ابن مالک: الألفیه

«۳۶۴» خلاصه الأذکار و اطمینان القلوب

(دعا _ عربی)

از: مولانا محسن فیض کاشانی محمد بن مرتضی رحمه الله علیهما.

کتاب: مشتمل بر دعاها و ذکرهای وارده در کتاب و سنت است، برای تمام ساعات شب و روز و به طبع رسیده. فراغت از تألیف: ۱۰۳۳ در ۲۶ سالگی مؤلف.

نسخه: به خط محمد امین بن محمد ابراهیم. تاریخ کتابت: روز دوشنبه پنجم ذی القعدہ ۱۱۳۲. مهرهای «الواثق بالله الغنی، محمد علی الحسینی ۱۲۱۷» و «عبد محمد صادق بن زین العابدین الموسوی»، «عبد محمد صادق الموسوی»، «افوض امری الی الله عبده احمد ۱۱۱۹»، «عبد الغنی بن محمد علی اللمامی» و خط مبارک مرحوم آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسوقی _ نیای گرامی _ در اول و آخر نسخه است.

ص : ۳۷۰

«۳۶۵» نسخه دیگر

نسخه: دو برگ آخر و نام کاتب و تاریخ کتابت و امتیازی ندارد.

«۳۶۶» خلاصه اللغات و تفسیر المشكلات

(لغت _ عربی به فارسی)

از: اسماعیل بن لطف الله باخرزی.

کتاب: ترجمه لغات متداول و مشکل عربی است به فارسی، مختصر و مفید.

نسخه: برگ آخر ندارد و کاتب و تاریخ آن نامعلوم است. به قرائن متعلق به سده یازدهم است.

«۳۶۷» خلاصه المنهج

(تفسیر _ فارسی)

از: مولانا فتح الله بن شکر الله شریف کاشانی (متوفی ۹۸۷. ظ) اعلى الله مقامه. «ذریعه ۷: ش ۱۱۳۰».

نسخه: از اول کتاب است تا تفسیر آیه شریفه «أَنتَما یفتري الکذب» از سوره مبارکه نحل، و اوراق پس از آن در این جلد نیست. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از آثار قرن ۱۱ _ ۱۲ می باشد.

«۳۶۸» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم از یک دوره هشت جلدی است، از تفسیر سوره مبارکه نساء تا آخر سوره مبارکه أنعام. خط نسخ شیخ محمد مهدی سهندی ابن شیخ ابو تراب سهندی

ص : ۳۷۱

کُججی. تاریخ کتابت ندارد.

«۳۶۹» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوّم از دوره هشت جلدی است، از تفسیر سوره مبارکه اعراف تا آخر سوره مبارکه کهف. نام کاتب ندارد و تنها در پایان تفسیر سوره هود تاریخ ۱۰۹۶ قید شده و ظاهراً به خط کاتب مجلّات دیگر است.

«۳۷۰» نسخه دیگر

نسخه: مجلد هفتم از دوره هشت جلدی است از تفسیر سوره مبارکه یسّا تا آخر سوره مبارکه النجم. خط نستعلیق و نسخ. بی نام کاتب.

«۳۷۱» نسخه دیگر

نسخه: مجلد هشتم (یعنی مجلد آخر) دوره است، از تفسیر سوره القمر تا آخر قرآن کریم. خط نسخ شیخ محمد مهدی سهندی است، لکن در این مجلد نام خود را ننوشته و تاریخ هم ندارد.

خلاف: مسائل الخلاف

«۳۷۲» خلافت

(فقه _ فارسی)

محقق سبزواری مولانا محمد باقر بن محمد مؤمن، مؤلف «جامع الزیارات عبّاسی ش ۲۱۷» این کتاب را مانند رساله های علمیّه مجتهدین برای استفاده و عمل مقلّدین نگاشت و بر یک مقدمه و ۳ باب «طهارت، نماز، روزه» مرتب گردانید و در آن فتاوی

ص : ۳۷۲

خود را آورد و به آراء مختلفه مجتهدین دیگر در مسائل نیز اشاره نمود.^(۱) تاریخ تألیف این رساله معلوم نیست، لکن در عهد سلطنت شاه عباس دوّم تألیف شده که (چنانکه در «مضمار دانش» گفته ایم)، شاهی او از ۱۶ صفر ۱۰۵۲ تا ۲۵ ع ۱ - ۱۰۷۷ بوده است.

نسخ این رساله نسبتاً فراوان و در «ذریعه ۷ - ۲۳۹» یاد شده است.

آغاز: «بسم... درین اوان سعادت نشان که از میامن إشراقات انوار اقبال اعلی حضرت شاهنشاه... شاه عباس الثانی الحسینی الموسوی الصّیّ فوی... عرصه جهان بانوار معدلت و راحت متّور است... و خواصّ و عوامّ به امور دینی رغبت بیحدّ می نمایند، و اکثر خلایق به طاعات و عبادات و اقامت صلوات و جماعات اشتغال دارند، و روز به روز در میل به معرفت مسائل شرعیّه و دانستن امور دینیّه می افزایند، و در اجتماع مجامع و معابد و مدارس می کوشند؛ به خاطر فاطر فقیر محمّد باقر السبزواری رسید که کتابی در معرفت احکام شرعیّه ضروریّه به عبارت فارسی بنویسد... بر وجهی که مشتمل باشد در مسائل خلافتیه بر آنچه در نظر این فقیر اصحّ و اقوی است... و در تحریر کتاب مذکور شروع نمود و از اطناب و اکتار و تعرّض مسائلی که کمتر به آن احتیاج واقع می شود احتراز نمود و به خلافتیه معتدّبه اشاره کرده شد...».

انجام: «این کفّاره مخیر است چون کفّاره رمضان یا نه، و أشهر و اقرب اولست».

فهرست: مقدمه درباره معرفت اصول دین و مجملی پیرامون اجتهاد و مذاهب

ص : ۳۷۳

---

۱ - ۱) با تأسف، مقدمه نویس ناآگاه کتاب «روضه الأنوار عبّاسی». چاپ تهران. ۱۳۷۷ ش. ص ۳۶ بی مُحابا، نوشته است: «رساله فارسی الخلافتیه نگارش دیگر سبزواری است که به خلافتات أصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله پرداخته است!»

مجتهدان و اخباریان و قائلان به احتیاط، و در پایان مقدمه مختصری در باب وجوب تقلید از مجتهد اعلم نگاشته است: باب ۱ _ در طهارت، و درین باب دو مقصد است. مقصد ۱ در طهارتی که به نیت احتیاج دارد و آن وضو و غسل و تیمم است، لاجرم این مقصد را بر سه رکن مرتب داشت. مقصد ۲ در طهارتی که به نیت احتیاج ندارد، و در این مقصد سه رکن است. باب ۲ _ در احکام نماز، و درین باب سه مقصد است. مقصد ۱ در نمازهای یومیّه... و درین مقصد سه رکن است. مقصد ۲ در نمازهای واجب غیر از نمازها که در شبانه روز مکرر می شود، و درین مقصد چند فصل است. مقصد ۳ در بعضی احکام متعلقه به نماز و درین مقصد چند فصل است. باب ۳ در صوم، و درین باب ۱۳ فصل است، و فصل آخرین در اعتکاف.

نسخه: دارای ۲۰۰ برگ. دو برگ اوّل و آخر سفید، و روی برگ ۲، چند مهر مختلف منقوش است، کاغذ زاغی، خط نسخ ۱۸ سطری، عناوین به شنگرف، جلد تیماج زرد با ترنج و سرترنج و سرطبل، آستر کاغذ گلی، اوراق جدول کشیده به طلای اشرفی و لاجورد، آغاز کتاب دارای سرلوح تذهیب طلا اشرفی و لاجورد و شنگرف، قطع ۱۱ × ۱۹ و نیم، متن ۶ × ۱۴. این نسخه آثار تصحیح و مقابله ندارد و مغلوطست. نسخه دیگری در شماره بعد معرفی خواهد شد.

«۳۷۳» نسخه دیگر

پیرامون نسخه ای از «خلاصیه» محقق سبزواری در شماره قبل سخن گفتیم. اینک نسخه ای دیگر از این کتاب را ذیلاً می شناسانیم.

این نسخه قسمتی از مقدمه کتاب را فاقد است و همچنین برگ آخر را. و از جهت صحت بهتر از نسخه سابق است.

ص : ۳۷۴

نسخه: دارای ۱۱۷ برگ. کاغذ زرد اصفهانی، خط نسخ ۲۰ سطری، عناوین به سرخی، بالای عبارات عربی و اوائل مطالب نیز به سرخی خط کشیده شده و هم عناوین به سرخی در حاشیه ها قید شده. جلد تیماج قرمز یک لا، قطع ۱۱ × ۱۷ و نیم، متن ۷ و نیم × ۱۲ و نیم. نسخه از کتابخانه نیای گرامی، آیه الله مرحوم حاج میرسید محمد موسوی چهارسویی «یاد شده در ذیل تحفه عباسی. ش ۱۱۶» بوده است.

«۳۷۴» درایت نثار

(ردّ صوفیه _ فارسی)

از: محمد بن محسن بن مرتضی کاشانی، معروف به علم الهدی، علیهم الرحمه.

کتاب: چنان که در مقدمه گوید، رساله ای است «در لعن و طعن جماعت صوفیه که تابع معاندان اهل بیت پیغمبرند...».

نام کتاب در ظهر نسخه به خط کاتب متن چنین است: «کتاب درایت نثار، فتح الله به اعیان الاعتبار». لکن در متن تصریح به نام کتاب نشده و تنها در آغاز آن گوید: «نگارنده این کلمات درایت نثار: علم الهدی...».

کتاب در شش گفتار است. تاریخ پایان تألیف: ماه صفر ۱۱۰۷، در قریه قمصر کاشان.

نسخه: نام کاتب ندارد، لکن بی شبهه به خط شخص مؤلف یا یکی از نزدیکان او است و شاید همان صاحب مهر «إنه من سلیمان» باشد که ظهر نسخه ذیل نام کتاب دیده می شود. تاریخ پایان استنساخ: ماه رجب ۱۱۰۸.

مهرهای دیگر ظهر نسخه: «الراجی محمد محسن الفیضی» و «یا محسن اغفر لی. محمد علم الهدی ۱۱۱۶» که مهر شخص مؤلف است و «محمد هاشم بن جلال الدین الموسوی» که از آن والد ماجد نویسنده این فهرست است، رحمه الله علیه و علیهم.

«۳۷۵» الدر المنثور من المأثور و غیر المأثور

(شرح احادیث _ عربی)

از: شیخ علی بن محمد بن حسن بن شهید ثانی زین الدین عاملی رضوان الله علیهم.

نسخه: مشتمل بر دو جزء کتاب است. تاریخ پایان استنساخ جزء اول: شب ۱۵ جمادی الاولی ۱۰۷۹ و تاریخ استنساخ جزء دوم: سلخ جمادی الاولی همان سال. کاتب هر دو جزء: «عبدالله» و بیش از این معرفی ندارد.

تمام صفحات جدول کشی شده و صفحه اول جزء اول، دارای سرلوح معمولی است. فهرست کتاب در جداول ترسیمی در آغاز نسخه نوشته شده است، لکن دو سه برگ از آغاز فهرست ساقط گردیده. در سراسر نسخه هیچ گونه حاشیه و اثر تصحیح و مقابله به نظر نرسید.

«۳۷۶» الدر المسبوک فی نقل نصیحه الملوک

(اخلاق سیاسی _ عربی)

از: نامعلوم.

کتاب: ترجمه عربی «التبر المسبوک فی نصیحه الملوک» ابو حامد محمد غزالی طوسی است که در آداب و اخلاق سیاسی و نصائح به سلاطین، خطاب به سلطان محمد بن ملک شاه سلجوقی نوشته است.

نسخه: دارای ۲۹ برگ (۱۴ × ۱۹) و چند برگ عطف و بدرقه. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً در سده نهم استنساخ شده است. نام کتاب به خط کاتب متن در ظهر نسخه چنین آمده است:

ص : ۳۷۶

«کتاب التبر المسبوك في نصيحة الملوك». منقول من اللغة الفارسيه إلى الالفاظ العربيه. للشيخ الامام زين الدين حجه الاسلام شرف الأئمه الأعلام أبو حامد محمد بن محمد بن محمد الغزالي...».

آيه الله العظمى صاحب «روضات الجنات» که مالک نسخه بوده اند، در ظهر نسخه _ به نقل از ابن خلکان _ نوشته اند که ترجمه عربی از صفی‌الدین ابوالحسن علی بن المبارک اللّخمی الاربلی است. از «کشف الظنون ۲: ۱۹۵۸» استفاد می شود که ترجمه اربلی به نام «نتیجه السیلوک» است و نسخه ما که آغاز آن را نیز نقل کرده نامش «الدرّ المسبوك» می باشد، لکن در نسخه حاضر چنین نامی نوشته نشده و ما به استناد کشف عنوان را انتخاب کردیم. در «کشف» گوید: «... و نقله بعضهم من الفارسيه الى العربيه و سماه الدرّ المسبوك في نقل نصيحة الملوك. اوله: الحمد لله على إنعامه و إفضاله. إلخ...».

ظهر نسخه چند تملک محو شده هست، و در برخی از مواضع؛ نیای گرامی مطالبی متناسب با متن کتاب در حاشیه نوشته اند. استاد جلال الدین همائی در مقدمه فارسی «نصیحه الملوك» از این نسخه یاد کرده اند.

«۳۷۷» الدروس الشرعيه في فقه الاماميه

(فقه _ عربی)

از: شهید اول محمد بن مکی، رضوان الله علیه.

نسخه: ظاهراً تمام است. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. کمی حواشی متفرقه و آثار مقابله و تصحیح دارد و به قرائن در سده یازدهم استنساخ شده است. روی برگ اول، تملک و مهر محمد امین بن شیخ شکر، و نیز فهرست کتب دروس، ظهر برگ عطف

ص : ۳۷۷

نوشته شده است.

«۳۷۸» نسخه دیگر

نسخه: تمام است از کتاب طهارت تا کتاب رهن، در ۲۹۱ برگ.

انجام: «و هذان الفرعان مع اشتراط الرهن فی البيع. هذا آخر كلامه قدس الله سرّه... و انى فرغت من تميم هذه النسخه الشريفه الشهيديه فى ضحوه يوم الخميس ۳ شهر شوال... موافق لثانى شهر فروردین ماه جلالی من شهر سنه (۱۰۴۴)... و أنا... ابن کمال الدين اشرف الحسنی الحسينی محمد يدعى طاهر الطباطبائی... بلغ قبلاً».

روی برگ اول، فهرست کتب دروس (۴۸ کتاب) و شماره اوراق نسخه به خط کاتب، و ايضاً تعداد اوراق و سطور و ابيات کل نسخه «۱۴۱۲۵ بیت تخمیناً»، و ايضاً تملک و مهر نویسنده نسخه و فرزندش «رضیالدين محمد الحسينی ۱۰۸۴» دیده می شود. نسخه مصحح کامل مرغوبی است.

«۳۷۹» دلائل الأحكام فی شرح شرائع الاسلام

(فقه _ عربی)

از: آقا سید ابراهیم بن محمد باقر موسوی قزوینی حائری (متوفی ۱۲۶۲) علیه الرحمه.

کتاب: حاشیه ای است به «قوله» بر کتاب «شرایع الاسلام» محقق حلی مولانا ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن بن یحیی قدس سره ، و چنان که از «ذریعه» مستفاد می شود، تقریباً تألیف آن تمام است.

نسخه: از آغاز است تا پایان کتاب صوم. و این است عبارت آخر نسخه:

«و النصوص و السیره و انه لو حرم لشاع. قوله: کتاب الاعتکاف و الکلام فيه فی

ص : ۳۷۸

اقسامه و أحكامه. هذا آخر ما كتبه _ قدس الله روحه و نور ضريحه _ في العبادات، و قد تمت على يد العبد الأثم ابوالقاسم الكاتب النجفي في ليلة الجمعة ٢٣ صفر من سنه (١٢٧٣).

ناگفته نماند که کلام کاتب مقید به «عبادات» است. یعنی در قسم عبادات شارح بیشتر نوشته است و ناظر به قسم معاملات نیست.

توضیح: به قرائن، این نسخه از روی نسخه خط شریف مؤلف استنساخ شده و تا آخر نماز مسافر را خود جلد اول قرار داده و خاتمه ای در آن موضع نگاشته و تاریخ پایان تألیف جلد یاد شده سحر شب شنبه از دهه نخست ماه شوال ۱۲۴۶ قید شده است، و پس از آن کتاب زکوه است.

«۳۸۰» نسخه دیگر

نسخه: شگفتا که در سراسر نسخه حاضر هیچ نام و نشانی از مؤلف و کتاب مطلقاً به نظر نرسید و آنچه مسلم می نماید این که شرح شرائع است به «قوله»، و حقیر با مروری که در سراسر نسخه کردم، مضمونم شدم که یک مجلد از «دلائل الاحکام» آقا سید ابراهیم است که نسخه مجلد عبادات آن را معرفی کردیم و سبک نگارش هر دو کتاب کاملاً مطابق یکدیگر می باشد، و در این مجلد، مطلقاً نامی از مشایخ شارح و نامی از تألیفات دیگر خودش به نظر نرسید، و حقاً کتاب بسیار معتبری است و از متأخرین هم نامی نیاورده و تنها یکجا نام «حدائق» و یکجا نام «ریاض» دیده شد و در کتاب وصایا هم گوید: «کما حَقَّقناه فی کتبا الاصولیه» که البته می دانیم از آقا سید ابراهیم دو کتاب «ضوابط» و «نتایج الافکار» در اصول فقه بسیار مشهور است. و در این مجلد آنچه به نظر رسید، ارجاع به کتاب های حدود و زکات و صوم و متاجر و بیع و وکالت و رهن از

همین کتاب خود کرده است.

نسخه: شامل این کتاب ها است: اجاره، وقوف و صدقات، سکنی و تحبیس، هبات، وصایا، نکاح، طلاق، خلع،ظهار، لعان. نام کتاب و تاریخ کتابت مطلقاً ندارد. مسلماً حوالی زمان شارح در نجف اشرف استنساخ شده است.

آغاز: «بسم. کتاب الاجاره هی لغة الأجره و هی کری الأجير، لا مصدر آجر فانه الايجار».

انجام: «ففى استلزام ذلك للاقرار بالاجزاء و نفيه اذ لا ملازمه بينهما و جهان».

«۳۸۱» دليل المؤمن فى سلوك سبيل المهيمین

(امامت _ فارسی)

از: میر محمد مؤمن بن میر قوام الدین محمد حسینی حسی علیہ الرحمہ.

کتاب: در ردّ یکی از قضات رومیان است و در آن حدیث «الناس علی دین ملوکهم» را شرح کرده و سپس در باب اول راجع به امامت ائمه اثنی عشر علیهم السلام و در باب دوم حدیث «خلقت الخیر و أجریته علی یدی من أحببته» و ابطال مذاهب باطله جبریّه و اشباه آن است.

این رساله در زمان حیات پدر مؤلف و بعد از درگذشت علامه مجلسی (سال ۱۱۱۰) تألیف شده و مصدر است به نام شاه سلطان حسین.

نام کتاب به شرحی که در بالا نوشتیم، در متن نیست، فقط به خط ناشناسی در بالای صفحه اول نوشته شده، و در پایین صفحه نوشته اند: «در تفسیر حدیث الناس علی دین ملوکهم و چند حدیث دیگر، فارسی، تألیف میر محمد مؤمن بن میر قوام الدین الحسینی،

ص : ۳۸۰

قطع کوچک، کاغذ سمرقندی شکری مجدول مذهب، جلد تیماج بیاضی سفید». نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

«۳۸۲» الدمعه الساكبه و المصیبه الراتبه و المناقب الثاقبه و المثالب العائبه

(مناقب و مصائب _ عربی)

از: آخوند ملا محمد باقر بن عبدالکریم دهدشتی بهبهانی نجفی علیه الرحمه.

کتاب: در احوال و مناقب و مصائب پنج تن آل عبا _ صلوات الله و سلامه عليهم _ است، در دو جزء و به طبع رسیده و تاریخ ختم تألیف جزء اول در این نسخه، ۱۲ ماه رجب ۱۲۷۶ قید شده است.

نسخه: به خط احمد بن محمد علی اصفهانی، متخلص به غواص است که از خوشنویسان و شاعران اصفهان بوده _ چنان که از همین نسخه مستفاد می شود _ و در آخر کتاب قصیده ای در مناقب حضرت سید الشهداء علیه السلام به عربی از خود آورده است.

کاتب در بالای صفحه اول هر دو جزء، شرحی به عربی نگاشته و مدح و تعریف بلیغ از «آقا میرزا محمد مهدی» که این نسخه را به دستور او استنساخ کرده نوشته است.

«۳۸۳» دیباجه برهان الصادقین

(موعظ _ فارسی)

از: محمد صالح واعظ، ابن حاجی محمد صادق ایواغلی.

این شخص همان مترجم رساله «أسرار الصلوه _ التنبیهاث العلیه» شهید ثانی _ رضوان الله علیه _ است که آقای حاج سید جلال الدین حسینی محدث ارموی، آن را در (۱۳۶۸ ق) در تهران چاپ کردند.

ص : ۳۸۱

کتاب: دیباچه «برهان الصادقین» است که نویسنده قصد داشت در آن چهل حدیث در فضائل حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام گردآوری و به فارسی برگرداند، لکن گویا موفق نشده و تنها این دیباچه مفصّل را که خود اثر مستقّلی است، نگاشته و خواسته است آن را به مطالعه شاه سلطان حسین صفوی برساند، و سرتاسر این دیباچه در شکایت از مردم زمان و ارباب مناصب و اطرافیان شاه و قاضیان و متولّیان موقوفات است، و هم در آن اظهار فقر و مسکنت نموده، و گاهی نیز اشعاری از خود آورده، و در جایی گوید که هفتاد و نه سال از عمر او گذشته است.

نسخه: اصل خطّ نگارنده است و چند سطری از پایین برگ اوّل محو شده و در سوابق ایّام شخصی در نام محمّد صالح تصرّف کرده و خواسته است محمّد رضا بنویسد. مُهر «عبدہ الراجی رجبعلی» در نسخه هست.

«۳۸۴» دیوان اشعار

(نظم _ فارسی)

از: صائب تبریزی محمّد بن علی، ملقب به مُستعدّخان (متوفی ۱۰۸۷ در اصفهان): «هدیّه العارفین».

کتاب: مجموعه غزلیات و غیرها است و مکرّر چاپ شده است.

نسخه: دارای حدود «۱۲۱۶۰» بیت شعر است و دو سه برگ از اوّل و وسط افتاده دارد. کاتب: محمّد کاظم خاتونابادی. تاریخ ندارد و گویا در زمان خود شاعر نوشته شده. مُهر «السعید سعید فی الدارین (۱۰۵۰)» و یادداشت «بتاریخ چهارشنبه ۱۶ ذیقعدہ (۱۲۱۲) در کاشان به ید مهدی بن ابوطالب الحسنی الحسینی در دکان کتاب فروشی...» روی برگ آخر دیده می شود.

ص : ۳۸۲

«۳۸۵» دیوان اشعار

(نظم _ فارسی و عربی)

از: میر محمد باقر داماد حسینی ابن میر شمس الدین محمد استرآبادی، متخلص به اشراق _ علیه الرحمه _ (متوفی ۱۰۴۰) مدفون در نجف اشرف.

کتاب: در اصفهان چاپ شده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ ندارد، گویا نزدیک زمان ناظم نوشته شده است.

خط والد ماجد نویسنده فهرست، آیه الله میرزا سید محمد هاشم روضاتی در حواشی و مهر پدر بزرگوار ایشان، آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین چهارسوقی _ علیهما الرحمه _ در ظهر نسخه دیده می شود.

«۳۸۶» الديوان

(نظم _ عربی)

از: سید شریف رضی محمد بن الحسین الموسوی (متوفی ۴۰۶) أعلى الله مقامه.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ پایان کتابت: ۷ ماه رمضان ۱۰۶۹. در گوشه صفحه آخر نوشته اند:

«بلغ مقابله على الأمّ المنسوخ منها على حسب الطاقه فصّح، و الكمال لله سبحانه. جمادى سنه ۱۰۷۰».

واضح است که نسخه در یمن و برای امام یمن نوشته شده. روی برگ اول، این مطالب دیده می شود:

۱ _ «هدی دیوان الرضی رحمه الله تع».

۲ _ «من خزانه مولانا امیر المؤمنین المهدي لدين الله رب العالمين». إلخ.

(مواعظ _ فارسی)

از: آخوند ملا محمد باقر (۱) بن ملا محمد جعفر فشارکی اصفهانی علیهما الرحمه (متوفی ۱۳۱۴).

کتاب: پنجاه و شش مجلس موعظه منبری است و به طبع رسیده.

نسخه: به خط محمد بن ابوالقاسم حسینی (۲) است. تاریخ استنساخ: پنجم ربیع الاول ۱۳۲۷. از کتابخانه مرحوم آقای حاج میرزا سید محمد باقر تویسرکانی اصفهانی بوده و یادداشت هایی به خط آن مرحوم در هامش سراسر نسخه نوشته شده است.

«۳۸۸» ذخیره المعاد فی شرح الارشاد

(فقه _ عربی)

از: محقق سبزواری اصفهانی آخوند ملا محمد باقر بن محمد مؤمن علیهما الرحمه (متوفی ۱۰۹۰) صاحب «خلافتیه. ش ۳۷۲».

کتاب: در شرح مزجی «ارشاد الأذهان الی أحكام الإیمان» علامه حلی قدس سره است و به طبع رسیده.

نسخه: مجلد اول است، تماماً در شرح کتاب طهارت. تاریخ اتمام تألیف: اواخر ماه

ص : ۳۸۴

۱-۱) داماد نیای گرامی، آیه الله حاج میر سید محمد موسوی چهارسویی، برادر معظم امام مجدد صاحب «روضات الجنات» اعلی الله مقامهما.

۲-۲) مرحوم آقای حاج میرزا محمد باقر تویسرکانی در هامش پایان نسخه چنین نوشته اند: «فوت مرحوم مبرور آقا سید محمد قمشه کاتب این نسخه که از صلحاء و دوستان قدیمی ما بوده و از تلامذه خلد آشیان مرحوم مبرور آقای والد (یعنی مرحوم آقای حاج سید عبدالغفار تویسرکانی) أنار الله مضجعه الشریف بوده، فی ليله العاشر من شهر ربیع الثانی من عام ۱۳۳۲».

رمضان ۱۰۵۰. کاتب: عبدالله بن محمد سعید خونساری. تاریخ کتابت: روز چهارشنبه ۱۶ ربیع یکم ۱۲۲۶. تملک علی بن ابوالفضل محمد موسوی به تاریخ نهم صفر ۱۲۶۸ و مهر نیای گرامی، مرحوم آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین روضاتی، در ظهر نسخه هست.

«۳۸۹» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب صلوه است تا تعقیبات.

نام کاتب و تاریخ ندارد. به قرائن در سده دوازدهم نوشته شده و ربع اول نسخه دارای حواشی بسیار به خط «رض عفی عنه»، برخی از خود او و برخی از دیگران است.

بقیه نسخه امتیازی ندارد.

«۳۹۰» نسخه دیگر

نسخه: در هامش صفحه اول نوشته اند، مجلد چهارم کتاب است و تماماً در شرح کتاب حج است، و این نسخه همانند نسخه چاپی تا شرح کلام مصنف «و يستحب إتيان المساجد بالمدينة و قبور الشهداء بأحد خصوصاً قبر حمزه» رسیده، و آخرین جمله موجود: «و رواه الكليني عن عمّار الساباطي عن الصادق عليه السلام» است.

نام کاتب و تاریخ کتابت و تزینینی ندارد و ظاهراً مصحح است و حدود زمان مؤلف نوشته شده است.

«۳۹۱» نسخه دیگر

نسخه: فقط مشتمل بر کتاب حج است و آخر آن نانویس مانده و لذا نام کاتب

ص : ۳۸۵

و تاریخ کتابت معلوم نشد.

انجام موجود: «هو المسجد العذی ردّت فيه الشمس لأمیر المؤمنین (ع) بالمدينة و رواه الكلینی عن عمّار الساباطی عن الصادق علیه السلام».

مقدار کثیری از نسخه، علامت مقابله دارد و نیز حواشی بسیار به توفیق «ع ص م» که ظاهراً مقصود مرحوم میر محمد معصوم حسینی خاتونابادی است.

روی برگ اوّل نوشته اند: «عدد اوراق ۲۲۴ که نوشته شده است، از کتب وقفی مرحمت پناه میر محمد معصوم خاتون آبادی می باشد».

این تاریخ فوت روی ورق عطف است: «فوت صبیّه مرحوم ملا- محمد طاهر زوجه میرزا محمد نصیر طیب، به تاریخ شب پنجشنبه ۸ شهر ربیع الثانی (۱۱۸۱) برحمت ایزدی پیوست».

«۳۹۲» الذریعه إلى اصول الشریعه

(اصول فقه _ عربی)

از: سید مرتضی علم الهدی علی بن الحسین الموسویّ أعلى الله مقامهما.

کتاب: در مباحث اصول فقه است، به روش قدیم.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، تملک محمد بن علی ابن خاتون عاملی در قزوین سال ۱۰۲۷، و تملک و مهر محمد جعفر بن محمد باقر الشریف السبزواری که فرزند گرامی مرحوم آخوند ملا محمد باقر بن محمد مؤمن محقق سبزواری است، و نیز تملک محمد علی بن ابراهیم بن مرتضی، نواده آن مرحوم در ظهر نسخه دیده می شود.

ص : ۳۸۶

(فارسی)

میر محمد صالح حسینی خاتون آبادی _ علیه الرحمه _ مؤلف «حدائق المقرّین. ش ۳۳۶» این کتاب را در باب اعمال و ادعیه معتبره سال و پاره ای از زیارات و فضائل هر یک از ماه ها و آداب شرعیّه آنها تألیف نموده و بر یک مقدمه و دوازده باب و خاتمه مرتّب کرده است.

امام مجدّد صاحب «روضات الجنّات: ۱۹۸» در ذیل ترجمه میر محمد حسین خاتون آبادی فرزند دانشمند مؤلف که ترجمه او را آورده و آثارش را برشمرده اند فرماید:

«منقولست که وقتی مردم از علامه مجلسی خواهش تألیف «زادالمعاد» نمودند فرمود: به «ذریعه النجاح» عمل کنید که شما را کفایت است».^(۱)

تاریخ تألیف این کتاب معلوم نیست، لکن مقدمه را به نام شاه سلیمان صفوی (متوفی ۱۱۰۵) مصدرّ نموده و هم تاریخ کتابت نسخه ما که ۱۱۰۱ است، می رساند که لااقلّ هفت سال قبل از «زادالمعاد» تألیف شده است.

نسخه دیگری از این کتاب در «فهرست آستان قدس ۲: ۲۵۸» معرّفی شده و تاریخ کتابت آن را ۱۲۴۶ نوشته اند، و در «ذریعه ۱۰: ۳۲» فرموده که نسخه ای هم در کتابخانه آصفیه استانبول موجود و تاریخ کتابت آن ۱۱۱۰^(۲) است.

آغاز: «بسم... ذریعه نجاح سرگشتگان گرداب عصیان حمد و ثنای مجیب الدّعواتیست که به بادبانی دست دعائیه در هر نفس صد هزار کشتی تن را از چهار موجه بحر معصیت به ساحل نجات کشانیده... و بعد، بر رای طالبان منهج رشاد و سالکان مسلک

ص: ۳۸۷

۱- ۱) مؤلف داماد و شاگرد علامه مجلسی بوده و «زاد المعاد. ش ۴۴۸» در زمان سلطنت شاه سلطان حسین به سال ۱۱۰۷ تألیف شده است.

۲- ۲) سال وفات علامه مجلسی.

سداد مستور و مخفی نماناد که باعث بر ایجاد بنی نوع انسان... بر وفق طغرای غزای «و ما خلقت الجن و الإنس إلا ليعبدون» مداومت بر طاعات و اشتغال به عباداتست... و چون اکثر کتبی که علمای کبار _ رضوان الله عليهم _ درین باب تألیف نموده اند به لغت عربی است و اکثر خلق را از آن بهره کاملی و حظّ شاملی نیست، و بعضی از اعمال که از طرق مخالفین منقول شده و ادعیه که خود تألیف نموده اند نیز در آن کتب مسطور گردیده، و با وجود اعمال معتبره و ادعیه مأثوره احتیاج به آنها نمی شود؛ بنابراین این غریق بحر معاصی ابن میر عبدالواسع: محمّد صالح الحسینی _ عفی [عفا] الله عنهما _ خواست که کتابی درین باب تألیف نماید که مقصور باشد بر ذکر بعضی از اعمال و ادعیه مشهوره که در مراتب آسانید در اعلای درجات اعتماد و اعتضاد باشد، و فضایل و آداب هر یک را به لغت فارسی ترجمه نماید، تا اکثر شیعیان این بلاد از این رساله بهره مند گردند، و اطلاع بر فضایل آن اعمال موجب مزید رغبات ایشان گردد، و در هر مقامی بعضی از فوائد و مسائل را که مناسب باشد ایراد نماید تا نفعش عظیمتر باشد و عمل کننده به این کتاب از رجوع به کتب دیگر مستغنی باشد. و چون این سعادت عظمی و موهبت کبری از ثمرات امن و امان و برکات عهد و اوان سلطان... سلیمان الحسینی الموسوی الصّیفوی بهادرخان... برای این گمنام میسر گردیده بود، لهذا جرأت نموده این هدیه... را به پایه سریر اعلی مرفوع گردانید... او را به «ذریعه النّجاح» مسمی گردانید، و مرتّب ساخت بر مقدمه و ۱۲ باب و خاتمه».

انجام: «و باید دانست که مشهور میان منجمان آن است که اگر تحویل پیش از زوال واقع شود آن روز روز نوروز است، و اگر بعد از زوال واقع شود روز دیگر روز نوروز است».

سپس کاتب نوشته است: «بتاریخ دهم شهر رجب المرجب سنه ۱۱۰۱ مرقوم قلم

شکسته رقم گردید، علی ید الأحقر (کذا) عباد الله ابن ظهیرا، رقم نویس سابق خاصه... عنایت الله الحسینی نهاوندی (؟)... حسب الاشاره بندگان ذیشان سموالقدر و المكان عالیحضرت رفیع منزله والا مقرداری آقائی مهدیخان بیکا (ظ)، سلمه الله تعالی...».

فهرست: مقدمه: در فضیلت دعاء و آداب و شرایط و اوقات استجابت آن. باب ۱ در اعمال ماه رجب و در آن چند فصل است. باب ۲ در اعمال ماه شعبان و در آن چند فصل است. باب ۳ در اعمال ماه مبارک رمضان و در آن چند فصل است. باب ۴ در اعمال ماه شوال و در آن چند فصل است. باب ۵ در اعمال ماه ذی قعده. باب ۶ در اعمال ماه ذی حجه و در آن چند فصل است. باب ۷ در اعمال ماه محرم. باب ۸ در اعمال ماه صفر. باب ۹ در ربیع الاول. باب ۱۰ در ماه ربیع الاخر. باب ۱۱ در ماه جمادی الاولی. باب ۱۲ در ماه جمادی الاخره. خاتمه: در بیان فضیلت و شرافت و بزرگی عید نوروز و آداب آن.

نسخه: دارای ۱۷۶ برگ، حواشی مؤلف به عنوان «منه عفی عنه» به خط کاتب متن. نسخه در کتابخانه نیای معظم، آیه الله مرحوم حاج میر سید محمد بوده و در چند موضع حواشی به قلم ایشان هست. در ظهر برگ ۱۲۳ نیز تحقیقی به خط والد نویسنده مرحوم آیه الله آقا میرزا سید محمد هاشم روضاتی (متولد ۱۵ محرم ۱۳۱۹ در اصفهان - متوفی ۲۷ ج ۱ - ۱۳۵۶ در نجف) نوشته شده. کاغذ اصفهانی، خط نسخ و نستعلیق ۲۱ سطری، عناوین بشنگرف، قطع ۱۲ × ۲۵، متن ۷ و نیم × ۱۹، جلد تیماج قهوه ای، آستر کاغذ ابری اصفهانی. آثار مقابله ندارد، اما نسخه قابل اعتمادی است.

«۳۹۴» ذِکْرَى الشَّيْعَةِ فِي أَحْكَامِ الشَّرِيعَةِ

(فقه — عربی)

از: شهید اوّل شیخ محمّد بن مکّی عاملی قدس سره، شهید به سال ۷۸۶.

نسخه: از اوّل ناقص است.

آغاز: «الغسل و کذا لو أهملتُ غسلی النهار و دخل اللیل».

انجام: «و لیکن هذا آخر المجلّد الأوّل من کتاب ذِکْرَى الشَّيْعَةِ، و يتلوه — إنش — فی المجلّد الثانی کتاب الزکوه. و فرغ منه یوم الثلاثاء لتسع بقین من صفر — ختم بالخیر و الظفر — سنه ۷۸۴».

کاتب: عبدالله بن موسی بن عمار بن مشرف البحرانی الحسائی. تاریخ پایان استنساخ: روز دوشنبه ۱۳ ذی القعدة ۱۰۵۵.

«۳۹۵» ربيع الشَّيْعَةِ

(مناقب — عربی)

از: بنا بر مشهور، منسوب است به سید رضیالدین ابوالقاسم علی بن موسی بن جعفر، ابن طاوس حسنی (۵۸۹ — ۶۶۴).

کتاب: در احوال و مناقب چهارده معصوم است — صلوات الله عليهم اجمعین — و با اندک تفاوتی به عنوان صحیح خود، «إعلام الوری بأعلام الهدی» به طبع رسیده است.

نسخه: به خطّ محمّد صادق بن محبّ علی مقیم اصفهان. تاریخ ختم استنساخ: جمعه ۱۴ جمادی الاخره ۱۰۹۶. برگ اوّل نونویس و به خطّ نیای گرامی، مرحوم آیه الله حاج میر سید محمّد موسوی چهارسوقی است.

ص : ۳۹۰

نسخه از کتابخانه مرحوم حاج میرزا یحیی اصفهانی (۱) عالم محقق جلیل القدر معاصر حاجی میرزا حسین نوری و دوست ایشان بوده و خود ابتدا در هامش برگ دوم نوشته است که میر داماد در «رواشح» این کتاب را به ابن طاوس نسبت داده و از آن نقل کرده است، سپس امضاء و مهر کرده: «شفیع یحیی فی الآخره، محمّد و العتره الطاهره». بعد اضافه کرده است که من به اجازات ابن طاوس و اجازه علامه به بنی زهره نظر کردم، در آنجاها «ربیع الألباب» نام یکی از کتب ابن طاوس است نه ربیع الشیعه، پس آنچه سید داماد فرموده محل نظر است، و امضاء و تاریخ کرده: ماه شعبان ۱۳۰۴.

باز افزوده است که استرآبادی در «رجال و سیط» هم بسیار از ربیع الشیعه ابن طاوس نقل می کند و همه مواضع را من با این نسخه تطبیق کردم درست بود.

باز در برگ آخر نسخه شرحی مبسوط نگاشته است و در آنجا گوید که این نسخه همان کتاب «إعلام الوری» از شیخ طبرسی است، و هیچ گمان ناشایستی نسبت به سید ابن طاوس نمی توان برد، و من چنین می اندیشم که طبرسی ابتدا این نسخه را به همین نام تألیف نموده و بعضی هم آن را استنساخ کرده اند، لکن پس از مدتی خود طبرسی شخصاً تصرّفات در آن نموده و سرآغاز آن را تغییر داده و به «إعلام الوری» نامیده است، و چون نسخه اولی در آن نام مؤلف نبوده به دست کسی افتاده و گمان کرده که تألیف ابن طاوس است، چون از جمله تألیفات ابن طاوس یکی «ربیع الألباب» است و این اشتباه تا این زمان به جای خود باقی مانده است.

حاج میرزا یحیی مطلب را به همین جا خاتمه داده و تاریخ کرده است: هفتم محرم ۱۳۱۷ در اصفهان. ظهر نسخه نیز تملک خود را با نام و نسبت کتاب در تاریخ غره

ص : ۳۹۱

۱-۱) در «الذریعه ۲: ۴۹۴» فرماید که علامه ماهر حاج میرزا یحیی بن میرزا محمّد شفیع مستوفی اصفهانی را بالغ بر سی تألیف بوده است.

صفر ۱۳۰۸ نوشته و مهر کرده است.

«۳۹۶» الرسالة الإثنا عشرية في الرد على الصوفية

(عقائد _ عربی)

از: عالم کامل متبحر، افضل المحدثين، مولانا محمد بن الحسن العاملی، معروف به شیخنا الحُرّ، (متولد ۱۰۳۳، متوفی ۱۱۰۴)، مدفون در مشهد مقدس رضوی. قدس الله روحه.

کتاب: در بیان ابطال طریقه تصوّف و اثبات انحراف صوفیان از طریق ائمه اطهار علیهم السلام، در دوازده باب و هر باب شامل چند فصل.

مؤلف در این کتاب پیرامون بیشتر مباحث صوفیانه سخن گفته و با دستمایه احاطه کاملی که به اخبار و احادیث شریفه داشته آن مباحث را با موازین روایات معصومین علیهم السلام سنجیده و سپس ابطال کرده است.

تاریخ تألیف ندارد، و به سال ۱۴۰۰ ق، طی دویست و اندی صفحه، از روی تنها یک نسخه معمولی در قم چاپ شده و شایسته چاپ محققانه است.

نسخه: به خط نیای اعلی، آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین موسوی چهارسوقی والد ماجد امام مجتهد صاحب «روضات الجنّات» است و ایشان تاریخ تولد پدر بزرگوارشان را هشتم ذی القعدة ۱۱۹۰ و وفات را اول مطلع فجر روز دوشنبه دهم جمادای دوّم ۱۲۷۵ نوشته اند.

مع الأسف چند برگ از آخر نسخه مفقود شده و تاریخ کتابت نامعلوم است.

تصویر اجازه آقا حسین محقق خوانساری به شیخ حُرّ، به خط مبارک نیای اعلی در

ص : ۳۹۲

کتاب «دو گفتار، روضاتی: ۱۸» چاپ شده است. اعلى الله تعالى مقاماتهم.

«۳۹۷» نسخه دیگر

نسخه: به خط عالم فاضل آیه الله آقا سید ابوالقاسم موسوی فرزند آیه الله آقا سید جواد موسوی فرزند نیای بزرگوار اعلى، آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین موسوی اعلى الله تعالى مقاماتهم.

سنت تألیف و نگارش و استنساخ و احیاء آثار علماء اعلام، در طول چهار قرن _ از عهد صفوی به بعد _ موروثی نیاکان گرامی است و برخی از این گونه کارها در همین فهرست وارد شده است.

ترقیمه کاتب: «و کتب بیده الجانیة الفانیة: أبو القاسم بن جواد الموسوی، قبیل ظهر یوم السبت لأربع خلون من شهر ربیع الأول عام إحدى و سبعین بعد ألف و مائتین...».

مأخذ این نسخه غیر از نسخه پیشین بوده است.

کاتب معظم، نسخه «شرح دعاء الصباح. ش ۴۹۸» را نیز در همین سال ۱۲۷۱، به خط ممتاز خود تکمیل کرده است.

آقا سید ابوالقاسم، خالوی مرحوم آیه الله العظمی آقای حاج سید احمد مجتهد خوانساری (متولد ۱۳۰۹ در خوانسار، متوفی شب شنبه ۲۷ ربیع دوم ۱۴۰۵) بوده است. یعنی مادر گرامی آقای حاج سید احمد نواده نیای اعلى، آقای حاج میرزا سید زین العابدین، و پدر ایشان مرحوم آیه الله حاج سید یوسف بن آقا سید حسن (آقا میرزابابا) ابن آقا سید محمد مهدی _ صاحب رساله «عدیمة النظیر» _ ابن آقا سید حسن فرزند نیای گرامی، آیه الله العظمی آقای حاج سید حسین مجتهد موسوی (متوطن

و متوفی و مدفون در خوانسار به سال ۱۱۹۲) بوده اند. «روضاتی: دو گفتار، گفتار دوم».

«۳۹۸» رساله در احکام حجّ

(فقه _ فارسی)

از: ظاهرًا مرحوم آقای حاجّ سید اسد الله بن حاج سید محمّد باقر موسوی شفتی _ اعلی الله مقامهما _ صاحب «احکام الخمر. ش ۱۲» و «کتاب الفقه».

کتاب: رساله «مختصری است در واجبات حجّ تمتع».

نسخه: اصل مسوده و به خطّ مؤلف است و نام و تاریخ در آن دیده نمی شود.

رساله فی احکام الخمر و...: احکام الخمر و...

«۳۹۹» رساله در ارث

(فقه _ فارسی)

از: آخوند ملا علی اکبر بن محمّد باقر ایڑھی اصفهانی اعلی الله مقامه.

کتاب: در احکام موارث است، به نحو مبسوط و مستوفی و در خاتمه، مبحث فدک را شرح داده است.

نسخه: به خطّ ابو تراب بن ابوالقاسم حسینی نطنزی. تاریخ پایان استنساخ: چهارشنبه عشر دوّم (۱) ماه رجب ۱۲۲۲ در اصفهان. مَهر کاتب، «عبده ابوتراب بن ابوالقاسم

ص : ۳۹۴

۱-۱) به موجب یادداشتی که در هامش یکی از صفحات نسخه کتاب «الألفیه» ابن مالک «ش ۴۴» دیده می شود، تاریخ وفات سید رضا نام موسوی، سه شنبه ۱۲ شهر رجب ۱۲۲۲ بوده است. شاید چون چهارشنبه، سیزدهم آن ماه می شده و شماره ۱۳ را معمولاً نحس می دانند، خصوصاً که مصادف با چهارشنبه باشد که آن هم مشهور به شومی است کاتب عملاً به همین ملاحظه، تصریح به ۱۳ ننموده و تعبیر فوق را نوشته است، و الله العالم.

الحسینی» و «عبدہ الراجی ابوتراب الحسینی» در اوّل و آخر نسخه هست.

الرساله الألفیه: الألفیه. ش ۴۵

«۴۰۰» رساله در حکم نقل جنائز

(فقه _ فارسی)

از: آقا میر محمد حسین بن میر عبدالباقی حسنی حسینی، امام جمعه اصفهان، صاحب «حاشیه معالم الاصول. ش ۳۲۹».

کتاب: در باب مسأله فرستادن نعش مردگان است از جایی به جای دیگر و بیان احکام اموات و قبور و مسأله بناء بر گور. در آن از استادش آقا محمد باقر محقق بهبهانی _ اعلى الله مقامه و مقامه _ نقل می کند.

نسخه: به خط میر محمد اسماعیل بن محمد باقر حسینی واعظ اصفهانی امام مسجد جدید عباسی عموی آقا میر سید حسن مدرّس محلّه نوی _ علیهم الرحمه _ «مکارم الاثار ۲: ش ۱۵۴». شرح حال کاتب در جلد نهم، سال ۱۳۰۰ هنوز چاپ نشده است.

پایان کتابت: «یوم الثلث» ربیع دوّم ۱۲۲۵. مُهر فخرالدین محمد الحسینی در آغاز و انجام نسخه هست.

نسخه دیگری از همین رساله به ضمیمه اثری دیگر از مرحوم آقا میر محمد حسین، در «جواب پادری نصرانی» آن هم به فارسی که در روز آدینه دهم ربیع یکم ۱۲۳۱ از نگارش آن فراغت یافته، در «فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ج ۱۶ ص ۲۸» معرّفی شده است.

گویا کاتب این نسخه پس از مدّتی خود رساله ای در همین موضوع به فارسی تألیف کرده است که دو نسخه از آن دیده شده است:

ص : ۳۹۵

۱_ نسخه ای که در یک مجموعه قرار داشته و همگی به خط خود میر محمد اسماعیل «حاج میر اسماعیل» است و در آن از سال (۱۲۴۰) تا (۱۲۴۴) تاریخ دیده می شود. مجموعه در کتابخانه سابق شهرداری اصفهان بوده و مرحوم معلّم حبیب آبادی صاحب «مکارم الآثار»، فهرست آن را در حاشیه نسخه «ارشاد المسلمین» مرحوم آقا سید عبداللّه ثقه الاسلام که به خط خود او است، نوشته است.

۲_ نسخه ای که در نشریه «میراث شهاب. شماره ۲۳، ۲۴» این گونه شناسانده اند:

«رساله فارسی در مسئله نقل اموات به سوی مشاهد مقدّسه، از محمّد اسماعیل بن محمّد باقر الحسینی الواعظ الاصفهانی... در پایان این رساله پنج صفحه نام منابعی را که مؤلف در تألیف کتاب از آنها بهره برده آورده است...»

بیفزاییم که درباره موضوع رساله جای گفتگو _ سوی بحث هایی که در کتب فقهیه آمده است _ رساله های جداگانه چندی نیز تألیف گردیده که در کتاب شریف «الذریعه الی تصانیف الشیعه» ذیل این عنوان ها معرّفی شده اند:

«جواز نقل الموتی» ۳ عنوان. «رساله فی جواز نقل الموتی». «الحجّه البالغه للشیعه فی جواز نقل الموتی فی الشریعه». «رساله فی تحریم نقل الجنائز»...

«۴۰۱» رساله در زکوه و خمس

(فقه _ فارسی)

از: نامعلوم و در زمان صفویّه در اصفهان تألیف شده. تاریخ ذیحجه ۱۱۳۲ در آخر کتاب معلوم نشد که از آن تألیف است یا استنساخ. برگ اول نسخه مفقود شده. مهر مرحوم آیه الله آقا میرزا سید محمّد هاشم روضاتی والد ماجد نویسنده فهرست در ظهر نسخه دیده می شود.

ص: ۳۹۶

«۴۰۲» رساله در سیر و سلوک

(تصوّف _ فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: رساله ای است در سیر و سلوک عرفانی و ابیاتی از سعدی و حافظ در آن دیده می شود.

آغاز: «بسم... الله لا إله إلا هو. درود بیحدّ بر آن ظهور که شهود ذاتش مقصود از صفاتست».

انجام: «همه را در دایره محبت جمع کن و در آسیای معرفت بسای و بدست توکل غلوه بند، در دریای معرفت پرتاب کن، و لا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا».

نسخه: نام مؤلف و کاتب و تاریخ تألیف و کتابت ندارد.

رساله در شرح بیته از مثنوی: ذیل ثمره الفؤاد. ش ۲۱۳.

«۴۰۳» رساله در طینت

(معارف _ فارسی)

از: جمال الدین محمد بن آقا حسین خونساری، معروف به آقا جمال خونساری _ رحمه الله علیهما _ صاحب «حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۶۲».

کتاب: درباره آفرینش طینت و سرشت مؤمن و کافر است که شاه سلطان حسین صفوی مُشافَهه تألیف آن را از مؤلف خواسته است. وی درین رساله پیرامون ده حدیث از کتاب شریف «کافی» درباره طینت بحث کرده است. به طبع رسیده.

نسخه: به خطّ محمّد طاهر بن محمّد مقصود، تاریخ ختم استنساخ: عصر یوم الأربعاء، ماه ذیقعد ۱۱۶۷. برگ اول و هشتم نونویس و به خطّ نگارنده این فهرست است.

ص : ۳۹۷

«۴۰۴» رساله در علم نحو

(ادب _ فارسی)

از: میر بهاء الدین محمد بن محمد باقر حسینی مختاری نائینی اصفهانی _ علیه الرحمه _ صاحب «زواهر الجواهر. ش ۴۵۵».

کتاب: در علم عربیت است به زبان فارسی، مشتمل بر یک فاتحه و دو مقاله و یک خاتمه و دارای تحقیقاتی است ادبی از مؤلف.

نسخه: از آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست و به قرائن نزدیک به زمان مؤلف (قرن ۱۲) نوشته شده و فاقد امتیاز است.

تکمله: در «ذریعه ۲۴: ش ۴۵۷» فرماید:

«نحومیر. فارسی نظیر «صرف میر»، لبهائالدین محمد المختاری النائینی (۱۰۸۰ _ ۱۱۴۰). ذکره فی رسالته فی ترجمه أحوال نفسه». پایان.

این دو تاریخ برای تولد و وفات، هر دو تقریبی است و هیچ کدام بعینه معلوم نیست، چنان که در شرح حال میر بهاءالدین در «کواکب منتشرة: ۱۰۷ _ ۱۰۹» به درستی نوشته اند: «حدود ۱۰۸۰ _ حدود ۱۱۴۰».

نام و سلسله نسب میر معظّم در «مکارم الآثار ۲: ش ۱۵۴ ص ۳۷۷ _ ۳۷۸» یاد شده است.

«۴۰۵» رساله عملیه تویسرکانی

(فقه _ فارسی)

حاج ملا حسینعلی بن نوروز علی ملایری توی سرکانی اصفهانی قدس سره این رساله را برای استفاده مقلدین فارسی زبان خود در مسائل شرعیّه نگاشته است.

حاج ملا حسینعلی از مجتهدان بزرگ اصفهان در نیمه اوّل دوران سلطنت ناصرالدین

ص : ۳۹۸

شاه قاجارست. شرح حال او اولین بار در آخرین صفحه مجلد آخر «روضات الجنات» آمده و در آنجا از او تجلیل فراوان شده است. به خلاصه اینکه وی از دانشمندان بزرگ و از محققان علم فقه و اصول بوده، نوبت تدریس و فتوی دادن در اصفهان به وی رسید پس از آن که از تحصیل دانش در این شهر فراغت یافت. از جمله استادانش قدوه المجتهدین مرحوم شیخ محمّدتقی صاحب «حاشیه معالم» بود و از او اجازه روایت یافت و با اینکه از علماء بزرگ ایران و عراق، خصوصاً دانشمندان بروجرد بیشتر اخذ علم نموده، باز در اجازاتش اسناد خود را به غیر از طریق صاحب حاشیه ذکر نمی کند. تألیفاتش: «کشف الاسرار» در شرح شرایع الاسلام، که یازده مجلد آن را نگاشت. «المقاصد العلیّه» که حاشیه ای است بر قوانین اصول در دو جلد. «فصل الخطاب» در اصول که آن نیز دو مجلد است. کتابی در «اصول عقائد و مکارم اخلاق». «رساله ای در ردّ اخباریه». «تعلیقه بر جامع عبّاسی» که در آن مسائلی که با شیخ بهائی اختلاف نظر دارد ذکر می کند.

وفاتش روز ۲۸ صفر سال ۱۲۸۶ در اصفهان اتفاق افتاد و سنّ او نزدیک هفتاد بود. جنازه اش را به تخت پولاد حمل و در بقعه تکیه محقق خوانساری به خاک سپردند. پایان کلام روضات به اختصار.

امام الحرمین، میرزا محمّد بن عبدالوّهّاب بن داود همدانی (متوفی ۱۳۰۳) که از دانشمندان آن زمان و دارای طرق روایتی فراوان است در ملتقطات «فصوص الیواقیت: ۱۰» که دفتری است مشتمل بر مادّه تاریخ های بسیار گوید:

«و من ملهمات التواریخ قولنا فی وفات الحاجّ المولی حسین علی التویسرکانی الاصفهانی و هو من مشایخ اجازاتنا:

ذوالصفات الحسنی حسین علی من علیه رحی المعالی تدور

رُوحُ الدین باذلاً سَعِیهِ ما عَاشَ فیهِ و سَعِیهِ مَشْکُور

و مُذْاخِتار رُوضِهِ القُدسِ شُوقاً طَرِبْتُ نَفْسَـهَ الیْها تَطِیر

فَقَضِی نَحْبَهُ و سارَ إلِیْها و دَعاهُ الیه اُرْخُ «غُفُور»

۱۲۸۶

و قولنا أيضاً:

حُزنی علی شمس الفقاهه لهفی علی قمر النباهه

تا گوید:

غمم الرّدى أرخته: «أصدت صفا شمس الفقاهه»

لکن این ماده اخیر ۱۲۸۸ می شود.

شرح حال حاج ملا حسینعلی در «الکرام البرره ۱: ۳۶۳» اشتباهاً به عنوان حسنعلی و «۴۳۸ _ ۴۳۹» مفصلاً مذکور و در آنجا است که نام کتابی که در اصول عقائد و مکارم اخلاق نگاشته «نجاه المؤمنین» است و به سال ۱۲۷۲ آن را برای فرزندش محمد تألیف کرده و شیخ محمد نبی بن احمد تویسرکانی صاحب «لألی الأخبار» از او اجازه روایت دارد و صورت اجازه اش که تاریخ آن ماه رجب ۱۲۷۹ می باشد، در آخر کتاب لألی به طبع رسیده است. میرزا محمد امام الحرمین هم از او اجازه دارد که تاریخ آن ۱۲۸۳ می باشد. همچنین مرحوم شیخ عبدالحسین شیخ العراقین طهرانی «متوفای ۲۲ صیام ۱۲۸۶» و شیخ محمدتقی بن باقر همدانی «۱۲۶۳ _ ۱۳۱۴» شاگرد شیخ انصاری، همه از او اجازه روایت دارند.» انتهى.

حاجی از شاگردان مرحوم حاج سید شفیع جاپلقی نیز بوده. چنانکه جاپلقی خود در کتاب «الروضه البهیة» به این موضوع تصریح کرده است.

مرحوم حاج میرزا عبدالغفار بن سید محمد حسین حسینی توی سرکانی (متوفای

ص : ۴۰۰

۱۳۱۹) _ از دوستان امام مجدّد صاحب روضات _ نیز شاگرد حاج ملاّ حسینعلی و هم به دو اجازه، مُجاز از او بوده و چنانکه صاحب روضات خود فرموده اند به درخواست ایشان است که شرح حال آن مرحوم را در آن کتاب آورده اند، و صورت دو اجازه یاد شده در کتاب «ریاض الأبرار» نویسنده این فهرست موجود می باشد.

حاج ملاّ حسینعلی در «اعیان الشیعه ۲۷: ۹۲ _ ۹۳» نیز یاد شده و در آنجاست که میرزا حبیب الله بن فتحعلی کرمانی که از شاگردان وی بوده بر کتاب «فصل الخطاب» او حاشیه نوشته است. در خاتمه «مستدرک ۳۹۹» نیز از او و طریق روایتش یاد شده است.

مؤلف کتاب «معجم المؤلفین ۴: ۳۳ و ۳۷» یک بار او را به عنوان «حسین ابن علی بن علی الملایری التویسرکانی الاصفهانی» و بار دیگر به عنوان «حسین علی بن نوروز علی التویسرکانی» ذکر کرده است. در «تذکره القبور - رجال اصفهان: ۸۹ _ ۹۰» نیز شرح حال او را نوشته و تألیفاتش را ستوده و درباره «نجاه المؤمنین» گوید: «بسیار کتاب مفید پرفایده خوبی است». و هم درباره مدفنش فرماید: «و از برای آن مرحوم لحد آماده ساخته پیدا شد.»^(۱)

آغاز: «بسم... و بعد، چنین گوید أقلّ الناس علمًا و عملاً و أكثرهم خطأ و زللاً: حسینعلی التویسرکانی که این مختصری است در مهمّات احکام و مسائل شرعیّه، نظر به خواهش جمعی از برادران دینیّه، و آن مشتمل است بر چند باب و هر بابی مشتمل است بر چند مقصد».

انجام: «و سایر کفّارات را به تفصیل در «کشف الأسرار» ذکر کرده ایم، و الله الهادی الی الصّواب. تمّ الكتاب فی سنه ۱۲۷۳».

ص : ۴۰۱

۱- ۱) برای آگاهی دیگر به «فهرست مرعشیّه قم ۴: ۳۰۰» رجوع فرمایند.

فهرست: باب اول در طهارت است و در آن چند مقصد است. ب ۲ در نماز است و در آن چند مقصد است. ب ۳ در زکوه است و در آن چند فصل است. ب ۴ در خمس است و در آن چند فصل است. ب ۵ در صومست... و در آن چند مقصد است.

نسخه: دارای ۷۴ برگ. روی برگ ۱، مهر والد ماجد نویسنده فهرست و در پایان رساله در هامش، این شرح دیده می شود که به خط مؤلف است: «مقابله شد با نسخه معتبره من البدو الی هنا، ان شاء الله خالی از غلط است».

کاغذ فرنگی، خط نسخ، عناوین به سرخی نوشته شده، جلد تیماج سیاه یک لا، قطع ۱۱ × ۱۵ و نیم، متن ۶ × ۱۱. نام کاتب ندارد.

رساله در لعن و طعن جماعت صوفیه: درایت ثنار. ش ۳۷۴

رساله فی الرد علی میرزا محمد الأخباری: المسائل و الأجوبه

«۴۰۶» رساله فی القضاء و القدر

(کلام - عربی)

از: شیخ ابو محمد «علی بن» عنایه الله بسطامی، معروف به بایزید ثانی، معاصر شیخ بهاءالدین محمد عاملی (متوفی ۱۰۳۰) و راوی از شیخ حسین بن عبدالصمد، والد بهائی (متوفی ۹۸۴)، و از او سید حسین بن حیدر کرکی مجتهد بزرگ اصفهان (متوفی ۱۰۴۱) رحمه الله علیهم اجمعین.

کتاب های «الانصاف فی معرفه الأسلاف» و «معارج التحقیق» و «جوابات المسائل الکلامیه» از آثار او در «ذریعه» و «روضه نضره: ۷۶» یاد شده اند، و خود در اواسط اثر جای گفتگو از تألیف دیگرش «أنوار الهدی فی تحریر کلام السید المرتضی» یاد کرده است. بیش از این از گزارش زندگانی این دانشمند، آگاهی در دست نیست.

ص: ۴۰۲

این جانب در مقدمه الطبع رساله «خلق الأعمال» به نام «رساله جبر و تفویض، چاپ اصفهان، ۱۳۸۱ ق» از این کتاب جای گفتگو نقل کرده و سخنی گفته ام.

کتاب: پیرامون مبحث قضاء و قدر است، مرتب بر سه مسأله.

نسخه: به خط عطوه بن علی بن محمد شهیر بعلیق. تاریخ پایان استنساخ: روز دوشنبه ششم جمادای دوم ۱۱۹۰.

تملک محمد علی بن سید راضی حسینی و خط و مهر «محمد بن علی طباطبائی» و خط مبارک آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی و تملک فرزند ارجمندشان _ نیای گرامی _ آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین چهارسوقی به تاریخ شانزدهم شوال المکرم ۱۳۲۱ _ سال تقویم و تقسیم کتابخانه معظمه والد ماجدشان _ ظهر نسخه هست.

تکمله: نام مؤلف در سرآغاز نسخه جای گفتگو «ابو محمد عنایه الله الشهیر ببایزید البسطامی» است و در کتاب شریف «روضات»، یکجا «ابو محمد بن عنایه الله» و دیگر جا «ابو محمد عنایه الله» دیده می شود و در «ذریعه» و «روضه نضره»: «ابو محمد علی بن عنایه الله» است و گویند که او خود به سال (۹۸۷) در آخر نسخه ای از «شرح التذکره» نظام اعرج، «ابو محمد بایزید بن عنایه الله البسطامی» امضاء کرده است.

«۴۰۷» رساله کفارات شرعیّه

(فقه _ فارسی)

از: محمد باقر بن اسمعیل الحسینی «خاتونابادی» صاحب «ترجمه أناجیل اربعه. ش ۱۲۵».

کتاب: حسب الأمر شاه سلطان حسین در باب کفارات شرعیّه «سوی آنچه متعلق به افعال حج است» تألیف شده و تاریخ ندارد.

ص: ۴۰۳

نسخه: از اوّل یکی دو سه برگ ناقص و از آخر تمام است، لکن نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. مسلّمًا در زمان مؤلف استنساخ شده است.

«۴۰۸» رساله فی حکم اللباس المشکوک

(فقه _ عربی)

از: آیه الله حاج میرزا محمد حسین نائینی غروی _ رحمه الله علیه _ (متولّد ۱۲۷۷، متوفی شنبه بیست و هفتم جمادای یکم ۱۳۵۵).

کتاب: تقریرات درس آیه الله العظمی میرزا سید محمد حسن شیرازی _ علیه الرحمه _ است.

آغاز: «بسم... الحمد لله على ما أنعم و ألهم... و بعد، فيقول أفقر البرية إلى رحمه ربّه الغنيّ محمد حسين الغرويّ النائيني».

نسخه: تحریر جدید رساله است به التماس برادران دینی پس از آن که چندی در مسوده مانده بود. نام کاتب و تاریخ کتابت و مشخصات دیگری ندارد.

آخرین تحریر این رساله در ۱۳۵۸ ق، ضمیمه جلد دوم «مُنیه الطالب» مرحوم آقا شیخ موسی خوانساری «از صفحه ۲۳۸ تا ۳۰۵» چاپ سنگی شده و پس از آن نیز به طبع رسیده است: «مکارم الاثار ۶. ش ۱۳۶۶».

«۴۰۹» رساله در امر به معروف و نهی از منکر

(مواعظ _ فارسی)

از: حاج سید حسن موسوی واعظ کاشانی اصفهانی ملقب به سلطان الواعظین، (متوفای غره ربیع دوم ۱۳۲۰)، مدفون در تکیه آقا میرزا ابوالمعالی، تخت فولاد اصفهان، در اطاقی خاص: «دانشمندان مهدوی: ش ۳۴۶».

مختصری از شرح حال سلطان و فرزندان گرامی در مأخذ یاد شده، هست.

ص: ۴۰۴

کتاب: درباره امر به معروف و نهی از منکر و نکوهش کذب و غیبت و نمامی و تهمت و نیز شمّه ای از مناقب و فضل علماء دین، نوشته شده در یک مقدمه و چهار مقاله و یک خاتمه.

مؤلف این کتاب را به منظور دفع تهمت از خود نگاشته و در آن از کتاب دیگرش «منهج الواعظین» یاد می کند.

او پیشتر رساله ای به نام «مواعظ حسنه» تألیف کرده و در آن سخنانی پیرامون لزوم اطاعت امر سلطان وقت ناصرالدین شاه و ظلّ السلطان آورده بود و نشر آن رساله سبب تکفیر نویسنده شد.

مرحوم حاج میرزا حسنخان شیخ جابری انصاری (۱۲۸۷ - ۱۳۷۶) در «تاریخ اصفهان و ری و همه جهان: ۲۹۵، چاپ اصفهان، ۱۳۲۱ ش» این مسأله را در وقایع سال ۱۳۰۴ ق، نوشته و چند سطری درباره انگیزه تألیف رساله سخن گفته و چاپ و نشر آن را به ظلّ السلطان نسبت داده است. شیخ جابری در آن تاریخ تقریباً هفده ساله بود.

باری، سلطان الواعظین برای حفظ جان خود از اصفهان خارج و به تهران و سپس به عتبات عالیات رفت و به علماء و مجتهدین عراق و شهرهای ایران متوسّل شده و آنان براءت وی را از نسبت کفر نوشته اند که صورت تمامی آن گواهی ها در خاتمه کتاب جای گفتگو آمده است.

نسخه: به خطّ مؤلف و صورت نامه های علماء به خطّ دیگری است. تاریخ تألیف و تحریر در نسخه نیست، لکن برخی از نامه ها دارای تاریخ (۱۳۰۵) می باشد. شمار برگ های اصل کتاب، هفتاد برگ (۱۴۰ صفحه) است.

آغاز رساله: «بسم. الحمد لله الذی جعل لسان العلماء مفتاحاً لبیان بدائع المعانی».

انجام: «و لازم شد که به جهت رفع شکوک و شبهات از خواطر اهل ایمان و عموم

شیعیان صورت این اوراق و رسائل ثبت این رساله موجه گردد تا مطالعه کنندگان بر سیل حقّ مستقیم باشند و گمان بد به ذرّیه طیّبه فاطمه _ سلام الله علیها _ نبرند، و جمیع اصول مهموره این سوادها در نزد داعی حاضر است، هر کس می خواهد به نظر او می رسانم، و السلام علی من اتبع الهدی».

در برگ «۷۱»، صورت نامه ای است از زبان مردم اصفهان به علماء نجف اشرف و سپس گواهی علماء اعلام است و نامه های آنان، تا برگ «۱۱۵».

پس از آن سه برگ سپید، و از پشت برگ «۱۱۹» تا برگ «۱۳۰» شرحی است که یکی از علمای عراق «ظ» درباره رساله اصلی حاج سید حسن نوشته و کلمات او را از آن رساله به «قوله. قوله» به فارسی شرح کرده و توضیح داده، و خلاصه، مطالب او را تأویل و سید را از نسبت کفر و انحراف تبرئه نموده است.

نویسنده این مقاله معلوم نیست.

از پشت برگ «۱۳۱» تا پشت برگ «۱۳۶» همچنان صورت نامه های دیگری است از علماء و گواهی های آنان.

از برگ «۷۱» تا آخر مجموعه، عموماً به خطّ کاتب تا حدّی خوش خطّ نوشته شده است، والسلام.

«۴۱۰» رساله در بیان عقائد مذهب شیعه

(عقائد _ ترکی)

از: نامعلوم.

کتاب: به زبان ترکی است، در باب اثبات حقایق مذهب شیعه و خلافت بلا فصل حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب _ علیه الصلوه و السلام _ و ردّ بر عامّه.

نسخه: به خطّ مقصود علی شیرازی. پایان استنساخ: روز سه شنبه ۲۶ محرم ۱۰۷۵.

ص: ۴۰۶

«۴۱۱» رساله در بیان مذهب شیعه

(عقائد _ ترکی)

از: نامعلوم.

کتاب: به زبان ترکی است، در بیان اصول مذهب شیعه امامیه، مشتمل بر مقدمه و پنج باب و خاتمه، و گویا در اوائل عهد صفویّه تألیف شده است.

نسخه: به خط نستعلیق خوب ملاً محمّد کاتب.

انجام: در ماه «شعبان (۱۰۵۷) حسب الاشاره بندگان عالیحضرت رفیع منزلت متعالی مخدوم علی الاطلاق مستخدم الأمثال و الأقران... خلاصه دودمان مرتضوی محمّد حسین میرزای صفوی...».

توضیح: این نسخه و نسخه شماره پیشین را در سال (۱۳۵۳ ش) دیده و به همین اندازه درباره آنها نوشته ایم.

«۴۱۲» الرساله المشقیه

(اصول فقه _ عربی)

از: سید عبدالکریم بن محمّد رضا الحسینی اللاهجی.

کتاب: در باب ظنون اجتهادی است از مباحث علم اصول فقه، به تفصیل تمام.

مؤلف در آن از نیای معظم، آیه الله العظمی مرحوم آقا شیخ محمّد تقی اصفهانی صاحب «هدایه المسترشدین _ حاشیه معالم» متوفای ظهر آدینه پانزدهم شوال ۱۲۴۸ یاد کرده و ایشان را استاد خود خوانده است، چنانکه در «مقام سادس _ مشترکات. روی برگ ۹۸» گوید:

«فقول شیخنا الاستاد _ نور الله مضجعه _ یرتقی إلی عشرين»

و در حاشیه گوید:

ص: ۴۰۷

در آغاز کتاب، فهرست مطالب آن را به صورت مستقل به دست داده و مقدمه ای نیز برای فهرست نگاشته است. درین مقدمه به تقریبی گوید:

«... من، پس از آنکه از پاره یی فنون قضای و طر کردم و در اسرار آنها دقت و نظر نمودم؛ به صدق همت خواستم که باز اطمینان خاطر را در تحصیل دانش از افواه رجال بکوشم. از این روی، علامه فهامه ضابط درایت و حافظ روایت، عماد اسلام و ملجأ انام، افضل متأخران متبحر، محیی ملت و دین، همانم صادق «السَّمِيُّ الصِّادِقُ»، که به شرایع پدراناش ناطق و بر معاصرانش فائق است؛ یافتم، و دریافتم که سزاوار است رموز و دقائق فن را از او بیاموزم، و از تحقیقات عالیه او بهره ور گردم، و از مرویات او اجازه روایت یابم. پس نزدش به شاگردی پرداختم و در دریای دانش او غوطه ور گشتم و بس لؤلؤ شاهوار یافتم و به سلک نظم در آوردم و این کتاب را نوشتم و آن را هدیه اعلیٰ _ جنابش نمودم... و تمام این کارها در دارالسلطنه اصفهان به یمن اقبال... معتمدالدوله العلیه... منوچهرخان بود...».

چنانچه مقصود نویسنده از «السَّمِيُّ الصِّادِقُ» صفت و موصوف و شخصی باشد که هم نام مؤلف «عبدالکریم» بوده، چنین شخصی را نشناختیم، لکن اگر الف و لام در «السَّمِيُّ» زائد و سهواً نوشته شده باشد، ممکن است مقصود همانم امام صادق علیه السلام باشد^(۱) و شخصی که در آن عصر به این نام می شناسیم؛ مرحوم آقا میر محمد صادق فرزند آقا سید محمد از علما و دانشمندان و مدرّسین مبرز اصفهان است که معروف به کتابفروش بوده و به سال ۱۳۰۳ در اصفهان وفات یافته و اجمالاً شرح حالی از او در

ص : ۴۰۸

۱-۱) یعنی هم لقب، نه همانم که جعفر است، اگرچه ممکن است مرادش همین اخیر باشد، واللّه العالم.

«رجال اصفهان _ تذکره القبور: ۶۳» یاد شده است (۱).

منوچهرخان نیز که نویسنده در مقدمه بر او ثناء گفته، همان معتمدالدوله منوچهرخان گرجی، حکمران معروف اصفهان است که به سال ۱۲۵۲ در گذشته است.

مع الأسف هیچ گونه اطلاعی از احوال نویسنده این کتاب به دست نیامد.

آغاز مقدمه فهرست: «باسم ربِّی لأجلِّ الأعظم، أحمده حمدًا لذاته العلیِّ الأقدم، أشکره شكرًا علی ما أنعم، و علم من الأصول ما لم نعلم».

انجام فهرست: «فی ذکر الحجّه علی ما هو المختار».

کتاب مشتمل بر چهار سفر است، بدین تفصیل: «السفر الأوّل» فی معرفه المجتهد و الاجتهاد و حجّیه ظنّه و ما یناسب من المسائل. «السفر الثانی» و هو الأدلّه: الكتاب و السنّه و الإجماع و العقل، و فيه مقامات. «السفر الثالث» فی مشترکات الأدلّه. «السفر الرابع» فی بیان تعارض الأدلّه.

این اسفار هر یک مرتّب بر مقامات و صفحات و سطوری است. از باب مثال: «المقام الرابع فی الأدلّه العقلیه. و فيه صفحات. الاولی: فی المقدمات. و فيه سطور. السطر الأوّل...».

در پایان دیباچه فهرست، راجع به سفر سوّم گوید: «وبسطنا الکلام فی الثالث، لأنّ المسائل الأصولیه و مهمّاتها مذکوره فيه، و مشقتٌ فيه بل فی سائره علی أسلوب کان نحو حاشیه و تعلیقه لـ «معالم الفقه»، لُحسن ترتیبه و تداوله بین علماء الأصول. و لعلّ ذلك لخلوص نیته و صفاء عقیدته، مع ذکر أكثر عبارات «زبدہ الأصول»، و اندمجت فيها مسائل سقطت و اندرجت فواید حصّلتها من زبر المحقّقین من المتأخّرين و المتقدّمین

ص : ۴۰۹

۱- ۱) نسختی از مجلّد دوّم «المناهج السّویّه فی شرح اللمعه الدمشقیه» از تألیفات فاضل اصفهانی (هندی) به سال ۱۲۴۵ برای این دانشمند استنساخ شده است.

آغاز: «بسم... أحمدہ حمدًا لايفى الطاقه بأدائه، أشكره شكرًا لايسع القلم بإحصائه؛ لا أحصى ثناءً عليك كما أثبتت على نفسك وأصلى وأسلم على صفوه أنبيائك وسيد أوصيائك، وعلى آله الذين هم أمثالك الذين جعلتهم مشكوة لعبادك ومصباحاً لمعرفة عبادتك؛ كأنهم كوكب دريُّ يوقد من شجره مباركه زيتونه... أما بعد، فيقول المحتاج الجاني و بفضل ربّه الملتجى: عبدالكريم الحسينى اللاهجى: لما رأيتُ فى كتب الأصوليين متقدّميهم و متأخريهم أنّ الظنون الإجتهدية تكون حجّة، ولاخ عن بعضهم أنّها بقولٍ مطلقٍ ليست بحجّة، بل الخاصّه منها حجّة، و شاع عن الأخباريين أنّها - مطلقاً - ليست حجّة؛ و الحال أنّهم فى كتب الفروع و الاستدلال عاملون بالظنون من حيث لايشعرون! حتّى صرح بعضهم بأنّ التّزاع بيننا و بين الأصوليين لفظيٌّ - كما فى «الفوائد الحايرية»... فبقى الكلام مع الأصوليين فى هذا الأصل الأصيل... لكن الإقدام فى هذا الأصل و الخوض فيه لم أكن أنا أهلاً [له]، لأنّ كلّ واحدٍ من الفريقين يكونون أساتيد الفنّ و المهرة، و محيين للشريعة و المله. لهذا وقع الخوض فى عهده التعويق و التسويق، حتّى خطر ببالى الفاتر و قلبى القاصر أن أرضت النفس بالمجاهده و المشاقه، لعلّ تبتهت بما هو الحقّ. فإذن تبتهت بما رووه مستفيضاً: مشقّتان لا ثالث لهما: «المشق بالأقلام و المشى بالأقدام». فشرعتُ فى المشقّ و المشى فى ذلك الأصل على أسلوبهم.

فسميته بـ «الرسالة المشقيه فى الظنون الإجتهدية». و تحقيق الحقّ ينوط على المشقّ فى الصّفحات العديده:

الأولى. فى تحقيق أنّ بائى سبب و حاجه صار المجتهد مرجعاً للشيعه و الناس...

والثانية. فى تحقيق معنى الإجتهد و المجتهد و مايناسبه من الألفاظ، بل ما يرادفه،

و اَى شخص هو؟

و الثالثه. فى بيان معنى العلم و الظنّ. و الرّابعه. فى شرح بعض المسائل المتفرّعه. و الخامسه. فى بيان ما يتعلّق بالإجتهد و التقليد من الأقوال و الأحكام. و فى إتمامه التوكّل على القادر المتعال...».

انجام: «و منها: ما فى أيدي المخالفين من الجلد و اللّحم. فالمشهور بين الأصحاب أنّه ظاهر مطلقاً، ما لم يحكم بكفر من بيده منهم، و به نصوصٌ كثيرةٌ مؤيِّدهٌ لظاهر حال المسلم، من تجنّبه للمحرّم و النّجس و المشتبه، و لذلك فروعٌ كثيرةٌ أكثرها فى «التمهيد» مذكوره».

نسخه: دارى ۳۰۴ برگ. ۸ برگ اول، فهرست كتاب و دو برگ آخر، «مقاله اى در علم مناظره، للقاضى الامام عضدالدين، رحمه الله» و «رساله اى در علم مناظره، من مصتفات ملا حنفى فى سنه ۱۰۵۳» و نیز رساله اى ديگر در همين فنّ از عبدالرزاق كه پايان آن چنين است:

«قد فرغ من تأليفه أضعف عبادالله: عبدالرزاق، فى ۶ شهر شوال سنه ۹۹۶ فى المكه [كذا] المعظمه، حرسها الله تعالى. مشقه العبد المذنب الجانى، ابن محمّد رضا الحسينى: عبدالكريم اللاهيجانى».

كاغذ فرنگى، جلد تىماج قهوه اى روشن ضربى، آستر كاغذ سبز، خط شكسته نستعليق ۲۵ سطرى مؤلف، بالاي عناوين و رؤوس مطالب به سرخى خطّ كشیده، اصلاحات و اضافات همه جا به خطّ مؤلف در حاشیه ها نوشته شده است. قطع ۲۱ × ۳۰، متن ۱۲ و نیم × ۲۱. نسخه تماماً به خطّ مؤلف است و تاريخ ندارد، لكن پس از شوال ۱۲۴۸ (تاريخ درگذشت نيای معظّم، صاحب حاشیه معالم) و پيش از ۱۲۵۲ (سال وفات منوچهر خان) تأليف شده است.

ص : ۴۱۱

«۴۱۳» رساله مناظره ابن ابی جمهور

(مناظرات کلامی _ عربی)

از: شمس الدین محمد بن علی بن ابی جمهور احسائی _ علیه الرحمه _ صاحب «عوالی اللالی».

کتاب: داستان مناظره مؤلف است با ملا عبداللّه هروی سنّی در مسأله امامت که به سال ۸۷۸ هنگامی که ابن ابی جمهور نزدیک چهل سال از عمرش گذشته و در مشهد میهمان سید محسن بن محمد رضوی قمی بود، واقع شده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. ظاهراً از آثار سده «۱۱ _ ۱۲» است. ظهر نسخه، مهر «الواثق بالله الغنی، محمد حسین الحسینی ۱۱۸۲» و خط مرحوم آقای حاج میرزا محمد باقر تویسرکانی است.

«۴۱۴» رساله فی المنطق شاید نامش «فوائد ضروریّه» باشد.

(منطق _ فارسی)

آغاز: «بسم.. الحمد لله الذی عرفنا المنطق و البیان، و علمنا ما لم نعلم و أكمل علينا الحجّه على النوع الأتم... و بعد، چون بعضی از برادران دینی بتحریر رساله ای که متضمن اکثر مسائل ضروریّه علم منطق باشد؛ کمترین خادم مؤمنان و غبار قدم عالمان، بنده آثم نادم ابن محمّد رضا ابوجعفر محمّد قاسم _ تجاوز الله عنهما الغفور الرّاحم _ را تکلیف نمودند، و این علم موقوفٌ علیه حصول علم اصول و فروع است، و بر جمیع محصّلان معرفت و دین تحصیل این ضرور است؛ با قلت بضاعت و أسباب و کثرت أشغال و تشویش بال، بجمع این فوائد ضروریّه اقدام نمود، و الله الموفق للرشاد و علیه التّوکل فی المبدأ والمعاد».

ص: ۴۱۲

مطالب را با عنوان: «فائده، فائده» شرح می دهد. از این رساله فقط یک جزوه هفت برگی به نظر رسید و باقی آن مفقود شده است. مؤلف که «ابوجعفر محمد قاسم بن محمد درضا» نام دارد، نویسنده کتاب «سراج الّهیدی» در مسأله یداء است که در «فهرست دانشگاه ۳: ۵۸۱» معرّفی و تصویر اجازه و خطّ و امضائش «مورّخه چهارشنبه ۲۸ صفر ۱۱۳۲» در همان فهرست «۵: ۱۶۴۹» طبع شده است. قطع ۱۱ و نیم × ۱۸، کاغذ فرنگی، خط شکسته نستعلیق ۱۳ سطری.

رساله در نقل نعلش موتی: رساله در حکم نقل جناز

«۴۱۵» رساله فی نکاح الذمیّه

(فقه _ عربی)

از: آقا محمد علی بن آقا محمد باقر هزارجریبی مازندرانی نجفی رحمه الله.

کتاب: در مسائل متعلقه به نکاح زن غیر مسلمان است.

نسخه: در زمان مصنف نوشته شده. هیچ گونه خصوصیت دیگری ندارد.

رساله در نماز جعفر طیار: ش ۲ ضمیمه ش ۱

«۴۱۶» رساله یوحنا

(مناظرات مذهبی _ فارسی)

از: نامعلوم، و منسوب است به شیخ ابوالفتوح رازی مفسر اعلی الله مقامه.

کتاب: مختصری است در مناظرات مذهبی شیعه و سنی و اثبات حقانیت مذهب شیعه به سبکی شیرین و دلنشین، و مناظره کننده خود را یوحنا بنی اسرائیلی ذمی مصری در آغاز رساله معرّفی کرده است، و در «الذریعه ۱۱: ۲۳۰» فرماید که نام این رساله «منهاج المناهج» است، و در «ج ۲۳: ش ۸۵۴۷» زیر آن عنوان، شرحی مرقوم داشته،

ص: ۴۱۳

و آخر الأمر در «ج ۲۵: ص ۲۹۶ و ۲۹۷. ش ۱۸۹ و ۱۹۰» یوحنا و کتاب یوحنا، اولی به فارسی و دیگری به عربی را به تفصیل تمام گزارش فرموده اند.

باری، رساله یوحنا در تبریز و تهران مکرر چاپ شده است، لکن با نسخه جای گفتگو، قدری از لحاظ عبارت اختلاف دارد. نسخه: به خط محمد تقی بن حسن علی عقیلی. پایان استنساخ: سلخ ربیع الآخر ۱۰۳۴. چند برگگی از اوائل نسخه مفقود شده است.

آغاز موجود: «و سلامی که نشر آن قوه ناطقه انسان برنتابد، و درودی که بتقدیر...».

انجام: «... گفتم و بر دل خود بستم و اعتقاد کردم چون دانستم که حق اینست و بر مذهب شیعه ام و بر آن بمیرم و بر آن زنده شوم ان شاء الله تعالی».

از کتابخانه نیای اعلای گرامی، آیه الله مرحوم حاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی بوده است.

«۴۱۷» الرشاد، فی شرح الارشاد

(نحو _ عربی)

از: سید شمس الدین محمد بن میر سید شریف علی بن محمد جرجانی. (۱)

ص: ۴۱۴

۱- ۱) نجم الدین خضر بن محمد جبلرودی رازی نجفی «ذریعه از ریاض» در اوائل کتاب نفیس خود «التوضیح الأنور بالحجج الواردة لدفع شبه الأعور» که به سال (۸۳۹) در حلّه آن را تألیف کرده است (مأخذ فوق)، در ضمن پاسخ این عنوان: «قال الأعور: الثالث من وجوه احتجاجهم بالعلم»، الخ، چنین گفته است: «ذكر الأستاذ العلامة شمس فلك المعالی _ لزال مُفيدًا للمستعدّين بفيض اشرافه الدرر و اللّالی _ فی کتاب «الرشاد فی شرح الارشاد» فی وجه تسمیه النّحو بالنّحو أنّ أبا الأسود الدئلیّ» الخ. کتاب شریف «التوضیح الأنور» به سال ۱۴۲۴ ق، با مقدمه و فهرس مطالب (طی ۶۶۲ صفحه) در قم چاپ شد و مطلب فوق در صفحه ۲۱۱ دیده می شود. در صفحه ۶۵۴ تاریخ فراغ از تألیف، پگاه یکشنبه ۲۶ صفر ۸۴۰ در حرم مولانا و سیدنا امیرالمؤمنین علیه السلام نوشته شده است، و حقاً این کتاب بی نظیر شایسته تحقیق و شرح و تفسیر می باشد. بیفزاییم که شیخ نجم الدین پس از نقل عبارت کتاب الرشاد فرماید: «و مع تصریح مثل هذا العلامة الذی هو المشار الیه بالبنان فی البیان و رئیس المدرّسین بشیراز، بل سلطان الكلّ فی هذا الزمان» الخ.

کتاب: شرح مزجی بر «الارشاد الهادی نحو الرشاد»، تألیف سعدالدین عمر تفتازانی است. در «ذریعه» فراغت از تألیف آن را در شیراز در قبه شریفیه «مزار میرسید شریف» دهم جمادای یکم ۸۲۳ یاد کرده اند.

نسخه: نام کاتب و تاریخ ندارد. داخل جلد، تملک «محمد صادق بن حاجی زین العابدین لاهیجانی در اصفهان» دیده می شود.

«۴۱۸» رضوان الاملین فی تعلیقات القوانین

(اصول فقه _ عربی)

از: مرحوم آقا میر سید محمد بن عبدالصمد حسینی شهشانی اصفهانی.

کتاب: حاشیه ای است بر «القوانین المحکمه» مرحوم میرزای قمی، در علم اصول فقه، در چند مجلد.

نسخه: مجلد دوم است از شرح قانون هفتم از قوانین هفده گانه مبحث اوامر تا مبحث نسخ. تاریخ تألیف و استنساخ و نام کاتب ندارد.

«۴۱۹» رَوَاعِدِ النُّفُوسِ

(موعظ _ فارسی)

از: میر محمد صالح حسینی خاتون آبادی اصفهانی، صاحب «ذریعه النجاح. ش ۳۹۳».

کتاب: شامل یک مقدمه است در مذمت عصیان و نافرمانی خداوند و سه باب در گناهان کبیره و اخبار مربوطه و دیگر منہیات شرعیّه، و خاتمه ای در توبه و کفّارات.

ص: ۴۱۵

تاریخ پایان تألیف: (ظاهراً) اوایل محرم ۱۰۹۲.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت در خاتمه ندارد، لکن در هامش اواسط نسخه کاتب چنین نوشته است: «در اصفهان حسب فرموده نواب کامیاب خانی عظیم القدر و الشانی سمو القدر و المکانی منبع الجود و الاحسانی محمّد رضا خانا، دام اقباله العالی، مرقوم قلم خجسته رقم گردید، يوم الثلاثاء اوخر شهر ذی الحجّه الحرام سنه (۱۱۰۵)، و انا العبد الضعیف عبدالوهاب الدماوندی، غفر الله...». برگ اول نسخه نونویس است.

«۴۲۰» الرّوضه البهیّه فی شرح اللّمعه الدمشقیّه

(فقه _ عربی)

از: شهید ثانی شیخ زین الدین بن علی بن احمد شامی عاملی اعلی الله مقامه.

نسخه: شامل هر دو مجلد و کامل است و کاتب تمام متن و حاشیه: محمّد علی بن محمّد حسین بن محمّد علی بن احمد نیریزی، که مجلد اول را در قریب دو سال استنساخ کرده و در ماه رمضان ۱۲۵۸ از نوشتن آن فراغت یافته، چنانکه این مطالب را در پایان جزء اول نگاشته و هم در ذیل آن گوید که در ماه محرم ۱۲۶۲ هر دو جلد را به پدرش هبه نموده و پدر آن را وقف کرده است.

سپس در روی یک برگ جداگانه، کاتب به عربی شرحی مبسوط نوشته است که این نسخه را در ایّام و لیالی تحصیل استنساخ کرده متناً و هامشاً و سپس با نسخ صحیحه در حین مباحثه و مذاکره با طلاب علوم دینیّه مقابله و تصحیح کرده است و بعداً نسخه را به «جناب ابوی سرکار حاجی میرزا محمّد حسینی» هبه نموده.

روی برگ اول جلد دوّم نیز صورت وقفنامه نوشته شده و تاریخ ختم استنساخ مجلد دوّم؛ ذی القعدّه ۱۲۵۷ و در هامش باز شرحی در مورد هبه نمودن نسخه به پدرش

ص: ۴۱۶

و سپس وقف کردن نسخه توسط او نوشته است.

روی برگ اوّل مجلّد اوّل نیز مراتب هبه و وقف «که بر کافه طلاب علوم دینیّه اصفهان وقف نموده» به تفصیل قید گردیده و مهر کاتب «عبدہ الراجی محمد علی بن محمد حسین الشریف» و مهر پدرش «عبدہ الراجی محمد حسین الشریف» است و تاریخ وقفیّه؛ اواسط صفر ۱۲۶۲ می باشد.

کاتب متن لمعه را همه جا به سرخی نوشته و خطّ متن لمعه و شرح آن نسخ و خطّ حواشی شکسته و نستعلیق و همه بسیار ممتاز و اعلی است و تمام صفحات جدول کشی شده است.

«۴۲۱» ضمیمه صیغ العقود و الایقات

(فقه _ فارسی)

از: «قدوه المدقّقین و زبده المتأخّرين و أعلم المتبحّرين و أفضه المجتهدین علامه العلماء خیر الحاجّ و المعتمّرين الحاجّ محمد جعفر بن مرحمت و غفران پناه حاجی محمد صفی آباده، من محالّ فارس»: مقدمه نسخه.

نسخه: به خطّ همان کاتب «شرح لمعه» می باشد.

«۴۲۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلّد اوّل کتاب «شرح اللّمعه» است. کاتب: محمد مؤمن بن حاجی محمد شفیع. تاریخ پایان استنساخ: روز شنبه ۱۵ ربیع الاول ۱۱۲۱. بخصوص نیمه اوّل نسخه دارای حواشی گوناگون و فراوانی است.

ص: ۴۱۷

نسخه: مجلد اول تا کتاب مساقات. یکی دو برگ از آغاز افتاده است. کاتب: نامعلوم. تاریخ پایان استنساخ: یکشنبه دهم صفر ۱۲۰۶. در پایین صفحه آخر آمده است که: «حسب خواهش عالیجناب... علامی فقیامی ملا محمد حسین... خلف مرحوم حاجی ملا عبدالعظیم قلمی گردید».

در همه صفحات حواشی گوناگونی نوشته شده است.

(سیره _ فارسی)

از: نامعلوم. از برخی سخنان مؤلف _ به خصوص در جلد دیگر _ برمی آید که او از ردیف منشیان بوده است نه از طبقه علماء و محدثان بزرگ.

از علامه مجلسی (متوفی ۱۱۱۰) به این گونه نقل می کند: «در «بحار الأنوار» بحرِ زاخر، جهانِ مفاخر، ملا محمد باقر مجلسی، طاب ثراه»، و در جلد دیگر، تاریخ تألیف؛ ۱۱۱۴ یاد شده، و نام کتاب را در ظهر نسخه نوشته اند. در متن چون ناقص است دیده نشد.

کتاب: تا آنجا که از نسخه بی اول و آخر جای گفتگو دانسته می شود، تألیفی است در بیان سیره رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت اطهار علیهم السلام و این که این جلد مشتمل بر سه باب بوده است:

باب نخست: _ ظاهرًا _ در احوال آباء و اجداد حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه و آله ، امّا این نسخه با یک سرلوحه تزیینی بسم الله، به این جمله آغاز می شود:

«پس چون اسمعیل را ایام زندگانی به نهایت انجامید پسر خود قیدار را که حامل نور

محمّدی بود وصیّ نمود و سفارش کرد که تو نیز چنان کن که من کردم».

به طور خلاصه، این بخش تا برسد به باب دوّم، مشتمل است بر انتقال نور محمّدی صلی الله علیه و آله تا هنگام تولّد آن حضرت، و سپس احوال حضرت خدیجه و حکایت تجدید بنای کعبه و بعثت نبوی و اسلام حضرت حمزه و حکایت هجرت به شعب ابوطالب و ذکر اولاد آن حضرت و ولادت حضرت زهرا علیها و علیهم السلام.

باب دویم: در تزویج زهره زهراء به علی مرتضی، و این باب مشتمل بر سه فصل است. فصل دویم: ولادت حضرت مجتبی. فصل سیم: ولادت حضرت سید الشهداء علیهم السلام.

باب سیّم: در وفات اشرف کائنات صلی الله علیه و آله.

نسخه: از آخر ناقص است و به این عبارت رسیده است که: «پس همه را در این مصیبت، گریه امری لازم و اندوه حکمی متحتّم باشد، بلکه جنّ و ملک و زمین و فلک و ثابت و سیّار و جبال و احجار و نبات و اشجار».

خطّ نستعلیق خوش، جدول کشیده، و به علت نقص نسخه نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد، اما مسلم است که در زمان مؤلّف نوشته شده است.

«۴۲۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلّد دیگری است از «روضه الزهراء» و گویا به خطّ مؤلّف.

از باب دوازدهم در احوال امام چهارم است تا باب... در احوال امام نهم علیهم السلام، و این باب _ علی القاعده _ باید باب هفدهم باشد، جز این که مؤلّف در شماره ابواب پیشین دچار اشتباه شده و برای این باب شماره ای تعیین نکرده است.

آغاز: «بسم... باب دوازدهم از بیست باب روضه الزهراء، فی مناقب بتول [کذا

[العدراء. در ذکر حضرت سید الساجدین...].

انجام: «فصل سیم. در اولاد امجاد آن حضرت. فرزندان آن حضرت چهار بوده اند: امام علیّ النقیّ و موسی مبرقّ و حکیمه و خدیجه. اما موسی در قم وفات یافته و قبرش در آنجاست(۱) و عقب از او دو پسر است: محمد و احمد، و اولاد ایشان را رضوی گویند و بیشتر ایشان در قم می باشند، و در عهد سلطنت سلطان حسین میرزای تیموری جمعی از ایشان به مشهد مقدّس رضوی _ علی ساکنها الف صلوه و سلام _ نقل نموده در آنجا سُکنی کرده اند و سادات رضوی مشهد مقدّس از نسل ایشان است. و از ایشان است میرزا ابوطالب و میرزا ابوصالح، که اولین به ازدواج صبیّه نوّاب خاقان رضوان مکان نوّاب علیه شاهزاده بیگم سرافراز و صدارت خاصّه طوبی آشیان به او مفوّض بوده. و ثانی را که او نیز به ازدواج صبیّه نوّاب خاقان رضوان مکان و به صدارت عامّه سرافراز بوده است.

«تمّ من [كذا] تألیف هذه الرسالة «ظ» فی شهر رجب المرجّب من شهر سنه اربع عشر [كذا] و مائه بعد ألف...»

و نیز در آخر باب احوال حضرت امام صادق علیه السلام گوید:

«تمّت هذه الرسالة... علی ید مؤلّفه فی شهر شوّال... سنه ۱۱۱۴...».

«۴۲۶» روضه الشّهداء

(مقتل _ فارسی)

از: ملا حسین بن علی واعظ کاشفی سبزواری، صاحب «بدایع الأفکار. ش ۹۰. فضل الصلوات».

ص : ۴۲۰

۱- ۱) این شهرت بسیار کهن و رائج نادرست است. جناب موسی فرزند امام نهم علیه السلام هرگز به ایران نیامده و آن که به قم آمد و قبرش در آنجا است فرزندش محمّد بن موسی است و چون محمّد پیوسته برقعی «نقابی» بر رخ داشت مردم قم او را مبرقع می گفتند، و نسل و نژاد هم از برادرش احمد بن موسی است نه از محمّد مبرقع، کما حقّناه فی موضعه.

کتاب: در احوال و مناقب و کیفیت شهادت و مقتل بعضی از انبیاء و حضرت رسالت و خاندان رسالت علیهم السلام است در ده باب و یک خاتمه، و از کتب بسیار مشهور مصیبت خوانی و به طبع رسیده. تاریخ تألیف: روز چهارشنبه پنجم ربیع الآخر ۹۷۰.

نسخه: به خطوط مختلف است و مقدار زیادی از اوّل و آخر به خطّ نیای گرامی، مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی است و تا پایان باب دهم نوشته و خاتمه آن را که در باب احوال امام زادگان و انساب ایشان باشد، نوشته اند. تاریخ استنساخ: ماه رجب ۱۲۸۵.

«۴۲۷» نسخه دیگر

نسخه: از آثار سده دهم _ یازدهم است و چون فاقد اوراقی از آغاز و انجام بوده، همان نیای گرامی، آقای حاج میر سید محمد موسوی _ اعلی الله مقامه _ مقدار ناقص را به خطّ خود افزوده اند و فعلاً این نسخه تمام است و دارای خاتمه. نام کاتب اصل و متمم و تاریخ در نسخه نیست.

«۴۲۸» روضه الصفاء فی سیره الانبیاء و الملوك و الخلفاء

(تاریخ _ فارسی)

از: محمد بن خاوند شاه بن محمود، معروف به میر خواند (متوفی ۹۰۳).

نسخه: مجلد اوّل کتاب است که به نام امیر علی شیر نوایی خاتمه یافته. کاتب: حسن بن داود... تاریخ استنساخ: چهارم ربیع یکم ۱۰۶۱.

«۴۲۹» نسخه دیگر

نسخه: مجلد آخر و خاتمه کتاب است، مطابق با جلد هفتم چاپ حروفی تهران. قطع

ص: ۴۲۱

بزرگ و خطّ نسخ جلیّ عالی و بسیار مغلوّط است. نام کاتب ندارد. تنها در پایان اصل تاریخ و پیش از شروع در خاتمه، تاریخ استنساخ: ذی الحجّه یکهزار و یک قید شده است.

تمام صفحات به طلای اشرفی جدول کشی شده و دو صفحه آغازین دارای جدول و گل و بوته در حاشیه و طلاکاری در میان سطرها می باشد.

روضه الکافی: الکافی

«۴۳۰» روضه المتّقین فی شرح أخبار الأئمّه المعصومین

(حدیث _ عربی)

از: مولانا محمّد تقی مجلسی _ علیه الرحمه _ صاحب «حدیقه المتّقین. ش ۳۴۷».

کتاب: شرح مزجی کتاب «من لا یحضره الفقیه» مرحوم شیخ صدوق است و موشح به نام شاه عباس ثانی صفوی و در چهارده مجلّد چاپ شده است.

نسخه: از آغاز تا باب فضل مساجد است و آخر ندارد.

مُهرِ «ابوطالب بن میرزا بیک الموسوی» و «محمد معصوم الحسینی ۱۱۱۸»، ظهر نسخه هست.

«۴۳۱» نسخه دیگر

نسخه: مجلّد اوّل است و نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد.

سرآغاز دارای سرلوحه ممتاز و همه صفحات جدول کشیده و مذهّب است. ظهر نسخه نوشته اند:

«هو. پیشکش افادت و افاضت پناهی علامی مولانا محمّد تقی مجلسی. به تاریخ

ص: ۴۲۲

شهر رمضان المبارک سنہ ۱۰۶۴ھ.

ویژگی‌ها همانند دو مجلد دیگر «ش ۴۳۲ و ۴۳۳» است.

«۴۳۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم و از «ابواب الزکوة» است تا آخر شرح «باب الفروض علی الجوارح» که پایان جزء دوم «کتاب من لا یحضره الفقیه» است.

انجام تألیف: «سنه ۱۰۶۲».

کاتب: محمد مؤمن جرفادقانی. تاریخ پایان استنساخ: چهارشنبه نهم ماه شعبان ۱۰۶۴.

سرآغاز صفحه اول، دارای سرلوح ممتاز و همه صفحات مجدول مذهب است، همانند مجلد اول «ش ۴۳۱»، و در این دو نسخه هیچ گونه خطی از مصنف یا دیگری به نظر نرسید، و بالطبع حواشی شخص مؤلف را نیز که گویا پس از استنساخ این نسخه‌ها نگاشته است ندارد.

«۴۳۳» نسخه دیگر

نسخه: شامل «أبواب القضايا و الأحكام» است. تاریخ تألیف و کتابت و نام کاتب ندارد و شاید به خط کاتب دو مجلد دیگر (ش ۴۳۱ و ۴۳۲) باشد که به دستور شخص مؤلف جهت پیشکش نوشته شده است.

مع الأسف، هیچ اثر تصحیح و مقابله و تحشیه ندارد، و اوصاف تزینی به شرح همان دو نسخه است.

ص: ۴۲۳

روی برگ اول نوشته اند: «پیشکش افادت و افاضت پناهی علامی مولانا محمد تقی مجلسی، به تاریخ شهر رمضان المبارک سنه ۱۰۶۴».

«۴۳۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم و از «أبواب الزکوه» است تا بخشی از «باب الحقوق» که پس از آن «باب الفروض علی الجوارح» است. مع الأسف یک جزوه از آخر نقص دارد و شماری از اوراق اول نسخه از قسمت پایین آسیب دیده و در این اواخر تعمیر شده است. این نسخه در دست شخص مؤلف بوده و در همه جا حواشی به خط مبارک خود بر آن نوشته است. نام کاتب و تاریخ کتابت به علت نقص آخر معلوم نشد.

«فایده ارزشمندی از خط شخص مؤلف»

در اوائل در باب ما یجوز الإحرام فیه و ما لا یجوز» ذیل روایت «و روی عن حنان بن سَیدیر» که شارح گوید: «و فی بعض النسخ بالقافین منسوب الی قرقوب»، شخص شارح به خط خود در هامش این چنین نوشته اند:

«قرقوب: بلده من عمل کسکر، کوره قصبتهها واسط، بناه الحجاج فی العراق، کان خراجها اثنی عشر ألفاً مثقال، کاصبهان: «ق»، و الظاهر اطلاق المثقال علی الدینار و حسابه بقیمة الحال: ألف ألف تومان و ستمائة ألف تومان. و الظاهر أنه کان مع الجزیه، فانهم کانوا مجوسیاً و صار بحمد الله تبارک و تعالی أفضل بلاد الدنیا من حیث المذهب، فانه لا یوجد فی اصفهان و نواحیه غیر الاثنا _ کذا _ عشری، سوی جُلُفا و گبراباد، فانهم خارجیان. منه».

ص: ۴۲۴

(عربی)

از: سید صدرالدین علی بن میرزا احمد بن محمّد معصوم حسینی مدنی، معروف به سید علیخان شیرازی _ علیه الرحمه _
(متوفی ۱۱۲۰): «کواکب منتره: ۵۲۱».

کتاب: شرح پنجاه و چهار دعاء صحیفه کامله سجادیّه است در ۵۴ روضه و شرح مقدمه. آغاز تألیف: ۱۰۹۴. پایان تألیف:
۱۱۰۶.

هر روضه، خطبه جداگانه و خاتمه و تاریخ دقیق تألیف دارد، و کتاب مکرر چاپ شده است.

نسخه: نیمه نخست کتاب است، شامل بیست و هفت روضه، به خط سه چهار نفر.

نخستین روضه و بخشی از دوم کتاب آن معلوم نیست. کاتب صفحات بیشتر، محمّد صالح بن ابوالقاسم تبریزی است که از
کتابت روضه دوازدهم در بیست و نهم ربیع دوم ۱۱۲۹ فراغت یافته.

از روضه سوم به بعد را که ابتدا نسخه مستقلی بوده، مرحوم آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین موسوی به
فرزند بزرگوارشان آیه الله آقای حاج میر سید محمّد چهارسوقی _ نیای اعلی _ بخشیده و مهر کرده اند: «عبده زین العابدین
الموسوی ۱۲۲۳».

در ظهر برگ نخست، علامه مرحوم حاج ملاّ محمّد جعفر گیلانی رشتی اصفهانی صاحب «شرح المشاعر. ش ۵۳۲» نوشته
است که نسخه را از آقا سید شفیع ششتری به وساطت حاجی سید علی داماد جناب حاجی سید زین العابدین خریده است و
مهر کرده: «عبده جعفر بن محمّد صادق». سپس تملک نواده آن مرحوم، عالم جلیل حاج میرزا

عبدالرزاق رشتی و مُهر او «عبدہ عبدالرزاق بن محمد کاظم» است و پس از آن، تملک و مُهر فرزندش؛ مرحوم حاج میرزا قوام الدین رشتی دیده می شود. به گوشه هایی از سرگذشت این خاندان در «شرح المشاعر. ش ۵۳۲» اشاره خواهیم کرد رحمه الله تعالی علیهم اجمعین.

«۴۳۶» ریاض العابدین فی شرح صحیفه مولانا و مولی المؤمنین علی بن الحسین زین العابدین

(فارسی)

از: بدیع الزمان قهبائی، معروف به ملا بدیع هرنندی، که آن را به نام شاه صفی صفوی نوشته است.

شاه صفی سام میرزا، فرزند محمد باقر میرزا، فرزند شاه عباس اول است. او پس از درگذشت شاه عباس در ۱۰۳۸ به سلطنت رسید و در ۱۰۵۲ وفات یافت.

از گزارش احوال بدیع الزمان آگاهی در دست نیست. شاید در بخش مفقود «ریاض العلماء» مذکور بوده است. او از شیخ بهاءالدین عاملی (متوفی ۱۰۳۰) اجازه روایت داشته و پس از شیخ و میر محمد باقر داماد (متوفی ۱۰۴۰) تا زمان مولانا محمدتقی مجلسی (متوفی ۱۰۷۰) می زیسته است رحمه الله علیهم اجمعین.

کتاب: دارای نسخه های فراوان است که در «ذریعه ۱۱: ش ۱۹۷۵» و «نسخه های خطی شروح و ترجمه های صحیفه سجادیه: ش ۲۷» معرفی، و به سال ۱۳۷۴ ش، در تهران چاپ شده است.

نسخه: به خط درویش علی بن یوسف طالقانی. تاریخ استنساخ: عشر دوم ماه شعبان ۱۰۷۵. اثر تصحیح و مقابله و تحشیه ندارد. روی برگ اول، وقفنامه حاجی دولت، به

ص: ۴۲۶

تولیت «میر محمد باقر ولد مرحوم میر علیرضای مشهور به پیشنماز» به تاریخ ماه رمضان ۱۰۷۵ و مهر او «پیرو دین محمد دولت» نوشته شده است.

«۴۳۷» ریاض المسائل فی تحقیق الأحكام بالدلائل

(فقه _ عربی)

از: مرحوم آقا میر سید علی بن محمد علی طباطبائی کربلائی (متوفی ۱۲۳۱) علیه الرحمه.

کتاب: شرح کتاب «المختصر النافع من کتاب الشرائع» محقق حلی قدس سره، و معروف است به «شرح کبیر» و مکرر چاپ شده است.

نسخه: تنها «کتاب الصلوه» است و امتیازی در آن به نظر نرسید، اگر چه در پایان «بلغ قبلاً» دارد.

کاتب: صفر علی بن اسمعیل نجف آبادی اصفهانی است که نسخه را «حسب الأمر الأرفع الأقدس الأشرف الأعلى الأورع أعلم العلماء و افضل الفضلاء و أفقه الفقهاء قُمدوه المدققین و فخر المحققین السلالة السادات النجبائی العظام الثمره الشجره النبویه «ص» كهف الحاج و المعتمرین حاجی الحرمین الشریفین حاجی میر محمد علی المدرّس فی دار السلطنه اصفهان أدام الله...» استنساخ کرده و در روز چهارشنبه پنجم جمادی الاولی ۱۲۵۵ از کتابت آن فراغت یافته است.

یک نسخه از کتاب الطلاق تا آخر شرح کبیر نیز به خط همین کاتب معرفی می شود.

«۴۳۸» نسخه دیگر

نسخه: شامل کتاب الزکوه و الخمس و الصوم و الاعتکاف، به خط «یقین علی

ص : ۴۲۷

اشتهاردی» است، و پس از آن کتاب الحجّ و العمره است به خطّ کاتب دیگری که تاریخ پایان استنساخ در آخر آن سنه ۱۲۶۲ قید شده است.

«۴۳۹» نسخه دیگر

نسخه: تمام کتاب طلاق و خلع و مُبارات است و پس از آن تمام کتاب دیات، و از اوّل تا آخر به دقّت مقابله و تصحیح شده است. کاتب تمام نسخه: صفر علی بن مرحوم اسماعیل نجف آبادی اصفهانی که نسخه کتاب صلوه ریاض به خطّ او را نیز شناسانیدیم. تاریخ استنساخ مُبارات: پنجشنبه ۲۲ ذیالحجّه ۱۲۵۵ و تاریخ استنساخ دیات: سه شنبه بیستم ماه شعبان ۱۲۵۵، و مانند نسخه صلوه، هم در آخر مُبارات و هم در آخر دیات، کاتب تصریح کرده است که نسخه را حسب الامر... اعلم العلماء... حاجی میر محمد علی مدرس، در اصفهان نوشته است.

کتابت کتاب طلاق و خلع و مُبارات را کاتب «۱۱۲۴۴ بیت» تخمیناً و کتابت دیات را تخمیناً «۱۲۹۱۴ بیت» تعیین کرده است.

«۴۴۰» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب تجارت است تا آخر کتاب وصایا.

کاتب: محمد علی بن مرحوم حاجی عظیم معمائی یا معمار یزدی. تاریخ استنساخ روز ۴ شنبه ۲۹ ذی الحجّه ۱۲۲۶.

ظاهراً مقابله و تصحیح نشده و امتیازی ندارد. ظهر نسخه نوشته اند: «عدد اوراق ۲۶۸ ورق». نام کتاب در نسخه نیست و پس از دقّت در عبارات و مراجعه به ریاض، شناخته شد.

ص : ۴۲۸

«۴۴۱» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب تجارت است تا آخر کتاب وصایا.

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. ظاهراً حدود سال ۱۲۳۰ نوشته شده و تصحیح و مقابله نگردیده و بسیار مغلوط است. نام و نشانی از کتاب و مؤلف در نسخه نیست و پس از دقت بسیار در عبارات و مراجعه به ریاض شناخته شد.

«۴۴۲» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب القرض است تا پایان کتاب وصیت.

کاتب: محمد کدکنی خراسانی. تاریخ استنساخ: محرم ۱۲۷۷. اثر تصحیح و مقابله و تحشیه ندارد.

«۴۴۳» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب الاجاره است تا پایان لعان.

آغاز: «کتاب الاجاره و هی لغه الأجره و هی کری الأجير».

انجام: «لاستقراره بالموت فلا یرفعه اللعان المتجدد...».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن در اواسط قرن سیزدهم در اصفهان استنساخ شده و هیچ اثر تصحیح و امتیازی ندارد.

«۴۴۴» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب الاجاره است تا پایان کتاب که «احیاء موات» باشد. تاریخ

استنساخ: روز پنجشنبه ۱۳ صفر ۱۲۴۰. نام کاتب و آثار مقابله و تصحیح ندارد. روی برگ اول نسخه نوشته است: «جلد ثانی شرح کبیر».

ظاهر نسخه این مطلب تاریخی نوشته شده است:

«به تاریخ شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۴۶ نواب اشرف والا عباس میرزا از دارالسلطنه تبریز حرکت نمود به دارالخلافة طهران خدمت بندگان اقدس والا فتحعلی شاه قاجار، و بندگان اقدس نظر باستعداد و جمعیت او مضطرب شد و سرکار امین الدوله را امر نمود که او را بنحوی از انحاء از دارالخلافة اخراج نماید، سرکار امین الدوله چاره را منحصر دیده و او را مختارالدوله نمودند و مبالغ کلی تحوّل - به ولایات حواله کردند، و از دارالخلافة بیرون آمد و عزیمت یزد نمود و لطفعلی میرزا که به محاصره یزد مدتی قیام نموده بود از خوف، عزیمت به کرمان نمود و عباس میرزا وارد یزد شد و عبدالرضا خان که با حسنعلی میرزا معارض شده بود بخصوص شهر یزد تمکینی از نایب السلطنه نمود و بعد از چند یوم عزیمت کرمان نمود تا خدا چه مقدر نموده باشد».

«۴۴۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوم از یک دوره و شامل کتاب های لقطه، مواریث، قضاء، شهادت، حدود، قصاص و دیات که پایان کتاب است.

نام کاتب و اثر تصحیح و مقابله و تحشیه ندارد، و در ۱۲۴۴ نوشته شده است.

«۴۴۶» ریاض المؤمنین

(دعاء _ فارسی)

از: محمد بن محمد، مدعو به شاه محمد.

علامه أوحّد مولانا شاه محمد اصطهباناتی اصلاً و مولداً، شیرازی موطناً و منزلاً: از

ص : ۴۳۰

سخنان شاگردش محمد مؤمن جزائری شیرازی در کتاب «طیف الخیال. ش ۵۸۴» با القاب و اوصاف بسیار. محمد مؤمن متولد ۱۰۷۴ در شیراز، وفاتش معلوم نیست.

شاه محمد در یکصد و سی سالگی در حدود ۱۱۳۰ در شیراز وفات یافته است.

مآخذ: «هامش صفحه ۵۲۰ خاتمه مستدرک الوسائل، چاپ سنگی. ج ۲۱ مستدرک چاپ قم: ۲۳۷»، «أعیان الشیعه ۴۵: ۳۲۵»، «ذریعه ۱۱ ش ۱۹۷۸» و «کواکب منشره: ۳۳۰ و ۷۴۸».

کتاب: ترجمه و شرح فارسی «صحیفه کامله سجّادیّه شریفه» است، مشتمل بر پنجاه و پنج روضه.

شاه محمد، نخست به سال ۱۰۸۳ در داکای بنگال، شرح مزجی مبسوطی بر آن صحیفه مبارکه نگاشت و در سال ۱۱۱۴ که در اصفهان بود، نسختی از آن را به شاه سلطان حسین صفوی اهداء کرد. شرح عربی به نام «ریاض العارفین فی شرح صحیفه سید الشاجدین، علیه السلام» در ۱۳۷۹ ش، در تهران چاپ شد: «نسخه های خطّی شروح و ترجمه های صحیفه سجّادیه: ش ۲۸».

نسخه های خطّی شرح عربی بسیار است، اما از شرح فارسی جای گفتگو، نسخه دیگری در دست نیست.

شارح در مقدمه گوید که چون در نسخ صحیفه خلاف اصل بسیاری راه یافته بود و خود نسخه ای داشته که آن:

«موافق أمّ النسخ بود که عبارت از نسخه شیخ بهاء المله و الدین العاملی باشد که والد ماجد او شیخ حسین بن عبدالصمد، اولاً ببلاد عجم آورده بود، در زمان سابق جهت ضبط نسخه و توضیح معضلات، شرحی به عربی در سلک تحریر درآورده، تا در این

ایام خجسته انجام سنه هزار و صد و چهارده هجری، از پیشگاه... شاه سلطان حسین... صفوی... حکم قضا بنیان... نسبت به این حقیر... شرف نفاذ یافت به این که شرح این صحیفه کامله مبارکه _ که به عربی تحریر یافته _ به فارسی تقریر یابد...».

نسخه: به خط یار محمد از خوشنویسان _ ترجمه نویسان _ زمان.

تاریخ پایان استنساخ: «در عید اضحی سنه ۱۱۱۴ هجری در دارالسلطنه اصفهان سمت تحریر یافت».

شاید این تاریخ مربوط به انجام تألیف باشد، اما کاتب پس از یاد نام خود، باز تاریخ ۱۱۱۴ را قید کرده است.

تمام برگ ها به طلا و الوان جدول کشی شده و صفحه نخستین دارای سرلوح طلا و دو صفحه آغازین با حاشیه گل و بوته طلا و الوان و نیز تشعیر است. قطع بزرگ. کاغذ سمرقندی، جلد بلغار...

***

در این جا بی مناسبت نیست به این نکته بسیار مهمّ توجه دهیم که همه آثار و علائم به جای مانده از دوران دویست و چند ساله دودمان صفوی، گویای اهتمام تامّ و کوشش فراوان آنان است در ترویج زبان فارسی _ در قبال ترکی _ و تحکیم مبانی این زبان، به انواع وسائل گوناگون، که اهمّ از همه، تشویق و تأیید علماء و فضلاء به تألیف و تصنیف کتب و رسائل و ترجمه آثار مهمّ عربی _ خرد و کلان _ به زبان شیرین فارسی، همان گونه که در حمایت و نصرت مذهب پاک تشیع و یاری شیعیان، تا پای جان ساعی و کوشا بودند و از تأیید و تشویق و اعانت عالمان کوتاهی و تعلل نکردند. تو خود حدیث مفصّل بخوان از این مجمل.

ص : ۴۳۲

«۴۴۷» زاد الزائرین و جامع الزیارات

(زیارات _ فارسی)

از: محمّد حسن بن محمّد عسکری حسنی سمنانی، معروف به حاج میرزا عسکری _ رحمه الله علیه _ صاحب کتاب عظیم الشان «منهاج العارفين» مطبوع مشهور. تولّد و وفات نامعلوم است: «کرام برره: ش ۶۶۹».

کتاب: در آداب زیارت و عموم زیارت های مأثوره مشاهد مشرفه است، در یک مقدمه و شش مقصد و خاتمه. تاریخ تألیف: ماه محرّم ۱۲۴۶، در کربلای معلّی. کتاب جامع معتبری است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. روی برگ آخر، گواهی مقابله با تاریخ ۱۲۵۱ نوشته شده است. مهر مرحوم آقای حاج سید جعفر بیدآبادی «عبدہ الراجی محمّد جعفر بن محمّد باقر الموسوی» ظهر نسخه هست.

«۴۴۸» زاد المعاد

(ادعیه _ فارسی)

از: علامه مجلسی مولانا محمّد باقر بن محمّد تقی (متوفی ۱۱۱۰) علیهما الرحمه.

کتاب: در بیان اعمال عبادی سالیانه است «عمل السنه»، دارای پانزده هزار بیت کتابت، مصدر به نام شاه سلطان حسین صفوی. تاریخ پایان تألیف: ماه رمضان ۱۱۰۷. کتاب شریف ده ها بار چاپ شده و مایه خیر و برکت بیوت اهل ایمان است.

نسخه: تزیینی و صفحه اول دارای سرلوح و حاشیه طلاکاری و همه صفحات جدول کشی شده. خطّ نسخ ممتاز. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و حدود زمان تألیف نوشته شده است. حاشیه و آثار مقابله ندارد.

ص : ۴۳۳

«۴۴۹» زبده البيان في براهين أحكام القرآن

(فقه القرآن _ عربي)

از: محقق اردبیلی، مولانا احمد بن محمد (متوفی ۹۹۳) علیه الرحمه.

کتاب: در تفسیر فقهائى آیات شریفه مشتمل بر احکام است. از طهارت تا دیات به ترتیب کتب فقه و به طبع رسیده.

نسخه: به خط محمد صالح بن خان احمد نهایی اهری که به سال ۱۰۷۹ در اصفهان از روی نسخه «مورّخه دهم صفر ۹۸۹، به خط حیدر بن شاه محمد طبسی نجفی در نجف، مصححه مورّخه چهارشنبه ۲۳ ذی الحجه ۹۹۲»، استنساخ کرده است.

از کتب خانوادگی.

«۴۵۰» نسخه دیگر

نسخه: به علت فقدان اواخر آن، کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. آنچه مسلم است در زمان حیات مؤلف نوشته شده و ظاهراً اصلاحات و اضافات مرقوم در حواشی به خط مبارک شخص مؤلف است. حواشی «منه مدّ ظلّه العالی» و حواشی دیگر با تویق «ف» و حواشی دیگر از «قاموس»، «صحاح»، «مقدمه»، «شرح نصاب» و غیرها _ همگی به خط کاتب متن _ دارد. چهار برگ آخر نونویس و تاریخ آن ۵ ذیالحجه ۱۲۴۸ می باشد.

روی برگ اول مهری است به تویق «المؤمن حیّ فی الدارين» که ظاهراً متعلق به پدر محقق سبزواری است و ذیل آن این عبارت: «قد انتقل بعد ارتحاله رحمه الله الى أقلّ تلامذته و احقر داعیه بالغفران محمّد بن علی الشهير بابن خاتون فی سنه ۱۰۳۶» و سپس مهر او که خوانده نمی شود، و نیز تملک محقق سبزواری (متوفی ۱۰۹۰): «مالکه الفقير محمدباقر السبزواری» و مهر ناخوانای او.

ص : ۴۳۴

(علوم قرآنی - عربی)

از: ناشناخته.

کتاب: این کتاب نفیس پیرامون آگاهی‌هایی درباره «قرآن کریم» نوشته شده، و در آن از وجوه إعجاز قرآن و سبب جمع آن در خلافت ابوبکر، و هم در خلافت عثمان، و چگونگی کتابت و تعداد مصاحف در آن زمان، و ترتیب سوره‌های قرآن و محلّ نزول آنها که کدام در مکه و کدام در مدینه بوده و اختلاف روایت‌ها درین باره، و تعریف خطّ و تقسیمات آن، و رسم الخطّ قرآن، و شرح قرائت‌های هفتگانه، و اعراب کلمات و مطالب صرفی مربوط به آیات شریفه، و مطالب گوناگون دیگر گفتگو می‌کند.

مع الأسف نویسنده این کتاب شناخته نشده، و چنین اثری بدین نام در «کشف الظنون» و «إيضاح المکنون» و «معجم المطبوعات» و فهرس کتابخانه‌هایی که در دسترس است یاد نشده، اما آشکارست که مؤلف، دانشمندی سنّی مذهب بوده، و از اینکه نام شیخ محمد بن الجزری (متوفی ۸۳۳) را در کتاب آورده معلوم می‌شود پس از او می‌زیسته است.

آغاز: « کتاب زبده البيان في رسوم مصاحف عثمان » بسم... الحمد لله الذي شرفنا بالإيمان وعزّنا بالإسلام وإحسان (كذا)، و خصّصنا بخير كتاب هو حجّه الحقّ و نور الهدى و الفرقان، و بأفضل رسول سيّد الخلق محمد الهادي بأوضح البرهان صلّى الله عليه و آله و صحبه و سلّم كلّ حين و أوان.

اما بعد فلا يخفى على ذوى البصائر و الإيقان أنّ معرفة رسوم المصاحف حقيق بأن

يعتنى بها الإنسان، إذ هي علم شريف يعرف به نمق حروف نسخه إلهيه... ثم إن الأئمة صنّفوا كتباً جمّه في هذا الشأن و أعقلها «العقليه»(١) للإمام أبي القاسم الشاطبي الحاويه لما في «المقنع» للشيخ الكبير أبي عمرو الداني. لكنّ الأوّل لنظمه صعب الإفاده، و الثاني أطنب بكثره الأسانيد و...

ولمّا قصر الهمم العاليات أو لايفيالوقت ليحيط العلم بجميع الغايات... اقتصرْتُ في هذا الكتاب على أصول المسائل و معظم التعليلات، بحيث لم أترك شيئاً من رسوم المصاحف السنيّه العثمانيه اللاتي(٢) ذكرها التي أرسلت إلى البلدان، مختصراً على نحو عشر ألفاظ مأخذه بأوفى التبيان، كاشفاً عن خباياها، موضعاً خفاياها بقدر الإمكان.

و سمّيته «زبدّه البيان في رسوم مصاحف عثمان» و رتبته على عشره أبواب، أحدها في فرش الحروف و التسعه في الأصول.

الباب الاول منها في حذف الألف و إثباتها و زيادتها. ب ٢ في حذف الياء و إثباتها و زيادتها. ب ٣ في حذف الواو و إثباتها و زيادتها. ب ٤ في قياس الهمزه. ب ٥ في الهمزه على خلاف هذا القياس. ب ٦ في الألفات المنقلبه عن الواو. ب ٧ في الألفات المنقلبه عن الياء. ب ٨ في المقطوعات و الموصولات. ب ٩ في هاء السكت. و قدّمت على هذه العشر عشرًا اخر، خمس مقدّمات و خمس فوائد، فنبين في المقدّمات: وجوه إعجاز القرآن، و سبب جمعه في عهدى أبيبكر و (ظاهراً) عثمان رضى الله عنهما (ظاهراً)، و كمّيه مصاحفه، و كيفيه كتابتها، و ترتيب سور القرآن، و نسبتها إلى مكان نزولها، و تعريف الخطّ و تقسيمه. و نفصل في الفوائد حكمه مصلحه الرّسم و لزوم متابعتة.

و ستّ تنبيهات في معنى قوله صلى الله عليه و آله: «أنزل القرآن على سبعة أحرف» يوضح بها سبب

ص : ٤٣٦

١-١) صواب «العقيله» است.

٢-٢) صواب الأتى است.

نزوله على أوجه مختلفه، و أنّها سبعة و ما المقصود بهذه السبعة؟ و هل هي متفرّقه في القرآن أم لا؟ و إلى أيّ أمر (ظاهراً) يتوجّه اختلافها، و أنّ معانيها ترجع إلى شيئين، و أنّ المصاحف العثمانيه هل هي مشتمله على مجموعها أو على حرف واحد منها؟ و أنّ القراءات الموجوده اليوم هل هي جميعها أو بعضها؟ و ما المقبول و المردود من القراءات؟ و هل يجوز خلط القراءات بعضها ببعض أم لا؟».

انجام: «... و قد سبق حذف ألف الكلمت في القاعده الثامنه و في الفرش، و سبق رسم منوّه بالواو في الباب السادس، و الله اعلم. تمّت رساله «زبده البيان في رسوم مصاحف عثمان»، كتبه محمّد أمين ولد على أكبر اصفهاني اثنا عشرى، في يوم السبت من عشر أول ربيع الأول سنه ۱۰۸۸ في مسجد شيخ لطف الله، نور الله مرقده».

نسخه: دارای ۵۱ برگ و ۱ برگ عطف در آخر که روی برگ اول و پشت برگ آخر، مطالب گوناگون نوشته شده، و در روی برگ ۱، حدیثی نوشته شده و سپس چنین تاریخ کرده: «بتاریخ روز جمعه هشتم شهر جمادی الثانیه من شهر سنه ۱۱۲۸». کاغذ دولت آبادی، خطّ نسخ ۱۹ سطری، عناوین به سرخی، قطع ۱۳ × ۱۹، جلد میشن زرد یک لا، داخل میشن سرخ. نسخه تصحیح نشده و مغلوپ است.

«۴۵۲» زهر الربیع

(متفرّقات _ عربی)

از: سید نعمت الله بن عبدالله حسینی موسوی جزائری علیه الرحمه. صاحب «حاشیه الفوائد الضیائیه. ش ۳۱۶».

کتاب: مجموعه ای است از مطالب گوناگون تاریخی و ادبی و مذهبی و قصص و امثال و اشعار و هزلیات در دو مجلد و به طبع رسیده. تاریخ تألیف مجلد اول: روز دوشنبه ششم ربیع یکم ۱۱۰۹ در اصفهان.

ص : ۴۳۷

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ استنساخ مجلّد اوّل: چهارم ماه رمضان ۱۲۲۹ و تاریخ استنساخ مجلّد دیگر: دوّم ربیع الاول ۱۲۳۰.

حواشی به امضای «فتحعلی» دارد^(۱) و ظهر نسخه این شرح دیده می شود: «ملاً عبدالرحیم قمشه رهن گذارده نزد حقیر محمد کاظم به پنج روپیه سفیدی».

«۴۵۲» الزهرات الذویّه فی الرّوضه البهیّه

(فقه _ عربی)

از: شیخ علی بن محمد بن حسن بن زین الدین الشهید الثانی علیهم الرحمه.

کتاب: حاشیه مبسوطی است بر «شرح لمعه» شهید ثانی، نیای گرامی مؤلف، در دو مجلّد. مجلّد اوّل از طهارت تا حجّ که در ۱۴ ربیع یکم ۱۰۷۴ از آن فراغت یافته و مجلّد دوّم از جهاد است تا دیات، مورّخ چهارشنبه ۲۷ جمادای دیگر ۱۰۷۵. مقداری از کتاب در حواشی برخی نسخ شرح لمعه چاپ شده.

نسخه: در زمان شارح نوشته شده. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن شارح خود از اوّل تا آخر نسخه را با اصل مقابله و تصحیح و تکمیل فرموده، در اوائل محرّم ۱۰۸۸ از تصحیح جلد اوّل و در چهارم صفر همان سال از تصحیح جلد دوّم فراغت یافته. روی برگ اوّل مجلّد دوّم نیز طّی شرحی نوشته است که این نسخه را مرحوم ملاً محمد شریف گیلانی وقف کرده و مهر شارح درین موضع چنین است: «حسن الظن برّیه العلیّ. عبّد محمّد و آله، علیّ ۱۰۴۳». مع الأسف برگ اوّل این نسخه مفقود شده است.

ص : ۴۳۸

۱-۱) برخی از این حواشی را نیای گرامی، آیه الله مرحوم حاج میر سید محمد چهارسویی در یکی از مجموعه های خود نقل کرده و به «مولانا فتحعلی، زند، غفر له و رحم» نسبت داده اند. تاریخ نقل حواشی در آن مجموعه، محرّم ۱۲۷۳ می باشد.

«۴۵۴» الزهره البارقه لمعرفة احوال المجاز و الحقیقه

(اصول فقه _ عربی)

از: سید حجه الاسلام مرحوم حاج سید محمد باقر بن محمد نقی شفتی اصفهانی بیدآبادی.

کتاب: در باب مسأله مجاز و حقیقت از مسائل علم اصول است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. کاتب نسخه را ناتمام گذارده است.

«۴۵۵» زواهر الجواهر فی نوادر الزواجر

(مواعظ _ عربی)

از: میر بهاءالدین محمد بن محمد باقر حسینی مختاری نائینی اصفهانی. (ش ۴۰۴).

کتاب: شبه مقاماتی است ادیبانه در مواعظ نافع و به طبع رسیده. تاریخ تألیف: روز جمعه ۱۲ ذی القعدة ۱۱۰۹.

نسخه: از اول ناقص است. نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: اواخر محرم ۱۲۴۶. از کتابخانه نیای گرامی، آیه الله مرحوم آقا میرزا سید جمال الدین موسوی چهارسوقی.

«۴۵۶» زیارتنامه مشهد مقدس رضوی

(فارسی، عربی)

از: آقا جمال الدین محمد بن آقا حسین خوانساری _ علیهما الرحمه _ ، صاحب «حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۶۲».

کتاب: مجموعه ای است از زیارات معتبره حضرت ثامن الأئمه الأطهار علی بن موسی الرضا علیهم السلام و چند زیارت جامعه و زیارات امامزاده ها و قبور اهل ایمان، و به نام

ص : ۴۳۹

شاه سلطان حسین صفوی تألیف شده است.

حواشی تفسیری محققانه از مؤلف در هامش نسخه نوشته شده و با این که اصل کتاب دارای خاتمه است، اما تاریخ تألیف ندارد.

نسخه: به خط محمد محسن بن ملا محراب قزوینی. تاریخ پایان استنساخ: سلخ ماه رمضان ۱۱۲۳. نخستین برگ نسخه و برگگی از اواخر آن مفقود بوده، نیای گرامی علامه آیه الله حاج میر سید محمد موسوی _ علیه الرحمه _ به خط شریف خود نوشته و تکمیل کرده اند.

«۴۵۷» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و آگاهیم که به دستور نیای بزرگوار، آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسوقی _ اعلی الله مقامه _ از روی نسخه پیشین نوشته شده و کاتب آن عنایت الله خان بقراطی است که نسخه «مفرح الروح» نیز به خط او است و در آنجا یاد شده است، لکن استنساخ ناتمام مانده و تا دعای نهم از ادعیه بعد از زیارات، بیشتر نوشته نشده است.

آخرین بازنگری نخستین جلد فهرست در شب آدینه ۲۳ ربیع دوم ۲۸ «۲۱/ ۲/ ۸۶» با تیمن و تبرک به زیارتنامه مشهد مقدس رضوی پایان یافت، چنان که افتتاح دفتر نیز به

زیارتنامه دیگر شده بود.

ص : ۴۴۰

جلد ۲

اشاره

ص: ۱

(مناقب _ عربی)

از: آخوند ملا محمد تقی بن حسینعلی هروی اصفهانی حائری (متوفی به سال ۱۲۹۹): «کرام برره: ش ۴۴۰»، «مکارم الاثار ۳: ش ۲۴۴». صاحب «الحدیقه النجفیّه. ش ۳۴۷»

کتاب: در احوال و مناقب حضرات چهارده معصوم علیهم السلام است در هفت باب و یک خاتمه درباره موت و برزخ و حشر و بهشت و دوزخ، و در دو مجلد است: مجلد اول شامل چهار باب نخستین در احوال اصحاب کساء علیهم السلام، و مجلد دوم از باب پنجم است تا آخر. تاریخ تألیف مجلد دوم: دوشنبه ۲۸ ذی الحجه ۱۲۹۰.

نسخه: مجلد دوم و مبیضه خط شخص مؤلف است. تاریخ استنساخ: چهارشنبه سوم جمادای دوم ۱۲۹۵.

در «ذریعه ۱۲: ش ۸۸۴» فرموده اند که نسخه جلد دوم این کتاب را به خط مؤلف در کتابخانه مرحوم آیه الله شیخ علی کاشف الغطاء دیده اند.

ص : ۷

پس باید مؤلف از این جلد، دو نسخه به خط خود نوشته باشد. و در مستدرکات پایان «جلد ۱۵: ۳۹۰» افزوده اند که مجلد نخست به خط مصنف، نزد سید محمد علی روضاتی است.

این نادرست است، و مجلد نخست این کتاب به خط غیر مصنف و به تصحیح خود آن مرحوم در کتابخانه شخصی دانشمند نامدار حاج میرزا محمد باقر الفت _ علیه الرحمه _ در اصفهان بود و آن را با نسخه های دیگر از کتب عربی کتابخانه اش وقف کرد که پس از فوت ایشان به کتابخانه دانشکده ادبیات اصفهان منتقل گردید. تاریخ استنساخ نسخه الفت، ۱۲۹۷ است.

باری، در ظهر نسخه ما، تملک عالم بزرگوار حاج میرزا ابوالقاسم زنجانی اصفهانی به تاریخ «۴ ماه رجب ۱۳۲۹» و مهر ایشان «عبد ابوالقاسم بن محمد باقر الموسوی» و نیز تملک فرزند جلیلش حاج آقا محمد زنجانی اصفهانی به تاریخ «۸ صفر ۱۳۳۸» و مهر او «محمد بن ابوالقاسم الموسوی» دیده می شود.

* * *

حاج میرزا ابوالقاسم زنجانی، نخستین داماد از پنج تن داماد بزرگوار نیای گرامی «آیه الله حاج میر سید علی مجتهد چهارسوقی متولد زوال یکشنبه ۲۹ ج ۲ _ ۱۲۴۷ در اصفهان، متوفی در نجف، هفتم محرم ۱۳۲۶ مدفون در بقعه عم معظم و پدر همسر خود، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی، در وادی السلام».

زنجانی از شاگردان و مجازین آقا میرزا سید محمد هاشم و حاج میرزا بدیع و سپس چند تن از علماء نجف اشرف است. وفاتش در ماه رجب ۱۳۳۶ اتفاق افتاده و در تکیه شخصی خود واقع در تخت فولاد اصفهان به خاک رفت: «مقابر اصفهان استاد همائی: ۳۳۱»، «دانشمندان مهدوی: ش ۱۱۵».

فرزند آن جناب، حاج آقا محمد زنجانی یکی از هشت تن فرزندان ذکور و اناث پدر، در شب جمعه پنجم جمادای دوم ۱۳۷۷ وفات یافت و در تخت فولاد دفن شد و از او پنج فرزند دختر بازماند رحمه الله تعالی علیهم اجمعین.

«۴۵۸» سجاوندی

(تجوید _ عربی، فارسی)

ص : ۸

از: نامعلوم.

کتاب: در علم وُوقوف و سجاوندی قرائت و تجوید قرآن کریم است و اگر چه متن آن به زبان عربی است، اما همه جا حواشی «منه» به فارسی دارد.

نسخه: از اوّل و آخر ناقص است و از آثار قرن ۱۰ _ ۱۱ می باشد.

آغاز موجود: الفاسقون منهم ط لا يؤمنون ۷ رسول نبذ.

انجام موجود: الرحمن لا القرآن لا الانسان لا الی بیان لا بحسبان ص ه _

«۴۵۹» السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی

(فقه _ عربی)

از: شیخ ابو جعفر محمّد بن منصور بن احمد بن ادريس عجلى حلی، معروف به ابن ادريس (متوفی ۵۹۸) علیه الرحمه.

نسخه: مجلّد اوّل کتاب است تا آخر کتاب متاجر و بیوع، در ۲۸۷ برگ. نام کاتب ندارد. تاریخ استنساخ: روز دوشنبه ۲۷ ماه رجب ۱۰۱۸ در شهر حیدرآباد کلکنده. همه جای نسخه دارای آثار تصحیح و مقابله است و فهرست این مجلد در آغاز نسخه به خطّ کاتب نوشته شده.

روی برگ اوّل، تملک احمد بن محمد علی استرآبادی و مهر او «نظام الدین احمد ۱۰۸۶»، و مهر «أفوض أمری إلى الله الغنی رفیع الدین محمد الحسینی الموسوی» دیده می شود.

«۴۶۰» سراج الملوک

(مواعظ _ عربی)

از: ابوبکر محمّد بن الولید بن محمد الفهری الطرطوشی (متوفی ۵۲۰).

کتاب: مشتمل بر ۶۴ باب است، در سیاست پادشاهان و آداب و اخلاق و مواعظ متعلقه بدانها و مکرر چاپ شده است: «معجم المطبوعات: ۱۲۳۹».

نسخه: نام کاتب ندارد، لکن شاید سجع مهري که در آخر کتاب است «الواثق بالله، بشیر عبدالله»، نام او باشد. تاریخ پایان کتابت: روز جمعه ۲۱ جمادای دیگر ۱۰۸۵، و پس از آن ابیاتی است در مدح کتاب به خطّ کاتب نسخه.

«۴۶۱» سرمایه ایمان

(اصول دین _ فارسی)

ص : ۹

از: آخوند ملا عبدالرزاق لاهیجی، متخلص به فیاض علیه الرحمه.

در «ذریعه ۱۲: ش ۱۴۷» وفات او را در قم به سال ۱۰۵۱ و در «ریاض نضره: ۳۱۹» به سال ۱۰۷۲ نوشته اند. «گوهر مراد» در «ذریعه ۱۸: ش ۲۵۸» و «دیوان فیاض» در «ذریعه ۹: ش ۵۶۹۶» دیده شود. نیز: «دومین دو گفتار، روضاتی».

کتاب: در مباحث اصول دین و مذهب امامیه و مختصر «گوهر مراد» مؤلف است در یک مقدمه و پنج باب و به طبع رسیده.

نسخه: از آثار سده دوازدهم و دو برگ از آخر ناقص بوده است. آیه الله حاج میر سید محمد موسوی، در روز یکشنبه غره جمادی الاخره ۱۲۶۶ آن را نوشته و تکمیل کرده اند. ظهر نسخه، فرزند ایشان نیای گرامی، آیه الله حاج میر سید علی چهارسوقی نوشته اند که نسخه را در ۱۲۶۵ خریداری کرده اند.

«۴۶۲» سفینه النجاه

(دعاء _ فارسی)

از: حاج ملا علی اصغر قزوینی صاحب «تنقیح المرام. ش ۱۹۱».

کتاب جای گفتگو، که به مقالات خمس و مقالات و مقال نیز خوانده می شود، اثر بسیار مفصل و جامعی است، مشتمل بر یک مقدمه و پنج مقال که عموماً در پنج مجلد قرار دارد، و چنان که در «کشف الحجب: ۳۱۰» و «ذریعه ۱۲: ۱۹۹ - ۲۰۱» و «فهرست دانشگاه ۱. ۱۲۸ - ۱۳۰» آمده؛ مقدمه: در فضیلت دعاء و آداب و اوقات آن است. و مقال یکم: در دعاها و اعمالی که متعلق به شبانه روز است، مقال دوم: دعاهایی که متعلق به هفته هاست، مقال سوم «جای گفتگو»: دعاها و اعمالی که در عرض سال باید به جای آورد، مقال چهارم: دعاهای گوناگونی که مختص به وقت و زمان معین نیست، مقال پنجم: در زیارت ها و آداب و شرایط آنها.

مؤلف بزرگوار «ذریعه»، پیرامون ابواب و فصول و سایر مشخصات و همچنین نسخه هایی که از این کتاب دسترسی یافته اند، به طور مبسوط سخن گفته اند. (۱) ما به کوتاهی، چند سطری در معرفی نسخ می آوریم:

۱ - نسخه کامل، شامل مقدمه و هر پنج مقاله با فهرستی که در آغاز آن آمده. این

ص: ۱۰

۱-۱) سفینه در «ج ۲۱ ص ۳۸۶ و ۳۹۳» نیز به عنوان مقال و مقالات، طی چند سطری یاد شده است.

نسخه بسیار ممتاز و عالی که در زمان مؤلف نوشته شده و مشتمل بر «۳۳۷ برک» به قطع بزرگ است، در کتابخانه مرکزی دانشگاه طهران موجود و در «فهرست دانشگاه ۱: ۱۲۸ - ۱۳۰» شناسانده شده است. ایضاً نسخه ای در همان «فهرست ۸: ۱۸۷».

۲_ نسخه کامل دیگری در کتابخانه مدرسه کوچک مرحوم حاج میرزا حسین خلیلی طهرانی در نجف اشرف.

۳_ نسخه مرغوب قدیمی شامل مقال اول و ثانی در کتابخانه صاحب ذریعه در نجف.

۴_ نسخه ای از مقال سوم، در کتب مرحوم سید محمد لواسانی در نجف اشرف و نسخه ای دیگر در کتب مرحوم آقا سید میرزا هادی خراسانی در کربلای معلی.

۵_ نسخه ای شامل مقال ۱ و ۲ و ۳، در کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد.

۶_ نسخه ای مشتمل بر مجلد یکم تا چهارم، در کتب سید عبدالرزاق حلونجفی.

۷_ نسخه ای شامل مقال ۳ و ۴ و ۵، در کتابخانه مدرسه آیه الله بروجردی در نجف.

۸_ نسخی از مقال پنجم «زیارات» در کتابخانه آقا میرزا علی اکبر عراقی در نجف اشرف و در کتابخانه مرحوم سید محمد مهدی صدر در کاظمین و در کتابخانه آقا شیخ هادی کاشف الغطاء در نجف و در کتابخانه دانشکده الهیات مشهد «فهرست ۲: ۴۲۷ و ۴۹۷».

«سفینه النجاه» با اینکه اثر بسیار جامع و نفیسی است، هنوز به طور کامل چاپ نشده است، لکن در ذریعه فرماید، تنها مقال چهارم آن که در ادعیه مطلقه گوناگون است به سال ۱۲۶۳ در لکهنو «هندوستان» به مباشرت سید قائم علی چاپ شده و مرحوم سید حسین سید دلدار علی نقوی نصیرآبادی بر آن تقریظی نوشته است. (۱)

مقال سوم «جای گفتگو» را نیز در «ذریعه» فرماید که مؤلف در تاریخ هشتم ربیع دوم ۱۰۹۸ از تألیف آن فراغت یافته است.

اینک مشخصات و فهرست مقال سوم و مختصات نسخه ما:

آغاز: «بسم... الحمد لله رب العالمین. و الصلوه و السلام علی أفضل خلقته محمد و آله المعصومین. و بعد، چون بتوفیق الهی به انجام رسید مقال اول و دوم، شروع شده

ص: ۱۱

۱- ۱) در «مؤلفین کتب چاپی ۴: ۴۷۳» گوید که سفینه النجاه به سال ۱۳۰۰ ق، طی ۲۹۹ صفحه وزیری، در لکهنو چاپ سنگی شده است.

در مقال سوم. مقال سوم: در ادعیه و اعمالی که در عرض سال می باید به عمل آید، و در آن مقدمه ایست و دوازده باب مشتمل بر اعمال دوازده ماه و خاتمه مشتمل بر اعمال روز نوروز. مقدمه. در اعمالی که در هر ماه به عمل باید آورد، از آن جمله ادعیه رؤیت هلال است...».

انجام: «سلام هی حتی مطلع الفجر. تمام شد اعمالی که می باید در عرض سال به عمل آید».

نسخه: دارای ۱۷۴ برگ. برگ ۱ و ۲ و ۱۷۴ و روی ۳ و ۱۷۳ سفید است. روی برگ ۱، تاریخ وفات مرحوم آیه الله العظمی صاحب «روضات» و برادر گران قدرشان صاحب «مبانی» و مرحوم آیه الله آقا میرزا سید مسیح فرزند صاحب روضات و ماده تاریخ هایشان به خط نیای گرامی بزرگوار، مرحوم آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن روضاتی چهارسویی، فرزند آقا میرزا سید مسیح نگاشته شده، روی برگ ۳ تملک و مهر آقا میرزا سید مسیح دیده می شود که پدر دانشور نسخه را به آن مرحوم اهداء کرده اند. سپس تملک و مهر مرحوم آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن است.

ظهر برگ آخر این فائده جلیله دیده می شود:

«بر سه پارچه نان بنویسد و در وقت ابتداء بروز نوبه لقمه اول را بخورد، اگر نوبه عارض شد لقمه دویم را در قبل از بروز نوبه یوم بعد بخورد، اگر باز نوبه عارض شد لقمه سیّم را قبل از بروز نوبه یوم سیّم بخورد، البتّه در سیّم بلاشبّه قطع می شود، و غالباً حاجت به سیّم نمی شود و زیاده از صد مورد به تجربه رسانیده ام...».

سپس دعاها را نقل کرده و گویند: «وجدتُ ذلك منقولاً عن خط جدنا الأمام المیر(۱) قدس الله نفسه الزکیه، و کتب أفقر المرّبیین: محمّد حسن الموسوی».

کاغذ اصفهانی، جلد تیماج مشکی کوبیده با ترنج و سرترنج، آستر کاغذ صورتی رنگ، خط نسخ مرغوب ۲۱ سطری، دعاها تماماً اعراب شده؛ عناوین به سنگرف، بالای برخی از کلمات نیز به سنگرف خط کشیده، قطع ۱۳ و نیم × ۱۹ و نیم، متن

ص: ۱۲

۱- ۱) مقصود، مرحوم عالم زاهد محقق جلیل القدر آیه الله حاج میرزا ابوالقاسم بن حسین موسوی صاحب کتاب «مناهج المعارف» است که از شاگردان علامه مجلسی ثانی (متوفی ۱۱۱۰) بوده و به سال ۱۱۵۸ وفات یافته و در قودجان در مقبره ای خاصّ دفن شده است. قدس الله تعالی ارواحهم.

۷ × ۱۴. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. همه جا نسخه بدل های ادعیه در هامش نوشته شده. حواشی و تعلیقات زیادی به خط مرحوم آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین موسوی «والد ماجد صاحب روضات» و سبط جلیل ایشان، آقای میرزا سید مسیح چهارسویی دیده می شود. این حواشی یا دعاهایی است که در متن نیامده و یا فضیلت و ثواب دعاهاى مذکور در متن و یا تصحیح عبارات نسخه و افتادگی ها است.

در نسخه ما تاریخ تألیف ذکر نشده، لکن در صفحه پیشتر گذشت که مؤلف ذریعه تاریخ تألیف مقال سوم را «۸ ع ۲ _ ۱۰۹۸» یاد کرده اند، لابد در یکی از نسخی که به نظر ایشان رسیده، دیده اند.

«۴۶۳» سؤال و جواب

(فقه _ فارسی)

از: حجه الاسلام شفتی بیدآبادی حاج سید محمد باقر بن محمد نقی موسوی، متوفای روز یکشنبه سوم ربیع دوم ۱۲۶۰ _ اعلی الله مقامه _ : «مکارم الآثار ۵: ش ۹۵۷».

کتاب: مجموعه ای است از سؤال ها و نامه هایی که از اطراف به سید حجه الاسلام نوشته شده و احکام و جواب های مفصل و مختصری که سید به آنها داده است، از (۱۲۵۴) تا (۱۲۵۸). دو مجلد از سؤال و جواب های فقهی دیگر سید در زمان حیاتش به طبع رسیده است.

نسخه: به خط یکی دو تن از کاتبان سید است و در یکی دو جا در حاشیه خط خود سید دیده می شود. مهر «عبد رجبعلی بن محمد» در آغاز نسخه است. از بقایای کتابخانه خانوادگی سید.

«۴۶۴» سؤال و جواب

(فقه _ فارسی)

کتاب: مجموعه ای است از سؤال هایی که در ابواب فقهیه به صورت استفتاء از نیای گرامی، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم بن زین العابدین موسوی چهارسوقی (۱۲۳۵ _ ۱۳۱۸) _ اعلی الله مقامهما _ با جواب هایی که آن بزرگوار نگاشته اند و اصل آنها پراکنده شده رونوشتی از هر کدام در این کتاب به دستور خود ایشان و به خط مرحوم فاضل بیدآبادی به طور مرتب ضبط و به صورت کتابی بزرگ و گران بها در آمده است.

سیر و سلوک: ترجمه سیر و سلوک

سیر و سلوک: رساله در سیر و سلوک

«۴۶۵» سیره النبی صلی الله علیه و آله معروف به «سیره ابن هشام»

(تاریخ – عربی)

از: عبدالملک بن هشام حمیری بصری نزیل مصر (متوفی ۲۱۸).

نسخه: به خط نسخ، با عنوان های درشت و الوان و مضبوط. صفحات دارای جدول، و آثار تصحیح و مقابله دارد.

نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. روی برگ نخست عنوان کتاب و نام مؤلف به خط جلیّ تزینی ألوان نوشته شده و در حاشیه این شرح دیده می شود:

«استنسختُ هذا الكتاب سیره ابن هشام لنفسی بحمد الله و صار من مواهب الله ملكی. الفقیر إلى الله یحیی بن حسن، وفقه الله».

سپس مهری از همین شخص که سجع آن درست خوانده نشد.

«۴۶۶» الشافی فی شرح الکافی

(شرح حدیث – عربی)

از: مولانا خلیل قزوینی، صاحب «حاشیه عدّه الأصول. ش ۳۱۱».

کتاب: نخستین شرح مولانا خلیل است بر کتاب شریف «الکافی» شیخ ابو جعفر محمد بن یعقوب الکلینی _ أعلى الله مقامه _ که به امر اعتمادالدوله سید حسین حسینی خلیفه سلطان (۱۰۰۱ _ ۱۰۶۴: «روضه نصره: ۱۶۸») آن را در مکه معظمه به شرح مزجی نگاشته و ناتمام ماند، و شرح دوم او «صافی. ش ۵۶۱» است که به فارسی نوشته است.

تاریخ اتمام تألیف مجلد اول: سلخ ذی الحجّه ۱۰۵۷ در مکه معظمه. هفت سالی پیش از «شرح الکافی، ش ۵۱۶» از آخوند مولانا محمد صالح مازندرانی علیه الرحمه. برای آگاهی بیشتر از کتاب و نسخه های آن به «الذریعه ۱۳: ش ۱۲» و فهرس کتابخانه های عمومی رجوع فرمایند.

نسخه: مجلد اول است شامل شرح کتاب عقل و توحید از اصول کافی شریف. کاتب: محمد تقی بن جلال قزوینی. تاریخ کتابت: هیجدهم ماه صفر ۱۰۸۶، گویا در قزوین، و تمام به تصحیح شخص شارح.

تملک و مهر «محمد باقر بن محمد اسمعیل الحسینی ۱۱۶۳» در ماه محرّم ۱۱۷۹ و «عبده محمد اسمعیل بن محمد باقر الحسینی ۱۲۲۳» _ پدر و پسر از سادات بزرگوار

خاتونابادی اصفهان _ ، و تملک عمّ اعلاّی گرامی، قوام الاسلام، آقا میرزا سید مجتبی روضاتی ظهر نسخه هست رضوان الله علیهم اجمعین.

ذیل

یک نسخه از کتاب «الشافی» جای گفتگو که در زمان مصنّف نوشته شده به نظر رسید و در ظهر آن، این اشعار آبدار که لا یتدّ خطاب به شخص مولانا خلیل است، مرقوم گردیده بود:

ای نور شمع فضل که امروز در جهان از کائنات کرده ترا ایزد انتخاب!

عالم تویی که پیرو شرع پیمبری وین نخل را همی دهی از جوی دیده آب

آنها که صوفیند دم از غیب می زنند وانان که گشته حکمتشان بر گلو طناب،

سرگشتگان وادی جهل و حماقتند لب تشنه اند و آب بجویند از شراب!

بادا بقای عمر تو در دهر تا بود بر آسمان نشانه ای از ماه و آفتاب!

آگاهی تازه

در کتابخانه عمومی علامه امینی، صاحب «الغدیر» قدس سره در نجف اشرف، یک نسخه بسیار معتبر «الشافی» هست، از آغاز شرح کتاب الطهاره تا اول کتاب الحیض، در یکصد و سیزده برگ.

آن نسخه به خطّ شیخ حسین بن افضل بیک از شاگردان شارح است، و تا شرح حدیث ششم از باب پانزدهم (ص ۶۸ نسخه) را نزد خود وی خوانده است «فی مجالس آخرها أواخر شهر شعبان المعظم سنه ۱۰۸۹...» و در آخر نسخه نوشته است که تمام آن را در «دار الموحّدین قزوین، فی المدرسه الخلیلیّه» با نسخه اصل مقابله کرده و به روز شنبه بیست و پنجم ماه شوال ۱۰۸۹، پنجاه و دو روز پس از فوت شارح، آن را به پایان رسانیده است.

از این سخنان دانسته می شود که مولانا خلیل قزوینی، در تاریخ سوّم ماه رمضان ۱۰۸۹ وفات یافته و تا چند روز مانده به پایان عمر هشتاد و هشت ساله خود، به تدریس کتاب شافی و تعلیم احادیث شریفه اهل بیت اطهار علیهم السلام اشتغال داشته است.

این آگاهی از «فهرست مخطوطات مکتبه امیر المؤمنین علیه السلام العامّه» است به قلم عالم

فاضل متتبع محقق خبیر بصیر، حاج سید عبدالعزیز طباطبائی نجفی _ اعلی الله مقامه _ چاپ شده در مجله گرامی «تراثنا: ۷۹» _ ۸۰ رجب _ ذوالحجه ۱۴۲۵. نسخه ش ۹۷۱» که در ماه محرم ۱۴۲۷ منتشر شد و در پنجشنبه غره ماه صفر به دست این حقیر _ عفا الله تعالی عنه _ رسید. و الحمد لله رب العالمین.

«۴۶۷» الشافی المنتخب من کتاب الکافی

(حدیث _ عربی)

از: آخوند مولانا محسن فیض کاشانی محمد بن شاه مرتضی قدس سره (متوفی ۱۰۹۱).

کتاب: منتخب کتاب «الوافی» خود مؤلف است که مجموعه احادیث کتب اربعه می باشد. «الشافی» در دو مجلد است و چاپ شده.

نسخه: مجلد دوم است از کتاب صلوه تا آخر. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، و از اول تا آخر شخص مؤلف یا یکی از فرزندان آن را تصحیح نموده است، و در آغاز، فهرست ابواب کتاب آورده شده. مهر «محمّد باقر العلوم» و «أفوض امری الی الله، عبده احمد» ظهر نسخه دیده می شود.

«۴۶۸» شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام

(فقه _ عربی)

از: محقق حلی نجم الدین جعفر بن حسن بن یحیی قدس سره (۶۰۲ _ ۶۱۶).

کتاب: در همه ابواب فقه شیعه و در غایت اشتهاست و مکرر چاپ شده.

نسخه: به خط ابو نصر بن حاجی محمد حسین تویسرکانی. تاریخ استنساخ جلد اول: ذی الحجه «۱۰۸۲»، که فرزندی محمد حسین از مطالعه این نسخه بهره مند گردد.

دو برگ از آغاز جلد اول و چهار برگ از آخر جلد دوم نونویس است. مشخصات از آخر جلد اول آورده شد. سراسر نسخه، دارای حواشی متفرقه است.

«۴۶۹» نسخه دیگر

نسخه: یک برگ از آغاز افتاده دارد و گویا اواخر آن نیز به خط تازه تری است. نام کاتب روی برگ آخر بوده است، محو کرده اند. تاریخ ختم کتابت: پنج شنبه چهارم جمادای دوم ۱۰۹۸. معظم نسخه دارای حواشی پراکنده ای است.

«۴۷۰» نسخه دیگر

نسخه: جلد دوم است از کتاب نکاح تا آخر.

آغاز نسخه افتادگی دارد و در آخر شرحی است به خلاصه این که شماری از اوراق را محمّد بن احمد بن علی بن احمد بن ابی جامع نوشته است. تاریخ کتابت ندارد و از سده «۱۰ - ۱۱» است. مقداری حواشی بر نسخه هست که پاره ای از آنها دارای رمز «ع» می باشد.

«۴۷۱» شرح الأرجوزه الرضاعیه

(فقه - عربی)

از: آیه الله العظمی آقا سید صدرالدین محمد بن صالح موسوی عاملی اصفهانی، صاحب «قره العین. ش ...».

کتاب: شرح أرجوزه ای است در مسائل رضاع، از خود شارح معظم. برای آگاهی بیشتر: «ذریعه ج ۱: ۴۷۶ و ج ۱۳: ش ۲۳۱ و ۲۳۲».

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، مانا که به دست مبارک شخص شارح تصحیح شده. در برگ آخر یادگار حسن بن ملا زینل دیده می شود، و از کتابخانه دخترزاده مؤلف، نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین فرزند آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسوقی بوده است رضوان الله علیهم اجمعین.

شرح الاستبصار: کشف الأسرار

«۴۷۲» شرح أسماء الله الحسنى

(فارسی)

از: حبیب الله صفاهانی.

خداوند تبارک و تعالی را نام هایی است بس گرامی، که از جمله آنها نود و نه نام بسیار مشهور و در دعاها و روایات اسلامی و مخصوصاً در دعای جوشن معروف (۱) که

ص: ۱۷

۱- ۱) نسخه ای از این دعای شریف در کتابخانه خدیوی مصر موجود است که به دستور ملک اشرف قایتبای (متوفی ۹۰۱) با طلای خالص نوشته شده. حدیث شریف اسماء حسنی را دو تن از مشایخ معروف طریقت و سنت - یکی در اصفهان و دیگری در خراسان - در عصر و زمان شیخ مفید - اعلی الله مقامه - (متوفی ۴۱۳)، در کتاب های خود آورده اند، هر دو به

يک سند و ذيل عنوان ابوالعباس سيّارى (متوفّى به سال ۳۴۲). ۱. حافظ ابونّعيم احمد بن عبدالله اصفهاني (متوفّى ۴۳۰) در کتاب «حليه الأولياء و طبقات الأصفياء ۱۰: ۳۸۰ به اختصار».

منسوب به امیرالمؤمنین علیه السلام است، وارد شده. دانشمندان در قرون مختلفه این نام‌ها را گزارش داده و کتاب‌ها به عنوان «شرح الأسماء الحُسنى» نوشته اند، که یکجا در «الذریعه ۲: ۶۶» از ۱۷ شرح و در «کشف الظنون ۲: ۱۰۳۱» به بعد از ۳۱ شرح یاد شده است.

از نفیس‌ترین و پرفایده‌ترین این گزارش‌ها کتاب «علم الهُدی و أسرار الاهتداء فی فهم معنی سلوک أسماء الله الحُسنى» است تألیف شیخ أبو العباس أحمد بن علی بونی (متوفی ۶۳۰) که تنها نسخه گرانبهای موجود آن را در دست داریم.

و از جمله شرح‌ها همین است که در این عنوان ذکر می‌کنیم:

این شرح از شخصی است به نام حبیب الله صفاهانی که در زمان شاه عباس ثانی «۱۰۵۲ _ ۱۰۷۷» می‌زیسته و کتاب خود را در سال ۱۰۶۱ به نام او نوشته، اما مؤلف را درست نشناختیم.

از دانشمندان زمان صفوی سه نفر به نام حبیب الله مشهورند. ۱ _ سید میرزا حبیب الله بن حسین بن حسن حسینی موسوی عاملی کرکی نزیل اصفهان، مشهور به صدر که معاصر شیخ بهائی (متوفی ۱۰۳۰) بوده و در «أمل الآمل: ۹ ط ۱» و «خلاصه السیر» محمد معصوم اصفهانی و جاهای دیگر یاد شده است. ۲ _ میرزا حبیب الله بن میرزا عبدالله اصفهانی صاحب «توصیف الوزراء» در احوال وزراء سلاطین صفوی (به فارسی) که صاحب «ریاض العلماء» در ترجمه خلیفه سلطان از آن نقل کرده و از آنجا معلوم می‌شود که مؤلف قبل از سال ۱۱۰۰ فوت شده (۱). ۳ _ ملا حبیب الله عباس آبادی اصفهانی که حزین در «تذکره: ۴۰ ط اصفهان» شرح حال مجملی از او نوشته و گوید: «العارف بالله المولی حبیب الله طاب ثراه. ساکن عباس آباد اصفهان، و در عقلیات مشهور زمان بود. نتایج افکار حکماء را با معارف اصحاب شهود تطبیق نموده و به مشرب و مسلک صوفیه انس و عادت گرفته...». تاریخ تألیف «تذکره حزین» در ۱۱۶۵ بوده و ملا حبیب الله قبل از آن تاریخ وفات کرده است که می‌نویسد «رحمه الله». ممکن

ص : ۱۸

۱-۱) بنگرید به «أعیان الشیعه ۲۰: ۸۹ _ ۹۱» و «ذریعه ۴: ۴۸۹».

است مؤلف «شرح اسماء الله» یکی از این سه نفر باشد. (۱)

آغاز: «بسم... ستایش و سپاس بی اندازه و قیاس؛ صانعی را که خزاین قلوب عارفان را از جواهر شناخت و معرفت خود رشک أطباق پُر دراری آفلاک ساخت... و بعد چنین گوید عبد جانی حبیب الله صفاهانی که این رساله ای است در بیان معانی اسمای شریفه الهی و تنبیه بر آن که عباد الله را چه بهره و حظ هست از باطن آن اسماء و ظاهر آنها. مزین بنام نامی و معنون به اسم سامی نواب کامیاب... ابو المظفر شاه عباس ثانی حسینی بهادرخان...

مقدمه؛ أشهر أسماء الله نود و نه اسمست، و هی هذه: الله الذي لا إله إلا هو. الرحمن الرحيم. الملك. القدوس. السلام. المؤمن. المهيمن. العزيز. الجبار. المتكبر. الخالق. البارئ. المصور. الغفار. القهار. الوهاب. الرزاق. الفتاح. العليم. القابض. الباسط. الخافض. الرافع. المعز. المذل. السميع. البصير. الحكيم. العدل. اللطيف. الخبير. العليم. العظيم. الغفور. الشكور. العلي. الكبير. الحفيظ. المقيط. الحسيب. الجليل. الكريم. الرقيب. المجيب. الواسع. الحكيم. الودود. المجيد. الباعث. الشهيد. الحق. الوكيل. القوي. المتين. الولي. الحميد. المحصي. المبدي. المعيد. المحيي. المميت. الحي. القيوم. الواجد. الماجد. الواحد. الأحد. الصمد. القادر. المقدر. المقدم. المؤخر. الأول. الآخر. الظاهر. الباطن. الولي. المتعال. البر. التواب. المنعم. المنتقم. العفو. الرؤوف. المالك. الملك. ذوالجلال و الإكرام. المقسط. الجامع. الغني. المغني. المانع. الضار. النافع. النور. الهادي. البديع. الباقي. الوارث. الرشيد. الصبور. الله اسم موجود بحق...».

سپس شروع به گزارش لغوی و عرفانی هر یک از اسمای شریفه موافق شرع مطهر نموده و گاه به مناسبت مقام، حکایت های شیرین آورده است. اما تعداد این نام ها، ۱۰۲ نام می شود و در پاره ای موارد، دو نام را طی یک عنوان شرح داده است مانند: «الواحد الاحد».

انجام: «دیگر آنکه صبر کند بر امور وارده خلاف مقتضای طبع و راضی باشد به آنچه جاری می شود از قضا و قدر الهی تا ترقی کند به عالم قدس و کرامه، كما أشار اليه تعالى: إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ. وَقَفْنَا اللَّهُ تَعَالَى لَذَلِكَ بِمَنْهٍ وَرَحْمَتِهِ. هَذَا آخِرُ مَا أَرَدْنَا إِيْرَادَهُ،

ص : ۱۹

۱-۱) در «لغت نامه دهخدا: حرف ح: ۲۴۹ و ۲۵۰» عده ای از دانشمندان را به نام حبیب الله یاد کرده، اما از آنجا نیز مطلبی که مربوط به این مؤلف باشد، استفاده نمی شود.

و نسأل الله تعالى العفو عَمَّا وقع فيه من الزَّلزل و الخلل. و كان ذلك دَادِي (۱) شهر جمادی الاوولی لسنه إحدى و ستین بعد الألف من الهجره النبویة، علی مهاجرها ألف صلوه و تحیه، و کتب بیمناه الفانیه العبد المذنب حیب الله عفی عنه».

نسخه: به خط شکسته نستعلیق زیبای مؤلف، ۱۲ سطری، ۱۱۵ برگ، کاغذ دولت آبادی نخودی، قطع ۱۶ × ۲۲، عناوین به شنگرف، برخی صفحات دارای حواشی از خود مؤلف است با امضای «منه عفی عنه». جلد: تیماج پسته ای زرکوب قالبی، داخل: تیماج سرخ جدول کشیده.

«۴۷۲» شرح الاشارات و التنبیها

(حکمت _ عربی)

از: خواجه نصیر الدین محمد بن محمد بن الحسن محقق طوسی قدس الله سره (متوفی ۶۷۲).

کتاب: شرح کتاب «الاشارات و التنبیها» شیخ رئیس ابو علی بن سینا است و به طبع رسیده و مشتمل است بر قسم منطق و قسم طبیعی و قسم ما قبل علم طبیعی.

نسخه: دو قسم آخری کتاب است که در ده نمط است و قسمتی از نمط تاسع و تمام نمط عاشر، تقریباً دو جزوه از آخر این نسخه مفقود شده است و چند ورق آغاز آن نیز نونویس می باشد.

آغاز: «قال الشيخ: هذه اشارات الی اصول».

انجام موجود: «الهمس الصوت الخفی... جناح الطایر».

حواشی گوناگون در سراسر نسخه نوشته شده و در بسیاری مواضع آثار مقابله دارد. نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست و ظاهراً از آثار قرن «۱۱ _ ۱۲» می باشد، و امتیازی ندارد.

«۴۷۴» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و پیداست که در اواسط یا اواخر قرن دوازدهم به خط کاتب خوش خطی در اصفهان «ظ» استنساخ شده. اوراق عطف و بدرقه اول

ص : ۲۰

۱- ۱) دادی جمع دأداء...: آخر ماه و شب ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ یا سه شب از آخر ماه: «فرهنگ آندراج» و «منتهی الادب».

و آخر نسخه را بریده اند. متن اشارات به شنگرف و عناوین به لاجورد نوشته شده.

حواشی از «محاکمات» و «آقا حسین» و «شرح مقاصد» و «م. ن.» و «نوری، ره» و «م ح ن.» و «شرح امام» و «س، ره» و «میر محمد اسمعیل، ره» و «شرح تذکره خفری» و کتب لغت و غیره، به خط شکسته نستعلیق کاتب دارد و ظاهراً نسخه مصحح خوبی است.

آغاز: «بسم. قال الشيخ رحمه الله: هذه اشارات».

انجام: «قیل هذا صوره خط المصنّف فی آخر الكتاب: قد فرغ المصنّف من تسويده أواسط شهر صفر سنه (۶۴۴) حامداً...».

«۴۷۵» نسخه دیگر

نسخه: قسم دوم کتاب و از آخر ناقص است. لذا نام کاتب و تاریخ کتابت نامعلوم و ظاهراً از سده یازدهم است.

انجام موجود: «الأمر ترجع الى الجسم الذي هو القابل لا الى الاراده».

شرح اصول الكافي: شرح الكافي

«۴۷۶» شرح الألفيه

(نحو _ عربی)

از: بدرالدین محمد بن محمد بن عبدالله بن مالک دمشقی، معروف به ابن الناظم.

کتاب: شرح أرجوزه مسمی به «خلاصه»، معروف به «ألفیه» ابن مالک پدر شارح مذکور. فراغت از تألیف به قول «کشف الظنون»: محرم ۶۷۶، و به طبع رسیده است.

نسخه: به خط نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید مسیح موسوی چهارسوقی، فرزند آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات».

شروع در کتابت: ۱۲ ربیع یکم ۱۲۶۷. فراغت از کتابت: چهارشنبه ۱۲ ربیع یکم ۱۲۷۰ در اصفهان.

دارای حواشی از: زکریا و خالد و ابن عقیل و محمد هاشم الموسوی (والد ماجد نویسنده این فهرست) و «شواهد» و محمد حسن الموسوی (فرزند معظم کاتب جلیل القدر نسخه). مَهر کاتب بزرگوار «عبده الراجی مسیح الموسوی» در ظهر نسخه هست رحمه الله و رضوانه علیهم.

«۴۷۷» شرح الألفيه

(نحو _ فارسی)

از: ناشناخته.

کتاب: شرح فارسی است بر ألفیه ابن مالک، در علم نحو.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، به قرائن از آثار قرن «۱۱ - ۱۲» می باشد.

آغاز: «و ما سواها ناقص و النقص فی + فتی و لیس ذاک دائماً، قفی. یعنی: و آنچه از سوای... تمام است یعنی غیر افعال تامه ای است که اکتفاء به مرفوع می کنند او ناقص است».

انجام: «و ان مصارع تلاها صرفاً + الی». روی برگ اول و پشت برگ آخر نانویس مانده است.

«۴۷۸» شرح الأنموذج

(نحو - عربی)

از: جمال الدین محمد بن عبدالغنی اردبیلی (متوفی ۶۴۷).

کتاب: شرح «الأنموذج» جارالله زمخشری معروف مشهور است که مکرر به طبع رسیده.

نسخه: بسیار معمولی و فاقد امتیاز است و نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و اواخر آن نانویس و ناقص است.

«۴۷۹» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب ندارد. پایان استنساخ: روز چهارشنبه هفتم ذی القعدة ۱۰۷۶، در دارالسلطنه اصفهان. امتیازی ندارد.

شرح الباب الحادی عشر: معین الفکر

«۴۸۰» شرح بیست باب

(تقویم - فارسی)

از: ملا مظفر منجم جنابدی.

کتاب: شرح مزجی «بیست باب در معرفت تقویم» تألیف نظام الدین عبدالعلی بیرجندی صاحب «شرح التذکره. ش ۴۸۷»، و کتاب بسیار معتبری است.

نگارش این شرح در ۱۰۰۴ پایان یافته است و مرحوم شیخ بهاءالدین محمد عاملی (متوفی ۱۰۳۰) به سال ۱۰۲۳ بر آن تقریظ نوشته و بر شارح ثنا گفته است: «روضه نصره: ۵۶۸». نیز «فهرست کتابخانه مجلس: ۲۲: ۲۸ - ۲۹» رجوع شود.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ استنساخ: روز جمعه از ماه ذیحجه ۱۱۲۲. خط نستعلیق و مصحح. جداول و دوائر و اشکال به دقت ترسیم شده است.

«۴۸۱» شرح تجرید الکلام

(کلام - عربی)

ص: ۲۲

از: ملا علی، فاضل قوشجی.

کتاب: شرح مزجی «تجريد الکلام» محقق طوسی است و به طبع رسیده.

نسخه: تنها مقصد دوم کتاب است در جواهر و اعراض. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً از آثار سده یازدهم است. حواشی بسیار از ملا میرزا جان باغنوی و چند حاشیه از مولانا حمزه جیلانی حکیم فاضل اواخر عهد صفوی «کواکب منتشره: ۲۲۸» در نسخه هست. از کتابخانه مرحوم آقا شیخ محمد رضا نجفی ابوالمجد اصفهانی.

«۴۸۲» نسخه دیگر

نسخه: تنها مقصد سوم کتاب است در الهیات تا آخر. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، مانا از آثار سده یازدهم است. حواشی بسیار از عموم محدثیان دارد. تملک نیای گرامی، آیه الله حاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی ظهر نسخه هست و یکی از اوراق اواخر نیز به خط آن مرحوم است.

«۴۸۳» نسخه دیگر

نسخه: تنها مقصد دوم کتاب است در جواهر و اعراض و به چند خط و کاغذ مختلف نوشته شده و دارای حواشی زیاد گوناگونی است. صفحه آخر به خط نیای بزرگوار، آیه الله حاج میر سید محمد موسوی، برادر گرامی آیه الله العظمی صاحب روضات الجنات است.

«۴۸۴» نسخه دیگر

نسخه: شرح الهیات کتاب است تا آخر، یعنی از مقصد سوم در اثبات صانع تا بحث امر به معروف و نهی از منکر که پایان کتاب می باشد.

کاتب: نجم الدین فخرالدین طریح. تاریخ کتابت: نیمه جمادای یکم ۱۰۶۳. حواشی گوناگون در همه صفحات نوشته شده و همه جا آثار مقابله با عبارت «بلغت قرائه أیده الله» دیده می شود.

شرح تجريد الکلام: تسديد العقاید

شرح تجريد الکلام: شوارق الالهام

(فقه _ عربی)

از: ناشناخته.

کتاب: شرح صوم «تحریر الأحكام الشرعیة، علی مذهب الامامیه» تألیف علامه حلّی است، به شرح مزجی و برگ اول ساقط شده، لذا نام شارح معلوم نشد؛ لکن از مرحوم میرزای قمی صاحب «قوانین الاصول» و مرحوم سید طباطبائی صاحب «ریاض المسائل» نقل می کند.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و پایان آن نانویس مانده، ظاهرًا خطّ شخص شارح است.

(هیئت _ عربی)

از: میر سید شریف جرجانی، صاحب «شرح المواقف السلطانیة. ش ۵۴۲».

خواجه نصیرالدین طوسی _ قدّس اللّٰه روحه _ هنگامی که در شهر مراغه می زیسته، به سال ۶۵۷ پس از تألیف «تحریر مجسطی» کتابی دیگر در علم هیئت نوشته اند به نام «التذکره» مرتّب بر چهار باب و چون در این کتاب متعزّض شرح مطالب «تحریر مجسطی» نیز شده اند، لذا «شرح تحریر مجسطی» هم بر آن اطلاق می شود.

این کتاب در «ذریعه ۴: ۵۰» به عنوان «التذکره النصیریّه» یاد شده و شروح بسیاری که دانشمندان بر آن نوشته اند نیز در همانجا و هم در «ج ۱۳: ۱۴۳ _ ۱۴۴» معرّفی شده است. نسخه ای از این کتاب در مجموعه نفیس «یاد نامه خواجه نصیرالدین طوسی ۱: ۳۱» به عنوان «تذکره الهیئه» و نسخه ای دیگر در «آثار الشیعه الامامیه ۴: ۶۲» به عنوان «تذکره در علم هیئت» و نسخه ای نیز در «سرگذشت و عقائد فلسفی خواجه نصیرالدین طوسی: ۱۱۴» به عنوان «تذکره نصیریّه» یاد شده و در کتاب اخیر گوید: «این کتاب را خواجه طوسی به درخواست عزالدین زنجانی به تاریخ ۶۵۹ (۱) در مراغه تألیف کرده» و در پاورقی، شرح حال عزالدین زنجانی «ابو محمّد عبدالوهاب بن ابراهیم بن محمّد

ص: ۲۴

۱- ۱) چنان که گذشت، در ذریعه تاریخ تألیف تذکره را ۶۵۷ نوشته اند و در «فهرست رضویّه ۳: ۳۳۷» اشتباهًا ۵۶۹ چاپ شده است.

نزیل تبریز، الخزر جی الزنجانی، الادیب الفاضل المتوفی سنه ۶۶۰ مؤلف کتاب «التصریف» مشهور را از کتاب «مجمع الاداب» ابن فوطی نقل کرده است.

در «آثار الشیعه الامامیه» و مواضع مختلف «ذریعه»، شروح و حواشی بسیاری بر کتاب تذکره شناسانده اند، از جمله:

۱ _ «شرح التذکره النصیریّه» عبدالعلی بن محمد بیرجندی متوفای ۹۸۴، مورخ ۹۱۳.

۲ _ «توضیح التذکره» نظام الدین حسن بن محمد مفسر أعرج نیشابوری، مورخ ۷۱۱.

۳ _ «التکمله فی شرح التذکره» از فاضل خفری، مورخ ۹۳۲.

۴ _ «حاشیه التذکره» از شیخ عبدالوهاب مشهدی که در قرن ۱۳ می زیسته.

۵ _ «شرح التذکره» میر سید شریف جرجانی، جای گفتگو.

میر سید شریف جرجانی که شرح حالش در «روضات الجنات: ۴۷۵ _ ۴۷۷» به عنوان «شریف الدین علی بن محمد بن علی حسینی حنفی جرجانی استرآبادی مشتهر به سید شریف» آمده، از دانشمندان بنام اسلام است که در فنون حکمت و کلام و ادب و ریاضیات و تفسیر و سائر علوم شرعیّه سرآمد روزگار بوده و تألیفات کثیره او که بالغ بر پنجاه عنوان است، پیوسته مورد استفاده دانشمندان واقع و از مبتدی تا فارغ التحصیل به آثار او محتاج بوده و می باشند.

تولد او بنا بر مشهور به سال ۷۴۰ و وفاتش در شیراز به سال ۸۱۶ واقع شده، و قاضی سید نورالله مرعشی _ رضوان الله علیه _ ضمن شرح حال مبسوطی که برای او در «مجالس المؤمنین ۲: ۲۱۷ _ ۲۲۰» نگاشته اند، وی را از شیعیان خالص معرفی کرده و دلایلی بر مدّعی خود اقامه فرموده اند.

مواضع دیگری که برای شرح حال میرسید شریف اجمالاً یاد می کنیم: «معجم المطبوعات: ۶۷۸ _ ۶۸۰»، «الأعلام ۵: ۱۵۹ _ ۱۶۰»، «ریحانه الادب ۲: ۳۲۲ _ ۳۲۴» و «معجم المؤلفین ۷: ۲۱۶». نوع مآخذ دیگر ترجمه وی هم در کتب مذکوره یاد شده اند.

«شرح التذکره» میرسید شریف، جای گفتگو، بنا به نگارش «ذریعه ۴: ۵۱ و ۱۳: ۱۴۴» و «فهرست رضویّه ۳: ۳۳۷» در شیراز به سال ۸۱۱ تألیف شده، لکن در نسخه

ما چیزی از این دو مطلب نیست و ظاهرًا کاتب نسخه اسقاط کرده است.

نسخ این شرح نسبتاً کمیاب است و به طوری که از دو کتاب مذکور مستفاد می شود، دو نسخه از آن در کتابخانه آستان قدس موجود می باشد، یکی مورّخه ۸۲۵ و دیگری مورّخه ۸۸۱.

فاضل خفّری در شرح خود که موسوم به «التکمله فی شرح التذکره» است، عبارات شرح سید شریف را _ تیرگّا _ مندرج ساخته و خود نیز در مقدمه به این مطلب تصریح کرده است، لکن در نسخه ای از آن که در اصفهان به نظر نگارنده این فهرست رسید، تمایزی بین دو شرح دیده نشد و چنان که در «ذریعه» و مواضع دیگر گفته اند، دانشمند فاضل میرزا ابوطالب سبط میر ابوالقاسم فندرسکی رحمه الله بر شرح فاضل خفّری حاشیه ای نگاشته است.

آغاز: «بسم... تبارک الذی جعل فی السّماء بروجا... و بعد، فإنّ علم الهیئه مرقاة منصوبه... و مدارج ما أودع الله فیها من بدایع حکم لاتحصی و صنایع فطر لاتستقصی؛ فینجلی لمن تفکر فیها و اعتبر... ذاته و عظمه صفاته ما یتحیر فیہ بصائر الأفهام، و تدهش به مناظر العقول و الأوهام... بالسّعاده العظمی فی الآخرة و الأولى، و ذلك فضل الله یؤتیه من یشاء.

ثمّ إنّ کتاب «التذکره»... (۱) من أصول مسائله علی قواعدها و من فروع مباحثه علی زبدها و فرایدها، فی خلاصه آراء المتقدّمین و نقاوه افکار المتأخّرین، مع نکت سرّیه و لطایف بهیهه ممّا استنبطه مؤلّفه بطبیعته الوقاده و قریحته النّقاد، لم یتبّه لها من تقدّمه، و اقتدی به من تأخّر عنه.

فأردت أن أشرحه شرحاً متوسّطاً بین طرفی إخلال و إملا، کاشفاً عن خرایده بإیضاح و إملا، جاعلاً لعوائده علی طرف الثّمّام، موصلاً لطالیبه الی غایه المرام لتبصّیر به المبتدی فی هذه الصّیّناعه، و یتذکر من کان له بضاعه. و من الله التّوفیق، و إلیه انتهائ الطریق، و أنا أشرع فی المقصود و أقول متوکلاً علی الصّمد المعبود: من القضايا الّتی تشهد بها الفطره السّلیمه...».

انجام: «... اما بعدُ محدّب الفلک الأعظم فلا یعلمه إلاّ الله سبحانه. و فی بعض النّسخ: «ولنختم الکتاب ههنا حامدین لله تعالی و مصلّین علی نبیه المصطفی و علی آله الطّیّین

ص : ۲۶

۱- ۱) کلیه مواضعی که نقطه نهاده ایم از آن است که نسخه ضایع شده و عجاله تکمیل آن میسر نشد.

الطاهرين و حسبنا الله و نعم الوكيل». و قد وقع الفراغ عن بسط الكتاب و حلّ جمل هذه الأبواب، تذكرة للأحباب و تبصره لأولى الألباب؛ على حسب ما اقتضاه الحال، مع تراحم الأشغال و تطرق الاختلال الى أحوال البال. و قد وقع الفراغ من انتساخه ظهر الرابع من شعبان، على يد أحقر خلق الله الباري؛ ابن حسين: علاء الدين محمد القاري، سنة ٩٨٣هـ.

فهرست: «الباب ١ فيما يجب تقديمه على العلم، و فيه فصلان. الباب ٢ في هيئة الأجرام العلوية، و فيه ١٤ فصلاً. الباب ٣ في هيئة الأرض و قسمتها إلى العامر و الغامر، و فيه ١٢ فصلاً. الباب ٤ في معرفة مقادير الأبعاد و الأجرام، ٧ فصول.

نسخه: دارای ١٢١ برگ. روی برگ ١ اشتباهاً نوشته اند: «شرح تذكرة خفري». دو سه مهر ناخوانا نیز روی همین برگ دیده می شود. در آخر نسخه این شرح نوشته شده: «بسم الله خير الأسماء: ممّا أعارنيه مالک الملوك، ١١٤٨، و أنا الواثق بالله القوي». مهر: «زين الدين علي الشريف الموسوي». نسخه ابتداءً به خط نستعلیق ٢١ سطری نوشته شده لکن قبل از سال ٩٨٣ اوراق بسياری از مواضع مختلف آن مفقود گردیده و در آن سال، کاتب مذکور اوراق مفقود را به خطّ تعليق ٢٦ الي ٣٠ سطری نگاشته و تکميل کرده است. بالاي عبارات متن خط شنگرف کشيده، عناوين و دوائر و اشکال هندسی نیز نوعاً به شنگرف است، کاغذ اصفهانی، جلد میشن زرد یک لا، آستر کاغذ شکری رنگ. قطع ١٧ و نیم × ٢٤، متن نوعاً ١٠ × ١٨. همه جا در هامش حاشیه های مؤلف مختم به کلمه «منه» آمده و نسخه مقابله و تصحیح شده است. روی برگ آخر دایره بزرگی به شنگرف ترسیم و ظهر آن برگ، شرح مبسوطی از «فصوص» محیی الدین نقل و از او تجلیل شده است. نام کاتب قسمت جدید نسخه و تاریخ کتابت در بالا ثبت شد و بخشی از اوراق اول کتاب ضایع شده بود که سوای برگ نخستین، بقیه از روی یکی از نسخ آستان قدس تکمیل گردید.

«٤٨٧» شرح التذکره فی علم الهیئه

(هیئت _ عربی)

از: عبدالعلی بن محمد بن حسین بیرجندی (متوفای ٩٨٤).

کتاب: شرح «مختصر الهیئه» معروف به «التذکره» تألیف خواجه نصیرالدین محمد طوسی قدس سره است که در «ش ۴۸۶» از آن گفتگو کردیم، و شارح در ماه ربیع یکم ۹۱۳ هجری از آن فراغت یافته است: «احیاء الداثر: ۱۲۵»، «رجال قاین آیتی: ش ۲۲»، «مجله دانشکده الهیات مشهد مقدس. ش ۲»، «مجله آینه پژوهش. ش ۵۰».

نسخه: به خط محمد حسین بن محمد یوسف طالقانی و تاریخ استنساخ دهم ربیع دوم ۱۰۵۱ بوده، و دارای ۴۶۲ برگ و در نهایت اعتبار است.

محمد صادق بن محمد تقی منجم که مالک نسخه بوده، در صفحه آخر، فائده ای به این شرح نوشته است:

«این نسخه از روی نسخه که جد فقیر مولانا مظفر منجم از روی نسخه به خط شارح نوشته و با آن مقابله کرده نوشته شده و این نسخه نیز چون با نسخه خط جد فقیر مقابله شده به منزله آن است که این نسخه با نسخه به خط شارح مقابله شده باشد. تاریخ این شرح چنان که در ورق ۱۱۶ این کتاب قلمی شده و شارح آن را در مبحث کواکب ثابتة ذکر کرده «الف و ثمانمائه رومی»، و تاریخ اتمام چنان که شارح در آخر این کتاب ذکر کرده شهر ربیع الأول نهصد و سیزده هجری. تاریخ شرح میر سید شریف، ۸۱۱ هجری. تاریخ شرح شمس الدین محمد خفری، ۹۲۱ هجری. و اگر چه شمس الدین محمد و ملا عبدالعلی در یکرمان بوده اند اما هیچ کدام شرح یکدیگر را ندیده اند و ایشان نیز با یکدیگر ملاقات نکرده اند و شرح ملا عبدالعلی مقدم است به هفت سال بر شرح شمس الدین محمد خفری».

پایان فوائدی که محمد صادق منجم _ علیه الرحمه _ نوشته است.

«۴۸۸» شرح التلویحات

(فلسفه _ عربی)

از: عزالدوله سعد بن منصور، معروف به ابن کمونه اسرائیلی.

کتاب: شرح «التلویحات» شیخ الاشراق شهاب الدین سهروردی مقتول به سال ۵۸۷ است، در سه قسم منطق، طبیعی، الآهی. (۱). تاریخ پایان شرح: سال ۶۶۷: «فهرست مجلس».

نسخه: شخصی آن را برای کاتب عالم عاملی استنساخ کرده که نام خود و او را در

ص: ۲۸

---

۱ - ۱) برای شناختن کتاب و نسخ دیگر آن: نگاه به «فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه ج ۳ ص ۲۱۱ به بعد» و «فهرست مجلس ج ۵ ص ۳۱۴ - ۳۱۸» مفید است.

آخر نسخه نوشته بوده و اهل خیری! هر دو اسم را با سایر خصوصیاتشان تراشیده و محو کرده است.

تاریخ استنساخ: قبل الظهر نهم صفر ۸۹۹. در خاتمه قسم منطق و قسم طبیعی، اسم و تاریخی ندارد. ظهر نسخه نیز مهر و تملک و یادداشت هایی بوده که تماماً محو و نابود شده است. از بقایای کتابخانه آقا شیخ محمد رضا نجفی ابوالمجد اصفهانی.

«۴۸۹» شرح تهذیب الأحكام

(شرح حدیث _ عربی)

از: محدث علامه، سید نعمت الله موسوی حسینی جزائری شوشتری _ علیه الرحمه _ (۱۰۵۰ _ ۱۱۱۲): «کواکب منتره: ۷۸۵ _ ۷۸۹». صاحب «زهر الربیع. ش ۴۵۱».

کتاب: شرح صغیر مرحوم سید جزائری است بر «تهذیب الأحكام» شیخ طوسی به «قوله»، در چند مجلد و مشتمل بر فواید بسیار.

نسخه: مجلد دوم است در شرح کتاب صلوه. کاتب محمد محسن بن محمد قاسم شوشتری. تاریخ کتابت: ربیع دوم ۱۰۹۳. تملک «محمد مهدی بن محمد حسن الحسنی الحسینی» و مهر «عبد مرتضی بن محمد مهدی الحسینی ۱۱۷۹» و مهر «عبد محمد صالح بن سید مرتضی الحسنی الحسینی» ظهر نسخه هست.

شرح تهذیب الأحكام: غایه المرام

شرح تهذیب الاحکام: ملاذ الاخيار

«۴۹۰» شرح تهذیب المنطق

(منطق _ عربی)

از: سید هبه الله حسینی شهیر به شاهمیر.

سعدالدین مسعود بن عمر محقق تفتازانی (متوفی ۷۹۲) کتاب «تهذیب المنطق و الکلام» را به سال ۷۸۹ در دو بخش نوشت. بخش اول در منطق. بخش دوم در کلام. بخش دوم گزیده کتاب «المقاصد» خود اوست. بخش اول با نهایت اختصاری که داشت، بهترین کتاب در علم منطق شناخته شده در اطراف جهان پراکنده گردید و بسیاری از دانشمندان بر آن شرح و حاشیه نوشتند. از پرسودترین آنها، «حاشیه ملا عبدالله» است که مکرر به طبع رسیده.

از گزارش دهندگان این بخش «تهذیب» به شرح مزجی متوسیط، سید هبه الله حسینی شهیر به شاهمیر است. این شخص نویسنده «آداب سلطنت» می باشد که در ۸۸۲ به اسم

سلطان علاءالملک (؟) تألیف، و به سال ۸۹۸ تجدید نظر و تصحیحش کرده، نسخه مورخه ۸۹۸ آن در کتابخانه آستان قدس موجود و به همین اسم در «ذریعه ۱: ۲۰» عنوان، و از آن جا نیز به «ریحانه الأدب ۲: ۲۹۵» نقل شده، اما در «کشف الظنون» و ذیل آن مذکور نیست.

دیگر از آثار شاهمیر «شرح رساله هیئت _ فارسی هیئت» تألیف ملا علاءالدین علی (فاضل قوشچی متوفی ۸۷۹ در اسلامبول) می باشد که تمام یا قسمتی از آن در هامش فارسی هیئت، به سال ۱۳۱۹ چاپ شده (۱) و ناشر در هامش صفحه آخر، او را چنین ستوده است: «إمام الرياضیین و أفضل المتقدمین و المتأخرین هبه الله الحسنی الحسینی الشهیر بشاهمیر، طاب ثراه». مؤلف «گاهنامه ۱۳۱۱: ۱۸۶» نیز نام شاهمیر و این گزارش او را یاد کرده است.

نسخه ای خطی از «شرح فارسی هیئت» در «فهرست دانشگاه ۳: ۲: ۹۱۹» معرفی شده و در آنجا چنین آمده است: «این گزارش از سید هبه الله شاهمیر حسنی حسینی شیرازی است و در آن از رساله «تامّ المقاله _ در ترصد سمت و جهت قبله» خود که در جوانی نوشته است نام می برد، و در پایان، جهت قبله میهن خویش، شیراز را می شناساند و از محقق ق_یومی قاضی زاده رومی یاد می کند، و از سخنانش پیداست که سنی است. می گوید که به هندوستان رفتم و نخست به گجرات رسیدم به نزد ابوالفتح محمود شاه (۲) شدم و به درخواست او آغاز سال را در یکم سرطان که آغاز فرمانروایی و تخت نشینی او بود گذاردم تا در دادوستد و کشاورزی و دریانوردی بر مردم دشوار نباشد».

تکلمه: بیفزاییم که ملا حسین حافظ تبریزی یا حافظ حسین کربلایی تبریزی که در شب چهارشنبه شانزدهم ذی القعدة ۹۹۷ در دمشق وفات یافته در کتاب «روضات الجنان و جنات الجنان ۱: ۴۷۲ ط ۱» در ذیل عنوان مرقد و مزار دده عمر ایدینی شهیر

ص : ۳۰

۱- ۱) این نسخه به اهتمام حاج شیخ احمد شیرازی با «خلاصه الحساب» و «سی فصل» و چند رساله دیگر در طهران طبع شده است. این مجموعه را ناشر آن در هامش صفحه آخر «فارسی هیئت» به نام «کلمات الرياضیین» خوانده است. گزارش شاهمیر بر «فارسی هیئت» در «کشف الظنون» و ذیل آن مذکور نیست.

۲- ۲) در گجرات سه کس به نام محمود شاه فرمانروایی کردند. یکی محمود شاه بایقرا (۸۴۹_ ۱۷ رجب ۸۶۳ _ ۲ رمضان ۹۱۷). دومی محمود شاه ناصرخان (۶ شعبان تا ۲۴ شوال ۹۳۲). سومی محمود پسر لطیف (از ۹۴۴ تا ۹۶۱) لین پول. زامباور «فهرست دانشگاه».

«یکی از فضیلت‌های بزرگ فارس موسوم بوده به هبه الله بن عطاءالله الحسنی الحسینی المشتهر بشاه میر (رحمه الله) که دانشمند و محدث متبحر بوده، به خدمت حضرت دده مشرف شده و اینابت نموده و مقلن گشته به ذکر، و رساله نوشته در باب اسناد خود، در هر بابی از تفسیر و حدیث و قراءت، و طرق طریقت مشایخ خود را نقل کرده، از آن جمله حضرت دده را آورده و آن طریق را به این نوع بیان فرموده: الذکر المقید بالضریین...»، تا آخر که دو صفحه ای را اشغال کرده است.

فعلاً بیش از این اطلاعی از احوال و آثار شاهمیر شیرازی نداریم، و ناگفته نگذاریم که نباید این شخص را با سید شاه میر حسینی تبریزی مجاز از مرحوم شیخ بهائی در سال ۱۰۰۸ اشتباه کرد (۱)، اینک گزارش او بر «تهذیب».

«شرح تهذیب المنطق» را در «کشف الظنون ۱: ۵۱۷» چنین یاد کرده است: «... و شرح هبه الله الحسینی الشهیر بشاه میر، و هو شرح ممزوج مختصر، أوله: غایه تهذیب الکلام.»

آغاز: «بسم... غایه تهذیب الکلام فتح المنطق بحمد المنعم، و تثنيه نبیه النبیة المقدم محمّد، مقنن قواعد الاسلام، و آله المهدیین سبیل (سبیل، ظ) السّلام، و أصحابه المهتدین مسالك الاعتصام. أما بعد فيقول الفقير الحقير هيبه الله (۲) الحسینی الشهير بشاهمیر ألهمه الله بفيضه الكثير: إنني علقتُ على «تهذیب المنطق و الکلام» للإمام الهمام التمام البحر العلامه التحریر الفهامة، سعد المله و الإفاضه والدین مسعود التفتازانی أدرکه الله بفضلہ السبحانی، على طريق التّعليم و التّفهيم حواشی موصله إلى المعنى المستقیم المفهوم من فحواي کلامه التّقويم (القويم. ظ)؛ تسهیلًا لموارد الكتاب على الأولاد و الأحباب... ثم سألتني بعض من أجله الاصحاب و شطر من ذوی الألباب أن أجعله شرحًا ممزوجًا متينًا... و أقول: قال المصنف...».

انجام: «.. و إلا فهی مقاصد للمنطقی بالتحقیق. ختمنا الکلام فهی (فی، ظ) قسم

ص : ۳۱

۱- ۱) «ذریعه ۱: ۲۳۸» اجازه شیخ بهائی را برای این شخص یاد کرده و در ج ۴ صفحه ۱۹۹ او را از مشایخ و استادان امیر فیاض بن هدایه الله حسینی مؤلف کتاب «التصوف و العرفان» به نقل از همین کتاب، معرفی فرموده، و «أعیان الشیعه ۳۶: ۱۸» نیز این آگاهی را از ذریعه آورده است.

۲- ۲) چنین است در نسخه.

المنطق من «تهذيب المنطق و الكلام» مع غايه ينتج (تنقيح، ظ) المرام بعون المفيض الملهم العلام في يوم الإثنين في الرابع عشر من محرّم الحرام، عمّت ميامنه بالفیض و الإلهام في عام واضح جديد بين الأنام، و نرجو أن يكون لتقويه قواعد الإسلام... و أن يوفّقنا لشرح قسم الكلام فإنّه المفضل المنعم الموفّق بحصول المرام».

چنانکه دیده می شود شارح در روز دوشنبه ۱۴ ماه محرّم از این گزارش فراغت یافته، به نظر می رسد، اینکه گوید: «فی عام واضح جدید بین الأنام» مقصودش تاریخ عام واضح باشد به حساب جمل و شمار آن ۹۲۶ می شود، که ۲۸ سال پس از تجدید نظر در «آداب سلطنت» خواهد بود. یا آنکه عام واضح جدید تاریخ باشد که شمار آن ۹۴۷ و بنابراین تاریخ تألیف «شرح تهذیب»، ۴۹ سال پس از تجدید نظر در کتاب یاد شده بوده، اما هیچ یک با «تقویم و ستفلد» سازش ندارد. واللّه أعلم.

نسخه: دارای ۶۳ برگ، نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و خالی از غلط نیست، خطّ تعلیق ۱۹ سطری، کاغذ فستقی، همه جا روی متن «تهذیب» به سرخی خط کشیده، عنوان ها نیز به همین رنگ است. قطع ۱۲ × ۱۸ و نیم. جلد تیماج سرخ یک لا.

شرح تهذیب الوصول الی علم الاصول: منیه الیب

«۴۹۱» شرح تهذیب المنطق

(منطق _ فارسی)

از: جمال الدین محمّد بن محمود حسینی شهرستانی.

کتاب: شرح مزجی (تهذیب المنطق) ملا سعد تفتازانی (متوفی ۷۹۲) است. نسخه های دیگری از این شرح در «ذریعه ۱۳: ش ۵۵۷» و «احیاء الدائر: ۲۲۴ _ ۲۲۵» یاد شده و این که تاریخ فراغ شارح در پگاه روز بیستم ماه رجب ۹۹۱ بوده است.

شگفتا که هیچ گونه آگاهی از احوال و آثار دیگر شارح معظّم در دست نیست.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت و اثر تصحیح و تحشیه ندارد. خطّ نستعلیق ظاهرًا متعلّق به سده یازدهم. ظهر برگ آخر یادداشت «تاریخ فرزندی اعزّی ارجمندی محمّد مؤمن... در شب پانزدهم رجب (۱۰۷۰) سیچقان ثیل...» نوشته شده و امضا ندارد.

«۴۹۲» شرح حاشیه تهذیب المنطق

(منطق _ فارسی)

از: میرزا حیدرعلی ابن میرزا محمّد مهدی بن ملا هاشم مبارکه ای لنجانی، معروف به ندیم الملک و ندیم باشی ظلّ سلطان و ملقب به فخرالأدباء. (۱)

۱ - ۱) از این شخص رساله ای به عنوان «تاریخ اصفهان» و «ترجمه مروج الذهب» مسعودی در «فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی (فرهنگ) اصفهان ۱: ۱۵ و ۶۶» معرفی شده است. نسخه دیگری از «تاریخ اصفهان» مذکور را نیز مؤلف به خط خود نگاشته و به کتابخانه مرحوم آقای تویسرکانی اهدا کرده است. آثار دیگری نیز از آن مرحوم و تصویر او نزد آقای دکتر سید احمد تویسرکانی «سَلِّمَهُ اللهُ» است، کما حدَّثنی به. شرح حالی از ندیم «مکارم الاثار، سال ۱۲۸۴» و نیز در «مقدمه دیوان طرب: ۱۲۸»، و شرح حالی از استاد موصوفش در «مکارم الاثار، سال ۱۳۲۴» هست.

کتاب: شرح فارسی «حاشیه تهذیب المنطق» معروف به «حاشیه ملا عبدالله» است، و چنانکه در خاتمه آن گوید، هنگامی که در مدرسه جدّه بزرگ اصفهان، حاشیه ملا عبدالله را در خدمت مرحوم آقا میرزا محمد حسین همدانی می خوانده است، این کتاب را تألیف کرده و در شنبه ۲۳ ذی الحجّه (۱۳۰۰) از آن فراغت یافته.

نسخه: اصل خطّ مؤلف است و اخیراً از کتابخانه آیه الله حاج میرزا محمد باقر توی سرکانی بوده.

«۴۹۲» شرح حدیث الغمامه من إعجاز مولانا أمير المؤمنين عليه السلام

(شرح حدیث _ عربی)

از: محمد، یدعی: سعید، الشریف، القمّی: سرآغاز کتاب. صاحب «شرح کتاب التّوحید. ش ۵۲۲»، متولّد ۱۰۴۹، وفات: نامعلوم.

گزارشی از احوال و آثار او در «شرح کتاب التّوحید. ش ۵۲۲» خواهد آمد.

کتاب: شرح ادبی _ عرفانی و ذوقی خبر مفصل، مشکل و غریب غمامه «سحابه، بساط» است که سعید آن را در ایام اقامتش در اصفهان به سال ۱۰۹۹ آغاز کرده است. (۱)

سال ۱۰۹۹، شصت و دو سالگی علامه مجلسی _ اعلی الله مقامه _ و اوج اشتهار و مرجعیّت آن بزرگوار در این دیار است، و شارح ما در پنجاه سالگی.

در «الذریعه ۱۳: ۱۹۰ - ۱۹۲» چند شرح بر این حدیث را با عنوان «شرح حدیث البساط» یادآور شده و نخستین آنها شرح «قاضی محمد سعید بن محمد مفید القمّی»

ص: ۳۳

۱-۱) گویا چندی پس از مجلّد دوّم «شرح کتاب التّوحید» که در پنجم محرّم الحرام آن سال _ هم در اصفهان _ به پایان برده است. او در شرح حدیث بیست و پنجم از «شرح الأربعین حدیثاً» فرماید: «... ایام وقوفی یا صبهان _ المحروسه _ لبعض دواعی الضّروره...». اما دانسته نیست که مرادش در اینجا سال (۱۰۹۹) است یا (۱۰۹۶) که در آن سال هم در اصفهان بوده، یا جز این دو سفر؟

تلمیذ المحدث الفیض الکاشاری» جای گفتگو را آورده، و در وجه تسمیه حدیث فرماید:

«أَنَّ السَّيَّاحَةَ هَبَّتْ بِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَانْبَسَطَتْ عَلَى الْأَرْضِ بِأَمْرِهِ كَالْبَسَاطِ فَجَلَسَ الْقَوْمُ عَلَيْهَا وَرَفَعْتَهُمُ الرِّيحَ حَتَّى وَصَلُوا إِلَى جَبَلِ قَافٍ وَغَيْرِهِ...».

شارح، در این اثر، حدیث را از سه کتاب گرفته و اختلافات جزئی آنها را نیز یادآور شده است، و آن سه کتاب: «المجموع الرائق: ش...» و «المحتضر: ش...» و «بحر المناقب» از درویش بُرهان (ناشناخته) است که نامش علی فرزند ابراهیم، از مردم سده دهم و نسخه عربی کتابش در دست شارح بوده، و اینک تنها ترجمه ملخص آن به فارسی به نام «دُرّ بحر مناقب» موجود و به سال ۱۳۱۳ ق در تبریز چاپ شده است: «إحياء الدّائر: ۱۵۱». (۱)

آغاز: «بسم. الحمد لله مُدير الأديوار و معيد الأكوار طبقاً عن طبق».

شارح سعید، در آغاز، مقدمه ای نهاده و در آن دو مطلب آورده است:

مطلب یکم: به منظور کشفِ حجاب و رفع عُجاب از غرائب حدیث غمامه، تعداد چهل حدیث کوتاه گویای مناقب و مقامات والای معصومین علیهم السلام را _ عموماً از کتاب «بصائر الدرجات» صفّار _ علیه الرحمه _ نقل کرده و در حواشی، برخی توضیحات درباره آنها داده است.

مطلب دوّم: تمهیدات شش گانه ای برای روشن شدن ذهن خواننده کتاب نوشته و در آن از سخنان ابن عربی اندلسی و در حواشی از اشعار «مثنوی» استفاده کرده است.

در آخرین تمهید، خبری را از کتاب «مصباح الأنوار» و «الخرائج و الجرائح» آورده و در حاشیه گفته است: «مصباح الأنوار تصنیف الشیخ أبو جعفر الطوسی (ره) و الخرائج القطب الراوندی، أعلى الله مقامه. منه».

اما «مصباح الأنوار» از شیخ الطائفه قدس سره نیست، بلکه از شیخ هاشم بن محمد است، چنان که در «ذریعه» و «ثقات عیون» فرموده اند.

مقدمه «شرح حدیث الغمامه» سی و چهار صفحه نسخه را دربر گرفته است.

سپس، شارح وارد اصل مطلب شده و گوید:

«خبر الغمامه من إعجاز مولانا و سیدنا أمير المؤمنين، صلوات الله و سلامه عليه.»

ص : ۳۴

اشرف، ۱۳۷۰ ق» آمده است.

أقول: هذا الخبر كالمستفيض عند جمهور الخاصه... و قد ذكر هذا الخبر أكثر علمائنا بأسانيدهم المعتمده في أكثر كتبهم المدونه سيما شيخنا الصدوق القمي _ رض _ في كتابه المسمى بمجموع الزائق...».

واضح است كه ادعای مستفيض بودن خبر غمامه و این كه اكثر علماء ما به اسانيد معتبره در اكثر كتبشان آن را آورده باشند، شامل چند گونه اغراق و مبالغه است، و نسبت دادن كتاب «المجموع الزائق» به شيخ صدوق قمي رضی الله عنه نیز نادرست است، و از «رياض العلماء» مستفاد می شود كه این نادرستی شایع بوده است یعنی این كه آن كتاب را كه مؤلفش سید هبه الله موسوی (سده ۷ _ ۸) است، در آن زمان ها برخی به شيخ صدوق و برخی به شيخ مفید نسبت می داده اند. بگذریم.

شارح، عبارات حدیث غمامه را _ جمله، جمله، با عنوان «متن» آورده و شرح کرده است. در نسخه، همه جا عبارات متن به سرخی نوشته شده است.

او در سخنان خود، علاوه بر استفاده از اخبار و احادیث اهل بیت علیهم السلام و كتب ادب و آداب، مکرر از کلام ابن عربی اندلسی نیز _ با تجلیل و تقدیس _ استفاده می کند، رویه ای كه در دیگر تألیفات خود به كار برده است. از اشعار «مثنوی» و جز آن نیز گاه در متن و گاه در حاشیه به استشهاد می آورد.

شارح، پس از اتمام شرح خبر غمامه، باز برای تأیید صحّت مضامین آن خبر، «خطبه البيان»^(۱) معروف را _ با ادعای استفاضه _ با توضیحاتی آورده، و سپس همچنان با عنوان «ختمه مسكیه» حدیثی از آخر كتاب «بصائر الدرجات» منقول از صباح المدائنی، از مفضل آورده _ و آن در حقیقت، نامه ای است از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام در پاسخ به نامه مفضل به آن حضرت _ كه شارح، جمله، جمله، با عنوان «متن» نقل و شرح کرده و با وصیّتی كتاب را به پایان برده است.

ص : ۳۵

۱- ۱) برای معرفي اجمالی و مهمّ این خطبه و شروح آن به «الذریعه ۱۳: ۲۱۸ و ش ۷۷۵ تا ۷۷۷ و نیز ۷: ۲۰۰ و ۲۲: ش ۶۸۶۰ و ۲۴: ش ۱۰۹۳» رجوع فرمایند. در كتاب شریف «بحار الأنوار» خطبه البيان و امثال آن را روایات غالیان و اشباه آنان دانسته اند: «و ما ورد من الأخبار الدالّه علی ذلك كخطبه البيان و أمثالها فلا يوجد إلا فی كتب الغلاة و أشباههم...». كتاب الامامه، باب نفی الغلو فی النبی و الأئمّه. در «فذلک»×××× توضیح درباره غلو و تفویض: «بحار ۲۵: ۳۴۸، تهران، ۱۳۸۸».

نسخه جای گفتگو همانند نسخه دیگر ما «مجموعه ش...» تاریخ ختم تألیف ندارد و این دو نسخه تقریباً شبیه یکدیگرند، اما در نسخه سوم ما «مجموعه ش...» که در بسیاری از جاها با آن دو اختلاف دارد تاریخ پیدایش این چنین است:

«... و اتفق الفراغ من هذه النميقة في سنة ألف و مائه، على يدي مؤلفه المفتاق إلى رحمه بارئه اللطيف محمّد المدعوّ بسعيد الشّريف، عفى [عفا] الله عنه».

آغاز هر سه نسخه این گونه است:

«... و أنعم عليّ بإعطاء الرّخصة عام تسع و تسعين من ثانی ألف الهجره، أيام إقامتی بإصبهان _ المحروسه _ ، حين ما ارتقی العمر درجات الخمسين و وصل إلى إحدى مراقي السّتين...».

از این عبارت و از پایان «مرقاه الأسرار» که از رسائل «کتاب الأربعینات» خود او است معلوم می شود که محمّد سعید به سال یکهزار و چهل و نه (۱۰۴۹) پای به این جهان گذارده است، یعنی دوازده سالی پس از تولّد علامه مجلسی _ أعلى الله مقامه _

همین جا یاد آور شویم که این بزرگوار، یعنی مولانا العلامه المجلسی، خبر غمامه را در آخر باب چهاردهم مجلّد هفتم کتاب شریف «بحار الأنوار» که «باب أنّهم علیهم السلام سیخّر لهم السّحاب و یسرّ لهم الأسباب» است، پس از نقل چهار حدیث، همه از کتاب «الاختصاص» شیخ مفید _ أعلى الله مقامه _ فرماید:

«أقول: قال الشيخ حسن بن سليمان _ رحمه الله _ في كتاب «المحتضر»: روى بعض علماء الامامیه في كتاب «منهج التحقيق إلى سواء الطريق» باسناده عن سلمان الفارسی».

سپس خبر غمامه را _ بتمامه _ از آن کتاب، بدون هیچ توضیح و تفسیری، آورده و در پایان فرموده است:

«أقول: هذا خبرٌ غریب لم نره في الأصول التي عندنا ولا نردّها و نردّ علمها إليهم علیهم السلام»: (۱)

ص : ۳۶

۱- ۱) مرحوم حاج امین الشریعه خویی در کتاب «میزان الصواب ۲: ۷۹۰، تهران، ۸۴ ش» خبر غمامه را با ترجمه و شرح آورده و در (ص ۷۹۵) گوید: «... پس شروع به ذکر حدیث غمامه کرده و آن حدیثی است که مجلسی در «عین الحیات» آن را با ترجمه ذکر و روایت کرده است و شیخ جلیل صدوق به اسناد خود و در کتاب مجموع الواثق من أنهار الحدائق...». اغلاط چاپی و غیره فراوان است، و ادّعاء وجود حدیث غمامه و ترجمه آن در کتاب شریف «عین الحیات» علامه مجلسی قدس سره به اثبات نرسید.

«بحار الانوار ۲۷: ۳۳ _ ۴۰، چاپ دار الکتب الاسلامیه، طهران، ۱۳۹۰».

پس باید از جناب سعید که این «خبر غریب» را _ ولو به مذاق دور از متعارف _ شرح و تأویل نموده است، سپاسگزار بود
رحمه الله علیه.

شارح در آخرین صفحه کتاب، پس از وصیتی به برادران ایمانی در اذعان و اعتراف به مقامات شامخه و معجزات باهره ائمه
اطهار علیهم السلام و تحذیر از تأمل و انکار، گفته است:

«و لیکن هذا آخر ما أردنا ایراده من كشف بعض أسرار هذا الخبر، فإن أصبنا في ذلك فمن الله الأكبر و من أنوار الأئمة الاثنی
عشر، و إن أخطأنا فمن أنفسنا منبع الشرّ و الضّرر، و نستغفر الله من هفوات اللسان و ترهات أهل الشكّ و العدوان، و من الله
أسأل العصمه عن الخطاء، و إلى الله المشتكى. إلى هنا آخر كلام الشارح العلامة، رحمه الله تعالى».

نسخه: به خطّ محمد باقر اصفهانی «فرزند احمد، غفر الله له». تاریخ پایان استنساخ: پسین روز دوشنبه دهم صفر المظفر ۱۲۱۶.
دارای ۱۱۳ برگ و چند برگ بیاض عطف و بدرقه. حجم: جیبی. اثر مقابله و تصحیح ندارد.

کاتب در طره صفحه نخست به سرخی نوشته است:

«هذه رساله الحادیه عشر من رسائل الأربعینات للمولی الكامل العارف الکاشف قاضی سعید القمی، و هی شرح خبر الغمامه
من إعجاز مولانا و سیدنا امیر المؤمنین، صلوات الله و سلامه علیه».

مهر کاتب در گوشه همان صفحه «لا إله إلا الله الملك الحقّ المبین. عبده محمد باقر» نقش بسته است.

گویا نسخه «کتاب الأربعینات. ش...» به دستور همین شخص نوشته شده است.

«در اربعین ۱۴۲۷ مییضه شد».

«۴۹۴» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت و اثر تصحیح و مقابله و امتیازی ندارد، و از آثار نیمه سده سیزدهم است.

دو نسخه دیگر از «شرح حدیث الغمامه» که در مجموعه ها بیابند:

۱ _ نسخه ضمیمه «دلائل الإمامه» طبری: «مجموعه ش...».

۲ _ نسخه میان «أسرار العبادات» و «شرح الأربعین حدیثاً»: «مجموعه ش...».

در «فهرستگان نسخه های خطی ۴: ش ۱۷۷۶» چهل و یک نسخه از این اثر را شناسانده اند.

«۴۹۵» شرح حرز الأمانی

(تجوید _ عربی)

از: ناشناخته.

کتاب: شرح قصیده لامیه «حرز الأمانی و وجه التّهانی». ش ۳۴۹ معروف به «شاطبیه» ابومحمّد القاسم بن فیّره شاطبی شافعی مقرئ (۵۳۸ _ ۵۹۰) است: «الوافی بالوفیات ۲۴: رقم ۱۶۵».

آغاز: «بدأتُ بسم الله... أولاً منصوبٌ على الظرف أو على صفة موصوفٍ محذوفٍ، تفسیره: نظماً أولاً».

انجام: «أى ماويله لشعبه حالٌ من المكسور أى حالكونها قراءه».

نسخه: از آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت دانسته نیست. ظاهراً در سده دهم کتابت شده. تملک آقا محمد جعفر ولد آقا محمد رضا ظهر نسخه هست.

«کاشف المعانی. ش...» و «شرح عقيله أتراب القصائد. ش...» ملاحظه شود.

شرح خیر رأس الجالوت: الفوائد الرضویه

«۴۹۶» شرح خلاصه الحساب

(ریاضی _ عربی)

از: شیخ جواد بن سعد بن جواد کاظمی علیه الرحمه: «الروضه النضره: ۱۲۶_ ۱۲۷».

کتاب: شرح مزجی «خلاصه الحساب» مرحوم شیخ بهاءالدین محمد عاملی (متوفی ۱۰۳۰)، استاد شارح است و به طبع رسیده.

نسخه: به خط محمّد یونس بن یسن. تاریخ استنساخ: «۱۵ جمادی الاولی ۱۰۹۶» در نجف اشرف. اشکال ریاضی همه به شنگرف در متن و حواشی رسم شده است. مُهر «العبد رضا بن محمد مهدی الحسنی الحسینی» و تملک محمد حسین شراره در برگ اول دیده می شود. از کتابخانه آیه الله آقا شیخ محمد رضا ابوالمجد اصفهانی بوده است.

«۴۹۷» شرح دعاء الصباح

(عربی)

از: آخوند ملا اسمعیل «به رسم الخطّ خودشان» محمد بن حسین بن محمدرضا مازندرانی خاجوئی، صاحب «جامع الشتات». ش
۲۱۷.

ص: ۳۸

کتاب: شرحی است بسیار محققانه و آموزنده بر دعاء شریف صباح منتسب به حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام، و آن را در «الذریعه ۱۳: ص ۲۵۲ - ۲۵۳، بدون شماره» عنوان کرده و فرموده اند: «طبع بهامش «زاد المعاد» المطبوع بالقطع الكبير... و اسمه مفتاح الفلاح فی شرح دعاء الصّباح». و در «ج ۲۱ ش ۵۳۷۲» به نقل از «فهرست کتابخانه دانشکده الهیات تهران ۱: ۸۱۱» فرموده اند: «مفتاح الفلاح و مصباح النجاح، فی شرح دعاء الصّباح، لمحمد اسماعیل بن حسین بن...».

اینک گوئیم که: اولاً در «فهرست مشار» نزدیک به چهل گونه چاپ «زاد المعاد» مرحوم علامه مجلسی یاد شده است اما از این که «شرح دعاء الصّباح» در هامش نسخه ای باشد در آنجا خبری نیست.

ثانیاً: در همان «ذریعه ۲۱ ش ۵۳۷۴» نوشته اند: «مفتاح الفلاح و مصباح النجاح» اسم لدعاء الصّباح المنسوب إلى أمير المؤمنين عليه السلام كما صرح به الحاج مولى [كذا] هادی السبزواری فی شرحه للدعاء...».

همین سخن درست است، یعنی که نفس آن دعاء شریف به این عبارت وصف شده است، و مرحوم آخوند ملا اسماعیل نیز به همین مطلب در سرآغاز کتابش تصریح نموده است: «هذا الدعاء الشريف الموسوم بدعاء الصباح الموصوف بمفتاح الفلاح و مصباح النجاح».

پس ادعاء این که «مفتاح الفلاح و مصباح النجاح» نام شرح آخوند ملا اسماعیل است خطای محض می باشد، و شارح - گویا احتراماً و تواضعاً - نامی برای شرح خود نگذارده است. مع الأسف کتاب را با همان عنوان اشتباه، در مشهد مقدس «به سال ۱۴۱۴ ق» چاپ کرده اند.

نسخه: دارای ۶۷ برگ، کاغذ اصفهانی آبی رنگ، «۱۷ و نیم × ۱۱». از برگ ۴۲ تا آخر به خط آقا سید ابوالقاسم موسوی، کاتب - همزمان - نسخه «الرساله الاثنا عشریه. ش ۳۹۶»، و ترقیمه اش این چنین است:

«قد تشرّفْتُ بتتميم هذا الكتاب المستطاب في ظهر يوم الأحد غرّه شهر محرّم الحرام، و هو يوم تحويل الشمس إلى الميزان. و أنا العبد الأثم ابوالقاسم بن جواد الموسوی، سنه ۱۲۷۱ من الهجرة...».

چهل و یک برگ اوّل نسخه به خطّ شخص دیگری از اعلام همین خاندان است. علیهم الرحمه و الرضوان.

تملّک «میراثی» آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمّد هاشم چهارسوقی _ اعلی الله مقامه _ به تاریخ ۱۲۷۵ «سال فوت والد ماجد» و مُهر ایشان «محمّد هاشم بن زین العابدین الموسوی» ظهر نسخه هست.

«۴۹۸» نسخه دیگر

نسخه: به خطّ نیای اعلی، عالم جلیل آیه الله حاج میر سید محمّد بن زین العابدین موسوی چهارسوقی. ختم استنساخ: ۲۹ جمادای دیگر ۱۲۹۱. ظاهراً از روی نسخه سابق الذکر استنساخ شده است.

«۴۹۹» شرح دیوان مرتضوی

(فارسی)

از: قاضی حسین بن معین الدین میبدی یزدی، صاحب «شرح الهدایه. ش ۵۴۸».

کتاب: شرح دیوان اشعار منسوب به امیرالمؤمنین و امام المتّقین علی بن ابی طالب علیه السلام است، با یک مقدّمه محققانه مفصّل و مبسوط در هفت فاتحه، و به طبع رسیده.

میبدی در مقدّمات مذکوره بسیار دم از تسنّن زده و دفاع از آن سه خلیفه نموده و آشکارا به مذهب مخالفان اهل بیت علیهم السلام و مشرب متصوّفان گراییده است. فراغت از تألیف: ماه صفر ۸۹۰.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، مانا از قرن یازدهم است. ظهر نسخه، سید محمّد موسوی شوشتری اصفهانی نوشته است که نسخه از آن حاجی میرزا عبدالرزاق رشتی است. تملّک و مهر «قوام الدین بن عبدالرزاق الرشتی» نیز ظهر نسخه هست.

شرح الروضه البهیة: المناهج السویّه

«۵۰۰» شرح زبده الأصول

(اصول فقه _ عربی)

از: شیخ محمد جواد کاظمی معروف به فاضل جواد، صاحب «شرح خلاصه الحساب. ش ۴۹۵».

کتاب: شرح «زبده الأصول» شیخ بهاء الدین عاملی _ علیه الرحمه _ است به «قال، أقول» و در زمان حیات شیخ تألیف شده.

نسخه: به خطّ جعفر بن آقا اسمعیل خوانساری. تاریخ استنساخ: «لیله الاحدی من

العشر الاخر» ماه ذی القعدة ۱۲۳۱. دارای حواشی «منه» به خط کاتب.

«۵۰۱» شرح زبده الأصول

(اصول فقه _ عربی)

از: آخوند ملا محمد صالح بن احمد بن شمس الدین سیروی مازندرانی (متوفی ۱۰۸۶)، داماد علامه مجلسی اول علیهما الرحمه.

کتاب: شرح مزجی است بر کتاب «زبده الاصول» شیخ بهاء الدین محمد عاملی (متوفی ۱۰۳۰) اعلى الله مقامه.

نسخه: تقریباً دو ثلث آن در زمان مؤلف استنساخ شده و دارای حواشی «منه، دام ظلّه» است و نصف دیگر در سده سیزدهم کتابت شده و فاقد تصحیح، تحشیه و امتیاز است، و نام کاتب و تاریخ هیچ یک از دو کتابت نوشته نشده است.

«۵۰۲» نسخه دیگر

نسخه: به خط محمد علی بن محمود جان بهبهانی است که از روی نسخه اصل نوشته و در صفحه آخر در حاشیه از قول شارح آورده است که به سال ۱۰۳۸ مطابق «تم الشرح بحمده» از آن فراغت یافته است.

پایان استنساخ: شنبه پنجم شوال ۱۲۳۳. مهر کاتب فاضل: «عبدہ محمد علی» و مهر «عبدہ محمد صالح الطباطبائی» در پایان، و فهرست مطالب به خط مرحوم آقای حاج میرزا محمد باقر توی سرکانی اصفهانی، ظهر نسخه هست.

«۵۰۳» نسخه دیگر

نسخه: به خط محمد کاظم بن محمد نصیر هزارجریبی. پایان کتابت: ۱۲۱۷. حواشی شخص شارح در همه جای نسخه نوشته شده، و روی برگ اول یک رباعی در تاریخ تألیف «زبده» به خط کاتب نسخه، و نام کتاب و مؤلف به خط جدنا الامام المجدد صاحب «روضات الجنات» _ اعلى الله مقامه الشريف _ و مهر مبارک ایشان دیده می شود.

شرح الشاطیبه: شرح حرز الأمانی: کاشف المعانی ××××

«۵۰۴» شرح الشافیه

(صرف _ عربی)

از: کمال الدین محمد، فسوی شیرازی، میرزا کمالا.

ابن الحاجب، جمال الدین ابو عمرو عثمان بن عمر بن ابی بکر بن یونس، روینی

مصری دمشقی اسکندری؛ از فقیهان مالکی مذهب و صاحب تألیفات مُتَقَنَه مشهوره ای است، مانند «شافیه» در تصریف و «کافیه» در نحو و «منتهی السؤل و الأمل فی علمی الأُصول و الجدل» و «مختصر المنتهی» که همه در کمال شهرت و اهمّیت است و مکرّر به طبع رسیده.

«الکافیه» او نخستین بار به سال یکهزارم هجری (۱۵۹۲ م) در ۹۵ صفحه در ایتالیا (روما) چاپ شد: «قائمه بأوائل المطبوعات العربیّه ص ۱».

ابن حاجب به سال ۵۷۰ در اسنای صعید مصر متولّد شد، پدرش مردی کُرد و لشگری بود و به دربانی امیر عزالدین موسک صلاحی اشتغال داشت. وی ابتدا در قاهره به تحصیل علوم پرداخت و جمله ای از قرآّت و احادیث را نزد شاطبی خواند و فقه را از ابومنصور ایاری فراگرفت، سپس به دمشق رفت و در زاویه مالکیان مسجد جامع آنجا به تدریس پرداخت و فضلاء به او متوجّه شدند و نزدش به استفاده پرداختند، علم نحو بر او غلبه داشت و دارای قریحه ای تند و ذهنی مستقیم بود. پس از مدّتی به مصر بازگشت و به سال ۶۴۶ در اسکندریّه درگذشت و در تربت شیخ ابن ابیشامه که بیرون باب البحر است به خاک رسید (۱).

«شافیه» کتاب کوچکی است در علم صرف و در خاتمه آن بابی در فنّ خط آورده است. شافیه چنان که در «فهرست دانشگاه» آرد، حدود یکهزار بیت است و هم جداگانه و هم با گزارش هایی از دیگران مکرّر به طبع رسیده است که از همه مشهورتر «شرح نظام أعرج نیشابوری» است که جزو کتب درسی می باشد، و دیگر «شرح رضی استرابادی علیه الرحمه» است. آقا هادی بن ملاّ محمّد صالح مازندرانی _ علیهماالرحمه _ نیز که معروف به آقا هادی مترجم و دارای تألیفاتی است، بر شافیه گزارشی به فارسی نگاشته که نسخه آن در «فهرست دانشگاه ۲: ۴۰۷ _ ۴۰۹» شناسانده شده است.

«شرح شافیه» جای گفتگو، نگارش دانشمند جلیل کمال الدین محمّد بن معین الدین محمّد فسوی شیرازی، معروف به میرزا کمالا، داماد مولانا محمّد تقی مجلسی (۱۰۰۳ _ ۱۰۷۰) است و در «ذریعه ۱۳: ۳۱۴» یاد و آغاز آن را نقل کرده، لکن نسخه ای نشان نداده اند.

ص : ۴۲

شرح حال میرزا کمالا در «روضات الجنّات: ۴۹۶» در حرف کاف به عنوان «کمال الدین محمّد» آمده و در آنجاست که وی از علماء و ادباء و فضلاء اوائل سده دوازدهم هجری بوده، شرحی مزجی مبسوط و خوبی بر شافیه ابن حاجب در علم تصریف و شرحی بر قصیده مشهور دعبل خزاعی نگاشته و من «صاحب روضات» بیش ازین اطلاعی بر احوال او نیافتم، جز این که در ذیل ترجمه فاضل هندی طریق روایتی او خواهد آمد، و نسبت او به «فسا» است که شهری است در فارس...

و در ذیل ترجمه مرحوم فاضل هندی «ص ۶۲۱» کلامی از میرزا ابراهیم قاضی اصفهانی نقل شده است که از جمله گوید: «و أروى عن جماعة من مشيختى الذين صادفتهم و قرأت عليهم مؤلفاتهم. منهم العلامة الجليل الورع المحقق الفقيه المفسر الأديب المتكلم المولى كمال الدين محمد بن معين الدين محمد الفسوى، قدس سرّه».

نویسنده پاورقی «تذکره القبور _ رجال اصفهان: ۱۲۷» آنجا که قبور مدفونین در بقعه منور مجلسین را یاد کرده، گوید: «سیزدهم _ قبر میرزا کمال الدین فسائی شیرازی که داماد مجلسی اوّل بوده، در همان بقعه است، و شرح بر شافیه ابن حاجب نوشته در صرف که شرح بسیار خوب و مرغوبی است».

«شرح قصیده دعبل» میرزا کمالا در «ذریعه ۱۴: ۱۲» یاد شده و آنجاست که وی در ۱۴ ماه رمضان ۱۱۰۳ در اصفهان ازین شرح فراغت یافت، و این شرح به سال ۱۳۰۸ در طهران به طبع رسیده است (۱).

آغاز: «بسم... ربّ اشرح لی صدری و یسر لی امری، إنک علی کلّ شیء قدير، و بالإجابہ جدیر، الحمد لله الذی أمال قلوبنا برحمته إلی صرف الهمم نحو اقتناء الکمال، و تفضّل علينا برأفته بإدغام النعم فیالنعم علی کلّ حال.... بعد، فبقول أفقر المذنبین إلی عفو ربّه و رحمته... محمّد الشهير بکمال الدین بن محمّد الشهير بمعین الدین الفسوی... : هذه عجاله أجریتها مجری الشرح لشافیه جمال الدین أبی عمرو عثمان بن أبی بکر

ص : ۴۳

۱- ۱) برای آگاهی بیشتر از احوال و آثار مرحوم میرزا کمالا به «زندگینامه علامه مجلسی ۲: ۳۵۱» و «کواکب منتشره: ۶۱۸» و «دو گفتار: ۲۱، ۲۳، ۴۷» از این جانب، رجوع فرمایند. (ش ۳۵۲) این فهرست نیز دیده شود. بیفزاییم که از رساله مرحوم میرزا حیدرعلی الماسی در «أنساب خاندان علامه مجلسی» و «مرآه الأحوال» مرحوم آقا احمد کرمانشاهی معلوم می شود که از کمالا هیچ گونه بازمانده و اعقابی شناخته نشده است. از تاریخ تولد و وفات آن مرحوم هم خبری نیافتیم.

المعروف بابن الحاجب، راجيًا من الله _ عمّت آلاؤه _ أن ينفع بها كلّ طالب. و اقتصرتُ فيها على كشف المقاصد، و طويّت الكشاح عن الزوائد؛ إلا ما ناسب المقام واقتضته الحال من النكت و الفوائد، ليوافق مبتغى من حدانى ابتغائهم على هذا التعليق، مع كثره الشواغل...».

انجام: «مع أنّ ألفها رابعه فى الطرف فتمال اسمًا. وليكن هذا آخر العُجاله الّتى قصدت تعليقها على هذه الرساله مع الاحتراز عن الايجاز المخلّ و الإطاله المُملّ. والعدر عمّا فيه من السهو و الخلل قلّه البضاعه و كثره الشواغل و توفّر الدواعى إلى العجل.

و اتفق تعليقها على يد مؤلّفها المذنب الراجى عفو ربّه و مولاه... فى عدّه أشهر خاتمتها خاتمه شهر رمضان المبارك من السنه الثامنه من المائه الثانيه من الألف الثانى من الهجره، و الحمد لله المحمود فى أفعاله و الصلوه على سيّد رسله و آله. قد وقع الفراغ من تسويدها فى يوم الجمعة ثامن عشر شهر ربيع المولود من شهور سنه ثمان و عشرين و مائه بعد الألف. تمّت».

نسخه: دارای ۱۵۲ برگ. برگ های اوّل و آخر سفید است، روى برگ ۲، تملك و مهر محمد كاظم مورّخه «ج ۱ _ ۱۲۴۲» و تملك و مهر «محمد باقر بن محمد باقر» و پاره ای اشعار عربى نوشته شده، كاخذ چاربغل، جلد تیماج قرمز، آستر تیماج مشكى باسربل، خطّ نسخ ۲۵ سطرى، عناوين در متن یا حاشیه ها به شنكرف، بالای عبارات متن «شافیه» نیز به شنكرف خط کشیده شده. قطع ۱۷ × ۲۷، متن ۹ و نیم × ۱۹ و نیم. حواشى مؤلّف همه جا در هامش به خطّ شكسته نستعلیق مختوم به «منه» یا «منه، مدّظله العالی» یا «منه، زیدت برکاته» و امثالها نوشته شده. حواشى دیگرى نیز از «محمد كاظم قزوینى» دارنده نسخه و «محمد صادق» و «سیّد محمد، دام ظلّه» دیده مى شود. نسخه نام کاتب ندارد. تاریخ تألیف «آخر ماه رمضان ۱۱۰۸» و تاریخ استنساخ «جمعه ۱۸ ع ۱ _ ۱۱۲۸» از پایان نسخه در بالا نقل شد.

«۵۰۵» شرح الشافیه شرح کتاب التصریف

(صرف _ عربى)

از: احمد بن حسن جاربردى.

کتاب: در شرح کتاب الصّیرف ابن حاجب معروف است که مشهور به «الشافیه» می باشد، به «قوله»، و شارح آن را به نام سعدالدين محمد بن تاج الدين على ساوى مصدر

نموده است.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: ۱۱۰۷. تعداد اوراق «۱۶۵ برگ». دارای حواشی متفرقه است.

«۵۰۶» شرح الشافیه

(صرف _ عربی)

از: نامعلوم.

کتاب: در شرح «الشافیه» ابن الحاجب عثمان بن عمر گردی (متوفی ۶۴۶) است، در فنّ صرف.

نسخه: از اوّل و آخر ناقص است و لذا نام مؤلف و کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. ظاهراً نسخه متعلق به سده نهم یا دهم است.

آغاز نسخه: «سفر جل و قرطعب» للشیء الحقیق «و جحمرش» للعجوز «و قزعمل» للإبل الضخم.

پایان نسخه: «و الکسر ضعیف عکس من ابنک» فانّ الکسر فی مثله واجب علی الأصل و الفتح ضعیف لانه لم یكثر کثره من مع لام.

خریداری از بقایای کتابخانه مرحوم آقا شیخ محمد رضا نجفی ابوالمجد اصفهانی.

«۵۰۷» شرح شافیه اُبی فراس، فی مناقب آل الرسول و مثالب بنی العباس

(مناقب و مثالب _ عربی)

از: ابو جعفر محمد ابن امیر الحاجّ الحسینی _ علیه الرحمه _ صاحب چند تألیف که در «ذریعه» و ذیل عنوانش در «کواکب منشره: ۶۴۳» یاد شده اند. او در سده دوازدهم در نجف اشرف می زیسته و چندی پس از ۱۱۸۰ در گذشته است. عمود نسب او تا حضرت امام زین العابدین علیه السلام را در «ذریعه ۱: ش ۲۲۳» نوشته اند، اما در «کواکب»، چند مورد _ سهواً _ افتادگی دارد.

شرح حال ابو فراس نیز در «دائرة المعارف» های بزرگ فارسی و عربی به تفصیل و در «الکنی و الألقاب» به اختصار آمده است.

کتاب: شرح «الشافیه» قصیده میمیه حارث بن سعید بن حمدان، ابو فراس حمدانی مقتول به سال ۳۵۷ است، و به طبع رسیده.

نسخه: به خطّ دو کاتب است و قسمت آخر به خطّ حسن بن سید یوسف بن سید

نعمت حسینی جزائری است. تاریخ استنساخ: «پنجشنبه ۱۵ ذی القعدة ۱۲۳۸». مطالب متفرقه ای در اوائل و اواخر نسخه نوشته شده است. ظهر نسخه اسامی حاجی محمد بن شیخ نورالدین طریحی و سید حسن سید یوسف دیده می شود. ابتیاعی از کتابخانه عم اکرم اعلی مرحوم آقا میرزا سید مجتبی قوام الاسلام روضاتی.

شرح شرایع الاسلام: أحكام الخمر و سائر المسکرات

شرح الشرح: حاشیه شرح مختصر المنتهی

شرح الصحیفه السجادیّه: ریاض السالکین

شرح الصحیفه السجادیّه: شفاء الصدور

«۵۰۸» شرح عقيله أتراب القوائد فی أسنی المقاصد

(قرآآت _ عربی)

از: نامعلوم.

کتاب: شرحی است بر منظومه رایی_ئی_ه أبو محمد قاسم بن فیّره شاطبی که نامش «عقيله أتراب القوائد، فی أسنی المقاصد» است و آن نظم کتاب «المُقنع» عثمان بن سعید دانی است، در رسم مصحف کریم.

نسخه: به خط حافظ محمد افندی بعرب زاده القرّا «کذا». تاریخ کتابت: ماه شوال ۱۱۳۶. چند برگ از آغاز نسخه مفقود شده است و لذا اسم کتاب و مؤلف معلوم نشد. «شرح حرز الأمانی. ش ۴۹۴» ملاحظه شود.

ابتیاعی از کتابخانه مرحوم آقا شیخ محمد رضا ابوالمجد نجفی.

«۵۰۹» شرح غرر الحکم و دُرر الکلم

(شرح حدیث _ فارسی)

از: مولانا جمال الدین محمد بن مولانا آقا حسین خوانساری _ رحمه الله علیهما _ صاحب «حاشیه حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۶۱».

کتاب: شرح مبسوط فارسی است _ به درخواست شاه سلطان حسین صفوی _ بر کتاب قاضی ناصح الدین ابوالفتح عبدالواحد بن محمد بن عبدالواحد تمیمی آمدی _ علیه الرحمه _ متوفی در نیمه نخست سده ششم، که مجموعه ای است از کلمات قصار منقول از

حضرت امیرالمؤمنین _ علیه الصلوٰه و السّلام _ : «الثقات العیون: ۱۶۹». چاپ شده است.

نسخه: مشتمل بر شرح کلماتی است که از حرف الف به لفظ «إیّاک» شروع شده تا آخر حرف الف. و سپس حرف باء تا آخر شرح حدیث «بشر المؤمن فی وجهه و حُزنه فی قلبه». نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خطّ و سبک نسخه های دیگر است. صفحه اوّل دارای سرلوح طلا و سایر صفحات نیز مجدول مذهب است.

«۵۱۰» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر شرح کلماتی است که با حرف میم آغاز می شود. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، اما واضح است که در زمان شارح به خطّ خوش یکی از ترجمه نویسان آن زمان نوشته شده. صفحه اوّل دارای سرلوح طلا و دیگر صفحات مجدول مذهب است.

«۵۱۱» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر شرح کلماتی است که از حرف نون به لفظ «نعم» شروع شده تا آخر کتاب که حرف یاء است و به شرح «یقبح بالرجل أن یقصر عمله عن علمه و یعجز فعله عن قوله» خاتمه یافته.

انجام: «و امر می کند مردم را به آن. و الحمد لله علی ما وقّنی... و آله الغزّالکرام. و کان ذلک فی شهر محرّم الحرام سنه ألف و مائه و سبع عشره من الهجره» که این سال ۱۱۱۷، تاریخ انجام شرح است.

کاتب: محمّد صادق، که نویسنده نسخه های دیگر همین دوره نیز بوده است.

توضیحاً، پس از انجام کتاب، قسمتی از حرف لام آمده است. از لام زائده تا شرح «لذّه الکرام» و روی برگ اوّل چنین نوشته اند: «اجزاء باب حرف لام درین جلد بیجا گذاشته شده باید در جلد سابق پیش از باب میم جلد شود».

صفحه اوّل باب لام مذکور، دارای سرلوح کوچکی است، و روی برگ اوّل چنین نوشته شده:

«کتاب ترجمه غرر و درر تألیف مرحمت پناه آقا جمال، قطع بزرگ کاغذ سمرقندی مجدول بطلا، جلد بلغار ترنج دار، به تاریخ شهر رجب _ کذا _ ۱۱۲۲».

الشرح القدیم: تسدید العقاید

«۵۱۲» شرح قصیده البرده

(مدائح _ عربی)

از: مولانا محمد صالح مازندرانی، صاحب «شرح الکافی. ش ۵۱۶».

«قصیده بُرده» از جمله قصائد طنانه ای است که در مدح پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله سروده شده و سراینده آنها شرف الدین ابو عبدالله محمد بن سعید بن حماد ابن محسن بن عبدالله بن صنهاج بن هلال صنهاجی، معروف به امام بوصیری است. وی از ادیبان و شاعران دانشمند عرب است که به سال ۶۰۸ متولّد و به سال ۶۹۶ در اسکندریّه مصر بدرود زندگی گفت. شرح حال بوصیری در پاره ای از کتب تراجم از جمله «فوات الوفيات ۲: ۲۰۵» و «ریحانه الأدب ۱: ۱۷۷ _ ۱۷۹» یاد شده است.

قصائدی که این شخص در مدح حضرت رسول صلی الله علیه و آله سروده در منتهی درجه شهرت و عظمت است، مانند «قصیده همزیّه» و «قصیده بانت سعادت» و همین «قصیده بُرده» و دیگر قصائد که نوعاً با گزارش های گوناگون به طبع رسیده است.

قصیده بدیعیه بُرده که به نام «الکواکب الدرّیه فی مدح خیر البریّه» نیز شناخته می شود، یکصد و شصت و دو بیت است: ۱۲ بیت مطلع، ۱۶ بیت پیرامون نفس و هواهای نفسانی، ۳۰ بیت مدائح رسول صلی الله علیه و آله، ۱۹ بیت در مولد آن حضرت، ۱۰ بیت در دُعابه، ۱۷ بیت در مدح قرآن کریم، ۱۳ بیت در معراج آن حضرت، ۲۲ بیت در جهادهای آن حضرت، ۱۴ بیت در استغفار، و ۹ بیت در مناجات.

در وجه تسمیه این قصیده به «برده» گویند که بوصیری را بیماری عارض شد و او برای شفای خود این قصیده را سرود و به حضرت نبوی توسّل جست. سپس در خواب دید که آن حضرت بُردی بر او پوشاندند، از برکت آن عنایت، وی از مرض شفا یافت و از آن پس، قصیده بدین نام خوانده شد و پیشینیان آن را برای شفای از بیماری ها و برآمدن حاجات خود حفظ می کردند و می خواندند.

این قصیده بارها به طبع رسیده، از جمله با گزارش های عربی و فارسی یا با ترجمه های فارسی، تاتاری، جاوه ای، ترکی، آلمانی، که برای شناسایی بیشتر می توان به «معجم المطبوعات: ۶۰۳ _ ۶۰۵» و «فهرست دانشگاه تهران ۲: ۷۱۵ _ ۷۲۱» و فهرست های دیگر رجوع نمود. این قصیده با سه ترجمه فارسی و ترکی و آلمانی، دوبار در بیش از یکصد سال پیش از این زمان در شهر وین «اتریش» چاپ شده است.

قصیده «برده» را گزارش ها و تخمیس ها و تسبیح ها و ترجمه های فراوانی است که

پیرامون بسیاری از آنها، نویسنده فاضل «فهرست دانشگاه» سخن گفته اند، و مقاله بسیار جامع و ممتنع آقای أسعد الطیب با عنوان «البرده و الأعمال التي دارت حولها» در نشریه شریفه «تراثنا. ش ۳۸ _ ۳۹ و ش ۴۱ _ ۴۲» چاپ شده است و پیرامون شرح مورد گفتگو در شماره دومین (ص ۱۹۴) سخنی گفته و از نسخه ما و نسخه مرعشیه قم نیز یاد کرده اند.

از جمله گزارش ها جای گفتگوست. این گزارش نفیس که گویا چندان نسخه ای از آن در دست نیست، نویسنده آن دانشمند بزرگ آخوند ملا صالح مازندرانی «حسام الدین محمد صالح بن احمد بن شمس الدین سرّوی مازندرانی اصفهانی» داماد مجلسی اول مولانا محمد تقی بن مقصود علی است رحمه الله علیهم.

شرح حال وی در عموم کتب تراجم مانند «روضات الجنات: ۳۳۰ _ ۳۳۱» و «تذکره القبور _ رجال اصفهان: ۱۳۰ _ ۱۳۱» یاد شده است. تألیفات این دانشمند مانند «شرح اصول کافی» و «حاشیه معالم الأصول» و «شرح زبده الأصول»، همه بسیار مفید و خوش بیان و پر از تحقیق است. وی به سال ۱۰۸۶ وفات یافت و در بقعه منور مجلسین، جنب مسجد جامع اصفهان به خاک رسید. قبر او دارای سنگ لوح است و مرثیه ای که «زاهد اصفهانی» در فوت او سروده روی آن نوشته اند. ماده تاریخ چنین است:

جست تاریخ وفاتش زاهد که: کی آن ذات مؤید شده فوت

هاتفی گفت بتاریخ که: «آه صالح دین محمد شده فوت»

در «روضات الجنات» و برخی کتب تراجم متأخران، شطر آخر را که «صالح دین محمد شده فوت» است، ماده تاریخ دانسته اند که به حساب جمل «۱۰۸۰» می شود،^(۱) لکن صواب آن است که کلمه «آه» را از شطر اول نیز باید به حساب آورد که جمعاً «۱۰۸۶» خواهد بود. بنابراین تردید صاحب «ذریعه ۱۴: ۶» و غیره درباره تاریخ فوت میان ۱۰۸۱ و ۱۰۸۶ موردی نخواهد داشت، بخصوص که بر سنگ لوح در زیر مصراع تاریخ، رقم (۱۰۸۶) به روشنی و وضوح تمام حک شده است.

از «شرح قصیده بُرده» جای گفتگو، صاحب روضات یاد فرموده، لکن صاحب «ذریعه ۱۴: ۶» چون به نسخه ای از این کتاب دست نیافته اند، موضوع را با تردید تلقی نموده پس از عنوان کتاب و نام شارح گویند: «ذکره فی الروضات، و لعل مراده شرح»

ص: ۴۹

۱- ۱) در جمع حساب نیز اشتباه شده و آن را «۱۰۸۱» دانسته اند.

صاحب «ريحانه الأدب ۳: ۴۲۴ _ ۴۲۶» نیز در شرح حال مرحوم ملا محمد صالح از «شرح قصیده برده» یاد کرده است(۲).

شارح، اول يك يا چند بيتی از قصیده را نقل و سپس الفاظ و لغات قصیده را يکان يکان تفسير و تركيب و سپس معانی اشعار را به کوتاهی آورده و ربط اشعار قبل و بعد را با يکديگر بيان می کند.

آغاز: «بسم... الحمد لله الذي خلق نور محمد قبل خلق الأرض و السماء، و جعله دليلاً على كمال القدره و عظمه الكبرياء، و الصلوه عليه و على آله الذين هم أكرم الأحياء، سيما أمير المؤمنين علي بن أبي طالب سيد الأوصياء.

و بعد، فإني لما نظرتُ إلى قصيده برده، التي نظمها في مدح النبي شرف الدين محمد أبو عبدالله المصري، وجدتها... على درر الفوائد، محتوية على غرر الفرائد؛ أحببتُ أن أشير إلى تفسير لغاتها و تركيبها في كل باب، ثم إلى ملخص معانيها من غير إخلال و لا إطناب. فأقول: لما كان مبناها العشق و المحبه على الكمال، عطف عنان المقال إلى وصفه، فقال:

أمن تذكر جيرانِ بذي سلم مزجت دمعاً جرى من مقله بدم

أم هبت الريح من تلقاء كاظمه و أومض البرق في الظلماء من أضم

من: تعليل للمزج، و المصدر مضاف إلى المفعول. و الجيران: جمع جار، و في التنكير مع دوام التذكر إشعاراً بأنهم لعلوا المقام لا يصل إليهم الأوهام. و السلم...».

انجام: «و ملخص المعنى: يارب! وائذن لسحائب رحمة فائضه منك على الدوام... ما رنحت ريح الصبا أغصان و العذبات «كذا»، و أطرب العيس حادي العيس بطرائف النغمات. يقول الفقير إلى الله الغني: محمد صالح بن أحمد المازندراني: هذا آخر ما أردت إثباته في هذه السطور ذخيرة ليوم ينفخ في الصور، مسبباً بحمد بديع الظلمات و النور، و مصلياً على نبيه ما اختلف الليالي و الشهور، محمد الذي نشط الخلائق بحدائه

ص : ۵۰

۱- ۱) با تأسّف، در «الروضه النضره: ۲۸۸» تکرار همان تردید به چشم می خورد، لکن تاریخ فوت در آنجا اصلاح شده است.

۲- ۲) از همین «شرح برده» یک نسخه نیز به شماره «۸۸۷» در فهرست مرعشی قم معرفی شده است.

فی القبور، فی زمن مکن الخفاء إلى عالم الظهور، و علی آله و أصحابه الشافعیین لأهل الفجور، و یسأل عنهم إذا بُعث ما فی القبور. تَمَّت القصیده الشریفه الموصوفه بالبرده لأهل العشق و الحال فی سنه ۱۰۸۳هـ.

نسخه: دارای ۱۲۷ برگ. برگ ۱ و ۲ و آخر عطف و سفید است. روی برگ ۱، مُهر «الراجی جلال الدین بن محمّد مسیح الموسوی» است، یعنی نیای گرامی نگارنده این فهرست؛ مرحوم آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین چهارسویی، نواده امام مجدّد صاحب «روضات الجنّات» که در شب پنج شنبه ۲۱ ماه صفر ۱۲۸۳ متولّد و چاشت ۱۶ ماه رمضان ۱۳۶۰ وفات یافت و پهلوی پدر نامورش در بقعه منوّر تکیه امام مجدّد صاحب روضات در تخت پولاد اصفهان ×× شد. شرح حال آن مرحوم را نگارنده در «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۷ _ ۱۸» نگاشته است.

روی برگ سوّم، این شرح به خطّ کاتب نسخه نوشته شده: «شرح [مولانا] محمّد صالح مازندرانی بر قصیده بُرده که عبدالله بصری [کذا] در شأن حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرموده». أيضا: «هو المالک الحقیقی». هذا کتاب من جمله کتب الفقیر: محمّد حسین بن محمّد محسن، عفی عنهما.

در پایین پشت برگ ۱۲۶ در هامش نیز همین تملّک با اضافه «الشهیر بتاج» دیده می شود. پشت برگ آخر اشعاری است که به این جمله شروع شده است: من کلام جناب والا:

چاره نتوان کرد ای دل ناوک تقدیر را بر کشم از سینه تا کی آه بی تأثیر را

شعر آخر:

شادی ایام نبود سازگار طبع ما بهر ما بگذار «والا» خاطر دلگیر را

کاغذ اصفهانی و فستقی، جلد مقوایی دو رو، کاغذ ألوان و نقّاشی شده، حاشیه تیماج، دارای سرطبل، خط نسخ ۱۲ سطری، بالای کلمات به شنگرف خط کشیده، قطع ۱۳ × ۱۹ و نیم، متن ۷ × ۱۲. نسخه نام کاتب ندارد و تاریخ «سنه ۱۰۸۳» که در پایان آمده است درست معلوم نگردید که تاریخ نگارش شرح است یا تاریخ استنساخ نسخه. هیچ گونه اثر مقابله و تصحیح ندارد و لذا بی سقط و غلط نیست.

«۵۱۳» شرح قصیده دَعِبِل

(مناقب دینی _ عربی)

از: کمال الدین محمّد بن معین الدین محمّد فسوی «فسایی» فارسی شیرازی، معروف

به میرزا کمالا. صاحب «شرح الشافیه. ش ۵۰۴» علیه الرحمه.

کتاب: شرح قصیده تائیه ماح اهل بیت علیهم السلام دِعْبِل بن علی خُزاعی است، در مناقب و مراثی خاندان نبوت و مثالب اعداء ایشان، و به طبع رسیده. فراغت از تألیف در اصفهان روز شنبه ۱۴ ماه رمضان ۱۱۰۳.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن از شیوه خط پیداست که کاتب آن نیای بزرگوار اعلی، آیه الله العظمی حاج میرزا سید زین العابدین موسوی، والد ماجد امام مجتهد صاحب «روضات الجنات» است. آیه الله معظّم آقای حاج میرزا سید حسن چهارسوقی در ۲۲ صفر (۱۳۳۹) روی برگ اول، نسخه را معرفی نموده اند رضوان الله علیهم اجمعین.

شرح قصیده رائیه مونس الأبرار: تحفه الأخیار

«۵۱۴» شرح قطر الندی و بلّ الصّدی

(نحو _ عربی)

از: جمال الدین ابو محمّد عبدالله بن یوسف بن عبدالله ابن هشام نحوی حنبلی مذهب (متوفی ۷۶۱): «الکُنّی و الألقاب» و «دائرہ المعارف بزرگ» فارسی و عربی.

کتاب: شرح کتاب «قطر الندی و بلّ الصّدی» تألیف خود شارح است در علم نحو، به «ص. ش»، و به طبع رسیده است.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ استنساخ در اصفهان: ۲۳ ماه شعبان ۱۰۵۶. اوراق آغازین را موریانه خورده است، نسخه معمولی است و امتیازی ندارد.

«۵۱۵» شرح الکافی، الشریف

(شرح حدیث _ عربی)

از: میر محمّد اسماعیل بن میر محمّد باقر حسینی اصفهانی خاتونابادی (۱۰۳۱ _ ۱۱۱۶).

قدیم ترین مأخذ درباره آن جناب کتاب «وقائع السّنین و الأعوام» تألیف برادر کهنترش میر عبدالحسین (۱۰۳۸ _ ۱۱۰۵) است با اضافات و ملحقات فرزندان مؤلف، و اگر در کتاب «ریاض العلماء» شرح حالی داشته، بسان بسیاری دیگر از بزرگان که آغاز نام شریفشان محمّد بوده در حرف میم آن کتاب قرار گرفته که متأسفانه مفقود شده است.

در حال حاضر، چنان که در «ترجمه اناجیل اربعه: ش ۱۲۵» از مرحوم میر محمّد باقر فرزند همین میر محمّد اسماعیل گفتیم، شرح احوال بزرگان این خاندان _ علیهم الرحمه _

را در همان کتاب «وقایع» و «روضه نضره» و «کواکب منثره» و «أعیان الشیعه» و «مکارم الآثار» و کتب مرحوم آقای مصلح مهدوی می توان یافت.

امّا عالم محدّث بزرگوار، حاج شیخ عبّاس قمی _ اعلی الله مقامه _ در کتاب شریف «منتهی الامال ۲: ۵۵، چاپ گراوری» شرحی نوشته اند که مهمّ است و مأخذ آن را نیافتیم. فرماید:

«فرزند دیگر میر محمّد باقر، میر محمّد اسماعیل است که عالم فاضل کامل زاهد تارک دنیا بوده... و از رساله اجازات سید نورالدین بن سید نعمت الله جزائری _ علیهما الرحمه _ نقل شده که در حال این سید جلیل [چنین] نگاشته که در سنّ هفتاد سالگی عزلت از خلق اختیار کرده در مدرسه تخت فولاد که از بنای خود ایشان است شیکنی نموده و قبر خود را در حجره ای از حجرات کنده و شب ها بعد از فریضه مغرب و عشاء در میان آن قبر رفته و تهجد در قبر گذاشته و بعد از آن از قبر بیرون می آمده و شرح بر اصول کافی و تفسیر قرآن می نوشته، و روزها جمعی از طلبّ مُستعدّ که از جمله مرحوم والدم سید نعمت الله بوده در خدمت ایشان بودند. عاقبت در همانجا وفات فرمود و در همان قبر مدفون شد، و بعد از فوت ایشان شاه سلطان حسین حجره را بزرگ کرده و قُبَّه برای او ساخت که الآن در تخت فولاد موجود است».

این حقیر، در شب آدینه «۲۸ محرم ۱۳۹۹» با آقا سید محمّد جزائری نگارنده خبیر بصیر کتاب «شجره مبارکه» و «نابغه فقه و حدیث» که آن هنگام ساکن اهواز بودند، درباره مطالب مرحوم محدّث قمی مکالمه داشتم، ایشان از «رساله اجازات سید نورالدین» و ناقل از آن و آن سخنان، هیچ آگاه نبودند و بسی استعجاب کردند. (۱)

باری، اسامی تألیفات و آثار جناب میر محمّد اسماعیل و فرزند گرامی یاد شده را در «زندگینامه علامه مجلسی ۱: ۳۲۳ تا ۳۲۷» با لغزش هایی و نیز در «کواکب منثره: ۶۰ _ ۶۲ و ۸۷ _ ۸۹» می توان یافت. اما کتاب مورد بحث:

کتاب: شرح قسم اصول کتاب «الکافی» شریف ثقه الاسلام محمّد بن یعقوب کلینی رازی _ رضوان الله علیه _ است، و در «الذریعه: ج ۱۳، ص ۹۵ ش ۳۰۴»، تنها به استناد

ص: ۵۳

۱-۱) عالم فاضل محقق متتبع، از یاران «جامع الأنساب» در پنجاه سال پیش از این زمان؛ در نخستین هفته ماه رجب ۱۴۲۶ «اواخر دهه دوم مرداد ماه ۱۳۸۴» دار فانی را وداع گفت. رحمه الله تعالی علیه.

«تتميم أمل الامل»، یاد شده است اما نسخه ای نشان نداده اند.

نسخه: از مجلد اول تا آخر مجلد چهارم است در شرح احادیث کتاب التوحید، تا پایان شرح حدیث اول از باب جوامع التوحید.

چند برگی از آغاز نسخه مفقود، یا نوشته نشده است.

آغاز موجود: «أما یكون بلا ملاحظه شیء آخر، و فی العرف ظاهر، اذ الاختراع لا یقال عرفاً إلا فیما یكون بلا احتذاءٍ مثال».

انجام: «و إحاطه الحس بالمحسوسات أو العقل بالمعقولات، بل هی علی نحو آخر، علی ما مرّ مراراً، لا کإحاطه وجود الشیء بمهیتة، و الله أعلم بکیفیه ملکوته و إحاطه جبروته علی ما هی علیه. و قد تمّ المجلد الرابع من شرح اصول الکافی، علی ید أحقر العباد و أوجههم الی غفرانه، المذنب، اسمعیل الحسینی الاصفهانی الخاتونابادی، یوم الثلاثاء ثالث شهر ذی القعدة الحرام سنه الأربع [كذا] التي بعد المائة التي بعد الألف من الهجره».

نام کاتب ندارد، و در همین موضع آخر نسخه گوید که آن را «حسب الفرموده... منسوب مؤلف... میرزائی میرزا محمد علیا الحسینی الخاتونابادی...» در سال ۱۲۳۳ نوشته است.

بیفزاییم که در خاتمه جلد دوم، نام مؤلف «اسمعیل بن باقر الحسینی الاصفهانی الخاتونابادی. سنه ۱۱۰۴» آمده است.

اسماعیل خاتونابادی دیگر

در طبقه متأخر از آقا میر محمد اسماعیل خاتونابادی اصفهانی شارح «کافی» جای گفتگو (متوفی ۱۱۱۶) و در طبقه مقدم بر آخوند ملا اسماعیل مازندرانی خاجویی صاحب «جامع الشتات. ش ۲۱۷» (متوفی ۱۱۷۳)، دانشمند متبحر پارسای دیگری _ از غیر طبقه سادات _ در حومه اصفهان می زیسته است به نام حاج اسماعیل خاتونابادی، که دریغ آمد آگاهی های خود را درباره این دانشمند ناشناخته نیاوریم و اشتباه بزرگی که درباره او واقع شده است، بیان نکنیم. پس گوییم:

نخستین جایی که نام آن مرحوم و نام پدرش دیده می شود «اجازه موسیعه» عالم جلیل قاضی میرزا ابراهیم بن غیاث الدین محمد خوزانی اصفهانی شهید به سال «۱۱۶۰» است، که وی آن اجازه را برای مولانا محمد زمان کاشانی اصفهانی نوشته

و تاریخ پایانش روز آدینه چهاردهم ماه صفر «۱۱۳۹» است. قاضی در زمره چند تن عالمانی که از آنها اجازه روایت نداشته لکن در نزد آنان درسی خوانده است، به اختصار گوید: «و قرأت علی مولانا المحقق المدقق العلامة الزاهد العابد الأورعی الحاج محمد اسماعیل بن الحاج محمد امین الخاتون آبادی».

این اجازه نامه شریفه به سال «۱۴۱۹» طی ۲۹ صفحه و چهار صفحه پیش گفتار در هفتمین دفتر «میراث اسلامی ایران» در قم چاپ شد و پنج سالی پیش از آن به هنگام چاپ «الکواکب المنتشرة: ۸ - ۱۱» زیر عنوان «ابراهیم الخوزانی» از تصویر نسخه آن اجازه مطالبی نقل شده است، اما با کمال تأسف هر دو جا با تصحیف و اغلاط. تحریف آشکاری که در هر دو دیده می شود این است که ناشران محقق کواکب و اجازه، زحمت رجوع به فرهنگ ها و یا دست کم پرسش از آشنایان اصفهانی را به خود نداده و نسبت خوزانی را نشناخته و آن را خوراسکانی دانسته اند، و بینهما بعد المشرقین.

صاحب «اجازه» خود تصریح کرده است که در شهر اصفهان زاییده شده و هم آنجا می زیسته، اما نیاکانش خوزانی بوده اند: «الخوزانی أصلاً الاصفهانی مولداً و موطناً و مسکناً».

خوزان یکی از سه دهکده - به نام سده - از دهات بلوک ماریین است و به فاصله دو فرسخی بیرون شهر و سمت غرب واقع است و در کتاب شریف «روضات الجنات» نیز آنجا که از قاضی یاد کرده اند او را «المنتسب إلی قریه خوزان ماریین» مرقوم فرموده اند و ناشر محترم اجازه این عبارت را در پیشگفتار خود هم آورده اند!

امّا خوراسکان از دهات بلوک جی، به فاصله دو فرسخی در طرف شرقی شهر جای دارد، که موطن اصلی دوست گرامی، آقای حاج شیخ رسول جعفریان دانشمند است.

امید که اجازه نامه نفیس میرزا ابراهیم خوزانی اصفهانی شهید به صورت صحیح چاپ شود و اشتباهات کواکب منتشره نیز در چاپ دیگر اصلاح گردد، إن شاء الله.

باری، فعلاً این اجازه قدیم ترین موضعی است که از حاج اسماعیل خاتونابادی با عنوان «حاج محمد اسماعیل» یاد شده و نام پدرش هم تنها در آنجا «حاج محمد امین» دیده می شود، و در سال تحریر اجازه - یعنی ۱۱۳۹ - و دوران آتش افروزی افغان غلزایی در این دیار، حاجی در قید حیات بوده و مسکن و مأوایش قریه خاتوناباد از قرای بلوک جی، واقع در طرف شرق اصفهان به دو فرسخ کمتر فاصله؛ جای امن

و ایمنی بوده است.

دومین جایی که از حاج اسماعیل خاتونابادی یاد شده است کتاب نفیس و مغنم، اما ناتمام «تکمله امل الامل» نگارش عالم فاضل حاج ملا عبدالنبی بن محمد تقی قزوینی یزدی متولد «۱۱۲۶ ظ» است که در «۱۱۹۱» کتاب خود را به امر سید بحر العلوم (۱۱۵۵ _ ۱۲۱۲) تألیف کرده و آن هنگام نزدیک شصت و پنج سال داشته است: «و الان قاربنا نحو الخمس و الستین: ص ۱۳۱، چاپ قم، ۱۴۰۷» و از پایان عمر و درگذشتش خبری در دست نیست، اما تا سال «۱۱۹۷» حیات داشته است که در این سال بر کتاب «المشکوه» سید بحر العلوم تقریظ نوشته است.

حاج ملا عبدالنبی که به اصفهان نیز سفر کرده، هیجدهمین نفر که در یک صفحه از کتابش محامد اوصاف او را نوشته حاج اسماعیل خاتونابادی است، و نوزدهمین «مولانا اسماعیل المازندرانی الساکن من محلات اصفهان فی خاجو».

او درباره حاجی گوید:

«الحاج اسماعیل الاصفهانی الخاتون آبادی. من أعظم العلماء و أكابر الفقهاء، و هو و إن صادفتُ زمانه و أدركتُ أوانه لكن ما حصل لي التشرّف بخدمته و القيام له في سدّته، لكن رأيت المشايخ و العلماء يثنون عليه كثيرًا و يمدحونه خطيرًا»، تا آخر.

قزوینی هیچ تاریخی در این شرح حال ننوشته است.

ناگفته نگذاریم که حاج ملا عبدالنبی، هفتمین عنوان نیم صفحه ای کتابش برای قاضی خوزانی است، این چنین:

«میرزا ابراهیم بن میرزا غیاث الدین محمّد الاصفهانی الخوزانی، قاضی اصفهان ثم قاضی العسکر النادری. أعجوبه الدهر و أغروبه الزمان، فاضل عزّ مثله فی زمانه بل فی سائر الأزمان... تبرکّ بملاقاه حضرته و استفضتُ بتکریر ورودی الی حقوته...».

سومین موضعی که از حاج اسماعیل خاتونابادی یاد شده است، دست نوشته ای از مرحوم آقا میر عبدالباقی خاتونابادی فرزند میر محمّد حسین بن میر محمّد صالح حسینی، امام جمعه های پی در پی اصفهان؛ است که نظر به اهمیت آن باید توضیح دهیم:

عالم فرزانه سید عبدالله بن سید نورالدین بن سید نعمت الله جزائری «متولد حدود ۱۱۱۲ متوفی ۱۱۷۳: کتاب شجره مبارکه حاج سید محمّد جزائری»، در اجازه نامه

ص : ۵۶

مبسوطه بسیار ارزشمندش که تاریخ انجام آن روز یکشنبه دوّم جمادای دوّم «۱۱۶۸» است و به عنوان «الاجازه الکبیره» معروف و به همین نام به سال «۱۴۰۹» در قم چاپ شده است؛ به هنگام ذکر نام و شرح حال «السید الجلیل المتکلم الحسیب صدرالدین بن محمّد باقر الرضویّ القمیّ المجاور بالغریّ...» در زمره تألیفات او گوید:

«منها: رساله فی حدیث الثقلین و أنّ أحدهما أكبر من الآخر، أطال الکلام فی تعیین الأكبر و جرت بینه و بین المولی اسماعیل الخاتون آبادیّ الساکن بمحلّه خاجو _ من محلّات اصبهان _ مراسلات فی ذلک، یردّ أحدهما علی الآخر...».

آقا سید عبدالله به علّت عدم شناخت لازم، بین دو اسماعیل خلط کرده و آخوند ملا اسماعیل مازندرانی خاجویی را به اشتباه، خاتون آبادی وصف نموده است.

نسخه خطی اصیل اجازه یاد شده که اینک نزد این ضعیف است «به سال ۱۴۰۶ در اصفهان خریداری شد»، به خطّ سید بهاءالدین محمّد فرزند شخصّ مُجیز و تاریخ کتابتش، شب دوشنبه نیمه ماه شعبان المعظم ۱۱۸۷ می باشد.

این نسخه، همان زمان ها در دست آقا میر عبدالباقی امام جمعه بوده و در چند جا به خطّ خود حاشیه ای بر آن مرقوم و «عب قی ×× عفی عنه» امضاء کرده است. از جمله، در موضع یاد شده «روی برگ هشتادم»، که بالای نام «المولی اسماعیل» نوشته است: «هو المازندرانیّ الساکن بمحلّه خاجو»، و سپس بلافاصله برای توضیح راجع به خاتونابادی و این که او غیر از خاجویی است و مُجیز به اشتباه افزوده، این گونه در حاشیه افاده فرموده است:

«و المولی الجلیل النبیل الحاج اسمعیل الخاتون آبادیّ کان من أعظم الفضلاء و فریداً علماً و عملاً و زهداً و ورعاً تارکاً للدنیا کثیر الاحتیاط فی العلم و العمل متعبّداً علماً فهاًما متکلّماً ماهراً فی العلوم العربیّه و التفسیر و الأصولین، من أهل خاتون آباد، صانها الله عن الفساد. و فی ذلک الأوان و فی قطعه من الزمان بسبب استیلاء الأفغان و اختلال الدوله الصفویّه و انزواء العلماء الأعیان المشار الیهم بالبنان، انتقل والدی العلامه _ طاب ثراه _ من اصبهان إلى هذه القریه مقيماً بها سبع سنین خوفاً من سوانح الزمان، و اتفق بینه و بین هذا الفاضل مؤالاه روحانیّه و مواخاه ایمانیّه أشدّ ما کان قبل هذا. و لقد شرفنی الله بلقائه و فرتُ بخدمته کلّ یوم مدّه طویله بل سنین و أنا ابن عشر سنین،

و شرعت مقدمات الصرف و النحو و المنطق عنده تيمناً و تبرّكاً، و كان يتلطف بى و يدعو لى بالخير. و بعد انتقال السلطنه الى الصفويه نقل والدى _ بأمر السلطان _ الى اصفهان، ففرت في كل عام مرّة أو مرّتين بخدمته و اقتبست من أنوار معرفته. حتّى قبض في عام اربعين و تيف من الهجره! و هو ابن سبعين و تيف، و دفن في مقبره معروفه في هذه القرية موضوعه له «ره» من أخيه العالم العامل الحاج ابراهيم، و اتفق حضور والدى «ره» _ و هو المرحوم المغفور المبرور المشكور الأمير محمّد حسين بن الأمير محمّد صالح الحسينى «طاب ثراهما»، الذى سبق وصفه من شيوخ السيد المجيز المؤلف و ممن استجاز هو منه. عب قى ×× عفى عنه _ عند وفاته و غسله، و حضر عند وفاته والدى «قدّس الله روحه» و غسله و الصلوه عليه و دفنه، و هو من كراماته بل كراماتهما «طاب ثراهما»، لأنّه فى غير وقت موعود و لا بسبب معهود، و ذهب الى هذه القرية شوقاً الى لقائه بعد صلوه الجمعه فى يوم كان مظنه المطر فيه، فمرض و مات «رحمه الله»، و ذكرنا فى ترجمته ما يليق بحاله فى رسالتنا المعموله فى «رجحان الجمع بين الجمعه و الظهر» و أنّه الاحتياط فى الدين و دأب العلماء الديّانين الاخذين بحائط الدين و ذكرهم و هذا الفاضل منهم. شكر الله مساعيهم الجميله و قدّس الله ارواحهم الشريفه. عب قى، عفى عنه» پايان.

«عب قى» يعنى عبد الباقي.

اينك توضيح دهيم كه: از سخنان پر عجمه و غموض آقا مير عبدالباقي مستفاد مى شود كه: ۱_ حاج اسماعيل اهل و ساكن دهكده خاتوناباد بوده، و ۲_ و در يورش ياغيان غلزاىى افغان به اصفهان كه در ماه محرم الحرام «۱۱۳۵» آغاز شد و تا «۱۱۴۲» ادامه يافت، آقا مير عبدالباقي، براى فرار از فتنه ياغيان، در خدمت پدرش آقا مير محمّد حسين امام جمعه به آن دهكده وارد و به مدت هفت سال در آنجا اقامت داشته اند، و ۳_ و آن هنگام آقا مير عبدالباقي، ده ساله بوده است. پس بايد تاريخ تولدش را _ كه در جاي ديگر ديده نمى شود _ در سال «۱۱۲۵» يا اندكى بيش و كم دانست، و ۴_ و او در آن هفت سال نزد حاج اسماعيل دروس مقدماتى خوانده است. و نيز معلوم مى شود كه ۵_ پس از قلع و قمع ياغيان غلزاىى در «۱۱۴۲»، امام جمعه و همراهان به موطن خود اصفهان باز گشته اند و آقا مير عبدالباقي خود، سالى يكي دو بار براى ديدار حاج

اسماعیل به خاتوناباد سفر می کرده است، تا آن که حاجی در یک‌هزار و یکصد و چهل و اندی _ حدود سال «۱۱۴۵» _ در همان دهکده وفات یافته و برادرش عالم عامل حاج ابراهیم برای او مقبره ای ساخته است، و هم این که اتفاق را آقا میر محمد حسین، روزی پس از نماز جمعه به شوق دیدار حاج اسماعیل به خاتوناباد می رود که مُواجه با فوت حاجی گشته و در مراسم غسل و کفن و دفن او شرکت نموده و بر جنازه اش نماز می خواند.

آقا میر عبدالباقی افزوده است که او خود شرح حال حاج اسماعیل را آن چنان که شایسته بوده در رساله «رُجحان الجمع بین الجمعة و الظهر» آورده است، که ما از آن رساله آگاهی نداریم.

آقا میر محمد حسین حسینی خاتونابادی شیخ الاسلام و امام جمعه اصفهان در ماه شَوّال «۱۱۵۱»، در اصفهان وفات یافته و جنازه اش به مشهد مقدّس رضوی منتقل و آنجا دفن شد: «رساله توثیه یا: مقاله در بیان احوال و آثار ملا محمد علی بن محمد رضا تونی خراسانی» و «مکارم الاثار ۲: ش ۱۲۵».

امّا آقا میر عبدالباقی که پس از پدر امام جمعه اصفهان گردید، شرح حال ایشان _ تا اندازه ای _ در همان موضع «مکارم الاثار» و «کرام برره» و «اعیان الشیعه» آمده است و در «کرام» تاریخ فوت آن مرحوم را به نقل از یکی از اجازات مرحوم حاج سید محمد باقر حجّه الاسلام شفتی به سال «۱۲۰۷» آورده اند.

اینک باید بگوییم که نسخه موصوفه «اجازه کبیره» را آقا سید بهاء الدین محمد جزائری که در «۱۱۸۷» استنساخ کرده، همان زمان ها یعنی در ظرف بیست سال آخر حیات آقا میر عبدالباقی در اختیار ایشان قرار گرفته و مطالعه کرده و چندین جا حاشیه ای بر آن افزوده است.

سید بهاء الدین محمد در شب پنجشنبه سیزدهم جمادای دوّم «۱۲۲۱» در شوشتر وفات کرده و همانجا در جوار پدر و جدّ خود به خاک رفت. شرح حالش در «شجره مبارکه: ص ۲۰۵ _ ۲۰۶، چاپ اهواز، ۱۳۷۹، تألیف آیه الله حاج سید محمد جزائری» متوفی اوائل ماه رجب «۱۴۲۶»، آمده است.

اشتباه بزرگ: با کمال تأسّف باید بگوییم که پس از زمان تحشیه آقا میر عبدالباقی، یک نفر کاتب ناشناخته ای یک نسخه از روی همان نسخه اجازه کبیره با همان حواشی

— کلاً یا بعضاً، با اغلاطی چند — استنساخ کرده و عین عبارت خاتمه نسخه سید بهاء‌الدین محمد را هم — بالتمام — آورده است، و این شبه تدلیس موجب گردیده که محقق اجازه کبیره چاپ قم آن نسخه مجهول الکاتب را به خط سید بهاء‌الدین محمد قلمداد کنند و حواشی مرحوم میر عبدالباقی را هم به سید بهاء‌الدین محمد نسبت دهند، و در مورد ما نحن فیه تمام مطالبی را که آقا میر عبدالباقی در حق حاجی خاتونابادی نوشته — با تحریفاتی — درباره فاضل خاجویی به حساب آورند: «ص ۹۹ چاپ قم»، و این اشتباه بزرگ، باعث بر تحریر این مقال مفصل شد؛ و الله من وراء القصد.

این را نیز ناگفته نگذاریم که نسخه موصوفه اصیل اجازه کبیره با گذشت زمان در تملک آقا سید محمد شفیع شوشتری مهاجر به اصفهان «۱۲۱۱ — ۱۲۷۴: مکارم الاثار ۲: ش ۱۷۳» فرزند سید محمد بن سید عبدالکریم بن سید محمدجواد بن آقا سید عبدالله جزائری صاحب الاجازه درآمده و پس از او به فرزندش آقا سید محمد «۱۲۴۹ — ۱۳۲۲: همان مأخذ» منتقل گردیده و این عالم جلیل القدر ساکن محله شهشهان اصفهان نیز تعلیقاتی از خود یا به نقل از کتب تراجم و تاریخ در حواشی نسخه نوشته است.

و در پایان یادآور شویم که اثر مکتوبی از حاج اسماعیل خاتونابادی به نظر نرسید، جز این که در کتاب «تراجم الرجال ۱: ش ۳۰۳» آمده است:

«اسماعیل بن محمد امین الاصبهانی. قایل مجموعه فیها رساله آداب البحث لمیر فخرالدین و دانشنامه شاهی للاستراآبادی و کانت کتابه المجموعه فی سنه ۱۰۹۲».

گویا این شخص همان حاجی خاتونابادی باشد، و الله العالم.

«این مقال در نیمه محرم الحرام ۱۴۲۷ تحریر شد».

«۵۱۶» شرح الکافی

(حدیث — عربی)

از: آخوند مولانا محمد صالح بن احمد مازندرانی (متوفی ۱۰۸۶)، صاحب «شرح قصیده البرده. ش ۵۱۲».

کتاب: شرح اصول و کمی از فروع کتاب «الکافی» مرحوم شیخ کلینی است، در نهایت اتقان، و جا به جا رد بر شرح صدر، که تا پایان کتاب توحید «مجلد اول» مزجی و از کتاب الحجّه «مجلد دوم» تا آخر به «قوله» گزارش شده است. تاریخ تألیف شرح کتاب عقل و علم (۱۴ صفر ۱۰۶۳) و توحید (پنجشنبه غره ماه رمضان ۱۰۶۴) و حجّت در

(جمعه چهارم ماه شعبان ۱۰۶۷). به طبع رسیده است. «ذریعه ۱۳. ص ۹۷ _ ۹۸ و ۱۴. ش ۱۵۸۷».

نسخه: به خط زیبای شاه قلی بن محمد یوسف افشار برادر مرتضی قلی کاتب نسخه نفیس «جامع الرواه» معروف که هر دو تن از نسخ نویسان مشهور عهد صفوی بوده اند. تاریخ استنساخ عقل و توحید که مجلد اول است: «پنجشنبه ۲۲ ذی القعدة ۱۱۰۵» و کتاب الحجّه: «پنجم صفر ۱۱۰۳» و أنفال: «شب جمعه نهم ربیع الأول ۱۱۰۳». (۱)

نسخه: از اول کتاب تا باب الفیء و الأنفال است. دارای سه سرلوح بسیار ممتاز اصلی و تمام صفحات جدول کشیده. برگ اول اصلی مجلد اول قدیمًا مفقود شده و به جای آن برگ دیگری است با سرلوح زیبا و جدول که بسیار شبیه به اصل می باشد.

آقا هادی مترجم، فرزند گرامی شارح، به خط زیبای خود و با کمال دقت نسخه را مقابله و تصحیح فرموده و در نه جا حاشیه نوشته است.

آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی چهارسوقی، برادر معظم آیه الله العظمی امام مجدد صاحب روضات الجنات، دو نیای گرامی، در پنج جا حاشیه دارند. مهر صاحب روضات و تملک و مهر آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسوقی _ علیهم الرحمه و الرضوان _ در غزه ماه شعبان ۱۳۲۱ ظهر نسخه هست.

«۵۱۷» نسخه دیگر

نسخه: بخشی از مجلد اول است از آغاز تا پایان کتاب عقل که پس از آن در جلد دیگر شرح کتاب توحید خواهد بود. تاریخ تألیف: ۱۴ صفر ۱۰۶۳.

کاتب: مولانا آقا محمد هادی مازندرانی فرزند علامه مؤلف، به خط نسخ زیبا. تاریخ استنساخ: روز چهارشنبه ۲۸ صفر ۱۰۷۶، و سپس گواهی کاتب گرامی به مقابله تمام نسخه با اصل، و ختم مقابله در روز چهارشنبه ۱۳ ربیع یکم ۱۰۷۶. عناوین مطالب و اندکی حواشی متفرقه در هامش نسخه نوشته شده.

در ذیل صفحه آخر این شرح آمده است: «هو. پیشکش افادت و افاضت پناه مولانا محمد صالح مازندرانی بتاریخ شهر شعبان المعظم ۱۰۷۶». مُهر «مقصود دو عالم خَلف فرزند است ۱۰۶۴».

ص : ۶۱

۱- ۱) معلوم می شود مجلد دوم را پیش از اول استنساخ کرده است.

«۵۱۸» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم کتاب است مشتمل بر شرح کتاب الحجّه. این مجلد دارای مقدمه مؤلف است به نام شاه صفی ثانی حسینی موسوی صفوی.

خط، نسخ ممتاز. کاتب در آخر کتاب الحجّه که تاریخ تألیف آن روز جمعه چهارم شهر شعبان ۱۰۶۷ می باشد، خود را «ابن محمد صالح، محمد حسین» معرفی کرده و تاریخ استنساخ این باب روز یکشنبه نهم ذی الحجّه ۱۰۷۳ است. پس از آن «باب کراهیه التوقیت» شروع می شود، و انجام نسخه چنین است: «و لا یبعد تخصیص السؤال بمن عداه، و الله أعلم».

سپس کاتب به خط شکسته نستعلیق زیبای خود چنین نوشته است: «قد تم فی یوم الخمیس ثانی شهر رجب المرجب فی سنه ۱۰۷۴ علی ید اصعف عباد الله الغنی، ابن مولانا محمد صالح المازندرانی، محمد حسین، غفر الله له...».

ظهر ورق آخر نوشته اند: «هو. پیشکش مولانا محمد صالح، بتاريخ شهر شعبان ۱۰۷۷».

«۵۱۹» نسخه دیگر

نسخه: مجلد اول است از آغاز شرح اصول کافی تا پایان کتاب عقل که پس از آن در جلد دیگر کتاب توحید خواهد بود.

سطر آخر کتاب و نام و نشان کاتب و تاریخ کتابت را محو کرده اند، و به خط مغایر متن، نوشته و تمام کرده اند و به این عبارت خاتمه یافته است که:

«فرغ من اتمامه العبد المذنب الراجی رحمه ربّه الغنی: محمد صالح بن حسین الأبهری، ۶ شهر ربیع الآخر سنه ۱۰۷۰».

در هامش همین موضع صفحه آخر، شرح دیگری نوشته بوده که آن را نیز محو کرده اند و تنها تاریخ «شهر صفر سنه ۱۰۶۳» به زحمت دیده می شود.

آثار وقفیت در برخی صفحات هست که آن را نیز محو کرده اند و هکذا تملکی که روی ورق اول بوده است. نشانه مقابله و تصحیح و امتیازی ندارد.

شرح الکافی: الشافی

شرح الکافی: صافی

«۵۲۰» شرح الکافی

(نحو _ فارسی)

از: ابوالفتح الحسینی.

کتاب: شرح «الکافی» ابن حاجب عثمان بن عمر کُردی (متوفی ۶۴۶) است، و برای سیده شاهزاده مهین بانو سلطانم، به فارسی نگاشته شده.

نسخه: فاقد برگ آخر است و لذا تاریخ تألیف و کتابت و نام کاتب معلوم نیست.

آغاز: «بسم. محامد کافیه و مدایح شافیه وافیه علیمی را سزد... این کلمه چند است فارسی در ترجمه رساله نادره عربی که در علم نحو کافیه است».

انجام موجود: «و پوشیده نماند که اختتام به مبحث وقف در رسم الخط آخر و اول سبب حسن خاتمه رساله کافیه و ترجمه وافیه است و الحمد... علی محمد و آله علیه و علیهم».

شرح الکافی: الفوائد الضیائیه

«۵۲۱» شرح کتاب البرهان و الجدل و الحدّ و المغالطه

(منطق _ عربی)

از: ناشناخته. شاید از آثار فخر رازی باشد.

آغاز: «الفصل الخامس فی البرهان و الحدّ. العلم إمّا تصوّر فقط و إمّا تصوّر معه تصدیق. أقول: العلم هو حصول صورهِ الشّیء فی الذهن و هذا الحصول لا یخلو إمّا أن لا یقترن به شیء من الأحکام و هو التصوّر السّاذج أو یقترن به حکم ما».

انجام: «كما یق: کَلِمًا یَتَصَوَّرُ العَاقِلُ فَهُوَ کَمَا یَتَصَوَّرُهُ، إِذْ لَفْظٌ هُوَ یَعُودُ تَارَةً إِلَى المَعْقُولِ وَ تَارَةً إِلَى العَاقِلِ، وَ اشْتِرَاكُ القِسْمِ».

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت و حاشیه ای ندارد و ظاهراً در سده «۱۰ _ ۱۱» نوشته شده است.

«۵۲۲» شرح کتاب التّوحید

(حدیث _ عربی)

از: محمّد بن مفید، الملقّب بسعید الشّریف القاضی القمّی: «سرآغاز جلد دوم همین اثر»، صاحب «شرح حدیث الغمامه. ش

كتاب: شرح «كتاب التوحيد» شيخ صدوق ابو جعفر محمد بن علي بن بابويه قمّي _ عليه

ص : ٦٣

الرحمه _ است، که نسخه های شرح در سه مجلد شایع است و به طبع رسیده، و هر جلد دارای مقدمه و خاتمه می باشد، و در این سه جلد، احادیث شریفه تا چهل و یک باب از ابواب شصت و هفتگانه «کتاب التوحید» شرح شده و افزون بر آن به نظر نرسیده است.

تاریخ پایان جلد سوم: هیجدهم ماه رمضان المبارک یکهزار و یکصد و هفت (۱۱۰۷) است در دومین سال تقلد _ اشتغال _ شارح به شیخ الاسلامی دارالمؤمنین قم.

شارح کیست؟

در «شرح حدیث الغمامه. ش ۴۹۳» گفتیم که گزارشی از احوال شارح در این موضع می نویسیم، جز این که چون آن شرح حال _ یا در جستجوی شرح حال _ به درازا کشیده شد و به گونه رساله ای درآمد، آن را جداگانه به عنوان «رساله سعیدیّه» به همراه «رساله توتیه»، بنام «دومین دو گفتار»، همزمان با چاپ نخستین جلد این فهرست، منتشر کرد. پس تفصیل را به همان دفتر حوالت داده، و اینک:

در اینجا به اختصار می نویسیم که از این بزرگوار، یعنی محمد بن مفید ملقب به سعید شریف قاضی، مشهور به قاضی سعید قمی، در هیچ یک از کتب و رسائل بازمانده از سده های یازدهم و دوازدهم هیچ گونه نام و نشانی دیده نمی شود، جز در یک اثر صوفیانه متعصّبانه بنام «تحفه العشاق» از محمد کریم قمی که در آن قاضی را استاد خود خوانده و اجازه روایتی هم از او گرفته است. محمد کریم در کتابش دو بار از آقا محمد سعید قاضی با تجلیل و احترام یاد کرده است، و بس.

اما نخستین بار که قاضی در کتب تراجم احوال عنوان شده، در کتاب شریف «روضات الجنّات» امام مجدّد _ رضوان الله علیه _ است، در نیمه دوم سده سیزدهم، که برای او عنوانی خاصّ قرار داده و تنها به دلالت آثار علمی او به مدح و ثنائش پرداخته اند.

حال، آنچه از آثار قلمی شخص قاضی به دست می آید این است که او در تاریخ دهم ذیقعده (۱۰۸۴) از نوشتن رساله «مرقاه الأسرار» در قم فراغت یافته و خود گوید که آن هنگام سی و پنج سال از عمرش گذشته بود. پس ولادتش به سال (۱۰۴۹) می شود. و آخرین تاریخی که از او در دست است سال (۱۱۰۷) می باشد که در پایان جلد سوم «شرح کتاب التوحید» گوید که در دومین سال تصدّی منصب شیخ الاسلامی، در هیجدهم ماه رمضان آن سال از آن فراغت یافته است. پس آن هنگام پنجاه و هشت

سال داشته، و پس از آن تاریخ، دیگر هیچ خبری از قاضی سعید قمی در دست نیست.

اما آثار قلمی جناب قاضی _ که تماماً به زبان عربی است و چاپ شده اند _ منحصر است به: سه مجلد «شرح کتاب التوحید» جای گفتگو، و کتاب «الأربعین لشرح أحادیث الأئمة الطاهرين» که آن نیز به پایان نرسیده، و یازده رساله با نامهای خاص که در زمان متأخر اراده تکمیل آنها را تا چهل رساله زیر عنوان «کتاب الأربعین لکشف أنوار القدسیات» داشته و آن نیز همانند آن دو دیگر متوقف شده است، و بالأخره، اجازه روایتی که برای محمد کریم قمی یاد شده نوشته است و چاپ نشده، و نیز شبه اجازه دیگری در یک نسخه از مجلد نخست «شرح کتاب التوحید». همین و دیگر هیچ.

یک اثر کتابتی هم از قاضی سعید نسخه «مغنی اللیب» است که در همین فهرست «ش...» معرفی خواهد شد.

پس آثار دیگری که در عصر و زمان ما به قاضی سعید قمی نسبت داده شده است، مانند «کلید بهشت»، «أسرار الصّیّ نایع» و «تعلیقات اثولوجیا» و «دیوان اشعار» هیچ یک از قاضی نیست، و به شرحی که در «سعیدیّه» نوشتیم از آن حکیمباشی درباری همزمان قاضی یعنی حکیم محمد سعید قمی است که او در عصر خود معروف به حکیم کوچک بوده، و این نام هم در این هشتاد سال اخیر بسان اشتباهات دیگر به حساب محمد سعید قاضی گزارده شده است!

بیش از این در اینجا نمی نویسیم و تفصیل قضایا موکول به رساله سعیدیّه است.

اینک وصف نسخه جای گفتگو:

نسخه: حجم: «۱۶ × ۲۱». شمار برگهای اصلی: «۲۳۳». دو برگ عطف در آغاز و یک برگ بدرقه در آخر، سفید است.

نخستین جلد «شرح کتاب التوحید» از پشت برگ سوم تا روی برگ یکصد و نهم.

از پشت برگ ۱۰۹ تا پشت برگ ۱۱۱ رساله «حقیقه الصّیّ لموه» یا «روح الصّیّ لموه» قاضی سعید است که گویا خود آن را ملحق به جلد اول کتابش کرده است.

از پشت برگ ۱۱۳ تا پشت برگ ۲۳۲ مجلد دوم «شرح کتاب التوحید» است.

کاتب، مجموع را در اصفهان از روی نسخه اصل خط قاضی استنساخ کرده است.

جای سند ۱٪:

کاتب نسخه: کاتب تمام این دفتر به خط شکسته نستعلیق جلّی خوانا که در هر سه موضع نام خود را نوشته «محمد علی بن مظفر حسین» است، و او همانا «حکیم عارف گوشه گیر زاهد مُرتاض میرزا محمد علی میرزا مظفر اصفهانی: مکارم الآثار ۱: ش ۳۵» است.

پایان استنساخ جلد یکم: روز آدینه هشتم ذی قعدة (۱۱۸۷).

جای سند ۲٪:

پایان استنساخ رساله «حقیقه الصلوه»: ماه صفر (۱۰۹۰).

ص : ۶۶

جای سند ۳٪:

پایان استنساخ جلد دوم: روز دوشنبه سیزدهم ربیع یکم (۱۱۸۶).

جای سند ۴٪:

هیچگونه نام و نشان و اثر تملّکی در هیچ جای نسخه نیست.

وقفنامه نسخه: روی برگ نخست مجلد یکم، وقفنامه نسخه بخطّ و مُهر ملاّ مصطفی قمشه ای «مکارم ۲: ش ۲۱۲» داماد جلیل القدر کاتب، نوشته شده و تاریخ آن چهل روز پس از درگذشت کاتب است. اما چندی بعد، نسخه به دست مسکینی افتاد که برگ دوم عطف را روی صفحه وقفنامه چسبانیده و دیگر آثار وقف را نیز محو کرده و آن را به فروش رسانیده است.

راقم فهرست، به زحمتی دو برگ چسبیده را از یکدیگر جدا کرده و صورت وقفنامه را نمایان ساخت.

در چند سال قبل که خواستند کتاب را در تهران چاپ کنند، حقیر، این نسخه را که از

ص : ۶۷

کتاب خانوادگی در دست داشت، مدتها در اختیار مباشر محقق کتاب قرار داد که از آن استفاده کردند.

امتیاز این نسخه حواشی و نظرات تصحیحی مرحوم آخوند ملا علی نوری «مکارم ۴: ش ۶۶۸» حکیم نامبردار اصفهان است که بخط شریف خود، در کنار برخی صفحات نوشته است. این حواشی را نیز در چاپ کتاب آورده اند. امید که به صورت کامل و صحیح از نسخه و تعلیقات حکیم استفاده شده باشد.

چند آگاهی درباره پدر و جد کاتب نسخه:

پدر کاتب معروف به میرزا مظفر بوده ولکن به تصریح خود کاتب، نام او مظفر حسین است، و مهم این که میرزا محمد علی رساله «استقصاء النظر» علامه حلّی را به خط شکسته بسیار ملیح استنساخ نموده و آن را ضمیمه نسخه ای از «کتاب الألفین» علامه _ اعلی الله مقامه _ قرار داده و در عبارت تملّکی که در آن نوشته است، خود را: «ابن مظفر حسین المنجم محمد علی» خوانده، یعنی پدر را منجم وصف کرده است.

جای سند ۵٪

دیگر این که یک نسخه از کتاب «لوائح القمر» ملا حسین کاشفی «مورّخه ۱۰۸۱» در دست داریم که در روی برگ دوم این عبارت دیده می شود:

ص : ۶۸

«انتقل الی بالارث الشرعی و أنا العبد العاصی: ابن محمد علی المنجم، مظفر حسین الخاطی عفی عنهما»، و سجع مُهرش: «در دو جهانست مظفر: حسین ۱۱۱۰»، و در ذیل آن:

«هو. وهبتُ هذا الكتاب لولد[ی] [الأعزّ الأرشد _ طوّل الله تعالی [عمره] _ و هو محمدعلی، و أنا العبد الخاطی ابن محمدعلی: مظفر حسین...»، و سجع مُهر: «لا اله الاّ الله الملك الحقّ المبین. مظفر حسین منجم ۱۱۳۳».

از مجموع مطالب منقول از نسخه های یاد شده معلوم گردید که: میرزا محمدعلی _ کاتب نسخه مورد بحث _ فرزند میرزا مظفر حسین منجم فرزند محمدعلی منجم است، که هم پدر و هم جدّ پدری، هر دو موصوف به منجم بوده اند.

از جمله غرائب این که در کتاب «رستم التواریخ» معروف، میرزا محمدعلی را سید نوشته و در چند جا تصریح به انتساب خلیفه سلطانی کرده است؛ مطلبی که در چند نسخه موجود مذکور دیده نمی شود، شاید که انتساب به خلیفه سلطان مرعشی از طریق مادر میرزا مظفر حسین بوده، و لذا از پدر و پسر به میرزا تعبیر شده است، صفتی که برای سادات مادری می گفته اند. والله العالم.

«در شب یکشنبه ۲۶ ربیع یکم ۲۸ مییضه شد»

«۵۲۳» شرح لبّ الألباب

(نحو _ عربی)

از: ناشناخته.

کتاب: شرح مزجی است بر کتاب «لبّ الألباب فی علم الإعراب» تألیف تاج الدین محمّد بن محمّد بن احمد بن السّیف، معروف به فاضل اسفراینی (متوفی ۶۸۴): «العباب. ش...» و «شرح اللباب. ش ۵۲۴».

نسخه: از آغاز به مقدار یک جزوه ناقص است و لذا نام شارح و شرح و خصوصیات دیگر معلوم نشد. کاتب: حسن بن عبدالحسین ترکه (ظ). تاریخ استنساخ: دهم ماه رمضان ۱۰۳۷.

آغاز موجود: «الألف و الیاء فیهما بواسطه العامل و الإعراب هو الذی فی آخره».

انجام: «وَأَمَّا عَرْضُ لَهُ مَا أَوْجِبَ قَطْعَ كَامِهِ مِنَ النَّسْيَانِ، تَمَّ الْكِتَابَ...».

«۵۲۴» شرح اللباب فی علم الإعراب

(نحو _ عربی)

از: قطب الدین محمد سیرافی فالی.

پیرامون کتاب «اللباب فی علم الإعراب» و یکی از شروح آن «العُباب» در [ش...] به تفصیل سخن گفته ایم، اینک یکی دیگر از شروح لباب را گزارش می دهیم:

این شرح از قطب الدین محمد بن مسعود بن محمود بن ابی الفتح سیرافی فالی (۱) است که انجام تألیف آن در شهر شیراز به روز پنج شنبه ۱۴ ربیع الأول ۷۱۲ _ یعنی ۲۲ سال قبل از تألیف عُباب (۲) _ واقع شده، و این تاریخ به گواهی «تقویم و ستفلد» درست بوده و (۴ ع ۱) که در نسخه امام جمعه کرمان نوشته، خطا است.

شارح از دانشمندان بزرگ سده هشتم هجری در فارس است، و شرح حال او به طور مبسوط در «شدّالیزار: ۴۳۲ _ ۴۳۵» و شرح حال پدرش در همان کتاب (ص ۴۳۰ _ ۴۳۲) مذکور و هر گونه نقص و اجمالی هم که در آن بوده علامه محمد قزوینی در تعلیقات خود ذیل صفحات مذکوره و هم در حواشی آخر کتاب (ص ۵۱۷ _ ۵۲۷) رفع و تکمیل کرده است، و به هر حال چون «شدّالیزار» کتاب معروف متداولی است از نقل مطالب آن صرف نظر نموده و خواستاران را به مراجعه به کتاب مذکور حواله می دهد.

در چند کتاب دیگر نیز شرح حال سیرافی آمده است که در حواشی «شدّالیزار» نامشان ذکر شده، و وفات او را در آنجا به سال ۷۲۱ ضبط کرده اند.

بیافزاییم: در روی برگ ۲۹ سفینه «کنز الجواهر من لطائف الأكابر» یعنی «بیاض تاج الدین احمد وزیر _ ۷۸۲ هجری، چاپ ۱۳۵۳» این عبارت به خط نسخه کاتب عنوان ها دیده می شود: «من مَقَاطِرِ أَقْلَامِ الْمَوْلَى الْأَعْظَمِ أَقْضَى قِضَاهِ الْإِسْلَامِ قُطْبِ الْمَلَّةِ وَالِدِينَ مُحَمَّدِ الْفَالِيِّ أَعْلَى اللَّهِ قَدْرَهُ».

ص : ۷۰

۱- ۱) «سیراف» و «فال» هر دو از نواحی فارس است. رجوع شود به «معجم البلدان ۳: ۲۹۴ و ۴: ۲۳۲» و «شدّالیزار» که گوید: فال یکی از بلوکات معروف گرمسیرات فارس است و واقع است به کَلّی در جنوب شیراز نزدیک به خلیج فارس، و اکنون بلوک فال را «گله دار» گویند...

۲- ۲) تاریخ تألیف «عباب» جمادای یکم ۷۳۵ است.

در متن «شدّ الإزار: ۴۳۳» این کتاب ها از مصنفات قطب الدین ذکر شده است: «التقريب في التفسير»، «توضیح الحاوی فی الفقه»، «شرح التوضیح»، «شرح اللباب»، «شرح القصيده العميدیه (۱)»، «الإغراب فی الإعراب».

صاحب «كشف الظنون ۲: ۱۵۴۴» نیز آنجا که شروح کتاب لباب را ذیل عنوان لباب آورده، از این شرح یاد و آغاز آن را نقل کرده است، و میرزا عبداللّه افندی _ رحمه الله عليه _ در «ریاض العلماء: ق ۲۱۲ ب، نسخه عکسی نگارنده» گوید: «باب الفاء. الفالی: نسبه الى مدينة «فاله» بالقرب من ايدج، والمنسوب اليه جماعه من الخاصه و العامه». سپس گوید: «و من المنسوبين اليه: محمّد بن مسعود بن محمود بن ابی الفتح السّيرافي الفالی، شارح كتاب «اللّباب» فی التّحو... ثم من مؤلّفات الفالی «شرح التّجريد» للخواجه نصير، و لعلّه للفالیّ المذكور مؤلف «اللّباب»».

نسخ دیگر این شرح: دو نسخه در دار الکتب العربیّه مصر، هر دو مورّخ به سال ۷۳۲ (۲). یک نسخه در کتابخانه آستان قدس، مورّخ به سال ۷۶۴. یک نسخه در نزد دانشمند فاضل آقا سیّد محمّد موسوی جزائری در اهواز، مورّخ به سال ۷۷۹. یک نسخه نیز در «فهرست امام جمعه کرمان. ص ۹۴» از سده دهم و یازدهم یاد شده است.

در «فهرست دار الکتب» اشتباهاً «فالی» به فاء را که نسبت مؤلف است به فال فارس، «قالی» به قاف ضبط نموده، و متابعه این اشتباه در «فهرست سپهسالار» هم واقع شده، و در «فهرست رضویّه ۳: ۲۸» نیز اشتباه به صورت دیگر رخ نموده، «فالی» را «غالی» تصوّر کرده اند. ایضاً از این که شارح در آخر کتاب گفته است: «شکر الله تعالی سعی مصنفه فيما أفاد... فلقد استفدنا من كلامه فوائد كثيره، و التقطنا... فرائد غزيره»، نگارنده فهرست اخیر گمان برده اند که «شرح را در زمان حیوه مصنف تألیف نموده و از او

ص : ۷۱

۱- ۱) قصیده عمیدیه همان حبسیّه اشکنوائیه است، از صاحب عمیدالدین اسعد، پسر خال صفی الدین ابوالخیر مسعود (پدر شارح) که به دستور اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی در قلعه اشکنوان محبوس و همانجا در یکی از دو جمادای ۶۲۴ مقتول شد. وی این قصیده را در آن حبس انشاد نموده و چون وسیله نوشتن نداشته بر پسرش تاج الدین محمّد که او نیز محبوس بوده و نجات یافته است، خوانده و او حفظ کرده و پس از رهایی از حبس، برای پدر شارح و دیگران روایت کرده است. قصیده افزون از یکصد بیت در آخر «معلقات سبع» طبع ایران و هم در اروپا چاپ شده است.

۲- ۲) بنا به نقل مؤلف «فهرست سپهسالار ۲: ۳۷۰» از «فهرست دارالکتب العربیه ۲: ۱۳۴».

تحقیقات شنیده و درج کرده! در صورتی که فاضل اسفراینی مصنف «لباب» در سال ۶۸۴ وفات یافته که ۲۸ سال قبل از اتمام شرح بوده است!

آغاز: «بسم... الحمد لله الذي هدانا الى معرفه إعجاز القرآن... و على آله و أصحابه الذين نصرُوا الدّين بما هو غايه الامكان. و بعد، فانّ كتاب... (۱) النحو للامام المحقق الاسفرائینی _ أكرم الله تعالى مثواه و بكرامه الفوز أرضاه _ لا يخفى مقداره و لا يشقّ غباره... و كان في بعض ألفاظه انعقادٌ يحتاج الى تحليل، وإطلاق يفتقر الى تعليل...».

بقیه دیباچه شارح _ به علت ریختگی بعض کلمات از فساد نسخه _ قابل نقل نیست و حاصل کلامش این که شارح هنگامی که «لباب» را درس می گفت، شاگردان از او خواستند تا شرحی بر آن بنویسد و او نظر به بضاعت مُزجانش انکار داشت، اما عاقبت خواهش آنان را مقرون به اجابت گردانید و این شرح را نوشت.

نسخه ما برگ اول کتاب را فاقد بود و فاضل محترم آقای سید محمد جزائری از روی نسخه خود تکمیل کردند، و ریختگی کلمات از نسخه ایشان است.

انجام نسخه ما: «قال المصنف _ رحمه الله _ في أواخر (آخر: نسخه آقای جزائری) الكتاب و إذ قدوفينا بما وعدنا من توفير الأقسام الأربعة حقها فلنختم الكتاب، حامدين لله تعالى و مصليين على نبيه محمد و آله الطيبين الطاهرين، و هو حسبنا و نعم الوكيل (المعين). نسخه آقای جزائری و ش... این فهرست)، و صلى الله على محمد و آله اجمعين (این جمله در نسخه آقای جزائری و ش... این فهرست نیست)».

سپس در هامش به خطی شبیه خط متن چنین نوشته است: «ختم الله له بالحسنی، يوم الخامس من شهر الله الرّجب سنه اربع و ثلاثين (ظ) و ثمانمئه». گویا این تاریخ کتابت باشد.

انجام نسخه آقای جزائری: «و هو حسبنا و نعم المعين. و يقول العبد الضعیف محمد بن مسعود بن محمود بن ابی الفتح السیرا فیّ الفالیّ _ أحسن الله خاتمه _ : شكر الله تعالى سعی مصنفه فيما افاد... في الآخرة ما تمناه و أراد، فلقد استفدنا من كلامه فوائد كثيره، و التقطنا ممّا... فرائد غزيره. و قد اتفق الفراغ من إملاء هذا الشرح، بحسب ذهنی القاصر... و المأمول من علماء الزّمان و أكابر الخلائد... أن ينظروا فيه بعين الانصاف... في الخميس الرّابع عشر من ربيع الاوّل سنه اثنتی عشر و سبعمائه، بمحروسة شیراز من

ص : ۷۲

فارس، حرسها الله تعالى من الآفات و صان اهلها من المخافات، تمت كتابته في تاريخ سنه تسع و سبعين و سبعمائنه على يد العبد الضعيف محمود...».

نسخه: دارای ۲۵۲ برگ و ۴ برگ عطف در اول و آخر. صفحه اول و خاتمه شارح در روی برگ ۲۵۳ به خط مؤلف این فهرست است منقول از خط آقای سید محمد جزائری. نسخه دارای آثار تصحیح و حواشی منقول از کتب گوناگون بر بعضی از مواضع کتاب. عناوین مطالب همه جا در حاشیه به سرخی نوشته شده و بر روی متن لباب نیز خط سرخ کشیده اند. خط تعلیق ۲۵ سطری، کاغذ زاغی حنایی رنگ. قطع ۱۳ × ۲۱ و نیم، متن ۸ × ۱۴. جلد تیماج سبز ضربی با ترنج و سرترنج، آستر کاغذ سرخ فرنگی.

«۵۲۵» شرح اللمعه الدمشقیه فی فقه الامامیه

(فقه _ عربی)

از: «ظاهرًا» مرحوم شیخ علی بن شیخ جعفر کاشف الغطاء نجفی علیهما الرحمه.

کتاب: شرحی است بر متن «اللمعه الدمشقیه» شهید اول به «قال المصنّف».

نسخه: از فصل چهارم کتاب تجارت در بیع ثمار است تا خیار مفلس. نام شارح و کاتب و تاریخ کتابت ندارد. با رجوع به «الدَّرِيعه ۱۴: ۴۹» احتمال دادیم شارح آقا شیخ علی باشد.

«۵۲۶» شرح اللمعه الدمشقیه

(فقه _ عربی)

از: آقا محمد مهدی فرزند فرزانه حاجی محمد ابراهیم کرباسی اصفهانی _ علیهما الرحمه _ «که قبرش پشت سر حاجی است و اعظم اولاد حاجی بوده و بعد از حاجی بلکه در زمان او از رؤساء علماء اصفهان و امامت مسجد حکیم هم عمده با ایشان بوده که هنوز هم اولاد آن مرحوم دارند و مرجع در فتوی و احکام بوده و صداقتهای غریبه از او نقل می شود... و عمده اش مشغول خدمت حاجی بوده و زحمت در علوم می کشیده. به هر حال عالمی بوده است با اطلاع و تحقیق، و اجازه از مرحوم سید داشته، و در اصول و فقه و غیر اینها کتابها نوشته... شرح بر قدری از «لمعه» چهار جلد...»: «تذکره القبور: ۱۵۹» و در پاورقی همانجا وفات آقا محمد مهدی را شب شنبه «۴ ج ۲ _ ۱۲۷۸» نوشته اند. شرح حالش در «مکارم ۶: ش ۱۳۷۵» _ سهواً _ ناقص چاپ شد.

کتاب: شرح مزجی است بر کتاب «اللمعه الدمشقیه» شهید اول، محمد بن مکی عاملی رضوان الله علیه.

نسخه: آغاز: «کتاب العتق و هو بالكسر يطلق على معان و هی: الكرم و الجمال» تا شرح قول شهید: «یسلم ما قابل الجنایه»، و پس از آن «کتاب اللقطه» تا شرح قول شهید: «الآ بتفريط أو قصد التملک»، و پس از آن «کتاب احیاء الموات» تا شروط احیاء و قصد تملک که پیداست ناتمام است، و پس از آن «القول فی المشترکات» تا «الأمر الثانی فی بیان موضوع الطریق و حکمه» که به عبارت «و هو تحديد الطرق» خاتمه یافته، و پس از آن «کتاب الصيد و الذبأحه» و «کتاب الاطعمه و الاشربه».

نسخه به آداب اکل و شرب پایان یافته و آخرین عبارت چنین است: «و أكله فی الشتاء یسخن الكلیتین فیدفع البرد».

نام کاتب و تاریخ کتابت و نیز نام مؤلف و کتاب در هیچ جای نسخه نیست و بلکه اشتبأها روی جلد نوشته اند: «مفتاح الكرامه...».

حقیر پس از تفحص و تصفح نسخه کتاب را شناختم، بخصوص که با سبک تألیف آقا محمد مهدی و دیگر فرزندان حاجی آشنایی کامل دارم و مطلقاً شبهه ندارد، چنان که در مواضع عدیده از پدر خود حاجی کرباسی نقل کرده، از این قبیل: «فی المنهاج والدنا المحقق العلامه، دام ظلّه» و نام خودش از این جا معلوم می شود که در شرح قول شهید «حتی ینذهب ثلثاه او ینقلب خلأ» گوید: «السید العلامه السمی فی المصابیح» که مقصود سید محمد مهدی بحر العلوم _ اعلى الله مقامه _ است.

«۵۲۷» شرح مختصر الأصول

(اصول فقه _ عربی)

از: قاضی عضدالدین عبدالرحمن بن احمد ایجی (متوفی ۷۵۶).

کتاب: شرحی است به «قال، أقول» بر کتاب «مختصر منتهی ×× الشول و الأمل فی علمی الأصول و الجدل»، که هم مختصر و هم اصل «منتهی» هر دو تألیف ابو عمرو عثمان بن عمر معروف بن ابن حاجب مالکی (متوفی ۶۴۶) است، و شارح تمام عبارات متن را شرح نکرده بلکه آنچه را که محتاج دیده شرح کرده است.

تاریخ پایان شرح، چنان که در آخر این نسخه و هم در «کشف الظنون» آمده است بیست و ششم شعبان ۷۳۴ می باشد.

نسخه: بخط نستعلیق علی اکبر بن عین الله الویستی. تاریخ استنساخ: شب شنبه دهم جمادای یکم ۱۰۷۲. کاتب، متن مختصر را در حاشیه ها نوشته است. برخی حواشی متفرقه نیز دارد.

این دو بیت روی برگ اول نسخه نوشته شده و با نسبت به «میرزا علیرضا منشی»:

دل بسته جای مهره به گهواره دایه اش این طفل دل ربا نشود پس که می شود!

عمریست با شکستگی دهر کرده خو منشی اگر رضا نشود پس که می شود!

«۵۲۸» شرح المختصر النافع

(فقه _ عربی)

از: ××

در «المهذب البارع. ش...» از مختصر نافع و شروح آن یاد کرده و گفته ایم که مجتهد بزرگ، آقا میرسید علی طباطبائی کربلائی، معروف به صاحب ریاض _ اعلی الله مقامه _ دو شرح بر مختصر نگاشته اند. نخستین شرح ایشان همان «ریاض المسائل» بسیار مشهور است که مکرر به طبع رسیده (۱). نسخه های آن «ش ۴۳۶ - ۴۴۴» گذشت.

چون ریاض مفصل و مبسوط و استدلالی بود، خود نگارنده آن را کوتاه کرد که به «شرح صغیر» معروف گردید و در ابواب عبادات آن از مسائل احتیاطی یاد نمود تا برای عمل مقلدین و همگان به کار آید. تاریخ نگارش این کتاب معلوم نگردید (۲) و در «فهرست سپهسالار ۱: ۴۶۲» گوید این شرح مزجی صغیر دارای حدود ۲۶۷۷۴ بیت کتابت است.

نسخ شرح صغیر فراوان است و در «ذریعه ۱۴: ۶۰» و «فهرست رضویّه ۲: ۸۲»

ص: ۷۵

۱- ۱) صلوه ریاض، نزدیک به پایان دهه دوم صفر ۱۱۹۴ و اعتکاف، شب ۲ شنبه ۲۶ ع یکم ۱۱۹۶ و وصیت آن در ۱۱۸۹ و لعان در سه شنبه پایان صفر ۱۱۸۸ نوشته شده و بخش بازپسین آن در نیمه شب آدینه ۲۷ صفر ۱۱۹۲ به نگارش در آمده است: «فهرست دانشگاه ۵: ۱۹۳۹». بنابراین، شارح بزرگوار از حدود ۲۵ تا ۳۵ سالگی خود به نگارش این کتاب مهم مشغول بوده است.

۲- ۲) شرح صغیر _ جای گفتگو _ به سال ۱۴۱۰ ق در سه مجلد «بالغ بر ۱۵۰۰ صفحه» از روی چند نسخه در قم چاپ شد و در یکی از نسخه ها تاریخ پایان نگارش در شب چهارشنبه ششم جمادای دوم سال ۱۲۰۴ قید شده است و عبارت خاتمه آن نسخه این چنین بوده است: «و فرغ من تسویده مؤلفه الفقیر الی رحمه ربّه الغنی علی بن محمّد علی الطباطبائی، لیله الأربعاء و هی السادسة من شهر جمادای الثانی [كذا] سنه ألف و مائتین و أربعه من الهجره». اما این تاریخ با «تقویم و ستنفلد» سازش ندارد که غزه آن ماه را سه شنبه نوشته است، والله العالم.

و «فهرست سپهسالار» و «فهرست دانشگاه ۵: ۱۹۳۹» و فهرستهای دیگر از نسخ متعدد آن معرفی شده است. در «روضات الجنّات: ۱۲۷ و ۴۰۱» نیز از نسخه ای که در ظهر آن شارح مرحوم به خط مبارک خود اجازه مبسوطی به نیای اعلای امام مجدّد نگارنده روضات داده بودند، یاد شده است.

این کتاب را شارح در دو مجلّد قرار داده، مجلّد یکم از آغاز (۱) تا پایان کتاب الوصیّه، مجلّد دوّم از کتاب النکاح تا آخر ابواب فقه. نسخه ما از آخر اندکی ناقص است و به عبارت «کما لو وجد قتیلاً فی دار قوم أو محلّتهم أوقریتهم» که عبارت متن مختصر است «ص ۳۲۱ طبع اخیر قاهره» در مسائل کتاب القصاص، پایان یافته و کاتب، بقیّه شرح این کتاب و کتاب الدیّات را نوشته است.

شرح حال صاحب ریاض در عموم کتب تراجم متأخرین، مانند «روضات الجنّات: ۴۰۰» و غیره به تفصیل آمده. اجمالاً این که وی میرسید علی بن محمّد علی بن ابیالمعالی صغیر ابن ابیالمعالی کبیر، طباطبائی است که جمعی از نیاکانش در اصفهان می زیسته اند، و خود در ۱۲ ربیع یکم ۱۱۶۱ در کاظمین به دنیا آمده و نزد دایی و پدر زن خود آقا محمّد باقر وحید بهبهانی و فرزند او آقا محمّد علی و شیخ یوسف بحرینی صاحب «حدائق» تحصیل کرده، جمعی از علماء و مجتهدان بزرگ، از مجلس درس او برخاسته اند، چون حاجی کرباسی و حاج محمّد جعفر استرآبادی و سید جواد عاملی و غیرهم اعلی الله تعالی مقاماتهم.

آقا سید علی در کربلای معلّی مقیم بوده و عاقبت در ماه محرّم ۱۲۳۱ در همان شهر به رحمت ایزدی پیوست.

آغاز مجلّد یکم: «بسم... الحمد لله رب العالمین، و صلّی الله علی خیر خلقه محمّد و آله الطاهریّن. کتاب الطهاره، و أركانہ اربعه. [الزّکن [الاول، فی المیاه والنظّر] فیہ «فی المطلق و المضاف و الأسار. أمّا المطلق» و هو ما یستحقّ إطلاق الاسم من غیر إضافه «فهو فی الأصل...».

انجام مجلّد یکم: «و یلحق بهادیه العمد، علی الأظهر الأشهر، خلافاً للحلی، فخصّ

ص : ۷۶

۱- ۱) مقدّمه مختصر را شارح شرح نکرده، بلکه از ابتدای کتاب طهارت شروع نموده و کتاب جهاد را نیز مطلقاً شرح نکرده اند.

الحکم بديه الخطأ، و النَّادر، فنفاه فيها أيضًا. و هما _ لا سَيِّما الثانی _ ضعيفان جدًّا، و الحمد لله تعالى. کيجاجان».

آغاز مجلّد دوم: «بسم... الحمد لله رب العالمين، و صلى الله على خير خلقه محمّد و آله الطاهرين. «كتاب النكاح» هو لغّه الوطى، على الأشهر...».

انجام مجلّد دوم نسخه: «و هي «كما لو وجد قتيل في دار قوم أو محلّتهم أوقريتهم»».

نسخه: دارای ۴۱۸ برگ. روی برگ ۱، مطالب گوناگون فقهی و چند بیت شعر و تملک و مهر «نصر الله بن عبدالله» نوشته شده. ظهر برگ ۱ و چند موضع دیگر تملک و مهر اسمعیل نامی به این سجع «قربان شدن از کمال اسمعیل است ۱۲۳۴(۱)» دیده می شود و چنان که گذشت از کتاب الحجّ نسخه بیش از یک ربع آن نوشته نشده و کتاب الجهاد را نیز فاقد است. جای آن، ظهر برگ ۱۱۰ تا روی برگ ۱۱۳ سفید است. ظهر برگ ۱۱۳ از کتاب التجاره شروع می شود. ظهر برگ ۲۴۵ که پایان کتاب النکاح است، کاتب به سرخی نام خود را چنین نوشته: «خدایا بده یک کيجا خجیر. س. ی. د. ع. ل. ی.

ا. ص. ق. ر. در پایان کتاب الوصایا و کتاب احیاء الموات نیز نوشته است: «کيجاجان». در پایان کتاب الموارث نوشته است: «کيجاجان من تن ديم بلاره ۱۲۴۰». در پایان کتاب القضاء چنین است: «تم سنه ۱۲۳۰،

کيجا جان من تن ديم بلاره زمانه دگر دهاد اند اماره

مناجات ها کنم جان خداره که شاید بورم خجیر کيجاره»

در یک موضع نیز حاشیه ای به خطّ کاتب و به این رمز «س. ع. ل. ی. ا. ص. ق. ر» نوشته شده و از مجموع این مطالب معلوم می شود کاتب این نسخه شخصی بوده ظاهرًا به نام سید علی اصغر و نسخه را در ۱۲۴۰ و حدود آن نوشته است، لکن همه جا اصغر را «ا. ص. ق. ر» یعنی با قاف نگاشته و گویا اهل لرستان بوده که کلمات و اشعاری به زبان محلی خود نوشته است و مفهوم آنها بر ما روشن نگردید. (۲) نیمی از روی برگ ۴۱۵ تا

ص : ۷۷

۱-۱) در سال ۶۳۵ که کمال اسمعیل شاعر شهیر اصفهانی به دست مغولان کشته شد، در حین شهادت این رباعی را سرود: این کشته اگر کمال اسمعیل است قربانی او نه قابل تبدیل است قربان شدنش کمال باشد در عشق قربان شدن، کمال اسمعیل است وی در صومعه خود که در کناری ساخته بود و اکنون در محلّه قدیمی جویباره نزدیکی مسجد جامع اصفهان واقع است، به قتل رسید و همانجا مدفون شد.

۲-۲) در زبان گیلکی کيجا یعنی دختر، و ریکا پسر است «از فرهنگ نام ها».

آخرین برگ کتاب سفید است.

کاغذ فرنگی، خط نسخ ۲۱ سطری، عناوین و خطوط بالای عبارات متن به سرخی جلد تیماج مشکی کوبیده، آستر کاغذ آبی، قطع ۱۵ × ۲۷، متن ۸ و نیم × ۱۹.

مجلد اول که تا کتاب الوصایا (برگ ۱۹۹) است، دارای آثار تصحیح می باشد و حواشی توضیحی مختصر و گوناگون بسیار به فارسی و عربی در هامش صفحات به نستعلیق و شکسته نوشته شده. مجلد دوم فاقد این امتیازات است.

«۵۲۹» شرح مراح الارواح

(صرف _ عربی)

از: چنان که در هامش صفحه اول نوشته اند: مولانا شمس الدین الشهیر بدینغوز.

در «کشف الظنون» ذیل عنوان «مراح الأرواح» گوید: «شرحه المولی احمد المعروف بدیکقوز المتوفی سنه... و هو شرح مفید معتبر».

و در «الشقائق النعمانیة» گوید: «المولی شمس الدین احمد المشهور بدیکقوز. کان مدرّسًا ببعض المدارس الرومیة ثم صار مدرّسًا بمدرسه السلطان بایزید خان بمدینه بروسا و توفی و هو مدرّس بها...».

و در «معجم المطبوعات» گوید: «دیکقوز (أو) دیکنقوز، شمس الدین احمد المعروف بدیکنقوز أو دنقوز، من أبناء القرن التاسع للهجرة».

و سپس گوید که این شرح در مصر چاپ شده است.

کتاب: شرح مزجی «مراح الأرواح» تألیف فاضلی به نام احمد بن علی بن مسعود است که آگاهی از احوال او در دست نیست و یک نسخه خطی از آن کتاب که در سنه ۸۴۰ نوشته شده، در مصر موجود است. پس مؤلف اهل قرن نهم یا پیش از آن بوده، و بر این کتاب شروح چندی است که برخی نیز چاپ شده است.

آغاز: «شرح مراح الأرواح. بسم. اللهم یا مصرف القلوب! صرف قلوبنا نحو رضائك».

انجام: «و طاویان، و طوی مجهول طوی فانه لو اعلّ الواو فیهما بقلبه ألفا أو یاسکانها لثقل الکسره علیها لم یلزم اجتماع الإعلالین إلا أنه لا یعلّ حملاً علی طوی. تمّ. قد اتفق فراغ القلم من الجولان فی بحر المداد و برّ الأوراق علی ید الضعیف ابن علی أفضل:

ملک علی طالقانی...».

نام کاتب به شرح فوق است و تاریخ کتابت ندارد. ظاهراً در سده (۱۱ _ ۱۲) نوشته شده. تملک احمد بن داود النجفی و علاءالدین بن داود النجفی در اول و آخر نسخه هست.

«۵۳۰» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به نظر می رسد کاغذ نسخه، استانبولی بوده و در حوالی سده (۱۰ _ ۱۱) در همان بلاد نوشته شده باشد.

کاتب نسخه «ظ» در حاشیه صفحه اول در یک جدول به شنگرف نوشته است:

«و هذه [كذا] الكتاب مؤلف مولانا شمس الدین الشَّهیر بدینغوز».

اوائل نسخه حواشی متفرقی از «عبد الرحمن» و «تعريفات» و «شرح دیباجه المصباح» و «اختری» و «صدر الشریعه» و «شرح منظومه» و «سید علی» و «عبدی» و «شرح الأساس» و «شرح علاء» و «لمحرّره» و غیره دارد.

«۵۳۱» شرح المشاعر

(حکمت _ عربی)

از: شیخ احمد بن زین الدین أحسائی: «حاشیه شوارق الالهام. ش ۳۱۰». نیز، رجوع شود به شرح «روضات الجنّات. ش ۲۲. چاپ اصفهان. ۱۳۴۱ ش».

کتاب: شرح بر «مشاعر» آخوند ملا صدراى شیرازی است و در حقیقت ردّ بر مشاعر به زعم شارح است و سرتاسر اهانت و اسائه نسبت به صدرالمتألّهین.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ استنساخ: روز یکشنبه هفتم ماه شعبان ۱۲۶۷. کاتب آن را برای عالم فاضل... حاج ملا عبدالرحیم استنساخ کرده است.

«۵۳۲» شرح المشاعر

(حکمت _ عربی)

از: حاجی محمّد جعفر بن حاجی محمّد صادق لاهیجانی اصفهانی، معروف به لنگرودی رشتی _ رحمه الله علیه _ (متوفی ۱۲۶۰).

مرحوم آقای تنکابنی در «قصص العلماء: ۱۲۰ چاپ (۱۳۱۳ ق)» ذیل احوال سید حجه الاسلام حاج سید محمّد باقر بیدآبادی

— أعلی اللہ مقامہ — حاجی محمد جعفر را از زمره فضلاء تلامذہ حکیم نامدار آخوند ملا علی نوری برشمرده و چنین گوید:

«و حاجی محمد جعفر لنگرودی، و من — تنکابنی — «شواهد ربوبیہ» را با آقا محمد

ص : ۷۹

مهدی، ولد حاجی کرباسی در نزد او _ لنگرودی _ می دیدم». آقا محمد مهدی صاحب «شرح اللغه. ش ۵۲۶» است.

نیز، در شرح حال خود «ص ۷۲» در شمار اساتید علم معقول خویش، وی را به عنوان «حاجی محمد جعفر لنگرودی ساکن اصفهان» یاد کرده است:

«و تلمذ این فقیر در علم معقول در خدمت تلامذه آخوند ملا علی نوری شده، مانند آخوند ملا آقای قزوینی و حاجی محمد جعفر لنگرودی ساکن اصفهان...».

حاجی محمد جعفر، سرسلسله دودمانی معتبر در اصفهان است که همگی به نام خانوادگی «رشتی _ آقای رشتی» معروف و مشهورند و تا حال که دو قرن از تشکیل این خاندان در این ولا می گذرد و شش هفت نسل از آنان متعاقب شده، اهل علم و فضل و کمال و صلاح و سداد میان آنان بوده است، و با برخی از خاندان های دیگر علمی و روحانی اصفهان، مانند خاندان سید حجه الاسلام شفتی بیدآبادی و حاجی کرباسی و مسجد شاهیان و خاندان ما نیز نسبت مُصاهرت یافته اند که بخشی از آن را پس از این خواهیم گفت.

کتابخانه این طایفه نیز بسی معتبر بوده و تعدادی از نسخ آن کتابخانه در این فهرست معرفی شده اند.

با تأسف، صاحب «ذریعه» و نویسنده فاضل «فهرست دانشگاه تهران ۳: ۲۳۶ و ۲۸۲» که نسخه «حاشیه بر حاشیه خفزی بر شرح تجرید قوشجی» حاجی و نسخه ای از «شرح مشاعر» جای گفتگو را شناسانده اند و همچنین متصدی چاپ همین «شرح مشاعر» و برخی دیگر از فضلاء و ارباب تراجم؛ حاجی محمد جعفر و دودمان او را به هیچ روی نشناخته اند، و چون _ همان گونه که گفتیم _ صاحب «ذریعه» _ اعلی الله مقامه _ از احوال آن مرحوم آگاه نبوده اند، شرح مختصری در سه موضع از کتاب دیگر خود «الکرام البرره. عنوان های: ۴۸۶ و ۴۸۸ و ۵۰۹» به گمان تعدد _ یا به سهو _ نوشته اند و عنوان شماره «۴۸۷» نیز مشتبه به نظر می رسد.

برای آگاهی بیشتر از این خاندان بیافزاییم که در روز یکشنبه هفدهم ذی الحجه ۱۳۹۰، مطابق ۲۵ بهمن ماه ۱۳۴۹ راقم سطور را با مرحوم آقای حاج شیخ محمد حسین رشتی، در مجلس ختم مرحوم فاضل نوری در شبستان مدرسه چهارباغ اصفهان، اتفاق ملاقات افتاد و ایشان چند آگاهی زیر را یادآور شدند:

۱- آقای حاج شیخ محمد حسین خود دیده اند که مرحوم آقا میرزا محمود فرزند آقا محمد مهدی فرزند حاجی کرباسی - رحمه الله عليهم - در جزوه ای نوشته است که: مرحوم میرزا محمد جعفر رشتی شارح «المشاعر» در روز هفتمه مرحوم سید حجّه الاسلام حاج سید محمد باقر بیدآبادی (متوفی یکشنبه ۲ یا ۳ ربیع دوم ۱۲۶۰)، وفات یافته و مرحوم حاج آقا - یعنی حاجی کرباسی - بر او نماز خواندند و نماز سید حجّه الاسلام مذکور را فرزندش مرحوم حاج سید اسد الله خواندند.

۲- مرحوم میرزا محمد جعفر در نجف اشرف در ایوانی در وادی السلام مدفون است با جمعی از فرزندان و به مزار حاج میرزا عبدالرزاق بن میرزا محمد کاظم بن میرزا محمد جعفر مذکور، با شهرت به قبر میرزا عبدالرزاق کرباسی - به مناسبت اتّصالی که به خاندان کرباسی داشته - شناخته می شود.

۳- فاضل نوری، نجم الشریعه، نجم الدین نوری، فرزند مرحوم حاج میرزا بهاءالدین نوری، صاحب دفتر خانه و از متمکنین اصفهان و از علاقه مندان به مرحوم آقای حاج شیخ محمد باقر الفت نجفی بود و به خانه آن مرحوم سال ها رفت و آمد می کرد. صبح روز جمعه پانزدهم ذی الحجّه ۱۳۹۰ در خانه خود - بر حسب معمولش - به حجام رفته، غسل جمعه به جای آورده و به لباس کن حجام آمده و همانجا سکنه ای بر او عارض شده، وفات کرده است و روز شنبه پس از مراسم تشییع جنازه در حیاط تکیه بابارکن الدین در تخت پولاد به خاک سپرده شد. تولّدش به سال (۱۳۱۰ ق) بوده که هشتاد سال قمری و چند ماهی عمر کرد. پایان.

فاضل نوری در کتاب «سیری در تاریخ تخت فولاد اصفهان: ۷۴» و «مکارم الآثار (۱۳۱۰)» یاد شده است.

باز، همان آقای حاج میرزا محمد حسین رشتی، در دیداری دیگر، به روز سه شنبه ششم ذی الحجّه ۱۴۰۶ فرمود که پدرانشان همه حاجی بوده اند و بالاتر از حاج محمد صادق را آگاه نیستند و نمی شناسند، و این که مادر حاج میرزا عبدالرزاق، یعنی زوجه حاج میرزا محمد کاظم بن حاجی محمد جعفر لنگرودی - چنان که در «مخزن الأسرار الفقهیّه. ش...» نیز خواهیم گفت -، مخدّره نبات بیگم دختر آقا محمد مهدی کرباسی داماد حاج سید محمد باقر حجّه الاسلام، و زوجه حاج میرزا عبدالرزاق دختر

حاج سید جعفر بیدآبادی فرزند سید حجه الاسلام بوده اند. انتهى.

حاج میرزا عبدالرزاق، به سال (۱۳۱۹ ق) در سفر به عتبات در نجف اشرف وفات یافت و حاج سید جعفر، سال بعد در عاشورای ۱۳۲۰ ق، همان گونه در نجف اشرف در گذشت: «دانشمندان مهدوی».

فرزند حاج میرزا عبدالرزاق، حاج میرزا قوام الدین رشتی در ۱۳۱۵ متولد و در هفتم ماه صفر ۱۳۶۵ در تهران وفات کرد و در قم به خاک رفت: «دانشمندان مهدوی».

فرزندش حاج شیخ محمد حسین که آن مطالب را از ایشان آوردیم، متولد حدود ۱۳۳۷ ق، در یگانه روز شنبه سوم ربیع یکم ۱۴۱۴ دار فانی را وداع گفت و در مقبره کوچک مسجد سید اصفهان دفن شد: «مزارات اصفهان مهدوی: ۱۶۵» رحمه الله و رضوانه علیهم اجمعین.

أسفا، که حاج شیخ محمد حسین آخرین فرد اهل علم و عمل و روحانیت این خاندان جلیل بود و پس از او چراغ فروزنده دین و دانش در این خاندان، بسان چندین خاندان علمی و روحانی این ولا، و جاهای دیگر به خاموشی گرایید، و عمده سبب این فاجعه، وضع قوانین طاغوتی _ به جای احکام شرع انور _ در باب مالکیت اراضی و مستغلات بود، که عموم خانواده های محترم علمی و سادات گرامی از این راه مشروع و حلال امرار معاش می نمودند و با وضع قانون ظالمانه لغو مالکیت، کار آنان به جایی رسید که دار و ندار خود را برای امر معاش به فروش رسانیدند، از جمله کتاب ها و آثار علمی نیاکان را، و به ناچار ترک زنی موروثی نموده، به شغلی از مشاغل معمولی وارد شدند... ألا، لعن الله من سد سبیل المعروف.

بازگردیم به سخنانی دیگر درباره مرحوم حاجی محمد جعفر:

۱ _ در «فهرست دانشگاه تهران ۳: ۲۳۶» آمده است که وی را حاشیه ای است بر بخش الهی شرح تجرید قوشجی و بر حاشیه فاضل خفری بر آن، و نسخه ناتمام آن را شناسانده اند.

همین نسخه در دو جای «ذریعه ۶: ۶۵ و ۱۱۴» به تکرار یاد شده، و لازم به تذکر است که مطلب مذکور در غلطنامه همین جلد ششم (ص ۴۰۹)، به این عبارت: «رأیت بخط هذا المحشی کتاب من لا یحضره الفقیه، فرغ منه فی ۱۰۷۶»، استدراک نموده اند و کاتب آن نسخه را _ که لابد او نیز نامش محمد جعفر لاهیجی بوده _ همین حاجی

محمد جعفر شارح المشاعر پنداشته اند؛ اشتباه و توهم خطایی است، فلا یُغفل.

۲_ خط و مهر مرحوم حاجی محمد جعفر در ظهر نسخه «ریاض السالکین. ش ۴۳۴» _ چنان که گذشت _ دیده می شود و سجع مهرش «عبد جعفر بن محمد صادق» است.

۳_ سال ها پس از نوشتن مطالب یاد شده، یک برگ یادداشتی به خط یکی از سادات معظم خاتونابادی به دست آمد که در آن وفيات چند تن از بزرگان علماء اصفهان را نوشته بودند و برخی از آن یادداشت ها به خط و امضاء «معصوم بن محمد علی الحسینی الخاتون آبادی» است و از جمله، شرح زیر درباره صاحب ترجمه به نظر آمد که بسیار مغتنم است، به این عبارت:

«وفات مرحمت پناه علامه العلماء فی فنّ الحکمه، الفرید فی التقّس و التقوی العابد الزاهد حاجی محمد جعفر رشتی، غفر له، یوم جمعه هشتم شهر ربیع الثانی سنه (۱۲۶۰). اللهم اغفره «کذا» و لجميع المؤمنین. و سنّ شریف ایشان هشتاد «و» سه سال بود». انتهى بلفظه.

۴_ از آنچه گذشت دانسته شد که نام آن بزرگوار، در سجع مهرش «جعفر» و در دیگر آثار: حاجی محمد جعفر، حاج ملا محمد جعفر، میرزا محمد جعفر، و شهرتش نیز چند گونه: لنگرودی، لاهیجانی، رشتی و بالاخره اصفهانی است.

۵_ همچنین دانسته شد که: حاج محمد جعفر شارح المشاعر در روز آدینه هشتم ربیع دوم ۱۲۶۰ در اصفهان وفات یافته و مرحوم حاجی کرباسی حاج محمد ابراهیم صاحب «الاشارات» بر جنازه اش نماز گزارده، و پس از آن به عتبات عالیات حمل و در وادی السلام نجف اشرف دفن شده است.

***

اینک وصف کتاب و نسخه:

کتاب: شرح بسیار متین و معتبر رساله «المشاعر، فی الحکمه المتعالیه» از صدرالمتألهین شیرازی است و به طبع رسیده.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن در ظهر آن شخصی گواهی کرده است که نسخه به خط مرحوم حاج میرزا محمد کاظم رشتی اصفهانی فرزند شارح است. سپس این شرح دیده می شود: «بسم. بتوسط جناب آخوند ملا علیرضا، بمبلغ پنج قران به این

ص: ۸۳

احقر، مرتضی بن عبدالرزاق بن محمد کاظم بن محمد جعفر _ المصنّف لهذا الكتاب _ انتقال یافت، بتاريخ ۴ شهر ربیع الأول ۱۳۲۳. مُهر: «مرتضی».

کاتب این تلمّحک، عالم بزرگوار حاج آقا مرتضی رشتی داماد مرحوم آیه الله آقای حاج شیخ جمال الدین مسجد شاهی _ خالوی گرامی جدّه امّی این ضعیف _ است که به نوشته مرحوم آقای حاج میرزا محمد باقر اُلفت در «دفتر انساب خانوادگی»، حاج آقا مرتضی در ماه محرم ۱۳۶۲ ق فوت و در بقعه تکیه مرحوم آقا میرزا ابوالمعالی دفن شده و سنّش در حدود پنجاه و هفت سال بود. و مرحوم آقای مهدوی در کتاب «سیری در تخت فولاد: ۶۱» نوشته اند که: «بعدها به عتبات مقدّسه منتقل گردید».

آخوند ملا علیرضا، از محترمین طبقه مقدّم تجار کتاب بوده است رحمه الله علیهم اجمعین.

«در نیمه ماه رمضان المبارک ۱۴۲۶ تحریر شد».

«۵۳۳» شرح معالم الأصول

(اصول فقه _ عربی)

از: مولانا محمد بن حسن شیروانی اصفهانی، معروف به آخوند ملا میرزای شیروانی، صاحب «حاشیه شرح تجرید الکلام. ش ۲۹۳».

کتاب: در شرح مقدّمه اصولیه «معالم الدین و ملاذ المجتهدین. ش...» است، به «قوله»، از آغاز تا «باب بناء العامّ علی الخاصّ» و این شرح عربی شارح _ علیه الرحمه _ است.

نسخه: دارای حواشی «منه، رحمه الله» و نام کاتب و تاریخ ندارد و ناتمام مانده است.

«۵۳۴» شرح معالم الأصول

(اصول فقه _ فارسی)

از: مولانا میرزای شیروانی، صاحب شرح عربی (ش ۵۳۳).

کتاب: در شرح مقدّمه اصولیه «معالم الدین. ش...» است به «قوله»، از آغاز تا «باب الإجماع»، به زبان فارسی.

نسخه: نام کاتب ندارد و در روز پنجشنبه بیست و پنجم ماه رمضان ۱۲۴۳ کتابت آن پایان یافته و کاتب نوشته است که شمار ابیات کتاب _ تخمیناً _ یازده هزار بیت است.

از کتابخانه نیای گرامی، آیه الله آقا میرزا سید محمد مسیح اعلی الله مقامه.

(نحو _ عربى)

از: بدرالدين محمّد بن عبدالرحيم بن الحسين العمرى الميلى: «كشف الظنون

ص: ٨٤

و مقدمه همین نسخه». تاریخ تألیف: ماه رجب ۸۰۱: «کشف الظنون».

کتاب: شرح مزجی است بر کتاب «المغنی» در علم نحو، تألیف فخرالدین احمد بن الحسین الجاربردی، استاد شارح، متوفی ۷۴۲ در تبریز.

نسخه: به خط محمد زمان بن احمد الحسینی. تاریخ استنساخ: دوشنبه غره ربیع یکم ۱۰۵۱.

«۵۳۶» نسخه دیگر

نسخه: کامل و معتبر و محشی است. نام و نسب شارح در آغاز این نسخه: محمد بن عبدالرحیم بن محمد العمری المیلانی است.

کاتب: محمود بن احمد بن مولانا ابراهیم بن مولانا بهاءالدین بن شیخ بایزید السنقری. تاریخ پایان کتابت: یوم الأربعاء ذی الحجه ۱۰۲۰. روز هفته ندارد. اشعار فارسی از جامی و غیره در اطراف حواشی به خط کاتب نوشته شده، و این بیت در هامش صفحه آخر به سرخی ثبت است:

بکت عُیونی، علی شیونی! فساء حالی، و لا ابالی که دانم آخر، طیب وصلت، مریض خود را، کند مُداوی

«۵۳۷» شرح مفاتیح الشرائع

(فقه _ عربی)

از: ملا محمد هادی بن ملا مرتضی بن ملا محمد مؤمن کاشانی، که این ملا محمد مؤمن برادر مرحوم آخوند ملا محسن فیض کاشانی مشهور است.

کتاب: شرح کتاب «مفاتیح الشرائع» تألیف آخوند ملا محمد محسن فیض کاشانی است، در ابواب فقهیه، و چنان که در «الذریعه ۱۴: ۷۹» فرموده ملا محمد هادی شرح خود را در زمان حیات ماتن «یعنی فیض» تألیف کرده است. و این شرح متکفل تمام متن «مفاتیح» است به کلمه «قال» و سپس شرح عبارت به «اقول».

نسخه: از اول کتاب مفاتیح الحج است تا آخر کتاب زیارات، و پس از آن کتاب مفاتیح الندور و العهود است تا آخر دیات، و پس از آن «خاتمه الفن فی احکام الجنائز» است تا آخر فن عبادات و سیاسات.

انجام: «و لیکن هذا آخر ما نوردده فی الشرح المتعلق بفن العبادات و السیاسات من مفاتیح الشرائع... و کان فراغ المؤلف من تألیفه فی العشر الأول من شهر شعبان المعظم سنه «کذا» بقریه قمصر من قری قاسان».

کتاب نسخه: رضا ابن محمد جعفر بیگ. تاریخ استنساخ: ۲۶ صفر ۱۲۴۶.

ناگفته نماند که نام مؤلف و سال تألیف در نسخه نیست.

«۵۳۸» نسخه دیگر

نسخه: از اول کتاب مفاتیح العطايا و المروآت است تا پایان کتاب، به خط رضا ابن محمد جعفر بیگ، همان که نسخه پیشین را نوشته است.

تاریخ استنساخ: ۱۲۴۶. کاتب نام خود را در این نسخه ذکر نکرده، و لکن شبهه ای در اتحاد نویسنده این دو مجلد نیست.

انجام: «هذا آخر ما يتعلّق بشرح المفاتيح. شرح الله صدورنا بنور الهداية و الرشاد و فتح علينا أبواب الخير و السداد... و العالم ليس بأهل للاعتراض على أهله. ثم الحمد لله الملك العلام...».

تاریخ تألیف و نام مؤلف در این جلد نیز دیده نشد.

«۵۳۹» شرح مفاتیح الشرائع

(فقه _ عربی)

از: ناشناخته.

کتاب: شرح «مفاتیح الشرائع» آخوند ملا محسن فیض کاشانی است، به «قوله».

نسخه: از شرح مفاتیح المطاعم و المشارب است تا کتاب وصایت.

آغاز: «بسم... الأكل و الشرب من ضروریات هذه البنية الضعيفة».

انجام: «فيقتصر فيما خالف الأصل على موضع الوفاق. كذا قالوا و العلم عند الله و عند أهله».

کاتب نام خود و تاریخ ختم کتابت را در پایان شرح کتاب الشفعه این چنین آورده: «قد فرغت من تسويد هذا الجلد من شرح المفاتيح حسب الشهوه! المخدومي عاليجناب... آقا میرزا، فی يوم الخميس من ذیالحجّه (۱۲۰۶) ... و حرّره... محمد حسین بن مرحوم ملا محمد شریف بن... ملا محمد حسین نوری».

تعداد اوراق مکتوب نسخه: ۱۷۹ برگ است و فهرست مفصل کتاب در آغاز آن با تعیین عدد اوراق نوشته شده.

تملک میر محمد اسمعیل بن ابوالمحسن حسینی خاتون آبادی بتاریخ «۲۵ صفر ۱۲۷۱» و مهر او در آغاز نسخه هست.

روی برگ اول واقعه تاریخی محمد حسین خان نائب الحکومه که آغاز آن فتنه «به

تاریخ یوم جمعه ۲۳ شهر ذیقعدہ الحرام ۱۲۶۵ در مسجد شاه اصفهان» بوده و مجروح شدن وی در این ماجرا و فوت او و سپس حرکت مرحوم آقا سید اسدالله حجّه الاسلام در روز جمعه ۷ ربیع المولود به طرف تهران و اهانت به سید و قتل حدود دویست نفر از مردم اصفهان در این واقعه و عزل سپهدار در «سه شنبه ۲۶ صفر ۱۲۶۷» به تفصیل نوشته شده و به خط مرحوم خاتون آبادی است.

«۵۴۰» شرح کتاب المفصل للمخبری

(نحو _ عربی)

از: ناشناخته، و اجمالاً «شرح المفصل» یعیش که به طبع رسیده است، نیست.

انجام نسخه: «تمّ المجلد الأول من شرح المفصل، و الحمد لله وحده و صلواته علی سیدنا محمد و آله، و يتلوه من أصناف الاسم الأسماء المتصلة بالأفعال».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، لکن نسخه بسیار مرغوب و ظاهراً از آثار سده هشتم است.

«۵۴۱» شرح مقاصد الطالبین

(کلام _ عربی)

از: مسعود بن عمر بن عبدالله تفتازانی هروی شافعی (متوفی ۷۹۲)، معروف به ملا سعد، شاگرد قطب الدین محمد رازی و قاضی عضد ایجی شافعی.

تاریخ دقیق وفاتش _ منحصرًا _ در پایان نسخه شرح الکشافش این گونه آمده است:

«و لما بلغ المصنّف الى هذا المقام، بعد أن شرح من «صاد» الى «الفتح»، فتح الله عليه أبواب دارالسلام، فدخل فيها امتثالاً لقول الملك العلام: و الله يدعوا إلى دار السليم، و أكرمه بالنعمه العظمى و بالقرب و الزلفى، و أسكنه فى الجنه العليا، تعمده برضوانه و أحله بحبوه جنانه. و كان وفاته _ رحمه الله _ ضحوه يوم الاثنين الثانى و العشرين من محرّم سنه اثنين و تسعين و سبعمائه»: نسخه (ش ۱۱۰۲۴) مرعشیه قم «فهرست ۲۸: ۷۳۰».

کتاب: شرح بر «المقاصد _ مقاصد الطالبین» خود شارح است در علم کلام، به «قوله»، و چاپ شده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از آثار سده نهم است.

مُهر «عبدہ رفیع الدین الحسینی» و تملک ابوالقاسم بن محمود بن منصور بن قطب الدین الحسنی الحسینی و مُهر او «المتوکل علی الله الغنی ابوالقاسم بن محمود الحسینی» و تملک محمد شریف بن قطب الدین حسینی ایزی، به تاریخ ماه رجب

۱۰۶۰ در اصفهان و مُهر او «خادم الشریعه بفضل اللّٰه الغنیّ محمّد شریف بن قطب الدین الحسینی» و تملّک فتح اللّٰه بن قطب الدین محمّد بن عبد الحیّ بن محمود بن... بن قطب الدین محمّد دیاجی جعفری حسینی، در ظهر نسخه هست.

همچنین: یادداشتی از نیای مجدّد معظّم، آیه اللّٰه العظمی صاحب «روضات الجنّات» _ أعلى اللّٰه مقامه _ به تاریخ ۱۳ ماه رمضان ۱۲۷۵ در همان صفحه مرقوم است.

«۵۴۲» شرح منهاج الوصول

(اصول فقه _ عربی)

الی علم الأصول

از: سید برهان الدین عبید اللّٰه بن محمّد فرغانی عبری (متوفی ۷۴۳).

کتاب: شرح «منهاج الوصول» قاضی ناصرالدین عبداللّٰه بیضاوی (متوفی ۶۸۵) است، به «قال، أقول».

نسخه: به خطّ عمر بن احمد بن علی بن حسین دیری «ظ». تاریخ کتابت: یکشنبه ۲۵ صفر ۸۷۹، درست در همان سالی که «معراج الوصول. ش...» نوشته شده است.

تملّک جعفر بن شیخ عبد علی قرشی و عبداللّٰه بن محمّد رضا بن محمّد باقر مازندرانی و محمّد بن محمّد بن علاءالدین بن أبی الفتوح حسینی، ظهر نسخه هست.

در اواسط کتاب، در حاشیه، به خطّ خوش آمده است: «حکم الصلوه فی الدار المغصوبه. نمّقه العاصی جعفر القرشی و هذا الكتاب فی ملکه. کان ذلك فی سنه ألف و مائتین و أربعین».

آغاز: «بسم... أمّا بعد، فإنّ الطلبة لَمّا رأوا ما کتبناه فی شرح بعض المختصرات».

انجام: «فجاز الاستفتاء فی اصول الدین لكلّ واحد، سواء کان مجتهدًا أو لا. و اللّٰه اعلم بالصّواب...».

شرح منهاج الوصول: معراج الاصول

«۵۴۳» شرح المواقف السلطانیّه

(کلام _ عربی)

از: میر سید شریف جرجانی علیّ بن محمّد بن علیّ حسینی حنفی استرآبادی (۷۴۰ _ ۸۱۶)، صاحب «شرح التذکره. ش ۴۸۶».

کتاب: شرح مزجی «المواقف السلطانیّه»، تألیف عبدالرحمن بن احمد فارسی شافعی،

معروف به قاضی عضد ایجی (متوفی ۷۵۶) است، در مباحث کلامی و به طبع رسیده. تاریخ تألیف شرح روز شنبه اوائل شوال ۸۰۷ در سمرقند.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: ۲۸ ماه شعبان ۸۹۲ و ظاهراً هر نیمه آن به خط کاتبی جداگانه است. برگ اول نیز به خط دیگری است.

تملک و مهر عبدالخالق اصفهانی و تملک محمد بن حبیب الله، ظهر نسخه هست.

«۵۴۴» نسخه دیگر

نسخه: بسیار زیبا و تمیز از آثار سده یازدهم است. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

مهر «ابن محمد تقی علینقی» و مهر «محمد جعفر بن علینقی» و مهر سید حجه الاسلام شفتی بیدآبادی «محمد باقر بن محمد نقی الموسوی» ظهر نسخه است. از کتابخانه رشتی.

«۵۴۵» شرح موجز القانون

(طب _ عربی)

از: نفیس بن عوض بن حکیم کرمانی، برهان الدین طیب.

کتاب: شرح مزجی «موجز القانون» علاءالدین ابوالحسن علی بن ابی الحزم قرشی دمشقی، معروف به ابن نفیس (متوفی به ماه ذی القعدة ۶۸۷) است در علم طب مشتمل بر چهار فن، که شارح این شرح را به روزگار الغ بیک نوشته و در سمرقند در غزه ذیحجه ۸۴۱ از آن فراغت یافته و کتابش مکرر به طبع رسیده است: «فهرست مرکزی».

نسخه: تنها شرح فن اول است. کاتب: محمد باقر ابن المرحوم المغفور حاجی محمد جواد زرگر. تاریخ استنساخ: غزه شهر رجب ۱۲۷۲.

متن به خط نسخ و برخی جاها به شنگرف و شرح به شکسته نستعلیق نوشته شده و اثر مقابله و تصحیح ندارد.

آغاز: «قال الشيخ الامام الحبر الكامل علاءالدین علی ابن ابی الحزم القرشی المتطبب: صیغه تفعل هـ هنا للمبالغه، مثل تقدس و تمجد».

انجام: «ثم عالج السده الواقعه فی الأمعاء. قد تم شرح فن الأول».

داخل جلد کتاب این یادداشت دیده می شود: «بتاریخ یوم هیجدهم شهر صفرالمظفر (۱۲۷۴) پیش حاجی ملا زکی «فارسی هیئت» را با «شرح بیست باب» شروع کردم. حرره احمد الحسینی».

ايضاً، روى برک اول: «يادگار احمد بن محمد حسن الحسينى المنجم. ١٨

ص : ٨٩

نویسنده یادداشت و یادگار، حاج میرزا سید احمد اصفهانی منجم دانشمند روحانی، شاگرد و داماد عالم بزرگوار آقا میرزا ابوالمعالی کرباسی (متوفی ۱۳۱۵ ق) و نیای خاندان معظم سادات مآب‌باشی اصفهان است، وفاتش به سال ۱۳۳۱ ق: «دانشمندان مهدوی: ۱۰۷».

از حاجی ملاً زکّی که استاد «فارسی هیئت» و «شرح بیست باب (ملاً مظفر)» در نیمه دوم سده سیزدهم در اصفهان بوده است، اثری نیافتیم، جز این که مرحوم آقای مهدوی در کتاب «سیری در تاریخ تخت فولاد اصفهان: ۱۲۹» قبری را یاد کرده اند که در سمت غربی کوچه مقابل غسالخانه قدیمی تخت فولاد قرار داشته و گویند: معروف است از ملاً زکّی داماد حکیم داود هندی است. حال، این همان حاجی ملاً زکّی باشد یا دیگری، معلوم نیست. الشیء بالشیء یندکر!

بیفزاییم که: سوگمندان، آخرین فرد روحانی خاندان معظم مآب‌باشی، سید عزیز عالم فاضل مقدّس خلیق، حاج آقا حبیب مآب‌باشی بود که سالیانی چند (قبل و بعد از ۱۳۷۰ ق _ ۱۳۳۰ ش) همگام تنی چند طالب علم نوجوان اصفهانی از بیوت روحانی این سامان در حوزه علمیه قم _ که جهانی از معنویت و دین و دانش بر آن حاکم بود _ اشتغال داشتیم و آن مرحوم در تحصیل بسی جدی و کوشا بود.

والد ماجدش عالم جلیل القدر متشخص متعین، حاج میرزا محمود ملاً باشی فرزند حاج میرزا سید احمد منجم دانشمند، و والده ماجده او صبیّه حاج میرزا هاشم امام جمعه بنام اصفهان، از تبار امام جمعه های سادات بزرگوار خاتونابادی و از منسوبین به خاندان علامه مجلسی بودند رضوان الله تعالی علیهم اجمعین.

وضع و تصویب و اجرای قوانین الحادی لغو مالکیت اراضی و مستغلات و کوتاه شدن دست صاحبان حقوق از ممرّ معاش و رزق و روزی حلال سبب خاموش شدن چراغ روحانیت در این خانواده ها و دیگر خانوادها ی بزرگ اصیل و نجیب این سامان و دیگر جاها گردید و شد آنچه شد...

حاج آقا حبیب در جمادای (۱۴۲۳) در اصفهان به رحمت ایزدی پیوست و در قم به خاک سپرده شد رحمه الله علیه.

«۵۴۶» شرح نهج البلاغه

(فارسی)

از: مولانا محمّد صالح بن حاجی باقر قزوینی، معروف به روغنی، معاصر محدّث علامه شیخ حرّ عاملی (۱۰۳۳ _ ۱۱۰۴)، رحمه الله علیهما.

چون تاریخ تولّد و وفات شارح نامعلوم بود، لذا او را هم در «روضه نضره: ۲۸۳ _ ۲۸۴» و هم در «کواکب منشره: ۳۷۱ _ ۳۷۲» عنوان فرموده و آنچه از احوال و آثارش یافته اند، در آن دو جا نگاشته اند.

کتاب: شرح بسیار مفید و محققانه ای است بر کتاب شریف «نهج البلاغه»، به زبان فارسی مرغوب و چاپ شده است.

نسخه: بخشی از اواخر کتاب است به خطّ شخص شارح و چون اوراق نسخه که یکصد و یک برگ است در صحافی پس و پیش شده و هیچ گونه اسم و رسمی و علامت و نشانی در آنها نبود که بتوان آن را شناخت، مدّتی صرف وقت شد تا آن که پس از فحص بسیار آن را شناختیم.

آغاز نسخه مطابق است با صفحه ۸۱ بخش سوّم نسخه چاپ طهران (۱۳۲۱ ق) تا پایان شرح، لکن برگ آخر نیز مفقود شده است.

این نسخه برای تصحیح چاپ مغلوط کتاب بسیار مفید و مغتنم است.

«۵۴۷» شرح نهج البلاغه

(عربی)

از: ابو حامد عبدالحمید بن هبه الله بن محمّد مدائنی، معروف بن ابن اَبی الحدید معتزلی (۵۸۶ _ ۶۵۵).

نسخه: جزء دوم کتاب است و در پایان، گزارش مقابله و تصحیح زین العابدین العاملی و تاریخ ختم مقابله با نسخه قدیمه معتبره: «یوم الثلاثاء من شهر جمادی الأولى من سنی ۱۱۰۱» نوشته شده است.

شرح نهج البلاغه: حدائق الحقائق

«۵۴۸» شرح الهدایه

(حکمت _ عربی)

از: قاضی حسین بن معین الدین میبیدی متوفی ۹۱۱، شارح دیوان مرتضوی (ش ۴۹۹).

کتاب: شرح مزجی کتاب «الهدایه _ هدایه الحکمه» تألیف اثیرالدین مفضّل ابن عمر ابهری (متوفی ۶۶۳) است و به طبع رسیده: «ذریعه ۱۴: ش ۲۰۵۳».

نسخه: از آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد، به قرائن از آثار قرن ۱۰ _ ۱۱ است. برگ اول نیز نونویس می باشد. سرتاسر نسخه دارای حواشی مفیده بسیار از کتب گوناگون به خط کاتب و غیره است.

«۵۴۹» شرح الهدایه

(حکمت _ عربی)

از: صدرالمتألهین صدرالدین محمد بن ابراهیم شیرازی، معروف به آخوند ملا صدرا (متوفی ۱۰۵۰)، صاحب «شواهد الربوبیه» ش ۵۵۷.

کتاب: شرح مزجی کتاب «الهدایه للحکیم الکامل و التحریر الفاضل اثیرالدین مفضّل الأبهری»: از مقدمه صدرا. چاپ شده است.

نسخه: کامل است و به خط محمد نصیر بن ملا حسن بالانکائی.

تاریخ استنساخ: ۱۱۱۴. حواشی بسیار با توقيع «ش ح ن» به خط کاتب نوشته شده و تمام صفحات جدول کشی و صفحه اول دارای سرلوح بدیع و زیبایی است.

«۵۵۰» شرح الوافیه

(اصول فقه _ عربی)

از: آقا سید صدرالدین محمد رضوی همدانی، مجاور نجف شرف، اعلى الله مقامه.

تاریخ تولد و وفاتش معلوم نیست و در سده دوازدهم می زیسته: «کواکب منتشره: ۳۸۲» با اشتباهاتی چند، و «الذریعه ۱۴: ش ۲۰۲۹».

کتاب: حاشیه مبسوطی است به «قوله» بر رساله «الوافیه» در اصول فقه، تألیف مولانا عبدالله بن محمد بشروی، معروف به فاضل تونی _ علیه الرحمه _ (متوفی ۱۰۷۱).

نسخه: به خط «العبد الاقلّ زین العابدین» است، و تاریخ استنساخ: اواخر ربیع دوم ۱۲۲۷. ظاهراً از شیوه خط برمی آید که کاتب از فضلاء خوانسار بوده است. همه جا در حاشیه، متن «الرساله الوافیه» تونی _ به گونه نُسَخ دیگر که به نظر قاصر رسیده _ به خط کاتب نوشته شده است. روی دو برگ آخر نسخه فوائد فقهیه ای دیده می شود.

«۵۵۱» الشفاء

(حکمت _ عربی)

ص : ۹۲

از: شیخ رئیس ابو علی حسین بن عبدالله ابن سینا (متوفی ۴۲۷).

کتاب: در حکمت نظری است در دو جلد إلهیات و طبیعیات، و به طبع رسیده.

نسخه: از اوّل فنّ اوّل طبیعیات است در سماع طبیعی تا آخر فنّ ششم که آن کتاب نفس است.

نام کاتب در آخر نسخه نیست. تاریخ کتابت: ماه صفر ۱۰۱۶، و در این موضع نوشته اند: «قوبلت من أوّله إلى آخره مع نسخه کان فی حواشیها خطّ نصیر المله و الدّین نصیر الدّین الطوسی».

در اوائل نسخه حواشی به توقیع «م ح ق» دارد که ظاهرًا از میرداماد باشد.

روی برگ اوّل نوشته اند: «امانت عالیحضرت صامی (سامی. ظ) قبله گاهی جالینوس الزمانی حکیم امیرالدین محمّدا، سلّمه الله تعالی، باید که در اصفهان به محلّه نو برساند».

«۵۵۲» نسخه دیگر

نسخه: از فنّ چهارم از جمله ثانیه است تا آخر کتاب نبات.

آغاز: «بسم. الفنّ الرابع من الجملة الثانية، و قد فرغنا من تعدید الأمور العامه».

انجام: «و لنختم کلامنا فی النبات...».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و در دو موضع مطالبی محو شده است که _ ظاهرًا _ نام کاتب و تاریخ بوده است و در هر دو موضع در حاشیه دارد که: «انتقل منه الى أقلّ العباد مقصود بن قاسم بن عماد، فی ۲۰ جمادی الثانی. ظ (۹۷۳).

ظهر آخرین برگ نسخه زایجه ای است که به این شرح آغاز می شود:

«ولادت مهدیقلی بیک در بلده قم، ولادت: قبل از طلوع افتاب روز سه شنبه بیست و یکم شهر رمضان المبارک سنه (۱۰۵۵) هجری به یک دقیقه و هشت ثانیه، موافق اوّل تشرین الأوّل سنه (۱۰۹۵) و با بیست و هفتم فروردین ماه قدیم سنه (۱۰۱۵) و بیست و هفتم ابانماه جلالی سنه (۵۶۷)».

صحت این تاریخها جای تأمل است. بیست و یکم ماه رمضان ۱۰۵۵ ق در «تقویم و ستفلد» روز آدینه می باشد.

روی برگ اوّل شرحی راجع به وقفیت نسخه به تاریخ ذیحجه ۱۱۷۰ نوشته شده است. تاریخ کتابت نسخه _ ظاهرًا _ در قرن دهم بوده است.

«۵۵۳» نسخه دیگر

نسخه: فن سیزدهم کتاب است. کاتب: سید حسن بن سید علی حسینی.

تاریخ پایان تحریر: اوائل ذیالحجه ۱۰۶۸.

«۵۵۴» شفاء الصدور فی شرح الزبور

(دعاء _ فارسی)

از: میرزا عبدالرحیم بن سید محمد الحسینی الموسوی الشهرستانی.

در «کواکب منتزه: ۴۲۸» فرماید: «عبدالرحیم الشهرستانی ابن محمد الحسینی، معاصر الشاه سلیمان الصفوی (۱۰۷۷ _ ۱۱۰۵). ألف باسمه «ترجمه ثواب الأعمال» تألیف الصدوق «ذریعه ۵: رقم ۷۷»، بالفارسیه. أوله: حمدی که حامدان ملاً اعلی از ادای آن عاجز، و شکری که زبان شاکران...».

کتاب: شرح «صحیفه کامله سجادیه معظمه» است به فارسی و به غایت مبسوط و مفید.

نسخه: ظاهرًا مجلد اول است تا شرح دعاء «و کان من دعائه علیه السلام لنفسه و أهل ولايته: یا من لا تنقضی عجائب عظمته» که در آخر آن چنین است:

«اینست آنچه این بی بضاعت اراده داشت که در سلک تحریر و رشته ترقیم کشد، از بضاعت مُرجاه و قلیل. و اگر _ بعون الله و حُسن توفیقه _ صبح امید از ظلمت فنا طالع بوده باشد، در شرح دعاء صبح و مساء و ما بقی خواهد کوشید».

تاریخ تألیف ندارد، لکن مؤلف در سرآغاز آن را به نام شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۰۵ _ ۱۱۳۴) موشح گردانیده است.

کلماتی در پایان نسخه که مشتمل بر نام کاتب و تاریخ کتابت _ ظاهرًا _ بوده، پاک شده و جای آن بعداً نوشته اند: «الکتاب، بعون الملک الوهاب، شهر ذیحجه ۱۱۱۶».

برگ های آغازین دارای سرلوحه و حاشیه گل و بوته، و صفحات جدول کشی به طلای اشرفی شده است.

«۵۵۵» شمع یقین یا آینه دین

(کلام _ فارسی)

از: ملاّ حسن گیلانی، به تعبیر «تذکره نصرآبادی»، یا: میرزا حسن لاهیجی، به ضبط دیگران (متوفی ۱۱۲۱). پدرش جناب آخوند ملاّ عبدالرزاق صاحب «شوارق الالهام» ش ۵۵۶ و مادرش دختر آخوند ملاّ صدرای شیرازی صاحب «شواهد الربوبیه» ش ۵۵۷، و همگی مقیم قم بوده اند رضوان الله علیهم اجمعین.

گزارش احوال و آثار علمی فراوان او در «کواکب منتشره اشتراکی: ۱۷۷ _ ۱۸۰» آمده است.

کتاب: در بیان اصول عقائد دین مبین است به تفصیل، مشتمل بر یک مقدمه و پنج باب و خاتمه، و به طبع رسیده. تاریخ فراغ از تألیف: سال ۱۰۹۲.

نسخه: یک برگ از آغاز و برگ هایی از آخر ناقص است، و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. ظاهراً در زمان مؤلف یا نزدیک آن نوشته شده و آثار مقابله و تصحیح دارد.

توضیحاً: نام کتاب در «ذریعه» و «کواکب» همانند مشهور بر سر زبان ها «شمع یقین»، و در این نسخه «شمع یقین»، بی الف و لام است، چنان که گوید: «تسمیه آن به شمع یقین یا آئینه دین مناسب نمود». در نسخه چاپی هم بی الف و لام است.

«۵۵۶» شوارق الإلهام فی شرح تجرید الکلام

(کلام _ عربی)

از: مولانا عبدالرزاق بن علی بن حسین لاهیجی _ علیه الرحمه _ (متوفی ۱۰۷۲).

کتاب: شرح مزجی «تجرید الکلام» خواجه نصیرالدین طوسی قدس سره است.

نسخه: از «المطلب الرابع: کیفیّات الإستعدادیّه» است تا آخر مبحث «الکلام فی العلم بالکلیّات و الطّبائع المرسله و الجزئیّات المجزّده» که از اواسط تا اواخر مجلد ثانی مطبوع کتاب است.

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از آثار سده دوازدهم است. چند جای نسخه، مهر «عبدّه محمّد باقر بن محمّد اسمعیل الحسینی ۱۱۹۱» دارد.

«۵۵۷» شواهد الرّبویّه فی المناهج السلوکیّه

(حکمت _ عربی)

از: صدرالمتألّهین، آخوند ملاّ صدرا، صدرالدین محمّد بن ابراهیم شیرازی (متوفی ۱۰۵۰). در «ذریعه ۱۴: ش ۲۳۸۲» به اشتباه «صدرالدین ابراهیم» چاپ شده است.

کتاب: از جمله آخرین مصنفات صدرا و حاوی نظرات و تحقیقات شخصی آن فیلسوف متشرع نامدار است در پنج مشهد، و به طبع رسیده. و مرّ له «شرح الهدایه. ش ۵۴۹».

نسخه: نام کاتب و تاریخ ندارد. به قرائن در سده سیزدهم نوشته شده و یکجا، در اواخر کتاب، حاشیه ای به امضاء «المحرّره محمّد رضا» دارد که _ احتمالاً _ خطّ کاتب نسخه است و لا بُدّ همان حکیم عارف استاد قمشه ای صهبای تخلص معروف (متوفی ۱۳۰۶ ق) که شاگرد بی نظیر آقا میرزا حسن فرزند آخوند ملا علی نوری است، علیهم الرحمه.

حواشی مهمّ دیگری از آغاز تا اواخر نسخه به یک خطّ نوشته شده است به شرح زیر:

۱_ حواشی بسیار از «الأستاذ المحقق العلامه النوری. ره» که مقصود همان جناب آخوند ملا علی (متوفی ۱۲۴۶) است.

۲_ حواشی از «شیخ حسین. ره» یا «ش. ح. ن. ره»، که _ ظاهراً _ مقصود شیخ حسین ابن ابراهیم گیلانی، حکیم اشراقی از اعظم شاگردان صدرا باشد. گزارش حالش در «کواکب منتشره اشتراکی: ۱۹۱ _ ۱۹۲».

۳_ حواشی بسیار از «الأستاذ المحقق محمّد صادق الخراسانی، حفظه الله». احتمالاً همان مذکور در «تراجم رجال ۳: ش ۲۳۶۵ و ۲۳۷۴». در جای دیگری یافت نشد.

۴_ حواشی گوناگون از «أسفار» و «شرح اشارات خواجه» و «تفسیر صافی» و «أصفی».

نام کتاب در متن این نسخه به صراحت «شواهد الزبویّه» است، نه «الشّواهد الزبویّه» که در چاپ مشهد (به سال ۱۳۴۶ ش) و «الذریعه» است.

داستان: در سرآغاز «الإشراق الثامن فی الصّراط» حاشیه شگفت آوری نوشته شده است که عیناً در اینجا می آوریم:

«رأيتُ بخطّ العالم الفاضل الكامل الجامع للمعقول و المنقول، ابن المرحوم الشيخ زين الدين آقا محمّد في حاشية شواهد هكذا:

قالت لي حورية في ليله الثلثاء عاشر جمادى الأولى سنة (۱۱۷۵) في خلسه رأيت فيها عالم النور من البهاء و السرور، ما لا عين رأت و لا أذن سمعت، مشرفه على من عرفه من فوقها عُرف. فصرتُ مدهوشاً من البهجه و السرور، و كآني متدلّيه بهذا العالم! فسألته عن الساعه و عن إدراك هذه المقامه. فقالت: اذا دخلت الطامه في العامه و زالت الملايسه

أو التَّسْبَبِ بالبَاءِ و اتَّصَلَ كُلُّ فَرْعٍ بِأَصْلِهِ بَطْلُ الزَّمَانِ وَ الْمَكَانِ!

آقا محمد شیخ زین الدین در «مکارم الآثار ۲: ۱۲۶» و «دانشمندان مهدوی: ۳۰۴» عنوان دارد.

شواهد صغرای عینی: فرائد القلائد و...

«۵۵۸» الصّافی

(تفسیر _ عربی)

از: مولانا محسن فیض کاشانی محمد بن مرتضی قدس سره (۱۰۰۷ _ ۱۰۹۱).

کتاب: تفسیر قرآن کریم است، به اخبار معتبر اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام، و مکرر چاپ شده است.

نسخه: نیمه اول کتاب است، به خط و تزیین بسیار عالی. کاتب: محمد اسمعیل الحسینی الأردکانی الیزدی. تاریخ استنساخ: ماه رجب ۱۲۸۸.

صفحه اول نسخه دارای سرلوح بسیار ممتاز است و تمام صفحات جدول کشی به طلای اشرفی. اثر مقابله و تصحیح و تحشیه ندارد.

«۵۵۹» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است، از آغاز تفسیر سوره مبارکه کهف تا آخر.

کاتب: محمد اسمعیل حسینی یزدی که نیمه نخست هم به خط او است. تاریخ کتابت: سنه ۱۲۹۰ در اصفهان. تمام صفحات مجدول و خط نسخه نسخ بسیار خوب است. در پایان کار، کاتب از بی عنایتی کسی که دستور استنساخ داده، ناله بسیار کرده و گوید تقریباً کتاب را به این نفاست بی اجر و مزد به پایان رسانیده. پس از دقت معلوم شد از آغاز و انجام نسخه یک برگ افتاده است.

«۵۶۰» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است، از سوره مبارکه کهف تا آخر قرآن کریم.

کاتب نام خود را نوشته. تاریخ اتمام کتابت سوره مبارکه احزاب که پایان رُبع سوم کتاب است: محرم ۱۲۳۰، و تاریخ اتمام کتابت ربع چهارم که پایان کتاب است: ششم ربیع یکم ۱۲۳۰.

عالم فاضلی حواشی مفیدی به نقل از کتب معتبره بر تمام کتاب نوشته است و شاید کاتب اصل نسخه نیز همین شخص بوده و در بیش از چهل موضع تاریخ نگارش

حاشیه‌ها را نوشته و از ربیع دوم ۱۲۳۰ تا ماه رمضان ۱۲۵۳ تاریخ دارد و بقیه حواشی بی تاریخ است، و در چند موضع تصریح کرده که در اصفهان و در مدرسه نیاورد نوشته است، از جمله: در تاریخ شب دوشنبه ۲۳ صفر ۱۲۳۷، و دیگر در: شب چهارشنبه ۲۷ ذی الحجه ۱۲۳۶.

ده صفحه در ابتدا و پانزده صفحه در انتهای نسخه نیز اوراق سفید بوده که همان شخص عالم مطالب گوناگون فراوان و بسیار مفید از کتب عدیده استخراج و در آنها نقل کرده است.

نسخه از کتب خانوادگی است و در اول و آخر مهر نیای گرامی، آیه الله العظمی آقا میر محمد صادق موسوی چهارسوقی «عبد محمد صادق بن زین العابدین الموسوی» بوده و محو شده است.

«۵۶۱» صافی شرح کتاب الکافی

(حدیث _ فارسی)

از: مولانا خلیل بن الغازی قزوینی، صاحب «الشافی». ش ۴۶۶، معاصر آخوند مولانا محمد صالح مازندرانی شارح دیگر کافی شریف «ش ۵۱۶» که سه سالی پیش از مولانا خلیل در ۱۰۸۶ در اصفهان وفات یافته است رحمه الله و رضوانه علیهما.

جای سند: %/

کتاب: دومین شرح شارح است بر کتاب «کافی» شریف شیخ کلینی _ اعلی الله مقامه _ که به دستور شاه عباس دوم صفوی (۱۰۵۲ _ ۱۰۷۷) در شهر قزوین، به گونه «اصل، شرح» نوشته و در آغاز مدح و ثناء فراوان از آن شاه آورده است: «ذریعه ۱۴: ص ۲۷ و ۱۵: ش ۱۷».

تألیف این شرح _ همانند تألیف اصل «کافی» شریف _ مدت بیست سال به درازا کشیده و به گزارش مرحوم مشار در «فهرست کتابهای چاپی فارسی» هفت مجلد از

ص : ۹۸

کتاب، در اوائل سده بیستم میلادی در لکهنو چاپ شده است.

شارح معظم در ترجمه و شرح احادیث کمال علمیت و نهایت دقت را با تمام مهارت به کار گرفته و از جمله التزاماتش این است که همواره لفظ جلاله «الله» و «رسول الله» را به فارسی نیاورده و همان الفاظ مقدسه متن را آورده است جزاه الله تعالی خیرًا.

تاریخ فراغت از مجلد اول که شامل دو کتاب عقل و توحید از سی جزء «کافی» شریف است _ به میمنت سی جزو قرآن کریم _ روز چهارشنبه ۲۴ محرم ۱۰۶۶. تاریخ ویژه کتاب عقل در «ش ۵۶۳» ذکر می شود.

نسخه: مجلد اول و مبیضه اصل خط شارح، و روی برگ آغازین، آن را به فرزندش ابوذر اختصاص داده است. از مولانا خلیل سه فرزند دانشمند می شناسیم:

۱ _ احمد، عالم محقق (متوفی ۱۰۸۳): «روضه نضره: ۳۱».

۲ _ ابوذر، فاضل عالم (متوفی ۱۰۸۴): «روضه نضره: ۲۱۳».

۳ _ سلمان، فاضل عالم جلیل (متوفی پس از ۱۱۱۵): «روضه نضره: ۲۴۸» «کواکب منتهه: ۳۱۸».

سلمان و فرزندش سعید نسخه های «ش ۵۶۳» و پس از آن را مقابله و تصحیح کرده اند.

مُهر «خداوندا تقی را متقی کن» _ عین همان مُهر ظهر نسخه «غایه البادی. ش...» _ و مُهر «محمد جعفر بن علینقی» و مُهر نیای بزرگوارمان عالم ورع صبور، آیه الله آقا میرزا سید جلال الدین روضاتی «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی» _ اعلی الله مقامه الشریف _ ، ظهر نسخه هست.

چهار نسخه از همین گونه یا مشابه آن در «فهرست نسخه های خطی کتابخانه غرب: ۳۴» به اختصار یاد شده است.

«۵۶۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلد پنجم «ظ» کتاب است در شرح کتاب طلاق «جزء نوزدهم» که روز شنبه ۲۱ جمادای دوم ۱۰۷۷ از نگارش آن فراغت یافته، و عتی که روز سه شنبه ۲۴ همان ماه بدان شروع و روز یکشنبه ۲۷ ماه رجب پایان یافته، و صید که سه شنبه ۲۹ آن ماه در آن شروع و پنجشنبه آخر ماه شعبان از آن فارغ شده، و ذبائح که آدینه غره ماه رمضان آغاز و پنجشنبه ۱۴ تمام شده، و اطعمه «جزء ۲۳» که به روز یکشنبه سوم

محرم ۱۰۷۸ از تألیف آن دست کشیده است.

کاتب نام خود را در آخر عتق، محمد بن میر حاج قزوینی نوشته، و تمام نسخه به دست شخص مؤلف جلیل «ظ» تصحیح شده است. با تأسف، برگ اول در نسخه نیست.

«۵۶۳» نسخه دیگر

توضیح: هفت مجلد از یک دوره به حجم رحلی بزرگ که دارای امتیازات فوق العاده و یکسان است، به یک شکل و اندازه و بهترین صحافی و تجلید در سال (۱۳۵۳ ش) رؤیت شد که مختصات هر یک را

به اختصار نوشته ایم:

۱ _ نسخه: مجلد اول است، با خصوصیات تألیفی «ش ۵۶۱»، و در این نسخه تاریخ تألیف کتاب عقل _ که در آن نسخه نیست _ : روز چهارشنبه ۲۸ محرم «۱۰۶۵» قید شده است. تاریخ استنساخ: روز سه شنبه ۲۳ محرم «۱۱۱۴». تاریخ استنساخ کتاب توحید: روز جمعه سوم ذی الحجه «۱۱۱۴».

کاتب: محمد یحیی بن محمد رضا قزوینی. متن «کافی» شریف به خط نسخ و ترجمه و شرح به خط نستعلیق، و هر دو خط در اعلی درجات کمال و زیبایی است.

تمام صفحات به طلای اشرفی جدول کشی شده و دارای دو سرلوح کامل نیم صفحه ای بی نظیر است.

در ذیل صفحه آخر، مولانا سلمان قزوینی فرزند شارح، شرحی نگاشته است مبنی بر این که به دستور امر اشرف اقدس اعلی نسخه را استکتاب و تصحیح نموده، و مهر کرده است به تاریخ ۱۱۱۵.

«۵۶۴» نسخه دیگر

۲ _ نسخه: مجلد دوم است از دوره بسیار ممتاز شاهانه، و این مجلد مشتمل است بر ترجمه و شرح کتاب الحجّه، و مؤلف در مقدمه گوید که به تاریخ محرم ۱۰۶۶ در آن شروع نموده است و در روز جمعه ۲۳ جمادی الاولی ۱۰۶۷ «بِدارالموحدین قزوین» از آن فراغت یافته.

کاتب: محمد علی بن محمد حسین طالقانی. فراغت از استنساخ: ۱۱۱۴.

متن «کافی» شریف به خط نسخ و ترجمه و شرح به خط نستعلیق اعلی. تمام صفحات به طلا جدول کشی شده و برگه اول دارای سرلوح ممتاز است.

در ذیل صفحه آخر فرزند شارح سلمان بن خلیل در ۱۱۱۵ گواهی کرده است که استکتاب از روی نسخه اصل «أمّ النسخ» و تصحیح مکزّر، بر حسب امر اشرف اقدس اعلی انجام گرفته است.

«۵۶۵» نسخه دیگر

۳_ نسخه: مجلّد چهارم (ظاهرًا) است از دوره بسیار ممتاز یاد شده و مشتمل است بر شرح کتاب دعاء «کتاب پنجم کافی شریف» و شرح کتاب فضل القرآن «کتاب ششم کافی شریف» و شرح کتاب العشره «کتاب هفتم که خاتمه اصول کافی شریف است، و پس از آن کتاب طهارت و اول فروع کافی شریف است».

تاریخ شروع در شرح کتاب دعاء: جمادای آخر ۱۰۶۸ و تاریخ ختم آن: روز پنجشنبه ۱۵ ربیع دوم ۱۰۶۹ و پایان استنساخ: ۱۱۱۴، و کاتب محمّد علی بن محمّد حسین طالقانی. تاریخ شروع در شرح فضل قرآن: ربیع دوم ۱۰۶۹ و تاریخ ختم آن: روز شنبه ۲۲ جمادای یکم ۱۰۶۹، و شروع در عشرت در همان ماه و فراغت از آن که پایان مجلّد حاضر و پایان شرح اصول کافی شریف است در چهارشنبه ۲۵ جمادای دوم «و انتقال الشمس الی حَمَل فی ساعتین و نصف ساعه من ليله الجمعة السابع والعشرين من الشهر المذكور» سنه ۱۰۶۹ در «دار الموحّدين» قزوین.

کاتب محمّد علی بن محمّد حسین طالقانی. تاریخ پایان کتابت: یکشنبه ۱۹ ذیحجه ۱۱۱۴. در آخرین صفحه نسخه شرح معهود سلمان فرزند شارح در امر استکتاب و تصحیح نسخه به تاریخ ۱۱۱۵ نوشته شده است.

تمام صفحات مجدول و در صفحه آغاز هر یک از سه کتاب سرلوح بسیار ممتاز دارد.

«۵۶۶» نسخه دیگر

۴_ نسخه: از مجلّدات دوره بسیار ممتاز یاد شده است که شرح خصوصیات آن بیشتر گفته شد. و این مجلّد مشتمل است بر ترجمه و شرح تمام کتاب صلوه از اجزاء فروع کتاب کافی شریف.

شارح در مقدمه این جلد گوید: «و بعد، چون نَوَاب هُمیون اشرف اقدس اعلی... بالمشافهه... مأمور ساخت... خلیل بن الغازی القزوینی را به شرح کافی... شروع شد در شرح کتاب الصلوه که کتاب یازدهم است، بتاريخ رجب سال (۱۰۷۰) هجری».

مقصود شارح از «نَوَاب هُمیون» شاه عباس دوم صفوی است.

پایان تألیف: روز پنجشنبه دهم جمادای دوّم ۱۰۷۱. کاتب: محمّد علی بن محمّد حسین طالقانی. پایان کتابت: روز سه شنبه دوّم جمادای دوّم ۱۱۰۸.

متن کافی شریف به خطّ نسخ، ترجمه و شرح به خطّ نستعلیق و در کمال زیبایی استنساخ شده. تمام صفحات به طلا جدول کشی و برگ اوّل دارای سرلوح ممتاز است.

در ذیل صفحه آخر نواده شارح سعید بن سلمان به خلیل قزوینی گواهی استنساخ و تصحیح را به امر شاه نوشته است.

«۵۶۷» نسخه دیگر

۵_ نسخه: از مجلّدات دوره بسیار ممتاز یاد شده است که خصوصیات آن گفته شد.

این مجلد مشتمل است بر ترجمه و شرح تمام کتاب زکوه از اجزاء فروع کافی شریف که آن کتاب دوازدهم است و شارح در جمادای دوّم ۱۰۷۱ در آن شروع نموده «و این مجلد پس از کتاب صلوه است»، و تاریخ تألیف زکوه: شب ۴ شنبه ۲۳ ربیع یکم ۱۰۷۲ بوده، و کاتب همان محمّد علی بن محمّد حسین طالقانی است.

پایان استنساخ: ربیع یکم ۱۱۱۵ و در هامش «بلغ قبلاً» نوشته شده، و سپس شرح کتاب صیام که سیزدهمین کتاب کافی است در ربیع آخر ۱۰۷۲ شروع به شرح و در روز جمعه دهم ماه شعبان همان سال از آن فراغت یافته.

کاتب نام خود و تاریخ کتابت را در آخر کتاب صوم ننوشته، اما پیدا است که به خطّ نستعلیق زیبای همان کاتب طالقانی است.

مولانا سلمان فرزند شارح در آخر کتاب صوم شرحی نگاشته است که این نسخه را از «أُم النَّسَخ» استکتاب و استنساخ و تصحیح نموده است «امثالاً للأمر الأقدس الأعلى» که مقصودش بدون شکّ امر شاه سلطان حسین صفوی است.

دو سر لوح بسیار ممتاز دارد و همه صفحات جدول کشی شده.

«۵۶۸» نسخه دیگر

۶_ نسخه: از مجلّات دوره بسیار ممتاز یاد شده است که خصوصیات آن بیشتر گفته شد، و این مجلّد مشتمل است بر ترجمه و شرح تمام کتاب حجّ از اجزاء فروع کافی شریف. شارح در مقدمه این جلد نیز مطالبی که در مقدمه جلد صلوه متعرّض شده، تکرار کرده است و گوید:

«شروع نمود در شرح کتاب الحجّ که کتاب چهاردهم است به تاریخ شعبان المعظم سنه ۱۰۷۲».

تاریخ پایان تألیف این جلد: روز شنبه سلخ ماه شعبان ۱۰۷۴.

کاتب: محمّد علی بن محمّد حسین طالقانی. تاریخ استنساخ: ۱۱۱۶.

در ذیل صفحه آخر نواده شارح سعید بن سلمان بن خلیل گواهی کرده است که استکتاب از روی «أمّ النسخ» و تصحیح بر حسب امر اقدس اعلی «شاه سلطان حسین مقصود است» انجام گرفته.

«۵۶۹» نسخه دیگر

۷_ نسخه: از آغاز کتاب نکاح است تا آخر آن، که در چهارشنبه یازدهم محرم ۱۰۷۷، شارح از آن فراغت یافته، و سپس کتاب عقیقه است که در روز شنبه ۱۹ صفر همان سال خاتمه یافته و سپس کتاب طلاق است که در روز شنبه ۲۱ جمادای دوم سال مذکور شرح آن تمام شده است.

نام کاتب: محمّد تقی. تاریخ پایان استنساخ: روز سه شنبه ۱۹ صفر ۱۱۱۸.

در صفحه آخر، سعید بن سلمان بن الشارح شرحی نگاشته است که به حسب فرمان اشرف اعلی «لا بدّ فرمان شاه سلطان حسین» نسخه را با کمال دقّت استکتاب و مقابله و تصحیح کرده است. مَهر «سعید من تولّی أهل البیت».

نسخه از لحاظ خطّ نستعلیق و کاغذ و سرلوحه و جدول کشی صفحات و تجلید از شاهکارهای بی نظیر زمان است.

«۵۷۰» نسخه دیگر

نسخه: شرح کتاب بیستم است از «کتاب العتق و التدبیر و الکتابه» تا آخر کتاب «دواجن». تاریخ پایان تألیف: روز پنجشنبه ۲۸ جمادای دوّم ۱۰۷۸ در قزوین.

کاتب نسخه چنانکه در صفحه آخر است: محمّد علی بن محمّد حسین طالقانی.

تاریخ پایان کتابت: روز چهارشنبه سوم ماه رجب ۱۱۲۰.

علامت مقابله و تصحیح در نسخه دیده نمی شود و تمام صفحات جدول کشی شده و در چند موضع دارای سرلوح عالی است.

«۵۷۱» نسخه دیگر

نسخه: آغاز: «اصل: کتاب فضل القرآن. شرح: این کتاب ششم است از سی کتاب که جزء کتاب کافی ابو جعفر...» است.

تاریخ پایان تألیف این کتاب: روز شنبه ۲۲ جمادای یکم ۱۰۶۹. کاتب: بهاءالدین. تاریخ کتابت ندارد.

پس از این شرح کتاب العشره «کتاب هفتم» است و تاریخ پایان تألیف آن در «دارالموحدین قزوین»: روز ۴ شنبه ۲۵ جمادای دوم ۱۰۶۹، «با شرح مربوط به انتقال شمس به حمل، چنانکه در نسخه دیگر گذشت».

کاتب: بهاءالدین ابن نظام الدین قرشی. تاریخ کتابت ندارد و در هامش «بلغ» دارد.

این دو بخش به خط نسخ نوشته شده، و پس از آن بخش های دیگری به خط نستعلیق است که اول و آخر ندارد، و پس از آن مقداری از شرح کتاب دعاء که آن کتاب پنجم کافی شریف است و شارح در روز پنجشنبه ۱۵ ربیع دوم ۱۰۶۹ از آن فراغت یافته، و نام کاتب ندارد، لکن به نظر می رسد به خط نسخ همان بهاءالدین قرشی است.

معلوم نیست در همان زمان ها که نسخه را صحافی و جلد کرده اند، چرا آن را تا به این حد مشوش و درهم نموده اند.

«۵۷۲» نسخه دیگر

نسخه: از اول ناقص است، و از اواخر باب سوم شروع می شود که باب چهارم آن «باب أن رسول الله صلى الله عليه وآله أول من أجاب وأقر لله عزّ وجلّ بالربوبية» است تا آخر کتاب الایمان و الکفر.

آغاز موجود: «و تکلیف در ابدان است و ازین قبیل است که وجود ذهنی را وجود ظلّی می نامند».

انجام: «و فرغ الشارح خلیل بن الغازی القزوینی... من تحریر شرح هذا الكتاب «الایمان و الکفر» در یوم پنجشنبه غره شهر ربیع الأول سنه ۱۰۸۷».

کاتب: «سگک آستان علی بن ابی طالب علیه السلام: محمد ولد شروین خوینی من أعمال قلا بر سلطائیه».

تاریخ کتابت معلوم نشد. ظاهراً نزدیک به زمان تألیف استنساخ شده. آثار مقابله و تصحیح مطلقاً در نسخه نیست.

تملک «صلاحیت شعار، کربلایی نریمان ابن المرحوم شکری خوینی» در آخر نسخه هست.

«۵۷۳» صحائف الأعمال

(دعاء _ فارسی)

از: حیدر بن نعمه الله طبسی. محدث قمی علیه الرحمه فرماید: حیدر بن نعمه الله الطبسی، عالم فاضل کامل، صاحب کتاب «صحائف الأعمال» در ادعیه مأثوره، فارسی است، مرتب بر یک فاتحه و سه صحیفه و خاتمه، و تاریخ آن در آخرش این بیت است:

سال و مه، روز وقت إتمامش شد رقم «صبح ثانی از سؤال»

و این مطابق است با سنه ۱۰۰۶: «فوائد رضویّه: ۱۶۷».

و مؤلف فاضل «فهرست دانشگاه ۱: ۱۵۱» گوید: «صاحب «ریاض العلماء» ملا عبدالله افندی (متوفی ۱۱۳۰) در «صحیفه ثالثه» خود دعائی از این کتاب نقل نموده و آن را به ملا حیدر علی بن نعمه الله طبسی نسبت داده، از احوالات نگارنده چیزی در دست نیست. تاریخ نگارش از یک بیت آخر کتاب برمی آید که «۲ سؤال ۱۰۰۶» می باشد. انتهى.

سپس نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه را که فاقد نام کاتب و تاریخ کتابت است، معرفی کرده اند. و باید دانست که تاریخ فوت صاحب «ریاض العلماء»، تقریبی است.

در «فهرست رضویّه ۲: ۲۸۲» نیز نسخه ای که سید علی طبسی به سال ۱۰۶۸ نوشته یاد شده، لکن چون اوائل آن نسخه مفقود بوده، مؤلف کتاب را نشناخته اند.

درباره تاریخ تألیف «صحائف الأعمال» که گذشت جمله «صبح ثانی از سؤال» است، در «فهرست رضویّه» نیز به همین صورت نقل شده، لکن در نسخه ما _ چنانکه خواهد آمد _ «صبح ثانی سؤال» است و کلمه «از» در آن نیامده، بنابراین برابر با ۹۹۸ می شود.

مؤلف در آغاز و انجام و گاه در خلال کتاب خود، اشعاری آورده که معلوم می شود دارای طبع شعر بوده است.

آغاز: «بسم... الحمد لله الذی أمرنا باقامه الصلوه، وسیله لجزیل الثواب والحسنات؛

و دعانا إلى تلاوة الدّعات، نتیجۀ لقضاء الحاجات و رفع الدّرجات. و الصّیلموه علی رسولہ المخصوص بعموم الدّعاء و خصوص المناجات، و آله السّالکین من المفروضات و المسنونات.

و بعد از ادای حمد و ثنای حضرت واجب الطاعتی که وظائف طاعات مکلفین بی وسیله عرض نیاز نماز و سجود در گاه بی نیازش سمت قبول و صورت وصول ندارد... بر ضمایر زاکیه أهل طاعت و خواطر صافیہ اصحاب دعوت، واضح و لائح است که چون تکلیف به اقامت صلوات _ که از ضروریات دین و أفضل أعمال مکلفین است _ وسیله حسنات و آمرزگاری، و واسطه نجات و رستگاری است، و ترغیب به تلاوت دعوات که به صلوه و سایر عبادات مقرون و ملحق است و به اکثر اوقات چون نماز منسوب و متعلق از مستحبات و مؤکدات است...

و آنچه در باب نماز و دعا از کتب معوّله و صحف معتبره سمت تحریر یافته اکثری به حدّ اطناب و إکثار؛ قریب، و از طریق ایجاز و اختصار؛ بعید و غریب بود، و بعضی به إستیفای زبده مقصود وافی و در ادای خلاصه آن کافی نبود؛

به خاطر فاتر فقیر مُسیء و حقیر منسیّ: حیدر بن نعمت الله طبسی، رسید که خلاصه ای مشتمل بر ذکر صلوات و دعوات و فضائل و ثوبات آن، مأخوذ از کتب ثقات، چون: «مصباح» و «مهج الدعوات» و «عدّه الدّاعی» و [مصباح] کفعمی» و «من لا یحضره الفقیه» و «مکارم الأخلاق» و «ثواب الأعمال» و «إقبال بالأعمال» و «جمال الأسبوع» و أمثال این مجموع، مرتّب بر اوقات ایّام و أسابيع و شهور، جمع و تألیف نماید، و گاهی از بواقی عبادات و دواعی أُجور و حسنات، اندکی به محلّ خود تبعیت مذکور سازد...

و ترتیب این خلاصه بر فاتحه و سه صحیفه و خاتمه اتّفاق افتاد، و آن را «صحایف الأعمال» نام نهاد. واللّٰه الّٰهٰدی الی الرّشاد.

فاتحه. در احوال عمل صلوه و دعا.

صحیفه اوّل. در أعمال یومیّه.

صحیفه دوم. در أعمال هفته.

صحیفه سوم. در أعمال شهوریّه.

ص : ۱۰۶

خاتمه. در أعمال مطلقه.

امّا فاتحه در أحوال عمل نماز و دعاء، مشتمل بر ۳ قول. قول اوّل در ماهیّت و فضیلت و أقسام نماز، نماز عبارت است از مجموع أفعال معهوده...».

انجام: «لوجع الرّجل: بر کاغذی نویسد و برپای بندد، که درد ساکن شود، که: «والتفت السّاق بالسّاق إلى ربّك يومئذ المساق». دعای صحایف به پایان رسید و صحایف دعاء به اختتام کشید، بحمدالله و المّنه که بتوفیق رفیق کارساز جمع و تألیف صحایف دعاء و نماز، به طریق آیسر میسر گردید، و به إمداد خاطر خسته و خامه زبان شکسته، سطری چند شکسته بسته از آغاز و انجام به اتمام رسانید، بیت:

شکر کز لطف ایزد متعال شد تمام این صحایف الاعمال

سال و مه، روز و وقت إتمامش شد رقم «صبح ثانی شؤال»

تمّ تحریراً فی ظهر یوم الإثنين، تاسع شهر صفر _ ختم بالخیر و الظفر _ من شهور سنه ثمانین و ألف».

نسخه: دارای ۳۰۷ برگ. دو روی برگ ۱ و روی برگ ۲، مطالب گوناگونی به خطّ حاج ملاّ عبدالله هرنندی (۱) نوشته شده. ظهر برگ ۲ نیز که صفحه اوّل کتاب است، به خطّ هموست، و در هامش روی برگ ۳ چنین نوشته: «قد صار هذا الكتاب مالی _ أحسن الله بالهدی حالی _ و أنا عبدالله بن حاجی هادی». برگ های «۲۹۴ تا ۳۰۰»

ص: ۱۰۷

۱-۱) در (اعراب و تفسیر ستّ سور. ش...) از این دانشمند یاد کردیم، و فرزند او ملاّ محمّد نیز در (عدّه الحصن الحصین. ش...) مذکور است. مؤلّف «تذکره القبور _ ط ۲: رجال اصفهان: ۱۴۳» در باب پنجم که وصف قبرستان آب بخشان اصفهان است و اکنون از آن اثری نیست فرماید: بیرون بقعه، طرف چپ، قبر حاج محمّد هادی هرنندی برادر ملاّ محمّد مهدی که در مقبره مجلسی است [می باشد]، او را از اجلّه مقدسین شمرده اند، اولاد او تاکنون از علماء و ائمّه هرنند [بشمارند]. پسرش حاجی ملاّ عبدالله مؤلّف سه کتاب است: «دلائل الدین» سه جلد. «نور القبور» اصول الدین. «مجمع أسرار القرآن». انتهى. آقای معلّم حبیب آبادی در پاورقی تذکره توضیح داده اند که حاج ملاّ عبدالله وفاتش سنه ۱۲۵۶ به سن ۷۸ سالگی، قبرش در پهلوی امامزاده اسحق واقع در هرنند _ از دهات کوهپایه _ می باشد. انتهى. لکن به علّت درهم بودن عبارت تذکره، مؤلّف بزرگوار «ذریعه ۸: ۲۵۰» آنجا که «دلائل الدین» را عنوان کرده اند مدفن حاجی ملاّ عبدالله را در قبرستان آب بخشان تصوّر کرده اند. توضیحاً نسخه کتاب «نور القبور و سرور یوم النشور» در کتابخانه مرکزی دانشگاه طهران موجود و در «فهرست دانشگاه: ۲۳۸» معرفی شده است.

اصل نیز به خط همین شخص است. ظهر برگ آخر صفحه ای است از تصریف «أمثله». کاغذ چاریغل، جلد تیماج قرمز با ترنج و سرطیل، آستر تیماج مشکی، خط شکسته نستعلیق ۱۳ سطری، دعاها نسخ مضبوط، عناوین و علامات به سنگرف، قطع ۲۰×۱۳، متن ۸×۱۴. تاریخ تألیف و کتابت از انجام نسخه نقل شد. نام کاتب و آثار تصحیح و مقابله ندارد.

«۵۷۴» صحاح اللغه

(لغت _ عربی)

از: ابو نصر اسمعیل بن حماد جوهری فارابی ترکی (متوفی ۳۹۳ ظ).

کتاب: از مصنفات بسیار مشهور و معتبر لغت است و مکرر چاپ شده.

نسخه: به خط نسخ بسیار ممتاز عبدالکریم بن حبیب الله. تاریخ پایان کتابت: روز جمعه نهم جمادی الأولى ۱۱۰۴. ظهر نسخه تملک و مهر «عبدہ الراجی اسدالله بن عبدالله» و صورت وقفنامه ای است از محمد رضا ابن مرحوم مولانا جمشید، غلام خاصه شریفه، به تاریخ ربیع الثانی ۱۱۲۹.

«۵۷۵» الصحیفه الثانیه السجادیه

(دعاء _ عربی)

از: مولانا محمد بن حسن بن علی بن محمد، معروف به شیخ حرّ عاملی، صاحب «الفوائد الطوسیّه. ش...».

کتاب: جامع شخصت و پنج دعاء از ادعیه حضرت سید الساجدین امام زین العابدین علی بن الحسین علیهما السلام است که از کتب معتبره گرد آورده و مقدمه مبسوطی تقریباً مساوی با اصل ادعیه، در نود و سه فصل پیرامون مسائل مربوط به دعاء و نیایش بر آن نگاشته که بسیار مفید است. (۱)

این کتاب چنانکه در «الذریعه» آمده، به طبع رسیده است.

تاریخ فراغت از تألیف: ماه رمضان ۱۰۵۳.

نسخه: به خط محمد مهدی بن عبدالرضا حسنی حسینی مختاری سبزواری.

تاریخ پایان کتابت: روز جمعه دوم جمادای دوم ۱۰۷۳ در مشهد مقدس رضوی، از روی نسخه خط مؤلف که از دست او گرفته است.

۱-۱) مؤلف پس از این تألیف نسخه دیگری بدون مقدمات مذکوره ترتیب داده است که در شماره بعد نسخه ای از آن را می آوریم.

«۵۷۶» الصّحیفه الثّانیه السّجّادیه

(دعاء _ عربی)

از: مولانا محمّد بن حسن، معروف به شیخ حرّ عاملی اعلی الله مقامه.

کتاب: نسخه دیگری است از «صحیفه ثانیه» که در شماره پیشین معرفی شد، و مؤلف در مقدمه گوید که به خواهش یکی از دوستان مقدمه مبسوط نسخه اولی را حذف نموده و این نسخه را بسی مختصر مرتّب کرده است.

نسخه: به خطّ نسخ ممتاز محمّد رضا بن موسی از خوشنویسان ماهر عهد ناصری. تاریخ کتابت: روز جمعه ۲۱ ماه رجب ۱۲۷۵ ظاهرًا در اصفهان و به امر میرزا سلیمان خان رکن الملک.

کاغذ نسخه پوست آهو بره است و دارای سرلوحه با تذهیب قاجاری و جداول ممتاز. تملک سلیمان بن محمّد کاظم و مهر او «رکن الملک» ظهر نسخه و مهر دیگرش «عبدہ الراجی سلیمان» در آخر نسخه هست.

«۵۷۷» الصّحیفه العلویّه و التّحفه المرصویّه

(دعاء _ عربی)

از: شیخ عبدالله بن صالح بن جمعه السّماهیجی البحرانی _ علیه الرحمه _ صاحب «القامعه للبدعه. ش...».

شرح حال این عالم متتبع کثیرالتألیف اخباری مسلک، در کتاب شریف «روضات الجنّات: ۳۷۰ ط اول، ۳۶۳ ط دوم» آمده و تاریخ وفاتش را از «لؤلؤه البحرین» این گونه نقل فرموده اند: «لیله الأربعاء التّاسع من شهر جمادى الثّانیه سنه الخامسه و الثّلاثین بعد المائه و الألف».

یعنی در شب چهارشنبه نهم جمادای دوم ۱۱۳۵، و این چنین است در چند نسخه خطّی و چاپی «لؤلؤه» و جاهای دیگری که از آن گرفته اند، مانند «قصص العلماء».

پس در «مکارم الآثار ۳: ش ۳۷۱ ص ۸۲۵» که گوید: «وفاتش شب ادینه ۹ ج ۲ سنه ۱۱۳۵ در بهبهان»، «آدینه» سهوالقلم است و جای شبهه نیست، چون غرّه آن ماه در تقویم سه شنبه است.

خطای دیگر در نسخه پر غلط «أنوار البدرین: ۱۷۴ ط نجف ۱۳۷۷» باز به نقل از همان «لؤلؤه»: «تاسع عشر» است که «عشر» زائد است.

اما تاریخ تولد شیخ عبدالله، آن نیز تنها مستند به اجازه موسعه «الاجازه الکبیره» سید عبدالله جزائری (۱۱۱۲ - ۱۱۷۳) است که در شرح حال او «ق ۱۴۸ ظ، نسخه خط سید بهاءالدین محمد فرزند مجیز، ص ۲۰۵ چاپ قم ۱۴۰۹» گوید: «و ذکر فی عدّه من مسفوراته أنّه ولد سنه ستّ و ثمانین و ألف».

شگفتا که در «أعیان الشیعه ۳۸: ۱۱۸» در آغاز شرح حال نوشته اند: «ولد ۱۰۷۶» و سپس عبارات اجازه کبیره را به تفصیل آورده اند، جز «و ذکر فی عدّه مسفوراته أنّه ولد سنه ستّ و ثمانین و ألف» را که آن را حذف کرده و نیآورده اند و این از عجائب است! و ۱۰۷۶ نیز تصحیف از ۱۰۸۶ است.

به هر حال، شیخ عبدالله، همانند استادش شیخ سلیمان به عبدالله الماحوزی (۱۰۷۵ - ۱۱۲۱) کمتر از پنجاه سال زیسته است، و نام و نشان تألیفات فراوانش در «کواکب منتره: ۴۶۱ - ۴۶۴» یاد شده است.

کتاب شریف: شامل یکصد و پنجاه و شش گونه دعاء و جزز و تعویذ و مناجات است که از حضرت امیرالمؤمنین و امام المتّقین علی بن ابیطالب - صلوات الله و سلامه علیه - روایت شده، و به چاپ رسیده است.

فراغت از تألیف: روز چهارشنبه آخر شوال المکرم ۱۱۲۹ در دهکده أصبع بحرین.

نسخه: به خط محمد باقر بن محمد رضا القاری. تاریخ پایان کتابت: روز آدینه چهارم ربیع دوم ۱۲۳۲.

امتیاز نسخه در این است که عالم متبحر متبّع آگاه، آیه الله الحاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی، نیای گرامی - اعلی الله مقامه الشریف - نسخه را به دقت هر چه تمام تر، از اول تا به آخر، مکرر در مکرر، مطالعه نموده و با کتب معتبر مقابله فرموده و نسخه - بدل های فراوان بر آن نوشته، و هم دعاهاى دیگری که منسوب به آن امام همام - علیه الصلوه و السلام - در مواضع معتبر یافته، به عنوان مستدرک در حواشی نسخه و هم در برگ های جداگانه در اول و آخر نسخه گردآوری کرده و مجموعه ای پرارزش به وجود آورده است. جزاه الله تعالی خیرا و أقرب به عینه فی الجته المأوی.

نیای معظّم در ظهر نسخه نوشته اند که آن را والد ماجد بزرگوارشان، آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین - اعلی الله مقامه - در روز غدیر ۱۲۴۸ به ایشان بخشیده اند.

«۵۷۸» الصواعق المحرقة

(ردیّه _ عربی)

از: ابوالعبّاس احمد بن محمد هیتمی، معروف به ابن حجر مکی، متوفی ۹۷۳.

کتاب: به گمان نویسندگان آن در ابطال و ردّ عقائد شیعه است، برای منحرفان پس از او تا عصر حاضر! لکن _ به إلجاء قادر متعال _ بسیاری از فضائل و مناقب اهل بیت نبویّ و اولاد اطهار علیهم السلام و پیروانشان در آن آمده و نویسندگان ناخودآگاه زبان به اقرار و اعتراف گشوده است، از قبیل آنچه در فصل اوّل از باب سوّم گوید:

«.. ففی ذات أولاده (صلی الله علیه [و آله] و سلّم) من الشرف ما لیس فی ذات الشیخین...»: «الصواعق ۱: ۱۷۳، مؤسسه الرساله، بیروت، دار الوطن، الرياض، ۱۴۱۷».

تاریخ پایان تألیف: ۱۲ شوال المکرم ۹۵۰: تصویر آخر مقدمه الطبع.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، گویا در سده دوازدهم نوشته شده، و از آغاز و انجام افتادگی دارد. تملک و مهر «عبد محمد باقر بن محمد حسن ۱۳۲۱» به تاریخ ماه رمضان ۱۳۳۰ در اوّل و آخر نسخه هست.

«۵۷۹» صوافی الصافی

(تفسیر _ عربی)

از: یعقوب بن ابراهیم الحویزی البختیاری، متوفی ۱۱۴۷ در حویزه.

کتاب: تفسیر موجز ممتازی است بر قرآن کریم، و گویا مبتنی بر سه تفسیر «صافی، اصفی، مصفی» از مرحوم آخوند ملا محسن فیض کاشانی.

ده سالی پیش از این زمان، راقم این فهرست مقاله ای پیرامون این کتاب شریف و مصنفش به تفصیل نوشت که در مجله «بینات ۱۲ سال سوم شماره ۴، زمستان ۱۳۷۵. قم» با عنوان «مفسّر فقیه علامه حویزه و تفسیر صوافی الصافی» چاپ شد (از ص ۱۵۸ تا ص ۱۶۹).

آن مقال به صورت صحیح در «مجموعه مقالات» تجدید چاپ خواهد شد، ان شاء الله تعالی. و اینک در اینجا به گفتار حزین لاهیجی «۱۱۰۱ یا ۱۱۰۳ _ ۱۱۸۰» بسنده می کنیم:

حزین لاهیجی _ علیه الرحمه _ در کتاب تاریخ و سفرنامه خود، پیرامون سال ۱۱۳۶ گوید:

«پس به شهر حویزه رفتم، سید محمّد خان بن سید فرج الله خان مشعشع در آن

مملکت والی بود، مراسم موّدت تقدیم کرد، و از افاضل آن بلده بود شیخ یعقوب حویزاوی، در فنون ادبیّه و حدیث و فقه و مغازی و سیر و انساب؛ مهارت و حفظی قوی داشت: «تاریخ حزین: ۷۰. اصفهان. ۱۳۳۲. به تصحیح و اهتمام مرحوم آقای حاج میرزا محمدباقر الفت».

نسخه: بخطّ شخص مؤلف است. تاریخ پایان: غرّه ذی القعدة (۱۱۴۰). چند برگ از اوّل ناقص است. ظهر نسخه تملک «عبّاس البلاغی» دارد. ابتیاعی از بقایای کتابخانه آقا شیخ محمدرضا ابوالمجد نجفی.

توضیح درباره نام کتاب، از «فرهنگ فارسی دکتر محمّد معین»: «صوفی، جمع صافیه: ۱ _ آن قسمت از غنایم که به پیغمبر و امام می رسید و از غنایم دیگر _ که میان غزایان تقسیم می شد _ ممتاز بود. ۲ _ املاک خالصه».

جای سند: %/

ص: ۱۱۲

«۵۸۰» ضوء المصباح يا: الضوء على المصباح

(نحو _ عربی)

از: تاج الدین محمد بن محمد بن احمد بن السیف الاسفرائینی، صاحب «اللباب فی علم الإعراب» یاد شده در «العُباب. ش...».

کتاب: شرحی است _ حاشیه مانند _ بر کتاب «المصباح» ناصر بن عبدالسید مطرزی، در علم نحو، به «قوله»، که شارح آن را به خواهش دانشمندی از شرح کبیر سابق ناتمام خود «المفتاح فی شرح المصباح» منتخب کرده است، و به طبع رسیده. «معجم المطبوعات: ۴۳۶ و ۱۷۶۰».

آغاز: «إِنَّ أَحَقَّ مَا يَتَوَشَّحُ بِذِكْرِهُ صُدُورُ الْكُتُبِ وَالِدَفَاتِرِ».

نسخه: بخط محمد بن محمود بن علی المدعو سعید الشادمانی. پایان کتابت: نیمه شب هفتم صفر «۷۲۵»، در حال غربت در مدرسه مجیریّه بخارا.

ترجمه فارسی برخی از کلمات بخط کاتب در حواشی دیده می شود. ظهر نسخه، نام کتاب «شرح المصباح» قید شده، و نیز ابیاتی از «طبری» بخط کاتب آمده است. در اواسط نسخه تاریخ ولادتی در پنجشنبه دهم ذی القعدة «۷۳۵» و دو غزل از «سلیم» و پنج بیت عربی در ضبط مسائل حال از مولانا عمادالدین کلکی، نوشته شده.

تملك محمد علی الحسینی که به سال ۱۰۹۰ در کرمان نسخه را خریده، و تملك

فرزندش عبدالقادر بن محمد علی الحسینی الاردبیلی و مُهر او «عبدالقادر الحسینی ۱۱۲۴» و تملک و مهر «سید محمد الحسینی» و تملک محمد المدعو بیهاء الدین العاملی، در نسخه هست.

جلد: میشن مشکی، آستر میشن قهوه ای، با ترنج وسط جلد.

«۵۸۱» نسخه دیگر

نسخه: گویا از سده نهم است و فاقد دو برگ از آغاز و یک برگ از انجام، که از روی نسخه (ش ۵۸۰) تکمیل شد.

در حواشی سراسر این نسخه مطالبی از دیگر شروح «المصباح» و کتب دیگر نقل شده است، و مطلب شایان توجه این که در اوائل کتاب «روی برگ ۲۳» در سخن شارح چنین آمده است: «و ذکر جدی، رحمه الله»، و در حاشیه این موضع _ از نسخه جای گفتگو _ این توضیح دیده می شود: «أی المصنّف»، که از این توضیح معلوم می شود مطرّزی جدّ شارح اسفراینی بوده است. لکن این مطلب در جای دیگر به نظر نرسید.

همچنین، در موضع دیگر «روی برگ ۲۱» در ذیل این عبارت شارح: «و قد تبّهت هـ لـ هـنا علی رموز خلا- عنها الأصل المنتخب»، در هامش چنین آمده است:

«أی أصل الشرح الذی شرحه المصنّف و سمّاه بالمفتاح ثمّ انتخب «ضوء المصباح» منه».

«۵۸۲» ضیاء القلوب

(فارسی)

از: عالم ربّانی و فاضل صمدانی مولانا محمد بن عبدالفتاح تنکابنی مازندرانی مشهور به فاضل سراب (۱)، که از جمله افاضل شاگردان ملاّ محمّد باقر سبزواری صاحب «جامع الزیارات عبّاسی» بوده و از او جمعی دیگر از دانشمندان آن عهد روایت می کند.

شرح حالش در «روضات الجنات ۶۱۹ _ ۶۲۰» و خاتمه «مستدرک: ۳۸۶» و «تذکره القبور _ رجال اصفهان: ۲۵ _ ۲۸» و «قصص العلماء: ۳۸۷» و «الفوائد الرضویه: ۵۵۰ _ ۵۵۱» و «ریحانه الادب ۲: ۱۷۹» و «معجم المؤلفین ۱۰: ۱۸۰» و «أعیان الشّیعه ۴۵: ۲۷۱ _ ۲۷۲» و مواضع دیگر مذکورست.

ص: ۱۱۴

۱ - ۱) در قصص العلماء: ۳۸۷ گوید: محمد بن عبدالفتاح تنکابنی از اهل بلد مؤلف کتاب و از اهل قریه ایست مسّماه به «سراب» که در سابق اوقات آبادانی بود، اکنون خراب و در جوار خورده بیلاق تنکابن واقع است...

در «أعيان الشَّيعه» چیزی سوای نقل قسمتی از «رساله حجّیت أخبار و إجماع» و یادی از «رساله وجوب عینی نماز جمعه» که هر دو از فاضل سراب است دیده نمی شود، علّت این است که مؤلّف أعيان الشَّيعه قبل از مبیّضه کردن حرف میم کتاب خود وفات یافته و آنچه نوشته هم به صورت یادداشت بوده است.

فاضل سراب را تألیفات بسیاری است بالغ بر سی کتاب و رساله، و آسامی پاره ای از آنها در روضات و سایر مآخذ شرح حال وی که عموماً از روضات گرفته اند مذکور، و از جمله: «سفینه النّجاه» وی که در اصول دین نگاشته و پیرامون امامت بطور مستوفی بحث کرده است، نسخه آن در «فهرست رضویّه ۱: ۴۶» معرّفی و سال تحریر آن را ۱۱۰۲ تعیین کرده اند. ظاهراً نسخه کتاب کلامی ناشناخته که از فاضل سراب در «فهرست دانشگاه ۳: ۵۷۸ و ۶: ۲۵۱۲» یاد و تاریخ ختم تألیف آن را نیمه روز پنجشنبه ۱۴ ج ۲ _ ۱۱۰۲ نوشته اند؛ نسخه ای از همین «سفینه النّجاه» باشد که به علّت ناقص الاوّل بودن نسخه آن را ناشناخته اند، و الله العالم.

دیگر از تألیفاتش «رساله رؤیه الهلال» که در ۲۶ محرّم ۱۱۰۶، و «رساله فصول اذان(۱)» که عصر جمعه اواسط ماه شعبان ۱۰۹۸، و «رساله در حلّ شبهه جذر الأصم» که در اواسط ج ۱ _ ۱۰۹۷، و «رساله توحید _ إثبات وجود صانع» که در اواخر حجّه ۱۱۰۳، و «رساله شبهه المیزان» که در أوائل حجّه ۱۰۸۸ (ظ)، و «رساله حجّیت أخبار و إجماع» که در ماه رمضان ۱۱۰۵، و «رساله وجوب عینی نماز جمعه» که در اواخر ماه رمضان ۱۱۰۶، از تألیف آنها فراغت یافته است؛ نُسخ تمام اینها در کتابخانه مرکزی دانشگاه طهران موجود، و به ترتیب در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۹۲۱ و ۱۹۶۰ و ۳: ۵۵ و ۲۱۳ و ۴: ۹۰۵ و ۵: ۱۶۷۶ و ۲۰۹۴» معرّفی و توصیف شده اند و بیشتر آنها به خطّ شیخ محمّد بن حبیب گیلانی شاگرد مؤلّف است که در زمان حیات او استنساخ کرده و هر یک را تاریخ گذارده است.

ص : ۱۱۵

۱- ۱) آقای جزائری صاحب کتاب «نابغه فقه و حدیث» در نامه مورّخه «۲۸ صیام ۸۱» از اهواز چنین مرقوم داشته اند: «من این رساله را دارم... نهایت، در فصول اقامه است نه اذان، و مؤلّف «فهرست دانشگاه» اشتباه کرده است. رد أوائل آن گوید: قد اشتهر بین الأصحاب کون فصول الاقامه مثنی مثنی عدا التهلیل فی آخرها، إلخ، و این نسخه ضمن مجموعه یی است در عصر مؤلّف و حواشی «منه مدّ ظلّه» بر آن نوشته شده».

بیشتر تألیفات فاضل سراب به عربی است. وی بنا بر نگارش «روضات الجنات» که در سایر کتب نیز از آنجا نقل کرده اند، در روز عید غدیر (۱۸ حجه) سال ۱۱۲۴ در اصفهان وفات یافته و در تکیه ای مخصوص به خود که هنوز هم برقرار است؛ روبروی تکیه آقا محمد کاظم واله شاعر معروف واقع در خیابان ابتدای تخت فولاد مزار عمومی اصفهان مدفون شد و بقعه ای عالی بر قبر او ساختند.

از أعقاب فاضل سراب هنوز در اصفهان جمعی به سر می برند.

کتاب «ضیاء القلوب» که جای گفتگوست از آثار نفیسه کلامی این دانشمند است که به زبان فارسی تألیف کرده و مشتمل بر چهار مقصد گردانیده، توحید، نبوت، امامت و معاد؛ لکن غرض اصلی او از تألیف این کتاب بحث در خصوص مسأله امامت بوده و لذا سایر مباحث به طور اختصار بیان دشه و هر یک بیش از دو سه برگ از این کتاب مبسوط را اشغال نکرده است، در صورتی که مبحث امامت آن را می توان یکی از کتب مشروح و استدلالی این موضوع به شمار آورد.

مع الاسف نسخه ما نقص کوچکی بر آن وارد شده و نصف بالای برگ اول که مشتمل بر خطبه بوده با قسمتی از مقدمه مؤلف در سابق بریده شده و کاغذ سفید به جای آن إلصاق گردیده است.

آغاز موجود: «و بعد، چون عمده کتب شافیه و ز بر... و جمعی که بعربی ربطی است بسبب آشنایی بآن زبان و باعث انتفاع... انتفاعی که بآن اکتفا توان نمود نمی توانند برد، بنا بر این این ذره بیمقدار... محمد بن عبدالفتاح تنکابنی _ غفر الله ذنوبهما و ستر عیوبهما را خاطر رسید که بعد از استخاره بزبان فارسی... تألیف نماید که برادران ایمانی و طالبان حیاه جاودانی بعد از تخلیه نفس از عادات و أهواء و دست شستن از پیروی آباء و کبراء که ضرر رساننده بر دین و ایمان و محروم کننده از نعمتهای جاودان ازینها بیرون نیست؛ تأمل در براهین و أدله نموده از حسیض تقلید که درین علم انتفاع ظاهری ندارد متصاعد گشته به أوج استدلال رسیده به آرام تمام متمکن گردند، و این کتاب را «ضیاء القلوب» نامید، و آن مشتمل است بر چهار مقصد».

فهرست مطالب: مقصد اول، در اثبات صانع تعالی و بعض امور متعلقه بر صانع و این مشتملست بر چند فصل: فصل ۱ _ در اثبات صانع، فصل ۲ _ در بیان علم صانع، فصل

۳_ در اینکه علم واجب تعالی عین ذات اوست، فصل ۴_ در بیان عیبت وجود واجب، فصل ۵_ در اشتراک معنوی موجود میان واجب و ممکن. مقصد ثانی: در نبوت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم. مقصد ثالث: در امامت، مقدمه اولی، در اجماع و بعض اموری که متعلق است به آن. مقدمه دوم، در بعض آنچه در سقیفه بنی ساعده واقع شده. فصل ۱_ در امامت حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام. فصل ۲_ در آنچه متعلق به امامت ابوبکر است. فصل ۳_ در آنچه متعلق است به امامت عمر بن الخطاب. فصل ۴_ در آنچه متعلق است به امامت عثمان به عفان. فصل ۵_ در مطاعن، و در این فصل مناقب جناب امیرالمؤمنین علیه السلام و مطالب متفرق دیگری از کتب اهل سنت آورده. فصل ۶_ در اثبات امامت سایر ائمه اثناعشر علیهم السلام. مقصد رابع: در مجملی از معاد جسمانی.

انجام: «و اگر یقین به یکی ازین دو بهم نرسد آن را در عرصه امکان بگذارد. و اکتفا به همین قدر می کند در کتاب، و ذکر نمی کند اموری که مشهور است که درین مبحث ذکر می کند اقل خلق الله الغنی: محمد بن عبدالفتاح التناکبانی، غفر الله ذنوبهما، قد تم فی ثالث عشر من شهر رمضان المبارک سنه ۱۱۰۴ (۱) علی ید اقل خلق الله و أضعفهم میرزا علی بن محمد یوسف، غفر الله ذنوبهما...».

نسخه: دارای ۱۸۷ برگ، روی برگ ۱ و دو روی برگ آخر سفید است، نام کتاب و مؤلف روی برگ ۱ نوشته شده و چنان که گفتیم نیمی از برگ ۱ در سابق بریده شده و نقصانی به خطبه و دیباچه کتاب وارد گردیده است. کاغذ دولت آبادی، خط نستعلیق، عبارات عربی نسخ زیبا، ۲۳ سطری، مقاصد و فصول و خط بالای عناوین و عبارات عربی به سرخی، جلد تیماج سبز، آستر تیماج قرمز، هر دو روی جلد با طلا خط کشی، و نسخه در این اواخر صحافی شده است، قطع ۱۶ × ۲۵، متن ۱۰ × ۱۸، در هیچ جای نسخه حاشیه ای دیده نمی شود و آثار مقابله ندارد و خالی از غلط نیست.

«۵۸۳» طیف الخيال فی مناظره العلم و المال

(منشآت-عربی)

از: محمد مؤمن ابن الحاج محمد قاسم ابن الحاج محمد ناصر ابن الحاج محمد.

ص: ۱۱۷

۱-۱) چنین است تاریخ سال در نسخه، و ظاهراً مقصود ۱۱۱۴ باشد که به رسم قدیم نوعاً صفر رقم عشرات را در امثال این سنوات هم می گذارده اند.

الامامی مذهباً، العجمی لقباً، العربی نسباً، الشیرازی مولداً، الجزائری محتداً، الشیعی معتقداً:

«خزانه الخیال: ۲۰۶، چاپ قم، ۹۳ ق، ۵۲ ش».

تولد: محمد مؤمن تاریخ تولد خودش را _ تا جایی که آگاه شده ایم _ در دو کتاب خود نوشته است.

اول، به نقل «آثار عجم»، در «دُرر الحکم» به این عبارت: «وُلد المحرّر أواسط أوّل الحُرم عام ۱۰۷۴». سخن «آثار عجم» را خواهیم آورد.

دوم، به نقل «ذریعه ۴: ش ۱۰۴۳»، در «تعبیر طیف الخیال»، که بالواسطه از جلد اول آن کتاب، این گونه آورده اند:

«ولدتُ فی شیراز فی دارنا الواقعه فی المحلّه المنسوبه الی الشیخ عروه، و ذلك... فی ضحی السّبت سابع عشر شهر رجب الأصبّ من سنه أربع و سبعین و ألف».

این تاریخ را _ با ارقام _ در «کواکب منتشره: ۷۴۸» نیز از همان مأخذ آورده اند، لکن به هنگام تجدید نظر، در آن میان افزوده اند که: «ثم فی سنه ۱۱۳۰ ألف کتابه خزانه الخیال»، و این موهم آنست که تاریخ یاد شده از «خزانه» باشد، (۱) و لیس كذلك. ترجمه محمد مؤمن در «کواکب» به هنگام چاپ _ به دست ناشر _ با عباراتی خاصّ بازسازی شده و دارای اشتباهاتی است و نوشته اصل نامعلوم است.

در مستدرکات «ذریعه ۲۵: ۳۶۲» _ به خطا و تشّت حواسّ _ این تاریخ غلط و به کلیّ زائد را برای محمد مؤمن افزوده اند: «المولود ۱۷ _ رجب ۱۰۸۴!»

وفات: در برخی مواضع، تاریخ وفات محمد مؤمن را _ بدون ارائه مأخذ _ به سال ۱۱۳۰ «یکهزار و یکصد و سی تمام» نوشته اند، لکن این تاریخ پایان تألیف «خزانه الخیال» است، و در مأخذ اصلی شرح حالش هیچ سخنی از پایان زندگی و تاریخ فوت دیده نشد.

قدیم ترین مأخذ ترجمه محمد مؤمن کتاب «سبحه المرجان، فی آثار هندستان، چاپ بمبئی ۱۳۰۳» تألیف میر غلامعلی آزادبلگرامی «۱۱۱۶ _ ۱۲۰۰: مکارم ۱: ش ۶۳» است، و حاصل سخن او را مرحوم داور «حدود ۱۲۵۱ _ ۱۳۲۵» در تذکره «مرآه الفصاحه: ۵۶۶» به فارسی در آورده است، این گونه:

ص: ۱۱۸

۱- ۱) توجّه دهیم که در «تقویم و ستنفلد» عُرّه آن ماهِ رجب سه شنبه است.

«او شاعری است نیکویان، و در زمان سلطان اورنگ زیب عالمگیر از شیراز به هند سفر کرده، و در دیار خود و هند کسب فضائل کرده، و مدتی ملازمت فاضل خان _ که از أمراء سلطان اورنگ زیب بوده _ کرده، و در بعض قصائد خود گفته:

لا غرو إن سرت نحو الهند من تعب فالعینُ إذرَ مدت ترتاح فی الظلم

و او را تصانیف چند است...». هیچ تاریخی در این مأخذ نیامده است.

دیگر: نیای معظم (۱۲۲۶ _ ۱۳۱۳) _ «أعلى الله مقامه _ مطالب ارزشمندی از «خزانه الخیال» در کتاب شریف «روضات الجنات» نقل فرموده اند، از جمله، سخنان محمد مؤمن را در مدح شیخ بهائی _ علیه الرحمه _، و به این مناسبت، او را این چنین ستوده اند:

«مولانا العالم العارف الجامع المؤید البارع المسدد الحاج محمد مؤمن...، و له كتب مبسوطه...، منها كتابه الموسوم بخزانه الخیال...».

دیگر: حاجی میرزا حسن حسینی فسایی (۱۲۳۷ _ ۱۳۱۶: مکارم ۴: ش ۵۱۸) _ علیه الرحمه _، در کتاب مهم «فارسانه ناصری ۲: ۱۴۱، چاپ سنگی طهران، ۱۳۱۳ ق»، در عداد علماء شیراز گوید:

«مولانا محمد [کذا] شیرازی، صاحب کتاب «طیف الخیال فی مناظره العلم و المال»، ولد حاجی قاسم جزائری الأصل، از شیراز مسافرت به هندوستان نمود و چون ساغرش از نوال بزرگان آن سامان تهی بماند به معیشتی ضنکاء قناعت کرده برای تسلی خاطر شروع در کتاب «طیف الخیال» نموده و در سال هزار و صد و شانزده به انجام رسانید و در آخر آن کتاب نوشته است سنین عمرم میانه ثلثین و اربعین است.».

به معیشتی ضنکا اشاره است به آیه شریفه و مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا: «۱۲۴، سوره مبارکه طاهآ».

دیگر: مرحوم میرزا آقای فرصت، محمد نصیر حسینی شیرازی (۱۲۷۱ _ ۱۳۳۹: مکارم ۶: ش ۱۲۳۲)، در کتاب نفیس «آثار عجم: ۴۲۹، چاپ سنگی بمبئی، ۱۳۵۴ ق»:

«مولانا محمد مؤمن شیرازی ابن الحاج محمد قاسم ابن الحاج ناصر الجزایری، که از علماء شیعی است، در رساله مسمی به «درر الحکم» که آن رساله جزئی از کتاب «لطایف الظرایف» است و آن جلد هفتم از «محاسن الاخبار و مجالس الأخیار»، وصفی از شیراز

گوید به الفاظی بی نقطه و از مولد و سال ولادت خودیش در آن اشاره کند...».

و تاریخ ولادت را از آنجا این چنین آورده: «وُلد المحرّر أواسط أوّل الثّرم عام ۱۰۷۴»، و سپس سخن محمّد مؤمن را در اوصاف شیراز آورده است.

فرست _ علیه الرحمه _ عبارت تاریخ را در حاشیه ای این گونه ترجمه کرده است:

«زایءیده شده است تحریرکننده «یعنی مصنّف» در اواسط اوّل شهرهای حرام «که ذیقعه باشد» سنه یکهزار و هفتاد و چهار».

اما مقصود محمّد مؤمن از اوّل شهرهای حرام ماه شریف رجب است نه ذیقعه، چنان خود نیز در جای دیگر تصریح کرده است.

و نیز بیافزاییم که مُرادف نام «محاسن الأخبار» در نسخه جای گفتگو «و مُجالس الأخیار» به ضمّ میم ضبط شده است.

دیگر: عبدالحیّ بن فخرالدین حسنی لکهنوی «۱۲۸۶ _ ۱۳۴۱: مکارم ۸: ش ۱۶۳۴» در کتاب «نزه الخواطر و بهجه المسماع و النواظر ۶: ش ۶۷۳، چاپ حیدرآباد دکن، ۱۳۷۶ ق» گوید:

«الشیخ الفاضل محمّد مؤمن بن الحاجّ محمّد قاسم الشیعّی الجزائري، الأديب المشهور».

سپس نام استادان و مصنّفات او را برشمرده و داستانی از کتاب «مجالس الأخیار» او آورده، و ظاهرًا مقصودش «محاسن الأخبار و مجالس الأخیار، فی سبع مجلّدات» است که در ضمن مصنّفاتش نوشته است. عبدالحیّ جز تاریخ تألیف «سبکه اللجین» محمّد مؤمن که به سال (۱۱۰۱) بوده است هیچ تاریخ دیگری در آن شرح حال نیاورده و از آخر و عاقبت او و خاکجایش نیز سخنی نگفته است.

باری، ملاً محمّد مؤمن را مصنّفات بسیاری است همه به زبان عربی، و همواره کوشش او در به کار گرفتن انواع صنایع بدیع ادبی و منشیانه فصیح و بلیغ و ممتاز بوده است، و عموم آثار او را شیخنا العلامه _ أعلى الله مقامه _ در جای جای «الذریعه» آورده اند، و بالخصوص، شرح درست و دقیق در جلد چهارم ذیل عنوان «تعبیر طیف الخیال» که مؤمن در آن کتاب «طیف الخیال» جای گفتگو را شرح کرده است، و شگفتا که بهنگام گزارش اسامی مصنّفاتش در «طیف» از «تعبیر» هم یاد می کند!

دو مجلد از تعبیر در کتابخانه مرحوم آقای قاضی طباطبائی در تبریز بوده است که

مجلد نخست فقط به شرح خطبه «طیف» اختصاص داشته و برگ آغازین آن مجلد و برگ پایانی جلد دوم مفقود شده، و آگاهی های صاحب «ذریعه» در جلد چهارم از آنجا است.

نسخه «تعبیر طیف الخیال» در دست فقیه بزرگ شیخ یوسف بحرانی (۱۱۰۷ _ ۱۱۸۶) علیه الرحمه بوده و در کتاب کشکول «انیس المسافر» از آن نقل فرموده اند. فراجع.

از عجائب است که مرحوم حزین لاهیجی «متولّد ۱۱۰۱ یا ۱۱۰۳ متوفی ۱۱۸۰» در دو کتاب گرانقدرش «تاریخ» و «تذکره شعراء» هیچ یادی از ملا محمد مؤمن نکرده است، در حالی که هر دو دانشمند در بلاد ایران و هند تردد داشته اند! بگذریم، و به معرفی کتاب و نسخه پردازیم که مقدمه به طول انجامید.

کتاب: منشآت است پیرامون تفاضل و مُفاخرت، شرافت و آفت علم و مال، عقل و جهل، سیف و قلم و امثال این مباحث، متضمن شرح احوال و آثار نگارنده و سفرها و سوانح زندگی و ترجمه استادان و مشایخ، و بالجمله، در هر میدان و از هر مقوله ای به خامه ادیبانه و منشیانه قلمفرسایی کرده است، مشحون از اشعار خوب و بدایع مرغوب.

تاریخ آغاز تألیف در نیمه های شوال المکرم ۱۱۱۴، ختم تألیف: نیمروز شنبه ۱۸ شوال ۱۱۱۶، در زمان حیات حاج محمد قاسم پدرش.

فهرست مطالب کتاب را مؤلف خود به تفصیل با تعیین برگشمار نوشته و در آغاز آن نهاده است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. پس از برگ اول که آغاز فهرست و دارای سرلوح است، بقیه فهرست و برگ اول اصل مفقود شده.

مُهر «پادشاه غازی جهاندار شاه حکیم الممالک فدوسیة احدی ۱۱۲۴» روی برگ آخر نسخه هست. روی برگ اول مُهر مرحوم حاج میرزا عبدالرزاق رشتی «عبده عبدالرزاق بن محمد کاظم» یاد شده در «شرح المشاعر. ش ۵۳۲»، و روی برگ عطف پنج رباعی فارسی است که در بالای آنها شاعر چنین نوشته است:

«از رباعیات حقیر سید احمد خلف مرحوم آقا سید مرتضی لاهیجانی است که به رسم یادگار نوشته شد». شماره برگ های اصل: ۲۹۴ برگ. خط نسخ مشکول. عنوان ها در متن و حاشیه به سرخی نوشته شده و همه صفحات دارای چندگونه جدول کشی است.

جای سند: %

ص: ۱۲۲

نسخه: به خط «اقلّ الطّلاب احمد بن علی محمّد. ظ.» در پایان، کاتب اسم و رسم شخصی را که نسخه را به فرمانش استنساخ کرده نوشته بوده و به عمد محو کرده اند. تنها تاریخ استنساخ «شهر محرم ۱۲۷۶» خوانده می شود.

فهرست کامل مصنف طّی یازده صفحه در آغاز نسخه هست، و هم فهرست و هم اصل کتاب دارای خطبه و دیباچه جداگانه است.

خط نسخ ممتاز، عناوین در متن و حواشی به رنگ سرخ. جمعاً دارای حدود ۲۴۰ برگ.

نسخه از کتابخانه والد ماجد نویسنده این فهرست «عفا الله عنهما» است.

«۵۸۵» العُباب فی شرح اللباب

(نحو _ عربی)

کتاب «اللّباب فی علم الاعراب» تألیف علامه امام تاج الدّین محمد بن محمد بن احمد بن السّیّف معروف به فاضل إسفراینی، متوفی به سال ۶۸۴، از متون علم نحو زبان عربی است که تا حدود قرن دهم بسیار مشهور و متداول بوده، و چند تن از دانشمندان بر آن شروحنی نوشته اند که در «مفتاح السعاده ۱: ۱۵۰» و «کشف الظنون ۲: ۱۵۴۴» و مواضع دیگر معرفی شده است.

نام و اوصاف و تاریخ وفات إسفراینی از «کشف الظنون ۲: ۱۵۴۳» است، و در آغاز «عُباب» چنانکه ذیلاً دیده می شود، او را بیش از این ستوده، لکن سیوطی در «بغیه الوعاه: ۹۴» گوید: [محمد بن محمّد بن احمد تاج الدین الاسفراینی صاحب «اللّباب» لم أقف له علی ترجمه]. وطاشکپریزاده در «مفتاح السّیّعاده ۱: ۱۵۰» او را امام فاضل خوانده و از دو دیگر تألیفات او «ضوء المصباح» که شرح «المصباح فی النحو» تألیف امام مطرزی متوفی ۶۱۰ است، و «لب اللّباب» که تلخیص لباب خود اوست، یاد کرده است.

«ضوء المصباح» چنانکه در «معجم المطبوعات: ۴۳۶» گوید به سال ۱۸۵۰ م در لکهنو هند طبع شده، و در «کشف الظنون ۲: ۱۷۰۸» از شروح و تعلیقات آن یاد کرده است.

«لبّ اللّباب»^(۱) نیز از متون متداوله بوده، و مؤلف آن را برای شمس الدین صاحب

ص: ۱۲۳

(۱-۱) این نام «لبّ اللّباب» از «مفتاح السعاده» است، لکن در «کشف الظنون» و نسخه کهن کتاب «لبّ الألباب» می باشد.

دیوان نوشته، و بر این کتاب همچنین شرحی است که در «کشف الظنون ۲: ۱۵۴۵» مذکور، و به نگارش «مفتاح السعاده ۱: ۱۴۹» بهترین و گرانمایه ترین آنها شرح صاحب «عُباب» است. مؤلف «کشف الظنون» اندکی از آغاز این شرح را نقل نموده و گوید: از این عبارت معلوم می شود که سید عبدالله اولین شارح «لَبّ» باشد، و سپس از تعلیقه سید احمد بن عبدالله قریمی بر شرح سید عبدالله یاد کرده است.

اسفرائینی را نیز شرح دیگری است بر «مصباح» که آن را «مفتاح» نامیده، و در «کشف الظنون» گوید: «ضوء» تلخیص این کتابست.

از جمله شروح بسیار مفید «لباب» همین «العُباب» است که نویسنده آن عبدالله بن محمد بن احمد حسینی نیشابوری، مشهور به سید جمال الدین نقره کار (۱) از دانشمندان قرن هشتم هجری است، و علاوه بر علوم معقول و منقول و فروع و اصول؛ در صرف و نحو زبان عرب اُستادی ماهر بوده، بیشتر آثار خود را در این رشته نوشته است.

شرح حالش را زین الدین طاهر ابن حبيب متوفی ۸۰۸ در «ذیل درّه الأسلاک فی دوله الأتراك» آورده، گوید: پدرم در تاریخ خود (۲) او را در شمار درگذشتگان سال ۷۷۶ یاد کرده و زمخشری زمانش خوانده است. سپس ابن حجر عسقلانی متوفی ۸۵۲ در «إنباء العُمر بأبناء العُمر» ترجمه سید را مجملاً نگاشته، و آشکار است که آن را از «ابن حبيب» گرفته، و سخن او پس از این در ضمن کلام سخاوی خواهد آمد.

سخاوی متوفی ۹۰۲ صاحب «الضوء اللامع» شاگرد ابن حجر که نسخه یی از «الدّرر الکامنه» استادش را به خط خود استنساخ و استدراکاتی بر بعضی از مواضع آن نبشته (۳) شرح حال سید را در هامش آن نسخه ضبط (۴) و ابتدا کلام ابن حبيب را آورده، سپس

ص: ۱۲۴

۱-۱) در اواسط حاشیه مولانا فصیح الدین بر «مطول» تفتازانی _ نسخه _ ظ _ خط قاضی نورالله شهید، قدس سره _ این عبارت آمده است: [و کذا قال السید المشهدی فی شرح اللباب المشتهر بنقره کار]. معلوم می شود که «شرح اللباب» مشتهر به نقره کار است نه نویسنده آن. و صریح تر در حاشیه یی در اوائل همان کتاب گوید: [قلت: و من هذا ظهر ضعف ما قال المشهدی فی نقره کار]. در جاهای دیگری هم که از سید جمال الدین یاد کرده، او را «الشارح المشهدی» وصف نموده است. ۲-۲) گویا مقصودش «دره الاسلاک» است.

۳-۳) این نسخه در دست دکتر سالم کرنکوی آلمانی مصحح «درر کامنه» طبع حیدرآباد ۱۳۴۸ بوده است.

۴-۴) مصحح «درر» هنگام طبع، این شرح حال را در ص ۲۸۶ ج ۲ به شماره ۲۲۰۶ در متن آورده و ذیل صفحه نوشته است: این ترجمه در هامش نسخه سخاوی و به خط اوست.

گوید: «ابن خطیب الناصریه (۱) نیز ترجمه سید را ذکر کرده؛ و من (سخاوی) در شگفتم که چگونه شیخ ما (ابن حجر در «در») از سید نامی نبرده با آنکه مشهورست که او شافعی مذهب بوده، و ابن حیب و ابن خطیب ناصریه نیز برین گواهند، و هم در حلب؛ مدرّس مدرسه اُسدیه که از بزرگترین مدارس شافعیّه بود، شناخته می شد، امّا در «شرح منار (۲)» دیده ام که سید به یاری حنفیان برخاسته و هر جا ادلّه مذهبشان آرد، گوید که نزد ما چنین است و نزد شافعی چنان، و غالباً گفتار حنفیان را توجیه می کند، و من (سخاوی) ندانم که این توجیّهات از باب اعتراف به حقّ است یا وجود اختلاف مذهب، یا آنکه توجیه مذهبی است؟».

سپس سخاوی دلائلی دیگر بر حنفی بودن سید از کلام خودش آورده، و گویا پس از مدّتی به شرح حالی که ابن حجر در «إنباء الغمر» از سید نوشته برخوردار کرده و دنباله مطالب را در هامش «در» چنین آورده است:

بعدها دیدم که شیخ ما (ابن حجر) سید را در شمار کسانی که به سال مرقوم (۷۷۶) در گذشته اند یاد کرده و در وصفش گفته است: «شریف جمال الدین در علم اصول و عریّت با رع بود، و تدریس مدرسه اُسدیه حلب و برخی مدارس دیگر را به عهده گرفت و مدّتی در دمشق و چندی در قاهره اقامت گزید، و هم پیشوایی بعضی از خانقاهها بدو واگذار شد». پس ازین جمله، سخاوی خود گوید: این سخن مأخوذ از ابن حیب است، و ابن حجر چنانکه عادت اوست که پیوسته بر حنفیان نکته گیری می کند، بر سخن ابن حیب هم نکته گرفته و گفته است: «أمّا سید به روش شیعیان می رفت (و کان یتشیع!) و هفتاد سال زندگی کرد».

سخاوی اضافه کرده که: همچنین ابن حجر سه بیت شعری را که ابن حیب از نظم سید آورده، نقل کرده و اشعار اینهاست:

هَذَّبَ النَّفْسَ بِالْعُلُومِ لَتَرْقَى... تا آخر.

باز سخاوی گوید: کسانی که ترجمه سید را نوشته اند، از مصنّفات جیّده او، مانند

ص: ۱۲۵

۱-۱) صاحب «تلخیص درّه الاسلاک» یاد شده.

۲-۲) «منار الانوار» در اصول فقه از حافظ الدین نسفی متوفی ۷۱۰ است که سید آن را شرح کرده.

«شرح تسهیل» و «شرح لب» در نحو و «شرح منار» در اصول و غیر اینها یادی نکرده، چنانکه از وصف عظمت او نزد سلاطین و اعیان، و این که کسی در مجالس برتر از او نمی نشست، بلکه او به یک جانب و قاضی القضاة به جانب دیگر قرار می گرفت؛ نیز خودداری نموده اند.

سپس سخاوی داستانی از حضور سید و شیخ الاسلام بُلْقینی در مجلس امیر الجای نقل کرده و گوید: شیخ ما ابن حجر به شافعی بودن یا حنفی بودن سید تصریح نکرده و الله أعلم، و پس از این جمله، خود سخاوی دلیلی از خارج آورده که حنفی بودن سید را می رساند، و به همین جا ترجمه او را در هامش «درر کامنه» پایان داده است.

حافظ سیوطی متوفی ۹۱۱ در دو موضع «بغیه الوعاه فی طبقات اللّغویین و النحاه» شروح مختصری راجع به صاحب «عباب» نوشته و گویا متوجه یکی بودن صاحب دو ترجمه نشده، موضع اول در ص ۲۸۷ به عنوان «عبدالله بن محمد بن احمد الحسینی النیشابوری» که در اینجا فقط عبارت ابن حجر را نقل کرده، در صورتی که اِشعاری به نحوی یا لغوی بودن صاحب ترجمه ندارد. موضع دوم در ص ۲۹۴ که گوید: عبدالله عجمی سید جمال الدین نقره کار، به معنی سازنده نقره، صاحب «شرح لب» و «شرح لباب» و «شرح شافیه _ در تصریف»، و اینها کتاب هایی مشهور و متداول در دست مردم است، و من (سیوطی) ترجمه حالی ازو نیافتم؛ جز آنکه در «شرح شافیه» گفته که آن را برای امیر الجای نوشته، و امیر در حدود ۸۰۰ می زیسته، و نیز کتاب «شرح تلخیص» او را یافتیم که برای امیر منکی بقا تألیف کرده بود. پایان کلام سیوطی

طاشکیری زاده متوفی ۹۶۲ نیز در «مفتاح السعاده ۱: ۱۴۹» آنجا که کتب مختصر علم نحو را عنوان کرده گوید:

«و از جمله کتب مختصر علم نحو «لب اللباب» است؛ و بر آن شروحنی نوشته اند که أحسن و أفضل آنها شرح سید عبدالله بن محمد حسینی عجمی سید جمال الدین نقره کار است». سپس کلام سیوطی را از «بغیه» آورده و گوید: «و او راست «شرح تنقیح» فاضل صدر الشریعه در اصول فقه، و من (صاحب مفتاح) در بعضی از نسخ این شرح دیده ام که سید تاریخ اتمام آن را در روز عید ماه شوال ۷۷۱ نوشته بود. و نیز از جمله کتب مختصر علم نحو «لباب الإعراب» است.. و این کتاب را شروحنی چند است، از جمله:

شرح سید عبدالله شارح «لَبّ»... و از جمله: شرح دیگری موسوم به «عُباب»...».

روشن است که «عُباب» نام همان شرح سید عبدالله است، و خود شرح مستقل دیگری نیست.

«کشف الظنون ۲: ۱۵۴۳ ببعده» نیز «لباب» و «لَبّ الألباب» إسفراینی را عنوان و طی گزارشی که از شروح این دو کتاب می نویسد؛ دو شرح سید را با ذکر بعضی خصوصیات یاد می کند.

ابن عماد متوفی ۱۰۸۹ نیز ترجمه سید را در «شذرات الذهب ۶: ۲۴۲» در شمار درگذشتگان سال ۷۷۶ بسان ابن حجر و سیوطی آورده، و هم نیای مجدّد «أعلى الله مقامه» در «روضات الجنّات: ۱۵۵ و ۵۰» مجملی در این باره از «بغیه» و غیره نقل فرموده اند.

مجموعه آثار سید در مواضع مختلف «مفتاح السعاده» و «کشف الظنون» و «إيضاح المکنون» و «معجم المطبوعات: ۷۷۵» بمناسبت «شرح شافیه ابن حاجب» او که مکرر چاپ شده، و «فهرست خدیویه ۴: ۷۸ و ۷۹» و «فهرست دارالکتب العربیه ۲: ۱۳۴» و «فهرست رضویه» و «فهرست سپهسالار ۲: ۳۶۹» و فهرست های دیگر آمده است.

در خاتمه این مقال، این نکته را نیز ناگفته نگذاریم که صاحب «ریحانه الأدب ۴: ۲۲۹» درباره صاحب «عباب» چنین آورده: «... به نوشته بعضی، گاهی اظهار تشیع می کرده، بلکه چنانچه نقل شده محقق کرکی نیز معتقد به تشیع وی بوده و از دانشمندان امامیه اش داند.»^(۱)

اشتباه «فهرست سپهسالار»: در «ریحانه الأدب ۴: ۲۲۹» گوید: «و یک نسخه خطی از کتاب «عباب» به شماره ۳۱۷۳ در کتابخانه مدرسه سپهسالار جدید طهران موجود است.»

این اشتباه از مؤلف محترم «فهرست کتابخانه سپهسالار ۲: ۳۶۹ به بعد» است که «العباب فی شرح اللّباب» را با «شرح لبّ الألباب» یکی دانسته، و با اینکه تقریباً به همه مصادر کار؛ دسترسی داشته و مراجعه کرده، باز درین اشتباه واقع و نسخه یی از «شرح لبّ» سید عبدالله را که در آن کتابخانه بوده همان «العباب» پنداشته؛ کتاب را اینطور عنوان نموده اند: «۴۲۱ _ شرح لبّ الألباب _ العباب»، و در چند سطر بعد، دو متن را یکی

ص: ۱۲۷

۱- ۱) مطلب از این قرار است که در «ریاض العلماء ۳: ۲۲۶» درباره نقره کار می فرماید: «و لکن قد صرّح الشیخ علی الکرکی _ من علمائنا _ فی بعض تعلیقاته علی هوامش کتاب «ذکری» الشهید بأنّ هذا السید من علماء أصحابنا». این عبارت در «الحقائق الاحضه ××: ۱۲۳» نیز با قدری مسامحه نقل شده است.

گمان کرده؛ گویند: «لَبُّ الْأَلْبَابِ يَا لِبَابٍ فِي عِلْمٍ نَحْوِ...». و هکذا تا آخر شرحی که راجع به نسخه نوشته شده چندین خطا در آن رفته است.

اما نسخه سپهسالار چنان که گفتیم «شرح لب» است نه «عباب _ شرح لب»، و آن نسخه به نظر راقم سطور رسیده و آغازش چنین است: «بسم... الحمد لله قاشع غمام الغموم... و بعد، فَإِنَّ «لَبَّ الْأَلْبَابِ» (۱) فِي عِلْمِ الْإِعْرَابِ لَا يَخْفَى عَلَى ذَوِي الْأَلْبَابِ أَنَّهُ كَثِيرُ الْفَوَائِدِ... و لم يشرحه أحد من فضلاء الدهر و علماء العصر، و قد كان يخلج في صدرى...».

پس از این جملات، شرحی در اوصاف امیر فخرالدین ابوطالب علوی وزیر (۲) نگاشته، کتاب را به او اهداء کرده، و آخر نسخه چنین است: «و إنما عرض له ما أوجب قطع كلامه من النساء. وقع الفراع من تنميته بعون الله و حسن توفيقه على يد... عبدالجليل بن حسن في أوائل شعبان... وقت الظهر سنة تسعين و سبعمائة ۷۹۰».

«العباب في شرح اللباب»: کتاب پر سود محققانه یی است، و شارح گاهگاه آراء مخصوصه خود را پیرامون مطالب نحوی در سراسر کتاب آورده است، و گزارش «لباب» پس از یک مقدمه ۱۶ سطری از شارح شروع شده، همه جا متن را به حُمره از شرح ممتاز کرده است.

آغاز: «بسم.. ربّ أعن. اللهم صلّ على سيّدنا محمد أشرف الخلق و آله و صحبه و سلّم، الحمد لله العذی له الكلمه العليا و الأسماء الحسنی. أفعاله المقتضیه لإعراب و جوده لا- بتعب حرکات، و كلامه المبني على الصّيدق و المعرب بالبيان و الحقّ لا بإعانه أدوات؛ تقدّس عن أن يتناوله الصّيفات، و تعزّز عن أن يحيط به تصارييف اللّغات... و الصّيلاه و السّيلام على رسوله محمد المصطفى لعقائل كراماته الكافيه.. و على آله و اصحابه معادن الصّيلاح و سفائن النّجاح... و بعد، فَإِنَّ كِتَابَ «اللباب» فِي عِلْمِ الْإِعْرَابِ لَمَّا كَانَ كِتَابًا صَحِيحًا مَعَانِيَهُ... شرحته شرحًا ينحلّ به ألفاظه و معانيه و ينكشف تركيباته و مبانيه، و سمّيته «العباب في شرح اللباب» بعد أن وَّجَّهت وجهي إلى تدقيقه أزمته... قال

ص : ۱۲۸

۱-۱) سابقاً لب اللباب بوده، شخصی آن را تراشیده و لب الالباب نوشته است.

۲-۲) پیرامون نام و نسب و گزارش زندگانی این شخص به تفصیل در نسخه خطی «جامع الانساب» سخن گفته ایم.

الأستاذ المحقق الامام المدقق تاج الملّه و الدّين شرف الاسلام و المسلمين محمد بن محمّد بن أحمد سيف الإسفرايني: بسم...».

انجام: «و بهذا البيان تبين وجه اختصاص الجزّ بالاسم و اختصاص الجزم بالفعل؛ و إذ قد وفينا بما وعدنا من توفيه الاقسام الأربعة حقّها فلنختم الكتاب حامدين لله تعالى و مصليين على نبيّه محمّد و آلّه الطاهرين و هو حسبنا و نعم المعين. و لنؤثر نحن أيضاً ختم الكلام في شرحه، و افين بما وعدنا، حامدين لله تعالى على نعمائه التوام و آلائه العظام؛ و مصليين على نبيّه النبيه محمّد و آلّه مصاييح الظلام و أصحابه الكرام، سائلين الله سبحانه التوفيق لإصلاحه بعد مشاوره الرّويّه و تفرغ الفكره إليه. تمّ كتاب «العباب في شرح اللّباب» بعون الله الملك الوهاب. قال مؤلّف الكتاب رحمه الله: عبدالله بن محمد الحسيني جزاه الله بمغفرته و عفا عنه بفضل رحمته: فرغ من تأليفه في جمادى الأولى لسنة خمس و ثلاثين و سبعمائه.

كتبه محمّد بن أحمد بن حسن العسابي (؟) الامساطي (؟) الحنفي، عفا الله عنه و عن والديه... بتاريخ رابع شوال المبارك سنه تسع و خمسين و ثمان مائه».

چنانکه دیده می شود، مؤلف در ماه جمادى الاولى ۷۳۵ از تأليف «عباب» فراغت يافته، و کاتب (محمّد بن أحمد بن حسن... حنفي) نسخه را در ۴ ماه شوال ۸۵۹ به پايان رسانيده است.

نسخه: دارای ۲۴۱ برگ (أصل کتاب) و ۲ برگ فهرست آن در آغاز و ۱ برگ عطف در آخر، و نیمه پايين برگ ۲۴۱ زیر سطر آخر منقول در بالا؛ قدیمًا بریده شده و کاغذ دیگری چسبانیده اند. کتاب مصحّح و دارای آثار مقابله و حواشی پراکنده از کتب مختلف، و در چند موضع تملّک «صفی الدّین بن علی الصّیفوی» و مهر «زين العابدين ابن محمد رضا الحسيني ۱۲۰۸ یا ۱۲۸۰» و روی برگ ۱ و پشت فهرست مطالب متفرّقی نوشته اند. خط تعليق ۲۵ سطری، متن «لباب» بشنگرف، کاغذ دولت آبادی، قطع ۱۶ × ۲۱، جلد تیماج سرخ مقوّایی، داخل میشن سیاه.

«۵۸۶» عُدّه الأصول

(اصول فقه _ عربی)

از: شيخ الطائفة ابو جعفر محمد بن الحسن طوسی، قدس سرّه.

کتاب: در مسائل اصول فقه است به روش قدیم و به طبع رسیده.

ص : ۱۲۹

نسخه: تمام و به خط «اقل الحاج و الطلبة محمد جعفر»، و در ۱۴ ماه شعبان ۱۲۷۲ از کتابت آن فراغت یافته است.

«۵۸۷» عده الحصن الحسین من کلام سید المرسلین

(عربی)

از: ابن الجزری (۱) شافعی، محدث حافظ تاج القراء قاضی القضاة شمس الدین أبوالخیر محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن (۲) علی بن یوسف عمری دمشقی شیرازی، صاحب کتاب های مطبوع و بسیار مشهور «غایه النهایه _ یا _ طبقات القراء» و «النشر فی القراءات العشر» و «منجد المقرئین» و غیرها.

وی در ۲۵ ماه رمضان ۷۵۱ در دمشق به دنیا آمد (۳) و آنجا نشو و نما یافت و به تحصیل علم مشغول شد، و بیش از هر چیز به علوم شریفه قرآنی که اشرف دانش هاست پرداخت، و در علم الحدیث نیز کار کرد و تبخّر یافت، و از کثرت ممارست در علوم قرآنی و بخصوص تجوید و قراءات در این دو فن شهره آفاق و سرآمد روزگار گردید، و حافظ قرآن کریم و حافظ حدیث نبوی شناخته شد، و در دمشق مدرسه ای بساخت و آن را «دارالقرآن» نامید و مردم را همی علم قرائت قرآن بیاموخت (۴).

شاه صاحب دهلوی در «بستان المحدثین» گوید: «أوقات او معمور به همین سه شغل: یا قرائت قرآن، یا إسماع حدیث، یا عبادت، و در اوقات او برکت محسوس بود، با وجودی که مردم برای طلب این دو علم شریف بر وی هجوم و ازدحام داشتند و أواراد و عبادات هم وظیفه داشت هر روز آن قدر تصنیف می کرد که یک کاتب جید سریع الکتابه می تواند نوشت، و در سفر و حضر بیدار و قائم اللیل می ماند، و هرگز روزه دوشنبه و پنجشنبه از او فوت نشده، و سه روزه از هر ماه نیز روزه می داشت، و مؤلفات

ص : ۱۳۰

۱-۱) منسوب به جزیره «ابن عمر» که شهری است بالای موصل.

۲-۲) نسب مؤلف به شرحی که نقل کردیم عیناً در مقدمه کتاب مورد بحث و «الأعلام ۷: ۲۷۴» آمده است، لکن در «معجم المؤلفین ۱۱: ۲۹۱» قبل از نام علی چهار محمد و در «معجم المطبوعات: ۶۲» دو محمد ذکر کرده اند.

۳-۳) سخاوی گوید: پدر ابن الجزری مرد تاجری بود، چهل سال متأهل بود و او را فرزندی نمی شد، تا آنکه حج گذارد و از آب زمزم نوشید بدین نیت که او را فرزند عالمی شود، پس این فرزند متولد شد در شب شنبه ۲۵ ماه رمضان ۷۵۱ در شهر دمشق، داخل خط القضاة، بین السورین: «الضوء اللامع ۸: ۲۵۶».

۴-۴) در «ضوء لامع» گوید که در ماه شعبان ۷۷۳ متصدی امر قضاء دمشق نیز شد، لکن در این باره به مقصد نرسید و پس از چند روزی معزول گردید.

ابن جزری چند سفر به مصر رفت، و در سال ۷۹۸ در دمشق برای او پیش آمدی شد که ناچار از فرار گردید و از راه اسکندریه و دریا به بلاد روم رفت و به ابویزید بن عثمان صاحب شهر «برصا» _ بورسای معروف امروزی _ پیوست و مورد إکرام او قرار گرفت، و چندین سال در نزد او بماند و به شغل شریف خود پرداخت، و همه جا معرفت مردم را به قرآن کریم و علوم قرآنی و حدیث نبوی زیاده کرد، و در تألیف و تدریس و تعلیم و نشر این دانش ها بکوشید، تا اینکه تیمور لنگ به آن دیار لشکر کشید و ابویزید را بکشت. پس از این واقعه ابن جزری نیز با تیمور آشنا گردید و به او پیوست و در ملازمتش به سال ۸۰۵ به ماوراء النهر و سمرقند سفر کرد و مقدمش بر تیمور گرامی شد و مورد تعظیم و تکریم او قرار گرفت و از جانب او به منصب قاضی القضاتی شیراز مأمور گشت (۱)، و از راه خراسان و یزد و اصفهان به شیراز رفت و مدتی طویل در آن شهر بماند و به مشاغل علمی خود پرداخت، و از فیض قدوم او مردم شیراز را معرفتی به سزا در علوم عالیہ اسلامی حاصل شد.

سپس در سال ۸۲۲ به قصد حج از شیراز خارج و در راه گرفتار شد و اموال او به غارت رفت، چنانکه از حج بازماند و ناچار به ینبع حجاز رفت و در ربیع یکم ۸۲۳ به مدینه منوره وارد شد و در غزه ماه رجب به مکه معظمه مشرف گردید و حج بگذارد و به عراق بازگشت، و دیگر بار به حجاز شد و حج نمود (۲) و در ۸۲۷ به دمشق و سپس به قاهره رفت و مورد عنایت و تکریم ملک اشرف واقع گردید، و بار دیگر به حج خانه

ص : ۱۳۱

۱-۱) در «الشقائق النعمانیة» گوید: به الزام سلطان شیراز به امر قضا پرداخت. و سخاوی در «ضوء لامع ۹: ۲۵۷» گوید با تیمور به سمرقند رفت و در آنجا بود تا تیمور مرد، سپس به شیراز رفت و به نشر قراءت و حدیث پرداخت و مردم از او بهره ور شدند، و از جانب اولاد تیمور متصدی امر قضا، در شیراز و بلاد دیگر گردید، انتهى. توضیحاً، مرگ تیمور را حافظ ابرو در «ذیل ظفرنامه: ۳۰» به تاریخ نیمه ماه شعبان ۸۰۷ نگاشته، و در «ترجمه عجائب المقدور: ۲۳۶» و «مجمل فصیحی» مانند «منتظم ناصری ۲: ۴۷» شب چهارشنبه ۱۷ شعبان. پس آنچه در کتاب «از سعدی تا جامی: ۲۷۴» است که تاریخ را ۱۲ ماه رجب ۸۰۷ قید کرده اند مربوط به آغاز بیماری تیمور است نه مرگ او. و چهارشنبه هفدهم ماه شعبان ۸۰۷ بودن، موافق «تقدیم و ستفدل» ×× است.

۲-۲) چنانکه در «معجم المؤلفین» آمده، لکن در «ضوء لامع» از این سفر حج او چیزی نیست.

خدا شتافت و به قصد تجارت به یمن رفت و به سلطان یمن پیوست و برای او روایت حدیث کرد، و از جانب او صلّه یافت و با مالی فراوان به قاهره بازگشت و مدّتی بماند، و در ۸۲۸ باز به حجّ رفت و آغاز سال بعد به قاهره مراجعت کرد.

سپس از راه شام و بصره به شیراز بازگشت، تا عاقبت در روز جمعه پنجم ربیع یکم ۸۳۳ در آنجا وفات یافت و در مدرسه‌ی که خود ساخته بود، به خاک سپرده شد (۱).

از جمله آثار ذی قیمت ابن جزری کتابی است در مناقب حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام به نام «أسنى المطالب، فى مناقب على بن أبى طالب» که در جزو تألیفات او در کتب تراجم، مانند «الأعلام» و غیره یاد شده است و چنانکه خواهیم گفت نُسخ آن نیز موجودست.

از سایر آثار او نیز به خوبی واضح می شود که از برکت حفظ و ممارست کلام الله مجید و علوم قرآنی و احادیث شریفه، وی را ولاءِ خالص و محبّت سرشار نسبت به خاندان عصمت و طهارت بوده، چنانکه نظریّه او را در خصوص حدیث غدیر «من كنت مولاہ فعلیّ مولاہ» نیای معظّم، صاحب «روضات الجنّات: ۷۲۰» به واسطه یکی از مجموعه های معتبره از یکی از تألیفات او چنین نقل کرده اند، که گفته است: «هذا حدیثٌ حسنٌ من هذا الوجه، صحیحٌ من وجوهٍ كثيرهٍ تواتر عن أمير المؤمنين علیّ — عليه الصّلاه و السّلام — و هو متواترٌ أيضاً عن النبیّ صلی الله علیه و سلّم؛ رواه الجمّ الغفیر، و لا عبره بمن حاول تضعیفه ممّن لا اطلاع له فى هذا العلم» إلخ.

سپس در «روضات» فرموده اند که در هامش مجموعه مذکوره است که مقصود ابن جزری از «بمن حاول...» همانا میر سید شریف جرجانی است که در کتاب «شرح مواقف» خود منع تواتر این حدیث نموده است.

ناگفته نماند که مطلب فوق منقول از روضات را ابن جزری در کتاب نفیس «أسنى المطالب» — که دو نسخه خطی از آن نزد صاحب «عقبات الانوار» بوده — یاد کرده و ایشان تمام کلام او را در آنجا «مجلّد غدیر ۱: ۴۶ — ۴۷» نقل فرموده اند، و مؤلّف کتاب عظیم القدر «الغدیر فى الکتاب و السنّه و الادب ۱: ۱۲۹» نیز ضمن شرح حال مختصر ابن الجزری مطالبی از کتاب «أسنى المطالب» آورده اند، فراجع (۲).

ص: ۱۳۲

۱-۱) فکانت منيته بها [بشیراز] قبیل ظهر يوم الجمعة خامس ربیع الاول سنه ثلاث و ثلاثین، بمنزله من سوق الاسکافیین منها، و دفن بمدرسته الّتی أنشأها هناك: «الضوء اللامع ۹: ۲۵۷».

۲-۲) یکی دیگر از آثار ابن الجزری منظومه رفیع «ذات الشفاء فى سیره المصطفى صلی الله علیه و آله» است که نسخه عزیز الوجود شرح آن به نام «رفع الخفاء» تألیف شیخ محمد بن الحاج حسن بصری شهرزوری ×× شافعی صوفی معروف به قاری و ابن الحاج (متوفی ۱۱۸۰) را اینک در دست داریم، و ابن الجزری برخی از فضائل حضرت امیر المؤمنین علیه السلام را خیلی خوب به سلک نظم کشیده است.

شرح حال ابن الجزری به طور مبسوط در بسیاری از معاجم تراجم مذکور، و اجمالاً کتب ذیل را یاد می‌کنیم:

- ۱_ «روضات الجنّات: ۷۱۹_۷۲۰» و تعلیقات مؤلف این فهرست که در هامش آن کتاب چاپ شده. ۲_ «الشقائق النعمانیة، فی احوال علماء الدّوله العثمانيّة ۹۸: ۱_۱۰۷». ۳_ «قضاء دمشق _ الثغر البسیام، فی ذکر من ولی قضاء الشّام: ۱۲۱_۱۲۲». ۴_ «الأعلام ۷: ۲۷۴_۲۷۵». ۵_ «معجم المطبوعات: ۶۲_۶۳». ۶_ «معجم المؤلّفين ۱۱: ۲۹۱_۲۹۲». ۷_ «ریحانه الأدب ۱: ۲۶۵». ۸_ «الضوء اللّامع لأهل القرن التاسع ۹: ۲۵۵_۲۶۰» تألیف حافظ شمس الدین سخاوی «۸۳۱_۹۰۲» معاصر و معارض حافظ سیوطی. ۹_ «إنباء الغمر» ابن حجر ۸: ۲۴۵. ۱۰_ «مجمّل فصیحی: ۱۴۶ و ۲۶۷». ۱۱_ «عبارات الانوار: مجلّد یکم حدیث غدیر: ۴۶_۵۵، ط طهران» که شرح حال ابن جزری در این کتاب اخیر تقریباً از همه جا مبسوط تر یاد شده است.

همچنین در بخش دوم مجلّد حدیث طبر مشوّی (ص ۹ به بعد) و برخی مجلّدات دیگر عبارات شریف شرح حال و نقد آراء ابن الجزری دیده می‌شود.

سند روایت او نیز در کتاب «فرائد غیاثی ۲: ش ۲۹۷ ص ۵۵۰_۵۵۲» شایسته مراجعه است. در آنجا این گونه وصف شده است: «الامام الکبیر الحافظ الجلیل رُحله الأرض مُسند العالم مولانا شمس الحقّ و الشریعه و الدین أبی الخیر محمد بن محمد بن محمد بن الجزری، سلّمه الله و أبقاه».

نکته شایان توجه این که با وجود تصریح مورّخین به انتقال ابن جزری به شیراز و اشتغال او به منصب قضا و مدرسه ساختن او در آن شهر و وفاتش در آنجا و دفنش در همان مدرسه؛ مع الوصف در کتب معمول و متداول متعلّق به تاریخ و جغرافیای شیراز و فارس نامی از این دانشمند بزرگ و مدرسه و مدفنش دیده نمی‌شود!

مطلب دیگر این که در همه مآخذ، وی را «ابن الجزری» خوانده اند، سوای «ریحانه الأدب» که در آنجا در حرف جیم ألقاب و به عنوان «الجزری» یاد شده است.

سائر مآخذ شرح حال این شخص نیز از مراجعه به کتاب هایی که یاد کردیم معلوم می شود.

***

الحصن الحصین:

ابن جزری در اواخر سال ۷۹۱، هنگامی که دمشق در محاصره تیمور لنگ بود، کتابی نوشت به نام «الحصن الحصین، من کلام سید المرسلین» و در آن دعاها و حرزهای معتبری که به سندهای صحیحه از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله به طرق اهل سنت و جماعت به او رسیده بود جمع کرد، و آن را وسیله استخلاص از دشمن دانست، و خود در انجام آن چنین گوید:

«قال مؤلفه محمّد بن محمّد بن الجزری؛ لطف الله تعالى به فی غربته، و أخذ بیده فی شدّته: فرغت من ترصیف هذا «الحصن الحصین من کلام سید المرسلین»، یوم الأحد، بعد الظهر، الثانی و العشرين، من ذیالحجّه الحرام، سنه إحدى و تسعین و سبعمائه، بمدرسته الّتی أنشأها برأس عقبه العَبان(۱)، داخل دمشق _ المحروسه _ حماها الله تعالى من الأفات، و سائر بلاد المسلمین، هذا و جمیع أبواب دمشق مغلقة، بل مشیده بالأحجار، و الخلائق یستغیثون علی الأسوار، و الناس فی جهد عظیم من الحصار، و المیاه مقطوعه، و الأیدی إلى الله تعالى بالتضرّع مرفوعه؛ و قد أحرق ظواهر البلد، و نُهب أكثره، و کلّ أحد خائفٌ علی نفسه و أهله و ماله، و جُلّ من ذنوبه و سوء أعماله؛ و قد تحصّن بما یقدر علیه.

فجعلتُ هذا حصنی، و توکّلت علی الله و هو حسبی و نعم الوکیل.

و قد أجزتُ أولادی: أباالفتح محمّداً، و أبابکر أحمد، و أبالقاسم علیاً، و أباالخیر محمّداً، و فاطمه، و عائشه، و سلمی، و خدیجه؛ روايته عنی مع جمیع ما یجوز لی روايته، و كذلك أجزتُ أهل عصری.

اللهم اغفرْ لمؤلفه و لکاتبه و لمن قرء فيه و لمن دعا لهم و لسائر المسلمین.

و الحمد لله، و صلّی الله علی سیدنا محمّد و علی آل محمّد و سلّم... فجاء _ بحمد

ص : ۱۳۴

اللَّهِ _ كَبِيرَ الْمَقْدَارِ، غَايَةَ فِي الْاِخْتِصَارِ، جَامِعًا لِلصَّحِيحِ مِنَ الْأَخْبَارِ؛ لَمْ يُؤَلَّفْ مِثْلَهُ فِي الْأَعْصَارِ، جَمَعَ الذِّكْرَ النَّبَوِيَّ، وَ الْحَدِيثَ الْمَصْطَفَوِيَّ، وَ الْخَيْرَ الدُّنْيَوِيَّ، وَ الْأَجْرَ الْآخِرَوِيَّ...».

و در آغاز کتاب مذکور گوید: «بسم... قال الفقير الضعيف المسكين، المنقطع إلى الله تعالى، الرَّاجِي من كرمه أن ينجيه من القوم الظالمين: محمّد بن محمّد، الجزريّ، لطف الله تعالى به في شدّته: أمّا بعد... فإنّ هذا «الحصن الحصين من كلام سيّد المرسلين» و سلاح المؤمنين، من خزانه النّبِيّ الأمين، و الهَيْكَل العظيم، من قول الرسول الكريم، و الحرز المكنون، من لفظ المعصوم المأمون؛ بذلتُ فيه النَّصِيحَه، و أخرجته من الأحاديث الصحيحه، أبرزتُه عدّه عند كلّ شدّه، و جرّدته جُنّه تقى من شرّ النَّاس و الجِنَّه؛ تحصّنتُ به فيما دهم من المصيبه، و اعتصمتُ من كلّ ظالم بما حوى من السّهام المصيبه، و قلتُ:

ألا! قولوا لشخصٍ قد تقوى على ضعفى، و لا يخشى رقيه

خبأتُ له سهامًا في الليالي و أرجو أن تكون له مصيبه

أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَظِيمَ أَنْ يَنْفَعَهُ بِهِ وَ أَنْ يَفْرَجَ عَنْ كُلِّ مُسْلِمٍ بِسَبَبِهِ؛ عَلَيَّ أُنَّةٌ _ مَعَ اقْتِصَارِهِ وَ اخْتِصَارِهِ _ لَمْ يَدْعُ حَدِيثًا صَحِيحًا فِي بَابِهِ إِلَّا اسْتَحْضَرَهُ وَ أَتَى بِهِ.

و لَمَّا أَكْمَلْتُ تَرْتِيبَهُ وَ تَهْذِيبَهُ طَلَبْتَنِي عَدُوٌّ (١) لَا- يُمْكِنُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَّا- اللَّهُ تَعَالَى، فَهَرَبْتُ مِنْهُ مَخْتَفِيًا، وَ تَحَصَّيْتُ نَتَّ بِهَذَا الْحَصَنِ؛ فَرَأَيْتُ سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ وَ أَنَا جَالِسٌ عَلَيَّ يَسَارَهُ، وَ كَأَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ يَقُولُ: مَا تَرِيدُ؟ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! ادْعُ اللَّهَ لِي وَ لِلْمُسْلِمِينَ. فَرَفَعَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ يَدَيْهِ الْكَرِيمَتَيْنِ وَ أَنَا أَنْظَرُ إِلَيْهِمَا، فَدَعَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ الْكَرِيمَ.

وَ كَانَ ذَلِكَ لَيْلَةَ الْخَمِيسِ، فَهَرَبَ الْعَدُوُّ لَيْلَةَ الْأَحَدِ (٢)، وَ فَرَجَ اللَّهُ عَنِّي وَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ بِبِرْكَهَ مَا فِي هَذَا الْكِتَابِ عَنْهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ.

وَ قَدْ رَمَزْتُ لِلْكِتَابِ الَّتِي خَرَجْتُ مِنْهَا هَذِهِ الْأَحَادِيثَ بِحُرُوفٍ تَدُلُّ عَلَيَّ ذَلِكَ سَلَكْتُ

ص : ١٣٥

١- ١) و هو تيمور: «كشف الظنون ١: ٦٦٩».

٢- ٢) ... و این رؤیا شب پنجشنبه بود، و تيمور که دشمن ابن الجزری بود شب یکشنبه بگریخت... «عبارات الأنوار، مجلد غدیر ١: ٤٨».

فيها أخصر المسالك، فجعلتُ علامه «صحيح البخاري: (خ)»، و...».

وی بعد از ذکر رموز و علاماتی که برای مآخذ کتاب خود «الحسن الحصین» آورده مقدمه‌ی مشتمل بر احادیثی در فضیلت دعا و ذکر و آداب آنها و اوقات اجابت و احوال و اماکن آنها، ذیل عناوین مخصوصه‌ی آورده، سپس وارد اصل کتاب شده و ادعیه و اوراد و تعقیبات مسنونه مرویه را طی عناوین چندی با ذکر مآخذ آنها بدون سند یاد کرده است.

مؤلف حصن، چنانکه کلام او را از خاتمه کتابش در بالا نقل کردیم؛ بعد الظهر روز یکشنبه ۲۲ ذوالحجه ۷۹۱ از تألیف آن فارغ شده، و سپس روایت کتاب مذکور و سایر آثار و مرویات خود را به فرزندان پسر و دخترش که نام آنها را نیز یاد کرده و همچنین به اهل عصر خود اجازه داده است که از او روایت کنند.

«الحسن الحصین» یکبار در مصر به سال ۱۲۷۷ طی ۱۶۰ صفحه به طبع حجری رسیده، و بار دیگر نیز به سال ۱۳۲۰ در بولاق، و همچنین در هامش کتاب «خزینة الأسرار» محمد حقی به سال ۱۲۹۷ در مصر چاپ شده، و در «کنز المطبوعات» از نسخه‌ی که با حواشی مولوی عبدالحیّ لکهنوی در هند چاپ شده یاد کرده است. دو نسخه خطی نیز از همین کتاب که یکی از آنها مورخ به سال ۹۴۵ می باشد در «فهرست رضویّه ۲: ۲۵۵» معرفی شده، و نسخه بسیار مصحح محشی و مرغوبی نیز که ظاهراً متعلق به قرن نهم و دارای ۱۴۳ برگ است در دست مؤلف این فهرست می باشد.

کتاب الحسن در «کشف الظنون ۱: ۶۶۹ _ ۶۷۰» به تفصیل معرفی شده، و گوید مؤلف چهل سال پس از تألیف این کتاب «۱۸ ماه پیش از وفاتش» در شیراز شرحی بر آن نگاشت و «مفتاح الحسن» نامید و در ماه رمضان ۸۳۱ از آن فراغت یافت.

وی دوبار نیز کتاب الحسن را کوتاه کرد که یکی «عده الحسن الحصین» جای گفتگوست، و دیگری «جُنه الحسن الحصین» که هر دو در «ضوء لامع» و «کشف الظنون» و جاهای دیگر یاد شده است.

در «کشف الظنون» گوید که شیخ علی بن سلطان محمد هروی معروف به قاری «متوفای ۱۰۱۴» شرح مزجی بسیطی بر حسن نگاشته و آن را «الحرز الثمین للحسن الحصین» نامید و در نیمه دوم جمادای دوم ۱۰۰۸ از آن فراغت یافت، و مؤلف

«معجم المطبوعات: ۱۳۱۰ و ۱۷۹۲» گوید که این شرح در هامش کتاب «الدّر الغالی» عثمان وهبی به سال ۱۳۰۴ در مطبعه امیریّه مکه معظمه به طبع رسیده است.

هم در «کشف الظنون» است که شخصی به نام یحیی بن عبدالکریم کتاب الحصن را به ترکی گردانیده و آن را «مصباح الجنان» نامید. و در «فهرست آصفیه ۱: ۱۱» از یک «مختصر الحصن الحصین» ناشناخته معرفی شده است.

***

«عدّه الحصن الحصین» جای گفتگو، چنانکه گذشت یکی از دو تلخیصی است که ابن الجزری از اصل کتاب خود «الحصن الحصین» نموده، و در «کشف الظنون» نیز یاد و در آنجا است که سید اصیل الدین عبدالله بن عبدالرحمن حسینی واعظ؛ عدّه را به فارسی ترجمه کرد و پاره‌یی از مهمّات بر آن افزود و بر پنج فصل مرتّب گردانید و به «غرفه الحصن» نامید و در جمادای یکم ۸۳۷ آن را در شهر هرات به پایان رسانید.

تاریخ تألیف عدّه الحصن در نسخه ما و در کشف الظنون یاد نشده، و مطلقاً نسخه دیگری نیز ازین کتاب در فهرست های موجود نشان داده نشده است.

مؤلف در مقدمه این کتاب گوید: مردم مکرّر از من می خواستند که «حصن حصین» را _ با اینکه آن نیز مختصر بود _ کوتاه کنم، تا اینکه به اصرار دوستی به این کار دست زدم و حصن را کوتاه و آن را به ده باب مرتّب کردم.

سپس ابواب ده گانه کتاب را یاد نموده که ما پس ازین عین عبارات آن را نقل خواهیم کرد.

از آغاز نسخه ما معلوم می شود که دانشمند بزرگ شافعی ابن حجر عسقلانی حافظ شهاب الدین أبو الفضل أحمد بن علی «۷۷۳ _ ۸۵۲» که از دوستان و مصاحبان مؤلف بوده و در چند جای کتاب نفیس خود «الدّر الکامنه» او را ستوده است؛ این کتاب را از مؤلف روایت کرده و عبارت او نیز پس ازین خواهد آمد.

باز در آغاز این نسخه شرحی از خود ابن الجزری در تعریف و تمجید کتاب و تضمین اعتبار و صحّت مطالب آن آمده، و همچنین شرحی از امام علامه شیخ الاسلام فخرالمحدّثین جمال الدین محمّد بن ابی بکر بن صالح مشهور به ابن الخیاط الیمنی در تعریف و تمجید کتاب مذکور است که آن نیز آورده خواهد شد، و چون کاتب نسخه

ص: ۱۳۷

تمام این شروح را به سبک متن کتاب درآورده و تمایزی بین این تقریظ ها و اصل نداده و همه را پی در پی به یک خط و رسم نوشته است؛ ما نیز در نقل آغاز کتاب متابعت نسخه را نمودیم.

آغاز: «بسم... وجدتُ فی نسخه أمّ الأمّ المکتب منها هذه النسخه المبارکه ما مثله: وُجد فی نسخه المصنّف هذا الفصل فی وصف الكتاب؛ و لعمری كما وصف و زیاده، فلله الحمد و المنة: هذا کتاب مبارک صحیح مجرب، صاحبه دائماً عزیز مقرب، توجه به الناس فی شدّه البأس و عند الیأس؛ فوجدوه عُدّه عند کلّ شدّه، و حصناً حصیناً و حرزاً أميناً و...».

سپس جمله هایی دیگر در تعریف و تمجید کتاب و تحریض و ترغیب مسلمین به استفاده از آن نموده و چنین خاتمه داده است:

«و تقبل منه الدعوات، و حمی عن الأفات، و صانه عن المخافات؛ و صلّى الله علی محمد و آله أجمعین».

و پس از این شرحی که از مؤلف در تعریف کتاب نقل شده چنین است: «و نظیر ما وجدته فی نسخه أمّ الأمّ المکتب منها هذه النسخه المبارکه، بخط الامام العلامه شیخ الاسلام فخر المحدثین جمال الدین محمد بن أبی بکر بن صالح، الشهیر بابن الخياط الیمنی؛ نفع الله به و أعاد علینا من برکاته: لَمّا وصل مصنّف هذا الكتاب الامام العلامه شمس الدین الجزریّ إلى الیمن و قرء علیه هذا الكتاب المبارک _ و کانت نسختی هذه بیده _ فلَمّا وقف علی هذه التعلیق بخط والدی _ رحمه الله _ قال الشیخ الدّین: و الله ما کان الا عندی «کذا» ما صنفت هذا الكتاب...»

بسم... ربّنا! آتنا من لدنک رحمه إنک أنت الوهاب. قال الشیخ الامام العالم الحافظ العلامه أبو الفضل شهاب الدین أحمد بن علی بن حجر العسقلانی الشافعی المصری: قال صاحبنا الشیخ الامام المحدث العالم الحافظ، تاج القراء (۱) شمس الأئمه و الدّین، أبو الخیر محمّد بن محمّد بن علی بن یوسف، الجزریّ الشافعی الدمشقی: رحمه الله و قدّس روحه و نور ضریحه:

الحمد لله الذی جعل ذکره عُدّه الحصن الحصین... و بعد، فإنّه لَمّا کان کتابی «الحصن

ص: ۱۳۸

۱-۱) در اصل «تاج القرآن» است.

الحصين، من كلام سيد المرسلين» مما لم أسبق إلى مثله من المتقدمين، و عزّ تأليف نظيره على من سلك طريقه من المتأخرين، لما احتوى من الاختصار المبين و الجمع الرصين و التصحيح المتين و الرمز الذي هو على العز و معين؛ حداني على اختصاره في هذه الأوراق من أصله المذكور؛ بعد أن كنتُ سئلتُ في ذلك مرارًا في سنين و شهور، ممّن أنس غربتي و كشف كربتي و أوجب الحقّ على مكافأته، و لم أقدر عليها إلا بالدعاء له. فأسأل الله تعالى نصره و معافاته...

و جعلته في عشره أبواب، كلُّ باب يتعلّق بأنواع و أسباب.

الباب ١_ في فضل الذكر و الدعاء و الصلوة و الشّلام على النّبيّ صلّى الله عليه و سلم و آداب ذلك. ب ٢_ في أوقات الإجابة و أحوالها و أماكنها و من يستجاب له و بما يستجاب و اسم الله الأعظم و أسمائه الحُسنى و علامه الاستجابة و الحمد عليها. ب ٣_ فيما يقال في الصّباح و المساء و الليل و النّهار عمومًا و خصوصيًا و أحوال النّوم و اليقظة. ب ٤_ فيما يتعلّق بالطهور و المسجد و الأذان و الصّلوه الراتبه و صلوات منصوصات. ب ٥_ فيما يتعلّق بالأكل و الشّرب و الصّوم و الصّلوه و الزكوه و الشّرف و الحجّ و الجهاد و النكاح. ب ٦_ فيما يتعلّق بالأموال العلويّه كسحاب و رعد و برق و مطر و ريح و هلال و قمر. ب ٧_ فيما يتعلّق في أمور بني آدم من امورٍ مختلفات باختلاف الحالات. ب ٨_ فيما يهتمّ من عوارض و آفات في الحيوه إلى الممات. ب ٩_ في ذكرٍ ورد فضله و لم يخصّ وقتًا من الاوقات و استغفارٍ يمحو الخطيئات و فضل القرآن العظيم و سورٍ منه و آيات. ب ١٠_ في أدعيّه صحّت عنه صلّى الله عليه و سلّم مطلقًا غير مقيدات.

فجاء _ بحمد الله _ كبير المقدار، غايه في الاختصار، جامعًا للصّحيح من الأخبار، و لم يؤلّف مثله في الأعصار؛ جمع الذّكر النّبويّ، و الحديث المصطفويّ، و الخير الدّنيويّ، و الأجر الأخرويّ.. أسأل الله أن ينفع بن أهله، و أن ينصر به كلّ مظلوم... و علامه الرّقوم التي يشتمل عليها هذا الكتاب: «صحيح البخارى: (خ)»، و... و علامه الموقوف: (مو)، و هو قليلٌ. و الحمد لله... الباب الأوّل في فضل الذّكر...».

انجام: «اللهمّ إنا نسئلك العافيه في الدّنيا و الاخره.

وليكنّ ذلك آخر ما نعدّه من «عدّه الحصن الحصين، من كلام سيد المرسلين»، من

تأليف الامام العالم العلامة، قاضى القضاة، شمس الدين، أبيالخير، محمد بن محمد بن محمد، الجزرى الشافعى الدمشقى، رحمه الله، آمين يا رب العالمين، برحمتك يا أرحم الراحمين.

تمت النسخة الشريفة فى ليلة الخميس، فى شهر الله المبارك رجب».

نسخه: داراى ۱۴۳ برگ، روى برگ اول تملك و مهر «محمد بن حاجى ملا عبدالله» كه از دانشمندان «هرند» در سده سيزدهم بوده، دیده مى شود. كاغذ: فستقى سفيد و زرد و رنگ هاى ديگر، جلد ميشن مشكى مستعمل يك لا، خط نسخ معرب ۹ سطرى، عناوين و علامات به شنگرف، صفحات ۱ و ۲ داراى لوح نقاشى و همه صفحات داراى جدول دو خط شنگرفى است. قطع ۱۱ × ۱۵ و نيم، متن ۶ و نيم × ۱۰ و نيم. تاريخ كتابت تنها روز و ماه آن «پنجشنبه از ماه رجب» معلوم و سال نوشته نشده، لكن به قرائن متعلق به سده دهم است. تاريخ تأليف و نام كاتب و آثار مقابله و تصحيح ندارد. از دانشمند هرندى «پدر و پسر»، ذيل «صحائف الأعمال. ش ۵۷۳» ياد شد.

ص : ۱۴۰

(دعا _ عربی)

از: ابوالعباس جمال الدین احمد بن شمس الدین محمد بن فهد اسدی حلّی معروف به ابن فهد.

کتاب: در یک مقدمه و شش باب است در بیان حقیقت دعاء و آداب آن و بعضی از ادعیه مأثوره و اسماء حسنی و امثال ذلک.

تاریخ فراغت از تألیف: شب دوشنبه ۲۶ جمادای یکم ۸۰۱.

نسخه: به خط یحیی. ظاهرًا مولانا یحیی طالقانی که فخرالدین (شاید فخرالدین طریحی صاحب مجمع البحرین متوفی ۱۰۸۵) در حاشیه گواهی داده است که وی نسخه را از اول تا آخر نزد او خوانده است.

تاریخ ختم استنساخ: سه شنبه ۱۶ شوال ۱۰۷۱.

در یکی از اوراق آخر نسخه محمد رضا بن محمد مهدی هرندی نوشته است که: شب پنجشنبه سوم ماه رجب ۱۱۸۱ به علت فقدان پدر و مادر و برادر و خواهر و مسافرت برادر دیگر _ مولی محمد کاظم _ و فزونی دشمن و کمی یاور و فوت عبدالمطلب خادم، مهموم و مغموم بودم؛ آیه الکرسی خواندم رفع شد.

مهر «لا اله الا الله الملك الحق المبين. محمد رضا» و «محمد هاشم الموسوی» و تملک و خط نیای گرامی، آیه الله حاج میرزا سید حسن چهارسوقی ظهر نسخه است.

«۵۸۹» نسخه دیگر

ص : ۱۴۱

نسخه: به خط محمد صادق بن مولانا حسین جیلانی. تاریخ ختم استنساخ سنه ۱۰۶۶. اندک حواشی و اثر مقابله دارد.

«۵۹۰» نسخه دیگر

نسخه: به خط محمد رضا بن جمید (جمشید؟). تاریخ ختم تحریر: ربیع دوم ۱۰۷۴. آثار تصحیح و مقابله دارد و در صورت خط مصنف که در هامش صفحه آخر نقل شده است. تاریخ فراغت از تألیف: شب دوشنبه ۱۶ جمادای یکم ۸۰۱ دیده می شود.

«۵۹۱» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن در قرن ۱۳ نوشته شده. تاریخ تألیف بسان نسخ دیگر دارد. آثار مقابله و تصحیح در حاشیه ها نوشته شده است.

«۵۹۲» العقد الطهماسی

(فقه _ عربی)

از: شیخ حسین بن عبدالصمد جباعی حارثی پدر شیخ بهائی.

کتاب: درباره وسواس و طهارت و احکام آها و شمّه ای پیرامون طهارت قلبیه است که به امر شاه طهماسب صفوی تألیف شده.

نسخه: بسیار نفیس و مذهب و مصحح به تصحیح و محشی به حواشی شخص مؤلف و فرزند بزرگوارش شیخ بهاءالدین محمد عاملی است.

نام کاتب ندارد و در پایان نسخه این عبارت آمده: تَمَّتِ الرِّسَالَةُ فِي شَهْرِ سَنَةِ ثَمَانٍ وَ سَبْعِينَ وَ تِسْعِمَائَةٍ.

روی برگ اول آثاری از خط و مهر شیخ بهائی است که آن را در قدیم با کمال قساوت به کلی محو کرده اند. (۱)

«۵۹۳» علاقه التجرید

(کلام _ فارسی)

سلطان الحکماء و المتکلمین خواجه نصیرالدین محمد بن محمد بن حسن طوسی متوفای ۶۷۲ کتاب «تحریر العقائد» معروف به «تجرید الکلام فی تحریر عقائد الاسلام»

۱ - ۱) از کتابخانه مرحوم آیه الله آقا میرزا جمال الدین بن آیه الله العظمی آقا میرزا محمد هاشم موسوی خوانساری
چهارسوقی.

را در بیان اعتقادات شیعه امامیه نگاشت، این کتاب با این که مختصر بود از جهت تحقیق مطالب و حلّ مسائل مشکله و توضیح مبانی اعتقادی مورد توجه کلیه علماء و دانشمندان از شیعه و سنی واقع گردید و بر آن شرح‌ها به فارسی و عربی و حاشیه‌ها نوشتند که ذیل عنوان کتاب در «کشف الظنون» و «الذریعه» و هم در جلد ششم «ذریعه» به عنوان حاشیه و هم در جلد ۱۳ به عنوان شرح از آنها یاد شده است.

از جمله شرح‌های فارسی «علاقه التجرید» است که سید عالم فاضل ادیب شاعر میر محمد اشرف بن عبدالحسین بن احمد بن زین العابدین حسینی علوی عاملی اصفهانی نگاشت.

***

نسب سید زین العابدین مذکور — چنان که در «جامع الأنساب» و هم در رساله جداگانه در احوال و آثار علماء این خاندان، به تفصیل نوشته ایم — از این قرار است:

زین العابدین بن عبدالله بن محمد بن صالح بن جعفر بن احمد بن حمزه بن قاسم بن حسین بن ابی احمد عبدالله المشهدی بن محمد بن علی بن حسین بن محمد الطّبان بن حسین بن ابی علی احمد بن محمد بن عزیزی بن حسین بن ابی جعفر محمد بن علی بن حسین الطّواف بن ابی الحسن علی الخارص ابن محمد الدّیاج ابن الامام جعفر الصّادق علیه السلام .

حسین بن محمد طّبان از دانشمندان و نسابه‌های بزرگ و قاضی مرو بوده و تألیفاتی در نسب دارد و نام و نسبش در «المشجر الکشاف لأصول السّاده الاشراف: ۷۰» و «عمده الطالب: ۲۳۷» مذکور است (۱). وی پدر قاضی أبوطالب اسمعیل نسابه مروزی معروف می باشد که شرح حالش در «معجم الأدباء ۱۴۲: ۶ — ۱۵۰» تألیف یاقوت حموی آمده است.

بالجمله، سید زین العابدین مذکور که سر سلسله سادات علوی عاملی است (۲) از علماء امامیه و مقیم جبل عامل بوده و در نزد شیخ علی محقق کرکی — قدس سرّه — «متوفای ۹۴۰» درس خوانده و یکی از دختران او را به زنی داشته است (۳) و در «روضات

ص: ۱۴۳

۱-۱) در «عمده الطالب» و بعضی از مشجرات نامش «حسن» آمده است.

۲-۲) أعقاب او اکنون در اصفهان و جاهای دیگر بسیارند و مشهور به سادات میردامادی و صهری و سیادت و... می باشند و در میان آنان اهل دانش و روحانیت نیز متعدّد یافت می شود.

۳-۳) میر شمس الدین محمد حسینی والد ماجد میرداماد هم دختر دیگری از محقق را به زنی داشته است که مادر میر بوده، و چنانکه در «روضات: ۱۸۷» فرموده یکی دیگر از دامادهای محقق کرکی نیز سید ضیاءالدین ابوتراب حسن بن سید ابی جعفر محمد موسوی کرکی عاملی است که فرزندش امیر سید حسین مجتهد صاحب «سیاده الأشراف» با میرداماد و سید احمد عاملی خاله زاده می شود.

الجنّات: ۶۴۲» در احوال میر غیاث الدّین منصور دشتکی از او یاد شده است.

فرزندش میر سیّد احمد سبط محقّق کرکی در اصفهان مقیم بوده و از دانشمندان بزرگ شیعه و شاگرد میر محمّدباقر داماد و شیخ بهاء الدّین عاملی _ قدّس الله أسرارهم _ و هم مُجاز از آنها و از خال خود شیخ عبدالعالی فرزند محقّق کرکی است و به دامادی پسر خانه خود میر داماد سرافراز بوده. میر سیّد احمد را تألیفاتی چند است که از جمله «لوامع ربّانی» او را به شماره [××] در این فهرست یاد خواهیم کرد.

میرزا عبدالحسیب فرزند میر سیّد احمد صاحب «الجواهر المنثوره. ش ۲۴۸» نیز از جمله دانشمندان روشن ضمیر و بزرگوار بوده و کتابی عرفانی از تألیفات او در «الذریعه ۱۲: ۱۵۴» یاد شده به نام «سدره المنتهی و العطیه العظمی» در معارف و اصول الدین به پارسی که در آخر آن نام و نسب خود را «محمّد عبدالحسیب بن احمد بن زین العابدین العاملی العلوی الفاطمی» نگاشته و در سال ۱۰۶۲ از تألیف آن فارغ شده و سه نسخه از آن را در «ذریعه» نشان داده اند، از جمله نسخه آستان قدس که دارای ۳۰۹ برگ است و در «فهرست رضویّه ۴: ۱۶۱» معرّفی شده. وی کتاب دیگری نیز به نام «الفطره الملکوئیه فی شرح الاثنی عشریه» از شیخ بهائی و «شرحی بر دعاء صباح» و «الجواهر المنثوره فی الأدعیه المأثوره» دارد، و کتاب های «تقدیس الانبیاء و تمجید الأوصیاء» و «مناهج الشارعیین» در اصول و فروع دین و اخلاق ایضاً از تألیفات او در «فهرست دانشگاه ۳: ۵۶۹» و «۱۵۷۲: ۵» شناسانده شده و در آنجا تاریخ تألیف مناهج را ماه صفر ۱۰۶۸ ذکر کرده اند.

در «فهرست حقوق: ۲۰۶» کتاب «منتخب مناهج الشارعیین» عبدالمناف بن محمود سلماسی را که در ۱۲۴۴ نوشته شده، معرّفی کرده اند.

میرزا عبدالحسیب، چنانکه در «رجال اصفهان: ۹۴» آمده، به سال ۱۱۲۱ وفات یافت و در تکیه آقا رضی شیرازی در تخت پولاد اصفهان مدفون گردید. وی را سه

فرزند بوده به نام های میرزا اشرف و میرزا صدرالدین محمد و میرزا زین العابدین که در موضع مرقوم ذریعه یاد شده اند.

میرزا صدرالدین محمد فرزندى داشته به نام میرزا غیاث الدین احمد که اهل شعر و ادب بوده، معاصرش شیخ محمد علی حزین گیلانی «متولد ۱۱۰۳ متوفای ۱۱۸۱» که با او آلف داشته در «تذکره حزین: ۵۷» گوید:

«میرزا غیاث الدین احمد، برادرزاده میرزا اشرف مرحوم و خلف مرحمت و غفران پناه میرزا صدرالدین محمد بن میرزا عبدالحسیب است. تحصیل علوم نموده در تقوی و حسن اخلاق یگانه آفاق بود. به موزونی طبع از بدایات عمر به شعر و شاعری رغبت نموده «خیال» تخلص ایشانست... در غزل و رباعی هم به موافقت فقیر دری می سفت. یک سال بعد از آنکه عم بزرگوارش جهان بی وفا را بدرود گفت این سید والا تبار هم دیدار گرامی در احتجاج نهفت...» تا آخر.

مرحوم رضا قلی خان هدایت در «ریاض العارفین: ۳۲۸» اشتباهاً میر غیاث الدین احمد مذکور را چنین عنوان کرده است:

«خیال اصفهانی. اسمش میرزا غیاث الدین محمد، خلف میرزا صدرا ولد میر محمد باقر داماد متخلص به اشراق است. به مصاهرت آقا جمال خوانساری مخصوص بوده و علوم معقول و منقول کسب فرموده، به صفات حسنه مسلم اهل زمان خود بوده، در غلبه افاغنه در اصفهان در گذشت. ترکیب بندی در منقبت گفته...» الخ.

در صورتی که از میرداماد فرزند پسری نمی شناسیم، و این اشتباه در «ذریعه ۹: ۱: ۳۰۸» نیز به متابعت از «ریاض العارفین» واقع شده است، فراجع.

***

بالجمله، میر محمد اشرف مصنف «علاقه التجرید» خود یکی از دانشمندان متبحر این سلسله بوده و شرح حالش در «تذکره حزین: ۵۶» چنین مذکورست:

«میرزا اشرف، خلف مرحوم میرزا عبدالحسیب صبیّه زاده سید الحکماء امیر محمد باقر الدّاماد الحسینی، قدس الله روحه. به علو حسب و نسب معروف، و به فضائل نفائس موصوف بود. روزگاری به عزّت و احتشام در اصفهان گذرانید. در سنه «۱۱۳۳» ثلث و ثلثین و مائه بعد الألف (۱) به روضات جنان انتقال نمود. او رفت و خوشدلی ز جهان

ص: ۱۴۵

۱-۱) در «لغت نامه. حرف الف: ۲۶۵۵» که کلام حزین را به اجمال نقل کرده تاریخ فوت را به سال ۱۱۳۰ نوشته اند.

خراب رفت. أَلطاف و أشفاق آن سید عالِمقدار را با این خاکسار نهایتی نبود... به حُکم وراثت در مراتب علمی افادت پناه و از معارف ذوقی آگاه بود و در سخن فهمی صاحب دستگاه. گاهی التفات به گفتن شعر می فرمود. اشعار سنجیده دارد و از آن جمله این چند بیت است که زیب مجموعه نمود:

«آن ماه دو هفته، دلبر جانی من آن یار عزیز، یوسف ثانی من

یکروز نکرد فکر شب های غمم! یکبار نگفت: پیر کنعانی من!» إلخ

تاریخ وفات میر محمد اشرف را در «ذریعه ۳: ۳۵۵» و «مصفی المقال: ۸۲» و به نقل از ذریعه _ ظاهرًا _ در «رجال اصفهان _ تذکره القبور: ۹۵ و ۲۳۷» و «فهرست دانشگاه ۳: ۵۹۶» و جاهای دیگر به سال ۱۱۴۵ نوشته اند، لیکن به نظر می رسد تاریخی که حزین آورده به صواب نزدیک تر باشد، و مصراع «او رفت...» اشاره به فتنه افغان است که در ۱۱۳۴ شهر اصفهان را فراگرفت.

در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۷۰۳ _ ۱۷۰۶» نسخه یی از «شرح مختصر عضدی» معرفی شده که در دست میر محمد اشرف بوده و دارای آثار تملک و خط پدرش میر عبدالحسیب بن احمد و هم میرداماد است. میر محمد اشرف بر این نسخه حواشی زیادی نگاشته و در آغاز کتاب نوشته است که «در ۲۶ صفر ۱۰۵۵ به خواندن آن پرداختم».

بر فرض صحت انتساب این کلام به میر محمد اشرف ناچار در آن تاریخ حداقل پانزده سال از عمر او گذشته بوده که شرح مختصر عضدی می خوانده، و در این صورت با در نظر گرفتن تاریخ درگذشت او که حزین آورده هنگام فوت بیش از نود سال داشته است.

در دو موضع «رجال اصفهان» مدفن میر محمد اشرف را در بقعه مخصوصی در خارج قریه ورنوسفادران سده تعیین کرده و گوید: بعداً جمعی از اولاد و اعقابش نیز در آنجا مدفون شدند.

در «روضات الجنات: ۱۸۷» نامی از میر سید اشرف آمده و در (ص ۶۲۵) ذیل

احوال حاج شیخ محمد کاشانی فرماید که وی و میرزا ابراهیم قاضی از سید امیر محمد اشرف حسینی روایت می کنند، و این سید اشرف با پسر عمش میرزا محمد باقر هر دو از ملا محمد فاضل سراب «مذکور در شماره [××]، اجازه روایت دارند، انتهی.

ظاهراً مقصود از سید امیر محمد اشرف همین صاحب عنوان است که از شاگردان علامه مجلسی نیز بوده و از ایشان و هم از پدر خود میر عبدالحسین روایت می کند، و فرزندش میر محمد حفیظ بن میر سید اشرف از پدر اجازه روایت دارد و سلسله سند او را در «روضات: ۶۴۲» ذیل ترجمه امیر غیاث الدین منصور شیرازی نقل و در آنجا «محمد حفیظ» را عبدالحفیظ نوشته اند، و در «ذریعه ۱: ۱۴۹» اجازه میر محمد اشرف را از علامه مجلسی فرماید اجازه مختصری است، و در «فضائل السادات: ۳۹۵» داستانی مشتمل بر تجلیل علامه مجلسی از مؤلف دیده می شود.

میر محمد اشرف فرزند دیگری نیز به نام میر مرتضی داشته که اعقاب او فراوان و در آنها جمعی از دانشمندان پدید آمده اند. شرح حال میر محمد اشرف به اجمال در کتاب های «الفوائد الرضویّه: ۳۹۷»، «أعیان الشیعه ۴۳: ۲۹۶»، «ریحانه الادب ۲: ۴۳۴» و «معجم المؤلفین ۹: ۶۴» نیز مذکور و در کتاب اخیر وفات وی را به نقل از دانشمند فاضل آقای دکتر حسین علی محفوظ کاظمینی به سال ۱۱۴۵ ضبط کرده که لابد ایشان از کتاب «ذریعه» برداشته اند، و اشتباهاً در آنجا دو تألیف برای او ذکر کرده به این صورت: «من تصانیفه: شرح التجرید، و القبسات». در حالی که «قبسات» از تألیفات میرداماد است، و میر سید اشرف هم بر آن شرحی نوشته بلکه حاشیه یی بر آن دارد، و تنها شرحی که برای قبسات در «ذریعه ۱۳: ۳۹» ذکر کرده اند، شرح حکیم متکلم محمد بن علی رضا آقاجانی از شاگردان صدرالمتألهین است که تاریخ تألیف آن مطابق «شرح قبسات» یعنی ۱۰۷۱ هجری می باشد.

در همان موضع «معجم المؤلفین» از دانشمند دیگری بنام مولی محمد اشرف بن مولی حیدر علی ورنوسفاد رانی سده ی اصفهانی و مؤلف «عروه المتقین فی تفسیر آیه الكرسي» یاد کرده و وفات او را به نقل از فاضل مذکور در سال ۱۱۳۵ نوشته است. پس این شخص را که در «رجال اصفهان: ۲۰۰ و ۲۵۹» و «فهرس رضویّه ۴: ۴۴۳»

و «ذریعه ۴: ۳۲۹» و «مؤلفین کتب چاپی ۱: ۶۲۱» نیز مذکورست نباید با صاحب عنوان معاصر و همشهری او اشتباه کرد.

آثار میر محمد اشرف:

۱_ «اشرف المناقب»، پس از این یاد می‌کنیم.

۲_ «حاشیه قبسات» مذکور در فوق.

۳_ «حاشیه شرح مختصر عضدی» که در صفحه ×× ذکر شد.

۴_ «شرح مشیخه تهذیب الحدیث» که به عنوان «رجال السید محمد اشرف» در «ذریعه ۱۰: ۹۶» و «مصنّفی المقال: ۸۲» یاد شده و چنان که در آن دو کتاب هم آمده، مرحوم بیان الواعظین اصفهانی در کتاب «خلد برین: ۵۱» خود این کتاب را ذکر کرده و گفته است که نسخه خط مؤلف در نزد او موجود می‌باشد.

مع الأسف، نسخه‌های گنجینه مرحوم بیان به فروش رسید و از دسترس مستفیدان به دور ماند.

۵_ «ترجمه ألفیه ابن مالک» در علم نحو، به نظم فارسی.

۶_ «فضائل السادات» که اسمش حاکی از مسمی و اثر مهم و پرارزشی است و در میان آثار چاپ شده تمام دانشمندان خاندان مؤلف از زمان میر داماد _ قدس سره _ تاکنون کتابی به این شهرت و مطبوعیت نرسیده و حقا که در موضوع خود نیز اثری ممتاز و یگانه است. این کتاب مبسوط و مفصّل که دالّ بر کمال و تبخّر و تتبع مؤلف آن می‌باشد در سال‌های ۱۱۰۲ _ ۱۱۰۳ تألیف و در ۴۹۰ صفحه وزیری به سال ۱۳۱۴ در طهران به چاپ رسیده (۱) و در این چند سال اخیر نیز تجدید طبع شده است.

مؤلف این کتاب را ابتداءً به نام «اشرف المناقب» برای شاه سلیمان صفوی تألیف کرده، سپس بر آن مطالبی افزوده و به نام شاه سلطان حسین صفوی مصدر نمود و صورت نسب وی را، هم از طرف پدر و هم از طرف مادر شاه عباس که از سادات مرعشیّه بوده ذکر کرده، و نسب مادر خود و مادر مادرش را نیز در پایان کتاب (ص

ص: ۱۴۸

۱- ۱) در کتاب «مؤلفین کتب چاپی ۱: ۶۲۱» و «فهرست کتاب‌های چاپی فارسی ۱: ۱۱۸۱» آمده است که فضائل السادات دو بار چاپ سنگی شده است در دو سال متوالی ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴. لکن صحت این مطلب معلوم نگردید.

۴۸۳) آورده است، «اشرف المناقب» را در «ذریعه ۲: ۱۰۷» تنها به استناد همین مطالب که از «فضائل السادات» مستفاد می شود یاد کرده اند.

وی از آغاز تا انجام این کتاب از آثار دو نیای دانشمندش میرداماد و میر سید احمد بن زین العابدین نظرًا و نثرًا بسیار نقل کرده از اشعار نغز خود نیز هر جا که مناسب افتاده آورده است، و از صفحه ۵۵ و ۴۰۱ این کتاب معلوم می شود وی شاگرد مرحوم آخوند ملا محمّد صالح مازندرانی شارح کتاب «کافی» متوفی به سال ۱۰۸۶ و همچنین مرحوم آقا حسین خوانساری «متوفای ۱۰۹۸» بوده که گوید: «قال استادی صالح الفضلاء فی «شرح الکافی»، و «استادی آقا حسین خوانساری».

کثرت مطالبی که امیر محمّد اشرف از انواع و اقسام کتب نفیسه متقدمین و متأخرین در فضائل السادات نقل کرده و فهرست آنها را نیز در پایان کتاب ثبت نموده است بی اختیار خواننده را وادار به تحسین می کند.

مطلب مهمی که از این کتاب (ص ۳۶۲) استنباط می شود این که اصل عربی «تاریخ قم» را مؤلف در دست داشته و در فهرست مصادر آخر کتاب (ص ۴۸۷) هم گفته است: «تاریخ مدینه المؤمنین بلده قم، للحسن بن محمد القمی». و همچنین از صفحه (۳۶۳) همان فضائل السادات استظهار می شود که نسخه یی از تاریخ قم فارسی غیر از ترجمه چاپ شده در دست داشته است.

محدث نوری نیز در خاتمه «مستدرک الوسائل ۳: ۳۶۹» فرموده است که از کتاب «منهاج الصیغوی» میر سید احمد بن زین العابدین _ جدّ میر محمّد اشرف _ بر می آید اصل عربی «تاریخ قم» و ترجمه غیر معروف آن در نزد وی بوده است.

مؤلف محترم «ذریعه ۳: ۲۷۸» نیز این مطلب را از مستدرک نقل فرموده اند.

در «فهرست رضویّه ۱: ۸۳» ترجمه یی مورخ ۱۰۷۰ از «مصائب النواصب» قاضی نورالله معرفّی شده که مترجم آن محمّد اشرف نامی است و مؤلف فهرست احتمال داده اند وی مؤلف «فضائل السادات» باشد، و الله العالم.

۷_ «علاقه التجرید» جای گفتگو، که چنانکه در آغاز گفتیم شرح مبسوطی است به زبان فارسی بر کتاب «تجرید العقائد» خواجه نصیرالدین طوسی در علم کلام.

شارح در این کتاب نیز از آثار علمی پیشینیان بسیار استفاده و نقل کرده است و گاه

اشعار فارسی خود را هم شاهد آورده، و از شروح مختلف تجرید غالباً از شرح علامه حلّی، شرح حاج محمود، شرح نیرزی، شرح مولانا محمد بهشتی _ از دانشمندان شیعه _ و از شرح اصفهانی «تسدید القواعد» و شرح ملا علی «قوشجی» از دانشمندان اهل سنت یاد می کند، و از میان آنها مخصوصاً به شرح علامه و شرح حاج محمود بیشتر توجه داشته و مکرّر بدانها استناد کرده است.

بخش مربوط به اثبات امامت این شرح بسیار ممتّع و شیرین و مستدلّ نوشته شده و شایان مطالعه است و خود مؤلف نیز در مقدمه به این مطلب تصریح نموده.

وی در دیباچه به براءت استهلال نام بسیاری از کتب حکمت و کلام به خصوص کتب جدّش میرداماد را ذکر کرده است.

تنها نسخه نفیس دیگری که از این کتاب می شناسیم نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه طهران است که دارای ۱۳۲ برگ و در «فهرست دانشگاه ۳: ۵۹۶ _ ۵۹۷» معرّفی شده و ظاهراً اصل خط مؤلف می باشد.

آغاز: [بسم... حمد مر خدای را که تجرید علایق جسمانیّه، و تهذیب أخلاق ایمانیه را صراط المستقیم أبواب جنان، و سواد العین بصیرت أعیان اهل جنان، و کحل الجواهر بینایی و عرفان، و حکمه العین مردمک دیده مردمان، و باعث هدایت به مطالب عالیّه، و فهم کنوز رموز و إشارات إلهیّه، و إستغانه [و إستنزال. خ. ل.] رواشح سماویّه، و ظهور لطایف غیبیّه، و طریق تحصیل شرح مقاصد و مواقف غیر متناهیّه، و أفق المبین مطالع ایماضات و إشراقات جذوات موسویّه، و قبسات أطوار طوریه، و شارع النّجات شفای قلوب صدور؛ بأنفاس عیسویّه گردانید.

و صلوه و سلام بر مسلم سلّم سمای عرش حکمت رسالت و ایقان، و نبراس الضّیای سواد مجموعه عالم امکان، و خاتم اُولی الأیّد إعتضاد قدرت و إیقان؛ محمّد نبیّه النّبیّه، المبعوث علی الانس و الجنّ، و اهل بیت آن حضرت که شواهد ربوبیّه؛ و تقدّمه تقویم الایمان نبویّه، و مختلسان قصب السّبق خلسه الملکوت سابقان مقربان، و عروه الوثقای سبع شداد فاتحه کلام الله الفرقان اند.

امّا بعد، چون خاطر جمعی از اخوان صفا، و متألّهین با هدایت از اهل تجرید ترجمان کسادی و بوار بازار جواهر و أعراض حکمت و کلام از خُرده بینی خرد متوجّه ترجمان

جُمانه متن «تجرید الاعتقاد» بود، و به خرید خریدۀ آن به تَوَقُّع تمام راغب و به شوق لا کلام خاطب بودند؛ لهذا کمیت قلم از سر مدّ و کشش قلبی قطره روی را به راه انداخته در اوراق خاطر مشق سیاه دلی پیروی کرده، با آبله پا، به دست یاری آنامل تفکر، پا از اندازه خود بیرون گذاشته، یکقلم دامن سعی بر کمر زده، از سر تعجیل دل داده این معنی شده، قالب تهی، و دو پا یکی ساخته، در میدان نقش جهان منطق و بیان، و هفت اقلیم عالم خط، و چهارسوق سطح مریع صفحه، و سوق بیدای بداء کلام؛ رقبه رغبت بر آن کشیده داشت.

سیما در وادی ایمن مبحث امامت علیه علویّه و علو منزله امیر النحل، یعسوب المؤمنین... که مشتمل بر آیات و احادیث علوی رتبت علوی نسبت که سید کلام و کلام سید اَنام است... بناءً علیه، داعی، ابن عبدالحسیب الحسینی: محمّد اشرف؛ با کثرت غموم و عوایق که در این جزء زمان از امور عامّه است نسبت به عموم خلایق و عدم ملکه و مادّه به این معنی موافق، به صورت شرح بسط بساط خرده فروشی بیان معانی دقیقه بدیع این متن را به أحسن وجهی، بی خودفروشی، مصوّر کرد، و بنا بر مناسبت علاقه خاطر ملتمسین این تعلیقات و تسمیه متن که مشتمل بر مسائل علم کلام و منتظم به أخصر ألفاظ به أبلغ نظام است؛ مسّی به «علاقه التّجريد» گردانید...].

انجام: [و حاج محمود این مراتب را در شرح خود ایراد نموده، و واجب آنست که متوجّه تجسّیس در امر به معروف و نهی از منکر نشود، به قول خدای تعالی که فرموده: «وَلَا تَجَسَّسُوا» و «إِنَّ الَّذِينَ يُجَسِّبُونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ» الآیه، که این هر دو آیه دلالت بر حرمت سعی در اظهار فاحشه می کند. و اما حدیث و سنّت، پس قول آن حضرت است صلیّ الله علیه و اله: «من ابتلی بشیءٍ من هذه القاذورات فليسترها بستر الله». و ایضاً سیرت آن حضرت چنین بوده. تمّ الکلام بخیر المرام ان شاء الله تعالی. سنه ۱۱۲۰].

در آخر مقصد سوم کتاب (برگ ۲۷۵) نیز تاریخ به این صورت دیده می شود: [و منافی عقل نمی نماید به نحوی که صاحب شبهه تصوّر نموده. تمّت الكتاب بعون الملك الوهاب، فی يوم الجمعة ۱۵ شهر صفر المظفر سنه ۱۱۲۱].

این نسخه: ابتداءً، در دست مؤلّف بوده و اگر چه نام کاتب ندارد لکن به قرائن توان گفت به خط یکی از افراد خاندان وی است که بعد شخص مؤلّف آن را از اوّل تا آخر

— سوای بعضی از اوراق که فاقد آثار مقابله و خط مؤلف است — مطالعه نموده و در پاره ای جاها در حاشیه مطالبی اضافه کرده یا کلماتی را تغییر داده و اصلاحاتی در آن نموده است. در چند موضع هم علامت مقابله «بلغ» دیده می شود. پس از مؤلف به شرحی که ذیلاً می گوئیم در تملک بازماندگانش درآمده تا در حدود ۱۳۲۸ که به دست مرحوم آقای حاج میرزا ابوالقاسم زنجانی رسید و بعد از فوت ایشان در تملک پدر نگارنده درآمد.

روی برگ ۱ این یادداشت ها به شرح دیده می شود: «من کتب والد مرحوم که به تاریخ شهر محرم سنه ۱۱۸۲ به دست این فقیر رسید. العبد سید عبدالله ابن محمّد رحیم الحسینی. مهر: افوض امری الی الله، عبده عبدالله الحسینی» ایضاً: «من کتب جدی المرحوم... [پاک شده است] و دخل فی نوبه العبد الأفلّ محمّد رحیم ابن سید مرتضی الحسینی. مهر: بسم الله الرحمن الرحیم». ایضاً: «بسم... هذا فی ملکی... و أنا الأثم الجانی ابوالقاسم الموسوی الزنجانی، تحریراً فی شهر ربیع الأول سنه ۱۳۲۸. مهر: عبده ابوالقاسم ابن محمّد باقر الموسوی». ایضاً: «قد صار لی بعد ما کان لگیری و سیصیر كما کان، و أنا العبد المذنب الأثم محمّد هاشم الموسوی، تحریراً فی شهر جمادی الاولی من شهر سنه ۱۳۴۰. مهر. محمّد هاشم بن جلال الدین الموسوی».

نویسنده تملک اولی: حاج میرزا محمّد رحیم که در مقابل نواده همنامش به کبیر شهرت یافته از علماء و فضلاء و ادباء سلسله خود بوده، فرزند عالم فاضل ادیب میرزا سید مرتضی متخلص به سید، مقیم خوزان سده، متوفای ۱۱۶۰ مذکور در «ذریعه ۹: ۲: ۴۸۱»، فرزند میر سید اشرف مؤلف کتابست. حاج میرزا محمّد رحیم در سده ریاست روحانی داشته و در روایت احادیث از عمّ خود میرزا عبدالحفیظ مجاز و مانند پدرانش دارای طبع شعری روان بوده به سال، ۱۱۸۱ وفات و چنانکه در «رجال اصفهان: ۲۳۹» نیز آمده در مقبره خانوادگی که در وسط قریه خوزان واقعست دفن شد.

نویسنده تملک دوم: میرزا سید عبدالله فرزند حاج میرزا رحیم مذکورست، وی به روز چهارشنبه دهم ماه صفر ۱۱۶۵ متولد شده و در ۲۲ ماه محرم ۱۲۵۱ وفات یافت (۱) و در مقبره خانوادگی سابق الذکر که به نام وی مشهور است، مدفون شد. میرزا

ص: ۱۵۲

۱- ۱) در مکارم الآثار ۴: ۱۱۹۸» در سال ۱۲۴۳ ذکر شده است. ملاحظه شود.

سید عبدالله نیز از فقهاء و دانشمندان بوده و نزد وحید بهبهانی و میرزای قمی درس خوانده و با مرحوم حاجی کرباسی و حجه الاسلام شفتی _ علیهم الرحمه _ خصوصیت داشته، در سده ماربین اقامه جماعت و ترویج دین می کرده و اواخر عمر بیشتر در شهر می زیسته است. میرزا سید عبدالله را تألیفاتی است از جمله «شرح مشیخه تهذیب و فقیه» و «انیس المحتاجین» در علوم غریبه و «ترصیح الأسماء». شرح حالش در «مصفی المقال: ۲۳۷» و «ذریعه ۱۰: ۱۲۷» و «رجال اصفهان: ۲۳۹» مذکور است، و او را فرزند دانشمندی بوده به نام سید احمد که روز وفات پدر در گذشته و با هم دفن شده اند. سید احمد را کتابی است به نام «زبده الأسرار» در ادعیه و أوراد و اذکار، که در «ذریعه ۱۲: ۱۸» یاد شده، وی از شاگردان حجه الاسلام شفتی و حاجی کرباسی بوده، أعقابش اکنون در سده و جاهای دیگر به سر می برند و علماء و فضلاء و صلحاء در میان آنها بوده و هست.

نویسنده تملک سوم: مرحوم حاج میرزا ابوالقاسم موسوی زنجانی از علماء و روحانیون اصفهان که دارای کتابخانه معتبری بوده، در ماه رجب ۱۳۳۶ وفات و در تکیه مخصوصی در تخت پولاد مدفون شد. شرح حالش را در جلد دوم «جامع الانساب» به تفصیل نوشته ایم و اجمالاً در «رجال اصفهان: ۵۸» نیز یاد شده است.

نویسنده تملک چهارم: مرحوم میرزا سید محمد هاشم مجتهد علامه والد ماجد نویسنده این فهرست است و شرح حال ایشان را مفصل در «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۰۵ - ۱۱۱» نگاشته ایم. ایشان نسخه را با تعدادی دیگر ز کتب کتابخانه مرحوم زنجانی پس از فوت وی ابتیاع کرده بودند.

نسخه: دارای ۳۵۸ برگ، روی برگ اول یادداشت های مذکور نوشته شده. آغاز کتاب از ظهر برگ یکم است و مقصد اول «امور عامه» تا برگ ۸۵. مقصد دوم «جواهر و أعراض» از ظهر برگ ۸۶ تا ۲۰۷. مقصد سوم «اثبات صانع» از برگ ۲۰۹ تا روی برگ ۲۷۶. مقصد چهارم «نبوت» از ظهر برگ ۲۷۷ تا برگ ۲۸۸. مقصد پنجم «امامت» از همان برگ تا برگ ۳۳۰. مقصد ششم «معاد و وعد و وعید» از همان برگ تا پایان برگ ۳۵۷. برگ ۳۵۸ سفید است، و ۴ برگ سفید در اول کتاب و ۴ برگ در

آخر «بدرقه» هنگام صحافی درین اواخر اضافه شده.

کاغذ: چار بغل، خط نسخ خوب ۲۲ سطری، عنوان ها در بعضی مواضع به شنگرف روی عبارات متن عربی «تجرید» که به کلمه «قال» آغاز می شود خط سرخ کشیده شده، بعضی عنوان ها نیز در حاشیه ها آمده، جلد تیماج قرمز، آستر تیماج مشکی، قطع ۱۹ × ۲۵، متن ۱۱ × ۱۷، اصلاحات و اضافات مؤلف به خط نسخ و نستعلیق وی در متن و حاشیه ها دیده می شود، و چنان که گفتیم نسخه نام کاتب ندارد. دو تاریخ ۱۱۲۰ و ۱۱۲۱ در اواخر کتاب به خط کاتب نوشته شده که ممکن است تاریخ تألیف و کتابت هر دو باشد.

«۵۹۴» علل الشرائع و الأحكام و الأسباب

(حدیث _ عربی)

از: شیخ صدوق محمد بن علی ابن بابویه قمی، اعلی الله مقامه.

کتاب: شامل احادیثی است که پیرامون علت های شرعی احکام و غیرها بحث کرده است، از طریق اهل بیت اطهار علیهم السلام. در دو جزء و مکرر به طبع رسیده.

نسخه: به خط شکرالله بن محمد حسینی «نویسنده نسخه اصول کافی. ش ۶۸۴». ختم کتابت: ۲۲ ماه صفر ۱۰۶۸.

علامه مجلسی مولانا محمد باقر بن محمد تقی شخصاً از اول تا آخر نسخه را با نسخ عدیده مقابله و تصحیح کرده، حواشی بسیار به خط مبارک در همه جا نوشته، در برخی جاها نیز خط پدر بزرگوارش دیده می شود.

در پایان نسخه، علامه مجلسی شرحی در باب کیفیت تصحیح نسخه نوشته و ربیع الاول ۱۰۵۸ تاریخ گزارده اند، که بی شبهه یکی از دو تاریخ سال اشتباه است و ظاهراً ۱۰۵۸ سهوالقلم و درست همان ۱۰۶۸ باشد.

در بعضی جاها نیز مرحوم آیه الله آقا میرزا سید محمد صادق موسوی _ برادر گرامی امام مجدد صاحب الروضات _ به خط خود حاشیه ای نوشته، و در ظهر نسخه، برادرزاده و مهر جلیل ایشان، آیه الله آقا میرزا مسیح چهارسوقی در ذی قعدة ۱۲۸۱ شرحی نگاشته و یاد آور شده اند که نسخه شریفه را آن عم مکرّم به ایشان اهداء کرده اند.

پس از آن اثر تملک نیای گرامی، مرحوم آیه الله چهارسوقی و هم مهر هر دو بزرگوار دیده می شود. رحمه الله علیهم اجمعین.

جای سند

ص: ۱۵۶

جای سند

ص: ۱۵۷

«۵۹۵» علم الهدی و أسرار الاهتدا فی فهم سلوک معنی أسماء الله الحسنى

(معارف _ عربی)

از: شمس الدین ابوالعباس احمد بن ابی الحسن علی بن یوسف قرشی بونی.

کتاب: در شرح اسماء حسناى الآهى است با ذکر لطایف عرفانى و اشارات صوفیانه در دو مجلد و در نوع خود بی نظیر است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً در سده نهم استنساخ شده و برگ اول ندارد و مقدار موجود ۳۳۴ برگ است، و در ظهر برگ آخر این شرح دیده می شود: «کتاب علم الهدیای قطع بزرگ کاغذ دولت آبادی جلد تیماج که اول ندارد و به تاریخ ۲۶ شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۰۵ تخاقوی ثیل داخل عرض شد».

مهرهای «رسید از غلامی شاه نجف... سلیمان بعز و شرف» و «بنده شاه ولایت...» و «بنده... صفی قلی» که از مهرهای سلاطین صفویّه است در اول و آخر نسخه هست.

از این کتاب دو نسخه عکس مکرر به شماره های ۷۱۱ و ۷۲۲ در صفحات ۱۹۶ و ۲۰۶ جلد دوم فهرست نسخه های عکسی مرعشی قم در ۲۱۸ برگ ۲۳ سطری دیده می شود که از نسخه شماره ۴۱۳۴ چستر بییتی که نسخه کاملی است به خط عمر بن مهدی احد السمنودی الشافعی القاری ×× عکس گرفته اند.

«۵۹۶» العمده من عیون صحاح الأخبار فی مناقب امام الابرار

(اخبار مناقب _ عربی)

از: یحیی بن حسن بن حسین بن علی بن محمد بن بطریق اسدی حلّی.

کتاب: شامل ۹۱۳ حدیث نبوی است در مناقب امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب و اهل بیت اطهار علیهم السلام از طرق اهل سنت، و برخی مشتغلین قم هم این به طبع رسیده.

نسخه: به خط محمد مؤمن جربادقانی (گکلیایگانی)، تاریخ ختم استنساخ نیمه ماه رمضان ۱۰۹۱، از روی نسخه ای که به خط مراد بن علیخان تفرشی بوده و از روی نسخه ای قدیمی که شرف الدین محمد بن زهره الجبایعی آن را مطالعه کرده بوده استنساخ نموده.

در پایان نسخه ما گواهی تصحیح و مقابله با نسخه ای صحیح و عتیق نوشته شده

و تاریخ فراغت از مقابله روز شنبه نهم شوال ۱۰۹۱ قید و سپس مهر «سلمان _ یا السلیمان _ منّا اهل البیت» دیده می شود. ممکنست این شخص مولی سلمان قزوینی فرزند مولی خلیل بن الغازی قزوینی معروف باشد.

ظهر نسخه نام کتاب و مؤلف به خط همین شخص نوشته شده، و نیز تملک و مهر آیه الله العظمی مهر صاحب روضات الجنّات «محمد باقر بن زین العابدین الموسوی». حواشی بدون امضایی در نسخه نوشته شده است.

«۵۹۷» عمده الوصول، الی زیده الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: شیخ محمد بن علی حرفوشی عاملی

کتاب: در شرح «زُبدہ الاصول» شیخ بهاءالدین محمد عاملی استاد شارح است.

نسخه: اندکی از آخر ناقص است و نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. گویا در زمان شارح یا نزدیک به زمان او نوشته شده. در چند موضع حاشیه یی به امضاء محمد جعفر الحسینی دارد.

حاج میرزا عبدالرزاق بن حاج میرزا محمد کاظم رشتی اصفهانی نسخه را در ۱۷ جمادی دوم ۱۲۹۲ از آخوند ملا علی میرزا کتابفروش به مبلغ پنج قران و نیم خریده، تملک و مهر رشتی در آغاز و انجام نسخه دیده می شود. در آخر نسخه یادداشت های دیگری مورخ یوم شنبه ۸ ذیقعد ۱۲۴۸ و پنجشنبه ۸ صفر ۱۲۴۹ و یکشنبه ۱۴ جمادای یکم ۱۲۴۹ نوشته شده است.

«۵۹۸» عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الايات و الأخبار و الأقوال

(اخبار _ عربی)

ج ۱ تا ۶

از: شیخ عبدالله بن نورالله بحرانی (رحمه الله علیه)، از شاگردان علامه مجلسی، به تصریح خود مؤلف در مجلد اول که گوید بیست سال نزد آن مرحوم شاگردی کرده است.

کتاب: صد مجلد است در اخبار اهل بیت و ائمه معصومین علیهم السلام با شرح و بیان، مانند بحار الانوار.

نسخه: مشتمل بر: ۱_ مجلد اول است در بیان مقدمات و فهرست و سایر مطالب

ص : ۱۵۹

متعلقه. روی برگ اول کاتب نوشته است: «تخمیناً کتابت آن / ۲۷۰۰ بیت».

۲_ مجلد دوم در عقل است دارای مقدمه و خاتمه، و کاتب روی برگ اول نوشته است: «تخمین کتابت آن / ۲۲۵۰ بیت».

۳_ مجلد سوم در علم و متعلقات آن دارای مقدمه، و کاتب روی برگ اول نوشته است: «تخمین کتابت آن / ۱۰۴۰۰ بیت»، و
ایضاً نوشته اند: «جلد ثالث خطّ ملاً محمد».

۴_ مجلد چهارم در معرفت صانع و اثبات آن. دارای مقدمه، و کاتب روی صفحه اول نوشته است: «تخمین کتابت آن / ۵۵۰۰
بیت».

۵_ مجلد پنجم در توحید، دارای مقدمه و کاتب که نام خود را در پایان این جلد «محمد» نوشته است. روی برگ اول گوید:
«تخمین کتابت آن / ۱۱۲۵۰ بیت».

۶_ مجلد ششم در عدل، دارای مقدمه و خاتمه، و کاتب روی برگ اول نوشته است: «تخمین کتابت آن / ۱۰۵۰۰ بیت».

ظاهراً تمام این مجلدات به خطّ یک نفر است که همان «ملاً محمد» باشد و ظاهراً با سایر مجلدات که وصف آنها خواهد آمد
در شهر یزد استنساخ شده است از روی نسخه اصل. در این مجموعه شش جلدی تاریخ کتابت ندارد و مسلماً در اواسط قرن
۱۳ استنساخ شده و در خاتمه همه این شش جلد کاتب نوشته است که با نسخه اصل و نسخه مصحّحه دیگر مقابله و تصحیح
کرده است.

«۵۹۹» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل است بر کتب ذیل و از دوره مخصوص است:

۱_ روی برگ اول نوشته اند: «جوامع منتخب الکتب. تخمین کتابت مجلد ۴۹ مع مجلد منتخب از اصول کتاب عوالم... /
۱۸۷۰۰ بیت است. جلد اول / ۱۲۰۰ بیت و جلد ثانی / ۱۷۵۰۰ بیت است تخمیناً».

آغاز: «الاشعث عن موسی بن اسماعیل ابن موسی بن جعفر»، به گمان حقیر، کتاب «جامع الاحادیث» است که از روی نسخه
کهنه علامه مجلسی نقل کرده و آن نسخه ناقص بوده و علامه مجلسی هم آن را نشناخته و «اصلی از اصول قدماء» دانسته و در
«بحار» از آن نقل فرموده، ولی تمام آن جداگانه و کامل چاپ شده است، و صاحب

عوامل پس از نقل مقدار موجود آن کتاب، اسناد کتاب «تهذیب الحدیث» شیخ طوسی را نقل کرده و سپس «کتاب الامامه و التبصره علی بن بابویه» را از نسخه ناقصه علامه مجلسی که ضمیمه «جامع الاحادیث» بوده آورده است.

انجام: «قد اقتبست هذه النسخه من نسخه هی بخط المص (ره) و قوبلت معها بالدقه من اولها الی آخرها، لکاتبه. و عدد کتابت این مجلد ۱۲۰۰ بیت است تخمیناً».

۲_ «أبواب العقل و الجهل. أبواب فضایل العقل»، که شاید «أبواب العقل» اشتباه از کاتب است و صحیح آن «کتاب العقل...» باشد، و مقدمه ندارد و پس از آن بی مقدمه «کتاب التوحید» است، و كذلك «کتاب العدل»، و كذلك «کتاب النبوه»، و كذلك «کتاب قصص الانبیاء...» و دنباله آن احوال چهارده معصوم علیهم السلام است به اجمال.

انجام: «و ما زالت تلك دعواهم حتى جعلناهم حصيداً خامدين بالسيف. تمت قوبلت مع نسخه الاصل... و الکاتب محمد بن حسن، و تخمین کتابت این مجلد که منتخب است از مجلدات اصول عوالم العلوم / ۱۷۵۰۰ بیت».

۳_ «الجزو الثاني من کتاب الامامه من کتاب عوالم العلوم... من تصانيف اقل... عبدالله بن نورالله...».

انجام: «تمّ الجزو الثاني من مجلدات کتاب الامامه من کتاب عوالم... من تصانيف اقل... عبدالله...».

کاتب: محمد بن مهدی بن محمد باقر تفتی یزدی. ختم استنساخ: ۴ شنبه ۲۳ صفر ۱۲۷۹ با گواهی مقابله با نسخه اصل.

«۶۰۰» نسخه دیگر

نسخه: نیمه اول مجلد نهم کتاب است مشتمل بر پنج جزء در احوال حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم. هر جزء دارای مقدمه و مختصر خاتمه است. اما تاریخ تألیف و نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و پیداست به خط کاتب بعض مجلدات دیگر همین دوره است. در هامش صفحه آخر نوشته اند: «بلغ قبلاً مع نسخه الأصل التي كانت بخط المصنف، اعلى الله مقامه».

«۶۰۱» نسخه دیگر

ص : ۱۶۱

نسخه مشتمل بر چند جلد است:

۱_ جزء ششم از احوال پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله از باب الهجرة الى المدينة تا «باب آخر الأخبار: الائمه: الصادق (۴): کتاب التمحيص».

۲_ کتاب ۴۵، در بیان ذنوب و معاصی.

۳_ کتاب ۲۱، در احوال حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام.

۴_ کتاب ۲۶، در احوال حضرت حجت (ع).

۵_ کتاب ۱۳، در احوال خلفاء ثلاثه که فقط جزء اول «مطاعن خلیفه اول» در این نسخه هست، و آخر آن چنین است: «قد وقع الفراغ... محمد جعفر بن المرحوم ملا علی محمد دشتی سنه ۱۲۷۸».

در چند جا اوراق نسخه مشوش شده است در صحافی باید بعداً رسیدگی کامل و اصلاح شود.

«۶۰۲» نسخه دیگر

نسخه: جزء سوم از کتاب احوال امیرالمؤمنین علیه السلام است. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. تقریباً در اواسط قرن ۱۳ کتابت شده و آثار مقابله و تصحیح ندارد. روی ورق اول نوشته اند: «عدد کتابت بدقت شمرده شد پانزده هزار بیت».

«۶۰۳» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر مجلّات ذیل است:

۱_ مجلد یازدهم در احوال سیده النساء فاطمه الزهراء، سلام الله علیها.

این جلد دارای مقدمه و خاتمه است و در هر دو موضع نام مؤلف و پدرش مذکور، و تاریخ تألیف ندارد. کاتب: محمد مهدی بن محمد باقر. تاریخ ختم استنساخ: روز دوشنبه ۲۵ ذی الحجه ۱۲۷۸، و همو نوشته است که با نسخه اصل مقابله و تصحیح شده است.

۲_ مجلد ۱۲ در امامت ۱۲ امام علیهم السلام در دو جزء و این جزء اول است که دارای مقدمه و خاتمه مؤلف می باشد. به خط همان کاتب.

۳_ مجلد ۱۶ در احوال حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام دارای مقدمه و خاتمه مؤلف بدون تاریخ. کاتب همان شخص. تاریخ استنساخ: ۱۲۷۹. «پنج هزار بیت کتابت».

۴_ مجلد ۱۷ در احوال حضرت سید الشهداء حسین بن علی علیهما السلام . دارای مقدمه مؤلف است و خاتمه یی ندارد. کاتب: محمد مهدی بن محمد باقر تفتی. تاریخ ختم استنساخ: روز جمعه ۲۴ ربیع الثانی ۱۲۸۰. در طرّه صفحه اول این مجلد حاج ابوطالب اردکانی در تاریخ ۱۲۸۰ به خطّ تعلیق بسیار خوب شرحی در تعریف و تمجید کاتب نوشته است. «۱۴ هزار بیت کتابت» از دوره است.

«۶۰۴» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر کتب ذیل و از دوره مخصوص است:

- ۱_ مجلد ۲۸ در احوال عالم علوی از لوح و قلم و عرش و کرسی و...، با مقدمه مؤلف و خاتمه «۴۶۰۰ بیت».
  - ۲_ مجلد ۲۹ در علم نجوم و احوال و احکام آن، با مقدمه مؤلف و خاتمه «۷۴۰۰ بیت».
  - ۳_ مجلد ۳۰ در احوال ملئکه با مقدمه مؤلف و خاتمه. «۵۸۰۰ بیت» خطّ ملاّ محمّد.
  - ۴_ مجلد ۳۱ در احوال عالم سفلی، با مقدمه مؤلف و خاتمه. کاتب: محمد مهدی بن محمد باقر تفتی یزدی. تاریخ ختم استنساخ: روز پنجشنبه ۱۶ جمادای دوم ۱۲۷۹.
  - ۵_ کتاب ۳۲ در احوال جمادات و طبایع و معادن و جواهر، با مقدمه و خاتمه.
  - ۶_ کتاب ۳۳ در احوال نباتات و متعلقات، با مقدمه و خاتمه. کاتب: محمّد.
  - ۷_ به طوری که در روی برگ اول نوشته شده: «۳۴ در حیوان». آغاز: «فی احوال الحیوان و اصنافها و احکامها». مقدمه و خاتمه ندارد. انجام موجود: «باب الوبر... یشبه الخروف و هو قول شاذّ». در هامش این موضع: «قوبل بأصله الّمدی بخطّ المصنّف، ره»، و هکذا، شهادت مقابله با اصل در پایان تمام اجزاء یاد شده.
- نکته: در پایان جزء ۳۰ مؤلف خود را چنین معرفی کرده است: «تمّ هذا المجلّد علی ید مؤلّفه عبداللّه بن نورالدین محمّد المدعوّ بنور اللّه».

«۶۰۵» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر مجلّدات به شرح ذیل است:

- ۱_ مجلد ۳۷ «چنانکه در ظهر نسخه نوشته نه در متن»، در احوال طبّ و خواصّ ادویه. متأسّفانه نسخه اصلی که از روی آن استنساخ کرده اند، از اول ناقص بوده و نسخه

حاضر، به این عبارت شروع می شود: «و الداء: المرض، و أصله دواء».

انجام: «و خائنه الأعين و ما تخفى الصّيدور. تمّ هذا المجلد على يد مصنّفه عبدالله بن عبدالله [كذا] حامدًا مصلّيًا مستغفرًا. تم» نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خطّ کاتب مجلّدات بعد است.

۲_ کتاب ۳۸ در احوال دنیا «چنانکه در ظهر نسخه نوشته». این مجلد نیز مقدّمه ندارد و به این عبارت شروع می شود: «ابواب انواع الدنيا و الممدوح منها و معایبها». گویا از آخر نیز ناقص است.

انجام موجود: «حتى أنّ السراج قبل مغيب الشمس ينفى الفقر و يزيد في الرزق». نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و مثل برخی دیگر از مجلّدات.

۳_ کتاب ۴۲ یا ۳۹ در احوال موت و عالم برزخ. این مجلد مقدّمه مؤلّف را دارد و در مقدّمه یکجا گوید این کتاب ۴۲ جوامع العلوم و المعارف... است، و در چند سطر بعد گوید کتاب ۳۹ عوالم العلوم و المعارف...، خاتمه مختصری نیز دارد. کاتب این جلد: محمد جواد بن محمد باقر بن محمد هادی. تاریخ ختم استنساخ: روز پنجشنبه ۱۵ ماه رجب ۱۲۷۸. «از دوره است».

«۶۰۶» نسخه دیگر

نسخه: بخش اول مجلد ۴۸ است در مواعظ و دارای مقدّمه مؤلّف است و نخستین عنوانش چنین است: «ابواب ما أوحى الله تعالى الى الملائكة من المواعظ». انجام: «ابواب مواعظ أقاربه عليه الصلوه و السلام الى قيام السّاعه و ساعه القيام». بقیه نوشته نشده است، و نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. در هامش همین موضع آخر کتاب نوشته اند: «قوبل مع نسخه الاصل الى هنا». روی برگ اول نوشته اند: «هذا هو المجلد ۴۸... من خط ملاّ محمد، عدد اجزاء ۲۳ جزو و دو ورق. و کتابت آن ۱۸۷۵۰ بیت...». «از دوره است».

«۶۰۷» نسخه دیگر

نسخه: ظ جلد دیگر کتاب مواعظ است، از اول «ابواب مواعظ الاثمه الاثني عشر، ع» تا «باب موعظه جبرئیل (ع) فی عدم المسواک». این مجلد بدون هیچ مقدّمه ئی شروع می شود. به عبارت یاد شده «ابواب مواعظ الاثمه»، و انجام آن چنین است: «یجمع فیها»

ص: ۱۶۴

الوسخ. الواحدة: برجمه بالضم». نام کاتب و تاریخ کتابت و اثر تصحیح و مقابله ندارد. تقریباً در اواسط قرن ۱۳ کتابت شده. روی ورق اول نوشته اند: «۱۶ جزوه و ۵ ورق، چهارده هزار و هشتصد بیت».

«۶۰۸» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر کتب ذیل الاشعار، و از دوره مخصوص است:

۱_ مجلد ۵۹ که آن کتاب صوم است. روی برگ اول نوشته اند: «هذا... خطّ ملاً محمّد بن حسن و تخمین کتابت آن ۴۱۰۰ بیت است. اجرت کتابت مع مقابله ۷ × ۷ «یعنی هشت قرآن و نیم عباسی» رایج یزد. از موقوفات جرقویه استکتاب نموده شد».

این جلد دارای مقدمه مؤلف است و خاتمه او و تاریخ ختم تألیف: روز جمعه ۱۷ جمادی الثانیه (کذا) ۱۱۲۳، و پس از آن کتاب حج است.

۲_ مجلدی که آن کتاب حج و عمره است و روی برگ اول ابیات آن... بیت تعیین شده، و مقدمه ندارد و از «کتاب الحجّ و العمره ابواب الکعبه...» شروع می شود و پایان آن نیز ناقص می نماید و چنین است: «و اذا لقيت هؤلاء فقل لهم ما يقولون» که در باب «تهنیه القادم من الحجّ» است. نام کاتب ندارد.

۳_ مجلد ۶۳، در مزار است. روی برگ اول نوشته اند: «هذا... خطّ ملاً محمّد و تخمین کتابت آن سه هزار بیت الّا پنجاه بیت، و اجرت کتابت مع مقابله ۸ × ۸ «یعنی شش هزار و یک عباسی» رایج یزد». مقدمه ندارد و از «کتاب المزار و فيه زیارات النبی و الائمة ع» شروع می شود. پایان این جزء: «باب زیاره ابواب القائم ع» است و آخر آن چنین است: «و هو مقابل القبله، تمّ بعون الله و الکاتب محمّد ابن الحسن، و قد قویل مع نسخه الاصل بالدقه من اوله الى آخره، و کان الاستکتاب ایضا من نسخه الاصل التي هی بخطّ المصنّف، رحمه الله علیه».

۴_ مجلد ۶۳ در مزار، ایضاً، که دارای مقدمه مؤلف است و در آن تصریح کرده که مجلد ۶۳ و در زیارات است و سرآغاز مطلب چنین است: «کتاب المزار، ابواب مقدمات السفر و آدابه» و خاتمه این جلد: «باب زیاره العباس (رض) علی الوجه المأثور» است و ناتمام می باشد.

«۶۰۹» نسخه دیگر

نسخه: به شرحی که در روی برگ اول نسخه نوشته شده، مشتمل بر ۱۹ کتاب است که مختصری از شرح مذکور ذیلانقل می شود:

۱_ کتاب ۶۶ مکاسب. ۲_ کتاب ۶۷ بیع و تجارت. ۳_ کتاب ۶۸ قرض و دین. ۴_ کتاب ۶۹ رهن. ۵_ کتاب ۷۰ حجر. ۶_ کتاب ۷۱ در اجاره. ۷_ کتاب ۷۲ مزارعه و مساقات. ۸_ کتاب ۷۳ ودیعه. ۹_ کتاب ۷۴ کفالت و ضمان و وکالت. ۱۰_ کتاب ۷۵ صلح. ۱۱_ کتاب ۷۶ مضاربه و بضاعت و شرکت. ۱۲_ کتاب ۷۷ جعاله. ۱۳_ کتاب ۷۸ وقوف و صدقات و هبات. ۱۴_ کتاب ۷۹ مزارعه و سبق و رمایه و رهان. ۱۵_ کتاب ۸۰ وصایا. ۱۶_ کتاب ۸۱ نکاح. ۱۷_ کتاب ۸۲ فراق. ۱۸_ کتاب ۸۳ عتق و تدبیر و کتابت. ۱۹_ کتاب ۸۴ در ایمان و ندور.

کتاب مکاسب مقدمه و خاتمه ندارد. کتب دیگر تا کتاب ۸۳ تماماً دارای مقدمه می باشند با تصریح به شماره کتاب ها و خاتمه ندارند. و برخی از آنها چند صفحه و حتی برخی چند سطر بیشتر نیست و ظاهراً مؤلف موفق به تکمیل آنها نشده است.

کتاب ۸۴ هم دارای مقدمه و هم دارای خاتمه است و خاتمه آن را که مشتمل بر مطالبی درباره کتاب و مؤلف است عیناً نقل می کنیم:

(باب كفارة العهد... و يستغفر الله و يتوب. هذا اخر عهدنا من ابواب العهود مميّا عهدنا من اول الكتاب... و آخر موقعنا من الايقاعات... فقللم لساننا و لسان قلمنا و إن كان في تسويد هذه الأوراق عند الحجر الأسود في سواد معظم... و لكن ما ترك من الأمر أعظم... قد وقع الفراغ من كتاب العقود و الايقاعات من يد مصنّفه و مؤلّفه... عبدالله بن نورالله... في ضحى يوم الثلاثاء سابع شهر شوال... سنة الرابع و عشرين بعد المائة و الالف... و أنّ مصنّفه رجل عاهد الله عند الحجر أن لا يقرب محرّماً ابداً، فلمّا رجع عاد الى المحرم... تمّ هذا الكتاب بلفظ الاستغفار... على يد مصنّفه...).

کتب دیگر عموماً مقدمه و خاتمه ندارد و گویا تألیف آنها نیز ناتمام مانده است. در هیچ موضع این مجلد نام کاتب و تاریخ کتابت مذکور نیست و کاتب آن همان نویسنده برخی مجلّات دیگر می باشد که به ظنّ قوی محمد مهدی بن محمدباقر تفتی یزدی است و از دوره است.

«۶۱۰» نسخه دیگر

ص : ۱۶۶

نسخه: مشتمل بر کتب ذیل و از دوره مخصوص است:

۱_ روی برگ اول نوشته اند: «کتاب الصید و الذبایح / ۵۱۰۰ بیت». این جلد مقدمه مؤلف ندارد. آغاز: «فی الصید و الذبایح و ما یحلّ و ما یحرم من حیوان و غیره». انجام: «تمّ هذا المجلّد علی ید مصنّفه و مؤلّفه عبداللّه بن نوراللّه... هذه صورہ خط المصنّف و بلغ قبلاً مع اصله اولاً و آخرًا، کاتبه الجانی محمد مهدی و قم تم فی سنه ۱۲۸۱».

۲_ مقداری دیگر از کتاب صید است و آداب اکل و شرب و احکام خمر و ظاهرًا کاتب در اثر تشویش اوراق اصل، موضع این اوراق را ندانسته کجاست. آغاز: «عن سلیمان بن خالد قال سالت ابا عبداللّه (ع) عن الحیتان الّتی یصیدها المجوس». انجام: «فقال ألیس حلّوا قلت بلی قال اشربه و لم أخبره کم العسل».

۳_ «کتاب الفریض و الموارث. أبواب ابطال العول و العصبه» مقدمه ندارد و انجام آن: «ضربنا هم بالسیرط فان لم یستقیموا ضربنا هم السیف».

۴_ «کتاب القضا یا و الأحکام، أبواب من الیه الحکم و اقسام القضا و المفتین و ما یتعلق بها». مقدمه ندارد و انجام آن: «و أمضى القضیه علی ما أوحى الله عزّو جلّ الیه».

۵_ «کتاب الشهادات، باب اول کتاب کتب فی الأرض». مقدمه ندارد و انجام آن: «قد تم کتاب الشهاده علی ید مصنّفه و مؤلّفه عبداللّه بن نوراللّه... فی آخر شهر جمادی الاخره یوم الأحد من سنه ۱۱۲۳...».

۶_ «کتاب الاقرار و ما یتعلّق به، باب ثبوت الاقرار بلا ینه». انجام: «باب من أفترّ علی نفسه بالقتل... و قال لم افعل ترک و لم یقتل».

۷_ «کتاب الجنایات و الدیات، أبواب عقوبات قتل النفس». مقدمه ندارد و انجام آن که پایان نسخه است: «قال و أئی نصره أعظم من أن یدفع القابل الی أولیاء المقتول فیقتله و لا تبعه تلزمه عن قتله فی دین و لا دنیا». در حاشیه گواهی مقابله با نسخه اصل است.

«۶۱۱» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر کتب ذیل و از دوره مخصوص است:

۱_ شرح روی برگ اول: «مجلّد نکاح و طلاق و غیر ذلك من الفروع من مجلّدات عوالم العلوم، خط ملاّ محمّد بن حسن / ۱۴۵۰۰ بیت». آغاز: «کتاب النکاح ابواب

فضله و الحثّ عليه». مقدمه ندارد. انجام: «تمّ هذا الكتاب على يد مؤلّفه عبدالله... في ضحى يوم السبت الحادى عشر من شهر رمضان المبارك سنة ١١٢٣...». ختم استنساخ محمد بن حسن كاتب: ١٢٨٣.

٢_ «أبواب الطلاق أبواب الایلاء». مقدّمه ندارد. انجام: «باب جوامع احكام القذف... قال نعم عليه حدّ». كاتب: همان محمد بن حسن بن محمد و شهادت مقابله با نسخه اصل خط مصنف.

٣_ کتاب ٨٨: در احكام لقطه و ضالّه، با مقدّمه مؤلّف و تصریح به شماره.

٤_ کتاب ٨٩: در مشترکات و احكام حریم و احياء موات به شرح مذکور.

٥_ کتاب ٩٠: در شفعه به شرح مذکور.

٦_ کتاب ٩١: در غضب به شرح ایضا _ و این ٤ کتاب اخير هر کدام بیش از دو سه برگ نیست و بی خاتمه.

٧_ کتاب ٧٢ (کذا) در قضایا و احكام به شرح مذکور و ظاهرًا کاتب (تسعون) را (سبعون) خوانده.

٨_ کتاب ٩٣: در شهادت با مقدمه مؤلّف به شرح فوق.

٩_ کتاب ٩٤: در قرعه به شرح فوق.

١٠_ کتاب ٩٥: در موارد بر همان نهج و این کتاب خاتمه مؤلّف نیز دارد.

١١_ کتاب ٩٦: در حدود به شرح مرقوم بدون خاتمه.

١٢_ کتاب ٩٧: در قصاص و جنایات و دیات به نهج مرقوم و خاتمه مؤلّف و تاریخ ختم تألیف روز پنج شنبه در عشر اول ربیع یکم ١١٢٤. توضیحًا: کتاب ٩٨ در این مجلد نیست.

١٣_ کتاب ٩٩: در احوال بعض رجال با مقدمه مؤلّف، و در این جلد فهرست شیخ منتجب الدین است با مطالبی منقول از خط شیخ محمد بن علی جباعی و خاتمه مؤلّف.

١٤_ کتاب ١٠٠: در اجازات است با مقدمه مؤلّف بدون خاتمه و ختم استنساخ دوشنبه ٢ رمضان ١٢٨١.

«٦١٢» عَوَالِي الْحَدِيثِ عَلَى مَذْهَبِ الْإِمَامِيَّةِ

(عربی)

ص : ١٦٨

از: شیخ محمد بن زین الدین ابی الحسن علی بن حسام الدین ابراهیم بن حسن (۱) بن ابراهیم بن ابی‌جمهور آحسانی «مقدمه کتاب». هجری، معروف به ابن ابی‌جمهور، از دانشمندان و محققان به نام و پر کار شیعه در قرن نهم و دهم هجری که دارای تألیفات حدیثی و فقهی و کلامی و عرفانی است و شمار آنها را مؤلف «ریحانه الأدب ۵: ۲۱۵» ضمن شرح حال وی چهارده کتاب تعیین کرده است و برخی از آنها را نیز در این فهرست آورده ایم، از جمله «رساله مناظره. ش ۴۱۳».

تاریخ تولد و وفات ابن ابی‌جمهور در جایی به نظر نرسیده و کسی از آن اطلاعی نداده است، جز این که مؤلف فاضل «فهرست دانشگاه ۵: ۱۴۲۴» - آنجا که از کتاب مورد بحث و نسخه آن گفتگو کرده و هم در جلد سوم صفحه ۶۲۵ که نسخه‌ی از مناظره او را با فاضل هروی شناسانده و شرح حالش را با ذکر مدارک عدیده بیان کرده اند - زمان حیات او را در سنوات ۸۳۸ تا ۹۰۴ به دست آورده اند. لکن شاید از خاتمه اجازه‌ی بی که به سید شرف‌الدین محمود داده و پس از این توضیح آن خواهد آمد بتوان استنباط کرد که تا ۹۱۲ هم زنده بوده، و قدر مسلم این که تا نهم ماه رجب ۹۰۶ حیات داشته است که در آن تاریخ به شیخ علی بن قاسم ابن عذاقه در شهر حله اجازه روایت داده و پس از این ذکر خواهد شد. (۲)

پس آنچه در «منتظم ناصری ۲: ۸۱» در حوادث سنه ۸۹۷ آمده است که در این سال «وفات ابن‌جمهور [کذا] آحسای شیعی از معارف» واقع شده؛ چنانچه مقصود صاحب «عوالی» باشد مقرون به صواب نیست.

تعیین سال ۸۳۸ نیز از آنجاست که خود در رساله «مناظره با فاضل هروی» گوید من

ص : ۱۶۹

۱- ۱) در «تکمله امل الامل ۵: ۱۸» حسین چاپ شده و نادرست است.

۲- ۲) شگفتا، در رساله «الزود و النقود. صفحه ۳» که در سرآغاز «عوالی» به سال (۱۴۰۳) در قم چاپ شد، تاریخ درگذشت ابن ابی‌جمهور را - صریحاً و اضحاً - در سال نهصد و چهل نوشته اند. و هم به او کنیه «أبو جعفر» داده اند، هر دو به دون ذکر مأخذ. پنج شش سالی پس از چاپ «عوالی»، کتاب «الأقطاب الفقهیه» همین ابن ابی‌جمهور در همان شهر مقدس چاپ شد و در مقدمه آن بحثی پیرامون عصر و زمان مصنف نوشته اند و این که تا حال کسی را نیافته اند که تاریخ فوت مشخصی برای او تعیین کرده باشد!

در این تاریخ نزدیک چهل سال دارم، و آن تاریخ سال ۸۷۸ بوده است.

ابن ابی جمهور دارای طرق روایتی مهمی است و کسانی که از آنها اجازه روایت دارد نوعاً از بزرگان مشایخ اجازه می باشند که اسامی آنها و طرق روایتشان را در آغاز کتاب مورد بحث آورده و روایت خود را از آنان ضمن هفت طریق شرح داده است و ما پس از این درباره روایات و اجازاتش صحبت خواهیم کرد.

شرح حال وی نیز در عموم کتب تراجم مذکور و پیرامون تألیفاتش در مجلدات متفرّق «ذریعه» بحث شده، و یکی از تألیفات کلامی و عرفانی مبسوط وی به نام «مَجْلَى مِرْآه المَنْجَى» در سال ۱۳۲۹ ق در طهران به طبع رسیده است. (۱)

کتاب «المسالک الجامعیّه (۲) فی شرح الرساله الألفیه» او نیز که در شرح «ألفیه» شهید اول _ قدس سرّه _ نگاشته، به سال ۱۳۱۴ در هامش «الفوائد الملیّه لشرح الرساله النَّفلیّه» شهید ثانی ضمن مجموعه شروح و حواشی «ألفیه» و «نفلیّه» در طهران چاپ شده است.

پیرامون یکی دیگر از آثار ابن ابی جمهور نیز که بنام «کاشفه الحال عن أحوال الاستدال» به سال ۸۸۰ در مشهد تألیف کرده است در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۷۱۶ بعد» بحث شده است.

کتاب مورد گفتگو «عوالی اللالی ء الحدیثیه (۳)» از آثار نغز حدیثی و فقهی این دانشمند بزرگ است و کثرت احادیث و تنوع آنها و مطالب گوناگونی که در این کتاب آورده دلالت بر کمال تبخر و حسن انتخاب او دارد، لکن چون نوعاً احادیث آن بی سند

ص : ۱۷۰

۱-۱) «مَجْلَى مِرْآه المَنْجَى» _ به فتح هر دو میم و فتح لام و جیم _ یعنی جلوه گاه آینه رستگاری. مع الأسف، در عموم مآخذ «مَجْلَى مِرْآه المَنْجَى» _ به ضمّ هر دو میم و کسر لام و جیم _ بدون تصوّر معنای آن، می نویسند! از جمله در «دائرة المعارف الاسلامیه الکبری ۲: ۲۹۳ _ ۲۹۶» ذیل عنوان «ابن ابی جمهور» که پی در پی آن گونه اعراب گزاری کرده اند، با نارسایی های دیگر آن مقال، و الله العاصم.

۲-۲) الجامعیّه، با یاء نسبت؛ چون تألیف این کتاب را چنان که خود در مقدمه آن گفته در مسجد جامع کوفه «الحرم الکوفی العلوی» به پایان رسانیده، لذا منتسب به آن مکان شریف کرده است. در «ذریعه ۳: ۴۳۰» نیز که شرح الفیه دیگری به نام «التحفه الحسیّیه» از ابن ابی جمهور را یاد کرده اند به این مطلب تصریح شده. لکن این کلمه اشتباهاً در همان کتاب «۱۳: ۱۱۴» و «فهرست رضویه ۵: ۶۱۲» به صورت «الجامعه» بدون یاء نسبت آمده است.

۳-۳) کلمه «اللالی» را در بسیاری از جاها به شکل «اللّالی» نوشته اند، در حالی که جمع «لؤلؤ» به صورت لالی باید نوشته شود نه به صورت «لیالی» که آن جمع «لیل» به معنی «شب» است.

ذکر شده و متن آنها نیز در نظر فقهاء و دانشمندان غریب می نمود، جمعی کتاب او را بی اعتبار دانسته و از مراجعه به آن و نقل از آن خودداری کردند.

محدّث جلیل القدر سید نعمه الله جزائری متوفی ۱۱۱۲ مؤلف «شرح عیون أخبار الرضا» و «شرح تهذیب الحدیث» و «شرح الاستبصار» و «غرائب الاخبار» و جز اینها، شرحی نیز بر کتاب عوالی نگاشته و به «الجواهر الغوالی فی شرح عوالی اللالی» یا «مدینه الحدیث» نامیده؛ و بنا به نگارش «الذریعه ۵: ۲۷۳ _ ۲۷۴» نسخه اصل آن نزد عالم بزرگ سید آقای تستری از نواده های سید در نجف اشرف و نسخه مرغوب دیگری در کتابخانه آستان قدس «فهرست رضویه ۵: ۷۱» موجود است و تاریخ فراغت از تألیف این شرح در ماه رجب ۱۱۰۵ می باشد.

سید جزائری «علیه الرحمه» در فصل اول مقدمه آن کتاب شرح حال مصنف عوالی را آورده و از او بسیار تمجید نموده و هم گفته است که علامه مجلسی «استاد سید» پیشتر به علت کثرت روایات مرسل و بی سند عوالی از آن روی گردان بود و رغبتی بدان نداشت (۱)، لکن در این اواخر از عقیده سابق خود رجوع نموده و به آن راغب شده است، زیرا پس از تتبع و جستجو بر وی معلوم گردید که حدیث های این کتاب اگر چه بی سند باشد لکن از کتب معتبره گرفته شده است.

تکمله: سید بزرگوار در اواسط مجلد ثانی شرح صغیر «تهذیب الأحکام»، در شرح کلام شیخ «و یکره أن یصلی الانسان بعمامه لاحنک لها» به گونه یی دیگر چنین فرموده است: [نعم، روی ابن جمهور «کذا» الأحسائی فی «عوالی اللالی» حدیثاً مُرسلاً... و لکن الظاهر من حاله أنه کان یروی الأخبار من حفظه و یأخذ الأحادیث من الکتب الفقهیّه و یرویها بالمعنی، و من أجل هذا لم یعتبر کتابه و لم یُنقل الأخبار الّتی أوردها فیه شواهد

ص: ۱۷۱

۱- ۱) چنانکه در مقدمه «بحار الانوار ۱: ۳۱» نیز فرماید: کتاب «عوالی اللالی» اگر چه کتاب مشهوری است و مؤلف آن معروف به فضل و دانش، لکن در آنجا پوست را از مغز جدا نکرده و اخبار مخالفان متعصب را داخل روایات اصحاب «علماء امامیه» کرده، لذا ما به نقل بعضی از مطالب آن اقتصار نمودیم. انتهى. محقق بحرانی نیز در «لؤلؤه البحرین: ۱۶۶» همین مطالب را تکرار کرده است، همچنان که شیخ حرّ عاملی نیز در آخر «وسائل الشیعه» عوالی و کتاب دیگر ابن ابی جمهور «دُرر اللالی العمادیّه» را از درجه اعتبار ساقط دانسته است. رحمه الله علیهم اجمعین. پیرامون نظریه شیخ حرّ در پایان مقال و «غوغای صاحب تکمله» سخن خواهیم گفت.

علی الأحكام، فیجوز (ح) أن یکون قد روی هذین الحدیثین من حاصل عبارہ ابن بابویہ، ره].

صاحب «ریاض العلماء» نیز سخنانی در این باره ها دارد.

نیای معظم، صاحب «روضات الجنّات: ۵۹۵ - ۵۹۸» که شرح حال ابن ابی جمهور را مشروحاً نگاشته اند نظریّه قدح در آثار او را تأیید نموده اند، لکن محدّث نوری در خاتمه «مستدرک الوسائل ۳: ۳۶۱ - ۳۶۵» در مدح و تعریف و توثیق او و اعتماد و اعتبار کتاب هایش داد سخن داده اعتراض قادحین را که از جمله اسناد مسلک تصوّف به او بوده یکان یکان ردّ کرده و اساس طعن در مؤلّف و مؤلّف را دو چیز دانسته است، یکی اسناد مسلک مزبور، دیگر اختلاط غثّ و ثمین در کتاب عوالی.

پس از بحث در مطلب اول راجع به مطلب دوم گوید که محقّق بحرانی در کتاب «الحدائق الناضره» بعد از آن که مرفوعه زرارہ را در أخبار علاجیّه آورده گفته است: ما این روایت را جز در کتاب عوالی نیافتیم، و علاوه بر این که این روایت مُرسَل است و مُسند نیست، مؤلّف عوالی را نیز دانشمندان شخصی مسامحه کار و سهل انگار در نقل أخبار دانسته اند که دائماً روایات غثّ و ثمین و صحیح و سقیم را به هم مخلوط و ممزوج می گرداند، چنان که این موضوع بر مراجعه کننده به آن کتاب به خوبی واضح و آشکار می شود.

سپس محدّث نوری خود فی الجمله طعن دوم را در برخی از مرویّات کتاب قبول کرده و توضیحی نیز در این باره داده، به خلاصه این که روایات عوالی هم مانند سایر کتب أخبار محتاج بررسی و تحقیق است، و کسی که بخواهد از آن حدیثی بگیرد بایستی متن و سند آن را رسیدگی کند، همچنان که با سایر کتب حدیث رفتار باید کرد.

سپس بحثی راجع به کتاب دیگر مؤلّف «دُرر اللّالیّٰ العمادیّه» که آن نیز به سبک عوالی است نموده و در پایان گفته است: بالجمله، «دُرر» کتاب شریفی است مشتمل بر فوائد طریفه و نکات شریفه خالی از توهّماتی که درباره عوالی کرده اند و مبرای از طعن هایی که بر آن بسته اند، و این که جمعی نام این کتاب را «نثر اللّالیّٰ» نوشته اند خطاست و منشأ آن مقدمه «بحار». انتهی.

«دُرر اللّالیّٰ العمادیّه» در «ذریعه ۸: ۱۳۳ - ۱۳۴» نیز مذکور و پیرامون آن سخن گفته اند، و در آنجا و خاتمه مستدرک است که وی در مقدمه این کتاب گفته: من چون

کتاب «عوالی اللالیء العزیزیه فی الأحادیث الدیئیه» را که از جمله حسنات إلهیه و إنعامات ربّانیه بود _ تألیف کردم دوست داشتم که حسنه یی دیگر به پیرو آن حسنه آورم و طاعتی دیگر پشتیبان آن طاعت گردانم...، از این روی این کتاب را تألیف کردم و به «درر اللالیء العمادیه فی الأحادیث الفقهیه» نامیدم تا مؤید و مقوی آن کتاب و تذکره یی برای مطالب سابقه باشد... وی بیشتر احادیث این کتاب را از «مختلف الشیعه» و تحریر الأحکام الشرعیّه» علامه حلّی _ علیه الرحمه _ گرفته است.

نسخه اصل «درر» _ یا از روی آن _ با بلاغ مقابله از نیمه های مبحث طلاق تا خاتمه، در ۳۹۹ برگ در کتابخانه ملک تهران هست و در فهرست آنجا (ج ۱ ص ۲۹۰) معرفی شده و گویند که دوّمین تسوید کتاب را مؤلف در تحریر دستان استرآباد به روز پنجشنبه هفتم ماه شعبان ۹۰۱ در معذرت سلطان فخرالدین احمد گورکی، به نام سید میر عمادالدین به انجام رسانیده است. توضیحاً، تاریخ موافق تقویم است.

نیز، یک نسخه از جلد دوم «درر» حاوی قسم ۲ و ۳ و خاتمه در «فهرست رضویّه ۵: ۸۳» و یک نسخه از جلد اول در «فهرست مجلس ۱: ۲۲» معرفی شده است، و روی برگ اول نسخه مجلس شمار احادیث دو مجلد این کتاب ۵۲۳۶ حدیث قید گردیده، و چنان که گذشت نام این کتاب در دو جای مقدمه «بحار الأنوار ۱: ۱۳ و ۳۱» که علامه مجلسی از ابن ابی جمهور و آثارش گفتگو می کنند «نثر اللالی» یاد شده، و نام کتاب مورد بحث را هم به غین معجمه ضبط فرموده است.

مؤلف محترم «ذریعه» نیز در حرف عین کتاب خود بحثی مستوفی درباره کتاب «عوالی» فرموده، و نویسنده فاضل «فهرست دانشگاه ۵: ۱۴۲۴» هم مختصری پیرامون این موضوع آورده است.

چند نکته دیگر:

۱ _ نیای مؤلف عوالی را در «معجم المؤلفین ۱۰: ۲۹۹» ابی جمهور، به اسقاط میم ضبط کرده و در پاورقی نوشته است که: در «هدیه العارفين» ابی جمهورست!

این خطای فاحش موجب کمال تعجب است، زیرا هیچ کتابی از کتب شیعه را از تراجم احوال گرفته تا فقه و اصول نمی توان یافت که «جمهور» را «جمهور» نوشته باشند.

ص: ۱۷۳

و این خطاها عادت و دأب نوع مورّخین اهل سنت اعمّ از متقدّمین و متأخرین و معاصرین ایشان و عموم مستشرقین است که غالباً در تراجم دانشمندان شیعه که در کتب خود می نویسند تحریف یا اشتباهی می کنند یا لأقلّ ایجاد شبهتی می نمایند که اسباب زحمت مراجعه کنندگان را فراهم می سازند.

۲_ نام کتاب: چنانکه در خاتمه مستدرک هم فرموده، در ألسنه و أفواه «عوالی اللّالی» بغین معجمه مشهور و متداول است و مؤلف «کشف الحجب و الأستار: ۳۹۵» نیز آن را در حرف غین معجمه عنوان کرده، لکن در «فهرست رضویّه ۱: ف ۴: ۶۰» که نسخه اصل خط مؤلف را معرفی کرده اند نام کتاب را در حرف عین مهمله «عوالی...» آورده و در عموم نسخ و هم در شرح سید جزائری بر کتاب و مواضع بسیار از اجازات و کتب علماء سلف همانند نسخه ما همه جا به عین مهمله _ بی نقطه _ یاد شده است (۱).

توضیح دیگر درباره صورت کامل نام کتاب این که در نسخه مورد بحث و نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه طهران «فهرست دانشگاه ۵: ۱۴۲۴» و نسخه حاجی نوری «مستدرک ۳: ۳۶۱» و جاهای دیگر «عوالی اللّالی» الحدیثه علی مذهب الامامیه آمده است. لکن گمان می کنیم که این نام را مؤلف در آغاز کار به کتاب داده و چندی پس از اتمام تألیف آن را به «عوالی اللّالی» العزیزیه فی الأحادیث الدّینیه» تبدیل کرده است، چنان که در «فهرست رضویّه ۱: ف ۴: ۶۰» آن را به همین صورت عنوان کرده اند و در نسخه دیگری نیز که دیده ایم به همین گونه نامیده شده است، و بالاتر این که مؤلف خود در اجازه یی که ظهر نسخه عوالی به امیر سید محسن رضوی داده و بعد از این درباره آن سخن خواهیم گفت و هم در کتاب دیگرش «درر اللّالی» العمادیه» که پس از عوالی تألیف کرده نیز کتاب را به همین نام اخیر خوانده است، و عبارت «درر» در «مستدرک» و «ذریعه» عیناً منقولست و ما نیز آوردیم.

در اجازه یی هم که به سید محمود طالقانی داده کتاب را «عوالی اللّالی» العزیزیه فی الأحادیث النبویه و الإمامیه» یاد کرده است، و اگر چنان که پس از این خواهیم گفت

ص: ۱۷۴

۱- ۱) دامنه اهمال قدماء تا این زمان ادامه دارد. در «الضیاء اللامع، چاپ ۱۳۶۲ ش» بیش از بیست جا به غین نقطه دار «عوالی اللّالی»، و در «احیاء الدائر، چاپ ۱۳۶۶ ش» در سه جا یا بیشتر به عین بی نقطه چاپ کرده اند.

تاریخ این اجازه ۹۱۲ باشد این آخرین صورتی خواهد بود که مؤلف کتاب خود را به آن نام خوانده است.

ما نظر به متابعت از نسخه خود نام کتاب را به صورت اول ذکر کردیم.

۳_ نُسخ کتاب: با وجود شهرت به سزایی که «عوالی» یافته مع الوصف نسخ آن کمیاب و کمتر در دسترس دانشمندان بوده است.

بهترین و کامل ترین و نفیس ترین نسخه های کتاب همانا نسخه اصل آن است که مشتمل بر ۲۳۷ برگ و در کتابخانه آستان قدس موجود می باشد. مؤلف «فهرست رضویّه» گوید: «این نسخه متناً و هامشاً به خط مصنف است و در چهار ماه زمستان که در مشهد مقدس در خانه میرزا محسن رضوی بوده است نوشته، چنان که خود در ظهر ورق اول به خط خود مرقوم داشته، و نیز نوشته که در سنه ۸۹۷ تمام شده، و متن کتاب به خط نسخ (۲۵ سطری) و حواشی نیز که از خود مصنف است به خط شکسته نستعلیق و به امضاء «م. د» که علامت محمد است. نسخه نفاست کلی دارد... و بعد خود مصنف (در آخر کتاب) اسم خود و تاریخ کتابت را که شب یکشنبه ۲۳ شهر صفر سنه ۸۹۷ است به خط خود مرقوم داشته» انتهى.

اما نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه، چنانکه در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۴۲۷» گوید پایان کتابت آن در ماه صفر ۱۰۵۵ است و دارای ۲۱۱ برگ می باشد.

۴_ آثار دیگر ابن ابی جمهور: قاضی سید نورالله مرعشی شوشتری _ رضوان الله علیه _ در «مجالس المؤمنین ۱: ۵۸۱» ضمن شرح حال ابن ابی جمهور به تقریبی فرماید که مولد او شهر «لحسا» است، تحصیل نزد علمای آن دیار نموده، به عراق رفته و در نزد شیخ فاضل شرف الدین حسن بن عبدالکریم قتیال که مجاور نجف اشرف و خادم آستان مقدس علوی بود و دیگر دانشمندان آنجا درس خوانده، به سال ۸۷۷ از راه شام متوجه مکه معظمه گردید، و در أثناء برای استفاده علمی مدت یکماه خدمت شیخ الاسلام علی بن هلال جزائری در کرک نوح اقامت کرد، پس به حج نائل آمده به دیار خود برگشت. باز به عراق عرب سفر نمود و پس از زیارت ائمه اطهار متوجه ایران و تشرف به خراسان شده در اثنای راه رساله «زاد المسافرین» را در اصول دین نوشت و چون به مشهد مقدس رضوی مشرف گردید به صحبت سید نقیب میر محسن بن محمد رضوی قمی رسیده، در

سال ۸۷۸ به دستور آن سید شرحی بر رساله مذکور نگاشته «کشف البراهین فی شرح زاد المسافرین» نامید.

چون خبر ورود وصیت دانش ابن ابی جمهور به اطراف مشهد منتشر شد یکی از دانشمندان هرات به دیدن او در خانه سید آمده با او در باب امامت مباحثه کرده و مُجاب شد. ابن ابی جمهور این مباحثه را که در سه مجلس به سال ۸۷۸ واقع شده به صورت رساله‌ی درآورده که مجملی از آن را صاحب «مجالس المؤمنین» و مفصل تر در «نامه دانشوران ناصری ۳: ۳۷۸ - ۴۱۶» ذیل شرح حال وی به فارسی نقل فرموده اند.

در «الذریعه ۲۲: ش ۷۱۲۴» این رساله را به عنوان «مناظره ابن ابیجمهور» مفصلاً آورده اند.

نسخه‌ی بی از «کشف البراهین» مورخ ۸۸۱ در آستان قدس موجودست و در «فهرست رضویه ۱: ف ۱: ۶۹» معرفی شده، و صاحب «لؤلؤه البحرين: ۱۶۶» فرماید: ابن ابی جمهور را کتابی است در «شرح باب حاديعشر» و نسخه آن در نزد من بود و از دست رفت.

در پایان کتاب «مَجلی» مصنّف خود گوید: مسوده این کتاب را در اواخر ج ۲ - ۸۹۵ در نجف اشرف هنگامی که در آن مکان مقدّس مجاور بودم پایان دادم، و سپس برای سومین بار به مشهد خراسان مشرف شدم و درین مشهد شریف کتاب را تهذیب و تبیض کردم و از این مبیضه در شب ۱۶ صفر ۸۹۶ فارغ شدم...

در این اواخر نیز در نشریه «التراث» ع ۱۱ و ۱۲. نشره دارالتراث فی بیروت - قم» رساله نه صفحه‌ای با عنوان «أقل ما يجب علی المکلّف» چاپ شد (از ص ۱۱۱ تا ۱۲۰)، که ابن ابیجمهور آن را در نیمروز دوشنبه ۲۵ محرم ۸۸۹ در مشهد مقدّس رضوی پایان داده است (توضیحاً تاریخ موافق تقویم است).

۵ - اجازات مؤلّف عوالی: ابن ابی جمهور در سفر سوم خود به مشهد مقدّس مدت دو سال (یا بیشتر) توقف کرده و کتاب «عوالی» را تألیف و سپس برای سید نقیب میر سید محسن رضوی و دیگران از آغاز تا انجام درس گفته و هنگامی که این کار به پایان رسیده یعنی در نیمه ماه ذوالقعدة ۸۹۷ اجازه‌ی بی در ظهر نسخه عوالی برای سید مذکور

نگاشته و در آن منتهای تجلیل از او نموده و تصریح کرده است که وی از اول تا آخر عوالی را از مصنف آن شنیده است. این اجازه که در «بحار الأنوار ۲۶: ۴۷ - ۴۸» ضمیمه طرق هفتگانه روایتی مذکور در اول عوالی چاپ شده است از نظر تاریخی شایان مراجعه می باشد. پس از این درباره سید محسن رضوی سخن خواهیم گفت، و اسامی هفت شیخ اجازه را در عنوان «فهرست مطالب کتاب» می آوریم.

در بحار پس از ذکر طرق سبعة مذکوره گوید: «اجازه ابن ابی جمهور احسائی مذکور برای شیخ ربیع بن جمعه»، سپس متن اجازه را نقل کرده، لکن این اجازه برای شیخ ربیع بن جمعه نیست بلکه برای سید شرف الدین محمود بن علاءالدین ابن جلال الدین طالقانی صادر شده چنانکه در اول اجازه هم نام مُجاز صریحاً مذکورست، جز این که در پایان این اجازه شیخ ربیع بن جمعه جزائری که یکی از شاگردان مجیز بود و صیائی برای مُجاز نوشته است، و در پایان؛ تاریخ اوائل ج ۱ - ۹۱۲ را قید کرده است. شاید بتوان استنباط نمود که این تاریخ در زمان مجیز یعنی ابن ابی جمهور نوشته شده و بنابراین وی تا ۹۱۲ حیات داشته است، و الله العالم. در این اجازه نیز آمده است که مُجاز «عوالی» و چند کتاب دیگر را نزد مجیز به دقت خوانده است. (۱)

در «بحار» اجازه دیگری نیز از ابن ابی جمهور آورده شده که مُجاز شمس الدین محمد بن صالح غروی مقیم حلّه هنگامی که از اول تا آخر «ارشاد الأذهان» علامه حلّی را نزد مجیز خوانده وی به تاریخ نیمه ج ۱ - ۸۹۸ در قریه قلفان استرآباد این اجازه روایت را به او داده است.

این مُجاز دو اجازه دیگر نیز از استاد مذکور خود دارد که یکی را در مشهد مقدّس به تاریخ اول ج ۱ - ۸۹۶ نگاشته و در آن ۲۴ کتاب از تألیفات خود را اسم برده، و اجازه دیگر مورّخ ۲۴ ع ۲ - ۸۹۶ است که در آخر «مَجلی» نوشته است. محمد بن صالح مذکور شیخ روایت ربیع بن جمعه حویزی سابق الذّکر نیز هست و اجازه یی که برای او ظُهر «ارشاد» علامه که مجاز به خط خود استنساخ کرده بود، به تاریخ ۸۹۷ در یعقوب محلّه استرآباد نوشته در «ذریعه ۱: ۲۴۰» یاد شده است.

ص: ۱۷۷

۱-۱) ربیع العبادی العبری ابن جمعه الحویزی و محمود الطالقانی را در «احیاء الداثر: ۸۶ و ۲۴۱» ملاحظه فرمایید.

ابن ابی جمهور در تاریخ روز نهم ماه رجب ۹۰۶ اجازہ یی نیز به خط خود در شهر حلہ برای شیخ علی بن قاسم معروف به ابن عذاقہ در نسخہ بسیار نفیسی از «قواعد الأحکام» علامہ حلّی نگاشته است. این نسخہ در کتابخانہ آستان قدس رضوی موجود و در «فہرست رضویہ ۲: ۹۵ - ۹۶» معرفی و صورت خط مجیز ہم در جلد چہارم مقابل صفحہ ۲۳۶ فہرست مذکور دیدہ می شود.

بیشتر اجازات ابن ابی جمهور در «ذریعہ ۱: ۲۴۱ - ۲۴۲» نیز یاد شدہ است (۱).

۶- موضوع کتاب: پیرامون موضوع کتاب «عوالی اللالی» این نکتہ مهم را کہ در جای دیگری بہ آن اشارہ نشدہ خاطر نشان می کنیم کہ ابن ابی جمهور بہ سبک دانشمندانی کہ در باب آیات الأحکام کتاب نوشتہ اند خواستہ است این کتاب را دربارہ «أحادیث الأحکام» تألیف نماید، بہ این معنی کہ حدیث های محلّ استناد فقہاء را در تمامی ابواب فقہ درین کتاب مرتباً جمع آوری کند. لکن چنین کاری بہ آسانی انجام پذیر نبودہ و راہی جز این بہ نظر وی نرسیدہ است کہ چند کتاب فقہی معتبر را بہ میان آورده و حدیث های مذکور در آنها را استخراج و در کتاب خود وارد نماید. عاقبت بہ ہمین طریق ہم عمل کردہ و حدیث های چند کتاب محدود را بہ ترتیبی کہ در آن کتب ضبط شدہ عیناً در کتاب خود آورده است. بدون این کہ در خلال أحادیث ذکر سند کند یا کمترین تصرّف و اظهار نظری نماید. لکن چون خود بہ این عمل کاملاً تصریح نکرده و از کتاب هایی کہ حدیث گرفته اسم نبرده است، لذا حرف هایی پیرامون این کتاب و مؤلف جلیل القدرش پیدا شدہ و او را «مخلط» و ناآشنای بہ أحادیث و فاقد قوہ نقد روایت و نظائر این گونه صفات خواندہ اند. در صورتی کہ مقصود وی تنها آن بودہ کہ احادیث مورد ابتلاء فقہاء را کہ غالباً در کتب خود بہ آنها محتاجند یکجا در کتابی جمع کند بہ همان شکل کہ در کتب فقہیہ - معمولاً بدون ذکر سند و راوی - بہ کار می برند. و انصاف باید داد کہ از عہدہ کار خود بہ خوبی برآمده است، گذشتہ از این کہ پیرامون اغلب این حدیث ها در حاشیہ کتاب مفصلاً بحث می کند (۲).

ص : ۱۷۸

۱- ۱) محمّد الغروی ابن صالح الحلّی و علی عذاقہ ابن قاسم العذاقہ الحلّی در «احیاء الدائر: ۲۲۸ و ۱۵۷» عنوان شدہ اند، و از اجازہ دیگری کہ متعلّق بہ سید حسن آل ابی شبانہ است در ذیل این مقال یاد خواهیم کرد.

۲- ۲) بحث های مکتوب در حواشی نسخہ در کمال اهمّیت است. مع الأسف چاپ قم «عوالی» فاقد همه حواشی است. امید کہ در آیندہ چاپ شایستہ ای با تمام حواشی و فوائد مهمّ شخص مؤلف ارائه شود، ان شاء اللّٰه.

از باب نمونه یاد می‌کنیم که تمامی احادیث مذکور در قسم دوم از باب دوم که نصف بیشتر کتاب را اِشغال کرده، عیناً حدیث‌هایی است که ابن فهد حلّی «علیه الرحمه» در کتاب «المهذب البارع فی شرح المختصر النافع» آورده است و هکذا...

جای سند صفحه ۷۰٪/٪

ص : ۱۷۹

۷- تاریخ اتمام عوالی: در آخرین حاشیه یی که ابن ابی جمهور بر کتاب خود در توضیح حدیث معراج و «مرقع» و «فقر» مذکور در آن حدیث نوشته چنین گوید: «و اعلم أنه ليس المراد بالخرقه المشهوره بين أهل التصوف هي تلك الخرقه بعينها، بل يريدون بها الأمر المعنوي، و هو عباره عن أخذ المعنى عن صاحب المقام بقدر الاستعداد و الاتصاف بصفاته و التخلق بأخلاقه. فالخرقه هي التشبيه و الصّحبه، و اللبس هو التلقّي و الأخذ. و يعبر عن المعنوى بالفقر و عن الصّورى بالخرقه.

و هذا آخر الحاشيه المسطوره على بعض الأحاديث المذكوره فى هذا الكتاب بحسب ما سنح للمؤلف وقت الدرس و المذاكره من الأصحاب، كتبها على رأس الحاشيه من أول الكتاب الى آخره. و الحمد لله وحده. و وافق تمامها مع تمام قراءه الكتاب فى اليوم السادس و العشرين من شهر شوال سنه سبع و تسعين و ثمانمائه ببلده مشهد الرضويّه _ على ساكنها السلام و التحية _ على يد مؤلفها الفقير الى الله الغفور: محمّد بن على بن جمهور، الأحساوى، مؤلف الكتاب؛ تجاوز الله عن سيّآته...».

آغاز: «بسم... الحمد لله الذى أعلا أعلام العلماء الأعلام، و وفّقهم بطريق الدرايه و الروايه لتبيين معالم الاسلام... و بعد، فلما كان من لطف الله تعالى و عنايته بخلقه بعد خلقه بعد خلقهم تكليفهم تعريضاً لتحصيل النسيء عادته الأبدية... حدانى ذلك على جمع كتاب جامع لأشتات المتفرقات، من جمل ما رواه الثقات عن النبى و الأئمه الهداه...، فشرعت فى جمعه و تهذيبه، و نهضت فى ترتيبه و تبويبه...، فجمعت من كتب متفرقه و مظان متباعده، و جعلته فى مركز و نصاب...، ثم رأيت بعد ذلك أن أرفعه إلى خزانه السيد النقيب الطاهر العلوى الحسينى الرضوى الذى تسنم من الشرف على أعلى معاقده، و استعلى من المجد على أرفع مقاعده...» (۱).

و سمّيته «عوالى اللآلى ء الحديثيه على مذهب الاماميه، و ربّته

ص : ۱۸۰

۱- ۱) مؤلف در تعريف و تمجيد سيد نقيب كه اين كتاب را _ بعد از تأليف _ به او هديه نموده مبالغه بسيار کرده و ألفاظ مدح و ثنا و أشعار بليغى درين خصوص ذكر و او را «امير الامراء فى العالمين و ظهير النقباء و السادات و السلاطين...» خوانده است، و با اينكه نام او را در اين ديباچه نياورده، لكن _ با در نظر گرفتن آنچه خود در ظهر نسخه اصل موجود در آستان قدس نوشته _ هويدا است كه مقصودش سيد غياث الدين محسن بن رضى الدين محمد بن محمد بن على بن محمد بن حسين بن پادشاه رضوى است كه ابن ابى جمهور مكرّر از مصاحبت او و صلاحتش در مشهد مقدس برخوردار بوده و چند كتابش را بنام او مصدر کرده و توان گفت كه تنها طريق روايتى متصل به او توسط همين سيد نقيب است كه از او اجازه روايت دارد. شرح حال سيد محسن مذکور در «مجالس المؤمنين ۱: ۵۱۸» آمده و ارتباطش با ابن ابى جمهور نيز در صفحه ۵۸۱ به بعد همان جلد كتاب مسطور، و طريق روايت از او به واسطه فرزندش سيد محمد مهدى در اجازه سيد حسين كركى مذکور در اجازات «بحار: ۱۳۳» آمده است. سيد در «احياء الدائر: ۲۰۰» نيز با لقب «كمال الدين» شرح حالى دارد و در سطر چهارم «عنه ولده العالم» درست است. لقب كمال الدين كه در عنوان سيد محمد مهدى فرزندش هم (در ص ۲۵۹) دیده مى شود، گويا برگرفته از عبارت اجازه محقق كركى به سيد محمد مهدى باشد. گفته است «كمال السیاده و الدين محسن...»، لكن اين مديحه دلالت بر مطلوب ندارد، و بحث پيرامون حسب و نسب سيد محسن موكول به «رساله بُرقعيّه» راقم است.

علی مقدمه و با بین و خاتمه. أمّا المقدمه ففيها فصول. الأول: في كفيته اسنادي...». انجام: «قال الراوي: و خرج الملك و أتى منزله و أرسل اليها ثيابًا و هدايا كثيره و كيسًا فيه جمله من المال. فردت ذلك و لم تقبل منه شيئًا. و هذا آخر ما أردنا إيراده و إثباته من الأحاديث الواصلة إلينا بطريق الروايه على الشرايط المعتمبره و الروابط المرضيه. و لله الحمد و المنه على التوفيق لإتمامه... و كان الفراغ من تسويده في عشر [كذا] الاخر لست بقين من ذى الحجه سنة ست و سبعين و ألف».

فهرست مطالب كتاب: مقدمه: شامل ۱۰ فصل. ف ۱_ در كفيته اسناد و روايت تمامي احاديث كتاب، مشتمل بر ۷ طريق «۱» از پدرش (۱) «۲» از سيد شمس الدين محمد بن موسى الموسوي «۳» شيخ حرز الدين أو ايلي «۴» سيد شمس الدين محمد بن احمد موسوي «۵» شيخ جمال الدين حسن بن عبدالكريم فتال «۶» شيخ زين الدين على بن هلال الجزائري «۷» وجيه الدين عبدالله بن علاء الدين فتح الله كاشاني. ف ۲_ در بيان سبب جمع آوري احاديث و تأليف اين كتاب. ف ۳_ آنچه كه مؤلف به طريق اسناد مُنعن روايت کرده است. ف ۴_ در ذكر احاديث ديگر به طريق مذکور كه از پيغمبر اكرم صلى الله عليه و آله نقل شده است. ف ۵_ در ذكر احاديث فقهی ديگر. ف ۶_ احاديث ديگر كه به طريق واحد روايت کرده است. ف ۷_ احاديثی بر سياق سابق. ف ۸_ احاديث نبوی مشتمل بر بسياری از آداب و معالم دين. ف ۹_ احاديثی كه متضمن چیزی از ابواب فقه است. ف ۱۰_ احاديثی ديگر مشتمل بر بعضی از آداب دينی (۲).

ص : ۱۸۱

۱- ۱) مؤلف در كتاب «المجلى: ۵۲۰» نیز طريق روايت خود را از پدرش تا امام كاظم عليه السلام ذكر کرده است و مشايخ سبعة در سرآغاز «الضياء اللامع: ۱» ذيل عنوان پدر ابن ابی جمهور ياد شده اند و همگی در جا به جاى آن كتاب معنون می باشند.

۲- ۲) حديث هايی كه در اين فصول آورده تمامًا نبوی است.

باب ۱_ در احادیث متعلق به ابواب فقه، مشتمل بر ۴ مسلک. مسلک ۱_ در احادیثی که یکی از متقدمان علماء شیعه از پیغمبر اکرم و ائمه اطهار علیهم السلام در کتاب خود روایت کرده. مسلک ۲_ در احادیث متعلقه به مصالح دین که علامه حلی در یکی از کتب خود روایت کرده. مسلک ۳_ در احادیث فقهیه یی که شهید اول در یکی از آثار خود روایت کرده به ترتیب ابواب فقه. مسلک ۴_ ذکر احادیثی که فاضل مقداد سُیوری روایت کرده.

باب ۲_ در احادیث متعلقه به ابواب فقهیه برحسب ترتیب ابواب، مشتمل بر دو قسم: قسم ۱_ حدیث هایی که یکی از شاگردان فخرالمحققین از او روایت کرده بر حسب ترتیب علامه حلی در ابواب فقه از طهارت تا دیات. قسم ۲_ احادیث دیگری که شیخ جمال الدین احمد بن فهد حلی روایت کرده و اینها نیز متعلق به ابواب فقهیه است «برحسب ترتیب محقق حلی در ابواب فقه» از طهارت تا دیات.

خاتمه: مشتمل بر دو جمله: جمله ۱_ در ذکر احادیث گوناگون دیگر زائد بر حدیث های سابق. جمله ۲_ در بیان احادیث متعلق به علم و اهل علم و حاملان علم و دو حدیث از کتاب «منهاج الیقین فی فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام» تألیف علامه حلی.

نسخه: دارای ۲۱۸ برگ، روی برگ اول و ظهر برگ آخر سفید است، کاغذ ترمه، خط نسخ اعلائی ۲۷ سطری، تمام کنارهای نسخه مملو از حواشی مؤلف است که به خط نسخه زیبای کاتب متن نوشته شده، عناوین در متن و هامش به شنگرف، بالای برخی کلمات نیز به شنگرف خط کشیده، جلد تیماج مشکی فرسوده، داخل میشن قرمز. تاریخ کتابت: ۲۴ ذوالحجّه ۱۰۷۶، نام کاتب ندارد، قطع ۱۴ و نیم × ۲۶ و نیم، متن ۷ و نیم × ۱۶ و نیم.

روی برگ ۱ این شرح دیده می شود: «عاریه عندی من جناب شیخ حسن آل شیخ محمد آل شیخ علی آل شیخ جعفر، و أنا الأقل حسن الحویزی». و نیز «ملک الأقل جعفر». و نیز: «من جمله متملکات الاحقر الأقل علی نقی بن علی». مهر: الواثق بالله عبده علینقی بن علی.

«ذیل»:

غوغاء صاحب تکمله الأمل

حکایتی و شکایتی: صاحب «تکمله» که از لحاظ سنّ در طبقه برخی از اولاد امجاد

و بلکه همسال چند تن اَحْفَادِ امامِ مجدّد صاحبِ الرّوضاتِ _ اعلى الله مقامه _ است، به روزگار جوانی با مشاهده کتاب دریا بار اعجاب انگیز عظیم الشان «روضات الجنّات»، چاپ ۱۳۰۶ ق» و در پی مجالست و تأثیرپذیری از نفس مسموم صاحب «المستدرک» که او نیز همسنّ و سال بعضی از فرزندان گرامی امام مجدّد و از کج اندیشی و برداشت های نادرست از مطالب «روضات»، چنان که معلوم است با آن بزرگوار شتبه مُعانَد بود؛ در خانه نشسته و با نوشتن کتابی در تراجم احوال به عنوان «تکمله امل الامل»، همی در مقام پهلو زدن به آن کتاب شریف برآمده، و پی در پی در سراسر کتابش از آن آیت عظمای الهی به لفظ «سید معاصر» یاد و باری، اشکالی و ایرادی به حق یا ناحقّ وارد می کند تا بلکه خود را هم طبقه و در ردیف مقام والای آن جناب نشان دهد و کتابش را نیز همچنان بدان پایه و مایه رساند.

امّا _ مع الأسف _ توجّه به آثار سوء این گونه رو در رویی با یک تن شخصیت علمی دارای موقعیت والای مذهبی و اجتماعی، هم نژاد، هم کیش و هم آیین خود نداشته و ندانسته است که اظهار این گونه مواضع در کتابش _ خواه و ناخواه _ دستمایه ای برای استهزاء، شماتت، سخریه و شادمانی مخالفان عقیدتی از دیگر فرق و مذاهب و مسالک و هم موجب بدآموزی اخلاقی عمومی خواهد بود.

دریغاً که طبقه حضّار مجلس و مُراودان صاحب «مستدرک الوسائل» مخالف بی منطق اصلی _ شَنِئْتَهُ اَعْرِفُهَا مِنْ اُخْرَم _ عموماً در آثار خود، چه در کتب تراجم احوال و چه در حواشی بر کتاب شریف «روضات»، همان گونه مشی ناپسندیده را داشته اند که بسی جای تأثر و تألم است. خود بزرگ بینی و تحقیر و اهانت به اولیاء خداوند سبحان کار مردان حقّ نیست و آثار سوء آن دامنگیر همه می شود.

گو که در آن کتاب گو که در آن کتاب کبیر الحجم عدیم النظیر جهان شمول _ روضات الجنّات _ که به همت والای فقیهی جلیل و علامه ای بی بدیل، یک تنه، طیّ سالها تحقیق و تتبع به منصفه ظهور و بروز رسیده، یک چند مطلب جای تأمل تاریخی، رجالی _ به علّت خطاء باقلّت منابع _ پدید آمده باشد، انصاف را نباید این امر به وسیله عالمانی هم کیش و مسلک موجب هتک حرمت و اهانت و بی احترامی و دشمن شاد کردن شود؛

مرد باید به هر چه در نگرَد عیب بگذارد و هنر نگرَد

هست در عیبه‌ها هنر بینی در میان صدف گهر چینی

و عین الرضا عن کلّ عیب کلّیه کما أنّ عین السخّط تُبدی المساویا

***

باری، نسخه خطی «تکمل الأمل» را پس از اتمام تألیفش «۱۳۳۴ ق» تنی چند از مصنفان کتب تراجم احوال رجال شیعه، امثال صاحب «الذریعه»، محدّث قمی، امام شرف الدین، صاحب «اعیان الشیعه» و غیرهم _ رحمه الله علیهم _ به عاریت می گرفته و مطالب مفید و درست آن را در کتابهای خود وارد کرده اند. امّا، گویا به علّت برخی سخنان ناروا و اهانتها و تندیدهای جابجای آن کتاب پیرامون «روضات»، از جمله آنچه در ذیل عنوان «ش ۲۱۹۱، ج ۵: ۲۱۷ _ ۲۱۶» بسی سخنان سفهی شرم آور _ والحياء من الايمان _ بر زبان قلم رانده است، و هکذا درباره کسان دیگر؛ همانند قصص و حکایات شگفت آور، بسان کتب کرامات و مقامات صوفیانه ارباب بسیاری از اقارب و ارحام خود، از این روی بازماندگان از چاپ و نشر کتاب امتناع داشته اند، بلکه توان گفت خود آن مرحوم نیز _ با وجود امکانات وسیع _ اقدام به چاپ آن اثر کرده است. تا این که در این دو سه سال اخیر، استاد دکتر حسین علی محفوظ کاظمینی «متوفی دوشنبه ۲۲ محرم ۳۰، آخر دیماه ۸۷» و چند تن دیگر کتاب را در شش جلد امّا با اغلاط چاپی و غیر چاپی فراوان منتشر ساختند: (بیروت، ۱۴۲۹ ق)، و با مطالعه کامل آن، برخلاف انتظاری که از چنان شخصیّتی می رفت، به عبارات تند و مواضع خلاف اخلاق علمی و مذهبی آن واقف شده، اینک تأثر و تألم خود را به این شکوائیه _ برخلاف میل قلبی و باطنی _ اظهار داشت، تا مگر آبناء زمان و آیندگان بخوانند و عبرت گیرند و در ارائه افکار و مواضع خود نسبت به بندگان خداوند سبحان و هم کیشان؛ قلم را منزّه نگاه دارند، واللّه العاصم.

***

امّا اصل مطلب که باعث آن «حیات و شکایت» شد، این است که در «تکمله أمل الامل» ۵: ۲۱ گوید:

«بقی کلام سخیف! للسیّد صاحب الروضات، یجب الکشف عن عواره! قال فی

ص: ۱۸۴

ترجمه الشيخ ابن أبي جمهور: «بل الكلام في توثيق نفس الرجال والتعويل على رواياته و مؤلفاته و خصوصاً بعد ما عرفت له من التأليف في اثبات العمل بمطلق الأخبار الواردة في كتب أصحابنا الأخيار و ما وقع في آخر «الوسائل» من كون كتابي حديثه خارجين عن درجه الاعتماد و الاعتبار... إلى آخر كلامه

سپس سخنانی پیرامون عقائد ابن ابی جمهور و ردّ بر مطالب «روضات» آورده، تا آنجا که گوید: «و أقبح من ذلك ما ذكر وقوعه في آخر «وسائل الشيعه» مع أنه لا عين له و لا أثر. هذه نسخ «الوسائل»، بالعيان، و ما أدري من أين يُخرج هذا السيد أمثال هذه الكلمات؟!»

سبحان الله! ایشان حتی احتمال صدق سخن امام مجدد علیه الرحمه را نداده که ممکن است مطلب مورد نظر در نسخه «وسائل» ایشان وجود داشته و در نسخه قائل موهن از قلم افتاده باشد! لا جرم در مقام تکذیب برآمده است. سامحه الله تعالى.

اما حقیقت امر این است که یک دوره کامل سه جلدی نسخه اصل کتاب شریف «وسائل الشيعه» بخط مبارک شخص مؤلف — یعنی شیخ محمد حرّ عاملی جدّنا الأعلى من طریق بعض أمّهات الأجداد — موروثی خاندان و نیاکان بوده و سالها در تملک امام مجدد و مورد استفاده و استناد آن جناب قرار داشته است (۱)، تا آن که سالها پس از فوت «۱۳۱۳» ایشان آن دوره عزیز به حوزه نجف اشرف رفته و با سرگذشتی، اینک در حال حاضر «۱۴۳۰ ق ۱۳۸۸ ش» دو مجلد از آن دوره در کتابخانه معظمه مرعشیه قم و جلد دیگر در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود و راقم آن نسخه های گرامی را زیارت قرار داشته، و مطلب مورد نظر امام مجدد و انکار صاحب التکمله: «و ما وقع في آخر الوسائل...»، در صفحه ۱۶۰ — ۱۵۹ سی امین جلد آن کتاب شریف به این گونه چاپ شده است:

«هذه كتب غير معتمده لعدم العلم بثقة مؤلفيها و ثبوت ضعف بعضهم و لذلك لم أنقل

ص : ۱۸۵

۱- ۱) چنان که در کتاب شریف «روضات الجنّات: ۱۲۷ هر دو چاپ سنگی» ذیل عنوان خودشان، در ضمن ترجمه حال جدّ امجدشان «السيد العالم الزاهد المجاهد ابوالقاسم جعفر» فرموده اند: «و قد رزق ثلثه مجلّدات من «الوسائل» بخط مؤلفه الجليل شيخنا الحرّ العاملی «رحمه الله» أيضاً، و هي عندنا اليوم بجملتها، والحمد لله على مننه و نعمائه.»

منها شيئاً: ۱_ کتاب مصباح الشریعه. ۲_ کتاب غوالی اللألی لابن ابی جمهور. ۳_ کتاب المَجلی له. ۴_ کتاب الأحادیث الفقهیه له...».

سیزده کتاب است که صاحب «وسائل» بر آنها وثوق و اعتماد نداشته و از آنها در کتابش نقل نفرموده است از جمله سه کتاب ابن ابی جمهور! محقق کتاب توضیح داده اند که این مطالب در هامش نسخه اصل «وسائل» و هم در نسخه مصححه دیگر نوشته شده است.

این بود داستان نسبت دادن امام مجدد به کتاب «وسائل» و غوغاء صاحب التکمله و تکذیب!

اینک سخنی هم راجع به عقائد ابن ابی جمهور:

در «تکمله» شمه ای از عبارات «مَجلی مرآه المنجی: ۳۱۶ _ ۳۱۸» آورده و همه را _ در راه موافقت و تأیید صاحب المستدرک _ تلقی به قبول و تأکید بر صحت آن عقائد نموده است، از جمله آن عبارات این است که:

«خصوصاً الى طائفه الموحّدين و المحققين من أهل الله المسماة بالصوفیه... انّ الشریعه و الطریقه و الحقیقه أسماء مترادفه صادقه علی الحقیقه الواحده الّتی هی حقیقه الشرع».

خدا را، کدام یک از ستارگان درخشان فقه شیعه و مشایخ و اعلام مذهب جعفری، امثال مرحومان کلینی، ابن بابویه، سیدین مرتضی و رضی، ابن طاوس، ابن ادریس، محقق حلّی، علامه حلّی، شهیدین و محقق کرکی، همزمان صاحب عوالی _ سخنی از درستی مسلک تصوف داشته و دم از طریقت و حقیقت «دو لفظ بدعی من در آوردی» زده اند؟!!

چیزی که می توان درباره نظرات عارفانه و تصوف مآبانه ابن ابی جمهور گفت این است که ما از محیط زندگانی و اطرافیان و مراودان او آگاه نیستیم. گردش روزگار بوقلمون ممکن است محیطی و موقعیتی برای آن مرحوم پیش آورده بوده که او به ناچار محض تحیب و ایجاد اتحاد و همبستگی عقیدتی، به خصوص بودن شیعه در اقلیت و مضیقت؛ چنان مطالبی را در کتاب خود نوشته باشد، و امثال ذلک. واللّه العالم بحقائق الأمور.

مع الوصف، از برخی شواهد موجود استنباط می شود که او حتی در زمان خود و در حوزه متشرّعه و طلاب فقّه و اصول هم متّهم و مشهور به مذاق تصوّف گردیده و چندان مورد توجّه خواصّ نبوده است، تا بدانجا که از باب مثال _ و به گمان حقیر _ در اجازه روایتی که برای سیّد جمال الدین حسن بن حُسام الدین ابراهیم بن یوسف بن اُبی شبانه بخطّ خود نوشته و تاریخش سوم ربیع الآخر (۸۸۰) است، نام و نشان را تراشیده و تا حدّ زیادی محو کرده اند، چنان که در تصویر دیده می شود.

این اجازه نامه را ابن ابی جمهور در پایان قاعده اوّل نسخه کتاب «التحریر» علامه حلّی _ قدّس سرّه _ نوشته است، نسخه در «فهرست نسخه های خطّی مرکز احیاء میراث اسلامی (قم)، ج ۸ به شماره ۳۲۳۴» شناسانده شده و تصویر از همانجا است و فرموده اند:

«در پایان قاعده اوّل اجازه ای است از شخصی که نام وی پاک شده...».

راقم این سطور «سیّد محمّد علی روضاتی» با مطالعه دقیق و کامل آن اجازه و تأمل در مابقی اسماء پاک شده دانستم که اجازه به خطّ شخص ابن ابی جمهور صاحب «الحوالی» است و لاغیر. او در این اثر، تنها از یک تن شیخ اجازه خود یعنی سیّد شمس الدین محمّد بن موسی یاد کرده است.

پس از آن، مُجاز، یعنی سیّد حسن بن ابراهیم بن یوسف، نسخه را به سیّد محمد بن احمد (ظ) الحسینی _ شاید موسوی شیخ اجازه دیگر ابن ابی جمهور _ داده و از او هم التماس اجازه روایت کتاب «تحریر الأحکام» را کرده و سیّد محمّد نیز چند سطری مبنی بر اجازه در ذیل اجازه ابن ابی جمهور نوشته است اما گویا در سنین پیری و تشّث حواسّ به سر می برده که چند خطّ در نوشته اش به چشم می خورد، از جمله در نام و نسب علامه حلّی، اعلی اللّه مقامه.

اینک با ارائه تصویر آن یک صفحه، برگرفته از گرامی فهرست یاد شده، نظر به سختی قرائت آن اثر ارزشمند؛ تمام را با حروف معمول نیز ملاحظه خواهید فرمود.

جای سند

ص: ۱۸۸

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله المذی خلق الخلق حين غيًّا عن طاعتهم و عن معصيتهم، لأ-ته لا-تنفعه طاعه من أطاعه و لا تضره معصيه من عصاه. فهو الله الغني ذاتًا و صفتًا عن كل من عداه. نحمده على ما أولانا من مننه و أسداه، و نشكره على تتالي انعامه و حسناه. و الصلوه على النبي التهامي المذی نباه بعد ما اختاره و اصطفاه من جميع خلقه انتقاه و اجتباه و على اله أجباء و أصفياه القائمين بأمره في مبدأه [متن: مبدأيه] و منتهاه، و بعد، فقد سألتني السيد الحسيب التسيب سلاله ال طآه و يس، المخصوص بعنايه رب العالمين جمال الدين حسن بن السيد الأعظم المحترم المرحوم المغفور حسام الدين ابراهيم بن السيد الثقيب المغفور يوسف بن أبي شبانه. أدام الله معالي سيادته _ بمحمد و اله _ أن أكتب له إجازة على هذا الكتاب الأول العقود من مصنفات الشيخ العالم العامل الفاضل الكامل شيخ الشيعه و مفتي الشريعة خاتمه المجتهدين و مكمل علوم المتقدمين و رئيس الحكماء و المتكلمين جمال المله و الحق و الدنيا و الدين الحسن بن يوسف بن المطهر، قدس الله روحه الزكيه و أفاض على تربته المرحم الربانيه. فأجبتة إلى ذلك، و إن لم أكن لذلك أهلاً؛ فإن المشايخ المذنين أسند إليهم أهل لذلك. و كتب هذه الأحرف تذكراً له، و قد أجزت له روايه الكتاب المذكور. و الإسناد إلى مصنفه أن ما في أوراقه و ما بين دفتيه من كلام الشيخ المذكور و من منظومه المنثور و من تصانيفه المشهوره و تأليفاته المعموره. فليرو ذلك لمن أحب غير متوقف، و ذلك بالطريق لى الى السيد الأجل و الكهف الأظلم مفتخر السادات و الأمم و ناصب ألويه العلوم و الحكم مدرّس الفريقين و إمام الجانيين شمس المله و الدين محمد بن السيد الأجل الأوحده العالم الكامل الفاضل المرحوم المغفور موسى _ أدام الله فوائده _ بالطريق له إلى مشايخه _ رضوان الله عليهم _ إلى مصنفه، رحمه الله تعالى. و كان ذلك في ثالث شهر ربيع الاخر أحد شهور سنه ثمانين و ثمانمائه [متن: ثمنيه صحه و صلعم] على سيدنا محمد و اله الطاهرين و سلم، و كتب الفقير الى الله الغفور [ظ: محمد بن علي بن] ابراهيم بن حسن بن جمهور. أصلح الله أحواله؛ بمحمد و اله. تم.

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين و صلّى محمد نبيه و اله أجمعين

و بعد فقد التمس منى السيد الجليل حسن بن ابراهيم إجازة رواية كتاب تحرير الأحكام تصنيف الشيخ المعظم جمال الدين يوسف بن حسين بن المطهر فأجزت له روايته فإنه اهل كذلك فالطريق التي لي مصنفه فليرو ذلك لمن شاء و أحب متحريراً لي وله و كتبه محمد بن أحمد [ظ] الحسيني». عيناً نقل شد على علاته. والحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و اله الطاهرين و سلم. «شب آدينه ۲۰ ج ۱ ر ۳۰ = ۲۵ / ۲ / ۸۸»

«۶۱۳» نسخه ديگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و حواشی فراوان مؤلف تا اواسط نسخه به خط کاتب نوشته شده است. به قرائن از آثار سده یازدهم می باشد.

«۶۱۴» عهدنامه مالک اشتر

(مواظظ _ عربی)

با ترجمه فارسی زیر سطور

دستورالعملی است که امیرالمؤمنین و امام المتقین علی بن ابی طالب «صلوات الله و سلامه علیهما» به مالک بن حارث اشتر هنگامی که از طرف آنجناب والی مصر گردید نوشته اند.

ترجمه فارسی عبارات در زیر سطرها نوشته شده. در پایان نسخه شرحی به خط «لطف الله» و به تاریخ ماه شعبان ۱۳۳۲ دیده می شود که نسخه را به «آقا» اهداء کرده است.

«۶۱۵» عین البكاء

(مقتل _ فارسی)

از: محمد نقی بن احمد بروجردی، متخلص به نقی «نسخه».

کتاب: در ۲۲ باب است در احوال و مناقب و مقاتل حضرت رسالت و حضرت زهراء و ائمه اطهار تا حضرت امام رضا علیهم السلام و بطبع رسیده. تاریخ تألیف: «گشت از عین البکا این دُر پدید».

نسخه: بخط زین العابدین بن مرحوم محمد رفیع کربالی. تاریخ ختم استنساخ ظاهراً: شنبه ۴ جمادی الاولی ۱۲۳۰ در کرمانشاهان به جهت نورچشمی میرزا علی محمد. ظهر نسخه مرثیه ای است از آقا محمد متخلص به طلعت در وفات میرزا علی محمد در ۱۲۳۳. مهر نیای گرامی، مرحوم آیه الله آقا میرزا مسیح موسوی چهارسوقی «عبداله الراجی مسیح الموسوی» ظهر نسخه هست.

«۶۱۶» عین الحیاه

(مواظف _ فارسی)

ص : ۱۹۰

از: علامه مجلسی مولانا محمد باقر بن محمد تقی (ره) متوفی ۱۱۱۰.

کتاب: در شرح وصیت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است به ابوذر غفاری رضی الله عنه که جامع مواعظ و نصایح می باشد و بطبع رسید.

نسخه: بخط نستعلیق قرن ۱۲ و از آخر ناقص است یعنی کاتب ناتمام نوشته و عبارات عربی را به جهت نسخ نویسی بیاض گذارده است. تاریخ تولدهای بسیاری روی برگ اول نوشته شده است.

«۶۱۷» عین الیقین ملقب به الأنوار والأسرار

(کلام _ عربی)

از: مولانا محسن فیض کاشانی محمد بن مرتضی متوفی ۱۰۹۱.

کتاب: در فنون حکمت شرعیّه و توحید است و تاریخ ختم تألیف آن: «نحمل انوار الحکم و اسرار الکلم» مطابق ۱۰۳۶ می باشد.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به قرائن، نزدیک زمان مؤلف نوشته شده است.

«۶۱۸» عیون أخبار الرضا علیه السلام

(حدیث _ عربی)

از: شیخ صدوق ابوجعفر محمد بن علی ابن بابویه قمی، علیه الرحمه.

کتاب: أخبار و روایات مربوط و منسوب به امام هشتم حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام است در دو جزء و کّرر بطبع رسیده.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد لکن مصحح و مضبوط و دارای حواشی بسیار مفید است اغلب از میرک موسی مشهدی به رمز «م ک». در هامش یکی از اوراق آخر نسخه شخصی صورت خط میرک موسی را نقل کرده که در آنجا گوید نسخه خود را با بیش از بیست نسخه مقابله نموده و ختم مقابله در ۱۱ محرم ۱۰۸۵ بوده و امضا کرده است «موسی الحسینی المدرّس والخادم بالروضه الرضیّیه الرضویّیه». ناقل شرح مذکور گوید این نسخه را با نسخه میرک موسی با کمال دقت مقابله کرده است.

ظهر نسخه شروحنی بوده «شاید وقفنامه» که بعداً آن را محو کرده اند. تملک و مهر مرحوم آقا میرزا سید مجتبی قوام الاسلام فرزند آیه الله العظمی صاحب روضات الجنات ظهر نسخه هست.

نسخه دیگری مشابه به این نسخه ما در کتاب (فهرست مرعشی ۱۹: ۲۲۹: ۷۴۱۳)

ص: ۱۹۱

«۶۱۹» عیون الحکم و المواعظ و ذخیره المتعظ والواعظ

(حکم و مواعظ _ عربی)

از: علی بن محمد اللیثی الواسطی: «بحار الأنوار، جلد ۱۷» و چنانکه به خط کاتب روی برگ اول نوشته شده است: الامام الفاضل العالم السالک التاسک الکافی علی بن ابی نزار ابن الشرفیه.

کتاب: مجموعه نفیسی است از کلمات قصار حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیهما السلام به ترتیب حروف، در ۳۰ باب و ۹۱ فصل و ۱۳۶۲۸ کلمه (۱).

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و ظاهراً در قرن نهم استنساخ شده، و این عبارات در صفحه آخر نوشته شده است.

«نقل هذا الكتاب من نسخة الشيخ نعمان بن الشيخ محمد الابحی نسباً الشافعی مذهباً الصالحی مسکناً و مولدًا». ایضاً: «و نقل من نسخة تاریخ الفراغ منها الثلاثه ثالث یوم شعبان سنه سبع و سبع مائه و نقلت تلك النسخه ایضاً مستهل شعبان أربع عشره و ستماته هجریه بواسط القصب». ایضاً: «و كان تمام مقابله ليله الأربعاء عاشر جماد الأول سنه ست و ثمانین و تسعمائة»، لكن این مطالب بخط نویسنده کتاب نیست.

روی برگ اول تملک علی بن الحاجی موسی به تاریخ ۱۱۲۳ نوشته شده است.

«۶۲۰» نسخه دیگر

نسخه: خط نسخ زیبای آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی چهارسوقی «۱۲۳۵ _ ۱۳۱۸» که به امر پدر بزرگوارشان آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین «۱۱۹۰ _ ۱۲۷۵»، در ایام نوجوانی استنساخ کرده اند. تاریخ کتابت ندارد. خط برادرزاده ایشان آقا میرزا سید مجتبی قوام الاسلام روضاتی «۱۳۰۲ _ ۱۳۸۳» مورّخه ماه رجب ۱۳۳۸، و خط آیه الله چهارسوقی «۱۲۹۴ _ ۱۳۷۷» نیای

ص : ۱۹۲

۱- ۱) این ارقام را مؤلف خود در مقدمه کتاب آورده است. توضیحاً در نسخه های موجود باب سی ام وجود ندارد، و مرحوم آقای حاج سید عبد العزیز طباطبائی نجفی «ف یکشنبه هفتم ماه رمضان ۱۴۱۶ در قم»، شرحی جامع پیرامون کتاب و مؤلف و نسخه های آن نوشته اند که در مجلد سوم مجموعه «المحقق الطباطبائی فی ذکراه السنویّه الأولى: ۱۲۸۸ _ ۱۲۹۵، قم، ۱۳۱۷» چاپ شده است.

گرامی «علیهم الرحمه» در ظهر نسخه هست.

جای سند ۸۹

ص: ۱۹۳

جای سند ۹۰

ص: ۱۹۴

«۶۲۱» عیون الاصول الی علم الاصول

(اصول فقه _ عربی)

از: مرحوم آقا محمد مهدی بن الحاج محمد ابراهیم کرباسی اصفهانی _ علیهماالرحمه _

کتاب: یک دوره اصول فقه است از مباحث الفاظ تا ادله عقلیه به نحو اجمال و مؤلف در آخر آن گفته است که در طهران از تألیف آن فراغت یافته در روز ۲۳ ماه مبارک رمضان ۱۲۵۶ در زاویه سیدنا عبدالعظیم علیه السلام .

نسخه: بخط نسخ خوب محمد صادق تکمچین «تکمه چینی». تاریخ ختم استنساخ: شب ترویبه ۱۲۷۰ «یا ۱۲۷۵». و در هامش همین موضع گواهی مقابله سراسر نسخه نوشته شده است.

صفحه اول دارای یک سرلوحه ممتاز و تمام صفحات جدول کشی به طلا و شنگرف و لاجورد و مرکب است. فهرست مطالب در آغاز نسخه به تفصیل بخط کاتب نوشته شده.

«۶۲۲» غایه البادی فی شرح المبادی

(اصول فقه _ عربی)

از: عالم محقق جلیل القدر، محمد بن علی بن محمد جرجانی، معروف به رکن الدین استرآبادی غروی نزیل حلّه.

کتاب: شرح به «قال دام ظلّه، أقول» کتاب «مبادی الوصول إلى علم الأصول» استادش علامه حلی جمال الدین ابومنصور حسن بن یوسف بن علی بن محمد بن المصهر _ قدس سرّه _ (۶۴۸ _ ۷۲۶)، که متن مختصری است در علم اصول فقه آن را به خواهش شیخ تقیالدین ابراهیم محمد بصری که در «الحائق الراهنه: ۳» عنوان شده و هیچ شرح حالی ندارد _ نوشته اند، و به طبع رسیده و چندین شرح بر آن در دست است.

شارح کتاب خود را برای سید نقیب عمیدالدین ابوطالب عبدالمطلب بن النقیب شمس الدین علی ابن المختار علوی حسینی «الحقائق الراهنه: ۱۲۵»، و در زمان حیات شخص علامه، به سال ۶۹۷ نگاشته است.

«غایه البادی» در «الذریعه ۱۶: ۱۰» یاد شده، و در «۱۴: ۵۳» به گونه دیگر، و در

«۱۶: ۳۸۱ فهرست تصانیف المولی رکن الدین»، و ترجمه شارح به اختصار در «الحقائق الراهنه: ۱۹۴» و به تفصیل بیشتر در «أعیان الشیعه ۴۶: ۲۹: ۲۴۴۸» آمده است. و اثری از او با عنوان «رساله النقض فی تحریم جرّ النفع بالقرض» به خطّ خود وی و تاریخ تألیف شب سه شنبه شش شب مانده از جمادای دیگر سال هفتصد و پنج، در کتابخانه مرعشیّه قم موجود و در نشریه المیراث شهاب ۲۳ _ ۲۴: ۴۵» وصف شده است با تصویر صفحه آخر رساله.

آغاز موجود: «قد اختبت معانیها الأبکار فی خفاء ألفاظها».

انجام: «و قد تبین بطلان القیاس فیما تقدّم. و الان حیث و فینا بما وعدنا به جاز أن نقطع الکلام حامدین لله... محمّد و أصفیائه».

نسخه: برگ اوّل مفقود شده، و بلهوسی نام کاتب و تاریخ کتابت را از آخر نسخه محو کرده، تنها چند کلمه «علی بن سهران؟ بن احمد» از نام کاتب خوانده می شود.

«سیدنا الشریف الحسیب النسیب امیر سید علی حسینی» نسخه را بر عزالدین حسین استرآبادی و فرزندش «ابرهیم بن الحسین الاسترآبادی محدثاً» خوانده و این دو تن گواهی بلاغ را متاوباً در حاشیه همه صفحات نوشته اند.

در پایان نسخه نیز عزالدین به تاریخ پنجم ربیع الاخر ۹۱۷ انجام قرائت امیر سید علی را بر او متعرض شده است.

روی برگ نخست، مُهر «خداوند اتقی را متقی کن» _ نظیر مهر نسخه «صافی. ش ۵۶۱» دیده می شود.

کنار صفحات دارای حواشی از «غایه المأمول فی شرح مبادئ الأصول» و «ولد المصنّف» و جز آنها می باشد.

قطع: ۱۶ × ۲۲، ۱۰۱ برگ، متن و تعداد سطرها مختلف است. (۱)

«۶۲۳» غایه المأمول فی شرح زبده الاصول

(اصول فقه _ عربی)

این کتاب گرانقدر یکی از آثار شیخ جواد بن سعد بن جواد کاظمی مشهور به فاضل

ص : ۱۹۶

۱-۱) در سابق ایّام سه نسخه از کتاب مورد بحث در دسترس بود و راقم، مشخصات کامل آنها را به تفصیل نوشته و برای آقای منزوی که مشغول به چاپ «ذریعه» بودند فرستاده ام.

جواد است که «الفوائد العلیّه ش ۶۵۹» و «مسالك الافهام» او را نیز پس از این خواهیم شناخت.

او این کتاب را به «قال - أقول» در شرح «زبده الأصول» استادش مولانا شیخ بهاء الدین محمد ابن حسین عاملی (مذکور در ذیل «نظام الأقوال» و به دستور آن جناب نگاشت.

مؤلف کتاب «احوال و اشعار فارسی شیخ بهائی: ۱۰۳ و ۱۶۶ - ۱۶۷» پیرامون کتاب «زبده» و حواشی و شروحنی که دانشمندان از زمان خود شیخ به بعد بر آن نگاشته اند گسترده سخن گفته است.

نویسنده فاضل «فهرست دانشگاه ۵: ۱۷۰۱» گوید: «شیخ بهائی در این رساله مانند «مختصر حاجبی» و «تهذیب حلّی» و بسیار گزیده تر و فشرده تر از آنها؛ همه مسئله های اصول را آورد، و مانند این حاجب - آن هم گویا به پیروی از غزالی در «مستصفی» - نمونه ای از منطق در آغاز آن گذارده است. این را او در ۱۲ محرم ۱۰۱۸ به انجام رساند».

سپس در پاورقی از شروع و حواشی کتاب یاد کرده اند.

در «ذریعه ۱۲: ۱۹» که «زبده الاصول» را عنوان کرده از تاریخ تألیف آن سخنی نگفته اند، لکن نسخه ای مورخ ۱۰۰۵ در کربلا نشان داده و استظهار کرده اند که از تاریخ این نسخه معلوم می شود تألیف مقدم بر این تاریخ است.

حواشی زبده نیز در «ذریعه ۶: ۱۰۲ - ۱۰۳» و شروع آن در «ج ۱۳: ۲۹۷ - ۳۰۲» آمده است.

«غایه المأمول» جای گفتگو در «کشف الحجب و الأستار: ۳۹۱» یاد شده و آغاز آن را نقل کرده است، در «ذریعه ۱۳: ۲۹۸ و ۱۶: ۶۱» نیز مذکور و نسخه ای از آن را در کتابخانه مرحوم شیخ علی کاشف الغطاء در نجف اشرف و نسخه بی دیگر در کتابخانه مدرسه سپهسالار طهران و جاهای دیگر نشان داده اند. نسخه بی نیز در کتابخانه دانشکده حقوق طهران است که مورخ ۱۲۳۵ می باشد و در «فهرست حقوق: ۴۰۵» شناسانده شده است. نسخه بی دیگر مورخ ۱۱۷۱ در کتابخانه تاجر وجیه آقای محمد امین خنجی در طهران، و نسخه بی نیز در کتابخانه دانشمند محقق دکتر حسین علی محفوظ کاظمینی موجود و هر دو در «مجله معهد مخطوطات ۳: ۶۵ و ۶: ۳۶» طبع

مؤلف «أعيان الشيعة ١٧: ١٤٦» در وصف این کتاب فرماید: «حسنٌ في الغايه، و عن بعض النسخ أنّ اسمه «بدايه المأمول»، لكنّ في أكثرها غايه المأمول». و هم در «أعيان ٥٢: ١٠» است که شیخ یاسین بن علی بحرانی صاحب «مُعِين النَّبِيهِ» بر این کتاب حاشیه دارد.

آغاز: «بسم... نحمدك يا من وقّنا لسلكك طريق العمل بكتابه المبين... أمّا بعد، يقول فقير رحمه ربّه الغنى: محمّد المشتهر بالجواد الكاظمي، وفقه الله لتحصيل مرضاته و تجاوز عن سيّاته: لا يخفى على أحدٍ شرف علم الأصول من بين العلوم، حيث إنّهُ المرقاه الى الفوز بالسّعيّ عاده الأبدية، والموصل الى معرفه الاحكام التي صدع بها سيّد البريه، و أنّ الجاهل به أسيرٌ في قيد التقليد، لا يَمِنُّ عليه بالخلّاص، مغلولٌ به ثابتٌ في عنقه، ولات حين مناص».

«و إنّى كنت كثيراً من الأيام و مدّه من الدهور والأعوام قد صرفتُ فيه جُلَّ أوقاتي، و حصرتُ فيه كلّ مهمّاتي... و لم أر كتاباً يستحقّ التوجّه بالشّر اشرف إليه والإقبال بهّمّه عاليه عليه سوى كتاب «زبدہ الاصول» لشيخنا و استادنا الإمام العالم العلامة، منبع العلوم و المعارف، منشأ الأسرار و اللطائف، مُفصح العويصات الدقيقه من المسائل التي لم تَفِ بحلّها الطاقه البشريّه مُظهر الرموز الوثيقه التي لم يقدر على استخراجها طبيعه أفضل العلماء من المتقدّمين و المتأخّرين، أعلم الفضلاء من المدقّقين و المتبحّرين، بل رئيسهم في المعقول و المنقول و قدوتهم في الفروع و الأصول، بهاء الحقّ و المله و الدنيا و الدين محمّد العاملی، لازالت أيام افاداته مشرقه على العلماء الأعلام، و أوقات سلامته مستمرّه الإناره من انعكاس أشعه تأييد الواحد العالم... (١).

«فانتقل ذهني إلى أنّ مثل هذا الكتاب العظيم و الصراط المستقيم محتاج الى شرح يرفع أستار عويصاته الأبيه... فاستخرتُ الله تعالى على هذا الفعل، فجاء الأمر به، فتوجّهتُ لتقاء مَدين المآرب، و فتحتُ عن أغلاق بعض تلك المطالب، و عرضته على الأستاذ

ص : ١٩٨

---

١ - ١) از دقت در اوصاف بليغه يی که این دانشمند محقق مدقق در حقّ مرحوم شيخ بهاءالدين عاملي به کار برده است موقعيت ممتاز آن بزرگ مرد را در سالهای پایانی زندگي به خوبی آشکار می کند. (رحمه الله عليهما و رضوانه).

المصنّف، فاستحسنه و أمر بإتمامه، فوجّهت الهمة الى حلّ ألفاظه و بيان معانيه... ناقلاً فيه ما كتب الأستاذ المصنّف من الحواشي الخفيّة... و سمّيته بـ «غايه المأمول، في شرح زبده الأصول...».

«قال مدّظله بعد الخطبه: و ربّتها على خمسه مناهج. أقول:...».

انجام: «و حيث انتهى كلام المصنّف _ مدّظله _ إلى هذا المقام، فلنقتصر على ما آتينا من الكلام، حامدين لله على توفيقه... تمّ تأليفه على يد مؤلّفه جواد بن سعد ابن جواد الكاظمي، شهر ذي الحجّه سنه ألف و سبع و عشرين.

و قد اتفق الفراغ من تسويد هذا الكتاب... على يد أقلّ العباد و أحوّجهم إلى رحمه ربّه الغني: محمّد باقر، عفى الله عنهما «كذا» و عن والديهما. و كان ذلك في يوم السبت في اثنين من شهر محرّم الحرام سنه ۱۰۵۱...».

نسخه: دارای ۲۲۶ برگ، دوروی برگ ۱ و روی برگ ۲ سفید است، تنها نام کتاب روی برگ ۱ و تملک نیای معظّم، آیه الله العظمی صاحب الروضات مورّخ ماه شعبان ۱۲۷۱ روی برگ ۲ دیده می شود. از آغاز تا انجام این نسخه آثار تصحیح و مقابله مشهود است، و حواشی بسیار با امضاء «منه عفی عنه» دارد که با قرائن دیگر می رساند تصحیحات و حواشی بخطّ شارح است. روی برگ آخر در هامش، این شرح نوشته شده: «قد بلغ هذا الكتاب من أوله الى آخره، و الحمد لله ربّ العالمين».

قسمتی از حاشیه برگ ۲۲۵ سابقاً بریده شده و کاغذ سفید إلصاق کرده اند و معلوم است که مطالبی در آنجا بوده و نخواسته اند باقی باشد.

ظهر برگ آخر تملک «عبدالحسين بن عبدالله المشهور بقطش المسلمی... سند ۱۰۵۷» دیده می شود.

ظهر برگ ۹۶ و ظهر برگ ۱۱۱ دو حاشیه نوشته شده به امضاء «لمحرّره مهدی الموسوی». صفحه اول کتاب نیز به خط همین شخص است. این نویسنده _ که قطعاً از طایفه آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنّات» است _ یا فرزند دانشمند ایشان آقا سیّد محمّد مهدی است که از مجتهدان اصفهان و دارای تألیفاتی بوده و در ۸ ماه رمضان ۱۲۵۱ متولد و در ۱۳ ذیحجه ۱۳۲۴ وفات یافته، و یا آقا سیّد محمّد مهدی بن سید حسن بن العلامه حاج سید حسین موسوی خوانساری؛ صاحب رساله مطبوعه «عدیمه

النظير في احوال ابي بصير» که از علماء بزرگ و مجتهدین طایفه در خوانسار بوده و به سال ۱۲۴۶ وفات یافته است؛ می باشد.

کاغذ: اصفهانی، خط نستعلیق ۲۳ الی ۲۸ سطری، جلد تیماج گلی با ترنج، آستر میشن حنائی رنگ، قطع ۱۳ و نیم × ۲۵ و نیم، متن نوعاً ۷ × ۱۸. نام کاتب و تاریخ کتابت در بالا نقل شد.

الفوائد الطوسیة

(عربی)

از: شیخ محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین، عاملی مشغری، معروف به شیخ حرّ، از خاندان «بنی الحرّ» در بلاد جبل عامل، قدس الله أسرارهم.

در کتاب «سجع البلابل فی ترجمه صاحب الوسائل: ۵» آمده است که علت اشتهار این خاندان به حرّ را خود شیخ حرّ در حاشیه نسختی از «أمل الامل» گوید از آن جهت که نسب به حرّ بن یزید ریاحی _ شهید طفّ _ می رسانند، و در «الفوائد الرضویة: ۱۱۱ و ۴۷۶» محدث قمی است که برادر شیخ حرّ در کتاب «الدر السلوک» نیز به این مطلب تصریح فرموده است.

عاملی نیز نسبت به جبل عامل است، و مشغری _ بفتح میم و سکون شین و فتح غین معجمه وراء _ (۱) دهکده ای است در جبل عامل که شیخ حرّ _ چنان که خود در «أمل الامل: ۲۴» فرموده _ شب جمعه هشتم ماه رجب ۱۰۳۳ در آنجا به دنیا آمده است. در خاندان حرّ نوابغ علمی بسیار موجود آمده اند که سرآمد همه، شیخ محمد حرّ مذکور است، و در «خطط جبل عامل ۱: ۲۹۴ _ ۲۹۵» و «سجع البلابل» از بیست نفر رجال دانشمند دیگر این خاندان یاد شده است.

شیخ حرّ از دانشمندان بزرگ عهد صفوی است که بیش از سی سال از نیمه آخر عمر خود را در ایران به سر برده و در طوس _ مشهد مقدّس رضوی _ مجاور بوده است.

«۶۲۴» غایه المرام فی شرح نهذیب الاحکام

(حدیث _ عربی)

ص: ۲۰۰

۱ - ۱) در «معجم البلدان ۵: ۱۳۴» یاقوت و «خطط جبل عامل ۱: ۲۹۳ _ ۲۹۵» تألیف صاحب «أعیان الشیعه» و «المنجد فی الأدب و العلوم: ۴۹۹» همه «مشغری» را به شکل فوق ضبط کرده اند، لکن در «قصص العلما: ۲۸۹» و مقدمه طبع جدید «وسائل الشیعه: کج» آن را بفتح میم و فتح شین و سکون غین نوشته اند.

از: سید نعمه الله جزائری شوشتری، صاحب «زهرالربیع. ش ۴۵۲». (۱)

کتاب: شرح «تهذیب الأحکام» شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن طوسی قدس سره است در هشت «یا هفت» مجلد. به «قوله...».

نسخه: مجلد چهارم کتاب است در شرح کتاب حج، و سپس مجلد پنجم در شرح کتاب مزار تا آخر کتاب محاسب.

تاریخ ختم تألیف مجلد چهارم: روز شنبه اواخر جمادای یکم ۱۰۹۵ در مدرسه مؤلف واقع در نزدیکی مسجد جامع، و در همین خاتم به هر دو نام کتاب تصریح کرده است. تاریخ ختم تألیف مزار: عصر ثلاثاء جمادای دوم همان سال و در همان مدرسه. تاریخ ختم تألیف جلد پنجم: چهارشنبه ۱۳ جمادای یکم ۱۰۹۶ در اصفهان «فی زمن دوله السلطان المؤید شاه سلیمان».

کتاب هر دو مجلد: صفرعلی بن اسمعیل نجف آبادی اصفهانی «حسب الفرموده اقدس ارفع... حاجی میر محمد علی مدرّس دارالسلطنه اصفهان».

تاریخ ختم استنساخ مجلد پنجم: دوشنبه نهم ذی القعدة ۱۲۵۳.

با وجود بلاغ مقابله، اثری از مقابله و تصحیح دیده نمی شود.

تعداد اوراق نوشته هر دو مجلد چنانکه کاتب در گوشه صفحات رقم کرده (۲۳۴ برگ) است، و فهرست کتب و ابواب با تعیین عدد اوراق بخط کاتب در آغاز نسخه نوشته شده. و ایضاً: تعداد ابیات هر دو جلد از این نسخه چنین ضبط شده است: «سی جزو تخمیناً ۲۶۵۰۰ بیت است».

ص: ۲۰۱

۱-۱) شرح حال و آثار ایشان را مرحوم آقای حاج سید محمد جزائری «متوفی ۱۴۲۶» در کتاب «نابغه فقه و حدیث. چاپ دوم، قم، ۱۴۱۸»، و گروهی از اعقاب آن مرحوم را در کتاب «شجره مبارکه، یا برگی از تاریخ خوزستان، جلد اول، اهواز، بی تا»، همه را به تفصیل نوشته اند. تولد سید نعمه الله به سال ۱۰۵۰ در دهکده صباغیه جزائر. وفات در شب آدینه ۲۳ شوال ۱۱۱۲ در منزل جایدرفیلی. پیرامون «غایه المرام» و مجلدات و نسخ خطی آنها نیز در «نابغه: ۷۷ - ۹۳» گسترده سخن گفته اند.

«۶۲۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلد ششم است در شرح کتاب تجارات تا آخر نکاح.

تاریخ تألیف: روز جمعه هشتم صفر ۱۰۹۷، در اصفهان.

نام کاتب ندارد. تاریخ کتابت: ۱۲۴۱.

تملک و مهر آیه الله حاج شیخ محمد باقر «نیای گرامی»، فرزند آیه الله آقا شیخ محمد تقی صاحب «هدایه المسترشدين» (علیهماالرحمه) در ظهر نسخه هست.

نیز، این عبارت: عدد ابیات کتاب تقریباً ۱۴۸۴۰ بیت.

«۶۲۶» نسخه دیگر

نسخه: مجلد آخر کتاب است از شرح کتاب طلاق تا آخر دیات.

تاریخ فراغت از تألیف این مجلد در مدرسه مؤلف واقع در جوار مسجد جامع شوشتر: صبح روز دوشنبه دوازدهم ربیع دوم ۱۰۹۹.

در آغاز این مجلد گوید: «... بأن و فقه لتمام مجلدات سته من شرح هذا الكتاب الموسوم بغایه المرام فی شرح تهذیب الأحكام، و قل جائت نوبه المجلد السابع...».

و در خاتمه گوید: «... کتب شرحاً مبسوطاً علی عبادات هذا الكتاب فی مجلدات عدیده، و حیث ان فیہ نوعاً من الاطناب و ضرباً من الاسهاب... فمن ثم عدلنا الی اختصاره... فصار ثمان مجلدات».

تاریخ استنساخ: ۲۳ ماه شعبان ۱۲۵۳، نام کاتب به نظر نرسید.

روی برگ اول شماره ابیات این جلد ۱۷۶۴۰ بیت تعیین و فهرست کتب این جلد نیز ثبت شده، نیز کاتب نوشته است که نسخه را «حسب الفرموده اقدس ارفع... حاجی میر محمد علی مدرّس دارالسلطنه اصفهان» استنساخ کرده است.

آثار مقابله در حاشیه ها دیده می شود.

«۶۲۷» غایه المرام فی شرح شرائع الاسلام

(فقه _ عربی)

از: شیخ مُفلح بن حسن صیمری، صاحب «کشف الالتباس. ش ××». از فقهاء جلیل القدر سده نهم: «الضیاء الّلامع: ۱۳۷ _

١٣٨»، «أعيان الشيعة»، «تكملة أمل الامل

ص: ٢٠٢

۶. ش ۲۵۴۶» و «تاریخ العراق بین احتلالین ۳: ۶۹ - ۷۰». تاریخ تولّد و وفاتش معلوم نیست. نیای گرامی «أعلى الله مقامه» در «روضات الجنّات: ۶۳۸ ط ۲» شرح حال و آثار شیخ مفلح «علیه الرحمه» را آورده و در حاشیه مدح بلیغی از «غایه المرام» او فرموده و به این جمله خاتمه داده اند که: «وجدته أسهل كتب الفنّ تناولاً و أكثرها فائدةً و منفعهً للفقیه النّیبه».

نام پدر شیخ در «روضات» و نسخه های «أمل الامل» حسین است و در جاهای دیگر حسن.

در فهرست حاضر ذیل عنوان «مناهج الیقین» نیز از او یادی خواهد شد.

کتاب: در شرح «شرایع الاسلام» محقق حلّی است در دو جزء، به «قال. اقول».

نسخه: به خط «علی، غلام به اخلاص صاحب کتاب شیخ علی جزائری» است، ختم کتابت جزء دوم: بیستم محرم ۱۰۳۴، هر دو جزء در یک مجلد است. روی برگ اول یادداشتهایی بوده برای محو کردن آنها کاغذ سپید چسبانیده اند. نسخه، از کتابخانه مرحوم حاج محمد جعفر بن محمد صفی آباده ای مجتهد اصفهانی بوده است.

«۶۲۸» نسخه دیگر

نسخه: مجلد اول است از طهارات تا وصایا.

نام کاتب ندارد. تاریخ ختم استنساخ: چهارشنبه نهم ماه شعبان ۱۲۴۵. برگ اول نسخه ای که از روی آن نوشته شده ناقص بوده و لذا در این نسخه مقداری از سرآغاز کتاب نیامده است. اثر تصحیح و مقابله و تحشیه ندارد.

«۶۲۹» غرر الحکم و درر الکلم

(حدیث _ عربی)

از: ناصح الدین ابوالفتح عبدالواحد بن قاضی محمد بن عبدالواحد آمدی تمیمی «نیمه اول قرن ششم».

کتاب: مجموعه یی است از کلمات قصار منقول از حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیهما السلام به ترتیب حروف، و مکرر چاپ شده است.

نسخه: بخط طهماسب قلی است، تاریخ کتابت ۱۰۵۰. شخصی نسخه را در ماه

ص: ۲۰۳

۱-۱) مرحوم آقای حاج سید عبدالعزیز طباطبائی نجفی پیرامون آمدی و کتاب و نسخه های کتاب و متعلقات آن به تفصیل بحث کرده اند: «المحقق الطباطبائی فی ذکراه السنویه الاولى ۳: ۱۲۸۱ - ۱۲۸۵».

شعبان ۱۱۰۶ در شروان به مبلغ ۵/۷ قران خریده، همو «تاریخ ولادت نورچشمی حورالنساء خانم در شب جمعه نهم ماه رمضان ۱۱۳۶» نوشته. تملک و مهر «یا محسن قد أتاک المسیء ۱۰۷۴» و مهر نیای گرامی، مرحوم آقا آیه الله آقا میر محمد صادق موسوی مجتهد یکی از برادران معظم آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات» ظهر نسخه است.

حاشیه یی بخط پدر بزرگوارشان مرحوم آیه الله العظمی آقای حاج میرزا زین العابدین مجتهد در هامش نسخه دیده می شود.

«۶۳۰» نسخه دیگر

نسخه: بخط احمد بن محمود بن عبدالصمد بن محمد بن احمد بن اسمعیل حسینی کیلکی، تاریخ کتابت: ربیع الاوّل ۹۵۷، از کتابخانه نیای گرامی راقم، آقا میرزا سید جلال الدین روضاتی. کتاب «الفضائل» ابن شاذان «ش ۶۷۶» این نسخه هست.

«۶۳۱» نسخه دیگر

نسخه: از اوّل و آخر ناقص است.

آغاز موجود: «علم مستفاده الاعتبار یفید الرشاد».

انجام: «لا تخلفن وراءك شیئا من الدنيا فانك تخلفه... بمعصيته الله».

ظاهراً از آثار قرن ۱۲ می باشد.

«۶۳۲» غرر الفوائد و درر القلائد

(محاضرات _ عربی)

از: سید مرتضی علم الهدی ابوالقاسم علی بن الحسین بن موسی حسینی موسوی بغدادی علیه الرحمه.

کتاب: در محاضرات و ادب و تفسیر آیات و توضیح احادیث است و مکرر بطبع رسیده، و به نام «آمالی _ یا مجالس _ سید مرتضی» مشهور است.

نسخه: بخط علی بن احمد بن کمال بن ابراهیم بن مرتضی بن جعفر حسینی که برای خزانه شیخ اعلم اکرم افضل جمال الدین حسن بن علی بن ناصر بن علی خطی مولد، اوالی محید، احسائی منشأ المله و نگاشته است. فراغت از کتابت جزء اوّل (ص ۳۱۷، ج ۱ طبع اخیر مصر): شب شنبه ۱۱ صفر ۹۵۶، و از جزء آخر: عصر دوشنبه ۱۴ ذی الحجه

۹۵۵. سپس تکمله «تتمّه» کتاب است که مع الاسف برگ آخر آن مفقود شده است. روی یکی از اوراق نسخه مهر «ان الله جميل يحبّ الجمال» و «عبده جمال» دیده می شود. نسخه از کتابخانه نیای نگارنده مرحوم آیه الله آقا سید جلال الدین روضاتی «اعلی الله مقامه» بوده است.

«۶۳۳» نسخه دیگر

نسخه: بخط نستعلیق عنایت الله اکبر آبادی. تاریخ ختم استنساخ: دهم جمادی الآخر سنه ۴۸ «ظاهرًا ۱۰۴۸». اثر تصحیح و امتیازی ندارد.

«۶۳۴» غنیة النزوع فی الأصولین و الفروع

(اصول فقه _ عربی)

از: سید عزالدین ابوالمکارم حمزه بن علی بن زهره الحسینی الحلبی المتوفی بحلب / ۵۸۵.

کتاب: در مباحث اصول کلام و اصول فقه و فقه امامیه است و بطبع رسیده.

نسخه: تنها شامل مبحث اصول فقه است، کاتب: محمد علی بن حاجی عبدالله الهرنندی از دانشمندان، ختم استنساخ: روز شنبه هفتم ذیقعد ۱۲۳۷.

«۶۳۵» فارسی هیئت

(هیئت _ فارسی)

از: ملا علی قوشجی

نسخه: بخط محمدعلی کرون. تاریخ ختم استنساخ: عصر پنجشنبه غره جمادای دیگر ۱۲۲۷ در قریه طهران کرون.

«۶۳۶» فتح الباب إلى الحقّ والصواب

(اصول فقه _ عربی)

از: محمّد بن عبد التّبی نیشابوری معروف به میرزا محمد اخباری (۱).

کتاب: در ردّ بر قائلین به انسداد باب علم است که به خواهش مولی عبدالحسین ظاهرًا از شاگردانش تألیف کرده و در پایان آن به او اجازه روایت این کتاب و سایر تألیفات و مروّیّاتش را داده است. تاریخ ختم تألیف: شنبه اول محرم ۱۲۱۰.

نسخه: نام کاتب ندارد. در اوائل نسخه حاشیه ای است به امضاء «لمحرّره مهر علی» که ممکن است کاتب نسخه باشد. تاریخ

۱-۱) شرح حال و آثارش در عموم کتب تراجم، از جمله در آخر «رجال حاج ملا علی کنی «علیه الرحمه» آمده است.

در پایان نسخه سؤال و جوابی از مولانا محمد باقر بن محمد تقی بخط کاتب نسخه نوشته شده است. تملک و مهر مرحوم آقا شیخ محمد رضا ابوالمجد ظهر نسخه هست. ایضاً: نام کتاب و دو بیت وی به خط کاتب (۱۸۹ _ ۶۱۶۵) از مثنوی به خط کاتب.

قرّه العین

فهرست فصول کتاب

فصل ۱_ تعریف کلمه و کلام ۲_ تعریف اعراب ۳_ تقسیم معرب ۴_ تقسیم اعراب ۵_ تقسیم فعل ۶_ مرفوعات أسماء ۷_ اسمهای معرفه و نکره ۸_ مبتدا و خبر ۹_ اسم و خبر کان ۱۰_ حروفی که عمل «لیس» می کنند ۱۱_ حروف مشبیه بفعل ۱۲_ لای نفی جنس ۱۳_ أفعال مقاربه ۱۴_ عسی و اخلولق و أوشک ۱۵_ أفعال قلوب ۱۶_ فاعل ۱۷_ حذف فاعل ۱۸_ باب اشتغال ۱۹_ تنازع عامل ۲۰_ مفعول به ۲۱_ منادی ۲۲_ مفعول له ۲۳_ مفعول فیه ۲۴_ مفعول معه ۲۵_ حال ۲۶_ تمیز ۲۷_ استثناء ۲۸_ نصب به اختصاص ۲۹_ حروف جرّ ۳۰_ حذف تنوین از مضاف ۳۱_ چهار چیز که عمل فعل می کنند ۳۲_ مصدر ۳۳_ اسم فاعل و اسم مفعول ۳۴_ معمول صفت مشبیه ۳۵_ ألفاظ تعجب ۳۶_ اسم تفضیل ۳۷_ نعم و بئس ۳۸_ نعت ۳۹_ توکید لفظی و معنوی ۴۰_ عطف بیان ۴۱_ عطف نسق ۴۲_ عطف به ضمیر منفصل ۴۳_ بدل ۴۴_ نواصب فعل مضارع ۴۵_ نصب به «أن» ۴۶_ جوازم ۴۷_ حذف شرط إن ۴۸_ مبحث «لو» ۴۹_ تذکیر و تأنیث وزن فاعل ۵۰_ أسباب منع صرف ۵۱_ اقسام وقف ۵۲_ کتاب ألف بعد از واو جمع.

نسخه: دارای ۸۲ برگ، ۲ برگ اول و آخر عطف و سفید است، روی برگ ۲ نیز سفید است، کاغذ فرنگی آهار و مهره شده، جلد تیماج سبز یک لا، خط نسخ ۱۴ سطری، عناوین به سرخی، بالای رؤوس مطالب و شواهد شعری نیز خط کشیده، قطع ۱۴ × ۲۱، متن ۷ و نیم × ۱۴، نام کاتب و تاریخ تألیف در بالا از انجام نسخه نقل شد، تاریخ کتابت ندارد، و کاتب، آقا سید عیسی بن محمد علی برادرزاده مؤلف گرامی و پدر سید جمال واعظ مشروطه خواه معروف اصفهانی «مقتول در ۱۳۲۶» است.

تنها در یک جای نسخه حاشیه ای مختوم به «منه، دام ظلّه» به خط کاتب نوشته شده.

ص : ۲۰۶

نگارنده این فهرست نسخه را با نسخه آقای الفت مقابله و تصحیح کرده و در «۲۸ شوال ۱۳۶۷» از آن فراغت یافته است. (۱)

«۶۳۷» فتوح المؤمنین

(مواعظ _ فارسی)

از: فتح الله بن عزيز الله الأيادي، که مع الأسف تا حال نام او و کتابش را جایی نیافته ایم، جز این که نویسنده این کتاب نفیس دانشمندی شیعی مذهب و ظاهرًا از واعظان مبرز عصر بوده است، و از آخرین فصل باب یکم عصر نگارنده به خوبی روشن می شود. وی این فصل را «در ذکر پادشاه عالم پناه شاه طهماسب، الصفوی الحسینی، خلد الله ملکه و سلطانه...» نگاشته، و چنان که معلوم است شاه طهماسب دومین شاه صفوی روز ۴شنبه ۲۶ حجه ۹۱۹ به دنیا آمد، و روز دوشنبه ۱۹ شهر رجب ۹۳۰ «روز درگذشت پدرش شاه اسمعیل» به تخت نشست، و صبح سه شنبه ۱۵ ماه صفر ۹۸۴ بدرود زندگی گفت. (۲)

پس مؤلف کتاب را میان سالهای ۹۳۰ - ۹۸۴ تألیف کرده است.

فتوح المؤمنین مشتمل بر ۴۱ باب پیرامون وظائف شرعی و فضائل اخلاقی است، و معمولاً هر باب دارای چند فصل است، و در هر فصل آیاتی از قرآن مجید و روایاتی از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم السلام نقل می کند و هم حکایت‌های اخلاقی بسیار و اشعار فارسی بی شمار می آورد، و عموماً در آغاز ابواب اشعاری در مناجات و اشعاری در نعت سید المرسلین صلی الله علیه و آله و سلم و هم اشعاری در منقبت شاه اولیاء علی علیه السلام ذکر می کند. گویی بیشتر قصد مؤلف از تألیف این کتاب دستوری برای اهل و عطف و منبر بوده که از آن استفاده کنند و مطالبش را برای شنوندگان نقل نمایند. (۳)

ص: ۲۰۷

۱-۱) در تاریخ غره ذی الحجه ۱۴۰۹ «۱۴ تیرماه / ۱۳۶۸» طالب علم جوانی به نام «سید محمدعلی بن سید محمد طباطبائی آل بحر العلوم» که گویا در دانشگاه تهران اشتغال به تحصیل داشت، به اصفهان آمده و او نسخه موصوفه «قره العین» تصویری تهیه کرده با خود به همراه بردند. ده سالی پس از آن زمان که کتاب را از روی تنها همین نسخه با مقدمه کوتاه و «دارای چند اشتباه» و فارسی در پایان، در سلسله انتشارات دانشگاه تهران «به شماره ۲۳۹۰» در ۲۶۷ صفحه به چاپ رسانیدند.

۲-۲) کتاب «شاه طهماسب صفوی» اثر مرحوم دکتر عبدالحسین نوائی گنجینه بسیار ارزشمندی است. در (ص ۱۷) گوید که وی ۵۳ سال و ۶ ماه و ۲۰ روز سلطنت داشت و ۶۴ سال و یک ماه و ۱۹ روز در این دنیا زیست.

۳-۳) چنان که در پایان باب ۱۸ گوید: الهی! خداوندا! حاضران این مجلس و خوانندگان و شنوندگان را بیمارزی و رحمت کنی....

از «فتوح المؤمنین» نسخه‌ی در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است که در «نشریه کتابخانه مرکزی ۱: ۲۲۱» به نام «أخلاق جرجانی» اجمالاً معرّفی، و برای اطلاع بیشتر لازم است به فهرست آن کتابخانه رجوع شود. در «احیاء الدائر: ۱۷۶ - ۱۷۷» نیز به چند نسخه دیگر اشاره شده است.

آغاز: [... حمد و ثنای اتم، حضرت ودودی را که صفای مودت و وفای محبت را تاج و طوق جانهای شیفتگان عکس جمال... ذوق سوختگان سبحان جلال ساخت. رؤوفی که مخموران درود درد فراق و معموران سوزاشتیاق... افراح شراب افضال به نواخت. لطیفی که لطائف جودش ناقصان ظلمت خاک را به توالی رشاش... کمال بخشید. جمیلی که از ساقی کؤوس أنوار جمالش مهجوران بادیه حرمان و هیمان و رنجوران زاویه... شربت وصال رسید، و به اظهار آثار نفس رحمانی سائران عرصه وجود را بار عام داد و به اُمطار اُسرار حقایق و إلهام؛ خطّه شهود را آرام داد.

و صلوات زاکیات و درود نامیات بر صاحب لوای کوثر و مقتدای اهل.... بحر عالم توحید و بدر فلک تحقیق، که کاشفان اُسرار عرفان و واصفان اُنوار وجدانند، خصوصاً حضرت امیرالمؤمنین و امام المتّقین علیّ بن اُبی طالب... علیهم الصلوه و السلام.

امّا بعد، چنین گوید مؤلّف این رساله، الفقیر الحقیر إلی رحمہ اللّٰه الملک... فتح اللّٰه بن عزیز اللّٰه الأیادی، که عزیزی از برادران دینی و فرزندانی از فرزندان طریقی که همگی همّت خود... و علوم دینی مصروف داشته، و جز خلوص عقیده با این کمینه نداشته؛ از کمال اخلاص و نور «و وفور: ظ» اختصاص، ازین بنده ضعیف... که از برای طالبان؛ نسخه ای تحریر و ترقیم کن که به وسیله آن در علم طاعت و عبادت بیفزاید و از جهل و عصیان... و سبب طاعت ما شود و بر صفحه صحیفه روزگار یادگار ماند، مزین به آیات قرآن ملک علاّم و احادیث پیغمبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلّم و از حکایات و روایات ائمه معصومین علیهم السلام و از اکابر دین از هر کتابی از نثر... تا بر تمامت مؤمنین و مؤمنات حجّتی قاطع باشد. هرچند این بنده گنهکار و ضعیف بی مقدار خود را... که بدین جرأت اِقدام نماید، و خود را از حساب مقیدان دین «کذا» شمرد. فأما چون حضرت رسالت پناه

محمّیدی... سُئِلَ عن علم يعلمه فکتمه أُلجم بلجام من النار؛ نخواست که در زمره این طائفه باشد که حدیث خبر می دهد... به حکم این حدیث که: العلم لا یحلّ منعه، بر خود فرض عین دانست.

پس بنابراین... (۱) ترتیب و ترکیب این کتاب «فتوح المؤمنین» شروع کرد، و مرتّب گردانید به مقدمه و چهل و یک باب و خاتمه. کسانی که این رساله را دریابند سودمند دنیا و آخرت شوند ان شاءالله. حقّ سبحانه و تعالی بر خوانندگان و نویسندگان و شنوندگان و یادگیرندگان و عملکنندگان و بر مؤلف رحمت کند.

إلهی! بحق عزّت و جلال خودت که دیده عیب گویان و حسد حاسدان از این بنده ضعیف گناه کار در پوشان. اگر عیبی یا سهوی از زبان قلم واقع شود از کرم بزرگی و لطف و شفقت خود آن را اصلاح نمایند، خدای عالم بر ایشان رحمت کند و بیامرزد، و بالله التّوفیق. باب اوّل: در بیان توحید و عدل...].

انجام نسخه: [شهرش را گفت که «لا أقسم بهذا البلد»، غربتش را گفت که «إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادًا»، حکمتش را گفت که «حَتَّى يَحْكُمَوكَ»، نماز و عبادتش را گفت که «إِنَّ صَلَوَتِي وَنَسْكَي»].

فهرست مطالب و أبواب و فصول: خطبه، حمد و ثنای إلهی و مناجات و درود و ثناء بر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم السلام به نثر و نظم.

باب ۱_ مشتمل بر پنج فصل. توحید، عدل، نبوت، امامت، معاد. فصل دیگر، در ذکر پادشاه عالم پناه شاه طهماسب.

باب ۲_ در فضیلت علم و عالم و متعلم. خطبه. مناجات. نعت و منقبت. فصل ۱ در فضیلت علم (۲). ف ۲ در بیان قرآن خوانان و متعلمان و غیره. ف ۳ در شرح احوال قاضیان و منجمان.

باب ۳_ در فضیلت نماز و غیره. خطبه. مناجات. نعت و منقبت. ف ۱ در بیان نماز یومیّه. ف ۲ در بیان عذاب تارک نماز. ف ۳ در نماز حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام. ف ۴ در نماز هفته. ف ۵ در بیان نوافل. ف ۶ در فضیلت شب نیمه شعبان که مولود صاحب الأمر است. ف ۷ در بیان زیارت امام حسین. ف ۸ در فضیلت نماز هفته.

ص : ۲۰۹

۱-۱) همه مواضعی که تا اینجا نقطه گذاردیم از نسخه محو شده است.
۲-۲) در آغاز این فصل گوید: محمدابراهیم در کتاب «تنبيه الغافلین» آورده... .

باب ۴_ در فضیلت ثواب روزه. الخطبه... ف ۱ در بیان فضیلت و ثواب روزه ماه رمضان المبارک. ف ۲ در بیان فضیلت روزه ماه رجب. ف ۳ در فضیلت روزه ماه شعبان. ف ۴ در بیان روزه حرام.

باب ۵_ در بیان فضیلت زکوه و غیره. الخطبه... ف ۱ در فضیلت زکوه. ف ۲ در فضیلت حج. ف ۳ در فضیلت جهاد.

باب ۶_ در بیان وصف دوزخ و هول قیامت. خطبه... ف ۱ در بیان صفت بهشت و عذاب و دوزخ (۱). ف ۲ در بیان صفت دوزخ و عقاب و عتاب. ف ۳ در بیان احوال قیامت.

باب ۷_ در صفت خمرخوارگان و قمار و غیره. خطبه... ف ۱ در عذاب خمر خواره. ف ۲ در عذاب بنج خواره. ف ۳ در بیان قمار و شطرنج. ف ۴ در بیان موعظه.

باب ۸_ در بیان زنا کنندگان و لواطه و غیره. الخطبه المنظومه... ف ۱ در بیان زنا. ف ۲ و ۳ در موعظه. ف ۴ در بیان عذاب لواطه.

باب ۹_ در بیان عذاب رباخوارگان و انبارداران. الخطبه... ف ۱ در بیان رباخوارگان. ف ۲ در بیان عذاب انبارداران. ف ۳ در موعظه.

باب ۱۰_ در بیان غیبت و بهتان و موعظه. خطبه... ف ۱ در بیان غیبت و بهتان. ف ۲ در موعظه.

باب ۱۱_ در بیان سخاوت و بخل. الخطبه المنظومه... ف ۱ در بیان سخاء و کرم. ف ۲ در بیان بخیل.

باب ۱۲_ در بیان فضیلت شکر باری. الخطبه... ف ۱ در بیان شکر باری تعالی. ف ۲ در بیان موعظه.

باب ۱۳_ در بیان صبر و شکیبایی. التمجید. ف ۱ در بیان صبر کردن. ف ۲ در موعظه.

باب ۱۴_ در بیان توکل بر خدای تعالی. خطبه...

باب ۱۵_ در بیان احسان و خیرات و صدقات.

باب ۱۶_ در بیان توبه و استغفار و موعظه. خطبه... ف ۱ در بیان توبه. ف ۲ در بیان

ص : ۲۱۰

استغفار. ف ۳ در بیان موعظه.

باب ۱۷_ در بیان إکرام ضیف و همسایگان. مناجات... ف ۱ در إکرام ضیف. ف ۲ در بیان إکرام همسایه. ف ۳ در بیان موعظه.

باب ۱۸_ در بیان حقوق والدین و زوج و زوجه و خدمه و عبد و أقارب. خطبه... ف ۱ در بیان حقوق والدین. ف ۲ در آداب نکاح و حقوق زوجه بر زوج و زوج بر زوجه. ف ۳ در حقوق فرزند با والدین. ف ۴ در حقوق خادم و بنده و زیردستان. ف ۵ در حقوق صحبت و اخوت و شرایط صداقت.

باب ۱۹_ در بیان امانت و دیانت. التحمید. ف ۱ در امانت. ف ۲ در موعظه.

باب ۲۰_ در بیان ثواب صلوات. ف ۱ در بیان صلوات. ف ۲ موعظه.

باب ۲۱_ در بیان موت و فوت. مناجات... ف ۱ در بیان موت. ف ۲ در وفات حضرت سید کائنات صلی الله علیه و آله و سلم. ف ۳ در وفات حضرت فاطمه زهرا علیها السلام. ف ۴ در شهادت حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام.

باب ۲۲_ در بیان خوف و ترس إلهی. مناجات...

باب ۲۳_ در بیان امر به معروف و نهی از منکر. مناجات... ف در امر به معروف و فضائل و شرایط و آداب آن [حضرت امیر سید احمد همدانی _ علیه الرحمه _ در کتاب «ذخیره الملوک» بیان فرموده... (۱)].

باب ۲۴_ در بیان حکمت باری تعالی. تمجید... ف ۱ در بیان حکمت. ف ۲ در بیان إخلاص. ف ۳ در دعا. ف ۴ در موعظه.

باب ۲۵_ در بیان حیا و عفت. التمجید... ف ۱ در بیان حیا. ف ۲ در بیان عفت. ف ۳ در موعظه.

باب ۲۶_ در فضیلت حلم. تمجید... ف ۱ در حلم. ف ۲ در بیان خلق و رفق. ف ۳ در موعظه.

باب ۲۷_ در بیان عجب و تکبر. تمجید...

ص: ۲۱۱

۱- ۱) در این فصل گوید: «پس امر معروف را چهار رکن باشد. اول محتسب. دوم احتساب. سوم محتسب علیه. چهارم محتسب فیه. و صحت هر رکن ازین ارکان موقوف است به حصول شرایط و آداب آن». سپس در شرایط و آداب ارکان چهارگانه به تفصیل سخن گفته است.

باب ۲۸_ در بیان شفقت و صدق. تمجید... ف ۱ در بیان شفقت. ف ۲ در بیان صدق. ف ۳ در بیان لجاج. ف ۴ در بیان موعظه.

باب ۲۹_ در بیان تواضع و نکوهش تمجید... ف ۱ در تواضع. ف ۲ در نکوهش و خرسندی. ف ۳ در قصه عزیر پیغمبر علیه السلام.

باب ۳۰_ در بیان علو همت. تمجید... ف ۱ در بیان علو همت. ف ۲ در بیان جدّ و جهد. ف ۳ در موعظه. ف ۴ در بیان دخمه نوشیروان.

باب ۳۱_ در بیان رزق و پرستش خدای تعالی. تمجید... ف ۱ در رزق. ف ۲ در پرستش خدای تعالی. ف ۳ در موعظه. ف ۴ در صفت کوه قاف و لوای حمد حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم.

باب ۳۲_ در فضیلت خاموشی و تنها نشستن. تمجید... ف ۱ در خاموشی. ف ۲ در بیان تنها نشستن. ف ۳ در موعظه.

باب ۳۳_ در بیان دوستی باری تعالی. تمجید... ف ۱ در دوستی باری تعالی... ف ۲ در بیان یاد کردن خدای تعالی.

باب ۳۴_ در بیان وفاداری. تمجید... ف ۱ در بیان عهد. ف ۲ در موعظه.

باب ۳۵_ در بیان عدالت و مشاوره. تمجید... ف ۱ در عدالت. ف ۲ در مشاورت و تدبیر. ف ۳ در موعظه.

باب ۳۶_ در بیان شناختن نفس خود و راه شیطان. تمجید... ف در بیان شناختن نفس.

باب ۳۷_ در بیان شناختن دنیا و خرسندی قضا. تمجید... ف ۱ در شناختن دنیا. ف ۲ در پسندکاری بقضا.

باب ۳۸_ در بیان دفع اشرار. تمجید...

باب ۳۹_ در ریغ خوردن بر دنیا و یقین داشتن به خدای تعالی و موعظه و تمجید...

باب ۴۰_ در بیان دوستی اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم. تمجید، فصل ۱ در... (۱) ف ۲ در بعضی از مهربانی و شفقت که حضرت رسالت پناه محمدی صلی الله علیه و آله و سلم و اهل البیت علیهم السلام با شیعه خود نموده اند. ف ۲ در بیان دوستی اهل البیت. ف ۳ در بیان وفاداری شیعیان. ف ۴ در بیان آن که شیعیان و محبان حضرت امیرالمؤمنین

ص: ۲۱۲

(۱-۱) برخی از عنوانهای این باب را در اصل کتاب از روی تعصّب محو کرده اند.

علی علیه السلام را از برای خدای تعالی دوست می باید داشت. ف ۵ در بیان آن که بر آوردن حاجت شیعیان چه مقدار ثواب دارد. ف ۶ در بیان آن که هر که در طریق محبت اهل بیت اطهار و اولاد ابرار ایشان از سر تحقیق و راستی قدم اخلاص نهاده دست اعتصام بحبل المتین استوار ساخته... ف ۷ در موعظه.

باب ۴۱_ در بیان وصیت و ختم کتاب. تمجید. نعت سید المرسلین. منقبه علی ولی الله. ف ۱ در بیان وصیت نامه سید کائنات. ف ۲ در وصیت حضرت فاطمه زهرا علیها السلام. ف ۳ در بیان وصیت نامه حضرت نبی الله صلی الله علیه و آله و سلم. ف ۴ در ذکر حضرت رسالت پناه محمدی صلی الله علیه و آله و سلم. ف ۵ در ذکر اعضای آن حضرت.

«پایان فهرست مطالب»

نسخه: دارای ۲۱۸ برگ، روی برگ ۱ مطالب چندین نوشته شده، کاغذ دولت آبادی، جلد تیماج قهوه ای روشن، آستر کاغذ زرد. روی آستر جلد در طرفین چندین تاریخ تولد از اشخاص گمنام از تاریخ ۱۲۵۳ تا ۱۲۷۸ نوشته شده، دو سه جا تملک «زین العابدین» مورخ ۱۲۶۹ و تملک «محمد حسین» دیده می شود.

خط نستعلیق ۲۳ سطری، عناوین شنگرف، روی برخی کلمات به شنگرف خط کشیده، بعضی از کلمات عربی و عناوین به نسخ نوشته شده، قطع ۱۸ × ۲۷، قطع ۱۴ × ۲۳، نسخه آخر ناقص است و نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست، زمان تألیف در آغاز عنوان تعیین شد، تمام اوراق فرسوده و رطوبت رسیده و بارها تعمیر شده، نسخه غیر مصحح و پاره ای از مواضع درهم و عبارات نامرتب و مشوش است.

«۶۳۸» الفوائد البهیه فی شرح الفوائد الصمدیه

(نحو _ عربی)

از: میر بهاء الدین محمد بن محمد باقر حسینی مختاری نائینی اصفهانی، صاحب «زواهر الجواهر. ش ۴۵۵».

کتاب: شرح صغیر فرجی «الفوائد الصمدیه» معروف به «صمدیه» شیخ بهائی است.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. ظهر نسخه مهر «محمد باقر ۱۰۹۲ یا ۱۱۹۲» و «ابوالحسن ابن محمد سعید» و تملک احمد بن حسین جمال الدین الحلّی بتاریخ رجب ۱۱۷۲ و مهر او «عبدالله احمد بن حسین جمال الدین» دیده می شود.

ص: ۲۱۳

«۶۳۹» فرائد القلائد فی مختصر شرح الشواهد

(ادب _ عربی)

از: قاضی بدرالدین محمود بن احمد بن موسی، عینی مصری حنفی (۷۶۲ _ ۸۵۵).

کتاب: شرح شواهد شعری چهار شرح (۱) از شروح «ألفیه» ابن مالک است که به «شواهد صُغری» معروف و آن را مؤلف از «المقاصد النحوویه» خود که معروف به «شواهد کُبری» است مختصر کرده و هر دو در مصر چاپ شده است. و به موجب ارقامی که در بالای صفحات ثبت شده مجموعاً ۲۱۰ برگ است.

نسخه: بخط حسین بن احمد.

ختم کتابت: روز دوشنبه چهارم ماه رجب ۱۱۱۸ در پایان، «شرح خطبه فرائد القلائد» در ۸ صفحه به خط کاتب اصل آمده است، و روی برگ آخر «اسماء بُحور پانزده گانه شعر» به نظم عربی نوشته شده.

ظهر نسخه فهرست کتاب و تملک عبدالرحمن بن شیخ عبدالله حنبلی قادری دمشقی حلبی دیده می شود.

«۶۴۰» الفرائض النصیریة

(فقه _ عربی)

از: خواجه نصیرالدین ابوجعفر محمد بن محمد بن حسن طوسی، قدس سره.

کتاب: در احکام ارث است از نظر فقه و حساب.

نسخه: بخط محمد بن رحمة البحرانی است. تاریخ ختم کتابت: پنجم محرم ۹۶۱ در قم: ظهر نسخه نام کتاب «کتاب الموارث» بخط کاتب قید شده است.

«۶۴۱» دعا فرخ الصالحین

(دعاء _ فارسی)

از: نامعلوم و به قرائن تألیف یکی از علماء اواخر زمان صفویه است.

کتاب: در ادعیه و اعمال و زیارات است و همه جا عبارات عربی را ترجمه کرده و در دعاها طولانی و زیارات ترجمه را در زیر عبارات به فارسی به شگرف نوشته است.

نسخه: به خط یکی از خوشنویسان زمان شاه سلطان حسین است، لکن نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم. با سیم از جزو سیم از کتاب «فرح الصالحین» در بیان

ص: ۲۱۴

۱-۱) شرح ابن ناظم و ابن ام قاسم و ابن عقیل و ابن هشام که عینی برای هر یک رمزی نهاده است.

أعمال شب نوزدهم ماه مبارک رمضان و بیان آن در سه فصل مذکور می شود: فصل اول از باب سیم در تحقیق شب قدر و فضیلت آن».

انجام: «و جَدَّ عليهم العذاب والغضب و النكال. و تازه گردان بر ایشان عذاب و خشم و شکنجه را».

××فروع کافی:الكافی

«۶۴۲» الفصول الغرویة فی الأصول الفقهیة

(اصول فقه _ عربی)

از: علامه مرحوم آقا شیخ محمد حسین بن حاج محمد رحیم استاجلوی ایوانکی اصفهانی نجفی، علیهما الرحمة.

نسخه: مجلد اول کتاب است در مباحث ألفاظ. تاریخ ختم کتابت: ۲۰ ماه شعبان ۱۲۵۳ و نام کاتب ندارد.

ظهر نسخه نوشته است که این کتاب ۱۷۹۱۲ بیت می باشد.

«۶۴۳» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم کتاب است از «المقالة الثانية فی الأدلة السمعیة» تا آخر.

انجام: نسخه عیناً نقل می شود: «هذا غایه ما أردنا بیانہ والصلوه علی محمد و آله. قد فرق (كذا) مؤلفه من تسویله یوم پنجشنبه هفتم شهر جمادی الاولی سنه ثمانین (كذا) و خمسين و مأتین بعد ألف کتبه العبد علی النجف آبادی».

اثر مقابله و تصحیح و حاشیه و هیچ نوع امتیازی ندارد.

«۶۴۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم کتاب است از «المقالة الثانية فی الأدلة السمعیة» تا آخر کتاب، جز این که چند برگ آخر افتاده است.

انجام موجود: «دلّت علی جواز التقليد عند عدم».

«۶۴۵» الفصول المختاره من العیون و المحاسن

(عقائد _ عربی)

از: سید مرتضی علم الهدی ابوالقاسم علی بن حسین موسوی، صاحب «الذریعه». ش ۳۹۲. «تنزیه، ش ۱۹۰».

کتاب: انتخابی است بس جلیل القدر از کتاب «العیون والمحاسن» و برخی دیگر از آثار استادش شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان بغدادی علیهما الرحمه که در زمان حیات استاد گزین فرموده است در ۳ جزء، و به طبع رسیده.

نسخه: از آخر ناقص است و نام کاتب در پایان جزء اول «عبد اللطیف بن حسین الجامع» آمده و تاریخ کتابت ندارد.

ظهر نسخه محمد بن شیخ عبداللطیف جامعی عاملی و تملک عوض بن شیخ عبد جدّه جزائری و شرحی بخط عالم محقق حاج میرزا یحیی اصفهانی به تاریخ پنجشنبه ۲۷ ذی قعدة ۱۳۱۸ که عید نوروز بوده و مهر او «شفیع یحیی فی الآخره محمّد و العتره الطاهره» دیده می شود.

حاج میرزا یحیی از نسخه نفیس دیگری که در تملک او و در آخر آن اجازه ای بخط محقق کرکی و مورخ به تاریخ ماه رجب ۹۳۷ بوده یاد می کند.

«۶۴۶» نسخه دیگر

نسخه: بخط همّت مازندرانی است که در سال ۱۰۳۲ «یکهزار و سی و دو» هر سه جزء را استنساخ کرده و پس از آن فهرستی را که دانشمندی به نام مظفر علی بن حاجی حسن بر تمام کتاب نوشته و در روز پنجشنبه پنجم ربیع یکم (۱۰۲۶) از آن فراغت یافته بود استنساخ و ضمیمه کرده است.

«۶۴۷» الفصول المهمه

(اصول فقه _ عربی)

از: علی نقی بن حسین تویسرکانی از دانشمندان سده سیزدهم هجری که ظاهراً مقیم اصفهان بوده، و نسخه بخط خود اوست. (۱)

مع الأسف، هیچگونه اطلاعی از احوال و آثار او نیافتیم، و نامی از او و کتاب مورد بحث در کتب معاجم و فهرس به نظر نرسید.

کتاب: تنها شامل مباحث ألفاظ تا مبحث «نسخ» است و بسیار محققانه و به سبک قدیم نوشته شده و در آن آراء و اقوال گوناگون فقهاء و اصولیان و فلاسفه را از قدمات تا

ص: ۲۱۶

۱- ۱) اگر در کتاب «تراجم الرجال ۲: ش ۱۳۷۲» نام و نشان این شخص دیده می شود، مأخذ آن چیزی جز «فهرست کتب خطی کتابخانه های اصفهان: ش ۶۹» نیست.

متأخرین مانند میرزای قمی و حاجی کرباسی نقل کرده و از عبارت آخر نسخه نیز معلوم می شود مؤلف قصد تکمیل کتاب را داشته است که گوید: «و سیأتی تضعیفه أيضًا فی بحث الإجماع، إنشاء الله».

از پاره ای جاهای کتاب مستفاد می شود که نگارنده شاگرد حاجی محمد ابراهیم ابن حاج محمد حسن کرباسی «۱۱۸۰ - ۱۲۶۱» بوده، و لذا اقوال و نظریه های او را بسیار نقل کرده است. در اوائل مبحث نهی «ظهر برگ ۱۱۳» در متن، مطلبی از بعض محققین آورده و در حاشیه گوید: «العالم العامل المحقق التحریر میرزا ابوالقاسم فی تعلیقاته علی شوارع الهدایه فی شرح الکفایه، للأستاذ، دام ظلّه، و چنان که معلوم است «شوارع الهدایه» یکی از تألیفات فقهی حاجی کرباسی است، و ظاهرًا مقصود از میرزا ابوالقاسم مرحوم میرزا ابوالقاسم معروف به شیخ العراقین «متوفی به سال ۱۳۰۸ در نجف اشرف» فرزند آقا محمد مهدی فرزند حاجی کرباسی است که از علماء بزرگ بوده و در «نقباء البشر: ۷۶ - ۷۷» یاد شده است (۱)، دانشمندان دیگری هم در آن عصر به این نام می زیسته اند، مانند مرحوم عالم محقق مجتهد شهیر میرزا ابوالقاسم کلانتری طهرانی «۱۲۳۶ - ۱۲۹۲» صاحب «تقریرات» که مدتی در اصفهان نزد علماء این سامان درس خوانده است. رحمه الله علیهم أجمعین.

آغاز: [ربّ و فقی و لا یتکلنی الی نفسی. بسم... الحمد لله المتفرد بالقدم والکمال، المتمجد بالجلال و الجمال، المنزه عن الأصول و الفصول، الّذی دلّ علی ذاته بذاته، و عجزت عن کُنه معرفته الحواسّ و العقول. و نشکره علی ما هدانا الی أصول الفروع و فروع الأصول، و أروشدنا الی شرائع الأحکام بمتابعه الكتاب و سنّه الرسول، علیه و علی آله صلوه کثیره مقترنه بالکرامه متلقیه بالقبول.

و بعد، فبقول العبد الفقیر الی الله تعالی الغنی: علی نقی ابن حسین، التویسر کائی، غفرالله ذنوبهما و سترعیوبهما: إنّ هذه فصول فی مبانی الأحکام، حسب ما یقتضیه الأوقات و الأيام. أرجو من الله الحفظ و به الاعتصام. و سمّيته بـ «الفصول المهمه»، و ربّته علی مقدّمه و مقاصد و خاتمه. المقدمه فی بیان رسم العلم و موضوعه...]

ص: ۲۱۷

۱- ۱) برای مرحوم شیخ العراقین ایضاً رجوع به «دانشمندان مهدوی: ۵۰۸» و «ماضی النجف ۳: ۲۳۴» و «فهرست مرعشی ۴: ۳۰۱» و «تکمله الامل ۶: ش ۲۸۱۲» شود.

انجام: [و حاصله أن الاجماع فى حال الحضور غير ممكن، و بعد الوفاه لا معنى للنسخ إجماعاً. و قد عرفت مافيه، و سيأتى تضعيفه أيضاً فى بحث الإجماع، ان شاء الله تعالى.]

فهرست مطالب: المقدمه. فى بيان رسلم العلم و موضوعه و غايته و الحكم و ما يتعلق به. فصل ١_ علم هذا العلم فى الأصل مركب إضافي و هو أصول الفقه. ف ٢_ فى الحكم الشرعى.

المقصد الأول: فى نبذ من مباحث الألفاظ و فيه مطالب. «المطلب الأول» فى الحقيقه و المجاز. ف ١_ الحقيقه لغه «فعيله». ف ٢_ فى أن دلالة الألفاظ هل هى بالذات أو بالوضع. ف ٣_ اختلفوا فى توقيفيه اللغات و اصطلاحيتها. ف ٤_ الوضع ينقسم باعتبار الوضع إلى اللغوى والعرفى والشرعى، و العرفى إلى العام و الخاص. ف ٥_ اختلفوا فى أن المجاز واقع أولاف. ف ٦_ المشهور أن وضع المفردات ليس لإفاده مستياتها لاستلزامها الدور. ف ٧_ اختلفوا فى أن الموضوع له هل الموجود الخارجى أو الذهنى أو المهية من حيث هى أو التفصيل... ف ٨_ فى أن الألفاظ موضوعه للمعاني النفس الأمريه لا المعلومه. ف ٩_ الوضع المخصوص بلسان إميًا من واضع اللغات أو من أهل هذا اللسان. ف ١٠_ الحقيقه الشرعيه... ف ١١_ اختلفوا فى أن الألفاظ المستعمله فى المعانى المجهوله المخترعه من الشارع هل هى أسماء للصيحيه من المهيئات أو للأعم منها و من الفاسده. ف ١٢_ لا يجوز من الحكيم المخاطبه بماله ظاهر و أريد منه خلاف ظاهره. ف ١٣_ القاعده التى عليها مدار وضع اللغات... أن اللفظ اذا كان له حقيقه و مجاز يجب حملة على معناه الحقيقى متى استعمل مجردًا عن القرينه. «المطلب الثانى» فى المشترك. ف ١_ اللفظ إن وضع لمعنيين مجردًا عن القرينه. «المطلب الثانى» فى المشترك. ف ٢_ أن مدلول اللفظ... ليس إلا المهية المستقله والمعنى الواحد. «المطلب الثالث» فى المشتق. ف ١_ لاختلاف فى كون المشتق من الأسماء حقائق فيما كان المبدء باقياً فيه، و مجازات فيما لم يتصف به بعد. ف ٢_ مفهوم المشتق. «المطلب الرابع» فيما يثبت به اللغه و يتميز حقائقها عن مجازاتها. ف ١_ اللغه لفظ وضع لمعنى. ف ٢_ فى تحقيق التعارض فى كلمات اللغويين و بيان الترجيح.

المقصد الثانى: فى الأمر. ف ١_ الأمر حقيقه فى القول المخصوص... و قيل

بإشراكه... ف ٢_ صيغته «افْعَلْ» حقيقة في الوجوب. ف ٣_ إذا ورد الأمر عقيب الحظر. ف ٤_ المشهور المنصور أن الأمر المجرد لا يدل على المره و التكرار. ف ٥_ في عدم إفاده تعلق الأمر على الشرط أو الصفة التكرار. ف ٦_ في أن الأمر لدلاله له على الفور و لا على التراخي. ف ٧_ في أن متعلق التكليف هو الفرد لا طبيعه. ف ٨_ في بيان أن الأمر بالأمر ليس أمرًا. ف ٩_ في الأمرين المتعاقبين من الشارع ف ١٠_ في أن الأمر يقتضى الإجزاء. ف ١١_ في الوجوب الكفائي. ف ١٢_ في الوجوب التخييري. ف ١٣_ في إمكان الواجب الموسع و وقوعه. ف ١٤_ في أن القضاء بفرض جديد. ف ١٥_ في أن الأمر بالمركب ينتفى بانتفاء جزئه. ف ١٦_ في أن الأصل كون متعلق الأمر عبادة. ف ١٧_ في أن الأصل عدم تداخل الاسباب. ف ١٨_ في بيان نفى وجوب المقدمه. ف ١٩_ في الأمر لا يقتضى النهى عن ضده الخاص. ف ٢٠_ في أن الأصل في الأوامر المباشرة. ف ٢١_ في أن نسخ الوجوب يستلزم انتفاء الجواز. ف ٢٢_ في أن الشروع في المندوب لا يصيره واجبًا. ف ٢٣_ في شرائط حسن التكليف.

المقصد الثالث: في النهى. ف ١_ في بيان تعريف مادّه النهى. ف ٢_ صيغته النهى تستعمل في معان. ف ٣_ في أن المطلوب من النهى هو الترك. ف ٤_ في دلالة النهى على التكرار و السدوم. ف ٥_ في أن النهى يدل على الفساد في العبادات. ف ٦_ في اجتماع الأمر و انلهى في الشىء الواحد الشخصى.

المقصد الرابع: في العموم و الخصوص، و فيه مقدمه و مطالب. المقدمه في تعريف العام. «المطلب الاول» في صيغ العموم. ف ١_ في إثبات صيغته العام. ف ٢_ في الصيغ الموضوعه للعموم. ف ٣_ في أن المفرد المعرف ليس للعموم و كذا المفرد المضاف. ف ٤_ في أن الجمع المنكر ليس للعموم. ف ٥_ في أن نحو «لا يستوى» لا يفيد العموم. ف ٦_ في عموم المقتضى. ف ٧_ في أن الخطاب الشفاهى لا عموم له. ف ٨_ في ترك الاستفصال. «المطلب الثانى» في التخصيص. ف ١_ في منتهى التخصيص و فيه اشارة إلى جوازه. ف ٢_ في أن العام إذا خصص مجازًا أولاً. ف ٣_ في حججه العام المخصيص. ف ٤_ في عدم جواز العمل بالعام قبل الفحص. «المطلب الثالث» في المخصيص و أحكامه و ما يتعلق بها، و فيه مناهج. «المنهج الاول» في الإستثناء. ف ١_ في جواز الاستثناء المنقطع و كونه مجازًا. ف ٢_ في اشتراط الاتصال في الاستثناء. ف ٣_ في جواز

استثناء أقل من النصف و عدم جواز المستوعب. ف ٤_ في أن استثناء كل واحد من النفي و الإثبات يخالف الآخر. ف ٥_ في تقدير الدلالة في الاستثناء. ف ٦_ الاستثناء المتعقب للجمل المتعدده المتعاطفه. «المنهج الثاني في المخصص المنفصل». ف ١_ يجوز تخصيص العام بالعقل. ف ٢_ في التخصيص بالسّمعيات و ما يلحق بها. ف ٣_ في جواز تخصيص الكتاب باخبر الواحد. ف ٤_ في جواز التخصيص بمفهوم المخالفه. «المنهج الثالث. فيما ظن أنه مخصّص». ف ١_ في أن عود الضمير ببعض ما يتناوله العام لا يكون مخصّصاً. ف ٢_ في أن السبب هل يخصّص الجواب أم لا. ف ٣_ في أن مذهب الراوي لا يخصّص العموم. ف ٤_ في أن إرادته الخصوص في الجملة المعطوفه يقتضى تخصيص المذكور في الجملة المعطوف عليها و «كك» العكس. ف ٥_ في أن تخصيص بعض العام بالذكر لا يخصّصه. ف ٦_ في أن العاده لا يخصص العام. ف ٧_ في بناء العام على الخاصّ.

المقصد الخامس: في المطلق و المقيد. المقصد السادس: في المجمل و المبيّن.

المقصد السابع: في المنطوق و المفهوم. ف ١_ في المنطوق. ف ٢_ في حجّيه مفهوم الشرط و تحقيق معناه (١). ف ٣_ في مفهوم الغايه و حجّيته. ف ٤_ في مفهوم الوصف. ف ٥_ في مفهوم الحصر و أن إنّما يفيد. ف ٦_ في مفهوم العدد. ف ٧_ في مفهوم اللقب.

المقصد الثامن: في النسخ. مقدّمه في معنى النسخ. ف ١_ في محل جواز النسخ و عدمه. ف ٢_ في بيان جواز نسخ كل من الأدلّه بمثله و غيره.

«پایان فهرست»

نسخه: دارای ٢٢٦ برگ، روی برگ ١ عبارت «امانت عالیجناب مطاع معظم آخوند ملا علی نقی تویسرکانی» بخط مرحوم سید محمد مهدی نایب الصدر «مذکور در

ص : ٢٢٠

١-١) درین مبحث مؤلف اشاره به مسئله ای دوری نموده و در هامش این شعر را آورده: مسئله الدور جرت بینی و بین من أحبّ لولا مشیبي ماجفی، لولا جفاه ما أشبّ مرحوم آقا سید محمد مهدی نایب الصدر «متوفی ١٢٦٧ مذکور در ص ١١٢» که در روی برگ اول کتاب مورد بحث از مؤلف آن _ چنان که خواهد آمد _ تجلیل کرده، در همین موضع نوشته است: «أقول: ان أولى ما ظفرتُ به فی مسئله الدور من بدایع کلماتهم قول الشاعر؛ ولعلّه فی أهل بیت الوحی و معادن العلم، سلام الله علیهم: و لولاکم ما عرفنا الهوی و لولا الهوی ما عرفناکم لمحزّره «م. ه. الهاشمی العلوی»، انتهى.

«إعراب و تفسیر ست سور. ش ۴۰» و همچنین تملک نیای بزرگوار، آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین چهارسویی «مذکور در حاشیه عدّه الأصول. ش ۳۱۲» مورّخ ۱۶ شهر شوّال ۱۳۲۱ دیده می شود. و نسخه از کتابخانه والد ماجدشان مرحوم آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم چهارسویی بوده است. رضوان الله علیهم اجمعین.

ظهر برگ آخر، تاریخ چهارشنبه ۱۸ محرم ۱۲۷۱ نوشته شده، کاغذ اصفهانی آبی رنگ، جلد تیماج مشکی، آستر کاغذ گلی، خط شکسته نستعلیق مؤلف، ۲۱ تا ۲۳ سطری، عناوین تا نیمه های کتاب به سرخی، بقیه نوشته نشده، رؤوس مطالب عموماً در حاشیه ها آمده است، حواشی مؤلف نیز در سراسر کتاب به خط خود وی مختوم به «منه» یا «منه عفی عنه» و ظهر برگ ۵۵ مهر «عبد الزاجی علینقی» که ظاهراً از آن شخص مؤلف است دیده می شود، قطع ۱۸ × ۲۳، متن مختلف و نوعاً ۱۰ × ۱۷، تاریخ تألیف و کتابت ندارد، لکن چنان که گفتیم نسخه خط مؤلف است.

«۶۴۸» الفضائل

(حدیث _ عربی)

از: شیخ ابوالحسن محمد بن احمد بن علی بن الحسن بن شاذان.

کتاب: صد منقبت از مناقب ائمه اطهار علیهم السلام است که مؤلف از روایات عامّه «اهل سنت» بدون ذکر سند گرد آورده و به طبع رسیده است (۱).

نسخه: بخط احمد بن محمود بن عبد الصمد حسینی کیلکی، کاتب نسخه «غررالحکم ش ۶۳۰» است.

«۶۴۹» فضل الصلوات

(عقائد _ فارسی)

از: ملا حسین واعظ کاشفی «صاحب بدایع الأفکار، ش ۹۰» کتاب مبسوطی به نام «تحفه الصلوات» در کیفیت و أنحاء درود فرستادن بر حضرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و فضائل و ثوابهای مترتبه تألیف کرده و در ماه رمضان ۱۸۹۹ از آن فراغت یافت.

کتاب: این کتاب به سبب فوائد متفرقه ای که در آن نوشته بود بزرگ و مفصل شد، و چون به نظر ملکه خدیجه بانو همسر سلطان حسین بایقرا رسید؛ مؤلف را دستور داد که

ص : ۲۲۱

۱- ۱) این کتاب غیر از «ایضاح دفائن النواصب» همین مؤلف است که شاگردش شیخ ابوالفتح کراچکی در «الاستبصار» و دیگر تألیفات خود از آن نقل می کند.

آن را در دفتری دیگر مختصر نماید. و او این کتاب «فضل الصلوات» را از «تحفه» گزین نموده به نام سلطان حسین میرزا (۱) و زوجه اش و فرزندشان مظفر حسین میرزا مصدر گردانید. (۲)

کاشفی در این کتاب و سایر آثار مذهبی اش بسیار از پیشوایان اهل سنت یاد می کند همچون احمد حنبل، شافعی، مالک، بوحنیفه، حسن بصری، سفیان ثوری، بوهریره، شبلی و امثال اینها که نامشان را به احترام ذکر و به کلمات و آرائشان استناد می نماید، اما در هیچ یک از آثارش نامی از فقهاء امامیه دیده نمی شود مگر به ندرت که به استطراد از پیشوایان این مذهب یاد کند.

آغاز: [بسم... سپاس و ستایش مر پادشاهی را که به فضل شامل و فیض کامل انبیای بزرگوار و رسل عالی مقدار از کافه خلایق برگزیده،... صلی الله علی سیدنا محمد و آله و اصحابه و سلم... اما بعد، نموده می شود که چون حضرت سلطان دین پناه... معز ملک و دین سلطان حسین خلد الله. در رونق ملت بیضاء و رواج شریعت غزاء... به نوعی اهتمام می نماید و بر وجهی انتفات می فرماید که زیاده از آن در حیز تصور نیاید، هر آینه بدین صورت استدلال می توان کرد بر آنکه محبت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بر دل بی غل آن حضرت غالبست... و لهذا اثر این محبت از منتسبان حرم محترم... نیز مشاهده می رود، و از دلائل این معنی یکی آن است که مهد اعلی و به راستی ملکه عظمی سمیه ام المؤمنین خدیجه الکبری... بعد از آنکه کتاب «تحفه الصلوات» که در فضائل درود و سلام حضرت سید الأنام رقم تألیف یافته، مطالعه نمودند... فرمان مطاع شرف إصدار یافت که نکته چند از آن کتاب مستطاب جهت انتفاع عموم مسلمانان انتخاب کرده شود...].

ص : ۲۲۲

۱- ۱) تولدش محرم ۸۴۲ (به قولی)، جلوسش ۸۷۵، وفاتش روز ۲شنبه ۱۱ حجه ۹۱۱ در منزل بابا الهی، وی فرزند غیاث الدین منصور بن بایقرا ابن عمر شیخ، یکی از چهار پسر امیر تیمور گورکان است.

۲- ۲) در سال ۱۴۱۶ ق (۷۴ ش) به وسیله تلفن از آقای احمد منزوی خواستم که در فهرس خودشان اگر از نسخه «تحفه الصلوات» آگاهی دارند بگویند، پس از مراجعه اظهار داشتند تنها دو نسخه از آن کتاب که هر دو در خارج است ضبط کرده اند و لا- غیر. امیا آقای استاد جعفریان در مقدمه چاپ دوم (وسیله الخادم الی المخدوم ص ۴۷) به نقل از آقای ابوالفضل حافظیان یک نسخه در مجلس به شماره ۱۲۴۹۸ و دو نسخه در مرکزی تهران شماره های ۸۹۹۴ و ۹۱۸۳ نشان داده اند. آقای جعفریان در همان صفحه مطالبی را که ما پیرامون فضل الصلوات در این جا نوشته ایم اشتباها به حساب «تحفه الصلوات» گزارده اند.

انجام: [...] و گفته اند صلوات شیخ شبلی این بوده که: اللهم صلّ علی محمّد ملاً السّموات و ملاً العرش العظیم. گوینده این صلوات را...]. نسخه به همین جا خاتمه یافته و بقیه را فاقد است.

فهرست مطالب: مقدمه ایمان به پیغمبران خدای فرض است. فصل ۱ حکمت در صلوات الهی بر حضرت رسالت پناهی. ف ۲ در کیفیت صلوات و تسلیمات. ف ۳ در مواظن صلوات (۷۷ موطن). ف ۴ در فضائل و فوائد صلوات و تسلیمات (۷۰ فضیلت و فایده). ف ۵ در مذمت تارک صلوات (۸ عقوبت). ف ۶ در آداب دُرود دهند (۷ وظیفه). خاتمه در بیان صلوات متّوّعه (۴۰ نوع).

نسخه تا نوع ۲۱ از ۴۰ نوع را داراست و چنانکه گفتیم بقیه را فاقد می باشد.

نسخه: بخط نستعلیق ۹ سطری، ۸۳ برگ و ۲ برگ عطف، کاغذ فرنگی، قطع ۱۰ × ۱۵، عناوین به سنگرف، جلد تیماج قهوه ای مقوایی، نام کاتب و تاریخ ندارد و از قرن یازدهم است.

«۶۵» فقه الرضا علیه السلام

(فقه _ عربی)

کتاب: در مباحث فقهیه است و منسوب به حضرت ثامن الحجج امام علی بن موسی الرضا علیه السلام، لکن از نظر محققان ثابت نیست، و مکرّر چاپ شده است. (۲)

نسخه: از آغاز تا باب الحجّ به خطّ کاتب ناشناسی است و از آنجا تا آخر به خطّ نیای گرامی راقم، مرحوم آیه الله حاج میرسید محمد موسوی چهارسوقی است و تاریخ کتابت ندارد، در پایان نسخه فائده ای که سید بحر العلوم قدس سره در کتاب «فوائد رجائیه» خود پیرامون کتاب نگاشته و همچنین فهرست ابواب آن به خطّ نیای مرحوم آمده است.

×××× الفقیه: کتاب من لا یحضره الفقیه

فهرست استبصار: الاستبصار

«۶۵۱» فهرست تهذیب الأحكام

(حدیث _ عربی)

ص: ۲۲۳

۱-۱) در این فصل نام خود را چنین آورده است: «... آنچه در این باب از اخبار و روایات و آثار و حکایات به نظر فقیر حقیر حسین بن علی الواعظ الکاشفی... رسیده...».

۲-۲) این کتاب شریف با کتاب «المقنع» شیخ صدوق _ طاب ثراه _ شایان مقایسه است در موارد بسیار.

از: مولانا عبداللہ بن حاج محمد تونی بشروی، صاحب «الوافیہ فی اصول الفقہ».

کتاب: فهرست مبسوط و دقیقی است برای احادیث و ابواب و مطالب کتاب «تہذیب الأحکام» شیخ طوسی علیہ الرحمہ. فهرست مختصری ہم در حواشی نوشته شده. تاریخ ختم تألیف: اواخر ذی قعدہ ۱۰۶۰ «یکہزار و شصت».

نسخہ: بخط محمد محسن بن حیدر علی کہ بہ أمر عالم کامل میر محمد حسین «ظاهرًا خاتون آبادی» در مشهد مقدس رضوی نوشته و در ۲۵ شوال ۱۱۲۸ از آن فراغت یافته.

ظہر نسخہ چند جا مهر میرزا حیدر علی الماسی «عبدہ حیدر علی بن عزیزاللہ» دیدہ می شود، همچنین تملک جد امجد اینجانب مرحوم آیہ اللہ آقا میرزا سید جمال الدین موسوی چہارسوقی در ۱۶ شوال ۱۳۲۱.

رجوع شود بہ «فہرست مرکزی ۸: ۵۵۶» و یادداشت قلمی و «تکملہ الذریعہ ۱۶: ۳۸۲: ۱۷۷۳ و ۱۷۷۴».

×××فہرست کافی: الکافی _ فروع

«۶۵۲» فہرست وسائل الشیعہ

(حدیث _ عربی)

از: شیخ محمد بن حسن حرّ عاملی، اعلی اللہ مقامہ.

کتاب: فہرست ابواب و احادیث «وسائل الشیعہ» تألیف مہم مؤلف است.

نسخہ: از اول و آخر ناقص است و کاتب آن معلوم نیست، لکن در زمان مؤلف نوشته شدہ و ظاہرًا خطوط مؤلف در ہامش برخی صفحات ہست.

«۶۵۳» الفوائد الحائرۃ

(اصول فقہ _ عربی)

از: آقا محمد باقر بن محمد اکمل بہبہانی محقق وحید قدس سرہ .

کتاب: سی و شش فائدہ است در مباحث اصول فقہ و بہ طبع رسیدہ.

نسخہ: نام کاتب و تاریخ ندارد، اندکی ناقص بودہ و نیای گرامی آیہ اللہ آقای حاج میرسید محمد موسوی چہارسوقی برادر امام مجدد صاحب «روضات» آن را تکمیل نمودہ و تملک خود را در ظہر نسخہ نوشتہ اند. ایضًا: تملک جمال بن ابراہیم موسوی جیلانی بہ تاریخ ماہ شعبان ۱۲۷۷ دیدہ می شود.

«۶۵۴» فوائد بدنیّه

(فارسی)

ص: ۲۲۴

از: سید فیض الله مرعشی «علیه الرحمه» که با رجوع به اخبار اهل البیت علیهم السلام و کتب طب، این کتاب را در علم پزشکی تألیف کرده و آن را بر یک مقدمه و دوازده باب و خاتمه ترتیب داده، غالباً مآخذ را که عبارت از کتب حدیث و دعا و آداب و طب است یاد می کند.

در فهرستها و کتب نسب و شرح احوال نام این مؤلف دیده نشد، اما به گواهی سبک نگارش؛ وی از دانشمندان قرن ۱۱ _ ۱۲ بوده است.

بیافزاییم که چندی پیش از زمان مصنف «فوائد البدنیه»، یعنی در عصر فتح علی خان حاکم شوشتر (۱۰۷۸ _ ۱۱۰۶) در آن شهر، دانشمندی همنام مصنف ما بوده است که مرحوم سید عبدالله شوشتری (متوفی ۱۱۷۳) در کتاب «تذکره شوشتر: ۶۴، چاپ کلکته، ۱۳۴۳ ق»، آنجا که چند تن از معارف اهل فضل و کمال عصر فتح علی خان را برشمرده، از جمله گوید:

«دیگر: آخوند مولانا فیض عصاره، و او در فن طب و نجوم مسلّم بود و رساله «طب الأئمه» را با «ذهبیّه» حضرت امام رضا علیه السلام، حسب اشاره فتح علی خان ترجمه نموده و مبلغ کمال مولانا از آن ترجمه معلوم می شود».

شیخنا العلامه «ره»، اول او را در «الروضه النضره: ۴۴۴» به استناد «تذکره» عنوان فرموده، و سپس در «الکواکب: ۵۸۶» نیز از «ریاض العلماء» آورده اند و از نسخه های آثارش یاد کرده اند.

ناگفته نماند که از کتاب مورد بحث ما و مؤلفش تا زمان اشتغال به چاپ کتاب حاضر «۱۴۳۰ ق ۱۳۸۸ ش» نسخه و آگاهی دیگری یافت نشده، و در «ذریعه ۱۶: ش ۱۵۱۸» نیز کتاب را تنها به استناد فهرست این حقیر به عنوان «الفوائد البدنیه» آورده اند که الف و لام ها زائد و خطا است.

آغاز نسخه: «... شهیدست مصفی، و بی بصیرتان فیافی گمراهی را غبار آستان ملایک مطافش کحل الجواهریست نورأفزا... أما بعد، چون علم شریف طب به موجب العلم علمان... بر علوم دینی رتبه پیش گرفته... علی هذا به خاطر ناقص ضعیف فیض الله المرعشی ابن عطاء الله بن سید محمد بن عطاء الله الحسینی رسید که اخبار حضرت رسالت و آثار سخنان ائمه هدایت... موافق دستور و ضابط طیب... تألیف نماید... و این

رساله را مسمی ساخت به «فوائد بدئیة»، مرتب به مقدمه و ۱۲ باب و خاتمه.

مقدمه: در احادیث جواز رجوع به اطباء. ب ۱ در فصول أربعه. ب ۲ در آداب خوردن و آشامیدن، و در ۳ فصل است. ف ۱ در مأکول. ف ۲ در مشروب. ف ۳ در حمیه. ب ۳ در خواب و بیداری، و در دو فصل است. ف ۱ در آداب خواب. ف ۲ در بیداری. ب ۴ در حجامت و فصد و حُقنه و قی و کئی، و در آن ۶ فصل است. ف ۱ در بیان احادیثی که از ائمه در جواز حجامت و فصد وارد شده. ف ۲ در منافع حجامت و فصد. ف ۳ در روزهایی که در آن روز محمود است. ف ۴ در بیان مواضع حجامت ف ۵ در بیان چیزهایی که پیش از حجامت و بعد از آن باید به عمل آورد. ف ۶ در بیان روزهای منهیّه از حجامت ب ۵ در جواز حمام و فواید و آداب آن، و در آن ۲ فصل است. ف ۱ در جواز و فواید و مضارّ حمام. ف ۲ در آداب رفتن حمام و بیرون آمدن و آنچه درو نباید کرد. ب ۶ در صفات زنان و طریق مباشرت و اوقات محموده و ایام منهیّه و منحوسه مقاربت و چگونگی حمل و آداب مولود، و در آن ۵ فصل است. ف ۱ در صفات زنان. ف ۲ در اوقات ممنوعه زفاف و ایام منحوسه جماع. ف ۳ در اوقات محموده زفاف و طریقه مقاربت و ایام و لیالی محسنّه جماع و مباشرت. ف ۴ در چگونگی خلقت جنین و کیفیت زندگی ایام رجم و تکوین. ف ۵ در فوائد ایام حمل و روز زاییدن و علامت سلامت و شرارت طفل و آداب مولود. ب ۷ در فواید ناخن چیدن و شارب گرفتن و سر تراشیدن و شانه کردن و نوره کشیدن و آداب هر یک ب ۸ در خواصّ و منافع ادویه مُفرده به ترتیب حروف. ب ۹ در معالجات امراض مختصّه به اعضاء از سر تا قدم. ب ۱۰ در معالجه امراض غیر مختصّه به اعضاء. ب ۱۱ در ذکر بعضی از مرکبات، مشتمل بر ۴ فصل. ف ۱ در اذهان. ف ۲ در سعوطات. ف ۳ در اُشربه. ف ۴ در معاجین. ب ۱۲ در اِستشفاء به صیدقه و دعاء و درو ۳ فصل است. ف ۱ در استثناء به صیدقه و ذکر بعضی از اعمال و ادعیه جامعه. ف ۲ در دهای مخصوصه به اعضاء از سر گرفته تا پا. ف ۳ در امراض غیر مخصوصه به عضو. خاتمه: در ادعیه عقارب و حیّات و فوائد متفرّقه...».

کاتب این نسخه تا اواخر باب هشتم را پی در پی نوشته، و سپس به دلخواه خود مانده مطالب را گزین نموده و یک باره ترتیب کتاب را بر هم زده است. در آخر نیز فصلی در

شناسایی آیام ماه از سید علی بن طاوس «رضوان الله علیه» نقل کرده، و چون برگ آخر نسخه افتاده پایان این قسمت هم ناقص مانده است.

انجام نسخه: «۲۷_ برای همه کارها نیکست، و فرزند».

نسخه: دارای ۶۱ برگ و ۲ برگ عطف که روی عطف اول؛ نیای گرامی، عالم متتبع محقق آیه الله حاج میر سید محمد چهارسویی چنین نوشته اند «فوائد بدئیه، از أخبار ائمه علیه السلام من تألیفات فیض المرعشی الحسینی، ره».

کاغذ نخودی اصفهانی، خط نستعلیق ۱۷ سطری، عناوین به شنگرف، قطع ده و نیم $\times$ ۱۷ و نیم، جلد میشن یک لای سیاه.

«۶۵۵» الفوائد الضیائیة بحلّ مشکلات الکافیة

(نحو _ عربی)

از: ملا عبدالرحمن جامی

کتاب: شرح کتاب «الکافیة» عثمان ابن حاجب است در علم نحو، و به «شرح جامی» بسیار مشهور و مطبوع. تاریخ فراغت از تألیف: روز شنبه ۲۱ ماه رمضان ۹۱۵. نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، از آثار سده ۱۲ و دارای حواشی گوناگون است.

«۶۵۶» نسخه دیگر

نسخه: از اول به مقدار یکی دو برگ ناقص است و اندکی هم از آخر نانویس مانده و به دو خط است و دارای حواشی «غف» که مقصود ملا عبدالغفور لاری است در برخی صفحات.

از آثار قرن ۱۲ و ۱۳ می باشد و امتیازی ندارد.

«۶۵۷» نسخه دیگر

نسخه: از اول و آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشده. ظاهرًا در قرن ۱۱ _ ۱۲ نوشته شده و دارای کمی حواشی متفرّق است.

«۶۵۸»

الفوائد الطوسیة

(فوائد و رسائل _ عربی)

از: شیخ محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین، عاملی مشغری، معروف به شیخ حُرّ، از خاندان «بنی الحرّ» در بلاد جبل

عامل، قدس الله أسرارهم.

ص : ٢٢٧

کتاب: در کتاب «سجع البلابل فی ترجمه صاحب الوسائل: ۵» آمده است که علت اشتهار این خاندان به حُرّ را خود شیخ حُرّ در حاشیه‌ی نسختی از «أمل الآمل» گوید از آن جهت که نسب به حُرّ بن یزید ریاحی - شهید طفّ - می‌رسانند، و در «الفوائد الرضویّه: ۱۱۱ و ۴۷۶» محدّث قمی است که برادر شیخ حُرّ در کتاب «الدّر المسلوک» نیز به این مطلب تصریح فرموده است.

عاملی نیز نسبت به جبل عامل است، و مشغری - بفتح میم و سکون شین و فتح غین معجمه وراء(۱) - دهکده ای است در جبل عامل که شیخ حُرّ - چنان که خود در «أمل الآمل: ۲۴» فرموده - شب جمعه هشتم ماه رجب ۱۰۳۳ در آن جا به دنیا آمده است.

در خاندان حُرّ نوابغ علمی بسیار به وجود آمده اند که سرآمد همه، شیخ محمّد حُرّ مذکور است، و در «خطط جبل عامل ۱: ۲۹۴ - ۲۹۵» و «سجع البلابل» از بیست نفر رجال دانشمند دیگر این خاندان یاد شده است.

شیخ حُرّ از دانشمندان بزرگ عهد صفوی است که بیش از سی سال از نیمه آخر عمر خود را در ایران به سر برده و در طوس - مشهد مقدّس رضوی - مجاور بوده است.

وی با اینکه در انواع دانشهای اسلامی دست داشته لکن نظر به کتاب بزرگ و بسیار مهمّی که در احادیث شیعه به نام «وسائل الشیعه إلی تحصیل مسائل الشریعه» تألیف کرده به محدّث شهرت یافته است. شیخ حُرّ احادیث این کتاب بسیار نفیس را که حدود یکصد و پنجاه هزار بیت کتابت دارد از بیش از هفتاد کتاب حدیث معتبر از تألیفات متقدّمان علماء شیعه گرد آورده، و وجود این کتاب حقّاً نعمت عظمی و موهبت کبرای الهی برای عالم تشیّع و اسلام و برهان واضحی بر عظمت و اهمّیت تعالیم عالیّه این دین مقدّس است در کلیه شؤون حیات انسانی.

بحمد الله تعالی از نسخه‌های اصل «وسائل الشیعه» دو دوره مسوّده و مییّضه در کتابخانه‌های ایران متفرّقاً موجود و سه مجلد از آنها سابقاً به ارث نیای معظّم، آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنّات» اعلی الله مقامه بوده که ضمن شرح حال خود در کتاب

ص: ۲۲۸

۱-۱) در معجم البلدان ۵: ۱۳۴، یاقوت و «خطط جبل عامل ۱: ۲۹۳ - ۲۹۵» تألیف صاحب «أعیان الشیعه» و «المنجد فی الأدب و العلوم: ۴۹۹» همه «مشغری» را به شکل فوق ضبط کرده اند، لکن در «قصص العلماء: ۲۸۹» و مقدمه طبع جدید «وسائل الشیعه: کج» آن را به فتح میم و فتح شین و سکون غین نوشته اند.

مذکور از آنها یاد فرموده اند و سخن ایشان در ذیل عوالی اللالی. ش ۶۱۲ آورده شد.

کتاب وسائل مکرراً در ایران در سه مجلد بزرگ به طبع حجری رسیده و اخیراً نیز به سی منقح و محققانه در طهران به چاپ حروفی طبع و منتشر شده است. در طبع اخیر مصحح فاضل آن بیشتر به مصادر کتاب مراجعه کرده اند، لکن بی شبهه مراجعه دقیق و کامل به نسخ اصل «وسائل» بسیار لازم و مهم است (۱).

تألیفات حدیثی دیگر شیخ حرّ «علیه الرحمه و الرضوان» که به طبع رسیده است:

۱- «الجواهر السّنیّه، فی الأحادیث القدسیّه».

۲- «الصّحیفه الثّانیه الشّجادیّه علیه السلام».

۳- «بدایه الهدایه فی الواجبات و المحرّمات المنصوصه» که گزیده ای است از کتاب دیگرش «هدایه الأئمّه الی أحكام الأئمّه علیهم السلام»، و آن نیز گزیده ای است از کتاب «وسائل الشیعه» بدون ذکر سند و با حذف، مکررات، از باب طهارت تا دیات.

۴- «من لا یحضره الامام» که فهرست مفصل و مفید «وسائل الشیعه» است.

۵- «إثبات الهداه النصوص والمعجزات» که در اثبات حقیقت و معجزات حضرات چهارده معصوم علیهم السلام است به طریق روایت از کتب عامّه و خاصّه و مشتمل است بر بیش از بیست هزار حدیث به هفتاد هزار سند تقریباً. این کتاب عظیم القدر اخیراً به اهتمام جمعی از فضلاء حوزه علمیه قم با ترجمه پارسی آن در ۷ مجلد در طهران به طبع رسید.

۶- «الفصول المهمّه، فی اصول الأئمّه علیهم السلام». مشتمل بر افزون از هزار باب در معرفت اصول و فروع دین و اصول فقه و طبّ و غیرها، به احادیث مرویه از حضرات ائمّه معصومین علیهم السلام. تاکنون چند بار در ایران و عراق به طبع رسیده است.

۷- «الایقاظ من الهجعه، بالبرهان علی الرجعه» که در آن به افزون از شصت آیه شریفه قرآن کریم و ششصد حدیث و أدله قاطعه دیگر موضوع رجعت امامان «علیهم السلام» را ثابت فرموده است. این کتاب نیز به طبع رسیده است.

از جمله تألیفات بسیار مفید و ممتّع شیخ حرّ - قدس الله سرّه - کتاب «أمل الامل» فی علماء جبل عامل» یا «تذکره المتبحرین فی العلماء المتأخّرين (۲)» اوست مشتمل بر دو

ص : ۲۲۹

۱-۱) کتاب شریف «وسائل الشیعه» در قم نیز با استفاده از نسخ اصل آن به خوبی تجدید چاپ شد. جزاهم الله خیراً. همچنین دیگر مصنفات یاد شده در متن.

۲-۲) در کتاب «الأعلام ۶: ۳۲۱» اشتباهاً گوید «تذکره المتبحرین» قسم ثانی کتابست و هنوز به طبع نرسیده.

قسم، قسم اول در احوال دانشمندان بلاد جیل عامل، و قسم ثانی در احوال دانشمندان دیگر.

این کتاب نفیس نیز که در سالهای ۱۰۹۶ _ ۱۰۹۷ در مشهد مقدس رضوی تألیف شده مکرر به طبع رسیده و از مآخذ مهم کتب تراجم به شمار می رود.

ایشان شرح حال خود را در حرف میم قسم اول این کتاب آورده و آنجا پس از ذکر تاریخ تولد خود که نقل کردیم فرماید: در قریه مشغّر نزد پدر و عمّش شیخ محمّد حرّ و نیای مادریش شیخ عبدالسلام بن محمّد حرّ و دایی پدرش شیخ علی بن محمود و جمعی دیگر درس خوانده، و در قریه جُبع نیز بر عمّ مذکور و شیخ زین الدین بن محمّد بن حسن بن شهید ثانی و شیخ حسین ظهیری و دیگران _ رحمه الله علیهم اجمعین _ شاگردی کرد، و چهل سال در دیار خود ماند، و دو بار به حجّ خانه خدا نائل شد، سپس به عراق رفت و به زیارت بقاع متبرّکه ائمه هدی علیهم السلام مشرف گردید، و از آنجا به ایران آمد و به زیارت مشهد مقدس رضوی در طوس نائل آمد و در آنجا رحل اقامت افکند و در ضمن دو بار دیگر حجّ گذارد و دو بار هم به عراق رفت.

سپس به ذکر تألیفاتش پرداخته (۱) و در پایان، کلام مرحوم سید علی خان شیرازی مدنی را که در «سلافه العصر: ۳۶۷» راجع به مؤلف فرموده و او را ستوده است نقل نموده، و سپس مقداری از اشعار عربی خود را آورده (۲) و ترجمه را پایان داده است.

در خاتمه «أمل الامل: ۷۶» نیز تصریح کرده است که آغاز ورودش به مشهد رضوی در سال ۱۰۷۳ بوده.

شیخ حرّ، عاقبت در روز بیست و یکم ماه رمضان المبارک ۱۱۰۴ در مشهد مقدس رضوی به سنّ هفتاد و یک سال و دو ماه و یازده روز وفات یافت، و برادر دانشورش شیخ احمد حرّ مؤلف کتاب «الدّر السلوک فی احوال الانبیاء و الأوصیاء و الخلفاء و الملوک (۳)» که پس از برادرش به شیخ الاسلامی مشهد مقدس رسیده بر جنازه او در

ص : ۲۳۰

۱-۱) در «سجع البلابل» پنجاه و دو کتاب از تألیفات مرحوم شیخ حرّ ذکر شده است.

۲-۲) در شرح حال او نوشته اند که دیوان اشعارش دارای قریب بیست هزار بیت است، و آقای دکتر محفوظ در مقاله ای که در «مجله معهد مخطوطات ۴: ۲۲۹» نوشته نسخه اصل آن را در کتابخانه مرحوم شیخ محمد سماوی در نجف اشرف نشان داده اند.

۳-۳) این کتاب از نفائس کتب تاریخی است، و در «ذریعه ۸: ۷۰ _ ۷۱» پیرامون آن مفصّلاً بحث کرده و مطالبی راجع به خاندان مؤلف نگاشته اند که شایان مراجعه است. مؤلف «معجم المؤلفین ۹: ۲۰۴» اشتباهاً این کتاب را به برادر مؤلف آن _ صاحب عنوان _ نسبت داده است.

زیر قبه منوره نماز خواند و در سردابی که در مدرسه میرزا جعفر، پهلوی بر جنازه صحن مطهر رضوی واقع است، به مُحاذات قبر علامه سبزواری «جامع الزیارات عبّاسی: ش ۲۱۷» به خاک سپرده شد (۱).

تاریخ وفات شیخ حرّ را صاحب «خلاصه الأثر ۳: ۴۳۲» و یکی دو نفر دیگر از مورّخین اشتباهاً به سالهای ۱۰۷۹ _ ۱۰۷۳ یا ۱۰۹۹ نوشته اند، چنانکه در «الأعلام ۶: ۳۲۲» و جاهای دیگر نیز به این مطلب تصریح شده است.

شیخ حرّ در خلال مدّت توقف خود در مشهد مقدّس سفرهایی نیز به اصفهان و شیراز و جاهای دیگر کرده و با دانشمندان بزرگ عصر خود همچون علامه مجلسی روابط حسنه ای داشته است.

نکته شایان توجه این که در آثار علمی شیخ حرّ با وجود اقامت ایشان در بلاد ایران کتابی به زبان فارسی دیده نمی شود.

برخی از مصادر شرح حال مؤلف: «روضات الجنّات: ۶۱۶ _ ۶۱۹»، «ریحانه الادب ۱: ۳۱۵ _ ۳۱۶»، «الأعلام ۶: ۳۲۱ _ ۳۲۲»، «أعیان الشیعه ۴۴: ۵۲ _ ۶۴»، «معجم المؤلفین ۹: ۲۰۴ _ ۲۰۵»، «فهرست سپهسالار ۱: ۳۴۱ به بعد»، «قصص العلما: ۲۸۹ _ ۲۹۳»، «الفوائد الرضویّه: ۴۷۳ _ ۴۷۷» محدّث قمی، «منتخب التّواریخ: ۶۸۶ _ ۶۸۷» خراسانی، مقدّمه طبع جدید «وسائل الشیعه»، «سجع البلابل فی ترجمه صاحب الوسائل» که در مقدّمه جلد اول «اثبات الهداه» چاپ شده است، مقاله فاضلانہ آقای شانه چی در شماره ۱۱ مجله شریفه «نامه آستان قدس: ۳۱: ۴۲» مورّخ شوال ۸۱.

***

کتاب: «الفوائد الطوسیّه» جای گفتگو، مجموعه ای است از مطالب گوناگون حدیثی و فقهی و ادبی و رجالی که مؤلف در طول مدّت اشتغالات علمی خود و در جواب سؤالاتی که درین باره ها از او شده به رشته تحریر درآورده، و چنان که از پایان نسخه ما

ص: ۲۳۱

۱- ۱) رجوع به «الفوائد الرضویّه: ۴۷۶» شود که عبارت «الدر المسلوک» را در این باره نقل کرده است.

استفاده می شود به سال ۱۰۷۵ آن مطالب را گردآوری و مجلد اول «الفوائد الطوسیّه» نامیده است. بعضی از رساله ها و منظومات مستقل خود را نیز در این کتاب مندرج فرموده که پس ازین به تفصیل می شناسانیم.

گویا مجلّات دیگر این کتاب تألیف نشده، و مؤلف خود در «أمل الاصل: ۲۴» که هفت سال قبل از وفاتش تألیف کرده به هنگام ذکر تألیفاتش فرماید: کتاب «الفوائد الطوسیّه» یک مجلد از آن که مشتمل بر یکصد فائده (۱) در مطالب متفرقه است از دست تألیف خارج شده. انتهى.

در «أعیان الشیعه ۴۴: ۵۵» و «فهرست سپهسالار ۱: ۳۴۱» نیز که از این کتاب یاد کرده اند به همین نحو نوشته اند. و در «سجع البلابل: یج» فرماید: «کتاب الفوائد الطوسیّه، یشتمل علی فوائد کثیره و مطالب متنوّعه فی فنون العلم، و هو حسنٌ جدّاً، و عندنا نسخهٌ من المجلّد الاوّل منه».

با این که فوائد طوسیّه کتاب مفید و مهمّی است مع الوصف نسخ آن کمیاب و نسخه هایی که فعلاً می شناسیم اینها است: ۱- نسخه خطّ مؤلف، در کتابخانه محدّث قمی - رحمه الله علیه - چنان که در «فوائد الرضویّه: ۴۲۴» و «سفینه البحار ۱: ۲۱۵ ط ۱» خود تصریح کرده. ۲- نسخه کتابخانه دانشمند محقق حاج میرزا عباسقلی آقا واعظ چرندابی، در تبریز (۲). ۳- نسخه مؤلف محترم «سجع البلابل»، در قم. ۴- نسخه ای که مؤلف «کشف الحجب والأستار: ۴۰۵» در دست داشته و آغاز آن را نقل کرده و گوید: «مشتمله علی اثین و مائه فائده، ذکر فیها فوائد مفیده و مباحث سدیده فی حلّ بعض الأحادیث المشکله، إلا ما لا یرضاه أهل الأصول و یرخالفه فی الفحول».

در شماره سابق الذکر «نامه آستان قدس: ۳۷» گوید: «فوائد طوسیّه، شامل صد فائده.

ص: ۲۳۲

۱- ۱) چنان که پس از این خواهیم گفت نسخه ما مشتمل بر شصت و یک فائده است، شاید مؤلف بعد از تألیف جلد اول مطالب دیگری نیز بر آن افزوده و در نسخه های متأخر الحاق شده، چنان که نسخه صاحب «کشف الحجب» دارای ۱۰۲ فائده بوده، و مؤلف کتاب «فاروق الحق» - که پیرامون اختلافات حاصله میان مجتهدان و اخباریان است و در حاشیه کتاب «الحق المبین» کاشف الغطاء در طهران چاپ شده - نیز مطلب مفصلی از فائده نودم این کتاب نقل کرده و گوید: «خاتمه. قال الشیخ الحرّ العاملی فی الفائده التسعین من کتاب «الفوائد الطوسیّه» فی جواب «رساله الاجتهاد» ما نصّه: «... الخ.

۲- ۲) مقاله دانشمند فاضل آقای دکتر حسین علی محفوظ کاظمینی در «مجله معهد المخطوطات الغربیه ۳: ۹».

منتخبی از این تألیف در مجموعه ای به توسط یکی از شاگردان شیخ گرد آمده و ضبط شده که از آن نسخه ای در کتابخانه مدرسه نواب مشهد موجود است».

آیه الله مرحوم آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی روضاتی، پدر مؤلف این فهرست، «یاد شده در ش ۳۹۳» نیز به سال ۱۳۵۲ شروع به استنساخ، «فوائد طوسیّه» _ از روی نسخه مورد بحث _ نموده و فقط سی فائده از آغاز آن را به خط خود نگاشته اند که اینک موجود است.

مؤلف «کتاب الأوائل: ۲۹۱ و ۳۷۷» نیز مطالبی از این کتاب نقل کرده است.

مؤلف در آخر کتاب فهرستی برای مطالب آن تنظیم نموده که ذیلًا «با توضیحاتی» نقل می کنیم.

آغاز: «بسم... الحمد لله على إفضاله، والصّيلوه والسّلام على محمّد وآله. و بعد، فيقول الفقير إلى عفو الله الغني: محمّد بن الحسن بن عليّ، الحرّ العامليّ _ عامله الله بلطفه الخفيّ والجلّيّ _ : هذه فوائد في حلّ بعض الأحاديث المشكله، و فرائد في تحقيق بعض المسائل المعضله (۱) التي كان يسألني (۲) عنها بعض أهل العلم والكمال، فأكتب لهم في شرحها ما يقتضيه الحال و يخطر بالبال. فأردتُ جمعها بعد الشتات، لئستعان بها على حلّ بعض المشكلات. و المسؤل من الناظر فيها إصلاح الخلل، و العفو عن الهفو و الزلل. و سمّيته «الفوائد الطوسيّه»، و الله الموقّق. حديث محمّد بن عبيد، في باب الرّؤيه من «الكافي»: قوله عليه السلام فيه اتفق الجميع، لا تمنع بينهم، أنّ المعرفة من جهة الرّؤيه ضروره، فإذا جاز أن يرى الله بالعين وقعت المعرفة ضروره. أقول: ربّما يستدلّ بهذا الحديث على حجّيه الإجماع، و فيه أنّه يحتمل كونه احتجاجًا على العامّه بما هو حجّه عندهم...».

انجام: «و هذه الوجوه و إن كان فيها بعض التداخل فيبينها فرق لا يخفى، و الدّاعي إلى جمعها التّيمّن بالعدد، والله تعالى أعلم. المسئله الثامنه في حديث «شهر رمضان لا ينقص»

أبدًا». تمّ الجزء الاوّل من كتاب «الفوائد الطوسيّه» بحمد الله تعالى و عونّه، على يد مؤلفه العبد محمّد بن الحسن بن عليّ بن محمّد، الحرّ العامليّ المشعريّ، عفى الله عنهم. و كتب في رسالته محمّد يوسف بن المظفر الحسيني المازندراني (۳)، غفر الله له و لوالديه

ص : ۲۳۳

۱- ۱) در نسخه «المفصله» است.

۲- ۲) در كشف الحجب: يسألني في طوس، است.

۳- ۳) به استناد به این فهرست، در «روضه نضره: ۶۴۶» برای این شخص عنوانی قرار داده و استظهار کرده اند که او از جمله مستفیدان از مصنّف بوده و نسخه موصوفه را نزدش از روی نسخه اصل نوشته است! میر محمد یوسف حسینی نام مترجم در «ترجمه مناقب امیرالمؤمنین علیه السلام . ش ۱۴۹» گذشت.

و لجميع المؤمنين والمؤمنات. و تَمَّتِ الرسالة مؤلَّفه في أواخر ذى الحِجَّه الحرام سنه ١٠٧٥ من الهجره، و الحمد لله رب العالمين، و كتب كتابًا في أوَّله و آخره في شهر رجب المرجب سنه ١٠٧٩).

چنان که دیده می شود کاتب از نوشتن الفاظ عربی عاجز بوده و جمله های مغلوط و نامربوطی در پایان کتاب آورده، جز این که مستفاد می شود مؤلف در اواخر ماه ذوالحجَّه ١٠٧٥ از تألیف کتاب فراغت یافته و کاتب نسخه نیز در ماه رجب ١٠٧٩ آن را استنساخ کرده است.

از نام کتاب و جمله [فی طوس] که در نسخه صاحب «کشف الحجب» بوده هم مستفاد می شود که در طوس _ مشهد مقدس رضوی _ تألیف شده است.

فهرست: [بسم ... الحمد لله رب العالمين، و صَلَّى اللهُ على مُحَمَّدٍ و آله الطاهرين. و بعد، فهذا فهرست الجزء الأول من كتاب «الفوائد الطوسية»، و قد كُتِبَ و وضعنا لكل ورقه علامتها من مراتب العدد، و كتبنا تحت كل عنوان هنا علامه الورقه التي اتفق ذلك المطلب فيها. ثم رأينا أنه لا يتعدى إلى كل نسخه، فوضعنا العلامات تحت العنوان في الأصل و هنا، ليسهل استخراج المقصود، بتوفيق الله تعالى. ١_ حديث في باب الرؤيه من «الكافي». ٢_ حديث آخر في باب الرؤيه. ٣_ حديث المسيح في التيمم في موضع القطع. ٤_ حديث قياس ابليس. ٥_ حديث عباره في التعريف بأل. ٦_ حديث أرواح الكفار. ٧_ الأجسام [فائده: الأجسام الطبيعيه جواهر يمكن أن يفرض في كل منها خطوط ثلثه...]. ٨_ اسم الجنس [علم أن اسم الجنس مادل على ذات صالحه لأن تصدق على كثيرين...]. ٩_ عباره في «حاشيه الخطابي». [قوله في «حاشيه الخطابي»: اللهم إلا أن يفرق بين التصريح بالفعل و تقديره...]. ١٠_ التقديرات الشرعيه [فائده: الرطل العراقي مائه و ثلثون درهمًا...]. ١١_ نوافل الجمع في السفر. ١٢_ حديث خلق العقل. ١٣_ حديث من عرف الحق [تأويل حديث و قد سأل عنه بعض الطلبة، و ذكر هذا السؤال أنه وجد في بعض الكتب، و لفظه «من عرف الحق لم يعبد الحق»]. ١٤_ تفسير الزجاجه و المصباح من «الكافي». ١٥_ حديث الأكل متكئًا. ١٦_ عباره في بحث الطواف من «شرح اللمع».

۱۷_ تسمیه المهدی علیه السلام . ۱۸_ حدیث فی باب التذیر من «التهدیب». ۱۹_ نصیحه [تهدیب النفوس فرض واجب و جهادها ضرب لازب]. ۲۰_ حدیث صلوه الرجل والمرأه [فی کتاب «من لا یحضره الفقیه»: روی جمیل عن أبی عبد الله علیه السلام أنه قال: لا بأس بأن تصلى المرأة بحذاء الرجل و هو یصلی...]. ۲۱_ عبارۀ فی «البيان» [قوله فی «البيان»: و التیّم بدلاً من الوضوء والغسل]. ۲۲_ عبارۀ أخرى فی «البيان» [ولیکن الأقرب، علی الأقرب. أقول:... أقول: سألتنی بعض العلماء عن هذه العبارة و ما قبلها، فکتب له ما ذکرته، فاعترض بما صورته... انتهى، فکتبت فی جوابه:...]. ۲۳_ عبارۀ فی کتاب «الاحتجاج» [قوله علیه السلام فی الإحتجاج: و أما رحمک فمنکوره و قرابتک فمجهولہ...]. ۲۴_ عبارۀ فی «عیون الأخبار» [قوله علیه السلام فی «عیون الاخبار» بعد الإحتجاج علی سلیمان المروزی فی أن الإراده حادثه...]. ۲۵_ حدیث الأغسال [حدیث محمد بن مسلم: الغسل فی سبعة عشر موطنًا، الخ]. ۲۶_ حدیث هلکت المحاضر [فی باب ما یعاین المؤمن و الکافر من «الکافی» یقول فی الامام علیه السلام : هلکت المحاضر و نجا المقربون]. ۲۷_ حدیث «انکم تلقنون موتاکم لا إله إلا الله». ۲۸_ حدیث «طعن فی حیوه الغلام». ۲۹_ عبارۀ البیضاوی فی الیتامی. ۳۰_ عبارته فی السیفهاء. ۳۱_ حدیث «من عرف نفسه فقد عرف ربّه (۱)». ۳۲_ حدیث اذا أحببتہ کنت سمعہ [فی الحدیث القدسی: ما تقرب إلیّ عبدی بشیء أحبّ إلیّ ممّا افترضت علیه...]. ۳۳_ حدیث الترجیع [فی «الکافی» فی آخر باب ترتیل القرآن]. ۳۴_ حدیث «تغنوا بالقرآن». ۳۵_ حدیث أجزاء الشہوه [إنّ الله قسّم الشہوه عشره أجزاء، تسعه فی النساء و واحد فی الرجال...]. ۳۶_ حدیث الريح بعد الروح [إنّ الله تطول علی عباده بثلاث ألقى علیهم الريح بعد الروح...]. ۳۷_ حدیث «ثلثه أدری أیّهم أعظم جرماً». [رواه الصدوق فی «الفقیه» و «الخصال» و غیرهما عن رسول الله صلی الله علیه و آله].

ص : ۲۳۵

۱-۱) در «لوامع ربّانی. ش» گفته ایم. که مرحوم امیر سید احمد بن زین العابدین علوی رساله ای به نام «المعارف الالهیه» در شرح این حدیث نگاشته است. جلال الدین سیوطی متوفی ۹۱۱ نیز رساله ای به نام «القول الا شبه فی حدیث من عرف نفسه فقد عرف ربّه» تألیف کرده که در ضمن کتاب الحاوی للفتاوی ۲: ۴۱۲ _ ۴۱۷ او در مصر به طبع رسیده، و نگارنده در تعلیقات رساله «جبر و تفویض: ۱۱» تألیف صدر المتألهین ماخذ حدیث را نوشته ام. ایضاً رجوع شود به «احادیث مشنوی، ص ۶۰. برای ش ۳۲ «عوالی اللالی ۱: ۴۰۸ ط قم» و «أوراد الأحباب و فصوص الاداب: ۲۴۰»، و برای ش ۳۳ و ۳۴ کتاب «غرائب الأخبار» مرحوم سید جزائری، مراجعه شود، مفید است.

۳۸_ حدیث «و من تحت الثرى» و «الحموله» [فى باب أن الأئمة أركان الارض...]. ۳۹_ حدیث القزیب [فى باب ما فرض الله من الكون مع الائمه عليهم السلام من «الكافى»]. ۴۰_ حدیث «رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم الذكر» [فى باب أن أهل الذكر المذنب أمر الله بسؤالهم هم الأئمة عليهم السلام من اصول «الكافى»]. ۴۱_ حدیث إخبار كل امرء بماله و ما عليه. ۴۲_ حدیث «الذین تقوم علیهم القیمه» [فى باب تسمیه من رآه علیهم السلام من «الكافى»]. ۴۳_ حدیث «یعلم مثل علمه أو ما شاء الله» [فى باب أن الأئمة علیهم السلام ورثه]. ۴۴_ حدیث «الإثنى عشر بعد الاثنى عشر علیهم السلام». ۴۵_ فى قولهم «نقیض الموجه الجزئیة [سالبه کلیه]». ۴۶_ قولهم «كلما هو لازم العام لازم الخاص». ۴۷_ حدیث التقصیر فى فرسخ و فى عشره أيام. ۴۸_ تعلیق علم الله بالمعلومات. ۴۹_ حال «تفسیر العسکری علیه السلام». ۵۰_ «ارجوزه فى الموارث» [نظمها مؤلف هذا الكتاب إجابةً لالتماس بعض الأصحاب]. ۵۱_ «قصیده فى مدحهم علیهم السلام» [من نظم جامع الكتاب فى مدح أمير المؤمنين و الأئمة من أولاده علیهم السلام]. ۵۲_ «رسالة فى إثبات تواتر القرآن». ۵۳_ مسئلة: تعلیق الطلاق. ۵۴_ حدیث دعائم الاسلام [فى «الكافى» فى باب دعائم الاسلام عن زراره عن ابى جعفر علیه السلام قال: بُنى الاسلام على خمسة...]. ۵۵_ حدیث الاثنى عشر من ولد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم [فى «الكافى»]. ۵۶_ حدیث «أول صلوه فرضت وقت الإسراء: الظهر» [فى «الفقيه»]. ۵۷_ شرح خطبه لأمرالمؤمنین علیه السلام: [التمسه منى بعض الرؤساء على وجه الاختصار، لتحقيق بعض لغتها و بیان نبذه من نكتها. روى الصدوق فى «المجالس» باسناده... قال أمير المؤمنين علیه السلام: والله ما دنياكم عندى...]. ۵۸_ حدیث «حتى يموت جميع الخلائق إلا الثقلين» [فى باب الدعاء فى أدبار الصلوات من اصول «الكافى»]. ۵۹_ «رساله فى نفى تحريم صلوه الجمعة فى زمان الغیبه». ۶۰_ توثیق الصدوق [حال الصدوق _ قدس سره _ إعلم أن محمد بن على بن الحسين بن موسى بن بابويه _ رض _ لم يوثقه الشيخ و لا النجاشى و لا غیرهما... (۱)]. ۶۱_ جواب شبهه للفخر الرازى فى قوله تعالى «و لقد قال لهم هرون» [المسئلة السابعة فى جواب شبهه أورد على الرازى فى تفسيره الكبير]. تمّ الفهرست، و الحمد لله وحده، فى التاريخ].

چند توضیح پیرامون کتاب:

ص : ۲۳۶

۱- شیخ حرّ، چنانکه خود نیز در «أمل الآمل: ۲۴» فرموده (۱) تعدادی از رسائل و منظومات گوناگون خود را - بتمامها - در این کتاب مندرج ساخته است، از جمله: «المسائل الاثنا عشریّه». مؤلف هنگامی که به مشهد مقدّس رضوی مشرّف شده مسائلی را از او پرسیده اند که در جواب بعضی از آنها کتابی به این نام نگاشته، و آنگاه که فوائد طوسیّه را تألیف کرده است پاره ای از آن مسائل را در این کتاب آورده، و در هامش فوائد آنجا که حدیث خلق العقل را در متن آورده، مقدّمه این اثنا عشریّه را هم ذکر نموده، و مسائل ۱۲ گانه را به این شرح یاد کرده است: «۱- حدیث خلق العقل، شماره ۲»، «۲- حدیث قیاس ابلیس، شماره ۴»، «۳- حدیث من عرف الحقّ، شماره ۱۳»، «۴- حدیث الترجیع، شماره ۳۳»، «۵- حدیث من عرف نفسه، شماره ۳۱»، «۶- توثیق الصدوق، شماره ۶۰»، «۷- جواب شبهه للفخر الرازی، شماره ۶۱»، «۸- حدیث شهر رمضان لا ینقص أبداً»، «۹- حدیث الخصال المضمونه للمؤمن»، «۱۰- توجیه عباره فی کتاب الصوم من «شرح اللّمعه»، «۱۱- فی بطلان الجبر»، «۱۲-؟» (۲).

«ارجوزه فی الموارث» مشتمل بر یک مقدّمه و ۱۹ فصل «۲۷۵ بیت».

«قصیده فی مدح أميرالمؤمنين و الأئمّه من اولاده علیهم السلام». حدود ۴۵۰ بیت.

«رساله فی اثبات تواتر القرآن». رساله ای است در ردّ یکی از معاصرین مؤلف که تفسیری بر قرآن کریم نگاشته و در مقدّمه آن فصلی درباره عدم تواتر قرآن آورده بود. «۷۵ صفحه». در حال حاضر آن شخص مفسّر شناخته نشد.

«رساله فی نفی تحریم صلوه الجمعة فی زمان الغیبه». این رساله مفصّل را در ردّ کسی که (۳) از معاصرین مؤلف بوده و «رساله ای در تحریم نماز جمعه در زمان غیبت» در ردّ «رساله نماز جمعه شهید ثانی» تألیف کرده بود نگاشته است. تاریخ تألیف این رساله

ص : ۲۳۷

۱- ۱) و فی «الفوائد الطوسیّه» أيضًا رسائل متعدده طویله نحو عشره، یحسن افراد کلّ واحده منها.

۲- ۲) عنوان مسئله ۱۲ از قلم کاتب افتاده است.

۳- ۳) در «سجع» این شخص را «مولی محمّد ابراهیم نیشابوری»، دانسته اند، بدون ذکر مأخذ، اما چنین کسی و رساله اش به درستی شناخته نشد. مرحوم شیخ حرّ أَلْفَاظ رساله مردوده را جابجا آورده و ردّ کرده اند. شاید به این وسیله صاحب رساله را بتوان شناخت. از باب مثال: [فأول ما نقل عباره الشيخ فی «الخلاف»... قال المعاصر: «هذا صریح فی نفی الوجوب الحتمی و هو عند التحقیق کعباره المرتضی» انتهى. أقول...].

۲_ فائده هفدهم که در فهرست کتاب به عنوان «تسمیه المهدی علیه السلام» مذکور است در اصل کتاب نیامده، و شاید مؤلف ابتداءً فائده ۱۷ را اختصاص به کتاب «کشف التعمیه فی حکم التسمیه» خود که در همین موضوع بوده داده است، لکن کتاب به علت مفصل بودن کتاب از استنساخ آن صرف نظر کرده.

«کشف التعمیه» و «نزهه الأسماع فی أحكام الاجماع» و «الاثنا عشریه فی الردّ علی الصوفیه» و «هدایه الأئمه الی أحكام الأئمه» را که تماماً از تألیفات گرانقدر شیخ حرّ است شاید در این فهرست معرفی کنیم.

۳_ فائده پنجاه و سوم نیز که در فهرست به عنوان «مسئله: تعلیق الطلاق» مذکور است در اصل کتاب _ نسخه ما _ دیده نمی شود.

۴_ نیای گرامی، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی چهارسویی «اعلی الله مقامه» در حاشیه برگ ۲۰۹ این کتاب پیرامون فائده ۶۰ که در توثیق شیخ صدوق است چنین نوشته اند:

«رحم الله المؤلف بما بالغ فيه من توثيق هذا الرجل، و هو و إن سعی غايه السعی إلاّ أنه لم یأت بلفظ صریح فی توثیق خصوص هذا الشيخ. و نحن _ بحمد الله _ وجدنا ذلك أيضاً، و هو قول الفاضل محمد بن ادریس فی سرائره فی کتاب النکاح، حيث ذکر مذهباً لهذا المحدث، ثم قال: انه كان ثقةً، جلیل القدر، بصیراً بالأخبار، ناقدًا للآثار، عالماً بالرجال، و هو أستاذ المفید محمد بن محمد بن النعمان _ ره _ لمحزّره، عفی عنه». تکمله: مرحوم آخوند ملا محمد تقی مجلسی (متوفی ۱۰۷۰) در اول شرح مشیخه فقیه «روضه المتّقین ۱۴: ۱۶» درباره شیخ صدوق «رضوان الله علیه» فرموده است: «و وثقه ابن طاوس صریحاً فی کتاب النجوم بل وثقه جمیع الأصحاب لما حکموا بصحّه أخبار کتابه، بل هو رکنٌ من أركان الدین...» تا آخر.

و ایضاً در این خصوص به کتاب «قصص العلماء: ۲۳۷ ط حروفی اول» ذیل احوال شیخ بهائی رجوع شود.

۵_ در «الذریعه ۱۰: ش ۶۱۶» فرماید: «الردّ علی الفوائد الطوسیّه. الذی ألفه الشيخ الحرّ قبل (۱۰۹۰)، و الردّ لبعض العلماء المعاصرین للحرّ، فرغ منه فی «رمضان ۱۰۹۳»

و هو ردُّ على الفائدة ٤٩ منه في منعه من البرائه الأصليه و الاستصحاب...» تا آخر.

صاحب ذریعه فرماید که نسخه را نزد فرزند مرحوم ملا نوروز علی بسطامی در مشهد مقدس رضوی دیده اند.

نسخه: دارای ۲۱۵ برگ، روی برگ ۱ نام کتاب و مؤلف آن همچنان که خود در ظهر نسخه اصل نگاشته بود به خط کاتب نوشته شده، و شخصی در دو جا نسخه را به خط مؤلف معرفی نموده که خطاست، تملک و مهر اسمعیل الخراسانی، و مهر «فضایلخان خانه زاد فدوی پادشاه عالم گیر غازی»، و مهر نیای معظم نویسنده این فهرست «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی»، و هم این شرح روی برگ مذکور دیده می شود:

«امانت اینجانب در لکهنو نزد میرزا محسن صاحب فرستاده شد». برگ آخر و ظهر برگ ۲۱۴ سفید است، و فهرستی که مؤلف خود برای کتاب ترتیب داده اند دو روی برگ ۲۱۳ و روی برگ ۲۱۴ نوشته شده.

کاغذ: فستقی و اصفهانی موریانه خورده، جلد تیماج مشک، آستر تیماج قرمز، خط نستعلیق ۱۷ سطری، عناوین در متن و هامش به سنگرف، قطع ۱۳ × ۱۹ و نیم، متن ۷ × ۱۲ و نیم، نام کاتب و تاریخ کتابت در بالا نقل شد.

کنز الفوائد

(عربی)

این کتاب شرحی است بر کتاب «إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان» علامه حلی _ قدس الله تعالی سرّه _ مؤلف «مناهج الیقین» مذکور در شماره [ ] این فهرست.

«إرشاد الأذهان» از گرامی ترین کتب فقهیه شیعه امامیه و مشتمل بر قریب پانزده هزار مسئله است که افزون از پنجاه شرح و حاشیه بر آن نوشته شده و در مواضع متفرّق «ذریعه ۱: ۵۱۰ _ ۵۱۲ و ۶: ۱۴ _ ۱۷، ۱۰۹ و ۱۳: ۷۴ _ ۸۰» و «فهرست دانشگاه ۵: ۱۷۷۱ به بعد» و جاهای دیگر از آنها یاد شده است.

یکی از شروح مفصّل ارشاد کتاب «مجمع الفوائد والبرهان فی شرح إرشاد الأذهان» مرحوم مقدّس اردبیلی است که به طبع رسیده و از مصادر مهمّ به شمار می رود.

بعضی دیگر از شروح إرشاد را نیز _ از جمله «منهج الرشاد» [شماره] _ درین فهرست خواهیم آورد.

ص : ۲۳۹

«کنزالفوائد» یکی از شروح مفصّل این کتاب است که شخصی به نام آخوند ملاّ مؤمن از دانشمندان قرن سیزدهم هجری نگاشته و مع الأسف تاکنون اطلاعی از احوال او نیافته ایم، لکن نظر به قرائنی شاید از خاندانهای علمی آذربایجان بوده است (۱).

«۶۵۹» الفوائد العلیّه فی شرح الجعفریّه

(عربی)

این کتاب نفیس یکی دیگر از آثار فقهی دانشمند بزرگ شیخ جواد بن سعد بن جواد کاظمی مشهور به فاضل جواد صاحب «غایه المأمول» ش ۶۲۳ و «مسالك الأفهام» است.

جای گفتگو کتابی است که در شرح «الرساله الجعفریّه» نگاشته است.

جعفریّه رساله ای است مشتمل بر پنج باب (۲) در مباحث نماز و مقدمات آن از طهارت و دیگر واجبات و مندوبات، که مؤلف آن محقق کرکی شیخ نورالدین علی ابن حسین بن عبدالعالی، اعلی الله مقامه، صاحب «جامع المقاصد» متوفای ۹۴۰ آن را در مشهد مقدّس رضوی نگاشت و در نیمه روز پنجشنبه ۱۰ جمادای دوم ۹۱۷ از آن فراغت یافت.

در «ذریعه ۵: ۱۱۰ - ۱۱۱ و ۱۳: ۱۷۴ - ۱۷۶» از این کتاب و گزارشهای بسیاری که دانشمندان از زمان مؤلف به بعد بر آن نوشته اند یاد شده است.

الفوائد العلیّه، جای گفتگو نیز که یکی از شروح مزجی جعفریّه است در «ذریعه ۱۳: ۱۷۴» اجمالاً مذکور و معرّفی نسخه آن را حوالت به مجلد حرف فاء داده اند.

در «جلد ۱۶ ش ۱۶۲۹» کتاب را عنوان فرموده و چند نسخه معرّفی نموده و از نسخه آقا سید حسن صدر آورده اند که: «فرغ منه ضحوه نهار الخمیس ثامن ربیع الثانی...»، اما خود آقای صدر در شرح حال مبسوط فاضل جواد «تکمله امل الامل ۲: ش ۳۰۵» هم در ص ۳۰۰ و هم در ص ۳۰۱ همانند نسخه ما «الثانی من شهر ربیع

ص : ۲۴۰

۱- ۱) در مجلد هیجدهم الذریعه (ش ۱۱۹۶) یک نسخه از همین کتاب را که همانند نسخه ما شامل طهارت و صلوه بوده در کتابخانه مرحوم حاج میرزا باقر آقای قاضی طباطبائی تبریزی نشان داده و شارح را مؤمن اردبیلی دانسته و گویند که چون نسخه بی تاریخ است عصر شارح معلوم نگردید.

۲- ۲) پنج باب گفته «الذریعه» است و درست آن یک مقدمه و چهار باب و یک خاتمه می باشد.

الثانی) نوشته اند، ۸۱، پس «ذریعه» اشتباه است، و غرّه ۲۴ در «تقویم و وستنفلد» پنجشنبه است، اما اختلاف یک روز طبیعی است، و الله العالم.

مؤلف «کشف الحجب و الأستار» از این کتاب نامی نیاورده، و در فهرستهای موجود نیز نسخه ای نشان داده نشده است.

فاضل جواد، این کتاب محققانه را چند سالی پس از تألیف «غایه المأمول» و پیش از «مسالك الأفهام» در شهر کاظمین نگاشته، و چنان که خواهد آمد در نیمه روز پنجشنبه دوم ربیع دوم ۱۰۳۲ _ هیجده ماه پس از درگذشت استادش شیخ بهائی، علیه الرحمه _ از تألیف آن فراغت یافت.

توضیحاً، کتاب دیگری به نام «الفوائد العلیّه» نیز نگاشته شده است که در شرح «ألفیه شهید أول»، است آن هم در مباحث متعلق به صلوه، و نگارنده آن شیخ هرون ابن خمیس جزائری، معاصر فاضل جواد است، و چهار سال پس از شرح جعفریه _ جای گفتگو _ به سال ۱۰۳۶ از آن فراغت یافته، و نسخه خطّ خود جزائری در آستان مقدس رضوی موجود و در «فهرست رضویّه ۲: ۹۳» شناسانده شده است.

آغاز: «بسم... الحمد لله على إنعامة العميم وإفضاله الجسيم، الذي من إنعامة أن شرّح لعباده الأحكام، و بين لهم في ذلك طرق الحلال و الحرام، و أمرهم بالمحافظة على فعل الصّيلوه فيما عيّنه من الأوقات،... أما بعد، فيقول المفتاح إلى رحمه ربّه الجواد: جواد بن سعد بن جواد _ أصلح الله أحواله يوم التّناد _ لمّا كان أفضل ما يتقرّب به العبد الدّليل إلى مولاه الجليل، بزعد المعرفة: الصّيلوه، على ما تظافرت به الأخبار... و كان القيام بها على الوجه المأمور به محتاجاً إلى معرفة ظاهر أحكامها من مكنونها، و مفروض أفعالها من مسنونها... لاجرم، و جب على المكلّف معرفة أحكامها على الوجه المنقول...

و لما كانت «الرسالة الجعفرية» للإمام العالم العلامة شيخنا المحقق و إمامنا المدقق، أفضل المتأخرين و أكمل المتبحرين، قدوه المجتهدين، الشيخ عليّ بن عبدالعاليّ _ تغمّده الله بغفرانه... _ كافلاً في معرفة ذلك، محيطاً بما هنالك؛ كان اللائق التوجه بالشرّاشر إليها و الإقبال بهمّه عاليه عليها، لكنّها لمّا كانت _ مع صغر حجمها و وجاهه نظمها _ في غايه الإشكال و نهايه الإعضال؛ قد اشتملت على أحكام دقيقه خلّت عنها أكثر المصنّفات... كان المناسب لها شرحاً يكشف عنها إشكالها، و يرفع عنها إعضالها، و يبيّن قوئى الأقوال

من ضعیفها، و متین الدلائل من سخیفها...

فشمّرتُ عن ساعدی فی شرحها علی الوجه المذكور، و أبرزته شرحاً یلیق به أن یکتب بالذهب علی صفحات تُحدود الحور،... و سمّيته بـ «الفوائد العلیّه، فی شرح الجعفریّه، واللّه الهادی...».

قال المصنّف _ رحمه الله _ : بسم الله الرحمن الرحيم: ابتداءً بالبسملة اقتداءً بكتاب الله الملك العلام...».

انجام: [و قد روى السيد السعيد رضی الدین بن طاوس فی نهايته صلواتٍ أُخرى قریبه من ذلك. و فقنا الله و إیاکم للعمل بصوالح السنن... و حیث انتهى کلام المصنّف إلى هذا المقام فلنقطع الکلام، حامدین لله تعالی...]

فرغ من تسویدها مؤلفها العبد الجانی الحقیر المعترف بالتقصیر، جواد بن سعد بن جواد الکاظمی، و کان الفراغ من تألیفها ضحوه نهار الخمیس الیوم الثانی من شهر ربیع الثانی، سنه اثین و ثلاثین بعد الألف، فی مشهد الإمامین السیدین [السیدین؟] المعصومین المظلومین الکاظمین... والحمد لله رب العالمین.

قد وقع الفراغ من تسوید هذه النسخه الشریفه ضحوه یوم الأربعاء، خامس عشر شهر ربیع الاوّل سنه سبع و ثلاثین بعد الألف من الهجره النبویه، علی یدالعبد الاقلّ: میرزا حسین بن محسن الحسینی، عفی الله عنهما...].

نسخه: دارای ۳۲۲ برگ، ظهر برگ ۳۱۹ و برگهای ۳۲۰ تا ۳۲۲ سفید است، روی برگ ۱ تمامک «حسین بن موسی الأردبیلی (۱)»، مهر: «بنده آل محمّد: حسین» و مطالب گوناگونی دیده می شود، روی برگ ۳۲۰ نیز فرائد متفرّقی از مرحوم شیخ بهائی نقل شده است.

کاغذ: اصفهانی، جلد یک لنک مقوایی ابری عطف تیماج، خط شکسته تعلیق ۲۰

ص : ۲۴۲

۱-۱) در اوائل نسخه دو سه جا حاشیه های مختوم به رمز «ح. ن» دیده می شود که ممکن است از این شخص باشد، و در «امل الامل: ۴۳» ترجمه دانشمندی بنام «مولانا حسین بن موسی الاردبیلی» هست که گوید: وی ساکن استرآباد و مردی فاضل و فقیه و صالح و از معاصران شیخ بهائی «متوفی ۱۰۳۰» بود. او راست «شرح الرساله الصومیه» شیخ بهائی و «حواشی شرح تهذیب الوصول» عمیدی. در جایی از شرح صومیه گوید: چون به اینجا رسیدم شنیدم که شیخ بهائی در اصفهان وفات یافت و جنازه او را به مشهد مقدس رضوی بردند. انتهی. احتمال می دهیم دارنده نسخه مورد بحث همین دانشمند باشد. واللّه العالم.

سطری، پاره ای از عناوین به شنگرف، بالای عبارات متن با مرگب خط کشیده، قطع ۱۳ × ۲۰، متن ۸ × ۱۴، تاریخ تألیف و کتابت و نام کاتب در بالا نقل شد و نسخه در حیات نگارنده و پنج سال پس از تألیف استنساخ شده و آثار مقابله دارد.

«۶۶۰» الفوائد المدنیة

(ردّ اجتهاد _ عربی)

از: ملا محمد امین بن محمد شریف استرآبادی اخباری متوفی ۱۰۳۳ در مکه مکرمه.

کتاب: در ردّ بر قائلین به اجتهاد و تقلید است و به طبع رسیده.

نسخه: به خطّ شیخ محمد بن احمد جیلانی است. تاریخ ختم استنساخ در شهر لاهور در ماه رمضان ۱۰۷۷ از روی نسخه ای که اکثر آن به خطّ مؤلف بوده. تاریخ ختم تألیف: ماه ربیع الاول ۱۰۳۱ در مکه معظمه.

چند برگ از آغاز نسخه مفقود شده است. و چندین برگ از اوائل مقدار موجود از طرف بالای صفحه پارگی داشته که صحافی کرده اند.

آغاز موجود: «إن قبلت و إن لم یقبل... بالدرهمین قبلتھما عن الدین فانّ من علیہ الدین مخیر».

فوائد المرام

در جلد اول این فهرست «حاشیه شرائع الاسلام. ش ۲۸۰» از محقق کرکی علیه الرحمه را شناساندیم، امّا به دلالت «ذریعه ۶: ص ۱۰۷ ش ۵۷۶»، زیرا در هیچ جای نسخه ها نام و نشانی از مؤلف نداشت، و آنجا از ذکر این مطلب _ به علت نداشتن شاهد و مستندی _ صرف نظر شد که بر روی رَف بالای نسخه نوشته اند «المجلد الاول من فوائد المرام».

اینک در جلد شانزدهم «ذریعه ص ۳۵۸ ش ۱۶۶۴» نسخه «فوائد المرام. تعلیقات علی شرائع الاسلام» را بدون نام مؤلف شناسانده اند و در پایان بحث فرموده اند: «والمظنون أنّ هذا هو حاشیه الشرائع للمحقّق الکرکی المذكور فی ج ۶ ص ۱۰۷».

پس، این دو نسخه از حاشیه الشرائع محقق کرکی است که نام «فوائد المرام» بر آنها نهاده شده است.

بیافزاییم که اثر گرانقدر مورد نظر به سال ۱۴۲۳ ق در دو جلد به تحقیق شایسته شیخ محمد الحسون علیه الرحمه، چاپ شد: «حیاه المحقق الکرکی و آثاره. المجلد العاشر

و المجلد الحادی عشر. حاشیه شرائع الاسلام»، و سواى مقدمه اى که بر آن نوشته اند، در جلد دوم آن مجموعه کرامند «ص ۴۱۸ تا ۴۲۶».

که پیرامون همان حاشیه بحث کرده و ۲۵ نسخه خطی از آن را معرّفی کرده و نامهای گوناگونی که بر نسخه ها و دیگر جاها بر آن اثر دیده اند در هیچ یک «فوائد المرام» یاد نشده است، واللّٰه العالم.

«۶۶۱» الفوائد الملیه بشرح الرّساله النفلیه

(فقه _ عربی)

از: شهید ثانی شیخ زین الدین بن علی بن احمد شامی حاملی، اعلى الله مقامه.

کتاب: شرح مزجی «نفلیه» شهید اول شیخ محمد بن مکی عاملی قدس سره است در بیان مستحبات نماز، دنباله رساله «الفیه» که همو در واجبات نماز نگاشته.

تاریخ ختم تألیف: روز پنجشنبه یازدهم صفر ۹۵۵. چاپ شده است.

نسخه: از آغاز و انجام و اواسط آن ناقص بوده، نیای گرامی، مرحوم آیه الله حاج میرسید محمد چهارسوقی آن را تکمیل فرموده است، بدون ذکر نام خود و تاریخ کتابت.

«۶۶۲» فیروزجات طوسیّه علی الدرّه النجفیّه

(فقه _ عربی)

از: آخوند حاج ملا محمد بن حسن طوسی مشهدی، علیه الرحمه.

کتاب: شرح مزجی است بر منظومه «الدره البهیّه» از مرحوم آقا سید محمد مهدی بحر العلوم طباطبائی نجفی، از آغاز تا آخر کتاب طهارت، و در کربلا تحت قبه مطهره حسینیّه در روز پنجم ذیحجه ۱۲۲۷ از آن فراغت یافته.

نسخه: به خط ابوالقاسم بن محمد ازغدی مشهدی، ختم کتابت: «یوم الثلاثاء» جمادای دوم ۱۲۳۵. تملک و مهر داود بن اسدالله در اواخر ماه رجب ۱۲۷۴، و کربلائی محمد عبدالحسین خان بهادر به تاریخ چهارشنبه دوم جمادای دوم ۱۲۳۶ مطابق ۱۵ ماه ثانی (ظ) ۱۲۰۱ جلالی در کربلا.

«۶۶۳» القامعه للبدعه فی ترک صلوه الجمعه

(فقه _ عربی)

از: عبدالله بن صالح البحرانی، صاحب «الصّحیفه العلویّه. ش ۵۷۷».

کتاب: در اثبات وجوب عینی نماز آدینه است به ادله و براهین گوناگون که به درخواست میرزا قانع نام (۱) _ جناس ناقص قانع، تألیف کرده و در پسین روز پنجشنبه چهاردهم ماه صفر (۱۱۲۹) در بهبهان از آن فراغت یافته است:

«حدانی علی جمعها و تألیفها و تحریرها و تصنیفها عمده الأكابر الأماجد و زیده أرباب المآثر و المحامد میرزا قانعا...».

«القامعه» در چهار فصل و یک خاتمه است:

فصل نخست: در بیان آیات شریفه ای از قرآن کریم که مؤلف وجوب عینی نماز آدینه را از آنها استفاده کرده است.

جای سند القامعه

ص: ۲۴۵

۱-۱) در کناره صفحات «۸۶ تا ۸۸ نسخه ش ۳۳۴۲ تذکره نصرآبادی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران» نویسنده ناشناخته ای شانزده تن شاعر ولایت کوه گیلویه را شناسانده است، چهارمین آنها: «میرزا قانعا. از جمله صاحب کمالان عصر بوده و نادره دهر... معزز و محترم بوده نزد حکام و بیگلریگان... و تخلص او قانعا بوده... تا در سنه (۱۱۳۳) در اصفهان فوت شده، خاطر احباء را قرین هموم و غموم نمود...» پیوست «تذکره نصرآبادی: ۷۹۷ _ ۷۹۸. تهران، ۱۳۷۸».

فصل دوم، در ذکر هفتاد و پنج حدیث شریف که مصنف باز برای اثبات مدّعی خود کوشش فراوان به کار برده و آنها را دلیل اثبات وجوب عینی دانسته است.

او در ذیل حدیث هفتاد و سوم که حول توقیع شریف «و أمّا الحوادث الواقعة» است از جناب فاضل اصفهانی «العلامة الفهامة الأمين الشيخ بهاءالدين المعروف بالفاضل الهندي، سلمه الله تعالى...» که قول به تحریم را از او آورده، به نحو گسترده و با تجلیل یاد کرده، که فاضل در آن زمان سرآمد اقران و مقدّم علماء اعیان و بسی مشار بالبنان بود، و همچنان پیرامون آراء و اقوال فقهاء متأخر و معاصر خود نیز بحث کرده است، اما نسبت به مرحوم مولانا خلیل قزوینی «متوفی ۱۰۸۹، صاحب صافی. ش ۵۶۱» که سالها از وفاتش گذشته بود، به نحو دیگری سخن رانده است:

«لا يقال: إنكم قد حکمتم بالرجوع الى رُواه الحديث و العارفين به و قدادّعتیم إجماع المحدّثین علی القول بالوجوب العینی و نفی التحريم، فما تقولون فی الفاضل الجلیل و العالم النبیل مولانا خلیل القزوينی؟ فانه كان أخبارياً صِرفاً و محدثاً بحثاً یحرّم الاجتهاد

صریحاً، و مع ذلك كان يحرم الجمعة في زمان الغيبة. فكيف يكون اتفاق رواه الحديث على الوجوب؟

لأننا نقول: لا- يخفى على من مارس الحديث و صرف عمره في مُزاولة الأحاديث أنّ الرجل المذكور و إن كان هو الفاضل المشهور إلا- أنّه غير سليم الذوق في فهم الأخبار و معرفتها و ظهورها و صراحتها، كما لا ينكره من مارس تصانيفه و عاشّر تواليفه سلّمنا، لكن لا- نسلّم عدم خطائه، فإنّ غير المعصوم جازز الخطاء كما قلناه في غيره... سلّمنا، لكن أنّه رجل واحد فلا يعارض به قول جمع كثير و جم غفير...».

فصل سوم، در بیان اجماع است، و فصل چهارم، در بیان دلیل عقل

و اما خاتمه قامعه، در آن چهارده دلیل از ادله کسانی که به آن دلائل قائل به حرمت نماز آدینه در زمان غیبت شده اند آورده و هر یک را به مذاق خود ردّ کرده و رساله را با نصائحی پایان داده است.

آغاز: «بسم... و به نستعين، بعد حمد الله و ثنائه و الصلوة على أولياء الله و خلفائه الامرين بالجمعه و التاهين عن البدعه...».

انجام: «و كتب على تشوش البال و اضطراب الأحوال... بعصر الخميس رابع عشر شهر صفر... في بلدة بهبهان... للسنه التاسعه و العشرين و المائة و الألف... مؤلفها... عبدالله بن صالح بن جمعه بن شعبان السماهيجي البحراني، حامداً مصلياً...».

نسخه: دارای یکصد و سیزده، برگ و یک برگ عطف، به حجم بغلی، و به خط نسخ خوش کاتبی نامعلوم است که برای مؤلف نوشته و مؤلف آن را با پیش نویس خود به دقت و مکرر مقابله و تصحیح کرده و در حواشی به علامت بلاغ توشیح و در برخی مواضع مطالبی به خط خود در حاشیه ها افزوده، و روی برگ نخست نوشته است:

«بسم... مالکها مؤلفها، عفی الله عنه.»

ابتیاعی از بقایای کتابخانه مرحوم مجدالدین نصیری امینی. (۱)

«۶۶۴» القانون

(طب _ عربی)

ص : ۲۴۷

---

۱ - ۱) کتاب مورد بحث در مجموعه کرامند «میراث بهارستان. مجموعه ۱۳ رساله. دفتر اول کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. تهران _ ۱۳۸۸»، با مقدمه و خاتمه ای از صنفه ۷۶۷ تا ۸۷۸ چاپ شده. جزاهم الله خیراً.

از: الشيخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله به سینا

کتاب: در علم طب یونانی است و در غایت شهرت و عظمت و مکرر در ایران و هند و مصر و اروپا به طبع رسیده است.

نسخه: از اول کتاب ثالث در معالجات است تا پایان کتاب چهارم در حیات. خاتم چنین است:

«و لقد وفق لترقيم هذا الكتاب المستطاب و تتميم هذا الخطاب أقلّ خدام العلوم الحقيقيه و أحقر طلاب الرسوم الفاضله التحقيقيه بهاءالدين محمد بن شمس الدين محمد الموسوي الحسيني الفاطمي العلوي المحمدي الهاشمي القرشي، في اوائل تحصيله لهذا الفن، وفقه الله... و كان ذلك في اواسط شهر شوال المكرم من سنه احدى و عشرين و مائه بعد الألف من الهجره...».

و در هامش چنین است: «عدد اوراق الكتاب من أوله الى هنا ثلث و ستمائه ٦٠٣». پس از این ٥ برگ شامل متفرقات است.

اندازه ١٨ × ٢٤، متن ١٢ × ١٧ و نیم. خط نسخ ٢١ سطری.

«٦٦٥» القبات

(فلسفه _ عربی)

از: امیر محمد باقر داماد حسینی متوفی ١٠٤٠، اعلى الله مقامه.

نسخه: به دو سه خط مختلف است و نزدیک زمان مؤلف نوشته شده، و روی برگ آخر تاریخ ختم استنساخ چهارم جمادای دوم ١٠٧٧ در شهر حیدرآباد قید شده است لکن نام کاتب یا کاتبان معلوم نشده.

در برخی از مواضع نسخه حواشی با رمز (س م س سلمه الله) و امثال این تعبیر نوشته شده است. روی برگ آخر پانزده بیت از اشعار خود مؤلف است ظاهراً که با این بیت آغاز می شود:

ای که گفתי پای چوبین شد دلیل ورنه بودی فخر رازی بی دلیل

«٦٦٦» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و خاتمه آن چنین است: «و ما غیرت فيه الكمیه و الجهه هو لازم التقيض».

ظهر نسخه نام کتاب «کتاب الومضات» نوشته شده است.

(کلام منظوم _ فارسی)

یا:

و سرور القلب فی الدارین

از: نیای معظّم، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمّد باقر موسوی چهارسوقی «۱۲۲۶ _ ۱۳۱۳» صاحب کتاب گران قدر «روضات الجنّات»، اعلی الله مقامه الشریف.

کتاب: شامل یکهزار و هشتصد و یازده بیت شعر است در اصول عقائد پنجگانه و معارف عالیه دین مبین اسلام، طی هشتاد و پنج عنوان که در پنجاه سالگی خود سروده اند:

گذشت از عموم ارچه پنجه، و نیست زمن خیری در این دیری که فانی است

ولیک امیدوارم کز من آخر بماند یادگار این دُرّ فاخر

و به سال یکهزار و دویست و هفتاد و هفت «۱۲۷۷» از آن فراغت یافته اند:

که تاریخ فراغش را خرد گفت: چه درّی کان لب الماس فرسفت

پس «۱۲۶۱» که بالای مصرع مادّه تاریخ در نسخه دیده می شود اشتباه است.

نسخه: به خامه خوش نیای گرامی آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن مجتهد چهارسوقی «۱۲۹۴ _ ۱۳۷۷» فرزند ارجمند آیه الله آقا میرزا سید مسیح مجتهد «۱۲۵۵ _ ۱۳۲۵» خلف الصدق ناظم والامقام است. رضوان الله علیهم اجمعین.

تاریخ پایان استنساخ: نهم ربیع یکم ۱۳۱۲، یک سال و دو ماهی پیش از ارتحال نیای معظّم.

در برگهای عطف سرآغاز نسخه ابیاتی در مرّاثی اهل البیت علیهم السلام، از شخص امام مجدّد، اعلی الله مقامه، نوشته اند، و در کلّ دارای هفتاد برگ است، به قطع رُقّع. عنوانها به سنگرف نوشته شده و مع الاسف چند صفحه آسیب دیده است.

تا چهل صفحه آثار مقابله دارد، و در بسیاری از حواشی صفحات مطلبی متناسب شعر متن، به نقل از کتب حدیث مرقوم شده است.

جای سند ۱۷۳

ص : ۲۵۰

«۶۶۸» قرّه العین

(عربی)

از: نیای گرامی اعلیٰ (۱)، آیه الله آقا سید صدرالدین محمد بن صالح بن محمد بن

ص : ۲۵۱

۱-۱) علویات طاهرات: اجده أمی ابن ضعیف «سید محمد علی روضاتی» صبیّه مرضیه آیه الله آقا میرزا سید جمال الدین چهارسوقی، و مادر گرامی آن مرحوم علویّه حبیبه بیگم _ تنها زوجه محترمه آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی چهارسوقی _ صبیّه مرضیه آیه الله العظمی آقا سید صدرالدین از معقوده جلیله اش «مسّمّاه به جان جان» دخت والاگهر آیه الله العظمی شیخ جعفر کاشف الغطاء نجفی است. رضوان الله تعالی علیهم اجمعین.

نگارنده شرح حال و نسب آن مرحوم و خاندان بسیار بزرگ و اُصیل ایشان را در کتاب «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۲۱۱ - ۲۲۰» و مجلد دوم «جامع الأنساب» به تفصیل نگاشته ام، و اینک مجملی از مطالب کتاب اول را - با اصلاحاتی - در اینجا یاد می‌کنم:

«سید صدرالدین محمد که مادرش دختر شیخ علی بن شیخ محیی الدین بن شیخ علی بن شیخ محمد بن شیخ حسن بن شهید ثانی بوده، از اکابر علماء امامیه در عصر خود و از غالب علوم اسلامی - فقه، اصول، حدیث، رجال، ادب و فنون شعریه - دارای حظی وافر بوده، شرح حالش در «روضات الجنّات: ۳۳۲» و «ریحانه الادب ۲: ۴۶۷» و غیره آمده است. زوجه صالحه ایشان دختر مرحوم شیخ جعفر نجفی - اعلی الله مقامه صاحب «کشف الغطاء» - بوده، و عمده تحصیلاتش در نزد وی و سید بحرالعلوم و میر سید علی طباطبائی و سید محسن أعرجی و پدر بزرگوار خود او شیخ سلیمان عاملی و سید جواد عاملی؛ صورت گرفته، از پنج نفر اول و میرزا محمد مهدی شهرستانی و غیرهم اجازه روایت دارد، رحمه الله علیهم أجمعین.

«تولد آن مرحوم در قلعه «شدغیث» جبل عامل به سال ۱۱۹۳ اتفاق افتاده و در هفت سالگی به معیت پدر نامور و عشیره خود به عراق عرب مهاجرت کرده، پس از انجام امر تحصیلات به اصفهان آمده مدتی توقف فرموده و جمعی از اعظام علماء این سامان همچون آخوین حجّین آیتین صاحب «روضات الجنّات» و صاحب «مبانی الأصول» و غیرهم از محضر پر فیض استفاده ها برده، پس از مدّتی باز به طرف عراق عرب و نجف اشرف متوجّه شده، در شب اول صفر ۱۲۶۳ در آن مکان مقدّس دار فانی را وداع کرد. (۱)

ص: ۲۵۲

۱- ۱) تاریخ فوت آقا سید صدرالدین را که در شب اول صفر ۱۲۶۳ نوشته ایم نقل از «طبقات الاجازات» آقا سید حسن صدر است، و در «روضات طبع اول» شب جمعه ۱۴ محرم ۱۲۶۳ است، لکن در چاپ دوم - مطابق نسخه اصل - به ۱۲۶۴ تصحیح شده و در «مستدرک الوسائل» نیز ۱۲۶۴ است، و به شواهد و قرائنی تاریخ اخیر اصحّ می باشد: «صفحه ۲۴۰ کتاب زندگانی». حیرت آور است که این اختلاف در عموم کتب تراجم و تواریخ دیده می شود، صاحب «تکمله الأمل ۱: ۲۴۰ ط قم - ۲۰۳ ط بیروت» به نقل از سید محمد علی بن السید الی الحسن گوید که در شب جمعه اول ماه صفر ۱۲۶۳ وفات یافت، اما خود، در (ص ۱۰۴ ط قم ۵۷ ط بیروت) به سال ۱۲۶۴ نوشته است. مصنف عالیقدر «بغیه الراغبین ۱: ۱۶۸ ط بیروت» به شب جمعه ۱۴ محرم ۱۲۶۴ تصریح فرموده است. محدّث قمی در «فوائد رضویّه» سال ۱۲۶۴ و در «کنی و ألقاب» ۱۲۶۳، و صاحب «کرام برره: ۶۶۹» اوائل صفر ۱۲۶۳ را اختیار فرموده اند. رحم الله معشر الماضین. بیافزاییم که تفصیل احوال و آثار و اعقاب آقا سید صدرالدین در «بغیه الراغبین ۱: ۱۴۷ - ۲۷۹» دیده می شود.

«آقا سید حسن صدر در «طبقات الاجازات بالروایات» علت مهاجرت ایشان را از جبل عامل شرح داده، و نیز فرموده که جدش علامه متبخر سید شرف الدین محمد داماد شیخ حرّ عاملی _ ره _ بوده و از او روایت می کند، و آقا سید صدرالدین بواسطه پدر دانشور خود سید صالح و هم بلاواسطه او از جد مذکورش روایت می نماید،

«آقا سید صدرالدین دارای تألیفات بسیاری است که از جمله دوازده کتاب در «روضات الجنّات» و «ریحانه الأدب» یاد شده است... الخ: «زندگانی آیه الله چهارسوقی».^(۱)

در کتاب «مکارم الآثار ۱: ۸ - ۱۴» نیز شرح حال صاحب عنوان و خاندان جلالت توأمان ایشان مذکور و از جمله این که:

«آقا سید صدرالدین بعد از سالها که در عراق عرب مانده بود به اصفهان آمد و آنجا سکونت نمود، و شهرت و اهمیتی تمام به هم رسانید، و از جمله علماء آن شهر معدود گردید، اگر چه در آن زمان به واسطه شهرت و ریاست مرحوم سید حجه الاسلام رشتی؛ سایر علماء اصفهان _ چنان که در «قصص العلماء: ۱۰۷» نوشته _ در تحت الشّعاع او واقع شده بودند. و آنجا به تدریس و إفاضت پرداخت، و چندین نفر از فیض تدریس و روایت از او سرافراز و به مقامات عالیه ممتاز گردیدند: ۱_ مرحوم سید محمد حسن موسوی ۲_ مرحوم حاج میرزا زین العابدین خوانساری ۳_ مرحوم شیخ انصاری... و این سه نفر مخصوصاً از او اجازت روایت داشته اند. ۴_ مرحوم آقا میرزا محمد باقر چهارسوقی، که در «روضات» در احوال او فرماید: وی را با من شفقتی تمام بود و مرا در

ص : ۲۵۳

۱- ۱) مجموعه سه رساله از آن بزرگوار در پنجاه و پنج برگ به خطّ زین العابدین نام در «فهرست مرعشیّه قم: ۱۰ ش ۳۷۲۴» معرّفی شده است.

تألیف این کتاب یاری فرمود. و در بعضی از تراجم دیگر اشارت بدان دارد که از وی استفاده هایی نموده. ۵_ آقا میرزا محمد هاشم چهارسویی که نزد او درس خوانده و هم از او روایت می کند،

«مرحوم آقا سید صدرالدین چندین کتاب نیز تألیف نموده ۱_ کتاب «أثره العتره»^(۱) در فقه استدلالی که مجلّدی بزرگ است. ۲_ «حاشیه بر کتاب نقد الرجال» میر مصطفی تفریسی ۳_ «رساله ای در أحوال محمّد بن ابي عیمر» که در «قصص العلماء: ۱۰۸» فرموده ۴_ «رساله ای در حجّیت مظنه» انجام تألیف آن سنه (۱۲۴۲) ۵_ «رساله ای در شرح مقبوله عمر بن حنظله» ۶_ «رساله ای در مسائل ذوالرأسین» بر طریقه ای که شیخ جعفر نوشته ۷_ کتاب «قرّه العین» در نحو که آن را در اواخر عمر خود در مدّت بیش از یک ماه برای فرزندش سید محمّد تقی تألیف کرده، و شواهد مباحث و مسائل آن را از آیات مبارکه قرآن مجید آورده با بعضی شواهد منظوم و منثور دیگر، و این کتاب با اختصارش از جلائل کتب تحویه و دارای مطالب نادره و فوائد نافعہ بسیاری است^(۲). ۸_ کتاب «القسطاس المستقیم»^(۳) در اصول فقه ۹_ «قصائد و أشعار» فاخره بسیاری مطوّلاً و مختصراً که بعضی از آنها را هم خود شرح نموده ۱۰_ کتاب «قوت لایموت» که رساله ای است عملیّه برای مقلّمدین ۱۱_ کتاب «المجال» در رجال که در «الاسناد المصنّفی: ۲۴» و جاهای دیگر نوشته اند ۱۲_ کتاب «المستطرفات» ۱۳_ «منظومه ای در رجال» به وضعی لطیف با شرح آن ۱۴_ «حواشی متفرّقه بر منتهی المقال» که مرحوم آقا

ص: ۲۵۴

۱- ۱) الأثره بوزن عُقده هی البقیه من العلم توثر... و العتره هنا ذریه رسول الله صلی الله علیه و آله... «بغیه: ۱۶۴».

۲- ۲) نیای معظّم، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمّد هاشم موسوی چهارسوقی داماد گرامی آقا سید صدرالدین، در مختصر شرح حالی که از خود و استادان خود نوشته و به مجموعه رسائل «مجمع الفوائد و مخزن الفرائد: ص ۳۱۲_ ۳۱۳. چاپ سنگی ۱۳۱۷ ق» معروف به «مبانی الاصولی» ملحق کرده اند، در زمره آثار آن مرحوم این چنین فرموده اند: «منها: رسالته الموسومه بقرّه العین، فی النحو، فانّها مع صغر حجمها تفوق علی «المغنی» مع طولها و بسطها. و كما أنّ «الصمدیّه» ممّا یناسب فهم المبتدی؛ فهذه الرساله یوافق ادراک المنتهی». در «بغیه الراغبین ۱: ۱۶۴ س ۱» نام مجموعه به اشتباه «معدن الفؤاد» چاپ شده است.

۳- ۳) در کتاب جای گفتگو آن را «قسطاس الاصول» خوانده است.

سید حسن صدر آنها را تدوین و به نام «نکت الرجال» بر «منتهی المقال» موسوم نموده. انتهى. و اینک جای گفتگو:

این کتاب، چنانکه وصف آن از «مکارم الآثار» گذشت کتاب مختصر و مفیدی است در علم نحو و مؤلف بزرگوار آن را برای فرزندش «محمد تقی» تألیف کرده^(۱)، در بسیاری از مواضع و مسائل نحوی اجتهاد و نظر خود را به عبارت «و عندی...» و «فی نظری...» و امثال اینها بیان فرموده است. کتاب مرتب به فصولی است «۵۲ فصل» که فهرست آن را می آوریم، و تنها نسخه دیگری که از آن می شناسیم در کتابخانه دانشمند بزرگ آقای الفت اصفهانی است. نسخه ای هم به خط نگارنده این فهرست در کتابخانه حجه الاسلام آقای حاج سید حسین موسوی خادمی «حفید مؤلف» موجود است.

آغاز: [بسم ... الحمد لله الّذی رفع علم العلماء بالإبتداء، و نصّبهم لندبه المستغیث و استجابہ النداء، و أعرب بهم عن کلمات الحُجج و المحجّجہ البیضاء، و فضّل مدادهم علی دماء الشهداء، و ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء، موصلاً بالصّیلوه و السّلام علی من جلّ فی نعوته عن مضارع، و فی أمره الماضی عن منازع؛ محمّد و آله، شفعا یوم الجزاء.

و بعد، فیقول العبد المسکین صدرالدّین ابن صالح ابن محمّد الموسوی العاملی: هذه رسالته. فی النّحو، أملیتها لنور بصری و مهجه قلبی الولد الأعزّ محمّد تقی، رقی الله به سلّم العلم و الفضل، و أحیا به ذکر آبائنا الماضین من قبل _ و سمّيته «قرّه العین» و به تعالی استعین. فصل. الکلام...].

انجام: [فهذا یا بُنی آخر ما أردتُ تحریره و تحبیره، و قد صرفتُ فیهِ فوق شهرٍ من

ص : ۲۵۵

۱- ۱) نسخه خطّ همین گرامی فرزند یعنی سید محمد تقی _ علیه الرحمه _ را این حقیر در سال «۱۴۰۰ ق» نخرید یکی از خویشاوندان خود دیدم و پس از وفات او از سرنوشت آن نسخه و کتابهای دیگری که داشت آگاه نیستم. در آن نسخه نیز تاریخ تألیف نیست و به کلمه «بل بخلاً بهم علیها» پایان یافته، و پس از آن کاتب خود نوشته است: «قد وقع الفراغ من تسوید هذه الرساله الشریفه فی العصر من یوم السبت سابع و عشرين من شهر رجب المرجّب ۱۲۵۳. کاتبه العبد الفقیر ابن المصنّف _ دام ظلّه العالی _ محمّد تقی الموسوی» که این می رساند سید محمد تقی تا آن تاریخ در حیات بوده است. سجع مهرش «محمّد تقی بن صدرالدین الموسوی». درباره سید محمد تقی چند سطری در «کرام برره: ش ۴۴۶» و هم در «بغیه الراغبین ۱: ۱۷۰»، و در هر دو با اشتباهاتی دیده می شود.

عمری علی حین و هُنَّ العِظْمُ مَنَى و اشتعل الرَّأسُ شَيْبًا، اذاتانی تهیئه سراج و فراش و أنیس لقبری. أسأل الله أن ینفعک به و إخواننا، و یلهمک معرفته؛ و یشدّ أركانک علی طاعته، و یذیقک حلاوه عبادته؛ فَإِنَّ من رُزق تلك اللّذّه عرف أنّ الکسل کأبی الجعل، یضعفه عقب الورد و و أنّ المتعش بزهر تهالکالبط لا یوثر علی الحمأه غیرها. و مازوی الله لذّه الدنیا الدتیّه عن اولیائه بُخلاً علیهم بها _ تعالی عن ذلک علوّاً کبیراً _ بل بُخلاً بهم علیها!

قد وقع الفراغ من تسوید هذه الرّساله فی الیوم السادس من الأسبوع الرابع من الشهر الثانی من السنه الثالثه من العشره السادسه من المائه الثالثه من الألف الثانیه، من الهجره النبویّه، علی مهاجرها آلاف التحیّه.

و کان ذلک علی ید أقلّ الشّادات عیسی بن المرحوم السید محمّد علی بن المرحوم السید صالح بن المرحوم السید محمّد العاملی. تمّ. «مهر: عبده عیسی الموسوی».

توضیحاً: تاریخ مذکور در فوق یعنی «ششمین روز از چهارمین هفته ماه صفر ۱۲۵۳» را نگارنده در «زندگانی آیه الله چهارسوقی: ۱۱۴» _ نظر به عدم ظهور عبارت مذکور در تاریخ تألیف یا کتابت، و هم نظر به نبودن این تاریخ در نسخه آقای الفت _ آن را تاریخ استنساخ نسخه مورد بحث دانسته ایم، و چنان که در حاشیه صفحه قبل نوشتیم نسخه خط سید محمد تقی نیز تنها تاریخ اتمام کتابت نسخه است به روز شنبه ۲۷ ماه رجب همین سال ۱۲۵۳.

فهرست فصول کتاب. فصل ۱_ تعریف کلمه و کلام ۲_ تعریف اعراب ۳_ تقسیم معرب ۴_ تقسیم اعراب ۵_ تقسیم فعل ۶_ مرفوعات أسماء ۷_ اسمهای معرفه و نکره ۸_ مبتدا و خبر ۹_ اسم و خبر کان ۱۰_ حروفی که عمل «لیس» می کنند ۱۱_ حروف مشبّه به فعل ۱۲_ لای نفی جنس ۱۳_ أفعال مقاربه ۱۴_ عسی و اخلولق و أوشک ۱۵_ أفعال قلوب ۱۶_ فاعل ۱۷_ حذف فاعل ۱۸_ باب اشتغال ۱۹_ تنازع عامل ۲۰_ مفعول به ۲۱_ منادی ۲۲_ مفعول له ۲۳_ مفعول فیه ۲۴_ مفعول معه ۲۵_ حال ۲۶_ تمیز ۲۷_ استثناء ۲۸_ نصب به اختصاص ۲۹_ حروف جرّ ۳۰_ حذف تنوین از مضاف ۳۱_ چهار چیز که عمل فعل می کنند ۳۲_ مصدر ۳۳_ اسم فاعل و اسم مفعول ۳۴_ معمول صفت مشبّه ۳۵_ ألفاظ تعجّب ۳۶_ اسم تفضیل ۳۷_ نعم و بسّ ۳۸_ نعت ۳۹_ توكید لفظی و معنوی ۴۰_ عطف بیان ۴۱_ عطف نسق ۴۲_ عطف به

ضمیر منفصل ۴۳_ بدل ۴۴_ نواصب فعل مضارع ۴۵_ نصب به «أن» ۴۶_ جوازم ۴۷_ حذف شرط إن ۴۸_ مبحث «لو» ۴۹_ تذكیر و تأنیث وزن فاعل ۵۰_ اسباب منع صرف ۵۱_ اقسام وقف ۵۲_ کتابت ألف بعد از واو جمع.

نسخه: دارای ۸۲ برگ، ۲ برگ اول و آخر عطف و سفید است، روی برگ ۲ نیز سفید است، کاغذ فرنگی آهار و مهره شده، جلد تیماج سبز یک لا، خط نسخ ۱۴ سطری، عناوین به سرخی، بالای رؤوس مطالب و شواهد شعری نیز خط کشیده، قطع ۱۴ × ۲۱، متن ۷ و نیم × ۱۴، نام کاتب و تاریخ تألیف در بالا از انجام نسخه نقل شد، تاریخ کتابت ندارد، و کاتب، آقا سید عیسی بن محمد علی برادرزاده مؤلف گرامی و پدر سید جمال واعظ مشروطه خواه معروف اصفهانی «مقتول در ۱۳۲۶» است.

تنها در یک جای نسخه حاشیه ای مختوم به «منه، دام ظلّه» به خط کاتب نوشته شده.

نگارنده این فهرست نسخه را با نسخه آقای الفت مقابله و تصحیح کرده و در «۲۸ سؤال ۱۳۶۷» از آن فراغت یافته است. (۱)

فيه فوق شهر من عمرى على حين و هن العظم منى و اشتعل الراس شيئاً اذا تانى تهيته سراج و فواش و انيس لقبرى اسال الله ان ينفعك به و اخواننا و يلحمك معرفته و يشد اركانك على طاعته و يذيقك حلاوه عبادته فان من رزق تلك اللذه عرف ان الكسبل كابي الجعل يضعفه عقب الورد و ان المنتعش بذمارتها كالبط لا يوتر على الحمام غيرها و ما ذوى الله لذه هذه الدنيا الدنيه عن اوليائه بخلا. عليهم بها تعالى عن ذلك علوا كبيرا بل بخلا. بهم عليها قد وقع الفراغ من تسويده هذه الرساله فى السباسب من الاسبوع الرابع من الله عن الثانى من السنه الثلثه من العشره السباسب من المائه الثلثه من الالف الثانيه من الهجره النبويه على مهاجره بما الاف التحيه و كان ذلك على يد اقل السادات عيسى بن ××××× السيد محمد على بن المرحوم السيد صالح بن المرحوم السيد محمد العاملى سيبقى الخط بعد صاحب زمانا م. م م ه و صاحبه و ميم فى التراب.

ص : ۲۵۷

۱- ۱) در تاریخ غزه ذی الحجه ۱۴۰۹ تیرماه / ۱۳۶۸» طالب علم جوانی به نام «سید محمد علی بن سید محمد طباطبائی آل بحر العلوم» که گویا در دانشگاه تهران اشتغال به تحصیل داشت، به اصفهان آمده و او نسخه موصوفه «قره العین» تصویری تهیه کرده با خود به همراه بردند. ده سالی پس از آن زمان کتاب را از روی تنها همین نسخه با مقدمه کوتاه و فهرسی را در پایان، در سلسله انتشارات دانشگاه تهران «به شماره ۲۳۹۰» در ۲۶۷ صفحه به چاپ رسانیدند. مع الاسف، هم در مقدمه و هم در متن اغلاطی دیده می شود.

بلغ قبالا- علی نسخه مصححه و لمحمد لله تم م.ع. والموسوی فی ۲۸ شوال ۱۳۶۷ ق والنسخه المشار اليها فی مكتبه العلامه الحاج ميرزا محمد باقر الشهير بالفت ولا يخفى ان كلما فی هامش نسختنا هذه فيخط هذا العبد من التصحيحات و الاسماء و غيرها م.ع. ر السيد محمد علی بن محمد هاشم الموسوی الروضاتی.

سخنی پیرامون کاتب نسخه

آقا سید عیسی عم آقا سید حسن صدر بوده و شرح حال شگفتاوری از او در «تکمله الأمل: ش ۳۰۰ چاپ قم، ج ۱ ش ۳۰۶ ط بیروت» در کمتر از یک صفحه دیده می شود، همه سخن از ریاضات و کرامات و مقامات بدون ذکر سندی و شاهدی یا مشاهده ای. در جایی که نامی از آن مرحوم در کتب تاریخی و رجالی آن زمان مطلقا دیده نمی شود، و الله العالم!

«... و قيل انه عثر على الكيمياء فكانت ثروته ثروه الملوک و سيرته سيره الأنبياء في الزهد و العبارة و الانزواء. فكانت الملوک و الأحرار و الوزراء و أجلاء العلماء علی بابہ ينتظرون خروجه و ملاقاته و قد لا يخرج اليهم! و كان نزيل طهران...»

و عاقبت این که آقا سید عیسی به عزم سفر حج از طهران به همدان رفته و در آنجا به سال ۱۲۸۰ وفات یافته و جنازه اش را در نجف اشرف به خاک سپرده اند. سپس:

«و أعقب السيد ابراهيم المتقدم ذكره و السيد جمال الدين...».

ناگفته نماند که سه سطر پایان این شرح حال در چاپ بیروتی «تکمله» نیامده است!

و در جلد پنجم «تکمله: ش ۲۱۳۶» در شرح حال آقا سید محمد قصیر رضوی علیه الرحمه متوفی به سال ۱۲۵۵ «یعنی فقط دو سالی پس از تاریخ استنساخ قره العین به دست آقا سید عیسی!» نیز عجائبی نوشته اند:

«و كان عمنا السيد عيسى معروفاً بالعلوم الغربية و كان السيد محمد القصير قد تلمذ عليه و خدمه!» سبحان الله.

و همین است روش نگارش «تکمله أمل الامل» در شرح احوال همه اقارب و ارحام، از جمله برادر آقا سید صدرالدین یعنی سید محمد علی پدر سید عیسی و سید هادی والد صاحب تکمله علیهم الرحمه در همان جلد یکم، همه محامد و مدائح و کرامات

ص : ۲۵۸

ناگفته گذاریم که سیدنا الامام السید عبدالحسین شرف الدین، رضوان الله علیه، که نسخه «تکمله الأمل» را در دست داشته اند، در «بغیه الراغبین فی سلسله آل شرف الدین، دو جلد، بیروت، ۱۴۱۱ ق» عموم مطالب آن را نقل فرموده، و از جمله مطالب راجع به مرحوم سید عیسی را.

ادامه مطالب از سوی محقق و متمم کتاب «بغیه»، در اینجا شایسته بحث نیست.

«۶۶۹» القسطاس المستقیم

(اصول فقه _ عربی)

از: شیخ عبدالوهاب بن ملا یار علی بن ملا عین علی، ریزی لنجانی اصفهانی.

کتاب: حاشیه مبسوطی است بر «القوانین المحکمه» مرحوم آقا میرزا ابوالقاسم قمی، قدس سره.

نسخه: مجلد اول از آغاز تا مبحث نهی، و نسخه اصل خط محشی است. در مقدمه گوید که در بیست و پنج سالگی شروع به نگارش آن نموده.

تاریخ ندارد و از صاحب «فصول» تعبیر به فاضل معاصر می کند. در ظهر نسخه اییاتی از یک ارجوزه اصولیه بخط مؤلف نوشته شده است.

آگاهی پیرامون مؤلف و خاندانش

عالم جلیل آقای حاج شیخ محمود شریعت ریزی «متولد ۱۳۳۲ ق» که اینک در دهکده ریز لنجان اصفهان زعامت امور علمیه و شرعیه دارد و تنها فرد روحانی از اولاد ذکور شیخ عبدالوهاب می باشد، در تاریخ هیجدهم ربیع الاخر ۱۳۸۸ «۲۴/۴/۴۷» توضیحات به شرح ذیل برای نگارنده این فهرست دادند:

ملا عین علی مذکور اهل لکای کربلای معلی بوده و با زنی ایرانی ازدواج نموده و بدین جهت به اصفهان آمده و در دهکده ریز اقامت گزیده. فرزندش ملا یارعلی پس از پدر عالم قصبه بوده.

فرزندش شیخ عبدالوهاب عالمی محقق و بزرگ و مرجع امور شرعی ریز بوده و متجاوز از نود سال عمر کرده و در اصفهان وفات یافته و جنازه اش را به ریز منتقل و در یکی از ایوان های مسجد جامع ریز که در آن اقامه جماعت می کرده دفن کرده اند. او با صاحب «فصول» روابط دوستانه داشته، و تألیفاتی از او به جای مانده است، از جمله

«شرح معالم الاصول» و «قسطاس» مذکور.

مرحوم شیخ عبدالوهاب سه فرزند دانشمند داشته:

اول مرحوم حاج شیخ مرتضی ریزی «جدّ امّی آقایان رشتی اصفهان» از علماء بسیار مبرز اصفهان متوفی ۱۳۲۹ مدفون در تکیه مخصوص خود در تخت پولاد اصفهان و مذکور در «تذکره القبور _ رجال اصفهان: ۸۳» و «نقباء البشر» و «مکارم الاثار».

دوم شیخ ابوالمعالی. تحصیلاتش در نجف اشرف بوده و به ریز مراجعت نموده متصدی امور شرعیّه گردید و همانجا وفات یافته و به نجف اشرف حمل شده است. وی دارای دو فرزند بوده ۱- شیخ ضیاءالدین که تنها دختری از او مانده و متعلقه ابن عمّ خود می باشد ۲- شیخ جلال الدین که وی و برادرش در جنب جدّشان در ریز مدفونند و شیخ جلال الدین از شاگردان مبرز مرحوم آقا شیخ هادی تهرانی اصولی معروف بوده، و تنها فرزندش همین آقای حاج شیخ محمود شریعت می باشند.

فرزند سوم مرحوم شیخ عبدالوهاب: آقا شیخ ابوالفضل ریزی که وی نیز از علماء مبرز بوده و در جنب برادرش شیخ مرتضی دفن شده و در «تذکره القبور: ۸۵» و «نقباء البشر: ۵۴» مذکور است. و در «نقباء» نام پدرش را اشتباهاً مولی محمد جعفر فشارکی نوشته اند و در ص ۵۵۸ همان کتاب رفع اشتباه شده است(۱).

«۶۷۰» القلائد السنیه علی القواعد الشهیدیه

(عربی)

این کتاب را شیخ محمد بن علی بن احمد عاملی کرکی دمشقی؛ معروف به شیخ محمد حریری(۲) حرفوشی، از دانشمندان سده یازدهم، در شرح کتاب «قواعد شهید اول» شیخ ابو عبدالله محمد بن مکیّ «ش ۷۸۶» نگاشته است.

«قواعد» از متون مهمّی است که شیخ شهید _ رضوان الله علیه _ بسیاری از کلیات فقهی و اصولی را در آن گرد آورده و از زمان خود وی پیوسته مورد مراجعه و بحث و درس

ص : ۲۶۰

۱- ۱) آقای حاج شیخ محمود ریزی که اطلاعات راجع به خاندان خود را به شرح بالا دادند، در تاریخ پنجم جمادی الاولی ۱۴۱۸ «۱۷/۶/۷۶»، وفات یافت و در مسقط الرأس خود به خاک رفت. «رحمه الله علیه».

۲- ۲) در نسخه چاپی «سلافه العصر» اشتباهاً به جای الحریری «الحویزی» چاپ شده، لکن در نسخه خطّی نگارنده «برگ ۲۰۴» صریحاً «الحریری» است.

و استفاده فقهاء و دانشمندان بوده است.

در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۹۷۸» گوید: «شهید یکم (متوفی ۷۸۶) بسیاری از قاعده های کلی فقه و اصول و ادب با فروع آنها در این دفتر گرد آورد، و در این زمینه گویا نخستین کسی باشد از دانشمندان شیعی که بدین کار پرداختند. شماره قاعده ها ۳۰۳ و شماره بیتها نزدیک ۳۶۰۰ می باشد. او در اجازه خود به ابن خازن در دمشق در نیمه روز چهارشنبه ۱۲ رمضان ۷۸۴ از آن با عبارت «کتاب القواعد و الفوائد فی الفقه، مختصرٌ یشتمل علی ضوابط کلیه اصولیه و فرعیه، یستنبط منها أحكام شرعیه، لم یعمل الأصحاب مثله» می ستاید و می گوید که یاران پیش از من بدین کار پرداختند. (روضات ص ۵۹۱)، انتهى.

مؤلف «الذریعه ۶: ۱۷۳ و ۱۴: ۱۷» در موضع اول نه حاشیه و در موضع دوم چهار شرح بر این کتاب یاد، و در هر دو جا کتاب مورد بحث را عنوان کرده اند.

شرح حال فاضل حرفوشی در «سُلافه العصر: ۳۱۵ _ ۳۲۳» آمده و در آنجا ستایش بسیار از او شده و مقدار زیادی از اشعارش نقل گردیده است، از جمله در مدح شیخ جواد کاظمی مؤلف «مسالك الأفهام» این دو بیت شعر را آورده:

جری فی حلبه العلیاء شوطاً بسعی ما عدا سنن السداد

ففات السابقین إلی المعالی و ما هذا بیدع من جواد

حرفوشی از دانشمندان جامع بوده، چنانکه در فقه و اصول و نحو و ادب و شعر دست داشته و در این رشته ها نوشته است.

صاحب «سُلافه» فرماید: وی از شام به بلاد عجم «یعنی ایران» منتقل شد، و در آنجاها بماند تا در ربیع دوم ۱۰۵۹ درگذشت، از مصنفاتش: «شرح الزبده» در اصول. «اللالئ» السیئیه فی شرح الاجزومیه. «شرح التهذیب» در نحو. «شرح شرح الفاکهی علی القطر». «شرح شرح الکافیجی علی قواعد ابن هشام». «المختلف» در نحو و «طرائف النّظام» است. سپس ادب و شعر او را ستوده و قصیده ای که در مدح شیخ خود «استادش» شرف الدین دمشقی به سال ۱۰۲۶ سروده نقل فرموده است.

معاصر دیگر حرفوشی، مرحوم شیخ حرّ عاملی نیز وی را در «أمل الامل: ۲۷ _ ۲۸» عنوان کرده (۱) و او را بسیار ستوده، از جمله در وصفش گوید: «أعرفُ أهل عصره بعلوم

ص: ۲۶۱

۱-۱) در نسخ معمولی این کتاب نام جدّ حرفوشی به جای أحمد «محمد» نوشته شده که بی شک از اشتباه ناسخان است.

العربیّه. قرء علی السّید نورالدّین علیّ بن علیّ بن أبی الحسن الموسویّ العاملیّ فی مکّه جملاً من کتب الخاصّه و العامّه. له کتبٌ کثیره الفوائد، منها...».

سپس تألیفاتش را یاد کرده و گوید: او را در دیارمان دیده ام، بعد به اصفهان رفت، و هنگامی که در گذشت قصیده ای طولانی در رثائش سرودم، از آن اشعار است:

أقم مأتمًا للمجد، قد ذهب المجد وجدّ بقلب السّودد(۱) الحزن و الوجد

تا آخر، بعد کلام صاحب «سلافه العصر» را نقل و ترجمه را پایان داده است.

از دو کتاب مذکور و خاتمه کتاب مورد بحث که چهار سال قبل از وفاتش در اصفهان نوشته مستفاد می شود که حرفوشی اواخر عمر را در اصفهان می زیسته و شاید در همین شهر در گذشته و به خاک رسیده باشد، لکن از مدفن او اطلاعی نداریم.

دانشمند ادیب شاعر دیگری از نزدیکان به زمان حرفوشی، شیخ عبدالرحمن بن محمّد بن عبدالرحمن بن یوسف دمشقی معروف به ابن شاشو _ یا ابن شاشه _ متولّد ۱۰۵۵ متوفای ۱۱۲۸ نیز در (صفحه ۲۰۱ _ ۲۰۹) تذکره خود که به نام «تراجم بعض أعیان دمشق». در بیروت چاپ شده؛ ترجمه او را نگاشته، گوید: «فاضلٌ قد اشتهر بالفضل؛ و ناقلٌ صحّ بروایته النّقل؛ ارتفع بخفض جنابه، و انتصب لإفاده طلابه؛ و أشفی بمعرب بیانه علیل الأفهام، و أسّس قواعد مذهب بصحیح الأحكام. أجلّ معلوماته العربیّه، و أكمل مؤلّفاته «شرح الاجزومیّه». مازال بالعربیّه معروف، و بحسن علمه و تعلیمه موصوف، تقصده الطلاب من کلّ ناد؛ مع کمال شهرته فی تلك البلاد. إلی أن صدرت منه بعض کلمات أوجبت رحلته إلی بعض الجهات. ثمّ دخل فارس و أظهر بها مذهب. ثمّ رحل الهند [کذا] و أدرك هناك مارامه و طلبه. و له شعر مقبول، و عند أهله محفوظ و منقول، فمنه قوله...».

ص : ۲۶۲

۱-۱) عموم کسانی که این اشعار را نقل کرده اند این کلمه بسیار ساده «السّودد» را چون کاتبان نسخه أمل الامل غالباً به اشتباه «السود و» نوشته بودند _ نتوانسته اند بخوانند، لذا در معنای شعر دچار حیرت شده هر کس به شکلی سلیقه خود را اعمال و شعر به این زیبایی و بلندی را دگرگون کرده است، مثلاً- در «روضات الجنّات» چنین است: «و حلّ بقلبی السوء و الحزن والوجد». در أعیان الشیعه: «و حلّ بقلبی بعده الحزن والوجد». در «الغدیر» و شهداء الفضیله: «وجد بقلبی السوء و الحزن و الوجد». و السّودد، و السّودد: کرم المنصب، السیاده الرفیع، المجد.

سپس چند صفحه ای از کتاب خود را به اشعار او اختصاص داده است.

ادیب شاعر فاضل محمد امین بن فضل الله، محبّی دمشقی «۱۰۶۱ - ۱۱۱۱» نیز در کتاب نفیس «خلاصه الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۴: ۴۹ - ۵۴» شرح حال حرفوشی را آورده و او را بسی ستوده و گوید: در دمشق درس خواند و ترقی کرد و به درسهای عمادی مفتی (۱) حاضر شد و عمادی به فضل او گواهی می داد و از او تجلیل می کرد. تا اینکه مولی یوسف بن ابی الفتح (۲)، حرفوشی را برای اعاده درس خود فراخواند، چند روزی حاضر شد و دیگر نرفت، فتحی از سبب غیبت حرفوشی تحقیق کرد، گفتند: وی این درس را با مقام خود متناسب ندانست. ملا یوسف خشمگین شد و به سعایت برخاست و کمر به قتل او بست و نزد حکام دمشق شهادت به رفض او داد. حرفوشی فهمید و از دمشق به حلب و از آنجا به ایران رفت، شاه عباس سلطان ایران مقدمش را گرامی داشت و او را رئیس علماء دیار خود گردانید، در حالی که هنگام توقفش در دمشق حامل الذکر بود و به بافتن بعضی از پارچه هایی که از حریر به عمل می آید روزگار می گذرانید، و از همین جهت او را حریری می خواندند. بسیاری از دانشجویان به خدمتش می شتافتند و او در همان دکان خود به کارهای علمی می پرداخت و هیچ شغلی او را از کسب دانش باز نمی داشت. «پایان کلام محبّی».

شرح حال ادیب حرفوشی درین کتابها نیز آمده است: روضات الجنّات: ۶۱۳ - ۶۱۴، أعیان الشّیعه ۴۶: ۱۴۸ - ۱۵۲، شهداء الفضیله: ۱۱۸ - ۱۲۲، الغدیر ۱۱: ۲۸۶ - ۲۹۰، الأعلام ۷: ۱۸۷، معجم المؤلّفین ۱۰: ۳۰۴ - ۳۰۵، الکنی و الألقاب ۲:

ص: ۲۶۳

۱-۱) العمادی (۹۷۸ - ۱۰۵۱) عبدالرحمن بن محمد بن محمد بن عمادالدین، مفتی دمشق و من أجلاء شیوخها...: «الأعلام ۳: ۳۳۲». عمادی دیگری که حریری رساله «اثبات الواجب قدیم» دوانی و شرح حنفی بر آن و حاشیه میرزاجان را نزد او خوانده حسن الکردی العمادی است که در آخر رساله اثبات این چنین گواهی داده است. «قرأ هذه الرسالة مع شرح الحنفی و حاشیه میرزاجان بطرفیها أفضل زمانه و أحسن إخوانه شیخ محمّد الحریری علیّ و أنا أحقر عبداللّه تراب أقدام الطلاب حسن الکردی العمادی سنه ۱۰۳۸. اتم. از نسخه مخطوطه یک مجموعه جلیله مشتمل بر خطّ و ربط حریری، قدس سرّه.

۲-۲) یوسف بن ابی الفتح بن منصور بن عبدالرحمن السقیفی الدمشقی الحنفی امام السلطان و علامته الزمان...: «خلاصه الأثر ۴: ۴۹۳ - ۵۰۰». در پایان ترجمه اش گوید: ولادتش در ماه ذی الحجّه (۹۹۴) و مرگش در (۱۰۵۶) در قسطنطیه بود.

۱۹۱ _ ۱۹۲. فوائد الرضویّه: ۵۵۶ _ ۵۵۷، ریحانه الأدب ۱: ۳۱۹ و «تکمله أمل الامل: ۱، ش ۳۴۰ ط قم، ۱: ش ۳۴۷ ط بیروت».

شیخ محمّد را فرزند دانشمندی بوده به نام شیخ ابراهیم که این کتاب مورد بحث را به نام او تألیف کرده، و شیخ حرّ نیز در «امل الامل: ۶» او را عنوان و فرموده است که مردی فاضل و صالح بود، و نزد پدر خود و غیر او درس خواند، و به سال ۱۰۸۰ در طوس وفات یافت و من به جنازه او حاضر شدم، انتهى. و در «روضات الجنّات: ۶۱۴» داستانی از «مجموعه اجازات» که تألیف شیخ ابراهیم مذکور بوده نقل فرموده است.^(۱)

و هم در روضاتست که گویند شیخ محمّد حرفوشی در یکی از مساجد شام به دیدار ابن ابی الدّینا معمر مغربی _ که نامش علی بن عثمان بن خطاب بن مرّه بن مؤیّد همدانی یمانی است و گویند از اصحاب امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام بوده و آب حیات نوشیده نائل شده و از او اجازه روایت گرفته است!

در «تکمله الامل: ۱: ۱۹۵ و ۳۱۸ ط بیروت نیز به این داستان اشاره شده است.

در مورد نسبت صاحب ترجمه به «حرفوش»، مؤلف «أعیان الشیعه ۱۷: ۴۹ به بعد» و دیگران مبسوطاً سخن گفته اند، و در «ریحانه الأدب ۱: ۳۱۹» گوید: منسوب به آل حرفوش است که امرای بعلبک بوده و در آن شهر و کرک نوح سکونت داشته و تماماً شیعه دوازده امامی بوده و در بعلبک و غیره تأسیس مساجد کرده و علماء و اشراف را اِکرام می نموده اند، و اصل ایشان از عراق از قبیله خُزاعه و به نیای عالی شان «حرفوش خزاعی» منسوب می باشند... .

«القلائد السّتیّه» جای گفتگو، آن گونه که ذکر شد در شرح کتاب القواعد شهید اول _ رضوان الله علیه _ است به طور مزجی، و در خاتمه آن _ چنانکه خواهد آمد _ گوید که ظهر یکشنبه ششم جمادای دوم سال ۱۰۵۵ در اصفهان از تبیض آن فراغت یافته است.

این کتاب بسیار محققانه نوشته شده و در آن فوائد ادبی و لغوی و فقهی و اصولی

ص: ۲۶۴

۱- ۱) شیخ ابراهیم حرفوشی کاتب نسخه حاشیه شیخ علی شهیدی بر حاشیه «شرح اللّمعه» خلیفه سلطان است. نسخه را در «الذریعه ۱۰: ۲۰۰» و سپس در «فهرست مرعشیّه قم ۹: ۶۰» شناسانده اند و تاریخ کتابتش (۳ _ ج ۱ _ ۱۰۷۷) در اصفهان از روی نسخه خطّ شخص مؤلف است، و این می رساند که کاتب همانند پدر با مرحوم شیخ علی شهیدی مربوط و مأنوس بوده اند. رحمه الله علیهم أجمعین.

و روایتی و تاریخی و غیرها بسیار است، و کتابهای گوناگون زیادی که مورد استناد نویسنده قرار گرفته از متون بزرگ و مورد اعتماد به شمار می رود.

وی در چند جا از تألیفات شیخ بهائی _ رضوان الله علیه _ نقل کرده و از ایشان به کلمه «شیخنا» تعبیر می کند که معلوم می شود در نزد ایشان شاگردی کرده است.

در شرح قاعده «لاضرر و لا ضرار» که شیخ شهید _ قدس سره _ در اصل «قواعد» شعر ابو العلاء معری را که گوید:

يَدْ بِخَمْسِ مِئِينَ عَسَجِدٍ وَوَدَيْتَ مَا بِأَلْهَا قُطِعَتْ مِنْ رُبْعِ دِينَارٍ

و جوابی که سید مرتضی علم الهدی _ اعلی الله مقامه _ و خود شهید نظماً به او داده اند نقل فرموده؛ شارح درین مقام شرح مبسوطی نگاشته و شواهدی بر فساد عقیده ابوالعلاء از اشعار او آورده و گوید: «و بالجمله، فالمنقول عنه فی هذا الباب کثیرٌ جدًّا، فلا عبره بما ألفه بعضهم للنصره له و دفع المطاعن عنه و سَمَاهُ «التَّحْرِي»، فی دفع التَّجْرِي، عن أبي العلاء المعرِّي (1)» الخ».

در «کشف الحجب: ۳۴۷» کتاب قلائد را به عنوان «شرح قواعد الشهد» یاد کرده و معلوم می شود نسخه آن را ندیده است. در این کتاب نام عموم تألیفات حرفوشی را آورده و همه جا وفات او را به سال ۱۰۵۱ ضبط نموده که اشتباه است.

نسخه ای از این کتاب در کتابخانه مرحوم سماوی در نجف اشرف بوده و آقای دکتر حسین علی محفوظ کاظمینی در «مجله معهد المخطوطات العربیه ۴: ۲۳۳» از آن یاد کرده اند، و در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۹۷۸ _ ۱۹۷۹» و «ذریعه ۱۴: ۱۷» است که قسمتی از قلائد و بعضی از شروح و حواشی دیگران در هامش اصل کتاب قواعد به سال ۱۳۰۸ در طهران به چاپ سنگی رسیده، و شرح حال حرفوشی نیز در آغاز نسخه آمده و مصحح آن مجموعه متذکر شده است که تنها یک ثلث از قلائد را در دست داشته.

ص: ۲۶۵

۱-۱) کتابی به این نام در معاجم و فهارس نیافتیم، ظاهراً مقصود محقق حرفوشی کتاب «الانصاف و التحری، فی دفع الظلم و التحری، عن أبي العلاء المعرِّي» تألیف کمال الدین ابن العدیم «۵۸۸ _ ۶۶۰» است که به طبع هم رسیده، والله العالم. شیخ یوسف البدیعی (متوفی ۱۰۷۳) صاحب «صبح المُنْبِي عن حیثیه المتنبی» نیز کتابی به نام «أوج التحری عن حیثیه أبي العلاء المعرِّي دارد (کتاب الصبح: ۵۷). و برای اصل شعر و دفاع معری، به «زجر النَّابِح. مقتطفات: ۱۰۸ ط دمشق» و «مجله الجامعه الاسلامیه، ع ۱ س ۶ ص ۴۵» رجوع فرمایند.

نسخه های ما نیز پیش از شرح یک سوم اصل قواعد نیست، و شارح مقداری را که شرح کرده مجلّد اول کتاب قرار داده، چنان که از کلام خود او نیز که در خاتمه گفته است «قد فرغ من تبييض هذا المجلّد مؤلّفه...» این مطلب معلوم می شود (۱).

مقدار موجود تا پایان فوائد مربوط به احکام وطی است، و آخرین فائده ای که شرح کرده به این عنوان است: «فائده. کلّ هذه الأحكام يتساوى فيها القبل و الدبر إلا التحليل و... إلا تحريم أمّ المفعول و أخته و بنته».

آغاز: «بسم... نحمدك يا من أوضح لنا مناهج الوصول إلى قواعد الأصول، و يسّر لنا مسالك الحصول على إدراك المأمول، قضى لمن بذل وسعه في درك الحقّ بالوصول إليه، و حتم بهدائه من جاهد فيه و معونه من توكلّ عليه... أمّا بعد، فيقول أحوج الوری إلى ربّه الغنی: محمّد بن علی بن أحمد، الحرفوشیّ العاملیّ _ وفقه الله لأحسن العمل، و صانه عن موجب الخطأ و الخطل _ : إنّ کتاب «القواعد» الّذی ألفه شیخنا رئیس المحقّقین و زبده المدقّقین، ظلّ الله علی الأنام... من علیه فی العلوم و المعارف المعوّل، الشیخ الجلیس الجلیل، شمس الدّین محمّد، الشهیر بالشهید الأوّل... کتاب لم ینسج أحدٌ علی منواله، و لم یظفر فاضلٌ بمثاله، انطوی علی تحقیقاتٍ هی لطایف الأسرار، و احتوی علی اعتبارات هی عرایس الأفكار... لکنّه _ لفرط الايجاز _ کاد یعدّ من جملة الألغاز... و کان کثیرًا ما یدور فی ذهنی الجامد، و یخطر فی فکری القاصر الخامد؛ أن أعلّق علیه شرحًا یمیط عنه الحجاب... و کنت أحجم عن ذلك لصعوبه هذا المرام، و خوفًا من عدم أداء حقّته من الکلام.

ثمّ إنّ الولد العزیز علیّ، المرضیّ فی أفعاله لدیّ، سمیّ الخلیل الأوّاه، الباذل نفسه فیما یرضی الله _ جعلنی الله من کلّ سوء فداه...؛ التمس منی أن أعلّق علیه شرحًا واقیًا بالمراد، کافلاً بیانه علی درجه الاقتصاد.

فأجبتّه إلى ملتّمسه و مبتغاه، قاصدًا بذلك وجه الله... ناوریا إن وفق الله لإتمامه، و منّ بالاسعاف علی اختتامه، أن أسمّیه بـ «العلائد السّیّیه، علی القواعد الشّهیدیه»، و الله أسأل التوفیق والهدایه... قال المؤلّف _ رُوّح الله روحه... _ : «بسم الله الرّحمن الرّحیم. اللهمّ إنّی أحمدک، و الحمد من عطائک». أردف التسمیه بالتحمید اقتفاءً للقرآن المجید...».

ص : ۲۶۶

انجام: «و روايه ابن ابي عمير مرسله، إلا- أنّ الأصحاب قبلوا مراسيله. و ابرهيم ابن عمر ضعيفٌ. و العمده الاجماع و الأخبار المجبوره بالشهره.

اللهم اجز خلل أعمالنا بعفوك و غفرانك، و يسر لنا سبيل الوصول إلى طاعتك و رضوانك، و اجعل ما كتبناه في هذه الأوراق ذريعاً إلى دخول جنانك...

قد فرغ من تبيض هذا المجلد مؤلفه الفقير إلى الله الغني: محمد بن علي بن أحمد، الحرفوشي العامل؛ في محروسه اصفهان - صينت من نواب الحدثان - ظهر يوم الأحد، السادس من شهر جمادى الاخره، من شهور سنه خمس و خمسين بعد الألف. و الحمد لله رب العالمين.

قد فرغت من كتابته في أوائل شهر ربيع الاخر من شهور سنه ۱۱۳۱. و أنا العبد الأقل: محمد رفيع بن ملاصفات الله، عفي عنهما...».

در هامش همین موضع این شرح نوشته شده: «هو. قد وقع الفراغ من مقابلتها و تصحيحها بحسب الجهد و الطاقه - إلا ما انحسر عنه النظر، و تخطاه البصر - مع حضره والدي - أدام الله أيام إفاداته و جعله من العلماء العاملين و من الذين لا خوف عليهم و لا هم يحزنون - امتثالاً لأمره، في أواخر العشر الثاني من الشهر الاخر من شهور سبعين و مائه بعد الألف. و أنا الخاطي العاصي: محمد رضا بن محمد مهدي، عفي عنهما...».

نسخه دارای ۲۰۹ برگ، روی برگ ۱ تملک و مهر «عبدالله بن محمد کاظم الاصفهانی»، و عالم بزرگ آخوند ملا علی اکبر اثریه بی اصفهانی «متوفی ۱۲۳۲» است به این عبارت: «من الکتب المختصه بالداعی، قد اشتریتها فی بلده اصفهان من المولی العالم العامل ملا ابوالحسن بن محمد باقر بن محمد مهدي - رحمه الله - و أنا العبد الخاطی» مهر «عبد علی اکبر بن محمد باقر». همچنین تملک و مهر آیه الله نیای معظم، آقا میرزا سید محمد هاشم موسوی چهارسویی و چند بیت اشعار مناجاتیه روی همین صفحه دیده می شود.

کاغذ اصفهانی جلد تیماج مشکی، آستر کاغذ ابری، خط نسخ ۲۴ سطری، بالای مطالب متن به شنگرف یا مرکب سیاه خط کشیده، تاریخ تألیف و کتابت و تصحیح و نام کاتب و مصحح از پایان نسخه نقل شد. یکی دو جا حاشیه ای مختوم به رمز «م. ه» دیده می شود که ظاهراً از پدر مصحح است، و در دو سه موضع نیز حاشیه هایی بر رمز «عب»

نوشته شده که از دارنده اسبق نسخه می باشد. نسخه سقطات بسیار داشته و مصحح همه جا آنها را در هامش به خط نسخ خود اضافه کرده است. قطع ۱۸ و نیم $\times$ ۲۴ و نیم، متن: ۱۲ و نیم $\times$ ۸ و نیم.

نسخه ای دیگری ازین کتاب در شماره بعد معرفی می شود.

«۶۷۱» نسخه دیگر

این نسخه دارای ۲۳۸ برگ است، برگ اول اصل مفقود شده و جای آن یک برگ سفید است، برگ ۱۱ و ۱۴ نیز مفقود و به جای آنها برگ سفید گذاشته شده. مقدار یک ششم کتاب نیز از آخر مفقود و تا قاعده «الأصل فی اللفظ الحمل علی الحقیقه الواحده...» موجود است، و برگ ۲۳۸ به این عبارت ختم می شود: [الرابع أن يكون الوضع خاصاً والموضوع له عاماً. و هذا غير موجود، بل مستحيلاً].

خط نسخ ۲۱ سطری، پاره ای از عناوین به سرخی نوشته شده و بالای مطالب متن قواعد نیز به سرخی خط کشیده اند. کاغذ اصفهانی، جلد میشن مشکی، داخل کاغذ روزنامه، قطع ۱۷ $\times$ ۲۴ و نیم، متن ۱۰ و نیم $\times$ ۱۶ و نیم. نام کاتب و تاریخ نسخه به علت سقط آن معلوم نیست، لکن به واهی خط و کاغذ ظاهراً متعلق به سده دوازدهم است. در سه چهار موضع حاشیه هایی به امضاء «بهاء الحسینی» یا «بها» نوشته شده که بی شک از آن دانشمند بزرگ میر بهاء الدین محمد بن محمد باقر حسینی مختاری «متوفای بعد از ۱۱۳۰» صاحب «زواهر الجواهر. ش ۴۵۵» است. در یک موضع نیز حاشیه ای به امضاء «منه، عفی عنه» نگاشته شده، لکن آن نیز به خط مرحوم مختاری است.

«۶۷۲» قواعد الأحكام فی معرفه الحلال والحرام

(فقه _ عربی)

از: آیه الله فی العالمین جمال الدین ابو منصور حسن بن یوسف ابن المطهر الحلی، متوفی ۷۲۶، أعلى الله مقامه.

کتاب: در دو مجلد است در ابواب فقه و به طبع رسیده، و در میان همه کتب فقه شیعه از مقام والایی برخوردار و تا چند قرن مطرح تدریس سطوح عالی بوده و بر آن شروح و تعلیقات فراوانی نوشته شده است.

نسخه: کامل است، از آغاز کتاب طهارت تا پایان دیات، و فقط روی برگ اول و در

ص: ۲۶۸

آخر نسخه نام کاتب و تاریخ کتابت ذکر شده، و کتاب نکاح بلافاصله پس از خاتمه وصایا قرار گرفته است.

کاتب: محمد باقر تبریزی قمی بابویهی واعظ. پایان استنساخ: اواخر جمادی الاولی ۱۰۳۳.

روی برگ اول کاتب نوشته است: «هو المالك. صاحبُ هذا الكتاب صاحب الزمان _ عليه و آباءه المعصومين صلوات الرحمن _ لكن في يد عبده بل كليب عتبه داره: العبد العامي المفتقر إلى رحمه ربّه الغافر، أقلّ العباد، محمّد باقر القميّ ثمّ التبريزي البابوهيّ الواعظ، بدار الارشاد اردبيل، والعبد و ما في يده كان لمولاه. نمّقه في سنه ۱۰۳۳». مُهر: ناخوانا.

أوائل نسخه حواشی متفرّقه بسیار دارد. در شش صفحه عطف آغاز و روی برگ اول مطالب فراوانی بخط کاتب و به نقل از میرداماد هست، با تعبیر از آن جناب به این عبارت: «من شارع النجاه» للسید الأعظم ثالث المعلمین و فخرالعالمین امیر محمد باقر الداماد، «أدام الله ظلال افاداته على رؤس العباد الى يوم الميعاد».

و ايضاً: «هذه صوره خطّ استادنا المولى الأعظم مولانا حاجي بابا القزويني، قدّس الله سرّه العزيز. رقمه في سنه ۱۰۴۰».

تعداد اوراق نسخه برحسب شماره بالای صفحات: ۴۰۴ برگ.

«۶۷۳» نسخه دیگر

نسخه: مجلد اول کتاب است تا پایان کتاب الوصایا و دارای حواشی بسیار خصوصاً از «ع ل».

کاتب: حسن بن جماعه بن جمعه بن جبر بن جباره بن الحاجي صباح العتّابيّ الربعي.

تاریخ ختم استنساخ: روز دوشنبه ۲۳ صفر ۹۱۳.

در صفحه مقابل خاتمه نسخه شخصی فوت کاتب را چنین یادداشت کرده است: «سبحان من حکم علی رقاب عباده بالموت و لالهم منه مفرّ و لا محيص. و ممّا حکم الله تعالی به أنّ حسن بن جماعه مات عند الفجر الثاني أو قبله بیسیر من یوم الاثین ثامن عشر شهر جمادای الاولی من شهور سنه احدی و ثلاثین و تسعمائه».

روی برگ اول نوشته اند: «عدد اوراق ۳۱۰، کلّ ورق ۶۰ بیت ۱۸۶۰۰». و نیز

درباره حواشی خارج از متن نوشته اند: «جمیع اوراق چسبانده که درین میان قواعد است از خرد و بزرگ شصت ورق است». و نیز این شرح: «از کتب مرحوم میر محمد معصوم طاب ثراه» و فهرست اسامی کتب این جلد.

«۶۷۴» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب النکاح است تا آخر. کاتب محمدعلی ابن جعفر جربادقانی. تاریخ ختم استنساخ: «یوم الاربعاء» از ماه ذیقعدہ ۱۰۷۱.

«ضمیمه»

اجازه روایتی مولانا عبداللہ بن مولانا محمدتقی مجلسی برای مولانا محمدعلی جربادقانی که همان کاتب نسخه قواعد است به خط مجیز در هفت صفحه.

«۶۷۶» نسخه دیگر

نسخه: مجلّد دوم کتاب است از اول کتاب النکاح تا آخر. یک برگ از پایان نسخه مفقود گردیده و در گوشه بالای اوراق شماره آنها گذارده شده که آخر موجود برگ ۲۷۸ می باشد.

نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد، از آثار قرن ۱۱ _ ۱۲ است.

ظهر نسخه تاریخ تملک شخصی را به سال ۱۱۲۹ در اصفهان دارد.

«۶۷۷» نسخه دیگر

نسخه: مجلّد اول است از طهارت تا وصایا. چند برگی از آخر ناقص بوده نیای گرامی، آیه اللہ مرحوم حاج میر سید محمد موسوی چهارسوقی به خطّ خود در اوائل ذیقعدہ ۱۲۷۳ تکمیل فرموده است.

«۶۷۸» نسخه دیگر

نسخه: مجلّد اول است. حواشی بسیار از شرح عمیدی و فخر المحققین و شیخ علی و مواضع دیگر در حاشیه ها بخطّ کاتب متن نوشته شده.

ظهر نسخه فهرست ابواب هر دو جلد کتاب یاد شده، و نیز سؤالی که درباره اشکالات «قواعد» از فخر المحققین کرده اند و جوابی که فرموده نیز این عبارت: «اوراق تمام قواعد ۴۳۶ و بالقرطاس ۹: ۱ «۱۰۰۹؟» و بالحزمه: اربع و نصف، و الکاتب

وجیه الدین خوش نویس».

تملک و مهر عنایت الله بن عبدالکافی شهدادی نایینی در پارس نیل ۱۱۳۵ و تملک و مهر محمّد کاظم بن علاء الدوله منوچهری نایینی در مدرسه شاهیه اصفهان در غره ربیع دوم ۱۰۴۰، همه در ظهر نسخه هست.

«۶۷۹» القواعد و الفوائد یا: قواعد الشهيد الأوّل

(کلیات فقه _ عربی)

از: شیخ ابو عبدالله محمد بن مکی عاملی، معروف به شهید اوّل، شهید در ۷۸۶، قدّس سرّه.

کتاب: در قواعد فقه شیعه است و به طبع رسیده.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتاب: ۲۳ ذی القعدة ۱۲۶۹.

علامت تصحیح، مقابله و حاشیه ای ندارد.

«۶۸۰» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت داشته آن را محو کرده اند. آنچه از تاریخ کتابت باقی مانده: ظهر روز سه شنبه ۲۵ ماه رمضان است، مهر: محمّد باقر بن محمّد تقی موسوی حجه الاسلام بیدآبادی، و مهر عبدالوهاب بن محمّد مهدی الموسوی، و مهر نصرالله بن ابی القاسم الحسینی ظهر نسخه هست.

«۶۸۱» القوانین المحکمه

(اصول فقه _ عربی)

از: محقق قمی آقا میرزا ابوالقاسم بن حسن گیلانی، متوفی ۱۲۳۱، قدّس سرّه.

کتاب: از متون تحصیلی و در اصول فقه است و مکرر به طبع رسیده. ختم تألیف: سلخ ربیع دوم ۱۲۰۵ در قم.

نسخه: تمامًا بخط مرحوم آیه الله العظمی آقای حاج میرزا سید زین العابدین موسوی چهارسوقی والد ماجد صاحب «روضات الجنّات»، أعلى الله مقامهما است.

ختم کتابت: شب پنجشنبه هشتم ماه شعبان ۱۲۱۵ در حیات مصنّف. کاتب علامه و «علی» و «مهدی» حواشی بسیار بر نسخه نوشته اند. و دو تملک به مهر ظهر نسخه بوده که به کلی محو شده است. لذا دارندگان آن پس از کاتب معظم شناخته نشدند.

نویسنده فهرست، نسخه موصوفه را در تاریخ «۱۲ / ۸ / ۳۷ ش» در اصفهان از دست

کتابفروشی ابتیاع کردم.

«۶۸۲» نسخه دیگر

نسخه: در آخر جلد اول، کاتب نام خود را «اقلّ الطلاب محمّد باقر» و تاریخ ختم استنساخ را ۱۲۵۲ ضبط کرده و شرحی به عبارات عربی مخطوط در پریشانی احوال خود نوشته است.

جلد دوم نیز به خطّ همان کاتب است مگر مقدار پانزده برگ از آخر که به خطّ مرحوم آقا میر محمد رضا بن میر محمد صالح حسینی خاتونابادی است که در ماه رمضان ۱۲۶۷ نوشته است.

«۶۸۳» نسخه دیگر

نسخه: بخطّ محمّد علی بن احمد القمی «القهی؟». تاریخ ختم استنساخ: روز شنبه هشتم ماه رمضان. ۱۲۱۰.

در پایان نسخه کاتب توضیح داده است که نسخه را با دست چپ خود نوشته، زیرا دست راست او معیوب بوده است.

حواشی مؤلف و حواشی «ع ل الأمانی» و حواشی متفرّق دیگر و همچنین حواشی مرحوم حاج میرزا معصوم بن میرزا محمد علی حسینی خاتونابادی در سراسر نسخه دیده می شود. برگ اول نسخه مفقود شده است.

ضمیمه

مسئله: المتنجّس نجس

سه چهار برگی است در این مسئله ظاهراً از افادات جناب میرزای قمی صاحب «قوانین» علیه الرحمه.

«۶۸۴» کاشف المعانی فی شرح حرز الأمانی

(تجوید _ عربی)

از: سیّد ابوالفضائل مجدالدین عبّاد بن احمد بن اسماعیل بن علی بن حسن بن شرفشاه گلستانه حسنی: «الحقائق الرافضه: ۱۰۶» و مقدمه دانش پژوه بر «معارج نهج البلاغه: ۶۰».

کتاب: شرح قصیده لامیه «حرز الأمانی و وجه التهانیه» معروف به «الشاطیبه» از ابوالقاسم محمّد بن فیره بن خلف بن احمد رعینی شاطیسی مغربی (۱) است.

ص: ۲۷۲

تاریخ ختم تألیف: شب دوشنبه نهم جمادی الاخره ۷۰۴ در مدینه السلام بغداد.

نسخه: بخط گدا علی بن ابوالفتوح قاری اصفهانی است تاریخ ختم و برگ اول ندارد. استنساخ: ظهر روز سه شنبه نهم صفر ۱۱۰۹ که با دست چپ در مسجد جامع عباسی اصفهان نگاشته است. و چون نسخه ای که از روی آن استنساخ کرده برگ اول نداشته لذا مؤلف را نشناخته و در هامش برگ آخر، کتاب را «شرح قاصح بر شاطیبه» دانسته و عدد ابیات آن را شانزده هزار بیت تخمین زده و عدد ابیات منظومه را ۱۱۳۷ بیت قید کرده است. لکن «شرح قاصح» کتاب دیگری است و نام آن «سراج القاریء المبتدی و تذکار الموقری المنتهی» و مؤلف آن علی بن محمد بن عثمان معروف به ابن القاصح است و به طبع رسیده.

«۶۸۵» الکافی بخش اصول

(حدیث _ عربی)

از: شیخ امام، ثقه الاسلام، ابو جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی رازی، متوفی ۳۲۸. أعلى الله مقامه. (۱)

کتاب: کافی شریف، قدیم ترین جوامع حدیثی اهل البیت علیهم السلام است، در دو بخش: اصول و فروع، سپس کتاب الروضه، و مکرر به طبع رسیده.

نسخه: بخط شکر الله بن سید محمد خوراسکانی اصفهانی «کاتب نسخه علل الشرایع. ش ۵۹۴»، از خوش نویسان زمان علامه مجلسی، علیه الرحمه.

تاریخ ختم کتابت: جمادای دوم ۱۰۸۶. از آغاز تا انجام در محضر علامه مجلسی مولانا محمد باقر بن محمد تقی، مقابله و تصحیح شده، خطوط ایشان و آثار مقابله و تصحیح، همه جا به چشم می خورد. حواشی و توضیحات مفیده در سراسر نسخه نوشته شده، و تمام احادیث از نظر صحت و سقم با وضع علامت در حاشیه ها مشخص گردیده است.

ص: ۲۷۳

۱-۱) در «نوابغ الرواه: ۳۱۵» و بسیار جاهای دیگر شیخ کلینی را «المجدد لرأس المائه الرابعه» نوشته اند. اما این تعبیر نادرست است، زیرا «رأس مائه» پایان مائه است نه آغاز آن، و باید «رأس المائه الثالثه» فرموده باشند، کما هو صنیع ابن الأثیر فی «جامع الأصول» و غیره.

ظهر نسخه: تملک نیای اعلیٰ، مرحوم آقای حاج سید حسین موسوی، مجتهد زمان (۱) _ که نسخه را از کتابخانه مرحوم ملا محسن خوانساری خریده اند _ و تملک حفید معظم ایشان، امام مجدد، صاحب «روضات الجنّات»، و آیه الله آقا میرزا سید مسیح، و آقای حاج میرزا سید حسن آیه الله چهارسوقی «علیهم الرحمه»، دیده می شود.

این نسخه شریفه و أمثالها، به درازای سه قرن، مایه فیض و خیر و برکت در این خاندان سیادت و روحانیت نشان بوده و هست و خواهد بود، بمنّه و کرمه.

«۶۸۶» نسخه شگفت آور دیگر

نسخه: شامل تمام قسم اصول و پس از آن فقط کتاب طهارت است، و تماماً دارای آثار مقابله و تصحیح و حواشی مختلف بسیار از علماء بزرگ است، و در آخر کتاب العقل «قبل از باب فرض العلماء»، مرحوم آخوند ملا محمد تقی مجلسی «ره» به خط مبارک خود در حاشیه نوشته اند. «أنهاه الولد الأعزّ عبدالله، أدام الله تعالی تائیداته قراءه و سماعاً و ضبطاً و تحقیقاً و تدقیقاً فی مجالس آخرها اواسط شهر ذی القعدة الحرام سنه ستین بعد الألف الهجریه. تمّقد بیده ×× الدائره اخرج المربوبین الی رحمه ربه الغنی محمد تقی بن مجلسی، عفی عنهما بالنبی و آله».

سپس در آخر جزء ثانی که «باب ما یفصل به بین دعوی المحقّ و المبطّل فی أمر الامامه» است نیز اندکی مفصل تر همان شرح را در هامش نوشته و تاریخ آن را «أواخر شهر جمادی الاخری ۱۰۶۲» قید نموده، و نیز در پایان جزء ثانی از «أنهاه الولد الأعزّ قرّه العینی عبدالله... فی مجالس آخر اواسط صفر ۱۰۶۳. نمّقه بیده الدائره أبوه محمد تقی بن مجلسی...».

پس از این موضع دیگر از این قبیل مطالب «یعنی إنهاء» دیده می شود و لکن همه جا آثار مقابله و تصحیح و حواشی مفیده و تعیین حال حدیثها «از قوّت و ضعف و غیره» نوشته شده، و در پایان کتاب اصول، کاتب نسخه نام خود را «عمادالدین بن شیخ نور عقلی. ظ» یاد کرده است اما تاریخ کتابت معلوم نشد.

در آغاز نسخه، تملک «محمد رضی بن المولی محمد نصیر المجلسی» و «عبدالله بن محمد تقی مجلسی و حسنعلی بن محمد صالح طبری» دیده می شود.

ص : ۲۷۴

(۱-۱) متوفی به سال ۱۱۹۲، مزار شریفش در شهر خوانسار برقرار است: «نخستین دو گفتار: ۱۲۴».

نسخه فروعی کافی «ش» نیز تقریباً با همین خصوصیات یاد خواهد شد.

«۶۸۷» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز اصول کافی است تا پایان کتاب فضل قرآن. نام کاتب به نظر نرسید. تاریخ ختم استنساخ کتاب حجت: سلخ ذی الحجه ۱۰۴۲. تاریخ ختم استنساخ فضل قرآن: روز سه شنبه دوم ماه رمضان ۱۰۳۹. آثار تصحیح و مقابله و حواشی متفرقه دارد.

«۶۸۸» نسخه دیگر

نسخه: مجلد اول کتاب است مشتمل بر تمام کتاب عقل و توحید و تمام کتاب حجت. نام کاتب ندارد تاریخ ختم استنساخ: روز یکشنبه غزه ذی الحجه ۱۰۹۴. تا اواسط کتاب آثار تصحیح و مقابله دارد و چند حاشیه مختصری از ملا خلیل در اوائل نسخه هست. تمام کتاب در ۱۶۹ برگ و دو برگ بدرقه، و روی پنج صفحه آخر مطالب بسیاری از «تفسیر ابواللیث» نقل شده است.

«۶۸۹» نسخه دیگر

نسخه: تمام مجلد اصول کافی است از آغاز تا آخر کتاب العشره.

اغلب صفحات آثار مقابله و تصحیح و تحشیه دارد.

کاتب: زکی بن محمد رضا الموسوی. تاریخ کتابت ندارد و ظاهراً در قرن ۱۱ _ ۱۲ نوشته شده است.

«۶۹۰» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب است تا پایان کتاب العقل و التوحید و العلم.

کاتب: عبدالحسین بن محمد باقر حسینی. تاریخ ختم استنساخ کتاب عقل: ماه شوال ۱۰۶۰، و ختم استنساخ کتاب فضل العلم: شب دوشنبه نهم جمادی الاولی ۱۰۶۶، و ختم استنساخ توحید: در عشر سوم ماه رجب ۱۰۶۶.

همه جا آثار مقابله و تصحیح و مختصر حواشی متفرقه دارد. روی سه برگ عطف اول نسخه مطالب تفسیری و حدیث و اشعار نوشته شده است، از جمله، ابیاتی است به این آغاز:

سواد چشم مرا بی تو روشنایی نیست ز خود جدا شده ام از توام جدایی نیست

روی برگ اوّل عطف یادداشتی است به تاریخ «دوشنبه ۹ شعبان ۱۲۲۲».

«۶۹۱» نسخه دیگر

نسخه: تمام مجلّد اصول کافی است از آغاز تا آخر کتاب العشره. بخصوص نیمه اوّل نسخه مصحح و محشّی به حواشی گوناگون است.

کاتب: حسین بن سلطان محمد جربادقانی. تاریخ کتابت ندارد ظاهراً در قرن یازدهم نوشته شده است.

«۶۹۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلّد دوم بخش اصول است از «باب طینه المؤمن و الکافر» تا باب التّوادر، و خاتمه آن چنین است: «عن أبي الحسن موسى عليه السلام في الطهور التي فيها ذكر الله عزوجل. قال: اغسلها. تمت».

نام کاتب و تاریخ کتابت در این مجلّد ذکر نشده است. گویا در مجلّدات دیگر ذکر شده باشد.

مرحوم میر محمد باقر بن میر اسمعیل حسینی خاتونابادی شرحی روی برگ اوّل نوشته اند به خلاصه این که: این نسخه از درآمد حمّام موقوفه شاه سلیمان «حمام شاه» که در اراضی نقش جهان واقع است استکتاب و بر شیعه امامیه وقف شده و تولیت را مرحوم میر محمد باقر مذکور به امیر علیرضا قرار داده است و تاریخ آن ماه شوال ۱۱۲۶ می باشد، و مهر کرده.

نسخه هیچ اثر تصحیح و مقابله و حاشیه ندارد.

«۶۹۳» الکافی بخش فروع فقه

(حدیث _ عربی)

نسخه: از آغاز تا انجام کتاب طهارت نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

از کتاب صلوه تا پایان کتاب عقیقه به خطّ نظر علی بن اسمعیل است. تاریخ کتابت: ۱۰۷۱.

از اوّل تا آخر این نسخه را ابوطالب بن حاج ابوتراب، معروف به حاج ابوطالب محدّث تصحیح و تحشیه کرده است.

روی برگ اول کتاب صلوه، محمّد رضا القمیّ نوشته است که نسخه را در ماه شوال ۱۱۰۳ از حیدرعلی کرده سامی دست فروش خریده.

روی برگ اول طهارت، نیای معظّم، آیه الله آقا میرزا مسیح «قدّس سرّه» شماره اوراق و أجزاء و ابیات نسخه را مرقوم فرموده اند.

معرفی اجمالی از مصحح و محشی نسخه

نخستین جایی که درباره حاجی ابوطالب و پدرش سخنی دیده می شود از ادیب عارف مسلک محمّد علی «شیخ علی» حزین لاهیجی اصفهانی است که در سنّ نزدیک هشتاد سالگی در ۱۱۸۰ در گذشته است.

حزین در سفرنامه خود، ذیل عنوان «ذکر معدودی از افاضل معاصرین» گوید:

«دیگر: مولانای مغفور، حاجی ابوتراب است. وی از صلحاء دهر و از مُصاحبان مولانا محمّد باقر مجلسی بود. به افاده فقه و حدیث مشغول، و اقوالش در شرعیات معتملاً علیه، و روزگاری به آسایش داشت. در سال فوت مولانا محمّد باقر درگذشت. فقیر چند نوبت خدمت ایشان را دیده ام. پسرش حاجی ابوطالب نیز از محدّثین بود، بعد از پدر به چند سال درگذشت»: «تاریخ و سفرنامه حزین. تحقیق و تصحیح علی دوانی، تهران، ۱۳۷۵ ش، ص ۶۰».

سال فوت مولانا محمّد باقر علامه مجلسی، به تصریح خود حزین، یکهزار و یکصد و ده تمام است، و حزین در آن هنگام کمتر از ده سال داشته، و درباره حاجی ابوطالب _ چنان که ملاحظه می شود _ تنها به چند کلمه بسنده کرده، و از این گونه سخن توان گفت که حاجی ابوطالب با حوزه شعر و عرفان ربطی نداشته و لذا چندان مورد پسند حزین نبوده است!

مرحوم آقای حاج شیخ علی دوانی در «ملحقات سفرنامه: ۳۰۵ _ ۳۰۷»، هر آنچه درباره این پدر و پسر دانشور، در آثار متأخرین یافته اند با ذکر مآخذ گرد آورده اند.

اینک، ما پیرامون آثار حاجی ابوطالب، بیافزاییم که:

۱_ یک نسخه از نیمه دوم همین فروع «کافی» شریف، از کتاب النکاح تا پایان کفّارات به تصحیح و تحشیه حاجی ابوطالب اینک در کتابخانه مدرسه صدر بزرگ اصفهان موجود است که تصحیح و تحشیه را در پایان آن به تاریخ چهارشنبه غره ربیع

دوم یک‌هزار و یکصد و هفت «سه سال و اندی پیش از فوت علامه مجلسی» گواهی کرده است.

در عصر نادرشاه افشار که حاجی محمد حسن بن محمد قاسم کافکی گنابدی خراسانی به اصفهان مهاجرت کرده و به دستگیری و کمک به خانواده های ستم‌دیده از جور زمان و سفاکی افغان، کمر بسته بود، نسخه موصوفه و هم نسخه های دیگری را از بازماندگان علماء و فضلاء مصیبت زده و غارت شده، خریداری و به سال یک‌هزار و دویست و یک (۱۲۰۱) وقف کرده است.

حاجی محمد حسن پدر بسیار بزرگوار مرحوم حاجی کرباسی حاج محمد ابراهیم مجتهد نامدار اصفهان «متوفی ۱۲۶۱» است. به «مکارم الآثار، ج ۵، ش ۹۸۱» رجوع فرمایند.

۲_ حاجی ابوطالب کتاب «تهذیب المنطق» تفتازانی را به فارسی شرح کرده، نسخه اصل آن را سالها پیش نزد عالم جلیل آقا سید محمد روضاتی فرزند آیه الله آقا سید عطاءالله ابن الامام المجدد صاحب الروضات «قدس الله اسرارهم» دیدم. خاتمه در شرح تهذیب المنطق یاد شده این چنین است:

«و فارغ شد از شرح این رساله و جیزه، شارح آن، اللّاجئ الی اللّٰه الوهاب الغالب، ابن الحاجّ المغفور أبی تراب، غُفرله: ابوطالب، عفی عنه، صبیحة یوم الخمیس السابع عشر من شهر شعبان المعظم من شهر سنه عشرين و مائه بعد الألف، حامداً...».

پس حاجی ابوطالب تا این تاریخ یعنی ۱۷ ماه شعبان ۱۰۲۰ در حیات بوده و اشتغال علمی داشته است.

۳_ باز، در سابق ایام، آقای دکتر سید احمد تویسرکانی از نسخه نفیس شرح لمعه «الروضه البهیة» به خط و حواشی حاجی ابوطالب، نزد خود خبر دادند.

۴_ در «تراجم الرجال ۱: ش ۹۶» آمده است: «ابوطالب بن ایتراب. کتب نسخه من کتاب «نهج البلاغه» و أتمها فی یوم الخمیس حادی عشر شهر شعبان ۱۱۱۰، و اختارلها حواشٍ من الشروح و کتب اللّٰغه تدلّ علی فضل فیہ و تتبع».

و بالاخره، برای حاج ابوتراب «پدر» به «تلامذه العلامه المجلسی والمجازون منه. ش ۷» رجوع فرمایید، و السلام.

«۶۹۴» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب نکاح تا کفّارات و پایان کتاب است.

کاتب: «جز بخشی از کتاب نکاح» محمّد مقیم الحسینی است.

تاریخ پایان کتاب طلاق: چهارشنبه ۱۴ ماه رمضان. کتاب زیّ و تجمّل: شب جمعه ۲۳ ماه رمضان. کتاب مواریث: سه شنبه ۱۸ شوال. کتاب شهادت: دوشنبه اوّل ذی القعدة، همه در سال یکهزار و هشت «۱۰۰۸».

یا تملک نیای بزرگوارم آقای حاج میرزا سید حسن آیه الله چهارسوقی در ظهر نسخه.

«۶۹۵» نسخه دیگر

نسخه: از اوّل کتاب طهارت است تا آخر کتاب معیشت.

نام کاتب در آخر کتاب: محمد باقر بن حاج خلف بیک دزماری، و تاریخ ختم کتابت: ۳ ماه رجب ۱۰۳۹ در الکاء دزمار «فی ملک قضا» قید شده، و در آخر کتاب معیشت نیز به شرح فوق است و به تاریخ شب سه شنبه در اول دهه سوم ماه رجب ۱۰۳۹.

سر تا سر نسخه اثر مقابله و تصحیح و حواشی مختلفی از کتب متفرقه دارد. تملک لطفعلی توشمال ابن نجف قلی بیکا، ناظر بیوتات، به تاریخ جمادای یکم ۱۰۸۸ و مهر او، و نیز تملک فرزندش گنجعلی بن مرحوم لطفعلی بیکا توشمال باشی با مهر او:

لطف علی و مهر شهنشاه نجف شد گنجعلی بر دل فرزند خلف

«۶۹۶» نسخه دیگر

نسخه: از اوّل کتاب طهارت است تا اوائل کتاب ایمان و ندور و کفّارات، و از آخر افتادگی دارد.

نام کاتب در آخر کتاب طهارت و آخر کتاب معیشت: محمّد بن الحسن، و تاریخ کتابت در موضع اول: ۱۰۸۶ و در موضع دوم ذی الحجّه ۱۰۶۸ ذکر شده است. احتمالاً تاریخ اوّل درست است.

علامت تصحیح و امتیازی ندارد، و حواشی پراکنده ای در تمام نسخه است.

«۶۹۷» نسخه دیگر

ص : ۲۷۹

نسخه: از اول کتاب العقیقه است تا آخر فروع کافی و پس از آن تمام بخش کتاب الروضه به خط عمادالدین ابن شیخ نورالدین العقیلی که این مجلد را به تمامه و همچنین نسخه مجلد اصول و کتاب الطهاره را به خط نسخ جلی خود نگاشته و آن نسخه نیز معرفی شد.

تاریخ فراغت از استنساخ کتاب الدیات سنه ۱۰۵۸، و فراغت او استنساخ کتاب الروضه: ظهر روز شنبه ۶ ماه رجب ۱۰۵۹ می باشد.

بخش فروع تماماً محشی به حواشی مختلف است و خطوط علامه مجلسی ثانی در هامش برخی صفحات اول نسخه دیده می شود، و مرحوم آقا هادی مترجم این مرحوم ملا محمد صالح مازندرانی نیز حواشی محققانه فراوان از خود و دیگران به خط نستعلیق و شکسته زیبای خود در نسخه نوشته است و رمز نام آن مرحوم «ه ی» می باشد.

این نسخه نیز از آن آخوند ملا عبدالله ابن مرحوم آخوند ملا محمد تقی مجلسی اول بوده تملک و مهر او و تملک و مهر مرحوم در آغاز نسخه دیده می شود.

«۶۹۸» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب المعیشه است تا آخر کتاب النکاح، لکن مقداری از آغاز کتاب در نسخه نیست و از این جمله «قال کنت علی باب شهاب بن عبد ربّه» که قدری قبل از «باب فضل الکتاب» است شروع می شود.

نام کاتب در آخر کتاب المعیشه: عمادالدین العقیلی ذکر شده. و تاریخ کتابت ندارد.

اخیراً هنگام صحافی کتاب النکاح را مقدم بر کتاب المعیشه قرار داده اند. آثار مقابله و تصحیح دارد.

«۶۹۹» نسخه دیگر

نسخه: از اول کتاب الحیض قسم فروع است تا آخر باب «لیله المزد لغه و الوقوف بالمشعر والافاضه منه و حدوده»، و از آخر ناقص است. پایان: «باب السعی».

این نسخه نیز به خط عمادالدین عقیلی است که دو نسخه دیگر از کتاب الکافی را «اصول و فروع» استنساخ نموده و معرفی کردیم، لکن در این نسخه ناقصه نام کاتب و تاریخ کتابت به نظر نمی رسید.

آثار مقابله و تصحیح دارد و بخصوص در پایان کتاب الجنایز علامه مجلسی اول به

خط مبارک خود در حاشیه نوشته است که:

«أنهاه الولد الأعزَّ عبدالله أدام الله تعالى تأييده و أوصله الى أقص معارج التحقيق قراءةً و تصحيحًا و تحقيقًا و تدقيقًا في مجالس آخرها: أواخر شهر ذي الحجة الحرام لسنة ١٠٦٢ من الهجرة. تَنَقَّه... محمد تقی بن مجلسی...».

أيضًا: نسخة حواشی مختلفه کمی دارد و چند حاشیه نیز به خط مرحوم آقا هادی ابن ملا محمد صالح مازندرانی دیده می شود. تملک و مهر مرحوم عبدالله بن محمد تقی مجلسی که پاک کرده اند، و تملک و مهر محمد علی بن علی اشرف در آغاز نسخه هست.

«٧٠٠» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب جهاد است تا آخر که خاتمه کتاب نذورات.

کاتب: محمد مؤمن بن محمد تقی حسینی. پایان استنساخ: روز جمعه ۶ ماه رمضان ۱۰۷۴. در اواخر کتابهای این جلد نیز نوعاً تاریخ دارد.

در خاتمه، فهرست کتب و ابواب این جلد به خط کاتب نوشته شده است. حواشی مختصری در سراسر نسخه هست.

روی برگ اول تملک «ابن محمد تقی، قدس الله روحه الشریف»، و سپس مهر: «عبد زین العابدین ۱۱۲۲».

«٧٠١» نسخه دیگر

نسخه: از اول کتاب النکاح است تا آخر کتاب الوصایا. نام کتابت و تاریخ کتابت معلوم نشد. به دلیل حواشی، در زمان حیات علامه مجلسی مولانا محمد باقر «متوفی ۱۱۱۰» استنساخ شده.

از اول تا آخر نسخه حواشی بسیار از کتب متفرقه دارد. سرآغاز دارای یک سرلوح می باشد و تمام اوراق جدول کشی شده.

«٧٠٢» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم قسم فروع کافی است از اول کتاب نکاح تا آخر.

کاتب: علیقلی بن محمد تبریزی. پایان استنساخ: ۱۰۶۱.

اثر تصحیح و مقابله و حواشی متفرقه دارد.

در آغاز نسخه نوشته اند: «کتاب فروع کافی از اول کتاب نکاح تا آخر کتاب نذر. قطع بزرگ، کاغذ سمرقندی، جلد تیماج مشکی به تاریخ شهر صفر ۱۱۴۴».

«۷۰۳» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر کتاب معیشت و کتاب نکاح و باب فضل الولد است تا باب نوادر، و از آخر ناقص است، و هیچ نوع امتیازی مطلقاً ندارد، و نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. به قرائن در قرن یازدهم نوشته شده.

روی برگ اول تملک نامعلوم و مهر «رَبِّ تَعَبَ لِي حُكْمًا وَ أَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» دیده می شود.

«۷۰۴» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز تا پایان کتاب دواجن، که دو ثلث اول کتاب است.

کاتب: محمد زکّی بن کامران. تاریخ پایان کتابت صلوه: یکشنبه دوم شوال، و زکوه: دوشنبه ۲۶ ذی القعدة ۱۰۸۶ _ ۱۰۸۷، دواجن: سنه ۱۰۸۸.

نسخه دارای تعلیقات مختصری به خط کاتب و استنباطات مسائل اصولی در هامش به خط نیای معظم، آیه الله العظمی آقا میرزا محمد هاشم چهارسوقی است. فهرست مفصل در آغاز نسخه به خط کاتب ضمیمه شده، مع الاسف برگ اول مفقود است.

«۷۰۵» نسخه دیگر

نسخه: از اول طهارت است تا پایان کتاب عقیقه که پس از آن طلاق است. کاتب: محمد شفیع جابری نایینی. تاریخ کتابت در آخر نسخه به این شرح است:

«قد وقعت الفراغ من نسخه و کتبه فی أوائل: ليله السّبت من ليله اثنین من شهر ذی حجه الحرام من شهر سنه ۱۰۸۴ اربع و ثمانین و ألف من الهجره، عشره أيام بقین من السّنه ۱۰۸۳ ثلث و ثمانین و ألف، و کان ابتداء کتابته: یوم النیروز سنه ۱۰۸۳ و ختمه بشرح المذكور!!!»

نسخه دارای آثار مقابله و تصحیح و تمیز احادیث و حواشی متفرقه است.

ضمیمه

«۷۰۶» رساله در حرمت نماز جمعه در زمان غیبت

(فقه _ فارسی)

از: مولانا حسن علی «فرزند مرحوم آخوند ملا عبدالله شوشتری»، متوفی ۱۰۷۵.

نسخه: در نه صفحه است. کاتب: همان محمد شفیع جابری نایینی. تاریخ ختم استنساخ به این شرح است:

«تمّت بالخیر و الظفر فی یوم الأربعاء سادس ایام ماضی من شهر الصفر المظفر من شهر سنه ۱۰۹۷ سبع و تسعین و ألف...!!!»

شخصی «بدون امضاء» در پایان رساله، استهزاء و سرزنشی از مؤلف در این که قائل به حرمت نماز جمعه بوده نوشته است.

آغاز: «رساله مولانا حسن علی در حرمت نماز جمعه در زمان غیبت امام علیه السلام . بسم... بعد از سپاس و ستایش بی قیاس حضرت واجب الوجود مفیض الخیر و الجود، و درود نامعدود».

«۷۰۷» نسخه دیگر

نسخه: از اول کتاب نکاح است تا آخر قسم، فروع و سپس تمام کتاب روضه کافی. تاریخ استنساخ فروع: بیستم محرم ۱۰۸۱ و تاریخ استنساخ روضه: ۱۲ ماه رمضان ۱۰۸۰.

کاتب تمام نسخه: محمد سالم بن مرحوم محمد شریف خوانساری، فقط اوائل نسخه اثر تصحیح و مقابله دارد.

«۷۰۸» نسخه دیگر

نسخه: از کتاب المعیشه است تا آخر کتاب المواریث. و سپس کتاب الروضه. کاتب کل نسخه: ابوالقاسم بن محمد الجربادقانی «گلپایگانی». تاریخ پایان کتاب: روز جمعه ۲ دوم ربیع دوم ۱۰۵۶.

کاتب شخص عالم محقق بوده و در حاشیه صفحه آخر نوشته است که نسخه را تماماً بالنسخ مصححہ مقابله کرده است، و هم حواشی بسیار از آغاز تا انجام با رمز «اب» که ظاهراً اشاره به نام خود کاتب است، و هم حواشی دیگری از کتب مختلفه به خط زیبای خود نوشته است.

روی برگ آخر، فهرست کتاب الروضه کافی نوشته شده است. نسخه بسیار

معتبری است.

«۷۰۹» نسخه دیگر

نسخه: مصحح است او دارای حواشی و توضیحات از کتب مختلف و بیان صحت و سقم روایات.

کاتب: محمد... [پس از محمد، بقیه نام اصلی کاتب را تراشیده و یوسف نوشته اند] بن محمد رضا لاهیجانی. تاریخ کتابت عصر یکشنبه هفتم ماه شعبان ۱۰۹۴ در اصفهان.

آخوند ملا علی نوری حکیم اصفهانی از اول تا اواسط نسخه را به خط خود حواشی حکیمانه نوشته. ظهر نسخه نیز دو رباعی از خود با عنوان «نوری فدوی» آورده است.

تملک و مهر حاج میرزا عبدالرزاق رشتی اصفهانی «عبده عبدالرزاق بن محمد کاظم» به تاریخ ربیع الاول ۱۳۱۵ و فرزندش «قوام الدین بن عبدالرزاق الرشتی» ظهر نسخه هست.

«۷۱۰» نسخه دیگر

نسخه: از قرن یازدهم و اول و آخر آن مقداری ناقص بوده، نیای اعلی، مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد موسوی برادر گرامی آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات» علیهما الرحمه به خط خود تکمیل کرده اند.

«۷۱۱» نسخه دیگر

نسخه: مجلد روضه کافی است به خط محمد طاهر بن محمد باقر فیروزآبادی. تاریخ پایان کتابت: روز سه شنبه ۱۷ ذی الحجه ۱۰۷۸. صحت و سقم اخبار و همچنین عناوین مطالب در حاشیه ها به عمره نوشته شده و اوائل نسخه دارای حواشی متفرقه ای است. اعمال نیمه ماه مبارک رجب در دو برگ آخر نوشته شده است.

«۷۱۲» نسخه دیگر

نسخه: مجلد روضه کافی. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به گواهی حواشی، قبل از درگذشت علامه مجلسی «متوفی ۱۱۱۰» استنساخ شده، و نسخه ای است از نظر متن و حواشی در کمال صحت و اعتبار و نفاست.

از اول تا آخر نسخه همه جا تعلیقات مفیدی نوشته شده است بر سه گونه: ۱- تعلیقاتی که جدای از اصل کتاب روی اوراق مستقل مختوم به توقیع «حاشیه» نوشته

شده و لابلای برخی مواضع الصاق گردیده است. ۲- حواشی متفرقه توضیحی و غیره از کتب تفسیر و لغت و غیره نیز به توفیق «م ق ر. دام ظلّه»، و نظیر این تعبیر و حواشی اندکی با توفیق «حسین، عفی عنه»، تماماً به یک خط و به خط همین شخص حسین نام نوشته شده. ۳- حواشی بسیاری که در سراسر نسخه مختم به توفیق «صلح» فقط، که ظاهراً مقصود مرحوم آخوند ملا محمد صالح مازندرانی است، و اندکی حواشی به توفیق «ام ن» که ظاهراً مقصود ملا محمد امین استرآبادی است، و مقدار نسبتاً است و ظاهراً علامت «م» فقط.

این سه نوع حواشی منحصرّاً به یک خط از سبک خط او را شناختم و الا در هیچ موضع اسمی از خود ننوشته، و این شخص دانشمند همانا مؤلف «کشکول اللغه» و «امّ العرفان یا امّ الحقائق. ش ۴۷» و «ترجمه ریاض السالکین. ش ۱۳۲» است، و الله العالم.

یک برگ از آغاز نسخه بریده شده است.

«۷۱۳» الکامل البهائی فی السقیفه

(تاریخ دینی - فارسی)

از: عمادالدین حسن بن علی بن محمد طبری مازندرانی، معاصر خواجه نصیرالدین محمد، محقق طوسی «۵۹۷ - ۶۷۲»، علیهماالرحمه.

کتاب: در بیان داستان سقیفه و امامت و خلافت است و در اثبات امامت و خلافت بلافضل امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام و وقایع آن زمان تا پایان داستان شهادت حضرت سید الشهداء علیه السلام به سال ۶۱ هجرت، و به طبع رسیده.

در «الذریعه» که این کتاب را عنوان کرده اند تألیف آن را در دو مجلد و بخش مطبوع را مجلد اول و بخش دیگر را مفقود دانسته اند. راقم سطور را در این فرضیه سخنی است که در ذیل عنوان «مناقب الطاهرین» خواهد آمد.

کامل بهائی شامل مباحث کلامی و مناظره های مذهبی و تواریخ و داستانهای شیرینی است و سرآمد همه آثار طبری بلکه در صف اول مطلق اینگونه تألیفات است.

نیمه اول این کتاب بالخصوص دارای تواریخ و وقایع و حکایات مؤلف است و جایجا نام و نسب خود و صاحب دیوان را یاد می کند، لکن در نیمه دوم از اینگونه مطالب اثری نیست.

فهرستی از مطالب تاریخی کامل: ۱_ در آغاز کتاب «ص ۷ بمبئی ص ۱۱ ط قم» گوید:

«چنان که در مُلک مازندران که مولد مصنّف این کتاب است، الحسن بن علی بن محمّد بن الحسن، صد سال قبل از این پانصد تن شیعی نبودند، امروز که سنه خمس و سبعین و ستمائه است در وی پانصد تن مخالف نباشند».

لکن در نسخه خطّی ما عبارت مذکور چنین است: «چنان که در مُلک مازندران که مولد مصنّف این کتاب است، الحسن بن علی بن محمد بن الحسن، از صد سال باز پانصد تن مخالف نباشد».

در «لذریعه ۱۷: ۲۵۲» آمده است که نام جدّ مؤلّف در موضع مذکور از نسخه چاپ بمبئی به جای «علی» حسن آمده، چنان که گذشت در نسخه خطّی ما هم به همین صورت است.

۲_ در «ص ۱۰ ط ۱» درباره خود گوید: «اولین کسی از محبّان و موالیان فقهای اهل البیت که بدین دولت محظوظ شد و حقّ خدمت دینی ثابت کرد و کتب شیعه از بهر این حضرت جهان پناه تصنیف کرد». سپس «مناقب الطاهرین» و «منهج» در عبادات» و «اربعین بهائی» فی تفضیل امیرالمؤمنین را یاده کرده.

۳_ در همان صفحه درباره «کامل بهائی» گوید: «و چون مناقب الطاهرین و أخوات آن جمله دلایل توّلّی بودند لازم بود در قسم تبرّی هم شروعی کردن به بسط تمام مختلط به عربی و عجمی».

۴_ نیز در همان صفحه گوید: «اسم این کتاب الکامل البهائی فی السقیفه آمد».

۵_ تاریخ هایی که در این کتاب آمده است: به سال ۶۷۰ در شهر درود کرد بوده، چنانکه در نسخه خطّی ما آمده لکن در نسخه چاپی شهر یزدجرد است، و در «روضات الجنات» _ لابدّ به نقل از همین نسخه خطّی حاضر _ شهر بروجرد.

به سال ۶۷۲ از قم به اصفهان رفت و به التماس صاحب دیوان هفت ماه آنجا بود.

به سال ۶۷۳ در دهم محرّم در خدمت مخدوم به صحرای دید بطریقه _ و هی قریه بین قم و کاشان _ بوده و حالِ مقتلِ عترتِ رسول تقریر می کرده.

به سال ۶۷۳ «مناقب الطاهرین» را تمام کرده به اصفهان برده، و در این سال معتکف عتبه جلال خواجه جهان، بهاءالدین محمّد بن محمّد صاحب دیوان بوده.

به سال ۶۵۶ در دامغان بوده، و از سیاق کلامش مستفاد می شود که در آن هنگام جوانی سی ساله بوده است.

در پایان نسخ چاپی تاریخ تألیف ۶۷۵ ذکر شده، لکن در نسخه خطی ما نیست.

همچنین در «الذریعه» فرماید که در نسخه چاپی کامل بهائی آمده است که وی به سال ۶۰۳ در اصفهان از مفتی یزیدی سماع کرده، لکن اثری از این مطلب نه در نسخه خطی و نه در نسخ چاپی نیافتیم.

نسخه: بخط عبدالهادی بن رفیع الدین الحسینی است، تاریخ پایان استنساخ: روز جمعه ۲۲ صفر ۱۰۱۷. این شخص همان کاتب نسخه «مناقب الطاهرین» است که هر دو نسخه را به یک صورت نوشته است.

کتاب در پایان نسخه گوید که این کتاب دارای دوازده هزار و صد بیت کتابت است.

حاشیه هائی بر چند موضع نسخه از «هادی» و «هادی الحسینی الدلیجانی» است که به خط کاتب نسخه و ظاهرًا از خود او است. حاشیه ای نیز منقول از غیاث الدین بن مهدی الحسینی و چند حاشیه از محمد معصوم الحسینی دیده می شود.

ظهر نسخه تملک امام مجدد صاحب «روضات» به سال ۱۲۷۶ و مهر ایشان «محمد باقر بن زین العابدین الموسوی»، و تملک آخرین... فرزند ذکور معظم ایشان آقا میرزا سید مجتبی روضاتی قوام الاسلام به تاریخ ۱۱ محرم ۱۳۱۵ و مهر ایشان «عبده مجتبی بن محمد باقر الموسوی» دیده می شود.

در پایان نسخه نیز تملک زین العابدین الشریف شهدادی ابن مرحوم ابوالبقاء کلانتری قصبه نایینی به تاریخ نوروز لوی ثیل ۱۱۷۳ و مهر او «أفوض أمری إلى الله اللطیف، عبده زین العابدین الشریف» دیده می شود.

ظهر برگ آخر نسخه دو مرثیه برای میر عبدالهادی نوشته شده که ظاهرًا مقصود همان میر عبدالهادی کاتب نسخه است و می رساند که به سال ۱۰۵۰ در گذشته است.

مرثیه اول از «نظاما احمد خانا» و ماده تاریخ از گفته او چنین است:

وارث علم محمد زبده آل نبی هادی وادی ملت آن جهان را کرد جا

که هر دو مصرع ماده تاریخ است. و آن دیگری از گفته «مولا نادى».

برای آگاهی بیشتر به «فهرست آقای احمد منزوی ۲: ۹۸۰» رجوع فرمائید.

كلمات الجياد فى حواشى سيد ان نجاه العباد:

نجده المرتاد فى شرح نجاه العباد

كتاب الأربعين:

الأربعين

«٧١٤» كتاب فى آداب الملوك

(اخلاق _ عربى)

از: نامعلوم.

ص : ٢٨٨

کتاب: در آداب و اخلاق و نُصح پادشاهان است، و نویسنده نزدیک به زمان مستنجد خلیفه عباسی متولّد ۵۱ متوفی ۵۶۶»
بوده، چون در فصل چهارم از باب دوم داستانی از زمان خلافت او نقل می کند.

مقدار موجود از اواخر فصل سوم از باب اول است تا فصل هشتم از باب سوم.

آغاز موجود: «ترعجنی قال و أوصنی فی عمّالی خاصه. قال: انظر من كان منهم له عيب». «

انجام موجود: «أحسن أفعال القادر علی العفو و أقبحها الانتقام و قد روی أنّ عمر بن عبدالعزیز قال لرجل».

نسخه: از اول و آخر ناقص است و ظاهرًا متعلّق به سده نهم است. به علّت همین نقصان، تشخیص نام کتاب و مؤلّف و کاتب و تواریخ آن میسر نشد.

مقدار موجود ۵۲ برگ. اندازه: ۱۴ و نیم × ۲۰. متن: ۸ و نیم × ۱۴. خطّ نسخ ۱۴ سطری.

«۷۱۵» کتاب ادعیه و اعمال مذهبی

(دعاء _ فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: مرتّب بر ابواب و فصول است (مقدار موجود از شرائط لباس مصلّی است، سپس احکام و اموات و بعد، اذان و اقامه و انواع نمازها و دعاهای، و بعد عباداتی که مخصوص به وقت معین نیست مثل جهاد و زکات و غیره. ظاهرًا ترجمه ثی است از یک کتاب عربی.

نسخه: از اوّل و آخر و مقداری از وسط ناقص است و از آثار سده دهم.

آغاز موجود: «پشت دست راست را از استخوانکی که آن را زند می گویند».

انجام موجود: «فأما گاهی که رأی ایشان در باب مقاتله با کفّار نیکو و درست باشد در دین اسلام و رقاب بنده».

«۷۱۶» کتاب الأربعین فی امامه الائمه الطاهرين

(کلام _ عربی)

از: عالم جلیل مولانا محمّد طاهر بن محمّد حسین، شیرازی الأصل، نجفی المنشأ، شیخ الاسلام و مقیم بلده طیبیه قم، متوفای

۱۱۰۰، صاحب «تحفه عبّاسی، ش ۱۱۶»

کتاب: پیرامون اثبات امامت ائمه اهل بیت علیهم السلام است به أدله قاطعه و براهین ساطعه، بخصوص از روایات اهل سنت، که چون مؤلف در آن چهل دلیل بر مدّعی خود آورده آن را «کتاب الأربعین» نامیده است.

وی در این کتاب جلیل القدر متعزّض بسیاری از مطالب گوناگون کلامی و مذهبی گردیده، شطری از مناقب اهل البیت علیهم السلام و احوال صحابه و زوجات پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله، و پیشوایان اهل سنت و عقائد آنان را در اصول و فروع دین بیان کرده است. اهمّیت کتاب از عبارت آغاز و فهرست مطالب آن که نقل خواهیم کرد معلوم می شود.

این کتاب در دو موضع «ذریعه ۱: ۴۱۹ و ۴۳۴» یاد شده، و در موضع اوّل فرماید:

«الأربعون حدیثاً و دلیلاً. در امامت ائمه طاهریں علیهم السلام از مولی محمّد طاهر بن محمّد حسین... او درین کتاب چهل دلیل در اثبات امامت گرد آورده، و مقدّمه ای در خصوص اخبار مروّیه در کتب مخالفان به روایات آنها و به طرق خودشان پیرامون امامت امیرالمؤمنین علیه السلام در آغاز آن نهاده، و اخبار مذکوره را در شش نوع منحصر کرده، و نوع ششمین حدیث «من کنت مولاه» است. وی در این کتاب متعزّض عقائد عامّه در فروع و اصول نیز شده، و آن را به «الأربعین فی امامه الأئمه الطاهریں» نامیده است... نسخه این کتاب را در خزانه کتب علامه مولی [ملاً] محمّد علی خوانساری در نجف اشرف دیدم»، انتهى.

و در موضع دوم «ذریعه» چنین فرموده است: «الأربعون دلیلاً لإمامه امیرالمؤمنین و الأئمه المعصومین علیهم السلام، از مولی محمّد طاهر بن محمّد حسین... است، آغاز آن...، وی در این کتاب ابتدا کرده است به مقدّمه ای که در آن بسیاری از اخبار مروّیه از طرق اهل سنت را که دلالت بر امامت امیرالمؤمنین علیه السلام دارد آورده سپس چهل دلیل بر اثبات امامت آن حضرت از احادیث و غیر احادیث اقامه نموده و آنها را چند نوع کرده است... پس این کتاب از کتب کلامیه خواهد بود...» الخ.

مؤلف «کشف الحجب و الأستار: ۳۶» نیز کتاب را چنین عنوان کرده است:

ص: ۲۹۰

۱- ۱) سخنانی پیرامون مولانا محمّد طاهر و معاصران ایشان در مقاله «سعیدیّه» چاپ شده در «دومین دو گفتار، قم، ۱۳۸۶» شایسته مراجعه است.

«الأربعون في فضائل أمير المؤمنين و إمامته و إمامه الأئمة الطاهرين، از محمد طاهر بن محمد حسين شيرازي نجفي قمی، معاصر شيخ بهائي. چهل دليل بر امامت دوازده امام از كتب مخالفان درين كتاب گرد آورده و پاره ای از عقائد اهل سنت را در فروع و اصول در آن آورده است، آغازش: الحمد لله...».

لكن معاصر شيخ بهائي (متوفى ۱۰۳۰) بودن درست نيست و بايد معاصر محقق سبزوارى (متوفى ۱۰۹۰) مى گفت.

در فهرستهای معمولی که دسترس داشتیم نسخه دیگری از کتاب مورد بحث نشان داده نشده است.

آغاز: «بسم... الحمد لله الذى هدانا لهذا سبيل الحق بنصب الأدله و البراهين، و أرشدنا الى طريق إبطال المبطلين، و دلنا على جواد شوارع الدين، و آوردنا مشارع أنهار علم اليقين. و صلى الله على محمد أفضل المرسلين و آله الأبرار الأخيار الطيبين الطاهرين. أما بعد. فإني لما رأيت أفضل ما يتقرب به إلى الله رب العالمين _ بعد معرفه الله و معرفه نبيه سيد النبيين _ معرفه الأئمة الاثني عشر الأطهار المعصومين، لأئذ معرفتهم من أعظم اصول الدين؛ جمعت في هذا الكتاب أدله قاطعه على إمامتهم، هن خير البراهين، مفتتحاً بالنصوص الواردة في كتب المخالفين على إمامه مولانا و مولى الأنام أمير المؤمنين، مع الأجوبه الواضحه عن تأويلات المعاندين و شبهات المخاصمين، و مختتماً ببيان بعض عقائد أهل السنه فى الفروع و اصول الدين.

و لاشتمال الكتاب على أربعين دليلاً على إمامه الاثني عشر _ صلوات الله عليهم أجمعين _ سميته «الأربعين فى إمامه الأئمة الطاهرين». و أنا عبد عبيدهم: محمد طاهر بن محمد حسين، الشيرازي، ثم النجفي، نزيل قم، دارالمؤمنين... أما الفاتحه، ففى النصوص الواردة فى كتب كذب المخالفين على امامه أمير المؤمنين، مع الأجوبه عن شبهه المعاندين، و إنما اکتفينا ههنا بنقل هذا النوع من الأحاديث لأن ما لم يكن من هذا النوع من مناقبه أكثر من أن يحويه هذا الكتاب...».

سپس شرحی پیرامون کتب اهل سنت که در خصوص فضائل حضرت امیر علیه السلام تألیف کرده اند و مؤلف پاره ای از آنها را دیده و بر نام پاره ای دیگر اطلاع یافته است» نگاشته و گوید:

«و اعلم أنّ ما أُورد في هذا الكتاب من أحاديث المخالفين و أخبارهم فقد أخذتها من: «صحيح البخارى»، و «مسلم»، و «كتاب الفردوس للديلمى»، و «المصايح للغوى»، و «كتاب شرح نهج البلاغه للشيخ الفاضل ابن أبى الحديد، من علماء المعتزله»، و «كتاب رجال المشكوه»، و «كتاب حياه الحيوان، لأبى البقا محمّد بن موسى بن عيسى الشافعى»، و «أحكام الماوردى»، و «كتاب شرح المواقف» و «كتاب شرح المقاصد»، و «كتاب شرح المختصر، للعضدى»، و «شرح صحيح البخارى»، و «تاريخ أعثم الكوفى». و من كتب ثقات أصحابنا...».

سپس شروع به ذکر کتابهایى که دانشمندان شیعه در این موضوع نگاشته و روایات و مطالب أهل سنت را در آنها نقل کرده اند، پرداخته، و بعد از آن گوید:

«وها أنا ذا أشرع فى ذكر الأحاديث المقصوده و أجعلها أنواعًا. النوع الأوّل...».

انجام: «لأنّ تصديق الكاذب عقلاً قبيحٌ، والقيح عقلاً لا يصدر منه تعالى. فعلى قولهم بإنكار الحسن و القبح العقليين لا يتأتى تصديق الأنبياء، لأنّه كلّما أتى بمعجزه قلنا له: المعجزه لا- تدلّ على صدقك! لأنّ العقل لا يستقبح تصديق الكاذب، فربّما صدقك الله بالمعجزه و أنت كاذب. فلا يصحّ الاستدلال على صدق أحد من الأنبياء، و لا التدنّ بشيء من الشرائع. تمّ بعون الله و تأييده. هذا آخر كلام المصنّف رحمه الله».

فهرست مطالب: النوع ۱- ماورد فى كتب مخالف من أنّ أميرالمؤمنين عليّ بن أبى طالب عليه السلام وصّى رسول الله و خليفته و ما فى معناهما من وجوب اتّباعه و فرض طاعته، من الأحاديث المتفرّقه. منه ما فى «مسند أحمد بن حنبل»... النوع ۲- فيماورد من الأحاديث من طرق المخالفين فى أنّ عليّ بن أبى طالب أميرالمؤمنين.

النوع ۳- فيما روى عن النّبى صلى الله عليه و آله أنّ عليّاً مع الحقّ و الحقّ معه و ما فى معناه. النوع ۴- فيما ورد من طرق المخالف أنّ النّبى صلى الله عليه و آله قال العليّ عليه السلام: أنت منى بمنزله هرون من موسى إلا أنّّه لا نبىّ بعدى. النوع ۵- فيما ورد فى تفسير قوله تعالى «إنّما وليكم الله و رسوله... إلخ». النوع ۶- فيما قال النّبى صلى الله عليه و آله: «من كنت مولاه فعليّ مولاه...».

ردّ أقوال عديده مخالفين در توجيه حديث غدیر و إثبات دلالت آن بر امامت و خلافت بلافصل أميرالمؤمنين عليه السلام و جواب از احتجاج آنان به وجوه عديده در معارضه با حديث.

جواب تمسک عضدی و دیگران به اجماع صحابه و نقل کلمات بسیاری از بزرگان اهل سنت پیرامون این موضوع و اثبات عدم تحقق اجماع و داستان إحراق باب.

شرح خطبه شقشقیه و اثبات صحت آن و نقل شکایات امیرالمؤمنین علیه السلام در خطب و کلمت و نامه ها و أشعار خود، به نقل از کتب و روایات عامه.

حقیقت داستان خلافت در صدر اسلام.

علت ترک تعرض حضرت امیر علیه السلام .

جواب از تمسک مخالفین به اینکه نبوت و امامت در یک خاندان جمع نمی شود.

علت مخالفت صحابه با نصوص نبویه در خصوص امر خلافت و نقل کلمات بزرگان مورخین و محدثین اهل سنت که رافع استعجاب و دافع استغراب است.

جواب کلام صاحب «مواقف» پیرامون معارضه نصوص داله بر امامت ابی بکر با نصوص داله بر امامت حضرت امیر علیه السلام به هشت وجه.

تذنیب، در بیان پاره ای از وجوه داله بر عدم اعتماد و وثوق به روایات مخالفین و تعداد جمله ای از روایاتی که در فضائل و مناقب حضرت امیر کتمان کرده اند، به تصدیق بزرگان علماء اهل سنت، و ذکر احوال جمعی از صحابه و وقایع عجیبه آنها.

دلیل اول از دلایل چهل گانه بر اثبات امامت حضرت امیر و سایر ائمه اطهار علیه السلام در لزوم وجود عالم ربانی مؤید از جانب خداوند تعالی در هر زمان.

دلیل ۲_ در بیان لزوم وجود امام مبین مؤید معصوم در هر زمان.

دلیل ۳_ در بیان لزوم نصب امیر مطاع عارف عادل غیر جائز از جانب خداوند برای اقامه حدود در هر زمان.

دلیل ۴_ در تفسیر آیه شریفه «الیوم اکملت لکم دینکم... إلخ».

دلیل ۵_ در بیان تواتر نصوص نبویه بر امامت ائمه اطهار علیهم السلام .

دلیل ۶_ در بیان اتفاق امت بر عدالت و جلالت و طهارت دوازده امام علیهم السلام .

دلیل ۷_ خبر دادن پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به اینکه پس از آنجناب دوازده خلیفه از قریش خواهد بود.

دلیل ۸_ در بیان تواتر حدیث شریف نبوی «إنی تارک فیکم الثقلین...».

دلیل ۹_ در بیان این که هر یک از ائمه بر وفق دعوی امامت اظهار معجزه فرمودند.

ص : ۲۹۳

- دلیل ۱۰_ در بیان إصرار بنی امیه و بنی عباس در دشمنی و آزار ائمه اطهار علیهم السلام .
- دلیل ۱۱_ در بیان تعظیم دوستان و اولیاء ائمه اطهار نسبت به شأن و مقام ایشان.
- دلیل ۱۲_ در بیان ظهور علوم عدیده از آل محمّد علیهم السلام .
- دلیل ۱۳_ در بیان این که امامت به اختیار ثابت نخواهد شد.
- دلیل ۱۴_ دلالت دو آیه شریفه «لیس لک من الأمر شیء» و «انّ الأمر کله لله» بر امامت حضرات ائمه علیهم السلام .
- دلیل ۱۵_ دلالت دو آیه شریفه «و لا تقدّموا بین یدی الله و رسوله» و «آله اذن لکم أم علی الله تفترون».
- دلیل ۱۶_ دلالت آیه شریفه «و ربّک یخلق ما یشاء و یختار...».
- دلیل ۱۷_ دلالت آیه شریفه «والله یرکّی من یشاء...».
- دلیل ۱۸_ دلالت آیه شریفه «أطیعوا الله و أطیعوا الرسول...».
- دلیل ۱۹_ آیاتی که دلالت بر شفقت خداوند متعال بر خلق دارد.
- دلیل ۲۰_ آیاتی که متضمّن استمرار بر حقّ الیقین است.
- دلیل ۲۱_ آیاتی که در آنها زجر از معاصی وارد شده.
- دلیل ۲۲_ دلالت آیه شریفه «انّ عبادی لیس لک علیهم سلطان...».
- دلیل ۲۳_ آیاتی که متضمّن تقوی است.
- دلیل ۲۴_ آیات متضمّن رحمت.
- دلیل ۲۵_ آیات متضمّن خوف و وعید.
- دلیل ۲۶_ آیاتی که ناطق به موجبات هلاکت است.
- دلیل ۲۷_ دلالت آیه شریفه «واعتصموا بحبل الله جمیعاً و لا تفرّقوا».
- دلیل ۲۸_ آیه شریفه «انّ هذا صراطی مستقیماً فاتبعوه».
- دلیل ۲۹_ در بیان دلالت آیه شریفه «إن جاءکم فاسقٌ بنبأ فتبیّنوا».

دلیل ۳۰_ در بیان دلالت آیه شریفه «لا ینال عہدی الظالمین».

دلیل ۳۱_ آیات و روایاتی که دلالت بر وجود منافقان در میان صحابه دارد.

دلیل ۳۲_ آیه شریفه «تعاونوا علی البرّ و التّقوی».

دلیل ۳۳_ آیاتی که در آنها ترغیب به طاعات و أعمال صالحه است.

ص : ۲۹۴

دلیل ۳۴_ آیه شریفه «و ما جعل علیکم فی الدین من حرج».

دلیل ۳۵_ آیه شریفه «و کونوا مع الصادقین».

دلیل ۳۶_ در بیان دلالت افضلیت ائمه اثنا عشر علیهم السلام نسبت به مدعیان امامت بر مقصود و شرح بعضی از حالات و مقامات آن هادیان راه حق و پاره ای از روایاتی که اهل سنت در فضائل امیرالمؤمنین و سایر ائمه معصومین علیهم السلام به طرق خود از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت کرده اند.

تذنیب _ در مختصری از فضائل علیا جناب خدیجه رضی الله عنها _ و فضائل حضرت ابوطالب علیه السلام و شمه ای از وقایع آغاز بعثت. و به اینجا بحث افضلیت حضرت امیر و سایر امامان علیهم السلام پایان می یابد.

تذنیب دیگر، در ذکر ائمه مخالفان بر افضلیت خلیفه یکم و نقل عبارت «مواقف» و شرح آن در اقامه ده دلیل بر مدعی و جواب از آنها.

دلیل ۳۷_ در بیان پاره ای از امور مربوط به خلافت خلیفه یکم، و تذنیبی در احوال ابوقحافه، و نقل داستانی از کتاب «نگارستان» قاضی احمد غفاری قزوینی.

دلیل ۳۸_ در بیان پاره ای از امور مربوط به خلافت خلیفه دوم و شمه ای از احوال او.

دلیل ۳۹_ در بیان پاره ای از امور مربوط به خلافت خلیفه سوم و احوال و اعمال او و سلوکش به اصحابه کبار، تماماً به نقل از کتب تاریخ و حدیث و سیر مشهور و معتبر حضرات اهل سنت.

دلیل چهارم بر امامت ائمه اطهار علیهم السلام و بیان احوال و اعمال عائشه زوجه پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم.

فصل _ در بیان حال حفصه زوجه دیگر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله .

تذنیب _ در بیان احوال معویه بن ابی سفیان و ذکر مطالبی در باب لعن، و نقل داستان مباحثه ای که در باب مسائل مورد اختلاف شیعه و سنی میان مؤلف و یکی از مفتیان حنفیه در مکه معظمه واقع شده است.

خاتمه _ در بیان شمه ای از احوال چهار پیشوای اهل سنت و نقل پاره ای از فتاوی و عقاید آنان.

نسخه _ دارای ۱۸۵ برگ، روی برگ اول تملک و مهر «ابراهیم بن عبدالله الموسوی»

مورّخ ۱۲۶۵، و مهر «محمّد هاشم ۱۲۱۲»، و تملّک محمد رحیم بن محمّد جمال اصفهانی مورّخ ۸ ذی حجّه ۱۱۳۲ دیده می شود.

کاغذ: فستقی، جلد: تیماج قهوه ای یک لا، آستر: کاغذ سفید، خط: نسخ ۲۲ سطری عناوین به شنگرف، قطع ۱۷ و نیم × ۲۲ و نیم، متن ۱۰ × ۱۷.

نسخه تاریخ و نام کاتب و تاریخ تألیف ندارد، به قرائن پس از فوت مؤلف استنساخ شده که در چند جا حاشیه به قید «طاب ثراه» دیده می شود و ظاهرًا در اوائل قرن ۱۲ نوشته شده است. نیمه اول کتاب آثار مقابله دارد.

«۷۱۷» نسخه دیگر

نسخه: کامل است و در برخی مواضع اثر مقابله و تصحیح دارد.

نام کاتب و تاریخ کتابت نامعلوم، و به گواهی خطّ و کاغذ، نزدیک زمان شخص مؤلف علیه الرحمه نوشته شده است.

«۷۱۸» کتاب الأربعین فی أصول الدین

(کلام _ عربی)

از: محمّد بن عمر، طبری، معروف به فخر رازی و ابن الخطیب، متوفی ۶۰۶.

کتاب: در مباحث کلام و اصول دین است بر مذاق اشعریان اهل سنّت و به طبع رسیده.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ پایان کتابت: ۱۰۶۲. از کتب خانوادگی است.

«۷۱۹» کتاب فی اصول الفقه

(اصول فقه _ عربی)

به خطّ المؤلف، الّذی کان بعد عصر صاحب «القوانین»، و أظنّ أنّ عندی أيضًا بخطّه بعض آثار.

آغاز: «... أمّا بعد، فهذه رساله فی القواعد الأصولیّه من مبانی المسائل الفقهیّه، و ربّکته علی مقدّمه و مقاصد و خاتمه».

«۷۲۰» کتاب فی اصول الفقه

(اصول فقه _ عربی)

از: مرحوم آقا سید محمّد بن محمّد حسین موسوی نجف آبادی اصفهانی (۱).

۱-۱) این حقیر، در تاریخ ربیع یکم ۹۷ «اسفند ۵۵»، شرح حالی از آن مرحوم در رساله «هدیه نجفیه» نگاشتم، که در سال «۱۳۷۵ ش» در مجموعه «هفده رساله فارسی: ص ۳۷۱ _ ۳۹۹» به کوشش آقای آیه الله استادی، توسط «بنیاد پژوهشهای اسلامی» در مشهد مقدس رضوی چاپ شد، و پس از آن نیز در یکی دو مجموعه دیگر. «هدیه نجفیه» را استاد جلال همایی رحمه الله «گل محمدی» نامید. آن رساله شامل ترجمه حالی از سه تن آیات معظم اصفهان است: ۱- همین آقا میر سید محمد نجف آبادی «۱۲۹۴ _ ۱۳۵۸». ۲- آقا سید عبدالله ثقه الاسلام مدرّس صادقی «۱۲۸۵ _ ۱۳۸۲». ۳- حاج شیخ مهدی نجفی مسجدشاهی «۱۲۹۸ _ ۱۳۹۳». رحمه الله علیهم اجمعین.

کتاب: در علم اصول فقه است و تألیفی است مستقل و ظاهرًا در دو مجلد یا بیشتر.

نسخه: مقصد دوم کتاب است در احکام قطع و ظن. از مقصد اول فعلاً اطلاعی نداریم و نام کتاب نیز معلوم نگردید، و این نسخه میبایست خط شخص مؤلف است.

تاریخ پایان استنساخ، در شهر سامراء، روز سه شنبه ۸ ماه شعبان ۱۳۲۲، و به موجب صفحه شماری که خود مؤلف با مرکب سرخ در گوشه بالای صفحات گزارده، مجموع صفحات ۳۶۴ صفحه می باشد.

فهرست مطالب کتاب را اخیراً در آغاز نسخه نوشته اند.

«۷۲۱» کتاب فی اصول الفقه

(اصول فقه _ عربی)

از: یکی از علماء شافعی مذهب اهل سنت.

کتاب: در علم اصول فقه است بر طریقه اهل سنت.

آغاز: «الحمد... الکلام فی المقدمات و فیہ فصول: الفصل الأوّل فی تفسیر أصول الفقه. المركب لا يمكن أن يعلم إلا بعد العلم بمفرداته».

انجام: «لأن أكثر مناظرات أهل الزمان في الفقه دائرة على أمثال هذه الكلمات. ولما وصلنا إلى هذا الموضوع فلنقطع الكلام حامدين... و ان يجعل ما كتبناه مجّه لنا لا علينا، إنه هو الغفور الرحيم».

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن در اواسط قرن ۱۳ نوشته شده. ظهر نسخه تعداد ابیات کتاب: ۱۸۶۷۰ بیت تخمین شده است.

عناوین مطالب کتاب در حواشی به شنگرف نوشته شده.

«۷۲۲» کتاب التجوید

(تجوید _ فارسی)

از: نامعلوم.

کتاب: آغاز: «بسم... اما بعد، این مختصری است در معرفت بعضی از قواعد ضروریّه تجوید». انجام: «وقیل من راق، و وقفه و سین هم قیاس سکتہ است، و اللہ

أعلم بالصواب».

نسخه: به خط: «أقل الطلبة محمد مهدي بن ملا محمد اسماعيل مبارکه مسکن.

حسب الفرموده عاليجناب ميرزا عبدالغني قلمي گرديد، به تاريخ ۲۸ ذی القعدة ۱۲۳۹».

«۷۲۳» کتاب التوحيد

(حدیث _ عربی)

از: شيخ صدوق ابو جعفر محمد بن علی بن بابويه قمی عليهم الرحمه.

نسخه: بخط محمد طاهر بن شکر الله. تاريخ پایان استنساخ: عصر روز یکشنبه پنجم ربيع دوم ۱۰۰۸ «السنه الثامنه من المائه الاولى من الألف الثاني»، و ظاهرًا اشتباه است و صحيح «۱۱۰۸» باشد.

«۷۲۴» کتاب التوحيد

(حدیث _ عربی)

از: مفضل بن عمر، عليه الرحمه.

کتاب: کتاب معروف است به توحيد مفضل از اصحاب حضرت امام جعفر صادق عليه السلام، و مطالبی است که آن حضرت در باب خلقت و دلائل اثبات صانع و ردّ بر منکران و دهریان، در چند مجلس بر مفضل املاء فرموده اند و او می نوشته است، و مکرر به طبع رسیده (۱).

نسخه: دو بخش است: اول، از آغاز تا پایان مجلس اول، به خط نسخ جلی با اعراب کامل و ترجمه پارسی. غالب جملات به شنگرف و نام کاتب ندارد، و برگ اول افتاده در برگ آخر تملک حسن بن زین العابدین الشریف... به تاریخ ۱۱۵۹ دیده می شود.

بخش دوم، مجلس دوم است تا آخر، و برگ آخر این قسمت ساقط شده، و شخصی به نام «محمد» در برخی مواضع حاشیه ای نوشته است.

نسخه ایتبای از بقایای کتابخانه آقا شیخ محمد رضا ابوالمجد نجفی.

«۷۲۵» کتاب دعاء

(نیایش _ فارسی)

از: عبدالکریم بن محمد یحیی قزوینی، از دانشمندان زمان شاه سلطان حسین صفوی، این کتاب را به نام شاه نگاشته و در آغاز او را بسیار ستوده، دعاهایی که از طُرق اهل

ص : ۲۹۸

۱-۱) ناشر کتاب «الروضه النضره: ۴۳۳» در ذیل صفحه نوشته است: «وقد طبع توحید المفضّل مع تقدیم و تأخیر طفیف باسم «الدلائل و الاعتبار» منسوبًا الی الجاحظ، فی حلب، ۱۳۴۶!» نظیر همین عبارات را در ذیل صفحه ۱۱۷ نیز آورده اند!

البیت علیهم السلام برای دفع دشمنان دین و حفظ حدود و ثغور ممالک مسلمین وارد شده و سرداران و لشکریان را به کار آید (۱)، ضمن مقدمه ای در شرایط استجاب دعا و سه باب مشتمل بر دعاها و حرزهای معتبر و یک خاتمه در آدابی که دعا کننده باید پس از انجام مراسم دعا به جای آرد و مراعات نماید؛ گرد آورده مرتب گردانید.

مؤلف نامی به کتاب خود نداده، از این روی ما آن را به عنوان عمومی «کتاب دعا» شناسانیدیم، چنانکه در «ذریعه ۸: ۲۰۳» نیز _ به نقل از یادداشتهای نگارنده این فهرست _ آن را «الدعوات والأحراز» نامیده اند.

تاریخ نگارش کتاب تحقیقاً معلوم نیست، جز این که در پایان نسخه، تاریخ «سنه ۱۱۲۴» به خط کاتب نسخه قید شده که ممکن است تاریخ تألیف یا استنساخ و یا هر دو باشد.

مؤلف، در باب اول به فرمایش حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام «لله سبحانه سيطوات و نعمات، فإذا أنزلت بكم فادفعوها بالدعاء، فإنه لا يدفع البلاء إلا الدعاء» استناد کرده، و از جمله دعاهاى طولانى و مشهورى که در کتاب آورده و فضیلت و خواص آنها را بیان نموده اینها است: دعاء مُجیر، دعاء مشلول، دعاء کمیل. حرزها و عودهاى هائی نیز از جمله «حرز أبودجانة» با ذکر مآخذ یا خواص نقل کرده است.

شرح حال مؤلف این کتاب در جایی به نظر نرسیده، جز آنکه او را کتاب مبسوط و مشهور دیگری است به نام «نظم الغرر و نضد الدرر» که ترتیب موضوعی کتاب «غرر الحکم» و شیخ عبدالواحد آمدی «علیه الرحمه» و شرح و ترجمه و تفسیر فارسی الفاظ شریفه کلمات قصار علوی علیه السلام مندرج در آن کتاب است، و این کتاب را مؤلف هنگام تشرّف به نجف نگاشته و آن را بر طبق شماره أسماء الله الحسنی به ۹۹ کتاب باب مَبُوب کرده است.

شرح مبسوط و مفصل راجع به نظم الغرر و مجلدات و نسخ موجود آن در «فهرست سپهسالار ۲: ۱۰۵ _ ۱۲۲» آمده، و در آنجا است که تنها پنج مجلد کتاب مشتمل بر

ص : ۲۹۹

۱-۱) مؤلف در باب ۱۴ کتاب نظم الغرر خود که پس ازین یاد خواهیم کرد، پیرامون «شجاعت و ذمّ جبین و تهوّر و عجز، و تعلیم آداب حرب و دستور برگزیدن سرداران لشکر و علامات نیک و بد ایشان و طریق حفظ ثغور مملکت و سلوک با سپاه و رعیت و غیر آن» گفتگو کرده است.

بیست باب در دسترس است و از بقیه اطلاعی نیست (۱).

قزوینی کتاب نظم را نیز به نام شاه سلطان حسین مصدّر کرده و در مقدمه مجلد دوم آن از میزان معلوماتش یاد نموده، اشتغال دائمی خود را در مطالعه و مباحثه و دقت در اخبار ائمه اطهار علیهم السلام تعیین کرده است.

وی پیش از آن که به نگارش «نظم الغرر» پردازد کتاب دیگری نگاشت به نام «أصداف الدرر» آن نیز ترجمه و شرح فارسی «غرر و درر» مذکور و خود در مقدمه مجلد دوم نظم الغرر از آن یاد کرده است. مؤلف فاضل «فهرست دانشگاه ۲: ۱۳۹» گوید: «أصداف الدرر» در ترجمه غررالحکم آمدی، به فارسی. از همان عبدالکریم پسر محمد یحیی قزوینی. در شیراز به سال «۱۳۴۴ ق» چاپ شده است.

و نیز در فهرست مذکور «ص ۱۴۰» گوید: «حالی خوشنویس، عمادالفقراء محسن اردبیلی؛ کتاب عبدالکریم پسر محمد یحیی قزوینی را به فارسی ترجمه و در شیراز در «۱۳۴۴ ق» چاپ کرده است.

و در صفحه ۱۶۱ همان فهرست آمده است که نسخه أصداف الدرر در کتابخانه سپهسالار موجود، و میرزا محسن اردبیلی، خود بخشی از «غررالحکم» را ترجمه و به سال «۱۳۴۴» در شیراز چاپ کرده است.

نگارنده این فهرست پس از مراجعه به کتاب محسن اردبیلی که به نام «أنهار جاریه» و از انتشارات فرقه صوفیه ذهبیه شیراز است، دریافت که مطلقاً نامی از عبدالکریم ابن محمد یحیی القزوینی و کتابهای او در کتاب مذکور نیامده و چیزی از آنها درین کتاب چاپ نشده، و آنچه از کلمات قصار و غررالحکم ترجمه شده مترجم آن از خود ذهبیه بوده اند نه صاحب عنوان. گویا در اثر تداخل یادداشتهای نویسنده فاضل فهرست دانشگاه این اشتباه پیش آمده است، والله العالم.

دیگر از آثار ملاً عبدالکریم قزوینی «رساله ای در احوال ذوالقرنین» است که نگارنده «فهرست سپهسالار ۲: ۱۰۵» در پاورقی فرماید در هامش «نظم الغرر، نسخه کتابخانه مجلس شورای ملی» نوشته شده و دارای مطالب زیاد و افسانه هایی، در حدود ۲۵۰ بیت می باشد.

ص : ۳۰۰

۱-۱) در «فهرست تربیت ۲: ۱۹» وصف اجمالی نسخه ای از مجلد دوم دیده می شود.

صاحب کتاب «ذریعه ۴: ۱۲۱» آنجا که اُصداف الدّرر را به عنوان «ترجمه الغرر و الدّرر» یاد فرموده، چنین اظهار کرده اند که پدر این عبدالکریم همانا محمّد یحیی بن محمد شفیع قزوینی است که اثر دیگر خود «ترجمان اللّغه» را به سال ۱۱۱۴ نگاشته است.

فرزند دانشمند صاحب ذریعه در کتاب «فرهنگنامه های عربی به فارسی: ۲۳۸» گوید: «ترجمان اللّغه، شرح و ترجمه قاموس است به فارسی، و مترجم آن ملا محمّد یحیی بن محمّد شفیع قزوینی که آن را به دستور شاه سلطان حسین صفوی در مدّت سی و یک ماه و ده روز ترجمه کرده، در دهم [ماه] شعبان ۱۱۱۴ ق به آن آغاز کرده و در ۲۰ ربیع الثانی ۱۱۱۷ ق آن را به پایان رسانیده است».

سپس از چاپهای متعدّد «ترجمان اللّغه» یاد کرده و گویند: «اثر دیگر محمّد یحیی بن محمّد شفیع: کتاب «الجُموع و المّصادر» می باشد، که جمع های کلمات و مصدرهایی که از قلم صاحب قاموس افتاده در آن گرد آمده است...» (۱).

و در حاشیه راجع به محمّد شفیع قزوینی پدر محمّد یحیی گویند: «گویا این محمّد شفیع پسر ملا رفیعا نائنی (۲) رفیع الدین محمّد بن ملا فتح الله قزوینی متخلّص به واعظ صاحب «ابواب الجنان» (متوفی به سال ۱۰۸۹) باشد که کتاب «أبواب الجنان» پدر را به پایان رسانیده است. ذریعه ج ۱ ص ۷۶ [و ۳: ۳۳۶] دیده شود»، انتهى.

از آنچه نقل شد استظهاراتی که درباره نام و نسب و تألیفات دیگر ملا عبدالکریم قزوینی و پدرانش و اطلاعاتی که تاکنون به دست آورده ایم معلوم گردید، لکن در استظهارات مربوط به نسب او بایستی تحقیقات کاملتری نمود (۳)، و اینک کتاب دعاء:

آغاز: «بسم... درّه التّاج زیب و زیور کتاب دعاء، و واسطه العقد جواهر گرانبهای

ص: ۳۰۱

۱- ۱) آن دختر کیمیا اثر با مقدمه و تعلیقات، در «۱۲۸ صفحه» به اهتمام دانشمند فاضل جلیل «السید صادق الحسینی الإشکوری» در قم چاپ و منتشر گردید، به سال «۱۴۱۸ ق _ ۱۳۷۶ ش». جراهم الله خیراً. برای آگاهی بیشتر از احوال و آثار مولانا محمد یحیی بن محمد شفیع قزوینی به مقدمه علامه مرحوم جلال الدین محدّث ارموی بر کتاب شریف «شرح غرر و دُرر»، مرحوم آقا جمال الدین خوانساری «ج ۱ ص لَح»، و کتاب «بقاء و زوال دولت» اثر پیر ارج صدیق بزرگوا استاد نامدار آقای حاج شیخ رسول جعفریان مراجعه فرمایند.

۲- ۲) روشن است که کلمه «نائنی» سهو القلم بوده و رفیع الدین قزوینی شخصی است غیر از میرزا رفیعیای طباطبائی نائینی.

۳- ۳) رجوع شود به ترجمه ملا عبدالکریم و پدرش محمد یحیی در «کواکب منشره: ۴۴۵ و ۸۱۹».

استجاب دعوات بی ریاء؛ سپاس و ستایش قاضی الحاجاتی است که به ندایِ اجابتِ انتمای «أدعوا ربکم تضرعاً و خیفه» قلوب عباد را به انواع تضرع و استکانت آشنا گردانیده، و به وسیله پرتو مصباح «أدعونی أستجب لکم» گم شدگان بوادی حیرت را از ظلمت جهالت به سر منزل هدایت دلالت فرموده...

و بعد، خوشه چین خرمن دینی، و معتکف زاویه خلوت گزینی: عبدالکریم ابن محمد یحیی القزوی، به عرض شیعیان دینی و مؤمنان یقینی می رساند که: نیر جهان افروز این معنی از مشرق عیان بر صفحات هفت طبقه زمین و آسمان پرتو شیوع و ظهور افکنده که انتشار اعلام ایمان و اسلام، و اشتهار آثار ائمه هدی _ علیهم الصلوه و السلام _ و ارتفاع لوای مذهب حق در معظم بلدان و أمصار، و اجتماع شمل شیعه اثنی عشریه در اکناف و أقطار، و إنحاء سنن مبتدعه أصحاب خلاف و شقاق، و اندراس رسوم محدثه ارباب کفر و نفاق؛ به مساعی کامله إخلاص و ایقان، و دواعی جلیله اظهار و إعلان ملت حقانیت اساس... در بید و ظهور دولت این سلسله جلیله علیه عالیه سامیه صفتیه صفویه... به مرتبه شده که شعشعه دین مبین؛ آفاق جهان را چون دلهای اهل ایمان روشن ساخته...

پس بنابر این مقدمات ظاهره الدلالات؛ بر ذمت همّت مؤمنان، دعاء به إخلاص پادشان سلف... و فرمان فرمایان خلف... واجب و لازم است.

سیما درین اوان میمنت اقتران، که فرمان فرمایی عرصه وسیع فضای ایران جنت نشان، به فر وجود یگانه دوران، پشت و پناه اهل ایمان، بهین ثمر شجره طیبه ولایت... ابوالمظفر، ابوالمنصور، شاه سلطان حسین حسینی موسوی صفوی، بهادرخان... مزین و محلی است.

پس مقدمات مذکوره مقتضی آن است که هر احدی از آحاد مؤمنان... به شکر گزاری این نعمت عظیم الشان، بلسان و جنان و ارکان، به قدر وسع و امکان، قیام و اقدام... نمایند...

لاجرم، چون همگی دواعی إخلاص صمیمی فطری کمترین داعیان دوام دولت ابد مدّت، در باطن و ظاهر بر تحصیل دعای خیر به جهت ذات اقدس ارفع همایون... مقصور است... به خاطر فاطر رسید که بعضی از ادعیه مأثوره، که به جهت دفع اعدای دین مبین، و محافظت ثغور مسلمین، و مداومت بر آنها اعظم ارکان دولت قاهره متین،

و أفاخم سرداران فیروزی قرین، و سایر جنود و عساکر منصوره را _ ان شاء الله تعالی _ به کار تواند آمد، در این رساله ثبت و ترقیم نموده، پیش کش سده والا و درگاه معلی نماید... و این رساله مرتب است بر مقدمه و سه باب و خاتمه. أما مقدمه...».

انجام: «و کسی که توکل نماید بر او کفایت می کند کارهای او را... (۱) منتظر اجابت دعاء و فرج از بلاء و ابتلاء که مطلوب او است بوده، با حسن اعتقاد به اجابت، زیرا که در خبر وارد شده که «أفضل العباده انتظار الفرج. سنه ۱۱۲۴».

فهرست: مقدمه، در شروط استجاب دعاء، ضمن ۴ فصل. ف ۱ در زمان و مکانی که در آنها دعاء مستجاب می شود. ف ۲ در حالاتی که در آن حالات مظان استجاب دعاء است. ف ۳ در بیان جمعی که دعای ایشان مستجاب نمی شود. ف ۴ در آدابی که قبل از دعاء، و در اثنای دعاء رعایت باید نمود. باب ۱ در بیان تأثیر بعض آیات بینات و دعوات صالحاتی که در اخبار و آثار وارد شده که مشتمل بر اسم اعظم است. باب ۲ در دفع ضرر اعدای و حموم و خوفهای عظیمه و خلاصی از محاصره دشمنان و غیر آن. باب ۳ عود چندی که در رفع جمیع شرور و بلاهای دنیویّه باید بخوانند و با خود دارند. خاتمه در بیان آدابی چند که داعی را بعد از دعاء رعایت آنها مواقع اخبار و آثار ائمه هدی _ علیهم سلام الله مادام [كذا] الارءرض و السّماء _ مستحسن و در کار است.

نسخه دارای ۸۲ برگ، روی برگ اول و ظهر برگ آخر سفید و چون برگها فرسوده بوده با کاغذ ساده تعمیر شده، برگ ۳۰ از اصل مفقود و جای آن برگ نونویس نهاده شده، کاغذ فستقی، نسخه اوراق و بی جلد است، خط نسخ مرغوب ۱۰ سطری، دعاها و آیات با اعراب، عناوین تا نیمه های کتاب به شنگرف، بقیه نوشته نشده و جای آنها بیاض است، صفحه اول دارای سرلوح تذهیبی و همه صفحات دارای جدول طلائی است، قطع ۱۳ × ۱۹، متن ۸ × ۱۳ و نیم. نام کاتب ندارد و تاریخ «۱۱۲۴» که در پایان نسخه به خط کاتب دیده می شود چنان که گفتیم ممکن است تاریخ تألیف یا کتابت یا هر دو باشد. آثار مقابله و تصحیح ندارد.

«۷۲۵»

کتاب دعاء

(نیایش _ فارسی)

از: نامعلوم.

ص: ۳۰۳

کتاب: مجموعه ای است از بعضی سور قرآن کریم و دعاهای مشهوره و حرزهای معتبر با ترجمه فارسی برخی از آنها.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. ظاهراً از سده دوازدهم است.

برگ اول که به قرینه دارای سرلوح تزئینی بوده مفقود شده، و سایر اوراق جدول کشیده و نسخه ای ممتاز است.

«۷۲۶» کتاب دعاء

(نیایش _ فارسی)

از: نامعلوم، به علت نقصان اول و آخر نسخه.

کتاب: دعاهای لیل و نهار و دعاهای مختصر و مطول است

نسخه: از اول و آخر ناقص است و از آثار قرن ۱۲ می باشد.

«۷۲۷» کتاب الرجال

(رجال حدیث _ عربی)

شیخ تقی‌الدین حسن بن علی بن داود حلّی «علیه الرحمه»، این کتاب را که به «رجال ابن داود» مشهور است در رجال حدیث نوشت، و آن را مرتّب و مبوب گردانید و در نامهای رجال و پدرانشان رعایت ترتیب فنّ حروف هجاء را نمود و برای رعایت اختصار هر یک از مآخذ کار خود یعنی کتب رجال پیشینیان را که می خواست در همه شرح حال ها یاد کند به رمزی معین آورد، و نیز رمزهایی برای ابواب «کتاب الرجال» شیخ طوسی _ رحمه الله _ و نامهای ائمه اطهار علیهم السلام نهاد که هم کتاب او دارای امتیازی خاصّ شد و هم نویسندگان رجالی دیگر که پس از او آمدند شیوه تألیف او را گرفته و به کار بردند.

از گزارش زندگی ابن داود هیچ اطلاعی در دست نیست، جز آن که خود در حرف حاء از جزء اول کتاب رجالش عنوانی برای خود وضع و چنین نوشته است که: حسن بن علی بن داود، مصنّف این کتاب، مولدش پنجم جمادی الآخره از سال چهل و هفت (۱) و

ص: ۳۰۴

۱- ۱) ابن داود چون در قرن هفتم می زیسته رقم مئث را ذکر نکرده و به وضوح خود باقی گذارده، دانشمندان بعد برای این که اشتباهی واقع نمی شود _ چنان که بنا به قول مؤلف «اعیان الشیعه ۲۲: ۲۳۵» در یکی از نسخ کتاب واقع شده و ۷۴۷ نوشته اند _ تاریخ تولد وی را به صورت کامل (۶۴۷) ضبط کرده اند، و سید علی ابن صابغ «علیه الرحمه» در هامش نسخه ما چنین نوشته است: [الظاهر أن یقال «وست مائه» بعد قوله «و أربعین» لأنّه _ رحمه الله _ کان ذلك الوقت عصره] _ و در متن نسخه آقای معلّم حبیب آبادی صریحاً «سنه سبع و أربعین و ستمائه» دیده می شود.

است، او را کتابهایی است...

سپس بیست و هفت کتاب به نظم و نثر از تألیفات خود برشمرده است، ۱۴ کتاب در فقه، یک کتاب در رجال، ۳ کتاب در کلام، ۳ کتاب در منطق، ۳ کتاب در عروض، ۳ کتاب در نحو. و دیگر چیزی از احوال خود در اینجا نیاورده است.

دیگر در احوال محقق حلی «علیه الرحمه» صاحب «شرائع» نیز گفته است که: من بر او درس خواندم، و در کودکی مرا تربیت کرد، و بر من التفات و احسانی عظیم داشت، و به من اجازه داد که هر چه تألیف کرده و خوانده یا روایت کرده بود و آنچه روایت آن از او صحیح بود من از او روایت کنم، و در ماه ربیع دوم سال ۶۷۶ درگذشت...».

ازین دو تاریخ معلوم می شود موقع فوت محقق وی ۲۹ ساله بوده است.

و دیگر در ترجمه سید احمد بن موسی ابن طاوس حلی «رضوان الله علیه» متوفای ۶۷۳ گفته است که: وی پرهیزکارترین فضلاء زمانش بود، و من نزد او بیشتر کتابش «بُشرى المحققین» و هم کتاب دیگرش «الملاذ» _ که هر دو در فقه امامیه است _ و هم چیزهای دیگر از آثارش خواندم، و به من اجازه داد که جمیع تصانیف و روایاتش را از او روایت کنم.

تا آنجا که گوید: وی مرا تربیت کرد و تعلیم داد و احسان به من نمود، و بیشتر فوائد و نکات این «کتاب الرجال» از اشارت و تحقیقات اوست...

و دیگر در ترجمه مرحوم سید عبدالکریم فرزند سید احمد بن طاوس مذکور گفته است: در ماه شعبان ۶۴۸ در کربلا متولد شد و در کاظمین در ماه شوال ۶۹۳ وفات یافت و آن هنگام عمرش ۴۵ سال و ۲ ماه و چند روز بود، من از کودکی تا پایان عمرش با او نزدیک بودم...

سپس شروع به اوصاف و مدائح جمیله سید بزرگوار کرده و به تألیفاتش ترجمه را پایان داده است.

بیش از این چیزی از احوال ابن داود در دست نیست و در عموم کتاب رجالی که عنوانی برای وی وضع کرده اند کلمه ای از گزارش زندگی او نیاورده اند، و این که مؤلف فاضل «فهرست دانشگاه ۲: ۵۷۵» گفته اند: «گزارش زندگی ابن داود در نقد الرجال

ترشی و اجازه شهید دوم به حسین پسر عبدالصمد و در أمل الآمل شیخ حرّ و مستدرک الوسائل حاجی نوری و ریاس العلماء و ذریعه و ریحانه الادب، و با گسترش بیشتر در اعیان الشیعه ۲: ۳۳۵ تا ۳۵۱ آمده است»، خواستشان همین گونه مطالبی است که یاد کردیم و هم عقائد گوناگونی که علماء رجال پیرامون کتاب الرّجالش ذکر کرده اند، و إلاّ نویسنده فاضل فهرست خود بیش از همه در این باره ها سخن گفته است.

نویسنده مذکور علت روشن نبودن وضع احوال و منتشر نشدن کتاب رجال و در دست نبودن سایر آثار ابن داود را چنین می گویند: «و چون ابن داود مانند علامه حلّی به دربار مغل راه نداشت نامش کم آوازه تر و کتابش در گوشه کتابخانه ها گردآلود مانده است»!!

لکن این کلام به حقیقت مقرون نیست و هیچگونه تناسبی با مقام شامخ علامه حلّی _ قدّس سرّه _ ندارد، زیرا اگر دربار مغل از برکات مرحوم علامه بلندآوازه نشده باشد علامه از آن دربار طرفی نبسته اند، و همانا شهرت و عظمت رتبه علامه حلّی همچون فخرالمحقّقین و شهید اول و ثانی و مقدّس اردبیلی و شیخ انصاری و صدها نفر نظائر این بزرگان، _ علیهم الرحمه والرضوان _ که هیچگونه بستگی به آن مقامها نداشته اند _ فقط و فقط مرهون اعمال و خدمات ذی قیمت و مقرون به حقیقت آنان است به عالم دین و دانش، و هرگز نتوان پنداشت که علت بلند آوازه بودن علامه حلّی راه داشتن به دربار مغل است. گذشته از اینها ابن داود خود با وجودی که بیش از یک سال از علامه حلّی بزرگتر بوده (۱) در تعریف و تمجید ایشان در رجال خود داد سخن داده و عبارتش را در «مناهج الیقین» این فهرست نقل کرده ایم، فراجع.

اما علت عدم اشتهار ابن داود _ قدّس سرّه _ و مؤلفاتش همانند اشتهار علامه حلّی و مؤلفات ایشان مطلبی است در کمال وضوح و بر نویسنده فاضل نیز مخفی و مستور نیست و به هیچ روی نباید انتظار داشته باشیم که ابن داود نیز به شهرت علامه حلّی رسیده باشند، زیرا شخصیت علمی علامه را با هیچ یک از متقدّمین و متأخّرين مقایسه نشاید کرد، و هرگز آثار او را برابر آثار دیگران نتوان گذاشت. علاوه بر این که به قول صاحب

ص : ۳۰۶

۱- ۱) در کتاب «البابلیات ۱: ۱۰۲» جایی که شرح حال ابن داود را نوشته اند وارونه فرموده اند که علامه یک سال بزرگتر از ابن داود بوده است.

«أعيان الشيعة ٢٢: ٣٣٧» ظاهر آن است که امتیاز و تبخّر ابن داود در علوم ادب و نحو و عروض بوده، و شهید ثانی هم به همین نحو در اجازه ای که برای شیخ حسین والد شیخ بهائی _ قدس الله أسرارهم _ نگاشته او را چنین توصیف کرده است: شیخ فقیه ادیب نحوی عروضی ملک العلماء و الشعراء و الابداء تقی الدین حسن بن علی بن داود حلّی...

وفات ابن داود: صاحب «معجم المؤلفین ٣: ٢٥٣» در شرح حال وی تاریخ وفاتش را به سال ٧٤٠ نوشته است. اما این تاریخ درست نیست و بالمزّه بی مأخذ است، و این اشتباه از آنجا پدید آمده که مؤلف «أعیان الشيعة ٢٢: ٢٣٥» فرموده است: در مسوده کتابم یافتیم که ابن داود در هفتصد و چهل و کسری وفات یافته، و ظاهرًا من این را از «طلیعه (١)» نقل کرده ام، لکن کسی را نیافتم که تاریخ وفات او را ضبط کرده باشد، و در این تاریخ هم اشکالی است، زیرا در این صورت وی قریب یکصد سال عمر کرده و از معمرین بوده است، و اگر چنین بود اهل تاریخ می نوشتند، واللّه اعلم. پایان کلام صاحب اعیان الشيعة.

کتاب الرجال ابن داود چنانکه گفتیم (٢) از کتب معتبر و با ابتکار راوی شناسی است روی آن را پس از «خلاصه الأقوال» علامه حلّی تألیف کرده و گاهگاه متعزّض اشتباهاتی که در آن رخ داده می شود، امّا کتاب ابن داود نیز اشتباهات فاحش بسیار دارد که پیرامون آنها در «فهرست دانشگاه» و «ذریعه ١٠: ٨٤ - ٨٥» و «سما المقال ١: ٩١ - ٩٦» و جاهای دیگر مفصلاً گفتگو شده است.

بگذریم، تاریخ تألیف خلاصه علامه ١٣ ع ٢ - ٦٩٣ است و تاریخ تألیف رجال ابن داود را مؤلف «الذریعه ١٠: ٨٥» فرموده اند که در ماه ذی الحجّه ٧٠٧ از آن فراغت یافته و این تاریخ در نسخه مرحوم شیخ عبدالحسین طهرانی در کربلا منقول از خط مؤلف آن موجود است.

بنابراین وی چهارده سال و هشت ماه پس از ختم تألیف خلاصه کتاب خود را به پایان رسانیده، لکن تاریخ مذکور در نسخ دیگری که از رجال ابن داود در دست است

ص: ٣٠٧

١-١) الطلیعه فی احوال شعراء الشيعة، تألیف مرحوم شیخ محمد سماوی نجفی.

٢-٢) خود نیز در مقدمه جریّ اول پس از وضع رموز گوید: «و هذه لجه لم يسبقني أحد من أصحابنا _ رضی الله عنهم _ الی خوض غمرها، و قاعده انا أبو عذرها».

دیده نمی شود.

نکاتی دیگر: ۱- ابن داود رجال خود را بسان خلاصه علامه منقسم به دو جزء کرده. جزء اول در ذکر راویانی که مدح آنها به وی رسیده است، چنانکه در آغاز محقق تستری را در «شرح تهذیب» با اندک تفاوتی نقل کرده و از آنجا مرحوم استاد معلّم حبیب آبادی در هامش نسخه ابن داود محشی به حواشی محقق تستری آورده است.

بیافزاییم: در روز سه شنبه «۲۲ محرم ۱۴۲۲» تصویر نسخه خطی کتاب «زبده الرجال» مرحوم ملا خداوردی بن القاسم الأفسار (نسخه کتابخانه ملک تهران) به دست حقیر رسید، آنجا در ذیل عنوان أحمد بن طاوس که ترجمه او را از ابن داود آورده، پس از سخن ابن داود که گفته است: «و أكثر فوائد هذا الكتاب و نکته من اشاراته و تحقیقه، جزاه الله عنی أفضل جزاء المحسنين»، ملا خداوردی گوید:

«انتهی، لا يذهب عليك أنّ كتابه بمعزلٍ عن التحقيق، و على المتدین أن يتأمل و يعرف الحقّ»، انتهى.

برای توضیح بیشتر باید به کتابهای «سما المقال ۱: ۹۲» و «ملاذ الأخیار ۱: ۳۷ به بعد» و رجال فاضل خاجویی رجوع شود.

***

از باب نمونه:

عالم بزرگوار مرحوم آخوند ملا عبدالله شوشتری _ آتی الذکر _ در حواشی خود بر أوائل «تهذیب الأحكام» پیرامون توثیق حسین بن حسن بن أبان _ از راویان حدیث _ این چنین فرموده است:

«إنّنا لا نعتمد علی ما ذکر ابن داود من توثیقه، لأنّ کتابه ممّا لم نجدّه صالحًا للاعتماد علیه، لِمَا ظفرنا علیه من الخلل الكثير فی النّقل عن المتقدّمین و فی نقد الرجال والتمیز بینهم».

این سخن را مرحوم آخوند ملا اسماعیل فاضل خاجویی در «رساله فی حکم الغسل قبل الإستبراء» از مرحوم محقق شوشتری نقل فرموده و گوید که فاضل اردبیلی در «مجمع الفوائد» و فاضل مجلسی در «شرح فقیه» نیز همین مطلب را متعرض شده اند.

مرحوم ابن داود توثیق ابن أبان را در ذیل نام محمد بن أورمه نوشته است، و محقق

ص: ۳۰۸

شوشتری، باز در دو حاشیه که بر موضع یاد شده از رجال ابن داود «نسخه خطی» مرقوم داشته است گوید:

«فیه توثیق حسین بن حسن بن أبان، و لا نعتد علیه حتّی نجده فی کتب المعتمدين کالشیخ والنّجاشی و الکشی و العلامه. ع ۱»
«ه».

أیضاً: «قد ذکر الحسین بن الحسن بن أبان فی الممدوحین و لم یوثّقه و هنا و ثقه، کما تری».

صاحب «مستدرک الوسائل» در خاتمه (ج ۳، ص ۴۴۲) سخن این جزء گوید؛ و در آغاز جزء ثانی گوید: جزء اول مختص «موتّقین و مهمّلین» است و جزء دوم مختص «مجروحین و مجهولین».

۲_ در نسخ موجود نامی مخصوص برای کتاب ذکر نشده، بلکه هیچکس نامی برای آن نیاورده، جز این که مرحوم ملا نظام الدین قرشی ساوجی شاگرد شیخ بهائی _ علیهماالرحمه _ در مقدمه جلد اول کتابش «نظام الأقوال» _ که نسخه آن را درین فهرست یاد می کنیم _ گوید: «و کشف المقال فی معرفه الرّجال» للشیخ تقی الدین الحسن ابن داود». و نیز گوید: «و أروی کتاب «کشف المقال» لابن داود بالسّند المتقدّم الی الشّیخ الشّهِید، عن المزیّدی، عن الشّیخ تقی الدّین الحسن بن علی بن داود»، انتهى.

لکن «کشف المقال» نام کتاب کبیر علامه حلّی در علم رجال است که مکرّر در «خلاص» از آن یاد کرده، اگر چه کسی از نسخه آن اطلاعی نداده است.

۳_ نسخه های خوب رجال ابن داود فراوان است، برای اطلاع از آنها رجوع به «فهرست دانشگاه» و «الدّریعه» و «فهرست ادبیات: ۲۸۴» و «فهرست رضویّه ۲: ۳۶۰» شود.

۴_ کسانی بر این کتاب حاشیه نوشته اند، مانند مرحوم آخوند ملا عبدالله شوشتری (ظ) متوفی ۱۰۲۱ و شهید ثانی _ قدّس سرّهما _ و غیرهما. نسخه مرحوم آقای شریعت اصفهانی دارای حواشی ملا عبدالله به رمز «ع. ب» بوده چنان که در «ذریعه» فرموده، و نسخه ای از دانشمند گرامی آقای معلّم حبیب آبادی اینک در دست نویسنده است که حواشی آن دارای رمز «ع. ا. ه» می باشد و این حواشی را آقای معلّم خود استخراج و در دفتری تدوین کرده اند که بالغ بر ۲۶۰ صفحه شد. گمان می رود این حواشی عین حواشی نسخه مرحوم شریعت باشد. نسخه آقای معلّم به خطّ محمّد علیّ الحسینیّ الاصفهانی(۱)

ص : ۳۰۹

۱- ۱) این سیّد جلیل همان است که یک مجموعه از کتب رجالیّه نیز به خطّ خود استنساخ نموده و این حقیر فهرست آن مجموعه را در دفتری یادداشت کرده ام، و آن نسخه در معرض فروش بود و آقای حاج سیّد ضیاءالدین علامه فانی ابتیاع کردند.

است که در نجف اشرف به سال ۱۰۰۶ پایان داده. درباره حواشی شهید ثانی ذیلاً، سخن خواهیم گفت.

۵_ از سائر تألیفات ابن داود نسخه ای عتیق از «الجوهرة فی نظم التبصرة»، به گونه ای که فاضل محقق آقای دکتر حسین علی محفوظ به نگارنده اظهار داشتند، در نزد آقای محمد امین خنجی تاجر مقیم طهران موجود است، پس از مدتی نسخه ای نیز به دست این جانب رسید، همانند نسخه خوبی هم از کتاب «تحصیل المنافع» وی که در «ذریعه» و جاهای دیگر یاد شده است. هم چنین در «فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۸: ۳۶۰ بعد» چند اثر دیگر از ابن داود شناسانده شده است.

آغاز جری اول: «بسم... الحمد لله المذی وفقنی للتخلی عن الحركات الدنیویة، و النظر فی المهمات الأخرویة، و صرف وجهی عن الوجه المذی انقضی علیه أكثر العمر من الإعراض عن الجواهر الحقیقیة إلى الأعراض المجازیة، و ذلك من أعظم المنح الزبانیة و الهبات الإلهیة...»:

انجام: «... لم یسمع منه غیر هذا. تم الكتاب و الحمد لله وحده و صلی الله علی محمد و آله...».

آغاز جزء ثانی: «بسم... امیاً بعد حمد الله علی إفضاله... فإنی لما أنهت الجزء الأول من کتاب الرجال المختص بالموثقین و المهملین، و جب أن أتبعه بالجزء الثانی المختص بالمجروحین و المجهولین...».

انجام: «أبو یعقوب المعری «کش» زیدی. و كان الفراغ من کتابته نهار الجمعة التاسع والعشرين من شهر شوال من شهر سنه سبع و سبعین و تسعمائه... و كان ذلك بخط العبد... محمد بن محمد بن زین الدین بن محمد المعروف بابن معتوق، غفر الله له...».

فهرست مطالب متفرق قال النجاشی فی کل منهم «ثقه ثقه» مرتین ۲_ فصل، اجتمعت العصابة علی ثمانیه عشر رجلاً ۳_ فصل، فی ذکر جماعه قال النجاشی أنهم ثقات فی روایتهم مع أن مذاهبهم مضطربة غیر صحیحه ۴_ فصل، فی ذکر جماعه قال النجاشی فی

کُلُّ واحد منهم إمّا «ليس بذاك» أو «لا بأس به» أو... ۵_ فصل، فی ذکر جماعه ضبطت روایاتهم بالعدد ۶_ فصل فی ذکر جماعه اشتهرت کُناهم و اختفت أسماءهم ۷_ باب الکنی ۸_ فصل، فی ذکر أسماء النساء اللواتی لهنّ روايه غير مقفیات.

فهرست مطالب متفرّق و فصولی که در آخر جزء ثانی پس از باب یاءِ أسامی آورده است: ۱_ فصل، فی ذکر جماعه من الواقفه، ذکرتهم نسقاً ۲_ فصل، فی ذکر جماعه من الفطحیه، نسقاً ۳_ فصل، فی ذکر جماعه من الزیدیه، نسقاً ۴_ فصل، فی ذکر جماعه من العامّه، نسقاً، ۵_ فصل، فی ذکر جماعه من الکیسایه، نسقاً، ۶_ فصل، فی ذکر جماعه من الناووسیه، نسقاً، ۷_ فصل، فی ذکر جماعه من العُلاه، نسقاً ۸_ فصل، فی ذکر جماعه أطلق عليهم الضّعف ۹_ فصل، فیمن قیل أنّه مخلط أو مضطرب ۱۰_ فصل، فیمن قیل: یُعرف حدیثه تارّه و ینکر أخرى ۱۱_ فصل، فیمن طعن علیه بفساد مذهبه ۱۲_ فصل، فیمن قیل أنّه ثقّه لکنّه یروی عن الضّعفاء ۱۳_ فصل فیمن قیل: یضع الحدیث ۱۴_ فصل، فیمن وردت فیهِ اللعنه ۱۵_ فصل، فیمن قیل أنّه لیس بشیء ۱۶_ فصل، فی ذکر من أطلق علیه بأّنه مجهول ۱۷_ تنبیهات ۱۸_ باب کُنّی الضّعفاء.

نسخه دارای ۱۷۸ برگ، برگ اوّل و دو برگ آخر عطف و سفید است.

روی برگ ۱ تملک، نیای معظّم، آیه الله العظمی آقا میرزا سید محمّد هاشم موسوی چهارسویی به تاریخ ۱۲۷۶، و روی برگ ۲ نام کتاب «الکتراس الال من کتاب أسماء الرجال» و نام مؤلّف به سرخی نوشته شده و هم تملک محو شده «تراب نعال المشتغلین: محمّد بن یعقوب الغریفی (ظ)» مورّخ اوائل شوّال ۱۲۴۵ که آن را در بصره خریده بود، دیده می شود.

ظهر برگ ۱۷۶ در هامش این شرح آمده است: «بلغ مقابله بنسخه مقابله علی الشّهِید الثّانی _ قدّست نفسه الزکیه و أفیض علیها المراحم الرّبانیّه _ و له علیها جمله من فوائد کتبناها و میزناها بحرف زای، و ربما کان فی بعضها شیء ذکرناه، و ربما کان فی النسخه مواضع مختله أشرنا فی محلّها إلی ذلک، و کان خاتمه المقابله یوم الأحد الثامن و العشرين من شوّال سنه ثمان و سبعین و تسعمائه. و کتب المتعاطی لذلك علی بن حسین بن الصّایغ، تجاوز الله تعالی عن سیّاتهم».

سید علی بن الصّایغ که مصحّح این نسخه است از فقهاء و دانشمندان جبل عامل و از

شاگردان شهید ثانی و استاد صاحب «معالم» و صاحب «مدارک» _ رضوان الله عليهم اجمعین _ بوده و شرح حالش در «روضات الجنّات: ۳۹۴» و «إحياء الداثر: ۱۵۵ _ ۱۵۷» مذکور است. وی چنانکه در آخر نسخه به شرح فوق نوشته است آن را با نسخه ای که بر شهید ثانی _ قدس سرّه _ خوانده شده و مقابله شده بود مقابله کرده و حواشی و تعلیقاتی را که از شهید ثانی در نسخه مذکوره بود دستور داد تا کاتب در هامش این نسخه آورد و رمز «ز» بالای آنها نهاد، بعداً ابن صایغ خود نیز تعلیقاتی بر اصل کتاب یا بر حواشی شهید به خطّ خود در این نسخه نوشته است (۱).

خطّ نسخ ۱۵ سطری، عناوین و أسماء و رموز به سرخی، کاغذ دولت آبادی، جلد تیماج مشکی با ترنج و سرترنج، آستر کاغذ صورتی رنگ اصفهانی، نسخه در حدود ۱۵۰ سال قبل تعمیر و جلد شده، قطع ۱۳ × ۱۷ و نیم، متن ۸ × ۱۰ و نیم.

نسخه ای دیگر از این کتاب در شماره بعد معرّفی خواهد شد.

«۷۲۸» نسخه دیگر

پیرامون این کتاب در شماره قبل سخن گفتیم و نسخه ای از آن را شناسانیدیم.

جای گفتگو نسخه دیگری است که این نیز به قرائن در سده دهم نوشته شده است و با اینکه از حیث صحّت به درجه نسخه قبل نمی رسد لکن باز نسخه مرغوبی است و آثار مقابله دارد و در پایان جزء اول در هامش این عبارت دیده می شود: «بلغت المقابله بکتاب شیخنا». و در پایان جزء دوم این عبارت: «بلغ قبلاً بنسخه مرقوه علی الشّهید الثانی». مع الأسف این نسخه نام کاتب و مصحح و تاریخ کتابت و تصحیح ندارد.

آغاز: مانند نسخه قبل.

انجام: جزء ثانی: «کش»: زیدی. صوره خط المصنّف، قدس الله روحه و نور ضریحه: تمت الكتاب و الحمد لله رب العالمین، و صلی الله علی سید المرسلین محمد النبی و آله الطاهرین و سلم تسليماً كثيراً و الحمد لله وحده».

نسخه دارای ۱۱۴ برگ، برگهای ۱ و ۲ و آخر عطف است، روی برگ ۱ عبارتی است که می رساند نسخه در کتابخانه عمّ اعلی، عالم جلیل مرحوم آقا میر محمد حسین موسوی چهارسویی «متوفای سلخ جمادی الآخره ۱۳۰۸» فرزند نیای گرامی، آیه الله

ص: ۳۱۲

۱- ۱) و صف این نسخه در ذریعه ۱۰: ۸۵ نیز مجملاً مذکور است.

آقای حاج میر سید محمد یاد شده در ذیل «تحفه عباسی. ش ۱۱۶» بوده است: ظهر برگ ۲ صورت نسبی نوشته شده، و چنین آغاز می شود: «علی بن محمد بن علی و مسیب بن فخرالدین بن منصور ابنی قتلغملک بن علی بن قتلغملک بن محمد بن جهانشاه بن شهنشاه...». و منتهی می شود به امامزاده أحمد بن موسی بن الامام محمد الجواد علیه السلام، که پیرامون این نسب در «جامع الأنساب» سخن خواهیم گفت. روی برگ ۳ مُهر «عبدہ رفیع الدین محمد الحسینی ۹۹۶» و تملک محمد شفیع الحسینی در ۲۳ ع ۱ - ۱۰۷۵، و مهر «عبدہ محمد صادق ۱۱۵۶» و مهری دیگر دیده می شود.

خط نسخ ۱۹ سطری، عناوین ابواب و خط بالای اسماء رجال به سرخی، حاشیه ای سوای تصحیحات در نسخه نیست. کاغذ: دولت آبادی، جلد: تیماج قهوه ای حاشیه کرمک کوبیده، وسط ترنج اعلی، آستر کاغذ شکری رنگ، دارای سر طبل با ترنج، قطع ۱۴ و نیم × ۲۴، متن ۹ × ۱۵.

خلافتیه

(فارسی)

محقق سبزواری مولانا محمد باقر بن محمد مؤمن مؤلف «جامع الزیارات عباسی [شماره] این کتاب را مانند رساله های عملیه مجتهدین برای استفاده و عمل مقلدین نگاشت و بر یک مقدمه و ۳ باب «طهارت، نماز، روزه» مرتب گردانید و در آن فتاوی خود را آورد و به آراء مختلفه مجتهدین دیگر در مسائل اشاره نمود. (۱) تاریخ تألیف این رساله معلوم نیست لکن در عهد سلطنت شاه عباس دوم تألیف شده که چنان که در «ضممار دانش. ش» گفته ایم، شاهی او از ۱۶ صفر ۱۰۵۲ تا ۲۵ ع ۱ - ۱۰۷۷ بوده است.

«۷۲۹» کتاب الرجال یا: وجیزه فی تشخیص أحوال الرواه

(عربی)

ص: ۳۱۳

۱-۱) با تأسف، مقدمه نویس ناآگاه کتاب «روضه الأنوار عباسی. چاپ تهران. ۱۳۷۷ ش. ص ۳۶»، بی محابا، نوشته است: «رساله فارسی الخلافتیه نگارش دیگر سبزواری است که به خلافتات أصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله پرداخته است!»

این کتاب، بر روش «خلاصه الأقوال» علامه حلی «علیه الرحمه»؛ پیرامون احوال رجال حدیث و راویان در کمال اختصار گفتگو می کند. نویسنده نامها را به ترتیب حروف تهجی مرتب نموده و در نام پدران و نیاکان نیز رعایت این ترتیب را کرده است. مؤلف شناخته نشد، جز این که در سراسر کتاب از «مقام الفضل» آقا محمد علی کرمانشاهی «متولد ۲۶ ذوالحجه متوفی ۲۷ رجب ۱۲۱۶» فرزند دانشمند محقق بهبهانی «رحمه الله علیهما»؛ نقل نموده و رمز آن را «مقا» نهاده است. تاریخ اتمام تألیف نیز دهه دوم ماه رجب ۱۲۸۱ می باشد.

آغاز: «بسم... الحمد لله خالق الكائنات، رافع درجات الزواہ بمقدار علو الدرجات، حمدًا يملأ الأرض و السموات. و الصلوه و السلام على محمّد أشرف البريات و على آله سيما ابن عمّه، افضل التّحيّات. و بعد فهذه و جيزه في تشخيص احوال الزواہ و تمييز الضعاف و غيرهم من الثّقاء؛ أكتب فيه ما رجّح في النّظر، و أميّز سقيمهم من المعتر، و أبين منازلهم، (ان شاء الله)، بقدر. أسئل الله العصمه من الزّلل، و التّوفيق للاتمام بدفع الموانع و رفع العلل. باب الالف _ آدم بن اسحق بن آدم...».

انجام: ميمونه زوجه النبي صلى الله عليه و آله فيها أفضّل أزواجه بعد أم سلمه، و في أم سلمه أنها أفضل أزواجه بعد خديجه. هذا آخر ما أردنا إيراده، و الحمد لله وحده. تمّ في يوم الأحد من العشر الثاني من شهر رجب المرجّب من السنه الأولى من العشر التاسع من المائه الثالثه من الألف الثاني».

نسخه: دارای ۷۹ برگ و یک برگ عطف در آخر، کاغذ فرنگی آهار مهره، خط نسخ ۱۴ سطری، عناوین بابها و نامها به سرخی، قطع: ۱۱ × ۱۸ و نیم، جلد: تیماج سرخ همدانی، داخل: کاغذ ابری اصفهانی. مقابله و تصحیح شده.

«۷۳۰» کتاب فی رسم کلمات القرآن

(تجوید _ عربی)

از: عمادالدین علی شریف قاری استرآبادی (مقدمه).

کتاب: مشتمل است بر دو قسم: ۱_ در اصول رسم کلمات قرآن کریم. ۲_ در فرش و مسائل آن.

پایان قسم اول عیناً چنین است: «و کتب مؤلفه عمادالدین علی الشریف القاریء بیده الفانیه، سلّمه الله! فی سلخ شهر جمادی الثاني من سنه ۹۸۲ فی دار السلطنه جعفرآباد

قسم ثانی خاتمه ای ندارد و انجام آن چنین است:

«سوره النَّاس و هی مدنیّه، ستّ آیات مدنیّ عراقیّ و سبع مکّیّ شامیّ، خلافها آیه، کلمّها عشرون، و حروفها تسعه و سبعون، فواصلها س ملک. تمّت الكتاب بعون الملك الوهاب».

دو برگ عطف و دو برگ بدرقه از نسخه بریده و برداشته شده، و روی یک برگ عطف آغاز نسخه جدولی است به خطّ کاتب در بیان اسماء قراء عشره و غیر ذلک.

سه جای نسخه مهری دارد که سجّع آن چنین است: «المتوکّل علی الله الغنی محمّد بن شمس الدین محمّد الاصفهانی».

××× کتاب الزروع: برزنامه. ش ۹۱

«۷۳۱» کتاب زیارات

(زیارات _ عربی)

از: نامعلوم.

کتاب: در آداب زیارت پیغمبر اکرم و ائمه اطهار «سلام الله علیهم» و شهداء و اولاد ائمه و سلمان و قبور مؤمنین و نمازهای مستحبّی آداب مسجد کوفه و غیره، مرتّب بر ابواب و فصول.

آغاز: «باب فی الأمر بزیاره النبی صلی الله علیه و آله من البعد و کیفیتها. روی عنه صلوات الله علیه و آله أنّه قال: من زارنی بعد موتی».

انجام: «الفصل الثالث: فی زیاره المختار «رحمه الله» إذا وقفت علی ضریحه فقل: السّلام علیک... و عن اهل بیته علیهم السلم و رحمه الله و برکاته».

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم کتابت: دوم شوال ۱۰۶۳.

آثار مقابله در حواشی نسخه هست، و زیارت جامعه کبیره و دعاء سمات به آخر نسخه ملحق شده.

تملک محمّد ابن شیخ شبیر در برگ آخر و مهر مرحوم حاج سیّد اسدالله بیدآبادی «عبده الرّاجی اسدالله بن محمّد باقر الموسوی» روی برگ اوّل دیده می شود.

«۷۳۲» کتاب زیارات

(زیارات _ فارسی)

از: نامعلوم. کاتب در آغاز نسخه نوشته است که: «جمع و ترتیب این صحیفه به امر

ص: ۳۱۵

جناب مستطاب شریعت‌آب... آقای آ میرزا محمد حسین... ابن الجناب المستطاب عمده العلماء المحققین... آقای حاجی میرزا معصوم رع مقامه» انجام شده است.

پس از این دیباچه دو صفحه ای گویا یک برگ بریده شده و شاید مشتمل بر خطبه و نام مؤلف و نام کتاب بوده است. پس از آن زیارات حضرات چهارده معصوم علیهم الصلوه والسلام ذکر شده است.

نسخه: به خط نسخ خوب و مشکول است. نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد و از آثار اواسط یا اواخر قرن سیزدهم است.

××× کتاب الفضائل: الفضائل

«۷۳۳» کتاب الفقه

(فقه _ عربی)

از: مرحوم آیه الله حاج سید اسدالله بن الحاج سید محمد باقر حجّه الاسلام موسوی شفتی بیدآبادی (۱).

کتاب: موجزی است در طهارت و صلوه و زکوه و خمس و صیام. کتاب خمس را در قریه هراتمه در شب ۲۴ ذیحجه ۱۲۶۷، و کتاب صوم را در ظهر سه شنبه دهم ماه رمضان ۱۲۷۳ تمام کرده است.

نسخه: مستوده اصل خط شکسته مصنف، تملک مرحوم حاج سید محمد باقر فرزند گرامی مؤلف علیهماالرحمه با تاریخ «ذیقعه ۱۳۲۲» در ظهر نسخه دیده می شود.

«۷۳۴» نسخه دیگر

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد (۲)، و از روی مییضه خط مؤلف و در زمان خود او استنساخ شده، شامل تمام نسخه سابقه است و در پایان چند مسئله از مسائل صوم افزوده شده، نسخه انتقالی از کتابخانه مرحوم حاج میرزا قوام الدین رشتی.

«۷۳۵» کتاب فی الفقه

(فقه _ عربی)

از: نامعلوم. اجمالاً از اوائل کتاب مستفاد می شود که مؤلف شاگرد مرحوم آقا محمد

ص : ۳۱۶

۱-۱) شرح حال مختصری از مؤلف در جلد اول این فهرست، «حاشیه ص ۴۰» گذشت، و در «ذریعه ۲۲: ۳۲۰» کتابی به نام «مناقب الأئمه علیهم السلام» بر آن مرحوم نسبت داده و فرموده است که نسخه آن نزدیک به دوازده هزار بیت کتابت دارد و به سال ۱۲۹۰ از روی خط مؤلف استنساخ شده و در قم نزد شیخ رجبعلی نیشابوری موجود بوده است.

۲-۲) بظنّ قویّ خطّ کاتب نسخه «أحكام الخمر. ش ۱۲» همین مؤلّف است.

باقر بن محمد اکمل محقق بهبهانی «متوفی ۱۲۰۵» بوده است و شاید از دقت در عبارات آن شناخته شود.

نسخه: بخشی از کتاب طهارت است و به این عبارت آغاز می شود: «الركن الثاني من الأركان الأربعة الطهاره: في الطهاره الخارجيه الظاهريه الشرعيه».

خاتمه نسخه چنین است: «الركن الرابع في بيان محلّهما... مضافاً الى تعبیره بلفظ ثم. و بالجمله لاختلاف فيه بينهم».

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از آثار اواخر قرن سیزدهم و در زمان حیات مؤلف نوشته شده است.

«۷۳۶» کتاب فقه

(فقه _ فارسی)

از: نامعلوم. «الذريعه ج ۱۶، ص ۲۹۴، ش ۱۲۹۱»

کتاب: کتاب فقهی است متوسط به فارسی و دین مشتمل بر نوزده کتاب.

نسخه: یکی دو برگ از اول و مقداری از آخر ناقص است و لذا نام کتاب و مؤلف معلوم نشد. شاید از تألیفات صاحب «الکامل البهائی. ش ۷۱۱» باشد، والله العالم.

در آغاز کتاب، فهرست کتب و ابواب و فصول آن بوده که مقداری از آغاز فهرست مفقود شده و به این عبارت شروع می شود:

«باب ششم در اسب تاختن و تیر انداختن».

پس از بیان فهرست، اصل کتاب به این عبارت آغاز می شود: «حمد نامحدود معبودی را که کاینات را به خورشید آسمان رسالت... اما بعد این تألیفی است در فقه مذهب ائمه معصومین صلوات الله و سلامه عليهم اجمعين، مشتمل بر ۱۹ کتاب به تفصیلی که بیاید «کتاب اول در طهارت و مقدمات صلوه».

آخر کتاب تا باب چهارم از کتاب تجارت است، انجام موجود: «باب چهارم در خیار و آن هفت قسم است... در عقد و بیع را لازم نگردانیده اند».

«۷۳۷» کتاب فی القراءات

(قراآت _ عربی)

از: نامعلوم. او دارای کتاب دیگری است به نام «أنوار المشارق» به فارسی در تجوید قراآت که مکرر از آن در این کتاب یاد می کند.

کتاب: در ضبط کلمات قرآن کریم است به ترتیب سوره ها با مقدمه ای در اسامی قراء

ص: ۳۱۷

و فوائد دیگر.

نسخه: یک برگ از اول یک برگ از آخر ناقص است و لذا نام کتاب و مؤلف و کاتب معلوم نشد و ظاهراً متعلق به سده یازدهم است.

«۷۳۸» کتاب فی قرآت

(قرآت _ عربی)

از: از عالمی از اهل سنت و نامعلوم.

کتاب: در ضبط کلمات قرآن کریم است به ترتیب سوره ها به اسلوبی خاص و با رموز و علامات.

نسخه: از اول و آخر ناقص است و لذا اسم کتاب و مؤلف و کاتب معلوم نشد. ظاهراً از آثار سده ۹ _ ۱۰ باشد.

«۷۳۹» کتاب مبین

(تفسیر _ فارسی)

از: محمد بن مرتضی، معروف به میرزا نورالدین اخباری کاشانی(۱).

کتاب: تفسیر مختصر و خوبی است از قرآن کریم بر وفق اخبار ائمه اطهار علیهم السلام، مأخوذ از تفسیر «صافی» مولانا محسن فیض استاد و عم پدر مؤلف. فراغت از تألیف او آخر ماه شعبان ۱۱۲۰(۲).

نسخه: اصل خط مؤلف است، و فاقد برگ اول. نویسنده این فهرست برگ مفقود را از روی نسخه بسیار مغلوط کتابخانه آستان قدس رضوی استنساخ و ضمیمه کرده است.

«۷۴۰» کتاب من لا یحضره الفقیه

(حدیث _ عربی)

از: شیخ صدوق ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه القمّی، نزلیلی بغداد در «۳۵۵»، متوفی به سال ۳۸۱ در ری، مدفون در جوار حضرت امامزاده عبدالعظیم الحسینی. اعلی الله مقامهما.

مرحوم آخوند ملا صدرا «متوفی ۱۰۵۰» در آخر کتاب «مفاتیح الغیب: ۶۷۸» در

- ۱-۱) نسب وی در «الذریعه» چنین آمده است: محمد بن شاه مرتضی بن محمد مؤمن بن مرتضی الکاشاری. و نیز در «ذریعه» نام کتاب «الکتاب المبین» ضبط شده، لکن در نسخه اصل ما «کتاب مبین» است. توضیحاً معرفی خوبی از دانشمندان خاندان فیض در الذریعه ذیل عنوان «مفاتیح الشرایع» دیده می شود.
- ۲-۲) در «ذریعه» تاریخ تألیف ۱۰۷۴ قید شده که خطاء است.

حقّ ایشان گفته است: «أعظم المحدثين روايه و ضبطاً و أوثقهم درايه و حفظاً الشيخ الصدوق الفقيه...».

مرحوم محقق قمی صاحب «القوانين» متوفی ۱۲۳۱ در اجازه به مرحوم حجه الاسلام شفتی الحاج سيد محمد باقر «متوفی ۱۲۶۰»، سخن غریبی دارند: «و منها: الصدوق عن الامام الأقدم... الشيخ محمد بن يعقوب الكليني...»: تصویر اجازه به خطّ مجیز: ص ۸. چاپ ضمیمه «فهرست کتب خطی کتابخانه های اصفهان. اصفهان، ۱۳۴۱ ش!»! شیخ کلینی به سال ۳۲۹ در بغداد وفات یافته است. رضوان الله عليهم اجمعین.

کتاب: مجموعه ای است از احادیث آل محمد، صلوات الله عليهم، در جمیع ابواب فقهیه و آداب شرعیّه در چهار جزء به انضمام مشیخه مصنف، و مکرّر چاپ شده است.

نسخه: شامل همه کتاب است، و نام کاتب ندارد، و ظاهراً به خطّ دو کاتب است. تاریخ کتابت جزء اول: ربیع یکم ۱۰۴۹. تاریخ جزء آخر: پنجشنبه دهه دوم ذی الحجه ۱۰۷۲. سپس مشیخه کتاب است، و پس از آن، ترتیب ابجدی مشیخه از دانشمندی که نامش در نسخه نیست. سپس، تراجم جمعی از متأخرین به نقل از خطّ شیخ حسن صاحب «معالم الدین»، علیه الرحمه. ما نا که از نسخه مرحوم شیخ حسن مذکور در «روضات الجنّات: ۱۸۰ ط ۲ سنگی» استنساخ شده باشد.

در پایان، تاریخ فراغ: قبل از ظهر پنجشنبه ۲۹ ماه رمضان «بدون ذکر سال» در «مدرسه بلده طیبه ساری» قید شده است.

تملک مورّخه جمعه ۱۷ ماه شعبان ۱۲۵۰ «؟» با مهر «عبدہ الراجی علینقی» ظهر نسخه هست.

«۷۴۱» نسخه دیگر

نسخه: جز بخشی از جزء سوم و چهارم بقیه بسیار مصحح و مضبوط و دارای کمی حواشی مفید است. فهرست مندرج در آغاز کتاب که دو برگ آخر آن موجود و بقیه مفقود شده است و بیست برگ آغاز نسخه و از برگ ۳۶۰ تا آخر، همه به خطّ شکسته نستعلیق مالک نسخه محمد اشرف بن زین العابدین اشرف حسینی استرآبادی است. بقیه به خطّ نسخ نوشته شده و کاتب در هیچ جا نام خود را ننوشته و احتمال می رود تماماً خط همان شخص باشد، والله العالم.

همین شخص در حاشیه صفحه آخر جزء اول نوشته است «استکتبت هذا الجزء من هذا الكتاب في مشهد ثامن الأئمه...»، و باز در آخر جزء دوم در حاشیه نوشته است: «استکتبت هذا الجزء أيضًا في مشهد ابي الحسن عليّ الرضا... أو ان شرفي بخدمتي سيّدي و سندی و شیخی و مقتدائی جامع المعقول و المنقول علامه العلماء في الفروع و الاصول حلال المشكلات و كشاف المعضلات الأمير صفی الاسلام و المسلمین محمّد، أدام ظلال افاداته علی رؤوس المستفیدین...».

در پایان جزء سوم شرحی نوشته نشده است. پس از برگ ۳۸۳ تا آخر نسخه مفقود شده است.

انجام موجود: «باب میراث ولد الولد. روی الحسن بن محبوب عن سعد بن ابی خلف عن».

تملک شخص مذکور روی برگ اول بدون تاریخ نوشته شده، و أيضًا: تملک حسین بن شیخ عبدالله، به تاریخ ربیع الثانی ۱۰۴۵. أيضًا: تملک محمّد بن جلال الدین و مهر او «اقل الخلاق قاضی محمّد ۱۰۰۱». أيضًا: تملک دیگر به تاریخ ۱۱۰۸ و مهر علیقلی.

«۷۴۲» نسخه دیگر

نسخه: امتیازی ندارد.

کاتب: علی اصغر ولد بابا مرتضی اصفهانی. تاریخ ختم استنساخ: روز شنبه ۲۳ جمادی الآخره ۱۰۹۴، و در پایان، تعداد ابیات کتاب «۳۰۰۰ بیت» تعیین شده است.

«۷۴۳» نسخه دیگر

نسخه: دو جزء اول کتاب است. نام کاتب در پایان نسخه «ابوالحسن» قید شده و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن در اواخر قرن یازدهم یا اوائل دوازدهم نوشته شده و آثار مقابله و تصحیح و همچنین حواشی بسیار از کتب و شروح مختلف در حواشی دیده می شود.

«۷۴۴» نسخه دیگر

نسخه: از اول و آخر ناقص و مشتمل است بر قسمتی از کتاب صوم تا کتاب دیات. نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد، لکن در قرن ۱۲_ ۱۳ نوشته شده و دارای حواشی مختلفی است.

ص : ۳۲۰

آغاز: «و أنا صائم، فقال له النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله: أعتق رقبة».

انجام: «فما أصيب منه فعلى حساب ذلك و ان قطعت روثه الأنف».

«۷۴۵» نسخه دیگر

نسخه: مشتمل بر جزء اول و دوم کتاب است. کاتب جزء اول در هامش صفحه آخر آن جزء نوشته است: «در مشهد مقدس در مدرسه مهر جمال مشهوراً مرقوم قلم شکسته رقم گردید، به تاریخ روز پنجشنبه ششم شهر شوال قریب به پیشین سنه ۱۰۶۷. ابن محمد حسین: محمد رضا سرایانی».

جزء دوم، به دو خط نوشته شده، و تاریخ پایان استنساخ آن: روز شنبه ذی الحجه ۱۰۷۴، و نام کاتبان جزء دوم معلوم نیست.

نسخه تماماً یا بعضاً مقابله و تصحیح شده و اندک حواشی متفرقه دارد.

«۷۴۶» نسخه دیگر

نسخه: فاقد جزء اول و مقدار زیادی از جزء ثانی است، و آغاز موجود چنین است: «و شرفک و کرمک و جعلک مثابه للناس و أمناً مبارکاً و هدیً للعالمین».

کاتب تمام نسخه: حاجی محمد قاسم کاتب و معلم شیرازی فرزند مرحوم خواجه درویش محمد.

تاریخ ختم کتابت جزء دوم: سه شنبه ۲۵ ذی الحجه ۱۰۵۷، و جزء سوم: دوشنبه ۱۷ ربیع دوم ۱۰۵۸، و جزء چهارم: یکشنبه ۲۰ جمادای دوم، و اسانید: چهارشنبه غره ماه رجب همان سال ۱۰۵۸ می باشد.

تمام صفحات دارای جدول مذهب است. اثر تصحیح و تحشیه و امتیازی ندارد.

«۷۴۷» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است از ابواب قضایا و احکام تا آخر کتاب و اسانید آن و فهرست اسانید به ترتیب حروف.

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و به خط یکی از کاتبان اوائل قرن ۱۲ نوشته شده. حواشی بسیار از «سلطان، طاب ثراه»، «م ق ر، مدّ ظله العالی» و لا-م ت ق، ره» و «شیخ حسن، ره» و «مراد» و «م ح ط» و «مسالک» و «ب ه، رحمه الله» و «دروس» و از کتب فقه

و لغت و غیرها، به خط کاتب متن و غیره دارد.

«۷۴۸» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب و از ابواب قضایا و أحكام است تا اواخر «باب نوادر الوصایا»، که بقیه مفقود شده است.

کاتب، نام خود را در آخر جزء ثالث که به باب معرفه الکبائر خاتمه یافته: علی بن محمد عیسی بن سید صدرالدین محمد حسینی شوشتری، و تاریخ ختم کتابت را همانجا: ۲۶ صفر ۱۰۵۰ قید کرده است.

انجام موجود: «قال: قلت: أیحلّ له أن يأخذها ممّا فی یده شیئاً».

نسخه تماماً مقابله و تصحیح شده و صحیح و سقیم احادیث در حاشیه به رموز معهوده تعیین گردیده است و شخص عالمی از معاصرین علامه مجلسی «متوفی ۱۱۱۰» حواشی گرانبھائی از کتب متفرقه در تمام نسخه نوشته است.

«۷۴۹» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است از «أبواب القضايا و الأحكام» تا آخر کتاب، و نام کاتب و احتمالاً تاریخ کتابت که در آخر نسخه بوده محو کرده اند، و سپس «أسانید کتاب من لایحضره الفقیه» به خط همان کاتب نوشته شده.

در برخی از مواضع نسخه حواشی گوناگونی دیده می شود.

«۷۵۰» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است، از أبواب القضايا و الأحكام تا آخر.

کاتب: عمید بن ملا ابراهیم کریمجانی «من أعمال کسکر» در شهر رشت. تاریخ ختم کتابت: «یوم الثلاثاء» دهه سوم شوال ۱۰۹۴. حواشی متفرقه بسیار بر نسخه نوشته شده است.

«۷۵۱» نسخه دیگر

نسخه: نیمه دوم کتاب است از «أبواب القضايا و الاحكام» تا آخر.

کاتب: خط مقصود علی بن کرم الشوشتری مشهور به درویش محمد شوشتری مولداً، فی یوم الثلاثاء سادس ج اول ۱۰۵۹: «نقل از آخر نسخه».

«۷۵۲» الكشاف عن حقائق التنزيل و أسرار التأويل

(تفسیر قرآنی - عربی)

از: ابوالقاسم محمود بن عمر بن محمد خوارزمی معتزلی، معروف به جارا لله زمخشری، استاد فن بلاغت، متوفی ۵۳۸ در جرجانیه خوارزم.

نسخه: از اواسط تفسیر آیه شریفه «إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ: سوره ۴، آیه ۱۷» است تا آیه شریفه «عَفَى اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ: سوره ۹، آیه ۴۳».

آغاز موجود: «فَإِنَّ التَّوْبَةَ تَمْنَعُ اسْتِحْقَاقَ الْمَذْمَةِ وَالْعِقَابِ.

انجام موجود: «الْأَخْبَالُ لَيْسَ مِنَ الْإِسْتِثْنَاءِ الْمَنْقُوعِ فِي شَيْءٍ كَمَا يَقُولُونَ لِأَنَّ الْإِسْتِثْنَاءَ».

خلاصه، نسخه از اول و وسط و آخر افتادگی دارد، و قبل از ورق اخیر نیز یک برگ افتاده و نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد.

به قرائن از آثار قرن ۷ - ۸ است و حواشی بسیار بر نسخه به خط کاتب (ظاهراً) و مختوم به رمز «ه ط» و «س» و نیز بدون رمز نوشته شده، و روی برگ اول این لغت به خط کاتب در حاشیه چنین ترجمه شده است: «التسوية: کار واپس افکنده» که می رساند کاتب فارسی زبان بوده است.

علی ای حال، نسخه بسیار معتبر و مفیدی است و آثار وقف نیز دارد.

«۷۵۳» کشف الايات

(فهارس - عربی)

از: میرزا محمد رضا بن عبدالحسین نصیری طوسی، صاحب «تفسیر الأئمة. ش ۱۵۸».

کتاب: فهرست بسیار ممتاز کلمات «قرآن کریم» است، به روش علمی و آسان.

تاریخ تألیف را، خود در مقدمه کتابش «کشف آیات کلام قدس» به نظم آورده که مقصود سال ۱۰۶۷ است:

نام این نسخه و سال تاریخ کشف آیات کلام قدس است

کتاب را در «الذریعه ۱۸: ۳ - ۵» با نسخه های متعدّد و مهمّ آن معرّفی کرده و چند سطر از آغاز آن را نقل فرموده اند، لکن چون چند غلط چاپی در آن هست، درست آن را از روی نسخه خطّی می آوریم:

«بسم... کشف نقاب عذار عذراء المقال باسم الله الكبير المتعال و حليها في حجله الكمال بحليه حمدالله ذى العز والجلال».

مؤلف، سبب نگارش این اثر گران قدر را در هامش برگ دوم نسخه به فارسی و به تفصیل نوشته است:

«چون پیدا کردن آیات قرآنی که بعضی از آن در خاطر باشد _ دشوار بود، کمترین خلایق، محمد رضا بن عبدالحسین منشی الممالک، این کتاب را که مسمی است به کشف الایات ترتیب داد، و چون کلمات اسمی و فعلی قرآنی سیوای کلمه جلاله در آن جمع شده جهت استدلال و اقتباس نیز بسیار به کار آید. و طریق پیدا کردن آیات از این کتاب آن است که نظر کنند به اصل کلمه مقصوده که مأخذ اشتقاق است...».

تا آخر توضیح مفصل درباره طریق استفاده از کتاب. جزاه الله تعالی خیرًا.

ناگفته نماند که «کشف الایات» مورد بحث را نیز منتخبی است که در «ذریعه ۲۲. ش ۷۷۱۰» معرفی فرموده اند.

نسخه: به خط «مانده علی بن حیدر علی الواداری جیبی الاصفهانی».

تاریخ پایان کتابت: ۲۵ محرم ۱۱۲۶. آثار مقابله و تصحیح ندارد.

«۷۵۴» کشف الأسرار فی شرح الإستبصار

(حدیث _ عربی)

از: سید نعمه الله موسوی حسینی جزائری، صاحب «غایه المرام. ش ۶۲۴».

کتاب: شرح «استبصار» شیخ طوسی است به «قوله»، در سه جزء: اول: دارای یک مقدمه در مباحث درایه الحدیث و شرح طهارت و صلوه، و دوم: شامل زکات و خمس و صیام و حج.

تاریخ ختم تألیف طهارت: ربیع یکم ۱۰۸۷ در دارالمؤمنین شوشتر، صلوه: دوشنبه هفتم ربیع یکم ۱۰۸۸ در شوشتر، و خمس: دوشنبه... جمادای دوم همان سال در جوار جامع شوشتر، و حج: عصر روز شنبه بیستم ذی القعدة همان سال در همان شهر.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد و از روی نسخه مصححه مؤلف استنساخ شده، لکن اثر مقابله و تصحیح ندارد. از کتابخانه نیای گرامی، مرحوم آیه الله حاج میر سید محمد موسوی، اعلی الله مقامه.

«۷۵۵» کشف الإلتباس عن «موجز» أبي العباس

(فقه _ عربی)

از: مفلح بن حسن الصمیری، صاحب «غایه المرام. ش ۶۲۷».

کتاب: در شرح «الموجز الحاوی لتحریر الفتاوی» ابوالعباس احمد بن فهد الحلّی است و به «قوله، أقول» شرح کرده، از اوّل باب طهارت تا زکوه که تمام اصل است.

تاریخ فراغت شارح از قبیض کتاب: ۲۸ شهر رمضان ۸۷۸، در بحرین.

نسخه: به خطّ «محمد جعفر الموسوی خلیف مرحمت پناه حاج سید حسین»، در شهر سنه ۱۲۳۲ فراغت از استنساخ یافته است.

این نسخه در کتابخانه مرحوم سید محمد باقر بن محمد نقی حجه الاسلام شفتی بوده، مهر و چند حاشیه و فائده به خطّ آن جناب دارد، و همچنین مهر «عبدالوهاب بن محمد الموسوی».

«۷۵۶» کشف الغطاء عن مبهمات الشریعه الغراء

(فقه _ عربی)

از: کاشف الغطاء حاج شیخ جعفر بن خضر جناجی نجفی، قدس سرّه.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. به قرائن خطّ یکی از کاتبان قریب به زمان مؤلف است. روی برگ اول نوشته اند: «۲۸ جزو _ عدد آیات: ۲۶۰۹۶»، و مهر: «محمد مهدی بن محمد باقر الموسوی».

انجام نسخه: «خصوصاً ما کان من المزارع و العقارات بأقسامها من السؤال كما هو ظاهر الحال، واللّه الموفق الصواب».

فقیه علامه ذوفنون حاج ملا احمد نراقی «۱۱۸۵ _ ۱۲۴۵» _ علیه الرحمه _ در رساله ای که پیرامون اعتراض به چند عبارت در «کشف الغطاء» و پاسخ به آنها نوشته، کتاب و مصنف بزرگوارش را این گونه ستوده است:

«و از جمله مؤلفاتی که متضمّن جُلّ احکام شرع اقدس و حاوی اکثر مسائل دین مقدّس است کتاب «کشف الغطاء» است که در این زمان سعادت اقتران از نتایج افکار و رشحات اقلام وحی آثار شیخ المشایخ العظام و زبده الفقهاء الکرام مروّج احکام الشریعه النبویّه و مبین الطریقه الحقه المرتضویّه حاوی المناقب و الفضائل و کاشف

معضلات المسائل العالم الفاضل الكامل وحيد العصر و فريد الدهر شيخنا الأجل الأعظم و خدومنا الأكمل المعظم الشيخ محمد جعفر _ أدام الله أيام افاداته و متّع الله المسلمين بطول حياته _ به منصّه ظهور آمله، كه الحقّ كتابي است بي شبيه و عدیل و جامع اكثر مسائل فروع و اصول حاوی مهمّات احكام شريعت حضرت رسول متضمّن فروعی كه _ ابداً _ افكار در اعصار و امصار به آنها نرسیده و مشتمل بر وقایعی كه دقائق انظار بر پیرامون آنها نگردیده، لؤلؤی است شاهوار لایق تاج سلاطین كامكار، درّی است گرانمایه سزاوار خزائن ملوك ذوی الاقتدار. قابل الله مؤلفه بمثوباته الجزيله و شكر الله مساعیه الجميله: «رسائل و مسائل حاج ملا احمد نراقی ۲: ۱۴۹ _ ۱۵۰، قم ۱۳۸۰».

«۷۵۷» كشف اللثام عن قواعد الأحكام

(فقه _ عربی)

از: مولانا محمّد بن حسن اصفهانی، معروف به فاضل هندی.

کتاب: شرح مزجی کتاب «قواعد الأحكام» علامه حلّی «ره» است.

نسخه: از اوّل کتاب نکاح است تا آخر کتاب الأیمان و توابعها.

نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد، و بعید است كه خطّ مؤلف باشد.

تاریخ ختم تألیف نکاح: «عشری» ۲۰ ربیع الثانی ۱۰۹۶، و کتاب فراق «طلاق»: شب ۱۱ ذی قعدہ ۱۰۹۶. در این موضع کاتب بدون ذکر نام و نشان و تاریخ جمله ای در طلب مغفرت از ناظرین و دوبار مهر کرده است كه هیچ خواننده نمی شود.

تاریخ ختم تألیف کتاب أعیان: ۱۸ ماه رجب ۱۰۹۷.

نسخه مقابله و تصحیح شده است.

«۷۵۸» نسخه دیگر

نسخه: شامل کتاب الصید والذبائح و کتاب الفرائض است.

نام کاتب ندارد، و در پایان گواهی مقابله دارد. در آخر کتاب ذبائح تاریخ ۱۱۲۷ و در آخر فرائض تاریخ تألیف ۱۰۹۸ دارد.

«۷۵۹» نسخه دیگر

نسخه: شامل کتاب الجنایات است كه آخرین کتاب از «قواعد الاحكام» باشد با خاتمه ای در وصیّت مؤلف به فرزند گرامی خود، وصیّت شارح به مجتهدان و دانشمندان

و دیگران.

تاریخ ختم تألیف را شارح در آخر کتاب با اندک تعمیه ای به نظم آورده و ظاهراً به گمان حقیر _ مقصود شب یکشنبه یازدهم ماه رمضان سال یکهزار و یکصد (۱۱۰۰) است.

کاتب: محمد مهدی بن حاجی محمد کاظم. تاریخ ختم استنساخ: دهم ربیع دوم ۱۱۲۶.

شایان توجه است که کاتب دو شکل صفحه شمار و ورق شمار در گوشه صفحات نسخه نوشته است. یکی، تعداد اوراق را با مرکب سیاه ۱۶۴ ورق و دیگر، شماره صفحات را درست در بالای همان اعداد ۳۲۸ صفحه به سرخی نوشته است.

نسخه امتیازی ندارد.

«۷۶۰» کشف المحجّه لثمره المهجه

(مواعظ _ عربی)

از: سید رضی الدین ابوالقاسم علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن محمد الطاوس، علوی فاطمی داودی سلیمانی: «مقدمه کتاب»، معروف به سید ابن طاوس، اعلى الله مقامه.

نسخه: نام کاتب ندارد. تاریخ ختم استنساخ: سنه ۱۰۷۸. اثر تصحیح و مقابله و تحشیه ندارد، لکن نسخه مرغوبی است.

روی برگ اول این شرح نوشته شده: «من جمله الرسائل التي شرفني الله تعالى بمطالعتها هذه الرسالة الشريفة. نمقه العبر الأقل محمد رفيع اليزدي». و ظاهراً این شخص خود کاتب نسخه است به گواهی شباهت این خط و خط نسخه.

«۷۶۱» کشف المدارک

(فقه _ عربی)

از: رفيع بن الحسين الجيلاني، نزيل اصفهان: از خود نسخه.

کتاب: حاشیه در شرح کتاب «مدارک الأحكام» آقا سید محمد عاملی است، و در «ذریعه ۱۸: ۵۹ _ ۶۰» مذکور، و مؤلفش به عنوان «محمد رفيع بن رفيع الجيلاني المشهدي الاصفهاني» در «کرام برره: ش ۱۰۳۳»، و در «دانشمندان مهدوی: ۳۴۱ _ ۳۴۳» و «أعيان الشيعة ۳۲» شرح حال دارد، جز این که نام پدر در نسخه مورد نظر حسین است نه رفيع، و چون رفيع با محمد رفيع نام در این دو سه قرن اخیر متعدد

بوده اند باید در این باره تحقیق بیشتر شود، ان شاء الله. و لیراجع «تراجم الرجال ۳: رقم ۲۳۱۰: الشیخ محمد رفیع الرشتی».

نسخه: مجلد دوم کتاب است «فی النجاسات».

تاریخ پایان تألیف: عشر آخر ماه شعبان ۱۲۳۶

کاتب: احمد بن زین العابدین طالقانی. تاریخ تحریر: «یوم الخمیس من شهر ذی الحجّه الحرام». سال نوشته نشده است.

«۷۶۲» الکفایه فی علم الإعراب

(نحو _ عربی)

از: ضیاءالدین المکی، شاگرد زمخشری صاحب «الکشاف. ش ۷۵۱».

نسخه: به چند گونه خط است و از اول افتادگی دارد. برخی از اوراق آن را از جمله ورق آخر «محمد صادق بن محمد حسین فقیه آبادی» نوشته و در روز پنجشنبه ۱۹ ماه شعبان ۱۰۹۲ از آن فراغت یافته و نام کتاب را فقط در همین موضع نوشته است. با رجوع به «کشف الظنون» و تطبیق اقسام و ابواب و فصول آن با گزارش مختصری که در «کشف» آمده است مؤلف شناخته شد.

«۷۶۳» کفایه المقتصد

(فقه _ عربی)

از: مرحوم آخوند ملا محمد باقر بن محمد مؤمن، سبزواری اصفهانی.

کتاب: در ابواب فقهیه است از طهارت تا دیات در دو مجلد و به طبع رسیده.

نسخه: شامل هر دو مجلد است به خط عبدالله بن شمسعلی، تاریخ ختم کتابت: ماه رمضان ۱۱۹۲.

«۷۶۴» نسخه دیگر

نسخه: مجلد اول است از طهارت تا وصیت. نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد. با نسخه مصححه مقابله شده.

تملک و مهر «العبد محمد بن محمد علی» و تملک و مهر نیای گرامی، آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسوقی _ اعلی الله مقامه _ به تاریخ ۱۸ شوال ۱۳۲۹ ظهر نسخه هست.

در ظهر برگ یکم، فهرست کتب این مجلد، به دو رنگ، به خط کاتب نوشته شده، پاورق شمار بالای پشت اوراق به سرخی. تا برگ ۱۳۵ به خط یک کاتب و بقیه تا آخر که برگ ۲۰۳ باشد، با ۲ برگ عطف و بدرقه به خط کاتب دیگری است، هر دو خوش خط.

توضیحاً: جلد دومی از این کتاب «ش ۷۶۴»، فهرست آغاز آن به خط نویسنده فهرست آغاز نسخه مورد بحث است، و تمام آن نسخه به خط نویسنده نصف آخر نسخه ما، و دارای اثر مقابله و تصحیح است _ همانند همین نسخه _ و چنان که بیاید، تاریخ کتابت آن «ع ۲ / ۱۱۸۳» می باشد.

تملك و مهر تا آخر.

«۷۶۵» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم است از کتاب نکاح تا آخر مواریث، و شمار اوراق مکتوب ۲۵۰ برگ است که در بالای صفحات نوشته شده.

نام کاتب ندارد. تاریخ پایان استنساخ: عصر ۲۶ ربیع دوم ۱۱۸۳. آثار مقابله و تصحیح و حواشی مختلفه دارد، و فهرست کتب این مجلد در آغاز نسخه با تعیین شماره اوراق نوشته شده و نسخه خوبی است، همانند نسخه «ش ۷۶۳».

«۷۶۶» کفایه المؤمنین

(معجزات _ فارسی)

از: محمد شریف خادم.

کتاب: ترجمه کتاب «الخرايج و الجرائح» قطب الدین راوندی _ اعلى الله مقامه _ است، مشتمل بر چهارده باب در بیان معجزات چهارده معصوم علیهم السلام .

رجوع شود به «ذریعه ۱۸: ۱۰۰ - ۱۰۱» و «إحياء الداثر: ۱۰۳».

نسخه: نام کاتب ندارد و به دو خط نوشته شده، و تاریخ ختم آن: نهم صفر ۱۰۹۲ می باشد.

ظهر نسخه، این عبارت به خط بسیار خوش تعلیق دیده می شود: «هو صار من ممتلكات العبد الأقل محمد ابراهیم بن زین العابدین النصیری الطوسی غزلهما».

مهر: «علی بس است ظهیر محمد ابراهیم ۱۰۸۷». سپس تملك و هم وقفنامه امیرالدین محمد زاهدی طیب.

دارای سرلوحه تمام طلای خالص و تمام اوراق جدول کشیده است.

«۷۶۷» کمال الدین و تمام النعمه

(کلام - عربی)

فی اثبات الغیبه و کشف الحیره

از: شیخ ابو جعفر محمد بن علی ابن بابویه قمی، صاحب «کتاب من لا یحضره الفقیه. ش ۷۳۹».

کتاب: در اثبات امر غیبت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه است در دو جزء و به طبع رسیده.

نسخه: چنان که در پایان جزء اول نوشته به خط میر ابراهیم بن میر سید حسین الحسینی، تاریخ ختم تحریر همان جزء: ربیع یکم ۹۴۱.

«۷۶۸» نسخه دیگر

نسخه: کامل ست و آثار تصحیح و تحشیه ندارد. کاتب: محمد یوسف بن محمد قاسم نجفی مسکن نظری مولد، در نجف اشرف. تاریخ ختم استنساخ: روز سه شنبه ۲۷ جمادی الثانی «کذا» ۱۰۶۴.

دو سرلوحه زرین در آغاز جزء اول و آغاز جزء دوم دارد و تمام صفحات به طلا و شنگرف و لاجورد و مرکب جدول کشی شده. فهرست کتاب در آغاز نسخه نوشته شده. نام کتاب صریحاً در آخر جزء اول و آخر جزء دوم این نسخه «کمال الدین و تمام النعمه» است نه «کمال الدین...».

«۷۶۹» الکنز، فی القرات العشر

(علوم قرآنی - عربی)

از: نجم الدین ابو محمد عبدالله بن عبدالمؤمن بن الوجیه هبه الله واسطی بغدادی، معروف به ابن المؤمن.

کتاب: در بیان قرائتهای دهگانه قرآن کریم است و بسیار محققانه.

نسخه: به خط زیبای احمد بن علی بن (عیسی ظ) المدنی. تاریخ پایان کتابت: صبح پنجشنبه ۱۲ ماه شعبان ۸۵۸. چند برگ از آغاز نسخه مفقود شده است.

ناگفته نماند که در هیچ جای نسخه نامی از مؤلف و کتاب دیده نمی شود و نویسنده این فهرست پس از تتبع در کتاب «غایه النهایه، فی طبقات القراء» به نتیجه فوق رسیده است. والله العالم (۱).

---

۱ - ۱) از کتاب «الکتز فی القراءات العشر» نسخه نفیسی با تاریخ ۸۰۸ در کتابخانه ظاهریه دمشق موجود است: «فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهریه. علوم القرآن: ۱۲۶».

نسخه ابتیاعی از کتابخانه مرحوم آقا شیخ محمّد رضا ابوالمجد اصفهانی نجفی.

آغاز موجود: «قال: قرأت بهاعلی الزّهاوی بدمشق، و قرأ الرهاوی علی ابي علی أحمد بن محمّد بن أحمد بن الحسن بن سعید الاصفهانی».

«۷۷۰» کنزالدقائق و بحر الغرائب

(تفسیر _ عربی)

از: میرزا محمّد «مشهدی» ابن محمّد رضا بن اسماعیل بن جمال الدین قمی.

کتاب: تفسیر قرآن کریم است به اخبار و احادیث اهل بیت علیهم السلام، و بسیار مفید و جامع.

نسخه: بخشی از مجلد اول است از آغاز تا پایان سوره مبارکه بقره نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد لکن در حدود زمان تألیف «اواخر سده یازدهم» نوشته شده.

مهر «حسین منی و أنا من حسین» در برگ آخر، و مهر «عبده الراجی محمّد حسین» و تملک و مهر «الراجی محمد شفیع بن محمد» ظهر نسخه است.

«۷۷۱» کنزالفوائد

(فقه _ عربی)

از: آخوند ملا مؤمن.

کتاب: شرحی است بر کتاب «إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان» جمال الدین حسن بن یوسف ابن المطهر، معروف به علامه حلّی، قدس الله تعالی سرّه.

«إرشاد الأذهان» از گرامی ترین کتب فقهیه شیعه امامیه و مشتمل بر قریب پانزده هزار مسئله است که افزون از پنجاه شرح و حاشیه بر آن نوشته شده و در مواضع متفرّق «ذریعه ۱: ۵۱۰ - ۵۱۲ و ۶: ۱۴ - ۱۷، ۱۰۹ و ۱۳: ۷۴ - ۸۰» و «فهرست دانشگاه ۵: ۱۷۷۱ بعد» و جاهای دیگر از آنها یاد شده است.

یکی از شروح مفصّل ارشاد کتاب «مجمع الفوائد و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان» مرحوم مقدّس اردبیلی است که به طبع رسیده و از مصادر مهمّ بشمار می رود.

بعضی دیگر از شروح إرشاد، از جمله «منهج الرشاد» را نیز در این فهرست خواهیم آورد.

«کنزالفوائد» _ جای گفتگو _ یکی از شروح گسترده آن کتاب است که شخصی به نام آخوند ملا مؤمن از دانشمندان قرن

سيزدهم هجري نكاشته و مع الأسف تاكنون اطلاعی

ص : ۳۳۱

از احوال او نیافته ایم، لکن نظر به قرائنی شاید از خاندانهای علمی آذربایجان بوده است (۱).

نسخه ما مجلد اول کتاب و مشتمل بر شرح مزجی کتاب طهارت و صلوه تا پایان مندوبات صلوه که ششمین آنها تعقیبات نماز است می باشد، و ظاهرًا نسخه مبینه خط مؤلف است. از بقیه اجزاء کتاب هم _ اگر نوشته شده باشد _ آگاهی نداریم.

نواده شارح عبارات متن را در بالای صفحات نسخه نوشته و در پایان گوید: «استنساخ هامش که نسخه ارشاد علامه _ اعلی الله مقامه _ است، در یوم جمعه ۲۷ شهر جمادی الاولی، اواسط حمل، قوی ثیل، سنه ۱۳۰۰، انجام یافت. و أنا الحقیق أبو الفضل بن مولی عبدالجواد ابن مولی مؤمن _ شارح الکتاب _ طیب الله رسمهما».

در آغاز کتاب این شرح به سرخی نوشته شده: «هذا کتاب کنز الفوائد، من مؤلفات جناب آخوند ملا مؤمن، اعلی الله مقامه».

روی برگ اول نیز دو سه جا این شرح دیده می شود: «این کتاب من مؤلفات عالیجناب مقدس القاب فضائل و معارف اکتساب، علامی فهامی مجتهد العصر و الزمانی اعنی محقق ثالث آخوند ملا مؤمن _ سلمه الله _ است».

آغاز: «بسم... الحمد لله العالی فی دنوه، و الدانی فی علوه، المنزه بقدر ذاته لشابهه المخلوقات، المنتظم لنظام بنی آدم یارسال الرسل بالشرایع القویمه المتینه، الجاعل للعلماء تذکره و تبصره و لمعه و مصباحًا و فقیهًا و ذکرى للعالمین؛ كما جعل کنزًا و غنیة و ذخیره و فایده و آیه و دروسًا و مقننًا و مقنعه و ایضًا و مکملًا لهم و ناصرًا و انتصارًا و انتصارًا للملهوفین، و تهذیبًا و تنقیحًا و تحریرًا و کشفًا لقواعد احکام سید المرسلین و معالمها و مدارکها و دفع خلافها و جملها و ایضًا الی نهایتها و مبسوطًا لمختصرها و بیانًا لمختلفها و روضًا و روضه و حدائق و مسالک للعبادین...»

أمّا بعد، فإنی لما کنتُ شایقًا _ بحیث یزید عن التّصوّر و التّقریر _ إلی إزاله التّقلید عن الرّبقة لکونها أدنی و أخسّ. فلما منّ علیّ بذلک من لطفه الخفیّ و کرمه الجلیّ و فضله

ص : ۳۳۲

۱- ۱) در مجلد، هیجدهم «الذریعه: ش ۱۱۹۶» یک نسخه از همین کتاب را که همانند نسخه ما شامل طهارت و صلوه بوده در کتابخانه مرحوم حاج میرزا باقر آقای قاضی طباطبائی تبریزی نشان داده و شارح را مؤمن اردبیلی دانسته و گویند که چون نسخه بی تاریخ است عصر شارح معلوم نگردید.

العلی؛ أحببت أن أكتب شرحًا للإرشاد، للإمام الهمام... الحسن بن يوسف بن المطهر الحلبي... إذ كان مختصر اللفظ، مع كونه مشتملاً لنكت و معالم تحتاج إلى الكشف و التحقيق، لغموضها، و جامعاً للمسائل الكثيره. و استخرتُ الله عزوجل في حرم سيد الشهداء _ عليه ألف سلام و ثناء _ فأحسن. فنذكر _ إن شاء الله تعالى _ أدله جميع ما ذكر فيه من المسائل بوجه الايجاز و الاختصار على ما وسع عليه طاقتي... و نشير إلى المعضلات و نوضحه «كذا»؛ و إن كان هذا الشرح لا يبلغ مرتبه الشروح المؤلفه فيه و في غيره _ كصاحبه _ و سمّيته بكنز الفوائد... كتاب الطهاره، و النظر في أقسامها...».

چنانکه ملاحظه می شود نویسنده به براعت استهلال نام بسیاری از کتب فقهیه را در مقدمه آورده است.

انجام: «كما يظهر من «كرى» و كلام المحقق الشيخ على. تم المجلد الاول من كتاب الطهاره و الصلوه. و يتلوه المجلد الثاني أيضاً منه و في لواحقه و في الزكوه و الخمس و الصوم و الاعتكاف، بفضل و كرمه، و أسئل الله أن يجعلهما...».

نسخه دارای ۳۷۹ برگ. برگ ۱ و روی برگ ۲ و برگ آخر سفید است و روی برگهای ۱ و ۲ نام کتاب و مؤلف به شرحی که گفتیم نوشته شده. ظهر برگ آخر شرحی در تاریخ شب ۵ شنبه ۲۶ ج ۱ _ ۱۳۰۰ به خط «أبوالفضل نواده شارح» راجع به کتاب «ارشاد الأذهان» و مقایسه آن را با «شرايع الاسلام» محقق که با اینکه از ارشاد بزرگتر است بیش از ۱۲ هزار مسئله ندارد. به نقل از «قصص العلماء» نوشته شده.

هم در این صفحه این تملک دیده می شود: «هو المالک بالاستحقاق. قد صار من عواری الزمان لدى الأقل محمد خامنه». در هامش روی برگ ۲۹۴ حاشیه ای است به این توفیق: «لمحرره ابن الشارح _ ره».

خط تعلیق ۲۲ سطری، عناوین در هامش به سرخی نوشته شده، بالای عبارات متن نیز به سرخی و مرکب سیاه خط کشیده اند. کاغذ فستقی، جلد تیماج سیاه کوبیده، آستر کاغذ سفید، قطع ۱۵ × ۲۲، متن ۸ و نیم × ۱۴ و نیم. نام کاتب و تاریخ تألیف و کتابت ندارد لکن چنانکه گفتیم ظاهراً نسخه میبضه خط شارح است.

«۷۷۲» الكنوز الوديعه من رُموز الدرعيه

(اخلاق _ فارسی)

ص : ۳۳۳

از: فرزند شمس الدین حسن ظافر. نام نگارند معلوم نیست. در اواخر کتاب از پدرش این چنین یاد کرده است:

«... پدرم، علامه عصر و نحریر دهر، شمس الدین حسن ظافر، علیه الرحمه و الرضوان...»

کتاب: ترجمه مبسوطی است از کتاب «الذریعه الی مکارم الشریعه» تألیف ابوالقاسم حسین بن محمد بن المفصل، راغب اصفهانی شهیر، متوفی در نیمه نخست سده پنجم. مترجم آن را به فرمان ابوالفوارس شاه شجاع مظفری «۷۶۰ _ ۷۸۶»، به زبان فارسی در آورده، و در پایان، سه نَمَط در حکمتها و اندرزهای عربی و یونانی و پارسی افزوده است.

نام کتاب در مقدمه نسخه و روی برگ اول آن و نیز در «ذریعه ۱۸: ش ۱۲۷۰» که سه نسخه دیگر را شناسانده اند، همه «کنوز...» است، بدون «ال»، لکن در پایان نسخه ما: «تم کتاب الکنوز الودیعه من رموز الذریعه الی مکارم الشریعه» می باشد.

نسخه: نام کاتب و نگارنده و تاریخ ترجمه و اثر تصحیح و مقابله و تحشیه ندارد. تاریخ پایان استنساخ: پنجم شوال ۱۰۶۷.

خط نستعلیق، عناوین به شنگرف. همه صفحات دارای جدول طلائی و لاجورد است. برگهای نوشته شده کتاب ۳۷۸ برگ است.

«۷۷۳» الکواکب الضیائیه فی شرح الزبده البهائیه

(اصول فقه _ عربی)

از: مرحوم حاجی سید یوسف بن سید محمد حسینی بن خراسانی گنابادی قاضی، ساکن اصفهان.

کتاب: شرح مزجی «زبده الاصول» حضرت شیخ بهاء الدین محمد عالمی است، در دو مجلد.

نسخه: مجلد دوم است از مبحث استصحاب تا آخر.

آغاز: «بسم... المطلب الرابع فی بیان حجّیه الاستصحاب و عدمها و یعبر عنها».

انجام: «و الاستقرار علیه و دوامه. و قد فرغت من تسویده و تحریره ضحوه ۲۰ ج ۱ سنه ۱۲۳۵...».

کاتب: محمد تقی بن محمد مقیم موسوی رضا توفیقی ساکن دارالسلطنه اصفهان.

تاریخ پایان کتابت: ۲۲ ج ۲ سنه ۱۲۳۶.

آثار مقابله و تصحیح در سراسر نسخه هست، لکن نام کتاب و نام مؤلف در اول و آخر نسخه نیست. فقط روی برگ اول این عبارت دیده می شود: «و سمّيته بالكواكب الضیائیه فی شرح الزبده البهائیه»، و همچنین در گوشه بالای ورق عطف اول نسخه شرح محو شده ای است که فقط عبارت «از جلد اول شرح زبده بیست جزو در نزد صاحبی قبله گاهی ام حاجی سید یوسف» خواننده می شود، و ما با همین آثار و علائم به «الذریعه» رجوع نموده و نام کتاب و مؤلف را ذکر کردیم. ان شاء الله اشتباه نشده است.

برای شرح حال حاج سید یوسف و آثار و خاندانش به «دانشمندان مهدوی: ۳۳۶ ط ۱» رجوع فرمایند.

«۷۷۴» کیمیای سعادت

(آداب _ فارسی)

از: ابو حامد محمد بن محمد بن محمد غزالی طوسی «۴۵۰ متوفی ۵۰۵».

نسخه: مجلد اول کتاب است و از آخر ناقص است و تا اوائل باب دوم از اصل نهم از رکن معاملات رسیده که در حسبت است و بقیه ساقط شده. لذا نام کاتب نستعلیق نویس و تاریخ کتابت معلوم نشد به قرائن در قرن دهم نوشته شده و اثر تصحیح و مقابله و امتیازی ندارد. فهرست تمام کتاب در آغاز به خط کاتب نوشته شده.

«۷۷۵» گوهر مراد

(کلام _ فارسی)

از: ملا عبدالرزاق بن علی بن حسین، فیاض لاهیجی.

کتاب: در مباحث کلامی است در یک مقدمه و سه مقاله و یک خاتمه و چاپ شده است.

نسخه: تنها مقاله سوم است در فرمان خدانشناسی (۱) و خاتم در سیر و سلوک. نام کاتب و تاریخ تالیف و کتابت ندارد، ظاهراً در زمان مؤلف نوشته و مقابله و تصحیح شده.

مهر مرحوم آقای حاج سید جعفر فرزند سید حجّه الاسلام بیدآبادی شفتی «عبده

ص: ۳۳۵

۱-۱) مقاله سیم مشتمل بر چهار باب است: باب اول در تکلیف و در آن ۵ فصل است. باب دوم در نبوت و در آن ۲۱ فصل است. باب سیم در امانت و در آن ۱۲ فصل است. باب چهارم در معاد و در آن ۱۰ فصل است. و خاتم در اشارت گونه ای به

دلالت بر سلوک راه باطن، در دو مقصد.

محمد جعفر بن محمد باقر الموسوی (۱۲۸۱) ظهر نسخه هست.

×××× اللباس المشكوك: رساله فی حکم... ش ۴۰۸

«۷۷۶» لبّ الألباب فی علم الإعراب

(نحو _ عربی)

از: تاج الدین محمد بن محمد بن احمد بن السیف، معروف به فاضل اسفراینی، متوفی ۶۸۴.

کتاب: در علم نحو است و آن را به نام شمس الدین صاحب دیوان، موشح کرده است.

نسخه: از اول و آخر ناقص است و لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نیست. به قرینه خط و کاغذ از آثار سده هشتم یا نهم است. دارای حاشی بسیار به خط کاتب متن.

«۷۷۷» لسان الذاکرین

(مقتل _ فارسی)

از: محمد هادی بن ابوالحسن شریف نایینی، معروف به حاج میرزا هادی نایینی (۱).

کتاب: در بیان مصائب اهل بیت اطهار و شهدای کربلا علیهم السلام در یک مقدمه و پنج باب و خاتم است و معروف است به «مقتل میرزا هادی» و مصدر است به نام فتحعلی شاه قاجار و به طبع رسیده.

ایات بسیار در مرثیه شهداء در این کتاب از خود مؤلف و غیره هست و تاریخ تألیفش را در «الذریعه» به سال ۱۲۴۲ نوشته اند.

نسخه: نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد لکن پیداست که در زمان مؤلف نوشته شده و کاتب آخر آن را ناتمام گذارده.

تمامک مرحوم آیه الله آقا میرزا مسیح موسوی چهارسوقی و مهر فرزند گرامی ایشان، نیای معظم، «الراجی جلال الدین بن محمد مسیح الموسوی» ظهر نسخه هست.

«۷۷۸» لسان الصدق

(لغت _ عربی)

از: ناشناخته. شاید محمود، که اشاره دارد.

کتاب: فرهنگ بسیار جامعی است به زبان عربی و به سبک و ترتیب «قاموس اللغه» و در نهایت دقت و کمال و جمال تألیف شده و از مفاخر جهان دانش شیعه است. و از

۱-۱) این شخص گویا غیر از حاج میرزا هادی واعظ نایینی متخلص به راثی باشد که در کتاب «انساب خاندانهای مردم نائین: ۳۶» مذکور است.

این مجلد معلوم می شود که مشتمل است بر سه مجلد یا چهار مجلد.

نسخه: مجلد دوم کتاب است از باب الزاء تا آخر باب القاف.

آغاز: «هذا المجلد الثانی من کتاب لسان الصدق. بسم. و به ثقتی و اعتمادی. باب الزاء، فصل الهمزه: ابز الظبی یا بزاً بزا و ابوزا و ابزی کخمی و ثب».

انجام: «نیاق کسحاب بطریق قُتِلَ و أُتِيَ برأسه إلى الصّديق. و الحمد لله رب العالمین و صَلَّى الله على محمد و آله أجمعین. قد تمّ المجلد الثالث بعون الله تعالی و حسن توفيقه. ربّ وفق و أعن. تم. تم. تم.» و در هامش همین موضع: «بلغ مقابله بعون الله تعالی».

روی برگ اول وقفنامه «فاطمه سلطان خانم بنت نواب مستطاب... شاهقلی خان اعتمادالدوله سابق غُفِر له» به تولیت «داعی دوام دولت قاهره ابن عالیحضرت... میر محمّد باقرا، طاب ثراه و بعد از آن بر غزّه العیونی «کذا» برادر داعی»، به تاریخ محرم ۱۱۲۹ نوشته شده و وقف حضرات ۱۴ معصوم علیهم السلام است که شیعیان اثنا عشری از آن منتفع شوند. مهر فاطمه سلطان خانم.

«۷۷۹» نسخه دیگر

نسخه: مجلد سوم است از باب الکاف تا آخر کتاب.

آغاز: «المجلد الثالث من کتاب لسان الصدق بسم. و بعد ثقتی. باب الکاف فصل الهمزه أبک كأحمد».

انجام: «و ذهبت الالف التي في يا لاجتماع الساكنين لأنها و السين ساكشان. قال مؤلفه: هذا آخر كتاب لسان الصّديق، عُنيت بجمعه من الكتب المذكوره و تأليفه و تهذيبه و لم آل جهداً في تلخيصه و إتقانه و تصحيحه راجياً أن يكون خالصاً. مخلصاً لوجه الله و رضوانه و يشير الله تعالی اتمامه و وفقتني في نسخه و مقابله. و ارجو من الله تعالی أن ينفع بهذا الكتاب إخواني و أجزل من فضله العميم ثوابي و جعله نوراً بين يديّ يوم حسابي. و الحمد لله ربّ العالمين و الصّلموه و السلام لأتمان الأكملان على نبيه و رسوله و حبيبه و صفته محمّد النبي المذی لا- نرضى لبيان استحقاقه من الوصف جُهدی و ينتهي الى الله تعالی ان يوصل اليه صلاتي و يقرب اليه بعدى صلوه دائمه ناميه تامه لا- منتهى لأمدها و لا- غايه لعدددها و على آله و عترته الطيبين الطاهرين المعصومين. و قد اتفق

الفراغ لكتبه هذا الكتاب على يد مؤلفه في ثالث جُمَدَى الاخر من سنه تسعين و الف من بعد الهجره النبويه المصطفويه. تم».

و در هامش همین موضع مثل هامش اغلب صفحات مجلد دیگر: «بلغ قبالا بعون الله تعالى».

روی برگ اول وقفنامه فاطمه سلطان خانم، به شرح مجلد دیگر و مهر همو.

«۷۸۰» لطائف اللغات

(فرهنگ _ فارسی)

از: مولوی عبداللطیف بن عبدالله کبیر «متوفی ۱۰۴۸، ذریعه» ۱۸: ۳۲۱ ش ۲۸۵.

کتاب: فرهنگ لغات «مثنوی جلال الدین بلخی» است.

به ترتیب حروف تهجی در اول و آخر کلمات.

نسخه: از اول تمام و از آخر ناقص است و تا لغت (یاسمن و یاسمین) رسیده و بقیه افتاده است، لذا نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. ظاهراً در قرن یازدهم در یکی از بلاد هند استنساخ شده است.

«۷۸۱» لمعات فی شرح اللمعات

از: شیخ یارعلی شیرازی، دانشمندی از سده نهم. عراقی، شاعر متصوف نامی ایران، هنگامی که در شهر قونیه نزد شیخ صدرالدین قونوی در متوفی ۶۷۳» درس می خواند، رساله ای بنام «لمعات» در بیان مراتب عشق مشتمل بر ۲۸ لمعه نوشت. این کتاب کوچک شورانگیز را که یکی از شاهکارهای بسیار بلند نثر فارسیست، عراقی چنانکه خود در مقدمه تصریح کرده به روش «کتاب السوانح فی معانی العشق» تألیف احمد غزالی(۱) به رشته تحریر کشیده(۲) وی در این رساله سخنان خود را بسی آشکار و بی پروا آورده، و چون پیش صوفیان قبولی تمام یافته جمعی آن را گزارش داده اند و در دیباچه «کلیات شیخ فخرالدین ابراهیم همدانی متخلص به عراقی: ۳۸ ط ۲» از شش شرح آن یاد شده است.

شیخ فخرالدین ابراهیم عراقی همدانی از بزرگترین شعرای غزلسرای متصوف قرن

ص : ۳۳۸

۱-۱) شیخ ابوالفتوح احمد بن محمد بن احمد غزالی طوسی متوفی ۵۲۰ برادر ابوحامد غزالی «۴۵۰ _ ۵۰۵».

۲-۲) از «دیباچه: ۳۸».

هفتم است که در نام و نام پدر و جد و نسبت و تاریخ تولد و وفات و مدت عمر او سخنان گوناگون رفته. شرح حالش در تذکره های فارسی و مقدمه دیوانش مذکور، و جامع اینها دیباچه ای است که آقای سید نفیسی، به روش محققانه خود، بر «دیوان عراقی» نوشته و برای دومین بار طی ۴۵ صفحه به سال ۱۳۳۶ ش در آغاز دیوانش چاپ شده است. در متن و پاورقی کتاب «از سعدی تا جامی - ترجمه ج ۳ تاریخ ادبیات براون: ۱۴۴ بعد» نیز شروح مفیدی راجع به عراقی و آثارش آمده است.

در دیباچه دیوان است (ص ۵) که «شیخ فخرالدین ابراهیم بن بزرگ مهر بن عبدالغفار جوالمقی همدانی متخلص به مراقی در دهی به نام کمجان در بیرون شهر همدان به جهان آمده و در شهر دمشق چنانکه پس از این خواهد آمد در ۸ ذیقعد ۶۸۸ در گذشته است». نویسنده دیباچه برخلاف مشهور عقیده دارند که نام پدر عراقی بزرگ مهر است اما علاوه بر جاهایی که نام او را شهریار نوشته اند و به نظر ایشان هم رسیده؛ صاحب «لمحات» نیز وی را شهریار خوانده است. مدت عمر عراقی را دارا شکوه در «سفینه الاولیا» ۸۲ سال، و نویسنده مقدمه دیوان که اندکی پس از مرگ عراقی آن را نوشته ۷۸ سال ضبط کرده اند «دیباچه: ۶» و به طوری که در ص ۶۳ دیباچه آمده اکنون از قبر عراقی اثری در دمشق باقی نیست. چاپ دوم دیوان شاعر مشتمل بر ۵۸۷۲ بیت شعر است. (۱)

***

باری، مشهورترین شروح، «أشعه اللّمعات» جامی است که آن را به دستور امیر علیشیر نوایی تألیف و در ۸۸۶ به پایان رسانیده و با مجموعه ای از رسائل عرفانی در تهران به چاپ رسیده است. و در کتاب زندگانی «جامی» و «از سعدی تا جامی: ۵۰۴» پیرامون این کتاب گفتگو شده، و گویا «أشعه اللّمعات» را نیز بعضی شرح کرده اند.

متن «لمعات» از ص ۳۷۱ تا ۴۰۵ طبع دوم دیوان عراقی چاپ شده، و این جمله را از اول آن رساله نقل می کنیم: «أما بعد، کلمه ای چند در بیان مراتب عشق، بر سنن «سوانح» به زبان وقت إملاء کرده می شود. تا آینه معشوق نمای هر عاشق آید، با آنکه

ص : ۳۳۹

۱-۱) دکتر محمد اختر چیمه، پرفسور قسمت فارسی دانشکده دولتی فیصل آباد، مقاله کوتاهی به عنوان «نگاهی به لمعات عراقی» نوشته است که در مجلد ×× «رشد آموزش ادب فارسی، سال چهارم، بهار و تابستان ۱۳۶۷، شماره مسلسل ۱۳. ص ۸ تا ۱۱» در تهران چاپ شده است.

رتبت عشق برتر از آن است که به قوت عقل و فهم و بیان؛ گرد پیرامون سراپرده إجلال او توان گشت، یا به دیده کشف و عیان به جمال حقیقت او نظر توان کرد...».

* * *

از جمله شروح «لمعات» نیز همین «لمحات» است که نویسنده آن شیخ یارعلی شیرازی است و در «کشف الظنون ۲: ۱۵۴۶» یاد شده، و در «دیباچه دیوان عراقی: ۳۸» گوید که نسخه ای از آن نزد شاعر معروف خراسان آقای محمود فرخ هست که تاریخ ۸۲۶ دارد.

یارعلی از عرفای دانشمندان قرن ۸ _ ۹ بوده و چنان که در آخر شرح آورده آن را در نیمه جمادی الاولی ۸۱۲ تمام کرده است. (۱)

ترجمه حال این شخص در جایی به نظر نرسید، اما در آخر نسخه «لمحات» شروحو در وصف او آمده که بعداً نقل می کنیم.

روش این گزارش چنین است که ابتدا به عنوان (قوله) قطعه ای از عبارت «لمعات» را ذکر و سپس آن را شرح می کند.

آغاز: «حمد و ثنای بی حد و لایق سپاس بی قیاس، وجود مقدس خدائی را سزاست که... لهذا شیخ بزرگوار و یگانه أحرار، عالم عامل ربّانی، و عارف عاشق صمدانی، الشیخ فخر المله و الدین ابراهیم بن شهریار العراقی، رحمه الله علیه، بعد از تقلبات در أغوار قرب... رساله «لمعات» را که هر لمعه از آن بحری است.

... و شمه [ای] از حدایق عوارف شیخ اکبر و شیخ کبیر را در بیان منازل عشق و محبت بر نسق عجیب ساخته... و چون مآخذ و مشارب این رساله از اوکار أفکار، مرتفع... لیکن چون این ضعیف نحیف بقصور باع در باب کشف و إطلاع معترف بود، و به قلت بضاعت به نزد أهل این صناعت متّصف... بعد از تقدیم إستخارت... به شرح «لمعات» شروع افتاد و نام او را «لمحات، فی شرح اللمعات» نهاد...».

سپس مقدمه ای مشتمل بر ۴ لمحّه نوشته که فهرس آن چنین است: لمحّه اول در بیان موضوع و مسائل و مبادی این علم. لمحّه دوم: در بیان وجود حقّ سبحانه و لوازم آن. لمحّه سوم: در بیان غیب هویت و احدیت و واحدیت. لمحّه چهارم: در بیان مراتب إلهیه

ص : ۳۴۰

و کویته، و در تحقیق آنک [آنکه] نزول تجلی الهی و مرور او در این مراتب مذکوره بین الاجمال و التفصیل است.

سپس تنبیهی آورده در بیان مراد از شیخ اکبر، و شیخ کبیر، و شیخ مطلق، و حکیم الهی، که درین کتاب از آنها یاد شده است.

انجام: «... و چون قیود کثرت و اضافات و احکام مراتب که بر عین وجود یگانه طاری شده بود، محو و فانی شود همان وجود یگانه باقی ماند؛ و آن متعین مضاف که تعین و إضافتش عارضی بود به زوال عارض با آن وجود مطلق یگانه متحد شود.

تا ز خود بشنود و نه از من و تو لیس فی الدار غیرنا دیار(۱)

***

تمت الرساله الغریبه العجیبه المشتمله علی الفرائد و الفوائد، بدیعه المنهج و المسلك؛ الموسومه بالمحاحات للشیخ العالم العامل الفاضل الفاضل بین الحقّ و الباطل وحید عصره و فرید دهره، المتخلّق بأخلاق [كذا] الإلهیّه، ملاحظته مرتبه الأحدیّه و النسبه العلمیه، و المعتقد باعتقادات المحبویه الصدریه المولویه، المرحوم المغفور المنقول فی حال الغربه الی رحمه ربه الکریم العلیّ، علاء المله و الدین الشیخ یارعلی أعلاه الله درجته فی جنانه الدانی؛ «فی شرح لمعات» للشیخ العارف العاشق السابق فی میدان المحبّه من أقرانه، الفائق الفانی الباقی، المشتهر بفخرالدین العراقی، قدّ سنا بأسراره المقدّسه الدائم القدیم الباقی. علی یدالعبد الضعیف الغریب المذنب المستغفر أضعف عبادالله و أوجههم ضیاءالدین طیب بن محمد بن علی شیر الحنفی النیلانی لأجل الأخ الأعرّ الأکرم أفضل المستعدين و أكمل الطّالبین المشتهر بأخی بن نصر سلّمه الله تعالی من الافات و العاهات و أوصله الی أقصى مراتب الکمالات إنه رفیع الدرجات... (۲)... (دا) رالنصر اربحان (ارزنجان؟) فی یوم السبت بین الصلاتین... عشر من ذی القعدہ المشرفه المکرّمه سنه ستّه عشر و ثمانمائه الهجریه، و الله اعلم».

ازین شرح مستفاد می شود که تا هنگام ختم نگارش این نسخه «أواسط ذوالعقدہ

ص : ۳۴۱

۱-۱) درین موضع در حاشیه به خط غیر خط متن نوشته شده است: و قد وقع الفراق (كذا) من تألیفه و نقله من المسوّده الی البیاض علی ید مؤلفه فی منتصف جمادی الاولی لسنه اثنی عشر و ثمانمائه.

۲-۲) درین جا چند کلمه هنگام صحافی نسخه بریده شده است.

۸۱۶) شیخ یارعلی صاحب «لمحات» در دیار غربت و دور از وطن خود شیراز، وفات کرده بوده، و چنانچه کلمه «اررسحان» مقصود ارزنجان (۱) باشد؛ توان گفت که در همان جا به خاک رفته. و نیز اگر تاریخ تألیفی که در هامش نسخه نوشته شده «نیمه جمادی لأولی ۸۱۲» صحیح باشد، وی مسلماً میان این دو تاریخ «ج ۱ - ۸۱۲» و «ذوالقعدة ۸۱۶» در گذشته است.

نسخه: دارای ۸۶ برگ که برگ ۱ عطف و با برگ ۲ و ۲۰ و ۲۱ نونویس و به خط یکی از درویشانست. ۲ برگ آخر نیز عطف و مشتمل بر اشعار و مطالب متفرقه است. در بالای برگ ۲ به خط همان نویسنده درویش چنین قلمی شده: «زبده الفقراء و عمده الفضلاء جناب آمیرزا ابوالقاسم شایق تخلص در یوم ۲۲ شهر ربیع الثانی من شهور سنه ۱۲۸۰ با جمعی از فقراء قلمی خصوصاً به جهت یادگاری». و در ظهر برگ ۸۴ تملک و مهر «أبومحمد بن مرحمت پناه مولانا محمدرضا شیرازی به تاریخ ۹ ع ۲ - ۱۱۴۱» دیده می شود.

خط: تعلیق ۲۱ سطری، عناوین با شنگرف مشخص، و در لمعه ۱۴ صورت یک دائرة وجود رسم کرده است.

کاغذ: دولت آبادی. قطع: ۱۳ × ۱۸. جلد: تیماج قهوه ای ضربی مقوایی.

«۷۸۲» لمعات قدسیه

(حدیث - فارسی)

این کتاب شریف ترجمه و شرح چهل حدیث مشکل درباره معرفت خدا است به طور مبسوط و محققانه، و به اقتضای بحث مشتمل بر مطالب فلسفی و عرفانی بسیار.

مؤلف این کتاب، عالم متبحر و حکیم فاضل آخوند ملا-احمد بن محمد ابراهیم ابن حاج نعمت الله، اردکانی یزدی (۲) شیرازی است که از شرح حال کامل او اطلاعی در دست نیست، و به طور اجمال در «الکرام البرره: ۷۶» او را یاد کرده و در آنجا فرمایند

ص: ۳۴۲

---

۱ - ۱) ارزنجان شهری است در ارمنستان ترکیه در کنار قره سو و نزدیک به أرزن الروم. رجوع شود به «لغت نامه، الف: ۱۸۱۳».

۲ - ۲) نویسنده کتاب «دانشمندان و سخن سرایان فارس ۱: ۱۹۶» در مورد نسبت، مؤلف لمعات قدسیه که اردکانی است اشتباهاً تصوّر کرده اند مقصود اردکان شیراز است، و شرح مفصلی درباره اردکان شیراز در پاورقی نوشته اند، در صورتی که خود مؤلف در مقدمه کتاب مورد بحث تصریح کرده است که وی «اردکانی یزدی» می باشد.

که ترجمه او و نام پاره ای از آثارش را سبط او شیخ محمد بن مولی حسین اردکانی برای من گفته است، انتهی.

و نیز در آنجا است که: وی در علوم اسلامی و به خصوص معقولات مردی واسع الاطلاع بود، و کتابهایی نوشت، از جمله «أربعین» مشروح ملّمع و «إنشاء الصّیلموات» که آنها را در «مستدرک ذریعه» یاد کرده ام. حواشی بسیاری نیز بر کتب علمیه نگاشته مانند «حاشیه مشاعر» صدرالدین شیرازی که با خود مشاعر به طبع رسیده، و مانند «حاشیه بر حاشیه آقا جمال» محقق خوانساری بر «شرح تجرید قوشجی و حاشیه فاضل خفّری بر شرح قوشجی» که به نام امین الدّوله حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی «متوفی ۱۲۳۹» نگاشته و در «دهم ماه شعبان» سال ۱۲۲۵ از آن فراغت یافته و نسخه آن را نزد شیخ محمد سلطان المتکلمین در طهران دیدم «پایان کلام صاحب ذریعه در کرام».

شرح حال فاضل اردکانی را نگارنده «دانشمندان و سخن سرایان فارس ۱: ۱۹۶» عیناً و بدون ذکر مأخذ از «الکرام البرره» نقل کرده و درباره موطن اصلی وی دچار خطائی شده اند که در پاورقی توضیح دادیم.

در «فهرست دانشگاه ۳: ۲۴۵» نسخه ای از «حاشیه مشاعر» او را شناسانده و گفته اند که وی ابتداءً این نسخه را در حیات استادش مصطفی العلماء «؟» نگاشت و در آن از وی خرده گرفت. باز پس از مرگ استاد، دیباچه آن را گسترش داده و چیزهایی بر خود متن افزوده و آن را «نور البصائر فی حلّ مشکلات المشاعر» نامیده و به نام وکیل الدّوله ساخته و از وی بسیار بستود «دیباچه». و همین دومی است که در کنار مشاعر در طهران به سال ۱۳۱۵ ص ۲ _ ۱۰۴ به چاپ رسید، انتهی.

«لمعات قدسیه» جای گفتگو در «ذریعه ۱۱: ۵۰» به عنوان «رساله فی أربعین حدیثاً» مع الشّرح و البیان بالفارسیّه و العربیّه» به نقل از سبط نگارنده یاد شده، و در آنجا است که مؤلف حدود سال ۱۲۵۰ در شیراز وفات یافت. دو حاشیه او نیز در «ذریعه ۶: ۶۴ و ۲۰۰» مذکور است. تنها نسخه دیگری که از کتاب مورد بحث می شناسیم نسخه کتابخانه آستان قدس است که در «فهرست رضویّه ۵: ۱۵۹ _ ۱۶۰» معرفی شده و آن نسخه به خط محمد ابراهیم بن محمد شریف نیریزی و به سال ۱۲۹۴ در حسینیّه قوامیه شیراز استنساخ شده است. (۱) اینک مختصّات و مشخصّات جای گفتگو:

ص : ۳۴۳

---

۱ - ۱) نسخه دیگر مورّخه دهه سوم ذی القعدة (۱۲۲۹) در شیراز، از کتب اهدائی امام جمعه کرمان به کتابخانه دانشکده ادبیات تهران است «فهرست: ۱۰».

مؤلف، ابتدا متن عربی حدیث را ذکر می کند، بعد «بیان ترجمه اجمالی» و پس از آن «بیان تحقیقی تفصیلی» که در حقیقت شرح حدیث است، وی در خلال ترجمه و شرح احادیث متعزّض بسیاری از مطالب عالی گوناگون فلسفی و کلامی و لغوی و تفسیری و حلّ مشکلات آنها شده، کتاب خود را به حکایات و اشعار عارفانه و کلمات اهل سیر و سلوک مشحون، و مجملًا اثری به غایت ممتّع و دل انگیز بوجود آورده است.

آغاز: «بسم... أحمدک یا من توخّید بالزّبویّہ؛ فعزّوجلّ عن مجاوره الشّرکاء. و بعد، خامه شکسته مستمدّ فیوض قدسی، ابن محمّد فیوض قدسی، ابن محمّد ابراهیم: أحمد الأركانّ الیزدیّ، بر ألواح صافیه ضمائر ذاکیه و خواطر زاکیه چنین نگارش می نماید که: مدتی بودم دید که در دارالعلم شیراز _ با آن که آن را جنت طراز گفته اند! _ به علت قلت مساعدت زمان و ناهلی اهل دوران و کثرت سوانح بر این و آن؛ روح را نه سروری و نشاطی، و نفس را نه حُبوری و انبساطی، بلکه طریق خوشی و خوشنودی مسدود، و طرّوق ناخوشی و غم و اندوه مفتوح، و پیوسته قوافل غموم و هموم وارد و متوارد بود.

تا آنکه از کثرت اندوه و ألم روحانی بدن متألم شده، مزاج از جاّه اعتدال و استقامت انحراف کلی بهم رسانید، و از این؛ نفس بسیار مضطرب و پریشان گردید، چه، هر چه ملا-حظه می نمود جزالم چیزی نبود و نمی دید، و راهی می دید و چه راهی! راهی به غایت، مشتمل بر خوف و خطر نهایت، و هر چه ملا-حظه نمود با خویش به هیچ وجه زادی و راحله و رفیقی ندید، بلکه پای خویش را از بسیاری بار؛ شکسته، و قدّ و قامت خود را خمیده دید.

در این حال به غایت، نفس به فغان آمده گفت: با این پای شکسته و پشت خمیده و تنهایی، این بیابان بی پایان را که مشتمل بر چنین و چنانست چگونه قطع می نمایی؟! نه عملی که تو را دستگیری نماید و رفیق و هادی این طریق تو باشد. و اگر به فضل متمسک شوی فضل را لزومی نباشد، بلکه عدالت درباره تو اقتضای این و آن می نماید!

مجملاً، در آن حال _ با کمال حسرت و حیرت _ سر بر زانوی اندوه گذارده و از خود و خلق مأیوس گشته و مضمون این مقال بر زبان حال جاری نمود که:

فزادی قلیل لا «ماخ» آراه مبلّغی علی الزّاد أبکی أم لبعد مسافتی!؟

أتیت بأعمال قبیح «کذا» ردیه و ما فی الوری عبد جنی کجنایتی!

در آن حال، بی اختیار با شرمساری بسیار به واسطه هداه طریق نجاه روی امید به قبله حاجات آوردم، از حقیقت قلب بر زبان،
ولکن چه زبان؟! زبانی کالّ و لال، مضمون این مقال جاری شده که:

یا من بک حاجتی و روحی بیدیک عن غیرک أعرضتُ و أقبلتُ إليك

مالی عملٌ صالحٌ أستظهرُ به قد جتتک راجیاً، توکلت علیک

و در آن اثناء، حدیث مستفیض «من حفظ علی أمتی أربعین حدیثاً _ ممّا یحتاجون إلیه فی أمر دینهم _ بعثه الله عزوجلّ یوم
القیمة فقیهاً عالماً» به نظر آمد و این را از اشارات بلا ریب عالم غیب دانست.

پس در نظر آورد که چنانچه نجاتی از این ناخوشی حاصل شود به شکرانه این نعمت عظمی، و به جهت ذخیره روز جزا،
أربعینی به زبان فارسی نوشته باشم تا نفع او عامّ و فائده او تامّ باشد. به این نحو که مشتمل باشد بر چهل حدیث از احادیث
بسیار مشکله که اغلب (۱) آن در معرفه الله و صفات و أفعال او باشد، و در ضمن شرح این احادیث اشاره به حلّ بعض
أحادیث دیگر و بعض آیات نماید.

خلاصه، بعد از آنکه این معنی در خاطر قرار گرفت از بواطن فیض موطن و سائط فیوض حضرت باری تدریجاً و شیئاً فشیئاً
طبیعت قوت گرفته رفع ناخوشی جسمانی شد، فحمدًا له ثمّ حمدًا له.

و چون چنین دید این حقیر بی بضاعت استمداد و استیفاق از ملک علام حاصل نموده و در مقام جمع آن برآمد و آن را به
«لمعات قدسیه» مسمی ساخت... و قبل از شروع در شرح احادیث مزبوره بعض عقائد خویش را تفصیلاً ذکر می نماید تا از
کلمات ما در اینجا توهم خلاف نرود، و احدی سوءظنّ و ظنّ سوء نبرد، زیرا که در شرح بعض این احادیث یا بعض فقرات
آن بیانات مختلفه می نماید که بعضی مطابق مذهب عرفاء است.

بدان... که این بی وجود، وجود را موجود و متأصل می داند _ مطلقاً _ و جاعلیه و مجعولیّه بالذّات را فیما بین وجودات قائل
است، مع یک نوع مناسبتی... پس مختار

ص : ۳۴۵

نزد حقیر «طریقه ظلیّه» است و «سنخیه» و قول به مابینت محضه را خارج از نهج قویم و طریق مستقیم می دانند... چنان که در «حواشی أسفار» مفصّلاً بیان نموده ایم. مجملاً، این بی نمود را در وجود اعتقاد این است، و جز این را از شریعت عقل و نقل خارج می دانند... و در آخر کتاب اشاره به جمله عقائد خویش بر وجه إجمال می نمایم...».

انجام: «مجملاً، معتقد حقیر، جمیع آن چیزی است که از شارع مقدّس _ محمّد بن عبدالله، خاتم انبیاء _ و خلفاء او _ اُعنی ائمه اثنی عشر _ رسیده و ایشان او را قصد فرموده اند، هر چند قصد ایشان بر ما معلوم نباشد، و جز این را باطل و اعتقاد به آن را ضلالت و موجب هلاکت می داند.

این است آنچه در صدر کتاب به ذکر آن وعده داده بود... و چون مناسب، بل لازم دید ختم این کتاب را بعد از حمد به صلوه و سلام بر خاتم انبیاء و خلفاء راشدین او اُعنی ائمه هدی _ لهذا به ذکر این صلوات و تحیات و تسلیمات بر آن ذوات مطهّرات مطهّرات ختم نموده، و هی هذه: اللهم صلّ و سلّم علی منبع الجود و أصل الوجود، أوّل الأوائل و آخر الأواخر... اللهم هؤلاء ائمتنا و سادتنا و کبرائنا، قد آمنّا بهم، فاغفر لنا بحقهم، یا غفور یا رحیم!.

و قد وقع الفراغ من تسويده في العشر الثالث من شهر ذي قعدة الحرام من سنة تسع و عشرين و مائتين بعد الألف من الهجرة في دارالعلم شيراز، الموصوفه بجنت طراز...

یا اخی! قد جمعتُ فی هذا الكتاب ما هو لبّ لباب الحکمه، و أسُّ أساس المعرفه الحاصله من النظر فی آیات أوراق الأنفس و الأفاق. فطوبی لمن نظر فيه حقّ النظر، و فهم ما فيه حقّ فهمها، فإنّه من هداه الله تعالی و آتاه من الخیر کثیراً. و ویلّ لمن کان عینه أعمی عن مشاهده هذه الحقائق المشتمله علی الدقائق، فإنّه ممّن أضلّه الله فکان فی الآخره أعمی کما کان فی هذه أعمی و أضلّ سبیلاً».

فهرست احادیث: ۱_ روایت ابان بن تغلب از حضرت صادق علیه السلام حدیث معراج را و بیان حال مؤمن (۱) ۲_ حدیثی در فضل سوره توحید، از کتاب «توحید شیخ صدوق» ۳_ روایت سؤال کمیل بن زیاد از حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام «ما الحقیقه؟» ۴_ روایت

ص : ۳۴۶

(۱-۱) این حدیث را مرحوم شیخ حرّ نیز در فائده ۳۲ کتاب «الفوائد الطوسیّه» شرح کرده است که در (ش) یاد شد.

کتاب «مشارق الأنوار» شیخ رجب بُرسی سؤالی دیگر را که از آن حضرت کرده اند «هل رأيتَ في الدنيا رجلاً؟» ۵_ روایت دیگر «مشارق» از قاسم بن أيوب علوی در باب ولایت عهد حضرت رضا علیه السلام ۶_ حدیث سؤال رأس الجالوت از حضرت رضا علیه السلام «ما الكفر و ما الايمان؟» ۷_ حدیث «مشارق الأنوار» خطبه امیرالمؤمنین علیه السلام را پس از رحلت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله «الحمد لله الذي أعجز الأوهام أن تنال إلا وجوده...» ۸_ خطبه دیگر امیرالمؤمنین علیه السلام هنگامی که مردم را به جنگ با معاویه خواند «الحمد لله الواحد الأحد...» منقول از کتاب مذکور ۹_ أيضاً از «مشارق الأنوار، سؤال حمّاد بن عمرو نصیبی از حضرت صادق علیه السلام در باب توحید ۱۰_ حدیثی دیگر از آن حضرت «الله غایه من غیاه...» ۱۱_ روایت أبو حمزه از حضرت باقر علیه السلام «ما من شيء أعظم ثواباً من شهادة أن لا إله إلا الله...» ۱۲_ حدیث هشام بن حکم از حضرت صادق علیه السلام در جواب زندیق که از هویت باری پرسیده بود ۱۳_ سؤال عبدالرحمن ابن اَبی نجران از حضرت ابو جعفر ثانی علیه السلام در باب توحید ۱۴_ خطبه مفصل امیرالمؤمنین علیه السلام در اوصاف باری تعالی «الحمد لله الذي لا يغيره المنع...» ۱۵_ روایت فتح بن یزید جرجانی فرمایش حضرت رضا علیه السلام را «يا فتح! من أرضى الخالق لم يبال بسخط المخلوق...» ۱۶_ روایت جابر جعفی سؤال یکی از علماء شام را از حضرت باقر علیه السلام در باب اول ما خلق الله ۱۷_ کلام حضرت صادق علیه السلام «الحمد لله الذي لا يُحسُّ ولا يَجسُّ ولا يمسُّ...» ۱۸_ پاسخ امیرالمؤمنین علیه السلام در سؤال یهودی از آن حضرت: «يا أمير المؤمنين! متى كان ربنا؟» ۱۹_ خطبه حضرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله «الحمد لله الذي كان في أوليته» ۲۰_ خطبه امیرالمؤمنین علیه السلام در مسجد کوفه «الحمد لله الذي لا من شيء كان...» ۲۱_ هشام بن حکم روایت نموده که ابو شاکر دیصانی بمن گفت که در قرآن شما آیه ای هست که مؤید ما طائفه ثنویّه است... ۲۲_ روایت عمر بن اُذینه از حضرت صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «ما يكون من نجوى ثلثه...» ۲۳_ روایت کتاب «کافی» پاسخ حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام را به سؤال جاثلیق «أخبرني عن الله _ عزوجل _ بحمل العرش...» ۲۴_ روایت «کافی» کلام حضرت صادق علیه السلام را «إنَّ الله تعالى خلق اسماً بالحروف و غير متصوّت...» ۲۵_ روایت دیگر «کافی» فرمایش حضرت صادق علیه السلام را «إنَّ الله خلق السَّعاده و الشقاء قبل أن يخلق خلقه...» ۲۶_ پاسخ حضرت امام کاظم علیه السلام به کسی که از علم باری سؤال کرده بود

«كيف علم الله؟ قال: علم و شاء و أراد...» ۲۷_ فرمایش حضرت سجّاد علیه السلام درباره خلقت انبیاء علیهم السلام «انّ الله عزّوجلّ خلق النّبیین من طینه علیین...» ۲۸_ سؤال شخصی از مردم بصره از حضرت صادق علیه السلام در باب استطاعت و پاسخ آن حضرت «أتستطیع أن تعمل ما لم یکن؟...» ۲۹_ روایت «کافی» فرمایش امام الموحّدین امیرالمؤمنین علیه السلام را که پس از بازگشت از جنگ صفین در باب قضا و قدر فرمود ۳۰_ حدیث زراره از حضرت باقر علیه السلام درباره فطرت و تفسیر آیه شریفه فطره الله...» ۳۱_ فرمایش امیرالمؤمنین علیه السلام «إعرفوا الله باللّه، و الرسول بالرساله، و أولى الأمر بالمعروف و العدل و الإحسان» به روایت «کافی» ۳۲_ سؤال محمّد بن عبید از حضرت امام کاظم علیه السلام در باب مسئله رؤیت و جواب آن حضرت ۳۳_ روایت ابو حمزه ثمالی داستان عبدالله بن عمر و حضرت سجّاد علیه السلام را در باب علّت گرفتار شدن حضرت یونس بن متی در شکم ماهی ۳۴_ سؤال ابوبصیر از حضرت صادق علیه السلام از کیفیت معراج پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و این که معراج از آن حضرت دوبار بود و منقبتی از حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام ۳۵_ سؤال حسین بن خالد از حضرت رضا علیه السلام در باب خلق قرآن «أخبرنی عن القرآن، أخالق أم مخلوق؟ فقال: لیس بخالق و لا مخلوق، و لکنه کلام الله عزّوجلّ» ۳۶_ حدیث داستان شخص نسابه و پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به روایت «کافی» (۱)
 ۳۷_ روایت زراره از حضرت امام محمّد باقر یا حضرت امام جعفر صادق علیهما السلام در باب حسنه و سیئه ۳۸_ فرمایش پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در مرض موت ۳۹_ روایت انس بن مالک داستان أسقف نجران را با عمر خلیفه ثانی و إشکالی که در باب هشت و دوزخ کرد، و جواب دادن امیرالمؤمنین علی علیه السلام به او. ۴۰_ کلام حضرت صادق علیه السلام «من حفظ من أحادیثنا أربعین حدیثاً بعثه الله یوم القیمه عالماً فقیهاً».

خاتمه کتاب و إنشاء درود و تحیت بر رسول اکرم و ائمه هدی علیهم السلام .

نسخه: دارای ۲۵۶ برگ، برگ ۱ و ۲ سفیدست، روی برگ ۱ مطالبی در فرق میان نبی و رسول و اولوالعزم و محدث و شمار انبیاء، و نیز این عبارت: «لمعات قدسیه، شرح اربعین فاضل یزدی، عجب نسخه خوبی است» نوشته شده است. ظهر این برگ شرحی از «مظاهر الأنوار» نقل شده. روی برگ ۲ جمله «اربعین شیخ احمد بن شیخ ابراهیم اردکانی

ص : ۳۴۸

(۱- ۱) نگارنده پیرامون این حدیث در مقدمه مجلد اول «جامع الأنساب: ۴۲ بعد» به تفصیل سخن گفته ام.

۱۲۲۹) به خط نیای بزرگوار، مرحوم آیه الله آقای حاج میرزا سید حسن چهارسویی دیده می شود. روی برگ ۲۴۵ پایان کتاب است. ظهر آن برگ و روی برگ ۲۴۶ فوائد حدیثی چندی نوشته شده، ظهر برگ ۲۴۶ تا روی برگ ۲۵۲ مطلب مبسوطی از کتاب «الرواشح السماویّه» منقول است. ظهر برگ ۲۵۲ مناجاتی ۳۲ بیتی نوشته شده که بیت اول و آخر آن چنین است:

بشنوید ای طالبان ای صادقان این مناجات از کلام عاشقان

از وجود خود رهایی ده مرا نور صبح آشنایی ده مرا

روی برگ ۲۵۳ تا روی برگ آخر شرح مبسوطی به این عنوان نوشته شده: «قال بعض الحكماء فی شرح الحدیث السّادس، حیث سئل عنه أوّلاً أنّ هذا الحدیث منقولٌ عن بعض المشایخ ولكنّه غیر موجود مسنداً فی کتاب من کتب الأخبار، و نقل عن الشیخ الجلیل الشیخ احمد الأحسانی أنّه کتب فی هامش رساله له فی شرح هذا الحدیث أنّ الشیخ المزبور رأی فی المنام أنّ عنده کتاباً حجیماً من الأخبار...».

ظهر برگ آخر شرحی پیرامون مسئله «علم باری» نوشته شده. تمامی این مطالب گوناگون که در اوّل و آخر نسخه نوشته شده به خط کاتب نسخه است که نام خود را جایی نیاورده، جز این که در هامش ظهر برگ ۶ کاتب حاشیه مفصلی به خط نستعلیق خود نوشته و در پایان گوید «کتبه محمد علی». در هامش یکی از صفحات میان نسخه نیز حاشیه کوتاهی به امضاء «عبدالله» دیده می شود.

کاغذ: فرنگی، جلد: تیماج ماشی رنگ ضربی با ترنج و سر ترنج، حاشیه کرمک و خط کشی شده، آستر کاغذ گلی، خط: نسخ ۲۴ سطری، عناوین به سرخی، بالای رؤوس مطالب و عبارات عربی و متن احادیث نیز به سرخی خط کشیده، قطع ۱۳ و نیم × ۲۲ و نیم، متن ۸ × ۱۵.

نسخه تاریخ کتابت ندارد، و تاریخ تألیف از انجام نسخه نقل شد، حواشی مؤلف همه جا به خط نستعلیق و شکسته کاتب به قید «منه. ره» نوشته شده، رؤوس مطالب در حاشیه ها به هر دو رنگ آمده است. از اول تا آخر نسخه آثار مقابله در هامش دیده می شود. صفحه اول کتاب مفقود شده و نگارنده این فهرست از روی نسخه آستان قدس آن را استنساخ کرد.

(نجوم _ فارسی)

از: ملا حسین بن علی، واعظ کاشفی، صاحب «روضه الشهداء. ش ۴۲۶».

کتاب: در اختیارات نجومی است در یک مقدمه و بیست فصل.

نسخه: به خط نستعلیق عناوین و جداول به شنگرف. نام کاتب ندارد. تاریخ پایان استنساخ: ۶ ذیحجه ۱۰۶۴. اثر تصحیح و مقابله ندارد.

«۷۸۴» لوائح ربانی لمحات در رد شبه نصرانی

(عقائد _ فارسی)

دانشمند بزرگ میر سید احمد بن زین العابدین علوی خاله زاده و داماد میرداماد که در «علاقه التجرید. ش». از او و خاندانش یاد کردیم این کتاب را به سال ۱۰۳۱ در رد یکی از قسّیسان نصارای فرنگ که رساله ای در رد اسلام نوشته بود تألیف کرد. وی کتاب دیگری نیز در این زمینه به نام «مصل الصفا در رد شبهات نصاری» یک سال پس از آن تاریخ نگاشت که درباره آن و سایر آثار مؤلف صحبت خواهیم کرد. کتابی نیز در رد یهود نگاشته بنام «صواعق الرحمن» که یاد می کنیم.

از گزارش زندگانی امیر سید احمد چندان اطلاعی در دست نیست؛ جز این که جمعی از اساتید و مشایخ اجازه و نام تألیفات و اسامی اولاد و اعقابش معلوم و نسخ بعضی از آثارش نیز موجود است.

شیخ حرّ عاملی _ قدس سرّه _ نیز که در «امل الآمل: ۶» او را عنوان کرده مختصرًا فرموده است که وی عالم فاضل محقق متکلم از شاگردان میردامادست... و نزد شیخ بهائی هم درس خوانده، انتهى.

و شیخ عبدالنّبی قزوینی هم در «تتمیم امل الآمل» عنوانی برای او وضع کرده گوید: وی مردی عالم و فاضل و متفّن بوده تألیفات زیادی دارد، مگر این که چون بر آثار میرداماد تعصب می ورزید از دلّهای مردم ساقط شد و به کتابهایش التفاتی حاصل نگردید، چنانکه از کلمات بارده او در کتابی که به نام «الّنفحات الّلاهوتیه فی العثرات البهائیه» تألیف کرده به خوبی معلوم می شود، انتهى. بنگرید به «اعیان الشیعه ۹: ۴۰۸».

ظاهرًا مقصود از تعصب داشتن امیر سید احمد این است که وی چون پسر خاله

و داماد و شاگرد میرداماد و مجاز از او بوده و با کتابها و کلمات مخصوصه میرالفتی تمام داشته لذا مدّه العمر مَحَو آثار او بوده و به دیگران توجّه و اعتنائی نداشته است، بلکه کتابی هم به نام «النفحات الالهوتیه» نگاشت و در آن بر شیخ بهائی «استاد خود» در آثارش خرده گرفت و لغزشهایی که در آنها به فکر خود یافت برشمرد.

پس، همین اُعمال او سبب شده است عامّه مردم که همیشه متوجّه مردان بزرگ دینی هستند از آثار امیر سید احمد اعراض کنند و از دیده خود بیندازند، همچنان که میر سید لوحی موسوی سبزواری در اثر معارضه با دو علامه مجلسی از چشم مردم ساقط گردید و کتابهایش متروک و مهجور ماند.

اتّفاق را امیر سید احمد نیز در اوائل کار امیر سید لوحی که به مناسبت رساله ای که در هجو ابو مسلم خراسانی معروف و حسین بن منصور حلاج نوشته بود مردم بر او شوریده و به آزار او برخاسته بودند؛ در سال ۱۰۴۳ رساله ای به نام «اظهار الحقّ و معیار الصّیّدق» به حمایت از میر سید لوحی نوشت و در آن به ذمّ و نکوهش او مسلم پرداخت و حقیقت احوال او را ظاهر ساخت و از سید دفاع نمود و در نجات او از شرّ عوام کوشید، همچنان که جمعی دیگر از دانشمندان زمان یک باره به یادی سید لوحی برخاستند و شانزده کتاب و رساله دیگر نوشتند که تفصیل این داستان و نام آن دفاعیه ها را میر سید محمّد عبدالحسیب فرزند میر سید احمد «در تاریخ ۳ ع ۲ - ۱۰۶۳» و یکی دیگر از دانشمندان در ظهر نسخه «اظهار الحقّ و معیار الصّیّدق» به خط خود نوشته اند، و مؤلّف بزرگوار «ذریعه ۴: ۱۵۰ - ۱۵۱ و ۱۱: ۹۱ - ۹۲» ذیل عنوان «ترجمه ابی مسلم مروزی» و «رساله اظهار الحقّ...» و همچنین مؤلّف فاضل «فهرست دانشگاه ۵: ۱۴۹۷ - ۱۵۰۷» ذیل عنوان «کفایه المهدی فی معرفه المهدی» که معروف به اربعین میرلوحی است در این باره گسترده تر سخن گفته اند، و از کتاب مذکور معلوم می شود این دو خاندان به هم نزدیک بوده و روابط دوستانه داشته و از یکدیگر حمایت می کرده اند، چنان که بنا به نگارش مؤلّف «فهرست دانشگاه ۵: ۱۵۰۵» شرحی از پارسایی و نیکی امیر سید احمد نیز در آن کتاب آمده است (۱).

ص : ۳۵۱

۱- ۱) ظاهرًا داستان نماز جماعت و مسجد میرزا محمد عبدالحسیب که در «کفایه المهدی» مذکور و در «فهرست دانشگاه ۵: ۱۵۰۰» منقول است راجع به فرزند همین میر سید احمد «علاقه التجرید. ش» باشد.

باری، از تاریخ تولد و وفات امیر سید احمد نیز اطلاعی نداریم، جز این که اجازات او و بیشتر تألیفاتش دارای تاریخ است، و یکی از قدیمترین آثار تاریخ دار او نسخه ای از کتاب «تعلیقات» در منطق است که تماماً در ۱۷۸ برگ به خط او و به تاریخ پنجم ماه شعبان (۱) ۱۰۰۵ از کتابت آن فراغت یافته و این نسخه در «فهرست رضویّه ۴: ۵۱» شناسانده شده و تصویری از آخر آن روبروی صفحه ۵۶ همان جلد دیده می شود.

و در «ذریعه ۸: ۱۹۸» و «فهرست دانشگاه ۳: ۱۸۹ و ۲۴۹ و دیباچه بخش دوم همین جلد. ص دو» است که وی بعد از سال ۱۰۵۴ (۲) و قبل از ۱۰۶۰ بدرود زندگی گفته، و به موجب آنچه در «رجال اصفهان: ۹۴» و غیره آمده وفاتش در اصفهان واقع شده و در تکیه آقا رضی که فرزندش سید محمد عبدالحسب نیز در آن مدفونست به خاک سپرده شد لکن اثر قبر او دیده نمی شود.

مؤلف «أعیان الشیعه ۹: ۴۰۷ _ ۴۱۵» نیز که برای امیر سید احمد عنوانی قرار داده اند سوای مطالبی که در مدح و ثنایش از اجازات و آثار تألیفی او و نواده اش امیر سید اشرف مستفاد می شود و هم نقل کلام شیخ عبدالنبی قزوینی و فهرست اسامی تألیفات او چیزی اضافه نکرده، جز این که در آغاز عنوان فرموده اند که وی ظاهراً در بلاد عجم متولّد و تربیت شده، زیرا علامه مجلسی در مجلد اجازات «بحار» کلام او را در خصوص روایت کتب اربعه نقل کرده اند و به عبارت فارسی است.

امیر سید محمد اشرف بن عبدالحسب که «علاقه التجرید» او را «در شماره» شناسانیم و نواده پسر امیر سید احمد است در کتاب دیگرش «فضائل السادات» مکرّر از او یاد و از تألیفاتش بسیار نقل کرده و احترام زیادی گذارده و أحمد المحققین یا أحمد المجتهدین، یا احمد الفضلاء و المحققین، و سید المحققین الامجدش خوانده است.

از آثار فلسفی و کلامی وی نیز مستفاد می شود که همچون عموم دانشمندان شیعی

ص : ۳۵۲

۱-۱) در فهرست اشتباهاً «رجب» چاپ شده است.

۲-۲) مأخذ این تجرید را در «ذریعه ۷: ۲۶» فرمایند که نسخه «حظیره الانس» دانشگاه طهران در ۱۰۵۴ کتابت شده و آنجا کاتب تصریح نموده که در حیات مؤلف است. حظیره از تألیفات سید احمد است و بعداً یاد می کنیم.

در فلسفه دارای روش اشراقیان بوده است، و در «فهرست دانشگاه ۳: ۴۵۷» نیز به این مطلب تصریح کرده اند.

چنان که گفتیم میر سید احمد شاگرد پسر خاله و پدر زن خود میرداماد بوده و از او دو اجازه روایت یافته است که صورت هر دو با صورت اجازه شیخ بهائی _ رحمه الله علیه _ برای او در آخر «فضائل السیادات ۴۷۹ _ ۴۸۲» و مجلّد اجازات «بحار الانوار: ۱۳۱ _ ۱۳۲» و «اعیان الشیعه ۹: ۴۰۹ _ ۴۱۳» مندرج است، و در آغاز اجازه نخستین در تعریف مجاز گوید: «فانّ الولد الروحانی والحمیم العقلانی السید السند الأید المؤید اللمعی اللمعی اللوذعی الفرید الوحید العلم العالم الفاضل الکامل ذالتسب الطاهر و الحسب الظاهر و الشرف الباهر و الفضل الزاهر نظامًا للشرف و المجد و العقل و الدین و الحق و الحقیقه: أحمد حسینیًا...». این اجازه مورّخ نیمه ج ۱، ۱۰۱۷ می باشد.

و در اجازه دیگر فرماید: «فانّ السید الأید المؤید المتمصّر [المتبصر. ظ] المتبحر الفاخر الذّاهر العلم العامل الفاضل الکامل الراسخ الشامخ الفهّامه الفخّامه الکرامه افضل الأولاد الروحانیین و أکرم العشائر المعقلاتیین، قرّه عین القلب و فلذّه کبد العقل نظامًا للعلم و الحکمه و الإفاده و الافاضه و الحقّ و الحقیقه: احمد الحسینی العاملی...». تاریخ اجازه به سال ۱۰۱۹ است.

و در اجازه شیخ بهاءالدین محمّد عاملی است: «فقد أجزت للسید الأجلّ الفاضل التقی الزکی الذّکی الصّی فی الوفیّ الألمعی اللوذعی شمس سماء السیاده و الإفاده و الاقبال و غرّه سیماء النقا به و النجا به و الکمال سیّدنا السند کمال الدین احمد العلوی العاملی...». تاریخ این اجازه در «فضائل السادات» و «کشف الحجب: ۷» ربیع دوم سال ۱۰۱۸ «الثامنه عشر بعد الألف» است، لکن در «اجازات بحار: ۱۳۲» به جای «الثامنه» «الثانیه» آمده و به همین دلیل در عموم کتابهایی که تاریخ این اجازه را ضبط کرده اند آن را «۱۰۱۲» نوشته اند، جز این که تاریخ «۱۰۱۸» صحیح تر می نماید.

میرداماد در ضمن اجازه مورّخ ۱۰۱۷ گوید که وی مدّتی است نزد من مشغول تحصیل است و از عهده فهم و ادراک مطالبی که من به او القاء کرده ام به خوبی برآمده، و از جمله چیزهایی که نزد من خوانده فنّ سیزدهم «کتاب شفاء» که إلهیات آن یعنی «حکمه ما فوق الطبیعه» است، و اکنون هم مشغول خواندن فنّ «قاطیغوریاس» آن است،

و نمط اول و سوم کتاب «اشارات» و شرح خواجه را هم در مجلس درسم حاضر بوده و فرا گرفته است، چنانکه از کتابهای خودم کتاب «الأفق المبین» که دستور حقّ و پرگار یقین است، و «الایماضات و التشریفات [مسأله حدوث و قدم]» که صحیفه ملکوتیه است، و کتاب «تقدیسات» که پیرامون تمجید و توحید و در آن نشانهای آشکار است؛ و همچنین باب طهارت «قواعد» علامه حلّی و شرح آن از جدّم محقّق بزرگ «محقّق کرکی»، و بعضی هایی از تفسیر «کشاف» و حاشیه آن از میر سید شریف؛ تمام اینها را به دقّت و تعمّق در نزد من خوانده و فرا گرفته است، و اکنون هم مشغول «قواعد» شهید اوّل می باشد. سپس به او اجازه روایت داده.

و نیز در اجازه مورّخ ۱۰۱۹ گوید که وی «میر سید احمد» فنّ برهان از «کتاب شفاء» را در منتهای دقّت و تحقیق نزد من خواند...

تألیفات امیر سید احمد:

۱_ «مصقل صفا». فارسی. دو نسخه از آن در آستان قدس موجود و در «فهرست رضویّه ۱: ۸۲» گوید: «این کتاب در ردّ شبهات نصاری و بیان تغییر اناجیل اربعه است و ردّ بر کتابی است که در بلاد هندوستان پاره ای از علماء نصاری تصنیف کرده بوده اند در إثبات تثلیث، و از خودشان بر ردّ خودشان نموده در نهایت تنقیح و در سنه ۱۰۳۲ نوشته شده...». از این کتاب دو نسخه نیز در «فهرست مجلس ۱: ۵۸ و ۲: ۴۵۳» به عنوان «مصقل صفا در تجلیه و تصفیه آینه حق نما» معرفی شده و گوید تاریخ تألیف مطابق عدد «غلب» است که در یک رباعی در پایان کتاب آمده. نواده مؤلّف نیز در «فضائل السادات» از این کتاب نقل کرده است.

۲_ «کشف الحقایق فی شرح تقویم الایمان». عربی. متن آن از میرداماد است و از این کتاب نیز دو نسخه در کتابخانه آستان قدس موجود و در «فهرست ۱: ۶۸ _ ۶۹» معرفی شده و در آنجا گوید: «این رساله مشتمل قسمتی از امور عامّه و بحث از واجب و صفات اوست و استطراداً مشتمل بر بعضی ابحاث منطقی است. شارح: سید احمد... نخست این شرح را به صرافت طبع تألیف فرموده پس از اتمام این نسخه که به خط خود شارح است و در ظهر آن به عنوان تحفه به میر محمّد مؤمن نامی اهداء نموده، چندی بعد همین «کشف الحقایق» را مختصر تغییری داده و دیباچه آن را عوض نموده ثانیاً دیباچه

ص: ۳۵۴

مفصلی به نام شاه صفی نوشته تقدیم وی فرموده است. نسخه ای که ذیلًا تحت شماره «۲۲۳» ضبط می شود همان نسخه است. به طوری که ذکر شد این نسخه به خط شارح، تاریخ تحریر آن «۱۰۲۳» است و در سنه «۱۰۳۶» شیخ محمد بن خاتون از ورثه میر محمد مومن مزبور خریداری نموده...»، انتهى.

نسخه یی از این کتاب نیز در دست مؤلف «کشف الحجب: ۴۴۶» بوده، و تقریظ میرداماد را که بر آن نوشته در آنجا نقل کرده است.

۳_ «ریاض القدس» یا «التعلیقہ القدسیہ» یا «مصاییح القدس و قنادیل الأنس» عربی. شرح و حاشیه ای است بر «شرح تجرید» قوشجی و بر حاشیه محقق خفری. این کتاب در «ذریعه ۱۱: ۳۳۴» مفصلاً مذکور و نسخه اصل آن را در طهران و نسخه ای دیگر در کربلای معلی نشان داده اند. تاریخ تألیف این کتاب ۱۰۱۱ «مطابق عدد ریاض» است و آن را به شاه عباس اول تقدیم کرده. مؤلف بعداً این کتاب را کوتاه نموده و به «حظیره القدس» نامیده است.

۴_ «روضه المتقین». عربی. حاشیه ای است بر مقصد ۵ و ۶ کتاب «تجرید العقائد» خواجه نصیرالدین که در مبحث امامت و معادست و بعد از کتاب «ریاض القدس» تألیف کرده. نسخه آن را نگارنده «ذریعه ۱۱: ۳۰۲» در کربلا نشان داده اند.

۵_ «المعارف الإلهیه». عربی. در شرح حدیث من عرف نفسه عرف ربه، نسخه آن در دست مؤلف «کشف الحجب و الأستار: ۵۳۱» بوده است.

۶_ «مفتاح الشفاء و العروه الوثقی». عربی. حاشیه ای است بر إلهیات «شفا»، نسخه آن نیز در دست صاحب «کشف الحجب: ۵۴۰» بوده و در هامش بعضی مواضع نسخه شفاء کتابخانه مرکزی پاره ای از این حواشی آمده است «فهرست دانشگاه ۳: ۲۹۰». نام این کتاب در «کشف الحجب» به نحو مرقوم است، لکن در «اعیان الشیعه ۹: ۴۱۵» العروه الوثقی را کتابی سواى مفتاح الشفاء نوشته اند.

۷_ «لطائف غیبی». فارسی. نسخه آن در آستان قدس موجود و در «فهرست رضویّه ۱: ف ۳: ۵۷» گوید: «موضوع این کتاب تفسیر آیات وارده در اصول دینی... و تاریخ شروع در آن سنه ۱۰۳۳ است که مطابق است با عدد شریعت احمد...» (۱).

ص: ۳۵۵

۱ - ۱) لطائف غیبیّه به سال (۳۹۶ ق) با مقدمه ای در ۹۰ صفحه پیرامون احوال و آثار خاندان مؤلف طی ۵۷۶ صفحه، به کوشش مرحوم سید جمال الدین میردامادی، در تهران به چاپ رسید. «شرح کتاب القبسات» میر سید احمد نیز به سال (۱۳۷۶ ش) در تهران به کوشش جانکاه صدیق جوان دانشمند آقای حامد ناجی اصفهانی، سلمه الله، با مقدمه و فهرس، طی ۷۴۷ صفحه چاپ شد.

۸- «مناهج الأخیار فی شرح الاستبصار». عربی. یک نسخه از جلد سوم این کتاب مبسوط که شامل کتاب الحیح است و در سال ۱۰۳۹ به نگارش آن شروع کرده در «فهرست رضویّه ۵: ۱۸۲» و «فهرست فاضلیّه: ۸۳» شناسانده شده.

۹- «اظهار الحق و معیار الصّیّدق». فارسی. در بیان احوال ابومسلم مروزی مقتول به سال ۱۳۷ که دولت اموی را برانداخت و عباسیان را روی کار آورد، چنان که سابقاً گفتیم این کتاب را در ۱۰۴۳ به تأیید امیر لوحی موسوی تألیف کرده است. نسخه آن که نزد دانشمند بزرگ آقا شیخ محمّد رضا ابوالمجد اصفهانی بوده در «ذریعه ۱۱: ۹۱ - ۹۲» و «۴: ۱۵۰ - ۱۵۱» یاد شده است.

۱۰- «جواب سؤالات خواجه نصیرالدین طوسی» از شمس الدین خسروشاهی. فارسی. این رساله را به خواهش محمّد صالح کرامی (۱) نوشته است و نسخه آن در «فهرست دانشگاه ۳: ۱۸۹» معرّفی شده، و درباره اصل سؤالات هم در ص ۳۸۱ همان جلد گزارش داده اند. (۲)

۱۱- «حظیره الأئمة من أركان كتاب رياض القدس». عربی. در آغاز گوید که پیشترها بر حواشی خفّری بر إلهیات تجرید تعلیقاتی بنام «رياض القدس» نوشتم، چون خوانندگان کم مایه را خسته می کرد از آن گزین نموده و به این نام نامیدم، و در آغاز حجّه ۱۰۳۷ است که به نگارش آن می پردازم. و در پایان کتاب گوید: حظیره... تمام شد و پس ازین کتاب دیگر ما «روضه المتقین فی امامه الأئمة المعصومین» خواهد آمد، هم در پایان کتاب از سه تألیف فارسی خود «مصقل الصّفا»، «اللّوامع الرّبّانیة» و «صواعق الرّحمن» یاد

ص: ۳۵۶

۱- ۱) ملا مراد تفرشی هم در ذی الحجّه ۱۰۴۷ رساله «اثبات واجب» را برای همین شخص نوشته است، و در «فهرست دانشگاه ۳: ۳۵۰» از آن یاد شده.

۲- ۲) برای آگاهی بیشتر، کتاب گران قدر «احوال و آثار خواجه نصیرالدین، ص ۵۰۹ - ۵۱۰» از مرحوم آقای مدرّس رضوی مراجعه شود. نیز: برای سؤالات خواجه از خسروشاهی و جواب صدرا، لازم است به تعلیقه «کتاب الشفاء» خود صدرا (ص ۱۷۰ طبع یکم) که در آغاز جلد دوم «شفاء» شیخ الرئیس به سال (۱۳۰۵ ق) در تهران چاپ سنگی شده است رجوع فرمایند.

کرده است. نسخه حظیره در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود و در «فهرست دانشگاه ۳: ۲۴۹» و «ذریعه ۷: ۲۶» شناسانده شده است. نسخه ای دیگر نیز در کتابخانه مدرسه آیه الله بروجردی در نجف اشرف است که در «ذریعه ۱۱: ۳۳۴» از آن یاد شده، و در آنجا فرموده اند که مؤلف این کتاب را به سلطان قطب شاه هدیه کرده است.

۱۲- «معراج العارفين» در شرح «منهاج السالکين» که آقای معلّم حبيب آبادی در «مکارم الآثار» به او نسبت داده اند.

۱۳- «حواشی من لا يحضره الفقيه». عربی. نواده مؤلف در «فضائل السادات: ۳۱» از آن نقل کرده و در «ذریعه ۶: ۲۲۳» نیز مذکور است.

۱۴- «بيان الحق و تبيان الصّديق». عربی. این کتاب پیرامون احکام وقف از مسائل فقهیه تألیف شده و نسخه قدیمی آن در «فهرست رضویه ۲: ۱۵» معرفی و در «ذریعه ۳: ۱۷۹» نیز مذکور است.

۱۵- «رساله در سیادت شریف». در «فضائل السادات: ۳۰» به همین عنوان یاد شده و فرموده است که آن رساله مبسوطی است مستند به آیات و احادیث. در «ذریعه ۱۲: ۲۷۰» نیز به عنوان «سیاده الاشراف» مذکور است.

۱۶- «المنهاج الصفوی» که در باب فضائل سادات است و مکرر در کتاب «فضائل السادات» از آن نقل کرده، و همین کتاب است که حاجی نوری راجع به «تاریخ قم» عربی و فارسی مطالبی از آن استنباط فرموده اند، چنان که در «علاقه التجريد. ش××» گذشت.

۱۷- «تعلیقات جواهر و أعراض تجرید». عربی. در رساله «جواب سؤالات خواجه» از آن یاد کرده، چنان که در «فهرست دانشگاه ۳: ۲۴۹» مذکور است.

۱۸- «صواعق الرحمن در ردّ مذهب یهودان». فارسی. در پایان کتب «حظیره الأنس» خود از آن یاد کرده است. به عنوان «لوامع ربانی» رجوع شود.

۱۹- «النفحات اللاهوتیه فی العثرات البهائیه» پیش تر ذکر شد.

۲۰- «رساله در ردّ محمّد امین استرآبادی» که قائل به طهارت خمر شده و چیزی در این باره نوشته بود. فارسی. این رساله را در سال ۱۰۳۴ تألیف و در آن نجاست خمر را به دلیل قرآن و حدیث و اجماع ثابت کرده است. نسخه ضمیمه سه رساله آتیه.

۲۱_ «رساله در نماز زیارت». فارسی. این رساله مختصر را برای شاه نوشته است.

۲۲_ «رساله در بیان نسب معویه». فارسی. این نیز برای شاه نوشته شده.

۲۳_ «رساله در بیان اقوال درباره دابّه الأرض که از آیات است». فارسی. این رساله مختصر ضمیمه سه رساله بالا در مجموعه ای قرار داد که ان شاء الله در این فهرست معرفی می کنیم.

۲۴_ لوامع ربّانی، در ردّ شبه نصرانی» یا «اللوامع الإلهیه»: فارسی. همین کتاب جای گفتگو که چنان که گفتیم در ردّ کتابی است که یکی از کشیشان و مبلغان نصاری بر ضدّ اسلام نوشته بود. علامه عاملی در «اعیان الشیعه ۹: ۴۱۵» اشتباهاً این کتاب را با «صواعق رحمانی» یکی دانسته اند.

مؤلف، جمله جمله، کلام نصرانی را نقل و در آخر هر جمله «انتهی» آورده سپس به کلمه «یا معشر النصاری!» شروع به ردّ کلام او می فرماید.

وی در این کتاب از «شرح شفاء» و «ریاض القدس و حظیره الأُنس» خود یاد می کند، و در اضافاتی که بعد از تألیف در کنار صفحات إلحاق نموده چند جا مطلب را به کتاب «مصقل صفا» حواله می کند. از آنجا که «مصقل صفا» پس از «لوامع ربّانی» تألیف شده توان گفت مؤلف خود به «لوامع ربّانی» علاقه بسیار داشته که حتی پس از تألیف مصقل نیز آن را تکمیل می نموده و حقّاً هم کتاب بسیار نفیس ذی قیمتی است و مطالعه آن برای مسلمان و غیر مسلمان از عالم و عامی کاملاً مفید واقع خواهد شد.

مؤلف در پایان کتاب خاتمه ای درباره شرفهای پیامبر صلی الله علیه و آله آورده به این عنوان: «ختم مسکّی». چون که معجزات آن حضرت قبل از این مذکور شد سزاوار چنان است که بعضی از شرفهای آن حضرت نیز مذکور شود. شرف: بدانکه دین آن حضرت همیشه ثابت و مستمّر است...».

نسخه لوامع ما نسخه اصل مصنّف است و از نسخه دیگری اطلاع نداریم و در فهرست های معمولی هم چیزی در این باره نوشته نشده است. (۱)

ص : ۳۵۸

۱- ۱) پس از چندی نسخه دیگری از این اثر در کتابخانه ملی پاریس یافت شد. رجوع فرمائید به نامه این جانب به پرفسور هانری کربن: «دومین دوگفتار: ۱۰۹ _ ۱۱۶. چاپ اصفهان _ قم، ۱۳۸۶ ش». باز، نسخه دیگری در یک مجموعه به خط فخرالدین بن شاه قاسم یزدی، مورّخه «۱۰۶۸» به دست آمد که در بخش مجموعه های فهرست حاضر «مجلد سوم یا چهارم» خواهیم آورد.

آغاز: «بسم ... الحمد لله المذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدي لولا أن هدینا الله. مخفی نماند بر مدارک اصحاب ایمان و مشاعر ارباب بینش و عرفان، سیما بر حامیان حوزه اسلام و حاویان مراتب فضل و احترام _ لازالت أطناب خيام حراستهم مربوطه بأوتاد الخلود، و لا یرحت عذبات رایات حمایتهم منطوطه بالعود الی یوم الموعود _ که در تاریخ شهر محرم الحرام سنه احدی و ثلثین بعد الألف... بعضی از قسسیان و رهبانان از فرنگیان متوجه بعضی از سخنان _ اعلى سبیل الظنّ و طریق الحُسان _ در نفی نبوت نبی الإنس و الجانّ و واقع نبودن تغیر در آنجیل گردیده، و متصدی ذکر آن در رساله ای شده، مطامح ظنون و مطارح عیونش گردانیده؛ به گمان آنکه جواب از آن بر دانشورانِ معالم أنس و معتکفان صوامع قدس _ که سرچشمه های جویبار هدایت و مطالع أنوار درایتند _ متعذریا متعسر است!.

لامحاله، این کمینه بی مقدار و ضعیف بنده خاکسار، أقل المحتاجین إلى رحمه الله الغنی: احمد بن زین العابدین العلوی _ غفر الله ذنوبه و محی بلطفه حوبه _ با قلت بضاعت و کثرت اضاعت _ علی مسلك الاستعجال و منهج الارتجال _ متوجه ردّ آن شده و سخنان او را _ بعبارته _ نقل نموده، و از کتابهای آسمانی که نزد ایشان معتبرند، مانند

جای سند

ص : ۳۶۰

«انجیل» متی و مرقس و لوقا و یوحنا و «زبور» و توریه» دفع کلمات آن را نموده و نقاب خفا را از چهره مخدرات حورا صفاتِ حقایقِ معانی که قدسی نژادانِ شهرستانِ قدس و نورستگانِ اُولی المَنّ اُنس... (۱) به معانی باریک آن توانند گشاد و به شهابِ ثاقب برهان عقل نیز سخنانِ شیطانی او را مرجوم ساخت.

و چون از تأییداتِ اِلهی و توفیقاتِ نامتناهی است موسوم به «لوامع ربّانی، در ردّ شبه نصرانی» گردانیده، و بالله التوفیق».

انجام: «شرف دیگر: آنست که خدای تعالی یهودان که دشمنان آن حضرت اند خوار و حقیر گردانیده مسکنتی بر ایشان گماشت که در هر شهری از شهرهایی که ما ایشان را می بینیم ذلیل تر از همه کافراند و بدشکل تر از همه ناکسانند، و ایشان را پیش ازین پادشاهی بوده است تا آنکه پیغمبران را می کشتندی و دعوی کردند که مسیح را بکشتند، و در هر جزیره عزیزتر از جمله اهل آن بودند؛ چون اهل خیبر و فدک و قریظه و غیر آن، و امروز در میان هر امتی که هستند ذلیل و حقیر و خوارند و اگر چه خداوندان مال باشند، و این همه از جهت دشمنی و عداوت به آن حضرت است. و مانند این شرفها بسیار است و ذکر آن موجب خروج از مطلب این کتابست، شعر:

إِنَّ الْقَلِيلَ مِنَ الْكَلَامِ بِأَهْلِهِ حَسَنٌ وَإِنَّ كَثِيرَهُ مَمْقُوتٌ

چه ظاهر است که اگر ملا-حظه این رساله رایقه نموده تعصّب را از میان بردارید شما را تصدیق به مضمون این چند بیت حاصل آید، شعر:

ز أحمد تا أحد یک میم مابین ولیکن میم آن مرآت کونین

چه ظاهر شد أحد در دور میمش دو عالم شد معطر از نسیمش

چو حکم حکمت فردیت او داشت لوای رفعت جمعیت او داشت (۲)

...ربّنا! لا تُزغْ قُلُوبِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ، حمدًا له ثمّ حمدًا له، که نقاب خفاء از چهره مخدرات معنی برداشته مطامح ظنون و مطارح عیون یاران این زمان گردانیده، پس فصیح زبانان متوجه تاریخ تصنیف این رساله واضح البرهان لا یحه التبیان، الموسومه بـ «اللّوامع الإلهیه» الّتی ترعّرنّا فی حدائق المله أعضان أحكامها، کشجره طیبه أصلها ثابت و فرعها فی السّماء... گردیده، در رشته چندین رباعی

ص : ۳۶۱

۱-۱) خوانده نمی شود.

۲-۲) ظاهرًا باید «افراشت» باشد.

کشیده گفته اند، به توقّع آنکه در خاتمه این رساله ذکر کرده شوند، فلذا این کمینه جمیع آنها را ذکر نموده جرح و تعدیل ایشان حواله به حدس صابیان و نظر ناظران است. و آن رباعیات که هر مصراع آن تاریخ تصنیف این کتاب است که دقایق پناه آقا محمّد مقصود گفته اینست:

«پرتویاب لوامع ربّانی» «از دولت ایمان علیّ عمرانی»

«تعلیم نکرده سید احمد بن از این» «حقّاً جز ردّ شبه نصرانی»

رباعی دیگر:

احمد از برق خاطر نورانی خاکستر کرد شبه نصرانی

از عالم غیب سال تاریخ آمد «پرتویاب لوامع ربّانی»

رباعی دیگر:

این نسخه که سید احمد آن را بانیت تاریخ زهر مصرع بیت ثانیت

«کنجیست ز علم حق بصفای دل وی» «یک لؤلؤ از آن لوامع ربّانیست»

رباعی دیگر که هر مصراع تاریخ تصنیف این کتاب کثیر البرکات است:

«سید احمد عالم دانش پرور» «آن مهر سپهر دین با علم و هنر»

«بنمود ز ردّ شبه نصرانی» «اصحاب پلید نار را پاره جگر!»

رباعی دیگر.

«سید احمد کرد بتوفیق امام» «ردّ شبه مسیحیان؛ میر کلام»

«یابند ارباب فهم کز هر مصراع» «آمد بیرون زمان فتح اسلام»

نسخه: دارای ۱۰۹ برگ، روی برگ اول و ظهر برگ آخر سفید است، کاغذ هندی، موربانه خورده، خط نسخ ۱۲ سطری، عناوین و خطابات «یا معشر النّصاری» به شنگرف، بالای مطالب منقول از رساله نصرانی نیز به شنگرف خط کشیده است. جلد تیماج مشکی یا لا، تاریخ کتابت و نام کاتب ندارد، لکن ظاهراً تمام نسخه به خط مؤلف

و تاریخ کتابت نیز همان سال ۱۰۳۱ یعنی تاریخ تألیف است. در اغلب صفحات در متن و هامش اصلاحات و اضافات به خط مؤلف فراوان دیده می شود. قطع ۱۳ × ۱۹ و نیم، متن ۷ × ۱۳، روی برگ ۱ اثر دو مهر بزرگ و کوچک نمایان است لکن محو شده و خوانده نمی شود.

«۷۸۵» لوامع صاحبقرانی

(حدیث _ فارسی)

از: مولانا محمد تقی مجلسی، قدس سره.

کتاب: شرح فارسی شارح است بر «کتاب من لا یحضره الفقیه» تألیف شیخ صدوق ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه قمی، علیه الرحمه.

نسخه: مجلد اول تا آخر شرح کتاب طهارت است، شارح در آغاز این جلد نام خود را: «محمد تقی بن علی الملقب بالمجلسی»، و در پایان آن: «محمد تقی بن مجلسی الاصفهانی النطنزی العاملی»، و تاریخ پایان تألیف شرح کتاب طهارت را، دهه سوم محرم ۱۰۶۵ ذکر کرده است.

نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد و حدود زمان تألیف نوشته شده است. اخیراً در صحافی مقداری از کتاب الزکوه که ناقص الآخر است به همین خط و به همین مشخصات ضمیمه کتاب طهارت شده است.

برگ اول نسخه مفقود شده و چون برگ اول کتاب الزکوه دارای سرلوحه است لابد آن برگ نیز سرلوحه داشته است.

تمام صفحات مجدول و مذهب است.

امتیاز تصحیح و تحشیه ندارد.

«۷۸۶» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز مجلد اول کتاب است، تا منزوحات بئر، و از آخر ناقص است و تا شرح قول مصنف «و أكبر ما يقع فی البئر الانسان فیموت فیها، الخ» است.

انجام موجود: «که این مسئله از ما لا نصّ فیهِ نیست چون حضرت فرموده است که از جهت».

در حاشیه بسیاری از صفحه نوشته اند که با نسخه اصل مقابله شده است.

روی برگ اول این عبارت نوشته شده: «ذا ممّا وهبني والدي العلامة حفظه الله تعالى من أهوال القيمه، و أنا الفقير محمد صادق بن محمد جوز الاصفهاني في سنة...» که تاریخ آن پاک شده و مهر «افوض امری الى الله عبده محمد صادق ۱۱۹۱» همانند نسخه ش ۷۸۷.

در مقدمه این نسخه نام مؤلف چنین است: «محمد تقی بن العلی الملقب بالمجلسی».

«۷۸۷» نسخه دیگر

نسخه: مجلد دوم کتاب است مشتمل بر کتاب صلوه.

آغاز: «بسم... الحمد... أبواب الصلوه».

انجام: «و مهج الدعوات از جهت دفع بلايا تمام است».

نام کاتب و تاریخ کتابت و اثر مقابله و تصحیح و تحشیه و تزیین و امتیازی ندارد. به قرائن نزدیک به زمان مؤلف نوشته شده. برگ آخر با خط کل نسخه تفاوت دارد. شاید شخص کاتب از خوشنویسی تقاضا کرده است که خاتمه نسخه را به خط خوش بنویسد.

تملک فهیم کلیددار سنه ۱۱۲۶ و مهر او «منتظر لطف الهی فهیم ۱۱۱۷» در آخر نسخه هست.

«۷۸۸» نسخه دیگر

نسخه: از آغاز کتاب زکوه است تا آخر باب اعتکاف.

تاریخ ختم تألیف اعتکاف: اواخر محرم ۱۰۶۶. کاتب: ابوالحسن بن العلی الحسینی «الحسنی؟» الواتانی «؟» تاریخ پایان استنساخ: ماه رمضان ۱۰۷۱. اوائل نسخه اثر تصحیح و مقابله دارد.

روی برگ اول تملک صاحب مهر «محمد جعفر بن محمد مهدی ۱۱۵۸» به تاریخ ۱۱۶۱ و پس این عبارت فرزندش: «ممّا وهبني والدي العلامة حفظه الله تعالى من أهوال القيمه و أنا الخاطی محمد صادق بن محمد جعفر الاصفهاني في سنة ۱۲۰۴» همانند نسخه ش ۷۸۵.

«۷۸۹» نسخه دیگر

نسخه: از باب علل حج است تا آخر اعتکاف. تاریخ پایان تألیف: اواخر

نام کاتب و تاریخ کتابت معلوم نشد. ظاهراً نزدیک زمان مؤلف استنساخ شده. صفحات جدول کشیده و صفحه اول دارای سرلوحه می باشد. و آثار مقابله و تصحیح ندارد.

«۷۹۰» مغنی اللیب عن کتب الاعاریب

(نحو _ عربی)

از: عبدالله بن یوسف بن احمد مصری معروف به ابن هشام نحوی حنبلی.

کتاب: از مشاهیر کتب و ادب عربی است و مکرر بطبع رسیده.

نسخه: به خط محمد المدعو بسعید الشریف القاضی است که مقصود قاضی سعید قمی دانشمند نامی صاحب است، جز بخشی از اوائل نسخه تا حرف «إذ» که افتاده بوده و دیگری نوشته است. پایان استنساخ شب آدینه پنجم ماه محرم ۱۰۷۷، چند ساعتی مانده به وقت تحویل سال شمسی. دارای حواشی به امضاء «ح س ع».

زین العابدین بن محمد درضا الحسینی خاتون آبادی در ماه محرم ۱۱۶۲ از مقابله و تصحیح نسخه فراغت یافته، مهر او «زین العابدین محمد درضا الحسینی» و مهر «محمد باقر بن زین العابدین الموسوی» آیه الله العظمی صاحب «روضات الجنات» و خط محمد علی بن میرزا حسین ملقب به میرزا جانی به تاریخ سه شنبه ماه رمضان ۱۲۴۷ و مهر او «عبدالله الراجی محمد علی» و تملک آیه الله حاج میرزا سید حسن چهارسوقی «نیای گرامی» به تاریخ ۱۴ ربیع دوم ۱۳۴۴ ظهر نسخه هست.

راقم این فهرست ××××× در تاریخ کتاب را از روی همین نسخه در نزد استاد خواننده است. العاضی من الرجال: المكفی بالطعام و الكساء.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

